ALANYA ALAADDİN KEYKUBAT ÜNİVERSİTESİ

ALANYA 4. 3-4-5 MAYIS 2018

asoscongress

ULUSLARARASI FİLOLOJİ SEMPOZYUMU

International Symposium on Philology

TAM METİN KİTABI

ASOSCONGRESS CONFERENCE PROCEEDINGS

Editör: Prof. Dr. Nadir İlhan

ISBN 978-605-2132-63-0

#asoscongress

www.asoscongress.com

IV. ULUSLARARASI FİLOLOJİ SEMPOZYUMU TAM METİN KİTABI

ISBN: 978-605-2132-63-0

Yayın Yönetmeni
Muhammet Özcan

Yayın Editörü
Dr. Öğr. Üyesi Muhammet Zincirli

Kapak Tasarımı
Bülent Polat

Erişime Açıldığı Tarih
25.09.2018

Asos Yayınevi
1.baskı
Adres: Çaydaçıra Mah. Hacı Ömer Bilginoğlu Cad. No: 67/2-4/MERKEZ/ELAZIĞ
Telefon: 0532 643 75 23
Mail Adresi: asos@asosyayinlari.com
Web: www.asosyayinlari.com
İnstagram: https://www.instagram.com/asosyayinevi/
Facebook: https://www.facebook.com/asosyayinevi/
Twitter: https://twitter.com/Asosyayinevi

Tam metin kitabında yayınlanan tüm bildiriler Sobiad tarafından indekslenmiş, İntihal.net tarafından benzerlik denetiminden geçirilmiştir.

Sempozyum Onursal Başkanı

Alanya Alaaddin Keykubat Üniversitesi Rektörü

Prof. Dr. Ahmet Pınarbaşı

Sempozyum Düzenleme Kurulu Başkanı

Prof. Dr. Nadir İlhan

Sempozyum Düzenleme Kurulu

Prof. Dr. Leyla Harputlu

Doç. Dr. Özcan Bayrak

Doç. Dr. Serdar Yavuz

Doç. Dr. Sebahattin Devecioğlu

Doç. Dr. Ahmet Nusret Bulgurcuoğlu

Yrd. Doç. Dr. Ahmed Aldyab

Yrd. Doç. Dr. Bahar Öcal Apaydın

Yrd. Doç. Dr. Hüsamettin Karataş

Yrd. Doç. Dr. Nacide Uysal

Yrd. Doç. Dr. Seda Taş

Yrd. Doç. Dr. Yavuz Uysal

Arş. Gör. Serdar Arslan

Arş. Gör. Nuri Çelikel

Arş. Gör. Kemal Sür

Arş. Gör. Nazlı Türker

Bilim Kurulu

Prof. Dr. Abdulkadir Baharçiçek

Prof. Dr. Abdullah Soysal

Prof. Dr. Adnan Çelik

Prof. Dr. Ahmet Ağca

Prof. Dr. Ahmet Aksın

Prof. Dr. Ahmet Buran

Prof. Dr. Ahmet Yatkın

Prof. Dr. Aleksandra Vranes
Prof. Dr. Ali Özdemir
Prof. Dr. Ali Tilbe
Prof. Dr. Ali Yılmaz Gündüz
Prof. Dr. Anaid Donabedian Inalco
Prof. Dr. Ayhan Aydın
Prof. Dr. Ayşe Banu Karadağ
Prof. Dr. Bahri Ata
Prof. Dr. Belkacem Boumahdi
Prof. Dr. Belkıs Özkara
Prof. Dr. Bünyamin Akdemir
Prof. Dr. Bünyamin Aydın
Prof. Dr. Canan Çetin
Prof. Dr. Candalene J. McCombs
Prof. Dr. Cemal Avcı
Prof. Dr. Cemile Hesenzade
Prof. Dr. Choi Han - Woo
Prof. Dr. Cihan Işıkhan
Prof. Dr. Daoud Djefafla
Prof. Dr. David Carr
Prof. Dr. Elena Oganova
Prof. Dr. Elif Yüksel Oktay
Prof. Dr. Emre Erol
Prof. Dr. Ercan Alkaya
Prof. Dr. Erica H. Gilson
Prof. Dr. Erol Asiltürk
Prof. Dr. Eva Agnes Csato
Prof. Dr. Fadime Suata Alpaslan
Prof. Dr. Flera Sayfulina
Prof. Dr. Füsun Ataseven
Prof. Dr. Füsun Çınar Altıntaş
Prof. Dr. Gülay Budak
Prof. Dr. Gwendolyn Alexander

Prof. Dr. H. Birsen Hekimoglu-Örs
Prof. Dr. Hacer Tor
Prof. Dr. Haluk Emiroğlu
Prof. Dr. Hasan Tutar
Prof. Dr. Hasan Onat
Prof. Dr. Himmet Karadal
Prof. Dr. Hocine Boukara
Prof. Dr. Işıl Uluçam Wegmann
Prof. Dr. İ. Gülsel Sev
Prof. Dr. İbrahim Kavaz
Prof. Dr. İbrahim Kocabaş
Prof. Dr. İbrahim Örnek
Prof. Dr. İbrahim Solak
Prof. Dr. İlhan Genç
Prof. Dr. İsmail Bakan
Prof. Dr. İsmail Bekçi
Prof. Dr. İpek Deveci Karakoç
Prof. Dr. Joachim Klose
Prof. Dr. Kathleen Malu
Prof. Dr. Kazuyuki Nagai
Prof. Dr. Kemal Şenocak
Prof. Dr. Khalil Awda
Prof. Dr. Kim Hyo Joung
Prof. Dr. Liptai Kalman
Prof. Dr. Ljiljana Markoviç
Prof. Dr. Lubov Kopanitsya
Prof. Dr. Mahmut Tekin
Prof. Dr. Mashood Baderin
Prof. Dr. Mehmet Akif Özdoğan
Prof. Dr. M. Ali Kırman
Prof. Dr. Mehmet Arslan
Prof. Dr. Mehmet Dursun Erdem
Prof. Dr. Mehmet Nuri Gömleksiz

Prof. Dr. Mehmet Özkarcı
Prof. Dr. Mehmet Tıraş
Prof. Dr. Mohammed Hardan Ali
Prof. Dr. Moheddin Bananeh
Prof. Dr. Mukadder Boydak Ozan
Prof. Dr. Mukadder Erkan
Prof. Dr. Mustafa Arslan
Prof. Dr. Mustafa Bulat
Prof. Dr. Mustafa Çevik
Prof. Dr. Mustafa Safran
Prof. Dr. Mustafa Taşlıyan
Prof. Dr. Nabeel Madallah Hamad Al-Obaidi
Prof. Dr. Nadir İlhan
Prof. Dr. Nassıra Hedjerassı
Prof. Dr. Orhan Çoban
Prof. Dr. Olena Ivanovska
Prof. Dr. Pınar Süral Özer
Prof. Dr. Recep Dikici
Prof. Dr. Roberto Veraldi
Prof. Dr. Sabahat Bayrak Kök
Prof. Dr. Sanjin Kodric
Prof. Dr. Semra Güney
Prof. Dr. Sedat Cereci
Prof. Dr. Serap Çabuk
Prof. Dr. Serpil Ağcakaya
Prof. Dr. Sevil Mehdiyeva
Prof. Dr. Süleyman Cem Şaklanlı
Prof. Dr. Süleyman Uysal
Prof. Dr. Sven Tarp
Prof. Dr. Şevki Özgener
Prof. Dr. Tofiq Abdülhasanli
Prof. Dr. Tahir Akgemci
Prof. Dr. Tahir Balcı

Prof. Dr. Tarık Özcan
Prof. Dr. Tetsuya Sato
Prof. Dr. Tom Schoeneman
Prof. Dr. Viktoria Serzhanova
Prof. Dr. Yavuz Taşkıran
Prof. Dr. Woo Chan Duck
Prof. Dr. Zeynep Hatunoğlu

Doç. Dr. Ahmet Akkaya
Doç. Dr. Ahmet Kara
Doç. Dr. Ahmet Talimciler
Doç. Dr. Altan Doğan
Doç. Dr. Ayşe Nazlı Ayyıldız Unnu
Doç. Dr. Besir Mustafayev
Doç. Dr. Beyhan Zabun
Doç. Dr. Beyhan Kanter
Doç. Dr. Bülent C. Tanrıtanır
Doç. Dr. Burçin Cevdet Çetinsöz
Doç. Dr. Cemal İyem
Doç. Dr. Duygu Kızıldağ
Doç. Dr. Dündar Alikılıç
Doç. Dr. Elmas Şahin
Doç. Dr. Emel Bahar
Doç. Dr. Emin Çelebi
Doç. Dr. Erdal Arlı
Doç. Dr. Elmira Memmedova Kekeç
Doç. Dr. Esra Birkan Baydan
Doç. Dr. Fatih Arslan
Doç. Dr. Fatih Kanter
Doç. Dr. Fatih Mehmet Öcal
Doç. Dr. Fatih Özek
Doç. Dr. Fatma Nur Yorgancılar
Doç. Dr. Ferit İzci

Doç. Dr. Funda Kızıler Emer
Doç. Dr. Gadir Bayramlı
Doç. Dr. Gulnara Kanbarova
Doç. Dr. Gül Kayalıdere
Doç. Dr. Güldane Araz Ay
Doç. Dr. Güler Tozkoparan
Doç. Dr. Halil Tokcan
Doç. Dr. Haluk Pınar
Doç. Dr. Hasan Güner Berkant
Doç. Dr. Hatice Hicret Özkoç
Doç. Dr. Hüseyin Köksal
Doç. Dr. İbrahim Ethem Taş
Doç. Dr. İbrahim Işıtan
Doç. Dr. İrina Pokrovskaya
Doç. Dr. İhsan Erdem Sofracı
Doç. Dr. Kader Sürmeli
Doç. Dr. Kemal Erol
Doç. Dr. Kürşat Çelik
Doç. Dr. Lübüv Çimpoeş
Doç. Dr. Mahmut Yardımcıoğlu
Doç. Dr. Mehmet Sarı
Doç. Dr. Lütfiye Özdemir
Doç. Dr. Mary Beth Schaefer
Doç. Dr. Muhittin Kapanşahin
Doç. Dr. Murat Elmalı
Doç. Dr. Mehmet Ak
Doç. Dr. Mustafa Karabulut
Doç. Dr. Mustafa Kısakürek
Doç. Dr. Mutlu Deveci
Doç. Dr. Nazile Abdullazade
Doç. Dr. Nazmi Özerol
Doç. Dr. Necdet Yaşar Bayatlı
Doç. Dr. Nesrin Deliktaşlı

Doç. Dr. Nevin Özdemir
Doç. Dr. Nevzat Yüksel
Doç. Dr. Nurullah Ulutaş
Doç. Dr. Nusret Göksu
Doç. Dr. Olca Sürgevil
Doç. Dr. Onur Köksal
Doç. Dr. Özcan Bayrak
Doç. Dr. Özlem Demirel Dönmez
Doç. Dr. Salih Yeşil
Doç. Dr. Sare Şengül
Doç. Dr. Saffet Kartopu
Doç. Dr. Sebahattin Devecioğlu
Doç. Dr. Seçil Fettahlıoğlu
Doç. Dr. Selçuk Balı
Doç. Dr. Selahattin Kaymakçı
Doç. Dr. Sibel Cengiz
Doç. Dr. Sibel Kılıç
Doç. Dr. Sibel Üst Erdem
Doç. Dr. Şafak Kaypak
Doç. Dr. Tamer Budak
Doç. Dr. Tarana Khalilova Ahmed Gizi
Doç. Dr. Tuba Büyükbeşe
Doç. Dr. Tudora Arnaut
Doç. Dr. Turan Akkoyun
Doç. Dr. Türkan Erdoğan
Doç. Dr. Ümran Türkyılmaz
Doç. Dr. Ünal Taşkın
Doç. Dr. Yegane Çağlayan
Doç. Dr. Yılmaz Karadeniz
Doç. Dr. Yusuf Şahin
Doç. Dr. Yücel Ayrıçay

Doç. Dr. Yüksel Gögebakan
Doç. Dr. Zeki Coşkuner

Yrd. Doç. Dr. Adnan Altun
Yrd. Doç. Dr. Ahmet Çiçekler
Yrd. Doç. Dr. Ahmet Turan Sinan
Yrd. Doç. Dr. Arif Selim Eren
Yrd. Doç. Dr. Bahadır Köksalan
Yrd. Doç. Dr. Bahar Öcal Apaydın
Yrd. Doç. Dr. Banu Tanrıöver
Yrd. Doç. Dr. Bekir Kayabaşı
Yrd. Doç. Dr. Bengü Hırlak
Yrd. Doç. Dr. Beyzade Nadir Çetin
Yrd. Doç. Dr. Birol İpek
Yrd. Doç. Dr. Burcu Özge Özaslan Çalışkan
Yrd. Doç. Dr. Dilek Pembece
Yrd. Doç. Dr. Duygu Koçak
Yrd. Doç. Dr. Ebru Onurlubaş
Yrd. Doç. Dr. Evrim Mayatürk Akyol
Yrd. Doç. Dr. Fadime Tosik Dinç
Yrd. Doç. Dr. Fahri Kılıç
Yrd. Doç. Dr. Fikret Birdişli
Yrd. Doç. Dr. Gökçen Şahmaran Can
Yrd. Doç. Dr. Gülsüm Vezir Oğuz
Yrd. Doç. Dr. Hakan Yalap
Yrd. Doç. Dr. Hikmet Maraşlı
Yrd. Doç. Dr. Hüsamettin Karataş
Yrd. Doç. Dr. İbrahim Görücü
Yrd. Doç. Dr. İdil Tuncer Kazancı
Yrd. Doç. Dr. İzzet Taşar
Yrd. Doç. Dr. Kürşat Yusuf Aytaç
Yrd. Doç. Dr. Mehmet Levent Erdaş
Yrd. Doç. Dr. Lütfi Alıcı

Yrd. Doç. Dr. Lütfiye Özaydın Akyol
Yrd. Doç. Dr. Mehmet Gürlek
Yrd. Doç. Dr. Mehmet Yalçın Yılmaz
Yrd. Doç. Dr. Mehmet Yılmaz
Yrd. Doç. Dr. Mustafa Uğraş
Yrd. Doç. Dr. Nacide Uysal
Yrd. Doç. Dr. Nilüfer Alimen
Yrd. Doç. Dr. Nurhodja Akbulaev
Yrd. Doç. Dr. Ömer Tuğrul Kara
Yrd. Doç. Dr. Özlem Yaşar Uğurlu
Yrd. Doç. Dr. Ramazan Yirci
Yrd. Doç. Dr. Recep Özdemir
Yrd. Doç. Dr. Sara Onur
Yrd. Doç. Dr. Seçil Eda Kartal
Yrd. Doç. Dr. Seda Taş
Yrd. Doç. Dr. Selcen Kök
Yrd. Doç. Dr. Sezgin Demir
Yrd. Doç. Dr. Tahir Çelikbağ
Yrd. Doç. Dr. Tuncay Yavuz Özdemir
Yrd. Doç. Dr. Türkan Askerova
Yrd. Doç. Dr. Yavuz Haykır
Yrd. Doç. Dr. Yavuz Uysal
Yrd. Doç. Dr. Yeliz Mohan Bursalı
Yrd. Doç. Dr. Zafer Kahraman

İÇİNDEKİLER

GURBETTE YERLİ EDEBİYAT: SON DÖNEM GÖÇMEN YAZINI 3

YAZIN DÜNYASINDA YENİ BİR ARAŞTIRMA ALANI OLARAK GENÇLİK YAZIN BİLİMİ 8

RUSYA TARİHİNDE VE EDEBİYATINDA "SİBİRYA"YA GENEL BAKIŞ 15

SVETLANA ALEKSİYEVİÇ'İN "İKİNCİ EL ZAMAN-KIZIL İNSANIN SONU" ESERİNDE GEÇMİŞ VE ŞU ANA DAİR DÜŞÜNCELER 21

TAZARRUNAME'DE SU VE SUSUZLUK ÜZERİNE 29

FURUĞ-İ FERRUHZAD'IN ŞİİRLERİNDE KADIN İMGESİ 59

RUS TOPLUMSAL BELLEĞİNDE MEKÂNIN DİLİ: "KREMLİN" 69

KLASİK TÜRK EDEBİYATI ÇALIŞMALARINDA KARŞILAŞILAN TEMEL PROBLEMLER VE ÇÖZÜM ÖNERİLERİ 79

UYGUR TÜRKÇESİNDEKİ DİL VE SÖZLE İLGİLİ ATASÖZLERİ ÜZERİNE BİR İNCELEME 86

UYGUR ATASÖZLERİNDE MESLEK ADLARI 109

TOPLUMCU GERÇEKÇİLİK BAĞLAMINDA FAİK BAYSAL'IN ŞİİRİNDE SOSYAL ADALETSİZLİK VE YOKSULLUK 134

MURAT MENTEŞ'İN ROMANLARINDA FANTASTİK UNSURLAR 144

DIVĀNÜ LUGĀTİ'T-TÜRK'TE GEÇEN ORGAN ADLARI VE ESKİ ANADOLU TÜRKÇESİ TIP METİNLERİNDEKİ KARŞILIKLARI 157

BÜYÜLÜ GERÇEKÇİLİK İZLERİYLE ONAT KUTLAR'IN "KEDİLER" VE JULİO CORTAZAR'IN "PARİS'TEKİ GENÇ BİR HANIMEFENDİYE MEKTUP" ÖYKÜLERİNİN KARŞILAŞTIRILMASI 172

İSTANBUL'UN ŞEHİR TARİHİNE AYNA TUTAN BİR TARİHİ POLİSİYE: İSTANBUL HATIRASI 182

19. YÜZYILA AİT BAZI CÖNKLERDE BAĞLAMA GRUPLARININ İMLASI ÜZERİNE BİR İNCELEME 196

ESİR ŞEHİR'DEN HÜR ŞEHİR'E KORKUNUN İNSANLARI 206

BİR ROMAN KİŞİSİ OLARAK "YAHYA KEMAL" 226

TÜRK, İNGİLİZ VE FRANSIZ EDEBİYATLARINDA ÇANAKKALE SAVAŞLARI 236

AHMET MİDHAT EFENDİ'NİN "FENNİ BİR ROMAN YAHUT AMERİKA DOKTORLARI" ADLI ROMANI'DA YER ALAN BATI KÖKENLİ SÖZCÜKLER ÜZERİNE BİR İNCELEME 242

NURULLAH ATAÇ'IN ELEŞTİRİSİNDE ROMAN VE HİKÂYE 250

ALTYAZILI VİDEOLARIN ÖZGÜN ARAÇ OLARAK YABANCI DİL SINIFLARINDA KULLANIMI 257

İCRADAN KARİKATÜRE: ÂŞIKLIK GELENEĞİ.....269

METİNLERARASILIK BAĞLAMINDA HÜSEYİN NİHAL ATSIZ'IN *YOLLARIN SONU* ADLI ŞİİR KİTABI VE *ORHUN YAZITLARI* ÜZERİNE STİLİSTİK AÇIDAN KARŞILAŞTIRMALI BİR İNCELEME 289

GELENEĞİN EKONOMİYE KAZANDIRILMASI: "NARGİLE KAFELER".....300

ÖLÜME KARŞI ÖLÜME DOST BİR KARŞI DURUŞ: TUTUNAMAYANLAR.....306

KARAÇAY-MALKAR TÜRKÇESİ İLE TÜRKİYE TÜRKÇESİ ARASINDAKİSESÇE KISMÎ BENZEYEN YANILTICI KELİMELER 310

EDEBİYAT SOSYOLOJİSİ BAĞLAMINDA BİR İNCELEME: GENÇLİĞİN O YAKICI MEVSİMİ'NDE 1970'LERDEN YANSIMALAR 357

TÜRKÇENİN AĞIZLARINDA HEDİYELİK ÇEREZLER.....363

T. CORAGHESSAN BOYLE'UN BİR DÜNYA DOSTU VE EDWARD ABBEY'İN İNGİLİZ ANAHTARI ÇETESİ ESERLERİNDE EKO-RADİKAL HAREKET ELEŞTİRİSİ 369

ARTHUR HERZOG'UN ISI ADLI ROMANINDA DOĞAYA İNSAN MÜDAHALESİ 377

ATATÜRK'ÜN K:44-G:15 YİVLİ DEFTERİNDEKİ GÖKTÜRK HARFLİ METİNLERLE YAPTIĞI ÇALIŞMALAR.....383

TANZİMAT'TAN CUMHURİYET'E KADARKİ DÖNEMDE YAZILAN ŞİİRLERDE KARŞILAŞILAN ÜSLÛP TÜRLERİ VE ÖZELLİKLERİ 391

SUBJECTIVITY IN LITERARY TRANSLATION: ANALYSIS OF SUBJECTIVITY AND TRANSLATION IN A SHORT STORY FROM SEMIOTICS OF TRANSLATION POINT OF VIEW 401

İNGİLİZCEDEN TÜRKÇEYE NÖRAL MAKİNE ÇEVİRİSİNİN BAŞARIM DEĞERLENDİRMESİ 413

NİTQ MƏDƏNİYYƏTİ VƏ ETİK QAYDALAR İNSAN MƏNƏVİYYATININ ƏSAS GÖSTƏRİCİSİ KİMİ.....426

AZERBAYCANIN HALK ŞAİRİ SEMED VURGUN'UN ŞİİRLERİNDE TABİAT ÇİZGİLERİ 430

GİRESUN İLİ VE YÖRESİ AĞIZLARINDA ATASÖZLERİ VE DEYİMLER 437

GÜMÜŞHANE İLİ VE YÖRESİ AĞIZLARINDA AKRABALIKLARLA İLGİLİ ADLANDIRMALAR.....452

NURMƏHƏMMƏD ƏNDƏLİBDƏN SONRAKI DASTANÇILIQ: MOLLA NƏFƏSİN "ZÖHRƏ VƏ TAHİR" DASTANI İLƏ EYNİ ADLI AZƏRBAYCAN ŞİFAHİ XALQ ƏDƏBİYYATI DASTANININ MÜQAYİSƏLİ TƏHLİLİ.....465

GURBETTE YERLİ EDEBİYAT: SON DÖNEM GÖÇMEN YAZINI

Prof. Dr. Hikmet Asutay

Trakya Üniversitesi Eğitim Fak. Yabancı Diller Eğitimi, Alman Dili Eğitimi Anabilim Dalı

Öz

Almanya ile 1961 yılında imzalanan Ankara anlaşması ile gurbet başlamış ve altmışıncı yılına gelmiştir. Bu altmış yıllık sürecin başlarında pek ciddiye alınmayan gurbet hikayeleri yılmamış, üç kuşak boyunca devam etmiş ve günümüzde ülkelerin paylaşamadığı uluslararası ve çokkültürlü bir yazın türü haline gelmiş, kendini zenginleştirmiş ve çeşitlenerek üçüncü kuşak sanatçılarını da ortaya çıkarmıştır. Başlangıçta yalnızca Türkçe yazan birinci kuşak göçmenlerin ardından, ikinci kuşak yazarları arasında hem Türkçe, hem de Almanca yazanları görüyoruz. Üçüncü kuşak yazarlarımızın ise neredeyse tamamı bugün için Almanca yazmaktadır. Son dönem Türk -Alman yazını yalnızca yazın dünyası ile değil, sinema, sahne sanatları, müzik vb. alt kültür özellikleriyle de kendine özgü bir dünya kurmuştur. Zira bizim gurbet olarak nitelendirdiğimiz yer, onların doğup büyüdükleri, orada yaşadıkları vatanları olmuştur artık. Bu çalışmada da genel hatlarıyla göçmen yazını tanıtıldıktan sonra son dönem Türk-Alman yazını kuşak geçişlerine ve bugünkü konumuna değinilecektir. Üçüncü kuşak göçmen yazınına, son dönem yazarlarının görüşleri ışığında değerlendirme yapılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Gurbet, dışgöç, Tür-Alman Yazını, göçmen yazını

LOCAL LİTERATURE in FOREGİN: RECENT MİGRATİON LİTERATURE

Abstract

It started with the Ankara agreement signed with Germany in 1961. He came to the sixtieth year. At the beginning of this sixty year period, he was not taken seriously. the history of the country continued for three generations. nowadays countries can not share. This literature has become an international and multicultural literary genre. enriched himself and diversified to reveal third generation artists. At the beginning they only wrote in Turkish. Among the second generation authors, we see both Turkish and German writers. Third-generation authors write almost entirely in German. Recent Turkish-German literature is not only about the world of literature, but also about cinema, performing arts, music and so on. has established a unique world with its subcultural characteristics. Because the place we have described as our country of origin has been born and raised, and the homeland they lived there. Migrant literature will be introduced in this study in general. then the last period Turkish-German literature will be referred to the generational transition and its present position. Third-generation migrant literature will be assessed in light of the views of recent authors.

Keywords: Foreign Migration, Turkish-German Literature, Immigrant Literature

1. Giriş

Avrupa'da ikinci dünya savaşının sona ermesiyle birlikte özellikle Almanya'da başlatılan yeniden inşa ve kalkınma hamlesi nedeniyle ortaya çıkan işgücü ihtiyacı nedeniyle çok fazla işçi göçü gerçekleşmiş ve bütün Avrupa'ya da yayılmıştır. Yetmişli yıllardan sonra ise öteki olarak nitelenen ve kendilerinden farklı olan yabancılarla birlikte yaşamaya başlayan Avrupa'da yabancılara tepki de gelişmiş, hatta yabancı düşmanlığı baş göstermiştir. Bu nedenle kültürlerarası diyalog kavramından sıkça söz edilir olmuş, kültürlerarası iletişim konularına ağırlık verilmiştir.

2. Elli Yıllık Göçmen Yazını Sürecine Genel Bakış

Tarihsel bakış açısına göre Almanya'ya göç süreci 1961'de Almanya ile yapılan ikili anlaşma ile başlar (Kuruyazıcı 2001: 4) ve günümüze kadar devam eder. Altmışlı yıllarda başlayan Türkiye'den Almanya'ya göç sürecinde temel fikir; birkaç yıl çalışıp para biriktirerek yurda geri dönmek ve bir iş kurmaktır. Ancak yıllar giderek uzamış, yalnız gidenler eş ve çocuklarını da zamanla yanlarına aldırmış, bekâr olanlar ise evlenip eşlerini de Almanya'ya götürmüş, orada daha yerleşik bir düzene geçmişlerdir. Birinci kuşak olarak adlandırılan bu gruptaki insanlarımız, öteki ile ilk karşılaşan ve dil, kültür, gelenek gibi çok temel kültür alanlarında en büyük zorlukları yaşayan insanlarımızdı. Üstelik kendi yurtlarından göçüp gelirken kesinlikle hiçbir eğitim, bilgilendirme, yönlendirme ya da rehberlik verilmemiş, tamamen kendi başlarına bırakılmışlardı. Söz konusu hizmetler yalnızca konsolosluklar düzeyinde sunulabiliyordu ve her şeyin ilkiydi. Resmi anlamdaki iletişimler ise çevirmenler aracılığıyla yapılabiliyordu.

Göçmen yazınında ikinci kuşak olarak adlandırılan dönem ise orada doğan çocukların oluşturduğu genç kuşaktır. Almanya'da büyüyen ve orada okula başlayan bu çocuklar, ailelerin geleceklerini de şekillendirmeye başlarlar. Zamanla yurda kesin dönüş fikri giderek zayıflar ve yerini çocukların düşüncelerine bırakır. Çünkü Almanya'da büyüyen çocuklar artık oralıdır ve yurda geri döndüklerinde uyum güçlüğü yaşayacaklardır. Başka bir deyişle ebeveynlerinin vatanına karşı yabancılaşırlar. Geçicilik yerini her anlamda kalıcılığa bırakır. Çocuklarla birlikte kendi dünyaları da değişmeye başlar ve en temelinde sağlık, eğitim, okul vb. konularda daha fazla kurum ve kuruluşlarla, kişilerle iletişimde bulunmak zorunda kalırlar, sorunlar çeşitlenir. Önceleri yurtta kalan gurbetçi işçiler evlere taşınır hatta kendi evlerini satın alarak "Alamancı" adını almaya başlarlar. İlk zamanları neredeyse tamamen ikinci el olarak kullandıkları eşya ve mobilyaları terk ederek tamamen yenilerler. Bu durum onların kalıcı olma düşüncelerinin maddi yansımasıdır, denebilir. Zamanla giderek ve artan bir sayıda gurbetçi Türkler girişimci Türkler olarak kendi işyerlerini de kurmaya başlarlar. Ancak bu kuşağın farklı bir sorunu vardır. O da kimlik sorunudur. Ne Türkiyeli, ne de Almanyalı hissetmektedirler kendilerini. İki kültür arasında sıkışıp kalmış bir kuşağın kimlik arayışı kendini baş gösterir ve bu ikilik belki bir ömür boyu kabullenerek taşınır. Kimlik sorunu bir noktada ayrışmaya da gider; kimi yurda kesin dönüş yapar, kimi de kesin kararını vererek yeni yurtları olan Almanya'da kalır. Yurda geri dönen çocuklardan birçoğu ise, uyum sağlayamaz ve Almanya'ya geri döner.

Göç sürecinde son olarak üçüncü kuşak olarak adlandırılan kesim ise, söz konusu olan iki kültür arasında kalan insanların çocuklarıdır ki onlar kendi kimliklerini açık ve net bir şekilde ortaya koyarlar: Almanyalı Türkler. Bu kuşak içersinde sonradan Türkiye'den gelerek burada kalanların dışında kimlik sorununu yaşayan yoktur, birinci kuşağın yaşadığı anlamda. Onlar Türk asıllı Almanlardır. Dil, kültür ve yaşam tarzları açısından da Almanya'ya ve genelde de Avrupa'ya aittirler. Ebeveynlerinin memleketlerine yabancılaştıklarını ve oraya yalnızca tatil amaçlı gittiklerini kabullenen, vatanları

Almanya olan ve orada kendi alt-kültürlerini oluşturmuş bir kuşaktır bu. Ebeveynlerinin ülkesinde kendilerini yabancı olarak hissetmektedirler. Sorunları ise diğer kuşakların sorunlarından farklıdır elbette; uyum politikası, yabancı düşmanlığı gibi sorunları vardır. Tam anlamıyla Alman toplumuna ait olmadıklarından kendi azınlık alt kültürlerini oluşturmuşlardır. Bu kuşağın yazarları artık tamamen Almanca yazmaktadır.

2.1. Göçmen Yazınının Aşamaları

Elli yıllık göç olgusuna tarihsel bir bakıştan sonra, bu sürece paralel bir şekilde devam eden göçmen yazınının aşamalarına da bakmak gerekir. Bugüne kadar pek çok sınıflama[1] ve bunun üzerine tartışmalar ve incelemeler de yapılmıştır (Bkz.: Topçu 2009: 701-734). Yukarıdaki bölümde değinildiği üzere Almanya'ya ilk giden gurbetçi insanlarımızın yaşadığı ya da karşılaştığı ilk şey öteki kavramıdır. Yabancı, öteki, yani kendinden farklı olan en başta dil olmak üzere dini, yaşantısı, tarzı, tarihi, gelenek ve görenekleri ile anlayışları vb. çok farklı bir toplumla ilk karşılaşmaları ile bu anda yaşadıkları sorunlar metinleştirilmiştir. Bu sorunların başında da dil ile ilgili olan iletişim sorunu bulunmaktadır. İşte ilk kuşak yazarlar, Türkiye'de de yazar olan ve çeşitli nedenlerle Almanya'ya giden ve orada da yazmaya devam eden yazarlar grubudur ve birinci kuşak yazarlar olarak anılır. Tarihsel olarak bir sıralama yapmak gerekirse;

2.1.1. Birinci Kuşak Yazarlar: *Yüksel Pazarkaya, Bekir Yıldız, Fakir Baykurt, Güney Dal, Fethi Savaşçı, Aras Ören, Habib Bektaş, Emine Sevgi Özdamar, Murat Karaaslan, İsmet Elçi, Şinasi Dikmen* vd. Bunların yanı sıra siyasi nedenlerle yurttan ayrılarak Almanya'ya göç eden yazarlar da bulunmaktadır, örneğin; *Orhan Murat Arıburnu, Yusuf Ziya Bahadınlı, Dursun Akçam, Oya Baydar, Aysel Özakın, Ali Arslan, Şakir Bilgin, Vehbi Bardakçı, Doğan Akhanlı, Sırrı Ayhan* gibi (Topçu 2009: 712). H. Topçu'nun sınıflandırmasına göre bir grup yazar da yükseköğretim ya da çeşitli görevlendirmelerle Almanya'ya gitmiştir; örneğin *Orhan Asena, Adnan Binyazar, Salih Sıtkı Gör, Ayhan Can, Haluk Eker, Ömer Polat, Kemal Kurt, Mevlüt Asar, Ertunç Baran, Alev Tekinay* ve diğerleri. Bunların içersinde *Yüksel Pazarkaya* ayrı bir yere sahiptir çünkü göç sürecinden de önce 1957 yılında Almanya'ya gider.

2.1.2. İkinci Kuşak Yazarlar: *Renan Demirkan, Akif Pirinçci, Zehra Çırak, Metin Fakıoğlu, Zafer Şenocak, Sivri Yücel, Nevfel Cumart, Leyla Taşdelen, Feridun Zaimoğlu, Tunç Denizer, Hatice Akyün, İmran Ayata, Aygen-Sibel Çelik, Nuray Lale, Menekşe Toprak, İlhan Atasoy, Menekşe Toprak, Yade Kara* vd. Bu kuşak yazarlar aslında iki dönem arasında bir tür geçiş dönemi yazarlarıdır. O yüzden birinci kuşak ya da üçüncü kuşak olarak tanımlanan pek çok yazar bu gruba da dâhil edilmektedir. İkinci kuşak grubuna dâhil olmanın en önemli ve belirgin özelliği, iki kültür arasında kalmışlık nedeniyle ortaya çıkan kimlik ve aitlik sorunlarını ele alan eserleridir. Bu anlamda kimlik konusunu veya iki kültür çatışmasını ya da aitlik çelişkisini dile getiren her bir eser bu gruba dâhil edilir.

2.1.3. Üçüncü Kuşak Yazarlar: Bu gruptaki yazarlar asıl olarak Almanya'da doğup büyüyen ya da çok küçük yaşlarda doksanlı yıllarda bu ülkeye gelip yerleşen ve kendini Avrupalı Türkler olarak adlandıran gençliktir, denebilir. Dil ve kültür açısından Alman dili ve kültürüne hâkim olan ve baskın olarak da kendilerini Almanya'ya ait hisseden ama Türk asıllı insanlarımızdır. Bu nedenle eserlerinde ele aldıkları konular da doğallıkla Almanya içinde güncel ve geçerli olan uyum sorunu, yabancı ya da azınlıkların durumları, yabancı düşmanlığı gibi konulardır. Bu grupta *Osman Engin, Django Asül (Uğur*

[1] Bkz. Doğan 2017a ve 2017b.

Bağışlayıcı), Kerim Pamuk, Selim Özdoğan, Melda Akbaş, Hatice Aksoy, İris Alanyalı, İmran Ayata, Esmehan Akyol, Güner Yasemin Balcı, Birand Bingül, Safiye Can, Bülent Ceylan, Seher Çakır, Fatih Çevikkollu, Bora Dağtekin, Tunç Denizer, Aysun Ertan, Cem Gülay, Kübra Gümüşay, Dilek Güngör, Lütfiye Güzel, Murat Ham, Güzin Kar, Berkan Karpat, Denis Moschitto, Hasan Özdemir, Filiz Penzkofer, Alpan Sağsöz, Şener Saltürk, Deniz Selek, Kaya Yanar vd. yazarlar yer almaktadır.

Tüm bu sınıflamalar içersinde üçüncü kuşak olarak adlandırılanlar aslında en kalabalık grubu oluşturmaktadır ve çoğunluğu henüz adları duyulmamış pek çok yazardan oluşmaktadır. Bu alana ait kabul edilen ve başlı başına geniş bir konu olan Türk-Alman filmleri ile diğer sahne eserleri bu çalışmanın dışında tutulmuş, yalnızca yazar ve eserlerine değinilmiştir.

3. Ders Konusu Olarak Göçmen Yazını

Yukarıda kültür eğitiminin (Bkz. Zacharias: 2001) konusu olarak göçmen yazını bölümünde bu yazın türünün ve eserlerinin yazın derslerinde konu edildiğini, ders materyali olarak yararlanıldığı belirtilmişti. Ülkemizdeki Almanca ile ilgili lisans programlarında göçmen yazını başlı başına bir ders olarak ele alınabildiği gibi, yirminci yüzyıl ile ilgili bir konuda da kısmen ders konusu yapılabilmektedir. Trakya Üniversitesi Eğitim Fakültesi Almanca Öğretmenliği programında örneğin, lisans aşamasında ikinci sınıflarda okutulan "Alman Edebiyatı II" dersi içinde kısmen değinilmekte, üçüncü sınıfta okutulan "Edebi Metin İnceleme ve Öğretimi I-II" dersleri içersinde de zaman zaman göçmen yazını eserlerine yer verilmekte, aynı şekilde "roman inceleme", "kısa öykü inceleme" ya da "şiir incelemeleri" adlı seçmeli derslerde de göçmen yazını metinleri, ders materyali olarak kullanılabilmektedir. Yüksek lisans programımızda ise "Alman Yazınında Türk Kökenli Yazarlar" adıyla göçmen yazını, başlı başına bir ders konusu olmuştur. Aynı şekilde doktora programında da "Türk-Alman Göçmen Yazını" adlı bir ders mevcuttur. Trakya Üniversitesinde olduğu gibi diğer Almanca Öğretmenliği ve Alman Dili ve Edebiyatı bölümlerinde de benzer dersler mevcut olup, yüksek lisans ve doktora tezlerinde de sıklıkla göçmen yazını üzerine çalışmalar olduğu gözlemlenmektedir (Bkz. Yök Tez Merkezi). Çeviri ya da Almanca Mütercim-Tercümanlık bölümlerinde ise çeviri etkinliği açısından ya da çeviri eleştirisi anlamında göçmen yazını eserleri ve çevirilerine değinilmekte ve bu alanda metinler incelenmektedir. Bunun dışında çeşitli derslerde, son zamanlarda güncel olarak izlenen Türk-Alman filmleri de konu edilmeye başlanmıştır (Fatih Akın filmleri gibi).

Almanca ile ilgili lisansüstü programlardaki dersler kapsamında yer verilen Türk-Alman göçmen yazını konusu ayrıca belli başlı yazın araştırma alanı olarak değerlendirilmekte ve bu konuda yüksek lisans ve doktora çalışmaları yapıldığı görülmektedir (Asutay 2015). Bu anlamda genç araştırmacılar açısından göçmen yazını oldukça geniş imkan sunan alanlardan biri olarak değerlendirilebilir.

4. Sonuç

Görüldüğü gibi toplumların giderek daha fazla karıştığı Avrupa coğrafyası başta olmak üzere dünyanın çeşitli yerlerinde göç olgusu farklı şekillerle de olsa devam eden bir süreç niteliğini korumaktadır. Bu olgu beraberinde kendi sanat ve edebiyat alanlarını da yaratmış, kendi ifadesini metinleştirebilmiş ve diğer sanat araçlarıyla kurgulayabilmiştir. Göçmen süreci içersinde çocuk ve gençliğin eğitimi bağlamında da bu olgu konu edinmiş ve ayrıca bir eğitim konusu olarak programlarda yerini almıştır. Genelde de toplumlar arası iletişime hizmet edebilmesi amacıyla kültür eğitimi bağlamında ele alınan başlıca konu ve araç haline de geldiği söylenebilir. Türk-Alman kültürü özelinde göçmen yazını, her iki kültürün ortak bir konusu olarak sanat, edebiyat ve bilim alanlarında ürünlerini vermiş ve vermektedir (Bkz. Şen 2011). 2011 yılında Almanya'ya göçün ellinci yılında Türk-Alman ilişkileri bağlamında yer

alan göç süreci ve yaratmış olduğu kültür birikimi çeşitli etkinlik, toplantı ve yayımlarla tarihi belgeler olarak derlenmiştir. Oluşan bu elli yıllık birikim, doğal olarak kültür eğitiminin konusu olarak karşımıza çıkmakta ve Türk-Alman göçmen yazını alanında bizlere çok geniş materyal, ders konusu, araştırma ve inceleme olanakları sunmaktadır.

5. Kaynakça

Asutay, Hikmet (2015) "Göçmen Edebiyatı - Yazarlar Sözlüğü. Almanya'da yazan ve yaşayan Türk-Alman Edebiyatı Yazarları" Paradigma-Akademi, Yayınları

Doğan, Coşkun (2017) " Düzensiz Göçmenlerin Türkiye'ye Ekonomik Açıdan Etkileri" Tarih Okulu Dergisi (TOD), Eylül 2017, Yıl 10, Sayı XXXI,ss.315-329, DOI No: http://dx.doi.org/10.14225/Joh 1102 (Eylül 2017)

Doğan, Coşkun (2017) "The Importance of Multiculturalism in Community Interpreting", International Journal of Business Humanities and Technology, Vol.7,No.2 June 2017,ISSN 2162-1357 (Print), 2162-1381 (Onleine), Center for Promating Ideas, USA (Haziran 2017)

Karakuş, Mahmut / Nilüfer **Kuruyazıcı** (2001) "Gurbeti Vatan Edenler" T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları

Parekh, Bhikhu., (2002) *Çokkültürlülüğü Yeniden Düşünmek*, (çev. Bilge Tanrıseven) Phoenix Yay., Ankara.

Şen, Faruk (2011), *50. Yılında Göç*; T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara

Zacharias, Wolfgang (2001) Kulturpädagogik: Kulturelle Jugendbildung Eine Einführung (4. Baskı 2013) Leske + Budrich Yay.

Topçu, Hayrunisa (2009) "Avrupa ve Amerika'da Türk Edebiyatı" Turkish Studies International Periodical Fort he Languages, Literature and History of Turkish or Turkic: Volume 4 / 1-1 Winter 706-732.

Türk Dil Kurumu (2015) Genel Sözlük:

http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&guid=TDK.GTS.54edac8884c7d7.49885711 (25.02.2015)

6.1. Elektronik Kaynakça

www.Bpb.de (Bundeszentrale für politische Bildung); http://www.bpb.de/gesellschaft/kultur/kulturelle-bildung/59910/was-ist-kulturelle-bildung (25.02.2015

Wikipedia (2015): http://de.wikipedia.org/wiki/Kultur (25.02.2015)

YAZIN DÜNYASINDA YENİ BİR ARAŞTIRMA ALANI OLARAK GENÇLİK YAZIN BİLİMİ

Prof. Dr. Hikmet Asutay

Trakya Üniversitesi Eğitim Fak. Yabancı Diller Eğitimi, Alman Dili Eğitimi Anabilim Dalı

Öz

Çocuk ve gençlik yazın bilimi, genel olarak yazınbilim kavramının altında bir alt disiplin olarak nitelendirilir, hatta o da kendi içinde çocuk yazınbilimi ve gençlik yazınbilimi olarak da sınıflanır. Bu tür yöntemsel ayırımlar daha çok Avrupa ülkelerinde özellikle Almanya'da görülmektedir. Bunun da nedeni, söz konusu alanlarla ilgili çalışmaların hem nitelik hem nicelik olarak son derece artmış olmasıdır. Böylelikle alan yazınla ilgili çalışmalar da giderek daha derinleşmekte ve çeşitlenmektedir. Bu bakış açısıyla ele alınan bu çalışmada Türk çocuk ve gençlik yazın bilimleri çalışmalarında yöntem sorunu ele alınacaktır. Bu yöntem sorunu Türkiye'de çocuk ve gençlik yazını araştırmaları adı altında toplanmaktadır. Yöntem olarak çocuk yazın bilim ve gençlik yazın bilimi gibi kavramların ne kadar olgunlaşabildiği sorusu tartışılacaktır. Bir diğer problem de söz konusu yöntem sorununun özellikle Balkan ülkeleri bağlamında kültürler arası çalışmalarda yer alıp almadığıdır.

Anahtar Sözcükler: Çocuk, gençlik, yazınbilim, yöntem, çocuk ve gençlik araştırmaları.

YOUTH-LITERATURE AS A NEW RESEARCH AREA IN THE WORLD OF LITERATURE

Abstract

Children and youth literature research is generally regarded as a sub-discipline under the concept of literature –research and it is also classified as child literature research and youth literature research in its own. This kind of methodical separations is used in European countries especially in Germany. The reason is, the study of these areas is extremely increased in both quantity and quality. Thus, studies related to literature are increasingly deepened and diversified. With this perspective, in this study, problem of methodology will be discussed in Turkish child and youth literature. This problem of method is called research of child and youth literature research in Turkey. The question 'how much can the concepts of child literature and youth literature be matured as a method?' will be discussed. Another problem is whether that problem of method takes part in intercultural studies, particularly in the context of the Balkan countries.

Keywords: child, youth, literature, method, child and youth literature research.

1. Giriş

Çocuk ve Gençlik yazını genel olarak çocuk ve gençliğin alımladığı her türlü basılı, görsel, işitsel ve elektronik ortamlardaki metin türleridir, denebilir. Genel olarak yazın bütününün altında yer alır ve kendi içinde de ayrıca çocuk yazını ve gençlik yazını olarak iki ana sınıflamaya ayrılır. Daha sonra çeşitli metin türlerine, içerik, yapı ve yaşıt hedef kitle gruplarına göre de kendi içinde ayrıca çok farklı dallara ayrılır, örneğin; resimli kitap, çocuk romanı, macera çocuk romanı, fantastik gençlik yazını vb. Altmışlı yıllarda başlayan çocuk ve gençlik yazını araştırmaları bağlamında bu kadar çok çeşitlenen bir alan içerisinde zamanla yöntem sorunu da sorgulanmaya başlamış ve bu yüzden çocuk yazını kuramı, gençlik yazını kuramı gibi ayrıca ele alınarak üzerinde çalışılan kuramsal yöntem sorunları irdelenmiş ve irdelenmektedir. Bu anlamda öncelikle çocuk ve gençlik yazını tarihinin ele alındığı bir takım çalışmalar görülmektedir Almanya'da. Hatta bu çalışmalar çerçevesinde çocuk ve gençlik yazını çalışmalarının ilki olarak J. Heinrich Campe'nin "Robinson der Jüngere"(1779) adlı Robinson Crusoe uyarlaması benimsenmiş ve başlangıç olarak kabul edilmiştir. Bu düşünceden hareketle çocuk ve gençlik yazını çalışmalarının ilk olarak uyarlamalar ile başladığını söylemek mümkündür. Elbette Campe'nin çalışmaları yalnızca uyarlamalar ile sınırlı kalmamış, çocukların okuma alışkanlığı, eğitimi gibi çocuk ve gençliğe yönelik çalışmaları da bulunmaktadır.

Alanda var olan farklı türde çalışmalar nedeniyle zamanla tüm bunların sınıflama sorunu ortaya çıkmış ve kendi spesifik çalışma alanlarına ayrılmıştır. Bu bakımdan öncelikle çocuk ve gençlik yazın bilimi kavramına değinmekte yarar vardır.

2. Çocuk ve Gençlik Yazın Bilimi

Yazınbilim, genel olarak yazın bütünü içerisinde kuramsal olarak yazınsal metinleri yazınbilim verileri aracılığıyla inceleyen, araştıran bilim alanıdır. Kendi içinde yazın tarihi, yazın eleştirisi, metin yorumlama ve yazın kuramları vb. gibi alt dallara ayrılır. Çocuk ve gençlik yazın bilimi de bu doğrultuda genel yazınbilim verilerinden yararlanarak çocuk ve gençlik yazını metinlerini inceleyen çok daha spesifik bir alandır denebilir. Bunun yanında çocuk ve gençlik yazınbilimi kuramlarını da ele alarak geliştirmeye çalışır. Genel yazınbilim alanı gibi çocuk ve gençlik yazınbiliminde de çocuk ve gençlik yazını tarihi, eleştirisi, çocuk ve gençlik yazını kuramları, çocuk ve gençlik kültürleri gibi biraz daha kendine özgü ve hedef kitlesi çocuk ve gençlik olan, çocuğa görelik kavramından hareket eden alt disiplinler görülür. Bu bakımdan çocuk ve gençlik yazınbilimini aslında çocuk ve gençlik yazını araştırmaları altında ele almak daha doğru olacaktır.

2.1. Çocuk ve Gençlik Yazını Araştırmaları

Çocuk ve gençlik konusu hemen her dönemde ilgili disiplinlerin kendi bütünselliği içerisinde ele alınmıştır. Psikoloji alanında alt başlık olarak çocuk ve ergen psikolojisi yer almıştır. Sosyoloji alanında da gençlik sosyolojisi kavramı çok sonraları yine al başlık olarak alan içerisinde yerini almıştır. Örneğin Avrupa'da altmışlı hatta yetmişli yıllara kadar kendi başına bir çocuk ve gençlik yazını kavramı yerleşmemişken, genel olarak yazın içerisinde değerlendirilmiş, çocuk ve gençlik kitapları gibi tanımlamalar yer yer kullanılagelmiştir. Örneğin masallar hiçbir zaman için çocuk masalları olarak adlandırılmamış, genel folklor tanımıyla masallar olarak geçmiştir. Bu anlamda Grimm kardeşlerin uyarlaması bu anlamda bir ilk olarak sayılabilir. Çünkü kaynak olarak çocuklara özel olarak ortaya çıkmamış ya da anlatılmamış olan masallar, Grimm kardeşler tarafından sadeleştirilerek, dil standardına uyarlanarak, "Çocuk ve Aile Masalları"[1] adı verilmiştir (Bkz. Wilhelm Grimm 1840). Ya da Jules

[1] Kinder- und Hausmärchen: Brüder Grimm 1840.

Verne'nin kitapları fantastik yazın olarak anılmıştır ama özel olarak çocuk ya da gençlik fantastik romanları denmemiştir yirminci yüzyılın ortalarına kadar. Çocuk ve gençliğe olan ilgi elbette insanoğlunun yaradılışından bu yana vardır ancak çocuk ve gençliğin doğrudan kendine ait bir edebiyatı anlamında kendine ait olan alanlar, çoğunlukla yirminci yüzyılda ortaya çıkmıştır. Ondokuzuncu yüzyıl sonlarında Almanya'da "Was sollen unsere Jugendliche lesen?" başlıklı yazısı ile Heinrich Wohlgast, gençlerin neler okuması gerektiği üzerine çalışmalar yapmış ve yayınlamış, böylelikle bu alandaki tartışmaları da başlatmıştır, denebilir (Bkz. Wohlgast 1899: Ewers 1993).

Yirminci yüzyılla birlikte gelişen, modernizmin doğal sonucu olarak değişen yaşam koşullarından ötürü büyük aile yapıları yerini kentsoylu çekirdek ailelere bırakmış, çalışan anne-baba kavramı ve bununla birlikte ortaya çıkan sorunları beraberinde getirmiş, çocuk ve gençliğe daha çok ilgi artmıştır. Bu ilgi sayesinde çocuk ve gençler modern yaşamda kendilerine ait odalara sahip olmuşlar, tarlada çalışmak, aile bireylerine yardım etmek yerine, daha çok eğitim alarak ve oynayarak büyümeye başlamışlardır. Böylelikle hemen her alanda çocuk ve gençlik kavramları ayrıca ele alınarak geliştirilmiş, eğitim dünyası giderek daha fazla önem kazanmaya başlamıştır. Eğitim bilimleri alanı da sadece bu alanda çocuk ve gençliğin eğitim sorunları ve yöntemleri ile ilgilenmiştir. Elbette çocuk ve gençliğe yönelik yazılan kitap ve diğer materyaller de hızla artmaya[2] başlamıştır (Börsenverein 2011: 69,11 in: Breitmoser 2013).

Modernleşme sürecinin yarattığı ve de zorladığı tüm bu değişimler yazın dünyasını da derinden etkilemeye başlamış, çocuk ve gençliğe yönelen ilgi sonucunda en azından kitap dünyasında ve kitap pazarında çocuk kitapları, gençlik kitapları gibi sınıflamalar yapılmaya başlamıştır. Ebeveynler çoğu zaman kendilerine harcama yapmaz iken, çocukları için her türlü harcama yapmaya hazırdırlar; özellikle de eğitim yaşamları açısından. Bu bağlamda önem kazanan okuma alışkanlığı ve okumanın önemi sonucunda çocuk ve gençlik yazınına müthiş bir ilgi ve talep doğmuştur. Dolayısıyla henüz bebeklik çağından başlamak üzere kalın ciltli, resimlerden oluşan resimli kitaplar, oyuncak kitaplardan tutun çocuk dergi ve romanlarına, gençlik romanlarına kadar çok sayıda ürün ortaya çıkmaya başlamıştır. Eğitim ve okumak uğruna yetişkinler, tüm bu ürünlerden yararlanmak istemişlerdir. Günümüzde ise bu duruma neredeyse sayısız çoklukta artmıştır. Günümüzde ise tüm bunlara çoklu ortam araçları, ekran, tablet, internet ve akıllı cep telefonlarını da eklemek gerekir.

Yazın dünyasında görülen tüm bu çeşitlilik ve giderek artan çocuk ve gençlik kitapları sonunda yazınbilimcilerin ilgisini çekmiş ve giderek araştırmalara konu olmaya başlamıştır. Bunun bir örneği olarak altmışlı yıllarda Frankfurt'ta açılan "Gençlik Kitapları Araştırma Enstitüsü"nü görüyoruz (Kuruluş 1963). Amacı, çocuk ve gençlik kitapları alanında var olan ürünleri bilimsel yöntemlerle incelemek, verileri sınıflamak ve belli bir araştırma kitaplığı oluşturmaktır. Bugün için Goethe Üniversitesinde Germanistik yanında ayrıca Çocuk ve gençlik yazını bölümü kurulmuştur[3]. Öğretmen adayları bu bölümden dersler almaktadır. Daha sonra bu bölümleri yalnızca Alman Üniversiteleri değil, diğer tüm Avrupa ülkelerindeki üniversiteler de kendi bünyelerinde bu bölümlere yer vermişlerdir. Aynı şekilde Amerika'da da bu alanda enstitü ve araştırma merkezleri açılmış ve devam etmektedir. Bu

[2] Breitmoser'in bildirdiğine göre yıllık olarak Almanca basılan çocuk ve gençlik kitaplarının sayısı ortalama olarak 8000'in üzerindedir. Bu da genel olarak 2010 yılı Börsenverein / Kitap borsası verilerine göre yıllık kitap baskısının yüzde 15'ine denk gelmektedir. (Breitmoser 2013)

[3] Almanya'da kurulan diğer çocuk ve gençlik yazını bölümleri: Universität Köln (Arbeitsstelle für Leseforschung und Kinder- und Jugendmedien ALEKI), Universität Oldenburg (Oldenburger Forschungsstelle Kinder- und Jugendliteratur OLFOKI), PH Ludwigsburg (Zentrum für Literaturdidaktik – Kinder Jugend Medien ZeLd), PH Heidelberg, Humboldt Universität in Berlin.

anlamda derleyici, toparlayıcı olarak yani kurumsal olarak çocuk ve gençlik yazını araştırmaları altmışlı yıllarda bu enstitü ile başlamıştır denebilir.

Bu alandaki araştırmalar elbette yalnızca yazınbilim alanında değil, çocuk ve gençlik yazını kuramları, çocuk yazını tarihi, gençlik yazını tarihi, çocuk ve gençlik kültürleri vb. gibi alanlarda da gelişmektedir. Yani her bilim alanında olduğu gibi çocuk ve gençlik yazını araştırmalarında da günümüzde çok ayrıntılı ve çok geniş araştırma ve çalışma alt alanları bulunmaktadır.

2.2. Çocuk ve Gençlik Yazını Öğretimi

Yukarıda sözü edilen çocuk ve gençlik yazını bölümlerinin kuruluş amaçları, bu alanda yapılacak çalışmaları yönlendirmek, desteklemek ve de pratik olarak yaşama geçirmektir. Bu aşamada pratik amacın öncelikli uygulama yeri eğitim alanıdır. Almanya'da öğretmenlik eğitimi alan adaylar, bu bölümlerden dersler alırlar. Dolayısıyla çocuk ve gençlik yazını alan olarak eğitim bilimlerinin yanında öğretmenler için başlıca alanlardan biri haline gelmiştir. R. Pantos'un belirttiği gibi özellikle sınıf öğretmenlerinin başlıca alanlarından biridir. Ayrıca orta öğretim okullarında anadil derslerini yürütecek öğretmenler için de çocuk ve gençlik edebiyatı belli başlı meslek dersleri arasında gösterilmektedir ve son otuz yıllık süreç içerisinde çocuk ve gençlik yazını metinleri ağırlıklı olarak müfredat programlarında yerini almıştır (Pantos 2013). Eğitim veya öğretmenlik bağlamında çocuk ve gençlik yazınının temel işlevi öncelikle okumayı sevdirmek ve (yazınsal) kitap okuma alışkanlığını geliştirmektir. Öğretmenin amaçlarından biri de budur. Bu bağlamda eğitim fakülteleri ve benzeri diğer öğretmenlik formasyon kursları, eğitim hizmet içi seminerleri gibi öğretmenlikle ilgili her bir eğitim süreci içerisinde çocuk ve gençlik yazını başlıca alanlardan biri olmalıdır. Eğitim fakültelerinde mevcut çocuk ve gençlik yazını dersleri ise geliştirilmeli ve ders saatleri de artırılmalıdır.

Çocuk ve gençlik yazını yalnızca öğretmenler ve okuldaki ders programları ile de sınırlı değildir. Ewers ve Pantos'un da vurguladıkları gibi çocuk ve gençlik yazını çift başlı bir yazındır. Yani hem çocukları, hem de ebeveyn, öğretmen gibi yetişkinleri de yakından ilgilendirmektedir. Çocuklar henüz okula başlamadan önce aile ortamında yazın dünyası ile ilk olarak karşılaşırlar (ninni, masal, öykü gibi). Bu ortamda ekran ve çoklu ortam araçları ve elektronik gereçleri de saymak gerekir. Bu bakımdan ebeveyn olarak yetişkinlerin de çocuk ve gençlik yazını konusunda fikir ve bilgilerinin olması gerekir. Bu bağlamda yaşam boyu öğrenme, yetişkin eğitimi veya ebeveyn eğitimi gibi bir takım eğitim süreçlerinde de çocuk ve gençlik yazını başlıca alanlardan biri olmalıdır.

Yazın eğitimi açısından ise çocuk ve gençlik yazını bir tür geçiş yazını özelliğine sahiptir: ilk okuma kitaplarından çocuk yazınına, çocuk yazınından gençlik yazınına ve nihayetinde yetişkin yazınına geçiş özelliğine sahiptir. Çocuk, başlangıçtan ergenlik dönemi sonuna kadar kendi yaşıt grubuna yönelik kitapları okumalıdır. Okuma alışkanlığı ve de zamanla oluşacak birikimi sonucu, yazın içerisinde yer alan aşamaları sırayla geçecek ve genel anlamdaki yazın okuru haline gelecektir. Bu da yazın eğitiminin temel amacıdır.

3. Çocuk ve Gençlik Yazınında Yöntem Sorunu

Yöntem konusu bağlamında çocuk ve gençlik yazını içerisinde altmışlı yıllara dek genel yetişkin yazınının verileri ve yöntemleriyle hareket edilmiş, zamanla çocuk ve gençlik yazınının kendine özgü özellikleri nedeniyle yetişkin yazınından ayrıldığı ve bir bakıma da kendi yöntemini oluşturduğu söylenebilir. Burada sayılabilecek yöntemlerin başında "çocuğa görelik" kavramı gelmektedir. Çocuk ve gençlik yazınının temel tanımı olan çocuk ve gençlerin okuduğu, alımladığı her türde metinler

fikrinden hareketle çocuk ve gençlik yazını şekillendirilip sınıflamalara ayrılabilir. Bunu da iki ana başlık altında içerik ve biçim olarak değerlendirebiliriz.

3.1. İçerik Konusu

Çocuk ve gençlik yazınında içerik konusu genel olarak çocuk ve gençliğin çeşitli yaş gruplarına göre onlara hitap eden ve kendi çocuk ve gençlik kültürlerini barındıran konular olmalıdır. Değerler eğitimi anlamında belki de en çok yetişkinler tarafından göz önünde bulundurulması gereken ölçüt, dayatmacı bir söyleme yer verilmemiş olması ve de evrensel ve temel değerlerin konu olarak işlenmiş olmasıdır, örneğin; barış, iyilik, temizlik, dostluk, paylaşım vb. Geleneksel metin türü olarak masallar her zaman için bu öğretileri ya da söylemleri içeriklerinde barındırırlar. Bu yüzden her masal mutlaka iyi sonla biter. İyi ile kötünün savaşında her zaman için iyiler kazanır. Temel değerlere vurgular yapılır ve hemen her masal belli bir ders verir, gibi. Bu tarzda özellikler, spesifik ve diğer çocuk ve gençlik kitaplarında da ele alınmaktadır. Modern zamanda örneğin yabancı düşmanlığını, çevre ve doğanın önemini, arkadaşlık ve sevgi konularını işleyen kitaplar gibi. Bunun için de çocuk ve gençlik yazını kuramlarında geçen tür ayrımlarına göre ayrı ayrı ele almak gerekir. Ewers (2000) bu anlamda dört farklı sınıflamadan söz eder, çocuk ve gençler için seçilmiş kitaplar, çocuk ve gençlik için seçilmemiş olan kitaplar, özel çocuk ve gençlik edebiyatı ve de uyarlamalar. Her bir tür içinde seçim ölçütleri de hedef kitle tarafından belirlenmektedir, denebilir.

3.2. Biçim Konusu

Çocuk ve gençlik yazınında biçim konusunda da uyulması gereken bir takım kurallar vardır. Bunlar iç ve dış özellikler olarak da ayrı ayrı ele alınabilir. Dış özellikler genelde çocuk kitaplarının dış, fiziksel özelliklerini anlatır. Örneğin resimli kitaplar yırtılması daha zor olan kalın kâğıtlardan üretilmeli, metin-resim özdeşliği birebir sağlanmalı, yazı büyüklükleri kolay ve rahat okumayı sağlamalı vb. Yaş grupları ilerledikçe kitaplardaki resim-metin oranı ters orantılı olarak değişmelidir. Çocuk romanlarında ise standart bir kitap büyüklüğünde olmaları yanında yetişkin yazınına göre daha büyük puntolarla yazılmış, içerisinde yer yer resim, fotoğraf veya çizimler bulunmalı, kitap bölümleri kısa tutulmalıdır gibi bir takım dışsal özellikler sıralanabilir. Gençlik yazınında dışsal özellikler yetişkin yazınına yakındır. Daha çok içerik açısından çok farklı sınıflama ve çeşitlenmeler görülür. Burada da temel ölçüt gençliğin kendi seçebileceği tarzda, olabildiğince değerler eğitimine yer veren, ancak gençliğin kendi kültürünün de yer aldığı kitaplar olmalıdır.

4. Sonuç

Yukarıda değinildiği gibi çocuk ve gençlik yazını günümüzde artık sadece kitap dünyasında yapılan ayrı bir sınıflama değil, çocuk ve gençlerin oluşturduğu büyük ve son derece önem yer eden hedef kitlenin yazınıdır. Çünkü bu hedef kitle en büyük tüketim gruplarından birisidir. Bu bakımdan değerlendirildiğinde, yukarıdaki düşüncelerden de hareketle çocuk ve gençlik yazınında yöntem açısından üç farklı boyut bulunduğunu ve her bir boyut içerisinde kendine özgü yöntem ve tekniklerin bulunduğu anlaşılabilir. Bunlardan birincisi tamamen yazın dünyasıdır. Çocuk ve gençlik yazını bu anlamda çocuk ve gençlik olmak üzere iki ana kategoride ve onlar da kendi içlerinde farklı türlere ayrılmıştır. Büyük bir birikime sahip olan çocuk ve gençlik yazını, genel anlamdaki bütün yazın dünyasından ayrı, başlı başına bir yazın dünyasıdır, denebilir.

İkinci boyut olarak niteleyebileceğimiz konu ise çocuk ve gençlik yazını ile eğitim ilişkisidir. Bu yönüyle öğretmenlik ve öğretmen eğitimi ve yetişkin eğitimi süreçlerinde en önemli alanlardan biri

haline gelmiş, eğitim fakültelerindeki ders programlarında yerini almıştır. Ancak yeterli değildir ve geliştirilmeye ihtiyacı bulunmaktadır. Eğitim bağlamında çocuk ve gençlik yazını yine kendi içinde anadil öğretiminde çocuk ve gençlik yazını metinleri, yazın derslerinde çocuk ve gençlik yazını metinleri ve okuma ediminde çocuk ve gençlik yazınının işlevi gibi alanlara ayrılır. Eğitim bağlamında çocuk ve gençlik yazını ürünlerinin anadil, yazın dersleri ve yabancı dil ve yazını derslerine uyarlanması, didaktize edilmesi söz konusudur.

Üçüncü boyut ise çocuk ve gençlik yazını araştırmaları konusudur ki bu alan yukarıda ilgili bölümde değinildiği üzere çok farklılıklar ve çeşitlilikler doğmuştur. Çocuk ve gençlik yazını araştırmaları ayrıca yazınbilim ve eğitim bilimleri bağlamlarında ayrı ayrı ele alınarak kendi disiplin yöntemlerine göre değerlendirilmektedir. Bu anlamda oldukça geniş ve bakir bir alan olduğu söylenebilir. Akademik anlamda lisansüstü programlarda daha çok yer verilen çocuk ve gençlik yazını konusu önemli araştırma alanlarından biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Yazınbilimin ötesinde eğitim bilimleri araştırmalarında da giderek daha fazla yer aldığı söylenebilir.

Sonuç olarak yazınbilim ve eğitim bilimleri içerisinde de okul öncesi eğitim, özel eğitim, sınıf öğretmenliği, Türkçe (anadil) ve Türk dili edebiyatı öğretimi gibi alanların yanı sıra yabancı dil eğitimi ile ilgili bölümlerin yazın ve yazın eğitimi derslerinde de çocuk ve gençlik yazını metinleri daha fazla yer almakta ve daha fazla araştırma konusu edilmektedir. Dolayısıyla yöntem sorunu, çocuk ve gençlik yazınını çalışma alanı olarak alan bilim dallarının kendi yöntem sorunları ile birlikte değerlendirilecek ve kendine göre uygulama teknikleri ile yöntemlerini oluşturacaktır.

Kaynakça

Börsenverein des Deutschen Buchhandels (Hrsg.) (2011): Buch und Buchhandel in Zahlen 2011. Frankfurt/M.: MVB Marketing- und Verlagsservice in: Breitmoser, Doris (2013) "(Kinder- und Jugend-) Literatur und Kulturelle Bildung" in: https://www.kubi-online.de

Breitmoser, Doris (2013) "(Kinder- und Jugend-) Literatur und Kulturelle Bildung" in: https://www.kubi-online.de

Campe, Joachim Heinrich (1779) Robinson der Jüngere

_____ (1777) Sittenbüchlein für Kinder aus gesitteten Ständen

_____ (1778) Neue Methode, Kinder auf eine leichte und angenehme Weise lesen zu lehren

Ewers, Hans-Heino (1993) *Die Aktualität Heinrich Wolgasts. Vortrag zum 100-jährigen Jubiläum der Arbeitsgemeinschaft Jugendliteratur und Medien (VJA)*. In: Beiträge Jugendliteratur und Medien 1993/4, S. 210-217

Ewers, Hans-Heino (2000) Literatur für Kinder und Jugendliche: Eine Einführung in grundlegende Aspekte des Handlungs- und Symbolsystems Kinder- und Jugendliteratur. Mit einer Auswahlbibliographie

Pantos, Regina (2013) Ausbildung für Kinder- und Jugendliteratur als Gegenstand Kultureller Bildung in: https://www.kubi-online.de

Wohlgast, Heinrich (1899) "Was sollen unsere Jugendliche lesen?": *Das Elend unserer Jugendliteratur*. Selbstverlag, Hamburg 1899, 2. Auflage.

İnternet Kaynakçası:

http://gutenberg.spiegel.de/autor/joachim-heinrich-campe-91 (erişim: 14.07.2016)

https://www.kubi-online.de/artikel/ausbildung-kinder-jugendliteratur-gegenstand-kultureller-bildung (erişim: 14.07.2016)

https://www.kubi-online.de/artikel/kinder-jugend-literatur-kulturelle-bildung (erişim: 14.07.2016)

RUSYA TARİHİNDE VE EDEBİYATINDA “SİBİRYA”YA GENEL BAKIŞ

Doç.Dr.Reyhan ÇELİK

Erciyes Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Rus Dili ve Edebiyatı Bölümü

Öz

Rus yıllıklarında Sibirya’da yaşayan kavimlerle Rusların ilk ilişkilerinin on birinci yüzyılda başladığı kabul edilir. Bununla birlikte Ruslar tarafından Sibirya’ya yönelik istila politikasının 16.yüzyılda başladığı görülür. Rusya’nın bu politikası, Sibirya’yı pek çok açıdan değişim sürecine götürür. Nitekim Rusların bölgeye toplu göçleri ve sonrasında oluşan kültürel değişim bu sürecin getirdikleri arasındadır.

Diğer yandan, tarihi ve toplumsal olayların ard arda yaşandığı yirminci yüzyılda ise Sibirya’nın hem coğrafi hem de kültürel anlamda Rus edebiyatında yer aldığı görülür. Nitekim ikinci dünya savaşının ardından başlayan yeniden ayağa kalkma sürecinde Sibirya’lı yazarlar köy nesri sürecini başlatırlar.

Bu bildiride 16.yüzyılda başlayan ve 20.yüzyıla kadar devam eden süreçte Rusya’nın Sibirya üzerindeki istila politikaları ve sonuçlarına değinilecek ve 20.yüzyıl Rus edebiyatında Sibirya’nın önemi üzerinde durulacaktır.

A GENERAL OVERVIEW OF "SIBERIA" IN THE HISTORY AND LITERATURE OF RUSSIA

Abstract

Russian Chronicles state that the first relation ship between the Russian and tribes living in Siberia started in the eleventh century. İt is also seen that Russian invasion policy to wards Siberia started in the 16th century. This policy of Russia caused Siberia to change in many ways. Consequently, collectiv emigration of the Russian to the region and cultural change after wards are among the results.

On the other hand, Siberia is considered to play role in Russian literature both geographically and culturally in the twentieth century when historical and social events took place one after another. Thus, Siberian authors initiate the village prose at the time of recovering after the Second World War.

In this study, it is aimed to discuss Russia's 16-20th century invasion policies toward Siberia and their consequence sand to focus on importance of Siberia in the 20-th century Russian literature.

“Sibirya” adı verilen 13 milyon kilometre karelik büyük toprak parçası, bütün Avrasya’nın yüzde kırkını oluşturmaktadır. Coğrafi bölge olarak da üç büyük kısma ayrılır. Bunlar: Batı Sibirya, Doğu Sibirya ve Uzak Doğu bölgesidir. Batı Sibirya Ural’dan başlayan ve Yenisey nehrine kadar olan bölgedir; Doğu Sibirya Yenisey’den başlar ve pasifik kıyı şeridi dağlarına kadar devam eder; Uzak Doğu Bölümü ise Pasifik okyanusunun kıyı bölgelerini kapsamaktadır. Sibirya, adeta bir nehirler ülkesidir ve ana çatıyı

onlara bağlı irili ufaklı kollarıyla dört büyük nehir Ob, Yenisey, Lena ve Amur oluşturur. Bölgede çok miktarda da göl bulunur ve en büyükleri de Baykal gölüdür.

"Sibirya" isminin Tatar Türkleri tarafından verildiği ve 13.yüzyılda Moğolların bölgeyi istilasından beri kullanılmakta olduğu söylense de bu konuda farklı görüşler vardır. 16. yüzyılda Ruslar bölgeyi istila edince "Sibirskaya zemlitsa" ismini kullanırlar ve bu isim, kısaca "Sibirya" olarak literatüre geçer. Ayrıca bu yüzyıldan sonra "Sibir" kelimesi Rusya'nın Türkistan ve Kafkas sömürgelerinden başka Asya'daki bütün sömürgelerini ifade eden coğrafi bir terim olduğu da belirtilir.[1]

Sibirya'nın tarihi coğrafyası dört ana yapıdan oluşur. Bunlar sırasıyla "Başlangıçtan 16. yüzyıl sonuna kadar Sibirya", "17. yüzyılda Sibirya", "18. ve 20. yüzyılda Sibirya", ve "Sovyet Sibiryası.(1917-1990)" Rusya tarihi açısından baktığımızda, Sibirya'daki asıl Rus nüfusun 19. yüzyılın son çeyreğinde yoğunlaştığı görülür. 1882-1900 yılları arasında Sibirya'ya 1,3 milyon Rus göç etmiş ve zamanla Rus nüfusu bütün Sibirya'ya yayılarak çoğunluğa ulaşmıştır[2]

Rus yıllıklarında Sibirya'da yaşayan kavimlerle Rusların münasebeti on birinci yüzyılda başladığı yazılmıştır. Ancak Rusların Ural bölgesine saldırıları, Çar III. İvan döneminde olmuştur. Başlangıçta başarısız olan Ruslar Korkunç İvan döneminde başarı sağlayarak bölgeye yerleşmeye başladılar…. 1582 yılında da Sibirya Hanı Küçüm Han'ın yenilmesi ile Batı Sibirya'nın kapıları Ruslara ardına kadar açılır.[3]

Sibirya'nın keşfedildiği ve hedef olarak seçildiği 16. yüzyıl, Avrupa devletlerinin koloni istilasına başlamak için alt yapıyı hazırlamaya başladıkları bir dönemdir…. Batı Avrupa devletleri yeni keşfettikleri bu topraklara göçmen nüfus yerleştirerek karakolluk veya ana merkezlik yapacak yeni üstler inşa ederek stratejik alanlar oluşturmuş, yerlileri çalıştırarak hızla ekonomik anlamda gelişme sağlamışlardır. Yine bu yüzyılda Moskova Knezliği Avrupalıları taklit ederek koloni etki alanını yakın doğu ve kuzeyindeki geniş Sibirya toprakları üzerinde kurmayı planlamıştır. Rus sömürgeciliğinin Batı Avrupa sömürgeciliğinden farkı şudur; Rus sömürgeciliği Batı Avrupa sömürgeciliği gibi deniz aşırı değil, sert iklimi olan bölgeye kara yolu üzerinden yapılan bir sömürgeciliktir. İstila, nehirlerin ana ve yan kolları takip edilerek yapılmıştır. Ayrıca istila edilen topraklar da ilk defa keşfedilmiş yerler değil, önceden de bilinen ama sahip olunamayan topraklardır. İki sömürgecilik arasındaki benzerlik ise; Ruslar da tıpkı diğer ülkeler gibi istila öncesi ve devamında ordularını yenilemiş, geliştirmiş ve yerlilere karşı ateşli silahlar kullanmışlardır. Silah ve ateş üstünlüğü yerliler karşısında başarının temel unsuru olmuştur.[4]

Rusların özellikle 16. yüzyıldan sonra dünyanın en güçlü devletleri arasına katılmasında en büyük etkenlerden biri Sibirya'nın zengin kaynaklarının keşfedilmesidir. Öncelikle Batı Sibirya ardından da 17. yüzyılda Doğu Sibirya, Rusların hakimiyetine girer. Sibirya'nın bir yüzyıl içinde güneyi hariç tamamen Ruslar tarafından keşfedilip işlenmeye başlaması bölgede sosyal, siyasal ve ekonomik olarak büyük değişikliklere neden olurken yeni bir kültüre de kapılarını aralamıştır. Değişim ilk olarak nüfus yapısında görülür. Bölgeye göçler; ya hükümetin isteği ile ya da zorla sürgün şeklinde olabildiği gibi gönüllü gruplar şeklinde de olabiliyordu… Özellikle bu iki yüzyılda en önemli sosyal problem göçlerdi. Göçmenlerin çoğunu çar tarafından hizmetle görevlendirilen gruplar oluşturuyordu. Bu yerleşim

[1] İnan,s.1271
[2] Alkaya,s.1
[3] Topsakal,s.37
[4] A.g.e.,s.83

modelinden en çok etkilenen de ekilebilir araziyi kullanan köylülerdi. Sürgün olarak gelenler ise genellikle siyasi suçlulardan oluşuyordu. Rus çarlığının Sibirya üzerindeki nüfus politikası iki yüzyılın sonunda etkisini göstermiştir. Zira 18.yüzyılın başındaki tahmini olarak verilen beş yüz bin rakamının üç yüz binini göçmenler oluşturmuştur. Bu, aslında büyük bir değişimdi ve bölgenin yerleşik kavimlerinin artık kendi topraklarında azınlık olarak yaşamaya başladıklarını göstermektedir. Ayrıca Batı Sibirya, Rusların merkezine daha da yakın olduğu için daha fazla göç almış ve nüfus dengesi yüzde seksen Rusların lehine değişmiştir.[5]

18.yüzyılın tamamında ise Doğu ve Batı Sibirya'ya Rus yayılmaları devam ederken aynı zamanda Güney Sibirya'nın da işgal edildiği görülür. Bu yüzyılın özellikle ikinci yarısında Batı Sibirya'nın güneyindeki verimli topraklar, Rus göçmenlerin en fazla rağbet ettiği yerler olarak göze çarpar. Yeni yerleşimciler, geniş arazileri değerlendirmek isteyen gönüllüler ve sürgün edilen topluluklardan oluşmaktaydı. Yeni nüfusun yaklaşık yüzde 85'ini gönüllüler oluşturmaktaydı. Bu kişilere devlet, ev ve işlerini düzene koymak için kredi imkânı sunuyordu. Ayrıca vergilerden muaf olmak da bir diğer avantajları idi. Bölgeye zorla gönderilenlerin en önemli kısmını askerler oluşturuyordu; yine zorla gönderilen köylüler ve sürgüne gelenler de bir diğer önemli yekûndu. Bu durum 18.yüzyıl boyunca ve 19.yüzyılın başına kadar devam ederken bölgeye sürgünlerin sayısı da her geçen gün artarak devam etti. 17.yüzyılda binlerle ifade edilebilen sürgün sayısı 19.yüzyılda dört yüz bine ulaşmıştı. Sonuç olarak Sibirya'nın nüfusu on dokuzuncu yüzyılın ilk yarısında sürgünlerle birlikte yaklaşık dokuz kat artmıştı.[6]

Göçmenlerin 19.yüzyıldan itibaren Sibirya'ya yerleşimi oldukça sıkı denetim ve kurallar çerçevesinde gerçekleşmiş, istila edilen topraklar devletin öngördüğü bir program dahilinde bilinçli olarak ve bütün şartlar gözetilerek tedricen yerleşime açılmıştır. Ancak alınan tüm tedbirlere rağmen göçmenlerin gittikçe artan bir şekilde yerleşimine engel olunamamıştır. Bu durum izinsiz göçlerin hızla artması sonucunu beraberinde getirmiştir.[7] Örneğin, 1894 yılının istatistiklerine göre bütün göçmen nüfus içinde izinsiz yerleşim oranı yüzde yetmiş sekizlere ulaşmıştır. Bu rakam daha sonraki yıllar yüzde kırklara çekilse de oldukça yüksektir. Göçmenlerin önemli bir bölümü orta sınıf köylülerden oluşur. Bu dönemde Rusya'da serflik sisteminin çok sert şekilde uygulanıyor olması bölgeye olan nüfus akışını hızlandırmıştır.

Nüfusun en fazla arttığı dönem, Avrupa Rusya'sındaki iç sıkıntılar ve fakirlikten dolayı 19. yüzyılın ikinci yarısı ve yirminci yüzyılın başlarıdır. Bu nedenle de bölgeye akın eden göçmen nüfusun daha çok Avrupa Rusya'sında yaşayan serflerden oluştuğu görülür. Yaklaşık bir milyon iki yüz bin göçmen, 19. yüzyılın son on yılında Sibirya'ya yerleşmek için gelmiştir, 20.yüzyılın başında ise bu rakamlar katlanarak artmıştır. Özellikle güney Sibirya'ya tren yolu boyunca yapılan yoğun kitlesel iskân, Sibirya nüfusunun geleneksel etnik özelliklerini de değiştirmiştir. 19.yüzyılda yüzde 29'a düşen yerli halkın oranı 20.yüzyılın başlarında yüzde ona kadar düşmüştür. Bu hızlı nüfus değişiminin sosyal huzursuzluğu da beraberinde getirdiğini belirtmek gerekir.[8]

Dolayısıyla genel olarak değindiğimiz Sibirya tarihinde dikkat çeken gerçek, 18.yüzyıla kadar Türk boylarının olan beyazlar ülkesi Sibirya'nın bu yüzyılla birlikte Rusların Sibirya'sı olduğu gerçeğidir.

[5] A.g.e.,s.117
[6] Damenşek,s.212
[7] Okladnikov,3.cilt,s.22
[8] A.g.e.,s.79

Bu dönüşümü sağlayan en etkili güç ise yeni yerleşime açılan topraklara yerleştirilen başta Rus köylüsü olmak üzere, zanaatkârlar, işçiler, din adamları, tüccarlar ve sürgünlerdir.

Sibirya'nın bir tema olarak Rus edebiyatındaki yerine baktığımızda ise 20.yüzyıl dikkati çeker. Çünkü bundan önce yalnızca Sibirya'ya yapılan göçler ve bu göçlerdeki insanların yaşadıkları sıkıntıların dile getirilmesinden öteye gidilmediği görülür. Örneğin Sibirya'lı yazar, yayımcı N.M.Yadrintsev'in (1842-1894) 1891 yılında kaleme aldığı "Sibiryalı Yabancılar, Onların Yaşam Tarzları ve Günümüzdeki Durumları" adlı eserinde köylü ve madencilerin göçünü şöyle betimler:

"Göçler halk isteği ile gerçekleşiyor, göçmenler herhangi bir destek almadan yaşıyor. Üç yüz veya dört yüz kişilik karavanlar, Sibirya yollarında ilerliyor sığınacakları yer yok, onlar gök kubbenin altında bozkırda yapayalnızlar."[9]

19.yüzyılda Rusya toprakları, köy ve köylü ile her zaman bağdaştırabileceğimiz bir toplum yapısına sahiptir. Nitekim nüfus dağılımı da ülkedeki köylülük oranının bir göstergesidir. "1870 yılında toplam nüfusun % 81,5'ini köylüler, yalnızca % 9,2'sini şehirliler….oluşturmaktadır. 1897'de şehirde yaşayanlar tüm Rusya çapında nüfusun % 13'ünü, kırsal kesimlerde yaşayanların sayısı ise nüfusun % 87'sini oluşturur.[10] Dolayısıyla da N.Karamzin'den başlayarak İ.Turgenyev, L.Tolstoy ,N.Nekrasov vb. yazarlar Rus köylüsünün yaşamını ve çektiği sıkıntıları kaleme aldıkları eserlerinde dile getirmişlerdir. Ancak Sibirya ve Sibirya köylüsü 18.ve 19.yüzyılda edebi bir sürecin ana unsuru haline gelememiştir.

Belirtildiği gibi 20.yüzyıl Rus edebiyatında ise temel teması, Sibirya ve Sibirya köylüsü olan bir edebi süreç kendini gösterir. Bu sürecin adı "Köy Nesri"dir ve yaklaşık olarak 1950'li yılların ortalarında başlayıp 1980'li yılların sonunda da etkisini kaybeder.

20.yüzyıl Rusya'sında ortaya çıkan köy nesri edebi süreci aslında zengin köylülerin mülkünün fakir köylülerin yararına istimlakı ve toplu kolektivizasyon* olarak adlandırılan dönemle yani 1928-1929'lu yıllardaki sosyal-tarihi süreçle bağdaştırılır. Çünkü bu oluşumun ardından, köye ve köylüye bakışın edebiyattaki yansıması değişmiştir. Artık köylü, kendi kendine ayakta durma savaşı veren ve bunu yaparken de değer yargılarını kaybetmemeye çalışan insanlar olarak değerlendirilir.

Kolektivizasyonun ardından, ikinci dünya savaşı ve sonrasına gelindiğinde ise Sovyet edebiyatının çehresinin de değişmeye başladığı görülür. İkinci dünya savaşında ölen 27 milyon insan, bu değişikliğin en önemli sebeplerinden biri olarak gösterilebilir. Çünkü bu yıllar insanların kendi kendilerine sorular yönelttikleri ve yaşanan acıları değerlendirdikleri yıllardır. Bu aşamadan sonra eserlerde Sovyet halkının, Sovyet insanının içinden gelen, herkesin yaşadığı sorunlar dile getirilir. Kolektif yaşam, işçilerin ve köylülerin yaşam şartları, aydınların sanat arayışı, insanın ruhsal yaşamındaki değişimler, farklı sosyal çevre ve farklı kuşaktaki insanların gözle görülür ayrılığı... gibi konular ele alınır.

Köy nesrinin ilk dönemi 1950'li yılların ortaları, 60'li yıllardır. Yeniden doğuş olarak adlandırılabilen bu zor ve önemli süreç Sovyet edebiyatının kendi ulusal kültür geleneklerine dönme sürecidir. Başta V.Şukşin, V.Rasputin, V.Astafyev, Y.Nosov, V.Belov, S.Zalıgin, F.Abramov olmak üzere diğerlerinin de Sibirya'lı olduğu köy nesri yazarlarının, ulusal Rus karakterini ve oluşum koşullarını göstermek için araştırma kaynağı olarak köyü ve köylüyü temel aldıkları görülür. Onlara göre, köylü halkın çoğunluğunu barındıran Sibirya toprakları ve Sibirya halkı, Rus halkının köklerini oluşturmaktadır ve

[9] Topsakal,s.143
[10] Bolşakova,s.3
* 1928 yılında Sovyetler Birliğinde uygulanmaya başlayan toprak reformu.

yeniden ayağa kalkma sürecinde onların hala sürdürdüğü geleneksel yaşam anlayışından ve toprak sevgisinden güç alınmalıdır. Bu nedenle de Sibirya'ya "Malaya rodina" yani "küçük vatan" adını verirler.

Köy nesrinin 20. yüzyıldaki ilk örneklerini kaleme aldığı kabul edilen A.Soljenitsın, V.Astafyev'in, V.Belov'un, E. Nosov'un, V. Rasputin'in, V. Şukşin'in ve köy açılımına edebi değer veren diğer edebiyatçıların kendilerinin de köylü olmasından yola çıkarak onları ifade etmedeki içtenliklerini, doğallıklarını, halk dilini mükemmel kullanmalarını överken bundan önceki edebiyatçıların yeteri kadar başarılı olamadığını düşünür:

"….Rus klasikleri bu düzeye ulaşmaya çalıştılar, fakat hiçbir zaman ulaşamadılar. Ne Turgenyev ne Nekrasov hatta Tolstoy bile. Çünkü onlar köylü değillerdi. Köylü ilk önce kendisi ile ilgili yazar."[11]

Bu dönem yazarlarının en önemli başarılarından biri, karışık ve birbirinden farklı iki dönem olan geçmiş ve şu anı analiz etmeye çalışmalarıdır. Bunu da geçmişteki ve şu andaki ortamı ortaya koyarak yaparlar. O dönemde yazarların çoğu geçmişte yaşanan olaylara tanık olmuş, o ortamı yaşamış aynı zamanda da çağdaş dönemin insanlarıdır. Bu yüzden eserlerinde kendi düşünceleri, kendi yargıları, kendi dönemleri ile kıyaslamalara rastlanır. Bu dönem zorlu bir dönemdir. Geçmiş dönemin yazarları geçmişin ahlaki ve felsefi düşüncelerinin sentezini yapmak, daha derin düşünmek ve geçmişe yeniyle kıyaslayarak bakmak için gençlik yıllarına geri dönerler. Özellikle de 20-30'lu yıllarda devrimden sonraki insanların kaderlerini ve bu yılların onların karakterlerindeki etkilerini analiz ederler.

Bu amaçla, yazarların Sibirya topraklarında yaşayan, kendine özgü tipler yarattıkları görülür. Bunlar arayış içinde olan, yaşamla ilgili görüşlere sahip, toplumun ahlaki durumunu ve insanlar önünde kendi sorumluluklarını düşünen insanlardır. Bu bağlamda özellikle büyükanne ve dede figürleri dikkat çeker. Bunlar, geride kalan geçmişi simgelerler. Örneğin Rasputin'in "Matyora'ya Veda" öyküsündeki yaşlı Darya ve "Yangın" adlı öyküsündeki Yegorov, V.Astafyev'in "Son Veda"(1968) öyküsündeki büyük anne Katerina gibi karakterler bunların en tanınmışlarıdır. Yaratılan bu tiplerin genel özelliği, hepsinin de toplumda rastlanılabilen fakat fark edilmeyen tipler olmalarıdır.

Köy nesrinin ikinci süreci olan 70'li ve 90'lı yıllarda ise derin ahlaki ve felsefi sorunlar üzerine yoğunlaşan figürler yaratıldığı görülür. Öykü ve romanlarında bunları hafızalarda yer edecek şekilde tipleştirirler. Örneğin, o günlerde çok etkili olan yaşamın yada ölümün varlığı, yaşam düşüncesi, dünyada insanın yeri, bize verilenler ve yitirdiklerimiz…gibi soruları kendi kendilerine sorarlar.

Bu dönemde ele alınan temel konulardan biri de Sibirya'nın ve Sibirya halkının durumudur. Eserlerde Sibirya'da yetişmiş yeni neslin teknoloji ile birlikte kaybolmaya başlayan doğa sevgisi ve buna bağlı olarak ekolojik dengenin bozulması, köyden kente göç, köy ile şehir yaşamı arasındaki farklılıklar ve bunların, insanın günlük yaşantısında yarattığı sıkıntılar dile getirilir. Yazarlar orada yaşamış insanlar olarak doğru ve dürüst bir biçimde kolhoz yaşamının karmaşık sürecini, Sovyet köylüsünün ruhsal yaşamını ve köy yaşamının bundan sonraki aşamasının mücadelesinde ortaya çıkabilecek sıkıntıları yansıtırlar.

Tüm yazarlarda ortak bir özellik de Sibirya'nın bazı unsurlarla imgeleştirilmesidir. Bunlardan en önemlileri Yenisey ırmağı, Baykal gölü, Sibirya'nın sık ormanlarını ifade eden Tayga, balık, geyik gibi unsurlardır. Bunlar her eserde mutlaka yer alırlar ve Sibirya insanı ve yaşamı ile bütünleşmişlerdir.

[11] A.g.e.,s.30

Sonuç olarak, günümüzde Rusya topraklarının büyük bir kısmını oluşturan Sibirya, temel olarak 16. yüzyıldan itibaren Rusların hâkimiyeti altına girmeye başlar ve bu süreç 19. yüzyıl sonuna kadar devam eder. Sibirya zengin yeraltı kaynakları ve tarım imkânları ile Rusya'nın büyük bir gelir kaynağı haline gelmiştir. Hatta bu kaynakları Batı'ya taşıyabilmek ve gelir elde etmek için yaklaşık on yıllık bir süreçte binlerce kilometrelik trans Sibir demiryolu hattı döşenir.[12]

Rus edebiyatında Sibirya ve Sibirya halkının ise ancak 20.yüzyılda "Köy nesri" olarak adlandırılan bir edebi sürece adını yazdırdığı görülür. Bunun nedeni de belirtildiği gibi tarihi ve toplumsal şartların bir sonucudur. Yani büyük kayıplardan sonra insanların yeniden ayağa kalkma sürecinde köklerine ve toprağa geri dönme düşüncesidir. Rus halkının köklerini oluşturan iki unsur da Sibirya toprakları ve Sibirya halkıdır.

Kaynakça

Alkaya, E. Sibirya Tatar Türkleri ve Dilleri, Turkish Studies, International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume 3/7 Fall 2008 ,ss.1-16.

Bolşakova,A.(2002).Sud'bı krestyanstva v russkoy literatüre. Moskva: monografiya" İnstituta pedagogiki sotsial'noy rabotı

Damenşek, L. M. ve Remnev A.M.(2007). Sibir v sostave Rossiskoy imperii. Novoye literaturnoye obozreniye.

İnan, A.(1976) Sibirya Türkleri. Türk Dünyası El Kitabı, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları. Ankara

Okladnikov,A.P.(1968-1969). İstoriya sibiri c drevneyşih vremen do naşih dney.(v 5 tomah) Leningrad.

Topsakal, İ. (2017). Sibirya Tarihi. İstanbul: Ötüken yayınları.

[12] Bkz.İstoriya Sibiri,3.cilt,s.179

SVETLANA ALEKSİYEVİÇ'İN "İKİNCİ EL ZAMAN-KIZIL İNSANIN SONU" ESERİNDE GEÇMİŞ VE ŞU ANA DAİR DÜŞÜNCELER

Doç.Dr.Reyhan ÇELİK

Erciyes Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Rus Dili ve Edebiyatı Bölümü

Öz

Araştırmacı gazeteci ve yazar olan Svetlana Aleksiyeviç 1948 Ukrayna doğumludur. Dolayısıyla da Sovyetler Birliği'nin çöküşüne giden süreci bire bir yaşayan yazarlar arasında yer alır. Eserlerini genel olarak değerlendirdiğimizde gazeteci kimliğinin öne çıktığı dikkat çeker. Nitekim kaleme aldığı hemen hemen tüm eserlerinin, söz konusu süreci yaşayan insanların anıları ile dolu olduğu görülür. Türkçe'ye çevrilen "Nazi İşgalinde Sovyet Kadınları", "Bir Nükleer Felaketin Sözlü Tarihi-Çernobil'den Sesler" ve "İkinci El zaman-Kızıl İnsanın Sonu" eserleri bunlar arasındadır.

"İkinci El zaman-Kızıl İnsanın Sonu" adlı eser 2015 Nobel Edebiyat ödülü alır. Sovyet sisteminde komünist düşüncenin kroniğini ortaya koyan bu eser, toplumun farklı kesimlerinden pek çok kişinin değişen sistemle ilgili düşüncelerinden oluşur. Yaşanmış hikâyelerle dolu olan eserde yer alan kişiler anılarında, geçmiş ve şu anı kıyaslarlar.

Bu bildiride Svetlana Aleksiyeviç'in "İkinci El zaman-Kızıl İnsanın Sonu" eserinde kişilerin gerçek hikâyelerinden yola çıkarak Sovyetler Birliği'nin çöküş süreci ve sonrası ele alınacaktır. Söz konusu inceleme çoğulcu yöntemle ele alınacaktır.

Anahtar Kelimeler: Sovyet dönemi, Svetlana Aleksiyeviç, Nobel edebiyat ödülü

THOUGHTS ABOUT PAST AND NOW İN THE NOVEL OF SVETLANA ALEXİEVİCH "SECOND HAND TİME: THE LAST OF THE SOVİETS"

Abstract

Svetlana Alexievich, a researcher, a journalist and a writer, was born in Ukraine in 1948. She is among writers who experienced the process of Soviet Union collapse. When her Works are evaluated in general, she is identified mostly as a journalist. Consequently, almost all of her Works have been considered to be filled with the memories of people who lived during above-mentioned time. Translated into Turkish "Soviet Women in the Nazi Occupation", "Oral History of a Nuclear Disaster–Voices from Chernobyl " and " Second hand Time: The Last of the Soviets " are among those works.

The Nobel Prize in Literaturefor 2015 was awarded to her for " Second hand Time: The Last of the Soviets". This work, which reveals the chronology of the Soviet system communist thinker, has got considerations of people of different social classes on changing system. İn this work, rich in real life stories, people compare the past and present.

In this study, it is aimed to investigate process of Soviet Union collapse and after wards described in truestories of " Second hand Time: The Last of the Soviets" novel by means of the pluralistic method.

Key words: Sowiet system,Svetlana Aleksievich, Nobel Literature prize,

Giriş

Rusya tarihinde 1917'den 1991'e kadar süren yaklaşık 74 yıllık süreç, Rus insanının yaşam anlayışına dair düşüncelerinin değiştiği bir dönemdir. Ekim devrimi ya da Bolşevik devrimi olarak adlandırılan bu dönem, tarih sayfalarında sosyalist anlayışla yönetilen Sovyetler Birliği dönemi olarak geçer. V.İ. Lenin'in önderliğinde gerçekleşen ekim devrimi ile monarşik sistem yıkılır ve bu tarihten sonra Rus halkı sosyalist ideolojinin hedeflerine ulaşmayı amaçlayarak yaşamını sürdürür.

Tüm halkın eşit yaşayacağı, her şeyin devlete ait olacağı gibi pek çok ideali içinde barındıran sosyalist ideolojinin, içinde pek çok çelişkileri de beraberinde getirdiği görülür. Nitekim 1991 Ağustos ayında ve ardından Aralık ayında meydana gelen kökten değişim bu çelişkilerin su yüzüne çıkmasına neden olur. Sosyalist sistemden kapitalist sisteme geçen Rus halkı hem geride kalan hem de gelecekte kendilerini bekleyen yeni yaşamlarına farklı anlayışlarla yaklaşırlar.

Bulgular

Svetlana Aleksiyeviç "İkinci El Zaman"- Kızıl İnsanın Sonu" ("Vremya "second-hand"(Konets krasnogo çeloveka) kitabı ile 2015 Nobel edebiyat ödülü alan Belarus gazeteci ve yazardır. 1948 yılında Ukrayna'da asker bir ailenin kızı olarak dünyaya gelen Aleksiyeviç'in babası Belarus, annesi ise Ukraynalıdır.

Kaleme aldığı yapıtlarını genel olarak değerlendirdiğimizde, hemen hepsinin yirminci yüzyıl Rusya'sında meydana gelen tarihi ve toplumsal olaylar üzerine olduğu dikkat çeker. Bunların, ikinci dünya savaşından başlayarak Sovyetler Birliği'nin, Afganistan'ı işgaline ve Çernobil faciasına kadar Rus insanını her yönden etkilemiş olaylar olduğu görülür. Dolayısıyla Aleksiyeviç'in, Rus insanının yakın tarihini ve bu tarihte yaşananları ortaya çıkarma amacını güttüğü söylenebilir. Nitekim yazar bunu, kendi cümleleri ile de dile getirir:

"SSCB dönemine ve sonrasına dönüp baktığımızda, tarihimizin koca bir mezar ve büyük bir kan banyosundan ibaret olduğunu görürüz. Kurbanlarla cellatlar arasındaki tükenmek bilmez diyalogları duyarız. Sürekli olarak karşımıza aynı lanetli sorunsallar çıkar: Ne yapmalı, suçlu kim? Devrim, toplama kampları, ikinci dünya savaşı, Sovyet-Afgan savaşı sırasında halktan gizlenen gerçekler, büyük bir imparatorluğun çöküşü, devasa ölçekte bir sosyalist ütopyanın paramparça dağılması, yeni ortaya çıkan evrensel problemler, Çernobil faciası vs. Bunlar, dünya üstündeki tüm insanların cevaplaması gereken sorulardır ki, tümü bizim kendi gerçek tarihimizdir. İşte tüm bu cehennemden çıkma soru ve sorunlar, benim kitaplarımın izleğini oluştururlar."[1]

Yirminci yüzyıl Sovyet dönemi Rus edebiyatında yaratılmaya başlayan sanatsal-belgesel edebiyat, Aleksiyeviç'in yapıtlarının da belirgin bir özelliğidir. Gazeteci olması bunun en önemli nedenidir. Özellikle ikinci dünya savaşında ve sonrasında V.Grossman, İ.Erenburg vb. yazarlar tarafından kaleme alınan eserler bunlara örnek gösterilebilir. Bu eserlerde yaşanan tarihi olayları belgelerle kanıtlama

[1] https://www.turkedebiyati.org/svetlana-aleksiyevic-kimdir-eserleri-edebi-kisiligi/

ihtiyacı duyulur. Bu eğilim çağdaş Rus edebiyatının en önemli eğilimlerinden biridir. S. Aleksiyeviç'in "Çernobil Duası: Geleceğin Kroniği"(1997), "Çinko Çocuklar" (1991), "Savaşın Kadınsı Bir Yüzü Yoktur"(1985), "Son Tanıklar"(1985) adlı yapıtları da bunlara en güzel örneklerdir. Kaleme aldığı bu eserler, pek çok kişiyle yaptığı röportajların yanında günlük sohbetler ya da gelip geçerken kulağına gelen yorumlar ve yazarın kendi deyimi ile "seslerin" birer birleşimidir. Nitekim S.Aleksiyeviç, Nobel edebiyat ödülü törenindeki konuşmasında yazım tarzı ve edebiyata yaklaşımı açısından kendisini "kulak-insan" olarak tanımlar:

"Flaubert, kendisi için 'kalem-insan' demiş. Ben de kendim için 'kulak-insan' diyebilirim. Sokakta yürüdüğüm zaman, kulağıma bir takım kelimeler, sözler, nidalar çalındığında, hep şunu düşünüyorum: Zamanla ne kadar çok roman, iz bile bırakmadan kayboluyor. Karanlığa karışıyor."[2]

Svetlana Aleksiyeviç'in "İkinci El Zaman" -Kızıl İnsanın Sonu" adlı çalışması da farklı seslerin bir arada yer aldığı bir senfoni gibidir. Eser, o zamana kadar sosyalist ideolojiyle yaşamlarını sürdüren Rus halkının, 1991 yılından sonra geride kalan yaşamları ile ilgili çıkarımlarla doludur. "Ben tarihi bir kişinin inisiyatifine bırakmıyorum, binlercesini konuşturuyorum"[3] diyen Aleksiyeviç bu kitabında da 1991 yılından 2012 yılına kadar olan süreçte farklı yaş grubu ve statüdeki kişilerle yapılan röportajlar ve sohbetlerde, Sovyet sisteminin belli başlı sorunlarının dile getirildiği görülür. Bunlar sürgünler, ikinci dünya savaşı yılları, açlık, ihbarlar,…olarak sıralanabilir.

Söz konusu bütün bu konular, sistemin "yeni insan"ı yani *homo sovyetikus'u* yaratmaya çalışmalarından ileri gelir. "Yeni insan" sosyalizmin düsturlarına yani devletin ve emeğin gücüne inanarak yalnızca Sovyetlerin gücü için çalışmalıdır ve savaşmalıdır. Rus, Kazak, Azeri, Kırgız.. hiç bir ayrım yapılmaksızın Sovyetler birliği içinde bulunan tüm halklar, yeni insanı oluşturmalıdır. Uygulanmaya çalışılan bu düşüncelerin devrimden sonraki yıllarda insanlara umut, yaşama tutunma inancı verse de ilerleyen süreçte pek çok acılar yaşattığı görülür.

Bütün olumsuzluklara karşın bu ideale inanmış halkın anılarında kendilerine güç veren pek çok şeyin varlığı da göz ardı edilemez. Bunlardan biri, Ekim devrimi kutlamalarıdır. Her kutlamada insanlar yeniden sisteme duydukları büyük bir inançla hareket ederler.

Eserden Sovyet ideolojisine bağlılığını ölene kadar kaybetmemiş olduğunu öğrendiğimiz Margarita Pogrebitskaya bu konuda en güzel örnek verebileceğimiz kişiler arasındadır. Yeni sistemi reddeden 57 yaşındaki doktor Margarita Pogrebitskaya üç nesildir süre gelen sisteme olan inancını dile getirirken, artık geride kalan kutlamaları da şöyle betimler:

"Benim bayramım..7 Kasım..çocukluğumdan kalan en parlak iz; Kızıl Meydandaki askeri geçit töreni…Hayatım boyunca şu inançla yaşadım: En mutlu kişiler biziz, görülmemiş ve mükemmel bir ülkede doğduk. Böyle başka bir ülke yok! Kızıl meydanımız var bizim, oradaki Spaskaya kulesinde saatler çalar bütün dünyadaki zamanı belirleyen. Böyle demişti babam bana..annem de ninem de…[4]

Sovyet yaşamının önemli kesitlerinden biri de mutfak sohbetleridir. Komün yaşamın bir gereği olarak insanların semaverin başında bir araya gelip, sessizce, yaşamı sorguladıklarına dair betimler, Rus

[2] http://www.5harfliler.com/kaybedilmis-bir-savas-uzerine-svetlana-aleksiyevicin-nobel-edebiyat-odulu-konusmasi/)
[3] https://bianet.org/biamag/sanat/183529-savas-magdurlarinin-sesinden-cikan-nobel)
[4] Aleksiyeviç,s.101

yaşamını konu edinen birçok romanda da karşımıza bir motif olarak çıkar. Kitapta da sohbet edilen pek çok eski nesil Rus insanı, birbirine benzer ifadelerle bu durumu hatırlar.

"Mutfakta yaşıyorduk…bütün ülke mutfaklarda yaşıyordu…[5]

"Uzun zamandır yok bu gizli mutfak toplulukları."

Belirttiğimiz gibi Sovyet insanının dünyasını şekillendiren, tanımlayan bazı olaylar ve unsurlar vardır. Aleksiyeviç'in kitabında en çok dikkat çeken bölümlerden biri iki farklı yaşam idealini temsil eden dede ve torun ile olan sohbet bölümüdür. Bu bölümde, 1922 yılından o güne kadar parti üyesi olan ve öldükten sonra evini komünist partiye bırakan 87 yaşındaki Vasili Petroviç'in sosyalist ideal yanlısı düşünceleri yer alırken diğer yandan da kapitalizmi savunan torununun alaycı sözleri yer alır.

Vasili Petroviç'in konuşmaları arasında sık sık Sovyet ideolojisini ifade ettiğini düşündüğümüz "Biz" kelimesi dikkat çeker:

"Bizim zamanımız büyük bir zamandı! Kimse kendisi için yaşamazdı….bu insanlar hiçbir şey istemediler kendileri için, şimdiki gibi en önde olan şey "ben" değildi. Biz vardı. Biz! Biz!"[6]

"Benim kuşağım, neyiniz varsa hepsini biz yaptık. Fabrikalar barajlar..elektrik santralleri…nerede sizinkiler? Hitler'i de biz yendik…Biz inanmıştık…[7]

Bütün bu sözlerine karşın Vasili Petroviç'in anlattıklarını bir bütün olarak değerlendirdiğimizde aslında gözü kapalı bir sosyalist olmadığı görülür. Çünkü o dönemde yaşanan haksızlıkları da itiraf eder. Bunlardan biri de az önce dile getirdiğimiz, halkın suçsuz yere hapisler ve sürgünler yaşamaları üzerinedir. Koyu bir sosyalist olmasına rağmen kendisine de sahte itirafname imzalatmak istemişlerdir ve toplamda 18 ay hapiste yatar.

"Hapiste en azından bir yıl kaldım… "imzalayın" diyorlar. "Ben böyle demedim" diyorum dövüyorlar…üzerimden her şeyi çıkardılar solucan gibi. Kancalara astılar… Mahkemeye çıkmaya hazırlanıyordum.. bir yıl sonra davamı gözden geçirmeye karar vermişler. Beni bıraktılar, bütün suçlamaları kaldırdılar. Yani bir hataymış.[8]

Vasili Petroviç'in sosyalist sistem taraftarı bütün söylemlerine karşın, yeni dönemin anlayışına sıkı sıkıya bağlı olan ve yeni nesli temsil eden torunu da araya girerek küçük anektodlar ve fıkralarla dedesinin düşüncelerine karşı çıkar.

"Otuz yedi yılı…iki yaşlı Bolşevik bir odada oturuyor. Biri diğerine "Hayır komünizmi göremeyiz biz, ama çocuklarımız görür," diyor. Diğeri ise: "Zavallı çocuklarımız" diyerek yanıt veriyor.[9]

Bir süre sonra yine araya girerek Sovyet sisteminde eşitlik düşüncesinin olmadığını ve partili olmanın verdiği ayrıcalık duygusunu ifade eden şu anektodu anlatır:

"Tren garı… yüzlerce insan. Deri ceketli bir adam kalabalıkta deri çekeli bir başka adama yaklaşıyor: "Yoldaş, parti üyesi misin?

[5] A.g.e.,s.172
[6] A.g.e.,s.188
[7] A.g.e.,s.203
[8] A.g.e.,s.201
[9] A.g.e.,s.188

-"Parti üyesiyim"

-"Söylesene, tuvalet nerede?"[10]

Aralık 1991 yılında Kızıl Meydan'da rastgele yapılan sohbetlerden birinde bir kadın, Gorbaçov'un parti liderliğinden indirilip Yeltsin'in başa geçmesi olayında ninesinin korku dolu tepkisini ve o yılların insan üzerindeki etkisini dile getirir:

"Ninem hep bana "Sen sus! Sus!" Derdi. Okulda sus.. Üniversitede sus…Ninem bir televizyona bir radyoya koşuyordu: kimseyi tutuklamadılar mı? Kurşuna dizmediler mi? Ninem yirmi iki yılında doğmuştu, hayatı boyunca ateş edilmiş ve birileri kurşuna dizilmişti. Tutuklanmıştı. Böyle geçmişti hayatı....her şeyden çok ninem yeni bir Stalin ve savaştan korkuyordu, hayatı boyunca tutuklanmayı ve açlığı beklemişti.."[11]

Ardından da ninesinin geçmişte yaşadığı açlık duygusunun etkisi ile sürekli evin bir yerlerinde yiyecek depoladığını anlatır:

"Pencerelerde kutularla soğan yetiştirirdi, büyük tencerelere lahana turşusu kurardı. Şeker ve yağ stoklardı. Hol çeşit çeşit hububat doluydu. Yulaf vardı.[12]

Kitabın farklı sayfalarında, farklı kişilerin ağzından dile getirilen korku ve açlık duygusu ile ilgili daha birçok örnek bulunmaktadır. Dolayısıyla Rus halkının, sistemin başarısı uğruna yıllardır katlanmak zorunda kaldığı farklı sıkıntılar geleceğe de kuşkuyla bakmalarına neden olmuştur dersek yanılmış olmayız.

Az önce belirttiğimiz gibi Sovyet sistemi ile birlikte gözle görünür bir başka değişim de o süreçte yaşanan tutuklanmalar ya da kurşuna dizilmelerdir. Büyük temizlik harekatı olarak tarihe geçen bu süreçteki tutuklanma ve kurşuna dizilmelerin sayısı oldukça fazladır. Nitekim 1930-1953 dönemine ilişkin kaynaklarda tutuklanmaların sayısı 3.778.000, kurşuna dizilmelerin sayısı ise 786.000 olarak verilmektedir.[13] Bu süreçte öncelikli olarak Rus halkını olumsuz etkileyebilecek, sisteme zarar vereceği düşünülen kültürlü kesimin hedef alındığı görülür. Bu nedenle de özellikle yazarlar, şairler ve sanatçılar ülkeden ya kendi istekleri ile ya da zorunlu olarak yurt dışına göç etmişlerdir. Yüzlerce kişinin İstanbul üzerinden Berlin, Paris, Prag gibi merkezlerde toplandığı bilinir.

Bununla birlikte Stalin, yazarları ve sanatçıları beynin ve ruhun mühendisleri olarak tanımlar. Bu tanımdan yola çıkıldığında da Stalin'in amacına ulaştığı görülür. Nitekim "İkinci El Zaman" kitabında, Sovyet insanının kitaplara, yazar ve sanatçılara bakışının oldukça farklı olduğu birçok kişi tarafından ifade edilir.

"Bizde yazar, yazardan çok fazlasıdır. Öğretmen. Ruhani lider. Eskidendi bu, artık böyle değil.[14]

Yine geçmişe dönüp ideallerini hatırlayan bir kadın da Sovyet insanının yazarlara yaklaşımından bahseder:

[10] A.g.e.,s.198
[11] A.g.e.,s.121

[12] A.g.e.,s.120
[13] Lewin,s.140
[14] Aleksiyeviç, s.108

"Hiçbir şeyimiz yoktu ama mutluyduk…ilk Sovyet entellektüelleri, Çernişevski, Dobrolyubov, Nekrasov'la doğanlar..marksizmle..en önemlisi manevi çalışma..kitaplar…bir giyisi yirmi yıl giyilir, iki palto hayat boyu yeter, ama Puşkin olmazsa yada Gorki'nin tüm eserleri olmazsa yaşamak imkansızdır. Büyük bir plana katılıyorsun ve büyük bir plan var..[15]

Ayrıca kaleme alınan eserler sistemi öven, yaratılmaya çalışılan yeni insan modelini şekillendiren tiplerle doludur. Yine o yıllarda tek başına bebeğini büyütmek zorunda kalan bir başka kadının sözleri de bu durumu ortaya koyar:

"…Oleçka hastalandı daha dört aylıktı..öylece sallıyordum..koridorlarda geziniyordum onunla. Eğer yarım saat uyursa neyle uğraşıyordum sizce? Tükenmiş bir haldeydim, uyumuyordum..hep kolumun altında Gulag takımadaları vardı, hemen onu açıyordum. Bir elimde bebek ölüyor diğerinde Soljenitsın. Kitaplar hayatın yerini almıştı bizde. Bu bizim dünyamızdı.[16]

Az önce aktardığımız Vasili Petroviç de kitapların ve yazarların yaşamlarındaki anlamını şöyle dile getirir:

"En sevdiğim roman Çernişevski'nin "Ne Yapmalı" romanıdır…artık onu okumuyorlar. Sıkıcı geliyor…bizim için o kitap değil bir ilmihaldi. Devrimin kitabı. Bütün o sayfaları ezberlemiştim.[17]

Bütün bunlara karşın 1991'den sonraki yeni sistemde kitap okuma ve yazarlara bakış açısının değiştiği görülür. Nitekim geçmişteki roman kahramanlarına bile farklı anlayışla yaklaşırlar. Örneğin Gogol'ün "Ölü Canlar" romanının kahramanı Çiçikov, devleti dolandırmaya çalışan bir kişidir ve Sovyet sisteminde bir alçak olarak değerlendirilir. Ancak yeni sistemde ise "tam bir ticari kafa" ya sahip kişi olarak tanımlanır.[18]

Yine sohbetler sırasında bir kadın, yeni neslin artık kendileri gibi nitelikli kitap okumadığından yakınır:

"Akşam olduğunda kütüphanede polisiye kitap kalmamıştı, hepsi alınmıştı. Lenin herkesin okumasını isterdi, ama polisiye değil. Lenin ve Marks'ı okumalıydık. Bizim havarilerimizi".[19]

Her iki süreci de tanımlayan ve ayıran en önemli faktör "para"dır. Para, insanların yaşam anlayışını dolayısıyla da yaşam şeklini değiştiren önemli bir unsurdur. Kitapta pek çok kişi birbirine benzer cümlelerle eski ve yeni anlayışın farklılığını dile getirirler:

"Gençken aynı kasetleri dinler ve aynı Sovyet kitaplarını okurduk. Aynı bisikletlere binerdik…herşey çok basitti o hayatta: yılın her vakti aynı botları giyerdik, aynı ceket, aynı pantolon. Bizi eski Spartalı genç savaşçılar gibi yetiştirirlerdi."[20]

Geçmişte Sovyet insanının aynılığından bahsettikten sonra yeni dönemdeki farklılığına da vurgu yapar:

"Vahşi, açıklanamaz bir aç gözlülük sarmıştı herkesi. Havada para kokusu vardı. Büyük paralar. Ve mutlak özgürlük; ne parti olsun ne yönetim. Herkes "canlı para" yapmak istiyordu. Canlıyı yapamayanlar yapabilenleri kıskanıyordu…."[21]

[15] A.g.e.,s.161-162
[16] A.g.e.,s.175
[17] A.g.e.,s.203
[18] A.g.e.,s.387
[19] A.g.e.,s.73
[20] A.g.e.,s.178
[21] A.g.e.,s.181

Bir diğer kişi de benzer cümleler kurar:

"Yeni bir devrim daha…ama bu devrimde hedefler dünyeviydi: herkese villa ve araba. …önce arkadaşlığımız kayboldu…herkesin birtakım işleri çıktı; para kazanmak gerekliydi. Daha önce bu paralar bizim neyimize gerek diye düşünürdük…ama sonra herkes yeşil kağıtların güzelliğini anladı…[22]

Paranın ülkeye girmesi ile birlikte paranın satın alabileceği pek çok yiyecek maddesi de beraberinde gelir. O yılları ifade eden belki de en önemli kelimelerden bir diğeri Mcdonalts'dır. Kitapta pek çok kişi bu markayı 1991 sonrası Rusya'yı tanımlamak için kullanır:

"İlk Mc Donalts'da kilometrelerce kuyruk oldu…televizyonlarda röportajlar yaptılar. Yetişkin entelektüel insanlar bile kutu ve peçete almıştı oradan. Gururla misafirlere gösteriyorlardı."[23]

Gorbaçov döneminde insanların yurt dışına çıkmasına izin verilir. Bunun sebebinin Sovyet insanının kapitalist sistemde nasıl yaşadığını görmeleri olduğu düşünülebilir. Nitekim ilk defa yurt dışına çıkan bir kadının sözleri dikkate değerdir:

"…Gorbaçov zamanıydı..Arkadaşım oradan şöyle diyerek döndü: "Özgürlük güzel bir sos gibi kokuyor". Ben de çok iyi hatırlıyorum Berlin'de gördüğüm bir süpermarketi: yüz çeşit salam ve yüz çeşit peynir görmüştüm. Anlaşılmaz bir şeydi. Perestroykadan sonra bizi bir sürü keşif bekliyordu."[24]

Para unsurundan sonra yeni sistemi ifade eden bir diğer şey de intihardır.1990 sonrasındaki Postsovyet döneminde yaşanan siyasi, ekonomik ve toplumsal sorunlar intihar oranlarının hızla yükselmelerine neden olmuştur. Rusya'da 100 000 kişiye düşen intihar sonucu ölümler 1990 yılında 26,5 iken 1994 yılında 42,1'e yükselmiştir. Yani sadece dört yıl gibi kısa bir zaman diliminde ülkedeki intihar oranları %58,9 artmıştır.. Dolayısıyla kritik eşik çoktan aşılmış olup, tehlikeli yüksek seviyelere ulaşıldığı anlaşılmaktadır. Ancak serbest piyasa ekonomisi ve özlenen kapitalizm beklentileri Rus ulusunun beklentilerini karşılayamamış, tam tersi geniş halk kitlelerine yoksulluk, işsizlik, boşanmalar ve alkolizmin yaygınlaşmasını getirmiştir. Bunların yanı sıra, sağlık sisteminin çökmesi, aile sorunlarının derinleşmesi, psikolojik hastaların çoğalması ve kuşak çatışmalarının artması ortaya çıkmıştır.[25]

Tüm bu olumsuz etkenler 1994 yılında Rusya genelinde yaklaşık 62 000 kişinin intihar ederek hayatının sonlandırmasına neden olmuştur. 1984 yılında intihar oranlarında dünya beşincisi olan Rusya, sadece 10 yıl sonra 1994 yılında Litvanya'dan sonra dünya ikincisi olmuştur. 20. yüzyılın sonunda Rusya'da artık her 100 ölümden 3'ünün nedeni intihar olmuştur.

Aleksiyeviç'in trende rastgele biriyle girdiği sohbetten kalan en önemli söz de intiharla ilgilidir:

"Bir arkadaşım intihar etti…güçlü, başarılı biriydi. Bir sürü hayranı ve arkadaşı vardı. Hepimiz şoka girdik. İntihar-nedir intihar? Korkaklık mı, güç gösterisi mi?..[26] Yazarın anne, kız ve torununun yaşadıklarını anlattığı "Hatıraların Sadakası ve Anlamanın Şehvetine Dair" bölüm, ikilem içinde kalmış insanın anlatıldığı en güzel bölümlerden biridir. Üç neslin bir arada yaşaması ve doğal olarak da çekilen psikolojik sıkıntılar dile getirilir. Annesi kızına, Sovyet düşüncesine uygun yaşamayı öğretmiştir. Kızı

[22] A.g.e.,s.176
[23] A.g.e.,s.182
[24] A.g.e.,s.172
[25] Bkz.Atasoy,s.321
[26] Aleksiyeviç,s.373

da oğlu İgor'a o düşünceleri vermeye çalışır ancak artık bu düşünceler geride kalmıştır. Dolayısıyla da İgor henüz 15 yaşında iken intihar eden gençlerden sadece biridir.

Görüldüğü gibi sosyalizmin çöküşü, toplumsal ve ekonomik çöküşü tetikleyerek, geçiş sürecindeki eski sosyalist ülkelerde bir dizi olumsuz demografik, sağlık ve psikolojik sorunların yaygınlaşmasına neden olmuştur. Bazı yazarlar Postsovyet döneminde intihar oranlarının yükselmesini, bireylerin yeni kapitalist düzene uyum sağlayamamaları; demografik, ekonomik ve toplumsal sorunlarının derinleşmesi; halkın yoksullaşması ve güvensizliğe kapılması; sosyalist dönemdeki ateist propagandalar sonucunda geniş halk kitlelerinin dinden uzaklaşması; ihtiyarlar ile gençler arasında kuşak çatışmasının ve uyumsuzluğun artması; sağlık, sosyal ve psikolojik sorunların yaygınlaşması gibi nedenlere bağlamaktadırlar.[27]

Sonuç

Sonuç olarak Rusya'da devrim ile birlikte yaratılan yeni oluşumda, "ideoloji" ve "kapitalist sisteme karşı zafer" önceliği "insan" faktörünün devlet sisteminde ve anlayışında geri planda kalmasına neden olmuştur. Bu bağlamda yetmiş dört yıl sosyalist ideoloji ile yönetilen Rusya'yı, "toplum yoktu, sadece rejim vardı"[28] sözü ile tanımlayabiliriz. Çünkü Sovyet sistemi, ideolojiye odaklanarak toplumu göz ardı etmiş, sanayisini geliştirmeyi her şeyin önünde görmüştür.

Diğer yandan 1991 sonrasında da, halkın bambaşka sorunlarla karşı karşıya kaldığı görülür. Bu sorunlardan bazıları, yeni kapitalist düzene uyum sağlamaya çalışma, paranın insan yaşamına kattığı değer, buna karşın çekilen yoksulluk, güvensizlik duygusu, psikolojik bunalımlar ve bunun sonucunda artan intihar olayları..vb. Dolayısıyla Rus insanından, yüzyılın başında devrimle gelen sosyalist sisteme ve yüzyılın son dönemecinde de kapitalist sisteme uyum sağlamaları istenir. Aleksiyeviç de kitabına "İkinci El Zaman" adını koyarken sanırım, sosyalist sistemde acılar yaşayan Rus insanının, 1991'den sonra farklı açılardan olsa da yine acılar çektiğini anlatmak istemiştir.

Kaynakça

Aleksiyeviç, S. (2013). İkinci El Zaman (Kızıl İnsanın Sonu). İstanbul: Kafka yayınları, Çev.Sabri Gürses

Lewin, M.(2011). Sovyet Yüzyılı. İstanbul: İletişim yayınları. Çev: Renan Akman

Atasoy, E.(2013). İntiharlar Coğrafyası: Rusya Örneği . 3.Uluslar Arası Coğrafya Sempozyumu, GEOMED 2013 10-13 Haziran(s.311-333) Antalya/Kemer

https://bianet.org/biamag/sanat/183529-savas-magdurlarinin-sesinden-cikan-nobel) adresinden erişildi.(ET:20.05.2018)

https://www.turkedebiyati.org/svetlana-aleksiyevic-kimdir-eserleri-edebi-kisiligi/ adresinden erişildi. (ET:18.05.2018)

[27] Atasoy,s.331
[28] Lewin,s.342

TAZARRUNAME'DE SU VE SUSUZLUK ÜZERİNE

Prof. Dr. Saadet KARAKÖSE

Pamukkale Üniversitesi

Öz

Sinan Paşa, Tazarrûnâme'de su ve susuzluk üzerinden bir hayat portresi çizmektedir. Su hayatın vazgeçilmezi ve en büyük ihtiyacıdır. Dünyanın sonsuzlukla özdeş somut unsuru su olunca, sonsuzluk ifadesi için benzetilen olmuştur. Deniz, derya, kulzüm, bahr, muhît, nehr, menba, katre, çeşme gibi suyla ilgili ve susamak, aştan, müteattış, teşne gibi susuzlukla ilgili terminoloji Tazarrûnâme'de pek sık yer alır. Sinan Paşa, ideal insan peşindedir. İdealleri su benzetmeleriyle, onlara talip olan insanı susamışlık sıfatıyla tanımlamıştır. Bu durumda insanın görevleri, insan olmanın gereği, rahmet, ilim, marifet gibi değerlere iştiyak duymaktır. Ergin insan, kâmil insan hiçbir şekilde suya kanmayıp bu rahmet suyuyla iç âleminde engin deryalar oluşturan kimsedir. Su ihtiyacına sebebi, yakıcı bir duygu olan aşktır. İlâhî aşk, öğrenme, bilme ve olma yönünde susuzluk ihtiyacına âmil olur.

Anahtar Kelimeler: Derya, su, teşne, aşk, insan.

ABOUT WATER AND THIRST IN TAZARRÛNÂME

Abstract

Sinan Pasha is portraying a life in Tazarrûnâme through water and thirst. Water is indispensable and the greatest need of life. When the earth's concrete element, which is infinitely identical, becomes water, it has been likened to the eternal expression. Terminology related to the water such as sea, sea, wax, bahr, muhît, river, menba, katre, fountain, and thirst such as silence, exorcism, incarnation, occasions occur frequently in Tazarrûnâme. Sinan Pasha is the ideal person. Their ideals define the person who aspires to them with their water analogies in the form of thirst. In this case, it is the duty of the human being to be involved in values such as being human, mercy, knowledge, ingenuity. Mature man, the perfect man is not any kind of water, but this mercy is the water that makes the inner world a great deal. The reason for the need for water is the love which is a burning feeling. Divine love is the need for thirst for learning, knowing and being.

Keywords: Sea, water, thirst, love, human.

Giriş

Sinan Paşa (1407-1486), İstanbul'un ilk kadısı olan Hızır Bey'in oğludur. Dedesi Molla Yegân'dan ders almış, Şeyh Vefa'ya intisap etmiştir. Fatih tarafından Sahn müderrisliğine tain edilmiştir. Felsefeye ilgisi yüzünden tepkilere maruz kalmış. Bir süre sonra azl edilip hapse atılmış, daha sonra Sivrihisar'a sürülmüştür. II. Bayezid devrinde Edirne Dârülhadis medresesine müderris olarak nasbedilmiştir.

Tazarrunâme'yi sırf insanlara yararlı olması ümidiyle kaleme almıştır (Tulum, 2001: 1-17). Tazarruname, edebiyatımızın en güzel nesir örneğidir.

Tasavvuf felsefesine ait doktrin kitabıdır. Tazarruname'de su metafor olarak en çok başvurulan unsurdur. Rahmete susamış gönüller rahmet suyunu arar. Damla ve derya nisbeti cüziyet-külliyet ilişkisiyle kurulur. Bir katre sudan meydana gelen insan, bir derya olabilme kabiliyetine sahiptir. Ateş unsuruyla su arasında tezat ilgisi kurulur. Din âlimlerinden, peygamber kıssalarından örnekler, din düşmanları ve zâlimlerden ibretler sunar. Tasavvufî unsurların izahında ve bir mutasavvıfın özelliklerinde suyla ilgili, sevgi, şevk, ihtiyaç gibi unsurlar için susamakla ilgili metaforlara yer verilir.

Su ve susamak anlamındaki 'ataş tasavvuf terimleridir. Su (âb), marifet, ilahi feyz, vücud, zât, kâmil nefs ve küllî akıl anlamlarında, 'ataş (عتش), şevk ve hasret halinin galebe çalması, şiddetli bir arzu ile muradın hararetle aranması anlamındadır (Uludağ, 1999: 11, 63). Bu iki terim eserde su ve ateş unsurlarıyla işlenmiştir.

I. Su Terminolojisi

1. Deryā

Derya, bolluk, genişlik, derinlik ve sonsuzluk ifade eder. Kavramlar, sıfatlar derya ile terkip edilir. Allah'ın rahmet, nimet ve lütufları sonsuzluk açısından deryaya teşbih edilir. Diğer taraftan insan için tükenmez görülen duygu, vasıf ve istekler kesret açısından derya benzetmesiyle karşılık bulur. Derya olmak deyimi, bir konuda geniş bilgi ve tecrübe sahibi olmak anlamındadır.

Gâhı horşîd u gehî deryâ olur

Gâhı kûh-i Kâf geh 'Ankâ olur (s.40)

(İnsan bazen güneş, bazen derya olur. Bazen Kaf Dağı bazen de Anka olur.) Kâinatta insanın tasarruf edebileceği alanlar belirleniyor bu beyitte. Güneş en büyük ateş ve ışık unsuru, derya da sonu olmayan sudur. Su ve ateş unsurları tezat sanatıyla işlenmiştir. Kaf dağı ve Anka tasavvufî edebiyatımızda, Fuzulî'nin beytinde ifade edildiği gibi gerçeküstü (metafizik) olayları (keramet) ve idealleri temsil eder.

Cîfe-i dünya degül kerkes kimi matlûbumuz

Bir bölük 'ankâlaruz Kâf-i kana'at beklerüz / Fuzulî, s. 190, g.123.

Deryâ-yı 'adem

Yok oluş, deryâ-yı 'adem terkibiyle verilir. Ancak bu yok oluş sonsuz genişlik çağrıştırdığı için deryaya teşbih edilir. Sonsuzluk içinde fenâ bulmaktır.

Dü- cihânda her ne var şâdî vü gam

Cümlesin gark ide deryâ-yı 'adem (s.41)

(Dünya ve ahrette sevinç ve keder adına ne varsa, yokluk denizi hepsini bünyesinde yok eder.) Burada kesretin vahdete dönüşmesi, yokluk denizi terkibiyle ifade edilmiştir. Dü-cihan, şâdi vü gam terkipleriyle ifade edilen kesret, yok oluş denizinde kaybolmaktadır.

Deryâ-yı ‘adem, fenâ deryası şeklinde de ele alınır. Bahr de aynı anlamda kullanılır. Sinan Paşa, Hz. Hüseyin’i derya ve bahr benzetmeleriyle anlatır: *‘İlm-i şerî‘atde deryâyıdı ve ma‘ârif-i tarîkatde pîşvâyıdı. Bahr-ı tevhîdde sâbıhıdı ve cihân-ı tefrîdde sâyıhıdı. Fenâ deryâsında gark olmışıdı ve tecelliyât envârına müstagrak olmışıdı.* (s.278)

(Cömertlik madeninin ocağı, bağış denizinin okyanusu idi. Şeriat ilminde derya, tarikat eğitiminde öncü idi. Birlik denizinin güzeli, dünyayı terk etmenin haykıranı idi. Yokluk denizinde boğulmuş, tecelliyat nurlarına gömülmüş idi.)

Ma‘rifet deryâsı

Marifet sufilerin ruhani halleri yaşayarak, manevi ve ilahi hakikatleri tadarak elde ettikleri bilgidir. Bu bilgiyi alan, ariftir (Uludağ, 1999: 347). Bilginin niteliği açısından marifet deryaya benzetilir.

Ma‘rifet deryâ vü ‘ârif gark olur

Nûrı gören nûra müstagrak olur (s.42)

(Nuru görenin nura boğulduğu gibi, marifet deryadır ve ârif de o deryada boğulandır.) Burada marifet ve ârif kavramları açıklanmaktadır.

Deryâ-dürr

Kim ki gavvâs-ı dür-i deryâ olur

Pâdişâh-ı milk-i lâ-yafnâ olur (s.42)

(Derya incisi için dalgıç olan, sınırsız bir ülkenin padişahı olur.) Bu beyit, bir önceki beytin açılımıdır. Dür-i derya, marifet denizidir; dalgıç da âriftir. Sonsuzluk ülkesi ise marifet makamının genişliğini temsil eder.

Cevher-i ‘ışk oldı deryâ-yı ‘azîm

Cevher-i ‘ışk oldı bir dürr-i yetîm (s. 207)

(Aşk cevheri sonsuz bir deryadır. Aşk cevheri o deryanın nadir bir incisidir.) Aşk cevhere, cevher deryaya benzetilmiş. Dürü-i yetim, mecazen Hz. Muhammed ve insan-ı kâmil anlamındadır (Uludağ,157, 1999).

Dil deryâsı

Her ki dil deryâsına talup girür

Sad hezârân dürr-i ma‘nî çıkarur (s. 217)

(Gönül deryasına dalan herkes binlerce mana incisi çıkarır.)

Deryâ-mâhî

Sevâd-ı sürme-i dîde-i âhuvân-ı sahrâ ve beyâz-ı gevher-i dendân-ı mâhıyân-ı deryâ ‘ilmüŋde konulmışdur (s.47). (Senin ilmin, çöl ceylanlarının gözündeki sürmenin siyahından deniz balıklarının diş cevherinin beyazına kadar her alanı kapsar.) Burada sonsuzluk çöl ve deniz alanlarıyla, genişlik siyah ve beyaz renklerinin kapsamıyla verilmiştir.

Deryâ-yı İlâhî'

Seyr fi'llâh'a gâyet olmaz ve deryâ-yı İlâhî'ye nihâyet olmaz. (s.56)

(Hakka yolculuğun sınırı ve Allah denizinin sonu yoktur.)

Deryâ-yı cûd u kerem

Sen ol âsumân-ı sehâsın ki her kevkeb ol âsumândan bir âfitâb ve sen ol deryâ-yı cûdsın ki Âfitâb ol deryâda bir habâb (s.257). (Sen, içinde her yıldızın bir güneş olduğu o cömertlik göğüsün ve sen güneşin içinde bir su kabarcığı kadar kaldığı cömertlik denizisin.) Cümlenin birinci bölümünde astronomi ilmiyle gökyüzü alanı, unsurları büyüterek; ikinci bölümünde yeryüzü denizi unsurları küçülterek işlenmiş.

Sen ol deryâ-yı keremsin ki kerânuñ yok; sen ol bârân-ı birsin ki pâyânuñ yok (s.113).

(Sen, kıyısı olmayan bir cömertlik denizisin; sen sınırı olmayan bir sağanak yağmursun.) Cümlenin birinci bölümünde yerle ilgili olarak mekân algısı, ikinci bölümünde gökle ilgili olarak zaman algısı sonsuzluk içinde verilmiş.

2. **Deniz**

Deniz de bahr ve derya gibi sonsuzluk, bolluk, genişlik ifadesinde başvurulan misallerden biridir. Deniz-katre nisbetiyle, deniz-inci ilgisiyle de işlenir.

'Işk bir dürdür, degme deñizde bulunmaz; 'ışk bir incüdür ki, her kulakta salınmaz. (s.199)

(Aşk, her denizde bulunmayan ve her kulakta salınmayan bir incidir.) Burada deniz gönle benzetilmiş. Aşkın her gönülde bulunmaması, onun değerini göstermektedir. İncinin küpe olarak kullanılmasına işaretle, kulak uzvu, yani dinleyerek öğrenmenin önemi belirtilmiştir.

Yedi deniz

İy cûy dime ki kanı deryâ

Cûyuñda yidi deñiz hüveydâ (s.151)

(Hey, onu ırmak diye adlandırma. Ona nazaran deniz ne ki? Senin nehrinde yedi okyanus gizlidir.) Yedi denizden kastedilen, yedi okyanustur. Yedi okyanusun bir akarsuda gizlenmesi, Allah'ın rahmetinin her yöne cârî olmasıdır.

Cûd u Kerem denizi

Rahîm'dür ki, dü-'âlem rahmeti nesîminden bir nefha; Kerîm'dür ki, iki cihân keremi deñizinden bir katre. (s. 32)

(Allah Rahîmdir: Dünya ve ahret onun rahmetinin rüzgârından bir nefestir. Allah Kerîmdir: İki dünya onun cömertlik denizinden bir damladır.) Burada Allah'ın Rahîm sıfatı hava örneğiyle; Kerîm sıfatı su örneğiyle açıklanmıştır. Rahîm sıfatındaki nefha, Ādem'e ruh üfleyip can verme, Rahîm sıfatındaki damla, insanın yaratılışındaki alaka işaret etmektedir.

Cûduñ deñizinden dü-'âlem bir katre; mihrüñ hevâsında iki cihân bir zerre. (s.81)

(İlâhİ, iki âlem senin cömertlik denizinden bir damladır; şefkatinin havasında iki cihan bir zerre gibidir.) Katre suyun birimi (en küçük parçası), zerre de toprağın birimidir. Havada uçuşan toprak parçası olduğu için zerre hava unsuru içinde yer almıştır.

Rahmet denizi

Hezârân benüm bigi oñmamışlara hidâyet, 'inâyetüñ güneşinden bir zerre degül; ve yüz biñ benüm sıñarum azmışlara delâlet rahmetuñ deñizinden bir katre degül. (s.126)

(İlâhî, benim gibi binlerce yolsuzu yola getirmek, bağışının güneşinden bir zerre bile değil; benim gibi yüzbinlerce azmışa yol göstermek, rahmetinin denizinden bir damla bile değil.)

Ma'rıfet deñizi

İlâhî! 'Işk, ma'rifet deñizinden bir gevherdür ki dile şavk u ziyâ virür. (s.187)

(Ey Allahım, aşk gönle şevk ve ışık veren marifet denizinden bir cevherdir.) Deniz cevheri incidir. Kökeni su olmasına rağmen, şavk u ziyâ ile tabiatı ateş özelliği göstermektedir.

Kahr denizi

Her tanımlamada başvurulan lütuf denizi yanında kahır denizi de söz konusu edilerek Allahın kahrının da lutfu kadar genişliğine dikkat çekilmektedir. Aynı zamanda İlahi kudretin azameti deniz örneğiyle dile getirilir.

Gâhî Fir'avn-ı le'îni server-i serîr-i milk-i Mısr idüp Mûsâ-yı Kelîm'i külbe-i ahzân-ı gurbetde mübtelâ idersin, ve gine ol mel'ûnı kahruñ deñizine gark idüp Mûsâ'yı memleketine pâdişâ idersin. (s.126)

(Bazen lanetlenmiş Firavunu Mısır ülkesine sultan edip seninle konuşan Hz. Musa'yı gurbetin hüzünler kulübesinde bela verirsin; bazen Firavunu kahrının denizinde boğar, Hz. Musa'yı onun ülkesine padişah edersin.) Kuranda "*İsrailoğullarını denizden geçirdik. Firavun da, askerleriyle birlikte zulmetmek ve saldırmak üzere, derhal onları takibe koyuldu. Nihayet boğulmak üzere iken, "İsrailoğulları'nın iman ettiğinden başka hiçbir ilâh olmadığına inandım. Ben de müslümanlardanım" dedi. Şimdi mi?! Oysa daha önce isyan etmiş ve bozgunculardan olmuştun. Biz de bugün bedenini, arkandan geleceklere ibret olman için, kurtaracağız. Çünkü insanlardan birçoğu âyetlerimizden gerçekten habersizdir*". (Yunus, 10/90-92) mealindeki ayetlere telmih yapılmıştır. Cümlede Mısır, külbe-i ahzân-ı gurbet ve pâdişa kelimeleri Hz. Yusuf kıssasını da hatırlatmaktadır.

Heyûlâ denizi

Heyûlâ denizi, insanın içinde yaşadığı cismanî âlemi temsil etmektedir.

İlâhî! Hâşâ ... kullarunı ...visâlüñ kûyinden temâm dûr ve cemâlüñ tecellîsinden ebedî mehcûr idüp Cehennem âteşinde harîk ve heyûlâ deñizinde garîk koyasın. (s.158)

(İlâhî! Sen kullarını, sana ulaşma semtinden tamamen uzak ve güzelliğinin tecellisinden sonsuza kadar mahrum edip cehennem ateşinde yanar ve suret denizinde boğulur vaziyette bırakmazsın.) Heyula, burada özdek, madde, cisim, eşya gibi suret arz eden her şey anlamında (Hamçerlioğlu, 1982, 301) felefe terimi olarak kullanılmıştır. Edebiyatımızda dünyanın âlâyişine kanmak, zahire meyletmek, gösterişe kapılmak gibi anlamlar yüklenir. Surette kalmak deyimi, bu terimin tasavvuftaki karşılığıdır:

Sakın sûretde kalma aldanırsın

Komazlar yohsa gelmezler sanırsın /Şeyh Galib, s.200, mes.10

Hakîkat denizi

Sen ol dürsin ki deñizüñ hakîkatdür; sen ol cevhersin ki ma'denüñ şerî'atdür. (s.253)

(Sen, denizi hakikat olan bir incisin; madeni şeriat olan bir cevhersin.) İnci denizde, cevher karada oluşur. Mekân olarak tüm dünyayı kapsamaktadır. Her iki madeni temsil edişiyle Hz. Muhammed'in yaratılmışların en değerlisi olduğu vurgulanmış.

Ma'rıfet dürrinüñ bahrıyıdı ve hakîkat deñizinüñ dürriyidi. (s.272)

(O, marifet incisinin denizi ve hakikat denizinin incisi idi.) Marifet denize, hakikat inciye benzetilmiş.

Bu müsâfır kullaruña şerî'at vâdîsinde tarîkat hâdîsini sen mihter it ve hakîkat deñizinde 'inâyet nesîmini sen reh-ber it. (s.100)

(İlahî, bu misafir kullarına şerîat vâdîsinde tarîkat olayını sen nişan eyle ve hakikat denizinde bağışının rüzgârını sen rehber eyle.) Şeriat, tarikat ve hakikat su ve hava unsurlarıyla ifade edilmiş.

Hayret denizi

Hayret, kalbe gelen bir tecelli sebebiyle sâlikin düşünemez, muhakeme edemez hale gelmesidir (Uludağ, 231, 1999). Şaşkınlık ve tutukluk halinin uzaması deniz örneğiyle ifade ediliyor.

Hayret deñizine gark olanuñ elin alıcı, zalâlet vâdîsinde kalanı kaldurıcı; (s.291)

(Ey hayrette kalanın elinden tutan, sapkınlık vadisinde kalanı kaldıran Allah!)

Hayret deñizine gark oldum, beni andan sen kurtar; dünyâ âlâyişine müstagrak oldum, içümden anı sen çıkar. (s.292)

(Hayret denizinde boğuldım; beni oradan sen çıkar; dünyanın süsü içinde kendimi kaybettim; onu içimden sen çıkar.) Cümlenin birinci kısmında kişi deniz içindedir; ikinci kısmında dünya sevgisi kişinin içindedir. Deniz de kişinin iç dünyası da sınırsız genişliktedir.

Cûduñ deñizi cihâna aktı, n'ola ben kemtere bir katre irişse; mihrüñ güneşi 'âlemi tuttı, n'ola ben zerreye bir şu'le yitişse (s.292).

(Lutfunun denizi dünyaya aktı; ben zavallıya bir damlası ulaşsa ne olur? Sevginin güneşi âlemi sardı; ben zerreye bir alazı yetişse ne olur?) Deniz-katre, güneş-zerre nisbetiyle düalite oluşturulmuş.

Elüm al benüm ki Hayret deñizine garîkam; meded it baña ki gayret odına harîkam; (s.225).

Bu dua cümleleri, hayrette kalmanın yol almaya engel teşkil ettiğini göstermektedir. Şeyh Galib'in beytinde olduğu gibi:

Belâ mevc-âver-i girdâb-ı hayret nâhudâ nâ-bûd

'Adem sâhillerinin tutdu dirigâ bang-ı nâ-mevcûd / s.129, mu.8

3. Bahr

Bahr da derya ile aynı anlamda ve benzer terkiplerle işlenmiştir.

Bahr-ı cûd

Cânı cân eyleyen vücûduñdur

Du cihân gark-ı bahr-ı cûduñdur (s.63)

(Canı, can eden senin varlığındır, iki dünya bağış denizinde boğulmuştur.)

Bahr-ı safâ

Çâr bahr-ı safâ ve çehâr kûh-ı vefâ (s.281)

(Dört halife dört safa denizi ve dört vefa dağıdır.) Safa denizi benzetmesiyle genişlik, vefa dağı benzetmesiyle sağlamlık vurgulanmaktadır.

Bahr-ı me'ânî

İmâm-ı sânî, bahr-ı me'ânî (s.282)

(İmam Şâfî, ikinci imam ve mâna denizidir.)

Bahr-ı 'izzet

İki dürr-i bahr-ı 'izzet ve iki necm-i semâ-yı devlet (s.284)

(Onlar yücelik denizinin iki incisi ve devlet göğünün iki yıldızıdır.)

Bahr-dür

Dürr-i bahr-ı cevâhir-ı risâlet ve dürriyy-i semâ-yı 'âlem-i celâlet. (s.286)

(Hz.Muhammed peygamberlik cevherlerinden denizin incisi, ululuk âlemi semasının temiz havasıdır.) Deniz ve gökyüzü örnekleri, edebiyatımızda "mâhdan mâhiye dek" tabiriyle işlenen genişliği vermek için kullanılmıştır.

Hakîkat bahri

Hakîkat bahrınuñ sebbâhları, tarîkat berrinüñ seyyâhları (s.287)

(Onlar hakikat denizinin yüzücüleri, tarikat karasının gezginleridir.) Hakikat sâliki için denizler ve karalar seyir alanıdır.

Safâ bahri

Şol sûfî-yı sâfî ki safâ bahrine gark olmış; şol zâhid-ı 'âbid ki 'ibâdat nûrına müstagrak olmış. (s.290)

(Şu temiz sofu safa denizinde, şu ibadet eden dindar ibadet nuruna boğulmuştur.)

Fenâ bahri

Fenâ bahrinde gark ve 'adem deñizinde müstagrak (kılup)… (s.287)

(Yok oluş denizinde boğup, yokluk denizinde boğulmuş edip…)

İlâhî! Bu ne kudretdür ki:fenâ bahrında helâk olanlar ebedî bakâ bulurlar; yoklık elemin ziyâde görenler ziyâde safâ bulurlar (s.187).

(Allahım, yok oluş denizinde mahvolanlar daimi sonsuzluk bulurlar; yokluk acısını çok çekenler fazlasıyla safa bulurlar. Bu nasıl bir güçtür?) Buradaki sorgulama düalizm içinde, zıddıyla var olma hakkındadır.

Vahdet bahri

Her demde dil kiştzârında mahabbetüñ tohmından gayrı nesne ekme ve dil keştîsini vahdetüñ bahrından taşra salma (s.113).

(Her an gönül tarlasına sevginin tohumundan başka bir şey ekme ve gönül gemisini birliğinin denizi dışına çıkarma.) Duada toprak ve su unsurları hâkimdir. Zira bu unsurlarla dünya coğrafyasının tamamı kastedilmektedir.

4. Kulzüm

'Lâ' neheng-i kulzüm-ı vahdet durur

'Lâ' külüng-i hâne-i kesret durur (s.183)

("Lâ" birlik denizinin timsahı ve çokluk evini yıkan kazmadır.) Buradaki "lâ", kelime-i tevhidin başlangıcındaki lâ'dır. Kerime-i tevhidi zikreden, kesretten kurtulup vahdete ulaşır. İbn Arabî'ye göre nefesin verilmesi *lâ ilâhe,* Allah'tan gayrı şeylerin tümüne işaret eder, alınması *illallah* ona, sonsuz birliğe dönüşü gösterir (Schimmel, 2001: 267).

'Işk gavvâs-ı kulzüm-ı deryâ

'Işk cûyâ-yı lûlû-yi lâlâ (s.197)

(Aşk, derin denizlerin dalgıcı ve değerli incilerin arayıcısıdır.) Derin denizler âşığın kendi iç âlemi, değerli inci iç âleminde bulduğu safadır.

Ol dest-gîrende-i garîkân-ı kulzüm-ı şehevât, ol yakazân-künende-i nâyımân-ı merta'-ı lezzât; (s.257).

(O şehvetler denizinde boğulanların elinden tutan, lezzetler otlağının nimetlerinin bilincinde olandır.) Cümlenin birinci kısmında insanlara yardım etme, ikinci kısmında bilinçli olma vasıfları işlenmiştir.

5. 'Ummân

Sehâvet cevherinüñ kânıyıdı ve kerem bahrinüñ 'ummânıyıdı. (s.278)

(Hz. Hüseyin, cömertlik cevherlerinin ocağı ve bağış denizinin okyanusuydu.)

Hikmet kelecilerinde Lukmânıdı ve ma'rifet deñizlerinde 'ummânıdı. (s.275)

(Hz. Ali bilgelik sözlerinde Lokman ve marifet denizlerinde okyanustu.) Lokman (a.s) halk arasında hekim diye bilinir. Gerçekte hakîmdir. Hz. Davud zamanında yaşamış, Davud'a hikmet öğreten bir velidir (Sirac bin Abdullah, vr. 49a).

6. Muhît

Muhît, ihâtâ eden, çevreleyen, kuşatan anlamıyla ilgili olarak "okyanus" anlamında kullanılır. Coğrafik olarak "bahr" kelimesiyle terkip yapıldığında bu anlamı verir. Bahr-ı muhît-i Atlasiyye (Atlas Okyanusu) veya Bahr-ı Muhît-i Hind (Hint Okyanusu) gibi.

Gevher ara vü sadef-şiken ol

Gavvâs-ı muhît-ı hîşten ol (s.151)

(Kendi içindeki okyanusa dal, inci ara ve sedefini kır.) Sedef şekil olarak kalbe benzer. Kalbin içindeki cevher, sedef içindeki inci yani ilahi nefestir.

Bir pâre mücerred ol sıfatdan

Al bahr-ı muhît-ı ma'rifetden (s.152)

(Birazcık sıfattan sıyrıl da marifet okyanusundan bir parça al.) Sıfat varlık, benlik anlamındadır.

7. Irmak, Nehr, Cūy, Dere

Irmak, nehr, cūy, dere akarsu isimleridir. Hacmine göre isim alırlar. Hacmi büyük olanlar ırmak, nehir; küçük olanlar cûy (çay), dere adını alır.

Pes kendü kalur yalıŋuz, bir karaŋulıkda belürsüz…gâh bir dereye düşer çıkamaz, gâh bir balçıga batar kalkamaz (s.125)

(Sonra bir karanlıkta belirsiz olarak kendi başına kalır (yolda). Bazı bir dereye düşer; çıkamaz; bazı bir çamura batar kalkamaz.) Burada hayat yolunun tehlikelerinden bahsediliyor.

Cûy-ı dile âb-ı revân ol virür

Dürc-i tene gevher-i cân ol virür (s.55)

(Gönül çayına akarsuyu veren, beden sandığına can cevherini koyan odur.) Beden toprak, gönül su unsurudır.

Sen ol bahr-ı hakîkatsın ki her meşrebde görünen muhtelif ırmaklar senden sızar ve sen ol kûh-ı 'ilimsin ki her mezhebde zâhir olan zülâl-ı ma'rifet senden çıkar. (s.257) (zülal mad.)

Şerî'at yüzi cûybâr-ı tîg-ı sebzezâruñıla lâlezâr, ve hidâyet seyfi zülâl-i çesmesâr-ı ma'rifetüñile âbdâr (s.254).

(Ey Hz. Muhammed, şeriatın yüzü senin bahçenin kılıcından akan suyla lale bahçesine döndü; doğru yolun kılıcı senin marifet çeşmenin suyuyla taze kaldı.)

8. Baran

Cûduñ sehâb-ı kâim; feyzüñ bârân-ı dâim (s.81).

(Allahım, senin bağışın dağılmayan bulut, bereketin sürekli yağan yağmurdur.)

İlâhî! Bârân-ı eltâfun reşâşi rahmetüñ nesîmiyile irişmese Ya'kûb kim olurdı ki anuñ fıtratı bûsıtânından hezâr gül-i risâlet açılayıdı (s.96).

(Allahım, senin lutuflar yağmurunun çisentisi rahmetinin rüzgârıyla yetişmeseydi, Hz. Yakup kim olurdu da onun tabiatının bostanından binlerce peygamberlik gülü açılaydı.) Hz. Yakup, Hz. İbrahim'in torunu, Hz. İshak'ın oğludur. "*Ya'kûb peygamberüŋ asıl adı İsrâ'îldür. 'İmrân dilince taŋrı kulı dimek olur. Benû İsrâ'îl Ya'kûb oglanları demekdür*" (Sîrac bin Abdullah, vr. 14b.).

İlâhî! Îmân tohmını ki kalb mezra'asında gendü lutfuñıla ekdüñ ve İslâm nihâlini ki göñül ravzasında kemâl-ı keremüñden diktüñ, dâimâ bârân-ı rahmet ve nesîm-i 'âtifet(üñile) sen neşv ü nevâ vir (s.112).

(Allahım, kendi lutfunla kalp tarlasına ektiğin iman tohumuna ve bağışının çokluğundan gönül bahçesine diktiğin İslam fidanına daima rahmet yağmuru ve sevgi rüzgârınla sen yetiştir.)

Nuh (a.s.)…dâfi'-ı bârân-ı belâ, râfi'-ı tûfân-ı ibtilâ (s.237)

(Hz. Nuh, bela yağmuru dindiren, musibet tufanını kaldırandır.)

Sen ol deryâ-yı keremsin ki kerânuñ yok; sen ol bârân-ı birsin ki pâyânuñ yok. (s.253)

(Allahım, sen kıyısı olmayan bağış denizisin; sen o sınırı olmayan yaygı yağmurusun.) Cümlenin birinci bölümünde yeryüzündeki sınırsız su kaynağı, ikinci bölümünde gökten sürekli inen rahmet yağmuru işlenmiştir.

Şol zenân-ı za'îf-dil ü nerm göñül(ler gibi) irtelere degin zâr u niyâz idüp, hokka-i ceza'-ı dîdeden dizin dizin dürr-i nâbları ve pâre pâre la'l-i müzâbları göz yaşı yirine seyl-âb idüp 'ale'd-devâm dökerler ve

sehâb-ı dîde-i hûn-bârdan gülzâr-ı ruhsâr-ı şeb-i târ üzerine bârân-ı gam-ı âhireti ve girye-i rûz-ı kıyâmeti yagmur gibi turmayup yagdururlar (s.103)

(Şu yufka yürekli ve yumuşak gönüllü kadınlar gibi sabahlara kadar inleyip yalvaran, gözün akik hokkasından dizi dizi saf incileri ve parça parça kanları gözyaşı yerine sel edip sürekli döken ve kan döken göz bulutundan karanlık gecenin yanağının bahçesine ahret endişesinin yağmurunu ve kıyamet gününün gözyaşını yağmur gibi durmadan yağdıran…)

Sehâb, ebr

*Cûduñ sehâb-ı kâim; feyzüñ bârân-ı dâim (*s.81).

(Allahım, senin lutfun dağılmayan bir bulut, bereketin devamlı yağan yağmurdur.)

Süleymân-ı mürsel… ferrâş-ı hayme-i sehâb, nakkâş-ı sahîfe-ı âb (s.122)

(Hz. Süleyman, bulut çadırını döşeyen, su yüzeyine nakış çizen idi.) Hz. Süleyman su üstüne yaptırdığı sarayla ilgili olarak, Neml suresindeki "*Ona "Köşke gir" denildi. Onu görünce derin bir su sandı ve (eteğini çekerek) ayaklarım açtı. (Süleyman:) Dedi ki: "Gerçekte bu, saydam camdan olma düzeltilmiş bir köşk zeminidir." Dedi ki: "Rabbim, gerçekten ben kendime zulmettim; (artık) ben Süleyman'la birlikte âlemlerin Rabbi olan Allah'a teslim oldum* (Neml, 27/44), mealinde ayete telmih yapılmıştır.

Peyker-i âfitâb-ı âsumâna bir kıt'a sehâb nikâb (olur); nûr-ı âfitâb-ı îmâna 'Arş u Kürsî hicâb (olmaz) (s.145).

(Bir parça bulut güneş yüzüne örtü olurken, iman güneşinin nuruna arş ve kürsi perde olamaz.)

Bu reşehât-ı aklâm ve katarât-ı deryâ-yı kelâm(ıla) ki pâklik ü letâfette reşk-i eşk-i sehâbdur (s.262)

(Bu kalemlerden dökülen fikirler söz deryasının damlalarıyla temizlik ve güzellikte bulutun gözyaşını kıskandırır.) Cümle reşehât, katarât, eşk tenasübüyle damlama hareketi temasını işler.

9. Menba'

'Işk oldur ki menba'ı deryâ-yı bî-pâyân ola; 'ışk ol degüldür ki mekânı âhur-ı çehâr-pâyân ola (s.203).

(Aşk, sonsuz denizin kaynağı olandır; aşk, mekânı dört ayaklıların ahırı olan değildir.) Burada avam ve havasa göre aşk anlayışı sorgulanmaktadır. Birincisi ilahi aşk, ikincisi beşeri aşktır. İki aşk anlayışı iki mekân üzerinden verilmiştir.

Menba'-ı me'ârif-i İlâhî ve mahrem-ı râz-ı subhgâhî (s.290).

(O İlahî bilgilerin kaynağı ve seher vakti sırrının mahremidir.) Seher vakti sırrı ve maarif-i İlahi batın ilmidir. "*Bâtın ilmi Allah sırlarından bir sır ve Allah'ın kullarındak dilediği kimselerin kalbine attığı bir hükümdür*" (Yıldırım, 2013: 337) mealindeki hadiste belirtildiği gibi.

İki ma'den-ı cevâhir-ı kelimât-ı Nebevî ve iki menba'-ı zülâl-i ma'ârif-i Mustafavî (s.284).

(Onlar peygambere ait sözleri (hadis) cevherinin iki madeni ve Hz. Muhammed ilimleri suyunun iki kaynağıdır.)

Hadîka-i bâg-ı fevâd ve ravza-ı hüsn-i i'tikâd(da) zülâl-i pâk-i îmân ve menba'-ı çeşme-i ihsân(dan) terbiyet bulup …(s.259).

(Mana bağının bahçesi ve tam inanç bahçesinde imanın temiz suyu ve sağlamlık çeşmesinin kaynağıyla eğitilip…) Bu cümle Hz. Muhammed'in ahlakını işlemektedir.

10. Çeşme

Çâr çeşme-i zülâl-i ma'ârıf ve çehâr bülbül-i sebzezâr-ı letâif (s.281)…

(Dört halife ilimler suyunun dört çeşmesi ve iyilik bahçesinin dört bülbülüdür.)

Ol ol 'Alidür ki, her ma'rifet çeşmelerinüñ menba'ı andadur ve her 'ilim hızânlarınuñ miftâhı elindedür (s. 275)

(O, marifet çeşmelerinin kaynağı ve her ilim hazinelerinin anahtarını elinde tutan öyle bir Ali'dir.)

Letâif çeşmelerinüñ menba'ları ve hakâyık deñizlerinüñ mecma'ları (s.287).

(Meşayihü'l-kirâm, iyilik çeşmelerinin kaynakları, hakikat denizlerinin toplandığı yerlerdir.)

11. Cür'a

Rahmetüñ deryâsından 'âleme bir katre saçduñ, her gişi henûz şükrinden 'âciz u ser-gerdândur ve mahabbetüñ câmından cihâna bir cür'a döktüñ, her mevcûd henûz sükrinden mest ü hayrândur (s.144).

(Allahım, rahmetinin denizinden âleme saçtığın bir damlanın şükründen hâlâ herkes âciz ve başı dönmüştür ve sevginin kadehinden dünyaya döktüğün bir yudumun sarhoşluğundan her varlık hâlâ mest ü hayrandır.)

'İzzetüñ kadehinden kimseneye bir cür'a virmedüñ, hemîn kokusından mestlerdür; vücûdun hakîkatinden kimseye nesne tuyurmaduñ, hemîn pertevinden hestlerdür. (s.154)

(Ululuğunun kadehinden kimseye bir yudum vermediğin halde kokusundan sarhoş olmuşlar; varlığının hakikatinden kimseye bir şey duyurmadığın halde, ışığından var olmuşlardır.)

Şehriyârân gulâm olurlar aña

Cür'a-hôrân câm olurlar aña (s.60)

(Sultanlar ona kul olurlar; içki içenler ona kadeh olurlar.) Bir köşede oturup Hakkı düşünme devleti hakkındadır beyit.

12. Katre, Damla

Sen ol musavvir-ı ezelsin ki bir katre müteharrik âb üzerinde, rahm u şikem-i teng ü târîkde bir sûret-ı âdem tasvîr itdüñ ki cümle nakkâşân-ı Çîn ve sûretgerân-ı rûy-ı zemîn ki hâme-i çehre-küşâ ve sûret-ı 'ibret-nümâ(ları) cân-ı Âzer'i gayrete bıragur, (s.52)

(Allahım, sen hareketli bir damla su üzerinde rahimde ve midesi boş biçimde ve karanlıkta bir insan sureti çizen ezel ressamısın. Bu tablo Çin ressamlarının yüz resmeden kalemlerine ve yeryüzünün bütün portre çizenlerininin ibret veren resimlerine ve Azer'in canına kıskançlık verir.) İnsan yaratılışı hakkında Mü'minun suresindeki "*Andolsun, biz insanı, süzme bir çamurdan yarattık*" (Mü'minun, 23/12) ayetine telmih yapılmıştır. Azer, Hz. İbrahim'in babasıdır. Put yapıp satarak geçimini sağlardı (Pala, 1995: 64). Çin ressamları resim, Azer heykel sanatını sembolize ediyor.

Burada su ve topraktan yapılmış put ile aynı malzemeden yapılmış Ahsen-i takvim olan insan arasındaki fark ile yaratıcının mükemmelliğini vergulayan bir mantık hâkimdir.

Mahabbete bir sâyebân saldı ki, on sekiz biñ 'âlemüñ mihri anuñ mihri şemsesinde bir zerredür ve 'ışka bir cûş virdi ki, cemî'-i muhibbân-ı 'âlemüñ mahabbeti anuñ 'ışkı câmından bir katredür. (s.236)

(Hz. Ādem, muhabbete onsekiz bin âlemin güneşinin, onun güneşi karşısında bir zerre gibi kaldığı bir gölgelik saldı ve aşka, dünyanın bütün sevenlerinin onun aşkının kadehinden bir damla gibi kaldığı bir coşkunluk verdi.)

Meşşâta-i kudretüñ bir katre âbdan bir 'arûs bezeyüp on sekiz biñ 'âleme cilve itdürdi (s.51)

(Gücünün tasarımcısı bir damla sudan bir gelin bezeyip on sekiz bin âlemi dolaştırdı.)

13. Şebnem

Geh başına nergesüñ kor tâc-ı zer

Geh dizer şebnemle tâcına güher (s.38)

(Allah, bazen nergisin başına altın taç koyar, bazen de çiy taneleriyle tacın üstüne inci dizer.) Nergis çiçeğinin sarı yaprakları altın taca, üzerindeki çiy taneleri inciye benzetilmiş.

14. Girye, Eşk

Sen ol bî-niyâzsın ki eger cümle-i diller kebâb ve cemî'-i dîdeler pür-âb ve götürü 'âlem harâb (olup) celâl-i istignân sebebi-yile iltifât itmeseñ, kemâl-i zâtuña bir zerre nuksân gelmez (s.75)

(Allahım, sen, bütün gönüller kebap ve bütün gözler yaşlı olsa ve bütün âlem harap olup nazının büyüklüğü sebebiyle onlara iltifat etmesen zatının bütünlüğüne zerre kadar eksiklik gelmeyecek olan ihtiyaçsızsın.)

Sen ol bî-niyâzsın ki niçe pîr-i münâcâtî ki beyâz-ı rûzı cerîde-i tâ'at ve sevâd-ı şebi hamîra-i âb-ı dîde-i münâcât idüp ser-i nefs-i emmâreyi tîg-ı mücâhedeyile kat' ve felevât-ı sekr ü sahıvda menâzıl kat' itmiş iken, âhir 'umur riştesi bârîk ve hayâtı rûzı târîk olıcak kulagına bu nidâyı irgürdüñ (s.96)

(Allahım, sen, gün ışığındaki kuru ibadeti ve gece karanlığında gözyaşı ile hamur ederek yalvaran nefs-i emarenin başını gayret kılıcıyla kesen ve ölüm sarhoşluğunda yol kat etmiş iken sonunda ömür ipliği incelip ve hayatını gündüzü kararan nice yalvaran yaşlıların kulağına şu sesi utaştıran ganisin.)

Hazret-ı Risâlet'ten -Salla'llâhu 'aleyhi ve sellem- menkûldür ki: "İki göz Cehennem odını görmez: Bir 'ayn-ı âbdâr ki zulümât-ı vâdî-yı şebde heybet-i celâl-i Hakıla âb-ı hayât gibi ol çeşme-i çeşimden yaşlar revân olur ve bir çeşm-i bî-dâr ki talî'a-i rahmet-i Hudâ'ya muntazır olup sabâhlara degin turup dîde-bân olur (s.102).

(Hz. Peygamber (sav)'den şu hadis nakl edilir: "İki göz cehennen ateşini görmez. Biri gece vadisinin karanlığında Allah'ın celalini heybetiyle can suyu gibi göz çeşmesinden yaşlar akıtan yaşlı gözdür. İkincisi Allah rahmetininin doğuşunu umarak kalkıp sabahlara kadar bekleyen gözdür.)

'Işk tohmı gerçi dil kiştizârında ekilür ve mahabbet nihâli egerçi gönül gülistânında dikilür; ammâ âb-ı çeşm-i nemnâk ve harâret-ı derûn-ı sûznâk ile neşv ü nemâ bulur (s.200).

(Aşk tohumu gönül tarlasına ekilse de, sevgi fidanı gönül bahçesine dikilse de ancak nemli gözyaşıyla ve yürek yangınını ısısıyla bitip yeşerir.)

İlâhî! Bilürem ma'siyet bîmârına gözyaşından yig şerâb bulunmaz ve 'ışk hastesine ciger biryânından yig kebâb bulunmaz (s.187).

(Allahım, isyan hastasına gözyaşından iyi şarap ve aşk hastasına ciğer kebabından iyi kebap bulunmadığını bilirim.

Eger agladugum hôş gelmese, belâ virmezdi; eger iñledügüm istemese, cefâ itmezdi (s.143).

(Allah, eğer ağlamamdan hoşlanması bela vermezdi ve inlememi istemese eziyet vermezdi.)

'Işkuñda giryân gözleri sinüñile pür-nûr kıl; derdüñle vîrân dilleri vasluñıla ma'mûr kıl (s.76).

(Allahım, aşkından ağlayan gözleri seninle nurlandır; derdinle yıkılmış gönülleri kavuşmanla âbâd eyle.)

Dîde giryân u derûn âteş ola

Cân u dil ol âteşile hoş ola

Gice gündüz turmayuban aglaya

"Ben günehkâram, baña rahm it" diye (s.104)

(Tövbe eden kişinin gözünde yaş ve içinde ateş olmalı. Can ve gönül o ateşten hoşnut olmalı. Gece gündüz "ben günahkârım, beni bağışla" diye durmadan ağlamalı.)

II. Su Ve İçecek Türleri

1. Selsebîl

Selsebil, cennette bir çeşmenin adıdır.

Bir meyden nûş itdür ki selsebîl aña hasret ide; ve bir kadehden sun ki câm-ı Cem aña reşk ide. (s.218)

(Selsebilin bile özeneceği bir şaraptan içir; câm-ı Cem'in bile kıskanacağı bir kadehten sun.)

2. Kevser

Kevser, cennette bir su havuzudur.

Elâ iy sâkî kıl cânı mu'attar

Sunıvir bir zülâl-ı Havz-ı Kevser (s.220)

(Ey saki, Kevser havuzundan şifalı su sunarak canımıza güzel koku sal.)

3. Zülâl

Zülal, hafif tatlı bir sudur. Genellikle şifalı su olarak işlenir.

Sen ol bahr-ı hakîkatsın ki her meşrebde görünen muhtelif ırmaklar senden sızar ve sen ol kûh-ı 'ilimsin ki her mezhebde zâhir olan zülâl-ı ma'rifet senden çıkar. (s.257)

(Sen, her biçimde görülen farklı ırmaklanın sızdığı hakikat denizisin ve sen, her mezhepte ortaya çıkan marifet zülalinin oluştuğu ilim dağısın.)

Āba lutfuñ zülâli karışup meded-i hayât-ı hayvân oldı; hâk hilmüñe öykündi, mâdde-i mevâlîd ü terâkîb-i ebdân oldı (s.253).

(Lutfunun zülali suya karışıp canlılara hayat veren oldu; toprak senin ilmine özendi, insanın ana maddesi ve bedenlerin karışımı oldu.) İnsan yaratılışındaki âb u gil (su ve toprak) maddeleri izah edilmiştir.)

Gâh bir âlûde siyâh-rûyı getürüp 'inâyetüñ zülâliyile pâk idüp yüzin agardırsın; gâh bir tâhir pâk-rûyı sürüp dûd-ı hicrânıla mülevves idüp yüzin karardırsın. (s.96)

(Bazen bulaşık bir yüzü karayı getirip lutfunun zülaliyle yüzünü temizleyip ağartırsın; bazen de yüzü temiz bir safı sürüp ayrılığının dumanıyla kirletip yüzünü karartırsın.) Cümlenin birinci bölümündeki devlet, kişiye verilen şanstır; ikinci bölümündeki zillet, kişinin tabi tutulduğu sınavdır.

Bir hulûs-ı 'akîdet ola ki gerd-i tegayyur anuñ kemâli bisâtınuñ havâlîsine konmaya ve bir hüsn-i taviyyet ola kim şâyibe-i tekeddür anuñ safâsı zülâlinüñ menba'ına karışmaya (s.101).

(Değişim tozunun onun yaygısı çevresine konmadığı bir inanç ortaya çıksın ve bulanıklık kirinin onun zülalinin kaynağına karışmadığı iyi niyet olsun.) Burada her halde inancını karuyan ideal insan tablosu çizilmektedir.

4. Āb-ı hayât

Virür vahdetüñden haber kâinât

Revândur nesîmüñle âb-ı hayât (s.35)

(Allahım, bütün varlıklar birliğinden haber verir; ölümsüzlük suyu hafif rüzgârınla akar.)

Gevher-i 'ışkı zîver-i cân it

Kasd-ı âb-ı hayât-ı îmân it (s.59)

(Aşk cevherini cana bezek yap; imanın ölümsüzlük suyunu hedef edin.)

Bir meyden vir ki katresi âb-ı hayvân ola, bir kadehden sun ki sâkîsı Hızr-ı zemân ola (s.218).

(Allahım, bir damlası ölümsüzlük suyu olan şaraptan ver; zamanın Hızır'ının sakisi olduğu bir kadehten sun.)

Cihânuñ yok durur çün-kim sebâtı

Getür sâkî mey-i âb-ı hayâtı (s.135)

(Ey saki, dünyanın durağanlığı olmadığı için ölümsüzlük suyu şarabını getir.) Dünya devamlı değişim arz ettiği için ölümsüzlük şarabının sürekli etkisiyle istikrar talep ediliyor, beyitte.

'Işk çeşmesine irmeyen âb-ı hayât nedür, bilmez; 'ışk Kâf'ına konmayan Sîmurg nicedür, añlamaz (s.190).

(Aşk çeşmesine ermeyen, ölümsüzlük suyunu bilemez; aşkın Kaf dağına konmayan Simurg'un ne olduğunu anlayamaz.)

5. Mey

Mey, şarap tasavvufi anlamda kullanılmış, susuzluk gibi bir ihtiyacı temsil Eder. Yazarın mey talebi, ilahi aşk talebidir ve dualarının ekserini oluşturur:

Bir meyden nûş ittür ki selsebîl aña hasret ide ve bir kadehden sun ki câm-ı Cem aña reşk ide. Bir meyden vir ki'ârız-ı sâkî gibi tâbınâk ola ve bin kadehden sun ki lebleri gibi sâfî vü pâk ola. Bir meyden vir ki çesmi gibi dil-âsûb ola; bir kadehden sun ki yüzi gibi rûşen u hûb ola. Bir meyden vir ki lafzı gibi gam-güsâr ola; bir kadehden sun ki la'li gibi âbdâr ola. Bir meyden vir ki vaslı gibi terah-zidây ola; bir kadehden sun ki cemâli gibi ferah-fizây ola. Bir meyden vir ki haddı gibi âteşdâr ola; bir kadehden sun ki dîdem gibi hûn-bâr ola. Bir meyden vir ki safâda yâkût ola; bir kadehden sun ki içinde câna kût ola. Bir meyden vir ki rûha râhat u huzûr ola; bir kadehden sun ki içi tolu nûr ola. Bir meyden vir ki hayât-bahş u dil-âbâd ola; bir kadehden sun ki dîde-küşâ vü safâ-dâd ola. Bir meyden vir ki 'asîr-ı hûrân-ı Behişt ola; bir kadehden sun ki câm-ı Cennet-sirişt ola. Bir meyden vir ki katresi âb-ı hayvân ola, bir kadehden sun ki sâkîsı Hızr-ı zemân ola (s.218).

(Allahım, selsebilin özendiği bir şaraptan içir, câm-ı Cem'in kıskandığı bir kadehten sun. Sakinin yanağı gibi parlak olan bir şaraptan ver; yüzü gün gibi aydın olan bir şaraptan sun. Ona kavuşmak gibi gamı dağıtan bir şaraptan ver; güzelliği gibi ferahlatıcı bir kadehten sun. Yanağı gibi ateşli olan bir şaraptan ver; gözüm gibi kan döken bir kadehten sun. Yakut gibi saf bir şaraptan ver; içinde cana can olan bir kadehten sun. Ruha rahat ve huzur veren bir şaraptan ver, içi nur dolu bir kadehten sun. Hayat bağışlayıp gönül yapan bir şaraptan ver; gözü açan ve huzur veren bir kadehten sun. Cennet hurilerinin sıktığı bir şaraptan ver; cennet kadehi olan bir camdan sun. Damlası can suyu olan bir şaraptan ver, sakisi devrin Hızır'ı olan bir kadehten sun.)

Her kim ki ke's-i cihândan şerâb-ı hayât içti, 'âkibet humâr-ı memâtı görse gerek ve her kim ki bâg-ı zemândan gül-i râhat koktı, elbet hâr zahmetin çekse gerek (s.120).

(Dünya kadehinden hayat şarabı içen herkes, sonunda ölüm acısını görecektir; zaman bağından rahatlık gülünü koklayan herkes, elbette dikenin sıkıntısını çekecektir.) Hayat-ölüm, rahat-zahmet gibi soyut kavramlar, şarap-humar, gül-diken gibi somut teşbihlerle ifade edilmektedir.

*Şol şarâb-ı ezelî ki elest güninde içirdüñ, ebedî eksüg eyleme (*s.82).

(Allahım, elest gününde içirdiğin o şarabı sonsuza dek eksik eyleme.)

6. Süt

Bârân-ı şîr gamâm-ı pistân-ı en'âmdan teşnegân u gürisnegân-ı cümle-i insâna lutf u in'âmuñdur; şîr-i bârân pistân-ı dâya-ı gamâmdan dehân-ı tıflân-ı bâg u bustâna fazl u ikrâmuñdur (s.45).

(Besin memeleri bulutundan süt yağmuru, acıkmış ve susamış bütün insanlara lutuf ve bağışındır; bulut dadısının memesinden süt yağmuru bağ ve bostan çocuklarının ağzına bereket ve ikramındır.) Cümlenin birinci kısmında insanlar, ikinci kısmında bitkiler doyurulmuş.

7. Su

İçecek olarak su, sadece susamakla ilgili olarak işlenmiştir (susuzluk mad.).

III. Suyla İlgili Terminoloji

1. Āb-ı rûy, Yüzsuyu

Ābı-ı rûy, yüzsuyu, şeref, namus, haysiyet anlamına gelir. Dualarda birinin yüzü suyu için bir şey istemek gelenek haline gelmiştir. Sinan Paşa Hz. Muhammed'ın, âşıkların yüzü suyunu vasıta edinmiştir.

İlâhi! Şol 'âşıklaruñuñ yüzi suyı içün ki fezâ-yı ceberûtda bâdiye-i muhabbetüñe düşüben âvâre olup, zülâl-i visâlüñe müteşevvik u 'atşân gezerler ve şol muhiblerüñüñ ayagı tozıyıçün ki sahrâ-yı melekûtda 'ışkuñ beriyyesi içinde bî-çâre olup şavkuñ cezbesiyile vâlih ü hayrân olup yörürler (s.218).

(Allahım, sonsuz evrendeki sevginin sahrasına düşerek avare olup sana kavuşma zülaline susamış ve can atar vaziyette gezen şu âşıklarının yüzü suyu için ve ruhlar âlemi boşluğundaki aşkın çölü içinde çaresiz olup şevkinin çekimiyle şaşkın ve kendinden geçmiş halde yürüyen sevenlerinin ayağı tozu için…)

Şefî'-i Nûh olupdur âb-ı rûyuñ

Mesîh'e kühl olupdur hâk-i kûyuñ (s.247)

(Ey Hz.Muhammed, senin yüzün suyu Hz.Nuh'a şefaat etti; semtinin toprağını Hz. İsa'nın gözüne sürme oldu.)

2. Cûş u hurûş

Cûş u hurûş, taşma, coşma anlamında bir terkip olup su için kullanılır. Suyun benzetilen olduğu metaforlarda da su vasfı olarak işlenir.

'Işk bir cûştur, anuñ da şeydâları var; 'ışk bir hurûştur, anuñ da deryâları var (s.199).

(Aşk, çılgınlarının da olduğu bir coşmadır; aşk denizlerinin de olduğu bir taşmadır.)

İlâhî! Rahmetuñ hôd bir deñizdür, aña cünbüş ü hurûş gerek; günâhkârlar olmasa nereye taşar dökülürdi (s.169).

(Allahım, senin rahmetin coşup taşması gereken bir denizdir; günahkârlar olmasa nereye taşıp dökülürdü?)

Cenâb-ı Rabb-i 'izzet ü 'âlî-hazret (Celle şânuhû ve 'azuma sultânuhû) Hazret(lerinüñ) keremi bahrı cûşa ve 'inâyeti deñizi hurûşa (gelüp) 'âleme rahmet ve cihâna merhamet… (s.269).

(İzzet ve hazret sahibi yüce Allah'ın kerem denizi coşma, yardım denizi taşmaya gelip âleme rahmet ve cihana merhamet eder.)

'Âlemi âşufte iden sevdâsıdur

Dilleri cûşa viren deryâsıdur (s.214)

(Ālemi karıştıran, onun sevdasıdır. Gönülleri coşturan onun deryasıdır.)

Dilüm pür-cûş u ten pür-tâb olupdur

Gözüm hicrüñ ile hûn-âb olupdur (s.93)

(Gönlüm coşkun ve bedenim güçlü olmuştur. Ama gözüm ayrılığın ile kanlı gözyaşı dökmektedir.)

Ra'da virür geh gehî tesbîhi cûş

Ebre şavkı itdürür bark u hurûş (s.38)

(Onun tesbihi ara sıra gök gürlemesine coşku verir, yalımı buluta şimşek çaktırır.)

3. Gark, Müstagrak

Ma'ârif deñizine gark olmışıdı ve hakâyık bahrına müstagrak olmışıdı (s.275).

(İlimler denizine batmış ve hakikatler denizinde boğulmuş idi.)

Evhâm-ı Şeytâniyye 'askerini matrûd u hâr fenâ bahrinde gark ve 'adem deñizinde müstagrak (kılup) (s.287)…

(Şeytan kuruntularının askerini kovulmuş ve hor edip, yokluk denizine batırıp yok olma denizinde boğdu.)

Cihân müstagrak-ı deryâ-yı cûduñ

Dü 'âlem sûret u ma'nî vücûduñ (s.227)

(Dünya bağışının denizinde boğulmuştur; iki âlem varlığının suret ve manasıdır.) İki âlemden dünya suret, ahret manayı temsil ediyor.

İy esîr-i derd-i bî-dermân dil

Garka-ı deryâ-yı bî-pâyân dil (s.216)

(Ey dermansız derdin esiri olmuş gönül, ey sınırsız denizde boğulmuş gönül…)

4. Seyl-âb

Meskenümdür benüm ribât-ı harâb

Menzilümdür benüm reh-i seyl-âb (s.67)

(Benim meskenim harap konaktır; benim durağım selin yoludur.)

Uş kafâña geldi seyl-âb-ı ecel

Arz-ı tende sen koma pîç-i emel (s.172)

(İşte ecel seli başına geldi. Sen beden toprağında emel kıvrımı bırakma.)

5. Āb-ı revan

Gel iy âb-ı revân-ı bûsıtânum

Gel iy mihr-i münîr-i âsumânum (s.88)

(Ey bahçemin akarsuyu, gel! Ey gökyüzümü aydınlatan güneşim, gel!)

Menâbi'-küşâ-yı şerâb-ı cihân

Virür bâg-ı cisme ol âb-ı revân (s.49)

(Dünya şarabının kaynaklarını açan, beden bağına su akıtır.)

6. Nûş etmek, içmek

Şu kim câm-ı mahabbetden ider nûş

İder dünyâ vü 'ukbâyı ferâmûş (s.193)

(Muhabbet kadehinden içen kişi, dünyayı da ahreti de unutur.)

Her sâ'at göñül gözini açup ve 'ışk câmından içüp (s.288)…

(Her an gönül gözünü açar ve aşk kadehinden içerdi.)

Ol ol İdrîs'dür ki, niçe yıllar 'âlem-i zâhirde bedeni yiyüp içüp, yörüyüp gezüp (s.237)…

(O İdris (as) uzun yıllar görülen âlemde bedenen yiyip içip yürüyüp gezmiş idi.)

7. Gavvâs, sebbâh

Gavvâs-ı bahr-ı ma'ânî, ma'den-ı seb'-ı mesânî (s.248)

(Hz. Muhammed mana denizinin dalgıcı, Fatiha suresinin madenidir.)

'Işkdur gavvâs-ı deryâ-yı vücûd

'Işkdur mellâh-ı fülk-i bahr-ı cûd (s.197)

(Varlık denizinin dalgıcı aşktır. Kerem denizinin gemisinin kaptanı aşktır.)

Vahdet deñizinüñ gavvâsları ve Malikü'l-mülk hareminüñ hâsları (s.287).

(Onlar birlik denizinin dalgıçları, ülke şahı sarayının seçkinleridir.)

Ol seyyâh-ı bâdiye-i tefrîd, ol sebbâh-ı bahr-ı tevhîd (s.290)

(O dünyadan soyutlanmışlık çölünün yolcusu; o tevhid denizinin yüzücüsüdür.)

8. Mellâh, keştîbân

Mellâh, keştîbân gemici demek olup yol, iz bulan, iyi kumanda eden, hedefe ulaşan ve ulaştıran anlamında kullanılmıştır.

Fellâhân-ı mezra'-ı 'ilm ü hikmet, mellâhân-ı keştî-yi bahr-ı vahdet (s.265)

(Onlar ilim ve hikmet tarlasını ekenler, vahdet denizinin gemisinin kaptanlarıdır.) Fellah karaya hâkim, mellâh denize hâkim. Bu şekilde bütün dünya kastedilmiş.

Mellâh-ı bahr-ı tevhîd, keştîbân-ı deryâ-yı tefrîd (s.237).

(O tevhit denizinin kaptanı; tefrit denizinin gemicisidir.)

9. Saki

'Işkdur gözleri saki iden, 'ışkdur güzelligi bâkî iden (s.209)

(Gözleri saki eden, güzelliği kalıcı eden aşktır!)

Bir meyden vir ki'ârız-ı sâkî gibi tâbınâk ola ve bir kadehden sun ki lebleri gibi sâfî vü pâk ola (s.219).

(Sakinin yanağı gibi parlak olan bir şaraptan ver ve sakinin dudağı gibi temiz ve duru olan bir kadehten sun.) Benzetmelerle şarap ve kadeh saki ile özdeş kılınmış.)

Bir meyden vir ki katresi âb-ı hayvân ola, bir kadehten sun ki sâkîsı Hızr-ı zemân ola (s.219).

(Bir damlası ölümsüzlük suyuna bedel olan bir şaraptan ver; zamanın Hızır'ının sakisi olduğu bir kadehten sun.) Ölümsüzlük suyuna benzetilen şarap, içeni ebediyete taşıyacak olan aşk şarabıdır. Sunan da ölümsüzlüğü temsil eden mürşid-i kâmildir.

10. Âb u gil

Âb u gil, insan yaratılışını temsil eder. Bununla ilgili Kuran'da birçok ayet vardır. İnsan bedeni su ve topraktan yaratılmıştır: "*Ve Allah, sizi topraktan yaratmıştır, sonra bir katre sudan, sonra da size eşler halketmiştir. Hiçbir kadın, onun bilgisi olmadıkça gebe kalamaz ve doğuramaz ve hiçbir ömrü uzun adam, ömür süremez ve hiç kimsenin ömrü eksilmez ki bunlar, kitapta mukadder olmasın; şüphe yok ki bu, Allah'a pek kolaydır*" (Fatır, 35/11).

Sun'ı çün kim lutfını izhâr ider

Âb u gilden kâbıl-ı dîdâr ider (s.50)

(Lutfunu göstermek göstermek için sanatını icra eder. Toprak ve sudan çehre oluşturur.)

İki 'âlemden dahı nasîb u hissesi var ve iki tâyifeyile dahı hikâyat u kıssası var: Birine vâsıtası cân u dilidür ve birinüñ âleti âb u gilidür (s.54).

(İnsanın iki âlemden de nasip ve hissesi vardır. İki taifeyle hikâye ve kıssası var. Birinin vasıtası can ve gönüldür; diğerinin aracı toprak ve sudur.) Can ve gönül âlemi, bâtınî âlem, metafizik âlem dediğimiz mana âlemidir. Toprak ve su aracı ise zâhirî âlem, cismanî âlemdir.

Rûh cevher durur mücerred pâk

Kim aña mazhar oldı âb-ıla hâk (s.61)

(Ruh, arı duru bir cevherdir. Toprak ve sudan oluşan beden onun göründüğü maddedir.)

İlâhî! Senüñ zatuñuñ 'ilmine 'ukûl ü evhâm-ı halk irişmez; İlâhî! Senüñ sıfâtınuñ idrâkine zemâyir-ı âb u gil yitişmez (s.71).

(Allahım, senin zatını bilmeye halkın akıl ve düşüncesi erişemez; senin sıfatının algısına toprak ve suyun iç dünyası yetişemez.)

Tevhîd degüldür âb u hâküñ

Oldur dil-i sâf u cân-ı pâküñ (s.72)

(Senin toprak ve su karışımı olan bedenin tevhid değildir. Tevhid, saf gönlün ve temiz canındır.)

1. Leb-i Deryâ, Lücce, Kenâr, Ka'r, Sâhil

Meşâmum beste vü 'âlem tolu müşk

Leb-i deryâda tururam leb-i huşk (s.228)

(Bütün âlem misk kokusuyla dolmuş ve benim burnum tıkalı. Kurumuş dudakla deniz kenarında duruyorum.)

'Işk bir bahirdür ki, ka'rı ezeldür, sâhili ebed; 'ışk bir deryâdur ki lüccesi vü kenârı sermed (s.204).

(Aşk, dibi ezel, sahili ebed olan bir denizdir. Aşk, dalgası ve kıyısı sonsuzluk olan bir denizdir.)

İlâhî! Şol göñül ki garka-i gamerât-ı deryâ-yı iştiyâkuñ ola, hâşâ ki vasluñ bahrîsı anı sâhil-i necâta irgürmeye (s.101).

(Allahım, seni arzulama denizinde yordam bilmeden boğulmuş olan şu gönlü, vuslatının denizcisi nasıl kurtuluş sahiline çıkarmaz!)

2. Bulanmak

Dâimâ avcında bâd ve çehresinde türâb, yüreginde âteş ve gözinde âb olmak gerek; her dem yil gibi yilüp, yollarda toprak olup, od gibi yanup, su gibi bulanup gezmek gerek (s.205).

(Āşığın daima avcunda yel ve yüzünde toprak, yüreğinde ateş ve gözünde yaş olmalıdır. Āşık her an yel gibi esip, yollarda toprak olup, ateş gibi yanıp, su gibi bulanıp gezmelidir.)

3. Donmak

Korkusından çünki tona âb u gil

Vahşet ide birbirinden cân u dil (s.82)

(Allah korkusundan toprak ve su (beden) donar; can ve gönül birbirine düşman kesilir.)

4. Soğulmak

Taglar ki görürsin, tagılsa gerek; sular ki görürsin sogulsa gerek (s.121).

(Gördüğün dağlar dağılacaktır; gördüğün sular çekilecektir.)

5. Kanmak, sîrâb, âb-dâr

Gül-i sîrâb-ı bustân-ı letâfet

Süvâr-ı çüst-i meydân-ı zarâfet (s.92)

(O güzellik bahçesinin suya kanmış gülü, incelik meydanının çevik at binicisiydi.)

Zulmet-i Hızr ca'd-ı pür-tâbuñ

Âb-ı hayvân 'atîk-ı sîrâbuñ (s.250)

(Hz.Hızır'ın karanlıklar ülkesi, senin parlak saçının kıvrımıdır. Can suyu senin temiz, gürbüz soyundur.)

Şerî'at yüzi cûybâr-ı tîg-ı sebzezâruñile lâlezâr ve hidâyet seyfi zülâl-i çeşmesâr-ı ma'rifetüñile âbdâr. (s.254)

(Ey Muhammed, şeriatın yüzü senin bahçenin kılıcının nehriyle lale bahçesine döndü ve hidayet kılıcı senin marifetin çeşmesinin suyu ile tazelendi.)

6. Yumak

Suyla ilgili yumak (yıkamak) fiili temizlemek anlamının yanında el yumak, yüz yumak gibi vazgeçmek, feragat etmek anlamı içeren deyimlerle işlenmiştir.

İlâhî! Benüm ne tâ'atüm ola ki ma'siyetüm yuya. İlâhî! Benüm ne 'ibâdetüm ola ki Cehennem'den alıkoya (s.113).

(Allahım, benim isyanımı yıkayıp giderecek ne kulluğum olabilir; beni cehennem ateşinden alıkoyacak ne ibadetim olabilir?)

İlâhî! 'Âşık cân-bâz gerek ki vasluñ hevâsında ol baş oynaya. İlâhî! Tâlib sâdık-niyâz gerek ki 'ışkuñ yolında bir pâre yüz yuya (s.137).

(Allahım, âşık, sana kavuşma arzusuyla baş ortaya koyan cambaz olmalı; seni isteyen, aşkının yolunda biraz (masivadan) yüz yumak için yakarışında samimi olmalıdır.) Yüz yumak deyimi, talebi karşılığında bir şeylerden vazgeçmek anlamında kullanılmıştır.

Ger gayr-ı Hudâ'yı yuyasın sen

Halkı vü Hudâ'yı tuyasın sen (s.152)

(Sen eğer Allah'tan başkasını gönülden yıkayıp çıkarırsan, halkın ve Allah'ın künhüne vâkıf olursun.)

Elâ iy sâkî sun câm-ı elest'i

Yuyavuz dü cihândan tâ ki desti (s.220).

(Ey saki, Elest kadehini sun da, onun etkisiyle iki dünyadan yüz yuyalım.) Yüz yumak, vazgeçmek anlamında kullanılmış.

IV. Susuzluk

Susuzluk, susamak, teşne, atşân, müte'attış, bî-âb, huşk-leb terimleriyle işlenir. Ayrıca, hararet, sûzân, sûzende, yanmak, şevk ve iştiyâk kelimeleri de susuzlukla alakalıdır. 'Ataş (عتش) bir tasavvuf terimi olup, şevk ve hasret halinin galebe çalması, şiddetli bir arzu ile muradın hararetle aranması anlamındadır (Uludağ, 63, 1999). Buradaki örneklerin hepsinde ateş ve su unsurları birlikte ifade edilmiştir. Aşk ateşinin hasılatı, su olan gözyaşıdır.

'Işk tohmı gerçi dil kiştizârında ekilür ve mahabbet nihâli egerçi göñül gülistânında dikilür; ammâ âb-ı çeşm-i nemnâk ve harâret-ı derûn-ı sûznâk ile neşv ü nemâ bulur (s.200).

(Aşk tohumu gönül tarlasına ekilse de, sevgi fidanı gönül bahçesine dikilse de ancak nemli gözyaşıyla ve yürek yangınını ısısıyla bitip yeşerir.) Burada harâret-ı derûn-ı sûznâk, susuzluk; âb-ı çeşm-i nemnâk, sudur. Aşkın iki hali, ağlamak ve yanmak tarım örneğiyle verilmiş.

Devr idermiş kûyını her rûz u şeb

Çeşmi giryân u dili pür-sûz u teb (s.200)

(O her gün her gece, gözü yaşlı ve yüreği yanık olarak, onun semtinde dolaşırmış.)

Gâh olur ki yoluñda'âşık olan merdâneleri ve mahabbetüñde sâdık olan ferzâneleri âhir 'ışkuñ beyâbânında hayrân u giryân ve hicrüñ bevâdîsinde vâlih u 'atşân cânların alup kuşlar ma'îdalarından kefenler ve kurtlar şikemlerinden gûristân idersin. (s.131)

(Bazen de yolunda âşık olan yiğitleri ve sevgine bağlı olan bilgeleri, sonunda aşkının çölünde hayran ve ağlayan, ayrılığının sahrasında suskun ve susamış olarak canlarını alıp kuşların midesinde kefenler, kurtlar karnına gömersin.) Dilimizdeki "kurda kuşa yem olmak" deyimi, sadık âşıkların âkıbetini göstermek için kullanılmış. Cümlede giryân ile atşân, âşığın sıfat olarak kullanılmıştır.

Şol 'âşıklaruñuñ yüzi suyı içün ki fezâ-yı ceberûtda bâdiye-i muhabbetüñe düşüben âvâre olup, zülâl-i visâlüñe müteşevvik u 'atşân gezerler (s.218) (Āb-ı rûy maddesi)

Ervâh-ı 'ârifîn zülâl-i cemâlüñe 'atşân; esrâr-ı vâlihîn cemâl-i kemâlüñde hayrân (s.44).

(Āriflerin ruhları güzelliğinin şifalı suyuna susamış; hayranların sırları kusursuzluğunun güzelliğine hayrandır.)

Muhabbetüŋ odınun ***suhte****lerini âteş-i firkatden sen kurtar* (s.138).

(Sevginin ateşine yananları, ayrılık ateşinden sen kurtar.) Burada suhte, yanmış, susamış anlamındadır.

Cihân pür-nûr u hânem oldı târîk

Dil ü cân ***teşne*** *vü ser-çeşme nezdîk* (s.228)

(Dünya aydınlık iken benim evim karanlık oldu. Çeşme yanıbaşımda iken gönlüm ve canım susamıştır.) Burada iç ve dış dünya tezadına dikkat çekilmektedir. Çeşme başında susamış olmak, ilahi rahmete duyulan iştiyakı dile getirmektedir.

Beni teşne itdi bu tîh-i melâhî

Sunıvir âb-ı deryâ-yı İlâhî (s.229)

(Allahım! Bu tuzla beni susattı. İlahî denizden bir su ver.) Tîh-i melâhî (tuzla) çöl görüntüsüyle deniz gibi genişlik arz etmektedir. Bundan kastedilen, dünya dertleridir. İkinci mısrada ahrete dair rahatlama vardır.

Çün tevhîd bünyâdını sen urduñ, harâb itme ve çün îmân bâgını sen diktüñ, bî-âb itme (s.113).

(Birlik binasını sen yaptın; harap etme ve iman bağını sen diktin; susuz bırakma.) Tevhid, taş parçalarının birleştirilmesiyle yapılan binaya; iman, bakımla büyüyen bağa benzetilmiş.

Hezâr hezâr tâlib var ki 'âlem-i irâdetde tenini türâba ve cânını yile virmiştür, yiler ve hezâr hezâr âşık var ki hevâ-yı hayretde harîk-ı âteş-ı dil ve garîk-ı âb-ı dîde olup gezer (s.96)

(Gönül âleminde bedenini toprağa, canını yele vermiş koşuşturan binlerce talibi ve hayret havasında gönül ateşine yanan ve gözyaşına boğulup gezen binlerce âşığı var.) Yine ateş ve su bir arada işlenmiş.

Bârân-ı şîr gamâm-ı pistân-ı en'âmdan teşnegân u gürisnegân-ı cümle-i insâna lutf u in'âmuñdur; şîr-i bârân pistân-ı dâya-ı gamâmdan dehân-ı tıflân-ı bâg u bustâna fazl u ikrâmuñdur (s.45). (Süt mad.)

Şol kâlıb ki mürde-i hevâcır-ı bevâdî-yı eşvâkuñ ola, hâşâ ki 'inâyatuñ zülâli aña tâze hayât virmeye (s.101).

(Seni arzu ederek çöl sıcağında susuzluktan ölmüş şu bedene, inayetinin tatlı suyu nasıl taze hayat vermez?!)

İlâhî! Şol 'âşıklaruñuñ yüzi suyı içün ki fezâ-yı ceberûtda bâdiye-i muhabbetüñe düşüben âvâre olup, zülâl-i visâlüñe meteşevvik u 'atşân gezerler ve şol muhiblerüñüñ ayagı tozıyıçün ki sahrâ-yı melekûtda 'ışkuñ beriyyesi içinde bî-çâre olup şavkuñ cezbesiyile vâlih ü hayrân olup yürürler (s.218).

(Allahım, sonsuz evrendeki sevginin sahrasına düşerek avare olup sana kavuşma zülaline susamış ve can atar vaziyette gezen şu âşıklarının yüzü suyu için ve ruhlar âlemi boşluğundaki aşkın çölü içinde çaresiz olup şevkinin çekimiyle şaşkın ve kendinden geçmiş halde yürüyen sevenlerinin ayağı tozu için…)

İlâhî! Şol cemâlüñe müştâk olan göñülleri bu hâkdân-ı gurûrdan sâhat-ı serây-ı sürûruña sen hidâyet it ve şol visâlüñe müte'attış olan dilleri bu hevâcir-i bevâdî-yı zalâletden zülâl-i sebzezâr-ı rahmetüñe sen delâlet it (s.76).

(Allahım, cemaline düşkün olan şu gönüllerin bu gurur dünyasından sevinç sarayının alanına geçmesi için sen yol göster. Sana kavuşmaya susamış olan gönülleri sapkınlık vadisinin sıcağından rahmetinin bahçesinin şifalı suyuna sen eriştir.) Bağlı iki cümlede ihtiyaç içinde bir yolcu tasvir edilmektedir. Birinci cümlede aldatıcı dünyadan, hakiki âleme; ikincisinde sapkınlık sefaletinden rahmet bahçesinin şifalı suyuna yolculuk talep edilmektedir. Her ikisinin rehberi de Allah'tır.

Visale susamış gönüller terkibi, kavuşmaya şiddetle arzu duymak, anlamındadır.

Çâr bahr-ı dürer-i hakîkat ve çehâr havz-ı müte'attışân-ı tarîkat (s.266)…

(Onlar, dört hakikat incisinin oluştuğu deniz ve tarikatın susamışları için dört havuzdur.) Dört halifeyi tanımlayan cümle, deniz ve havuz gibi su unsurları ile kurulmuş. *Havz-ı müte'attışân-ı tarîkat* terkibi ihtiyaç sahiplerinin başvurduğu mevki, anlamındadır. Tarikatların kökeni de dört halifeye bağlanır (Eraydın, 1997, 89,126).

İlâhî! Bu ne hikmettür ki, niçeler deryâya gark olmış-iken susamışlardur ve niçeler henûz su görmedin kanmışlardur (s.187).

(Allahım, niceleri deryaya gark olmuşken susamışlar; niceleri de henüz su görmeden kanmışlardır. Bunun hikmeti nedir?) Gerçekten düşündüren bir soru. Burada iki âşık tipinden biri iştiyak, diğeri sekinet içindedir. Susamak ve kanmak aynı tecelliyatın farklı algı ve tepkileridir. Vecd ü istigrak hali susama (Eraydın, 1997: 192), rıza ve sabır hali kanmadır.

Üslup açısından inceleyecek olursak

Sinan Paşa nesir üslubunda bir denge kurmuş, iki bölümden oluşan cümleleri birbirine denk tanımlamalarla oluşturmuştur. Bu şekilde bir adalet terazisi oluşturmuş ve eşit örneklerle iki hükümden oluşan cümlenin iki tarafını eşitleyen teorem oluşturmuştur. Eserde su ve susuzluk, su ve ateş unsurlarıyla ele alınmıştır. Zıtlıklar, bir diğerini tanımlama ve ispat etme açısından düaliteyle gösterilmiştir. Çokluk, genişlik, sonsuzluk ifadelerinde su unsuru tercih edilmiştir. Hal tasvirlerinde su ve ateş (susuzluk) denge arz eder.

1. Tanım cümlelerinde paralellik veya zıtlık yer alır.

Tanım cümlelerinde iki ayrı yöntem vardır. Birincisi, ispat yöntemi yani bir olguyu iki ayrı delille tanımlamak: Bağlı iki cümlede, birbirini doğrulayan iki şahit ifadesi gibi, paralel iki örnek bulunur.

'Işk bir cûştur, anuñ da şeydâları var / 'ışk bir hurûştur, anuñ da deryâları var (s.199).

İkincisi, ret yöntemidir yani önermeyi zıddıyla ispat etmek: fikrin zıddını çürütmek yoluyla ispat etmektir. Bağlı cümlenin ilk kısmında bir hüküm yer alır; ikinci kısmında zıddını reddeden olumsuz bir yargı yer alır.

'Işk oldur ki menba'ı deryâ-yı bî-pâyân ola; 'ışk ol degüldür ki mekânı âhur-ı çehâr-pâyân ola (s.203).

Şol göñül ki garka-i gamarât-ı deryâ-yı iştiyâkuñ ola, hâşâ ki vasluñ bahrîsı anı sâhil-i necâta irgürmeye (s.101).

2. Dua cümlelerinde emir kipi tercih edilir.

Dua cümlelerinde de paralellik vardır. Bağlı cümlelerin her biri başta bir hüküm ve sonda bir dilekle biter.

Çün tevhîd bünyâdını sen urduñ, *harâb itme* ve çün îmân bâgını sen diktüñ, *bî-âb itme* (s.113).

Bu müsâfır kullaruña şerî'at vâdîsinde tarîkat hâdîsini sen mihter it ve hakîkat deñizinde 'inâyet nesîmini sen reh-ber it. (s.100)

3. Zıt unsurlar nispet yoluyla ve tezat sanatıyla işlenir.

İlâhî! Hidâyet eger Muhammad elinde olayıdı, Ebû Tâlib Cehennem'de harîk mi olurdı ve eger Nûh diledügin şefâ'at idebileyidi, gözine karşu oglı garîk mi olurdı? (s.139).

Burada zıt unsurlar harîk(ateşte yanma) ve garîk (suda boğulma) halleriyle verilmiştir.

İlâhî! Bilürem ma'siyet bîmârına gözyaşından yig şerâb bulunmaz ve 'ışk hastesine ciger biryânından yig kebâb bulunmaz (s.187).

İlk bakışta cümlede şarap ve kebap tenasübü görülmektedir. Şarap su, kebap ateş unsuruna aittir.

Gâh bir âlûde siyâh-rûyı getürüp 'inâyetüñ zülâliyile pâk idüp yüzin agardırsın; gâh bir tâhir pâk-rûyı sürüp dûd-ı hicrânıla mülevves idüp yüzin karardırsın (s.96).

Cümlede yüz ağartmak ve yüz karartmak tezadı iki fiil arasındaki yelpazeyi tanimlamak içindir.

Peyker-i âfitâb-ı âsumâna bir kıt'a sehâb nikâb olur, nûr-ı âfitâb-ı îmâna 'Arş u Kürsî hicâb olmaz (s.145).

4. Örneklemede cüziyet-külliyet açısından nisbet kurulur.

Sen ol kârısâzsın ki eger cemî'-i 'âlem 'âsî ve her zerre tâgî ve her mevcûd bâgî (olup) kemâl-i rahmetüñden cemî'isini 'afv itseñ, bahr-ı keremüñden bir katre eksilmez (s.76).

Bağlı cümlenin birinci bölümünde âlem-zerre, ikinci bölümünde bahr-katre nisbeti kurulmuştur.

Hezârân benüm bigi oñmamışlara hidâyet 'inâyetüñ güneşinden bir zerre degül ve yüz biñ benüm sıñarum azmışlara delâlet rahmetüñ deñizinden bir katre degül. (s.126)

Bağlı cümlenin birinci bölümünde güneş-zerre, ikinci bölümünde deniz-katre nisbeti sonsuzluk ifade etmektedir.

Mahabbete bir sâyebân saldı ki, on sekiz biñ 'âlemüñ mihri anuñ mihri *şemsesinde bir zerredür ve 'ışka bir cûş virdi ki, cemî'-i muhibbân-ı'âlemüñ mahabbeti anuñ 'ışkı câmından bir katredür* (s.236).

5. Vurgulama

Aynı ifade birleşik iki cümlede farklı kelimelerle verilir. Bu şekilde hem anlam güçlendirilmiş hem de tekrar yoluyla telkin gerçekleşmiş oluyor.

Fenâ bahrinde *gark ve* 'adem deñiz*inde müstagrak (kılup)…* (s.287)

Eger agladugum hôş gelmese, belâ virmezdi*; eger iñledügüm istemese*, cefâ itmezdi (s.143).

Bir meyden vir ki *'asîr-ı hûrân-ı Behişt* ola; bir kadehden sun ki *câm-ı Cennet-sirişt* ola.

Cûduñ deñizi *cihâna aktı*, *n'ola ben kemtere bir katre irişse;* mihrüñ güneşi *'âlemi tuttı*, *n'ola ben zerreye bir şu'le yitişse (s.292).*

6. İçiçe genişleyen tablolar çizilir.

Hayret deñizine gark oldum, beni andan sen kurtar; dünyâ âlâyişine müstagrak oldum, içümden anı sen çıkar. (s.292)

Cümlenin birinci kısmında kişi deniz içindedir; ikinci kısmında dünya sevgisi kişinin içindedir. Deniz de kişinin iç dünyası da sınırsız genişliktedir.

Çün tevhîd bünyâdını sen urduñ, harâb itme ve çün îmân bâgını sen diktüñ, bî-âb itme (s.113).

Tevhid, taş parçalarının birleştirilmesiyle yapılan binaya; iman, bakımla büyüyen bağa benzetilmiş. İman tevhid binası içinde büyüyen fidandır.

7. Mantık ilmini kullanarak soru sorar.

Bütün bölümlerde ve bütün türlerle soru cümlesi hayli yer tutar. Sinan Paşa istifhamdan ziyade felsefi kurgularını, mantık ilmini, sorguları ve bulguları soru kipiyle ifade eder.

İlâhî! Rahmetuñ hôd bir deñizdür, aña cünbüş ü hurûş gerek; günâhkârlar olmasa nereye taşar dökülürdi (s.169)?

İlâhî! Bu ne hikmetdür ki, niçeler deryâya gark olmış-iken susamışlardur ve niçeler henûz su görmedin kanmışlardur (s.187).

Sonuç

Tazarru'nâme'de su metafor olarak su, rahmet, marifet, ilim, için sonsuzluk açısından benzetilendir. Bu değerlere duyulan ihtiyaç da susuzluk örneğiyle somutlaştırılır. Üstelik deniz benzetmeleri de sadece külliyet açısından değildir. Zira deniz suyu tuzludur. Ne kadar içilirse o kadar susatır. Bunun için aşka, ilme marifete duyulan iştiyak, susuzluk örneğiyle işlenmiştir. Aşk ateşinin verdiği susama, rahmet deryasında gark olmaya; deryada gark olmak yokluk denizine, yokluk denizi kesretten ayrılıp vahdette ebediyen var olmaya götürür. Bu derya, deniz örneği mekân ve zamanda sınırları yok eder. Zülal, şifalı su olmanın yanında kutsiyet de arz eder. Bir damla sudan yaratılmış insanı sonsuzluğa ulaştıran bu macera, insanın evrendeki yerini tanımlamakta ve insana verilen değer ile istidadı göstermektedir.

Su rahmet, susuzluk ihtiyaçtır. Dört unsurdan en çok kullanılanı sudur. Anasırın dörtte biri olan su, Tazarrû-nâme'de dörtte üç nisbetinde işlenmiştir. Su rahmet denizi olarak her yeri kapsamışken bu rahmete ulaşmak için susamak gerekir. Susamak, ateşle ifade edilir. Ateş aşktır. Aşk ateşinin hâsılatı, yine bir su olan gözyaşıdır. Tuzlu olduğu için gözü ve gönlü daha da yakar. Su ihtiyacı aşk nisbetinde artarak gider. Yakîn arttıkça ihtiyaç da artar. Bir damla sudan yaratılan insan, deryalarla kanmaz. Bu bir gönül yolculuğudur, su ve susamışlık arasında. Bazen su içinde susamışlık olarak. Āşık tanımlarında, dua bölümlerinde ateş ve susamışlık kavramlarına sık rastlıyoruz. Hak yolcusunun özlemi, hasreti ve iştiyakıdır su. Susuzluk aşk halidir. Aşık susamışlıkla gözyaşı döker. Susamanın göstergesi, yine su olan gözyaşıdır.

Sinan Paşa'nın mekân algısı, su ve toprak unsurlarıyla denizler ve karalar olmak üzere tüm dünyayı kapsar. Su ve hava unsurlarının oluşturduğu sonsuzluk deniz dibinden arşa kadar uzanır. Bu âlem kişinin iç âlemidir. Bazen sahra ve gök arasında, bazen deniz ortasıyla gök arasında hiçliğini hisseder âşık. Rahmet deryası içinde rahmet arar. Sahrada yanar, denizde susar. Susamış âşığın gönül ateşinden yine bir su olan gözyaşı hâsıl olur. Uzlet köşesine çekilmiş bile olsa hep seyir halindedir. Seyir alanı bî-kerân ve bî-pâyândır. Yerden fışkıran su, gökten yağan sudur. Bazen bir tufan olup Allah'ın gazabını, bazen bir rahmet olup Allah'ın lutfunu temsil eder.

Metafor olarak kullanılan unsurlar düalizm içinde işlenir. Bir damla sudan sınırsız bir deniz peyda olur. Bazen deryaları içse kanmaz âşık, bazen bir damla suyla hayat bulur. Bazen çeşme başında susar, bazen deniz kıyısında leb-i huşk kalır. Su ihtiyacı iştiyaktandır. Ne kadar içerse o kadar susuzdur. İlme susamak, aşka susamak, visale susamak, rahmete susamak..vb. Velhasıl susamak, ihtiyaca bağlı bir arayıştır.

Kaynakça

Eraydın, S. (1997). Tasavvuf ve Tarikatlar, İstanbul: MUİFY.

Hançerlioğlu, O. (1982). Felsefe Sözlüğü. İstanbul: Remzi Kitabevi.

Onay, A. T. (2000), Mazmunlar ve İzahı (Yay. Haz. Cemal Kurnaz), Ankara: Akçağ.

Pala, İ. (1995). Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü, Ankara: Akçağ.

Schimmel, A. (2001). İslamın Mistik Boyutları, İstanbul: Kabalcı Yay.

Sîrâc bin Abdullah, Mecmu'ü'l-Letâ'if, Balgat İl Halk Ktp. No: 05. Ba. 792.

Şeyh Galib (1994). Divan, (Yay. Haz. Muhsin Kalkışım), Ankara: Akçağ.

Tulum, M. (2001). Sinan Paşa Tazarrû-Nâme, Ankara: MEB.

Uludağ, S. (1999). Tasavvuf Terimleri Sözlüğü, Marifet Yay. İstanbul.

Ümmî Sinan Divanı (İnceleme-Metin) (Yay. Haz. A. Azmi Bilgin), KB E-Posta: Yayimlar@Kulturturizm.Gov.Tr.

Yıldırım, A. (2013). Tasavvufun Temel Öğretilerinin Hadislerdeki Dayanakları, Ankara: TDVY.

FURUĞ-İ FERRUHZAD'IN ŞİİRLERİNDE KADIN İMGESİ

Dr. Öğretim Üyesi Asuman GÖKHAN

Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi

Öz

Kadının sosyal hayattaki rolünü anlamak için onun geleneksel yapılarla ilişkisini çözümlemek de büyük önem taşımaktadır. Bu amaçla 19. ve 20. yüzyıldaki mücadeleleriyle kadınlar toplumda kadın ve erkeğin eşit statü ve değer bulması için bir takım hareketler içerisinde rol almışlardır. Bu düşünce çerçevesinde birçok şair ve yazar da böylesi yeni bir yönelişle ve bakış açısıyla hayatın diğer alanlarında olduğu gibi sanatta da varlıklarını daha fazla ortaya koyma imkânı bulmuşlardır. Bu edebiyatçılar içinde İran'ın ünlü kadın şairlerinden Furûğ Ferruhzâd da kadının kimliğine yeni ve sağduyulu bir anlayışla yaklaşmış, sanat ve edebiyatta yeni ufuklar açmış ve kadın kavramını derinlemesine irdelemiştir. O, kadını toplumun önemli bir parçası olarak görmüş ve kadın hakkında birkaç yüzyıldan beri süregelen geleneksel bakış açısını kırmak istemiştir. Ona göre kadın, kendi başına bir süje olarak araç olmanın çok ötesinde bir yerde konumlanmıştır. Elbette şiirlerinde sadece kadına yönelik konularda değil toplumun çıkmazlarından birçok konuya da değinmiştir. Bu bağlamda Şair, şiir-yaşamında, toplumsal sorunlara ve adaletsizliğe birey olarak işaret etmiştir. Bu çalışmamızda toplumsal sorunlara şiir diliyle eğilen Ferruhzâd hakkında kısa bir bilgi verdikten sonra şairin, şiirlerine yansıyan isyanını örneklerle sunmaya çalışacağız.

Anahtar kelimeler: Furûğ Ferruhzâd, Modern İran Şiiri, Kadın, Şiir

Son derece zengin bir kültür mirasına sahip olan İran, 1906'daki meşrutiyet hariç tutulursa tarihi boyunca anayasalı bir rejimi tecrübe etmemiştir. İran açısından ilk anayasal hareket olan "1906 Meşrutiyeti" önemli bir vakadır. İran halkının böyle yeni bir sistemi arzulamasının altında birçok neden yatmaktadır. Avrupa'da meydana gelen gelişmeler, İran'ın içyapısı, sosyal ve ekonomik adaletsizlikler gibi nedenlerle, İran aydınları arasında hürriyet ve adalet fikirleri gelişmiştir. İran halkının Avrupalılaşmaya duyduğu ilgi neticesinde, ülke içerisinde özellikle ekonomik yapının kötüye gitmesinin verdiği moral bozukluğu ile 1906 öncesindeki halk hareketlerine zemin hazırlamıştır. Bunun sonucunda da hazırlanan Kanun-ı Esasi ile İran'da yöneticilerin istememesine rağmen Meşruti bir yönetime geçilmiştir. İran modernleşmesi sürecinde önemli yeri olan bu hareket, 19. yy. ve 20 yy. başlarında İran'ın en bariz Batılılaşma hareketi olarak ortaya çıkar. Bu dönemde İran giderek zayıflarken ve Batılı güçler karşısında topraklarının bir bölümünü kaybederken diğer taraftan Batılı siyasi kavramlar ve oluşumlarla tanışmaya başlamıştır. Ülkedeki olumsuz siyasi yapının yanı sıra sosyal gelişmeler, toplumsal

sınıfların durumu, kadın ve o günün İran'ında kadının dünyası, eğitim durumları, gündelik yaşamda çektikleri zorluklar v.s ilk defa olarak Fars edebiyatının hem şiirinde hem de nesir türü eserlerinde görülmeye başlamıştır. Öte yandan, yazarlar daha yeni bir düşünce ve hayat yolunda ilerlemek, devlet ve hükümet kuruluşlarının vatandaşa karşı sorumluluklarını idrak etmesi için okuyucuyu aydınlatmaya çalışmışlardır. Meşrutiyet döneminin içeriğini önceki dönemle karşılaştırırsak, konular; özgürlük, vatan, kadın, batı ve batı sanatı, sosyal eleştiriler ve lirik eserlerdeki maşuk genellemesi, tasavvuf yoksunluğu ve dinî etkiden haddinden fazla uzaklık, özgürlükten söz etmek ve bu kelimeyi söylemek meşrutiyetle başlar.

Böylece şairiyle, şiiriyle ve toplum yapısıyla değişen İran'da, kadınların konumu da değişmeye başlamış, daha önceleri farklı bir yönle İran edebiyat sahnesinde yer alan kadın yazarlar ve şairler, bu dönemde yeni bir yüzle ortaya çıkmışlardır. Klasik İran şiirinde, çoğunlukla aşk konularına değinen kadın şairler, bu dönemde dış dünyayla da iletişim kurarak eleştirel sosyal konulara eğilmişlerdir. Arzu, düşünce ve şahsî tecrübelerine yer verdikleri eserlerinde kadınlar, dönemin siyasî ve sosyal değişimlerine ayak uydurarak, kadın olmaları sebebiyle maruz kaldıkları yaptırımlara karşı direnme yolunu seçmişlerdir. Böylece, daha önceleri rastlanmayan kadın edebiyatının temelleri de atılmaya başlanmıştır.

Bu edebiyatın önemli temsilcileri olan Banu İsfahani, Fatıme Sultan Hanım, Cennet İranu'd-devle lakaplı (Fasl Bahar Hanım), Zinet Melik İ'tizadi, Sedige Mes'ud Kazerunî, Rubab İsfahanî, Hamide Sipehrî, Ferhonde Saveci, ve diğer kadın şairlerle başlayan bu kımıldanış Pervin-i İtisami ve Furuğ Ferruhzad'la zirveye ulaşmıştır.

Çalışmamamızın konusunu oluşturan İran'ın çağdaş kadın şairlerinden Furûğ Ferruhzâd'ın her kesiti birbirinden radikal olan yaşantısı Mart 1934'de Tahran'da Muhammed Ferruhzâd ve Turan Veziriteber çiftinin yedi çocuğundan üçüncüsü olarak dünyaya gelmesiyle başlar. Son derece sert mizaçlı asker bir babanın kızı olan Furuğ, bu durumun hayatı üzerine yarattığı baskıyı sürekli hisseder. Buna rağmen tam bir şiir tutkunu olan babasının ortaya koyduğu bu ikilem, ileride yazmaya başlayacak olan Furûğ'un şairliği üzerinde, belki de en olumlu etken olur. Karma eğitim veren Hosrav-i hâver ilkokulunu mezun olduktan sonra, resim ve dikiş üzerinde çalışmak üzere Kemalu'l Mülk teknik okuluna giden Furûğ, lise öğrenimine devam ettiği sırada, henüz on altı yaşındayken ebeveyn itirazlarına rağmen Perviz Şapur'a âşık olur ve onunla evlenir. Perviz Şapur uzak bir akrabasıdır ve Furûğ'dan on beş yaş büyük bir eleştirmen ve mizah yazarıdır. Düğünden kısa bir süre sonra çift, Ahvaz kentine gidip yeni bir hayata başlar. Tek çocukları olan Kamyar bir yıl sonra dünyaya gelir. Üç yıl süren sorunlarla dolu bir evlilikten sonra, 1955 yılında kaçınılmaz psikolojik, mali ve sosyal zorluklardan dolayı kocasından ayrılmaya karar verir. Kanunlara göre çocuğun tam velayeti babaya verildiği için annenin, seyrek ziyaret hakları bile engellenir. Bu zorunlu ayrılığın acısı asla onu terk etmez. Ve Furûğ, şiirlerini kendine ikinci bir eş ve hayat tarzı olarak seçip bu şekilde yoluna devam eder.

Furûğ'un ilk şiir seçkisi olan *Esîr* de aynı yıl yayımlanır. Seçkide yer alan kırk dört şiir, sinirli ve sınırlı hisseden bir kadının hikâyesini anlatmaktadır. Seçkinin başlığı hapis ve umutsuzluk

duygularını belirtir. Esîr'in şiirsel şahsiyeti, kendisi için bir kimlik kurma konusunda zorlanan karışık bir genç kadını yansıtmaktadır. Kısıtlayıcı kadınsı davranış kurallarına acımasız bir şekilde direnirken, içselleştirilmiş kültürel beklentiler ve taleplere de cevap vermek istemektedir. Çünkü O, ne bağımsızlığını ve kültürel sözleşmelerden ötürü özgürlüğünü inkâr edebilir; ne de kendine özgü saygı ve ahlakın ön şartı olarak kendisinin sahip olduğu normlardan özgürlüğünü kurabilir. O kendisini sıkışmış hissetmektedir. Şair kendisini bir hapishaneye benzettiği toplumun duvarları arasında tutuklu olarak görmekte, bu kalın duvarlar arasından sadece aşk ile kurtarabileceğini düşünmektedir. Sevgili kadının ağırlıklı bir yer tuttuğu bu tür şiirlerinde, kadına ait dişil öğeler özgün imgelere dönüştürülerek kadına ait özelliklerin ön plana çıktığı görülmektedir. Şair, merkeze aldığı kadın imgesi aracılığıyla şiirini kurar. Dişi imgenin cazibesi şairin hafızasında bir iç kanamaya vesile olur. Bir bakıma kadın, şiirinin ilham kaynağıdır. Arzularının kadınına karşı duyduğu "üzüntü" ve "özlem" itici bir güç olarak önce şairin düşünüp biçimlendirdiği "hayal"lere; sonra da "söz" aracılığıyla "yazı"ya dönüşmektedir. Kadın, şiirin oluşumunda fonksiyonel bir konumdadır ve bu şiir seçkisinin yayınıyla erkek hâkimiyetini yıkan bir ayaklanmaya can verir. Onun şiiri, geleneksel yaşam içerisinde kadını sınırlayan tabulara yükselen bir itirazdır. O duygu ve düşüncelerini ifade ederken kendi suskunluğuna da sebep olan tüm kadınların suskunluğundan kaynaklanan içindeki ukdeyi açmakla ve cesurca ifadeleriyle erkeklere isyan edip geleneklerin ördüğü duvarları yıkmıştır. Çünkü o erkeği kadının esaret sebebi olarak görmüştür;

Gel ey bencil adam gel

Gel kapılarını aç kafesin

Ne kadar da beni bir ömür zindanda yaşattıysan da

Şimdi artık rahat bırak şu son nefeste…

Bu ilk şiirinde asi ve başkaldıran kimliğiyle bütün geleneklere saldıran olağanüstü bir cesarete sahiptir ve kadının var olduğunu göstererek o zamana kadar süre gelen kadın imajını bozar. Şu dizelerinde de bu duygularını kuşların özgürce kanat çırpmalarına benzeterek kadın olarak kısıtlanan özgürlüğüne serzenişte bulunur.

Eğer aşılmaz bir kale yapılmışsa dert değil.

Ben ve sen arasındaki devasa çöllere

Ben o yalnızlık içindeki güvercinim

Engin denizlere kanat açarım

Yazık ki kadınım

Gönlü senin için kanat çırpan

Ey ince hayal seni seviyorum

Ey imkânsız ümit seni seviyorum

Başka bir şiirinde ise:

Aydınlık ve aşk ve dert ve karanlık şehirden

Sabahları bir kadın kaçarak gitti

Yolunu kaybetmiş zavallı bir kuştu

Ki inleyen ve yorgun yuvasına gitti

Furuğ *benim sırrımın tekrarı diye* şairane şekille kaleme aldığı dizelerinde ise kendisinin itirazcı ve bireysel "beninde" toplum kadınlarının öfke ve arzularına yer vermiştir ve kendi bireyselliğini insanlığın ve toplumun bir "ben" sathına kadar yükseltilebilmiş ve genişletebilmiştir;

Ben gecenin bitişinden konuşuyorum

Ben sonsuz karanlıktan

Ve sonsuz geceden konuşuyorum

Kaybolmuş bir his gibi korkuyorum

Ama ey Allah'ım

Benden nasıl korkulabilir

Ben düşüncelerin, sözlerin ve seslerin vurdumduymazlığına geliyorum.

Bu dönemde şiir, Furûğ için daha da önem kazanır. Atlattığı badirelerin etkisinden kurtulmak isteyen Furûğ, 1956'da ilk kez Avrupa'ya (İtalya ve Almanya) gider ve dokuz ay süren bu gezi, Fars edebiyatı sahnesinden bir süreliğine uzak kalmasına sebep olur. Bu geziyi İran'ın içinde ve dışında birkaç başka gezi de izledi. Bir şehirden, hatta bir ülkeden diğerine, tanımlardan ve anlamlardan oluşan bir evrenden diğerine yapılan bu yolculuklar, bir yandan baş döndürücü, göz kamaştırıcı bir hareketliliği, tanıdık sınırlar, kesinlikler ve normlar içinde engellenmeyi reddetmeyi ortaya koymakta, öte yandan da, evsizlik, sürekli sürgünde dolaşma ve sürgün anlamını tasvir etmektedir.

1957 yılında, Diğer şiir seçkisi *Dîvâr* (Duvar) yayımlanır ve bir anlamda Esîr adlı seçkisinden topladığı bu yeni şiir seçkisi, "şiir bana nüfuz ettikçe daha da dağıldım ve yenidünyalar keşfettim" diyen Furûğ'un zamanla başından geçen olaylar sonucunda düşünsel ve şiirsel gücündeki artışın bir göstergesidir. Bundan iki yıl sonra, şairin son tecrübelerini yansıtan *İsyân* adlı şiir kitabı çıkar. Bu noktada Furûğ, dil ve üslup üzerinde daha ciddi olarak düşünmeye başlamış ve klasik şiir geleneğinin içinden süzülüp gelen fakat günümüz koşullarında kullanıldığında karşılığını bulmayan kelimelere yeni anlamlar kazandırma yoluna gitmiştir. Furuğ, yaşamı ve sanatı kadar toplumsal konulara ilgisi ile de cesurdu. Onun *Divâr* ve *İsyân* ismini verdiği bu iki seçkisi aynı zamanda yaşadığı topluma yöneltilen öfke için araçlar haline

gelmiş, toplumunu, özellikle de kadınlara karşı yaptığı haksızlığı şiddetle eleştirmiştir. Geleneksel ve ataerkil bir toplumda; eş, anne olmak, geleneksel roller, kadının toplumdaki konumuna, kadın sorunlarına işaret etmiştir. "Eş" görevine yönelik olarak kadının amacına çeşitli açılardan baktığı çerçevedeki Furuğ, kadının elini ayağını bağlayan ve onu esir bir kuş gibi kafese kapatıp kolunu ve kanadını kıran bir eşten bu daracık ve nefes alınamayan kafesten onu kurtarmasını ister:

Gel ey adam ey bencil varlık…
Gel bu kafesten kapılarını aç
Bir ömür zindanlarda tuttun
Artık bu son şans beni bırak
Ey göğüs kendi ateşinde yan
Artık bende ateş şulesini arama
Alev gibi asi olmak istedim
Kafesin köşesine esir bir kuş oldum

Ben o kuşum o kuş ki uzun zamandır
Kafamda uçmak düşüncesi besleyen
Nağmeler bu dar açık göğüste inlemeye dönüştü
Hasretlikle günlerim tükendi

Aldatma ve hile tuzağında yorgun şimdi ben
Tekrar kafesin köşesine yöneldim
Gel aç kapıyı ki ömrüm boyunca
Kafesin parmaklıkları ardı dışında mutlu olmadım

Gel kapıyı aç, kanat çırpayım
Şiirin parlak fezasına
Eğer uçmaya bırakırsak
Şiir bahçesinde bir gül olmak isterim

Furuğ güzel, sade ve samimi olarak bazen bir kuşun bazen de ceylanın sakin ve dingin eş arayışları bağlamında tamamen doğayla uyumlu güzel bir yaşamı talep etmektedir. Bunun da şairin şart ve koşul barındırmayan bir özgürlük istemesinin bir yansıması olduğu söylenebilir:

Kuş dedi: Ne güzel koku ne güzel güneş! Ah!

Bahar gelmiş

Ve ben bir eş bulmaya gideceğim

Kuş uçtu balkonun kenarından

Bir haber gibi uçtu ve gitti……

Şair aynı şekilde bu defa

Çimenliğe gel büyük çimenliğe

İpek gül nefesleri ardından beni çağır

Ahunun eşini çağırdığı gibi

Ne zamana kadar gidilecek

Bir diyardan diğerine

Yapamam her an bir aşk ve başka bir sevgili aramak

Furuğ şiirlerinde zaman zaman kendini tamamlayacak eksik diğer yarısını aramakta:

Keşke biz o iki kırlangıç olsaydık

Ömür boyu yolculuk yapsaydık

Selam, selam!

Ben çiçeklerin üremesini düşünüyorum

Bu yarıyı hiçbir zaman tamamlamadı

Nasıl durdum ve gördüm

Bazen de o yarıdan bir gölge gibi

Ve bazen o yarım olandan bir gölge gibi kaçıyor:

Başka bir gölge gibi ne diye senden kaçayım

Ben eskiden beri hayallerin geliniyim

Bu iki seçkinin şiirlerin tümünde, şairin özerkliğine karşı daha güçlü ve daha uzun süreli bir his fark edilmektedir. Yıllar sonra Furûğ, her iki kitabını "iki farklı yaşam evresi arasında umutsuz bir uğraş" olarak nitelendirdi; bir çeşit kurtuluştan önceki son nefes olarak yorumladı. Nitekim kısa süre sonra meşguliyetler değişmiş ve farklı şiir türleri ortaya çıkmıştır. Şairin Esîr, (1331), Dîvâr (1336) ve İsyân (1338) adlı şiir seçkilerini yazmış olduğu devirleri de içine alan bu dönem

Furûğ'un romantizmin etkisinde bulunduğu ve eserlerini de bu tarzın etkisinde kaleme almış olduğu dönem olarak kabul edilmektedir.

Samimiyet ve kişiselliğiyle Furûğ, dördüncü seçkisi olan olan *Tevellod-i Dîger* (Bir başka doğuş) 1964'de yayınlandı ve *İman beyavarim agaz-e faşl-e serd*'(İnanalım Soğuk Mevsimin Başlangıcına)'de 1974'de ölümden sonra yayınlandı. O, bu seçkilerde bağımsızlığına sevinen bir kadın karakterin doğuşunu kutlamakta kendi modelini oluşturup bu süreçte kendi zevk ve beğenilerine göre bir imaj belirlemektedir.

Çünkü Furuğ'un şiirindeki kadınca duygular insancıl ve toplumsal bir bakışla beslenir. Ehevan-i Salis, Furuğ hakkında bu düşüncelerini şu şekilde ifade etmiştir: "O, kadınlara uygulanan baskıya karşı çıkan bir kadındı ve toplumdaki kişilerden yarısının maruz kaldığı zulme karşı çıkmak istiyordu." Furuğ toplum içinde kadınların da erkeklerle omuz omuza ilerleyen bir tarzının olmasını ve erkeklerin şiirlerde söylemek istediği her şeyi kadın şairlerin de söylemesini istiyordu.

Buradan hareketle onun feminist bir bakış açısı olduğu ve dilini ve kalemini kadınların haklarını savunmaya adadığı ve her zaman kadınların özgürlüğü ve erkeklerle yan yana durmasını ve erkeklerin faydalandıkları haklardan pay almalarının arzusunda olduğu söylenebilir. O erkeği kadının katlanmak zorunda kaldığı hakaret ve mahrumiyetlerin asıl amili olarak görür ve hatta şiirlerinin birinde *zalim erkeklerin katliamıyla kadınların mahrumiyetleri ve zorlukları son bulur* düşüncesinden hareketle kadınlara kalkın ve hakkınızı savunun diye çağrıda bulunur:

Yerinden kalk hakkını ara

Bacım neden suskunsun

Kalk zira bundan sonra

Zalim erkeklerin kanını içmek gerekir.

Ey İranlı kadın sadece sen kadın

Esir, zulüm görmüş ve bahtsız

Bu zincirin kırılmasını istiyorsanBiraz zorluklara el at

Nefretten ve öfkeden ve dertten

Sen ol, yok et

Dedi ey gururlu erkek kalk

Burada bir kadın seninle mücadeleye kalkışmış…..

Furuğ'un şiirlerinde en derin aynı zamanda en az göze çarpan rollerden bir diğeri annelik rolüdür. Her ne kadar Furuğ'un benliğinde derin izler bıraksa da şiirlerinde fazla hissedilmez. Şiirlerinde annelik rolüne yönelik olarak duygularını açıklamak için doğadan faydalanın şair, bir şiirinde baharı yeniden diriliş ve doğurganlık sembolü olarak ele alıp onunla adeta konuşur.

Kız pencere kenarına oturdu ve dedi

Ey baharın kızı kıskanıyorum seni

Senin kokunu, çiçeğini, şarkını ve sarhoşluğunu

Ne pahasına olursa yemin ederim alacağım senden

Bilindiği üzere insan, gerek gökyüzünde olsun, gerekse yeryüzünde kendi varlığında olan şey arasında birtakım benzerlikler bulmuş ve bu benzerliğe dayanarak birini diğerinden bir işaret ve sembol olarak algılamıştır. Bu efsanelerde "ay"; içgüdü (tabiat, yaratılış) hayal kurma, hafıza, davranış ve istem dışı davranışın sembolüdür ve bu yüzden annelik ve doğurganlıkla bağı vardır. "Ay" istiaresi de Furuğ'un şiirinde bu efsanevi bağla şu şekilde ilişkilendirilmiştir:

Biz kaybedilmesi gereken her şeyi

Kaybetmişiz

Biz ışıksız yola koyulmuşuz

Ve "ay", ay; şefkatli dişi, her zaman o yerdeydi

Toprak damın ardında ki bir çocuğun hatıralarında

Ses, ses, sadece ses

Suyun akmak için şeffaf isteğinin sesi

Toprağın dişilik duvarına yıldız ışığının dökülüş sesi

Mana nutfesinin oluşum sesi

Aşkın ortak zihninin yayılma sesi

Ses, ses, ses

Sadece sestir kalıcı olan

O, şiirin kışkırtıcılığının ve yaşamın bağları arasındaki yol ayrımında kalmış mahkûm bir annedir. Fikir bakımından kurtuluş ve özgürlük bir an rahat verse de diğer taraftan annelik duygusu ona katlanılması zor ıstırap vermeye başlar. Kaçınılmaz alın yazısından yakınsa da sonunda kurtuluş için şiirin ve kişiliğin dürtüsü yaşam bağlarından daha baskın çıkar ve yeni başlangıçlara yelken açar. Furuğ annelik duygularını "Div-i şeb" adlı şiirinde dile getirirken kendini âdete deve benzetiyor ve kendi kendine serzenişte bulunuyor.

Devim ama sen benden daha devsin

Bir anne ancak utanca bulanmış etek

Kaldır başını kucağımdan

O temiz çocuk nerede uyumakta böyle

Bütün bu serzenişler nedendir? Hangi utanç annenin eteğine bulaşmıştır? Furuğ acı bir şekilde dile getirmiştir ki yaşamını tamamen şiire adaması aile hayatını dağıttığı gibi biricik evladından da uzaklaşırmıştır. Sürekli kendine serzenişte bulunması ve günahkâr sayması bir bakıma bu yüzdendir.

Furuğ, yaratıcılık ve ilerlemenin tam bir özgürlükle gerçekleşeceğine, anlamsız ve boş meselelerin esiri olan insanın fıtratta olgunluğa ve dinamikliğe ulaşamayacağına inanmaktadır. Furuğ'un şiiri çağımız kadının şiiridir; anlayan, kim nedir, ne istiyor, amacı nedir, nereye gitmek istiyor arzusuna ulaşmaktan alı koyan engeller hangisidir. Bütün bu soruların cevabını arayan ve bilen kadının şiiridir. Hiç şüphe yok ki insan yücedir, belki âlemde hiçbir şey insan bedenine yerleşen yapmacık benlerin arasında kendini bulmaktan daha yüce bir şey olamaz. Bu durumu Furuğ, şairane ifadesi ve duruşuyla keşfetmiştir.

Edebî kariyerinin başlangıcından beri, Furûğ, cüretkâr, çoğunlukla serbest halk dilinin samimi bir araştırmacısıydı. Onun yazıları, yalnızca konu tekniğine ya da bakış açısına dayanmıyor, aynı zamanda basit, iddiasız, açık sözlülüğe dayanan yıkıcı, yenilikçi metinlerdir de. Bir kadın için uygun dili tanımlayan normları ihlal eder. Ondan önceki kadınlar ne zaman şehvetli temaları işleseler onu metaforlar vasıtasıyla ya da semboller, oyunlar ve şarkılar altında imalı bir şekilde yaparlardı. Furûğ'un şiirindeki samimiyet; formüller, imalar, mecazlar ve sembollerle gizlenemez. Ondaki doğruluk ve çarpıcılık heyecan vericidir. O, ideal kadının ağır başlı erdemliliğinden farklı kendinden emin kadını temsil eder. Vücudu tutkuya ve kalemi tabulaşmış ifadesine bırakır. Bu şiirsel kişiliğin fiziksel, duygusal ve entelektüel dürtüleri geleneksel sınırlar içinde bulunamazsa, şiiri de olamaz. Ona göre yaşamdaki maceraperesti dilin maceraperestini yaratır. Hafızanın yarattığı kadın imgesi, ebediyeti kuşatarak varlığa yaşama ve yaratma gücü veren büyük öznenin yerini almıştır.

Furûğ'un eserleri Farsça okuyucunun tarafsız kalmasına çok ta izin vermez. Eserleri güçlü cazibeyi veya keskin nefreti, abartılı kin veya büyük bir övgüyü çağrıştırır. Bazıları onun aşk ve sanat seçiminde tehlikeli olan bir kadın olduğunu düşünürken bazıları daha kültürel bir kahraman, daha fazla nefes alanını arayan bir isyankâr olarak görür. Gerçekte o bir çift metafordur. Hayranları için o, cesareti, isyanı ve bağımsızlığı yansıtır. Aleyhinde konuşanlar içinse karışıklığı, geleneksel değerlerden yoksunluğu ve kaosu temsil eder. Ancak popülaritesi, özellikle ölümünden sonra sürekli bir artış göstermiştir. Beş şiir koleksiyonunun çok sayıdaki yeni baskıları, onun hayatı ve şiirleri hakkındaki makaleler ve kitaplar, kendi şiirlerini okuduğu ve sorulara cevap verdiği ses kayıtları,1978-79 devriminden önceki Fars yazar ve sanatçıları ödüllendirildiği yıllık " Ferruhzad Ödülü" ve onun çalışmalarının çeşitli çevirileri Furûğ'un İran içinde ve dışındaki muazzam şöhretini gösterir.

Bu şekilde otuz iki yaşına kadar etkileyici bir grup eser yayınlayan, şöhret ve ödüller kazanan şair,cher şeyin ötesinde ve kendi sözlerinde, kendini sonsuza dek kaybetmek uğruna "kendini bulmuştur". 14 Şubat 1967'de bir araba kazasında ölmesi kendi söylemiyle "kabul eden, her şeyi kabul eden toprakta huzura bir işaret var" dediği düşen karın altında önceden tahmin ettiği gibi toprağa ebedi istirahatgâhına kavuşur.

Kaynakça

Dilek, K. (2016) "Meşrutiyet Dönemi İran Edebiyatı Üzerine Mülahazalar" *İraniyat İran Araştırmaları Dergisi Journal of Iranian* Studies Sayı: 1 No: 1, 74-93

Ettaş, A. Ve Peysepâr, E. (1392 hş.) Simay-i Zen der Şi'r-i Nezâr Gabbânî ve Furûğ-i Ferruhzâd, Mutalâ'at-i Edebiyyât-i Tatbigî, 27, 83-105.

Ferruhzâd, F. (2015) *İnanalım Soğuk Mevsimin Başlangıcına* (çev. Ali Güzelyüz), İstanbul: Demavend Yayınları

_____ (1999) *Furûğ-i Ferruhzâd /Bütün Şiirleri* (Çev: Kutlukhan Eren) İstanbul: Şule Yayınları

_____(2016) Bir Başka Doğuş (Çev. Ali Güzelyüz), İstanbul: Demavend Yayınları

Genaî, S. (1377 hş.) Mecmûe-yi Eş'âr-i Furûğ-i Ferruhzâd, Tahran

http://www.iranicaonline.org/articles/farrokzad-forug-zaman adresinden erişildi. (16. 02. 2017).

Kılıç, S. (2002): İran'da İlk Anayasal Hareket (1906 Meşrutiyeti)", *A.Ü.Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi, Tarih Araştırmaları Dergisi,* Cilt:XX, Sayı:32, 143-161

Kırlangıç, H. (http://www.farsdili.org/node/144) adresinden erişildi. (ET: 05.03.2017)

Şefî'î Kedkenî, M.R. (2017) *Fars Şiirinin Dönemleri* (Çev. Prof. Dr. Ali Güzelyüz)

Yıldırım, N. (1999) Furûğ-i Ferruhzâd Ve Şiiri (1313-1345 HŞ. /1934-1966), *Atatürk Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi* Sayı II, 193-

Zergânî, S.M. Ve Kasimî, Z. (1394 hş.) Berresi-yi İstiarehâ-yi Mefhumi-yi Zen der Şiirhâ-yi Furûğ-i Ferruhzâd, 16, 25-36

RUS TOPLUMSAL BELLEĞİNDE MEKÂNIN DİLİ: “KREMLİN”

Dr. Öğr. Üyesi Eda H. Tan Metreş

Akdeniz Üniversitesi Rus Dili ve Edebiyatı Bölümü

Öz

Batı düşünce tarihi boyunca Eski Çağ’da Platon ve Aristoteles, Ortaçağ’da Augustinus, Roma döneminde Cicero tarafından bireysel bir kavrayış olarak ele alınan bellek, Rus düşüncesinde yer eden biçimiyle *özgün* bir anlayış üzerinde temellenir. Nitekim toplumsal bellek konusu bu özgün anlayışın etkisiyle toplumsal bir platformda değil, kültürel ve tarihsel bir platformda gelişme gösterir. Rus toplumunun özgün yapısı ve kültürel mirasıyla organik bir bağı bulunan Rus düşüncesi de toplumsal bellek inşasında önemli bir rol üstlenir. Bu anlamda Rus düşünce yapısını, Rus kültürünü ve Rus toplumsal yaşamını büyük ölçüde etkileyen üç tarihi olay Rus toplumsal belleğinin biçimlenmesinde etkili olur. Bunlar; Rusların Hristiyanlığı kabul ettiği X. yüzyıl; I. Petro reformlarıyla yeni bir döneme işaret eden XVIII. yüzyıl ve 1917 Devrimi ve beraberinde gelen çok yönlü değişim sürecidir. Tüm bu gelişmelere ev sahipliği yapan bellek mekânları, birer temsil aracıdır; bu itibarla anımsatıcı bir sistem olarak etkili bir biçimde okunabilirler.

Bu çalışmada Rus kültürel tarihsel mirasının beşiği kabul edilen “Kremlin”, zamana direnerek varlığını sürdüren bir yaşayışı kendi mahfazasında saklayan bir bellek mekânı olarak sosyo-tarihsel bir çerçevede ele alınacaktır.

Anahtar Kelimeler: Kremlin, toplumsal bellek, mekân, tarihsel miras.

THE LANGUAGE OF SPACE IN RUSSIAN COLLECTIVE MEMORY: “THE KREMLIN”

Abstract

The memory taken as an individual insight during the western intellectual history; in ancient times by Plato and by Aristo, in medieval times by St. Augustine, in the Roman period by Cicero is based on a unique understanding in the form of the Russian thought. Thus the theme of collective memory develops not on a social platform but on a cultural and historical platform, under the influence of this original understanding. The Russian thought, which has an organic connection with the unique structure and cultural heritage of the Russian society, also plays an important role in the formation of collective memory. In this sense, the three historical events that greatly shape the structure of Russian thought, Russian culture, and Russian social life become effective in the formation of Russian collective memory. These are the X century, when the Russians accepted Christianity; the XVIII. century, which points to a new turn with the reforms of Peter the Great; and the Russian Revolution of 1917 and the multifaceted

change that comes with it. The memory spaces that hosted all these developments are means of representation; in this respect, they can be effectively read as a reminder system.

In this work, the Kremlin, which is accepted as a cradle of Russian cultural historical heritage, will be studied in a sociohistorical framework as a memory space that keeps a life, that resists time and exists in its own housing.

Keywords: Kremlin, collective memory, space, historical heritage.

Her bellek tekniğinin ilk aracı mekanlaştırmadır. Belirli bir mekânda cisimleştirilmek ve belirli bir zamanda güncelleştirilmek istenen anımsama figürleri, daima somut bir mekâna ve zamana dayanır. Gerek tarihsel, gerek toplumsal, gerekse siyasi anlamda bir ulusun kültürel belleğini inşa eden geleneksel yaşayış ve geçmiş zamana kodlanmış sosyo-kültürel gelişmeler; sözlü ve yazılı mirasın yanı sıra, mekânsal odaklarla da bugüne taşınır. Alman asıllı araştırmacı Jan Assmann, mekânın kültürel bellek ve anımsama kültürleri üzerindeki etkisini *kültürel belleğin topografik metinleri, mnemotopları, bellek mekânları* olarak tanımladığı antik dönemlere ait kutsal mekânlarla açıklar (Assmann, 2015: 68). Ancak bir mekânın kutsal addedilişi manevi anlamda taşıdığı önemin yanı sıra, bir ulusun mirası olması yönüyle de ölçülebilir. Bu bağlamda Rusya'da, Batı düşüncesinden farklı bir biçimde, kültürel ve tarihsel bir platformda gelişme gösteren toplumsal bellek konusu, birer temsil aracı olan bellek mekânlarıyla yakından ilişkilidir. Geniş bir yelpaze oluşturan bellek mekânları Rusya'nın kuruluşuna ev sahipliği yapan *kentler* başta olmak üzere, *anıt* ve *müze*leri, bir simge haline gelen *tarihi yapıla*rı içine alır. Fransız araştırmacı Pierre Nora'nın Fransız ulus-hafızasını ele aldığı "Hafıza Mekânları" adlı çalışması, simgelerle yüklü bu mekânları "bayramlar, amblemler, anıtlar, anma törenleri, ayrıca övgü söylevleri ve müzeler" olarak sınıflandırır (Nora, 2006: 9).

Kutsal kentler, görgü tanıklarının temin ettiği gerçeklerle değil, inanca bağlı ve kökleri daha sonra oluşan fikirlerle anılır (Assmann, 2015: 49). Bu anlamda Rusların Hristiyanlığı kabul ettiği X. yüzyıl; I. Petro reformlarıyla yeni bir döneme işaret eden XVIII. yüzyıl ve 1917 Şubat ve Ekim Devrimleri ve beraberinde gelen çok yönlü değişim süreci – Rus düşünce yapısını, Rus kültürünü ve Rus toplumsal yaşamını büyük ölçüde etkileyen kırılma noktaları olarak – kendilerine ev sahipliği yapan bellek mekânlarının tarihsel zeminini oluşturur. Bu bakımdan Rusya tarihinde tüm bu kırılma noktaları gibi, pek çok sosyo-tarihsel sürece tanık olan **Kremlin** (Кремль); kuruluşu XII. yüzyıla uzanan Moskova'nın ve bu kentin kurucusu Knyaz Yuri Dolgoruki'nin mirasını taşır. Rus kültürel tarihsel mirasının beşiği, Moskova'nın başlangıç noktası ve kentin merkezi güç odağı olarak kabul gören Kremlin, Yuri Dolgoruki'nin kurduğu ahşap kentin iç kalesidir.

Savaşlar insanlık tarihi kadar, savunma mimarisi de savaşlar kadar eskidir. Bu anlamda saldırı ve tehditlerden korunmak için inşa edilen kalın duvarlı, burçlu kaleler kentlerin öncülü olarak halkın güvenliğini tesis etmiş, kurulan kent devletlerinin ilk mimari ürünü kabul edilmiştir. Başka bir deyişle, kale yapımı savaşlar kadar eskidir. Ortaçağ kentleri üzerine araştırmalarda bulunan Henri Pirenne'nin ifade ettiği gibi, insanoğlunun yaptığı ilk yapılar koruyucu duvarlar olmuştur. Geçmişte ne denli geri gidersek gidelim, durum değişmez: Yunanlıların *acropoles*'i, Etrüsklerin, Latinlerin ve Galyalıların *oppida*'sı, Almanların *burgen*'i, Slavların *gorod*'ları gibi (Pirenne, 1982: 47). Askeri gereksinimlerin kentlerin kurulmasında üstlendiği görev Yuri Dolgoruki'nin de dikkatinden kaçmaz ve XII. yüzyılın ortalarında Borovitskiy tepesinin güney batı tarafına **ahşap bir kale** inşa ettirir; yeni kenti Suzdal Knyazlığı'nın güney sınırı savunması için tasarlanmış **bir kale olarak** düşünür. Moskova ve Neglinnaya nehirlerinin birleştiği yere, Borovitskiy tepesindeki ormanlık ve bataklık araziye kurulan *Moskova*'nın,

kuruluş tarihi tam olarak bilinmemekle birlikte, kentin kuruluşunun 1147 yılından daha öncesine uzandığı düşünülmektedir (İkonnikov, 1978: 9). O dönemlerde ağaç gövdeleri, çamur ya da taş bloklarla çevrili surlar kentleri oluşturan temel yapılardır. Nitekim Moskova'nın kuruluşuyla ilgili bilgi verilen metinlerde kentin kurulduğu arazinin gür ağaçlarla kaplı olduğu ifade edilir. Aleksandr Myasnikov "Moskova Kent Tarihi" (Москва история города) adlı çalışmasında 1175 yılında knyazlar arasında gerçekleşen savaşlarda, biri Moskova'dan, diğeri Vladimir'den karşı karşıya gelen iki knyazın bu bölgedeki sık ağaçların arasında kaybolduğunu ifade eder. "Borovitskie vorota" (Боровицкие ворота) olarak adlandırılan Kremlin kapısı da ağaçlık, ormanlık zamanlardan kalmış bir kullanımdır (Myasnikov, 2004: 10). "Borovitskiy" (боровицкий) sözcüğü, *çam ormanı* anlamına gelen "bor" (бор) sözcüğünden türemiştir (Bezgreşnova, 2015:101). Rus ressam A. M. Vasnetsov'un, sulu boya tekniği kullanarak yaptığı "XII. Yüzyılda Moskova ve Çevresi" (Москва и окрестности в XII веке) adlı eseri Moskova'nın o zamanki görünümünü yansıtmaktadır (İkonnikov, 1978: 10).

Önceleri "detinets" (детинец), XVI. ve XVII. yüzyıllarda ise "krom (кром), kremnik (кремник), grad (град), gorod (город)" gibi sözcüklerle anılan **Kremlin**; tahkimli, koruma altında bir meydanın varlığına işaret eder. Pek çok dilbilimci "kreml", "kremnik", "krom" sözcüklerinin "kroma" (крома), yani *kenar/yurt, hudut/sınır* anlamına gelen "kray (край), granitsa (граница), rubej (рубеж)" sözcükleriyle ilişkili olduğunu ileri sürer. Bu sözcüğün sıfat kullanımı olan "kremlevıy" (кремлевый) ise *sağlam, güçlü* anlamına gelir. Öte yandan sözlükbilimci Vladimir Dal, "krem" (кремь) sözcüğünü; çam ormanındaki bir bataklığın ortasında ya da ormanın kıyısında bulunan ağaçlık bir arazinin en uygun noktası olarak açıklar (Dal, http://v-dal.ru/word_s-42750.html). Bu sözcük kuzey grubu lehçelerinde de yosunlu bataklıklar (моховое болото) arasında yükselen çam ormanı anlamına gelir. Söz konusu yosunlu bataklık ifadesi Kremlin yakınlarındaki bir sokağa ismini bırakarak bugün de kullanılmaktadır: "Mohovaya ulitsa" (моховая улица). Dolayısıyla Kremlin, *sağlam duvarlar* anlamına gelen "krepkie stenı" (крепкие стены) ya da *kale* anlamına gelen "krepost" (крепость) sözcülüklerinden değil, "bor" ve "kremnik" sözcüklerinden türemiştir (Zabelin, 2009: 66). Tüm bunlar ağaç tomruklarından yapılmış bir kalenin, sonraları kentin *iç kalesi, kilit noktası* haline geldiğine işaret eder. Dahası, bu yapı yalnızca Moskova'da değil, diğer Rus kentlerinde de nehirlerin birleştiği ya da sel yarıklarının kavuştuğu yüksek burunlara konumlandırılmıştır. Kentin iskeletini oluşturan bu tür bir **iç kale**, kentin temel gücünü temsil ederek zamanla çekirdek bir merkezi güç haline gelir (Volina, 1998: 128-130).

Kremlin, *kent içinde kent* biçiminde oluşturulmuş bir yapıdır (Bezgreşnova, 2015: 111). Başlangıçta, üçgene benzeyen bir görünümü olan bu yapı; Borovitskiy, Troitskiy ve Taynitskiy kapılarının arasında bulunan arazide konumlandırılmıştır. Kremlin'in inşası sonrasında, başkent Moskova da ticaret ve zanaat noktaları ve kale çevresindeki yerleşim alanlarıyla yavaş yavaş genişlemeye başlar. Kremlin'in geçmişi; devletin sosyo-politik ve ekonomik koşullarının etkili olduğu mimari altyapı kapsamında belli dönemlerle ifade edilebilir: **XII. yüzyılın başlarında ve XIV. yüzyılda** Kremlin'in mimari görünümü ahşap-toprak istihkâmı ile sağlanır. Bu süreçte inşa edilen kamusal ve tarımsal yapılar ve mülkler ahşap yapılardır. Bu nedenle günümüzde bu döneme ait bir anıt bulunmamaktadır. Ancak Tver yıllıklarında (Тверская летопись), 1156 yılında duvarları toprak dolma ve ahşap malzemeden yapılmış bir kaleden söz edilir. Yukarıda ifade edildiği üzere önceleri "detinets" olarak adlandırılan bu kalenin, Hristiyanlık öncesi dönemlerde mabet, sunak yeri ya da tapınak olarak kullanıldığı; X. ve XI. yüzyıllarda ise kiliselerin kent merkezlerine inşa edildiği düşünülmektedir. Bu gelişmeler, yukarıda sözü edilen Rus tarihindeki kırılma noktalarıyla ilişkilendirilebilir. Nitekim Hristiyanlığın kabulüyle toplumsal yaşamda etkisini gösteren katedrallerin, kentin iç kalesi için taşıdığı önem aşikârdır. Bu tarihlerde Moskova'da

bulunduğu saptanan *İoanna Predteçi katedrali* (собор Иоанна Предтечи), bu döneme ait yapılardan biridir. Bu yapı varlığını günümüze kadar sürdüremediğinden arkeolojik çalışmalar ve yıllıklar yardımıyla bu konuda bilgi sağlanmıştır (Volina, 1998: 132-133).

İkinci dönem; Borovitskiy tepesinde beyaz taş duvarların yükseldiği, kilise ve mülklerin Kremlin arazisinin büyük bir kısmını kaplamaya başladığı **XIV. yüzyıl ve XV. yüzyılı** kapsar. 1339 yılında Knyaz İvan Kalita döneminde ahşap malzemelerle sağlamlaştırılan Kremlin, son olarak 1365 yılında çıkan yangınla* yok olur. Rus yazar Nikolay Karamzin "Rusya Devlet Tarihi" (История государства Российского) adlı çalışmasında bu büyük yangını şöyle anlatır: *"…Benzeri görülmemiş ve kiliselerin en kutsalında başlaması nedeniyle yıllıklarda 'vsesvyatskiy pojar' (büyük yangın) olarak anılan afet! Moskova, işte o zaman Kreml, Posad, Zagorodye ve Zareçye olarak ayrıldı: iki saat içinde ya da ondan da az sürede korkunç bir fırtınayla dağılan alevler bu yerleşkeleri tamamıyla yok etti. Boyar ve tüccarların çoğu tüm mal varlıklarını yitirdi…"* (Karamzin, http://az.lib.ru/k/karamzin_n_m/text_1040.shtml#0401). Söz konusu yangın felaketinin yol açtığı hasar sonrasında hem bu yıkımın önüne geçmek, hem Moğol-Tatar baskınlarına karşı savunma sağlamak, hem de tüm Rus knyazlıklarını bir araya getirecek bir güç merkezi oluşturmak için dayanıklı, sağlam duvarları olan bir kale yapılmasına karar verilir. Bu durum yıllıklarda şöyle geçer: *"Büyük knyaz Dimitri İvanoviç, taşın hayat verdiği Moskova'nın temelini attı… Ve tüm knyazları kendi boyunduruğu altına aldı…"* (Aktaran: Zabelin, 2009: 85). Kremlin 1367 yılında Knyaz İvan Kalita'nın torunu Dimitri Donskoy tarafından beyaz taş duvarlarla örülerek yeniden inşa edilir. Yaklaşık iki kilometre uzunluğundaki beyaz duvar şerit, tüm Kremlin meydanını kaplayan görkemiyle, kentin "Beyaztaştan Moskova" (Белокаменная Москва) olarak anılmasını sağlar (İkonnikov, 1978: 10-11). Bu yapılardan geriye kalan bazı parçalar, dönemin sanat anlayışının ne düzeyde olduğunu ortaya koyar, ancak bunların sayısı fazla değildir. Söz konusu ikinci dönemin bir diğer önemli gelişmesi ise 1453 yılında Konstantinopol'ün düşmesiyle gündeme gelir. Böylelikle evrensel devlet anlayışının doğaüstü uyanışı gerçekleşmiş olur; Moskova, Konstantinopol'ün varisi olarak onun misyonunu üstlenir ve Ortodoks kilisesinin kalesi konumuna erişir (Bauer, 2011: 4). 1472 yılında, son Bizans imparatorunun yeğeni Sofya ile evlenen Moskova Knyazı III. İvan*, tüm Rus knyazlarının hâkimi ve "kesar/tsezar" (кесарь/цезарь), Rus kültüründe yer eden haliyle "çar" (царь) olarak anılmaya başlar (Bezgreşnova, 2015: 107). Bu bakımdan devlet yönetimi algısına ve devletin kendisine uzanan bu yeni anlayış Moskova'nın ve bu kentin simgesi olan Kremlin'in bu yeni süreçle kaynaşmasını gerektirir.

Üçüncü dönem **XV. yüzyılın son çeyreği, XVI. ve XVII. yüzyılları** kapsar. Moskova'nın yükselen hâkimiyetine, merkezi bir konuma erişmesine zemin hazırlayan yeni, güçlü tahkimat düzenlemeleri ve Kremlin duvarlarının 1485-1495 yılları arasında kırmızı tuğlalarla yeniden örülmesi gibi gelişmeler bu dönemin önemli bir geçiş süreci olarak anılmasını sağlar. Bu süreçte iki kilometreyi aşan uzunluğuyla,

* On üç yıl içinde dört büyük yangın çıkan Moskova'da, ilk yangın 1331 yılında gerçekleşir. Bu durum kent yıllıklarında "*Kremnik, Kreml kenti yandı"* sözleriyle yer bulur. İkinci yangın 1335 yılında, üçüncüsü 1337 yılında, tüm kentin kül olduğu dördüncü büyük yangın ise 1343 yılında meydana gelir. Moskova'da periyodik olarak meydana gelen yangınları kentin güç kazanmasıyla ilişkilendiren Zabelin'e göre, kasten gerçekleştirilen bir hesaplaşma söz konusudur. Bkz.: İ. E. Zabelin. (2009). *İstoriya goroda Moskvı*. Moskva: AST. s. 78.

* Çar III. İvan, Rusya'nın Bizans varisi olacağını göstermek amacıyla Bizans Devleti'nin arması olan "çift başlı kartalı" Rusya'nın arması olarak kabul etmiştir. Bkz.: E. İnanır. (2003). *Rus edebiyatı incelemeleri*. İstanbul: İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Yayınları. s. 34.

her iki tarafı nehirle çevrili Kremlin duvarlarının erişilebilir taraflarında hendekler açılır, suyla doldurulur. Böylelikle Kremlin adeta bir adaya dönüşür. XV.-XVI. yüzyıl sınırında Kremlin meydan alanında yükselmeye başlayan taş yapılar ise anıtsal bir manzara oluşturur. İlk kez 1331 yılına ait Voskresenskaya yıllıklarında (Воскресенская летопись) "kremlin" olarak anılan kentin iç kalesi şu sözlerle aktarılır: *"XIV. yüzyılın başlangıcından itibaren, öncelikle Moskova ve Tver için, sonra ise Murom ve Ustyug için 'detinets' sözcüğü yeni bir terimle ifade edilmeye başlandı: 'kreml', 'krom' – kökeni 'iç, içeri' anlamına gelen 'kromstvo' sözcüğü ile ilişkilendiriliyordu."* (Aktaran: Bezgreşnova, 2015: 108).

Knyaz İvan Kalita döneminde yapılan, ancak yangın sonrasında büyük zarar gören *Uspenskiy katedrali* (Успенский собор), 1475 yılında yeniden inşa edilir. Eski başkent Vladimir'in (Kuzey-Doğu Rus'un başkenti) varisi konumundaki Moskova'nın söz konusu veraseti vurgulanmak istenerek *Uspenskiy katedrali,* Vladimir kentinde bulunan katedralle benzer bir görünümde tasarlanır. Moskova'nın eski başkentle olan manevi ilişkisi öne çıkarılarak Vladimir kentinde bulunan Meryem Ana ikonu Kremlin'deki Uspenskiy katedraline getirilir (Bezgreşnova, 2015: 108). Temsil ettiği söz konusu tarihsel ve dinsel değerlerin yanı sıra, çarların taç giyme törenlerine de ev sahipliği yapan *Uspenskiy katedrali* Rusya'nın dini merkezi unvanını alır, görkemli mimarisiyle anıtsal bir bellek mekânına dönüşür (Volina, 1998: 183,184).

XVII. yüzyıl öncesine kadar Kremlin'de mimari bir uyum teşkil eden yüksek yapılardan söz edilemez: Kremlin kuleleri göz dolduracak uzunlukta değildir, ancak Kremlin kuleleri, Kitay gorod, Belıy gorod ve Skorodom kapıları kentin kilometre taşları olarak kabul edilir. Kremlin'in o yıllardan bu yana var olan şöhreti, bu tarihlerde ortaya çıkmaya başlayan sanatsal yapıtlarla da ilişkilidir (İkonnikov, 1978: 11, 19). Bu anlamda Feofan Grek ve Andrey Rublyov gibi sanatçılarının eserlerinin yer aldığı Blagoveşçensk katedrali (Благовещенский собор), çarlara ait lahitlerin bulunduğu Arhangelsk katedrali (Архангельский собор) Kremlin'in özgün estetik değerini oluşturarak dönemin ruhunu yansıtır (Volina, 1998: 187, 192).

Dördüncü dönem ise **XVIII. yüzyılın başından Ekim Devrimi**ne kadar geçen süreyi kapsar. Bu iki yüzyıl *eski yapı*nın, dönemin taleplerini karşılayan ve düzenli bir iç taksimat sunan *yeni yapı*yla yer değiştirdiği, bir tür yeniden yapılanma süreci olarak değerlendirilir. Nitekim XVIII. yüzyıl Rusya tarihinde, I. Petro'nun reformlarıyla varlık gösteren yeni bir sayfa açılır. Bu dönemde Moskova, I. Petro'nun arka plana itmek istediği geleneksel yaşam düzeninin yükü altında ezilmeye başlar. Kremlin'i, çarların ikamet ettiği geleneksel bir yer addedip bu kutsal mekâna arkasını dönen I. Petro, kentin kenar kesiminde bulunan Yauza kıyısındaki Preobrajenskiy sarayına (Преображенский дворец) yerleşir. Petro'nun bu yaklaşımı "Moskova'nın Taş Vakayinameleri" (Каменная летопись Москвы) adlı eserde şu sözlerle değerlendirilir: *"Preobrajenskiy ya da Petro zamanında adlandırıldığı haliyle Preobrajensk, Rusya'nın başkenti konusundaki dönüşümün filizlendiği yerdir, bu dönüşüm şimdilik Moskova içinde kendisini göstermiştir."* (İkonnikov, 1978: 22).

Gelişmekte olan devletin kültürel, toplumsal ve siyasi anlamda merkezi kabul edilen ve halkın manevi gücünü temsil eden Moskova'nın başkent unvanı, XVIII. yüzyılda Peterburg'a devredilir. Ancak Moskova büyük Rus tarihinin simgesi, ataerkil geleneklerin, siyasi, dini ve kültürel değerlerin beşiği olarak Rus düşüncesindeki önemini muhafaza eder. Bu kutsal kentin simgesi ve onun devlet erkânı ve

kültürel toplumsal yaşayıştaki başat önemi ise en başından beri *Kremlin*'e atfedilmiştir (Şmidt, 2013: 145). Nikolay Karamzin "Eski Moskova Sakininin Notları" (Записки старого московского жителя) başlıklı makalesinde Truva'yı koruduğuna inanılan Tanrıça Pallas'ın heykelini anımsatarak *"Zengin tarihsel mirasıyla Kremlin, Rusya'nın en çok merak uyandıran köşesidir. (...) Kremlin duvarları bizim paladyumumuz/ koruyucu kalemizdir."* der (Karamzin, 1986: 263). Bu düşünceyi doğrular bir biçimde, başkent unvanı XVIII. yüzyılın başlarında Peterburg'a devredilmesine karşın, Rus çarlarının taç giyme törenleri devletin ilk taht merasiminin yapıldığı, ilk çar tahtı Kremlin'de, Uspenskiy katedralinde düzenlenmiş; meclis kurulu Moskova'da toplanmayı sürdürmüştür. Bunun yanı sıra 1917 Şubat ve Ekim Devrimleri öncesindeki en büyük halk hareketi kabul edilen Pugaçov isyanını başlatan Kazak lider, resmi başkentte değil Moskova'da idam edilmiştir. Aleksandr Puşkin'in deyimiyle "*Moskova'da olan Çar değil, Rusya'dır."* (Aktaran: Kiriçenko, 1977: 52). Kremlin'i Rusya tarihinin simgesi olarak nitelendiren Mihail Lermontov ise 1833-1834 yıllarında kaleme aldığı "Moskova Panoraması" (Панорама Москвы) başlıklı çalışmasında bu düşüncesini şu sözlerle ifade eder: *"Kuleli duvarlarla kuşatılmış, katedrallerinin altın kubbeleriyle ışıltı saçan… Kremlin'le neyi karşılaştırılabilirsiniz?"* (Lermontov, http://poesias .ru/proza/lermontov-mihail /lermontov1006.shtml).

Zamanla çar ve ailesinin ihtiyaçlarını karışlayamaz hale gelen ve artık dönemin estetik unsurlarını taşımayan Kremlin'deki yapılar da değişimden nasibini alır. Eski meclis binası, boyarların mülkü olan kilise ve manastırların yerine modern görünümlü yapılar inşa edilir. Bu anlamda 1749-1753 yıllarında İtalyan mimar Francesco Rastrelli tarafında inşa edilen barok mimarisi stilindeki *Kışlık Kremlin Sarayı* (Зимний Кремлёвский дворец) önem taşır. Ancak bir süre sonra bu sarayın yerine yenisinin yapılması söz konusu olur. II. Yekaterina döneminde*, mimar Vasiliy Bajenov tarafından *Büyük Kremlin Sarayı* (Большой Кремлёвский дворец) tasarısı ortaya atılır. Saltanatının ilk on yılının dolması ve Osmanlı İmparatorluğu karşısında elde edilen zafer dolayısıyla II. Yekaterina, Bajenov'un projesi çerçevesinde Kremlin'de görkemli bir saray inşa edilmesine karar verir (Hait, 2003: 4). Bu projenin temeli 1773 yılında atılmasına karşın finansal problemler gerekçesiyle gerçekleştirilemez. Ancak I. Nikolay döneminde, ulusal bütünlüğü ve manevi ruhu yücelten bir kültür politikası izlenerek *Rus stili** olarak adlandırılan bir mimari anlayışla yeni bir saray kompleksi yapılması kararı alınır. Böylelikle mimar Konstantin Ton tarafından söz konusu *Kışlık Kremlin Sarayı*nın yerine *Büyük Kremlin Sarayı* inşa edilir (1838-1849). Kremlin'in sınırları içinde böyle bir sarayın inşa edilmesi; mimari kompozisyondaki klasik ilkelerin Petro dönemi öncesine ait mimari yapıyla bütünleştirilmesi anlamında, o dönemin ruhunu ulusal bilince taşıyan bir temsil oluşturur (İkonnikov, 1977: 27, Hait, 2003: 5). Esas olarak Napolyon'un 1812 Rusya seferiyle ilişkilendirilen ulusal bilinç konusu, ucu Moskova'ya dayanan bir mekanlaştırmanın ürünü olarak düşünülebilir. Nitekim bu tarihi olay Moskova'nın, "küllerinden doğan kutsal kent" sözleriyle anılmasına zemin hazırlar. Bu anlamda araştırmacı Marina Selemeneva'nın

* II. Yekterina (1762-1796) döneminde Moskova, soyluların başkenti haline gelir. Daha önce Peterburg'da görev yapmış, yüksek mevki sahibi devlet adamları burada inzivaya çekilip sakin bir hayat sürerler. Böylelikle kentin farklı noktalarında birinci sınıf mimarların imzasını taşıyan ihtişamlı evler ve saraylar ortaya çıkar: Yekaterina'nın Lefortov'daki sarayı, Kont Razumovski'nin Gorohovkaya sokağındaki evi ve Dom Paşkova gibi. Bkz.: A. V. İkonnikov. (1978). *Kamennaya letopis Moskvı*. Moskva: Mosk. raboçiy. s. 27.

* Rus stili (Русский стиль), Rus Ortaçağ kültürüne ait motifleri mimariye ve sanatın pek çok dalına yansıtan bir dönemi ifade eder. Bkz.: E. İ. Kiriçenko. (1977). Moskva na rubeje stoletiy. Moskva: Stroyizdat. s. 8-12.

"Moskova ateşte yanarak öldükten sonra tekrar dirilen Feniks'tir." (Selemeneva, 2009: 136) sözleri, kenti mitolojik bir düzleme taşır. Burada sözü edilen Feniks, Doğu Slavlardaki mitolojik ateş kuşudur (жар-птица) (Uzelli, 2016: 150-151). Slav mitolojisinde yer bulan Feniks'in kendisini yakması efsanesi, işgal altındaki Moskova'nın kendi halkı tarafından yakılıp teslim olmayışıyla özdeşleştirilir. Bu durum Lev Tolstoy'un "Savaş ve Barış" (Война и мир) adlı eserinde destansı bir anlatımla yer bulur. Kremlin, yangın sırasında alev almamasına karşın, Fransız askerlerin saldırıları ve gerçekleşen patlamalarla büyük hasar görür. Kentteki bu büyük hasara rağmen Napolyon'a karşı elde edilen zafer, I. Petro döneminde (1672-1725) yüz çevrilen Moskova'nın yeniden doğuşuna ve kent merkezindeki yapıların dönemin sanatsal üslubuyla yenilenmesine zemin hazırlar: Moskova merkezinde bulunan I. Petro döneminden kalma toprak örme burçlar ve hendekler ortadan kaldırılır. Neglinnaya'nın üstü kapatılarak Kremlin duvarlarının altındaki nehir yatağına Aleksandrovskiy bahçesi (Александровский сад) yapılır (İkonnikov, 1977: 29). Bu yeniliklerin yanı sıra kentin ve Kremlin'in Rus toplumsal algısındaki yeri hatırlatılmış olur.

Geçmişe tanıklık eden mekânlar kadar, ecdadı şimdiki zamana dâhil etme anlayışı da insan varlığının evrensel temel yapısının bir parçasıdır. Bu anlamda ölülerin anılması gibi, kutsal mekânların korunması da belleğin *ortaklık yaratmasın*a karakteristik bir örnek sayılabilir. Topluluk, bu itibarla kimliğini onaylar (Assmann, 2015: 72). Söz konusu kimlik sorunsalının Rus toplumunda, aidiyet olgusu etrafında şekillendiği düşünülebilir. Rus toplumsal belleği bu ulusal maneviyatı mekanlaştırarak içinde bulunan katedraller ve yönetime ait kuruluşlarıyla *Kremlin'i* bir aidiyet merkezi konumuna taşır. Ancak, 1917 yılında Bolşeviklerin iktidara geçmesiyle Rus Ortodoks kilisesinin karşı karşıya kaldığı muamele Kremlin ve bünyesindeki katedrallerle kemikleşen manevi ruhu itibarsızlaştırmaya yönelik olur. Ekim Devrimi'ni Rus Ortodoks kilisesinin iki yüz yılı aşkın bir süredir karşılaştığı en önemli olay olarak nitelendiren Geoffrey Hosking, iktidarın anti-hristiyan tutumunu şu sözlerle aktarır: *"Ocak 1918'de Sovyet hükümeti, 'Kilise ve Devletin Ayrılması' başlıklı bir kanun yayınladı. Bu kanun, 1920'lerde yapılan başka bir kanunla desteklendi. Bu kanunlar kilisenin bütün topraklarına ve mülkiyetine, karşılığında hiçbir tazminat vermeksizin el koydu ve kurumların yasal statülerine son verdi…"* (Hosking, 2006: 602).

İktidarın geleneklerden kurtulma çabası ve bu geleneklerin değişime uğratılarak devam ettirilmesi konusu *Sovyet Moskova metinleri*nde ele alınırken; geleneklerine göre yaşayan devrim öncesi ataerkil Moskova ise *Rus Göçmen Edebiyatına ait Moskova metinleri*nde özellikle öne çıkar. Bu anlamda Rus göçmen yazar İvan Şmelyov'un "Tanrı'nın Yazı" (Лето господне) adlı eserinde Tolstoy'un Nikolenka'sının (Çocukluğum) çocuk ruhu, Anna Karenina'daki Moskova imgesiyle bütünleştirilerek yazarın kendi çocukluğuna ait izler, kentin bulanıklaşmış mekânlarına serpiştirilir. Şmelyov'in belleğinde canlanan haliyle, üç asır sonra bugünkü suretine kavuşan eski Rus kalesi Kremlin, Ortodoksluğun manevi anlamını yansıtan bir imgeye dönüşür. Eserde sözü edilen çocuk, Kremlin'de bir ekiple görev yaptığı zamanları gururla anımsayan babasının anlatımını dikkatle dinler. Bu çocuğun bakışıyla aktarılan Kremlin, yalnızca büyük şenliklerde gidebilecek başka bir kent formunda sunulur. Bu tarihi kale, Moskova için büyük bir gurur kaynağıdır: Onca kilise, onca manastır yalnızca bir duvarın ardında heybetli kuleleri ve çift başlı kartallarıyla! Yazar, bu duvarları yalnızca bir tuğla yığını olarak anımsamaz; bu duvarlar, üzerlerinde kutsal kan taşıyan kadim bir mirastır (Damer, http://www.golos-epohi.ru/?ELEMENT_ID=11397).

Tarihsel serüveni belli dönemlerle aktarılan Kremlin'in, Ekim Devrimi ile başlayan algısal dönüşümü uzun yıllar etkisini sürdürür. Kutsal Rus'un müdavimi olarak görülen Moskova'nın devrim sonrasında sahip olduğu kutsal ruhtan uzaklaştırılmaya çalışılması, gerçekleştirilen tüm ideolojik atılımların Kremlin'de vücut bulmasıyla mümkün olur. *Moskova Üçüncü Roma'dır* düşüncesiyle kentin ideolojik yapısında ve mimarisinde kendisini gösteren, özellikle bu kutsal ruhu yansıtan mimari yapılar devrim sonrasında tahrip edilmeye başlanır (Lekviyevskaya, 1997: 831). Kilise ve manastırların toplu tahrip edilişi, sunak yerlerine umumi tuvaletler yapılması, hasarlı olmasına karşın ayakta duran eski manastır binalarının hapishaneye dönüştürülmesi gibi gelişmeler araştırmacı Yelena Lekviyevskaya'nın devrim sonrası Moskova'sı için ortaya attığı *Moskova İkinci Babil'dir* görüşünü anımsatır. *Üçüncü Roma* olarak anılan Moskova'nın *İkinci Babil* addedilmesi Kremlin'in, Rusya'nın kutsal yeri olarak anılmasının da önüne geçer. Sonuç olarak Kremlin, içindeki kilise yaşantısı sona erdirilerek iktidar partiye ait ileri bir karakola dönüştürülür (Lekviyevskaya, 1997: 828).

Bolşeviklerin tarafına geçen askeri güçler çar ve ailesinin ikamet yeri ve çarlık iktidarının simgesi olan Kremlin'i topçu ateşine tutar. Ancak 1918 yılında başkent unvanının Moskova'ya iade edilmesiyle Kremlin; hükümete ait merkezi kuruluşlar ve Sovyet iktidarının lider kadrosu için uygun görülen bir yerleşim alanı haline gelir. Bu kapsamda Kremlin duvarları ardında gerçekleştirilen ilk hamle Nikolskie kule kapısının (Никольские ворота) yenilenmesi olur, böylelikle Kremlin, hükümet çalışanlarının ikamet yeri olarak sınırları çizilmiş bir merkez haline dönüştürülür. Tahrip edilen yapıların onarıldığı, bir tür yeniden düzenlenme süreci başlar. Simgesel bir anlam taşıyan Spasskaya kulesi (Спасская башня) çalar saati *iktidarın sesi* haline getirilir; saat vurduğunda çalan ulusal marş yerine, "enternasyonal" işitilmeye başlanır. Neredeyse tüm Sovyet dönemi boyunca Kremlin'deki restorasyon ve inşaat çalışmaları devam ederken sessiz bir başkalaşım varlık göstermeye başlar. Kremlin çanları da bu sessiz başkalaşımın bir parçası olarak susturulur. Söz konusu yenileşme sürecinde Kremlin bünyesindeki manastırlar, Malıy Nikolayevskiy sarayı (Малый Николаевский дворец) ve II. Aleksandr anıtı (памятник Александру II) yıkılır, bu yapıların yerine askeri okul inşa edilir. SSCB Halk Komiserleri Kurulu, 7 Kasım 1935 tarihinde Kremlin'deki Spasskaya, Nikolskaya, Borovitskaya ve Troitskaya kulelerinde ve Tarih Müzesi binasının üst kısmında bulunan kartal simgelerinin indirilmesine ve onların yerine orak ve çekiçli, beş uçlu yıldız konmasına yönelik bir karar alır (Hait, 2003: 5). Dolayısıyla büyük kırılmalara ev sahipliği yapan bir arşiv mekân olarak Kremlin, algısal dönüşümlerin odak noktası haline getirilir. 1918-1922 yılları arasında Vladimir Lenin'in çalışma odası ve dairesi Kremlin'deki senato binası içinde yer alır. İosif Stalin'in iktidarlık sürecinde ise devlet meselelerinden arta kalan zamanını da burada geçirmeye başlayan Sovyet liderin yaşam alanı olan Kremlin, Stalin'in şahsi görüşmeleri, ailevi münasebetleri gibi gelişmelere tanıklık eder (Şmidt, 2013: 146-147). Bu anlamda gerek Moskova'nın kuruluşu ve sonraki dönemlerde gerekse 1918 yılında başkent statüsü Moskova'ya geri verildikten sonra Kremlin, yalnızca Rusya içinde değil, aynı zamanda yurtdışında da devleti ve yönetimi temsil ederek sahip olduğu tarihsel mirasın yanı sıra, siyasi anlamda da bir simge haline gelir. Siyasi arenada sıkça rastlanılan "Kremlin'in kararı", "Kremlin'in tutumu" vb. ifadeler bu düşünceyi doğrular.

Kent içinde kent formuyla başlangıçta savunma odaklı bir anlam taşıyan Kremlin, devletin iç kalesi olarak üstlendiği siyasi ve toplumsal önemin yanı sıra, tarihsel bir miras, kutsal bir bellek mekânıdır. Bu bakımdan XV. yüzyılda Konstantinopol'ün düşmesi sonrasında Ortodoks kilisesinin kalesi konumuna erişmesi; tüm knyazlıkları bir arada tutabilmek için eski başkent Vladimir'in mirasını *Uspenskiy katedrali*yle bütünleştirmesi Kremlin'i ulusal maneviyatı mekanlaştıran bir aidiyet merkezi addeder.

XVII. yüzyıl itibarıyla bünyesindeki kule ve katedralleriyle özgün estetik değeri ön plana çıkan Kremlin, Petro reformlarıyla bir yenileşme sürecine girilen XVIII. yüzyılda Moskova'ya yüz çevrilen politikalara rağmen, *ilk çar tahtı* unvanını taşır ve devlet geleneği haline gelen pek çok merasime ev sahipliği yapmayı sürdürür. XIX. yüzyılda 1812 Vatan Savaşı ile yükselişe geçen ulusal bilincin simgesi haline gelen Moskova'nın merkezi konumundaki Kremlin, savunma odaklı anlamına geri dönüş yaparak Tanrıça Pallas'ın heykeliyle özdeşleştirilir. 1917 Şubat ve Ekim Devrimleri sürecinde ise iktidarın anti-hristiyan politikasının hedefi olan Kremlin, içindeki kilise yaşantısı sona erdirilerek başlatılan algısal dönüşümün odak noktası haline getirilir. Dolayısıyla Rusya tarihinin değerlerle yüklü yaşam bağlamı içinde kültürel ve tarihsel birikimin somut bir ifadesi olan Kremlin, kadim bir bellek mekânıdır ve Rus halkının öz imgesi olarak belleğin *ortaklık yaratmasın*a karakteristik bir örnek teşkil eder.

Kaynakça

Assman, J. (2015). Kültürel bellek (A. Tekin, çev.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Bauer, YE. A. (2011). İdeya "Moskva – Tretiy Rim" v russkoy obşçestvennoy mısli kontsa XV- naçala XVII vv. Nijnevartovsk: Nijnevart. gumanit. Un-ta.

Bezgreşnova, A. M. (Red.) (2015). Kultura tsentralnoy Rossii. kniga VII. Sankt-Peterburg: Metropolis.

Dal, V. Tolkovıy slovar. http://v-dal.ru/word_s-42750.html (ET: 12.04.2018)

Damer, A. Moskva v romane İvana Şmelyova 'Leto gospodne'. http://www.golos-epohi.ru /?ELEMENT_ID=11397 (ET: 28.03.2018)

Hait, V. L. (2003). Semantika kremley i Moskovskiy Kreml. Kremli Rossii materialı i issledovaniya. Vıpusk XV. (s.1-7). Moskva: Federalnoe gosudarstvennoe uçrejdenie: Gousdarstvennıy istoriko-kulturnıy muzey-zapovednik Moskovkskiy Kreml.

Hosking, G. (2006). Rusya ve Ruslar. (K. Acar, çev.). İstanbul: İletişim Yayınları.

İkonnikov, A. V. (1978). Kamennaya letopis Moskvı. Moskva: Mosk. raboçiy.

İnanır, E. (2003). Rus edebiyatı incelemeleri. İstanbul: İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Yayınları.

Karamzin, N. M. (1986). Zapiski starogo Moskovskogo jitelya: İzbr. proza. Moskva: Y.Y.

Karamzin, N.M. İstoriya gosudarstva Rossiyskogo, T:5. glava-1. http://az.lib.ru/k/karamzin_n _m/text_ 1040.shtml#0401 (ET: 20.03.2018)

Kiriçenko, E. İ. (1977). Moskva na rubeje stoletiy. Moskva: Stroyizdat.

Lermontov, YU. M. Panorama Moskvı. http://poesias.ru/proza/lermontov-mihail/lermontov 1006.shtml. (ET: 22.03.2018).

Levkiyevskaya, YE. YE. (1997). Moskva v zerkale sovremennıh pravoslavnıh legend. Lotmanovskiy sbornik- 2. (s. 805-837). Moskva: RGGU.

Myasnikov, A. L. (2004). Moskva istoriya goroda. Sankt- Peterburg: Aleksandr print.

Nora, P. (2006). Hafıza mekânları. (M. Emin Özcan, çev.). Ankara: Dost Kitabevi.

Pirenne, H. (1982). Ortaçağ kentleri. (Ş. Karadeniz, çev.). Ankara: Dost Kitabevi.

Selemeneva, M. V. (2008). Gorodskaya proza kak ideyno-hudojestvennıy fenomen russkoy literaturı XX v. Moskva: Moskovskiy gumanitarnıy institut im. E. P. Daşkovoy.

Şmidt, S. O. (2013). İstoriya Moskvı i problemı moskvovedeniya-I. Moskva: Russkiy put.

Uzelli, G. (2016). Slav mitolojisi inanışlar ve söylenceler. İstanbul: YKY.

Volina, V. (1998). Moya Moskva progulki po kremlyu. Sankt-Peterburg: Didaktika plyus.

Zabelin, İ. E. (2009). İstoriya goroda Moskvı. Moskva: AST.

KLASİK TÜRK EDEBİYATI ÇALIŞMALARINDA KARŞILAŞILAN TEMEL PROBLEMLER VE ÇÖZÜM ÖNERİLERİ

Dr. Öğretim Üyesi Fettah Kuzu

Gaziantep Üniversitesi

Öz

Asırlar boyunca bir milletin edebî zevkini, kültürel birikimini ve estetik perspektifini temsil etmiş bulunan Klasik Türk edebiyatı eserleri, günümüz araştırmacılarının çalışmaları için kullanılacak birinci derecede kaynaklardır. Ancak klasik Türk edebiyatı sahasında günümüze gelinceye kadar yapılmış olan çalışmalarda milli kültür hazinesi durumundaki söz konusu edebî eserlerin büyük çoğunluğunun gereği gibi ele alınıp değerlendirilmesi noktasında ciddi sıkıntılar mevcuttur. Klasik Türk edebiyatı çalışmalarında gözlemlenen belli başlı problemler saha çalışanlarını ciddi biçimde sınırlamakta ve edebiyat araştırmacılarının önüne aşılması zor engeller çıkarmaktadır. Bu zorlukların yanında, ülkemizde sosyal bilimler alanındaki çalışmalar açısından farklı disiplinler için ortak birtakım zorlukların olduğu da bilinmektedir.

Bu çalışmada öncelikle klasik Türk edebiyatı sahasında çalışanların karşılaştıkları temel problemler üzerinde durulacak sonrasında sosyal bilimciler başta olmak üzere tüm akademik camianın karşı karşıya kaldığı ortak sorunlar ele alınarak tespit edilen problemler için çözüm önerileri sunulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Klasik Türk Edebiyatı, Metin Neşri, Tahlil, Ön Yargı, Metodoloji

Giriş

Sosyal bilimlerin tüm dünyada önemli çalışmalarla gelişimini devam ettirdiği günümüzde edebiyat alanındaki yeni ve özgün yaklaşımlar araştırmacılar için farklı ve zengin çalışma imkânları sağlamaktadır. Bu gelişmelerin Türk edebiyatı ve hassaten klasik Türk edebiyatı alanındaki yansımaları özellikle büyük önem arz etmektedir. Bilindiği üzere klasik Türk edebiyatı alanında yapılan çalışmaların başında metin neşri gelmektedir. Klasik metinleri aktarma bağlamında özellikle manzum eserler ve müelliflerinin tespit edilmesinde büyük önem arz eden; divanlar, divançeler, şiir mecmuaları, nazire mecmuaları ve mesneviler ile ilgili olarak yapılan çalışmalar saha araştırmaları için ciddi malzeme sunmaktadır. Öte yandan mensur eserler ve bu eserlerle ilgili araştırmalarda da önemli bir mesafe kat edilmiştir. Günümüze gelindiğinde üzerine çalışma yapılmamış birinci dereceden eser niteliğindeki yazmaların neredeyse tükendiği, dolayısıyla saha araştırmalarında metin aktarma veya alan terminolojisindeki ismiyle tenkitli neşir niteliğindeki çalışmaların artık miadını doldurduğu aşikârdır. Bu noktada klasik edebiyat araştırmacısı için farklı çalışmalara yönelmesi kaçınılmaz bir durum arz etmektedir. Yeni yazıya aktarılarak önemli bir kısmının belli kıstaslar çerçevesinde bir incelemeyi de içerecek şekilde neşredilmesiyle, üzerinde tahlili ve eleştirel çalışmalar yapılacak oldukça fazla edebi materyal elde edilmiştir. Manzum veya mensur olarak araştırmacının hizmetine sunulmuş olan bu materyalin farklı yöntem ve teknikler ışığında işlenerek incelenmesi, alan araştırmalarında yeni ufuklar açacak ve edebi eserlerin gerçek anlamda varlık ve değer kazanmasını temin edecektir. Ancak gelinen

noktada alternatif konulara yönelme, farklı ve özgün çalışmalar yapma hususunda birtakım zorlukların olduğu da göz ardı edilemeyecek bir gerçektir.

Bu çalışmada günümüz klasik Türk edebiyatı sahası araştırmacılarının önündeki temel problemler ve etkileri ele alınmak suretiyle söz konusu sorunları aşma noktasında alınabilecek tedbirler tartışılarak birtakım çözüm önerileri sunulmaya çalışılacaktır.

İnceleme

Bilimsel çalışmalarda özgün eserler ortaya koyabilmenin ilk ve en önemli şartı araştırma sürecinde araştırmacının olabildiğince özgür bir atmosferde çalışabilmesidir. Belli kalıplara sıkıştırılmış, belli bir grubun belirlediği, teamül adı altında zorlayıcı ve kısıtlayıcı birtakım keyfi ilkelerle sınırlandırılmış bir ortamda yeni ve orijinal çalışmalar gerçekleştirmek zordur. Bu bağlamda klasik Türk edebiyatında da özellikle büyük şehirlerdeki köklü üniversitelerin Türk edebiyatı kürsülerinde yetişen ve kendilerini belli bir ekol ya da geleneği temsil noktasında gören, taşradaki akademisyenleri ve onların çalışmalarını değersiz addeden belli gruplar mevcuttur. Bu grupları oluşturan araştırmacılar, taşra çalışmalarını yok saydıkları gibi diğer büyük üniversitelerdeki kürsülerde çalışan meslektaşlarının çalışmalarını ve alana katkılarını da önemsiz ve değersiz görmekte ve sadece kendi çalışmalarını ve bu çalışmalara paralel yapılan araştırmaları bilimsel kabul etmektedir. Maalesef bu tarz bir bakış açısıyla hareket etmenin arkasında menfaate dayalı, bilimsel rant olarak adlandırılabilecek bir akademik ortamın olması söz konusudur. Kendi hocalarının ortaya koydukları çalışmaları sorgulanamaz gerçekler olarak merkeze alıp bütün araştırmalarını bu merkezden uzaklaşmamaya gayret ederek dar bir çerçevede yapmak durumunda kalan bu araştırmacılar için sorgulayan ve yeni bir şeyler ortaya koymaya çalışan akademisyenler büyük tehlike arz etmektedir.

Öncelikle büyük şehirlerde bulunan ve araştırmacılara ciddi manada büyük avantaj sağlayan kütüphane imkânlarıyla yazma eserler üzerine neşir çalışmaları yapma fırsatını elinde bulunduran araştırmacılar, farklı çalışmalara yönelme durumunda bu avantajlarını kaybetme noktasına geleceklerdir. Metin neşri dışındaki çalışmaları değersizleştirme ve kabul etmemenin altında yatan birinci sebep budur.

İkinci olarak metin neşrine odaklanan ve bu sahada kendini geliştirmiş olan araştırmacıların birçoğu yeni konularla ilgilenmek ve orijinal çalışmalar yapmak için harcayacakları enerjinin çok daha azını, mevcudu devam ettirme yönünde kullanarak hem enerji sarfiyatı yapmakta hem de alanda otoriter olma konumlarını kaybetmeme yolunda tedbir almaktadır. Bu bağlamda birçok yazma eseri uhdesinde bulundurup başkalarına çalışma imkânı tanımayacak şekilde üzerine rezerv koyan stokçu akademisyenlerin olduğu bilinmektedir.

Bir diğer problem, bazı genç araştırmacıların çalışılacak eserler hakkında danıştıkları alanın önde gelen hocalarının ilgili eserle ilgili kendi çalışma planları olduğunu belirtip genç araştırmacıları engellemeleri durumudur. Genç araştırmacılardan, az sayıdaki yazma eserlerden tespit ve temin edip çalışmaya yönelenler için de farklı problemler bulunmaktadır. Bunlardan en önemlisi aynı eserin bir başka araştırmacı tarafından da çalışılıyor olması ihtimalidir. Alanda yapılan çalışmaların takip edilerek mükerrer çalışmaların önüne geçilmesinin hedeflendiği, yeterli olmamakla birlikte önemli birtakım teşebbüsler mevcuttur. Bu iyi niyetli teşebbüslerden biri, Hatice AYNUR ve arkadaşlarının elektronik ortamda hazırladıkları veri tabanı niteliğindeki internet sitesi (http://www.osmanliedebiyati.com/) ile araştırmacının çalışmasını kaydederek aynı konuya yönelmeyi düşünen araştırmacıları uyaran sistemdir. Benzer bir sistem şiir mecmuaları ile ilgili M. Fatih KÖKSAL önderliğinde geliştirilen MESTAP projesidir. Söz konusu iki sistem, bir çalışmaya başlamadan önce çalışmanın daha önce yapılıp

yapılmadığı noktasında araştırmacıyı uyarması, zaman ve enerji kaybı yaşanmaması yönünde sağladıkları katkı bakımından büyük önem arz etmektedir. Farklı bir çalışma alanı yaratması ve dolaylı olarak alanda gerçekleştirilen çalışmalar hakkında ciddi manada bilgi sunması yönünden İ. Hakkı AKSOYAK tarafından yürütülen TEBDİZ projesi de saha araştırmacılarına kolaylık sağlayan bir sistemdir.

Ancak gelinen noktada daha önce de belirtildiği gibi kütüphanelerde bulunan eski eserlerin önemli bir kısmı neşredilmiş olup alana hitap eden edebi nitelikli yazma eserlerin sayısı oldukça azalmıştır. Buna rağmen araştırmacıların mutlak surette akademik kariyer basamaklarının bir evresinde metin neşri ile ilgili bir çalışma yapmaları adeta zorunlu kabul edilmekte aksi takdirde araştırmacının yetersizliğine hükmedilmektedir. Diğer bir ifadeyle alan araştırmaları metin aktarma faaliyetine indirgenmiş durumdadır. Sırf metin neşrine yönelik bir çalışma yapabilme adına, edebiyatla ilgisi bağlamında ikinci derecede önemli addedilen eserler üzerine çalışma yapmak da eleştiri konusu yapılmakta ve araştırmacılar çıkmaza sürüklenmektedir. Ancak, neşir çalışmaları için malzemenin tükenme noktasına gelmesiyle birtakım farklı çalışmalara yönelmenin kaçınılmaz olduğu günümüzde, kural koyucu pozisyonundaki mevzubahis araştırmacılar da mecburen yeni çalışmalara yönelmek zorunda kalmışlardır. Bu yeni çalışmaların başında "metin tahlili" başlıklı çalışmalar yer almaktadır.

Yeni bir çalışma alanı yaratması ve tükenme noktasına gelen araştırmaları canlandırması bakımından önem arz eden bu tür çalışmalar her geçen gün artmakta ve daha önce neşredilen eserlerin bir anlamda içerik incelemesine bir giriş yapılmış olmaktadır. Ancak "tahlil" kavramı ve bu kavramın klasik edebiyattaki "şerh" kavramı ile olan benzerlik ve farklılıkları üzerinde tam bir mutabakat sağlanamadığından bu çalışmaların seyrinin ne yönde olacağı da tartışma konusu olmuştur. Bu bağlamda öncü araştırmacıların ilk numunelerini ortaya koymuş olduğu tahlil çalışmalarının özellikle divanlar söz konusu olduğunda, ortak özelliklerinin başında tahlilin sadece bir tespit faaliyetinden ibaret olması gelmektedir. Diğer bir ifadeyle klasik "şerh" sürecinde metnin içine girilerek yazarın ve/veya metnin söylediği ya da okurun metinden anladığı tahkik edilirken tahlil sürecinde kavramsal tespitlerin örnekler ışığında açıklanması tercih edilmiştir. Böylece tahlil süreci, bir divanın kavramsal istatistiğini çıkarmaktan öte bir işlev üstlenmediği için şiirin ve şairin değerlendirilmesinde, yorumlanıp açıklanmasında oldukça yetersiz kalmaktadır. Yeni olma adına klasik şerh yöntemini reddeden bu anlayış tuhaf biçimde çağdaş metin tahlil yöntem ve tekniklerine de oldukça mesafeli durmaktadır. Batı kültürüne ait metodolojinin doğu kültüründe ortaya çıkan edebi ürünlere tatbik edilemeyeceği iddiası, saha çalışmalarını kısır döngülere mahkûm bırakmaktadır.

Metin neşri, şerhi ve tahlili üzerine yaptığı incelemede Mine Mengi, bu kavramların tam olarak neye işaret ettiğinden ve tarihsel süreçteki gelişimlerinden bahsederken karşılaşılan sorunlara değinmekte ve birtakım çözüm önerileri teklif etmektedir mengi 412 . Metin incelemelerinde "şerh" ve "tahlil" kavramlarını ele alırken önce şerh kavramıyla ilgili tafsilatlı açıklamalarda bulunur. Akabinde "şerh" karşısında "tahlil" kavramı ile ilgili olarak şunları kaydeder:

"*Tahlil, metin çalışmalarının son aşaması olup, günümüzde metin incelemesi, metin çözümlemesi olarak da bilinmekte ve kullanılmaktadır. Şerhe göre, edebiyat terminolojisi içinde yer alışı daha yenidir ve şerhle benzeşen özellikleri vardır. Tahlilde de şerhte olduğu gibi bilgilendirme vardır. Ancak şerhe göre tahlil daha kapsamlı, daha metnin bütününe yöneliktir.*" (Mengi, 2007, s.412).

Son cümlede görüleceği üzere "tahlil"in "şerh"den daha kapsamlı ve bütüne yönelik olduğundan bahseden Mengi'nin göz ardı ettiği önemli bir husus vardır. Mevcut "tahlil" çalışmaları özellikle "divan tahlili" başlığı ile bir şairin şiirlerinin bir arada bulunduğu divanların bütüncül bir incelemeye tabi tutulduğu çalışmalardır. Bu noktada bir divan içerisinde her biri müstakil birer sanat eseri olan yüzlerce birbirinden ayrı ve farklı şiirin bir arada mütalaa edilmesi, sanat eserinin kendisinin ihmal edilerek bir bütünün parçası olma hüviyetiyle dikkate alındığını göstermektedir. Bu bağlamda bir divanın tahlilinin, o divanda yer alan şiirlerin anlaşılıp açıklanmasından ziyade şairin poetikasının belirlenmesi sürecine katkı sunacağı açıktır. Bir şiirin müstakil bir eser olduğu hatta o şiirin bir beytinin veya mısraının tek başına ele alınacak sanatsal değere sahip olabileceğinin hesaba katılmaması, yapılacak çalışmanın geçerliliğini zedeleyecektir. Alan araştırmalarında günümüzde gelinen noktayı oldukça kapsamlı biçimde açıkladığı yazısında bahsedilen sorunlara kısmen değinen ve alınacak tedbirlerle ilgili birtakım önerilerde bulunan Namık Açıkgöz sahadaki çalışmaları gruplandırırken metin tahlili çalışmalarının şiir inceleme sürecindeki yetersizliğine dikkat çekmektedir.

"*Metin tahlili metodunda divan, sadece din-tasavvuf, sosyal yapı, insan ve tabiat ile ilgili unsurların mekanik kullanılışı açısından eserin muhtevası üzerinde yoğunlaşır ve elde edilen bilgi, şiirselliği tespitten uzaktır.*" (Açıkgöz, 2007, s.34).

Açıkgöz metin şerhi hakkındaki görüşlerini dile getirirken de şu ifadelere yer vermektedir:

"*Metin şerhi metodu, sahaya olan vukufun az olmasından ve bu konudaki kaynak yetersizliğinden dolayı son derece verimsizdir.*" (Açıkgöz, 2007, s.34).

Metin tahlili veya şerhi niteliğinde çalışma yapan araştırmacılar için dikkat çeken önemli problemlerden biri de çalışmaya konu olan eser ve müellifleri ile ilgili olarak önceden tesis edilmiş bazı hükümlerin kutsanması ve mutlak doğru kabul edilmesi neticesinde farklı bakış açılarına imkân vermeyen anlayışın kırılamamasıdır. Alanın önde gelen ve her biri kendinden sonra gelen takipçileriyle birlikte birer ekol durumunda değerlendirilen araştırmacıların ortaya koydukları hükümlere karşı bakış açısı getirmeye çalışmak, onların değerlendirmelerine eleştiride bulunmak veya onların iddialarının aksi yönde yorumlar geliştirmek genç araştırmacıları bilimsel engizisyonun aforozuna maruz bırakmaktadır. Özellikle akademik kariyer sürecindeki aşamalarda muhalif söylem sahibi araştırmacılar engellenmekte ve adeta bir had bildirme cezasıyla karşı karşıya kalmaktadır. Genç araştırmacı için diğer bir handikap, ideolojik ön yargılara maruz kalması, akademik kimliğinden ziyade mezhep, meşrep ve dünya görüşü bakımından değerlendirilmesidir. Ayrıca araştırmacının hocaları, temsil ettiği veya mensup olduğu ekol ona tahmin edemeyeceği kadar sorun çıkarabilmektedir. Alan araştırmacılarının farklı bakış açıları ile farklı ekollerin meydana gelmesi; çeşitliliğe ve zenginliğe zemin hazırlaması bakımından arzulanan bir durumdur. Ancak her ekolün veya grubun temsilcisi konumundaki araştırmacıların diğer ekol veya grupları reddedip küçümsemeleri ayrışmayı körüklemekte ve farklı düşünenin ötekileştirilmesine sebebiyet vermektedir. Alana katkı sağlayacak farklı ve yeni yaklaşımları merkeze alan çalışmalar değersizleştirilmekte hatta alay konusu edilmekte bu tür çalışmalara imza atan araştırmacılar akademik kariyer basamaklarında engellenmek suretiyle cezalandırılmaktadır. Bu tür ön yargılı yaklaşımların araştırmacıyı tezyif ve tahkir boyutuna vardığı örnekler azımsanmayacak kadar çoktur. Doğal olarak bu tür yaklaşımlar araştırmacının şevkini ve cesaretini kırmakta, kariyer hedeflerini gerçekleştirme uğruna bilimsel özgürlük ve özgünlüğüne darbe vurmaktadır.

Üniversitelerde görev yapan akademik personelin lisansüstü çalışmalarının sonuçlandırılmasından, doçentlik sürecinin neticesine kadar birçok aşamada kişisel ilişkiler, ideolojik yaklaşımlar ve akademik aidiyet gibi faktörler etkili olmaktadır. Çalışmaların değerlendirilmesinde kişisel beğenilere bağlı kabul veya reddetme, çalışmaları nitelikten çok niceliği bakımından ele alma ve çalışılan konuyu önemsiz görme biçimindeki yaklaşımlar oldukça yaygın hale gelmiştir.

Bütün bu kısıtlama çabalarına rağmen sahada özgün çalışmaların sayısı günden güne artmaktadır. Nitelikli çalışmaların ortaya çıkması için gereken en önemli husus baskıcı anlayıştan vazgeçilmesidir.

Klasik Türk edebiyatı araştırmacılarının karşı karşıya oldukları yukarıda açıklanmaya çalışılan alana özgü sorunların haricinde sosyal bilimler sahasında çalışma yürüten araştırmacıların tamamını ilgilendiren daha genel mahiyette birtakım sorunlar da mevcuttur. Bunlardan en önemlisi sosyal bilimlere hak ettiği değerin verilmemesi meselesidir. Bilim kavramını fen ve teknoloji alanlarıyla özdeşleştiren ve sosyal bilimleri akademi üzerinde bir yük olarak telakki edenlerin sayısı göz ardı edilemeyecek kadar çoktur. Bu noktada devlet kurumlarının fen bilimleri alanı çalışanlarına her anlamda pozitif ayrımcılık yapmaları, kaynak aktarımında, insan kaynakları ihtiyaçlarında ve kurumsal destekler noktasında tercihlerini fen bilimleri için kullanmaları sosyal bilimlerin gelişimini sekteye uğratmaktadır. Sosyal bilimlerde çalışanların ortaya koydukları araştırmaların takdirden ve teşvikten mahrum bırakılması, istihdam olanaklarının kısıtlı olması ve mevcut yüksek öğretim politikasının fen bilimlere göre şekillenmiş yapısı sosyal bilimleri tercih noktasındaki araştırmacı adaylarını alandan soğutmaktadır. Dolayısıyla üniversitelerdeki sosyal branşlar, başarı seviyesi düşük orta öğretim öğrencileri için en kötü ihtimalle tercih edip kazanacakları garanti alanlar olarak görülmektedir. Bu durumun neticesinde sosyal bilimlerde eğitim öğretim kalitesi her geçen gün azalmakta ve uzun vadede bu alanda çalışacak nitelikli ve donanımlı araştırmacı adayları fen ve teknoloji alanındaki branşlara yönelmektedir.

Klasik Türk edebiyatı sahasında görülen problemler ve sosyal bilimlerde çalışan araştırmacıların genel sorunlarına ek olarak tüm akademik camiayı ilgilendiren ortak birtakım sorunlar da mevcuttur. Üniversitelerde görev yapan akademisyenler, ağır ders yükleriyle karşı karşıya bulunduklarından nitelikli çalışmalar ve yeni araştırmalar yapmak için yeterli zaman ayırmakta zorlanmaktadırlar. Ders yükü haricinde proje, danışmanlık ve idari görev gibi fazladan emek ve sorumluluk isteyen işlerle de uğraşmak zorunda kalan araştırmacılar özgün çalışma yapma noktasında oldukça zorlanmaktadır. Bu tür sorumluluk ve faaliyetler bazı durumlarda ek maddi getirisi sebebiyle bazen de kurumun ihtiyacının getirdiği zorunluluklara bağlı olarak ortaya çıkmaktadır. Başka bir ifadeyle ekonomik olarak hak ettiği gelire sahip olamayan akademik personel, maddi getirisi olan ek faaliyetler yapmaya zorlanmakta ve bunun sonucu olarak bilimsel çalışmalar ötelenmektedir.

Bütün bu zorluklara ek olarak akademik hiyerarşideki pozisyonlarına, yönetimle olan ilişkilerine ve bazı durumlarda kişisel ilişkilerdeki problemlere bağlı olarak maruz kalınan "mobbing" de önemli ve mevzuatla çözülmesi gereken bir durum arz etmektedir. Bütün üniversitelerdeki en önemli mobbing aracı, belli unvanlar haricinde akademik personelin çoğunluğunun sözleşmeli olan statüleridir. Sözleşmeli olmanın büyük bir tehdit olarak kendini hissettirdiği bir ortamda herhangi bir hususta muhalefet yapmak, aykırı fikir beyanında bulunmak veya görülen bir aksaklık hakkında yorum ve eleştiride bulunmak büyük risk oluşturmakta ve akademisyenin özgürlüğü kısıtlanmaktadır. Küçük ölçekte kendi alanındaki kısıtlamalar büyük ölçekte bütün akademik camia için geçerli sınırlamalar

neticesinde bilimsel özgürlüğün yitirilmesi neticesinde özgün çalışmalar yapma imkânı da ortadan kalkmaktadır.

Sonuç ve Öneriler

Buraya kadar açıklanmaya çalışılan temel problemlerin çözümü noktasında neler yapılması gerektiği hususu ve alınacak tedbirlerle ilgili öneriler şunlardır:

- Klasik Türk edebiyatı araştırmacılarının mevcut çalışma konuları ile ilgili olarak materyal temininin kolaylaştırılması, kaynaklara ulaşma imkânlarının sağlanması, yazma eserlerin elektronik ortama aktarılma sürecinin hızlandırılması, alan araştırmalarında yeni baskısı yapılmadığı için piyasada temininde güçlük çekilen birinci derecede kaynak durumundaki çalışmaların temini noktasında karşılaşılan problemlerin çözümü için resmi kurumların ilgili birimleriyle işbirliği yapılması sağlanmalı.

- Özellikle çalışılacak yazma eserlerin çok fazla bulunmadığı mevcut eserlerin de ulaşılabilirlik noktasında teminin zorluğu göz önüne alınarak araştırmacıların metin neşrine yönelik çalışmalar yapmaları yönünde baskıcı tutumdan vazgeçilmeli, yeni ve orijinal çalışmalar özendirilmeli, alanın önde gelen akademisyenlerinin öncülüğünde alternatif konular ve çalışma alanları tespit edilerek söz konusu çalışmalar için yeni ve uygulanabilir metodoloji hususunda çalışmalar yapılmalı gerekirse ülke genelinde farklı üniversitelerden hocaların bir araya getirildiği çalışma grupları oluşturulmalı.

- Yukarıda kısaca değinildiği üzere Hatice Aynur ve arkadaşlarının alan araştırmaları, İ. Hakkı Aksoyak'ın bağlamsal dizin başlıklı çalışmalar ve M. Fatih Köksal'ın da şiir mecmuaları ile ilgili olarak yaptıkları yapılan ve yapılmakta olan çalışmaların takip edilebileceği daha kapsamlı ve bağlayıcı veritabanı çalışmalarına hız verilmeli, bu bağlamda gerek lisansüstü tezlerin belirlenmesinde gerekse sonraki süreçte yapılacak çalışmaların başka araştırmacılar tarafından mükerreren yapılmasının önüne geçilmeli.

- Genç araştırmacıların özgün eserler ortaya çıkarabilmeleri için onlara özgür bir bilimsel ortam sunulmalı; araştırmacılar aykırı söylemleri, farklı yorum ve değerlendirilmeleri dolayısıyla haksız ve önyargılı değerlendirmelere maruz bırakılıp ötekileştirilmemeli, bu bağlamda alanın önde gelen isimlerinin ortaya koydukları hususlar tartışmaya ve eleştirmeye açık olmalı, onların söylemlerini eleştirenler dışlanma ve hakarete maruz bırakılmamalı.

- Akademik kariyer basamaklarında ve akademik atama süreçlerinde değerlendirme ölçütleri objektif ve rasyonel yazılı mevzuat çerçevesinde belirlenmeli, kişiye özel uygulamaların önüne geçilmeli, bu süreçlerde adalet ve liyakat eksenli değerlendirmeler yapılmalı.

- Büyük ve köklü üniversitelerdeki hocaların taşra ile ilgili olumsuz ve ön yargılı algı ve tavırlarını değiştirecek işbirliğine dayalı faaliyetler özendirilmeli, merkez-taşra ayrımına son verilmeli.

- Sosyal bilimlerin hak ettiği değeri görmesi için bir an evvel sosyal bilimler üniversiteleri kurulmalı, ülke çapında mevcut üniversitelerdeki sosyal branşları özendirecek projeler ve bu projelere aktarılacak kaynaklar arttırılmalı, yüksek öğretime geçişte yüksek profilli öğrencilerin sosyal bilimleri tercih etmelerini sağlayacak tedbirler alınmalı.

- Akademik personelin özlük hakları iyileştirilmeli, akademisyenler maddi anlamda desteklenmeli, sözleşmeli statüden daimi statüye geçirilerek özgür hareket imkânına kavuşturulmalı, kadroya atanma süreçleri için objektif ve denetlenebilir yeni bir düzenleme yapılmalı.

Bilim alanında arzu edilen seviyede nitelikli çalışmaların yapılması için yukarıda bahsedilen temel problemlerin çözümü noktasında ciddi adımlar atılması kaçınılmazdır. Gerek klasik Türk edebiyatı sahasında gerekse sosyal bilimlerin tamamında karşılaşılan temel sorunların çözülmesi, bilimsel hedeflere sağlıklı ve hızlı biçimde ulaşılmasında büyük önem arz etmektedir.

Kaynakça

Açıkgöz, Nâmık (2007). **Klasik Türk Edebiyatı Çalışmaları: Metotlar ve Ekoller**. Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi, Cilt 5, Say› 9, 2007, 19-46.

Mengi, Mine (2007). **Metin İncelemesi Aşamaları, Terimleri ve Bunlardan Biri: Metin Tahlili**. Turkish Studies / Türkoloji Araştırmaları, Volume 2/3 Summer 2007, 407-417.

http://www.osmanliedebiyati.com/

https://mecmualar.tr.gg/

http://tebdiz.com/

UYGUR TÜRKÇESİNDEKİ DİL VE SÖZLE İLGİLİ ATASÖZLERİ ÜZERİNE BİR İNCELEME

Dr. Öğretim Üyesi Levent DOĞAN

Trakya Üniversitesi

Yüksek Lisans Öğrencisi Ceyda ERDİN

Trakya Üniversitesi

Öz

Atasözleri, anonim halk edebiyatının en önemli türlerinden biridir.Biçim, yapı, kullanım yerleri vb. bakımdan diğer türlere göre farklılık gösteren atasözleri özellikle de amaçları, işlevleri ve kesin bir yargı bildirmeleri dolayısıyla diğer türlerden ayrılmaktadır.Anlatılmak isteneni kısa ve net bir şekilde aktarmaları, öğretici yönlerinin bulunması atasözlerinin öne çıkan özelliklerindendir. Aynı zamanda atasözleri, milletlerinkültürünü oluşturan unsurlar zincirinin bir halkasıdır.

Atasözleri konularına göre çeşitli başlıklar altında toplanabilir.Bu konulardan biri de dil ve sözdür. Biz de bu çalışmamızda Uygur Türkçesi atasözlerinin dil ve söz ile ilgili olanlarını toplayıp kendi içinde incelemeye sınıflandırmaya çalıştık. Uygur Türkçesinde dil ve söz ile ilgili çok sayıda atasözü söylenmiştir. Bu atasözleri çoğunlukla zıt unsurlarla birlikte kullanılmıştır. Güzel, doğru, anlamlı ve yerinde konuşma ile zıttı olan unsurlar belirtilmiş, bu yolla anlam kuvvetlendirilmiştir. Dil ve sözle ilgili Uygur atasözleriyle Türkiye Türkçesindeki atasözleri arasında ortak ya da benzer olanlarına rastlanması bazı atasözlerinin evrensel niteliğini ve Türk topluluklarınınaynı düşünce yapısınasahip olduğunu göstermesi bakımından önemlidir.

Anahtar Kelimeler: Atasözü, Uygur Atasözleri, Dil, Söz

A STUDY ON PROVERBS OF UIGHUR TURKISH ABOUT LANGUAGE AND SAYING

Abstract

Proverbs are one of the most important forms of anonymous folk-literature. Proverbs that differ than other forms by shape, structure, place of use etc., diverges from other forms on the account of especially purposes, functions and stating a certain provision. Transmitting what meant to be told in a short and clear way and having a didactic side are prominent characteristics of proverbs. Proverbs are also a link in the chain that forms the cultures of nations.

Proverbs can be gathered under various topics according to their subjects. On of these subjects is language and saying. In this study we tried to examine and classify the proverbs of Uighur Turkish that are about language and saying. There are lots of proverbs of Uighur Turkish about language and saying. These proverbs are used mostly with opposite elements. Opposite elements are indicated by good, true, meaningful talking and by doing so the point is intensified. Encountering common or similiar proverbs of Uighur Turkish and Turkey Turkish about language and saying is important in point of revealing the

universal characteristic of proverbs and demonstrating that Turkic communities have the same mentality.

Keywords: Proverbs, Uighur Proverbs, Language, Saying

Giriş

Her milletin kültüründe ayrı ve önemli bir yeri bulunan atasözleri, yaşanmış olay ve durumların uzun bir tarihsel süreç içinde bellekte yorumlanmasıyla meydana gelen, akla ve mantığa dayalı olarak oluşturulan, didaktik ve yalın bir üslupla söylenen, gerçekliği yadsınamayacak boyuttaki uyarıcı nitelikte, kısa ve hikmetli ifadelerdir.

Konuyla ilgili araştırmacıların görüşlerine baktığımızda atasözlerini benzer ifadelerle belirttiklerini görmekteyiz. Türk halk bilimi ürünlerinden atasözünü Ömer Asım Aksoy, *"Atalarımızın, uzun denemelere dayanan yargılarını genel kural, bilgece düşünce ya da öğüt olarak düsturlaştıran ve kalıplaşmış biçimleri bulunan kamuca benimsenmiş özsözler."* (Aksoy, 2017: 37) olarak, Şükrü Elçin ise *"Nazım, nesir ve her iki şekli ile, eski tecrübeleri –tam bir fikir- komposizyonu içinde teşbih, mecâz, kinâye, tezâd gibi edebî sanatların kudretinden faydalanarak süslü, kapalı olarak veya bâzen açık, mecazsız hususuyla yetişecek gençlere aktaran atalar sözü."* (Elçin, 2004: 626) şeklinde tanımlamıştır. Aksan *"Bilindiği gibi insanoğlunun deneyimlerinden, bilgeliğinden ve benzetme gücünden kaynaklanan; çoğunlukla bir tümce biçiminde oluşarak bir yargı anlatan, kimi zaman ölçü ve uyakla, söyleyiş açısından daha etkili olmaya yönelen sözlerdir."* (Aksan, 2015: 38) tanımını yapmıştır. Verilen tanımlar ışığında; söz sanatlarıyla kafiyelerin kullanılması ve az sözle çok şey anlatmaları bize atasözlerinin söyleyiş mükemmelliğine ulaşmış biçimler olduğunu gösterirken içinde eski tecrübeleri barındırmasıyla da milletlerin geçmişini yansıttığı mesajını vermektedir. Bir toplumun söz varlığında atasözleri taşıdıkları anlam, kültür unsurları, kavramlar ve dil bakımından ciddi anlatımlar içeren ürünler olduğundan o toplumla ilgili pek çok şey hakkında fikir edinmede başvuru kaynakları arasında değerlendirilebilir ve çeşitli şekillerde inceleme konusu yapılabilir.

Aksoy, atasözlerinin dinî sözler ve hadisler gibi insan ruhuna nüfuz eden bir güce sahip olmaları yönüyle kutsal ve inandırıcı sayıldığını, genelgeçer yargıları bildirmeleriyle doğruluğunun herkesçe onaylanmış sözler olduğunu belirtir (Aksoy, 2017: 15).

Uygur atasözlerinde bu hikmetli cümlelerin niteliğinin ve öneminin ortaya koyulduğu atasözlerine rastlamaktayız. *"Atilar sözi-eqilniñ közi ; Konilarniñ sözi - eqilniñ közi"* iki atasözüne göre; gerçekte var olan olay ve durumların öznel duygu ve düşüncelerden bağımsız bir şekilde sadece akılla görülerek ve akla dayanılarak açıklandığı yani atasözlerinin akıl yoluyla oluşturulduğu söylenmiştir. Öyleyse atasözlerinin bir özelliği de anlatılmak isteneni objektif bir şekilde sunmalarıdır. "*Xeliq eqli maqalda"* şeklinde söylenerek atasözleri, halkın zekâsındaki keskinliğin, kıvraklığın, üstünlüğün, kuvvetin, yaratıcılığın ve anlatımlarındaki ustalığın açıkça görüldüğü bir tür olarak belirtilmiştir.

Türkçe atasözlerinin tarihine baktığımızda rastladığımız ilk kaynak Türk dilinin en eski yazılı belgeleri kabul edilen Göktürk âbideleridir (Ölmez, 2008: 533). Göktürk âbideleri gerek belirli konularda yazılmış olmaları gerekse taşa yazılmaları sebebiyle sınırlı bir söz varlığına sahiptir. Bu yüzden yazıtlarda sadece üç atasözü bulunmaktadır (Aksan, 2006: 148). Ancak nasıl ki Türkçenin diğer lehçelerinde yer alan yüzlerce atasözü geçmişten günümüze kadar taşındıysa Köktürk devrinde de daha fazla atasözünün varlığı şüphesizdir (Aksan, 2006: 149). Yazıtlarda belirtilen atasözü sayısı az olmasına rağmen Şenocak, bu atasözlerinin hayatın her döneminde sıklıkla kullanılan, temel düşünceleri ve değer

taşıyan yargıları bildirmeleri dolayısıyla mühim olduğunu dile getirmektedir (Şenocak, 2001: 174). İçerik ve yazılış amaçları yönünden farklı amaçlar güden Orta Türkçe döneminin en önemli üç büyük yapıtı Dîvânü Lûgati-t Türk (Öztopçu, 1992: 18), Kutadgu Bilig (Öztopçu, 1992: 42) ve Atebetü'l Hakayık'ta (Demir, 2013: 48) sözlü edebiyat türlerinden biri olan atasözleri yer almaktadır. Hemen burada belirtelim ki Karahanlı Türkçesiyle vücuda getirilmiş bu üç eserin söz varlığı içinde, gelişmiş bir edebiyata malik Uygurların oldukça çok sayıdaki metinlerinde ve başka Türk lehçelerinde geçen sözcükler bulunmaktadır (Aksan, 2015: 41). Özellikle Dîvânü Lûgati-t Türk değişik alanlara ait konuları barındıran geniş kapsamlı bir eser olmasıyla Türk kültürü açısından diğer iki yapıta göre zengin bir atasözü varlığı sergilemektedir.

Yukarıda bahsettiğimiz Türk dilinin kaynak eserleri içindeki atasözlerinden bir kısmı aynen ya da bazı değişikliklere günümüz Uygur Türkçesi atasözleri arasında yaşamaktadır. Göktürk âbideleri ve Eski Uygur Türkçesi metinlerinde bulunan kısıtlı sayıdaki atasözlerinden sadece birer tanesinin bir benzeri modern Uygur Türkçesinde görülmektedir (Öztopçu, 1992: 39). Dîvânü Lûgati-t Türk'te atasözleri ayrı bir bölüm olarak verilmiştir. Divan'da belirtilen 274[1] atasözü içinden 56'sı bugün hâlen Uygur Türklerinde kullanılmaktadır (Öztopçu, 1992: 40). Kutadgu Bilig'de tespit edilen 8 atasözünden 2'si günümüz Uygur atasözleri arasında bulunmaktadır (Öztopçu, 1992: 42). Bu 2 atasözünden 1'i çalışmamızı oluşturan dil ve sözle ilgili olduğundan o dönem eserinde ne şekilde geçtiğini göstermek yerinde olacaktır. UT.: *"Adem körki yüzdur, yüzniñ körki köz, eġiz körki tildur, tilniñ körki söz."* ; KB.: *"Uḳuş körki til ol, bu til körki söz, Kişi körki yüz ol, bu yüz körki köz."* (Öztopçu, 1992: 42) Görüldüğü gibi her iki atasözünde de ufak değişiklikler dışında anlamlar birbirine çok yakındır. Atebetü'l Hakâyık'ta bulunan 7 atasözünden (Demirci, 2013: 51) 6'sı bugünkü Uygur atasözleri arasında yaşamaktadır. (Öztopçu, 1992: 43). Bu eserde de AT.: "*Bu til başıktursa bütmez, büter ok başı (Ok yarası kapanır fakat dilin açtığı yara kapanmaz)*" (Demirci, 2013: 48) anlamında geçen atasözü, Uygur Türkçesindeki "*Tiġ yarisi kéter, til yarisi ketmes, Qiliç zerbisi üzülidu, til zerbisi üzülmeydu*" 2 atasözüyle benzerdir.

Atasözü veya atalar sözü terimi eskiden "sa-" fiilinden türemiş "sab-sav" sözcüğüyle (Elçin, 2004: 623) ifade edilmiştir. Bu sözcüğün Orhun Yazıtlarında sab: sav, söz, haber (Ergin, 2013: 109), Uygur metinlerinde sab-sav: sav, söz, haber, şöhret (Caferoğlu, 1968: 192, 199), Dîvânü Lûgati-t Türk'te saw: söz, haber, salık; mektup; risale; atalar sözü, darb ımesel; kıssa, hikâye, tarihsel şeyler, şöhret, san (Atalay, 1999: 153) şekil ve manalarında geçtiği görülmüştür. Modern Uygur Türkçesinde atasözü karşılığı olarak "maqal[2]-temsil" kalıplaşmış ifadesi kullanılmaktadır.

Yazının henüz kullanılmadığı dönemde sözlü biçimde ortaya konan türler arasında atasözleri dilden dile dolaşarak varlığını sürdüren eski geleneğin birer taşıyıcılarıdır. Atasözleri yüzyıllar öncesinin ürünü olmalarına rağmen bugün hâlâ canlı bir şekilde kullanılmaktadır. Durumları açıklayıcı ve özetleyici özelliğe sahip olmaları yönüyle amaca bağlı olarak sadece konuşma dilinde değil yazı dilinde de sıkça atasözlerine başvurulmaktadır. Zaten atasözlerinde de atasözleri, sözün süsü olarak belirtilmiş ve atasözsüz sohbetin (sözün) olmayacağı söylenmiştir. "*Qériniñ zinniti saqal, gepniñ ziniti maqal ; Maqalsiz söz bolmas, leqemsiz-er*"

[1] Dîvânü Lûgati-t Türk'te belirtilen atasözü sayısı konu üzerinde araştırma yapmış uzman kişilere göre değişiklik göstermektedir. Geniş bilgi için bk. Atiye Nazlı, Dîvânü Lûgati-t-Türk'ten Günümüze Süzülen Atasözleri.
[2] Arapça "kavl" kelimesinden türetilmiş olan makal sözcüğü "söz, söyleme, söyleyiş" anlamına gelmektedir. (Devellioğlu, 2010: 661)

Atalarımızdan bizlere miras kalan bu kültür hazineleri yüksek anlatım gücüne sahip sözlerdir. Her toplumda olduğu gibi Uygur sözlü edebiyatında da atasözleri ayrı bir konumda bulunmakta ve zengin bir atasözü varlığıyla karşılaşılmaktadır. Uygur Türkleri yaşam felsefelerinin bir aynası olan kendilerine özgü atasözleri meydana getirmişlerdir. Bu atasözleri içeriklerine göre farklı konu başlıkları oluşturularak ele alınabilir. Biz de Uygur Türklerinin atasözlerini dil ve söz başlığı altında incelemeye çalışacağız. Ancak konuyla ilgili ulaştıklarımızı aktarmadan önce dil ve söz kavramları üzerinde duracağız.

İnsanlar arasında iletişim çeşitli yollarla sağlanabilmektedir. Bu çeşitlilik arasında en kolay ve anlaşılır olanı dil ile sağlanandır. Çünkü dil, diğerlerine göre insana kendini daha rahat ve iyi bir şekilde ifade etme olanağını vererek sağlıklı bir iletişimin gerçekleşmesinde temel araçtır. En önemlisi dil, insanın var oluşunun bir anlamıdır.

Dil, insanoğluyla var olan varlıklar alanıdır ve geçmiş sadece dil sayesinde biçimlenerek ortaya konmuştur. Eğer dil olmasaydı insanlar da hayvanlar gibi birbirleriyle anlaşamadan yaşayacaklar ve tarihsel varlık alanından mahrum kalacaklardı (Korkmaz, 2000: 319). Bu noktada düşünmek ve düşünülenle görüleni dille aktarmak insanı diğer canlılardan farklı kılan eylemlerdir. Takiyettin Mengüşoğlu bu konuyla ilgili "*Düşünme ile dil, görme ile dil arasında sıkı bir ilişki vardır. Yaratıcı bir görme, yaratıcı bir düşünme dilde de yaratıcı olur. (...) Bir şeyi/fenomeni/olguyu kendi öz diliyle gören ve düşünen bir insan o şeyi kendi dili ile mutlaka anlatabilir. Bir şeyi, düşünülen ve görülen bir şeyi kendi dili ile anlatamayan bir kimse ezbere gören ve ezbere düşünen, yani varlık dünyasında bir karşılığa dayanmadan söz söyleyen, yazı yazan kimsedir*" (Korkmaz, 2000: 319) demektedir. Tüm bu açıklamalar bağlamında toplumların atasözleri görüleni ve düşünüleni ezbere değil mensubu olduğu dille ve o dildeki kavramlarla kısa kalıp sözlere sığdırarak yaratıcı ve kendine has bir biçimde anlatan en güzel örneklerdir. Dil aracılığıyla geçmişten bugüne taşınan atasözleri hem tarihsel varlık alanımızın hem de kendi varlık alanımızın anlaşılmasında önemli rol oynamaktadır.

Dil bilim üzerine önemli çalışmaları bulunan Saussure, dil (language) ve söz (parole) kavramlarını birbirinden ayırır (Önem, 2011: 58). Dil ve söz her ne kadar birbiriyle ilintili olsa da bazı hususlar bakımından ayrı ayrı değerlendirilmektedir. Süheylâ Bayrav, "*Dil olmadan söylev, söylevsiz dil olamaz*" (Bayrav, 1998: 44) diyerek aslında bu ikililiğin birbirini tamamlayan kavramlar olduğunu vurgulamıştır. Zira dil üzerine yapılacak bütün araştırmalar söze dayalıdır. Bir dil onu konuşanların sarf ettiği sözlerle var olmaktadır (Bayrav, 1998: 43). Nesrin Bayraktar'ın Dil Bilimi adlı kitabında Mehmet Rifat, dili "*tek tek bireyleri değil, bütün toplumu ilgilendiren bir olay; bireyüstü bir dizge, bir soyutlama*" biçiminde tanımlayarak dilin toplumsallığına; sözüyse "*dil dizgesinin özel ve değişken gerçekleşme biçimi, dilin somut kullanımı*" (Bayraktar, 2006: 98) şeklinde tanımlayarak sözün bireyselliğine dikkat çekmiştir. Dil, toplumsallık yönüyle kurallı, pasif ve esastır (Önem, 2011: 59). Kişi, toplumsal olan dili kendine göre kullanmasıyla "idiolekt" (Demirci, 2014: 307) olarak adlandırılan bireysel dile dönüştürmektedir. Yani dilin bireysel yanı söz olarak tanımlanmaktadır ve söz anlıktır (Önem, 2011: 59). Alkaya, atasözlerini duygu, düşünce ve davranışların söze dönüştüğü ve bu sözlerin dille aktarıldığı değerler bütünü olarak belirtmektedir (Alkaya, 2001: 60).

Dil ve söz üzerine söylenmiş atasözleriyle Uygur toplumunun estetik zevkine dair saptamalar yapılması olağandır. Atasözlerinin içeriklerine bakıldığında bir toplumun değer yargılarının tespit edilmesinde ve anlaşılmasında birçok bakımdan dil ve söz temel bir konudur. Bir toplumun hayatı algılayış biçimi, normları, insan ilişkileriyle ilgili ipuçları atasözleri içerisinde saklıdır. Çalışmamızda çok sayıda atasözü

arasından derlediğimiz dil ve sözle ilgili olanlar belli başlıklar altında değerlendirilerek açıklanmıştır. Değerlendirme yapılırken Ercan Alkaya'nın dil ve söz üzerine kaleme aldığı makalesindeki başlıklardan yararlanılmasının yanı sıra elimizde bulunan atasözlerinin bildirdiği anlama göre yeni başlıklar da oluşturulmuştur. Uygur Türkçesi atasözlerinde dil ve söz kişinin kıymetinin, kişiliğinin, karakterinin, ahlakının belirlenmesinde bir ölçüt olarak karşımıza çıkmıştır. Toplumda doğru söylemek, iyi, güzel, az konuşmak övülen değerlerken yalan söylemek, kötü ve çok konuşmak yerilen unsurlardır. Sözün doğru, iyi, güzel, ulu, kötü, boş şeklinde niteliği; az, çok, fazla şeklinde niceliği üzerinde durulmuştur. Dil ise tatlı ve yumuşak şeklinde nitelenirken olumlu ve olumsuz etkilerinden bahsedilmiştir. Bunlar çoğunlukla bir atasözünde mukayese edilerek ve zıttı olan unsurlar kullanılarak verilmiştir. Düşünce ve dil bağlantısı, verilen sözde durmak da atasözlerinde önemi vurgulanan konular arasındadır.

Uygur atasözlerinde "***söz***" dışında aynı anlamdaki "***gep, levz, parañ, vede***" sözcükleri karşımıza çıkmıştır. "Dil" ise "***til***" şeklindedir. "Doğru" sözcüğü "***heq, rast, toġra***" sözcükleriyle ifade edilmektedir. "Yalan" sözcüğü, "***yalġan ve po***" sözcükleriyle karşılanmaktadır. "Kötü" sözcüğüne karşılık olarak "***yaman ve yarimas***" sözcükleri kullanılmıştır. "İyi, güzel", "***yaxşi***" sözcüğüyle karşılanırken "tatlı, yumuşak", "***tatliq, yumşaq, siliq, şérin***" sözcükleriyle karşılanmaktadır. "Fazla", "***artuq***"; "çok", "***ciq, köp, tola***" sözcükleriyle ifade edilmiştir. "***az ve uzun***" sözcükleri aynı şekilleriyle Uygur Türkçesinde bulunmaktadır. "Boş, saçma, gereksiz", "***quruq ve uşşaq***" sözcükleriyle, "gizli", "***xupiyane***" sözcüğüyle karşımıza çıkmıştır. Acı, keskin anlamında ise "***ötkür***" sözcüğü kullanılmaktadır. "Konuşmak, söylemek, anlatmak, demek" fiilleri Uygur Türkçesinde "***éyt-, sözle-, de-***" ve "***söz, gep***" sözcüklerine "***qil-***" yardımcı fiilinin getirilmesiyle (*söz qil-, gep qil-*) oluşturulmuştur.

1. Doğru Söz-Yalan Söz

Uygur atasözlerinde "doğru söz" ve "yalan söz" ile ilgili çok sayıda atasözünün varlığı ve bunlar üzerine verilen olumlu ya da olumsuz yargılar Uygur toplumunun bu konudaki hassasiyetini göstermekle birlikte konunun önemini de ortaya koymaktadır.

Uygur atasözlerinde doğru ve yalan sözün tek başına işlendiği atasözleri yanında birbiriyle karşılaştırma yapılarak verilen atasözleri de karşımıza çıkmıştır. Açıklamalarımıza öncelikle doğru sözün bazı özelliklerinden ve öneminden bahseden atasözlerini ele alarak başlayacağız.

"*Rast gep altunġa oxşaydu"* atasözünde doğru söz bir maden olan altına benzetilerek ne kadar değerli olduğu vurgulanmıştır. "*Rast sözge cavap yoq ; Rast gepke dava yoq"* atasözlerinde doğru sözün sugötürmez bir gerçeklikte oluşuyla üzerine tartışılmayacak kadar kesin, açık ve net ifadeler taşıdığına değinilmiştir. "*Heq söz taşni ériter ; Rast sözdin ölük tirilidu*" bu iki atasözüyle doğruyu söylemenin insanlar üzerinde etkili bir davranış olduğu görülmekte ve aynı zamanda taşı eritmesi, ölüyü diriltmesiyle doğru sözün gücüne yapılan vurgular dikkati çekmektedir. "*Heq söz ölmes*" söyleminde ise doğru sözün esas ve gerçek bir yapıda bulunmasından dolayı gelip geçici değil, kalıcı olduğu belirtilmiştir.

Bir konuyla alakalı olarak doğruyu söylemek veya yalan söylemek insanın kendi tercihi olan bir durumdur. Kişisel değerlerine ve düşüncelerine dayanarak verdiği bir karardır. Sözün "doğru ve yalan" şeklinde nitelenmesi bireylerin hangisini söylemeyi tercih ettiğine göre; toplum tarafından onlar hakkında birtakım yargılara varılmasını sağlamıştır. Toplumda doğru söz söylemek ve dürüst olmak kabul gören eylemlerdir. Konuyla ilgili aşağıda verilen Uygur atasözlerine baktığımızda doğruyu konuşan bireylerin toplum içinde güvenilir, değerli ve itibarlı kişiler olarak tanındıkları dile getirilmiştir. "*Sözi toġriniñ qedri artuq bolar ; Rast gep qilsañ işençlik bolisen ; Sözüñ toġra bolsa, hörmitiñ köp*

bolur" Ayrıca bunlar doğru söylemenin bir insana hayatta kazandırabileceği en güzel vasıflar olarak kişilere karşı olan saygı ve sevgiyi de beraberinde getirmektedir.

"*Sözüñ toġra bolsa, yüzüñ yoruq bolar*" atasözünde doğru sözlü olanların utanılacak veya çekinilecek herhangi bir şeyleri bulunmadığından yüzleri ak ve aydınlıktır. "*Rast éytqan yénilmes*" sözüyle doğru konuşmanın hayatta her zaman insana kazandıracağı bir şeyler olduğu anlatılmıştır.

"*Rast gépiñni yoşurma ; Béşiñni qiliç kessimu tañla, toġra sözüñdin yanma ; Gépiñ heq bolsa, xanġa qorqmay éyt*" örneklerinde doğru olanı söylemenin insana zarar getireceği hatta ölüme götüreceği bilinse bile doğru sözden şaşılmaması ifade edilmiştir. Doğrusu bilinen şeyler saklanmamalı ve hiç kimseden korkmadan, çekinilmeden söylenmelidir.

"*Heq söz aççiq bolar*" atasözünde doğru söz hakikati yansıttığı için "acı" olarak nitelenmiştir. Bu sebeple "*Toġra gep tuqqanġa yaqmas*" atasözünde dendiği gibi yakınımız olan insanların dâhi bazen hoşuna gitmeyebilir. "*Rast gepniñ tatliqi az, yalġan gepniñ aççiqi (az) ; Heq söz aççiq bolur, mévisi tatliq bolur*" Yalan sözlerin ilk başlarda ve daha sonra yalan olduğu ortaya çıkana kadar acısı azdır. Yalan söze kıyasla doğru sözün tatlısı az olsa da meyvesi yani sonucu güzel ve yararlı olur.

"*Rast gep qilġan ademni toqquz yurttin heydeydu ; Heqni sözligen öz ecilidin burun öler*" Sadece menfaatleri peşinde koşan insanların bulunduğu yerde doğruyu söyleyen veya savunan kişilerin sevilmediği söylenmiştir. Böyle bir ortamda doğruyu söylemek bazılarını rahatsız ettiğinden doğru sözlü kişinin ecelinden önce ölmesine neden olur.

Yalan söz, doğru sözün aksine toplum tarafından onaylanmayarak uygun bulunmayan ve kınanan bir eylemdir. Uygur atasözlerinde yalan söz veya yalan söylemeyle ilgili olumsuz yargılar bulunmaktadır.

Yalan söylemek, İslâm dininin genel ahlak ilkelerine aykırılık gösteren kötü bir davranış olarak görülmektedir. Dinimizde müslüman kişilerin yalan söz söylememesi ve hiçbir zaman doğruluktan ayrılmaması istenmiştir. "*Yalġançiliq – imansizliq*" cümlesinde yalan söyleyen kimseler imansız ve inançsız şeklinde gösterilerek yalancılıkla ilgili kesin ve direkt bir yargı verilmiştir. Başka bir Uygur atasözünde "*Yalġan éytqan Xudaniñ düşmini*" denilerek yalan söyleyen kişi Allah'ın düşmanlarından biri olarak görülmüştür. Yine "*Yalġan éytqan er emes, hosul bermigen yer emes*" denilerek de yalan söyleyen kişilerin karakterinden söz edilmiştir.

"*Yalġan éytqan dost emes*" atasözüyle yalan söyleyen kişiden dost olmayacağı belirtilmiştir. O hâlde dostluğun temel ölçütleri arasında yalan söylememek yani dürüst olmak yer almaktadır. Yalanın insan ilişkilerinin zedelenmesine neden olan bir tavır olduğu anlaşılmaktadır.

"*Yalġançi rast éytsimu, uniñġa işenmes ; Yalġançiniñ öyige ot ketse, héç kim işenmeydu ; Yalġançiniñ rast sözimu yalġan ; Yalġançi ras éytsimu uniñġa işenmes*" sürekli yalan söyleyen kişilerin bir zaman sonra bunu alışkanlık haline getirdikleri anlaşıldığında doğruyu söyleseler de onlara inanılmaz. "*Yalġançi törge bir qétim çiqar"* bir kimsenin yalan söylediği fark edildiğinde o kişiye aynı fırsat tekrar verilmez.

"*Yalġanniñ ömri üç kün ; Yalġan gep çapsan biliner ; Yalġan uzun yaşimas*" üç atasözünde verilen müşterek yargı; söylenen söz yalansa kısa bir süre sonra mutlaka ortaya çıkacaktır. Yukarıda verdiğimiz bir atasözünde doğru sözün "ölümsüz" şeklinde tabir edilerek kalıcılığından bahsedildiğine yer vermiştik. Buna karşılık birkaç atasözünde yalan sözün geçiciliği ve uzun ömürlü olmadığı üstünde

durulmuştur. Son olarak "*Yalġan gepniñ tüvi qarangu*" örneğinde yalan söylemenin sonu karanlıktır. Hayırlı bir duruma ve iyiye yorulmamaktadır.

Yalan söz ve doğru sözün karşılaştırıldığı atasözleri 2 şekilde karşımıza çıkmıştır:

a. Yalan söylemeye karşı doğru söylemenin onaylandığı "*Yalġan éytip qutulġandin köre, rastini éytip tutul ; Yalġan sözlep, yaşiġiçe, rast sözlep, ölgen yaxşi ; Yalġan éytip, payda körgiçe, rastini éytip, ziyan körgin ; Yalġanni dep aş yégüçe, rast gep qilip taş ye*" atasözlerinde yalan söyleyerek yaşamaya devam etmektense doğruyu söyleyerek yakalanmanın veya ölmenin yeğ olduğu anlatılmıştır. "*Rastini éytsañ qutulduñ, yalġan éytsañ tutulduñ*" doğruyu söylemenin insanı zor durumlardan kurtarabileceği yalan söylemeninse insanın başına kötü sonuçlar açabileceği vurgulanmıştır.

b. Doğru söylemeye karşı yalan söylemenin onaylandığı 1 atasözüne rastlanmıştır. "*Rast gep qilip çüşsen kişenge, yalġanni sözlep yol tap özüñge*" bir öncekinin karşıtı olarak doğruyu söyleyip sıkıntıya düşmektense yalan söyleyip kurtulmak tercih edilmiştir.

2. Az Söz-Çok Söz

Uygur Türkçesi atasözlerinde az konuşmak desteklenirken çok konuşmak uygun görülmemiştir. "*Gepni az qil, saz qil ; Sözniñ ézi yaxşi, aşniñ tuzi (yaxşi)*" örnekleriyle birlikte diğer tespit edilen Uygur atasözlerinde az, öz ama güzel ve faydalı sözün öneminden bahsedilmiştir. Üstelik "*Köp söz kümüş bolsa, az söz altun*" atasözünde çok söz gümüşe benzetilirken az söz gümüşten daha değerli bir maden olan altına benzetilerek az sözün önemi daha da pekiştirilmiştir. Tam bu noktada atasözleri, az sözle de çok şey anlatabilmenin mümkün olduğunu kanıtlar nitelikteki en güzel örneklerdir.

Kişi, nerede, ne zaman, ne kadar konuşacağını iyi bilmeli ve dozunu ayarlamalıdır. Çünkü her zaman sözün kısası yani az olanı makbuldür. "*Gep - sözüñ cayida bolsa, béşiñ aman bolur ; Kavap ziqida yaxşi, gep vaqtida (yaxşi)*" Her şey gibi söz de yerinde ve vaktinde söylendiğinde iyidir. Kişinin sözü yerinde olursa başı da rahat ve sağlam olur.

"*Tola gepniñ menisi yoq, soġuq aşniñ mezzisi (yoq) ; Tola gep - tuzsiz aş ; Köp atqan bilen palvan bolmas, köp sözligen bilen çiçen bolmas*" atasözlerine göre; çok sözün bir anlamı bulunmaması yanında bir faydası da yoktur. Marifet çok konuşmakta değil az ve etkili konuşabilmektedir. Bu yüzden kişinin çok konuşması onu hatip yapmaz.

Her şeyin fazlası zarar olduğu gibi sözün çok olanı da insana zarar vermektedir. Aşağıdaki atasözlerinde çok konuşmanın bir insana yük olduğu, bir yerden sonra insanı yorararak baş ağrıttığı böyle olunca da hem kendinin hem de dinleyenin düşünme ve anlama yetisini azalttığı belirtilmiştir. "*Köp yamġur yerni buzar, köp gep elni ; Ten rahiti az yéyişte, til rahiti az déyişte ; Köp söz éşekke yük ; Köp söz ademni exmeq qilar ; Gep tola yerde eqil az ;* "*Ciq ġep baş agritidu ; Köp sözligen eqlidin adişar*"

İnsan çok bilip çok düşünse de bunları az sözle anlatmaya gayret etmelidir. Ayrıca çok konuşup her şeyle ilgili fikir beyan etmek demek düşünülmeden söylenen sözler demektir. Dolayısıyla bu da kişinin yanlış şeyler söylemesine yol açarak onu yanıltabilmektedir. Çok sözün inandırıcılığı da az olmaktadır. Aşağıda sıraladığımız atasözlerinde bu düşüncelerin dile getirildiğini görmekteyiz: "*Köp oyla, az sözle ; Köp bilip, az sözle ; Köp bilgen az sözleydu, az sözlişimu saz sözleydu ; Gepni köp bilseñmu, az sözle ; Köp sözligen köp yéñiler ;* "*Sözi tola, inaviti az ; Az sözle, köp añla, az ye, köp çayna*"

"*Gep bir, qulaq ikki ; Dana kişi az sözlep, köp añlar ; Gepni qilġan utmaydu, tiñşiġan utidu*" İnsana konuşmak için bir ağız, dinlemek için iki kulak verilmiştir. Çok konuşmaktan ziyade çok dinlemek tercih

edilmelidir. Bunun bilincinde olan kişiler az konuşurak çok dinlediklerinden daha çok şey öğrenmektedirler.

Atasözlerinde çok konuşmanın olumsuz sonuçları ele alınmış ve az söz söyleyip çok iş yapmak öğütlenmiştir. Çok konuşmak insanı işinden alıkoymakta ve işini yapmaya engel oluşturmaktadır. Böyle kişiler ortaya elle tutulur gözle görülür bir iş çıkaramazlar. Az konuşan kişi ise sadece işine odaklandığından yaptığı işte yol alarak ilerler. "*Gep tola yerde iş buzulidu ; Gepdan bolġuçe, işçan bol ; Az sözle, köp işle ; Qeyerde gep çiq bolsa, şu yerde iş az bolur ; Sözni köp qilġan işni az qilar ; Söz köp yerde iş az ; Çoñ gep qilġiçe, çoñ iş qil ; Gep bilgendin köre iş bil (Gep bilgiçe, iş bil.)*" ya da kişi sürekli konuşmaya devam etse de elinin işte olması belirtilmiştir. "*Aġzin gepte bolsimu koluñ işte bolsun*"

3. Dilin Olumlu ve Olumsuz Etkileri

"*Ölümdin, qutquzarmu til, ölümge tutquzarmu til*" İnsanı ölüme götüren de ölümden kurtaran da dili yani konuşma tarzıdır.

Bir insanın dilini doğru yönde yahut yanlış yönde kullanmasının sonuçları elbette farklı olmaktadır. Dili iyi ve güzel bir şekilde kullanmak insanlardan olumlu dönütler almayı sağlarken kötü bir şekilde kullanmak olumsuz dönütler alınmasına neden olur. Uygur atasözlerinde çoğunlukla tatlı (yumuşak) dil, iyi söz ve güzel söz, zıttı olan kötü sözle karşılaştırma yapılarak bunlardan doğacak sonuçlar belirtilmiştir. Atasözlerinde iyi sözün güzelliğine, hoşluğuna ilgi çekilmiş ve söylendiği zaman insanlarda uyandırdığı hoş duygulardan dolayı baldan tatlı şeklinde nitelendirilmiştir. "*Yaxşi söz baldin şérin (~heseldin tatliq)*". Aynı zamanda atasözlerinde iyi ve tatlı dilli olmanın insana her kapıyı açacağı belirtilerek dilin olumlu etkisi ve insana sağladığı yarar ele alınmıştır. Buna rağmen "*Yaman gep başqa bala*" kötü söz insanın başına zarar ve bela getirerek tehlikeli durumlara yol açmaktadır. Bu sebeple atasözlerinde kötü sözün insana bir fayda vermeyeceği söylenerek dilin olumsuz etkisinden bahsedilmiştir.

"*Tili yumşaq aş yer, tili qattiq – muş ; Aġzi yumşaq ülpet tapar, aġzi qattiq külpet (tapar)* ; *Yaxşi gep taşni yaridu, yaman gep başni ; Yaxşi éġizġa aş, yaman éġizġa taş*" sıraladığımız atasözlerinde genel bir ifadeyle; tatlı dilli, güzel söz konuşan kişilerin iyilik bulacağı sert ve kaba konuşanların ise kötülük bularak sıkıntılarla karşılaşacağı söylenmiştir. Mesela; "*Aġzi yumşaq aç qalmas ; Aġzi yumşaqniñ rizqi keñ*" dilin olumlu etkisine örnek oluşturan iki atasözünde tatlı dilli olmanın insana getireceği iyilikten bahsedilmiş ve nerede olursa olsun aç kalmayacağı, rızkının artacağı belirtilmiştir.

"*Aġzi yumşaq ülpet tapar"* Ayrıca yumuşak sözlü kişiler cana yakın bir yapıya sahip olduklarından insanlarla daha kolay iletişim sağlayarak güzel dostluklar kurmaktadırlar.

Uygur atasözlerinde güzel söz ve kötü sözün insanlar üzerindeki tesirleri şöyle özetlenmiştir: Güzel söz insanın gönlünü yumuşatarak, insanı mutlu eder. Öfkeli kişileri dâhi yola getirir. Fakat kötü söz insanı üzerek yaşlandırır. "*Yaxşi gep canniñ tiriki, yaman gep canniñ ékiki ; Yaxşi söz dilni éritidu, Yaman söz canni qéritidu* ; *Tatliq til yilanni teşiktin çiqaridu."*

Bu başlık altında son olarak kötü söz içerisinde değerlendirebileceğimiz dedikodu üzerine söylenen Uygur atasözlerine baktığımızda dedikodu yapanın dilinin, dinleyenin ise kulağının kesilmesi şeklinde sert bir hüküm verildiğini görmekteyiz. "*Ġeyvetxorniñ tilini kes, añliġanniñ quliqini kes.*" Bununla birlikte atasözlerinde dedikodunun kötü ve zararlı bir davranış olduğundan bahsedilmiştir. "*Musibet köñülni buzidu, ġeyvet öyni (buzidu) ; Ġeyvet dunyani bulġar.*" Atasözlerine göre; dedikodu dünyayı

karıştırır. İnsanları birbirine düşürerek birliği ve beraberliği, evin huzurunu bozar. Bu yüzden "*Ussul tüzde yaxşi, gep yüzde (yaxşi)*" atasözünde sözün kişinin arkasından değil de yüzüne söylenmesinin iyi ve doğru bir davranış olduğu belirtilmiştir.

4. Dil-Kişilik İlişkisi

Kişilik; bireyin yetiştirilme tarzı, içinde büyüdüğü ve yaşadığı çevre, yaşama biçimi gibi etmenlerle sahip olduğu düşünce yapısına bağlı olarak oluşmakta ve herkeste farklı şekillerde gözlenmektedir. Bu yönüyle kişilik, bizi biz yapan ve diğer bireylerden ayıran en önemli detaydır.

Etrafımızdaki insanların nasıl bir kişiliğe sahip olduğunu anlamamızda onlarla ilgili fikir veren pek çok unsur arasında en yardımcı olanı iletişim kurarken kullandıkları dil ve sözcüklerdir. Doğal olarak insanın kişiliği konuşma üslubuna yansımaktadır. Uygur atasözlerinde de kişinin nasıl biri olduğu sohbet ederken kullandığı dille, sarf ettiği sözlerle anlaşılmakta ve bunlara göre toplum içinde kişiye bir değer biçilmektedir. "*Adem söhbette biliner ; Adem sözidin bilinir ; Ademniñ özige béqip sözi* ; *Adem tilidin, eşek quliġidin* " ; "*Üzige qarima, sözige qara ; Özeñge baqma, sözüñge baq*" insanın yüzüne veya dış görünüşüne bakarak değil sözüne bakarak karar verilmesi vurgulanmıştır.

İyi ve kötü şahsiyetli kişilerin söyledikleri sözlerin niteliği bile farklı olmaktadır. "*Yaxşiniñ gépi may bolur, yamanniñ gépi lay bolur*" İyi insanın sözü yağ gibi akıcı ve ince, kötü insanın sözüyse bir şeye yaramaz ve çamur gibidir. Edepli ve terbiyeli insanın sözü de güzeldir. "*Edeplik éġizniñ sözi güzel*"

"*Pitnixorniñ sözi yaman, sözidinmu özi (yaman) ; Ölükniñ közi yaman, uruşqaqniñ sözi (yaman) ; Uruşqaqniñ sözi yaman ; Ölükniñ közidin qorq , cédelçiniñ sözidin (qorq) ; Yamanniñ aġzidin yaxşi gep çiqmas*" Kavgacı, kötü ve sahtekâr insanlar düzgün bir kişiliğe sahip olmadıkları için kendileri gibi sözleri de kötüdür.

İnsanın iç dünyasında yaşadığı şeyler mutlaka davranış ve sözlerine aksetmektedir. Kişinin yüreğinde hissettiği, zihnini meşgul eden ve muhayyilesinde yer edinen ne varsa dilinden de o dökülmektedir. Bir nevi içsel duyguların dil ve söz aracılığıyla dışavurumu gerçekleşmektedir. Uygur atasözlerinde özellikle dil-gönül arasındaki bağı vurgulayan atasözleri göze çarpmaktadır.

Nitekim "*Parañ köñüldin çiqar*" atasözünde de dendiği gibi söz gönülden yani içten gelmekte ve insan gönlünde ne hissediyorsa dışarıya da onu yansıtmaktadır.

"*Köñülde nime bolsa, aġizdin şu çiqar ; Kişiniñ tiliġa emes, diliġa qara* ; *Til dilġa baġliġ ; Köñli tüzniñ gépi tüz ; Dilni til aşkarilar ; Dili egriniñ tili egri ; Dili pakniñ tili pak ; Dili tatliqniñ tili tatliq ; Diliñ tüzük bolsa, tiliñmu tüzük bolur*" Atasözlerinde dil gönüle bağlanmıştır. Bir kişinin içi nasılsa dili de öyledir. Kişinin gönlü doğru ve temizse dili de iyi ve düzgündür, eğer gönlü kötü ve bozuksa dili de kötüdür.

Yukarıda örnekler vererek açıkladığımız vaziyetin zıttını veren atasözleri de görülmüştür. Şöyle ki, bazen insanlar göründüğü gibi olmayabilirler. İnsanların sadece sözlerine bakarak onlar hakkında iyi veya kötü şeklinde bir yargıya varmak her zaman doğru bir netice vermez. Tatlı dilli, güzel sözlü olmanın altında bazı çıkarlar ve kötülükler var olabilir. Böyle bir kişiliğe sahip olanların isteklerine ulaşmak için seçtiği en iyi yol tatlı dillerini kullanarak insanları aldatmaktır. Tabii ki kimsenin içini ve düşüncelerini bilemeyeceğimizden güzel sözler karşısında etkilenmek de olası gözükmektedir. "*Quşni yem bilen aldaydu, kişini gep bilen ; Aldamçiniñ gépi çirayliq, köñli tüzniñ qiliqi (çirayliq)*" Kişinin sözle aldatıldığı atasözlerinde de söylenmiştir. Üçkağıtçı, dolandırıcı kişiler güzel sözler söyleyerek

insanları kandırırlar. Durumla ilgili atasözlerine göre kişinin gönlünde olanla ağzından çıkan sözü bir değildir. Bu durum Uygur atasözlerinde anlatılırken söz; şeker, bal ve kaymağa, gönül ise zehir ve şeytana benzetilmiştir. "*Ağzi qaymaq, köñli maymaq ; Ağzı Musa, içi Pérun* ; *Ağzida külke - çaqçaq qoynida palta – piçaq ; Ağzi şéker, dili zeher ; Ağzida "Alla", köñlide şeytan ; Ağzida bar, köñlide yoq ; Tili hesel, dili zeher ; Yilanniñ tili yumşaq, zehri bar* ; *Ağzidin hesel tamidu, köñlidin zeher* ; *Tatliq tildin zehermu tamçilar ; Tili tüzük, dili buzuq*"

"*Dili buzuq başqilardin éyib izder*" yine bu atasözünde de kötü kalpli kişilerin başkalarının ayıbını arayarak onların kötülüğünü istediği söylenmiştir.

Söylenenle sergilenen davranışların, kişinin içiyle dışının aynı olmaması kötü bir kişiliğe sahip olunduğunu gösterir. Tutarsızlık ve kişinin kendiyle çelişmesi söz konusudur. Bu da hem kişilik hem de davranış bozukluğunun bir işaretidir.

5. Söz Vermek Ve Sözünde Durmanın Önemi

Söz vermek ve verilen sözü yerine getirmek ahlaki erdemlerimizden biri olup iyi huyun ve güzel ahlakın bir işaretidir. Verilen sözün arkasında durmak en başta kişinin kendine duyduğu saygıyı ifade etmektedir. Kişi toplum içindeki itibarını gösterdiği davranış ve tutumlarıyla kendi belirlemektedir. Bu açıdan sözünün eri olanlar da toplum tarafından saygı gösterilmeye layık kimselerdir. Aynı zamanda bu kişiler itibarlı, disiplinli, sorumluluk sahibi, dürüst, erdemli, faziletli olmak gibi önemli vasıflara sahiptirler. "*Eger turmisañ sözüñde, hörmet bolmas özüñde*" Buna karşıt verilen sözde durulmamak kişinin özsaygısını, itibarını zedeleyen utanç verici, toplum tarafından kınanan bir harekettir ve bu kişilere saygı duyulmaz.

"*Çiqqan söz atqan oq ; Sözmu éğizdin çiqar*" ağızdan çıkan söz atılan ok gibidir. Geri dönüşü yoktur, bu yüzden verilen sözün gereği neyse yerine getirilmelidir. "*Vede - qerz démektur*" atasözünde, verilen söz ödemekle yükümlü olunan bir borçtur. O hâlde kişinin verdiği söz, mutlaka gerçekleşmesini sağlayacağı bir vazifesi bir ödevi sayılmıştır. "*Söz bermek oñay, qilmaq tes*" atasözünde söylendiği gibi söz vermek kolaydır ancak önemli olan ve zor kısım bunu gerçekleştirmek için adım atmak ve çaba harcamaktır.

Uygur atasözlerinde sözünü tutan kişiler halk tarafından mert, yiğit kavramlarıyla anılmış ve bu özelliklere sahip karakterdeki kişilerin verdiği söze bağlılık göstererek sözünden dönmeyeceği ifade edilmiştir. "*Mert sözidin qaytmas, yolvas izidin ; Vedige vapa qiliş - merdniñ işi ; Levzide turmiğan yigit emes ; Vediside turmiğanniñ yüzi sörün*" söz verip de tutmayanlar ise erdemsiz kimseler olarak belirtilmiştir.

6. Düşünce-Söz İlişkisi

Dil, zihinde tasarlanan düşüncelerin ifade edilmesinde bir aktarım aracıdır. Düşünülenin tüm derinliğiyle ve kapsamlı bir şekilde anlatılabilmesi için dil gereklidir (Alkaya, 2001: 64). Uygur atasözlerinde kişinin söz söylemeden önce enine boyuna iyice düşünmesi ve hesap etmesi gerektiğine değinilmiştir. Gerek toplum içindeki konuşmalarda gerekse ikili iletişimde ağızdan çıkacak söze dikkat edilmelidir. Kişi ilk olarak kendi içinde olup bitecekleri muhakeme etmeli ve ona göre doğru sözcükleri seçerek lafını söylemelidir. Söylenen sözün nereye varacağı sonuçlarının nelere mal olacağı ayrıntılı bir biçimde ve tekrar tekrar düşünülmelidir. Düşünülmeden söylenen bir söz kişinin aleyhine gelişebileceği gibi karşı tarafın da incinmesine, zarar görmesine, sıkıntılı ve güç durumlarla karşı karşıya kalmasına yol açabilir. Şaka yollu konuşmalarda da düşüncesizce söz söylemek ve davranmak yanlış anlaşılmaya

sebep olabilir. "*Ağzimġa keldi dep sözliseñ, elde abruyuñ bolmas*" İnsanın her ağzına geleni düşünmeden söylemesi saygınlığını yitirmesidir.

Atasözleri, dilin heyecana bağlı olarak oluşturduğu ileti ve davranışların kontrol edilmesi hususuna dikkat çekmektedir. Dil ve davranışlarımızı düşüncelerimiz doğrultusunda şekillendirmemiz atasözlerinde açıkça belirtilmektedir (Alkaya, 2001: 65). Söz söylendikten sonra o sözü değiştirmek veya geri almak olanağımız bulunmadığından sözlerimizi düşünce süzgecinden iyice geçirdikten sonra söylememiz gerektiği aşağıda verilen atasözlerinde vurgulanmıştır. "*Nanni çaynap ye, gepni oylap de ; On qétim oyla, bir qétim éyt ; Oynap sözliseñmu, oylap sözle ; Avval oyla, andin sözle ; Éşinġa béqip ye, ağziñġa béqip de ; On oylap bir sözle ; Söz qiliştin avval ağziñda çaynap kör.*"

7. Acı Söz-Kırıcı Söz

Kişiler arasında istenerek ya da istenmeyerek söylenen bazı sözler ve gösterilen davranışlar kırgınlığa neden olmaktadır. Bir anlık öfkeyle ağızdan çıkan acı, dokunaklı ve kötü sözler belki bir ömür boyunca insanın aklından çıkmaz. Özellikle bu sözler sevilen, değer verilen kişiler tarafından söylendiğinde etkisi daha fazla hissedilmektedir. Yunus Emrenin dillendirdiği "*Bir kez gönül yıktın ise, o kıldığın namaz değil/Yetmiş iki millet dahî, elin yüzün yumaz değil.*" sözüyle gönül yıkmanın bedelinin son derece ağır olduğu ve telafisinin bulunmadığı anlaşılmakla birlikte meselenin ehemmiyetine de varılmaktadır. İnsanları incitmemeye, kalp kırmamaya ayrıca özen gösterilmelidir. Bir Uygur atasözünde "*Tildin dilġa yol bar*" Dilden kalbe yol olduğu söylenerek; içtenlikle ve tatlılıkla konuşulduğunda bir insanın gönlüne girmenin, ona mutluluk vermenin imkânı belirtilmiştir.

Bir önceki konu başlığımızda söylediğimiz düşünerek konuşmaya başlamanın önemi burada da geçerlidir. Dil kılıçtan da keskindir. Uygur atasözlerinde sinirle, öfkeyle, düşünülmeden ağızdan çıkan sözlerin gönülde açtığı yara ve bu sözlerin insanın canını kılıçtan daha çok acıttığı; el, baş, dayak, bıçak, kılıç yaralarının zamanla kapanacağı fakat söz yarasının hiçbir zaman unutulmayacağı defalarca dile getirilmiştir. Bu dokunaklı, acı ve incitici sözlerin insanın içine işleyerek verdiği üzüntü anlatılmıştır. "*Tevip neşteri ettin öter, tilniñ neşteri candin öter ; Süyeksiz til süyek sundurar ; Baş yarisi kéter, til yarisi ketmes ; Qol yarisi kéter, til yarisi ketmes ; Söz yarisi ketmes ; Tayaq yarisi kéter, til yarisi ketmes ; Til qiliçtin (~tiġdin) ötkür ; Til yarisi dilni ağritar, tiġ yarisi tenni (ağritar) ; Ötkür söz atqan oq ; Piçaq yarisi untular dil yarisi untulmas ; Tiġdin qorqma, tildin qorq ; Tiliniñ söñiki yoq ; Oq tendin öter, til candin ; qiliç zerbisi üzülidu, til zerbisi üzülmeydu* ; *Éġizniñ noḫtisi yoq, tilniñ söñigi.*"

8. Dilin Gücü

Uygur atasözlerinde dil her şeyin üstünde görülmüştür. Kullanılması bilindiği takdirde dil, güç ve karmaşık durumlar karşısında dâhi olmazları olduran bir güce, kabiliyete sahiptir. Bir dili güçlü kılan ise çok yönlü bir yapıda olması buna bağlı olarak pek çok bilim dalı ve unsurlarla ilişiğinin bulunmasıdır.

"*Til kiçik bolsimu dunyani buzup tüzer*" Dilin hacmi küçük olsa da işlevi büyük ve önemlidir. İnsan diliyle dünyayı yönetir hatta bozup düzeltebilir. *"Şirni til bilen yétekleysen ; Pil kötürmigenni til kötürer ; Pil küçlük emes, til küçlük"* atasözlerinde dilin aslan ve fil gibi çok kuvvetli ve büyük iki hayvanla karşılaştırılarak bunlardan daha güçlü, olağanüstü bir sistem olarak belirtildiğini görmekteyiz.

"*Baş - xezine, til - açquç; köz - saqçi, qol – bayliq"* atasözüyle dilin hem gücü hem de önemi belirtilmiştir. Buna göre; hayattaki her şeyin çözülmesinde, açıklanmasında ve açığa çıkmasında dil,

anahtar rolü oynamaktadır. Yani anahtarın kapı açma görevi dile yüklenmiştir. Nasıl ki anahtar olmadan bir kapının açılması çok zor ise dil olmadan da bir şeyleri anlatmak kolay olmayacaktır.

9. Büyük/Anlamlı Söz-Gereksiz/Boş Söz

"*Uluġ til uluġ dildin çiqidu*" Büyük, ulu sözler ancak yüce gönüllü, bilge kişilerce söylenmektedir. Bu sözlerin bir anlam bütünlüğüne sahip olması, okunduğunda veya duyulduğunda insanda bir şey uyandırarak fayda vermesi ve bir düşünce iletmesi önemlidir.

Uygur atasözlerine göre; akıllı, bilgili kişilerin sözleri altın değerindedir. Çünkü doğru ve üstün nitelikli sözlerdir. Bu kişiler faydasız ve anlamsız söz söylemezler. Anlamlı, hikmetli sözlere karşılık bir değeri bulunmayan sözler boş sözlerdir. Boş sözler kulağa hoş gelmediğinden kimse dinlemek istemez. Atasözlerinde de boş ve saçma konuşan kişilere kulak verilmemesi tavsiye edilmiştir. "*Çéverniñ qoli altun, danişmenniñ gépi (altun). ; Bilimliqniñ gépi oñ, bilimsizniñ gépi toñ ; Eqilliq adem paydisiz gep qilmas ; Nadan gep bérer, eqilliq nep (bérer) ; Quruq gep qulaqqa yaqmas ; Quruq gepke qulaq salma ; Quruq gep baş aġritar ; Uşşaq gep éşekke yük.*"

Aslında burada verilmek istenen bir diğer düşünce insan için eğitim ve öğrenim görmenin gerekliliği ve önemidir. Alınan eğitim kişinin sözlerinde ve davranışlarında belirmektedir. Örneğin; "*Aqilniñ sözi ömri ötküçe, nadanniñ sözi işiktin çiqquçe ; Nadan bilmes özini, oylap qilmas sözini, Eqilliqni işidin bil, bilimlikni sözidin (bil)*" öğrenim görmemiş cahil kişiler düşünerek konuşmazlar. Sözlerinde herhangi bir mana bulunmadığından akılda kalıcı bir tarafı yoktur o an unutulur gider. Fakat eğitim almış, bilgili kişilerin sözleri mantıklı ve akla uygun olduğundan yaşam boyu unutulmaz. Zaten bilim sahibi kişi, sözleri ve konuşmalarıyla kendini belli etmektedir.

10. Sözün İşle Pekiştirilmesi

Atasözleri telkin etme görevi taşımaktadır. Telkin yoluyla kişiler güdülenerek harekete geçirilmektedir (Alkaya, 2001: 63). Konuyla ilgili Uygur atasözlerinde de vaat edilen, yapılacağı söylenen bir işin sözde kalmayarak uygulanması istenmiştir. Atasözlerinde verilen yargıyla kişiler uyarılarak güdülenmektedir. Sözün işe dönüşmesi sağlanmaya çalışılmaktadır.

Ağızdan çıkan her sözün arkasından yapılması beklenir. "*Söz bilen polu pişmas, may bilen gürüç lazim*" Pilavın pişmesi için yağ ve pirinç gerekliyse söylenen şeylerin gerçekleşmesi için de çaba göstermek gerekir. "*Éġizda oñay, qolda tes*" Herkes bir şeyler söylese de bunu gerçekleştirebilen kişi sayısı çok azdır. Çünkü iş yapılma aşamasına geldiğinde söylendiği gibi kolay olmadığı görülür. Dilden her geleni her zaman yerine getirmek mümkün değildir. Eğer mümkün olsaydı"*Tildin kelgen qoldin kelse, her kim padişa bolar*" atasözünde söylendiği gibi herkes padişah olurdu. Ayrıca "*Éġizda bar, emelde yoq*" atasözünde bir şeyi yapacağını söyleyen fakat yerine getirmeyen kişilerin halk tarafından küçümsendiği görülmektedir.

"*Quruq gepke qorsaq toymas*" atasözüyle de sadece o işin lafını etmeyle bir yere varılamayacağı ve uğraş verilmeden başarıya ulaşılma olasılığının bulunulmadığına değinilmiştir.

11. Anne Sözü-Baba Sözü

Bu başlıkla ilgili Uygur atasözlerinde rastlanan iki atasözüne göre; "*Dadañniñ sözi oq, anañniñ sözi ozuq, Aniniñ aççiq sözi perzentniñ eqil közini açar*" bir annenin sözleri her hâlükârda çocuğa yarar

sağlar. İlk atasözünde de anne sözünün "azık" olarak belirtildiğini görmekteyiz. Fakat bazen annelerin çocuğuna karşı acı sözler söylemesi onun iyiliğini istemesinden kaynaklıdır. Bu sözler acı da olsa çocuğa ağır gelmez. Doğruyu ve yanlışı görmesine, çocuğun akıl gözünün açılmasına yardımcı olur. Babanın söylediği söz, annenin sözünden farklı olarak ok gibidir. Yani baba sözü çocuğa annenin söylediği sözler gibi gelmemektedir.

Sonuç

Çalışmamız Uygur atasözleri arasından dil ve sözle ilgili tespit edilen 617 atasözünün incelenmesiyle oluşturulmuştur. Dil ve söz konulu atasözü sayısının bu kadar yüksek olması hem dilin hem de sözün insan hayatında önemli bir yer tuttuğunu göstermektedir.

Dil de söz de kişinin ve o toplumun kimliğidir. O hâlde dil ve söz bağlamında ele alınan atasözleri Uygur toplumunun sahip olduğu manevi karakterini, değerlerini, millî şuurunu ortaya koymaktadır. Bu atasözlerinde bireysel ve toplumsal bilincin farkına varılmasını sağlayan hükümler verilmiştir. "*Kişiniñ peziliti tildin bilinur*" örneğinde kişinin erdemli olup olmadığı dilinden bilinmektedir. Öyleyse kişi, söyleyeceği sözlerin önemli olduğunu ve toplumda kullandığı dile göre vasıflandırılacağı bilincine varmaktadır. Bunun gibi her konuyla ilgili birçok örnek mevcuttur. Dil-söz; kişinin kültür, ahlak, aldığı terbiye ve eğitim seviyesinin görülmesini belirli kılmaktadır.

Halkın ortak duyuş, düşünüş, davranış, tavır ve tutumlarının yansıması olan atasözlerinde dil ve söz türlü yönleriyle değişik konularla değerlendirilmiştir. Bu atasözlerinde kişilerde bulunması veya bulunmaması gereken vasıflar ve davranışlar belirtilmiştir. Her kişi için olması gerekenin, uygun olanın neler olduğu bildirilmiştir. Buna göre; Dilin kullanımı önemlidir. Kişinin toplumda kendine yer edinebilmesi, itibar görmesi vb. her şey dili kullanım biçimine ve kişiliğine bağlıdır. Uygur Türklerinin atasözlerinde dürüst olmak, doğru sözlü olmak, faziletli olmak, her zaman tatlı dilli, güler yüzlü olmak; konuşacağı yeri ve zamanı bilmek, az, öz, anlamlı ve düşünerek konuşmak konuları üzerinde sıkça durulmuştur. Çünkü bunlar insanı insan yapan değerlerin başında gelmektedir. Buna karşılık kötü söz, kırıcı söz, yalan söylemek, dedikodu yapmak, çok konuşmak atasözlerinde tasdik edilmeyen, uzak durulması tavsiye edilen çirkin davranışlar olarak karşımıza çıkmıştır. Esasen hepsi dil-söz bütünlüğünün parçaları gibidir.

Ayrı bir çalışma konusu olabilecek Türkiye Türkçesi atasözleriyle Uygur Türkçesi atasözlerinde arasında dil ve sözle ilgili aynı veya benzer 101 atasözü bulunmaktadır. Bu ayniyet ve benzerlik birbirinden uzak coğrafyalarda ayrı medeniyetler kurmuş olan Türklerin; ortak bir düşünce, hissiyat, zihin, sezgi ve ruhla atasözlerinde birleşiminin en önemli göstergesidir.

Aynı veya benzer atasözlerine birkaç örnek şu şekildedir:

UT. "Süyeksiz til süyek sundurar. (Dilin kemiği yok, ama kemik kırar.) ***TTA. Dilin kemiği yok ama kemik kırdırır.*** *" ; UT. "Adem tilidin, éşek quliqidin. (İnsan dilinden, eşek kulağından (yakalanır).* ***TTA. İnsan sözünden (ikrarından) hayvan yularından tutulur.*** *" ; UT. "Gep bilen polu pişmaydu. (Söz ile pilav pişmez.)* ***TTA. Lafla peynir gemisi yürümez.*** *" ; UT. "Sözni qiliştin burun ağziñda pişirival. (Sözü söylemeden önce ağzında pişir.)* ***TTA. Sözünü pişirmeden söyleme, TTA. Sözünü bil pişir, ağzını der devşir.***"

Konunun daha iyi görülmesi ve dil-sözün öneminin kavranması açısından dil-sözle ilgili ulaştığımız 617 Uygur atasözünden 250'si yanlarında Türkçe açıklamaları verilerek aşağıda sıralanmıştır.

Kısaltmalar

AT.: Atebetü'l Hakayık

KB.: Kutadgu Bilig

UT: Uygur Türkçesi

TTA.: Türkiye Türkçesi Atasözleri

Kaynakça

Aksan, D. (2006). Anadilimizin Söz Denizinde. Ankara: Bilgi Yayınevi.

Aksan, D. (2015). Her Yönüyle Dil Ana Çizgileriyle Dilbilim. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Aksan, D. (2015). Türkiye Türkçesinin Dünü, Bugünü, Yarını. Ankara: Bilgi Yayınevi.

Aksoy, Ö. A. (2017). Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü/Atasözleri Sözlüğü-1. İstanbul: İnkılâp Kitabevi.

Alkaya, E. (2001). Tatar Türkçesindeki Dil ve Sözle İlgili Atasözleri Üzerine Bir İnceleme. Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, C11(2), 55-76.

Atalay, B. (1999). Divanü Lûgat-it-Türk Dizini. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Bayraktar, N. (2006). Dil Bilimi. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.

Bayrav, S. (1998). Yapısal Dilbilimi. İstanbul: Multılıngual.

Caferoğlu, A. (1968). Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü. İstanbul: Edebiyat Fakültesi Basımevi.

Demir, E. (2013). Atebetü'l-Hakâyık'ta Geçen Deyimler, Atasözleri Ve Özdeyişler. Türkiyat Mecmuası, C23, 37-52.

Demirci, K. (2014). Türkoloji İçin Dilbilim (Konular, Kavramlar, Teoriler). Ankara: Anı Yayıncılık.

Devellioğlu, F. (2010). Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat. Ankara: Aydın Kitabevi.

Doğan, L. (2011). Uygur Atasözleri-Uygur Maqalliri. İstanbul: Sembol Grup Baskı Yayın.

Elçin, Ş. (2004). Halk Edebiyatına Giriş. Ankara: Akçağ Yayınları.

Ergin, M. (2013). Orhun Abideleri. İstanbul: Boğaziçi Yayınları.

Korkmaz, R. (2000). Dil Bilincimizin Serüveni veya Bir Varlık Alanı Olarak Türkçe ve Atatürk. Türk Dili, 580, 319-326.

Nazlı, A. (2008). Dîvânü Lûgati-t-Türk'ten Günümüze Süzülen Atasözleri. Merhaba/Akademik Sayfalar (Kaşgarlı Mahmud Özel Sayısı), 380-384.

Ölmez, M. (2008). Divanü Lugati't-Türk'teki Atasözleri Üzerine. Türk Dili, 683, 533-535.

Önem, E. (2011). Bireysel Dil Kullanımını Etkileyen Etmenler. Dil Dergisi, 152, 57-67.

Şenocak, E. (2001). Göktürk Yazıtlarında Türk Halk Edebiyatı Unsurları. Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, C11(2), 165-176.

Öztopçu, K. (1992). Uygur Atasözleri ve Deyimleri. İstanbul: Doğu Türkistan Vakfı Yayınları.

Dil ve Sözle İlgili Bazı Atasözler

1. Aç qosaqqa söz yaqmas. *(Boş söz aç midenin hoşuna gitmez.)*

2. Adem derex, vede yiltiz. (*İnsan ağaç, söz kök.)*

3. Adem gep bilen aldinar, Quş yem bilen aldinar. (*İnsan söz ile, kuş yem ile aldanır.)*

5. Adem körki yüzdur, yüzniñ körki köz, eğiz körki tildur, tilniñ körki söz. *(İnsanın güzelliği yüzdür, yüzün güzelliği göz, ağzın güzelliği dildir, dilin güzelliği de söz.)*

6. Adem qimmiti söz bilen, aşniñ qimmiti tuz (bilen). *(İnsanın kıymeti söz ile, yemeğin kıymeti tuz ile.)*

7. Adem söhbette biliner. *(İnsan sohbette belli olur.)*

8. Adem sözidin biliner. *(İnsan sözünden belli olur.)*

9. Adem tilidin, éşek quliqidin. *(İnsan dilinden, eşek kulağından (yakalanır).*

10. Adem yüz jil yaşisa, sözi miñ jil yaşaydu. *(İnsan yüz yıl yaşasa, sözü bin yıl yaşar.)*

11. Ademniñ levzige baqmay, herikitige baq. *(İnsanın lafına bakmadan, hareketine (yaptığına) bak.)*

12. Ademniñ özige béqip sözi. *(İnsanın sözü kendine göre.)*

13. Ademniñ sözi, eqilniñ tarazisi. *(İnsanın sözü aklın terazisi.)*

14. Ağzi qaymaq, köñli maymaq. *(Ağzı kaymak, gönlü eğri.)*

15. Ağzı Musa, içi Pérun. *(Ağzı Musa, içi Firavun.)*

16. Ağzi şéker, dili zeher. *(Ağzı şeker, gönlü zehir.)*

17. Ağzi tatliqniñ eyibi körünmes. *(Ağzı (dili) tatlının kusuru görünmez).*

18. Ağzi yumşaq aç qalmas. *(Ağzı yumuşak (tatlı dilli) aç kalmaz.)*

19. Ağzi yumşaq ülpet tapar, ağzi qattiq külpet (tapar). *(Ağzı yumuşak (tatlı dilli) dost bulur, ağzı sert külfet bulur.)*

20. Ağzi yumşaqniñ rizqi keñ. *(Ağzı yumuşağın (tatlı dillinin) rızkı bol.)*

21. Ağzida "Alla", köñlide şeytan. *(Ağzında Allah, gönlünde şeytan.)*

22. Ağzida bar, köñlide yoq. *(Ağzında var, gönlünde yok.)*

23. Ağzida külke - çaqçaq qoynida palta - piçaq. *(Ağzında kahkaha şaka, koynunda balta bıçak.)*

24. Ağzidin hesel tamidu, köñlidin zeher. *(Ağzından bal damlar, gönlünden zehir.)*

25. Ağziñ gepte bolsimu, qoluñ işta bolsun. *(Ağzın konuşsa da, elin işte olsun.)*

26. Aqilniñ sözi ömri ötküçe, nadanniñ sözi işiktin çiqquçe. *(Akıllının sözü ölünceye kadar, cahilin sözü kapıdan çıkıncaya kadar.)*

27. Aldamçiniñ gépi çirayliq, köñli tüzniñ qiliqi (çirayliq). *(Üçkağıtçının sözü güzel, dürüstün huyu güzel.*)

28. Aniniñ aççiq sözi perzentniñ eqil közini açar. *(Ananın acı sözü çocuğun akıl gözünü açar.)*

29. Artuq gep éşekke yük. *(Fazla söz eşeğe yük.)*

30. Atilar sözi-eqilniñ közi. *(Ata sözü, aklın gözü.)*

31. Avval oyla, andin sözle. *(Önce düşün, sonra söyle.)*

32. Avval taam, andin kalam. *(Önce yemek, sonra kelam (söz).*

33. Az söz ġoġisiz söz. *(Az söz rahat söz.)*

34. Az sözle, köp añla, az ye, köp çayna. *(Az söyle, çok dinle, az ye, çok çiğne.)*

35. Az sözle, köp işle. *(Az söyle, çok çalış.)*

36. Az sözligen qutular, köp sözligen tutular. *(Az konuşan kurtulur, çok konuşan yakalanır.)*

37. Baş - xezine, til - açquç; köz - saqçi, qol - bayliq. *(Baş hazine, dil anahtar, göz muhafız, el zenginlik.)*

38. Baş yarisi kéter, til yarisi ketmes. *(Baş yarası geçer, dil yarası geçmez.)*

39. Béşiñni qiliç kessimu tañla, toġra sözündin yanma. *(Sabahleyin başını kılıçla vuracak olsalar bile, doğru sözünden dönme.)*

40. Bilimliqniñ gépi oñ, bilimsizniñ gépi toñ. *(Bilgilinin sözü doğru, bilgisizin sözü kaba.)*

41. Bir gep qiliñ, ikki añlañ. *(Bir söyle, iki dinle.)*

42. Bir qétim yalġan éytqanniñ miñ qétim éytqan rast sözimu yalġan. *(Bir kere yalan söyleyenin bin kere doğru söylediği söz de yalan.)*

43. Ciq ġep baş agritidu. *(Çok laf baş ağrıtır.)*

44. Çéçenniñ sözi mergen, çéverniñ közi (mergen). *(Hazırcevabın sözü, çevik olanın gözü nişancı.)*

45. Çéverniñ qoli altun, danişmenniñ gépi (altun). *(Ustanın eli, akıllının (bilgili kişinin) sözü altın.)*

46. Çiqqan söz atqan oq. *(Çıkan (söylenen) söz atılan ok.)*

47. Çirayliq söz taşni bulşitar. *(Güzel (tatlı) söz taşı eritir.)*

48. Çirayliq yüzde emes, sözde. *(Güzellik yüzde değil, sözdedir.)*

49. Çoñ gep qilġiçe, çoñ iş qil. *(Çok söz söyleyinceye kadar, çok iş yap.)*

50. Dadañniñ sözi oq, anañniñ sözi ozuq. *(Babanın sözü ok, ananın sözü azık.)*

51. Dana kişi az sözlep, köp añlar. *(Dana kişi az konuşur, çok dinler.)*

52. Derex şéxidin sunar, adem gépidin (sunar). *(Ağaç dalından kırılır, insan sözünden (kırılır).*

53. Dil némini közler, til şuni sözler. *(Gönül neyi gözler, dil onu söyler.)*

54. Dili birniñ tili bir. *(Gönlü birin (temiz olanın) dili bir.)*

55. Dili buzuq başqilardin éyib izder. *(Gönlü bozuk olan (kötü kalpli olan) başkalarının ayıbını arar.)*

56. Dili egriniñ tili egri. *(Gönlü eğri (kötü) olanın dili eğri.)*

57. Dili pakniñ tili pak. *(Gönlü temiz olanın dili temiz.)*

58. Dili pakniñ tili pak, dili pakniñ işi (pak). *(Gönlü temiz olanın dili temiz, gönlü temiz olanın işi temiz (doğru).*

59. Dili sapniñ tili sap. *(Gönlü temiz (saf) olanın dili temiz.)*

60. Dili tatliqniñ tili tatliq. *(Gönlü tatlı olanın dili tatlı).*

61. Diliñ tüzük bolsa, tiliñmu tüzük bolur. *(Gönlün doğru olursa, dilin de doğru olur.)*

62. Diliñda néme bolsa tiliñda şu. *(Gönlünde ne varsa dilinde de o var.)*

63. Diliñda néme bolsa, tiliñġa şu çiqar. *(Gönlünde ne varsa, diline o gelir.*)

64. Dilni til aşkarilar. *(Gönülde olanı dil ortaya çıkarır.*)

65. Dostluq söz aççiq. *(Dostça söz acıdır.)*

66. Dostniñ sözi tatliq, diliñ aġritsimu, düşmenniñ sözi aççiq, miñ küldürsimu. *(Dostun sözü tatlıdır, gönlü acıtsa da, düşmanın sözü acıdır, bin defa güldürse de.*)

67. Edeplik éġizniñ sözi güzel. *(Edepli ağzın sözü güzel.)*

68. Eger turmisañ sözüñde, hörmet bolmas özüñde. *(Eğer sözünde durmazsan, kendine hürmet duyulmaz.)*

69. Eqilliq adem paydisiz gep qilmas. *(Akıllı insan faydasız söz söylemez.*)

70. Eqilliqni işidin bil, bilimlikni sözidin (bil). *(Akıllıyı işinden, bilim sahibini sözünden bil (tanı).*

71. Eqilliqniñ sözi canġa ozuq, eqilsizniñ sözi canġa qozuq. *(Akıllının sözü cana gıda, akılsızın sözü cana kazık.*)

72. Er körki saqal, söz körki maqal. *(Erkeğin güzelliği sakal, sözün güzeli atasözü.)*

73. Éġiz - dervaza, söz - şamal. *(Ağız kapı, söz rüzgâr.)*

74. Éġizda bar, emelde yoq. *(Ağızda var, işte yok.)*

75. Éġizda oñay, qolda tes. *(Ağızda kolay, elde zor.)*

76. Éġizniñ dervazisi yoq, tiliniñ söñiki (yoq). (*Ağzın kapısı yok, dilin kemiği (yok).*

77. Éġizniñ noxtisi yoq, tilniñ söñigi. *(Ağzın yuları yok, dilin kemiği.)*

78. Éşinġa béqip ye, aġziñġa béqip de. *(Aşına bakıp ye, ağzına bakıp de.*)

79. Éytqan söz - atqan oq. *(Söylenen söz, atılan ok(tur).*

80. Éytmaq asan, qilmaq tes. *(Söylemek kolay, yapmak zor.*)

81. Gep aġizda yaxşi, kavap zixta yaxşi. *(Söz ağızda güzel, kebap şişte.)*

82. Gep başta emes, yaşta. (*Söz başta değil, yaşta(dır).*

83. Gep bilen polu pişmaydu. *(Söz ile pilav pişmez.)*

84. Gep bilgendin köre iş bil (Gep bilgiçe, iş bil.) *(Laf bileceğine iş bil.)*

85. Gep bir, qulaq ikki. *(Söz bir kulak iki.)*

86. Gep qilġan yerde toxtimaydu. *(Söz söylenen yerde durmaz (kalmaz).*

87. Gep - söz tildin, köyünüş dildin. *(Söz dilden, merhamet gönülden.)*

88. Gep - sözüñ cayida bolsa, béşiñ aman bolur. *(Sözün yerinde olursa, başın sağlam olur.)*

89. Gep tola yerde eqil az. *(Söz çok (olan) yerde akıl az.*

90. Gep tola yerde iş buzulidu. *(Söz çok yerde iş bozulur.)*

91. Gepdan bolġuçe, işçan bol. *(Lafazan oluncaya kadar, çalışkan ol.)*

92. Gepni az qil, saz qil. *(Sözü az (ama) öz söyle.)*

93. Gepni köp bilseñmu, az sözle. *(Sözü çok bilsen de, az söyle.)*

94. Gepni oylap de, nanni çaynap ye. *(Sözü düşünüp de, ekmeği çiğneyip ye.)*

95. Gepni qilġan utmaydu, tiñşiġan utidu. *(Sözü söyleyen kazanmaz, dinleyen kazanır.)*

96. Gepni qilmaq asan, işni qilmaq tes. *(Konuşmak kolay, işi yapmak zor.)*

97. Gepniñ söñiki yoq dep qiliverme. (*Sözün kemiği yok deyip söyleyiverme.)*

98. Gépi çoñni işta sina. *(Sözü çok olanı işte dene.)*

99. Gépi yamandin qorqma, köñli yamandin qorq. *(Sözü kötü olandan korkma, kalbi kötüden kork.)*

100. Gépi yumşaq göş yer, gépi soġuq muşt yer. *(Sözü yumuşak et yer, sözü soğuk (sert) yumruk yer.)*

101. Gépide turmiġan er emes. *(Sözünde durmayan yiğit değil.)*

102. Gépiñ heq bolsa, xanġa qorqmay éyt. *(Sözün doğru ise, hükümdara (da) korkmadan söyle.)*

103. Gilemniñ ésilliki qilidin biliner, Ademniñ ésilliki tilidin (biliner). *(Halıcının kıymeti kılından anlaşılır, insanın kıymeti dilinden anlaşılır.*)

104. Ġeyvet dunyani bulġar. *(Dedikodu dünyayı karıştırır.)*

105. Ġeyvetxorniñ tilini kes, añliġanniñ quliqini kes. *(Dedikoducunun dilini, dinleyenin (kulak verenin) kulağını kes.*)

106. Ġévetçi ġévet qilmisa, köñli xuş bolmas. *(Dedikocu dedikodu yapmasa, gönlü hoş (mutlu) olmaz.)*

107. Heq söz aççiq bolar. *(Doğru söz acı olur.)*

108. Heq söz aççiq bolur, mévisi tatliq bolur. *(Doğru söz acı olur, meyvesi tatlı olur.)*

109. Heq söz ölmes. *(Doğru söz ölmez.)*

110. Heq söz taşni ériter. *(Doğru söz taşı eritir.)*

111. Heq sözligen alim, beheq sözligen zalim. *(Doğru söyleyen âlim , doğru söylemeyen zalim.)*

112. Heqni sözligen öz ecilidin burun öler. *(Doğruyu söyleyen ecelinden önce ölür.*)

113. Hörmet igisi yalġançiliqtin yiraq. *(Saygın kişi yalancılıktan uzak.)*

114. Xéliq eqli - maqalda. *(Halkın aklı makalda (atasözünde).*

115. Xupiyane geptin aşkara şapilaq yaxşi. *(Gizli sözden, ortada atılan tokat iyidir.*)

116. Kavap ziqida yaxşi, gep vaqtida (yaxşi). *(Kebap şişinde iyi, söz vaktinde (iyi).*

117. Kişiniñ özige qarima, sözige qara. *(İnsanının kendisine bakma, sözüne bak.)*

118. Kişiniñ peziliti tildin bilinur. *(İnsanın fazileti dilinden bilinir.)*

119. Kişiniñ tiliğa emes, diliğa qara. *(İnsanın diline değil, gönlüne bak.*)

120. Konilarniñ sözi - eqilniñ közi. *(Eskilerin sözü, aklın gözü.*)

121. Köñli tüzniñ gépi tüz. *(İyi kalplinin sözü doğru.)*

122. Köñülde néme bolsa, éğizdin şu çiqidu. *(Gönülde ne olsa, ağızdan o çıkar.)*

123. Köp atqan bilen palvan bolmas, köp sözligen bilen çiçen bolmas. *(Çok atmakla (iyi) nişancı olunmaz, çok konuşmakla (iyi) hatip.)*

124. Köp bilgen az sözleydu, az sözlişimu saz sözleydu. *(Çok bilen az konuşur, az konuşsa da güzel konuşur.)*

125. Köp bilip, az sözle. *(Çok bilip, az konuş.)*

126. Köp oyla, az sözle. *(Çok düşün, az söyle.*)

127. Köp söz ademni exmeq qilar. *(Çok söz insanı aptal eder.)*

128. Köp söz éşekke yük. *(Çok söz eşeğe yük.)*

129. Köp söz kümüç bolsa, az söz altun. *(Çok söz gümüşsse, az söz altındır.)*

130. Köp sözligen eqlidin adişar. *(Çok konuşan akıldan ayrılır.)*

131. Köp sözligen köp yéñiler. *(Çok konuşan, çok yanılır.*)

132. Köp sözniñ ézi yaxşi, az sözniñ özi yaxşi. *(Çok sözün azı iyi, az sözün özü iyi.)*

133. Köp yamġur yerni buzar, köp gep - elni. *(Çok yağmur yeri, çok söz milleti bozar.)*

134. Köseyni uzun qil, gepni qisqa (qil). *(Maşayı uzun yap, sözü kısa kes.*)

135. Qeyerde gep çiq bolsa, şu yerde iş az bolur. *(Nerede söz çoksa, orada iş az olur.*)

136. Qériniñ zinniti saqal, gepniñ ziniti maqal. *(Yaşlının ziyneti (süsü) sakal, sözün ziyneti (süsü) atasözü.*)

137. Qiliç zerbisi üzülidu, til zerbisi üzülmeydu. *(Kılıç yarası sağalır, dil yarası sağalmaz.)*

138. Qol yarisi kéter, til yarisi ketmes. *(El yarası gider (iyileşir), dil yarası gitmez (iyileşmez).*

139. Quruq gep baş ağritar. *(Boş söz baş ağrıtır.)*

140. Quruq gep qulaqqa yaqmas. *(Boş söz kulağa hoş gelmez.)*

141. Quruq gepke qorsaq toymas. *(Boş sözle karın doymaz.)*

142. Quruq gepke qulaq salma. *(Boş söze kulak verme.*)

143. Quşni yem bilen aldaydu, kişini gep bilen. *(Kuşu yemle aldatırlar, insanı sözle.)*

144. Levzide turmiġan yigit emes. *(Sözünde durmayan yiğit değil (olmaz.)*

145. Maqalsiz söz bolmas, leqemsiz-er. *(Atasözsüz söz (sohbet) olmaz, lakapsız yiğit olmaz.*)

146. Menisiz söz - tuzsiz aş. *(Manasız söz, tuzsuz yemek (gibidir.)*

147. Mert sözidin qaytmas, yolvas izidin (qaytmas). *(Yiğit sözünden, kaplan izinden dönmez.)*

148. Musibet köñülni buzidu, ġeyvet öyni (buzidu). *(Musibet gönlü bozar, dedikodu evi bozar.*)

149. Nanni çaynap ye, gepni oylap qil. *(Ekmeği çiğneyip ye, sözü düşünüp söyle.*)

150. On qétim oyla, bir qétim éyt. *(On kere düşün, bir kere söyle.)*

151. Oynap gep qilsañmu, oylap gep qil. *(Şaka ile söz söylesen de, düşünerek söz söyle (konuş).*

152. Ölükniñ közi yaman, uruşqaqniñ sözi (yaman). (*Ölünün gözü, kavgacının sözü kötü.)*

153. Ölümdin, qutquzarmu til, ölümge tutḳuzarmu til. *(Ölümden kurataran da dildir, ölüme götüren de.)*

154. Ötkür söz atqan oq. *(Keskin söz atılan ok (gibidir.)*

155. Özeñge baqma, sözüñge baq. *(Kendine bakma, sözüne bak.*)

156. Parañ köñüldin çiqar. *(Söz gönülden çıkar.)*

157. Piçaq yarisi untular dil yarisi untulmas. *(Bıçak yarası unutulur, dil yarası unutulmaz.)*

158. Pil kötürmigenni til kötürer. *(Filin kaldıramadığını (götüremediğini) dil kaldırır.)*

159. Pil küçlük emes, til küçlük. *(Fil güçlü değil, dil güçlü.)*

160. Pitnixorniñ sözi yaman, sözidinmu özi (yaman). *(Fitnenin sözü kötü, sözünden özü kötü.*)

161. Rast éytqan yénilmes. *(Doğru söyleyen yenilmez.)*

162. Rast gep altuñġa oxşaydu. *(Doğru söz altına benzer.)*

163. Rast gep bosuġidin çiqquçe, yalġan gep yette taġdin halqiptu. *(Doğru söz eşikten çıkıncaya kadar, yalan söz yedi dağı dolaşır (atlar).*

164. Rast gep qilip çüşsen kişenge, yalġanni sözlep yol tap özüñge. *(Doğru söyleyip vurulacaksan zincire, yalan söyleyip yol bul kendine.)*

165. Rast gep qilsañ işençlik bolisen. *(Doğru söylersen güvenilir olursun.)*

166. Rast gepke dava yoq. *(Doğru söze dava yok.)*

167. Rast gepniñ tatliqi az, yalġan gepniñ aççiqi (az). *(Doğru sözün tatlısı az, yalan sözün acısı az.)*

168. Rast gépiñni yoşurma. *(Doğru sözünü saklama.)*

169. Rast söz - mutiver. *(Doğru söz itibarlı (güvenilir.)*

170. Rastqa yalġanni qatma, abruyni pulġa satma. *(Doğruya yalanı katma, şerefini paraya satma.)*

171. Siliq söz yilanni uvisiġa kirgüzer. *(Yumuşak(tatlı) söz yılanı yuvasına sokar.*)

172. Söz bermek oñay, qilmaq tes. *(Söz vermek kolay, tutmak zor.)*

173. Söz bilen polu pişmas, may bilen gürüç. (*Söz ile pilav pişmez, yağ ile pirinç (pişmez.)*

174. Söz bir qulaq ikki. *(Söz bir kulak iki.)*

175. Söz doriġa oxşaydu, artuq ketse ziyan qilidu. (*Söz ilaca benzer, fazla gitse (söylense) ziyan olur.)*

176. Söz köp yerde iş az. *(Sözün çok olduğu yerde iş az.)*

177. Söz qiliştin avval aġziñda çaynap kör. *(Sözü söylemeden önce ağzında çiğne.*)

178. Sözi toġriniñ qedri artuq bolur. *(Sözü doğrunun değeri fazla olur.)*

179. Sözi tola, inaviti az. *(Sözü çok, güvenirliliği az.)*

180. Sözige qarap niyitini bil. *(Sözüne bakıp, niyetini bil (anla.)*

181. Sözni qiliştin burun aġziñda pişirival. *(Sözü söylemeden önce ağzında pişir.*)

182. Sözniñ pişşiġi yaxşi, nanniñ issiġi. *(Sözün olgunu (doğrusu) iyidir, ekmeğin sıcağı.)*

183. Sözüñ toġra bolsa, hörmitiñ köp bolur. *(Sözün doğru olursa, saygınlığın çok olur.)*

184. Sözüñ toġra bolsa, yüzüñ yoruq bolar. *(Sözün doğru olsa, yüzün aydınlık olur.)*

185. Süyeksiz til süyek sundurar. *(Dilin kemiği yok, ama kemik kırar.)*

186. Şérin sözliseñ, yilan indin çiqar, Aççiq sözliseñ musulman dindin (çiqar). *(Tatlı konuşsan yılan inden çıkar, acı konuşsan Müslüman dinden çıkar.*)

187. Şirni til bilen yétekleysen. *(Aslanı dil ile yönetirsin (yenebilirsin.)*

188. Tatliq tildin zehermu tamçilar. *(Tatlı dilden zehir de damlar.)*

189. Tatliq yalġandin aççiq rast yaxşi. *(Tatlı yalandan acı gerçek iyidir.*)

190. Ten rahiti az yéyişte, til rahiti az déyişte. *(Vücut rahatlığı az yemekte, dil rahatlığı az demekte.*)

191. Tevip neşteri ettin öter, tilniñ neşteri candin öter. *(Doktor neşteri eti delip geçer, dilin neşteri canı delip geçer.)*

192. Tiġ yarisi kéter, til yarisi ketmes. *(Bıçak yarası geçer, dil yarası geçmez.*)

193. Tiġdin qorqma, tildin qorq. *(Bıçaktan korkma, dilden kork.*)

194. Til buzulsa, el buzulur. *(Dil bozulsa halk bozulur.)*

195. Til dilġa baġliġ. *(Dil gönle bağlıdır.)*

196. Til kiçik bolsimu dunyani buzup tüzer. *(Dil küçük olsa da dünyayı bozup düzeltir.)*

197. Tildin dilġa yol bar. *(Dilden kalbe yol var.)*

198. Tili hesel, dili zeher. *(Dili bal, kalbi zehirdir.)*

199. Tilida dost - dilida düşmen. *(Dilinde dost, kalbinde düşman.)*

200. Tilini tutqan adem béşini qutquzur. *(Dilini tutan kişi başını kurtarır.)*

201. Tiliñni toġra tutalmisañmu, diliñni toġra tut. *(Dilini doğru tutamazsan, gönlünü doğru tut.)*

202. Toġra gep tuqqanġa yaqmas. *(Doğru söz akrabanın (bile) hoşuna gitmez.)*

203. Toġri söz tömürni téşer, yumşaq söz qiliçni késer. *(Doğru söz demiri deler, yumuşak söz kılıcı keser.)*

204. Tola gepniñ menisi yoq, soġuq aşniñ mezzisi (yoq). *(Çok sözün manası yok, soğuk aşın lezzeti yok.)*

205. Tuġqanniñ sözi candin öter. *(Akrabanın sözü candan geçer.)*

206. Uqqanġa bir söz, uqmasqa miñ söz. *(Anlayana bir söz, anlamayana bin söz.)*

207. Uluġ til uluġ dildin çiqidu. *(Büyük söz, büyük gönülden çıkar.)*

208. Ussul tüzde yaxşi, gep yüzde (yaxşi). *(Dans (oyun) düz yerde iyi, söz yüzde (yüze söylendiğinde) iyi(dir.)*

209. Uşşaq gep éşekke yük. *(Boş söz (saçma söz) eşeğe yük.)*

210. Ünçe - marcan taş iken, arpa tériq aş iken, Ecdadlarniñ éytqini, yalġan emes rast iken. *(İnci mercan taş imiş, arpa buğday aş imiş, ataların söylediği yalan değil gerçek imiş.)*

211. Üzige éytqanniñ eyivi yoq. *(Yüzüne söylediğinin ayıbı yok.)*

212. Üzige qarima, sözige qara. *(Yüzüne değil, sözüne bak.)*

213. Vede - qerz démektur. *(Söz, borç demektir.)*

214. Vedige vapa qiliş - merdniñ işi. *(Sözüne vefa göstermek merdin işi.)*

215. Vediside turmiġanniñ yüzi sörün. *(Sözünde durmayanın yüzü hüzünlü.)*

216. Yaxşi gep canniñ tiriki, yaman gep canniñ ékiki. *(İyi söz canın direği, kötü söz canın törpüsü.)*

217. Yaxşi söz ademniñ nuru. *(İyi söz insanın nurudur.)*

218. Yaxşi söz baldin şérin (~heseldin tatliq). *(İyi söz baldan tatlıdır.)*

219. Yaxşi söz can ozuqi, yaman söz can qozuqi. *(İyi söz can azığı (gıdası), kötü söz can kazığı.)*

220. Yaxşi söz dilni éritidu, Yaman söz canni qéritidu. *(Güzel söz gönlü eritir, kötü söz canı yaşlandırır (usandırır.)*

221. Yaxşiniñ gépi may bolur, yamanniñ gépi lay bolur. *(İyinin sözü yağ olur, kötünün sözü çamur olur.)*

222. Yaxşiniñ özi öler, sözi qalar. *(İyinin kendi ölür (ama) sözü kalır.)*

223. Yaxşiniñ tili yürigide, yamanniñ yürigi tilida. *(İyinin dili yüreğinde, kötünün yüreği dilinde.)*

224. Yalġan éytip qutulġandin köre, rastini éytip tutul. *(Yalan söyleyip kurtulmaktansa, doğru söyleyip tutul.)*

225. Yalġan éytqan er emes, hosul bermigen yer emes. *(Yalan söyleyen adam değil, ürün vermeyen yer değil.)*

226. Yalġan éytqan Xudaniñ düşmini. *(Yalan söyleyen Huda'nın düşmanı(dır).*

227. Yalġan gep çapsan biliner. *(Yalan söz çabuk anlaşılır (ortaya çıkar.)*

228. Yalġan uzun yaşimas. *(Yalan uzun yaşamaz.)*

229. Yalġançi törge bir qétim çiqar. *(Yalancı baş köşeye bir defa çıkar.)*

230. Yalġançiliqtin açliq yaxşi. *(Yalancılıktan açlık iyidir.)*

231. Yalġançiniñ öyige ot ketse, héç kim işenmeydu. *(Yalancının evine ateş düşse (yansa), hiç kimse inanmaz.)*

232. Yalġanni dep aş yégüçe, rast gep qilip taş ye. *(Yalan söyleyip yemek yiyinceye kadar, doğru söyleyip taş ye.)*

233. Yalġanniñ ömri üç kün. *(Yalanın ömrü üç gündür.)*

234. Yalġuzniñ üni çiqmas, yayaqniñ çéñi (çiqmas). *(Yalnızın sesi, yürüyenin tozu çıkmaz.*)

235. Yaman gep başqa bala. *(Kötü söz başa bela.)*

236. Yaman gep seksen qamçidin yaman. *(Kötü söz seksen kamçıdan kötü.*)

237. Yaman söz bilen qiliç qinidin çiqar. *(Kötü söz ile kılıç kınından çıkar.)*

238. Yaman söz égisige yanar. *(Kötü söz sahibine döner.)*

239. Yamanġa gep qilsañ har almas. *(Kötüye söz söylesen arlanmaz.)*

240. Yamanniñ aġzidin yaxşi gep çiqmas. *(Kötünün ağzından iyi söz çıkmaz.)*

241. Yamanniñ alqişidin yaxşiniñ qarġişi uluġ. *(Kötünün alkışından iyinin bedduası yeğdir.)*

242. Yamanniñ atqini tegmes, éytqini kelmes. *(Kötünün attığı değmez, söylediği gelmez.)*

243. Yamanniñ gépi ġeyvet. *(Kötünün sözü, dedikodu.*)

244. Yarimas gepni tiliñdin körme, diliñdin kör. *(Kötü sözü dilinden görme, gönlünden gör.*)

245. Yolni karvandin sora, gepni - técimeldin. *(Yolu kervandan sor, sözü sefilden (sor).*

246. Yolni qisqartidiġan gep, ömürni qisqartidiġan derd. *(Yolu kısaltan söz, ömrü kısaltan dert.*)

247. Yolsizniñ tili qisqa. *(Yolsuzun dili kısa.*)

248. Yumşaq söz qiliçni késer. *(Yumuşak söz, kılıcı keser.*)

249. Yüz kéter galdin, baş kéter tildin. *(Yüz gider boğazdan, baş gider dilden.*)

250. Yüzsizniñ sözi tuzsiz. *(Yüzsüzün sözü tuzsuz.*)

UYGUR ATASÖZLERİNDE MESLEK ADLARI

Dr. Öğretim Üyesi Levent DOĞAN

Trakya Üniversitesi

Öz

Atasözleri, yaşanılan olay ve durumlar sonucunda edinilen tecrübelerin dile yansımasıyla ortaya çıkan kalıplaşmış sözlerdir. Uzun bir süreç içinde yoğrularak meydana gelen atasözleri, milli kültür ürünlerimiz arasında mühim bir yere sahiptir. Ait olduğu her toplumun yaşam felsefesini, değerlerini, normlarını, kültürlerini, düşünce anlayışını, tutum ve davranışlarını içinde barındırdıklarından ulusal nitelik taşımaktadırlar.

Manevî kültürün bir ögesi olanatasözlerinde işlenen konular çeşitli gruplar altında toplanabilir.Bu gruplardan biri de mesleklerdir.Biz de bu çalışmamızda Uygur atasözlerinin mesleklerle ilgili olanlarını çeşitli kaynaklardan tespit edip çalışma alanlarına göre sınıflandırmaya çalıştık. Uygur atasözlerinde mesleklere oldukça çok yer verilmiş ve bu atasözlerinde meslekler çoğunlukla birbiriyle karşılaştırma yapılarak söylenmiştir.Karşılaştırma yapılırken zıt kavramlardan yararlanılmasıifadeye kuvvet ve zenginlik katmıştır. Uygur Türkçesi atasözlerinde mesleklerle ilgili verilen yargılar ışığında bazı meslekî özellikler de belirlenmiştir. Ayrıca meslekler bağlamında ele alınanatasözlerinden yola çıkılarak Uygur Türklerinin sosyal ve iktisadî hayatıyla ilgili bilgilere ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Atasözü,Uygur Atasözleri, Meslek adları

PROFESSION NOUNS IN UIGHUR PROVERBS

Abstract

Proverbs are cliche sayings that occur by reflecting experiences gained from incidents and situations to the languages. Proverbs that emanate by moulding in a long period has a significant place in along our national cultural harvest. They bear national characterics for they contain philosophy, values, norms, culture, mentality, posture and behaviours of the community they belong to.

Topics that are treated in proverbs which are members of intangible culture can be gathered under various groups. One of these groups is professions. In our study we tried to identify the Uighur proverbs about professions from several resources and classify them according to the working fields. Professions are included considerably in Uighur proverbs and professions are told mostly by comparing with each other. Using opposite concepts when comparing appends power and richness to the expression. Some professional features were identified in the light of expressions about professions in Uighur proverbs. Besides information about the social and economic life of Uighur Turks were acquired from proverbs in the context of professions.

Keywords: Proverb, Uighur Proverb, Profession Nouns

Giriş

Atasözleri en genel tanımıyla; yüzyıllar boyunca edinilen deneyimler yoluyla oluşturulmuş, milletlerin yaşamından ve geçmişinden izler taşıyan, anlam derinliği bulunan düşündürücü, eğitici, yol gösterici özellikteki kısa ve özlü anlatımlardır.

Hatiboğlu, atasözlerini yabancı tesir, kültür ve fikirlerden en uzak olan ürünler olarak belirtmektedir (Hatiboğlu, 1964: 471).

Her milletin tecrübelerine, gözlemlerine ve bilgeliğine dayanarak oluşturduğu atasözleri bir dil birliğinin hayat felsefesini ve hayat tarzını ilettiği gibi toplumun sosyo-kültürel yapısıyla ilgili bilgiler de verir (Aksan, 2015: 38). Bu yüzden atasözlerinde yaşamın her alanına vurgular yapıldığı görülmektedir. İnsan hayatı ve günlük yaşamda karşılaşılan her şey atasözlerinin konularını meydana getirmiştir. Bu konular da atasözlerinde gündelik hayatta kullandığımız sözcük ve terimlerle işlenmiştir.

Köklü bir tarihe sahip olan Uygurlar, kültür ve edebiyat hazinesiyle pek çok Türk boyunun bilim, kültür, sanat, dil, edebiyat alanlarının oluşmasında ve gelişmesinde etkin bir rol oynamıştır (Kaşgarlı, https://www.tarihtarih.com). Uygur Türkleri, zaman içerisinde geliştirdikleri edebî dille hem sözlü hem de yazılı olarak kıymetli eserler meydana getirmişlerdir. Gelişmiş ve zengin bir söz varlığına sahip olmuşlardır. Uygur Türkçesi söz varlığı içerisinde sözlü edebiyat türlerinden biri olan atasözlerinin özel bir yeri bulunmaktadır. Uygur atasözleri yapısı, özellikleri ve konuları bakımından gerek Türkiye Türkçesi atasözleri gerekse Türkçenin diğer lehçelerindeki atasözleriyle benzerlikler göstermektedir (Öztopçu, 1992: 38). Ahmet Karaman'ın Uygur atasözlerinde kadını ele aldığı makalesinde, Uygur Türklerinin atasözlerinde konular "*üretimle ilgili olanlar ve toplumsal yaşamla ilgili olanlar*" (Karaman, 2016: 96) olmak üzere ikiye ayrılmıştır. Üretimle ilgili olan atasözleri "çiftçilik, bahçıvanlık ve hayvancılık, tebabetle ilgili atasözleri"; toplumsal yaşamla ilgili olan atasözleri de "sınıf mücadelesini, felsefî görüşleri, geleneksel yaşam deneyimlerini yansıtan atasözleri" şeklinde kendi içinde üç başlık altında sınıflandırılmıştır (Karaman 2016: 96). Fakat burada çok genel bir ayrım yapılmış olmakla birlikte atasözlerinde yer verilen konular daha detaylı bir ayrıma ve sınıflamaya tabi tutularak farklı inceleme konusu yapılabilir. Örneğin üretimle ilgili atasözleri başlığı altında verilen "çiftçilik, bahçıvanlık ve hayvancılıkla ilgili atasözleri", "meslekler" konusu içinde de değerlendirilebilir. Bunun gibi atasözlerinin içeriğine göre daha birçok konu başlıkları oluşturulabilir. Biz de bu çalışmamızda Uygur atasözlerinde çok sık yer verildiğini gördüğümüz meslekler konusunu ele aldık.

Atasözlerinde mesleklere yoğun olarak rastlanması mesleklerin insan yaşamının merkezinde yer almasından kaynaklıdır. Meslekler toplumsal düzenin ve hayatın işleyişini sağlamak gibi işlevlere sahiptirler. İnsanlar gününün önemli bir kısmını kendi ilgi, beceri ve yeteneklerine göre meslek olarak seçtiği işte çalışarak geçirmektedir. Amaçlarını, isteklerini, hedef ve ideallerini gerçekleştirmek veya bunlara ulaşmak maksadıyla çalışmaktadırlar. Bununla birlikte hayatlarını sorunsuz bir şekilde refah içinde devam ettirebilmek için belli bir kazanca ihtiyaç duymaktadırlar. Bu saydıklarımız insanı iş ve çalışma hayatına atılmaya bir meslek edinmeye zorunlu kılan en önemli sebeplerdendir.

Atasözleri çok eski zamanlarda söylendikleri için ait olduğu toplumla ilgili o devrin bazı hadiselerini de anımsatmaktadır. Örneğin; Uygur atasözlerinde çiftçilikle ilgili söylenen atasözlerinin fazlalığı göze

çarpmaktadır. Uygurların kabul ettikleri mani dininin etkisi ve sonrasında yerleşik yaşamı benimsemeleri onların ekonomik hayatında tarımı dolayısıyla çiftçiliği önemli hale getirmiştir (Şen, 2007: 58). Böylece Uygur Türkleri eserlerinde bu yeni yaşam biçimiyle ilgili sözlere yer vermeye başlamıştır (Yaman, 2016: 88). Uygurları ziyarete giden bir Çin elçisinin seyahatnamesinde onların tarlaları, bahçeleri ve yetiştirdikleri tahıl bitkilerinden ayrıca söz etmesi (Şen, 2007: 58) Uygurlarda çiftçiliğin önemini vurgulayan bir diğer örnektir. Aynı zamanda tüm bunlar Uygurlarda çiftçiliğin itibar edilen bir meslek olduğunu göstermektedir. Yine bu durumla ilgili genel olarak şunu söyleyebiliriz; geçmişte o dönemin şartlarında önemli görülen veya daha ön planda tutulan bir meslek bugün yitip gitmese bile önem bakımından yerini başka bir mesleğe bırakmış olabilir. O hâlde günün koşulları göz önünde bulundurularak her mesleğin statüsü ve itibarı zaman içerisinde değişmiştir.

Her toplumun mesleklerinin şekillenmesinde en başta içinde bulundukları bölgenin coğrafi şartlarıyla iklimi etkili olmuş ve geçmişten günümüze kadar toplumların yaşama biçimiyle ihtiyaçları doğrultusunda birçok meslek dalı ortaya çıkmıştır. Uygur Türklerinin çalışma hayatını oluşturan Uygur atasözlerinden derlediğimiz meslek adları şunlardır: *axun, alim, ambal, aşçi, aşpez, bacġir, baġven, baqqal, bapkar, başçi, başlamçi, başliq, béliqçi, bözçi, callat, césekçi, cuvazçi, çarviçi, çarviçiliq, çopan, dana, danaliq, dellal, déhqan, déhqançiliq, dorġa, dukançi, dutarçi, efser, elçi, emçi, emeldar, esker, gaday, ġalça, gelemçi, ġezelxan, ġoca, hakçi, hakim, hammal, harvikeş, hökümdar, hünerven, xalvap, xambap, xan, xizmetkar, xoca, xocayin, imam, imamliq, işçi, izçi, kémici, koziçi, kömürçi, könçi, küzet, qaraqçi, qaravul, qassap, qazi, qaziliq, qelender, qomandan, qolvaqçi, qoyçi, qul, quşnaç, leşker, madiġaçi, malay, malçi, maşayix, meddah, mergen, mensepdar, mezin, mezinlik, mirab, molla, mozdoz, mupti, navay, oġri, oġriliq, ormançi, otunçi, ovçi, pada, padiçi, padişah, padişahliq, palçi, palvan, pavan, paylaqçi, remçi, remmal, saqçi, salaçi, satiraş, satquçi, seypuñ, sétiqçi, sodiger, sultan, şagirt, şah, şahliq, şair, şeyx, tériqçiliq, tévip, tilemçi, tilemçiliq, tilmaç, tömürçi, tömürçilik, tuñçi, tügmençi, unçi, usta, ustaz, vezir, yaġaççi, yaġçi, yançuqçi, zerdar, zerger*.

Yukarıda sıraladığımız Uygur Türkçesinde kullanılan meslek adlarını Kutadgu Bilig ve Divanu Lugati't-Türk'te geçen meslek adlarıyla karşılaştırdığımızda bunların eş ya da benzer olanlarına rastladık:

elçi: ilçi (KB) > elçi (UT), **tabip, doktor:** emçi (KB ; DLT) > emçi (UT), **avcı:** avçı (KB) > awçı (DLT) > ovçi (UT), **aşçı:** aşçı başı/aş başçısı/aş isçisi (KB) > aşçi/aşpez (UT), **tercüman:** tılmaç (KB) > tilmaç (UT), **demirci:** temürçi (KB) > temirçi (DLT) > tömürçi (UT), **memur; hizmetkâr, işçi:** işçi (KB) > ışçı (DLT) > işçi (UT), **kadı:** kazı (KB) > qazi (UT), **köle:** kul (DLT) > qul (UT), **han, hükümdar:** xan (DLT) > xan (UT), **hırsız, hırsızlık:** ogrı, ogrılık (DLT) > oġri, oġriliq (UT), **vezir:** vezir (KB) > vezir (UT), **çiftçi, ekinci:** tarıgçı (KB ; DLT) > tériqçiliq (UT), **gözetici, muhafız:** közetdeçi, közetküçi, közetteçi (DLT) > küzet (UT), **satıcı, tüccar:** satıgçı (KB) > sétiqçi (UT), **satıcı:** satguçı (DLT) > satquçi (UT).

Uygur Türkçesinde *başçi* sözcüğü "lider, yönetici" anlamında kullanırken Kutadgu Bilig'de *başçı* şekliyle "rehber" anlamında karşımıza çıkmıştır. Yine Uygur Türkçesinde "haydut" anlamındaki *qaraqçi* sözcüğü Divanu Lugati't-Türk'te *karaçı* şeklinde " kapıları dolaşan dilenci" anlamındadır.

Çalışmamızda Uygur atasözlerinde içinde meslek adı geçenler tespit edilerek üç bölüm oluşturulmuştur. İlk bölümde çeşitli kaynaklardan tespit edilen atasözlerinde geçen meslekler önce çalışma alanlarına

göre bir sınıflandırmaya tabi tutulmuştur. Sınıflandırma yapılırken Serkan Şen[1] ve Galip Güner[2]'in konuyla ilgili çalışmalarındaki tasniften yararlanılmıştır. Her meslek adı ilgili olduğu başlığın altında kökeniyle birlikte gösterildikten sonra geçtiği atasözlerinden birkaç tane örnek verilmiştir. İkinci bölümde bir atasözünde iki mesleğin yer aldığı atasözleri sıralanmıştır. Üçüncü bölümde ise bazı atasözlerinde mesleklerle ilgili anlatılmak istenenden, verilen yargılardan yola çıkılarak birtakım değerlendirmeler ve açıklamalar yapılmıştır. Buna göre atasözlerinde mesleklerin ve bu mesleği icra eden kişilerin nitelikleri, meslek eğitimi-öğrenimi, meslek tecrübesi, meslek etiği, mesleklerin sorumlulukları, gereklilikleri ve yetkileriyle ilgili yargılar bildirilerek meslekler üzerinden toplumsal düzenle ilgili öğütler verilmiştir. Kişilerde olması veya olmaması gereken vasıflar üstünde durulmuştur. Meslekler bağlamında değerlendirilen atasözleri Uygur Türk toplumunun değerlerini ve normlarını yansıtarak bunların neler olduğu ve nasıl olması gerektiği konusunda kişileri aydınlatmaktadır.

A. UYGUR ATASÖZLERİNDE GEÇEN MESLEK ADLARININ SINIFLANDIRILMASI

A.1. Dinle İlgili Meslekler

molla: "molla" (< mollâ Fa.)

Adem ciq yerde iş haram, *molla* ciq yerde göş (haram). (*İnsan çok olan yerde iş haram, molla çok olan yerde et haram.)*

Molla murittin alidu, mezin méyittin (alidu). *(Molla müritten, müezzin ölüden alır.)*

Élipqa élipni qoşsa "Alla" bolur. Ustazdin dua alsa molla bolur. *(Elife elif eklense "Allah" olur. Ustadan duâ alsa molla olur.*)

axun: "molla, din adamı" (< āḫund Fa.)

Axunum külmes, külse téliqip qalar. *(Mollam gülmez, gülse nefesi daralır.)*

imam: "imam" (< imām Ar.)

İmam öyidin aş, ölük közidin yaş. *(İmam evinden aş, ölü gözünden yaş.)*

İmamniñ heyvisi sellide. *(İmamın tehditi sarıkta.)*

Mehellide *imam* köp bolsa namaz haram. *(Mahallede imam çok olursa namaz haram.*)

imamliq: "imamlık" (< imām+liq Ar.+U.)

İmamliqtin qaç, mezinlikni talaş. (İmamlıktan kaç, müezzinliği tartış.)

quşnaç: "kadın din hocası"

Quşnaçimniñ peyli yaman bolsa, imam xuptennimu çala oqur. (Kuşnaçimnin huyu kötü olsa, imam geceyi de (akşam namazını da) yarım kıldırır.)

mezin: "müezzin" (< muʾezzin Ar.)

Mezin mesçitte bolsimu avazi talada. *(Müezzin mescitte olsa da, sesi sokakta.)*

---

[1] Orhon, Uygur ve Karahanlı Metinlerindeki Meslekler Bağlamında Eski Türk Kültürü.

[2] Kıpçak Türkçesindeki Meslek Adları Üzerine İçerik ve Yapı Bakımından Bir Sınıflandırma Denemesi.

mezinlik: “müezzinlik” (<muʾezzin+lik Ar.+U.)

İmamliqtin qaç, mezinlikni talaş. (İmamlıktan kaç, müezzinliği tartış.)

mupti: “müftü” (< muftī Ar.)

Qazi bilen qalamsen, *mupti* bilen kétemsen. (Kadı ile kalır mısın, müftü ile gider misin?)

A.2.ESNAF VE ZANAATKÂRLIKLA İLGİLİ MESLEKLER

usta: “usta” (< ustād Fa.)

Usta hünirini oylar. *(Usta hünerini düşünür.)*

Usta körmigüçe *usta* bolmas. *(Usta görmeyince (usta yanında yetişmeyince) usta olunmaz.)*

Usta ölse işi qalar. *(Usta ölünce işi kalır.)*

İş *ustidin* qorqar. *(İş ustadan korkar.)*

hünerven: “usta, zanaatçı, sanatçı” (< hüner+ver Fa.)

Qoli asta *hünervendin*, puti çaqqan malay yaxşi. *(Eli yavaş ustadan, ayağı kırık hizmetkâr iyi.)*

A.2.1. İnşaat İşleriyle İlgili Meslekler

yaġaççi: “marangoz” (yaġaç+çi < ağaç+çi)

Yaġaççiġa yélim kérek, insanġa bilim. *(Marangoza tutkal, insana bilim gerek.)*

Yaġaççiniñ rendige haciti çüşer, Bendiniñ bendige haciti çüşer. *(Marangozun rendeye işi düşer (marangoz rendeye ihtiyaç duyar), kulun kula işi düşer (kul kula ihtiyaç duyar).*

hakçi: “kireççi” (< hakk+çi Fa.+U.)

Unçi *hakçini* körelmeptu. *(Uncu kireççiyi çekemez.)*

A.2.2. Gıda ve Beslenmeyle İlgili Meslekler

aşçi: “aşçı” (< aş+çi)

Qiriq başçidin bir *aşçi* yaxşi. *(Kırk liderden (yöneticiden) bir aşçı iyidir.)*

aşpez: < U.+Fa. “aşçı” (< âş+pez U.+Fa)

Aşpez öz tamiqini maxtar. *(Aşçı kendi yemeğini över.)*

cuvazçi: “yayık işçisi, yağcı” (< cuvaz+çi Fa.+U.)

Cuvazçi turqidin melum. *(Yağcı suratından belli.)*

Cuvazçiniñ çapinini siqsimu töt ser[3] yaġ çiqar. *(Yayıkçının çapanını sıksa da, dört ser yağ çıkar.)*

unçi: “uncu” (< un+çi)

Unçi *hakçini* körelmeptu. *(Uncu kireççiyi çekemez.)*

[3] 35 grama eşit ağırlık birimi.

yaġçi: "yağcı" (< yaġ+çi)

Yaġçi hidsiz kişi, bözçi képensiz (kişi). *(Yağcı kokusuz kişi, kumaşçı kefensiz kişi.)*

qassap: "kasap" (< ḳaṣṣāb Ar.)

Bir xorazni yette *qassap* soymas. *(Bir horozu yedi kasap kesmez.)*

Qassaptni dost tutsañ, göşsiz qalmaysen. *(Kasap dostun olursa, etsiz kalmazsın.)*

Qassapta may qayġusi, öçkige can (qayġusi). *(Kasapta yağ kaygısı, keçiye can kaygısı.)*

Qizġançuqni béxil démeñlar éşek soyġanni *qassap* (démeñlar). *(Cimriye cimri demeyin, eşek kesene kasap demeyin.)*

navay: Fa. "fırıncı"

Navay bolmiġuçe, nanniñ qedri ötülmes. *(Fırıncı olmadan, ekmeğin kadri anlaşılmaz.)*

Navayniñ néni pişquçe, özi miñ pişar. *(Fırıncının ekmeği pişinceye kadar, kendisi bin (defa) pişer.)*

Néni kiçik *navayniñ* avazi tom. *(Ekmeği küçük olan fırıncının sesi çok (çıkar).*

tügmençi: "değirmenci" (< tüg-men+çi < teg-i-r-men+çi)

Tügmençini ustam dése, çapinini unġa miler (~bulġaptu). *(Değirmenciye ustam dese, çapanını una bular (~bulamış).*

A.2.3. Giyim ve Tekstille İlgili Meslekler

mozdoz: "kunduracı, ayakkabıcı" (< mūze+dūz Fa.)

Mozdoz yalan ayaġ. *(Ayakkabıcı yalın ayak(tır).*

bapkar: "kumaşçı" (< bāf+kār Fa.)

Bapkar iştansiz, ovçi çoruqsiz. *(Kumaşçı iç donsuz, avcı çarıksız.)*

bözçi: "kumaşçı, bezci, dokumacı" (< bezz+çi Ar.+U.)

Yaġçi hidsiz kişi, *bözçi* képensiz (kişi). (Yağcı kokusuz kişi, kumaşçı kefensiz kişi.)

dezi: "terzi" (< derzµ Fa.)

Dezi özinniñ tikişini tikmeydu. (Terzi kendi söküğünü dikemez.)

seypuñ: Ç. "terzi"

Aşpez aç qalmaptu, *seypuñ* yaliñaç. *(Aşçı aç kalmaz, terzi çıplak (kalmaz).*

könçi: "derici" (< gön+çi)

Könçiniñ yéri yoq, ikki térisiniñ biri (yoq). *(Dericinin yeri yok, iki derisinden biri (yok).*

gelemçi: "halıcı, kilimci" (< gilµm+çi Fa.+U.)

Gelemçi bay bolmas. *(Halıcı zengin olmaz.)*

Gelemçiniñ aldi gül, keyni cul. *(Halıcının önü gül, arkası eski (yırtık pırtık).*

xalvap: "kilimci"

Cuvazçi yaġsiz kéter, *xalvap* képensiz (kéter). *(Yağcı yağsız gider, kilimci kefensiz gider.)*

A.2.4. Ev Eşyası Aletleriyle İlgili Meslekler

koziçi: "çömlekçi" (< kûze+çi Fa.+U.)

Ölmesni Xuda yaratmas, sunmasni *koziçi* (yaratmas). *(Ölümsüzü Huda yaratmaz, kırılmayanı çömlekçi yapmaz.)*

A.2.5. Temizlenmeyle İlgili Meslekler

satiraş: "berber" (< ser+tırâş Fa.)

Saqal ustiridin qorqidu, zalim padişah *satiraştin* (qorqidu). (*Sakal usturadan korkar, zalim padişah berberden korkar.*)

A.3. ZİRAAT VE HAYVANCILIKLA İLGİLİ MESLEKLER

A.3.1. Tarım, Ormancılık Ve Odunculukla İlgili Meslekler

déhqan: "çiftçi" (< dihkan, dih-gân Fa.)

Déhqan aşliq bilen gülliner, hayat yaşliq bilen (gülliner). (*Çiftçi ekin ile, hayat gençlik ile çiçeklenir (çiçek açar).*

Déhqan kirmigen bazar bazar bolmas. *(Çiftçinin girmediği pazar pazar olmaz.*)

Déhqanniñ burniġa yer purar. *(Çiftçinin burnuna yer kokar.)*

Neġmige usul kérek, *déhqanġa* hosul (kérek). *(Müziğe dans gerek, çiftçiye ürün gerek.)*

Su - *déhqanniñ* qéni, yer - *déhqanniñ* céni. *(Su çiftçinin kanı, yer çiftçinin canı.)*

déhqançiliq: "çiftçilik" (< dihkan+çi+liq Fa.+ U.)

Déhqançiliq - çiliq - çiliq, bolmisa quruqçiliq. *(Çiftçilik sırılsıklam, olmazsa kuraklık.*)

tériqçiliq: "ekincilik, çiftçilik" (< téri+q+çi+liq)

Déhqan bolsañ vaqit - saitini bil, *tériqçiliqni* öz vaqtida qil. *(Çiftçi olacaksan vakti saatini bil, ekim işini (çiftçiliği) zamanında yap.)*

ormançi: "ormancı" (< orman+çi)

Ormançiniñ özi ölmes, özi ölsimu izi ölmes. *(Ormancının kendisi ölmez, kendisi ölse de izi ölmez.)*

Ormançiniñ otundin ġémi yoq. *(Ormancının odundan gamı yok.)*

otunçi: "oduncu" (< otun+çi)

Palta bileşniñ *otunçiġa* kaşilisi yoq. *(Balta bilemenin oduncuya zorluğu yok.*)

A.3.2. Bahçe İşleriyle İlgili Meslekler

baġven: "bahçıvan" (< bāġ-bān, bāġ-vān Fa.)

Baġniñ hösni - *baġvende*. *(Bahçenin güzelliği bahçıvandan.)*

Baġven pemlik bolsa, baġ mévisi temlik bolar. *(Bahçıvan akıllı olursa, bağın meyvesi tatlı olur.)*

A.3.3. Hayvancılıkla İlgili Meslekler

çarviçi: "hayvan yetiştiricisi" (< çarva+çi Fa.+U.)

Çarviçiniñ méli bar, ambalniñ géli (bar). *(Hayvan yetiştirenin hayvanı (malı) var, idarecinin boğazı (var).*

çarviçiliq: "hayvancılık" (< çarva+çi+liq Fa.+U.)

Çarviçiliq köçe - köçe, déxqançiliq kündüz - kéçe. *(Hayvancılık göçe göçe, çiftçilik gündüz gece.*)

çopan: "çoban" (< çūbān, şūbān Fa.)

Aç böre *çopandin* qorqmas. *(Aç kurt çobandan korkmaz.)*

Çopanniñ ayiġi yetmise, tayiqi yéter. *(Çobanın ayağı (kendisi) yetmese (de) sopası yeter.*)

pada: "çoban" (< pâde Fa.)

Mektep körmigen bala, *pada* körmigen kala. *(Mektep görmeyen çocuk, çoban görmeyen inek.)*

Padiniñmu başlamçisi bolidu. *(Çobanın da rehberi olur.)*

Serkisi bolmiġan *pada* yoldin azar. *(Tekesi olmayan çoban yoldan çıkar.)*

padiçi: "çoban" (< pada+çi Fa.+U.)

Padiçi yitken malni töliyelmes. *(Çoban kaybettiği malı (hayvanın parasını) ödeyemez.)*

Paqlan yégen tülke *padiçi* qolida öler. *(Kuzu yiyen tilkinin ölümü çobanın elinden olur.*)

qoyçi: "koyun çobanı" (< qoy+çi)

Qoyçi mal ġémide, aç köz gal ġémida. *(Çoban mal derdinde, açgözlü gırtlak (boğaz) derdinde.)*

Qoyçiġa çomaq kérek. *(Çobana çomak gerek.*)

malçi: "hayvancı, hayvan besleyicisi, malcı, cambaz" (< māl+çi Ar.+U.)

Yaylaqni mal tonuydu, malni *malçi* (tonuydu). *(Yaylayı hayvan (mal), malı cambaz tanır.*)

A.4. SAĞLIKLA İLGİLİ MESLEKLER

emçi: "doktor, tabip" (< em+çi)

Köp aġriġan *emçi* bolur, köp yürgen yolçi bolur. *(Çok hastalanan doktor, çok yürüyen yolcu olur.*)

tévip: "doktor, tabip" (< tabîb Ar.)

Aġriqniñ saqayġusi kelse, *tévip* özi kelür. (*Hastanın iyileşeceği varsa, doktor kendi gelir.)*

Çala *tévip* adem öltürer. *(Yarım (kötü) doktor adam öldürür.*)

Künde alma yéseñ, *tévip* çama yeydu. (Her gün elma yesen, doktor çalı çırpı (ot çöp) yer.)

Ölgendin kéyin *tévip* kérek emes. *(Öldükten sonra doktora gerek yok.)*

A.5. TİCARETLE İLGİLİ MESLEKLER

baqqal: "bakkal" (< baḳḳāl Ar.)

Tavuzniñ xémi - *baqqalniñ* ġémi. *(Karpuzun hamı, bakkalın gamıdır.)*

dellal: "tellal, simsar" (< dellāl Ar.)

Dellalġa éytma siriñni, aldavalar siyiriñni. *(Simsara sırrını söyleme, aldatıp alır sığırını.)*

Dellalniñ desmayisi yalġançiliq. *(Simsarın sermayesi yalancılık.)*

dukançi: "tezgâhtar, dükkancı" (< dükân+çı Fa.+U.)

Dukançi tarazidin oġrilar, sétiqçi mekkarliqtin. (Tezgâhtar teraziden çalar, satıcı kurnazlıktan.)

satquçi: "satıcı" (< sat-qu+çi)

Qehetçilik bolsa, *satquçida* insap bolmas, Erzançilik bolsa, alġuçida insap qalmas. *(Yoksulluk (kuraklık) olmasa, satıcıda insaf olmaz, ucuzluk olmasa, alıcıda insaf kalmaz.)*

Satquçi mélini dañlar, alġuçi özini (dañlar). *(Satıcı malını, alıcı kendini över.)*

sétiqçi: "satıcı, tezgâhtar" (< sét-iq+çi)

Dukançi tarazidin oġrilar, *sétiqçi* mekkarliqtin. *(Tezgâhtar teraziden çalar, satıcı kurnazlıktan.)*

sodiger: "tüccar" (< sūdā+ger Fa.)

Bay bilen dost bolma, *sodiger* bilen şérik (bolma). *(Zengin ile dost, tüccar ile ortak olma.)*

Sodger bazardin qalmas. *(Tüccar pazardan kalmaz.)*

Sodigerde yüz yoq, xéridarda köz (yoq). *(Tüccarda yüz yok, müşteride göz yok.)*

Sodigerniñ imani - pul. *(Tüccarın imanı para.)*

altunçi: "altıncı, kuyumcu" (< altun+çi)

Altunçiniñ miñ urġini, *tömürçiniñ* bir urġini. (Sarrafın bin vuruşu, demircinin bir vuruşu.)

zerger: "sarraf, kuyumcu" (< zer+ger Fa.)

Altun qedrini *zerger* biler. (*Altın kıymetini sarraf bilir.)*

Er qedrini er biler, zer qedrini *zerger* (biler). *(Yiğidin kıymetini yiğit, altının kıymetini sarraf bilir.)*

Yaxşiniñ qedrini yaxşi biler, altunniñ qedrini-*zerger*. *(İyinin kıymetini iyi bilir, altının kıymetini sarraf (bilir).*

Zerniñ dosti tola, *zergerniñ* düşmini (tola). *(Altının dostu çok, sarrafın düşmanı (çok).*

zerdar: "sarraf, kuyumcu" (< zer+dār Fa.)

Zerdardin pul sorima, tul xotundin öy sorima. *(Sarraftan para, duldan ev sorma.)*

A.6. YÖNETİCİLİKLE İLGİLİ MESLEKLER

ambal: Ç. "başkan, amir, idareci"

Cañgalda dañgal tola, şeherde *ambal* (tola). (Ormanda kesek, şehirde idareci dolu.)

başçi: "lider, yönetici" (< baş+çi)

Qiriq aşçidin bir *başçi* yaxşi. *(Kırk aşçıdan bir lider (yönetici) iyi.*)

başliq: "başkan, lider, şef" (< baş+liq)

Cuga yaqisiz bolmas, el *başliqsiz* (bolmas). *(Kürk yakasız, ülke lidersiz olmaz.)*

Kalliniñ sörini put tartar, *başliqniñ* sörini yurt (tartar). *(Başın derdini ayaklar çeker, başkanın derdini yurt çeker.)*

Şortañ yerden aşliq çiqmas, pitne köp yerden *başliq* (çiqmas). *(Tuzlu topraktan ekin çıkmaz, fitnesi çok olan yerden başkan (hükümdar) çıkmaz.)*

sultan: "sultan, padişah" (< sulṭān Ar.)

Yaqisiz çapan bolmas, qanunsiz *sultan* (bolmas). *(Yakasız palto (çapan) olmaz, kanunsuz sultan (olmaz).*

Sultan kündüzni kéçe dése, ayni kün dégülük. *(Sultan gündüzü gece derse, aya güneş demeli.*)

dorġa: Fa. "amir, patron"

Dorġa qamçisidin ayrilsa, qoliġa taş alar. *(Amir (patron) kamçısından ayrılsa, eline taş alır.)*

emeldar: "memur, bürokrat" (< emel+dār Ar.+Fa.)

Emeldarniñ yaxşiliqi yaġ, yamanliqi daġ[4]. *(Bürokratın iyiliği yağ, kötülüğü dağ.)*

Emeldar böre bolsa, puqralar tülke bolar. *(Bürokrat kurt olsa, tebealar tilki olur.)*

Emeldar qéyiq bolsa, bostanliqmu cañgal bolur. *(Bürokrat kayık olursa, bostan da çalılık olur.)*

ġoca: "efendi, patron" (< ḫˇāce Fa.)

Ġocamniñ qorsiqi toq, qilġili işi yoq. *(Efendimin (patronumun) karnı tok, yapacağı işi yok.*)

Ġociniñ éti uluġ, suprisi quruq. *(Efendinin (patronun) adı ulu (büyük), sofrası kuru.)*

xoca: "sahip, patron" (< ḫˇāce Fa.)

Xocamniñ qorsiqi toq, qilġili işi yoq. *(Hocamın (patronumun) karnı tok, yapacağı işi yok.)*

Xocamniñ qorsiqi toq, qulidin xeviri yoq. *(Hocamın (patronumun) karnı tok, kulundan haberi yok.)*

xocayin: "sahip, idareci" (< ḫˇāce Fa.)

Çoñ yerde malay bolġandin kiçik yerde *xocayin* bol. *(Büyük yerde hizmetçi olacağına, küçük yerde sahip (idareci) ol.)*

hökümdar: "hükümdar, amir, buyurucu" (< ḥukm+dār Ar.+Fa.)

Hökümdar Xuda emes, Xudadin cüda emes. *(Hükümdar Allah değil, Allah'tan uzak değil.)*

[4] yakmak, kızmak, kızdırmak, dağlamak; yağı kızdırmak.

maşayix: "şeyhler" (< meşāyih Ar.)

Qéşinda kim oltarsa çirayliġiñ şu, béşiñni kim silisa *maşayixin* şu. (Karşında kim otursa en güzel arkadaşın (sevgilim) odur, başını kim okşasa şeyhin odur.)

mensepdar: mensep+dar "hükümdar" (< mensep+dār Ar.+Fa.)

Mensepdarniñ ata anisi yoq. (Hükümdarın ana babası yoktur.)

padişa/padişah: "padişah, hükümdar" (< pād+şāh Fa.)

Padişah sözidin yanmas, quş taptin (yanmas). *(Padişah sözünden dönmez, kuş izinden dönmez.)*

Padişah toq, puġra toq. *(Padişah tok, halkı tok.*)

Padişahniñ emri vacip. *(Padişahın emri vacip(tir).*

Padişahsiz el yétim, igisi yoq yer yétim. *(Padişahsız millet yetim, sahibi olmayan yer yetim.)*

Tuġ yiqilsa, *padişah* texttin çüşer. *(Tuğ yıkılsa, padişah tahtan iner.)*

Tildin kelgen qoldin kelse, her kim *padişa* bolar. *(Dilden gelen elden gelse, herkes padişah olur.)*

Her kim öz öyide *padişa*. *(Herkes kendi evinde padişâh.)*

padişaliq/padişahliq: "padişahlık" (< pād+şāh+liq Fa.+U.)

Tenniñ saqliġi - *padişaliq*. *(Vücudun sağlığı, padişahlık(tır).*

Baliliq - *padişaliq*. *(Çocukluk padişahlık.)*

Padişahliq el bilen, tömürçilik yel bilen. *(Padişahlık halk ile, demircilik yel ile.*)

xan: "hükümdar, han, padişah" (< ḫân Fa.)

Xansiz el - igisiz öy. *(Padişâhsız ülke (halk), sahipsiz ev.)*

Xanniñ qizi çömüç tutsa qoli qapirar. *(Padişâhın kızı kepçe tutsa eli kabarır.*)

şah: "şah, padişah" (< şāh Fa.)

Nadan *şah* eqilliq vezirniñ oyunçuqi. *(Cahil padişah, akıllı vezirin oyuncağı (olur).*

şahliq: "hükümdarlık" (< şāh+liq Fa.+U.)

Şahliqtin yiqilsañ navay bol. *(Hükümdarlıktan ayrılırsan (devrilince) fırıncı ol.)*

şeyx: "şeyh" (< şeyḫ Ar.)

Şeyximniñ qarni toq, muriti bilen işi yoq. *(Şeyhimin karnı tok, müridleri ile işi yok.*)

vezir: "vezir" (< vezır Ar.)

Yaxşi *vezir* - körüner xizir. *(İyi vezir, Hızır (gibi) görünür.*)

Her padişahniñ öz *veziri* bar, her derdniñ öz devasi (bar). *(Her padişâhın kendi veziri var, her derdin kendi devası var.*)

Padişah alma yeymen dése, *vezirliri* yiltizi bilen qomurup keptu. *(Padişah elma yiyeceğim dese, vezirleri kökü ile koparıp gelmiş)*

A.7. AVCILIKLA İLGİLİ MESLEKLER

béliqçi: "balıkçı" (< béliq+çi < balık+çı)

Béliqniñ sirini *béliqçidin* sora. *(Balığın sırrını balıkçıdan sor.)*

Béliqçiniñ küni suda. (Balıkçının her günü suda (geçer).

ovçi: "avcı" (< ov+çi < ab+çı, aw+çı)

İkki *ovçi* bar yerde toşqan qéçiptu. *(İki avcı olan yerde tavşan kaçmış.)*

Miltiq kötürgen bilen *ovçi* bolmas. *(Tüfek kaldırmakla avcı olunmaz.)*

Ovçi qançe hiyle bilse, éyiq şunçe yol bilur. *(Avcı ne kadar hile bilirse, ayı (da) o kadar yol bilir.)*

Ovçiniñ miltiqi bolsa, kéyikniñ Xudasi bar. *(Avcının tüfeği varsa, geyiğin Allah'ı var.)*

izçi: "izci" (< iz+çi)

Usta *izçi* (~ovçi) iz tonar, zérek yigit qiz (tonar). *(Usta izci(~avcı) iz tanır, akıllı (uyanık) yiğit kız tanır.*)

pavan: "avcı" (< pāvān[5] Fa.)

Dadam *pavan*, özüm qassap. *(Babam avcı, ben kasap.)*

mergen: "atıcı, okçu, nişancı"

Çéçenniñ sözi mergen, çéverniñ közi (*mergen*). *(Hazırcevabın sözü, çevik olanın gözü nişancı.)*

A.8. MADENCİLİKLE İLGİLİ MESLEKLER

tömürçi: "demirci" (< tömür+çi < temür+çi)

Tömürçiniñ qolida tömür imanġa kéler. *(Demircinin elinde demir imana gelir.)*

Tömürçiniñ qolida tömür imanġa kéler. *(Demircinin elinde demir imana gelir.*)

tömürçilik: "demircilik" (< tömür+çi+lik < temür+çi+lik)

Tirikçilik el bilen, *tömürçilik* yel bilen. *(Yaşamak halk ile, demircilik yel ile.*)

A.9. ADALETLE İLGİLİ MESLEKLER

hakim: "hakim" (< ḥākim Ar.)

Hakim tüzük bolmisa yurt buzular. *(Hakim dürüst olmazsa yurt bozar.)*

İt *hakim* bolsa, sönek séliq salar. *(İt hâkim olsa, kemik vergi koyar.)*

callat: "cellat" (< cellād Ar.)

Kala kesmey *callat* bolmas. *(İnek kesmeden cellat olmaz.)*

qazi: "kadı" (< ḳāḍı Ar.)

[5] Farsçada bu kelime "bekçi ve gözeten" anlamına gelmektedir.

Cahanniñ işi xaraplaşqanda, it quyruq yeptu, *qazi* kala ġacaptu. *(Cihanın işi (düzeni) bozulunca, it kuyruk yermiş, kadı kelle kemirirmiş.*)

Davager sus kelse, *qazi* müttehem bolidu. *(Davacı sussa, kadı alçaklaşır.)*

Eqilliq adem *qaziniñ* aldiġa barmas. *(Akıllı insan kadının önüne varmaz.*)

Ketmen samandin qorquptu (~qorqar), *qazi* (~adem) yamandin. *(Çapa samandan korkmuş, kadı (~insan) kötüden (korkmuş).*

qaziliq: "kadılık" (< ḳāḍı+liq Ar.+U.)

Dostuñni sinimaqçi bolsañ, *qaziliqtin* çüşkende sina. *(Dostunu sınayacak olsan, kadılıktan ayrıldıktan sonra sına.)*

A.10. GÜVENLİKLE İLGİLİ MESLEKLER

A.10.1 İç Güvenlikle İlgili Meslekler

césekçi: "muhafız, bekçi" (< cések+çi)

Césekçiniñ ölüki saqçi bolup tiriliptu. *(Muhafızın ölüsü muhafız olup dirilmiş.)*

küzet: "muhafızlık, bekçilik" (küz+e-t < köz+e-t)

Duduq sözge yarimaydu, oġri - *küzetke*. (Kekeme konuşmaya (sohbete), hırsız muhafızlığa (bekçiliğe) yaramaz.)

saqçi: "muhafız, bekçi" (< saq+çi)

Baş - xezine, til - açquç; köz - *saqçi*, qol - bayliq. *(Baş hazine, dil anahtar, göz muhafız, el zenginlik.)*

qaravul: "nöbetçi"

Yamandin *qaravul* qoysañ, düşmen yette bolur. *(Kötüden nöbetçi tutsan, düşman yedi olur.*)

A.10.2. Askerlikle İlgili Meslekler

leşker: "asker, savaşçı" (< leşker Fa.)

İntizamliq *leşker* yéñilmes. *(Düzenli asker yenilmez.)*

Parakende *leşker* karġa kelmes. *(Dikkatsiz (bozguna uğramış) asker faydalı olmaz.*)

esker: "asker, cenkçi" (< ʿasker Ar.)

Eskiri yoq qomandan meġlup. *(Askersiz komutan mağlup.)*

qomandan: "komutan, kumandan" (< Fr. kumandan)

Eskiri yoq *qomandan* meġlup. *(Askersiz komutan mağlup.)*

A.10.3. İstihbaratla İlgili Meslekler

paylaqçi: "istihbaratçı, keşifçi" (< paylaq+çi)

Paylaqçi bilen dost bolma, namerdke qerzdar (bolma). *(İstihbaratçı ile dost olma, namerde borçlu olma.*)

A.11. EĞİTİM ÖĞRETİMLE İLGİLİ MESLEKLER

alim: "âlim, bilgin" (< âlim Ar.)

Alim zalimniñ qiliçini sunduralaydu. *(Âlim zalimin kılıcını kırar.)*

Canliq nadan ölük, cansiz, *alim* tirik. *(Bilgisiz canlı ölü, ölü alim diridir.)*

dana: "alim, bilge" (< dānā Fa.)

Dana bilen dost bolsañ, yoluñ gül bolur, Nakes bilen dost bolsañ, künüñ kül bolur. *(Âlim ile dost olsan yolun gül olur, namussuz ile dost olsan günün kül olur.)*

Dana qedrini exmeq bilmes, saqliq qedrini saq (bilmes). *(Âlimin kıymetini ahmak bilmez, sağlığın kıymetini sağlıklı bilmez.)*

Danaġa qol ber, özüñdin çoñġa yol (ber). *(Âlime el ver, kendinden büyüğe yol ver.)*

Nadanniñ ziyapitidin *dananinñ* söhbiti ela. *(Cahilin ziyafetinden, âlimin sohbeti âlâ.)*

danaliq: "alimlik" (< dānā+liq Fa.+U.)

Danaliqqa tap purset, adaşqanġa yol körset. *(Bilgili olma fırsatını ara, şaşırana (yanlış yapana) yol göster.)*

Ġiğirliq - *danaliq*, yéniklik - nadanliq. *(Ağırlık (ağır olmak) âlimlik, hafiflik (hafif olmak) cahillik.)*

ustaz: "öğretmen, hoca, usta" (< ûstâz Ar.)

Ustazsiz şagirt bolmas. *(Öğretmensiz öğrenci olmaz.)*

Ustaz zalim bolsa, şagirt alim bolur. *(Usta zalim olursa, öğrenci (çırak) âlim olur.)*

Qavul *ustidin* çéver şagirt çiqar. *(Uslu (ağır) ustadan, çevik öğrenci çıkar.*

şagirt: "öğrenci" (< şâgird Fa.)

Şagirtniñ haliġa béqip hüner öget. *(Öğrencinin durumuna bakarak hüner öğret.)*

Şagirtniñ hünirini piridin sora. *(Öğrencinin hünerini pirinden sor.)*

A.12. MÜZİKLE İLGİLİ MESLEKLER

dutarçi: "çalgıcı, sazcı, saz sanatçısı" (< dutar+çi Fa.+U.)

Dutarçi dutarçini körse qoli titreydu. *(Dutarcı dutarcıyı görse eli titrer.)*

ġezelxan: "gazelhan, gazel okuyan, gazel söyleyen kimse" (< gazel+hân Ar.+Fa.)

Toy tügigendin kéyin *ġezelxan* köp. *(Düğün bittikten sonra gazelhan çok.)*

A.13. HABERLEŞME, İLETİŞİM, DİPLOMASİ, DANIŞMANLIK VE REHBERLİKLE İLGİLİ MESLEKLER

elçi: "elçi" (< el+çi)

Boytaqni *elçi* qilmas. *(Bekârı (kız istemeye) elçi yapmaz (göndermez).*

Qimarvazniñ *elçisi* tola. *(Kumarbazın elçisi çok.)*

Exmeq *elçi* ikki terepni buzar. *(Ahmak elçi iki tarafı bozar.)*

Elçige ölüm yoq. *(Elçiye ölüm yok.)*

Xanniñ *elçisi* bolġuçe, merdniñ qiliçi bol. *(Padişâhın elçisi oluncaya kadar, merdin kılıcı ol.)*

salaçi: "tellal, simsar" (< salâh+çi Ar.+U.)

salaçi bolsañ, törge öt. *(Tellal olsan, baş köşeye geç.)*

tilmaç: "tercüman" (< til+maç)

Çala *tilmaç* adem öltürer. *(Yarım (kötü) tercüman adam öldürür.)*

tuñçi: Ç. "tercüman"

Çala *tuñçi* adem öltürer. *(Yarım (kötü) tercüman adam öldürür.)*

başlamçi: "rehber" (< baş+la-m+çi)

Padiniñmu *başlamçisi* bolidu. (*Çobanın da rehberi olur.*)

A.14. DİLENCİLİKLE İLGİLİ MESLEKLER

gaday: "dilenci" (< gedâ Fa.)

Gadayga berginiñ xudaga berginiñ. (*Dilenciye verdiğin Tanrı'ya verdiğin.*)

İt *gadaydin* qorqidu, *gaday* ittin (qorqidu). *(İt dilenciden, dilenci itten korkar.)*

Kişi yurtida şah bolġuçe, öz yurtuñda *gaday* bol. *(Başkasının yurdunda şâh oluncaya kadar, kendi yurdunda dilenci (fakir) ol.)*

qelender: "dilenci" (< kalender Fa.)

Qelender aş tapsa, salġili qaça tapalmaptu. *(Dilenci (yoksul) yemek bulsa, koyacak kap bulamaz.)*

Qelenderdin nan tileptu, ölüktin iman (tileptu). *(Dilenciden (yoksuldan) ekmek istemiş, ölüden iman dilemiş.)*

Qelenderniñ ġocini (~xaltisi) tolmas. *(Dilencinin (yoksulun) heybesi dolmaz.)*

tilemçi: "dilenci" (< til+e+m+çi)

Tilemçi bergenni alar. *(Dilenci verileni alır.)*

Tilemçiniñ xaltisi tolsimu, közi toymas. *(Dilencinin torbası dolsa da gözü doymaz.)*

tilemçiliq: "dilencilik" (< til+e+m+çi+liq)

Yazda hurunluq qilsañ, qişta *tilemçiliq* qilisen. *(Yazın tembellik edersen, kışın dilencilik yaparsın.)*

A.15.TAŞIMACILIK VE YARDIMCI HİZMETLERLE İLGİLİ MESLEKLER

A.15.1. Denizle İlgili Meslekler

kémiçi: "gemici" (< kemi+çi~kimi+çi < DLT. kimi)

Kémiçiniñ ecili suda. *(Gemicinin eceli suda.)*

qolvaqçi: "kayıkçı" (qol+vaq+çi < qol+baġ+çi)

Kémiçi kelse, *qolvaqçi* qirġaqqa çiqar. *(Gemici gelince, kayıkçı kıyıya çıkar.)*

efser: "kaptan" (< efser Fa.)

Bir kemige ikki *efser* emes. (Bir gemide iki kaptan olmaz.)

A.15.2. Karayla İlgili Meslekler

harvikeş: Ar.+Fa. "arabacı" (< araba+keş U.+Fa.)

Harvikeşniñ cabduqi tügimes, yalġançiniñ etisi. *(Arabacının aleti tükenmez, yalancının yarını (tükenmez).*

hammal: "hamal, küfeci" (< ḥammāl Ar.)

Hammal yükniñ éġirliqini tarazidinmu bekrek biler. *(Hamal yükün ağırlığını teraziden de iyi bilir.)*

madiġaçi: "hamal, küfeci"

Madiġaçiġa yük égir emes. (Hammala yük ağır gelmez.)

işçi: "işçi" (< iş+çi)

Miñ *işçiġa* bir başçi. *(Bin işçiye bir yönetici.*)

qul: "köle"

Ġocamniñ qorsiqi toq, *qulidin* xeviri yoq. *(Efendimin (patronumun) karnı tok, kölesinden haberi yok.*)

A.16. FALCILIKLA İLGİLİ MESLEKLER

remçi: "falcı" (< rem+çi Ar.+U.)

Remçi rem salar, tinç köñülge ġem (salar). *(Falcı fal bakar, dertsiz gönüle gam salar.)*

Remçiniñ rémidin özeñniñ xiyali dürüs. *(Falcının falından kendi hayalin doğru (dürüst).*

remmal: "büyücü, üfürükçü" (< remmâl Ar.)

Remmalniñ sözige işenme. *(Büyücünün sözüne inanma.)*

Avalqini oġri aldi, qalġanini *remmal*. (Önce hırsız aldı, geriye kalanını da (hırsızı bulmak için fala baktırınca) falcı aldı.

palçi: "falcı" (< fâl+çı Ar.+U.)

Palçida dañgal tola, şairda xiyal (tola). *(Falcıda kesek çok, şairde hayal çok.*

A.17. EV HAYATIYLA İLGİLİ MESLEKLER

ġalça: "uşak"

Emeldardin *ġalça* yaman, ögzidin ötken tamçe (yaman). (Bürokrattan uşak kötü, çatıdan akan damla kötü.)

malay: "hizmetçi, hizmetkar"

Qoli asta hünervendin, puti çaqqan *malay* yaxşi. (Eli yavaş ustadan, ayağı kırık hizmetkâr iyi.)

xizmetkar: "işçi, hizmetkâr" (< ḫidmet+kār Ar.+Fa.)

Xotun kişi öyde hem xan, hem *xizmetkar*. *(Kadın evde hem han, hem hizmetkâr.)*

Süpürge - öy *xizmetkari*. *(Süpürge ev hizmetkârıdır.*

A.18. SANATLA İLGİLİ MESLEKLER

meddah: "meddah" (< meddāḥ Ar.)

Meddahniñ petisi tügimes, yalġançiniñ etisi tügimes. (*Meddahın Fatiha'sı tükenmez, yalancının yarını bitmez.*)

şair: "şair" (< şāʿir Ar.)

Vicdanliq *şair* bolar, Yüreklik batur bolar. *(Vicdanlı şair olur, yürekli bahadır olur.)*

A.19. GÜMRÜKLE İLGİLİ MESLEKLER

bacġir: "gümrük memuru" (< bâc+gîr Fa.)

Bacġirġa qaviġan it cennetge kirer. *(Gümrük memuruna havlayan köpek cennete girer.*)

A.20. SU İŞLERİYLE İLGİLİ MESLEKLER

mirab: "bir şehrin su işlerine bakan kimse" (< mîr-âb Fa.)

Atañ *mirab* bolġiçe öyüñ su béşida bolsun. *(Baban mirab olacağına, evin su başında olsun.)*

A.21. MEŞRU OLMAYAN MESLEKLER

qaraqçi: "haydut, yol kesen, eşkıya" (< qara-q+çi)

Çomaq bolsa qoluñda, *qaraqçi* yoq yoluñda. *(Çomak olunca elinde, haydut yok yolunda.)*

Qaraqçi toptin ayrilġanni sancur. *(Haydut (eşkıya) gruptan ayrılanı zipler (vurur).*

Qarañġu yolni *qaraqçi* biler. *(Karanlık yolu haydut bilir.)*

oġri: "hırsız" (< og(u)r-ı)

Asmandiki ayġa *oġriniñ* aççiqi bar. *(Gökteki aya hırsızın öfkesi var.)*

Bay - derya, *oġri* - qoşuq. *(Zengin nehir (deniz), hırsız kaşık.)*

Böre yoq cañgal bolmas, *oġrisi* yoq yurt (bolmas). *(Kurdu olmayan orman olmaz, hırsızı olmayan yurt olmaz.)*

Kosa qérimas, *oġri* béyimas. *(Köse yaşlanmaz, hırsız zengin olmaz.)*

Qériġa nan payda qilmas, *oġriġa* ant (payda qilmas). *(Yaşlıya ekmek fayda etmez, hırsıza yemin (fayda etmez).*

Méliñni mehkem tut, qoşnañni *oġri* tutma. *(Malını sağlam tut (güzel koru), komşunu hırsız bilme.)*

oġriliq: "hırsızlık" (< og(u)r-i+liq)

Oġriliq qilġan adem yerge qaraydu. *(Hırsızlık yapan insan yere bakar.*)

yançuqçi: “yankesici” (< yançuq+çi)

Oğriniñ dosti *yançuqçi*. *(Hırsızın dostu yankesici.)*

A.22. SPORLA İLGİLİ MESLEKLER

palvan: “pehlivan” (< pehlevân Fa.)

Palvan derd yer, baliliri et yer. *(Pehlivan dert yer, çocukları et yer.)*

A.23. EĞLENCE HAYATIYLA İLGİLİ MESLEKLER

calap: “fahişe” (< celeb Fa.)

Calapdin vapa kelmes. (Fahişeden vefa gelmez.)

B. BİR ATASÖZÜNDE İKİ MESLEĞİN GEÇTİĞİ ATASÖZLERİ

Bu bölümde bir atasözünde iki mesleğin yer aldığı örnekler verilmiştir. Aynı atasözünde geçen farklı meslek grupları genellikle çeşitli ilgileri yönünden karşılaştırma yapılarak birtakım yargılar bildirilmiştir. Karşılaştırmaların bir kısmında anlatıma zenginlik katmak ve onu pekiştirmek amacıyla zıt anlamlı kelimelerin kullanıldığı görülmektedir.

Aşpez aç qalmaptu, *seypuñ* yaliñaç. (Aşçı aç kalmaz, terzi çıplak (kalmaz).

Déhqan tergenni alar, *tilemçi* bergenni (alar). (Çiftçi ektiğini alır, dilenci verdiğini alır.)

Déhqandin xaman qalar, *ovçidin* arman (qalar). (Çiftçiden harman, avcıdan arzu (üzüntü) kalır.)

Qassap may çaynaydu, *aşpez* göş (çaynaydu). (Kasap yağ çiğner, aşçı et çiğner.)

Qassapqa pul bérip *navayġa* qaraptu. (Kasaba para verip fırıncıya bakmış.)

Baqqalniñ aldi yaxşi, *qassapniñ* keyni (yaxşi). (Bakkalın önü, kasabın arkası güzel.)

Bapkar iştansiz, *ovçi* çoruqsiz. (Kumaşçı iç donsuz, avcı çarıksız.)

Dadam *pavan*, özüm *qassap*. (Babam avcı, ben kasap.)

Bapkar qérisa tizdin kéter, *zerger* qérisa közdin (kéter). (Kumaşçı ihtiyarlasa, dizinden, sarraf ihtiyarlasa gözünden (rahatsızlanır).

Yaġçi hidsiz kişi, *bözçi* képensiz (kişi). (Yağcı kokusuz kişi, kumaşçı kefensiz kişi.)

Cuvazçi bay bolur, *tügmençi* gaday (bolur). (Yağcı zengin, değirmenci fakir olur.)

Cuvazçi yaġqa toymas, *Ovçi* taġqa toymas. (Yağcı yağa doymaz, avcı dağa doymaz.)

Cuvazçi yaġsiz kéter, *xambap* kipensiz (kéter). (Yağcı yağsız gider, kumaşçı kefensiz gider.)

Çarviçiliq köçe - köçe, déxqançiliq kündüz - kéçe. (Hayvancılık göçe göçe, çiftçilik gündüz gece.)

Çarviçiniñ méli bar, ambalniñ géli (bar). (Hayvan yetiştirenin hayvanı (malı) var, idarecinin boğazı (var).

Dana bar yerde tiliñni tart, *ustañ* bar yerde qoluñni (tart). (Âlim olan yerde dilini, ustan olan yerde elini çek.)

Emeldar pak bolsa, *dorġisiġa* nep tegmes. (Memur pak olsa, amirine kazanç sağlamaz.)

Padişah döt bolsa, orda *emeldari* sarañ bolur. (Padişah dört olursa, bürokratı deli olur.)

Eskiri yoq qomandan meġlup. (Askersiz komutan mağlup.)

Unçi hakçini körelmeptu. (Uncu kireççiyi çekemez.)

Qoli asta *hünervendin*, puti çaqqan *malay* yaxşi. (Eli yavaş ustadan, ayağı kırık hizmetkâr iyi.)

Xotun kişi öyde hem *xan*, hem *xizmetkar*. (Kadın evde hem han, hem hizmetkâr.)

Çoñ yerde *malay* bolġandin kiçik yerde *xocayin* bol. (Büyük yerde hizmetçi olacağına, küçük yerde sahip (idareci) ol.)

İmamniñ ömrini tile, *mezinniñ* ölümini tile. (İmamın ömrünü (yaşamasını), müezzinin ölümünü dile.)

Kémiçi kémisi bilen, *baġven* mévisi bilen. (Gemici gemisiyle, bahçıvan meyvesi ile.)

Duduq sözge yarimaydu, *oġri* - *küzetke*. (Kekeme konuşmaya (sohbete), hırsız muhafızlığa (bekçiliğe) yaramaz.)

Qassap tiġdin ayrilmas, *malçi* taġdin (ayrilmas). (Kasap bıçaktan, malcı dağdan ayrılmaz.)

Qoyni *qassap* soysun, altunni *zerger* soqsun. (Koyunu kasap kessin, altını sarraf (tavında) dövsün.)

Yaġçi bilen qoşna bolsañ, bay bolisen, *Qassap* bilen qoşna bolsañ qerzdar (bolisen). (Yağcı ile komşu olsan zengin olursun, kasap ile komşu olsan borçlu olursun.)

Qazi bilen qalamsen, *mupti* bilen kétemsen. (Kadı ile kalır mısın, müftü ile gider misin?)
Qaziniñ qoli uzun, *mezinniñ* boyni (uzun). (Kadının eli, müezzinin boynu uzun.)

Oġri gumanxor, *qazi* temexor. (Hırsız şüpheci, kadı tamahkâr.)

Qelender bolsañmu, *oġri* bolma. (Dilenci (yoksul) olsan da, hırsız olma.)

Qelender padişah bolsa, kündüzi çiraġ yaqar. (Dilenci (yoksul) padişah olsa, gündüz vakti lamba yakar.)

Satiraş başqa qaraydu, *mozdoz* putqa (ayaqqa). (Berber başa bakar, ayakkabıcı ayağa (bakar).

Oġri oġriliq qilsa *padişah* sorar, Padişah *oġriliq* qilsa kim sorar. (Hırsız hırsızlık yapsa padişah hesap sorar, padişah hırsızlık yapsa kim hesap sorar.)

Oġri tün yérimida, *qaraqçi* küpkündüzde. (Hırsız gece yarısında, eşkıya güpegündüzde.)

Oġri yolda qoyar, qaraqçi çölde (qoyar). (Hırsız yolda, eşkıya çölde bırakır.)

Oġriniñ dosti *yançuqçi*. (Hırsızın dostu yankesici.)

Padişahliq el bilen, *tömürçilik* yel bilen. (Padişahlık halk ile, demircilik yel ile.)

Palçida dañgal tola, *şairda* xiyal (tola). (Falcıda kesek çok, şairde hayal çok.)

Molla bolsañ mazarda bol, *sodiger* bolsañ bazarda (bol). (Molla isen mezarda, tüccar isen pazarda ol.)

Şeyx mazardin qalmas, *sodiger* bazardin qalmas. (Şeyh mezardan, tüccar pazardan kalmaz.)

Çala *tévip* canġa xeter, çala *mollidin* işenç kéter. (Yarım (kötü) doktor cana tehlike, yarım (kötü) molladan iman gider.)

Xanniñ xezinisidin çiqmiġan *tilemçiniñ* xaltisidin çiqar. (Padişâhın hazinesinden çıkmayan, dilencinin torbasından çıkar.)

Giciñ *ustidin* ildam *şagirt* yaxşi. (Tembel ustadan çabuk (hızlı) öğrenci iyi(dir).

Şagirt nan yeydu, *ustam* ġem (yeydu). (Öğrenci (çırak) ekmek yer, ustam gam yer (dert çeker).

Usta aldida qoluñni tart, *molla* aldida tiliñni (tart). (Usta önünde elini çek, molla önünde dilini çek.)

Emeldardin ġalça yaman, ögzidin ötken tamçe (yaman). (Bürokrattan uşak kötü, çatıdan akan damla kötü.)

Oġri qérisa sopi bolar, *calap* qérisa büvi (bolar). (Hırsız yaşlanınca sufi olur, fahişe yaşlanınca hanım (nine) olur.)

Molla kişi *alim* bolur, *padişah* zalim (bolur). (Molla adam âlim olur, padişah zalim olur.)

C. DEĞERLENDİRMELER

Uygur atasözlerinde meslekler çeşitli yönlerden değerlendirilmiş ve gerek mesleklerle ilgili gerekse meslekler üzerinden birçok konu hakkında geçerli hükümler verilmiştir. Her mesleğin görevleri, kullanılan alet ve malzemeleri, gereklilikleri, meslek eğitimi ve çalışma ortamıyla koşulları farklı olduğundan bireyler bunları dikkate alarak kendilerine uygun olan mesleğe yönelmektedirler. Öncelikle bireyin yöneldiği mesleği yapabilecek yeterliliği en önemlisi o mesleğin kurallarına uygun davranabilecek iradeyi kendinde bulması gerekmektedir. Bu bakımdan bireylerin icra ettiği meslekler bize onların nasıl bir kişiliğe sahip olduğunu göstermektedir. Uygur atasözlerinde de kişilik-meslek ilişkisine, bunların niteliklerine ve meslek ahlakına ilişkin yapılan vurgular dikkati çekmektedir.

Mesleklere özel oluşturulan kanun ve kurallar meslek ahlakı olarak adlandırılır. "*Hakim tüzük bolmisa yurt buzular"* atasözünde hâkimliği meslek edinen kişinin dürüst olması gerektiği belirtilmiştir. Yani hâkim olan kişi, kararlar alıp verirken "dürüstlük" ilkesine dikkat etmek zorundadır. Böyle olmadığı takdirde haksızlığın ve adaletsizliğin olumsuz sonuçlar doğuracağından bahsedilmiştir. Toplum içerisinde de her zaman bireylerin doğru, dürüst olması ve erdemli davranışlar sergilemesi beklenir. Bu davranışları gösteren bireyler güzel ahlaklı, toplum tarafından sevilen ve güvenilen kişiler olarak toplum içerisinde saygınlık kazanır. Bir başka atasözünde ise dürüstlüğün zıttı olan hilekârlıktan bahsedilmiştir. "*Hiyliger qasipniñ tileydiġini kor xéridar*" atasözünde bazı satıcılar, alışverişten anlamadığını sezdiği insanları daha kolay aldattığından bu tür müşterileri tercih etmektedir. Buna benzer durumların anlatıldığı *Dellalġa éytma siriñni, aldavalar siyiriñni ; Dellalniñ desmayisi yalġançiliq ; Emeldar pak bolsa, dorġisiġa nep tegmes ; Dukançi tarazidin oġrilar, sétiqçi mekkarliqtin ; Oġri gumanxor, qazi temexor* vb. atasözünde kimi meslek gruplarının dolayısıyla bunları kendine meslek olarak seçen kişilerin iyi olmayan, kötü ve olumsuz yönleri ele alınmış, kurnazlık, yalancılık, açgözlülük ve yolsuzluk yaparak kazanç sağladıkları ifade edilmiştir. Ancak toplum tarafından onaylanmayan, hoş görülmeyen bu davranışların tümü meslek ahlakıyla bağdaşmadığından kişilere ve mesleklere olan saygınlığın azalmasını da beraberinde getirir.

"*Padişah adil, xalqi qayil*" atasözünde yöneticilerin adaletli olmaya özen göstermesi gerektiği vurgulanmakta, ayrım yapmaksızın adil davrandığında da yönettiklerinin veya halkının onun buyruklarına uyacağı ifade edilmektedir. *"Padişada edli bolmisa, yamġur yok, bulutġa oxşaş ; Padişaġa nime obdan, edli obdan."* örneklerinde de adaletten yoksun olan padişah yağmursuz buluta benzetilerek adil olmayan padişahın görevini tam manasıyla yerine getiremeyeceği belirtilmektedir.

Öğretici ve yönetici konumunda bulunan her kişi (usta, başkan, patron, öğretmen) çalışanlar, halk ve öğrenciler için birer rol modeldir. Bu yüzden örnek alınacak niteliklere ve düzgün bir kişiliğe sahip olmalıdırlar. "*Usta qandaq bolsa şagirti şundaq bolur*" atasözünde de söylendiği gibi insanlar örnek aldıkları kişilerden ne görür ve ne öğrenirlerse onu uygularlar.

"Qavul ustidin çéver şagirt çiqar." örneğinde yavaş (ağır) ustadan hızlı yani çalışkan öğrenci çıkacağı belirtilerek bir önceki paragrafta söylediğimizin tam zıttı olan bir durumdan bahsedilmiştir.

"Ġocamniñ qorsiqi toq, qulidin xeviri yoq." Patron olan kişilerin çalışanlarının durumunu her zaman takip etmesi gerekmektedir. Sadece kendini düşünmeyip onların durumundan haberdar olmalı, onlarla ilgilenmeli ve sorunlarını dinlemelidir.

"*Perviş qilmiġan tekte üzüm bolmaydu, Boşañ başliqniñ idariside tüzüm bolmaydu ; İntizamliq leşker yéñilmes ; Parakende leşker karġa kelmes ; Leqva xotun éridin yamanlaptu, Hurun déhqan yerdin (yamanlaptu)."* atasözlerine baktığımızda çeşitli mesleklerde çalışan kişilerin mesleklerinin sorumluluklarına göre davranmadığında doğacak sonuçlar belirtilmiştir. Atasözlerinde bunların olumsuz tarafları söylenerek kişilerde olması veya bulunması gereken özellikler kastedilmiştir. Başkanlık, askerlik, çiftçilik gibi mesleklerde çalışan kişilerin; uyanık, çalışkan, hareketli, dikkatli, disiplinli, hızlı hareket etmek gibi kişisel niteliklere sahip olmaları vurgulanmıştır.

Bir konu veya işle ilgili belli bir eğitimin alınması önemlidir. "*Üç qoy soyġan qassap boluptu*" atasözü de bu konuyu yansıtmaktadır. Kişilerin aldıkları eğitime yönelik becerilerini geliştirmek için düzenli bir şekilde pratik yaptıkları zaman işlerinde daha iyi ve yararlı olacakları belirtilmiştir. Sadece birkaç kere uygulama yapıp bırakmanın yeterli olmayacağı ve bir şeye yaramayacağı ifade edilmiştir. *Usta körmigen şagirtniñ hüniri kasat ; Usta körmigüçe usta bolmas ; Ustazsiz şagirt bolmas.* örneklerinde de önce işi bilen kişilerden gerekli eğitimin alınmasının önemi ve alınan eğitim sayesinde işlerinde daha iyi olup gelişebilecekleri anlatılmıştır. Bununla birlikte bir işin ehli olmak ve işi ehline yaptırmak da Uygur atasözlerinde rastladığımız önemli özelliklerden biridir. "*Baġniñ hösni – baġvende ; Baġven bilen baġ yaxşi* ; *Çala tévip canġa xeter, çala mollidin işenç kéter ; Madiġaçiġa yük égir emes ; Palta bileşniñ otunçiġa kaşilisi yoq"* atasözlerine göre; bir iş tekniğini bilen ve uzmanı olan kişilere yaptırıldığında istenilen sonuçlar alınır. Fakat zamanla kazanılan tecrübeden ve ulaşılan profesyonellikten yoksun kişilere yaptırıldığında ise beklenmedik, zararlı ve istenmeyen sonuçlar ortaya çıkabilir. Aynı zamanda bir şeyin erbabı olan kişiye yaptığı işin zor ve ağır gelmeyeceğine değinilmiştir. *Qoyni qassap soysun, altunni zerger soqsun.* Burada da yine herkesin kendi işi neyse onu yapması ve işin ehline bırakılması ifade edilmiştir.

"Altun qedrini zerger biler ; Er qedrini er biler, zer qedrini zerger (biler) ; Yaxşiniñ qedrini yaxşi biler, altunniñ qedrini-zerger." Her şeyin ancak bir işi veya konuyu iyi bilen, anlayan kişilerin ellerinde değerli olduğundan ve anlam kazandığından bahsedilmiştir.

Meslek gruplarında yapılan işe göre kullanılan araç gereçler farklılık göstermekte ve her bir meslekte çeşit çeşit aletler kullanılmaktadır. Uygur atasözlerinde de bazı meslek grupları için önemli olan araç ve gereçlere yer verilmiştir. "*Yaġaççiġa* ***yélim*** *kérek, insanġa bilim ; Yaġaççiniñ* ***rendige*** *haciti çüşer, Bendiniñ bendige haciti çüşer ; Déhqan* ***ketminini*** *satmas, aşpez* ***kepkürini*** *(satmas) ; Qassap* ***tiġdin*** *ayrilmas, malçi taġdin (ayrilmas) ; Qoyçiġa* ***çomaq*** *kérek.*" Bu örneklerde yer verilen meslekler için gerekli olan araç gereçler söylenmiş ve kimsenin kendisine gelir getiren veya değerli olan bir şeyi bırakmayarak koruyup kollayacağı anlatılmak istenmiştir.

Atasözlerinde bazı mesleklerle ilgili mekânların belirtildiğini görmekteyiz. "*Béliqçiniñ küni* ***suda*** *; Qeyerde av (~béliq) bolsa,* ***şu yerde*** *ovçi (~béliqçi) bolidu ; Molla bolsañ* ***mazarda*** *bol, sodiger bolsañ* ***bazarda*** *(bol) ; Sodger* ***bazardin*** *qalmas ; Sodiger* ***bazarġa*** *amraq ; Sodiger* ***bazarġa*** *amraq, sopi* ***mazarġa*** *(amraq)."* atasözleriyle kişinin sahip olduğu meslek neyle alakalıysa o an orada olacağı ifade edilmiştir.

Uygur atasözlerinde meslek hastalıklarına değinilmiş ve bunlarla ilgili birkaç atasözü tespit edilmiştir. Meslek hastalığı; uzun yıllar boyunca bir işte çalışan kişide işin yapılma şeklinden ve işin özelliğinden kaynaklı olarak geçici ya da devamlı biçimde ortaya çıkan psikolojik ve bedensel rahatsızlıklar şeklinde tanımlanır (Akarsu vd., 2013: 7). Atasözlerinde de bazı meslek gruplarına özgü çalışma şekillerinden meydana gelen hastalıklar belirtilmiştir. "*Zerger közidin qérar ; Bapkar qérisa bözidin, zerger qérisa közidin ; Bapkar qérisa tizdin kéter, zerger qérisa közdin (kéter)*" şeklinde rastladığımız atasözlerinde kumaşçılık ve sarraflık mesleğinin gerektirdiği çalışma koşullarının bir zaman sonra dizde ve gözde rahatsızlığa neden olabileceği belirtilmiştir.

"Cuvazçi bay bolur, tügmençi gaday (bolur)." atasözünde mesleklere göre kazançların farklılığı anlatılırken aslında kişilerin zengin ve fakir şeklinde nitelenerek toplum içinde bir ayrım yapıldığı söz konusu edilmiştir. *Başliqqa béşi bilen, puqraġa puti bilen muamile qiptu."* atasözünde de yukarıdaki örnekle benzer bir durum vardır. Toplumda zengin veya statü sahibi olan kişilerle bunlara göre alt tabaka olarak adlandırılan kişilere karşı davranışların değişkenliği ve aynı olmadığı belirtilmiştir. Ayrıca idareciliğin itibarlı bir meslek olduğu da vurgulanmıştır.

"*Mozdoz yalan ayaġ ; Bapkar iştansiz, ovçi çoruqsiz ; Cuvazçi yaġsiz kéter, xambap kipensiz (kéter) ; Dezi özinniñ tikişini tikmeydu."* atasözlerinde kişinin mesleği gereği başkalarına yaptığı hizmeti, kendi işi veya ihtiyacı olduğunda yapamaması anlatılmıştır. Kişiler bu özelliklerin veya nesnelerin kendilerinde var olduğunu bildiklerinden sürekli kendilerini erteleyerek önce başkalarına yardımcı olmaya çalışırlar.

Bazen de bunun tam tersi olarak meslek sahipleri mesleklerinin avantajlarından yararlanırlar. Bir insan neyle meşgulse o konuda kendine yarar sağlar. *"Aşpez aç qalmaptu, seypuñ yaliñaç."* atasözünde aşçı olan kişi mesleğinin getirisi olarak yemek yapmayı iyi bildiğinden hiçbir yerde aç kalmaz. Aynı şekilde terzinin de işi biçip dikmek olduğundan kıyafetsiz kalmaz.

Hırsızlık toplum tarafından kabul görmeyen, yerilen kötü bir davranış biçimidir. Toplumun huzurunu ve düzenini bozan bir eylemdir. "*Qelender bolsañmu, oġri bolma."* Uygur atasözünde hırsızlığın ne olursa olsun zor durumda kalınsa dahi yapılmaması gerektiğine değinilmiştir. Bunu yapan kişiler toplumda hoş görülmeyerek, reddedilmekte ve dışlanmaktadırlar. "*Duduq sözge yarimaydu, oġri - küzetke."* Sözünde hırsızlık yapan kişiler güvenilir olmadığından bir işe yaramazlar.

"Ölgendin kéyin tévip kérek emes ; Toy tügigendin kéyin ġezelxan köp." vb. atasözlerinde olduğu gibi iş işten geçtikten sonra bir şey yapmaya çalışmanın bir anlamı yoktur. Her şeyin vaktinde yapılması gereklidir. Yine *"Déhqan bolsañ vaqit - saitini bil, tériqçiliqni öz vaqtida qil."* atasözlerinde iyi ve verimli bir mahsül alınmak isteniyorsa, çiftçiliğin sorumluluklarından biri olan ekim biçim zamanının geçirilmemesine dikkat edilmelidir. Doğru ve uygun zaman bilinmelidir.

"Déhqanniñ éşini yeptu, ġemini yémeptu." Çiftçiliğin zahmetli ve uğraşlı bir iş olduğu ayrı bir çaba gerektirdiği söylenmiştir. Alınan ürünün nasıl elde edildiği bunun arkasındaki emeğin ve üretilirken karşılaşılan zorlukların kişiler tarafından düşünülmediği anlatılmıştır.

Déhqanniñ obdini yerni baqar, xotunniñ obdini erni (baqar). İyi bir çiftçi tarlasını her zaman itinayla işler. Kişinin iyi bir çiftçi olup olmadığı tarlasını işlemesinden ve bunu yaparken gösterdiği özenden belli olur. *Déhqanniñ puli yerde, bayliqi péşanisidiki terde.* Çiftçi için yerin yani toprağın önemi büyüktür. Geçimini toprağı ekerek sağlar. Verdiği emek, döktüğü ter kadar para kazanır.

"Déhqançiliq - çiliq - çiliq, bolmisa quruqçiliq ; Su - déhqanniñ qéni, yer - déhqanniñ céni ; Suniñ qedrini déhqan biler." Üç atasözüne göre su çiftçinin olmazsa olmazıdır. Eğer tarla yeteri kadar sulanmaz veya yağmur yağmazsa istenilen verim elde edilemez. Atasözlerinde su kan, yer (toprak) can şeklinde nitelenerek bunların çiftçi için ne kadar önemli maddeler olduğu anlatılmaya çalışılmıştır. Uygur ülkesini ziyarete giden Vang Yen-tö adında bir Çin elçisinin seyahatnamesinde Uygurların tarla ve bahçelerini sulama ihtiyaçlarını nasıl karşıladıklarıyla ilgili bir bilgi yer almaktadır. Seyahatnameye göre Uygurlar bulundukları yerdeki nehrin akışını değiştirerek açtıkları kanallarla tarlalarını sulamakta ve bu sayede değirmenleri dâhi işletebilmektedirler. Çeşitli kaynaklarda da Uygurlarda çok gelişmiş bir tarımın mevcudiyetiyle ilgili bilgiler bulunmaktadır (Ögel, 1988: 203).

"Çarviçiliq köçe - köçe, déxqançiliq kündüz - kéçe." Bu atasözünde Uygurların yaşama biçimine vurgu yapıldığı dikkati çekmektedir. Hayvancılık ve çiftçilik mesleklerinin karşılaştırılarak verildiğini görmekteyiz. Bilindiği gibi ilk zamanlarda insanlar hayvanlarına taze ot ve su bulmak için göçebe bir hayat sürmekteydiler. Fakat daha sonra yerleşik yaşama geçilmesiyle çiftçilik yapılmaya başlandı. Atasözünün ikinci cümlesinde de çiftçiliğin tek bir yerde kalmayı gerekli kılan, bağlayıcılığı olan, aynı yerde süreklilik gösteren bir meslek olduğu ve gece gündüz yapılması gerektiğine değinilmiştir.

Çiftçilik üzerine söylenen atasözlerine baktığımızda çiftçiliğin Uygurların ekonomik ve toplumsal yaşamına yön veren önemli bir meslek olduğu görülmektedir.

Buraya kadar sıraladığımız özellikler dışında başka konularla ilgili vurgulanmak istenen düşünceler dile getirilirken de mesleklerden faydalanılmıştır. Örneğin; *Xotun kişi öyde hem xan, hem xizmetkar.* atasözünde kadının günlük hayatta ev içindeki rolü ve görevi anlatılırken meslekler kullanılmıştır. Kadın evde yöneticidir. Yapacağı işlere ve dinleneceği zamana kendi karar verir. Mesleklerin geçtiği diğer örnekler de şu şekildedir: "*Tenniñ saqliği – padişaliq ; Bala – padişahtinmu qudretlik ; Muhebbetniñ ustazi bolmas ; Baliliq – padişaliq." vb.*

"Baş - xezine, til - açquç; ***köz - saqçi****, qol – bayliq."* örneğinde ise bir organ olan göze muhafızlık mesleğinin görevi yüklenmiştir.

Sonuç

Uygur Türkçesi atasözlerinde mesleklerin yer aldığı 470 atasözü tespit edilmiş ve bu atasözlerinden 131 meslek adına ulaşılmıştır. Atasözlerinde farklı alanlara ait mesleklere bu kadar çok yer verilmiş olması mesleklerin insan hayatındaki önemini ortaya koymaktadır. Meslek adlarının en fazla rastlandığı gruplar yöneticilik, ticaret, din, gıda ve beslenme, taşımacılık ve yardımcılıkla ilgili olanlardır. Yöneticilikle ilgili 17, ticaretle ilgili 9, din, gıda ve beslenme, taşımacılık ve yardımcılıkla ilgili 8 meslek adına rastlanmıştır. Tespit edilen meslek adları Uygur Türklerinde gelişmiş, medeni, hareketli, canlı, dinamik bir sosyal ve iktisadî hayatın bulunduğunu göstermektedir.

Atasözlerinden elde edilen meslek adları kökenleri bakımından incelendiğinde Türkçe ve yabancı sözcük sayısının birbirine yakın olduğu görülmüştür. Türkçe sözcükler dışında Arapça 21, Farsça 33 meslek adı tespit edilmiştir. Arapça+Türkçe ek yapısında 8, Farsça+Türkçe ek yapısında 12, Arapça+Farsça ek yapısında 6, Çince 3, Fransızca 1 meslek adı belirlenmiştir.

Meslek adları türetilirken en çok +çi ve +lik, +liq yapım eklerinin kullanıldığı görülmüştür. Uygur Türkçesinde isimden isim yapan +çi ekiyle türetilmiş 42 meslek adına rastlanırken aynı görevdeki +lik, +liq ekleriyle türetilen 8 meslek adı saptanmıştır. Bu iki yapım ekinin birleşmesiyle (< +çi+lik) ortaya çıkan +çilik, +çiliq şeklindeki eklerle ise 5 meslek adı karşımıza çıkmıştır.

Meslek adlarının geçtiği Uygur atasözlerinde en çok vurgulanıp üstünde durulan husus insanların birbirleriyle olan ilişkilerinde ve çalışma hayatlarında adaletli, iyi huylu, doğru ve dürüst olmaları gerektiğidir. Olumlu ya da olumsuz davranışlar gösteren kişiler hakkında toplum bir değer yargısına varmaktadır. Atasözlerinde de bu yargılar dile getirilerek yapılması veya yapılmaması gereken; uygun olan veya olmayan davranışlar belirtilmiştir. Uygur atasözlerine göre toplum tarafından herkesin sahip olduğu mesleğin sorumluluklarına ve etik kurallara uyması beklenmektedir.

Atasözlerinde özellikle adaletli olmanın önemi, seçilen meslek veya işle ilgili belli bir eğitimin alınması, bir işin erbabı olunması gerektiği vurgulanmaktadır. Ayrıca Uygur atasözlerinde bu konular dile getirilirken anlatımı daha etkili kılmak ve anlatım gücünü kuvvetlendirmek amacıyla zıt anlamlı kelimelerle ikilemelere ve aynı atasözünde birden fazla meslek adına başvurulduğu görülmüştür.

Kısaltmalar

Ar. Arapça

Ç.Çince

Fa. Farsça

Fr. Fransızca

KB. Kutadgu Bilig

DLT. Divanü Lûgat-it-Türk

U. ; UT. Uygur Türkçesi

Kaynakça

Akarsu, Handan vd. (2013). Meslek Hastalıkları. Ankara: Özyurt Matbaacılık.

Aksan, D. (2015). Her Yönüyle Dil Ana Çizgileriyle Dilbilim. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Atalay, B. (1999). Divanü Lûgat-it-Türk Dizini. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Devellioğlu, F. (2010). Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat. Ankara: Aydın Kitabevi.

Doğan, L. (2011). Uygur Atasözleri-Uygur Maqalliri. İstanbul: Sembol Grup Baskı Yayın.

Güner, G. (2010). Kıpçak Türkçesindeki Meslek Adları Üzerine İçerik ve Yapı Bakımından Bir Sınıflandırma Denemesi. Turkish Studies C5 (3), 1416-1448.

Güneş, B. (2016). Kutadgu Bilig'deki Meslek ve Unvan Adlarının Derleme Sözlüğü'ne Yansımaları. Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi, C5(4), 1532-1543.

Hatiboğlu, V. (1964). Atasözleri ve Deyimler. Türk dili, CXIII(152), 468-471.

Karaman, A. (2016). Uygur Atasözlerinde Kadın. Türk dünyası, (41), 93-111.

Kaşgarlı, S. M. Uygur Türkleri edebiyatıhttps://www.tarihtarih.com/?Syf=26&Syz=358448&/Uygur-T%C3%BCrkleri-Edebiyat%C4%B1-/-Prof.-Dr.-S.-Mahmut-Ka%C5%9Fgarl%C4%B1- sitesinden erişildi. (ET: 20.03.2018)

Komisyon. (1999). Uyġur Tiliniñ İzahliq Luġiti. Şincañ Xelq Neşriyati.

Kurban, İ. (1989). Yeni Uygur Türkçesi Grameri. Türk Kültürü Araştırmaları XXVI/2, 243-266.

Ögel, B. (1988). Dünden Bugüne Türk Kültürünün Gelişme Çağları. İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları.

Öztopçu, K. (1992). Uygur Atasözleri ve Deyimleri. İstanbul: Doğu Türkistan Vakfı Yayınları.

Özön, M. S. (1962). Türkçe Yabancı Kelimeler Sözlüğü. İstanbul: İnkılâp Kitabevi.

Şen, S. (2007). Orhun, Uygur ve Karahanlı Metinlerindeki Meslekler Bağlamında Eski Türk Kültürü. Yayınlanmamış doktora tezi, On Dokuz Mayıs Üniversitesi, Samsun.

Türkçe Sözlük (2005). Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.

Yaman, E. (2016). Türkçenin Güncel Söz Varlığı. Millî Eğitim. (210), 85-91.

TOPLUMCU GERÇEKÇİLİK BAĞLAMINDA FAİK BAYSAL'IN ŞİİRİNDE SOSYAL ADALETSİZLİK VE YOKSULLUK

Dr. Öğretim Üyesi Mustafa AYDEMİR

Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Fen Edebiyat Fak., Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü

Öz

Şiirle çok erken yaşta tanışan Baysal, ilk şiirini büyükannesinin ölümü üzerine yazar. Askerdeyken kaleme aldığı "Karıma Mektup" şiirinin *Büyük Doğu* dergisinde yayımlanması üzerine askerî savcılıkça yargılanıp hapse atılır. Şiiri bir "*güzellikler dünyası*" olarak gören Baysal'a göre şiirin rengi, dini ve milliyeti yoktur. Şiir; evrenseldir, bir ideolojinin uşağı değil, mutluluğun aracıdır. Kitabının ön sözünde, "*Şiir, güzellik, barış ve sevgidir*." diyerek şiirin yazılış amacını belirtir. Nazım Hikmet'i Türk edebiyatının en büyük şairi olarak gören Baysal'ın şiiri, toplumcu gerçekçi çizgidedir. Ancak şiiri bir ideolojinin batağına sokmayı hata olarak gören Baysal'a göre ideolojiler gelip geçicidir, şiir ise kalıcıdır. Çalışmamızın giriş kısmında toplumcu gerçekçi şiire ve Baysal'ın şiir anlayışına değinildikten sonra, şiirlerinden hareketle sosyal adaletsizlik ve yoksulluk temaları ele alınacaktır.

Anahtar Sözcükler: Faik Baysal, toplumcu gerçekçi şiir, sosyal adaletsizlik, yoksulluk.

SOCIAL INJUSTICE AND POVERTY IN THE POEM OF FAİK BAYSAL IN TERMS OF SOCIALIST REALISM

Abstract

Baysal who meets poetry in early ages writes his firs poem after his grandmother's death. After his poem 'Letter to my wife' is published in 'Büyük Doğu' (Great East) which he wrote when he was at the military service, he is imprisoned by the military prosecution. According to Baysal who sees poem as 'the World of beauties', poem doeasn't have colour, religion and nationality. Poem is universal, can't be servant of an ideology, just an instrument of happiness. At the preface of the book, he expresses the purpose of writing the poem saying 'Poem is beauty, peace and love'. The poetry of Baysal who sees Nazım Hikmet as the greatest poet of the Turkish literature reflects socialist realism features. But according to Baysal who sees relating poetry to ideology as mistake, ideologies are temporary, poetry is permanent. After mentioning about the socialist realistic poetry and Baysal's perception of poetry in the introduction part of our study, social injustice and poverty themes will be handled based on his poems.

Keywords: Faik Baysal, socialist realistic poetry, social injustice, poverty

Giriş

Türk edebiyatında toplumcu gerçekçi şiir anlayışı, Nâzım Hikmet'in öncülüğünde başlamış ve 1940 kuşağıyla yaygınlık kazanmıştır. Çoğunlukla materyalist dünya görüşü üzerine temellendirilen bu edebî hareketin ideolojik arka planı, Marksist ideolojiyle şekillendirilmiştir. Bu anlayışın eksenini, sanatın ana konusu olarak ele alınan "insan, toplum ve üretim ilişkileri" oluşturur. Sanat, her türlü dinsel ve töresel bağdan koparılarak bireysel varoluş biçiminde algılanırken sanatkâr, "toplumun ruh mühendisi" olarak görülür (Korkmaz; Özcan, 2006a: 251-252). Toplumcu şairlerin Garip akımına karşı serbest nazım akımını savunmalarından ötürü, genellikle Nâzım Hikmet'in takipçileri olarak değerlendirilmektedirler. Ancak dünya görüşlerindeki yakınlığa karşın, sanat anlayışları yönüyle Nâzım Hikmet'ten farklı çizgileri de yakalayabildikleri göz ardı edilmemelidir (Memet Fuat; 1985: 28).

Toplumcu şiirin kaynakları konusunda şiir-sosyal hayat arasındaki bağlantılara dikkat etmek gerekir. Günümüz toplumcu şiiri, bir taraftan Nazım Hikmet'in açtığı devrimci gelenekten, diğer taraftan eyleme geçmiş devrimci deneylerden beslenir. Siyasi ve sosyal hayattaki değişimler, edebiyatta özellikle şiirde karşılık bulur. İkinci Yeni'nin kapalı ve bireyin kendisine dönük şiir anlayışına karşılık, özellikle 1940'lı yıllar bu anlamda da bir değişime ortam hazırlayarak yokluklarla mücadele eden Anadolu halkını anlatırlar. Halkın sıkıntılarına karşı duyarlı olmayı, onların haklarını savunmayı gaye edinmeleri, beraberinde bir zihniyet değişikliği de getirir. Şairler, toplumcu bir dikkatle meselelere yaklaşarak siyasi düşüncelerini şiirlerine yansıtırlar. Eserlerinde önce bireyin sıkıntılarını, sonra da toplumun tamamını ilgilendiren problemleri ele aldıkları görülür. İnsanın "birey" olarak kendisini ifade etmesi hem bir farkındalığa hem de duyarlılıklarının ortaya çıkmasına sebep olur. Toplum hayatına ait her şeyin edebî eserlere konu edilmesi de bu düşüncenin bir sonucudur (Oktay, 2008: 505-506).

Toplumcu şiirin nasıl olması gerektiği üzerinde duran Ataol Behramoğlu, bu şiirin bir taraftan halk ile bütünleşerek toplumun acılarından, yoksulluğundan söz ederken diğer taraftan bir başkaldırıyı, bir direnişi de içermesi gerektiğini söyler (Behramoğlu, 1970: 6). Toplumcu şiir, hem halkın yanında olmalı ve onun acılarını, sıkıntılarını, mutluluğunu anlatmalı hem de bir direnişin, mücadelenin izlerini taşıma sorumluluğunu yüklemelidir.

Baysal'ın ilk şiiri, büyükannesinin ölümü üzerine henüz orta ikide iken yazdığı ve *Gündüz* dergisinde yayımladığı "Yapraklar"dır (1936). Şiirle çok erken yaşta tanışan Baysal, bundan sonra sık sık şiir denemeleri yapar. Saint-Joseph Lisesi'nden mezun olduktan sonra da şiire ara vermez. Özellikle "*Uyu artık, uyu çocuğum*" dizesiyle başlayan "Tahta At*"* şiiri toplumun değişik kesimlerinde rağbet görür. Bu şiirin yayımlanmasından sonra, kadınların ve özellikle genç kızların ilgi odağı haline gelen şairin maddi sıkıntılar çekmesi, onu az da olsa şiirden ve edebiyattan uzaklaştırır. Askerdeyken yazdığı "Karıma Mektup" şiirinin *Büyük Doğu* dergisinde yayımlanması üzerine askerî savcılıkça yargılanıp hapse atılır.

Baysal'ın ilk şiir kitabı *İlk Defa* 1957'de; ikinci kitabı *Beyaz Şiirler* 1984'te; bütün şiirlerinin bir araya toplandığı kitabı *Ayın Ucunda* ise 1994'te yayımlanır. Bu kitaptaki şiirler "*Bembeyaz*" ve "*Alaca*" adlarıyla iki bölüme ayrılmıştır. 1994'ten 2001'e kadar yazdığı şiirlerini ise *Gül Sancısı* (2001) adıyla okuyucusuyla buluşturur. Ölümünden beş yıl sonra Adapazarı Büyükşehir Belediyesi tarafından şiirlerinden yapılan bir seçmeyle *Gül Sancılı Adam* (2007) isimli bir şiir kitabı çıkarılır. Baysal'ın *Ayın Ucunda* adlı şiir kitabında yüz altmış bir; *Gül Sancısı*'nda da otuz üç şiiri bulunmaktadır.

Baysal, şiiri bir "*güzellikler dünyası*" olarak görür. Ona göre şiir; roman ve öykü gibi her zaman insanın yanında, "*siyasi platformların*" karşısında olmalıdır. Zira şiirin rengi, dini ve milliyeti yoktur. Şiir; evrenseldir, bir ideolojinin uşağı değil, mutluluğun aracıdır (Andaç, 2001: 203). Baysal, "*Şiir müziktir,*

yüreği etkiler önce, sonra düşündürür…" diyerek şiirde ölçünün şart olmadığını, şiirin derli toplu olması gerektiğini savunur. Serbest şiir ile düz yazı arasında ince bir çizginin olduğuna dikkat çeken Baysal, serbest şiirde düzyazı tehlikesinin her zaman pusuda olduğunu söyleyerek serbest şiirin zor olduğunu savunur. Gerçek şiirde, müzik ve duygunun şart olduğunu bu yüzden "*Serbest şiir, bir avuç sözcüğü gelişigüzel serpmek değildir.*" diyerek belirtir (Yardım, 2000: 83). Aynı söyleşide Baysal, "*Şiir nedir, nasıl olmalıdır?*" sorusuna verdiği yanıtta da şiirin her şeyden önce bir "ahenk" olduğunu ve okumaktan çok, duymak için yazıldığını açıkça ifade eder. Şair, anlamdan ziyade şiirdeki ses ahengine önem verir, der (Yardım, 2000: 85). Baysal'da ritim, dizenin sonuna hapsedilmek yerine modern şiirde olduğu gibi, şiirin bütününde varlığını gösterir. Garipçilerde olduğu gibi, redif ve kafiyeyi sadece mısranın sonunda kullanmamış, mısraların başında ve ortasında yinelenen sözcük ve nakarat dizeleriyle de ahenk arayışına girmiştir.

Baysal, eski edebiyata ve kafiye düzenine karşı olduğunu her defasında tekrarlamaktadır. Babalarının "*tapulu malı*" gibi oturdukları edebiyat ve şöhret koltuklarını kaybetmek korkusunda olan eskilerin, unutulmak korkusuyla yeni edebiyatı savunan gençleri inkâr ettiklerini; ama "*Çocuklar, babalarının omuzları üstündedirler.*" diyen La Fontaine'in sözlerinin hâlâ geçerli olduğunu belirterek yazısını şöyle sürdürür: "*Eski edebiyat, bir araba keçiboynuzundan yahut bir döner dolaptan farksız. Asırlardır aynı sakızı çiğnemiş, aynı saçmaları gevelemiş. Onu, sayısı yirmiyi aşmayan kelimeler arasına sığdırmak mümkün. (Gül, bülbül, karanfil, gönül, yay, kaş, şafak, akşam, servü, endam, Leyla, vs. vs.) Topyekûn kafiyeler budalalığı.*" (Baysal, 1943: 16).

Bozuk düzeni ortadan kaldırmak, eşitlikçi, hakça bir düzen kurmak, emekçi kitleleri bilinçlendirmek amacıyla ortaya çıkan sosyal gerçekçiler, biçimden ziyade, içeriğe önem vermişlerdir. Onlara göre, "*biçimin ön plâna alınması bireycilik*"tir (Alkan, 2005: 587). Baysal'ın şiirlerine bakıldığında biçimi önemseyen bir şair olmadığı görülür. Ancak şiirin yaşaması için az da olsa biçime yer verdiği ve şiirlerinde kendiliğinden oluşan bir biçimin var olduğu da gözden kaçmaz. Her metin gibi şiirlerin de bir yapısı vardır. Bu anlamda "*Şiirdeki yapı; ses ve anlam kaynaşmasından oluşan birimlerin bir tema etrafında birleşmesiyle oluşur.*" der Şerif Aktaş (2009: 30).

Baysal'a göre "*siyaset, felsefe, matematik*" şiirin üç büyük düşmanıdır. Matematikte hayale yer verilmediği; felsefede olaylar, somutluk ya da olabilirlik çerçevesinde ele alındığı; siyasette ise, sistemin yanlış olduğu ve bir gün yok olacağı için bunların şiirle yan yana olması düşünülemez. Şiir, bir ideolojinin hizmetinde değil, insanın hizmetinde olmalıdır; ırk, din ayrımı gütmemelidir (Akarsu, 1998: 23). *Gül Sancısı* kitabının ön sözünde de "*Şiir, güzellik, barış ve sevgidir.*" diyerek türün yazılış amacını belirtir. Mehmet Nuri Yardım ile yaptığı söyleşide de şiirin "*ne bir felsefe, ne politika, ne bir dava, ne bir hikâye, ne bir sızlama ne bir ağlayış*" olduğunu, her şeyden önce "*âhenge*" önem verdiğini, bu yüzden şiirlerini okumaktan çok duymak için yazdığını belirtir (Yardım, 2000: 85).

Baysal'a göre, Türk edebiyatının en büyük şairi Nazım Hikmet'tir. İnsanımızın "*sesini, renklerimizi, toprağımızın kokusunu, yoksulluğumuzu, felaketler karşısındaki perişanlığımızı*" yalın bir dille ifade etmiş ve kalbimize yerleşmeyi başarmıştır. Nazım'ın tek hatası, "*bir ideolojinin batağına*" ve "*gerçeklerin anaforuna*" kapılmasıdır. Bu yüzden şiirde "*ideolojinin*" yeri yoktur. İdeolojiler gelip geçicidir, şiir ise kalıcıdır (Andaç, 2001: 203). Ayrıca Baysal, şiirin "*bir cambazlık, bir espri, bir bulmaca çözme sanatı, hele hele maskaralıklar yapmak*" olmadığını söyleyerek Türk şiirinde Nazım'dan sonra yaygınlaşan "*serbest şiir*" tutkusunun zamanla "*gözleri ve kafaları kör eden bir hastalığa*" dönüştüğü şeklinde bir eleştiri de getirir (Yardım, 2000: 84).

Baysal da Orhan Veli gibi, şiiri her türlü süsten arındırarak duru ve akıcı bir dil tercih etmiştir. Şiirde, Garipçilerde olduğu gibi "*basitlik*" ve "*iptidailikten*" yanadır. O, Garip'in "*olduğu gibi ifade etme*" anlayışıyla hareket edip anlamsızlığa karşı çıkar. Ona göre de şiir manadan ibarettir. Sözcükler, mecaz anlamlarından ziyade, temel anlamıyla kullanılmış; soyut yerine somut olan tercih edilmiştir. Ancak askerlik yıllarında Orhan Veli'yle aralarında çıkan bir tartışmada Orhan Veli, şiirin "*düşünce ve espri*"; Baysal ise, "*müzik, sonra düşünce*" olduğunu savunarak şiir anlayışlarını ortaya koymuşlardır (Andaç, 2001: 178).

Baysal, etkilendiği kaynaklar hakkında her ne kadar isim belirtmese de hem Doğu hem de Batı edebiyatlarından etkilendiği, kendisiyle yapılan söyleşilerden anlaşılmaktadır. "*Severek okuduğunuz yazarlarımız…*" sorusuna karşılık, okul çağlarında "*Karacaoğlan'ı, Yunus Emre'yi Dadaloğlu'nu"* çok sevdiğini belirterek Halk edebiyatına olan ilgisini ve onlardan etkilendiğini belirtir (Yardım, 2000: 86). Batı edebiyatıyla, okuduğu Saint-Josep Lisesi'nde tanışan Baysal, Ronsard[1] ve diğer Fransız edebiyatçılarının etkisinde kalır. Fransız şairlerini çok beğendiğini ve onlara "*tutkun*" olduğunu özellikle belirtir (Andaç, 2001: 173). Ayrıca askerlik yaptığı yıllarda Andre Chenier'i[2] de okur. Fransız Devrimi'nin kurbanlarından olan bu şaire hayran kalır. İnandığı dava uğruna öldürülen şairden etkilenir. Böylece "*sömürü düzeninin yıkılması*"ndan yana olanların safında yer alır. Toplumcu şiirler yazarak "*bir hastalık*" olarak gördüğü aşka karşı tavır alır (Andaç, 2001: 176).

Toplumcu Gerçekçi şairlerinden biri olan Baysal'ın şiirlerinde bireysel temalardan ziyade toplumsal temalar işlenmiştir. II. Dünya Savaşı'nın sıkıntılarına dikkat çektiği için savaş karşıtlığı, sosyal adaletsizlik ve yoksulluk onun şiirinin yaygın temalarındandır.

1.Sosyal Adaletsizlik

Baysal'ın şiirlerinde üzerinde durduğu ana temalardan birisi sosyal adaletsizliktir. Bu tema Baysal'da, özgürlük anlayışıyla bağlantılı olarak sosyal bir eleştiriye dönüşür. Sosyalist bir dünya görüşünü benimseyen Baysal, adalet anlayışını daha çok ideolojik bir anlayışa oturtmuştur. Bunun için adaletin insan dünyasındaki vazgeçilmezliğini vurgulayarak yaşadığı toplumun insanlarını bilinçlendirmeye çalışır. O, nesneleşen insanın bir sürüden farklı olamayacağına inanmaktadır.

Baysal'ın "Adalet", "Uyyy", "Eşek", "Dayo", "Dilekçe", "İdam", "La Komparsita", "Düş Kent", "Kapıda", "Hora", "Soygun", "Oyun" adlı şiirlerinde toplumdaki adaletsizliğe ve haksızlığa dikkat çekilir.

Baysal "Adalet" şiirinde adaleti tevriye yoluyla bir kadına benzetir. Beş kıtada adaleti aradığını, yüreğinin ona gebe olduğunu, onun uğruna yemeyebileceğini, içmeyebileceğini, hatta boynunu vurdurabileceğini belirterek bağlılığını ifade eder. Bir yığın "*budala şair*", seviden, baharın şehvetinden bahsetseler de o, kendini "*adalete*" adamıştır. Şiirlerini aşka değil, adalet ve bu ülkenin çocukları için yazdığını şöyle dile getirir:

"*Ben doludizgin bırakmışım yüreğimi,*

[1] Pierre de Ronsard, Rönesans dönemi Fransız edebiyatında geleneksel tarzı kırıp Yunan ve Roma modelli yeni bir Fransız edebiyatı yaratmaya çalışan yedi şairden oluşan Pleiade grubunun önderidir. Şiirleri, aşk ve gençliğin geçmesi gibi temaları betimleyen pastoral tarzdadır.

[2] Andre Chenier, Fransız şairidir. Duyarlı ve duygusal tarzda yazdığı şiirleri, romantizm hareketinin müjdecisi sayılır. Daha otuz iki yaşındayken Fransız İhtilali sonrasındaki kargaşa döneminde devlete karşı işlenmiş suçlar nedeniyle giyotinle idam edilmiştir.

Adalet'e adamışım kendimi,

Eğer bir satır yazmışsam aşka dair

Yaşatmam, keserim şu ellerimi…

Ben yazmışsam öpülesi toprağı yazmışımdır,

Uçan kuşu, şahlanan denizi,

Anam babam insanı yazmışımdır,

Eğer avuç avuç ağlamışsam

Bu ülkenin çocukları için ağlamışımdır." (Baysal, 1994: 48).

"Dayo" şiirinde oğlu Zap Suyu'nda vurulan bir babanın çaresizliği dile getirilir. Baba, Muhtar Sarıoğlu'nun vurduğu oğlu Amad için Dayo'dan medet ummaktadır. Devlet yetkililerin duyarsız kaldığı bu olayda baba, bir yandan "Bir karış toprak" için vurulan oğlunun yasını tutarken diğer yandan Kaymakam Bey'e verilecek bir şeyinin olmadığını "Yağım, peynirim, balım yok, ama helâl kanım n'ola?" diyerek belirtir (Baysal, 1994: 70).

"Uyyy" şiirinde Anadolu'nun içinde bulunduğu geri kalmışlık verilmeye çalışılır. Şiirin başında Anadolu köylüsünün içinde bulunduğu yoksulluğa "Tezek tezek üstüne/Duvar duvar üstüne" diyerek dikkati çeker. Yedi kat yerin dibinde olarak nitelendirdiği "garip köy"ün dualarla avutulduğunu, masallarla büyütüldüğünü söyleyerek köylünün çileli bir hayat sürdürdüğünü belirtir. Şaire göre bütün bunlar, "vatan, bayrak, ulus" gibi kavramlar üstüne atılan nutuklarla yapılmıştır (Baysal, 1994: 57).

"Hora" şiirinde sosyal adaletsizlik, inanç bağlamında değerlendirilmektedir. İnananlar için dünyanın değil, ahiretin daha iyi olacağı inancına karşı çıkılır. Mevla kapısının söylendiği gibi Hak kapısı olmadığını, zalimlerin eğlendiğini, mazlumların ise hep ezildiğini belirterek adalete olan güvensizliğini dile getirir. Zira Nazım Hikmet'in de şiirinde belirttiği İranlı şairin "ölümün eşitlik ve adil olduğu" fikrinin bir avuntu olduğunu şöyle belirtir:

"*Mevla kapısı Hak Kapısı'ydı hani?*

Üstkattakiler yine eğleniyor,

Bu dünya onların

Ahiret de bizimdi hani.

Gözün kör olsun İranlı Şair,

Ölüm Eşitlik, ölüm Adil'di hani?" (Baysal, 1994: 232).

"Eşek" şiirinde toplumda ezilip horlanan insan, alegorik bir tarzda eşeğe benzetilerek anlatılmaya çalışılır. Çalışıp didinen, yük çeken eşeğin sonu, ya kanının dökülmesi ya da ağlamak olur:

"*Kırk bin köyde acıları vurdular sırtıma koca koca,*

Umutlar yitik yitik

Ayaklara düştü…

Güneşi taşıdım avuç avuç tarlalara bütün,

Başaklardan tane tane

Kanım kozalıp düştü.

Çorbaların içinde etim, kemiğim, aşların içinde,

Payıma çamur çıra,

Payıma AĞLAMAK düştü." (Baysal, 1994: 59).

Baysal, şiirlerinde insanın öldürülmesine de karşı çıkarak kardeşliğin ve barışın egemen olduğu bir dünya hayal eder. *Drina'da Son Gün* romanında olduğu gibi "Peşte Sokaklarında" şiirinde de Balkanlarda meydana gelen iç savaşa ve çocukların ölümüne değinir. Şiirde ölümün, açlığın ve sefaletin yoğun olarak yaşandığı günlerde, savaşın sebep olduğu problemlere uzanarak onun dehşet verici ve korkutucu yüzünü vermeye çalışır:

"*Ölüler sıran sırandı,*

Buz buzdu ölüler…

Ufukta Tuna boyu safrandı,

Çocuklar sokaklarda yatıyordu,

Çocukları ufacık tefecik,

Yürekleri mini minnacık çocuklar,

Sokaklarda yatıyordu." (Baysal, 1994: 34).

"Soygun" şiirinde Baysal, devleti ve kurumları eleştirir. Bireyin topluma ve devlete vergi verdiğini, askerlik yaptığını, hatta kendisini feda ettiğini; fakat bunun mukabilinde ondan hiçbir şey göremediğini ifade eder:

"*Şehit olduk, gazi olduk,*

Her şeye razı olduk,

Kırıldık, döküldük,

Kan verdik, can verdik,

Herkese bir vatan verdik,

Açlıktan öldük." (Baysal, 2001: 27).

Baysal, "Oyun" şiirinde yöneticilerin ve dolayısıyla siyasilerin halkı nasıl soyduklarına dikkat çeker. Sol'un emek; Sağ'ın ise sermaye diyerek halkı kandırdıklarını şöyle dile getirir:

"*Bakan oldular, başbakan,*

Nasıl? Nereye?

Sol: Emek, Sağ: Sermaye,

Hokus fokus,

Ye babam ye, ye babam ye." (Baysal, 2001: 30).

"Dilekçe" şiirinde "Yarımı devlet almış, yaramı ağalar offf…." mısraında bütün vatandaşlık görevlerini yerine getirdiği halde "ayağına bir pabuç" bulamayan kişinin ıstırabı anlatılır. Bu ruh haliyle vatan uğruna kaybettiği kolunu isteyen şiirin öznesi, "kırk bin kapı"nın yüzüne kapanmasından şikâyetçidir. Buna rağmen "Vatan dedin de bayrak dikilmedim mi burçlara?" diyerek vatan sevgisini belirtmekten de geri kalmaz (Baysal, 1994: 76-77).

"İdam" şiirinde haksız yere idam edilen birinin arkasında duyulan acı ve ıstırap dile getirilir. "Günahsızdılar, beyazdılar, sıcaktılar sıcak" diyerek asılanın saflığına ve günahsızlığına dikkat çekilir. Vatanı uğruna kurşuna dizilen bu suçsuz kişi için "Bu dünya daha yıkılmayacak mı?" diyerek tepkisini ortaya koyar (Baysal, 1994: 92).

"Bitmeyen Senfoni" şiirinde sosyal adaletsizlik, bir köy çocuğunun çektiklerinden hareketle verilir. Şair, köyde doktorun olmamasından, büyük kent insanının huzurlu hayatına karşılık, çocuğun korku dolu hayatından "Seni korkutan geceler kentlerde apaydınlıktı" diyerek kendini sorumlu tutar ve ondan özür diler. Çocuğun okumamasını da "Bizim köyde lamba yoktu, mum yoktu, çıra yoktu" mısraıyla açıklar (Baysal, 1994: 93).

"La Komparsita" şiirinde toplumun değişik kesimlerindeki kişilerin isyanına yer verilir. Bütün binaları yaptığı halde evsiz kalan işçinin ıstırabı "Bu evleri biz kurduk hep, yine de sokaktayız" mısraıyla dile getirilirken, savaş zamanında cephede dövüşen kişinin barış zamanında hatırlanmayışı ve itirazı da "Barış dedin mi yokuz, savaş dedin mi varız" dizesiyle verilir (Baysal, 1994: 95).

"Düşkent" şiirinde hayal ettiği dünyaya kavuşamayan bireyin yaşadığı çatışmalar işlenir. Kutsal kitaplarda Tanrı'nın insanı bir ve eşit yarattığını söylemesine karşın birlerin yerine hep yüzbinlerin ağladığını söyleyerek toplumsal adaletsizliğe; ayrıca "Bir dünya istiyorum, tüm dostlarla düşmanlar el ele" diyerek de barışa ve kardeşliğe dikkati çeker (Baysal, 1995: 100).

2. Yoksulluk

Türk şiirinde yoksulluk, 1950 sonrasında Anadolu coğrafyasına eğilen ve köy/kasaba gerçeğini irdeleyen şairler tarafından sıklıkla işlenen bir konudur. Baysal, toplumsal ve ekonomik faktörlerin etkili olduğu toplum hayatını ilgilendiren konular arasında yoksulluğa detaylı yer verir. Şair, yaşadıklarından ve izlenimlerinden esinlenerek toplumsal gerçeklere eğilir. Şiiri, yurdun bütün kesimlerini, bütün çevrelerini, insanlarını yansıtan bir ayna olarak kullanır. Toplumsal konulara duyarlı olan Baysal'ın yoksulluk olgusunu göz ardı etmesi beklenemez. Nitekim kırdan kente yapılan göçler, sokakta çalışan çocukların sosyal hayattaki yeri, gecekondu yaşamının zorluğu, kırsal bölgelerin sorunları gibi toplumsal konuların temelini yoksulluk belirler. Yoksulluğun insan yaşamına olan etkisi gözler önüne serilir. Baysal, bireysellikten ziyade, memleketin ve köylünün yoksulluğuna değinerek, şiir ile gerçeklik arasında belli bir yakınlaşma sağlar. Mehmet Kaplan'a göre de şiir hayatla bir bağ kurduğu vakit var olmaya başlar. Bazen beklenmedik bir anda "*bir sırrın anahtarını*" verir. Böylece dünyaya ve insanlara başka bir gözle bakmaya başlarız (Kaplan, 2003: .119).

Hikâye ve romanlarında olduğu gibi şiirlerinde de en çok üzerinde durduğu temalardan biri yoksulluktur. Zira onun şiirinde yoksulluk, sosyal adaletsizliğin bir sonucu olarak ortaya çıkmaktadır. Baysal'ın "Nokta", "Kardeş", "Merhaba Varto", "Bitmeyen Senfoni", "Şey", "Ayşe", "Dünya", "Ekmek", "Fiil Çekimi", "Miras" adlı şiirlerinde yoksulluk teması işlenir.

"Bitmeyen Senfoni" şiirinde Baysal, ülkenin geri kalmışlığını ve yoksulluğunu bitmeyen bir senfoniye benzetir. Her şey değişir; fakat yoksulluk hep aynı kalır. Bundan hareketle şair, gerçek hayat karşısında

objektifliğini koruyarak hayatı olduğu gibi "*bütün çirkinlik ve bayağılıklarıyla*" ifade etmeye çalışır (Aydın, 2001: 413). Sosyal gerçekçi olan şair, toplumdaki aksaklıkları dile getirmekten geri kalmaz. Yoksulluk ve açlık çeken çocuktan özür dilerken ona sahip çıkamayışının nedenlerini de sıralar:

"*Özür dilerim çocuğum, özür dilerim,*

Bizim köyde doktor yoktu, umut yoktu,

Ev yoktu, insan yoktu, dünya yoktu,

Sesimi kimseye duyuramadım." (Baysal, 1994: 93).

Baysal "Ekmek" şiirinde insanların karınlarını doyurmak için hangi kılıklara girdiğini, nelere katlandığını belirterek yoksulluğu ve açlığı, insanları rencide eden, onurunu ayaklar altına alan bir felaket olarak tanıtır. Şiirin öznesi, ekmek yüzünden adı namussuza çıkmış, bir deri bir kemik kalmış, hatta Allah'a karşı gelmiştir:

"*Senin yüzünden adım namussuza çıktı,*

Senin yüzünden bir deri bir kemik kaldım,

Karşı geldim Allah'a,

Şişhane Yokuşu'nda senin yüzünden

Kalbim duruyordu az daha," (Baysal, 1994: 120).

"Nokta" şiirinde Çipiler Köyü'nden Alioğlu Memet'in doğumundan ölümüne kadarki hayat hikâyesi anlatılır. Yoksulluk onun kaderidir, doğmadan önce başlamıştır. Yoksulun değirmeninde öğütülen buğday değil, yürektir, diyerek yaşadıklarına dikkat çekilir (Baysal, 1994: 43).

"Kardeş" şiirinde Baysal, kardeş olarak seslendiği kişi ile kendi durumunu kıyaslayarak yoksulluğuna dikkati çeker. Annesinin karnına "tohum" gibi düştüğünü, bu yüzden konuşamadığını; annesinin "pürtük pürtük" elleriyle okşayamadığı için sevemediğini belirtir.Ayrıca "Benim giysilerim toprak, pabuçlarım ayaklarımdı" diyerek uyuyamamasının nedenini ortay koyar (Baysal, 1994: 56).

"Merhaba Varto" şiirinde meydana gelen deprem dolayısıyla yaşanan yoksulluk konu edinilir. Ölenlerin genel durumu tasvir edildikten sonra deprem öncesi yaşamları da dile getirilir. Şair, doktora seslenerek aslında depremden önce de yaşamlarının çok da farklı olmadığı şiirde şöyle ifade edilir:

"Artık ne don, ne mintan istiyorlar,

Ne lamba, ne gaz,

Karanlığı yadırgamadı hiç biri,

Ne okul, ne öğretmen,

Ne dua istiyorlar, ne namaz,

Boşuna uğraşma Doktor,

Ağaçköyü çocuklarının gözlerini

Artık hiç kimse açamaz." (Baysal, 1994: 68).

Sonuç

Toplumcu şiirin nasıl olması gerektiği üzerinde duran Ataol Behramoğlu, bu şiirin bir taraftan halk ile bütünleşerek toplumun acılarından, yoksulluğundan söz ederken diğer taraftan bir başkaldırıyı, bir direnişi de içermesi gerektiğini söyler (Behramoğlu, 1970: 6). Toplumcu şiir, hem halkın yanında olmalı ve onun acılarını, sıkıntılarını, mutluluğunu anlatmalı hem de bir direnişin, mücadelenin izlerini taşıma sorumluluğunu yüklemelidir.

Baysal'ın yaşadıkları, onu sosyal adaletsizlik ve yoksulluk konularına yöneltmiştir denilebilir. Bozuk düzeni ortadan kaldırmak, emekçileri bilinçlendirmek amacıyla toplumsal içerikli şiirler kaleme alan Baysal'ın sömürü düzenine karşı, toplumsal temalar işlediği, özellikle II. Dünya Savaşı'nın sebep olduğu sosyal adaletsizlik ve yoksulluk temalarına değindiği görülmektedir.

Baysal'da sosyal adaletsizlik teması, sosyal bir eleştiriye dönüşerek ideolojik bir anlayışa bürünmüştür. Yaşadığı toplumun insanlarını bilinçlendirmeyi amaç edinen Baysal, adalet duygusundan yoksun insanın bir sürüden farklı olamayacağı kanısındadır. Aşktan ziyade sosyal adaleti işlediğini belirten şaire göre, adaletsizliğin temelinde gücünü kötüye kullanan devlet yetkililerinin ve kurumların etkisi vardır. Ayrıca "din, vatan, bayrak, ulus" gibi kutsal değerlerin de bu adaletsizlikte araç olarak kullanıldığını savunur. Böylece ezilen, horlanan, dışlanan emekçinin dramına dikkati çeker.

Baysal'ın yaşadıklarından ve izlenimlerinden esinlenerek toplumsal hayat içerisinde insanı ezen ve yok eden yoksulluğa detaylı yer verdiği görülür. Şiiri, toplumun bir aynası olarak kullanan Baysal'ın yoksulluk temasını göz ardı etmesi beklenemez. Şairin toplumda yaşanan yoksulluktan bir aydın olarak kendisini sorumlu tutar. Yoksulluğun bir kader olduğu sık sık tekrar edilirken onun değişmezliği verilmeye çalışılır.

Kaynakça

Akarsu, Hasan (1998). "Faik Baysal'ın Anlattıkları", *Cumhuriyet Kitap*, S. 508.

Aktaş, Şerif (2009). *Şiir Tahlili*, Ankara: Akçağ Yayınları.

Alkan, Erdoğan (2005). *Şiir Sanatı*, İnkılâp Kitabevi, İstanbul.

Andaç, Feridun (2001). *Söz Uçar Yazı Kalır: Yüzyılın Son Tanıkları I Denemeler Söyleşiler*, İstanbul: Can Yayınları.

Aydın, Ertuğrul (2001). "Şiir ve Gerçek(çi)lik", *Hece* (Türk Şiiri Özel Sayısı), S. 53/54/55, Mayıs/Haziran/Temmuz.

Baysal, Faik (1943). "Manifest ve Genç Nesil", *Servetifünun Uyanış*, S. 2240, C. 94.

Baysal, Faik (1994). *Ayın Ucunda*, İstanbul: Altın Kitaplar,

Baysal, Faik (2001). *Gül Sancısı*, Adapazarı: Adapazarı Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları.

Behramoğlu, Ataol (1970). "Toplumcu Şiir Üstüne Bir Kaç Söz", *Halkın Dostları*, S.5.

Kaplan, Mehmet (2003). *Şiir Tahlilleri 2*, İstanbul: Dergâh Yayınları.

Korkmaz, Ramazan; Özcan, Tarık (2006). *Yeni Türk Edebiyatı El Kitabı*, Ankara: Grafiker Yayınları.

Memet Fuat (1985). *Çağdaş Türk Şiiri Antolojisi*, İstanbul: Adam Yayınları.

Oktay, Ahmet (2008). *İmkânsız Poetika: Bütün Yapıtlarına Doğru 2. Cilt Şiir Yazıları*, İstanbul: İthaki Yayınları.

Yardım, Mehmet Nuri (2000). “Edebiyat Adasının Yalnız Adamı Faik Baysal”, *Romancılar Konuşuyor*, İstanbul: Kaknüs Yayınları.

MURAT MENTEŞ'İN ROMANLARINDA FANTASTİK UNSURLAR

Dr. Öğretim Üyesi Mustafa AYDEMİR

Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Fen Edebiyat Fak.

Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü

Öz

Gerçek ile düş arası bir kavram olarak tanımlanabilecek fantastik, gündelik hayatın akıp gittiği dış dünyada fantezilerle dönüşüme uğrayarak olağanüstüleşir ve imkânsızlaşır. Bu türde; somut, bilindik, gündelik hayata ait nesneler, gizem ve tekinsizlik halini alarak dönüşüme uğrar. Bu dönüşüm, sadece dış dünyayla sınırlı kalmaz, kutsal kitaplardan halk hikâyelerine kadar geniş bir yelpazeyi kapsar. Bu durum, yazarın amacına göre okurda kaçış, avuntu, büyülenme, korku, sıkıntı ve kararsızlık yaratır. Yazar eserine eklediği fantastik unsurlar ile hem eseri çekici bir hale getirir hem de onu bilimsel bir savdan kurtarır.

Çalışmamızın giriş kısmında fantastik kavramının tarihi gelişimine ve Türk edebiyatının fantastik romanlarına değinildikten sonra, Murat Menteş'in Dublörün Dilemması, Korkma Ben Varım ve Ruhi Mücerret romanlarında geçen fantastik unsurlar olay ve kişiler başlıkları altında detaylandırılacaktır.

Anahtar Sözcükler: Fantastik roman, Murat Menteş, Dublörün Dilemması, Korkma Ben Varım, Ruhi Mücerret.

FANTASTIC FACTORS in the NOVELS of MURAT MENTEŞ

Abstract

Fantastic defined as a concept between reality and dream, becomes extraordinary and impossible transformed into fantasies in the outer world where everyday life flows. Such concrete, known objects of everyday life turn into mystery and dishonesty illusions. This transformation is not limited to the outside world, but covers a wide range from holy books to folktales. This creates the escape, consolation, fascination, fear, distress and indecision in the reader according to the author's intent. The author makes both the work attractive and saves it from a scientific proclamation with the fantastic elements he adds to his work.

After touching on the historical development of the fantasy concept and the fantastic novels of Turkish literature in the introduction part of our work, fantastic factors in the novels of Murat Menteş Dublörün Dilemması, Korkma Ben Varım and Ruhi Mücerret' will be detailed under the titles of events and persons.

Keywords: Fantastic novel, Murat Menteş, Dublörün Dilemması, Korkma Ben Varım, Ruhi Mücerret.

Giriş

Fantastik tür, nesnel dünyada var olan gerçeği bozan, bilinenin ötesine geçen, kabullenilmiş gerçeği ve yerleşik edebi kuralları yerinden eden; ama yaptıklarına açıklama getirmeyen edebi bir tür olarak tanımlanabilir. Fantastik roman, "halk hikâyesi, peri masalı ve efsanenin modern uygulaması" (Le Guin, 2006:72), "hayal, yanılsama hatta delilikten sayılma" (Steinmetz, 2006: 9), "görünmezlik, imkânsızlık, dönüşme, hayal, illüzyon" (Jackson, 1981: 22), "hayaletleri, ruhları, düşsel yaratıkları içine alan edebiyat türü" (Ertem, 2006: 12), "kendi doğal yasalarından başka yasa tanımayan bir öznenin görünüşte doğaüstü bir olay karşısında yaşadığı kararsızlık" (Todorov, 2004: 31) olarak tanımlanır. Dolayısıyla "Bilinen, kabul edilen sosyal, siyasi, tarihi, bilimsel kuralların, genel geçer gerçekliğin dışına olağanüstü, doğaüstü unsurlarla alegorik anlamdan, düş, hayal, sanrı, delilik gibi psikolojik/psikiyatrik vakalardan tamamen arınmış bir hayal gücü ile çıkmayı mitos, efsane, destan, menkıbe, halk hikâyesi, masal vb. beslenerek ancak bu türlerin formatında değil, romana has unsurlarla sunan anlatı türüne" fantastik roman demek mümkündür (Özlük, 2011: 27).

Fantastik romanda, uzun zamandan beri "var olmayan veya var olmasına izin verilmemiş, duyulmamış, görülmemiş, hayal ürünü ya da görünür gerçeğin sınırlandırılmış şeklini veya var olanın karşıtı bir isteği" anlatma amacı güdülür (Jackson, 1981: 91). Dolayısıyla fantastik romanın "okuyana huzur ve saadet verme" (Giritli Ali Aziz Efendi, 1990: xv-xvı), "çarpışan iki zıt görüşü savunma yolunda bir silah olarak kullanma" (Moran, 2001: 68), "mutlu olmak ve insanları mutlu etmek" (Eray, 1991: 5) amacıyla yazıldığını söylemek mümkündür. Ayrıca hayata dair metafizik bilmeceler ve gerçek dünyanın ötesinde, doğal yasalardan farklı yasaları olan bir dünya da fantastik romanın ilgi alanına girer. Dolayısıyla gerçekliğin mekân, zaman, karakter kavramlarını, canlı cansız ayrımı yapılmaksızın "dünyamızın ötesinde alternatif bir dünyayı işin içine katan" anlatıların hepsi, fantastik roman olarak kabul edilir (Moran, 2001: 60). Todorov'a göre bir eserin fantastik sayılabilmesi için okuyucunun anlatıdaki kişilerin dünyasını gerçekçi görmesi, onunla özdeşleşmesi ve "alegorik ve şiirsel" yorumlardan kaçınması gerekir (Todorov, 2004: 38).

Fantastik romanın sınırlarının çizilmesi ile ilgili iki farlı görüş söz konusudur. Birincisi, fantastiğin "yaşanan dünyada bilinen gerçekliğin içine bilinmeyenin girmesi"; ikincisi ise "bilinen insan, mekân, zaman modelli evrenden farklı evrenlerin anlatılması"dır (Özlük, 2011: 28). Yazar eserine eklediği fantastik unsurlar ile hem eseri çekici bir hale getirir hem de onu bilimsel bir savdan kurtarır. Gerçek ile düş arası bir kavram olan fantastik eserde, gündelik hayatın akıp gittiği dış dünya, fantezilerde dönüşüme uğrayarak olağanüstü bir hâl alır. Dış dünyayı dönüştürme okurda kaçış, avuntu, büyülenme, korku, sıkıntı, zihinsel kavrayış, aydınlanma, yüzleşme, kararsızlık gibi durumlar yaratır. Güzel ve şaşırtıcı gerçek dışı öğelerin anlatımdaki varlığı herhangi bir sorun yaratmaz, ancak tanık olduğu şeyin gerçek mi yoksa sahte mi olduğuna karar verilmediği zaman, bir kararsızlığa yol açmaktadır. Bu durumda okuyucu yaşananların gerçek mi yoksa sahte mi olduğunun kararsızlığını yaşar (Yılmaz, 2006: 129).

Tanzimat Dönemi Türk edebiyatında roman, eğlendirme, öğretme, bilgilendirme, ders vermenin bir aracı olarak görüldüğü için olağanüstü unsurlar taşıyan eserlere pek rağbet edilmemiştir. Fantastik motifler taşıyan romanlar da popüler kültürün bir parçası olarak görülmüştür. Daha sonraki dönemlerde ise realist/determinist/pozitivist ilkelere ve toplumsal konulara sıkı sıkıya bağlı olmak, Türk edebiyatçısı tarafında uzun süre Batılılaşmanın bir gereği gibi görüldüğü için toplumsallık başat konu olmuştur. Böylece destanları, mitleri ve masallarıyla "bir fantastik kurmaca cenneti olan" Anadolu'ya sırt çevrilmiştir. Realizm ve romantizm yalızca edebiyat eğilimi olmaktan çıkıp "birer değer kategorisi"

olarak algılanmıştır (Ecevit, 2004: 83-84). Postmodernizmin etkisiyle romanda gerçeklik anlayışı kesin bir şekilde kırılmaya uğramış, bireyin iç dünyasına ve fantastik eğilimlere yönelme olmuştur. Postmodernizmle birlikte normal "zaman ve mekân kısıtlamaları ihlal edildiği için" romanın sınırları genişlemiştir (Rosenau, 1998: 125). Böylece "Roman, gerçekliği değil, varoluşu inceler. Varoluş ise olmuş bitmiş bir şey değildir; varoluş insani olabilirliklerin alanıdır, insanın olabileceği her şey, yapabileceği her şeydir." (Kundera, 2002: 55) denilerek bir romancı için insan zihninin ve hayalinin ulaşabileceği her şeyin roman konusu olabileceği belirtilir. Fantastik unsurlar, sosyal, siyasi, ekonomik, dini buhranlar geçiren Türk toplumunun geç tanıştığı postmodernizmin etkisiyle son yıllarda zenginleşerek pek çok romanın konusunu oluşturmuştur.

Türk edebiyatında fantastik nitelikler barındıran ilk örneklerden biri Giritli Ali Aziz Efendi'nin *Muhayyelât* adlı eseridir. Daha sonra Ahmet Mithat Efendi'nin *Çengi*, Filibeli Ahmet Hilmi'nin *A'mak-ı Hayâl*, Hüseyin Rahmi Gürpınar'ın *Gulyabani*, Peyami Safa'nın *Matmazel Noraliya'nın Koltuğu*, Nazlı Eray'ın *Arzu Sapağında İnecek Var*, Latife Tekin'in *Sevgili Arsız Ölüm*, İhsan Oktay Anar'ın *Puslu Kıtalar Atlası* gibi eserler fantastik unsurlar taşısa da çoğunun tarihi, polisiye, bilimkurgu romanlar olduğu görülür. Son dönem Türk edebiyatında fantastik roman türünde seri halinde yayımlanan Barış Müstecaplıoğlu'nun *Perg Efsaneleri* adlı dört ciltlik roman serisi dikkate değerdir. Ayrıca Sadık Yemni'nin *Çözücü*, Gündüz Öğüt'ün *Nehrin İki Yakası*, Saygın Ersin'in *Zülfikâr'ın Hükmü*, *Erbain Fırtınası* gibi romanlar da bu türün önemli örnekleri olarak sayılmaktadır (Özlük, 2011: 361-362).

Çalışmamıza konu olan Murat Menteş'in *Korkma Ben Varım*, *Dublörün Dilemması* ve *Ruhi Mücerret* romanları fantastik unsurlar barından önemli eserlerdendir. Her ne kadar bu romanlarda bilimkurgu özellikler varsa da fantastik unsurların daha yoğun olduğu görülmektedir. Zaten romanın okuru "heyecanlandırması, duygulandırması ve düşündürmesi" gerektiğini düşünen Menteş'in romanlarında fantastiğin olması kaçınılmaz olur (Menteş, 2013: 44). Zaten romanı güncel meselelerin çözümüne hizmet etmenin ötesinde gören yazar, roman evrenini " gündelik hayat evreninden farklı kanunlara tabi" olduğunu söyleyerek fantastik yolla eserini cazip hale getirme anlayışındadır (Menteş, 2013: 46).

Dublörün Dilemması romanının "Nuh Tufan" adını taşıyan birinci bölümünde İbrahim Kurban'ın icat ettiği bir tür canlı dokuyla deri ve kılları yapay olarak üretebilme çalışmaları üzerinde durulur. Bu yolla insan yüzünün gerçeğe eş bir maskesinin yapabildiği ve bu sayede istediği insanın kılığına girilebileceği iddia edilir. Romanın kırılma noktalarından birini oluşturan bu icat sayesinde roman, fantastik bir hüviyete bürünür. Ferruh Ferman, Nuh Tufan'dan kendisinin bir maskesini yapmasını ve yerine geçmesini ister. Nuh Tufan bunu kabul eder ve Ferruh Ferman ile ilgili her şeyi kaydeder. Asıl olaylar bu buluşmadan sonra başlar. Nuh Tufan, Ferruh Ferman'nın sevgilisi Dilara Dilemma ile kuzeninin Çırağan Sarayı'ndaki düğününe gider. Ancak Nuh Tufan, bu buluşmada daha önce tanıştığı kızın Ferruh Ferman'ın sevgilisi Dilara Dilemma olduğunu öğrenir. Düğünden sonra Nuh Tufan'ın gece Dilara Dilemma'nın Kadıköy'deki evinde kalması, iyice yakınlaşmalarını sağlar.

Romanın "İbrahim Kurban" adını taşıyan ikinci bölümünde İbrahim Kurban'ın dine yönelmesi ve Rıza Silahlıpoda'nın Nuh Tufan'ı, Ferruh Ferman sanarak öldürmeye çalışması çerçevesinde şekillenir.

"Habip Hobo" adını taşıyan üçüncü bölüm, Umur Samaz ve köpeğinin vurulmasıyla başlar. Habip Hobo, Budapeşte'den İstanbul'a gelir. O esnada hocası Umur Samaz ve köpeği sokakta öldürülür. Habip Hobo, bu cinayeti araştırırken hocasının bilgisayarında "Bir Köpeğin Gözünden Terörist Portreleri" dosyasını görür ve bilgisayarın hard diskini sökerek götürür. Hocasına olan gönül borcunu ödemek için bu cinayeti

araştırmaya başlar. Bilgisayarı incelerken hocası Umur Samaz'ın köpeğe alıcı yerleştirerek Nuh Tufan ile ilgili bir kitap yazmaya çalıştığını anlar.

"Ferruh Ferman" adını taşıyan dördüncü bölümde beş bin üç yüz yıllık bir fosil konuşturularak bir tarafta romanın fantastik bir şekilde sürdürülmesi sağlanırken diğer tarafta romandaki merak unsuru ön plana çıkarılır. Ferruh Ferman, Rıza Silahlıpoda'nın kız kardeşi Roza ile evlenir. Bir süre sonra Roza'nın hamile olduğunu sanan Ferruh Ferman, çocuk bezi fabrikası açar. Bu sırada Roza'nın hamile olmadığı karnında tümör olduğu ve asla hamile kalamayacağı anlaşılır. Bunun üzerine Roza alkolik olur ve trafik kazası geçirip komaya girer. Altı yıllık koma süresince Rıza Silahlıpoda, Ferruh Ferman'ın başka kadınlarla görüşmesine izin vermez. Kardeşinin iyileşme umudunu yitiren Rıza, Ferruh Ferman'ı öldürme kararı alır. Ferruh Ferman'ın "aynı anda iki yerde birden olmanız mı gerekiyor? Bizi arayın." (Menteş, 2015a: 41) ilanını görmesiyle romandaki aksiyon artmaya başlar. Gerçek Ferruh Ferman, kılık değiştirerek Dr. Tornado'nun onuncu yıl kutlama törenlerine gider.

"Nuh Tufan" adını taşıyan son bölümde karmaşık olaylar örgüsü çözülür. Ferruh Ferman kılığına giren Nuh Tufan, beklenildiği gibi Rıza Silahlıpoda'nın adamları tarafından saldırıya uğrar; ama Habip Hobo ve İbrahim Kurban'ın yaptığı onlarca Ferruh Ferman maskesi takmış adamların ortaya çıkmasıyla Rıza Silahlıpoda ve adamları öldürülür. Okuyucuyu şaşırtan olay ise Nuh Tufan'ın ortaokulda sevdiği Pembe Panter'in, Dilara Dilemma kılığına girmiş bir ajan olarak ortaya çıkmasıdır.

Korkma Ben Varım romanı, Fuat Atıf Tufa (Fu), Müntekim Gıcırbey, Şebnem Şibumi, Hayati Tehlike gibi dört ana karakterin yapıp ettikleri çerçevesinde şekillenmektedir. "Fu" adlı birinci bölüm, tek başına iktidara gelen Performans ve Azim Partisi'nin kurduğu Gönül İşleri Bakanlığı'nın basın müşaviri Fuat Atıf Tufa'nın gördüğü rüya ile başlar. Romandaki fantastik olaylar, bu rüya etrafında şekillenir. Fuat Atıf Tufa, Güney Afrika Cumhuriyeti'nde tatil yaparken rüyasında bakanlık heyetine saldırı düzenleneceğini görür. Bakanlığın özel kalem müdürü Ezel Bey'i arar; ancak rüyası ciddiye alınmaz. Bunun üzerine Fu, askeri bot taşıyan bir kargo uçağıyla Tel-Aviv'e gider. Fu'nun bindiği uçak Filistin İntikam Tugayı tarafından ele geçirilir; fakat kendisi Müslüman olduğu için serbest bırakılır. Fu, Ankara'ya bakanlık binasının önüne geldiğinde Bakanlık Heyeti'nin tüm azalarının öldürüldüğünü görür. Bu cinayetin aşkı bakanlık tarafından onaylanmamış biri tarafından işlendiğini düşünür ve bakanlığın arşiv dosyalarına girip aşkı teyit edilmeyenlerin listesini inceler.

Turgut Rulet adlı bir kiralık katil tarafından saldırıya uğrayan Fu, Bakanlık Heyeti'ni Hayati Tehlike'nin katlettiğini öğrenir. Zira Hayati Tehlike, bu cinayeti Fu'nun liseden arkadaşı Şebnem Şibumi'ye olan aşkından işlemiştir. Ancak Bakanlık heyetinin cenaze namazında Fu, birbirlerine Kızılmaske, Uçan Kız, Mister Spock, Tarzan, Tom Braks, Dracula, Kedi Kadın diye hitap eden insanlarla karşılaşır ve bunlar onun dikkatini çeker. Ankara'dan İstanbul'a gitmek üzere bindiği trende de aynı kişilerle karşılaşır. Yolculuk esnasında saldırıya uğrayan Fu, cenazede gördüğü ilginç isimli insanlarla tanışır ve bu isimlerin 1970'lerde oynanan fantastik filmlerden alındığını öğrenir. Fu, alışveriş yaptığı market poşetinde çıkan "Riski biz üstlenelim, siz intikamınızı alın. Salı öğleden sonra saat 15.00'da, Beşiktaş'taki Üsküdar vapur iskelesinin karşısındaki telefon kulübelerinden, caddeye yakın olanına buyurun, ayrıntıları konuşalım." (Menteş, 2015b: 112) notuyla karşılaşır ve belirtilen adrese gider. Adamla konuşur, ama anlaşamazlar.

"Gıcırbey" adlı ikinci bölümde olaylar, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi mezunu Müntekim Gıcırbey'in iş başvurusu ile başlar. Müntekim Gıcırbey, Girift-Ar adlı şirkete kabul edilir. İşe başladığı gün şirket binası yanar ve kırmızı bir araba Gıcırbey'e çarpar. Yazar, Gıcırbey'in yaşadıklarına kısaca

değindikten sonra Papağan Huduni'nin fantastik hikâyesine geçer. Huduni, Gıcırbey'in dedesi Müntekim Efendi'ye Sultan Abdülhamit tarafından hediye edilmiş bir papağandır. Çizgi roman tarzında anlatılan bu bölümden sonra papağan Huduni sözü alır ve Gıcırbey hakkında bize bilgiler verir. Böylece bir papağanın konuşturulması romana fantastik bir boyut kazandırır.

Ruhiye Teyze, Gıcırbey'in evini soyup Kevser'i öldürenleri, verdiği toz sayesinde bulunulabileceğini belirtir. Gıcırbey, verilen toz ilacı katillerin üstüne serper. Katiller suçlarını itiraf eder. Ruhiye Teyze'nin katilleri cini Jajha sayesinde bulduğunu söylemesi romanın bir diğer fantastik olayıdır. Bu bölümde birçok fantastik olay peş peşe sıralanır. Önce Şebnem Şibumi ortadan kaybolur, daha sonra Ruhiye Teyze'nin cini Jajha ölür. Gıcırbey çaresiz kalır, Şebnem'in kendisine âşık olması için bir kalıp sabuna "ŞEBNEM" yazıp onun bahçesine gömer; ama işe yaramaz.

"Şibumi" adlı üçüncü bölümde Şebnem Şibumi'nin Enver Paşa ile tanışması ve ona ona âşık olması çerçevesinde gelişir. "Tehlike" adlı dördüncü bölümde, Hayati Tehlike'nin kendisini Şebnem Şibumi'ye Enver Paşa olarak tanıttığı otaya çıkar. Kumarda hile yaptıkları için arkadaşı Nikola ile beraber dokuzuncu kattan atılırlar. Arkadaşı ölür, kendisi sağ kalınca Nikola'nın babası onu yanına işe alır. Hayati Tehlike'nin mafya babası Atom Bombacıyan'ın yanında işe başlamasından sonra Atom Bombacıyan, fonemik parafazi ve agrafiye (yani söylemek istediği kelime yerine ona ses itibariyle benzeyen başka bir kelime telaffuz etmesi) yakalanır. Atom Bombacıyan, Hayati Tehlike'ye kırk yıl önce sevdiği kızı elinden alan Yadigâr Dragon'un eski bir fotoğrafını vererek onu öldürmesini ister.

Bakanlık heyetinin katledilmesi işinin Abidin Dandini tarafından gerçekleştirildiği anlaşılır. Abidin Dandini, Atom Bombacıyan'ın ölümünden sonra onun yerine Hayati Tehlike'nin geçeceğini öğrenince ondan kurtulmak için böyle bir plan yapar. Abidin Dandini, çetenin dağılmaması için Hayati Tehlike'yi zan altında bırakacak şekilde Gönül İşleri Bakanlığı Heyetini öldürmüştür.

Ruhi Mücerret romanın "Avni Vav" adlı birinci bölümünde olaylar, sembolik değerler üzerinden yürür. Avni Vav ve Ruhi Bey, Haydarpaşa rıhtımında çay bahçesinde oturup konuşurken, vagonları kola kutusu şeklinde olan ve üstünde "Coca-Cola Hayatın tadı" (Menteş, 2015c: 17) yazılı tren raydan çıkıp Pepsi gemisine çarpar.

"Ruhi Mücerret" adlı ikinci bölüm, Türkiye'yi il il dolaşıp şehirlerin kurtuluş günlerine onur konuğu ve konuşmacı olarak katılan İstiklal Savaşı'nın yaşayan son gazisi yüz yaşındaki Ruhi Mücerret'in etrafında şekillenmektedir. Ruhi Mücerret'in lunaparktaki dönme dolapta fenalaşması, götürüldüğü yerde kendisine bir çip takılması ve farkında olmadan ağzından reklam sözcüklerinin dökülmesi, romanın fantastik unsurudur. Ruhi Mücerret'e takılan bu çip, romanın ana konusunu oluşturur.

Ruhi Mücerret, İstiklal Savaş'ının son gazisi olduğu için il il kutlamalara katılır. Ankara'daki 19 Mayıs kutlamaları esnasında saldırıya uğrar. Yere düşerken dudaklarında "Kaderini çizerken cetvel kullanamazsın… Fakat BMW kullanabilirsin. BMW… Bin… Yaşa!.." (Menteş, 2015c: 112) reklam sözcükleri dökülür. Bu olay üzerine ünlenen Ruhi Mücerret, Time dergisine kapak olur. Civan Kazanova ve Fujer Fuji, Ruhi Mücerret'in beynindeki mikroçipi çıkarmaya çalışırken Masum Cici onlara mani olur.

Romanın "Civan Kazanova" adlı üçüncü bölümü, boksör ve beden Eğitim öğretmeni Civan Kazanova'nın yaşadığı fantastik olaylar çerçevesinde şekillenir. Civan Kazanova'nın kaybetmesi

gereken boks maçını kazanması, Bedri Dubara adlı kişi tarafından yaralanmasına sebep olur. Gözünü bilmediği bir yerde açan Civan Kazanova orada Masum Cici ile tanışır. Masum Cici, Civan Kazanova'nın beynine bir mikroçip yerleştirerek onu bir reklam aracına dönüştürmek niyetindedir. Civan Kazanova, bu teklifi, ölen abisinin oğlu Ozan'ı iyileştirmek için kabul etse de yeterli parayı kazanamaz. Bunu üzerine aradığı özelliklere sahip Ruhi Mücerret'in kafasına çipi yerleştirmeyi başarırlar. Civan Kazanova, Fujer Fuji'den Coca-Cola treniyle Pepsi gemisinin çarpışmasının da Masum Cici'nin işi olduğunu öğrenir.

"Ruhi Mücerret" adlı dördüncü bölümde Ruhi Mücerret hem Civan'ın hem de Zülfikar'ın intikamını almak için Masum Cici'nin mekânını basar. Ruhi Mücerret, Masum Cici'yi vurduğu sırada kendisi de yere düşer ve "Allah'a ısmarladık sabırlı okuyucum. Siz de hakkınızı helal edin ne olur." (Menteş, 2015c: 317) deyip kelimeyi şahadet getirerek ölür.

1.Romanlardaki Fantastik Olaylar

Dublörün Dilemması romanında kahramanların uğradığı değişim/dönüşüm, romanın fantastik boyutunu oluşturur. İbrahim Kurban'ın yalnızca iki fotoğrafına sahip olduğu bir insan yüzünün gerçeğe eş bir maskesini yapabilmesi dikkat çekici fantastik bir unsurdur. Nuh Tufan, arkadaşı İbrahim Kurban'ın geliştirdiği icat sayesinde Ferruh Ferman'ın yerine geçer. Böylece Rıza Silahlıpoda tarafından öldürülmekten kurtulur.

Romanda küçük bir olay olsa da Ferruh Ferman'ın ellerinde siğillerin çıkması üzerine hastaneye gitmesi, doktorun ilaç yerine ona bir dua vermesi ve siğillerin yok olması başka fantastik bir olay olarak görülebilir. (Menteş, 2015a: 247).

Romanda bir diğer fantastik unsur beş bin üç yüz yıllık fosil Ötzi'nin anlatıcı konumunda olmasıdır. Bir müzede sergilenen fosil, kendisi hakkında bilgi verir: "Benim adım Ötzi. Buz adam Ötzi. Boyum: 1.69 metre, 5300 yaşındayım, fakat en fazla 40-45 gösteriyorum. Çünkü öldüğümde 46 yaşındaydım ve cesedim hala taptaze. İtalyan bilim adamları beni 1991'de Avusturya Alpleri'nden, 3200 metredeki buzulun ortasından çıkardılar. Avusturya'da, Bozens Arkeoloji Müzesi'nde sergileniyorum (...)" (Menteş, 2015a: 221). Bu kısmın romandaki olaylarla pek alakası yok gibi görünse de mumyanın bir arkeoloji müzesinde sergileniyor olması ve Ferruh Ferman'ın Arkeoloji bölümünü bitirmiş olması ortak noktadır.

Korkma Ben Varım romanının fantastik olayı, Müntekim Gıcırbey'e büyük dedesinden kalan papağandır. Huduni adı verilen bu papağan, Gıcırbey'e âşık olan komşu kızı Kevser'i sever: "Ben Kevser'e de onun sebze yemeklerine de bayılıyorum. Onu görünce, nedendir bilmem, ihtiyar kalbim pır pır ediyor…" (Menteş, 2015b: 141). Yüz yaşında olan bu papağan, yaşı itibariyle bir inanılmazlık taşısa da onu asıl inanılmaz kılan özelliği Kevser'in öldürüldüğü anda onun da üzüntüden ağlayarak aşkından ölmesidir: "Yüz yaşındayım, savaş gördüm, kıtlık gördüm, deprem gördüm fakat hiçbiri beni böyle sarsmamıştı. Gözlerimden, gözüm büyüklüğünde yaşlar süzüldü." (Menteş, 2015b: 145).

Romanda Hayati Tehlike'nin dokuzuncu kattan atıldığı halde ölmemesi, Fu'nun iki katlı bir binaya Ninja gibi uçarak çıkması da dikkat çeken fantastik olaylardır: "…Ding! Sağ dizi ve parmak uçlarını yere değdirip füze gibi havaya fırladı. İki katlı evin çatısına kadar yükseldi. Hayretle izliyordum. Uçabilen birini ilk kez görüyordum." (Menteş, 2015b: 407).

Romanın bir diğer fantastik olayı, Ruhiye Teyze'nin bir cine hükmedebilmesidir. Ruhiye Teyze, emrindeki Jajha adlı cin vasıtasıyla istediğini yapar. Hatta bu cin sayesinde geçmişte olan olaylar hakkında bilgi edinir. Hırsızlar tarafından öldürülen Gıcırbey'in torunu Kevser'in katilleri bulunur.

Dikkat çekici bir diğer olay ise Ruhiye Teyze'nin kedisi Nefertiti'nin küçük bir bölümde anlatıcı olmasıdır. Yazar Ramize Ramirez'in sokakta bulup evine aldığı daha sonra yazarın Göztepe'deki evini satıp Gümüşsuyu'na taşınmasıyla mekânlara alışan kedi Göztepe'ye geri döner. Orada da Gıcırbey'in komşusu Ruhiye Teyze sahiplenir. Kedi Nefertiti anlatıcı olduğu kısımda kendi yaşantısını kısaca anlatır. Kediler hakkında bilgi verir: "Düşünüyorum da, Peygamber'in sohbetlerinde en çok bulunan, ona en çok kulak veren, dünya gözüyle onu en çok gören hayvan kedi olsa gerek. Müezza'ya ve Peygamber'e arkadaşlık eden türdeşlerime hem imreniyorum, hem de onlarla gurur duyuyorum." (Menteş, 2015b: 219).

Bir araya gelmesi imkânsız olan insanların bir araya getirilmesi ile oluşturulan bir bakanlık ve bakanlığın yaptığı görev; anlatıcı kediler, âşık olan papağanlar ve bina çatılarına kadar uçabilen adamlar, fantastik unsurlar olup romanın inandırıcılığını azaltır.

Ruhi Mücerret'te Masum Cici'nin insanların beynine matkap ile cip yerleştirip onlara istediği reklam sözcüklerini söylettirmeleri, okurda kuşkular ve ikilemeler oluşturduğu için bir fantastik kurgu olarak kabul etmek mümkündür. Masum Cici adındaki "reklam teröristi" insanları birer reklam aracı olarak kullanabilmek için onların beyinlerine bir çip yerleştiren biridir. Çip yerleştirilen kişiler, belli bir merkez tarafından yönetilmekte ve reklam aracı olmaktadırlar. Civan Kazanova, yeğenini iyileştirmek için beynine her ne kadar reklam alsa da daha fazla para kazanmak için popüler birini bulması gerekir. Bu da İstiklal Savaşı gazisi Ruhi Mücerret olur. Ancak kısa zaman sonra Civan, bundan pişman olur ve çipi çıkarmak ister, Masum Cici buna yanaşmaz. Gün geçtikçe beynine çip takılanların sayısı artar. Masum Cici'nin eski sevgililerinden gar müdiresi Zehra Zarifoğlu'nun kızı Sahra'nın da beynine çip takılır. Bu çipleri çıkarma konusunda Civan'a Fujer Fuji isimli bir beyin cerrahı yardımcı olmaya çalışsa da başarılı olamazlar (Üstün, 2013: 2548). Romandaki olaylar, okuyucuyu bir ikilem arasında bırakarak bu olayların gerçekliği, yaşanılabilirliği üzerinde okuyucuyu düşünmeye sevk eder.

2.Romanlardaki Fantastik Kişiler

Menteş'in romanlarında yer alan kişiler, günlük hayatta karşımıza çıkan insanlar olmakla birlikte bir kısmının geçirdiği değişim veya sahip olduğu sıra dışı güçler, onları diğer kişilerden ayırarak fantastik bir hüviyete büründürür. Yazar, roman kahramanlarına verdiği günlük hayatta karşılaşabileceğimiz türden olmayan isimlerle de dikkat çeker. Bunlar daha çok bir kafiye oluşturabilen ve kolayca akılda kalan isimlerdir. Yazarın bu isimleri vermesinin nedeni, sadece yüzeysel algı ve sınıfsal aidiyet çağrışım farkını yok etmek değil, her adın arkasında bizi başka bir adrese götürmektir (Göka, 2014: 360). Verdiği söyleşide de romanlarında "albino, kekeme, yüz yaşında, telekinezi gücüne sahip" gibi ilginç karakterler seçmesini "soğuk mühür gibi değişmez nitelikler" atfettiğini, bununla karakterlerini "görünür" kılmaya çalıştığını belirtir (Menteş, 2013: 44).

Yazarın kahramanlarına verdiği Nuh Tufan, İbrahim Kurban gibi isimler bizi Hz. Nuh ve Hz. İbrahim kıssalarına götürürken romana fantastik bir özellik de katmaktadır. Roman kahramanlarına alışılmadık isimler verilmesi, hem okuyucunun metinden kopmasının hem de isim karmaşasının önüne geçilmektedir.

Nuh Tufan, isim itibariyle Kur'an'ı Kerim'de geçen Hz. Nuh'un tufan kıssasını hatırlatır. Hz. Nuh, Allah'ın emriyle yaptığı gemi sayesinde kendisine inananlar ile beraber büyük tufandan kurtulur. Yazar bu kıssanın başkişisi konumunda bulunan Hz. Nuh'un adını ve olay konumunda bulunan "Tufan'ı" birleştirmek suretiyle fantastik bir kahraman oluşturur. Hz. Nuh, yaptığı gemi sayesinde kurtulurken, Nuh Tufan, arkadaşının icadı olan maske sayesinde hayatını kurtarır. Nuh Tufan, yetimhanede büyümüş şizofren, sürekli halüsinasyonlar gören albino, şakacı bir gençtir. Kahramanın albinodan dolayı yüzünün beyazımsı olması, ona fantastik bir özellik katar ve insanların ona karşı davranışlarını zaman zaman etkiler. En yakın arkadaşı Baretta'nın annesi bu insanlardan bir tanesidir: "Baretta'nın annesi, albino olduğum için bana kanserli filanmışım gibi davrandı; ona, limon beyazı tüylerim ve muşamba pembesi suratımla her an ölecekmiş gibi göründüğümden eminim." (Menteş, 2015a: 62).

Albino olması onun hayatını olumsuz etkileyen bir durumdur. Bu yüzden kimse tarafından evlatlık alınmaz. Hayatını yetiştirme yurdunda geçirmek zorunda kalır (Menteş, 2015a: 112). Şizofren ve sürekli halüsinasyonlar gören Nuh Tufan, "Bende atipik şizofreni var ve sürekli halüsinasyonlar görüyorum." (Menteş, 2015: 21) diyerek hastalığının farkında olduğunu belirtir. Kahramanın yaşadığı olaylar onun karakterinin de şekillenmesine yol açar. Yetiştirme yurdunda büyüyen Nuh Tufan, hayatın zorluklarına karşı mücadele etmekte zorlanmaz: "Ben de asla ağlamıyorum. Tam da bu yüzden yetimhanedeki ve yetiştirme yurdundaki dayakçı görevlilerin, o iğrençlik lanetine tutulmuş kabadayıların kaç kere hışmına uğradım." (Menteş, 2015a: 50).

İkinci bölümün anlatıcısı İbrahim Kurban, Nuh Tufan'ın en yakın arkadaşıdır. İbrahim Kurban ismi yine bize Kur'an'daki başka bir kıssayı hatırlatarak fantastik bir özellik kazanır. Hz. İbrahim'in Allah'a verdiği söz itibariyle oğlunu kurban etmek istemesi, ona bir kurban gönderilmesi hadisesini hatırlatır. Olayın merkezindeki Hz. İbrahim'in ismi ve olay durumunda olan "kurban" kelimeleri birleştirilmek suretiyle İbrahim Kurban karakteri oluşturulmuştur. Nuh Tufan'ın en yakın arkadaşı ve romandaki olayların başlamasına neden olan kişi İbrahim Kurban, Nuh Tufan tarafından "Allah'ın sevgili kulu İbrahim Kurban" diye tanıtılır (Menteş, 2015a: 21). Doğuştan zengin İbrahim Kurban'ın heykel bölümünde okuması, Hz. İbrahim'in Kâbe'deki putları devirmesi hadisesini hatırlatmaktadır. Ayrıca ailesinin itirazına rağmen dedesinin vasiyetine uyarak genç yaşta sakal bırakarak dine yönelmesi de Hz İbrahim'in hadisesini çağrıştırır (Menteş, 2015a: 152).

İbrahim Kurban'ın fantastik bir buluş icat etmesi, romanın kırılma noktası olur. Olaylar da bu icattan sonra başka bir hal alır. Yalnızca iki fotoğrafına sahip olduğu bir insan yüzünün gerçeğe eş bir maskesini yapabilmektedir. Bunu en yakın arkadaşı Nuh Tufan'a şöyle anlatır: "Deri ve kılları yapay olarak üretmekten söz ediyorum… Herhangi birinin cepheden ve profilden çekilmiş birer fotoğrafını Shaphantom programına aktardıktan sonra, ayrıntıları içeren üç boyutlu bir kalıp hazırlamak zor olmuyor." (Menteş, 2015a: 24). Bunu öğrenen Nuh Tufan, kendilerine bir iş icat eder ve iş adamlarına özel bir dergiye ilan verir. Bu yolla bir anda iki yerde olmak isteyen, meşgul insanlara yardım edebileceklerdir.

Romanın üçüncü bölümünün anlatıcısı olan Habip Hobo orta boylarında bir ajandır. Gizli Servis'in özel danışmanı hocası Umur Samaz ile buluşacağı anda hocasının tanımadığı adamlar tarafından öldürülmesi, onu gizemli olayların içine çeker. Bunun üzerine hocasına olan gönül borcunu ödemek için bir yandan katilleri öğrenmeye, diğer yandan ise hocasının Nuh Tufan ile ilgili yazdığı kitabı tamamlamaya çalışır (Menteş, 2015a: 173).

Hocasının öldürülmesinden sonra Habip Hobo, Nuh Tufan ve İbrahim Kurban'ı çeşitli kılıklarda takip etmeye başlar. Takip, Habip Hobo'nun İbrahim Kurban tarafından yakalanmasına kadar devam eder. Bunun üzerine Ferruh Ferman'ın yerine Nuh Tufan'ın öldürüleceğinin anlaşılması üzerine işbirliği yaparlar. Bu iş birliği Nuh Tufan'ın hayatını kurtarır.

Romanın dördüncü bölümdeki anlatıcısı Ferruh Ferman, arkeoloji mezunu bir işsizdir. Sevdiği kız Roza Silahlıpoda ile evlenir. Fakat Roza'nın abisi Rıza, bir işe sahip olmayan ve kendi parasıyla geçinen Ferruh Ferman'dan şikâyetçidir. Kısa bir süre sonra Roza'nın kanser olduğu anlaşılır. Bunun üzerine depresyona girer, daha sonra geçirdiği bir kazayla komada kalır. Ferruh Ferman'ın Dilara Dilemma ile yakınlaşması üzerine Rıza, onu öldürtmeye karar verir. Ferruh Ferman, Nuh Tufan'dan yapacağı maskeyle kendisinin yerine geçmesini ister. Nuh Tufan, Ferruh Ferman'ın maskesiyle huzurevindeki annesini ve tımarhanedeki kız kardeşini ziyaret eder, çeşitli toplantı ve kutlamalara katılır, Ferruh'un sevgilisi Dilara Dilemma ile vakit geçirir. Bu görüşmeden sonra Nuh Tufan, Ferruh Ferman'ın sevgilisi Dilara Dilemma'ya âşık olur (Menteş, 2015a: 85).

Korkma Ben Varım romanının birinci bölümünde Fuat Atıf Tufa (Fu), Gönül İşleri Bakanlığı'nın basın müşaviridir. Bakanlığın dergi işlerini, konuşmalarını hazırlar. Bakanlık heyeti katledildikten sonra cinayeti araştırmaya ve katili bulmaya çalışır. Fuat Atıf Tufa'nın gençliğinin üç senesini Tibet'teki bir manastırda geçirmesi, onu farklı kılar. Burada yaşadığı manastır hayatını, sık sık Çin atasözlerini söyleyerek adeta ispat eder.

Roman kahramanlarından Müntekim Gıcırbey, Fuat Atıf Tufa'nın liseden arkadaşıdır. Fu, bakanlık cinayeti araştırması sırasında bakanlığa başvuru yapanlar listesinde onun adını görür ve onu hatırlar. Bakanlık cinayetini araştıran Fuat Atıf Tufa'nın, AŞKart'a başvuranlar arasında onun adını görmesiyle olaylara dâhil olmaya başlar.

Gıcırbey'in romana girişi biraz talihsizlikler üzerinedir. İşe başladığı ilk gün işyeri yanar. Sevdiği kız, onun evinde hırsızlar tarafından öldürülür. Bu olumsuzluklar kahramana yeni bir yol açar. Kevser'in öldürülmesi ile Kevser'in babaannesinin bir cininin olduğunu öğrenir. Bu fantastik durum için Ruhiye Teyze ile anlaşır. Bu cin sayesinde insanlara yardım edeceklerdir: "Ona planımı anlattım. Nasıl ki yasal olmayan yollarla tedavi ediyorsa, kanun dışı imkânlar ve yöntemlerle elbet adalet dağıtabileceğimizi söyledim. Jajha'nın sağlayacağı veriler sayesinde, masumlara zararımız dokunmayacaktı. Kimseyi öldürmeyecektik. Kimseyle yüz yüze görüşmeyecektik. Her şeyi ayarlamıştım marketlerdeki ürünlerin ambalajlarına küçük broşürler iliştirecektim. Müşterileri, telefon kulübelerine davet edecektik." (Menteş, 2015b: 185).

Gıcırbey, Jajha adlı bu cin sayesinde çok sayıda iş tutar. Bu işlerden biri sırasında Şebnem Şibumi ile tanışır ve ona âşık olur. Olumsuzluklar ile başlayan Gıcırbey'in hikâyesi yine olumsuzluklar ile biter. Önce âşık olduğu Şebnem Şibumi, daha sonra Cin Jajha kaybolur. Şebnem Şibumi'nin Hayati Tehlike ile ilişkisi başlar. Gıcırbey, Hayati Tehlike'yi yok etmek için Fuat Atıf Tufa ile anlaşır; ancak Hayati Tehlike'yi öldürmek isterken kendisi öldürülür (Menteş, 2015b: 408).

Soyadını *Trevanian*'nın kitabı *Şibumi'*den alan Şebnem, kahramanlar arasında çatışmaya yol açan, romanın kadın kahramanıdır. Japonca bir kelime olan Şibumi, *Trevanian*'nın romanında, sıradan, olağan görünümlerin altında yatan gizli üstünlükler olarak anlatılır. Şebnem Şibumi romanda iki kahramanın âşık olduğu, kahramanlar arasında çatışmaya yol açan kişidir. İşten atılan Şibumi, çareyi markette bulduğu numarayı arayarak yardım istemekte bulur. Şibumi'yi gören Gıcırbey, ona âşık olur. Şibumi'nin, Gıcırbey ile ilişkisi devam ederken Enver Paşa olarak bildiği Hayati Tehlike ile tanışır.

Ondan etkilenen Şibumi, Gıcırbey'den uzaklaşır. Hayati Tehlike çeşitli numaralar yaparak onu etkiler ve aralarında bir aşk başlar. Gıcırbey, olaylara seyirci kalmaz. Hayati Tehlike ve Şebnem Şibumi'nin hayvanat bahçesinde olduğu bir sırada onlara saldırır. Bütün olaylardan sonra Şebnem Şibumi ve Hayati Tehlike birbirine kavuşur.

Dördüncü bölümün anlatıcı kahramanı Hayati Tehlike, üvey bir anne ve baba tarafından yetiştirilmiş biridir. Atom Bombacıyan'ın oğlu ile kumarda hile yaparken yakalanırlar ve dokuzuncu kattan aşağı atılır. Atom Bombacıyan'ın oğlu Niko ölürken Hayati Tehlike fantastik bir şekilde sağ kurtulur. Romanda bu durum şöyle izah eder: "Niko'yla aynı anda pencereden fırlamıştık. O benim yerime öldü. Ben onun yerine yaşıyorum." (Menteş, 2015b: 308). Bu sağ kurtuluş, kahramanın bütün hayatını değiştirir. Atom Bombacıyan, oğlunun yakın arkadaşı olduğunu düşünerek onu yanına alır. Karanlık işler yapan Atom Bombacıyan'ın yanında çalışmaya başlayan Tehlike "kökü derinlerde yatan bir amaçsızlık içinde", "sürtmekle pineklemek" arasında sallanıp durur (Menteş, 2015b: 311).

Hayati Tehlike'nin ölen eşinden olan beş yaşındaki oğlu Gerçek Tehlike, telekinetik güçlere sahip fantastik biridir. Maddeler üzerinde beyin gücüyle etki etme gücü telekinezi sayesinde beyin ile nesneleri kontrol eder. Bunun o güçlerini Neptün Petunya adlı doktor "Süper güçleri olan şirin bir erkek çocuğu." diyerek belirtir (Menteş, 2015b: 368). Annesinin doğum esnasında ölümünden sorumlu tutulan Gerçek Tehlike "Onu ben öldürmedim. Annemi hiç hatırlamıyorum." diyerek kendini savunur (Menteş, 2015b: 363). Abidin Dandini, Gerçek Tehlike'yi kaçırır. Gerçek Tehlike, kendisini kurtarmaya gelen babasına doğru giden kurşunu durdurur: "Mermi, gözlerimin arasına 5 santim kala durdu. Havada dönüyordu. Gerçek'in telekinetik gücü devredeydi. Doğrusu bunu hiç beklemiyordum, bir hamlede Colt'u çekip Abidin'i sağ yanağından vurdum. Kan dolan ağzında nar taneleri gibi parlayan dişlerini gösterip devrildi." (Menteş, 2015b: 420).

Gerçek Tehlike'nin, Kuçuradi adında hayali bir köpeğinin olması romana farklı bir fantastik boyut kazandırmaktadır. Hayati Tehlike'nin bir köpeğe çarpması ile Gerçek Tehlike, köpeği Kuçuradi'nin öldüğünü düşünür. Ancak yalnızlığını gidermek için köpeği hayalinde yaşatır. Böylece Kuçuradi, Gerçek'in hayali arkadaşı olur (Menteş, 2015b: 352). Bu hayali köpek, Hayati Tehlike'ye musallat olur: "Hayali arkadaşın hakiki cesedinin hayaleti bana musallat olmuştu nereye gitsem, yanımda konuşup duran bir görünmez köpek vardı artık."(Menteş, 2015b: 354).

Romanın bir diğer fantastik kişisi Cinci Ruhiye Teyze olarak bilinen, son derece bilgili olan her türlü hastalığa kocakarı ilacı yapan biridir. Ruhiye Teyze'nin fantastik özellikleri, torunu Kevser'in bakış açısıyla verilir: "Babaannemi, Cinci Ruhiye dediniz mi herkes tanır. Her türlü hastalığa şifalı terkipler hazırlar. Bin çeşit kocakarı ilacı bilir. Habis cinleri kovar, fal bakar, büyü bozar… İnsaflı kadındır. Kimseyi felakete sürükleyecek büyüler yapmaz. Müthiş bilgilidir. Eskiden sık sık aktarlara giderdi. Eve torbalar dolusu ot, envai çeşit baharat, birtakım şuruplar, yağlar taşırdı. Şimdi ihtiyacı olan malzemeyi bana ısmarlıyor. Babaannemin yarasa tırnağı, kurbağa gözü, at yağından yapılmış sabun gibi temin edilmesi zor siparişlerini bulup getiriyorum." (Menteş, 2015b: 141-142).

Ruhiye Teyze'nin emrinde olan Jaja adında cini vardır. Bu cin vasıtasıyla isteklerini yaptırır: "Ruhiye Teyze'ye ne demeli? Onun olayı farklıydı. Her nasılsa bir cine tasmayı takmıştı. 'Otur, Jajha!', 'Terliklerimi getir!', 'Gazete, Jajha!' Sadece fikir yürütüyorum. Zira ben cinleri masallardan, çizgi filmlerden tanıyorum." (Menteş, 2015b: 182). Bu cin sayesinde geçmişte olan olaylar hakkında bilgi edinebilen Ruhiye Teyze, bu sayede Gıcırbey'in evinde hırsızlar tarafından öldürülen torunu Kevser'in katillerini bulur. Bu olaydan sonra Gıcırbey, kendisi ile bir anlaşma yaparak para karşılığında insanlara

yardım etmeyi teklif eder: "Ruhiye Teyze, önce ayak diredi. 'Olmaz!' dedi. 'Ben tüccar değilim. Altın, şeytanın oltasıdır!' Kadıncağız, süper güçlerini kullanmayı reddediyordu. Kara büyüye bulaşmaya ise hiç niyeti yoktu. Sadece, şifa arayan insanlara bir faydası dokunsun istiyordu. Yalnızca zenginlerden, makul miktarda para kabul ediyordu." (Menteş, 2015b: 183). Uzun uğraşlardan sonra Gıcırbey, Ruhiye Teyze'yi ikna eder. Böylece Gıcırbey, yardıma ihtiyacı olan insanların kendilerine ulaşması için market poşetlerine notlar bırakırlar. Bu iş Gıcırbey'in Şebnem Şibumi ile karşılaşmasını sağlar. Ruhiye Teyze'nin cini Jajha'nın ölmesiyle Ruhiye Teyze'nin roman içindeki rolü silikleşir. Cinin son olarak bıraktığı mesaj Gıcırbey'e yakında öleceğini söylemesidir. Bu haber Gıcırbey'in tedirginleşmesine yol açar.

Ruhi Mücerret romanın fantastik özellikler taşıyan kişisi Ruhi Müceret'tir. Hem Ruhi Mücerret hem de Nazlı Hilal isimlerinin İstiklal Marşı'nda geçmesi, manidardır. Kahraman, romanın belli yerlerinde kendini şöyle tanıtır: "Bendeniz Ruhi Mücerret. Yaşayan son İstiklal Harbi gazisiyim. Tarihin dikiz aynasındaki canlı siluet. Tam yüz yaşındayım." (Menteş, 2015c: 25).

Kahramanın çocukluğuna dair bilgiler yine kahramanın anlatıcı olduğu bölümde kendi ağzından anlatılır. Sıbyan mektebinde okuduğunu, rüştiyeye kaydolacağı zaman Birinci Cihan Harbi patladığını belirtir (Menteş, 2015c: 30). Ayrıca on beş yaşındayken Naciye adında bir kız ile evlendirildiği, bu evlilik sırasında seferberliğin başladığı ve kahramanın cepheye gittiği aktarılır. Bu bölümde Ruhi Mücerret'in geçmiş yaşantısı kısaca onun ağzından şöyle özetlenir: "Ben de Cevriye'ye hamile Naciye'yi ve oğlum Recep'i alıp İstanbul'a göçtüm. Sene 1925... Hatırı sayılır bir tedarikimiz yok. Bir tek üzerinde 'Nasrun min Allahi ve fethun garîb' yazılı, kırmızı İstiklal Madalyam var. Bir de Albay Andrea'dan kaptığım altın kaplamalı Bertheir MLE tüfek." (Menteş, 2015c: 31).

Civan Kazanova'nın İstiklal Harbi'nin son gazisi, 100 yaşındaki Ruhi Mücerret'in peşine düşmesiyle eserdeki fantastik olaylar zinciri de otaya çıkar. Sıradan bir hayat süren Ruhi Mücerret'in tek düze bir yaşantısı, kafasına bir çipin yerleştirilmesiyle hareketlenmeye başlar. Civan Kazanova, yeğenin ameliyat parasını bulmak için beynine reklam çipi yerleştirilmesine razı olur; fakat az kişiye hitap ettiği için az para kazanır, çok para kazanması için kitlesel organizasyonlarda konuşmacı birini bulması gerekmektedir. Ruhi Mücerret, bu özelliklere sahip biridir. Civan Kazanova onu kullanmaya karar verir ve beynine gizliden reklam çipi yerleştirir. Kahraman bundan habersizidir. Farkında olmadan reklam kelimeleri söyler. Civan Kazanova ile bir konuşması sırasında ağzından şu sözcükler dökülür: "Sony televizyonumun karşısında, IKEA kanepeme kurulmuş, üzerimde Pierre Cardin robdöşambr, ayağımda Twigy terliklerle otururken daha ne isteyebilirim?.. Hah! Mandalinalı Schweppes! Sonra da bilek güreşi yaparız?" (Menteş, 2015c: 82)

Kahraman yaşlı olmasına rağmen kendisine çip yerleştiren adamdan yine kendisi kurtulur. Ruhi Mücerret kendisine çip takıldığını, yazar arkadaşı Avni Vav'dan öğrenir. Yaşlı olmasına rağmen arkadaşı Avni Vav ile Masum Cici'nin yerini basar ve onu öldürür. Masum Cici'yi vurduktan sonra kendisi de vadesinin dolduğunu düşünür ve orada can verir.

Romanın yeni bir seyre girmesine yol açan Civan Kazanova, lösemi olan yeğeninin ameliyat parasını elde etmek için önce kendi beynine çip yerleştirir, sonra da Ruhi Mücerret'in beynine cipin yerleştirilmesini teklif eder. Boksörlük yapan Civan Kazanova'nın kaybetmesi gereken boks maçını kazanmasıyla beraber maçları düzenleyen Bedri Dubara, onu yaralar. Gözünü bilmediği bir yerde açar ve orda Masum Cici ile tanışır. Masum Cici'nin, Civan Kazanova'ya beyninin wernicke bölgesine bir mikroçip yerleştirerek konuşmalarında reklam cümlelerinin yer almasını teklif eder. Civan Kazanova,

ölen abisinin lösemi oğlu Ozan'ın kemik nakli için Masum Cici'nin teklifini kabul eder. Fakat bu da yeterli olmayınca daha çok para kazanması için daha çok kitlelere hitap eden Ruhi Mücerret'i bulur.

Bilgisayar mühendisi olan Masum Cici, Fujer Fuji'nin geliştirmiş olduğu çipi insanların beyinlerine yerleştirerek onları reklam aracı olarak kullanan biridir. Masum Cici, Civan Kazanova aracılığıyla Ruhi Mücerret'in de beynine çip yerleştirir. Öncelikle organize ettiği sahte bir ölümle Ruhi Mücerret'ten kurtulmak ister; fakat roman sonlarında gerçekten öldürülür. Masum Cici'nin amacı sadece insan beynine reklam alarak para kazanmak değildir. O geliştirdiği bu projeyle şehirdeki bütün insanları birbirine öldürtmektir (Menteş, 2015c: 265). Bu kadar büyük bir güce sahip olan Masum Cici, yüz yaşında olan Ruhi Mücerret tarafından öldürülür.

Sonuç

Geçmişi halk hikâyelerine ve peri masallarına dayanan fantastik anlatımlar, kişiyi nesnel dünyadan ve gerçeğin sıkıcılığından kurtararak hayal âleminde yaşatma ve var olmasına izin verilmemiş duygularını yaşama fırsatını verir. Gündelik hayatın akıp gittiği dış dünyayı dönüştürme; okurda kaçış, avuntu, büyülenme, korku, sıkıntı yaratmanın yanı sıra güzel ve şaşırtıcı gerçek dışı öğeleri tanıma fırsatı da verir. Ancak yaşananların gerçek mi yoksa sahte mi olduğunun kararsızlığını yaşatması, kişiyi olumsuz etkileyebilmektedir.

Tanzimat ile birlikte her alanda olduğu gibi edebiyatta da olağanüstü unsurlar taşıyan eserlere rağbet edilmemiştir. Fantastik motifler taşıyan romanlar, popüler kültürün bir parçası olarak görülmüş, özellikle realist/determinist/pozitivist ilkelerin hakim olduğu bu dönemde ihmal edilmiştir. Ancak postmodernizmin etkisiyle romanda gerçeklik anlayışı kırılmış, fantastik eğilimlere yönelmiştir. Çalışmamıza konu olan Murat Menteş'in romanlarının fantastik bir kurguya ve kişilere sahip olduğu görülmektedir. Gerçek ile hayalin iç içe devam ettiği bu romanlarda, doğaüstü güçler, cinler, konuşan fosiller, büyüler, bilimkurguyu çağrıştıran yenilikler konu edinilmiştir. Ayrıca yazarın kahramanlarına verdiği Nuh Tufan, İbrahim Kurban gibi isimler de bizi dini kıssalara götürerek romana fantastik özellikler katar.

Dilara Dilemma romanında İbrahim Kurban'ın geliştirdiği maskeyle istediği insanın kılığına girmesi romana fantastik bir nitelik kazandırır. Romanda beş bin üç yüz yıllık bir fosilin konuşturulması da hem romanın fantastik bir şekilde sürdürülmesi sağlanır hem de merak unsuru ön plana çıkarılır.

Korkma Ben Varım romanında Papağan Huduni'nin hikâyesi, Ruhiye Teyze'nin verdiği toz sayesinde Gıcırbey'in evini soyup Kevser'i öldürenleri, bulması, Ruhiye Teyze'nin katilleri Jajha adlı cin sayesinde bulduğunu söylemesi romanın fantastik olayıdır.

Ruhi Mücerret romanında Civan Kazanova ve İstiklal Savaşı'nın yüz yaşındaki son gazisi Ruhi Mücerret'in beyinlerine bir mikroçip yerleştirilerek onların birer reklam aracına dönüştürülmesi, romanın fantastik unsuru olarak görülür.

Kaynakça

Ecevit, Yıldız (2004). *Türk Romanında Postmodernist Açılımlar*, İstanbul: İletişim Yayınları.

Eray, Nazlı (1991). "Nur Bulum İle Söyleşi", *Cumhuriyet Kitap Eki*, 14 Ekim.

Ertem, Cengiz (2006). "Fantastik Edebiyat ve Tekinsizlik Kavramı: Edebiyatımızdan Bir Örnekleme Denemesi", *Yazında ve Çeviride Fantastik*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları.

Giritli Ali Aziz Efendi (1990). *Muhayyalat-ı Aziz Efendi*, (Sadeleştiren: Ahmet Kabaklı), Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

Göka, Erol. (2014). "Adlarımız Neden Türkçe Değil", *Basında Türkçe, Okuma, Dinleme, Konuşma, Yazma, Söz Varlığı ve Türkçenin Diğer Meseleleri*, (Ed. A. Arslan), Ankara: Yargı Yayınevi.

Jackson, Rosemary (1981). *Fantasy: The Literature of Subversion*, London and New York: Routledge.

Kundera, Milan (2002). *Roman Sanatı*, (Çev. Aysel Bora), İstanbul: Can Yayınları.

Le Guin, Ursula K. (2006). "Bilim Kurgu ve Bayan Brown", *Kadınlar Rüyalar Ejderhalar*, (Haz. Deniz Erksan vd.), İstanbul: Metis Yayınları.

Menteş, Murat (2013). "Roman Bir Tür Naylon Kaderdir", *İtibar*, S.20.

Menteş, Murat (2015a). *Dublörün Dilemması*, İstanbul: İletişim Yayınları.

Menteş, Murat (2015b). *Korkma Ben Varım*, İstanbul: İletişim Yayınları.

Menteş, Murat (2015c). *Ruhi Mücerret*, İstanbul: April Yayınları.

Moran, Berna (2001). *Türk Romanına Eleştirel Bakış 3*, İstanbul: İletişim Yayınları.

Özlük, Nuran (2011). *Türk Edebiyatında Fantastik Roman*, İstanbul: Hiperlink Yayınları.

Rosenau, Pauline Marie (1998). *Postmodernizm ve Toplum Bilimleri*, (Çev. Tuncay Birkan), Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.

Steinmetz, Jean-Luc (2006). *Fantastik Edebiyat*, (Çev. Hasan Fehmi Nemli), Ankara: Dost Kitabevi Yayınları.

Todorov, Tzvetan (2004). *Fantastik: Edebi Türe Yapısal Bir Yaklaşım*, (Çev. Nedret Öztokat), İstanbul: Metis Yayınları.

Yılmaz, Zuhâl (2006). "Fantastik Edebiyata Genel Bir Bakış", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, S.46.

DİVĀNÜ LUGĀTİ'T-TÜRK'TE GEÇEN ORGAN ADLARI VE ESKİ ANADOLU TÜRKÇESİ TIP METİNLERİNDEKİ KARŞILIKLARI

Dr.Öğr.Üyesi Nimet KARAKÜTÜKÇÜ

Karabük Üniversitesi

Öz

"Bir dilin bütün kelimeleri; bir kişinin veya bir topluluğun söz dağarcığında yer alan kelimeler toplamı" (Korkmaz, 2003, s.144) anlamına gelen söz varlığı veya kelime hazinesi, dil çalışmaları içinde önemli yer tutar. Bir dilin söz varlığının çıkarılabilmesi, derlenebilmesi için tarihi sözlükler önemli yer tutar. Bu aşamada 11. yüzyılda Kaşgarlı Mahmud tarafından kaleme alınan Dīvānü Lugāti't-Türk, Türk dili tarihi ve içerdiği söz varlığı açısından oldukça önemli bir yere sahiptir. Çünkü Türk sözlükçülük geleneği Türk dilinin ilk sözlüğü olan Dīvānü Lugāti't-Türk ve Kaşgarlı Mahmud ile başlamış ve onun ışığında devam etmiştir. Dīvānü Lugāti't-Türk'te bulunan madde başlarına bakıldığında bir dilin temel sözcükleri olarak adlandırılabilecek çok sayıda sözcük ve terimin olduğu görülmektedir.

Terimlerin anlamları ait oldukları bilim dalına göre değiştiği için dilin genel sözcükleri gibi sözlüksüz anlaşılamaz. Bu yüzden her bilim dalının terimlerinin karşılığının verildiği alan sözlükleri hazırlanmaktadır. Kaşgarlı Mahmud'un büyük bir ustalıkla hazırladığı Dīvānü Lugāti't~Türk bu anlamda neredeyse her bilim dalından terimlerin bulunduğu bir hazine niteliğindedir. Yaklaşık 9203 madde başının içinde 11. yüzyılın ölçünlü diline ait hastalık, organ, ilaç, tıp, tıp aletleri, sağlık ve anatomi ile ilgili de pek çok terim bulunmaktadır. Bu terimler hem o dönemin ses ve şekil bilgisini yansıtması bakımından Türk dili alanındaki uzmanlar açısından hem de içerik bakımından Tıp bilimi alanındaki uzmanlara yol göstermesi bakımından önem taşımaktadır.

Bu çalışmada Ahmet Bican Ercilasun ve Ziyat Akkoyunlu'nun eserinin dizininden taranan "organ" adlarının Eski Anadolu Türkçesi ile yazılmış tıp metinlerindeki karşılıkları ve ayrıca bu karşılıkların hangi dillerden alıntılandığı ve günümüz Türkiye Türkçesinde kullanılıp kullanılmadığı da verilecektir.

Anahtar Kelimeler: Temel Sözcükler, Organ Adları, Eski Anadolu Türkçesi

Abstract

Vocabulary has an important role within the field of language; which means "whole words of a language, entire used words of a person or a society" (Korkmaz, 2003, s.144). The historical dictionaries are vital for derivation and compile of the vocabulary of a language. At this stage Dīvānü Lugāti't-Türk which is written by Kaşgarlı Mahmud at 11th century, has a very important place in terms of Turkish language history and its vocabulary. Turkish tradition of lexiocography started with Kaşgarlı Mahmud's Dīvānü Lugāti't-Türk and continued in its light. When we look

at the entries at Dịvānü Lugāti't-Türk, we can see lots of words which we can call them basic words and terms of a language.

Because the meanings of the terms change according to the branch of science to which they belong, we can't understand them without a dictionary like general words of a language. For this reason, the field dictionaries for each branch of science are prepared. In this sense, Kaşgarlı Mahmud's Dịvānü Lugāti't-Türk is a masterpiece that includes terms from almost all fields of science. Inside approximately 9203 entries there are many terms of standard language which are about illness, organs, medications, medicine, medical instruments, healthcare and anatomy. These terms are crucial about both in terms of experts in Turkish language in sense of reflecting the phonetics and morphology of that period and in terms of content with regards to guidance to the medical science experts.

In this study; Old Anatolian Turkish translations of the names of organs scanned from index of the Ziyat Akkoyunlu and Ahmet Bican Ercilasun's works will be given. It will also be given in which languages these quotations are quoted and whether it is used in contemporary Turkish.

Keywords: Basic Words, Names of Organs, Old Anatolian Turkish

Kısaltmalar

Ar.: Arapça

C: Cerrāh-nāme

CH: Cerrâhiyetü'l Hâniyye

DLT: Divān-ı Lügāti't-Türk

EM: Edviye-i Müfrede

Far.:Farsça

FZ: Genrîne-i Güftâr Ferheng-i Ziyâ

GB: Gayretü'l-Beyân fi Tedbiri Bedeni'l-İnsân

HS: Hazâinu's Sa'âdât

İML: İbn-i Mühenna Lūgatı

K: Kemâliyye

KK:Kitâb-ı Kânunçe

KM: Kitābü'l-Mühimmāt

Lat.:Latince

LME: Lügat-ı Müşkilât-i Ecza (Lârendevî Siyahı)

M: Mürşid

Mc:Mücerrebnâme

MN: Menafı'un Nas

MŞ: Müntahab-ı Şifa

MT: Kitâbu'I-Müntehab fî't-Tıb

NM: Nidāị'nin Manzum Tıp Kitabı

NT: Nazmü't-Teshîl

ST: Eski Anadolu Türkçesi Döneminde Yazılmış İki Tıp Kitabında Yer Alan Sağlık Bilgisi Terimleri

T: Teshîl

TA: Terceme-i Akrabâdîn

TM: Tuhfe-i Murādị

TS: Tarama Sözlüğü

Y: Yādigar

Yun.:Yunanca

Terim Zeynep Korkmaz tarafından "Bilim, teknik, sanat, spor, zanaat gibi çeşitli uzmanlık alanlarının kavramlarına verilen sınırlı ve özel anlamdaki ad" olarak tanımlanmaktadır (Korkmaz, 2003, s.213) Çalışmanın konusu olan organ adları da tıp biliminde önemli yer tutan terimlerdendir. Ayrıca organ adları bir dildeki temel sözcükler olarak adlandırılan ve insan yaşamında birinci derecede önemli olan, sık kullanılan ve geçmişten bu yana çok fazla değişikliğe uğramayan sözcük gruplarındandır. Bir dildeki söz varlığı temel sözcükler ve yan sözcükler olarak iki bölümde incelenebilir. Zeynep Korkmaz temel sözcükleri *Gramer Terimleri Sözlüğü*'nde "Bir dilde çok eski devirlerden beri kullanılagelen, o dilin çeşitli alanlardaki söz varlığını oluşturan temel kavramlardan birine karşılık ve yeni türemelere temel oluşturan tek heceli veya daha basit kökünü bilemediğimiz birden fazla heceli kök değerindeki taban kelime" şeklinde açıklar (Korkmaz, 2003 s.213).

G. Doerfer ise söz varlığını *kültür sözcükleri ve temel sözcükler* olarak ikiye ayırıp vücut organlarının adlarının Altay dillerinin, yani Türkçe, Mongolca ve Tunguzcanın akrabalığı sorununda da her zaman büyük yer tuttuğunu söylemiş ve temel sözcükleri "belli kültürlere bağlı olmayıp bütün insanlarda ortak olan kavramları gösteren sözcüklerdir" şeklinde açıklamıştır (Doerfer, 1980, s.1).

Bir dilin temel sözcüklerinin hangileri olup olmadığı noktasında ise G. Clauson, G. Doerfer, M. Swadesh gibi dilbilimcilerin çalışmaları vardır.

G. Doerfer sadece organ adlarından oluşan temel sözcük listesinde ana temel sözcükler, yan temel sözcükler ve ara temel sözcükler diye organ adlarını sınıflandırmıştır. Ana temel sözcükler normal olarak hiç ödünçlenmeyen ya da pek az ödünçlenen, daha çok dikkat çeken, işlevleri daha önemli olan organları gösterdikleri için sıklık sözlüklerinde, metinlerde ve deyim/atasözlerinde daha çok yer alan, ne çok özel ne çok genel kavramları karşılayan, güçlü ve önemli bir fizyolojik işlevi olan ve çok seyrek olarak anlam değişikliğine uğrayan organları gösterir. Yan temel sözcükler sık sık ödünçlenebilen, çoğu kez yalnızca bir yüzey adı olan, dikkat çekmeyen, ya çok özel ya da çok genel kavramları karşılayan, ayrıca kibarlık kaygısıyla sık sık ödünçlenerek mahrem organ adlarını karşılayan, sıklık sözlüklerinde, metinlerde ve deyim/atasözlerinde daha az karşımıza çıkan ve daha kolay anlam değişikliğine uğrayan organ adlarını karşılamaktadır. Ara temel sözcükler ise ana temel sözcüklere göre daha sık, yan temel sözcüklere göre seyrek ödünçlenen, daha seyrek kullanılan organları gösterir. Genel bir ifadeyle ana temel sözcükler temel kategoriyi oluştururken yan temel sözcükler ana temel sözcüğün kategorisine girip çoğu kez ana temel sözcüğe yapılan bir eklemeyle kurulan birleşik biçimlerdir (Doerfer, 1980)

M. Swadesh ise önce 100 sözcüklük bir liste hazırlamış bu listede sözcükleri sınıflandırmamış daha sonra ise listeyi genişleterek ve sözcükleri sınıflandırarak 200 sözcüklük bir liste hazırlamıştır. Bu listede 31 organ adını temel sözcük olarak vermiştir.

Tablo 1: M. Swadesh'in 200 sözcüklük temel sözcükler listesindeki organ adları ve DLT ile Türkiye Türkçesindeki karşılıkları

İngilizce	**DLT**	**TT**
skin	teri	deri
meat	et	et

blood	kan	kan
bone	süŋük	kemik
horn	müŋgüz	boynuz
tail	kudruk	kuyruk
feather	tük	tüğ
hair	saç	saç
head	baş	baş
ear	kulkak	kulak
eye	köz	göz
nose	burun	burun
mouth	agız	ağız
tooth	tiş	diş
tongue	til	dil
fingernail	tırŋak	tırnak
beard	sakal	sakal
foot	adak	ayak
leg	bagcak	bacak
knee	tiz	diz
hand	elig	el
wing	kanat	kanat
belly	karın	karın
guts	bagırsuk	bağırsak
neck	boyın	boyun
back	arka/sırt	sırt

breast	kögüz	göğüs
heart	yürek	kalp
liver	bagır	bağır
finger	ernek/parmak	parmak
lip	tutak	dudak

Tabloya bakıldığında bir dilin temel sözcüklerinin arasında önemli yer tutan organ adlarının tamamının Dịvānü Lugāti't~Türk'te geçtiği ve Türkiye Türkçesinde ve diğer Türk lehçelerinde kullanıldığı bilinmektedir.

Osmanlı döneminden önce Anadolu'da tıp ilmi Selçuklular etkisinde gelişmektedir. Özellikle Sultan II. Kılıç Arslan ve Sultan Alâeddin Keykubad döneminde Anadolu'ya davet edilen ilim adamları arasında çok sayıda tabip ve tıp ilmi ile ilgilenen alim de vardır. Eski Anadolu Türkçesi döneminde halkın yararlanacağı bir tıp kitabının olmaması sebebiyle o dönemde hekimlik yapmış bazı müellif ve müstensihlerin halkın yararlanması ve onlardan hayır dua almak için (Güven, 2009, s.112) Türkçe tıp kitapları yazmışlar veya çeviriler yapmışlardır. Eski Anadolu Türkçesiyle yazılmış Türkçe tıp kitaplarından bilinen en eski eser, Aydınoğlu Umur Bey zamanında, adı bilinmeyen bir kişi tarafından Müfredāt-ı İbn-i Baytar (İbni Baytar'ın Kitāb'ü-l cāmi' fi'l-edviyet'ü-l Müfrede adlı eserinden) adıyla yapılan çeviridir. Anadolu'da ise Tuhfe-i Mübārizị adlı eseriyle ilk tıp kitabını yazan tabip Hekim Bereket'tir. Hacı Paşa Celāleddin Hızır İbn-i Ali de zamanının İbn-i Sinā'sı olarak bilinen Teshil adlı eserin yazarı olarak dönemin önemli tabiplerindendir. Eski Anadolu Türkçesi döneminde çok sayıda tıp metni yazılmış ve çok sayıda metnin Türkçeye aktarımı yapılmıştır. Fakat Osmanlı Türkçesi döneminde (1820 yılında Şanizāde Mehmed Ataullah'ın Türkçe yazdığı Mirǿatü'l-Ebdān fị Teşrih-i Azaü'l-İnsan'a kadar) 15 ve 18. yüzyıllarda yani Klasik Osmanlı Türkçesi döneminde tıp kitapları Arapça yazılmıştır.

Bu çalışmada da Doerfer'in sınıflandırmasına göre Dịvānü Lugāti't-Türk'te geçen insana ait organ adlarının Eski Anadolu Türkçesi tıp metinlerindeki Türkçe ve alıntı dillerdeki karşılıkları verilecektir.

Ana Temel Organlar

***adak~ayak:** Ayak *(Lat. pediculus)* 434/339. **ayak** TS, **ayaḳ** KM, **ayaḳ** Mc, **ayaḳ** EM, **ayaḳ** K, **ayaḳ** MŞ, **ayaḳ** KK, **ayaḳ** NM, **ayaḳ** C, **ayaḳ** LME

***ağız:** İnsanın ve bütün hayvanların ağzı (*Lat. ostium, bouche)* 34/20. **ağız** TS, **ağız** MŞ, **ağız** K, **ağız** EM, **ağız** KM, **ağız** Mc, **ağız** KK, **ağız** NM, **ağız; fem** (Ar.) C, **ağız** LME

***baş**: İnsan başı, genel olarak baş *(Lat. capita)* 510/409. **baş** TS, **baş** Y, **baş**; **kafa** (Ar.) MT, **baş** M, **baş** MŞ, **baş** K, **baş** EM, **baş; ḳafa** (Ar.) KM, **baş**; **ḳafa** (Ar.) GB, **baş; ḳafā** (Ar.) KK, **baş** NM, **ḳafa** (Ar.) C, **baş** LME

***bil:** Bel. *(Lat. dorsum)* 501/402. **bil** TS, **bel** KM, **bèl** Mc, **bil** M, **bèl** EM, **bèl** MŞ, **bil** K, **bel~bil** KK, **bel** NM, **bil** C, **bèl** LME

***burıŋ**: Burun (*Lat . nasus*) 201/172. **burıŋ~buruŋ** ST, **buruŋ** MŞ, **burıŋ** K, **burun** EM, **burun** KM, **burun** Mc, **burın** KK, **burun** NM, **burın~burun** C, **burun** LME

***elig**: El (*Lat.manibus*) 32/19. **el** TS, **el** EM, **el** Mc, **el** K, **el** KK, **dest** (Far.); **el** NM, **el** C,

***emig, kögüz**: Meme (*Lat. pectus*) 49/34. **emcek, emecek, emcik, emçek** TS, **gögüs; meme** ST, **tagarcık** İML, **emcek, gögüs, meme** MŞ, **gögüs** K, **emcek, gögüs** EM, **gögüs, sigil** M, **gögüs~gögüz** KM, **gögüz; sịne** (Far.) Mc, **meme** GB, **emcek, meme** KK, **gögüs** NM, **gögüs, meme; śadr** (Ar.) C, **emcek, gögüs, meme** LME

***kān~kaŋ:** *(Lat.sangius)* 58/44. **kan** TS, **ḳan** KM, **ḳan** Mc, **ḳan** M, **ḳan** EM, **ḳan** NM, **ḳan** C, **ḳan**; **dem** (Far.) LME

***karın**: Karın, mide *(Lat. abdomen*) 27/12. **karın** TS, **karın** MT, **ḳarın, ḳursaḳ; maǾde~maǾịde** (Ar.) MŞ, **ḳarın** K, **ḳarın, yürek; maǾde** (Ar.) EM, **ḳurśaḳ, yürek**; **maǾde** (Ar.) M, **göbek**, **ḳarın, ḳursaḳ, yürek ; maǾde** (Ar.) KM, **ḳarın, yürek; maǾde** (Ar.) Mc, **ḳarın; miǾde** (Ar.) KK, **ḳarın~yürek** NM, **gebeg~göbeg,ḳarın** C, **göbek, ḳarın** LME

***kıl, yapgut**: Kıl (*Lat. capillum*) 169/146. **kıl** TS, **kıl** ST, **saǾr** (Ar.) HS, **ḳıl** MŞ, **ḳıl~tü~tüs~yelek** KM, **ḳıl** M, **ḳıl** K, **ḳıl** KK, **ḳıl** C, **ḳıl; mūy** (Far.) LME

***ḳol:** Kol *(Lat. brachium)*180/154. **ḳol** TS, **ḳol** Mş, **ḳol** KM, **ḳol** KK, **ḳol** C, **baǾl** (Ar.) LME

***kön~könä:** Deri *(Lat. membran cutis, peu)* 504/404. **gön** TS, **deri** MŞ, **beŋiz, sar** M, **deri, ḳav** KM, **deri** Mc, **ten** (Far.), **cild** (Ar.); **deri~derü** C, **deri**; **ten** (Far.) LME

***köŋül:** Kalp *(Lat.kardia)* 63/49. **göŋül** TS, **yürek** KM, **göŋül, yürek**; **ḳalb** (Ar.) Mc, **yürek** M, **göŋül; ḳalb** (Ar.) EM, **göŋül; ḳalb** (Ar.) K, **göŋül** MŞ, **göŋül** KK, **göŋül** NM, **ḳalb** (Ar.) C, **göŋül; ḳalb** (Ar.) LME

***köz**: Göz *(Lat.oculus)* 40/26. **göz** TS, **göz** MŞ, **Ǿayn; göz** MŞ, **göz** K, **göz** M, **göz** Mc, **baśar** (Ar.) GB, **çeşm** (Far.) NM, **göz** NM, **göz** C, **Ǿayn** (Ar.); **göz; çeşm, dịde** (Far.) LME

***kulak~kulkak**: Kulak *(auris)* 76/64-192/165. **kulak** TS, **gūş** (Far.) NT, **kulak** KM, **üzn** (Ar.) NT, **ḳulaḳ** MŞ, **ḳulaḳ** Mc, **ḳulaḳ** KK, **ḳulaḳ** NM, **ḳulaḳ** C, **ḳulaḳ; gūş** (Far.) LME

***kurugsak**: Mide *(Lat. ventri)* 13/7. **kursak** TS, **göŋül** Y, **karın** MT, **kursak** KM, **maǾde** (Ar.) NM, **miǾde** (Ar.) Y, **yemine** (*Far.) FZ, **yürek** Y,* **ḳarın, ḳursaḳ; maǾde~maǾịde** MŞ, **ḳarın** K, **maǾde** EM, **ḳursaḳ, yürek; maǾde** (Ar.) M, **ḳarın, ḳursaḳ, yürek; maǾde** (Ar.) KM, **ḳarın; maǾde** (Ar.) Mc, **maǾide** (Ar.) NM, **maǾde** (Ar.) C, **maǾde** (Ar.) LME

***mengiz:** Yüz, çehre *(Lat. facies)* 42/28. **beŋiz** TS, **beŋiz** KM, **beniz** M, **beŋiz** EM, **yüz** K, **beŋiz** MŞ, **yüz** KK, **beŋiz, beŋiz, yüz** NM, **beŋiz, yüz** LME

***saç:** Saç *(Lat. capilus)* 9/5. **saç** TS, **saç** KM, **saç** M, **saç** EM, **saç** MŞ, **saç** KK, **saç** NM, **saç** C, **śaç** LME

***süŋük**: Kemik *(Lat. os)* 99/91. **kemük~süŋük** TS, **kemük** ST, **süŋük** Y, **kemik~kemük, süŋük** MŞ, **süŋük** K, **süŋük** EM, **gemük, süŋük** KM, **kemik~kemük, süŋük** KK, **kemük** C, **Ǿazm** (Ar.); **kemük** LME

***tamar~tamur:** Vücutta kanın dolaştığı kanal *(Lat. arter)* 182/155. **ṭamar** TS, **aǾrak** (Ar.) AT, **tamar** Y, **vicā** (Ar.) GB, **ṭamar** K, **ṭamar** EM, **tamar; Ǿurūḳ** (Ar.) M, **ṭamar** KM, **ṭamar** Mc, **ṭamar** KK, **ṭamar**; **Ǿuruḳ** (Ar.) NM, **ṭamar** C, **ṭamar; Ǿuruḳ** (Ar.) LME

***ten, yèn:** Vücut *(Lat. corporis)* 419/329. **ten~gevde** TS, **beden** (Ar.)**; gövde; ten** (Far.) ST, **beden** (Ar.)**; deri, gevde; ten** (Far.) MŞ, **beden** (Ar.) K, **beden** (Ar.)**; gevde** EM, **gevde~gövde** M, **beden** (Ar.); **deri, gögde~gövde**; **mizāc** (Ar.) KM, **beden** (Ar.)**; deri; ten** (Far.) Mc, **gövde; beden, cild** (Ar.) KK, **beden** (Ar.); **gövde; ten** (Far.) NM, **beden** (Ar.) C, **beden** (Ar.); **gevde**, **ten** LME

***teri**: Deri *(Lat. corium)* 47/33. **ḳav** TS, **deri** MŞ, **deri** KM, **deri** Mc, **deri~diri** KK, **deri~derü** C, **deri** LME

***tıl:** Konuşma organı *(Lat. tongue)* 66/52. **dil** TS, **dil** Y, **dil** MŞ, **dil** EM, **dil** KM, **dil** Mc, **dil** KK, **dil** N, **dil; źebān** (Far.) LME

Yan Temel Organlar

***adut~avut:** Avuç *(Lat. poigne)* 35/24. **avuç** TS, **avuç** Mş, **avuç** MŞ, **avuç** NM, **avuç** C

***alın:** Alın. (*Lat.frons*) 52/37. **alın** TS, **alın** KM, **alın** Mc, **alın** EM, **alın** MŞ, **alın** K, **alın** KK, **alın** C

***atgak, öt**: Safra kesesi ve salgıladığı sıvı *(Lat. bilis)* 34/20. **öd** TS, **öd** ZÖ, **öd, śafrā** (Ar.) EM, **merāre** (Ar.) M, **öd** KM, **öd** Mc, **öd** K, **śafrā** (Ar.) NM, **öd; śafra** (Ar.) C

***aya:** Aya *(Lat.vola)* 55/41. **aya** TS, **aya** M, **aya** MŞ, **el ayası** C, **aya** LME

***bagır:** Ciger *(Lat. viscera)* 181/155. **bağır** TS, **bağır** KM, **bağır**; **ciger** (Far.) Mc, **bağır** M, **bağır; ciger** (Far.) EM, **ciger** (Far.) K, **bağır; ciger** (Far.) MŞ, **bağır** KK, **bağır, öz** NM, **bağır; kebed** (Ar.) C, **bağır**, **ciger; kebed** (Ar.) LME

***bagırsuk**: Bağırsak *(Lat. intestinum)* 251/220. **bağarsıḳ~ bağarsuḳ~bağarsaḳ~bağırsuḳ~bağursuḳ** TS, **bağarsuḳ** ST, **ịmØā** (Ar.) MT, **maØā** (Ar.) GB, **bağarsuḳ** M, **bağarsuḳ~emØā** (Ar.) MŞ, **bağarsuḳ** K, **bağarsuḳ~bağırsuḳ** EM, **bağarsuḳ~bağırsaḳ~emØa** (Ar.) KM, **bağarsuḳ** Mc, **bağırsaḳ** KK, **bağarsuḳ** NM, **bağarsuḳ; imØā** (Ar.) C, **bağarsuḳ; emØā** (Ar.); **rūde** (Far.) LME

***bıkın**: Böğür *(Lat. latum)* 201/172. **bıḳın** TS, **bıkın** ST, **böğür** ST, **bögür** MŞ, **bögür** M, **bögür** KM, **bögür** LME

***bıkın, köçük, köt, kudruk, yaya**: İnsanın kıçı *(Lat. anus, culus)* 196/168. **omaca, pöç, sekirden** TS, **buç** (Erm.) AT, **dübür** (Ar.) ST, **göt** ST, **makØad** (Ar.) Y, **oturak** ST, **sofra** (Far.); **sekirden**, **uca** MT, **makØad** (Ar.); **sekirden** MŞ, **arḳa** EM, **alt, ḳıç, oturacaḳ yer; śofra, makØad** (Ar.) KM, **dübür**; **makØad** (Ar.) Mc, **maḳØad** (Ar.) KK, **maḳØad** (Ar.) NM, **dübür, maḳØad, śofra** (Ar.) C, **maḳØad** (Ar.) LME

***bilek:** Bilek *(Lat. peroneorum communis)* 194/166. **bilek** TS, **bilek** Mc, **bilek** M, **bilek** KK, **bilek** NM, **bilek** C

***bilig, ukuş:** Akıl *(Lat. animus)* 57/43. **bilik, ög~ök** TS, **Øaḳıl, źihin** (Ar.) KM, **dimāġ** (Ar.); **ög**, **us** M, **Øaḳıl**, **dimaġ** (Ar.); **ög** Mc, **Øāḳıl, źihin** (Ar.) K, **Øaḳl, źihin** (Ar.); **ög** MŞ, **Øaḳl, žihn** (Ar.) N, **Øaḳl** (Ar.); **us** LME

***bitrik, tılak, sökrük**: Bızır, klitoris *(Lat. vajina)* 239/207. **dılak~tılak** TS, **am** MT, **amçık** İML, **bızır** TS, **dılak~tılak** TS, **ferc** (Ar.) NT, **iley** İMV, **ferc** (Ar.) EM, **ferc** (Ar.) MŞ, **Øavrat āleti** (Ar.) KM, **ferc** (Ar.) C, **ferc** (Ar.) LME

***bod, sın:** Boy, endam *(Lat. altitudo)* 495/307-504/404. **boy** TS, **endām** (Far.) KM, **endām** (Far.) LME

***bogundı, kavuk ~kawuk**: Mesane *(Lat. urinalis, üreter)* 226/196-517/415-192/165. **kavık~ḳavuk** TS, **kavık** TS, **kavuk** Y, **mesāne** (Ar.) Y, **ḳavuḳ; meŝāne** (Ar.) MŞ, **ḳavıḳ**; **meŝāne** (Ar.) K, **meŝāne** (Ar.) M, **ḳavuḳ** KM, **ḳavuḳ**; **meŝāne** (Ar.) Mc, **ḳavuḳ; meŝāne** (Ar.) KK, **ḳavuḳ**; **meŝāne** (Ar.) NM, **ḳavuḳ: meŝāne** (Ar.) C, **ḳavuḳ**; **meŝāne** (Ar.) LME

***bögür**: Böbrek *(Lat. lateri)* 182/155. **bögür** TS, **bö** Y, **bögrek** ST, **gülā** , **kilye** (Ar.) TA, **bögrik** TS, **bögür** ST, **külye** (Ar.) GB, **bögür, bögrek** MŞ, **bögrek** K, **bögrek** EM, **bögür**, **bögrek** M, **bögür, bögrek** KM, **bögrek** Mc, **bögrek, bögür** KK, **bögrek** NM, **bögreg** C, **bögrek; kilye** (Ar.) LME

***boguz**: Boğaz *(Lat. lorofarenks)* 183/156. **boġaz~boġuz~boġurtlaḳ**, **kirtlik** TS, **bogaz~bogazlagu~bogazlıgu**, **bogurtlak, kirtlik, üŋük** ST, **boguz** NT, **emig, bogurtlak** GB, **ümük** TS, **boġaz; halka** (Ar.) MŞ, **boġaz; ĥancere** (Ar.) K, **boġaz** KM, **hulkum** (Ar.) NM, **boġurtlaḳ** KK, **boġaz** NM, **boġaz** C, **boġaz, imük; ĥancere** (Ar.) LME

***egin**: Kürek kemiği, omuz *(Lat. articulatio humeri)* 51/37. **egin~eyin** TS, **çeyin**, **çin**, **egin** AT, **çiy** MT, **omuz** GB, **omuz** Mc, **omuz** NM, **omuz** C

eyegü, küsri**: Kaburga kemikleri *(Lat. rib, os costae)* 212/183. **eyeğü~iyeğüğğ TS, **eyegü~iyegü** Y, **geyrek** ZÖ, **eyegü** MŞ, **eyegü** EM, **eyegü, eyegü sünügi** KM, **eyegi~eyegü, kürek** C, **geyrek** LME

***içegü, öz**: Kaburga kemiklerinin içinde kalan kısım, iç organlar *(Lat. viscera)* 81/69-35/22. **içeğü** TS, **ahşa** (Ar.) Y, **içegü** ST, **içegü** MŞ, **içegü** EM, **içegü** M, **bağır, içegü** KM, **āÓzā-i bātına** (Ar.) GB, **icegü** KK, **öz** NM, **iç** C

***kapak**: Göz kapağı *(Lat. palpebra)*192/164. **kabak** TS, **cimla** (Yun.) AT, **göz kapagı** ST, **kabak** (ST), **göz ḳapaġı**, **kapak** GB, **pelek**, **pirk, pūh** (Far.) FZ, **sulba** (Ar.) ZÖ, **ḳabaḳ** MŞ, **ḳabaḳ** K, **ḳabaḳ** M, **ḳabaḳ** KM, **göz ḳapaġı, ḳapaḳ** KK, **göz ḳapaġı; ecfān** (Ar.) LME

***karak**: Göz, göz bebeği, gözün karası (*chorioidea*) 192/164. **karak** TS, **hadaka**, **kārūre** (Ar.) GB, **kịk**, **mendumek** (Far.) FZ, **merdüm~i çeşm** (*Far.) NM*, **kārūre, insānü'l-Óayn, nuḳle, hadaḳa** (Ar.) M

***kara karak**: Gözün karası (*chorioidea*) 192/164. **iklilü'l-Óayn** (Ar.) M

***kaş:** Kaş *(Lat. sourci)* 213/183. **ḳaş** TS, **ḳaş** EM, **ḳaş** MŞ, **ḳaş** NM

***kirpik**: Kirpik *(Lat. cilium)* 240/209. **kirpük** TS, **kirpik** Mc, **kirpik** M, **kirpük** MŞ, **kirpük** KK, **kirpük** N, **kirpük; müje** (Far.) LME

***ogrug~owrug**: Boyundan kuyruk sokumuna kadar olan kemiklerin bütünü *(Lat. colonne vertabra)* 61/48-71/58. **oŋurga, oŋurha, oŋurga kemiği, oŋurga sünüğü, oŋurka** TS, **oŋurġa** MŞ, **evvelki boġun** MT, **oŋurġa** MŞ, **oŋurġa** M, **oŋurġa** C

***ogulcuk**: Kadının rahmi *(Lat. uterus)* 87/77. **döl eşi~döl yataġı** TS, **döl yatagı** ST**, oğlan yatagı** ST**, oguldurukı** ST, **rahm** (Ar.) MT, **raĥm~raĥım** (Ar.) MŞ, **meşịme, raĥm** (Ar.); **oġlan śoŋı, śoŋ** M, **raĥm** (Ar.) KM, **raĥm** (Ar.) Mc, **rahim, zehdān** (Ar.) KK, **raĥm~rahim** (Ar.) C, **meşịme** (Ar.); **oġlan ayataġı**; **źehdān** (Far.) LME

***ömgen**: Şahdamarı *(Lat. aorta)* 73/59. **bāselịḳ** (Yun.) Y, **baş tamarı** ZÖ, **kịfāl** (*Yun.) NT*, **bāselịḳ** (Yun.) MŞ, **bāselịḳ** (Yun.) EM, **bāselịḳ** (Yun.); **evride**; **verịd** (Ar.) M, **baş tamarı** KM, **bāselịḳ** (Yun.) GB, **bāselịḳ** (Yun.) MT, **bāselịḳ** (Yun.) NT

***öpke**: Akciğer, ciğer *(Lat. pulme, poumon)* 76/64. **öygen~öyken** TS, **ak ciğer** (T.+Far.); **tecvīf** (Ar.) GB, **öyken** NM, **şuş** (Far.) FZ, **öyken** MŞ, **öyken** K, **öyken** EM, **öyken** M, **öyken** KM, **öyken** Mc, **öyken~öykün** KK, **öyken** NM, **riøe** (Ar.) C, **öyken** LME

***sakal**: Sakal *(Lat. barba)* 53/39. **sakal** ST, **saḳal** MŞ, **saḳal** KM, **saḳal** MŞ, **sakal** KK, **saḳal** NM, **śaḳal** LME

***sik, yıgah**: Erkeklik organı *(Lat. testis)* 168/145. **çav** TS, **kazīb** (Ar.) ST, **kazīb** (Ar.); **penis** (Lat.) TA, **çav~çavgın** TS, **erlik āleti** (T+Ar.) EM, **sik** İML, **tayak** KTS, **zeker** (Ar.) Y, **kazīb, źeker** (Ar.) MŞ, **ālet** (Ar.) K, **źeker** (Ar.) EM, **źeker** (Ar.) M, **źeker** (Ar.) KM, **kazīb** (Ar.) MT, **çük; źeker** (Ar.) KK, **źeker** (Ar.) NM, **sik; ḳazīb, zeker, zīb** (Ar.) LME

***solak~talak**: Dalak *(Lat. lienem)* 207/178. **dalaḳ~talaḳ** TS, **talak** Y, **fahāl** (Ar.) HS, **talaḳ** MŞ, **talaḳ** EM, **talaḳ** M, **talaḳ** KM, **talaḳ, talaḳ; tıĥāl** (Ar.) NM, **süpürz** (Far.); **talaḳ** LME

***taşak:** Haya, testis *(testis)* 191/163. **ĥaya** (Far.) KM, **ĥāya** (Far.) Mc, **ĥayā** (Far.) M, **ĥāya** (Far.) EM, **taşaḳ** K, **taşaḳ; ĥāya** (Far.) MŞ, **ĥāya** (Far.) C, **ĥayā** (Far.)**; taşaḳ** LME

Ara Temel Organlar

***art:** Boyun *(Lat. collum)* 33/19. **boyun** TS, **boyın** KM, **boyun** Mc, **boyın** EM, **boyun** MŞ, **boyun** K, **art** C

***baka~bakāçuk**: Kolun et kısmı *(Lat. corpus humerus)* 49/34. **ḳaraca~ḳarıca** TS, **bāzū** (Far.) ST, **bāzū** (Far.) MŞ, **bāzū** (Far.) KM, **bazu** (Far.) KK, **ḳaraca~ḳarıca~ḳarıça** C

***başgak, sapgak**: Oyluk kemiklerinin üstü *(Lat. femoral)* 236/205. **oyluḳ~uyluḳ** TS, **oyluḳ** ST, **uyluk** ST, **uyluḳ** EM, **oyluk** KK, **uyluḳ** C

***bıdık**: Bıyık *(Lat. et superius labrum radit)* 190/162. **bıyıḳ** TS

***bogım~bogum~bogun**: Parmak boğumu *(Lat. articulus, articulation).* 199/170. **boġun** TS, **bogış** ME, **bogum~bogun** ST, **boġun** M, **boġun~boġum** LME

***bögsek**: Göğsün üst kısmı *(Lat. pectus)* 239/208. **döş** TS, **döş** ST, **döş** EM

***būt:** Vücudun kalça ile diz arasındaki bölümü. *(Lat. gluteus)* 494/396. **ḳıç** TS, **ḳıç** KM, **but** Mc, **bud** MŞ, **buŧ** KK, **bud** C,

***bükün**: Kör bağırsak. *(Lat. cecum)* 201/172. **boş bagarsuk, bükün** ST, **āØver** (Ar.) KM, **āØver** (Ar.) MT, **āØver** (Ar.) ZÖ, **āØver~maØā-i āØver** (Ar.) GB

***çıçalak**: Serçe parmak. *(Lat. artemisia absinthum)* 244/213. **çinçe parmak** (AT), **serçe barmaḳ** MŞ, **ĥınśır barmaḳ** EM, **ĥınśır** M, **serçe** Mc, **kici parmak** KK

***çıçamuk**: Yüzük parmağı. *(Lat. digito annulum)* 244/213. **bınsır parmak** (EM)

***çügde, kaŋragu**: Kulakların arkasında, kafada bulunan kemik çıkıntısı, kafa baltası. *(Lat. os calcaribus)* 210/181-613/506. **ḳıhf** (Ar.) M

***dizgel**: Kemiğin baş kısmı; ön kol kemiği, kalça *(Lat. antebrachium)* 611/504. **oyluḳ~uyluḳ** TS, **çon** AT**, hokka sümigi** EM**, yan** NT, **yan** MŞ, **uyluḳ** EM, **ḳalaca, ḳalaça kemük, ḳaşıḳ kemügi, ḳaraca kemügi, uyluḳ, yanbaşı** C

***emirçge**: Kıkırdak *(Lat.cartilago)* 635/530. **kemirdek~kemirtlek~kemirtlik~ kemürdek, kemürtlik~kemirtek** TS, **düşbüz** (Far.) ST, **geyrek** ST, **kemürdek** MT, **şerāşif** (Ar.) ZÖ, **ġuzrūf** (Far.) M, **geyrek** GB, **kemürdek** C

***eŋ~yaŋak:** Yanak *(Lat. bucca)* 32/19-608/501. **yanaḳ** KM, **yaŋaḳ** EM,

***eŋek**: Ağzın iki yanında, çeneden azı dişlerine kadar olan bölge *(Lat. machoire,)* 80/68. **eŋek** TS **eŋek** KM, **eŋek** MŞ, **eŋek** KM

***ernek~erzek**: Parmak *(Lat. digitus)* 65/51. **barmaḳ** TS, **barmak** MT, **barmaḳ** K, **barmaḳ** EM, **barmaḳ** M, **barmaḳ** KM, **barmaḳ** Mc, **barmaḳ** KK, **barmaḳ~parmaḳ** C, **barmaḳ**; **engüst** (Far.) LME

***kap**: Karındaki bebeği kaplayan zar *(Lat. amnion)* 508/407. **dölüt zarı** TS, **çirk** KM

***kapak**: Kızlık zarı *(Lat. hymen)*192/164.

***kasıg**: Ağzın sağlı sollu iç kısmı, çene dipleri *(Lat. cheeks)* 189/161. **avurt** TS, **ākep, bec** (Far.) FZ

***kewig**: Burnun kıkırdağı *(Lat. nasal cartilago)* 197/169.

***kudruçak**: Kuyruk sokumu kemiği *(Lat. coccygea)* 523/423. **büzdüm kemiği** ST, **pöç, sekirden** MŞ, **ÓuşÓuş** (Ar.) NT, **yan başı** KM, **sekirden**; **uş'uş** (Ar.) CH, **pöç** MT, **yan başı** C

***owrug**: Kemiklerin eklemi *(Lat. arthiculus)* 71/58. **eŋ~aŋ yiri~ek~ek yeri~eŋ yiri** TS, **bendükşe** (*Far.) Y, **bogum** ST,* **eŋ** (ST), **bendükşe** (Far.) M, **bendükşe** (Far.); **eŋ; mafśal~mefāśıl** (Ar.) MŞ, **bendükşe** (*Far.)* M, **bendügşe** (*Far.)* KM, **bendükşe** (*Far.);* **mafāśıl** (Ar.) Mc, **mafśal~mafāśıl** (Ar.) TA, **mafśal~mafśıl~mafāśıl** (Ar.) GB, **eŋ**; **mafśal** (Ar.); **bendükşe** (*Far.)* KK, **mafśal~mefāśıl** (Ar.) C, **eŋ** LME

***öşün, yarın**: Omuz başı, kürek kemiği *(Lat. acromion)* 51/36. **yaġrın~yaġrın kemiği~yaġırnı** TS, **çigil** TS**, omuz başı** ST, **omuz** KK, **omuz** NM, **kürek**, **omuz** C

***özek, yulun**: Omurilik *(Lat. medulla spinalis*) 48/34. **kokarilik** ST, **nuhāc** (Ar.) MT,

***sakak**: Çene *(Lat. cheeks)* 144/125. **eŋek** TS, **çene** (Far.) ST**, enek** KM**, sakak** ST**, zunc** (Far.) FZ, **eŋek** MŞ, **çeŋe** (Far.) K, **eŋek** KM, **çeŋe** (Far.) LME

***tamak~tamgaḳ:** Damak, boğaz, hançere *(Lat. palatum)* 28/13. **ṭamaḳ** TS, **neg** (Far.) FZ, **tamak** ST, **ṭamaḳ** MŞ, **ĥancere** (Ar.) EM, **ṭamaḳ** Mc, **ṭamaḳ** C, **lehāb** (Ar.); **ṭamaḳ** LME

***tırŋak:** Tırnak *(Lat.clavus)* 79/68. **dırnak~dıynak~duynak~tıynak~tuynak** TS, **dırnaḳ** KM, **dırnaḳ** M, **tırnaḳ** EM, **dırnaḳ~tırrnaḳ** MŞ, **dırnaḳ~dırnuḳ** KK, **tırnaḳ** C, **dırnaḳ~tırnaḳ**; **žılf**, **žıfr** (Ar.)

***tirsgek:** Elin dirseği *(Lat. ancon)* 628/523. **dirsek** TS, **āren** (Far.) FZ, **dirsek** ST, **dirsek** MŞ, **dirsek** KK, **dirsek** NM, **dirsek** C

***tiz:** Diz *(Lat. genu)* 496/398. **diz** TS, **diz** KM, **diz** EM, **diz** MŞ, **diz** KK, **diz** NM, **diz** C

***tiş~tış:** Diş *(Lat.dente)* 233/203. **diş** TS, **diş** KM**, diş** MŞ, **diş** EM, **diş** Mc, **diş** NM, **diş** C, **dendān** (Far.); **diş** LME

***tōş:** Gögüs kemiği *(Lat. sternum)* 497/399. **döş** TS, **döş** EM, **döş** MT

***tulun~tuluŋ:** Göz ile kulak arkası, şakak *(Lat. templum)* 202/173. **duluŋ~tuluŋ** TS, **tuluŋ** KM, **duluŋ** M, **tuluŋ** EM, **tuluŋ** K, **şaḳaḳ, tuluŋ** KK,

***uça:** Sırt *(Lat. posterior, sacrum)* 56/42. **arka** ST, **eğin** AT, **sırt** GB, **tal** ST, **yagır** KM, **arḳa, yagrın** MŞ, **arḳa**, **kürek** K, **arḳa** EM, **arḳa** Mc, **art, arḳa, egeŋ~egin, yağrın** C, **sırt** LME

***uđluḳ:** Kol kemiğinin kalın kısmı *(Lat. corpus humerus*) 62/48. **cazud** (Ar.) MT, **pāzū** (Far.) KM, **uyluḳ** EM, **karaca kemügi** C

***ümgük:** Bıngıldak, başın yumuşak kısmı *(Lat. fonticulus)* 68/54. **bınġıldayıḳ~bınḳıldayıḳ** TS, **bıngıldak** ST, **teşnek** (Far.) FZ, **yafūh** (Ar.) EM, **bıġıldaḳ** M, **bınḳılduḳ** Mc

***ūf karak:** Gözün gören kısmı *(Lat. pupillam)* 192/164. **ḳaraḳ** TS, **şebekiyye** (Ar.) ZÖ, **ḳarnİye** (Ar.) M

***yamız:** Kasık *(Lat. inguina)* 448/352. **ḳasıḳ** TS, **ḳasuḳ** KM, **ḳasuḳ** Mc, **ḳaśuḳ** EM, **ḳasuḳ** K, **ḳasuḳ** MŞ, **ḳasuḳ** KK, **ḳasıḳ** NM

***yilik**: İlik *(Lat. medullam cedri)* 49/34. **ilik** TS, **ilik** MŞ,

Sonuç

1. DLT'de tespit edilen toplam 91 organ adını Doerfer'e göre sınıflandırdığımızda 23'ü ana temel, 31'i yan temel, 37'si de ara temel organ adı olarak karşımıza çıkmaktadır.
2. Tespit edilen 91 organ adından "emig/meme (göğüs), kıl/yapgut (kıl,tüy), atgak/öt(safra), bıkın/köçük/köt/kudruk/yaya (kıç), bilig/ukuş (akıl), bitrik/tılak/sökrük (kadın cinsel organı), bod/sın (boy), bogundı/kavuk (idrar torbası), eyegü/küsri (kaburga kemikleri), içegü/öz (iç organlar), sik/yıgah (erkek üreme organı), solak/talak (dalak), başgak/sapgak (oyluk kemiği), çügde/kaŋragu (kafa baltası), eŋ/yanak (yanak), öşün/yarın (omuz), özek/yulun (omurilik)" gibi farklı Türk lehçelerinde aynı anlama gelen organ adları farklı madde başı olarak alınmayıp tek madde başında toplanmıştır.
3. Ana temel organ adlarından olan "ayak, agız, bel, burun, kan, saç, süŋük/kemik, teri, til", yan temel organ adlarından "avuç, alın, aya, bilek, kaş, kirpik, sakal", ara temel organ adlarından "eŋek, tırnak, tirsgek, tiz, tiş, töş, yanak, yilik" gibi organ adlarının taranan metinlerde ve Türkiye Türkçesinde DLT'deki şekilleri ile veya bir takım ses ve şekil değişikliğine uğramış olarak kullanıldığı görülmektedir.Ayrıca bu organ adlarının taranan metinlerde asla alıntı dillerden karşılanmadığı da dikkat çekicidir.
4. Organ adlarının bazılarının ise taranan metinlerde başka Türkçe adlar ile karşılandığı görülmektedir: "meŋiz=beŋiz, yüz; bıkın=bögür, egin=egin-omuz, çeyin, çin; eyegü/küsri=eyegü, geyrek; ogrug=oŋurga; art=boyun; başgak/sapgak=uyluḳ, oyluḳ; bögsek=döş; çıçalak=çinçe parmaḳ, serçe parmaḳ, hınsır parmaḳ, kici parmaḳ; çıçamuk=bınsır parmaḳ; dizgel=yan, yan başı, kalaca, uyluḳ, eŋ=yaŋaḳ, erŋek/erzek=barmaḳ/parmaḳ; öşün/yarın=omuz, kürek; sakak=çene, eŋek; tuluŋ=şakak; uça=arka, egin, sırt; yamız=ḳaśık/ḳaśuḳ".
5. Bazı organ adlarının ise taranan metinlerde hem DLT'deki şekilleriyle hem de başka dillerden alıntılanan karşılıkları ile kullanıldığı görülmektedir. (Örnekler çok sayıda olduğu için burada tekrar verilmemiştir.)

6. DLT'de tespit edilen terimlerden sadece 4 tanesinin yerine diğer dillerden alıntı sözcüklerin kullanılması dilde "temel sözcükler" olarak adlandırılan, insan yaşamında birinci derecede önemli olan, sık kullanılan ve söz varlığında önemli yeri olan terimlerin değişmediğini ve korunduğunu göstermektedir: "baka/bakacuk=bāzū (Far.); çügde/kaŋragu=ḳıhf (Ar.); kara karak=iklilü'l-Ǿayn (Ar.); üf karak=şebekiyye, ḳarniyye (Ar.)".

7. DLT'de *"yanak"* anlamına gelen "*eŋ"* sözcüğünün hem EAT tıp metinlerinde hem de Türkiye Türkçesinde "*en/eklem"* ve *"beniz rengi, renk"* anlamlarında, *"kör bağırsak"* anlamına gelen *"bükün"* sözcüğünün Türkiye Türkçesinde *"bükülme yeri, büküm yeri"* anlamında, *"çene"* anlamına gelen "*enek"* sözcüğünün EAT tıp metinlerinde yine "*çene"* anlamında fakat Türkiye Türkçesinde "*enenmiş, burulmuş"* anlamında, "*avurt, çene dipleri"* anlamına gelen "*kasıg"* sözcüğünün hem EAT tıp metinlerinde hem de Türkiye Türkçesinde *"vücudun karın ile uyluk arasındaki bölümü"* anlamında, "kolun kalın kısmı" anlamında kullanılan *"udluk"* sözcüğünün hem EAT metinlerinde hem de Türkiye Türkçesinde *"kalçadan dize kadar olan bacak kısmı"* anlamında kullanıldığı tespit edilmiştir.

8. DLT'de geçen organ adlarından ses ve şekil değişikliğine uğrayarak günümüzde kullanılanlar; ayak, avuç, agız, alın, art (sırt), aya, bagır, bagırsuk, baş, bıkın (bögür), bıdık, bil, bilek, bod, bogum, boguz, bögür, burun, but, egin (omuz, sırt), enek (çene), elig, emig, kan, karak (göz bebeği), kapak, karın, kaş, kavuk (mesane), kirpik, kol, kögüz, köz, kudruçak (kuyruk sokumu kemiği), kudruk (kıç), kulak~kulkak, kurugsak, mengiz, öt (safra), saç, sakak (çene), sakal, sik, talak, sünük, tamak~tamgak, tamar~tamur, taşak, ten~yen, teri, tıl, tırnak, tirsgek, tiz, töş, tulun (şakak), udluk, yanak

9. DLT'de geçen günümüzde kullanılmayan organ adları; baka~bakacuk (pazu), bilig-ukuş, bitrik (vajina), bogundı (mesane), bögsek (göğsün üst kısmı), bükün, çıçalak, çıçamuk, çügde~kanragu, dizgel, emirçge (kıkırdak), en, ernek~erzek, eyegü (kaburga), içegü (iç organlar), kapak (kızlık zarı), kasıg (çene dipleri, avurt), kewig (burun kıkırdağı), küsri (kaburga kemikleri), ogrug~owrug (omurga), ogulcuk (rahim), owrug (eklem), ömgen, öpke (ak ciğer), öşün~yarın (kürek kemiği), öz (iç organlar), özek-yulun (omurilik), uça (sırt), ümgük (bıngıldak), üf karak (gözün gören kısmı), yamız (kasık), yıgah (penis)

10. DLT'de tespit edilen 92 organ adının %55'inin (58) hala Türkiye Türkçesinde kullanıldığı görülmektedir. Ayrıca hem Türkiye Türkçesi ölçünlü dilinde hem de Türkiye Türkçesi ağızlarında kullanılanlara baktığımızda hepsinin temel organlar olduğu ve tıp ve anatomi alanında da kullanıldığı görülmektedir.

Kaynakça

Argunşah, M.(1999). *Tuhfe-i Murâdî.* Ankara: TDK Yayınları.

Başdaş, C . (2014). "Türkçe Organ Adlarında Kelime Sonu -k Ünsüzü ve Çokluk", *İlmî Araştırmalar: Dil, Edebiyat, Tarih İncelemeleri, 0 (21), 45-57. Retrieved from http://dergipark.gov.tr/fsmiadeti/issue/6498/86097.*

Battal, A. (1997). *İbn-i Mühenna Lugatı,* Ankara: TDK Yayınları.

Bayat, A.H. (2003). *Tıp Tarihi,* İzmir: Sade Matbaa.

Bayat, A. H. (2010). *Tıp Tarihi,* İstanbul: Merkezefendi Geleneksel Tıp Derneği Yayınları.

Bayat, A. H. (2005). *Abduülvhhâb bin Yusuf ibn-i Ahmed el-Mârdâni Kitâbüli-Müntehab fi't-Tıb,* İstanbul: Merkezefendi Geleneksel Tıp Derneği Yayınları.

Bayat, A.H. ve OKUMUŞ, N. (2004). *Muhammed bin Mahmud-ı Şirvani Mürşid (Göz Hastalıkları*), Ankara: AKM Yayınları.

Canpolat, M. (1973). "XIV. Yüzyılda Yazılmış Değerli Bir Tıp Eseri Edviye-i Müfrede*", Türkoloji Dergisi, C.5, S.1.*

Canpolat, M. ve ÖNLER Z. (2000). *İshak bin Murad Edviye-i Müfrede, Metin-Sözlük, Ankara: TDK Yayınları.*

Cemiloğlu, İ. (1994). *Dede Korkut Hikâyeleri Üzerinde Söz Dizimi Bakımından Bir İnceleme,* Ankara: TDK Yayınları.

Clouson, G. (2004) "Altay Teorisinin Leksikoistatistiksel Bir Değerlendirmesi", *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi, ISSN 1300-9435., 2004, Sayı: 10, ss. 153-174, Orijinal Metin: "A Lexicostatistical Appraisal of the Altaic Theory", Central Asiatic Journal, 1969, 13.*

Doğan, A. T. (2015). "Kitâb-ı Tıbb-ı Hikmet'te Geçen Yabancı Tıp Terimlerine Türkçe Karşılıklar", Ankara: *Turkısh Studies, 10/8, 903-918.*

Doğan, L. (2005). "Türk Dilinde Organ Adları Üzerine Bir İnceleme-Ana Ve Ara Temel Kelimeler", *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 7 (1), 141-163. Retrieved from http://dergipark.gov.tr/trakyasobed/issue/30235/326551.*

Doğan, Ş. (2010). "Eski Oğuz Türkçesinde Tıp Dilinin Oluşumu ve Özellikleri", Ankara: *Turkısh Studies,5/1, 313-373.*

Doğan, Ş. (2009). "Terceme-i Akrabâdîn'in Istılah Lugatı", Ankara: *Turkish Studies, 4/4, 250-316.*

Doğan, Ş. (2011). *Ebulfeyz Mustafa Efendi Risale-i Feyziyye Filügati'l-Müfredati't-Tıbbıye,* İstanbul: Değişim Yayınları.

Doerfer, G. (1980). "Temel Sözcükler ve Altay Dilleri Sorunu", (çev. Semih TEZCAN), Ankara: *TDAY Belleten.*

Elbir, Z. G. (2000). Gâyetü'l Beyân fî Tedbiri Bedeni'l- İnsan, Salih bin Nasrullah (Giriş - İnceleme - Metin - Dizin), Elazığ: (Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, basılmamış doktora tezi)

Ercilasun, A. B. ve Akkoyunlu Z. (2015). *Kâşgarlı Mahmud Dîvânu Lugâti't-Türk Giriş-Metin- Çeviri-Notlar-Dizin,* Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Erdağı, B. (2000). Tuhfe-i Mübârizî-Hekim Bereket (İnceleme - Metin - Sözlük), Ankara: (Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, basılmamış doktora tezi)

Erten, A. (2003). *Tıp Terminolojisi ve Tıp Metinleri Çevirisi,* Ankara: Seçkin Yayınları.

Gökdağ, B.A. ve Şimşek, Y. (2015). "Temel Sözcükler Bağlamında Türkçenin Görünümü", *VII. Uluslararası Dünya Dili Türkçe Sempozyumu Bildirileri (16-18 Ekim 2014) (Editörler: Prof. Dr. Ahmet Buran, Prof. Dr. Ercan Alkaya, Yrd. Doç. Dr. Fatih Özek, Yrd. Doç. Dr. Süleyman Kaan Yalçın), I. Cilt, s. 183-221, Elazığ, 2015.*

Güven, M. (2009). “Eski Anadolu Türkçesiyle Yazılmış Tıp Yazmalarındaki Türkçe Organ Adları Üzerine Bir İnceleme”, *Türklük Bilimi Araştırmaları, 26. Sayı, s. 109-141, Niğde: Güz-2009.*

Güven, M. (2008). “Kitâbü'l-Müntahâb Fi't-Tıbb'daki Türkçe Organ Adları”, *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi, (23), 111-135. Retrieved from http://dergipark.gov.tr/sutad/issue/26267/276719*.

İlhan, N. (2009). *Eşref b. Muhammed. Hazâ'inu's-Saᶜâdât (Metin-înceleme-Dizin Sözlük),* Malatya: Öz Serhat Yayıncılık.

Kaya, E. (2008). Muhyiddin Mehî’nin Müfîd (Nazmü’t-Teshîl) Adlı Eseri (İnceleme-Metin Dizin) ve Bu Eserin XV. Yüzyıl Türk Tıp Dilinin Oluşmasındaki Yeri, 3 Cilt, , Konya: (Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayımlanmamış Doktora Tezi),

Küçüker, P. (1994). Yâdigâr-ı İbni Şerif (İnceleme - Metin - Dizin), Elazığ: (Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, basılmamış doktora tezi),

Küçüker, P. (2010). *"Lügat-ı Miişkilât-i Ecza (Lârendevî Siyahı)" Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, 3.11.2010.*

Küçüker, P. (2010) *Mücerreb-name,* Ankara: Kültür Ajans Yayınları.

Murad, Sibel (2009). Lügat-ı Müşkilât-ı Eczâ Derviş Siyâhî Lârendevî (Giriş-İnceleme-Metin-Dizinler), Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi).

Mütercim, A. (2000). *Burhân-ı Katı,* Ankara: TDK Yayınları.

Nakipoğlu, M. (2008). “Türkçede Kullanılan Vücut Sözcükleri”, *22.Ulusal Dilbilim Kurultayı Bildirileri, 8-9 Mayıs, Van: s. 319-330.*

Nalbant, M.V. (2013). “Türk Lehçeleri Sözlüğü Olarak Divanü Lugati’t-Türk Üzerine Temel Sözcükler Bakımından Bir Değerlendirme”, Bengü Belak, Ahmet Bican Ercilasun Armağanı, Ankara, s.329-362.

Önler, Z. (1989). “Eski Anadolu Türkçesi Döneminde Yazılmış İki Tıp Kitabında Yer Alan Sağlık Bilgisi Terimleri”. Ankara: *TDAY-Belleten-1985, s.87-130.*

Önler, Z. (1990). *Celâlüddin Hızır (Hacı Paşa) Müntehâb-ı Şifâ I Giriş, Metin,* Ankara: TDK Yayınları.

Önler, Z. (1999). *Celaleddin Hızır (Hacı Paşa) Müntehâb-ı Şifâ II (Sözlük),* İstanbul: Simurg Yayınları.

Özcan, H. (2007). Kaysûnîzâde Nidâî Muhammed Çelebi El-Ankaravî’nin Menâfiü’n-Nâs Adlı Eseri (57a-99b) (Metin-Dil Özellikleri-Dizin), Konya: (Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi),

Özçelik, S. (2001). *Kitâbü’l-Mühimmât,* Ankara: AKM Yayınları.

Paçacıoğlu, B. (2010). *Nidai Manzum Tıp Kitabı*, Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi Yayınları.

Paçacıoğlu, B.(2014). *İlaç ve Bitki Adları Sözlüğü,* Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi Yayınları.

Steingass, F. (1977). *Persian-English Dictionary,* İran University Press, Routledge-Kegan Paul London, Boston, Melbourne and Henley.

Süveren K. ve Uzel, İ (1998). İlk Türkçe Tıp Yazmalarına Genel Bir Bakış, İstanbul: *The New History of Medicine Studies 2*.

Swadesh, M. (1952). *Lexicostatistic Dating Of Prehistoric Ethnic Contacts*, Proceedings Amarican Philosophical Society, s.452-463.

Swadesh, M. (1955). Towards Greater Accuracy In Lexicostatistic Dating, *International Journal of American Linguistics, Vol.21, No.2, s.121-137.*

Swadesh, M. https://en.wiktionary.org/wiki/Appendix:Swadesh_lists.

Şahin, H. (2009). *"Tercüme-i Hülâsâ'nın Bir Nüshası Üzerine",* Ankara: *Turkısh Studies, 4/8,108-132.*

Şüken, Ziyâ (1996). *Genrîne-i Güftâr Ferheng-i Ziyâ Farsça Türkçe Lugat C.I-II-II.* İstanbul: MEB Yayınları.

Tabib İbn-i Şerif (2003). ***Yadigâr*** *C. I-II* (hzl. Orhan Sakin-Doğan Koçer-Yahya Okutan-Mecit Yıldız), İstanbul: Merkez Efendi ve Halk Hekimliği Derneği Yayınları.

Tarama Sözlüğü I-VIII (1963-1977). Ankara: TDK Yayınları.

Tietze, A. (2002). *Tarihi ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugatı,* C.I, İstanbul: Simurg Yayınları.

Tuzlacı, E. (2006). *Türkiye Bitkileri Sözlüğü,* İstanbul: Alfa yayınları.

Türkmen, S. (2006). "Eski Anadolu Türkçesinde Tıp Terimleri." (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Kırıkkale: Kırıkkale Üniversitesi.

Uygur, M.ve Tokat, F (2013). "Tuhfetü'l-Erîbi'n- Nâfia Li'r-Rûhânî Ve't-Tabîb"İn Ses, Şekil Ve İmlâ Özellikleri İle Söz Varlığı", Ankara: *Turkısh Studies, 8/1, S. 2605-2615*.

Uzel, İ. (1992). *Şerefeddin Sabuncuoğlu Cerrâhiyetü'l Hâniyye,* Ankara: Türk Tarih Kurumu.

Yavuz, S. (2013). *Cerrâh-nâme,* İstanbul: Kesit Yayınları.

Yelten, Muhammet (1993). *Şirvanlı Mahmud Kemâliye, Giriş-İnceleme-Cümle Bilgisi-Metin-Sözlük,* İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları.

BÜYÜLÜ GERÇEKÇİLİK İZLERİYLE ONAT KUTLAR'IN "KEDİLER" VE JULİO CORTAZAR'IN "PARİS'TEKİ GENÇ BİR HANIMEFENDİYE MEKTUP" ÖYKÜLERİNİN KARŞILAŞTIRILMASI

Dr. Öğr. Üyesi Selda UYGUR

Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi

Öz

Büyülü gerçekçilik; postmodern edebiyat kuramının politik eleştiri, yabancılaşma, ironi, şok edici unsurların kullanılması, gerçekliğin sorgulanması gibi unsurlarıyla en etkili yöntemlerinden biridir. Bu akımda gerçekdışı ve sıradan iç içe geçmiştir, bundan ötürü öykünün anlam sınırları da kesin olarak çizilememektedir. Özellikle Latin Amerikalı yazarlar bu akımın yayılıp gelişmesinde etkili olmuşlardır. Arjantinli yazar Julio Cortazar'ın öykülerinde de 'olağanüstü' ve 'gerçeklik' iç içe geçmiştir; bu öyküler sembolik anlatımlarıyla sıradan kurgunun sınırlarını zorlayıcı özelliklere sahiptir. Aynı şekilde, Türk edebiyatında Onat Kutlar'ın "Kediler" adlı öyküsü de bu akımın önemli örneklerindendir. Çalışmanın amacı iki farklı kültür çerçevesinde, büyülü gerçekçilik akımının etkilerini irdelemek; "Paris'teki Genç Bir Hanımefendiye Mektup" ile "Kediler" öykülerini büyülü gerçekçilik açısından karşılaştırmak, iki öykünün benzerliklerini ve farklılıklarını ortaya koymaktır.

Anahtar Kelimeler: Büyülü gerçekçilik, öykü, Onat Kutlar, Julio Cortazar.

LETTER TO THE YOUNG LADY IN PARIS" FABLES IN THE SPOTLIGHT OF MAGICAL REALISIM

Abstract

Magical realism is one of the most effective methods of post-modern literature theory with the elements of political criticism, alienation, irony, using of shocking elements, questioning of the reality, etc. The fantastic and commonness are nested in this trend and the exact borders of the meaning of the fable are impossible to be drawn. Especially the Latin American writers were effective of spreading and developing the "magical realism" trend. In the fables of Argentina's Julio Cortazar, the fantastic and the reality are nested and have characteristics which push the limits of ordinary fiction by having a symbolic expression. The same is where Turkish Onat Kutlar's "The Cats" fable which is one of the most important samples of this trend. The purpose of this study is to compare "The Cats" and "A Letter To The Young Lady In Paris" fables by expressing the effects of magical realism in the frame of two different cultures so to put forth the differences and the similarities.

Keywords: Magical realism, fable, Onat Kutlar, Julio Cortazar.

Giriş

Büyülü gerçekçilik son yüzyılın postmodernizmle birleşen önemli edebiyat ve sanat akımlarından biridir. Büyülü gerçekçilik terimini ilk kez Alman sanat eleştirmeni Franz Roh'un kullandığı bilinmektedir; ancak Mehmet Fikret Arargüç, *Büyülü Gerçekçilik ve Luis de Berniéres'nin Latin Amerika Üçlemesi* adlı çalışmasında sekizinci yüzyılda "Novalis" mahlasını kullanan Alman şair Georg Philipp Friedrrich Hardenberg, "büyülü gerçekçi kişi" ifadesini kullandığını belirtir (Arargüç, 2016: 23). Novalis'ten kaynaklı dinsel anlamlar içeren bu ifade, günümüzdekinden farklı bir anlam taşıyor gibi görünse de özünde cennetten kovulan insan mitosunu işlediği için benzer.

1925 yılında Franz Roh, dönemin Alman ressamlarının eserlerini incelerken, I. Dünya Savaşı sonrasında anlamsızlaşan dış dünyanın tepkisini ortaya koyan, fantastik yanı ağır basan, sıradanın fantastik olarak gösterildiği eserlerle karşılaşır ve ilk kez bu eserler için "büyülü gerçekçi" terimini kullanır. Roh'a göre, büyülü gerçekçiliğin gerçek tanımını elde etmek için dünyaya belirgin açılardan bakmak gerekir. Gerçeklik, ayrıca gerçek olmayan bir dokunuş yoluyla da görülebilir Gerçek ve fantastik zayıf değil, güçlü yönleri üzerinden bir araya gelmiştir. Büyülü gerçekçilik, dönemin önemli sanat akımı gerçeküstücülükten ayrılmaktadır. Büyülü gerçekçilikte günlük hayat perili, masalımsı bir şekle sokulurken, ondan yalnızca birkaç yıl önce hüküm sürmüş olan gerçeküstücülük, var olanı tamamıyla yadsıyacak şekilde ortaya çıkar. Gerçeküstücüler, eserlerinde fantastik veya olağanüstü unsurları kullanmışlar, ancak bunu gerçekten tamamen uzaklaşarak gerçekleştirmişlerdir (Roh, 1995: 15-32).

Fantastik ve gerçeğin iç içe geçtiği, rüyaya benzer özellikleri taşıyan eserleri anlatmak için kullanılan büyülü gerçekçilik, Roh'a göre dikkatli bir çalışmayla incelenirse her gün yaşamımızdadır. Yani kaynağını yaşamdan alan büyülü gerçekçilik açıklanamayan hisleri kullanmaz; anlatılabilir gerçeklere yer verir ve bu özellikleriyle fantastikten farklıdır, çünkü tanımlanabilir insanlara ve toplumlara dair özellikler barındırır. Fantastik edebiyatın önemli kuramcılarından Todorov, "Fantastik edebiyat ve büyülü gerçekçilik arasındaki en önemli fark, büyülü gerçekçilikte hayali olaylar gerçek bir dünyada meydana gelirken, fantastik edebiyatta gerçeküstü olayların yine gerçek olmayan hayali bir dünyada meydana gelmesidir." (Todorov, 1975: 6-8, Akt: Özsevgeç, 2015:191). Şeklindeki yorumuyla iki tür arasındaki farkı ortaya koyar.

Edebiyat eleştirmeni Angel Flores'e göre ise, büyülü gerçekçilikte her hikâyenin farklı kişiliği vardır. Büyülü gerçekliğin amacı da sanat ve edebiyattaki farklı görünümleri anlatmaktır. Biçimsel akımlar, doğalcı yaklaşımlar ve karakterler, olağanüstü özellikler gösterseler de bu akımda gerçek olarak kabul edilirler (Flores, 1995: 109-117). Dolayısıyla da diğer akımlardan farklı olarak büyülü gerçekçilik günlük yaşamda da kullanılan, dikkatli bir bakışla yaşamda karşılığı fark edilen bir akımdır.

Roh'un 1925'te yayımladığı Nach Expressionismus: Magischer Realismus: Probleme der neuesten europäischen Malerei (Dışavurumculuk Sonrası: Büyülü Gerçekçilik: Yeni Avrupa Resminin Sorunları) başlıklı kitabının 1927'de İspanyolcaya çevrilmesinden sonra, Latin Amerika'da büyülü gerçekçiliğin etkisi artmıştır. Kısa süre içerisinde de "büyülü gerçekçilik" Latin Amerikalı yazarların adıyla anılır hâle gelir. Alejo Carpentier gibi yazarlar, Batının bakış açısıyla değil kendilerini kendilerinin aramaları yönünde görüş ileri sürer. Çünkü Latin Amerika'nın kendisi olağanüstüdür (Carpentier, 1995: 104, Akt: Arargüç).

Latin Amerika ülkelerinde yirminci yüzyıl boyunca yaşanan politik ve sosyal olaylar, askeri darbeler, yazarları sanatın amacı konusunda ciddi bir şekilde düşünmeye itmiştir. Yazıda incelenecek olan Julio

Cortazar'ın ülkesi, yazarın yaşadığı dönemde defalarca yönetim değişikliklerine ve darbelere sahne olmuş, sanatçılar ve yazarlar umuttan hayal kırıklıklarına çeşitli zıt duygular arasında sürüklenmişlerdir. Yani yaşanılan korku atmosferi içinden gerçeği farklı bir gözle göstermek, gizemli bir dünyanın ardından sosyal sorunları sezdirmek, olağanüstünün sınırlarında gezinmek, yazarların tarihi farklı bir şekilde yorumlamak için kullandıkları bir tekniktir.

Tarihsel sürece bakılacak olursa Latin Amerika edebiyatı içinde, "Arjantinli yazar Jorge Luis Borges'in 1935 yılında yayımlanan "Alçaklığın Evrensel Tarihi" isimli eseri, ilk büyülü gerçekçilik çalışması olarak kabul edilmektedir. Akımının en tanınmış yazarı, 1967 yılında yayımlanmış olan "Yüzyıllık Yalnızlık" isimli yapıtı ile Kolombiyalı yazar Gabriel Garcia Marquez'dir" (Emir ve Diler, 2011: 52).

Yazının inceleme konusu olan Julio Cortazar'la birlikte Mario Vargas Llosa, Jose Donoso, Isabel Allende, Carlos Fuentes, Laura Esquivel, Jorge Amado ve Eduardo Galeano gibi yazarlar da Latin Amerika edebiyatının günümüzdeki önemli temsilcileridir.

Büyülü gerçekçilik kavramı, Türkiye'ye bir akım niteliğiyle 1980'li yıllarda ulaşır. Büyülü gerçekçilik, 20. yüzyılda postmodern sanat anlayışıyla önemli ölçüde iş birliği içinde görülen bir anlatım tarzıdır (Bars, 2013:220). Onat Kutlar'ın *İshak* adlı öykü kitabı türün ilk önemli örneklerindendir.

Türk edebiyatında büyülü gerçekçiliğin örneklerini Bilge Karasu, Latife Tekin, Nazlı Eray gibi yazarların roman ve öykülerinde de görmek mümkündür.

1. Onat Kutlar ve *Kediler* Öyküsü

Onat Kutlar edebiyat ve sinemayla ilgili çalışmalarına 1950'li yıllarda başlamıştır. İlk olarak *"a dergisi"* yazarlarının kurduğu yayınevi tarafından basılan *İshak*'taki (1959) öyküler, Türk edebiyatında "büyülü gerçekçiliğin" öncülerindendir. Hilav'ın, Jean Paul Sartre'ın *Bulantı* romanını Türkçe'ye çevirmesi, dönem yazarlarının insana bakışını da değiştirir. Bu öykülerde ayrıca çevirmen Selahattin Hilav'ın Paris'ten dönüşüyle birlikte daha da önem kazanan dönemin edebiyat akımı varoluşçuluğun izlerini bulmak da mümkündür.

Sinematek'in kurucuları arasında yer alan Kutlar, aynı zamanda iyi bir sinema izleyicisi ve yazarıdır -sinema yazıları *Sinema Bir Şenliktir* kitabında toplanmıştır-. Görsellik yüklü öyküler, Onat Kutlar'ın şiire yakın üslûbuyla, film karelerini andırır.

Dönem yazarlarının, gerçeğin katılığından uzaklaşıp, büyüye doğru yol almasının en önemli sebebi, şehir hayatının en başta insan ilişkilerini tüketmesidir. Gerçeği farklı bir şekilde ele almak: yalnızlığa, siyasi baskılara, otomatikleştirilmeye, ruhun acılarının ve isteklerinin görmezden gelinmesine karşı koyarak gerçekleşir. Bu öykülerde düş ve gerçek arasındaki çizgiyi ayırmak zordur

Onat Kutlar, *Yeter ki Kararmasın* adlı mektup-denemelerinin Marquez'den bahsettiği bölümünde: "Bu gördüklerimiz düş müdür, yoksa geçmişte yaşadıklarımız mı? Hangisi doğrudur ve nasıl bir alacakaranlıktır ki, geçmiş ve gelecek arasına sıkışmış kör saati andırır. Bu alacakaranlık görünmez bir çevrintiyle her şeyi yutup götürmektedir" diye yazar (Kutlar, 2009: 21). Çok daha önce yazılan *Kediler* öyküsü de bu temel sorular etrafında şekillenir.

Evinden uzak bir kasabada gizlenen, kalabalıklardan kaçan, ara sokaklarda kuytularda gizlenen kahraman, kendini bir dost olarak tanıtan birinden mektup alır. Mektup, kendisini bir dostunu

öldürmekle suçlayan poturlu, fötr şapkalı, silahlı biri tarafından izlendiğine dairdir. Sonun başlangıcı da bu şekilde gerçekleşir.

Asıl olayın başlangıcı, ana erkek karakterin uzun zamandır memur olarak çalıştığı işine gitmekten iç sıkıntısıyla vazgeçmesine dayanır. Anlık bir kararla otobüse binmek yerine, kedileriyle birlikte yaşayan yaşlı, eski bir dostunun oturduğu eve doğru yönelmesi karakterin yaşamını tümüyle değiştirir.

Aynı zamanda öykünün de anlatıcısı olan kahraman, yaşamının tümüyle değişeceğinin önsezisiyle kararsızlıklarla çevrelendiği bir an geçirir.

"Şef gözlüğünü indirip bakıyordur masalara. İçimde iki değişik utanç duygusu birbirine karıştı. Kapı açılsa kurtulacaktım. Bulvar daireye giden açık bir yoldu." (s. 46)

Yıllardır aksatmadan, saat tam sekiz otuzda kasaba önündeki vali konağının önünden geçen memur için eyleme geçme zamanıdır. Bulvarın üzerindeki gerçekliği gizleyen kapıdan giriş anı tekinsizliğin, gizemli hallerin de başlangıcıdır. Büyülü gerçekçiliğin önemli temsilcilerinden Kafka'nın *Dava* romanının unutulmaz kahramanı Jozef. K'nın "sonsuza" kadar yargılanacağı mahkemeye açılan kapının önündeki bekleyiş anına benzer şekilde "kapı" gerçekten fantastiğe geçiştir.

"Şu anda bu şehirde kimse, kalabalık, gürültülü, fıkır fıkır bir caddenin hemen kıyısında, ona bunca yakın, bunca kolay, ama ondan bu kadar ayrı, sessiz, ölü bir havanın var olabileceğini düşünemezdi." (s. 47)

Hiçbir şey artık eskisi gibi değildir. Sokakta akan gerçekliği, gri bir büyü perdesi örtülemiştir. Gri, düzensizliğin ve amaçsız uzun günlerin rengidir; öykünün genelinde de bitip tükenmek bilmeyen yağmurların sesi atmosferi pekiştirici bir unsur olarak kullanılmıştır.

Kediler'in anlatıcısı da aslında var olduğunu ve mutsuzluğunu fark ederek işe gitmeme eyleminde bulunmaya "karar verir". Aydınlanma süreci henüz gerçekleşmez, aslında başkaldırdığının kendisi de farkında değildir. Duyduğu sebepsiz bir rahatsızlıktır. "İşe gitmeyen adam" ut tamir eden, yılda sadece bir gün evden çıkan, kendi yetiştirdiği kedileriyle yaşayan ve ölü kedilerini duvardaki sedef gövdeli, tozlu utlara gömen dostunu sadece ziyaret edecektir. Yaşlı adamın dünyasının betimlenmesi okurda ilk büyü etkisini yaratır. Okuyucu da bir anda günlük yaşamdan çıkıp, duvardan tozları dökülen ölü kedilerle birlikte fantastik yer altının koridorlarında dolaşmaya başlar. Yaşlı adamın gözlerinde hemen ağlayacak gibi, eski tortulu bir hüzün vardır, evin bahçesini çoklarınca çiçek bile sayılmayan alçakgönüllü bitkiler kaplamıştır. Gerçeğin kırılışı, kırçıl kedilerin havada kavisler çizip, dağılmasının anlatıldığı bölümle başlar.

"*Kapı açıldı, dostum içeri girdi. O sırada nerelerden fırlayıp çıktılar anlayamadım, sürüyle kırçıl kedi. Odayı öylesine doldurdular ki. Uzun çizgiler gibi tavanı keserek uçuştular bir süre onları seyrettim."* (s. 47)

Anlatıcı gidemez, evde kaldığı ilk günler garip bir huzur duyar. Yaşlı adam hiçbir şekilde tanımlanamayan bu kedileri neden yetiştirmeye başladığını anlatır. Sokak kedileri sokaklarındır, belirsizdir. Kedilerine "benimkiler" der. "Önceleri kediler başkalarının bakışlarından dağılıyordu, artık korkmuyorlar, kapımı çalanlara gösteriyorum. Artık başkaları kedilerimin bakışlarından etkileniyor, ama siz onları seviyorsunuz" diyerek genç adamda onu egemenliği altına almak istediği hissini uyandırır ve aralarında bir düşmanlık başlar. Ut tamircisi eseriyle, yaratısıyla güçlüdür. Kedileri aslında öz

yaşamıdır. Mutluğun ve duygunun dışarıdan gelmeyeceğini bilen adam, kendi kurduğu büyülü âlemde yalnızlığıyla baş ederek yaşamayı başarmıştır.

Anlatıcı, kısa bir süre sonra düzen bozucu durumuna gelir. Yaşlı adamın düşlerine, istenmeden açık bırakılmış bir delikten sızar. Düşmanlık ona göre "camın öbür yanına geçmek isteyen bir sineğin aslında camın öbür yanında olduğunu bilmesi gibi bir şeydir. Dokunulunca dağılan, sonra yeniden eski şeklini bulan kediler, suya çizgi çizmek gibidir." Tüm bunlar olurken ev rüyalar âleminin geçtiği mekândır; havasız, kuytu bahçeli, basık duvarlı, kırçıl kedi kokulu ev. Kediler, güneş görmemiş, nemli mahzenlerde sapsarı yeşermiş cılız buğdaylar gibi soluk, renksiz ve bencildir. Udlar da büyülü atmosfere uygun olarak garip bir ezgi yayarlar.

Bu garip yaratıklar bencildir ve daha sonradan "sakallı" diye adlandırdığı dostunun bu kedilere bunca ihtimam göstermesi genç adamın sinirlerine dokunur. Bahçeden kopardığı yarı solmuş bir kasımpatıyı göğsüne takmak istemesi kedilerden biriyle ilk kavgasına sebep olur.

"Sonraki günler daha korkunç şeyler oldu. Geceleri uyurken yaptıklarını anlatmak bile güç geliyor. Ya gündüzleri? Örneğin ut çalınırken ufak bir gürültü yapsam kötü kötü bakıyorlar, sinir bozucu miyavlamalarla kafamı şişiriyorlardı. Kaçıp kurtulmayı düşünmedim değil. Ama kapının ardındaki cadde, gürültü, kalabalık, bizimkiler ve bütün ötekiler bana çok uzakta kalmış bir geçmişin artık düşünülmesi bile hayalden başka bir şey olmayan ayrıntıları gibi geliyordu." (s. 50-51)

Anlatıcı, iyiden iyiye kedilerden rahatsız olduğunu, onlara çekidüzen verilmesi gerektiğini söyler. Sakallı'dan aldığı cevap, onların öyle olsun diye yetiştirildiğidir. Çekidüzen vermesi gereken biri varsa o da kendisidir. Başka bir yerden gelene, bozguncuya, kimsenin tahammülü yoktur. İki kişinin olduğu yerde kurallar işlemeye başlar ve birine göre bencil olan diğerine göre yaşam kaynağıdır. Böyle çekişmeli bir atmosferde dış dünyanın yeri yoktur.

Kedileri, yani tehdit unsurunu gizlice besleyerek şişmanlatmak ve birbirlerine öldürtmek, bu dünyayı yok etmenin tek yoludur. Bilgi de, bizzat onları beslemenin hassas noktaları vardır diyen yaşlı adam tarafından verilmiştir.

Kedilerin ölümü, çürümeyi de hızlandırır. Bir kedinin ölümüyle, diğer şişmanlayan ve genç adam tarafından beslenen kediler, pelte gibi dağılarak birbirini hızla yok ederler. Zaman, saatler durur.

Ut tamircisine son bir görevle hizmet etmek, düzen bozucunun borcudur. Adamın istediği çok bir şey de yoktur. Kararıyla ve inanarak yarattığı kokuşmuş güzelliğin ölümünü izlemek belki son isteğidir. Ölüm; hüzünlü, buruk bir sanat eserine dönüşür.

Kendi dünyasında yol olma sırası anlatıcıdadır. Ölüm evinden ayrıldıktan sonra, ismi belirtilmeyen bir kasabaya gider. Bir otel odasına yerleşir ve bir dostundan, kendisini soran birinin geldiğini, sözde onun bir dostunu işkenceyle öldürdüğünü söylediğini yazan mektup alır.

"İki gün önce biri geldi. Garip bir adam. Başında fötr şapka. Ayağında kıl potur ve uzun konçlu postallar vardı. Bıyıkları da kocaman. Sırtında doksan üç savaşından kalma bir martinle geldi kapıya dayandı. Senin gelip gelmediğini sordu…" "Seni yarın istasyonun yanındaki kır kahvesinde bekleyecek." Anlatıcı kendi paranoyasını yaratarak beklemeye başlar. Kahveci bile altı günün sonunda yanına uğramaz, rüzgârda salınan kahvenin son tentesi de havalanana kadar. Karşıdan geçen fötr şapkalı adam belki de odur, kendi kurduğu oyununa kendi düşer. Birbirini izleyen günlerine korku yerleşir, ölüm

korkusundan, yağmurlu kasabadan, uçuşan tentelerden, arkadaşın ölü kedi kokan evinden, belki kendisinin de bilmediği bir haz almaktadır.

Kendine düşsel bir dünya kuran ut tamircisi ve işini bırakan adam arasındaki çatışma görünürde kıskançlığa dayanır. İşinden ve kurulu düzeninden sıkılan adam kendince, dostunu rutubetli mahzenden, gerçek dünyaya çıkaracak, nefes almasını sağlayacaktır. İçerisine göre avlu ıslaktır, oksijeni boldur. Ama diğeri için dünya "kediler"dir. Öykü de iki ana karakterin ve kedilerin yok oluşuyla sonlanır.

Kutlar, büyülü gerçekçiliğe uygun olarak anlatmak istediklerini bir gizem ve sis perdesi ardında gizlemiştir. Yazarın öyküyü kaleme aldığı yıllar bireylerin sıradan yaşamı sorguladığı, varoluşçuluğun ve postmodernizmin ilk etkilerini gösterdiği zamanlardır. Öyküde havada dağılıp yok olan kediler, onların tüylerini utlar içinde saklayan sahipleri okura tuhaf gelmez. Fantastik, gerçek dünyanın içine yadırganmayacak şeklide sızmıştır.

2. Cortazar ve *Paris'teki Genç Bir Hanımefendiye Mektup* Öyküsü

1914'te Brüksel'de doğan yazar, Arjantin'de öğrenim gördükten sonra öğretmenlik ve çevirmenlik yaptığı sıralar, Peron hükümetinin uygulamalarından duyduğu düş kırıklığıyla ülkesini terk ederek Paris'e yerleşmiştir. 1981 yılında Fransız uyruğuna geçmiştir, ancak Arjantin yurttaşlığından da ayrılmamıştır. 1963'te yayımlanan *Seksek* yazarın başyapıtı olarak kabul edilmektedir ve geleneksel romanın olay örgüsünü alt eden açık uçlu kurgusuyla dünya edebiyatında da önemli bir yer edinmiştir. Llosa'ya göre *Seksek*, yazmanın olağanüstü bir eğlenme biçimi olduğunu, dünyanın ve dilin sınırlarını çok güzel vakit geçirerek keşfetmenin mümkün olduğunu, hayatın rasyonel bilgiye, mantıksal akla kapalı gizemli katmanlarında kimsenin ölüm ya da delilik gibi büyük riskler almadan kafasını uzatıp bakamadığı deneyimin derinliklerinde oyun oynayarak sondaj yapılabileceğini, öğrenme biçimi olduğunu anlatan bir romandır (Llosa, 2016: 17). Cortazar, yaşamının son yıllarında kendisini insan hakları çalışmalarına adamıştır ve 1984 yılında Paris'te hayatını kaybetmiştir.

Cortazar, asıl büyük devrimi öyküleriyle yapmıştır. Yazar öykülerinde deney yapmamıştır, kalıcı olarak biçim içerik bileşenini sarsmıştır.1950'de yayımlanan *Hayvan Hikayeleri*'nde yer alan Paris'teki Genç Bir Hanımefendiye Mektup "Andrée, sizin Suipacha Sokağı'ndaki dairenizde yaşamak istemiyordum" cümlesiyle başlar. İlk satırda tedirginlik uyandıran yazar, bu olumsuzlama cümlesiyle kapalı düzene karşı ilk tepkiyi verir. Cortazarvari dünyanın, gerçek ve fantastiğin tamamen birleşmedikleri, kafa karıştırıcı bir şekilde çarpıştıkları temel özellikleri bu öyküde de kendini gösterir.

Fantastik Edebiyat Antolojisi adlı eserin önsözünde "fantastik" denen şeyin bir tekniğin sonucu, ya da bir yazınsal simülasyon değil, edebi metinde birden tezahür eden önceden kestirilemez bir gerçeklik olduğunu belirtir (Caillois, 1967).

Caillos'un bu teorisi Llosa'nın keşfiyle Cortazar'ın öykülerinin üzerine eldiven gibi oturmaktadır. Kurgudaki biçemin saflığı öykülerin içeriğiyle çelişir.

Anlatıcı geçici bir süre için bir arkadaşının evine yerleşir. Ve asıl ürkütücü dünyaya geçiş ve gerçekliğin bozulması 2. ve 3. kat arasındaki asansörde gerçekleşir. Çevirmenlik yapan ve kırsal alandaki evinden bir süre için ayrılmak zorunda kalan anlatıcı tavşan kusmakta, bir ölçüde doğurup yaratmaktadır. Anlatıcının boğazından kulaklarından çekip çıkardığı tavşanlar belirli periyodlarla geldiği için bu geçici taşınma durumu tedirgin edici değildir. Ancak düzenin bozuluşu, hizmetçi Sara'nın tavşanlar için bir tehdit olarak görülmesi, bu ilk tavşanın gelişiyle başlar ve anlatıcı ardı ardına dokuz tavşan daha kusar.

Tavşanlar ilk doğduklarında zararsızdır, büyüdükçe onları doğuran tanrılarında uzaklaşıp bencil hale gelirler. Evin içindeki eşyaları tahrip edip kemirmeye başlarlar. Anlatıcı, onları hizmetçi Sara'dan saklamak için gündüzleri dolabın içinde tutar. Geceleri ise onların toplu tahribat ve ayinlerini gerçekleştirdikleri gündüzleridir. Onlar kitapları kemirip değerli lambaları yok ettikçe anlatıcı onları ters çevirip İngiliz yapıştırıcıysa tamir eder.

"Onların günü akşam yemeğinin ardından, Sara'nın bana iyi geceler dilediği -evet, bana iyi geceler diliyor, Andrée, en acısı da bu, bana iyi geceler dilemesi- şeker maşasının belli belirsiz tıngırtısıyla birlikte tepsiyi götürdüğü ve odasına kapandığı saatten itibaren başlıyor. Bir anda yalnız başıma kalıyorum, ***lanetli*** *dolapla yalnız başıma, görevim ve hüznümle yalnız başıma."* (s. 156)

"Sadece on taneler, hepsinin ortasında yaşadığım o küçük mutluluğu, birinci ve ikinci katın sert gökleri arasında kendime yeniden yol açmamı sağlayan o giderek büyüyen dinginliği düşünün." (s. 159)

Bir taraftan da on tavşanla yaşanabiliyor olması, büyülü gerçekçiliğin özelliğine uygun olarak iki zıt durumu içinde barındırır.

Tarih kitaplarının kemirilip yok edilmesi, Latin Amerika büyülü gerçekliğiyle bağlantılıdır. Anlatıcının okumaya niyetlendiği ciltli tarihler her gün yok edilir. Yazarın büyü perdesi altında gizlediği ülkesinin tarihinin yok oluşudur. Yüzyıl boyunca gerçekleşen sürekli askeri darbelerle ve umut bağlanan Peron hükümetinin çöküşüyle Arjantin, yazar ve sanatçıların da umutsuzluğa kapıldığı bir dönem yaşamıştır.

Anlatıcın ilk doğanı öldürememesi, yarattığı varlığa karşı gelememesi düzenin bozuluşunun da sebebidir. Daha önce defalarca tekrarlanan bu olay, kırsalda yeni doğanların yoncalarla beslendikten sonra komşuya hediye edilmesi ve tavşanların doğal ortamda yaşama alanı bulmalarıyla sorunsuz bir şekilde sürerken şehir, düzen ve daire çemberiyle kaotik bir hale gelir. On birinci tavşanın doğumuyla birlikte anlatıcı da korkutucu eylemini gerçekleştirir, yarattığını yok eder.

"Perdeleri, koltukların kumaşlarını, Augusto Torres'in otoportresinin kenarını yırttılar, halıyı tüyle doldurdular ve ayrıca, lambanın ışığının altında bir çember oluşturduktan sonra, sanki bana tapınıyormuşçasına, birden çığlık atmaya, benim tavşanlarda hiç görmediğim biçimde çığlık atmaya başladılar." (s. 160)

Yani "Kediler" öyküsünde olduğu gibi insanı tanrı olarak gören ve isyan eden hayvanlar ölümle cezalandırılır.

Öyküde anlatıcı karakterin de belirttiği gibi diğerlerine tuhaf gelecek bir durum, bir insanın tavşan kusması, yaşayan ve bu duruma alışan kişi tarafından doğal karşılanmaktadır. Gerçekdışı olan bu durum günlük yaşamın sınırları içinde kendi gerçekliğine bürünür.

3. *Kediler* ve *Paris'teki Genç Bir Hanımefendiye Mektup* Öykülerinin Karşılaştırılması

Büyülü gerçekçilik akımının ilk örneklerinin verildiği yıllarda, farklı coğrafyalarda kaleme alınan her iki öykü, farklılıklarıyla birlikte birçok benzerlik de göstermektedir. Onat Kutlar'ın öykü kitabı *İshak* için Fethi Naci'nin sözleri bu açıdan önem taşımaktadır: "Onat'ın yaptığını Márquez yapınca buna 'büyülü gerçekçi' diyorlar. Márquez'in adını bile duymadığımız yıllarda ... yirmi yaşlarında Onat Kutlar, Türkiye'de, büyülü gerçekçiliğin (O yıllarda bu terim de bilinmiyordu!) ilk örneğini veriyordu" (Fethi Naci 1995: 39, Akt: Özüm, 2013: 182) yani Onat Kutlar, terimin bilinmediği yıllarda *İshak*'taki

öyküleriyle akımın ilk örneklerini vermiştir. Varoluşçuluğun, dünya sinemasının etkisini gösterdiği bu yıllarda Türkiye'de de siyasi ve sosyal değişimler göze çarpmaktadır. Toplumdan bireye geçişin örneklerini 1950'li yılların edebi eserlerinde görmek mümkündür. Cortazar ise ülkesinden sürgün olup Paris'e gittiği yıllarda Latin Amerika ülkelerinde yaşanan yaygın politik gerilimle birlikte, gerçeği farklı bir boyuta taşıyarak ülkesinin tarihsel gerçekliğini yansıtmıştır.

Öyküler incelenecek olursa her iki öykücü de, bir dostun evine gidip onların düzenini bozan ana erkek karakterlerin etrafında öykülerini şekillendirmişlerdir. Mekân değişimlerinin karakterler üzerindeki etkileri önemlidir. *Kediler* ana karakterin yaşadığı kasabanın merkezinde dış dünyaya kapalı bahçeli bir evde ve anlatıcının saklandığı kasabada, *Paris'teki Genç Bir Hanımefendiye Mektu*p Buenos Aires'te bir apartman dairesinde geçmektedir. Yani kapalı ve dar mekânlar her iki erkek karakterin de ruh hallerinde bozulmalara, sıradan yaşamlarının tümüyle dışına çıkarak "korku" atmosferiyle birleşen evlerde sıkışıp kalmalarına neden olurlar. Toplumdan, sosyal gerçeklerden kaçan birey, zihninin dehlizlerine hapsolarak yeni bir yaşama biçimi arayışına girer ve dış dünyanın kapılarını "somut" anlamda da kapatır. Bu etkilerle özellikle kasvetli atmosferler yaratılmıştır. *Kediler*'de yoğunlukta olmakla birlikte yağmur ve kasvetli hava her iki öyküye de hâkimdir. Kapalı atmosfere ayrıntılı bir şekilde betimlenen koku unsuru eşlik eder. Ut tamircisinin evinin kokusu, anlatıcının ruh halini değiştirecek kadar belirgindir. Cortazar'ın öyküsünde de koku unsuruna yer verilir.

Müzik aletleri ve ritim duygusu her iki öyküye de eşlik eder. Geçen zaman, ölüm, eskime ve yok oluş, toz ve sesle birleşir. *Kediler*'de ev sahibi erkek karakter ut çalar, *Paris'teki Genç Bir Hanımefendiye Mektup*'un başlangıcında "Rara'nın küçücük odasında keman ve viyola çalışı, tozlu kuğunun kanat çırpışı"ndan söz edilir. İki öyküde de toz, müzik aletleriyle birleşir.

Öykülerde, gerçeklikten olağanüstüye geçiş, düzeni değişen erkek karakterlerin "yeni mekâna" adım atmalarıyla birlikte gerçekleşir. *Kediler*'de "Sakallı"nın yetiştirdiği kedilerin havada uçarak yok olduktan sonra tekrar bir araya gelmeleri, *Paris'teki Genç Bir Hanımefendiye Mektup*'ta ise ana karakterin kusarak boğazından tavşan çıkarması gerçeğin içindeki olağanüstüdür. Karakterlerin yadırgamadığı, okura da yadırgatmadığı gölgeler içindeki dünya, öldürmek-yaşatmak, şiddet-sevgi, kıskançlık-bağlılık gibi zıt kavramları içinde barındırır. "Söz konusu olan aslında kedilerin dağılıp yok olması ya da birbirine düşmesi değil, insanın doğasında bulunan şiddet eğilimidir (Özüm, 2013:187)."

Bu etkilerle karakterlerin ruh halleri karşılaştırılacak olursa Cortazar'ın öyküsünde karakter çaresiz ve üzgündür, tavşan kusma zamanı olmadığını düşünerek arkadaşının evine taşınır, kontrolü dışında doğumlar gerçekleşir. *Kediler*'de ise işinden memuriyetinden, sıradan yaşamından kurtulmak isteyen karakter, bilinçli bir şekilde eylemlerini gerçekleştirir. Kediler ve sahipleri arasındaki dışa kapalı ilişkiye müdahale etmek ister. Kıskançlık duygusu ilk kediyi öldürtmesinin sebebidir.

İki öykünün belirgin benzerlilerinden biri de okurun karakterle özdeşim kurmasını sağlayan "mektup" türüne yer vermeleridir. Cortazar'ın öyküsü mektup şeklinde yazılmıştır. Böylece okur karakterle birebir ilişki kurarak, tuhaf olanın gerçekliğine inanır. Onat Kutlar'ın öyküsünün başlangıcında genç adam "bir dost" isimli kişiden, kendisini izleyen ve cinayetle suçlayan poturlu ve fötr şapkalı biri tarafından izlendiğine dair bir mektup alır. Her iki mektup da tedirgin edicidir. Cortazar, öyküsünde kahramanına gönderilmemek üzere bir mektup yazdırır. Kutlar, gizemli bir mektupla öykünün karanlık yönüne polisiye bir atmosfer de katar.

Hayvanlar her iki öyküde de ana karaktere eşlik ederler. Özellikle Julıo Cortazar, insan-hayvan iletişimini, özlerinde birlik taşımalarını ve aynılıklarını *Hayvan Öyküleri* adlı kitabında topladığı öykülerinde vurgular. İnsanın semendere dönüşmesi, tavşan doğurması bu birliğin temsilleridir. İncelenen öykülerde kediler sahiplerini, tavşanlar anlatıcıyı Tanrı olarak görürler. Hayvan ve insan arasındaki yaratıma dayalı bu bağ ancak dışarıdan gelenin müdahalesiyle yok edilebilir. Yaratıcılarından kopmalarıyla birlikte, kediler de tavşanlar da bencilleşirler. Umut duygusu yalnızca *Paris'teki Genç Bir Hanımefendiye Mektup*'ta henüz on birinci tavşan kusulmamışken; *Kediler'*de ise ilk kedi öldüğünde hissedilir. Kedi ve tavşanların sayıları da her iki yazar tarafından da öykülerin akışına yön verdikleri için özellikle vurgulanır.

Kendilerine ait olan mekânı koruma ve sahiplenme dürtüsüyle hareket ederler. Beslenme ve tüketme iki öyküde de yok oluşa sebep olur. *Kediler*'de birbirlerini şişmanlayarak yiyip öldürerek, *Paris'teki Genç Bir Hanımefendiye Mektup*'ta büyüdükçe sahiplerine yabancılaşarak, bağlarını kaybederek yok oluşlarına neden olurlar. Her iki yazar da insanın karanlık yönüne, tüketme hırsına vurgu yapar.

Büyülü gerçekçiliğin önemli temalarından biri şüphesiz ölümdür. Ölüm gerçeğin çarpıtılmış halini, bireyin iç dünyasının karanlığını da simgeler. Benzer bir şekilde her iki öykü de ölüm ve yok oluşla noktalanır. Anlatıcı tavşanları camdan atarak öldürür, doğurduğundan kaçmaktan, görmezden gelmekten başka çaresi yoktur. Dış dünyanın keşmekeşi, sıkıntılı gerçekliği de ölüm bölümüyle birlikte öyküye yansır. *Kediler*'de ise ölümler kurtuluşa değil, öldürenin kendisini sorgulamasına sebep olur. Anlatıcı amacını kaybettiği için ölümü beklemeye başlar. Dış dünya ise sesleri, karmaşasıyla değil, korkutucu yalnızlığıyla karakteri çevreler.

Öyküleri birleştiren en belirgin özellik ise klasik anlatım diline kazandırdıkları yeniliktir. Her iki öykü de dış dünya gerçekliğiyle tasarlanarak, olağanüstüyle kaynaşırlar. Bu özellikleriyle yüz yılın önemli akımlarından biri olan büyülü gerçekçiliğe örnek olurlar.

Sonuç

Her ikisi de farklı coğrafyalarda 1950'li yıllarda kaleme alınan bu öykülerde, gerçeklik ve fantastiğin sınırların kesin olarak çizilmediği, hayvanların fantastiği sağlayan unsurlar olarak kullanıldığı görülür.

Cortazar, Latin Amerika edebiyatında büyülü gerçekliğin önemli bir temsilcisiyken Onat Kutlar da Türk edebiyatında bu akımın öncülerindendir. Her iki öykü de biçim, içerik anlatım dili açsından benzerlikler gösterir. Öykülerde belirleyici ana izleğin yalnızlık, ölüm ve yabancılaşma olduğu görülür. Öyküler bu özellikleriyle gerçeklik ve fantastiğin belirsiz bir şekilde kaynaşmasından ortaya çıkar. Her iki öykünün de büyülü gerçekçilik akımının belirgin özelliklerini taşıdıkları, farklılıklarıyla birlikte yoğun benzerlikler barındırdıkları görülür.

Kaynakça

Arargüç, M. F. (2016). *Büyülü gerçekçilik ve Luis de Berniéres'nin Latin Amerika üçlemesi*. Konya: Çizgi Kitabevi Yayınları.

Bars, M. E. (2013). Mitlerde büyülü gerçekçilik. *Uluslararası Türkçe edebiyat kültür eğitim dergisi*, 2/2, 219-230.

Caillois, R. (1967). *Editorial sudamericana*, Buenos Aires.

Carpentier, A. (1995). *Baroque and the marvelous real, magical realism: magical realism theory, history, community*. ed. Zamora and Faris, Durham: Duke University Press.

Cortazar, J. (2016). *Ötekinin rüyası*. Çev: Süleyman Doğru, İstanbul: Can Yayınları.

Emir, D. ve Diler, H. E. (2011). Büyülü gerçekçilik: Latife Tekin'in Sevgili Arsız Ölüm ve Angela Carter'ın Büyülü Oyuncakçı Dükkânı isimli eserlerinin karşılaştırması. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 30, 51-62.

Fethi N. (1995). Onat Kutlar'ın hikayeleri. *Adam Öykü*, 1, 37-64.

Flores, A. (1995). *Magical realism in Spanish American fiction, magical realism theory, history, community*. ed. Zamora and Faris, Durham: Duke University Press.

Kutlar, O. (2005). *İshak*. İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları.

Kutlar, O. (2009). *Yeter ki kararmasın*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Llosa, M. V. (1992). *Deıa'daki trompet*.

Özsevgeç, Y. (2015). Büyülü gerçekçi kurgu üzerine, *Uluslararası sosyal araştırmalar dergisi* C.VIII (39), 188-194.

Özüm, A. (2013). Onat Kutlar'ın İshak ve Bilge Karasu'nun Göçmüş Kediler Bahçesi'ndeki büyülü gerçekçi öğeler. *Bilig*, 66, 179-204.

Roh, F. (1995). *Magic realism: post-expressionism, magical realism: theory, history, community*, Ed. Lois Parkinson Zamora and Wendy B. Faris. Durham: Duke University Press.

Todorov, T. (1975). *The fantastic: a structural approach to a literary genre*, trans. Richard Howard, New York: Ithac

İSTANBUL'UN ŞEHİR TARİHİNE AYNA TUTAN BİR TARİHİ POLİSİYE: İSTANBUL HATIRASI

Dr. Öğretim Üyesi Sevgül TÜRKMENOĞLU

Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi

Öz

İstanbul Hatırası*, Ahmet Ümit'in 2010 yılında yayımlanan romanıdır. Eser, 565 sayfadan oluşur. Roman, yalnızca bir polisiye özelliği göstermez. İstanbul'un Bizans, Roma ve Osmanlı dönemlerine ait pek çok tarihi bilgiyi içermesi yönüyle de dikkat çeker. Yazar, romanın sonuna üç sayfalık bir kaynakça eklemiştir. Kaynakçada Evliya Çelebi, Reşad Ekrem Koçu, Halil İnalcık, Semavi Eyice, İlber Ortaylı, Jak Deleon, Stefanos Yerasimos gibi İstanbul'a ve İstanbul tarihine dair önemli çalışmaları bulunan isimlerin eserlerine yer verilmiştir. Bu durum romanı "dikkatini o konularda yoğunlaştıran okur için ilginç"[1] kılar. Ümit, bu yöntemle, büyük okur kitlesine ulaşma çabasına da katkı sağlar.[2] Yazara göre: "Polisiye yazarının, hem bir mimar, hem bir dil uzmanı, hem bir siyasi analizci, hem bir psikoloji uzmanı, hem bir sinemacı (kurgucu), hem bir araştırmacı, hem de bir felsefeci"[3] olması gerekir.

Ümit, İstanbul Hatırası'nı bir tarih bilinciyle yazmaya başladığını söyler: "Anadolu tarihinin farkına varınca, İstanbul'da yaşayan bir yazar olarak bende bir şehir romanı yazma isteği ortaya çıktı"[4]. Romanın kurgusu içine İstanbul'un tarihine dair pek çok ayrıntı serpiştirilmiştir. Romanın kurgusu tarihi yapılarla ilişkilendirilerek oluşturulmuştur. Romanda yedi gün içinde işlenen yedi cinayet ve kurbanların her birinin bırakıldığı yedi tarihi mekân vardır. Yedi sayısı romanın kurgu bütünlüğü içinde önem teşkil eder. Yazarın yedi sayısını, İstanbul'un yedi tepe üzerine kurulduğu efssanesine göndermede bulunmak için tercih ettiği düşünülebilir. Ahmet Ümit kendisiyle yapılan bir röportajda romanda yedi sayısının rolünü şöyle anlatır:

"Bu romanın baş kahramanı İstanbul. Bir yazar, başkarakterinin bütün derinliklerini anlatmayı tercih eder. Dedim ki, üç bin yıla yakın bu tarihi nasıl anlatırım? Roman yedi günde geçiyor, yedi cinayet var. Yedi simge seçtim: Kral Byzas, Konstantinopolis'in doğuşu, kara surları, Ayasofya, Fatih Sultan Mehmet dönemi, Kanuni, Mimar Sinan ve günümüz Türkiye'si"[5]

Yazar, romanın adını niçin İstanbul Hatırası olarak seçtiğini de şöyle dile getirir:

---

* *İstanbul Hatırası,* 13. Bas., Everest Yayınları, İstanbul, 2010 (Çalışmamızda parantez içinde verilen sayfa numaralı eserin bu baskısına aittir.)

[1] Gürsel Aytaç, *Çağdaş Türk Romanı Üzerine İncelemeler*, Doğu Batı Yayınları, Ankara, 2012, s.438.

[2] Aytaç, a.g.e, s.438.

[3] Röp: Serpil Gülgûn, "Polisiye, Edebiyatın Piçi Değil, Kremasıdır", *Milliyet* 26 Eylül 2002.

[4] Röp: Ömer Sayın, "Edebiyatın asıl amacı insan ruhunu anlamaktır.", *Notos Öykü,* S:25, Aralık 2010-Ocak 2011, s.25.

[5] Röp: Miraç Zeynep Özkartal, "Yedi Günde Yedi Cinayet", *Milliyet* 6 Haziran 2010.

"Bir oyun var o adda. Eskiden fotoğrafların fonu olan İstanbul Hatırası yazısı gibi algılanıyor, ama öyle değil. Burada hatıradan kastım "yadigâr". Kahramanlarımın İstanbul'a "Sana kendimizi adıyoruz" demesi. Bunu okur ancak, kitabın sonunu okuduğunda anlayacak."

1.Olay Örgüsü

"İstanbul kimsenin umurunda değil"

İstanbul Hatırası, kısmen postmodern bir roman olarak değerlendirilebilir. Tarihi bir roman olma özelliği de taşıdığı için, postmodern anlatıların sıkça başvurduğu yeni tarihselcilik anlayışından istifade etmiş olması dikkat çeker. Opperman'ın yeni tarihselcilik anlayışı için söylediği:

"Tarihin metinselliği/ kurgulanabilir bir disiplin oluşu, onun sadece dil (lisan) içerisinde gerçekleşebileceği kabulü, kaydedilmiş gerçeklerin bile tarihçi tarafından yeniden yorumlanarak ortaya çıkartması süreci, "tarih" kavramının geleneksel anlamını, temelden sarsmış ve tarihe yeni bir anlam kazandırmıştır"[6] tespiti, İstanbul Hatırası romanına yansımıştır. Yazar, kurgunun içine tarihi eklemleyerek kurgu ile bir arada ilerletir. Postmodernist yazarların polisiye unsurlara, melodram romantizmine, ya da tarihsel romanın nostaljisine yöneldikleri[7] bilinir. İstanbul Hatırası'nda bu durumun izlerini görmek mümkündür.

Romanda çok zincirli bir olay örgüsü vardır. İlk zincir, işlenen cinayetler üzerinden verilir. İkinci zincir, İstanbul'un ilk kurulduğu dönemden itibaren başlayan hikâyesidir. Bu iki olay zinciri birbiri ile eş zamanlı ilerler. İlk olay zincirinde çerçeve hikâye olarak roman kahramanlarının irili ufaklı hikâyelerine de yer verilir.

Roman, yedi bölümden oluşur. Eserde, bir yapbozun parçaları gibi yedi cinayet, yedi mekân ve yedi günlük zaman dilimi birbirini tamamlar. Bu, tıpkı bir oyun gibidir. Nitekim yazar, kendisiyle yapılan bir röportajda da polisiye kurgularında bir oyun barındırdığını söyler:

"Polisiye yazarı bir oyun kurar ve siz o oyunun içine girersiniz. Oyunu kuran adamla oynarsınız[8].

Bölümler oluşturulurken Bizans'tan günümüze kadar gelen bir İstanbul serüveni esas alınır. Bu bölümler şu başlıkları taşır:

1. Byzantion: Kral Byzas'ın Efsanevi kenti
2. Constantinopolis: Constantinus'un Başkenti
3. Konstantinopolis'i Koruyan Taştan Zırh: II. Teodosius'un Surları
4. Küllerinden Doğan Kent: Iustinianus'un Konstantinopolis'i
5. Konstantiniyye: Fatih Sultan Mehmed'in Gül Bahçesi
6. Kanuni Sultan Süleyman'ın Payitahtı, Mimar Sinan'ın Şehri
7. Bizim İstanbulumuz: Çalınan Umutların Şehri

[6] S. Dilek Yalçın Çelik, *Yeni Tarihselcilik Kuramı ve Türk Edebiyatında Postmodern Tarih Romanları*, Akçağ Yayınları, Ankara,2005, s.25.
[7] Yıldız Ecevit, *Türk Romanında Postmodernist Açılımlar,* İletişim Yayınları, İstanbul, 2006, s.179.
[8] Röp: Nilüfer Oktay, "Okurla Satranç Oynamam", *Milliyet,* 21 Eylül 2003.

Her bölümde İstanbul'u yöneten kudretli bir hükümdara işaret eden Ümit, 7. Bölümün adını, *Bizim İstanbul'umuz: Çalınan Umutların Şehri* olarak belirler. Daha önceki altı bölümün isimleri yukarıda da verildiği gibi o dönem hükümdarının gücünü, kudretini ve şehrin heybetini yansıtırken, son bölümde İstanbul'un çalınan umutların şehri olarak tabir edilmesi romanın genel havasına ve romanda işlenen cinayetlerin gerekçesine de uygundur. Romanda yedi günde işlenen yedi cinayette de katillerin gerekçesi, kurbanların İstanbul'a, şehrin tarihi dokusuna ve mimarisine maddi çıkarları için zarar vermeleridir. İşlenen cinayetler, bir bakıma şehre verilen zararın diyetini almak gibi algılanmaktadır. Yazar, bir röportajında bu duruma şöyle açıklık getirir:

"Bunlar seri katil değil. Evet yedi günde yedi cinayet var; ama seri katil profili diyemeyiz. Buradaki cinayetler bir tür anlam cinayetleri. Seri katiller psikolojik tatmin için öldürürler, vicdanları yoktur. Romandaki katillerin ise vicdanları var, bu yüzden öldürüyorlar zaten."[9]

Romanda öldürülen yedi kişi, meslekleri itibariyle sanat tarihçisi, mimar, arkeolog gibi toplum içinde aydın olarak görülen kimselerdir ve hepsinin ortak noktası yukarıda da değinildiği gibi İstanbul'un tarihi dokusuna, zengin olmak uğruna, zarar vermeleridir.

Romanda ardı ardına işlenen yedi cinayet de birbiriyle bağlantılı olduğu için ve bir cinayetin hemen arkasından bir başka cinayet işlendiği için aksiyon hep yüksektir. Her kurban, tarihi bir mekânda elleri bağlanıp avuçlarına bir tarihi sikke konmuş halde bulunur. Her birinin yatırılış pozisyonu gizemlidir. Bu pozisyonlar ve kurbanların avucundaki sikkeler bir sonraki kurbanın bırakılacağı tarihî mekânı işaret eder. Başkomiser Nevzat, cinayetlerin izini sürerken bu gizemli şifreyi de çözmeye çalışır. Her kurbanın avucuna bırakılan sikke, cesedin bırakıldığı tarihi yapının ait olduğu dönemin hükümdarı adına bastırılmıştır. Romanda maktullerin adları, meslekleri, cesetlerinin bırakıldığı yer ve avuçlarındaki sikkelerin ait olduğu dönem şu şekildedir:

1. **Necdet Denizel:** Sanat tarihçisi ve arkeolog olarak geçer. Sarayburnu'nda Poseidon Tapınağı civarında Atatürk heykelinin yanına bırakılan cesedin elleri bağlıdır ve avucuna *"Roma döneminde basılan madeni paralardan"* (s.38) olan Kral Byzos sikkesi konmuştur. Sarayburnu, Kral Byzantion döneminde şehrin ilk kurulduğu yerdir. (s.62)
2. **Mukadder Kınacı:** Şehir planlamacısı olan Mukadder Kınacı, "belediyeye bağlı bir kurumda görev yap[ar]"(s.123). Cesedi Çemberlitaş'ta, Çemberlitaş sütununun yakınında bulunur. Ceset, *"ayakları iki yana ayrılmış, kolları geriye doğru dümdüz uzatılmış, ellerinin ayaları yüz yüze gelecek şekilde naylon bir iple birbirine bağlanmıştı[r]"(*s.99). Avucunda da Çemberlitaş sütununun da onuruna yaptırıldığı imparator 1. Konstantin adına bastırılmış bir sikke vardır.
3. **Şadan Duruca:** Şadan Duruca gazetecidir. Cesedi, Yedikule'de Altınkapı'nın önünde bulunur. İlk iki maktul gibi bir pozisyon verilmiştir. Avucunda Roma imparatoru II. Teodosius dönemine ait bir sikke vardır. Altınkapı, Roma döneminde zafer kazanan imparatorların kente girerken kullandıkları bir kapıdır. (s.211)
4. **Teoman Akkan:** Mimar olan Teoman Akkan'ın cesedi, Ayasofya'da, *"müzenin yan sokağında"* (s.315) bulunur. Teoman Akkan'ın cesedi daha önceki üç kurbandan farklı bir biçimde kolları iki yana açılmış şekilde durmaktadır ve avucunda imparator Jüstinyen dönemine ait bir sikke bulunur.

[9] Röp: Miraç Zeynep Özkartal, a.g.e

5. **Fazlı Gümüş:** Fazlı Gümüş, eski belediye başkan yardımcısıdır. Cesedi Fatih Camii bahçesinde bulunur. Başı gövdesinden ayrılıp, kargo ile Topkapı Sarayı Müzesi'ne, müze müdiresi Leyla Barkın'a gönderilir. (s.396). Kurbanın avucunda Fatih Sultan Mehmed adına bastırılmış sikke vardır.

6. **Hakan Yamalı:** Avukat olan Hakan Yamalı'nın cesedi Süleymaniye'de bulunan Mimar Sinan'ın türbesi yanında bir minübüsün içinde bulunur(s.508). Avucunda Kanuni Sultan Süleyman adına bastırılmış bir sikke vardır.

7. **Adem Yezdan:** Turizm işiyle uğraşan Adem Yezdan, çok zengin bir işadamıdır. İstanbul'a zarar veren yukarıdaki altı kurbanı yönlendiren ve zengin olmak uğruna şehre en büyük tahribatı veren kişidir. Cesedi Sarayburnu'nda Atatürk heykelinin önünde bulunur. (s.546) Burası aynı zamanda ilk kurbanın da cesedinin bırakıldığı yerdir. Katiller, başladıkları yere son cinayetle geri dönmüşlerdir. Âdem Yezdan'ın avucunda sikke yoktur.

Yukarıdaki kurbanların yedisi de zekice kurgulanmış ve birbirinin devamı sayılabilecek cinayetlerle öldürülmüşlerdir. Yazarın ifadesiyle *"katil, işlediği cinayetlerle bu şehri kuran, başkent yapan, imar eden hükümdarlara gönderme yap[ar]"* (s.125).

Romanda olaylar hep sıcak ve sürükleyicidir. Cinayetler, üzerinden 24 saat bile geçmeden arka arkaya işlenir. İkinci olay zinciri olan İstanbul'un tarihine, kurbanların avuçlarındaki sikkelerle giriş yapılır. Sikkelerin üzerinde resmi bulunan hükümdarlar döneminde İstanbul'a kazandırılan mimari yapılar, şehrin tarihine ait bilgiler de kurgu içinde yerini alır. İlk zincir ile ikinci zincir, yani cinayetlerle şehrin tarihi iç içe geçmiş bir şekilde ilerler.

Olayların çözülmesi işine, ilk kurban Necdet Denizel'in kartvizitiyle başlanır. Bu kartvizitten Necdet Denizel'in Samatya'daki evini bulan Başkomiser Nevzat ve arkadaşları eve girdiklerinde Jako cinsi bir papağanla karşılaşırlar. Papağan onları *"Merhaba… Ben Kral Byzas… Sarayıma hoş geldiniz."(s.21)* diye karşılar. Bu, romanın henüz çok başındaki bir bölümdür ve papağan eve biraz gizem havası katsa da henüz anahtar bir rol üstlendiği okuyucu tarafından bilinmemektedir. Baş komiser Nevzat ve arkadaşları evde yaptıkları tahkikat sonucu Necdet'in eski karısı ve aynı zamanda Topkapı Sarayı müdiresi Leyla Barkın'a ulaşırlar. Leyla Barkın, o an için birinci derecede şüpheli durumundadır. Daha sonra Leyla Barkın'ın sevgilisi Namık Karaman romana dâhil olur. Namık da şüpheli konumundadır. Cerrah olan Namık Karaman, Çapa Tıp Fakültesi'nde çalışmaktadır. Yazarın, Namık Karaman'a cerrahlık mesleğini uygun görmesi, ilk kurbanın boynundaki kesikle bu meslek arasında bağlantı kurarak okuyucunun şüphesini Namık üzerine çekmesiyle yorumlanabilir.

Namık Karaman'ın İSD (İstanbul'u Savunma Derneği) adlı bir derneğe üye olması ve bu derneğin İstanbul'un yöneticiler eliyle ya da zengin olmak uğruna bazı işadamları tarafından tahrip edilişine karşı çıkması da Namık üzerindeki şüpheleri arttırır.

Romanın başlarında Leyla Barkın ve Namık Karaman üzerine şüpheler yoğunlaşırken bir taraftan da çerçeve hikâye olarak Başkomiser Nevzat'ın hayat hikâyesine yer verilir. Karısı ve kızını bir kazada kaybeden Başkomiser Nevzat, Rum sevgilisi Evgenia ile acısını unutmaya çalışır. Nevzat'ın, Evgenia dışında Demir ve Yekta adında iki çocukluk arkadaşı da vardır. Demir, veteriner; Yekta ise mimar ve şairdir. Nevzat'ın hikâyesine ek olarak Demir ve Yekta'nın hayatları da çerçeve hikâye olarak kurguda yerini alır.

Nevzat, Demir ve Yekta aynı mahallede büyürler. Üçü de yine çocukluk arkadaşları Handan'a âşıktırlar; fakat Handan Yekta ile evlenir. Bir erkek çocukları olur. Handan ve oğlu bir gün yolda yürürken bir

inşaatın duvarı üzerlerine çöker ve her ikisinin de ölümüne sebep olur. Bu bilgi romanın başında, romandaki polisiye olaylarla ilgisi olmayan bir ayrıntı gibi görünse de ilerleyen bölümlerde kilit bir bilgi olduğu fark edilecektir.

Romanın başında şüphelenilen Namık Karaman'ın yapılan tahkikat sonucu sabıkalı olduğu ortaya çıkar. Bu durum, şüpheleri Namık üzerinde daha da yoğunlaştırır:

"Bu Namık teröristmiş. Yani gençlik yıllarında. 12 Eylül döneminde polisler evini basmışlar. Silahla karşılık vermiş. İki polisi vurmuş, kendisi kaçarken yaralanmış. Onun da yarası ciddiymiş. İki ay kadar hastanede yatmış, müebbet hapis cezasına çarptırılmış." (s.109). Namık Karaman'ın geçmişine ait bu ayrıntı onun üzerindeki şüphelerin bir müddet devam etmesine sebep olur. Bununla birlikte Başkomiser Nevzat, Namık ve derneğinin İstanbul'un tarihi dokusunu korumak adına yaptıkları eylemleri ve çabalarını içten içe destekler. Bu sebeple Namık'ı hemen gözaltına almaz:

"Bilinçaltımın verdiği bir işaretle bugüne kadar kimseyi içeri almamıştır, bundan sonra da almayacaktım. Hele Namık gibi İstanbul için bir şeyler yapmaya çalışan birini asla. Yine de onu yeterince tanımadığımı biliyordum. Ve yine biliyordum ki, katiller her zaman kötü insanların arasından çıkmazdı." (s.119).

İlk maktul Necdet Denizel'in çok zengin bir işadamı olan Âdem Yezdan ile bağı olduğunun öğrenilmesiyle cinayet daha karmaşık bir hal alır. Leyla Barkın, Necdet Denizel ile Âdem Yezdan arasındaki münasebeti Başkomiser Nevzat'a anlatır:

"Adem Yezdan tarihi yarımadada, özellikle de Sultanahmet civarında iş yapmak istiyor. Butik oteller zincirinden tutun da büyük bir iş merkezi yapmaya kadar birçok projesi var. Ancak bu bölgede inşaat yapmak çok zor. Bu yüzden bölgeyi ve mevzuatı iyi bilen birine ihtiyacı vardı. İçeriden birine, işte bu pis işin talibi de Necdet oldu." (s.131)

Mukadder Kınacı cinayetinden sonra olayın Hizbullah ve El-Kaide gibi terör örgütlerine mensup kişilerce işlenmiş olabileceğine dair birtakım şüpheler uyanır. Romana, şüpheli olarak Mukadder Kınacı'nın damadı Ömer ve nişanlısı Efsun da dâhil olur. Burada bir çerçeve hikâye daha dikkat çeker. Ömer, tıp öğrencisidir. Babası Kuddusi Zenbar Hoca adlı bir tarikat şeyhine bağlıdır. O da bu geleneğin içinde büyür. Öğrenciliği sırasında bir arkadaşının etkisinde kalarak cihad gayesiyle Afganistan'a gider. Taliban güçleriyle çatışan bir Amerikalı binbaşının boğazını kesmesi istenir. Ömer bunu dener, fakat yapamaz. Bunun üzerine oradan tekrar Türkiye'ye gönderilir. (s.248-249). Efsun, babasına öfkelidir. Babası, felçli annesini terk ederek kendinden yaşça çok küçük bir kadınla evlenmiştir.

Efsun kısa sürede aklanır. Ömer'in Afganistan seyahatinin yanında, tatillerde kasap olan babasına yardım etmesi(s.226), tıp öğrencisi olması ve maktullerin boğazlarının kesilerek öldürülmesi Ömer üzerindeki şüphe ve soru işaretlerini yoğunlaştırır.

Romana bir taraftan bu çerçeve hikâyeler eşlik ederken, zaman zaman gerilim yükselir. Ömer ve ailesi ile ilgili entegre et tesisi sahibi oldukları bilgisinden hemen sonra Başkomiser Nevzat ve yardımcısı Ali'nin Eğrikapı civarında bir gece yarısı takibe aldıkları et taşıma aracı ve aracın içindeki üzerinde kan lekeleri bulunan poşet (s.231) bir müddet gerilimi tırmandırır; fakat daha sonra *"et taşıma aracı temiz çıktı"(*s.325) bilgisinin Başkomiser Nevzat'a verilmesiyle bu şüphe de ortadan kalkar.

Romanda adı sık sık geçen ve gizemini koruyan işadamı Âdem Yezdan romanın sonlarına doğru kurguya dâhil olur. O zamana kadar, Leyla Barkın ile Başkomiser Nevzat'ın konuşmalarında adı geçen

Âdem Yezdan'ın Dersaadet Turizm adında bir şirketi vardır ve şirketin *"Cankurtaran sırtlarındaki taştan yapılma üç katlı binası"* (s.345) gösterişli bir şekilde "*sahte bir Roma sarayı gibi"* (s.345) durmaktadır.

Başkomiser Nevzat ve yardımcısı Ali'nin Âdem Yezdan'ı sorgulamak amacıyla ziyaret ettiklerinde ilk dikkatlerini çeken, Âdem Yezdan'ın ofisinde *"Merhaba, ben Teodora…(…) Sarayıma hoş geldiniz*."(s.359) diye onları karşılayan Jako cinsi papağandır. Bu papağan, okuyucuya romanın başında ilk kurban olan Necdet Denizel'in evinde karşılaşılan Kral Byzas isimli papağanı hatırlatır. Bu papağanı Nedet Denizel'e gönderen Âdem Yezdan'dır.(s.360). Âdem Yezdan'ın Jako papağanlarına olan ilgisi de yine, cinayetlerin seyri ile ilgili bir ipucudur.

Başkomiser Nevzat, Âdem Yezdan ile görüştükten kısa bir süre sonra Leyla Barkın ile Topkapı Sarayı'nda buluşur. O sırada Leyla Barkın'a bir kargo paketi gelir. Paketi Nevzat'ın yanında açan Leyla Barkın, eski belediye başkan yardımcısı Fazlı Gümüş'e ait kesik baş ile karşılaşır. Başkomiser Nevzat ve yardımcıları Zeynep ile Ali cinayet üzerine kafa yorarken Leyla Barkın ile Namık Karaman'ı tekrar takibe alırlar. Bir gece vakti Namık, Leyla'nın evine gider. Polisler de evi gözetlerler. Leyla Barkın ve Namık Karaman ile birlikte evden iki kişinin çıktığını görürler. Bir minübüsün içine koydukları *"bezlerle sarılı yük"* (s.428) Nevzat'ın dikkatini çeker. Bir süre devam eden takip sonrası eski bir polis olan ve Âdem Yezdan'ın korumalığını yapan Ercan ile İSD üyeleri arasında arbede yaşanır. Namık Karaman, polislerden birine yumruk atar ve burnunu kırar. Minibüste yapılan aramada İSD mensubu olduğu sonradan anlaşılan gençlerin Namık Karaman öncülüğünde bir protesto için afiş taşıdıkları anlaşılır(s.428-429). Bu durum anlaşılıncaya kadar geçen süreçte roman gerilimli bir atmosferde devam eder.

Romanda gerek her cinayet sonrası katillerin kurbanların avuçlarına koydukları eski sikkeler, gerekse cesetlerin bırakıldığı tarihi mekânlar üzerinden İstanbul'un Bizans, Roma ve Osmanlı dönemine dair bilgiler, gerilimli bir kurguya eşlik ederek senkronize bir şekilde verilir. Okuyucu romandaki bu süreci takip ederken Başkomiser Nevzat ve arkadaşlarıyla birlikte bir yapbozun parçalarını birleştirerek bir anlam çıkarma gayreti içine girer. Tarihi bilgiler, bir yığın şeklinde değil, yeri geldikçe ve kurgu ile bağlantılı bir şekilde işlenir. Şehir tarihine ait bilgiler ve gizemli cinayetler kurguyu daha da karmaşıklaştırır.

Romanın son 40 sayfasından itibaren romandaki çözülüşe dair birtakım ipuçları dikkat çeker. Beşinci cinayetten sonra hiçbir ipucuna ulaşamayan ve bu yüzden çaresizlik içinde olan Başkomiser Nevzat, tekrar Âdem Yezdan ile konuşma gereği duyar ve görüşmeye gider. Âdem Yezdan, Başkomiser Nevzat ile olan görüşmesinden sonra başka bir randevuya gitmeyi planlamaktadır ve bunu sohbet sırasında dile getirir:

*"Bizim veteriner bir çift yeni papağan bulmuş bana… Gidip onları alacağım."(*s.461)

Başkomiser Nevzat, Âdem Yezdan ile konuştuktan sonra Süleymaniye Camii civarına gider. Gece vakti ekip arkadaşlarıyla burada şüpheli bir durum olup olmadığını araştırır. Mimar Sinan türbesinin yakınındaki bir minibüsten çok kötü kokular geldiğini fark edince minibüsün kapısını açarlar ve altıncı ceset ile karşılaşırlar. Bu ceset Âdem Yezdan'ın avukatı Hakan Yamalı'ya aittir.(s.508)

Bu cinayetten sonra, hepsi birbiriyle ve en önemlisi Âdem Yezdan ile ilişkili olan bu kişilerin arka arkaya öldürülmesi Komiser Nevzat'ı endişelendirir. Âdem Yezdan ile tekrar konuşmak için Dersaadet Turizm'e gider. Âdem Yezdan ofisinde yoktur. Odasını açtırıp görüşebileceği kişilerin kartvizitlerini

karıştırır. Orada hiç beklemediği bir kişinin kartviziti vardır: Veteriner arkadaşı Demir'in kartviziti. Âdem Yezdan'ın gündüz kendisine bir veterinerle randevusu olduğunu söylediği aklına gelir. Bir anda bütün eksik parçalar zihninde yerine oturur. Yekta'nın karısı ve oğlu, Âdem Yezdan'ın sahibi olduğu inşaatın duvarının çökmesi sonucu ölmüştür. (s.527)

Nevzat, Âdem Yezdan'ın cesedinin bırakılacağı yeri de gizlice gittiği Yekta'nın evinde, sikkelerle ilgili bir kitaptan bulur. Her kurbanın avucuna bırakılan sikke işaretlenmiştir. Her kurban, avucuna konan sikkenin adına bastırıldığı hükümdarın yaptırdığı bir tarihi eserin yanına bırakıldığı için yedinci sikkeye bakan Nevzat, Âdem Yezdan'ın bırakılacağı yeri kolayca tahmin eder. Yedinci para, 1935 yılında basılan bir kuruştur ve Cumhuriyet dönemini işaret etmektedir. Leyla Barkın ile bu konuda görüşen Nevzat, cinayetlerin başladığı yerde son bulacağı sonucuna ulaşır ve ilk kurbanın bırakıldığı Sarayburnu'ndaki Atatürk Anıtı'na yönelir. Tahmini doğru çıkmıştır. Âdem Yezdan'ın cesedi buradadır ve Demir de silahıyla cesedin başındadır. Etrafını da Ali ve Zeynep eşliğindeki bir grup polis sarmıştır. Demir, her şeyi itiraf eder. Cinayetleri Yekta ile birlikte planlamışlardır. Hem şehre zarar veren hem de Handan ile oğlunun ölümüne sebep olan bu yedi kişiyi iki arkadaş planlı bir şekilde öldürmüşlerdir. Romanın sonunda Demir, polis kurşunuyla öldürülürken Yekta karısı ve oğlunun mezarı başında tabancası ile intihar eder.

1.Kişiler

"Anlamıyor musunuz, biz kurbanız!"

Roman, oldukça hacimli olmakla birlikte şahıs kadrosu çok kalabalık değildir. Yazarın, Şeytan Ayrıntıda Gizlidir, Kavim, Sultanı Öldürmek, Beyoğlu'nun En Güzel Abisi eserlerinde de yer verdiği Başkomiser Nevzat, romanın dedektifi konumundadır. Ümit'in romanlarında klasik dönem polisiye romanlarının aksine özel dedektifler yoktur. Bu romanlardaki dedektifler ya meraklı bir gazeteci, arkeolog veya amatör bir fotoğrafçı ya da bir istihbaratçı, bir başkomiser olarak[10] dikkat çekerler. Başkomiser Nevzat da bu tarz bir kahramandır. Balat'ta yalnız başına yaşar. Annesi tarih öğretmeni olduğu için tarihe merakı vardır. Nevzat'ın annesinin tarihçi olması bilinçli bir seçimdir. Yazar roman boyunca İstanbul tarihine dair birçok bilgiye yer verdiği için bu bilgilerin zeminini bu şekilde hazırlamak ister. Karısı ile kızını bir trafik kazasında kaybeden Başkomiser Nevzat, Rum sevgilisi Evgenia ile yalnızlığını ve acısını unutmaya çalışır. Tatavla'da meyhane işleten Evgenia, anlayışlı ve Nevzat'ın acısına saygılı bir kadındır. Nevzat, onun yanında kendini huzurlu hisseder. Bu sebeple de Evgenia onun yalnızlığını hafifleten hayatındaki çok az insandan biridir. Nevzat, anlayışlı bir kadın olan Evgenia'yı zaman zaman bir sevgiliden çok bir dost olarak görür:

"(...) İlişkiniz olan bir kadına eski karınızdan bahsederseniz bir tür yabancılaşma yaşanır, bizde öyle olmadı; ne Evgenia sözlerimi yadırgadı, ne de ben ondan uzaklaştım. Belki de bizimki bir kadınla erkek arasındaki sevginin ötesinde bir durumdu, belki de bu gerçek bir dostluktu."(s.79)

Evgenia, Başkomiser Nevzat için monoton ve stresli yaşantısının zorluğu içinde bir nefes alma vesilesidir. Nevzat ona olan hayranlığını şu cümlelerle dile getirir:

"Eğer Evgenia ile birlikteyseniz, ne aşk küllenir, ne tutku söner. Onun heyecanı, hesapsız bağlılığı, hayata umutla sarılışı ilişkiyi her zaman canlı, sevginizi her zaman ayakta tutar. Hatta sizi yavaşlatan

[10] Habibe Gezer, T*ürk Edebiyatında Polisiye Roman ve Ahmet Ümit'in Polisiye Roman Kurguları*, Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Isparta, 2006, s.63

*yılların yorgunluğuna, çiçekten prangalar gibi ayağınıza sarılan geçmişin acı anılarına rağmen, Evgenia'nın estirdiği o tatlı rüzgâr yüreğinizdeki acıyı, kederi dağıtır, size hayata yeniden başlama gücü verir." (*s.79)

Evgenia'nın romanın kurgusu içindeki rolü daha ziyade romanın gerilimli atmosferini kırıp biraz da olsa hem Başkomiser Nevzat'a hem de okuyucuya bir soluklanma anı bırakmasıdır. Romanda Evgenia ve Nevzat iki kez Evgenia'nın evinde buluşurlar. Birinde ikisi baş başadırlar. İkincisinde ise onlara Nevzat'ın çocukluk arkadaşları Demir ve Yekta eşlik eder. Sofra başında eski günler yâd edilir. Sakin bir ortamda akşam yemeği yenir.(s.19, 476-477-478)

Romanda, Başkomiser Nevzat ile birlikte cinayetlerin izini süren Ali ile Zeynep adında iki polis vardır. Ali, *"kaba saba"* (s.12) bir gençtir. Yetiştirme yurdunda büyümüştür. Yurt görevlilerden gördüğü şiddet ve kötü muameleden dolayı (s.140-141) sert mizaçlıdır. Özünde iyi bir insan olmasına rağmen, özellikle zanlılara karşı çok sert ve fevrî davranır. Ali, Zeynep'e âşıktır. Zeynep, romanda dış görünüşü ve ruh haliyle çok derinlemesine el alınmaz. Cinayetlerin aydınlatılmasında Nevzat ve Ali'ye büyük yardımları dokunur.

Romanda önemli rol üstlenen isimlerden biri, Topkapı Müzesi müdiresi Leyla Barkın'dır. Leyla Barkın, orta yaşta, güzel bir kadındır. (s.28). İlk kurban Necdet Denizel'in eski karısıdır. İyi bir tarih bilgisine sahip olan Leyla Barkın, İstanbul'un tarihi yapıları hakkında Başkomiser Nevzat'a roman boyunca bilgi verir. Başkomiser Nevzat, her cinayet sonrası katillerin kurbanlarını bıraktıkları tarihi mekânların gizemini çözmek için Leyla Barkın'a başvurur. Leyla Barkın, romanın başlarında cinayetlerle ilgisi olabileceği düşünülerek şüpheli konumundadır. Özellikle ilk kurban olan Necdet Denizel ile bir zamanlar evli olması romanın başında şüpheleri onun üzerinde yoğunlaştırır. İlerleyen bölümlerde bu şüpheler azalır. Leyla Barkın'ın romandaki en önemli fonksiyonu yukarıda da belirtildiği gibi cinayetlerin işlenişinde kullanılan mekân ve sikkelerin sırrını çözmekte Başkomiser Nevzat'a yardımcı olmaktır.

Romanın başlarında şüpheli sıfatıyla görülen kişilerden biri de Namık Karaman'dır. Cerrah olan Namık Karaman, *"Çapa Tıp Fakültesi'nde çalışır."* (s.41). Namık Karaman, bir İstanbul hayranıdır. İstanbul'u Savunma Derneği (İSD) adlı bir derneğe üyedir. Derneğin çalışmalarını, "*kentin tarihine sahip çıkma girişimi"* (s.56) olarak tanımlar ve bu derneğin çatısı altında İstanbul'un tarihi dokusuna zarar veren kişi ve kurumlara karşı eylemler düzenler, toplantılar tertip eder.

Romanın bir diğer kahramanı olan ve romanın başlarında şüpheli konumunda bulunan Ömer, radikal dinci bir gençtir. Maktullerden Mukadder Kınacı'nın kızı Efsun ile nişanlıdır. Tıp fakültesinde okuyan Ömer, bir dönem cihad etmek için Afganistan'a gittiği ve orada bir Amerikalı binbaşının boğazının kesilmesi olayına şahit olduğu için (s.248) romanın başında şüpheliler arasındadır. Hatta tatillerde kasap olan ailesine yardım etmesi de boğazları kesilerek öldürülen kurbanlar ile Ömer'in kasaplığı arasında bir bağ olduğu izlenimi uyandırır (s.226). Ancak daha sonraki bölümlerden Ömer'in de cinayetle bir bağlantısı olmadığı anlaşılır.

Romanda yer alan bir başka kişi de Ömer'in nişanlısı ve maktul Mukadder Kınacı'nın kızı Efsun'dur. Efsun, ilahiyat fakültesinde okur. O da Ömer gibi muhafazakârlığıyla dikkat çeker. Efsun'un romandaki varlığı kısa sürelidir. Başkomiser Nevzat ile arkadaşları onun ve Ömer'in suçsuzluğuna kanaat getirdikten sonra her ikisinden de bir daha roman boyunca söz edilmez.

Romanda dikkat çeken karakterlerden biri de Âdem Yezdan'dır. *"Hakkarili köklü bir aşiretin büyük oğlu"* (s.286) olan Âdem Yezdan, çok zengin bir işadamıdır. Küçük yaşlarda İstanbul'a yerleşmiştir. Dersaadet Turizm adında bir şirketi vardır. Âdem Yezdan, İstanbul'un en değerli arsalarına kendi şirketine ait tesisler yaptırmıştır. Yasal olmayan yollarla bu değerli arsalara sahip olmayı başaran Âdem Yezdan, İstanbul'un tarihi dokusuna zarar veren şahısların başında gelmektedir. Jako papağanlarına meraklı olan Âdem Yezdan'ı bu merakıyla kandıran Demir ve Yekta, onun cezasını en sona bırakarak İstanbul'a en çok zarar veren şahsı en son öldürürler.

Romanın diğer önemli kahramanları Demir ve Yekta'dır. Her ikisi de Başkomiser Nevzat'ın çocukluk arkadaşıdırlar. Yekta kendisini ve Demir'i şöyle tanıtır:

*"(...) Ben işsiz güçsüz bir mirasyediyim, Demir ise kendini hayvanlara adamış bir veteriner. Renkli hiçbir şey yok hayatımızda."(*s.87)

Demir ve Yekta roman boyunca sakin ve uyumlu yönleriyle öne çıkarlar. Bu sebeple, okuyucuda cinayetleri onların işlemiş olduğuna dair bir şüphe oluşmaz. Çocuklukları birlikte geçen bu üç isim birbirlerine yalnızca iyi anılarıyla değil, birtakım acılarla da bağlıdırlar. Handan ve oğlu Umut'un ölümü yalnızca Yekta'yı değil, Demir'i de derinden sarsmıştır. Bu yüzden de iki arkadaş yolları bir dönem ayrılsa da tekrar bir araya gelip kader birliği ederler. Romanın sonunda da her ikisi aynı gün dünyaya veda ederler. Nevzat; Demir ve Yekta'nın işledikleri suçlara rağmen kötü olduklarını düşünmez. Romanın başkahramanının bu düşüncesi, yazarın düşüncesidir. Ahmet Ümit, kendisiyle yapılan bir röportajda suç işlemenin arka planının da irdelenmesi gerektiğini şu ifadelerle açıklar:

"Benim için suç, vicdanımızla yasa arasında bir yerde duruyor. Bir insan suç işliyorsa, bunun altındaki nedenlere bakmak gerekiyor. Ben suça bakarken, hukukçu, psikolog ya da din adamı gibi bakamam. Yazar, suça bir tanrı gibi bakmalıdır."[11]

Yazara göre her katil kötü değildir. Onu bu suça iten birtakım sâikler vardır ve bunlara bakılması gerekir. Bu yüzden bir röportajında "Her katil kötü müdür?" sorusuna şu cevabı verir:

"Asla değildir. Öyle bir an var ki o anda kötülük onu ele geçirmiş olabilir."[12]

Romanın kalabalık olmayan şahıs kadrosu içinde romanda çok fazla bir fonksiyonu bulunmayan eski bir polis memuru ve Âdem Yezdan'ın koruması olan Ercan (s.469) ve Emniyet Müdürü Mümtaz'a da yer verilir.(s.425)

2.Zaman

"Eski Roma'da arabalar hipodromu yedi kez döndükten sonra aynı yere gelirmiş ya…"

Romanın zamanı yaklaşık yedi gündür. Yedi rakamının roman için önemi ve kurgudaki rolü hatırlandığında bu sürenin kurguyu tamamlayan bir unsur olarak yer aldığını söylemek mümkündür. Romanın başında ilk cesede dedektifler *"sabahın ilk saatleri"(*s.7)'nde ulaşırlar. Sarayburnu'nda Atatürk heykelinin yanına bırakılan cesedin, romanın ilerleyen bölümlerinde cinayet masası ekibinin yaptığı çalışma ile öldürülme zamanı da açıklığa kavuşturulmuş olur. Buna göre ilk cinayet, pazartesi günü işlenmiştir:

[11] Ahmet Ümit, "Yazar Suça Tanrı Gibi Bakmalıdır", *Radikal,* 17 Mart 2006.
[12] Röp: Tan Sağtürk "Her İnsan Potansiyel Bir Katildir", *Radikal,* 9 Haziran 2013.

"(...) Ölüm lekelerinin oluşması için en az 15 saat gerekir. Bu durumda her ikisi de bulduğumuzdan en az 15 saat önce öldürülmüş olmalı. Necdet Denizel, Salı günü, sabahın 5'inde bulunmuştu. 15 saat geriye gidersek, pazartesi günü öğleden sonra saat 14'ten önce öldürüldüğünü söyleyebiliriz." (s.159)

Diğer maktul Mukadder Kınacı da bir gün sonra öldürülmüştür:

"Mukadder Kınacı'yı ise Çarşamba günü gece 1'de bulmuştuk. 15 saat geriye gidersek onun da Salı günü, saat 10'dan önce öldürüldüğünü söyleyebiliriz. Tabii, yaklaşık olarak." (s.159)

Üçüncü cesede *"bir gece yarısı"* (s.211) ulaşılır. Bu cinayet de ikinci cinayetin hemen ardından yirmi dört saat geçmeden işlenmiştir. Cinayetin işlendiği gün, çarşambadır. Perşembe gecesi de dördüncü cesede ulaşılır. (s.328). Beşinci kurbanın başı ve gövdesi birbirinden ayrılır. Cesedin başı öğle saatlerinde Nevzat, Leyla Barkın ile Topkapı Sarayı Müzesi'nde görüşürken gelir. (s.393). Günlerden cumadır. Cumayı cumartesiye bağlayan gece ise altıncı cinayet işlenir. (s.509). Son cinayetin günü ise pazardır.(s.544). Cinayetler açığa kavuşup katiller bulununca Yekta, cinayetin zaman kurgusunu nasıl ayarladıklarını Nevzat'a açıklar. Cinayetlerin toplam yedi günde işlendikleri kesinleşir:

"(...) Çaldığımız beyaz minübüs, bütün olayı yedi gün içinde sonlandırmak..."

"Bir dakika, bir dakika," diye kestim sözünü. Bizim hesabımıza göre olaylar altı günde gerçekleşmişti. İlk cesedi Salı akşamının ilk saatlerinde bırakmadınız mı?"

"Pazartesinin geç saatlerinde, on ikiye doğru. Bütün olayları yedi rakamıyla bağlamak istiyorduk. Tabii bu, benim fikrimdi. Planımızın aksaksız işlemesi için aylarca kurbanları izledik... Saat kaçta evden çıkıyorlar, kaçta işe gidiyorlar... Birini öldürdükten sonra ötekini kaçırıyorduk." (s.555)

Romanın zaman aralığının kısa tutulması ve cinayetlerin arka arkaya işlenmesi romandaki gerilimi sürekli diri tutar. Romanın başından sonuna kadar bu gerilim devam eder.

3.Mekân

"Seni öldürmemi isteyen bizzat bu şehir"

İstanbul Hatırası romanında mekân kurgusu bir hayli karmaşık ve dağınıktır. Mekânlar olay örgüsüyle iç içe geçmiş, parçalanmış ve kurgunun seyrine göre dağınık bir hal almıştır. Romanda tarihi mekânlar ön plandadır. İstanbul'un ilk yerleşim yeri olan ve bugün Tarihi yarımada olarak adlandırılan kısım romanın mekân bütününü oluşturur. Romanın başkahramanı Başkomiser Nevzat, tarihe meraklı olduğu için tarihi bir semt olan Balat'ta yaşar. (s.16). Yine İstanbul'un en eski semtlerinden olan Samatya'ya sevgi duyar:

"(...) Yaşadığım Balat kadar olmasa da hep sevmişimdir Samatya'yı; İstanbul'u İstanbul yapan kadim semtlerden biridir." (s.16).

Başkomiser Nevzat, roman boyunca yalnız suçluları araştıran bir dedektif değil, İstanbul'u mekân bağlamında da okuyucuya tanıtan bir tarihçi gibidir. Yazar, kurgu içerisinde Nevzat'a yardımcı olarak da İstanbul şehir tarihini çok iyi bilen Topkapı Müzesi müdiresi Leyla Barkın'ı tayin etmiştir. Nevzat'ın İstanbul şehir tarihine dair ayrıntılarda tıkandığı yerlerde devreye Leyla Barkın girer.

Romanda, mekânları şekillendiren, cinayetlerdir. Yedi cesedin, İstanbul'un farklı tarihi mekânlarına bırakıldığı yukarıda da belirtilmişti. Bu mekânlardaki tarihi yapılar, cesetlerin bırakılmasında önemli

birer belirleyendir. Cesetler dönemin hükümdarı ve hükümdarın yaptırdığı önemli bir yapıyı işaret eder. Bu durumda düzenleme şu şekildedir:

1. Kral Byzas: Sarayburnu
2. Constatinus: Çemberlitaş sütunu
3. II. Teodosius: Altınkapı
4. I. Justinianus: Ayasofya
5. Fatih Sultan Mehmed: Fatih Camii
6. Kanuni Sultan Süleyman: Süleymaniye Camii (Hükümdar olmasa da mimari anlamda dönemin en önemli ismi olan Mimar Sinan da bu bölümde anılır ve ceset de Süleymaniye Camii'nin yanında bulunan Mimar Sinan Türbesi'nde bulunur.)
7. Atatürk: Sarayburnu'ndaki Atatürk Heykeli (Sarayburnu, ilk cesedin bırakıldığı yerdir. Katiller, yedinci cesedi başladıkları yere bırakmayı uygun bulmuşlardır. Ancak yedinci cesette işaret edilen dönem, farklılaşır. İlk ceset, Kral Byzas dönemini işaret ederken, yedinci ceset kronolojik akışa uygun olarak, İstanbul'un Cumhuriyet dönemindeki zamanını işaret eder.).

Yazar, bu yedi ana mekânı kullanarak, İstanbul'un Kral Byzas döneminden Cumhuriyet dönemine kadar olan sürecinde kolektif belleğe ait birçok mekânı romana dâhil eder. Bunu yaparken de yedi bölüme ayırdığı romanın her bir bölümünün başında bir tarihi kurgu kullanır. Bunlar her bölüm başında yaklaşık iki veya üç sayfadan oluşur. Üstkurmaca olarak değerlendirilebilecek bu bölümlerden birincisinde Kral Byzas'ın Tanrı'ya bir boğa kesip kurban ettiği bir sahne tasvir edilir. Daha sonra da bu bölümde tarihi yarımadada nasıl bir tahribat yapıldığı vurgusu sürekli dile getirilir. Romanın bu bölümü boyunca Bizans'ın efsanevi tarihine ve buradaki ilk yerleşime dair bilgiler verilir (s.47)

Şehir tarihine dair bilgilerin yanısıra, Küçük Ayasofya, Hipodrom, Sultanahmet Meydanı, Ayasofya gibi pek çok tarihi mekân bu bölümde anılır. Bunun yanında herkesin çok bilmediği Molla Zeyrek Camii(s.57) gibi mekânlar da zikredilir.

İkinci bölümde imparator Constantinus'un Çemberlitaş sütununu inşa ettikten sonra kırk gün kırk gece süren bir şenlik düzenlediği ve Tanrı'ya şükran duygularını ilettiği bir sahne tasvir edilir. Burada da yine yer yer varlığını koruyan ama tehlike altında olan ve herkesin bilmediği mekânlara da yer verilir. Bunlardan Atik Ali Paşa Camii (s.104)., 2. Mahmud Türbesi (s.114), Dikilitaş (s.162), Türk İslam Eserleri Müzesi'nde bulunan İbrahim Paşa Sarayı (s.168) gibi mekânlar dikkat çekerler.

Üçüncü bölümde imparator II. Teodosios'un atının üstünde vakur bir eda ile, inşa ettirdiği Altınkapı'dan şehre girişi tasvir edilir. Burada da yine şehir tarihi için önemli olan Ivaz Efendi Camii (s.229), Yedikule Zindanları (s.280), Fatih'teki Kız Taşı (Markianos Sütunu) (s.309) gibi mekânlara yer verilir.

Dördüncü bölümde Roma imparatoru Justinianos'un beş yılda yapımı tamamlanan Ayasofya önünde sevgilisi Teodora ile mabede gururla bakışı tasvir edilir. Bu bölümde de Cafer Ağa Medresesi(s.324), Soğuk Çeşme Sokağı (s.329), Aya İrini Kilisesi (s.329), Köprülü Mehmed Paşa Camii (s.351)'ne yer verilir.

Beşinci bölümde Fatih'in İstanbul'u fethettikten sonra Ayasofya'da ellerini semaya açıp, bu başarısından dolayı Allah'a şükrettiği bölüm tasvir edilir. (s.405-406-407). Beşinci bölümde mekân ağırlıklı olarak Fatih Camii ve Mimar Sinan'ı türbesidir.

Altıncı bölümde, Kanuni Sultan Süleyman'ın Mimar Sinan ile birlikte, inşası tamamlanan Süleymaniye Camii'nin açılışındaki şükür ve sevinçleri tasvir edilir (s.497-498-499). Bu arada Mihrimah Sultan Camii'nin inşasında Mimar Sinan'a ilham olan Kanuni'nin kızı Mihrimah Sultan'a duyduğu gizli aşka dair menkıbeye yer verilir. (s.504). Süleymaniye Camii de burada sıkça geçer.

Yedinci bölümde Nevzat, Yekta ve Demir'in denizden İstanbul'a bakarken hayal kırıklığı içinde bir film şeridi gibi gördükleri çocukluklarının İstanbul'unun nasıl bir tahribata maruz kaldığı tasvir edilir. (s.559-560) Bu kısım romanın çözülüşünün de gerçekleştiği kısımdır.

4.Bakış Açısı

"Toplum çürümüş, neresinden tutsak, elimizde kalıyor"

Yazar, romanın başından itibaren İstanbul'un yaşadığı tahribata vurgu yapar. Kolektif belleğe ait tarihi dokunun şahsi çıkarlar uğruna nasıl yok edildiğine dikkat çeker. Yöneticilerin bu konuda hiçbir şey yapmamasını, tahribata göz yummasını eleştirir. (s.58).

Tarihi yapıların hoyratça hırpalanması Nevzat'ın İSD binasının girişinde gördüğü bir İstanbul fotoğrafı üzerinden verilir:

"Büyük Bizans Sarayı'nın üzerine yapılan beş yıldızlı otelin oluşturduğu tahribatı, *Süleymaniye Camii'nin duvarlarını süsleyen eşsiz hat yazılarının bozulmaya yüz tutmuş halini, Bizans döneminden kalma Bukaleon Sarayı'nın çöplüğe dönmüş görünümünü, Kadırga'da yıkılmaya yüz tutmuş eski, ahşap İstanbul evlerini, Beyazıt'ta Roma sütunlarının üzerinde kadın iç çamaşırı sergileyen seyyar satıcıyı, Marmaray kazısında alelacele kazılan antik limanın içler acısı durumunu, nakışlı mermerine siyah yağlı boyayla, "En büyük asker bizim asker yazılmış Osmanlı çeşmesinin trajikomik halini, Topkapı Sarayı'nda paslanan antika silahları, çürüyen resimleri, giysileri "* (s.55) gösteren bu fotoğraf şehrin içine düştüğü trajik durumun özeti gibidir.

Romanda, yapımı 2014 yılında tamamlanmış olan Haliç Metro Köprüsü'nün şehrin siluetine zarar verdiğine yönelik eleştirel yaklaşım da yine Namık Karaman üzerinden aktarılır:

> *"Hem şu Haliç'teki eylem neymiş bakalım?"*
>
> *"Büyük suç," dedi Namık alaycı bir gülümsemeyle. "Metro yolu için Haliç'in üzerine yapılacak köprüye karşı çıktık. Çünkü şehrin siluetini bozacaktı. Süleymaniye Camii'nin muhteşem görüntüsünü kirletecekti."* (s.59)

Yine Namık Karaman aracılığıyla yöneticilere eleştirel yaklaşım sürdürülür. İstanbul'un tarihi dokusunun korunmasına dair çalışmaların yetersizliği vurgulanır:

> *"Sultanahmet bölgesinin Müze Adası'na çevrilmesi… Kültür Bakanlığı'nın nihayet aklı başına geldi. Yıllardır önerdiğimiz projeyi sonunda gündeme aldılar."* (s.61)

Yukarıdaki alıntılar yazarın, roman içerisine serpiştirdiği eleştirel yaklaşımlar. Romanın başından sonuna kadar, maktullerin ortadan kaldırılan bedenleri ile birlikte İstanbul'un da para kazanma hırsı ile hareket eden insanların elinde nasıl yavaş yavaş öldürüldüğüne vurgu yapılır.

Sonuç

İstanbul Hatırası romanı, olay örgüsüyle karmaşık bir roman olarak dikkat çeker. Romanın iki cephesi vardır: Birincisi klasik bir polisiye romanda görülen dedektifin katili arama çabaları, ikincisi İstanbul'un Bizans, Roma ve Osmanlı dönemindeki mimarisine maktullerin cesetlerinin bırakıldığı mekânlar üzerinden yapılan göndermelerdir. Her ikisi birleştiğinde romanda iç içe geçmiş bir olay örgüsü oluşur.

Roman, yedi günlük bir zaman diliminde geçer. Yedi güne sığdırılan yedi cinayet üzerinden ilerleyen romanda tarihi olaylar da işin içine girdiğinde parçalanmış bir zamandan söz etmek mümkündür. Maktullerin avucuna bırakılan sikkeler aracılığıyla geri dönüşlerle, İstanbul'un farklı dönemlerine gidilerek, o dönemde inşa edilmiş yapıların geçmişleri irdelendikten sonra tekrar gerçek zamana dönülür.

Romandaki mekânlar, polisiye romanın gizem ve gerilimine bağlı olarak kapalı mekânlardır. Şüpheli bulunan şahıslarla görüşülen mekânlar bu bağlamda değerlendirilebilir. Bunun yanında tarihi mekânlarda kurgu içerisinde geriye dönüşlerle ve ana kurgudan farklı bir biçimde sikkeler aracılığıyla roman dâhil edilir. Tarihi mekânlarla esas olay arasındaki bağlantı da romanın her bir bölümünde Sarayburnu'na ilk yerleşim, Çemberlitaş Sütunu, Altınkapı, Ayasofya, Fatih Camii, Süleymaniye Camii gibi yapıların inşası esnasındaki bir sahnenin tasviriyle kurulur.

Romanın şahıs kadrosu çok geniş değildir. Klasik polisiye roman kurgularında olduğu gibi cinayetlerin izini süren bir polis ve yardımcıları vardır. Roman boyunca şüpheli olarak görülen ve birtakım ipuçlarının kendilerini işaret ettiği kahramanlar sorgulanır. Sonuç olarak hiç beklenmedik iki şahsın katil olduğu anlaşılır. Cinayetin beklenmedik bir biçimde sonuçlanması Ahmet Ümit'in polisiye romanlarının alışılmış özelliklerinden biridir.

Romanın en dikkat çeken yönü, yazarın İstanbul'un tarihi dokusunun bozuluşundan duyduğu endişeyi ön plana çıkarmasıdır. Bu bağlamda yazar, yöneticilerin duyarsızlığına ve şehri bekleyen tehlikeye her fırsatta vurgu yapar. Bu yönüyle bakıldığında İstanbul Hatırası romanının bir şehrin tarihi dokusunun yok edilişine duyulan tepkinin ürünü bir eser olduğunu ve bu tepkinin de en az romanın polisiye kurgusu kadar öne çıktığını söylemek mümkündür.

Kaynakça

AYTAÇ, Gürsel(2012), *Çağdaş Türk Romanı Üzerine İncelemeler,* Ankara: Doğu Batı Yayınları.

ÇELİK, S. Dilek Yalçın(2005), *Yeni Tarihselcilik Kuramı ve Türk Edebiyatında Postmodern Tarih Romanları,* Ankara: Akçağ Yayınları.

ECEVİT Yıldız(2006), *Türk Romanında Postmodernist Açılımlar,* İstanbul:İletişim Yayınları.

GEZER, Habibe (2006) *Türk Edebiyatında Polisiye Roman ve Ahmet Ümit'in Polisiye Roman Kurguları,* Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi ,Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta.

GÜLGÛN, Serpil (26 Eylül 2002), "Polisiye, edebiyatın piçi değil, kremasıdır", *Milliyet Gazetesi.*

OKTAY, Nilüfer (21 Eylül 2003), "Okurla Satranç Oynamam", *Milliyet Gazetesi*

ÖZKARTAL, Miraç Zeynep (5 Haziran 2010), "Yedi Günde Yedi Cinayet", *Milliyet Gazetesi.*

SAĞTÜRK, Tan (9 Haziran 2013), "Her insan potansiyel bir katildir", *Radikal Gazetesi.*

SAYIN, Özer (Aralık2010-Ocak 2011) “Edebiyatın asıl amacı insan ruhunu anlamaktır.”, *Notos Öykü Dergisi*, C:25.

ÜMİT,Ahmet (2010) İstanbul Hatırası, İstanbul: Everest Yayınları.

ÜMİT, Ahmet (17 Mart 2006), “Yazar Suça Tanrı Gibi Bakmalıdır”, *Radikal Gazetesi.*

19. YÜZYILA AİT BAZI CÖNKLERDE BAĞLAMA GRUPLARININ İMLASI ÜZERİNE BİR İNCELEME[59]

Dr. Öğretim Üyesi Yasemin ÇELİK

Mustafa Kemal Üniversitesi

Öz

Bu çalışmada, Osmanlı dönemindeki bağlama gruplarının sıra dışı imlası üzerinde durulmuştur. Arap harfli metinlerde bağlama grubu yapılırken, sözcüklerin arasına genellikle bir "و"eklenir ve bu işareti, Arap harfli metinlerde, Latin harflerine aktaran araştırmacılar, ünlüyle biten sözcüklerden sonra "*vu / vü*", ünsüzle biten sözcüklerden sonra ise *u/ü* biçiminde okumayı tercih etmişlerdir. Ancak Osmanlı döneminde bu genel görünümün dışında bazı metinlerde bağlama gruplarının yazımıyla ilgili sıra dışı durumlar da dikkati çekmektedir. Bu çalışmada, bağlama gruplarının imlası, cönk yazarlarının cönk metinlerindeki uygulamaları bakımından ele alınmıştır. Bu metinlerde, bağlama gruplarının bazen "و"ile bazen de "ى" ile yazıldığı görülmektedir. Çalışmaya malzeme olarak 19.yüzyılda hazırlanmış olan iki cönk metninden (Cönk 51 ve Cönk 151) yararlanılmıştır. Çalışmada, bağlama gruplarının imla özellikleri incelenirken, Osmanlıcanın "bilinen" imlasının dışında kalan kullanımlar yani yalnızca "ى" ile yazılanlar üzerinde durulmuştur. Çalışmada bağlama grupları ile ilgili tespitlerimiz, dönemin imla uygulamaları hakkında olduğu kadar dönemin sözlü dil özellikleri hakkında da fikir sahibi olmamıza olanak sağlayacaktır.

Anahtar Kelimeler: Cönk, Osmanlıca, bağlama grupları, imla, sözlü dil.

Giriş

Türkçe, bilinen ilk devirlerinden günümüze kadar her bakımdan bazı değişikliklere, gelişmelere uğramış ve bu değişim, gelişmeler dönemlere ayrılarak incelenmiştir. Bu dönemlerden biri olan Batı Türkçesi üç döneme ayrılmaktadır (Gümüşkılıç, 2008: 275-276):

- Eski Anadolu Türkçesi (13.-15. yüzyıllar)
- Osmanlı Türkçesi (16.-20. yüzyıllar)
    - Başlangıç Devri Osmanlı Türkçesi (15.-16. yüzyıllar)
    - Klasik Osmanlı Türkçesi (16.-19. yüzyıllar)
    - Yenileşme Devri Osmanlı Türkçesi (19-20. yüzyıllar)
- Türkiye Türkçesi (20. yüzyıl- …)

[59]Bu çalışmada yararlanılan yöntem ve malzeme, "19. Yüzyıla Ait İki Cönk Metni, Söz Varlığı ve İmla Özelikleri" adlı doktora tezine dayanmaktadır.

13.-15. yüzyıllar (EAT) dudak uyumunun bulunmadığı, 17. yüzyıl (OSM) uyumların gerçekleşmeye başladığı bir geçiş dönemi, 18. yüzyıl ise, dudak uyumlarının artık düzenli hâle gelmeye başladığı bir dönemdir. Dolayısıyla da 18. yüzyılda düzlük-yuvarlaklık uyumu sağlanmıştır. Dudak uyumunun 18. yüzyılda düzenlendiğini göz önünde bulunduran Hayati Develi, bu dönemi "Yeni Türkiye Türkçesi"nin başlangıcı olarak kabul etmiştir (Develi, 1998: 30). Németh de (1980-81) 18. yüzyılın, artık bugünkü standart yazı dilimize temel teşkil eden "Yeni Türkiye Türkçesi"nin ses düzeninin esaslı olarak oluştuğu bir dönem olduğunu ve söz konusu dilin temelinde İstanbul ağzının olduğunu ve bu ağzın Rumeli ağzı olduğunu ifade etmiştir.

18. yüzyılda dudak uyumu, büyük oranda, her ne kadar çözülmüşse de kalıplaşmış Arap harfli imla özellikleri, uyum sağlanan ekleri göstermede yetersiz kalmıştır (Develi, 1999: 456). Yani, bu gelişmeyi kalıplaşmış Arap imlasıyla, Arap harfli metinler üzerinden sağlıklı bir biçimde takip etmek güçtür. Bu konuda dil tarihi araştırmacıları *transkripsiyon metinleri* denilen çoğu Latin harfleriyle yazılmış metinlerden, gramerlerden, sözlüklerden ve Arap harfli Osmanlı metinlerinden yararlanırlar (Develi, 1998: 28). Bu yüzyılda kalıplaşmış olan imlânın dışına çıkılan, özellikle halk diliyle yazılan veya müstensihi çok bilgili olmayan bu metinler, bize 18. yüzyılın ses düzeni özellikleri hakkında bilgiler vermektedir (Develi, 1998: 29).

18. yüzyılda Yeni Türkiye Türkçesindeki gelişim büyük ölçüde, konuşma dilinde kendini göstermektedir. Bunun yanında Hayati Develi, "standart" diyebileceğimiz bir yazı dili ve bunun yerleşik imlâ kaideleri de oluştuğu için 18. yüzyılda konuşma dili, yazı dili ve okuma dili olmak üzere üç ayrı dil grubunun olduğuna değinmiştir (Develi, 1998, :27) Develi, böyle bir sınıflandırmanın "dil-imlâ" ve "imlâ-telaffuz" ikiliklerini ve bunlar arasındaki ilişkilerin ele alınmasını gerektiğini, zamanla sese dayalı doğal dil ile yazı dili ve imlâ arasındaki ayrışma ile yazılı metin ile bunun okunması arasındaki ayrışmanın kaçınılmaz olarak her dilde karşımıza çıktığını ifade etmiştir (Develi, 1998, :27).

Türkçede (ayrıca İspanyolca, Rusça ve Arapçada) sözcükler, genellikle telaffuzlarına uygun olarak yazıya aktarılmışlardır (Gümüşkılıç, 2008: 273). Ancak Arap alfabesinin "standart" imlası, yazılı dilde Türkçenin imlası ve telaffuzu arasında farlılıkların ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bu durum, daha önceki dönemlerde (Eski Anadolu Türkçesi, Osmanlı Türkçesi vb.) daha yoğun olarak görülmekle beraber Türkiye Türkçesinde de devam etmiştir.

Türkiye Türkçesinin tarihi dil araştırmalarında takip edilebilen bir yazı dilinin yanında *canlı bir kaynağı* olmayan konuşma dili asıl merak konusudur. Günümüzde İstanbul ağzına dayanan ortak yazı dilinin tarih içindeki fonetik ve morfolojik gelişme ve değişmelerin takip edilmesi, dille ilgili problemli noktaların aydınlatılması bakımından önemlidir (Yağmur, 2014: 203). Ancak bu değişme ve gelişmeler, yazılı metinlerden kısmen tespit edilebilmektedir. Çünkü yazı dili, sözlü dilin hareketliliğine rağmen, daha yavaş ilerlemiş, gelişme ve değişmeler de daha yavaş olarak belirli süreçlerde ve belirli ölçülerde gerçekleşmiştir. Kartallıoğlu bu durumu, Türkçedeki sözlü dilde gerçekleşen değişmelere rağmen imlanın uzun süre kalıplaşmış olarak devam etmesine bağlamış ve bu değişme ve gelişmelerin, yazılı metinlerden kısmen tespit edilebileceğini ifade etmiştir. Ayrıca Kartallıoğlu, bu tespitlerin harekeli ve bazı özel işaretlemelerle 15. ve 16. yüzyıldan sonra hazırlanan bazı çalışmalarla (sözlük, gramer vs.) sağlanabileceğini belirtmiştir (Kartallıoğlu: 2007: 86). Bu

yüzyıllardan sonra ise, Osmanlı imlası, genellikle telaffuzla bağlantılı olmuştur. Ancak bunun yanında bazı durumlarda, imlanın, az da olsa, telaffuza uydurulduğu görülmüştür.

Osmanlı Türkçesinde yazılı dil-sözlü dil karşıtlığını görebileceğimiz en az çeviri yazılı metinler kadar değerli veri kaynaklarından biri de cönklerdir.

Cönkler esas itibarıyla, derleyen kişinin belli olmadığı ve çok çeşitli konularda ve görünümlerde parçaların düzensiz olarak kaydedildiği "not defterleri"dir. Günümüzde Âşık Edebiyatı ve birçok folklor örneklerinin yazılı kaynaklarının başında cönkler gelmektedir. Birer Halk Edebiyatı kaynağı olan bu metinler, dönemin dili hakkında da geniş bir malzemeye olanak sağlaması bakımından dil araştırmalarında önemli bir yere sahiptir. Cönklerde, yazılı dil aracılığıyla başta dönemin imla özellikleri olmak üzere, cönk yazıcılarının kendi telaffuz ve özellikle ağız özellikleri hakkında bilgi sahibi olabilmekteyiz.

Bu çalışmada "19. yüzyıl"a ait cönk metinlerinde yer alan bağlama gruplarının imlası üzerinde durulmuştur. Buna göre Milli Kütüphane kayıtlarında bulunan 51 ve 151 numaralı cönkler çalışmaya malzeme olarak alınmıştır. İncelenen bu cönk metinlerinde, Klasik Osmanlı Türkçesinin "standart" imlası ve dönemin sözlü dilini yansıtan bazı dil özelliklerinin bir arada bulunduğu görülmüştür. Bu çalışmada bu cönk metinlerindeki bağlama grupları üzerinde durularak bugün Türkiye Türkçesi için tipik olan dil bilgisi özelliklerinin yazılı dile yansıyıp yansımadığı veya başka bir deyişle, cönk gibi malzemelerdeki "yanlışlıklar"ın ve genel dilden "sapmalar"ın Türkiye Türkçesinin temeli olup olmadığı tespit edilmeye çalışılmıştır.

Bu çalışmada, Osmanlı dönemindeki bağlama gruplarının "sıra dışı imlası" üzerinde durulmuştur. Bilindiği üzere Arap harfli metinlerde bağlama grubu yapılırken, sözcüklerin arasına genellikle bir "و" eklenir ve bu işareti, Arap harfli metinlerde, Latin harflerine aktaran araştırmacılar, ünlüyle biten sözcüklerden sonra "*vu / vü*", ünsüzle biten sözcüklerden sonra ise *u/ü* biçiminde okumayı tercih etmişlerdir. Ancak Osmanlı döneminde bu genel görünümün dışında bazı metinlerde bağlama gruplarının yazımıyla ilgili farklı durumlar da dikkati çekmektedir. Çalışmada, bağlama gruplarının imlası cönk yazarlarının cönk metinlerindeki uygulamaları bakımından ele alınmıştır. Söz konusu metinlerde, bağlama gruplarının bazen "و" ile bazen de "ی" ile yazıldığı görülmektedir.

Bu çalışmada, bağlama gruplarının imla özellikleri incelenirken, metinlerde geçen ve genel imla eğilimi dışında bir özellik göstermeyen bağlama grupları değerlendirilmemiş; yalnızca Osmanlıcanın "bilinen" imlasının dışında kalan kullanımlar yani yalnızca "ی" ile yazılanlar üzerinde durulmuştur. Çalışmada bağlama grupları ile ilgili tespitlerimiz, dönemin imla uygulamaları hakkında olduğu kadar dönemin sözlü dil özellikleri hakkında da fikir sahibi olmamıza olanak sağlamaktadır.

Buna göre metinlerde yer alan bağlama grupları şöyle sıralanabilir:

1. *ı/i*(ی) ile Kurulan Bağlama Grupları

Çalışmada *ı / i* (ی) ile yazılan bağlama grupları gösterilirken, bunların yazılışı ve okunuşuna müdahale etmemek adına, öncelikle özgün metindeki Arap harfli yazımları, ardından transkripsiyonları

çalışmaya eklenmiş; bunların bağlama unsuru olduğunun daha iyi anlaşılması adına kendisinden önceki ve sonraki sözcükler ayrı olarak gösterilmiştir.

Buna göre, incelenen cönk metinlerindeki bağlama gruplarını şunlardır:

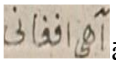 āh ı efġān

āh ı elem

āh ı enîn

āh ı feryād

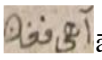 āh ı fiġān

āh ı nāle

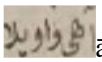 āh ı vāveylā

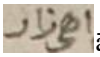 āh ı zār

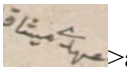 >ahd i mîsāḳ

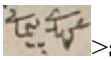 >ahd i peymān

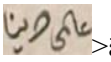 >ālem i dünyā

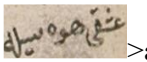 >aşq ı heves

bayı gedā

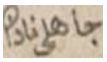 cāhil i nādān

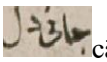 cān ı dil

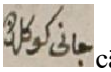 cān ı gönülden

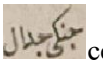 ceng i cidāl

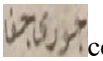 cevr i cefā

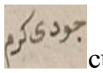 cūd ı kerem

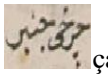 çarḫ ı çenber

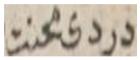 derd i miḥnet

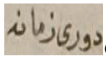 devr i zamān

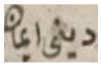 dîn i imān

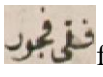 faq ıfücūr

feryād ı fiğān

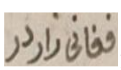 fiğān ı zār

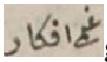 ğam ı efkār

ğıll ı ğışş

ḥalḳ ı >ālem

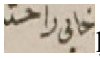 ḫāy ı rāḥat

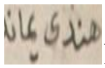 hind i yemendir

>ır® ı wayā

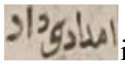 imdād ı dād

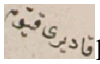 ḳadir i ḳayyūm

lāle i sünbül

mihr i māh

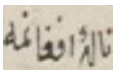 nāle i efğān

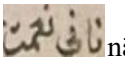 nān ı ni>met

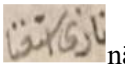 nāz ı istiğna

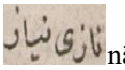 nāz ı niyaz

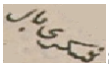 şeker i bal

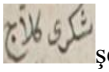 şeker i güllaç

şems i ḳamer

şems i māh

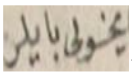 yoxsul ı bay

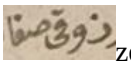 zevḳ i ṣafā

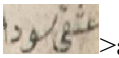 >aşḳ ı sevdā

2.*ı/i*(ی) ile Kurulan Bağlama Gruplarının Metinlerdeki Kullanımları

ı/i ile kurulan bağlama guruplarını, metinler üzerinden takip edebilmek ve bu yapıların bağlama işleviyle kullanıldığını daha açık bir biçimde görebilmek için, bunlarla ilgili olarak bazı beyitlerden sınırlı sayıda örnekler verilmiştir[1]. Bunlar:

- *mübtelāyım ḫāṭırımdan fikr-i yār eksik degil*
  *nâzlı yāri görmeyeli **āh ı zār** eksik değil*

  ***cāhil i nādān** ile ṣaḳın etme ülfeti*
  yā elinden yā dilinden bir zarār eksik değil

  (>āşıḳ ömer)
- *gün-be-gün artmaḳda **āh ı fiġān**ım*
  mevlām inṣāfını virir mi bilmem

  (>āşıḳ ömer)
- *şita geçdi yaz irişdi nev-bahār eyyāmıdır*
  *açıldı **lāle i sünbül** gül>izār eyyāmıdır*

  (>āşıḳ ömer)
- *rā½ıyız ḥükm-i ğazāya ḳā'iliz taḳdîrine*
  ***ḳadir i ḳayyūm** olan sulṭāna bağlu başımız*

  (>āşıḳ ömer)
- *müştāq daxı zülfüŋ olalı gice gündüz*
  *mihriŋle mühim geçmededür **devr i zamānı**m*

  (>āşıḳ ömer)
- *revā mı bu deŋli **nāz ı istiğnā***
  ḫuṣūṣā ola ben kitābîlerden

  (>āşıḳ ömer)
- *niçe bir **ceng i cidāl** etsem gerek ağyār ile*
  cānıma kār eyledi ğavğādan el çekdim yeter

  (>āşıḳ ömer)

[1] *lāle i sünbül* ve 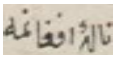 *nāle i efğān* bağlama grubu ise, hemze ile kurulmuştur.

- *gel benim ol **zevḳ i ṣafā** sürelim*
  benim muḥabbetim ṭaṭlı dildedür

(ḳuloġlu)

- *güzel olan herbir dil-ber*
  ***cevr i cefā** etmemeli*

(seyrānî)

- *seyrānîniŋ işi **fiğān ı zārdır***
  bilmezseŋ bu luğazı biŋ >ardır

(seyrānî)

- *ṣādıḳsaŋ sözüŋe ben de emînim*
  *dāmi derseŋ arṭar **āh ı enînim***

(seyrānî)

- *derūnda zār ider bu dil*
  *ḳalbiŋden **ğıll ı ğışşı** sil*
  bu dünyā kāfire >adîl
  mü'minlere zehir şehdi

(seyrānî)

- ***derd imiḥnet** ile çıḳdım dağına*
  na®ar etdim hem ṣoluna ṣağına

(ḥüseyin)

- *ey lebleri mercan şîrîn zebānım*
  *pesend eyler saŋa **yoxsul ı baylar***

(şākirî)

- *defteriŋe yaz efendim āsitānda kemterim*
  *kemteriŋe eyle yārim her zamān **imdād ı dād***

(şākirî)

- *mey içer mawbūb süd hem hep işi **faq ı fücūr***
  deyü bühtān eyleyüp cümle günāhım aldılar
  *siyāh îçekdikleriŋ hep yüzi **şems i māh** içün*
  bu seri ben terk iderim>āqıbet ol şāhiçün

(siyāhî)

- *bir aḳçe ger ziyān etseŋ*

*idersiŋ **āh ı vaveyla***

(>abdî)

- ***āh ı feryād** idüp ṣaḥrā-be-ṣaḥrā*

  bir zamān ben gezdim mecnūn ḳıyāfet

(gevherî)

- *ne ḥāldir ḫāllerīŋ ey melek sîmā*

  *meftūnuŋ olmuşdur hep **bay ı gedā***

  *ağyār-ile ider **zevḳ i ṣafāl**ar*

  nazikâne idüp şîrîn edālar

(gevherî)

- *nigārıŋ dünki sözünden o gele saŋa isḥāḳ*

  *ṣaymazdı>**ahd i peymānı** unutmuşdı aŋa gelmez*

(isḥāḳ)

Sonuç

Yazılı ve sözlü dil, her ne kadar değişik şart ve özellikleri bünyelerinde barındırsalar da aynı hareketin değişik kolları olarak ortaya çıkarlar. Bu nedenle sözlü ve yazılı dil arasında hem farklılıklar hem de az veya çok düzenli bağlar bulunmaktadır. Dolayısıyla her ikisinin de, dilbilimsel çalışmalarda eşit değerlere sahip unsurlar olarak değerlendirilmesi, dilin sadece sözlü dilden ibaret olmadığının bilinmesi, ancak sözlü dilin de tamamen ihmal edilmemesi gerekmektedir (Johanson, 2001: 216).

Çalışmamız öncelikle bir söz varlığı ve imla-telaffuz araştırması olmakla birlikte, dönemin dilsel eğilimlerini de içermektedir. Bu dönemindeki dilsel eğilimler ise Türkiye Türkçesinin hazırlayıcısı durumundaki gelişmeler olarak değerlendirilebilir.

Bugüne kadar Türkiye Türkçesinin sözlü dili üzerine yapılan çalışmalar, sınırlı düzeyde kalmıştır. Çalışmalar, daha çok standart yazı dili üzerine yapılmış, sözlü dilin gramer ve söz varlığı özelliklerine çok seyrek, tesadüfi ve ikincil olarak yer verilmiştir. Sözlü dil üzerine yapılan çalışmalar ya edebiyattaki halk dili ya da günlük dil unsurları, ağızlarla ilgili çalışmalar ve üslup yorumları yönünde olmuştur (Johanson, 2001: 216). Tabi bazı gramer, sözlük, cönk vb. çalışmalar da dönemin yazılı ve özellikle sözlü dili hakkında fikir vermesi bakımından oldukça önemlidir[2]. İşte cönk metinleri bu farklı telaffuz şekillerinin yazı dilindeki standart imlanın aksine yazıda da kendine yer bulduğu ve bu bakımdan da standart Osmanlı metinlerindeki imlanın konuşmaya daha yakın alternatiflerini sunan metinlerden biridir.

Çalışmada Türkiye Türkçesindeki dilsel eğilimler, cönk metinleri üzerinden incelenmiştir. Cönkler, genellikle şairlerin kendi şiirlerine ya da başkasının şiirlerine yer verdiği uzunlamasına açılan, içinde

[2]Bunlara ayrıca, Ll. B. Swift'in (1963) eğitimli Türklerin konuşmasına ve söz diziminde konuşma dilinin bürün özelliklerine yer verdiği grameri de eklenebilir (Johanson, 2001: 215).

farklı türlerin (yemek tarifi, ebced hesabı, rüya tabirleri vb.) de yer aldığı not defterleri olarak tanımlanabilir (Duymaz, 2016: 18).

Sözlü gelenekte, sözlü geleneğin olanakları içerisinde yazılı dile aktarılarak oluşturulan cönkler, doğal olarak ortaya çıktığı sözlü kültürün pek çok özelliğini de yazılı dile yansıtmıştır. İşte bu nedenle, cönklerde hem sözlü kültür ürünlerini (mani, destan, koşma, türkü vb.) hem de sözlü dilin ses ve biçimsel özelliklerini cönklerin imlasında büyük oranda görmekteyiz.
Cönklerde devrin mektep-medrese görmüş seçkin sınıfların kullandığı yazım biçimi yani klasik imla kullanılmamaktadır (Duymaz, 2016: 19). Klasik cönkler, karmaşık bir imlaya sahiptir. Ayrıca düzenleyen kişi ve/veya kişilerin eğitim düzeyine paralel olarak hat bakımından da çoğunlukla seçkin ürünler değildirler (Köksal, 2016: 36). Bu durumu Köksal, cönkleri düzenleyen kişi ve/veya kişilerin çoğunu kısal kesimde yaşayan, az çok okumuş, şiir meraklısı, belki bir kısmı "ârif" diyebileceğimiz, halk ve divan edebiyatı ürünlerini bilen, bunları okuyup anlayabilen ve eserlerine katabilecek bir kültür düzeyine sahip olmalarına dayandırmaktadır (Köksal, 2016: 38). Duymaz ise, cönklerdeki bu imla farklılıklarını, "Sözün seyyalliği ve değişkenliğinin, bir anlamda yazıda da kendini ifade edişi" olarak değerlendirmektedir (Duymaz, 2016: 19).Dolayısıyla cönklerde belirli bir imla düzeninin bulunmadığı söylenebilir. Çünkü cönkleri hazırlayan kişi ya da kişiler gerek Arapça, Farsça gerekse Türkçe sözcüklerde, imla kaygısı taşımamışlardır. Bu durumu, cönk hazırlayıcısının aynı sözcüğü yazarken farklı farklı imlaları tercih etmesinde görmekteyiz: *wasret / xasret/ wasret* (حسرت/خسرت/حسرهت), *elveda / elvedā'* (الودا/الوداع), *-aç / 'aç- / aş-* (اش /عچ /اچ), *ab-ı wayāt / abu wayāt* (ابی‌حیات /ابوحیات), *wazret-i, adem* (حظرتی‌ارم), *>āşık-ı śādıq* (صادق‌عاشقی) *vb.*

Cönklerde sözcüklerin imlası konusunda gösterilmeyen/gösterilemeyen "özen"in cönklerdeki bağlama gruplarının imlasında da olmadığı görülmektedir. Şöyle ki, bağlama grubunu oluşturan sözcüklerin arasına kimi zaman و, kimi zaman da ی sesinin yazıldığı görülmüştür. Dolayısıyla da bağlama gruplarının oluşturulma biçiminde de tam bir tutarlılık yoktur *(cevr ü cefā / cevr i cefā, devr ü zamān / devr i zamān vb.)*. Çalışmada "standart imla"dan farklı olarak yalnızca *ı/i*(ی) ile yazılan bağlama grupları üzerinde durulmuştur. Ancak bunun yanında *lāle i sünbül* ve *nāle i efğān* bağlama gruplarının ise, hemze ile kurulduğu görülmüştür.

Bağlama gruplarının yazımında görülen bu durum, sırasıyla Āşık Ömer (7),Seyrānî (4),Gevherî ve Şakirî (2), Kuloğlu, Hüseyin, Siyahî, Abdî ve İshak'ın (1) şiirlerinde karşımıza çıkmaktadır. Dolayısıyla farklı kullanımların Āşık Ömer ve Seyrānî'de en fazla; Kuloğlu, Hüseyin, Siyahî, Abdî ve İshak'ta ise en az olduğu görülmektedir.

Buna göre, Osmanlı Türkçesinin "standart" imlasından farklı olarak iki sözcüğün *ı/i* (ی) ile birbirine bağlandığı bu bağlama gruplarındaki bu yazım özellikleri, cönkleri hazırlayanların

- Osmanlı imlasını yeterince bilememeleri (eğitim düzeyleri),
- Duydukları ve telaffuz ettikleri biçimde yazmak istemeleri,
- Sözlü ve yazılı dilin özelliklerini birbiriyle karıştırarak yazılı dilde sözlü dilin kurallarını uygulamak istemeleri,
- Bağlama gruplarını Farsça tamlama gibi düşünüp, Farsça tamlamaların kurallarına göre bağlama grubu oluşturmaları,
- Cönklerde isimi geçen şairlerin (Seyrānî, Gevheri, Āşık Ömer vb.) kendi şiirlerini kaleme alırken imlaya pek fazla bağlı kalmamaları,

biçiminde açıklanabilir.

Cönklerle ilgili daha net bilgilere ulaşmak için, örneğin, Milli Kütüphane'deki yaklaşık altı yüz cönklük koleksiyonla, özel kütüphanelerdeki (M. Sabri Koz veya İlter Uzel özel kütüphanesi gibi.) cönkler ayrıntılı olarak incelenebilir. Ayrıca şunu da belirtmek gerekir: Bu zamana kadar Türkiye ve dünya kütüphanelerinde yer alan cönkler üzerine bütünlüklü olarak çalışılmadığı gibi, bu cönklerin genel dökümü de yapılmamıştır. İlk cönk metniyle karşılaşılan 15. yüzyıldan, son cönk metinleriyle karşılaşılan XX. yüzyıl başına kadarki beş yüz yıllık malzemenin dil, edebiyat ve kültür tarihi araştırmaları için bütünlüklü bir veriye dönüşmesi, Türkoloji alanına büyük bir katkı olacaktır.

Kaynakça

Adamoviç, M. (2009). *Floransalı Filippo Argenti'nin Notlarına Göre (1533) 16. Yüzyıl Türkçesi*, (Çeviren: Aziz Merhan). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Alptekin, A. B. (1987). "Fırat Havzası ve Doğu Anadolu'da Yazılmış Cönkler". *Fırat Havzası Yazma Eserler Sempozyumu*. Elazığ.

Cönk, Milli Kütüphane. Yazmalar Kataloğu: 06 Mil Yz Cönk 51. 136 varak. http://www.yazmalar.gov.tr/ (Erişim tarihi 10.11.2012).

Cönk, Milli Kütüphane. Yazmalar Kataloğu: 06 Mil Yz Cönk 151. 50 varak. http://www.yazmalar.gov.tr/ (Erişim tarihi 10.11.2012).

Çelik, Y. (2017). *19. Yüzyıla Ait İki Cönk Metni, Söz Varlığı ve İmla Özelikleri. Yayımlanmamış Doktora Tezi*. Çukurova Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Develi, H. (1998). "18. Yüzyıl Türkiye Türkçesi Üzerine". *Doğu Akdeniz Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Dergisi*. S.1.

Develi, H. (1998). *18. Yüzyıl İstanbul Hayatına Dair 'Risâle-i Garibe'*. İstanbul: Kitabevi.

Develi, H. (1999). "Osmanlı Türkçesi". *Osmanlı Ansiklopedisi*, C. 9, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.

Devellioğlu, F. (2003) *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Ankara: Aydın Kitabevi Yayınları.

Duman, M. (1995a). *Evliya Çelebi Seyahatnamesine Göre 17. Yüzyılda Ses Değişmeleri*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Duman, M. (1995b). "Türkiye Türkçesinin Tarihî Kaynaklarından Carbognano'nun Grameri ve İmlâ-Telaffuz İlişkisi Bakımından Önemi". *İlmî Araştırmalar*. İstanbul.

Duman, M. (1996). "Klasik Osmanlı Türkçesinde Konuşma Dili". *Türk Dil Kurumu, Uluslararası Türk Dili Kurultayı*. Ankara.

Duman, M. (1999). "Klâsik Osmanlı Türkçesinde Konuşma Dili". *III. Uluslararası Türk Dili Kurultayı 23-27 Eylül*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Duran, H. (2016). "Dana Dili Terimi ve Cönk Araştırmacılarının Karşılaştığı Bazı Problemler". *Milli folklor*. S. 111. Ankara.

Duymaz, A. (2016). "Sözün Yazılaşması Yazının Sözleşmesi: Cönkler". *Milli folklor*. S. 111. Ankara.

Erdal, T. (2016). "Cönklerde Sözlü Kültür Etkisi". *Milli Folklor*. Ankara.

Gülensoy, T. (2007). *Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü (A-N/0-Z)*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Gümüşkılıç, M. (2005). *18. yüzyıl Osmanlı Türkçesi Ses Hadiseleri (I-IV)*, (Yayınlayanlar: Şinasi Tekin, Gönül Alpay Tekin). *Doğu Dilleri ve Edebiyatlarının Kaynakları66, Türkçe Kaynaklar LVI., Harvard Üniversitesi, Yakın Doğu Dilleri ve Medeniyetleri Bölümü.*

Gümüşkılıç, M. (2008). "Orta Osmanlıcada imlâ-telaffuz ilişkisi". *Turkish Studies International Periodical Forthe Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*. Voluma 3/6.

Johanson, L (2001). "Araştırma Konusu Olarak Konuşulan Türkçe". Çeviren: Nurettin Demir. *İlmi Araştırmalar*. İstanbul.

Karaağaç, G. (2013). *Türkçenin Dil Bilgisi*. 2. Basım. Ankara: Akçağ Yayınları.

Karaağaç, G. (2015). *Türkçenin Ses Bilgisi*. İstanbul: Kesit Yayınları.

Kartallıoğlu, Y. (2007). "Tanzimat Gramerlerinde Bazı Eklerin İmlası ve Dudak Uyumu ile İlgili Uyarılar". *Bilig*. S. 43. Ankara.

Kartallıoğlu, Y. (2010). "XavierBianchi'nin 'DictionnaireFrançais-Turc' Adlı Sözlüğünde İmlanın Gizlediği Telaffuzlar". *Türkbilig*. S.20.

Kartallıoğlu, Y. (2011). *Klasik Osmanlı Türkçesinde Eklerin Ses Düzeni (16, 17 ve 18. yüzyıllar).* Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Kartallıoğlu, Y. (2017*). Osmanlı Konuşma Dili*. İstanbul: Kesit Yayınları.

Korkmaz, Z. (2009). *Türkiye Türkçesi Grameri Şekil Bilgisi*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Köksal, F. (2016). "Cönklerde Divan Şiiri, Divan Şiirinde Cönkler". *Milli folklor*. S. 111.

Németh, G. (1980-1981). "Bulgaristan Türk Ağızlarının Sınıflandırılması Üzerine". *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten*. Ankara.

Öztürk, J. (2009). *Hatay Ağzı. İnceleme-Metin-Sözlük*. Adana: Karahan Kitabevi.

Tulum, M. (2009). *Osmanlı Türkçesine Giriş*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.

Türkçe Sözlük (2011). 11. Baskı. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Ülkütaşır, M. Ş. (1967). "Halk Edebiyatı Araştırmalarında Cönklerin Değeri". *Türk Kültürü*, S. 60, Ankara.

Yağmur, Ö. (2014). "Erken Dönem Türkçe Transkripsiyon Metinleri ve Bunların Dil Araştırmaları Açısından Önemi". *FSM İlmî Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi, 4*, İstanbul: Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi Yayınları.

Yavuzarslan, P. (2010*). Şemsettin Sami Kâmûs-ı Türkî.* Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

ESİR ŞEHİR'DEN HÜR ŞEHİR'E KORKUNUN İNSANLARI

Öğ. Gör. Dr. Gülsün NAKIBOĞLU

İstanbul Teknik Üniversitesi Türk Dili Bölümü

Öz

Bu çalışmada Kemal Tahir'in Esir Şehrin İnsanları, Esir Şehrin Mahpusu, Yol Ayrımı, Yorgun Savaşçı, Kurt Kanunu ve Hür Şehrin İnsanları adlı romanları romancının sürekli ele aldığı "korku" kavramı etrafında değerlendirilmektedir. Söz konusu romanlar okunduğunda roman kişilerinin ve toplumun tanıtımında ve karakterleştirme aşamasında en temel duygu korkudur. Hem bireysel hem de toplumsal planda korku tüm hayatı belirler. Söz konusu romanlarda insanlar, sürekli korkularıyla var olmaktadırlar. İnsanların korkularına karşı verdikleri savaş onları bir kahraman mesabesine yükseltebildiği gibi köle de edebilir. Kemal Tahir, korku karşısındaki durumlarına göre üç tür roman kişisi üretir. İlki korkusuzlardır, ikincileri ise korkuya mağlup olanlardır. Üçüncü tür roman kişileri ise korkularına rağmen yenilmeyen, yılmayan, korkularının üzerine gidebilenlerdir ki romanın asıl kişileri de bunlar olurlar. Korku psikolojik açıdan kaygıdan farklı olarak insanlar tarafından mutlaka bir nesneye ya da olaya karşı geliştirilmektedir. Korku nesnesi, Kemal Tahir'in bahsi geçen romanlarında çok ilginç bir şekilde hemen hep insandır. Kemal Tahir'in kurmaca dünyasında "korku" olumlu yönüyle insanı inşa edici bir başat unsur olarak, insanı insana bağımlı kılarak köleleştiren duygu yönüyle de olumsuz olarak iki farklı şekilde ele alınır. Yazarın romanlarında üzerinde özellikle durduğu "korku" kavramını gerek bu çalışmaya konu alan romanları gerekse diğer eserleri üzerinde müstakil olarak ele alan tespit edebildiğimiz kadarıyla bir çalışma yapılmamıştır. Bu çalışma bu eksikliği gidermeyi, korkunun insan ve toplum üzerindeki etkilerinin romanlarda geçtiği şekliyle sosyolojik ve psikolojik boyutlarıyla incelenmesini amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Kemal Tahir, roman, korku, kaygı

Abstract

In this study six novels of Kemal Tahir Which are named as Esir Şehrin İnsanları, Esir Şehrin Mahpusu, Yol Ayrımı, Yorgun Savaşçı, Kurt Kanunu and Hür Şehrin İnsanları is being evaluated on by the notion of fear which is consistently being dealed with in. When these novels are read it is seen that at introducing characters and society, at the stage of characterization the basic feeling is always fear. Fear, determines all the personal and social life. İn these novels people always exist with their fear. By the war which is being made with own fears one can be a hero or a slave. Kemal Tahir produce three types of novel characters by their positions to fear. First of all are fearless people, second are losers to fear. The other are the people who don't lost by their own fears, are indomitable and go over their fears are the basic characters of novels. Physiologically differently of fear to anxiety, fear is absolutely being developed to an object or about an event. İn the novels of Kemal Tahir which are aforementioned very interestingly the object of fear is almostly human. İn the World of Kemal Tahir's fiction fear is dealed with two aspects: With the positive aspect fear is a dominant element of building of person ownself and the negative aspect fear as a feeling because of which human is dependent on human and human is being slaved by. About the notion of fear which is especially emphasized by the novelist in these novels and

his other novels isn't being worked on privately at any other study which we can determine. The aim of this work is to close this lack and determine the psychologically and sociologically effects of fear at person and society as in the novels.

Keywords: *Kemal Tahir, novel, fear, anxiety*

1. Giriş

1910'da İstanbul'da doğup 1973'te doğduğu şehirde vefat eden Kemal Tahir, oluşturduğu roman tekniğiyle kendinden çok söz ettiren ve çok okunan bir Türk romancısıdır. Kemal Tahir'in eserleri yazarın gerek tarihî olaylara gerekse genel olarak topluma ve Türk insanına sosyolojik, siyasî ve psikolojik açılardan şahsî bakışı dolayısıyla araştırmacıların ve akademisyenlerin ilgi odağı hâline gelmiştir. Şahsı, sanatçı kimliği, fikirleri ve eserleri hakkında pek çok araştırma yapılmış, dergi özel sayıları hazırlanmış, sayısız kitap, makale ve tez yazılmıştır. Dünyasını romancı kimliği üzerine inşa eden, hayata romanın penceresinden bakan Kemal Tahir'e göre: *"Romanda insanın dışında bir şeyler öğrenmek isteyen, roman okuyucusu bile olamamıştır"* (Tahir, 2016, s. 250). O, bu seçtiği yolda tüm eserlerinde insanın peşindedir. Toplumla insanı ararken karşılaşır. *"Roman anlayışım tek insanın dramına dayanır"* (Tahir, Notlar Sanat-Edebiyat 1, 2016, s. 69) diyen Kemal Tahir, bu arayışını romanda belirlediği üslup ve teknikle kişiselleştirir. Ona göre:

"Sanatkârın sahici vazifesi, olup bitenleri muhakeme etmek değil, arz etmektir. İleri bir sanatkâr, yarattığı kahramanların fikirlerinin, hislerinin ve hareketlerinin nasıl teşekkül ettiğini gösterir. Bu sebeple her büyük sanatkâr mutlaka büyük psikolog olmak mecburiyetindedir. Bu psikoloji aynı zamanda, sosyal psikolojiyi de lüzumlu kılar.

Halk kitlelerinin ilerlemeleri, yükselmeleri her şeyden evvel bir kitle hareketi işidir. Bu sebeple halkçı bir muharrir, sosyal psikolojiyi, en az fert psikolojisi kadar bilmelidir. Ve kullanabilmelidir." (Tahir, 2016, s. 181)

Genelde insanın ve insanlık hâllerinin peşindeki Kemal Tahir özelde Türk insanını ve Türk insanı üzerinden Türk toplumunu ve Türk toplumunun gelişim çizgisinde farklı aşamaları takip edebilmek için Türk tarihini eserlerinde konu olarak seçer. Marksist okumalarının sevkiyle tezlerini geliştirirken tarih okumalarından da faydalanır ve bu okumaları sayesinde geliştirdiği tezleri yansıtabileceği romanlar kurgulamayı tercih eder. Eserleri vasıtasıyla kendi kendisiyle yüzleştirmeyi amaçladığı insanın aciz, kötü yönlerinden onu arındırmaya, takdire şayan yönlerini destekleyerek ve yücelterek insanın kendisini geliştirmesine yardımcı olmaya, varoluşunu anlamlandırmaya çalışır dolayısıyla onu adeta yeniden yapmaya soyunur. Çünkü bu insan onun ideal toplumunun hazırlayıcısı olacaktır.

Kemal Tahir'in çalışmamıza konu olan romanları:

Esir Şehrin İnsanları (1953 tefrika, 1956 kitap) 437 sayfa

Esir Şehrin Mahpusu (1962) 371 sayfa

Yol Ayrımı (1971) 443 sayfa

Yorgun Savaşçı (1965) 531 sayfa

Kurt Kanunu (1969) 305 sayfa

Hür Şehrin İnsanları (1976) 728 sayfa

isimlerini taşımaktadır. Bir roman serisi olarak okunabilecek bu romanlarda yazar, yaklaşık olarak Osmanlı İmparatorluğu'nun son on yıllık döneminden başlayarak Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk on yıllık yaşam serüvenini yani hemen hemen yirmi yıllık bir zaman dilimini kısmen bağlantılı roman kişileri ve

vakalar üzerinden anlatır. Söz konusu romanlarda roman kişilerinin tanıtımında ve kişileştirme aşamasında olduğu kadar toplumun genel özelliklerinin toplum genelindeki ortak duygular üzerinden tanıtımı ve topluma dair tespitlerin yapılması aşamasında da "korku" amil bir duygu olarak sürekli öne çıkarılmaktadır. Kemal Tahir'in kurmaca dünyasında "korku" olumlu yönüyle inşa edici bir başat unsur olarak ele alınırken olumsuz ve insanı insana bağımlı kılarak insanlığından uzaklaştırıp köleleştiren yönüyle istenmeyen, yenilmesi gereken bir duygu olarak işlenir. Hatta olumsuz tarafının üzerinde yazarın özellikle durduğu görülür. Korkunun yönetimi mevzuuna yazarın ayrıca önem vermesinin altında toplumun ve insanın kurtuluşunun ancak insanın insana korku üzerinden bağının ortadan kaldırılmasıyla mümkün olacağı ideali yatar.

Kemal Tahir'in korku kavramına ne kadar önem verdiğini göstermesi açısından incelediğimiz romanlarda geçen -"korku" kelimesi de içine dâhil olacak şekilde- korkmak ve türevleriyle "kaygı" kelimesinin hangi sıklıkta kullanıldığını tespit etmeye çalıştık:

Esir Şehrin İnsanları	Kork-:196
	Kaygı:1
Esir Şehrin Mahpusu	Kork-:118
	Kaygı:4
Yol Ayrımı	Kork-:125
	Kaygı:0
Yorgun Savaşçı	Kork-:208
	Kaygı:1
Kurt Kanunu	Kork-:175
	Kaygı:1
Hür Şehrin İnsanları	Kork-:256
	Kaygı:3

Toplam 2815 sayfadan oluşan altı romanda Kemal Tahir tam 1078 kez yani yaklaşık olarak her iki ya da üç sayfada bir korkmak ya da korku kavramını kullanmıştır. Bu veriler rastgele bir kullanıma mı işaret etmektedir yoksa yazarın bilinçli bir tercihi söz konusu mudur? Bu sayısal veriler elbette Kemal Tahir'in "korku" kavramına nasıl bir önem verdiğini göstermeye yeterli olmayacaktır. Kavramı yazarın kaç defa kullandığından çok bu kavram etrafında yoğunlaşma biçimi ve işlevsel olarak kavramı kullanıp kullanmadığı ayrıca önem arz etmektedir. Derinlikli okumalar neticesinde vardığımız sonuç Kemal Tahir'in korku kavramı üzerinde özellikle durduğunu bize göstermektedir. Yazar romanlarının merkezine yerleştirdiği insanın korkularını araştırıyor, farklı roman kişileri üzerinden farklı korkuları gündeme getiriyor, insanın insana dair korkularını listeliyor. Korku üzerinde sürekli düşünen Kemal Tahir'in toplumun ve insanın en büyük esaretinin korku esareti olduğuna dair fikirlerini **Notlar** başlığı altında yayımlanan çalışmalarında görmek mümkündür. Hatta notları arasında "Korku Üstüne" başlıklı müstakil bir bölüm de bulunmaktadır. (Tahir, 2016, s. 254)

Araştırmalarımız neticesinde gerek çalışmak üzere seçtiğimiz romanlar gerekse Kemal Tahir'in diğer romanları üzerine yazarın korkuya verdiği önemi ele alan ya da bu dikkate en azından işaret eden daha önce tek bir çalışma yapılmadığını gördük. Bu bildiri bu eksikliği bir nebze olsun gidermeyi amaçlamaktadır.

2. Korku Ve Kaygı Kavramlarına Genel Bir Bakış

"Korku" *Türkçe Sözlük*'te:

> "*1.Bir tehlike veya bir tehlike düşüncesi karşısında uyanan kaygı duygusu*
> *2.Kaygı, üzüntü*
> *3.Kötülük gelme ihtimali, tehlike, muhatara*
> *4.Gerçek veya beklenen bir tehlike ile yoğun bir acı karşısında uyanan coşku, beniz sararması, ağız kuruması, kalp ve solunum hızlanması gibi belirtileri olan veya daha karmaşık fizyolojik değişmelerle kendini gösteren duygu*" (Türkçe Sözlük 2: K-Z, 8. bs., 1998, s. 1363).

şeklinde tanımlanmaktadır. İnsanın kendisini koruması için verilmiş muhteşem bir duygu olan korku her insan için tabii olmakla birlikte bazı insanlarda diğerlerinden daha fazla ve farklı şekillerde görülebildiği gibi coğrafî, kültürel, tarihî, dönemsel, dinî, ideolojik, siyasal sebeplerle değişiklikler gösterebilmekte farklılaşarak çeşitlenebilmekte zamanla ortadan kalkan bazı korkuların yerini yenileri alabilmekte ancak temelde ortak bir duygu olarak asırlardır korunmaktadır.

Korkuyu farklı bilim dalları farklı şekillerde açıklamaya çalışmışlardır. *Psikoloji Sözlüğü*'nde korku:

> *"Algılanan bir tehlike, tehdit anında hissedilen ve nahoş bir gerilim, güçlü bir kaçma veya kavga etme dürtüsü, hızlı kalp atışları, kaslarda gerginlik, vb. belirtilerle yaşanan yoğun bir duygusal uyarılma (heyecan)."* (Budak, 2009, s. 449)

şeklinde tanımlanmaktadır. Psikiyatristler çoğunlukla normal korkuyu nitelendirdikten sonra hızla anormal korkuya odaklanmakta ve çeşitli hastalıkların sebebi ve sonucu olarak görülen bu normal dışı korkular üzerine farklı açıklamalar getirmeyi tercih etmektedirler. Sigmund Freud'a göre tehlikeye karşı verilen bir tepki olarak korku ortaya çıkar ve korkular çoğunlukla beklentiyle ilişkilidir dolayısıyla gerçek korku beklenen, bilinen bir tehlikeden kaynaklanırken nevrotik korku ise tanınmayan, bilinmeyen, sebebi belli olmayan yani somut bir nesneye dayanmayan bir tehlikeye karşı geliştirilen korkudur (Freud, 2010, s. 85, 105-106). Freud zaman içerisinde korkuya ilişkin görüşlerinde değişiklikler de yapmıştır. Alfred Adler, insan tiplerine dair yaptığı sınıflandırmada saldırgan olmayan tipin özellikleri arasında korku ve ürkeklikten bahseder. Ona göre korku çocukluk döneminde başlayıp ileriki dönemlerde de devam eden bir olgu olarak insanın çevresine karşı sergilediği düşmanca tutumda, kişinin dış dünyaya verdiği tepkilerde, dış dünyadan kaçma ve sığınma isteğinin ortaya çıkışında, kişinin kendi iç dünyasında yaşadığı çatışmalarda, bencillik duygusunun ön plana çıkışında, insanlarla kurduğu ilişkilerde belirgin bir rol üstlenirken kişiyi başkalarına bağlayan bir unsur olarak da öne çıkar (Adler, 2013, s. 268, 312). Jung ise korku kavramına bilinçaltındaki komplekslere ulaşmaya çalışırken eğilir. Korkunun komplekslerin bilinç seviyesine çıkarak somutlaşmasına sebep olurken bir taraftan da ilkel insanda korkuların karşılaşılan bir tehlike ardından yerleşmesi gibi komplekslerin de uygar insanda yerleştiğini ve iç dünyaya tahtını kurduğunu savunur. (Jung, 2013, s. 164-165) Görüldüğü gibi psikiyatri camiasının önde gelen ekol kurucu isimleri korkuyu insanın temel bir duygusu olarak görürler. Bu duyguyu ortadan kaldırmayı düşünmedikleri gibi tedavi edilecek bir duygu olarak da algılamazlar. Hastalıklara sebep olanın ise genellikle kaygılar olduğu düşünülür. Kaygı kavramı, psikiyatri alanında korku kavramıyla birlikte genellikle zikredilen bir kavramdır. *Psikoloji Sözlüğü*'nde kaygı:

> *"En genel anlamıyla tehlike veya talihsizlik korkusunun ya da beklentisinin yarattığı bunaltı veya tedirginlik; usdışı korku"*

olarak tanımlanır (Budak, 2009, s. 418). Kaygı ve korku ayrımını yapmaya çalışan psikiyatristler öncelikle bir nesnenin varlığına odaklanırlar. Korku var olan bir nesne ya da duruma karşı sergilenirken kaygı söz konusu nesnenin bulunmayışıyla korkudan ayrılır. (Salecl, 2013, s. 26) Freud'un korku üzerine yukarıda bahsettiğimiz görüşlerini geliştirirken tanımladığı nevrotik korku esasen kaygının karşılığıdır. Freud'a göre kaygıda söz konusu olan var olmayan nesne esasen kaybolduğunda yerinde bırakacağı boşluktan korkulan bir nesneye işaret etmektedir, Lacan'a göre ise aksine kaygı bir eksikliğe değil eksik olması beklenenin var olmasından kaynaklanmaktadır (Salecl, 2013, s. 28,72). Kaygı kavramının farklı şekillerde tanımlanması kaygının varlığını değiştirmemekte insana özgü korkudan daha karmaşık bir kavram olduğu gerçeğini göstermekte bir taraftan da farklı kaygı tiplerinin varlığına işaret etmektedir. Kaygı bozuklukları psikiyatrinin önemle üzerinde durduğu ve tedavi etmeye çalıştığı, gerçekte var olmayan bir tehlikeye karşı zihinde geliştirilen aşırı düşünceler ya da vehimler dolayısıyla ortaya çıkan psikiyatrik rahatsızlık görünümleri olarak nitelendirilebilmektedir. Obsesif-kompulsif bozukluklar, kaygı bozuklukları, panik atak gibi rahatsızlıklar doğrudan korku ve kaygı ile ilişkili hastalıklardır.

Felsefe de korku kavramıyla ilgilenen bilim dallarından biridir. Pek çok filozof felsefe tarihi boyunca korku karşısındaki çıplak insan gerçeğini ele alır ve kendi ekolüne uygun şekilde yorumlar. Aristoteles korkuya ilk değinen isimlerden biridir. Korku ona göre insanın kendisine yönelmiş ve büyük bir acı verecek ya da hayati tehdit oluşturacak bir şey veyahut nesne sebebiyle ortaya çıkmaktadır ve bu şeyin geleceği beklentisi korkuyu büyütmektedir (Aristoteles, 2004, s. 108-109). Korkulan nesne ya da şey çoğunlukla insanlar olabilmektedir. Korkan ve korkulan olarak insan toplumsal ilişkiler ağının yapılanma şeklini de belirlemektedir. Siyaset felsefesi alanında Machiavelli insanın korkularından yönetim aşamasında istifadeyi salık verir (Machiavelli, 1999, s. 160-161). Varoluşçu felsefeciler ise korku kavramını kaygı kavramı ile değişmeceli olarak mercek altına alırlar. Kierkegaard kaygı kavramını varoluşunu anlamlandırmaya çalışan insanın vazgeçilmez bir duygusu olarak korku şeklinde ele alır ve insanın korkularından yola çıkarak kaygılarını özgürlük yolunda kendisinin inşa ettiği sonucuna varırken kaygı ve korku kavramlarını ayrılmaz bir bütünün parçaları olarak görür ve Freud'un da tespit ettiği gibi kaygının nesnesizliğine dikkat çeker. (Akış, 2015, s. 20-23) Heidegger de Kierkegaard'dan aldığı ilhamla kaygı kavramını değerlendirir. Heidegger'in "bulunuşun bir hali" olarak tanımladığı korku, korkarak-varolanın varolma yöntemi olarak görünür ki sadece *"Kendi varlığı içinde kendisini mesele eden varolanlar korkabilir"* (Heidegger, 2008, s. 149). Heidegger'in *Varlık ve Zaman* çevirisinde kaygı karşılığı olarak havf kullanılır. Korku belirli bir nesneye yönelik iken Heidegger'e göre acz içinde kendine yüz çevirişin sebebi olan havf'ta neden belirsizdir, neden: *"hiçbir şey değildir ve hiçbir yerde değildir"*, *"İnsanı daraltan el-altında-olanların imkanı, yani dünyanın bizatihi kendisidir."* (Heidegger, 2008, s. 197) Havf, insanın günlük alışkanlıklarını kırarak onu tekinsiz bir ortama itmekte insanın maddeye bağımlılığını ona sorgulatmaya yaramaktadır. (Heidegger, 2008, s. 199-201) Kaygı ve korku, yapıcı ve inşa edici yönüyle özellikle seçilen iki temel kavram olarak farklı varoluşçu düşünürler tarafından da ele alınır. Örneğin Sartre "bulantı" kavramıyla kaygıyı karşılamaktadır.

Günümüz toplumunda, varoluşu temellendiren bir kavram olmaktan ziyade insanı çepeçevre kuşatan bir ağ içinde insanı yabancılaştıran ve yalnızlaştıran bir duygu olarak genelde korkuya yaklaşıldığını görmekteyiz. Modern insanın ürettiği "korku kültürü" yine kendisine yönelerek onu ele geçirmekte ve sonsuz bir güvenlik kaygısı içine hapsetmektedir. (Furedi, 2017, s. 21) Korkunun ve kaygının farklı şekillerde modern dünyada ortaya çıkması kadar korkularıyla var-olan insanların korkularından faydalanılması da bugün normal görünmektedir.

3. Kemal Tahir'in Korku Sınavında Roman Kişileri

Kemal Tahir romanlarında korkuya dair düşüncelerini somutlaştırmak üzere korkunun tanımını korkak ve cesur insan üzerinden yapar:

> *"Cesur adam, o korkak adamcağızdır ki cesaret isteyen yerde, hele diğer insanların önünde korkuya yenilmez. Her şeyi sarsan korkuya rağmen dizlerini bükmemeyi, sesini kaybetmemeyi, ayakta kalmayı becerir. En garibi, bu kuvveti de ona karşısındakiler, yani kendisini korkutanlar verir."* (Tahir, Esir Şehrin İnsanları, 2015, s. 401)

Kaygı kavramını nadiren kullanan yazar belirli bir nesneye odaklanmış korkuların peşindedir. Bu nesne de hemen çoğunlukla insandır. Varoluşçu anlamda kaygı kavramını da yazarın korku karşılığıyla kullandığı görülür. Seçilen romanlarda insanlar, sürekli korkularıyla var olmakta korkularına karşı verdikleri savaş onları bir kahraman mesabesine yükseltebildiği gibi insan olmaktan da uzaklaştırabilmektedir.

Kemal Tahir tüm roman kişilerini bir tür korku sınavına tabi tutar. Bu sınavdan romanında bahsi geçen ya da roman kişileri olarak kurguladığı Enver Paşa, Çerkez Ethem gibi gerçek hayattan kişiler de nasibini alır. Yazarın korku sınavını geçenler kişilikleriyle öne çıkarılarak romanın esas kişilerine dönüştürülürler ve birer karakter olma ayrıcalığını kazanırlar. Yazarın korku imtihanında başarılı olanlar ilginç bir şekilde korkusuz tipler değillerdir. Korku sınavından başarıyla geçenler korkudan elleri, dizleri, sesi titrerken ayakta kalabilenlerdir. Kemal Tahir'in korku karşısında üç tür roman kişisi ürettiği söylenebilir. İlki korkuya yenilenler, ikincisi korkuyu tanımayanlardır. Üçüncü tür roman kişileri ise korkularına rağmen yenilmeyen, yılmayan, korkularının üzerine gidebilenlerdir ki romanın asıl kişileri de bunlardır. Kemal Tahir, seçtiğimiz tüm romanlarda görüleceği gibi korkuları karşısındaki mücadelesiyle roman içerisinde önemli yer verdiği bir roman kişisini mutlaka romanının merkezine yerleştirmiştir.

3.1. Korkuya Yenilenler

Kemal Tahir, romanlarında korkan insan tabloları çiziminde ustalaşmıştır. Korkuyla kıvranan insanın durumunu ayrıntılarıyla inceleyen yazar insanın korku anında vücut tepkilerini bir bir anlatır. *Yorgun Savaşçı* romanında evleneceği teyzesinin oğlu Topçu Cemil'in hapisten kaçan eski İttihatçılardan olan arkadaşı Diyarbakır eski valisi Doktor Reşit Bey'le buluşmak üzere beklediğini anlayan Neriman'ın yaşadığı korkunun fizyolojik belirtilerini yazar şöyle anlatır: *"Korku, boğazından yukarıya, seğirme halinde, gözle görülür gibi çıkarak dudaklarını titretmeye başlamış, bakışlarındaki dargınlığı birden sıyırmıştı."* (Tahir, Yorgun Savaşçı, 8. bs., 2014, s. 16) Korkan insanın yaşadığı durumun ilk belirtileri gözlerinde başlar. Gözbebekleri büyür. Kişinin nefes alıp verişi değişir. Sindirim sistemi faaliyetlerini durdururken bir taraftan da salgılanan adrenalin ve noradrenalin sebebiyle ağızda kuruma, yutkunma güçlüğü gibi belirtiler baş gösterirken damar çeperleri büzüştüğü için ekstremiteye daha az kan gönderilir ve bu da kişinin üşümesine sebep olur. Korkan kişinin vücudundaki değişimi şu alıntıda daha rahat görebiliriz:

> *"Herifin yalnız gözleri, sesi, nerdeyse tıkanacak veremli solukları değil, ucu parlayan kırmızı burnu, kalın kıllı kırmızı bıyıkları, eski ceketi, dizleri fırlak kalın şayak pantolonu da korkuyordu. Kâmil Bey, bir an, her şeyi korku kesilmiş bu iri yarı adamda, kendi korkusunu görür gibi oldu. Korku yüreğine damla damla sızmış, oraya tortu gibi çökmüştü de sezememiş miydi yoksa… Korktuğu için, soyulmasını böyle gülümseyerek karşılamış olmasın?"* (Tahir, Esir Şehrin Mahpusu, 11. bs., 2012, s. 177)

Korkunun bedende sebep olduğu fizyolojik değişimler insanın korkusunun beden diline de yansımasına sebep olmaktadır. Kemal Tahir kişinin beden diline yansıyan korkusunu insan-eşya ilişkisi üzerinden somutlaştırır. Korkan adamın pantolonunun bile korktuğunun söylenmesi çevresindekilerin onun

korkusunu bedeninin tepkilerinden, beden dilinden anladığına işarettir. Ölüm korkusu adamın tüm bedenini ele geçirmiştir.

İbni Sina *Ölüm Korkusundan Kurtuluş* adlı eserine: *"İnsana lahik olan korkuların en büyüğü (Ölüm) korkusudur. Umumî olduğu halde bile yine bu korku bütün korkuların en şiddetlisi ve en tesirlisi bulunduğundan bu korkunun neden ileri geldiğini ve kimlere arız olduğunu söylemek bana vacip olmuştur."* diye başlar (Sina, 1942, s. 6). Bu korku insanı diğer canlılardan ayıran en önemli korkulardan biridir. Ölüm korkusu yaşayan insanlarla Kemal Tahir'in eserlerinde sürekli karşılaşırız. Kendi hayatında da bu korkuyu bizzat yaşamış olan Kemal Tahir yakından tanıdığı bu korkuya ayrı bir başlık açar denilebilir.

Ölümün varlığını bilen yegâne canlı olarak insan ölümle ya da ölüme sebep olacak bir tehlikeyle karşılaştığında çok büyük bir korku yaşamaktadır. Ölüm korkusu insanı sanılandan çok daha farklı boyutlarda etkileyebilmekte, insanın psikiyatrik sorunlar yaşamasına sebep olabilmektedir. *Esir Şehrin Mahpusu* romanında hikâyesine kısaca değinilen, okul yıllarında üç ay boyunca bir odaya kapatılan Nuh Bey de böyle bir rahatsızlıktan mustariptir. Korku içinde okulda geçirdiği bu üç ayın ardından ömrü boyunca bir daha asla geceleri uyuyamaz. Uykularını çalan korku onu tam anlamıyla esir almıştır. Her geceyi öldürüleceği vehmiyle geçirmeye başlayan Nuh Bey gündüzleri de her an tetiktedir. Tüm bedenini ele geçiren korku, onu yeni baştan inşa etmiş gibidir. Beden dili bile değişmiş her an tekrarlayarak kendi içinde büyüttüğü korku bakışlarına bile yansımıştır: *"Nuh Bey'in umuttan umutsuzluğa, sevinçten acıya, korkudan korkmazlığa kolayca atlayan bakışları"* (Tahir, Esir Şehrin Mahpusu, 11. bs., 2012, s. 263) o gözlerde korkunun vahametini keşfedenler için unutulur gibi değildir.

Ölüm gerçeğiyle yüzleşen kişinin ölüm korkusuyla bir anda tüm tepkileri değişmekte ve kişi hızla bedeninin ve zihninin kontrolünü kaybetmektedir. Aynı romanda, sevgilisi Meliha'yı öldürmek üzere onun yanına giden Mehdi:

> *"Korktuğunu sesinden anladım. Bir buçuk iki yıldan beri, korktuğunu ilk defa görüyordum. Demek öleceği yüreğine doğdu. İnsan öleceğini sezinler de, ne zaman olduğunu bilemez."* (Tahir, Esir Şehrin Mahpusu, 11. bs., 2012, s. 342)

yorumunu yapar. Normalde korkusuz olarak nitelendirdiği bir kişinin o anda Mehdi gerçekten korktuğunu keşfetmiştir. Ancak sevgilisinin yüreğine saldığı korku ona acı vermeyip aksine onun için tatmin vesilesi olur. Kendisini aldatan sevgilisinden intikamını aldığını düşünmesine sebep olan onu öldürmesi kadar belki daha da fazla korkusuz diye nitelendirdiği kadını korkutabilmeyi başarmasıdır.

Edebiyat Fakültesi'nde okuyan ve Kurtuluş adında bir dergi çıkaran Selim Nuri, derginin son sayısındaki bir yazı dolayısıyla askerler tarafından derdest edilip başına idrar kokulu eski bir asker pantolonu geçirildiğinde ölüm korkusunu tanır: *"Selim bir kelle götürme sözüyle ölümü hatırlayıp, ölüm korkusuna düş[er]. Sırtını buz gibi ecel teri bürümüş, yüreği ürküntüden yarılayazmıştı[r]."* (Tahir, Yol Ayrımı, 7. bs., 2016, s. 323) Ölüm korkusu insanın muvazenesini yitirmesine bir anda tüm kontrolü kaybetmesine sebep olmaktadır. Nitekim Selim'in *"Can korkusu, ortaokul okumuşluğunu ve de lise okumuşluğunu, fazladan Darülfünun okumuşluğunu çekip almış, arada bir iyi kullandığıyle kendi kendine övündüğü İstanbul dilinin yerine, Çorum'un Dadal Efendi Türkçesini getirmişti[r]. Ölüm korkusu sürgit dayanılır bela olmadığından"* (Tahir, Yol Ayrımı, 7. bs., 2016, s. 323-324) korktuğunu fark eden ve korktuğu için kontrolünü kaybetmeye başladığını anlayan Selim kendisini teselliye çalışır. Tesellisi işe yarasa da ölümüne mani olmaz. O gece yediği dayağın etkisi ve yakalandığı veremin ilerlemesi sebebiyle ölür.

Kemal Tahir, gerçek hayattan kişileri de korkuları üzerinden romanlarında tanıtmayı tercih eder. Ali Fuat Paşa, Refet Paşa ve Kâzım Karabekir Paşa İzmir Suikastı ardından gözaltına alınarak hapsedildikleri depoda yaşadıkları ölüm korkusu dolu saatlerle *Kurt Kanunu* romanına taşınırlar.

"Depremde çöküntü altında saatlerce, hatta günlerce ölüm korkusu çekmişler gibi bitik, şaşkın, zavallı görünüyorlardı[r]." (Tahir, Kurt Kanunu, 5. bs., 2012, s. 250) ve *"... birine duyurmaktan korkuyorlar gibi fısıldaşmakta[dırlar]."* (Tahir, Kurt Kanunu, 5. bs., 2012, s. 256) Tevfik Fikret ise korkusu sebebiyle eleştirilerek *Esir Şehrin Mahpusu* romanında yerini alır. Memleketinde İttihat Terakki başkanı olan dava vekili Cevdet Çorum, şairi de içine katarak bir tanıdığının şu yorumunu karşısındakilere aktarır:

> *"Tevfik Fikret'i çabucak yıldığı için ayıplar, korkulacak şeyin, namussuzları kullanmak değil, namussuzluğa alışmak, namussuzluğun içine yerleşip rahatlamak olduğunu söylerdi."* (Tahir, Esir Şehrin Mahpusu, 11. bs., 2012, s. 262)

Çerkez Ethem gibi gerçek hayattan başka isimler de zaman zaman bu romanlara korkuları üzerinden birer roman kişisi olarak dâhil edilirler.

Kemal Tahir gerek Osmanlı'nın son döneminde gerekse Cumhuriyet'in ilk yıllarında korkularının esiri pek çok insanı resmeder. Ölüm korkusu dışındaki hemen tüm korkular insanın insana yönelik korkularıdır hatta ölüm korkusu bile çoğunlukla insan temellidir. Ölüm korkusu, bazı özel örnekler dışında, genellikle ontolojik anlamda kişi için varlığına dair bir anlam arayışına onu sevk etmez. Ölüm ecelle değil insanlarla ilişkilidir. Dolayısıyla yine insanın insana yönelik korkularından bu bağlamda bahsedilebilir. Beğenilmeme, sevilmeme, dışlanma, iftiraya uğrama, namerde muhtaç olma, başka birinin sorumluluğunu üstlenme, ihanet, suikast, şantaj, hırsızlık, yağma vb. daha pek çok insanın başka insanlardan beklentilerine yönelik korkuları; insan tarafından kurulan bir sistem olarak devlete yönelik korkular ile maddî ve şahsî korkular, Kemal Tahir'in romanlarında en fazla yer verdiği korkular arasında sayılabilir. Osmanlı insanından ve toplumundan beklenildiği şekilde başta Allah korkusu olmak üzere metafizik korkularıyla insanlar bu romanlarda resmedilmezler. Bunun en önemli sebebi şüphesiz Kemal Tahir'in materyalist yaklaşımıdır.

İnsanı asıl esir alanın ötekiler ya da düşman değil korkuları olduğunu savunan Kemal Tahir korkuların insanı nasıl değiştirdiğini de romanlarında ele alır. Korku insanı riyâkarlaştırmakta, kindarlaştırmakta, saplantılı düşüncelere yönlendirerek köleleştirmekte, insanın özgüvenini yitirmesine ve kontrolünü kaybetmesine, hastalanmasına, iyi ve güzel duygularını kaybetmesine en nihayetinde ailesine, çevresine ve toplumuna yabancılaşmasına sebep olmaktadır.

Kemal Tahir'in romanlarında toplum genelinde tüm insanlarda sürekli ve içselleştirilmiş bir korku hâkimdir. Şüphesiz dönem koşulları farklı korkuların toplum geneline yayılmasına ve zamanla içselleştirilerek kabullenilmesine sebep olmaktadır. Mütareke yıllarında vatanın işgali insanların umutlarını kaybetmelerine sebep olmuş, düşman askerlerinin kendilerine neler yapabileceğine yönelik kaygıları sebebiyle ürkekleştikçe ürkekleşen halk yolda yürürken bile tedirgin bir hâle gelmiştir. Cumhuriyet döneminde ise işgal yıllarındaki düşman korkusu ortadan kalkmış olsa da devlete ve yöneticilere dair Osmanlı dönemindeki korkular aynen korunmuştur. Kemal Tahir genel olarak devleti bir korku aracı daha doğrusu korkuyla halkı yönetme aracı olarak gören idarecilere eleştiri oklarını yöneltir. Korku ona göre bir yönetim biçimi olamaz. Halkın devlet karşısındaki acziyeti olarak algıladığı devlet korkusunun anlamsızlığını okuyucularına sorgulatmak ister. Romanlarında seçtiği olaylar ve bu olayları anlatış şekli de bu idealine uygun şekildedir.

Kemal Tahir'in bir başka üzerinde durduğu önemli nokta ise insanların korkuları dolayısıyla kolayca yönlendirilebilmeleridir. Korkuya kapılan kişi aklını kullanamayarak en yakın güven odağına sığınmaktadır. Bu gerçeğin farkında olanlar tarih boyunca insanların korkularını tespit ederek bu korkular vasıtasıyla insanlara istediklerini yaptırmışlardır. Romanlarda düşman askerleri, siyasetçiler, idareciler, devlet görevlileri, kumarbazlar, kötü niyetli kişiler insanların korkularını fark ederek özellikle

bu korkuların üzerine gitmekte ve bu korkular vesilesiyle istediklerini karşılarındaki insanlara yaptırmaktadırlar. Korkulardan bu anlamda faydalanan bir düzeneğin sistemleştirildiği bir yapıya işaret eden Kemal Tahir'in bu türlü bir sistemin değiştirilmesine yönelik ideallerini romanlarının alt metnine ilmek ilmek dokuduğu görülür. Korkak insanları ve insanların korku anında yaşadıklarını sadece tasvir eden yazar esasen korkusu ardına saklanan, korku anında kaçan bu genel insan tipiyle ilgilenmemektedir. Korkak tipi, onun romanlarında korkunun insan üzerindeki etkilerini etraflıca tartışabilmek ve korkan ama korku karşısında yılmayarak mücadele eden ve korkusunu yenen insanları rahatça öne çıkarmak, parlatmak için kullanılır.

3.2. Korkuyu Tanımayanlar

Korkuyu tanımayanlar, korkuyla yüzleşip korkularını yenebilen insanlar olmayıp yaradılışları sebebiyle korkuyu hiç tanımayan ya da çevrelerince bu şekilde algılanan kişiler olarak romanlarda resmedilen tiplerdir. Korku sınavını aşabilen, korku kapanından kurtulabilen roman karakterlerinin başarısını belirginleştirmek, parlatabilmek için romanlarda korkularına yenilen tiplerin tam karşısına bir denge unsuru olarak resmedilmişlerdir. Korkuyu tanımayan tiplerden biri olarak tasvir edilen Enver Paşa, Kemal Tahir'in romanlarında bahsi geçen gerçek hayattan bir isimdir. *Yorgun Savaşçı* romanında iki yerde Enver Paşa'ya dair iki uzun paragraf romanın sayfaları arasına yerleştirilmiştir. İlki şu şekildedir:

> *"Yakışıklı delikanlıların çoğunluğu gibi kendini beğenmiş… En umulmaz sıralarda birkaç iyi zar atıp kazandığı için, bahtına çok güveniyor. Utangaçlığı, alçakgönüllüğü arkasına kolayca saklayabildiği sınırsız kibrini, bu güven arttırıyor. Korkmazlığı, gerçekten eşsiz… Daha tehlikelisi, bu korkmazlığı da, kibri gibi, sarsılmaz bir soğukkanlılığın, bir çeşit yarı uykulu dalgınlığın ardında saklı… Bu tipleri hiçbir yanlış hesap şaşırtmaz. Böyleleri en korkunç kararları, hiç duraklamadan verirler. Hiçbir yükseklik başlarını döndürmez.[…] Osmanlığı İmparatorluğu için en büyük bahtsızlık, dünyanın çok büyük bir savaşa hazırlandığı çağda, böyle bir adamın eline düşmek…"* (Tahir, Yorgun Savaşçı, 8. bs., 2014, s. 146)

Görüldüğü gibi, Enver Paşa'nın korku nedir bilmeyişi övülecek bir meziyet telakki edilmemekte aksine korkuyu tanımaması başka insanları ve devleti zora koşan bir zaaf olarak görülmektedir. Korkuyla tanışmaması yazara göre onu insanî değerlerden uzaklaştırmaktadır. Kemal Tahir *Yorgun Savaşçı* romanındaki bir başka konuşmada yine Enver Paşa'nın korkusuzluğunun yanlış yorumlanışına dikkat çeker:

> *"Biz subay milleti iki bölüğüz. Çoğunluğumuzun paşa da olsak, aslında teğmenlikten yukarı çıkmamış sayılırız. Komutan olmak başka şey… Enver Paşa'nın Sarıkamış'da gözcü kollarının başına geçmeye kalktığını söylerler. Bunu korkmazlığına tanık gösterirler. Aslında teğmen kaldığını ispatlar. Başkomutan vekili olmuş ama, komutan olamamış…"* (Tahir, Yorgun Savaşçı, 8. bs., 2014, s. 295)

Yazar, dikkat edilecek olursa başta Enver Paşa olmak üzere korkuyu tanımayan insanları cesur kişiler olarak nitelendirmekten bilinçli bir şekilde kaçınmaktadır. Onun cesur adam tanımı korkuyla tanışmış ve korkuyu yenmiş birine işaret eder (Tahir, Esir Şehrin İnsanları, 2015, s. 401). Kendisini korkutanlardan cesaretini alan ama onlara yenilmeyen kişi asıl cesur kişi olarak nitelendirilmeyi hak etmektedir. Böyle cesurca davranan bir adam aynı zamanda namuslu adam olarak *Kurt Kanunu* romanında tanıtılmaktadır:

> *"Mümkün mertebe… Tutkularını dizginlersen… Haketmediğini istemez, haketmişi kıskanmazsan… Kimseden korkmaz, bu yüzden başkasına zarar vermezsen… Onurlu*

> *yaşarsan… Namuslu adam olarak… Doğru adam…"* (Tahir, Kurt Kanunu, 5. bs., 2012, s. 195)

Çünkü romanlarda korkusuz, korkuyu tanımayan kişilerin çoğu başkalarına zarar vermektedir. *Yorgun Savaşçı* romanında Teğmen Faruk Akhisar'da kaldıkları oteli işleten korkuyu tanımayanlar sınıfına dâhil edilebilecek adam hakkında şu yorumu yapar:

> *"Vursanız da hiçbir şey anlamazdı. Bizim yerimize Yunan subayları geleydi nasıl karşılardı, diye düşündüm. […] Ben bunları tanırım. Böyleleri aslında ölümden bile korkmazlar. Çünkü hiçbir adamcık duyguları yoktur. Bunlar, ancak başkalarının korkularıyla korkarlar, daha doğrusu korktuklarını sanırlar. O zaman bir şey yaptırabilirseniz yaptırırsınız. Bunlar kendilerinde insan gibi korkma yeteneği olmadığını sezdiler mi… Korkunçtur."* (Tahir, Yorgun Savaşçı, 8. bs., 2014, s. 263).

Benzeri şekilde korkuyla işi olmayan bir isim olarak hapisten kaçan Harp Divanı Başkanı Kasap Osman'dan da romanda bahsedilmektedir. (Tahir, Yorgun Savaşçı, 8. bs., 2014, s. 516)

İttihatçıların namlı komitacısı Abdülkerim Bey ise başkalarını korkutmaktan zevk alan bir kişidir:

> *"İnsanların kendisinden korkmalarına, evel-eski bayılıyordu. İktidarı hırsla istemesi bundandı. Hem de olur olmaz iktidar değil, polisle ilgili… Yakalamakla, içeri atmakla, sopa çekmekle ilgili, ürkütücü, köpekleştirici soydan iktidar. İçişleri'nin çağırdığını duyduğu anda, dizleri kesilmeli herifin… Boğazı kurumalı… Çoluk çocuk, cenaze çıkıyor gibi uğraşmalı… N'olduğu belirsiz çünkü. Bunun ucunda asılmak bile var. En yüreklisi köpekleşmeli önümüzde… Tükürüğünü yutamamalı…"* (Tahir, Kurt Kanunu, 5. bs., 2012, s. 12)

Ancak halk arasında korkusuzluğuyla tanınan bu isim gelişen olaylar neticesinde korkuyla tanışır. *"Abdülkerim Bey ancak tek başınayken korkardı. Gene öyle olmuş, aklından geçirdikleriyle boğazı kuruyuvermişti."* (Tahir, Kurt Kanunu, 5. bs., 2012, s. 15) Abdülkerim Bey, Kara Kemal'le kaçarken Ballı Naciye'nin yanında kendisini bulup uyaran Baytar Rasim'i *"yüzüstü bırakmıştı[r]. Alçaklıktı[r] bu… Kancıklığın görülmemişi, korkaklığın en rezili[dir]."* (Tahir, Kurt Kanunu, 5. bs., 2012, s. 76) Bunu kendisi de pekala bilir ancak başka türlü davranamaz. Sonunda Abdülkerim Bey de korkusuna yenik bir adam hâline gelmiş olarak romanda anlatılan korkularına yenilenler sınıfına dâhil edilir.

Korkuyu tanımayarak insanlara korkusuzluklarıyla zarar veren kötü tiplere karşı romanlarda iyi korkusuzlardan da bahsedilmektedir. Ancak bunlar çoğunlukla korkunun ne olduğunu bilmeleriyle diğerlerinden ayrılmakta, bu anlamda insanî vasıflarıyla öne çıkarılmaktadırlar. Korkularını geçmişte yenmiş kişilerdir demek belki bu türlü roman kişilerini tanımlamak için daha doğrudur. *Esir Şehrin İnsanları, Esir Şehrin Mahpusu ve Yol Ayrımı* romanlarının başkişisi Kâmil Bey'in hapishanede tanıştığı Râmiz Efendi ve eşi Fatma Hanım, Nedime Hanım, Topçu Cemil'in ilk aşkı *"korku bilmez bir kadın"* olarak tanıtılan Nadire Hanım (Tahir, Yorgun Savaşçı, 8. bs., 2014, s. 182), casuslukla suçlanarak Harp Divanı'nda yargılanan ve diğer yargılananlardan farklı olarak hiç korkmayan Ziyaüddin Hoca, Kara Kemal ile Abdülkerim Bey'i evinde saklayan Abdülkerim Bey'in sevgilisi, Osmanlı hanımefendisi Semra Hanım, *"Korkusu arttıkça cesurlaş[an], en şaşırtıcı olaylar karşısında, en akıllı, en soğukkanlı erkekleri imrendirecek kadar sarsılmadan diren[en]"* Gurbet Hala (Tahir, Kurt Kanunu, 5. bs., 2012, s. 101) böyle kişilerdir. Romancı burada bahsi geçen kadınlara benzer şekilde âşık olunacak ve saygı duyulacak kadınların korkusuz kadınlar olduğuna inanmakta ve hemen her romanına mutlaka böyle korkusuz kadınlar eklemektedir.

3.3. Korkularını Yenebilenler (Korku Kişileri)

Kemal Tahir'in korku kavramı üzerine etraflıca düşünmek, farklı boyutlarıyla ele alarak tartışabilmek amacıyla romanlarına mutlaka korku kişisi olarak adlandırabileceğimiz birer roman kişisi yerleştirdiğini tespit ettik. Korku kişisi kısaca, korkusunu romanda gelişen olaylar neticesinde yenebilen ve mutlaka romanın esas kişilerinden olan bir isimdir. Korkuyla romanda mutlaka imtihan edilmekte sonunda farklı şekillerde de olsa korkusunu yenmektedir. Hatta roman kişisinin korkusunu yenme biçimi yazar tarafından ayrıca bir tartışma başlığı olarak ele alınmaktadır.

3.3.1. Kâmil Bey (Esir Şehrin İnsanları, Esir Şehrin Mahpusu, Yol Ayrımı)

Esir Şehrin İnsanları, Esir Şehrin Mahpusu ve Yol Ayrımı romanlarının başkişisi olan Kâmil Bey'i ilk olarak *Esir Şehrin İnsanları* romanında yurda dönerken gemide tanırız. Uzun süredir yurt dışında yaşayan Kâmil Bey Mütareke'den iki sene sonra İstanbul'a dönmektedir. Pek çok yabancı dil bilen iyi eğitim görmüş varlıklı bir ailenin oğludur. *"Ruh gücünün, soyluluğunun, bilgisinin olağan sonucu saydığı soğukkanlılığını da çocukluğundan beri korumaya çalışmış, en tehlikeli durumlarda telaşını bastırıp kimseden yardım istememeye kendisini alıştırmıştı[r]."* (Tahir, Esir Şehrin İnsanları, 2015, s. 2) Kâmil Bey yurda döndüğünde bambaşka insanlarla karşılaşır, genç yaşta ülkesinden ayrılırken geride bıraktığı vatanını da insanlarını da hatırladığı gibi bulamaz. İlk fark ettiği şey toplumun tamamıyla korkuya esir olmuş olmasıdır. Kendi de İstanbul'da yaşadıkça bu korkulardan nasibini alır. Yazar Kâmil Bey'i sürekli korkularıyla yüzleştirerek bu korkuları yavaş yavaş aşmasını sağlar. Kâmil Bey'in yazar tarafından farklı romanlarda tâbi tutulduğu korku sınavının basamaklarını ve bunları nasıl yendiğini şöyle sıralayarak açıklayabiliriz:

-Kâmil Bey önce İngilizlere Kerkük'teki topraklarını satmayarak İngilizler hakkında kendisine aşılanan korkuyu yener ardından da Anadolu'daki mücadeleyi destekleyen Karadayı gazetesini tüm kınamalara aldırmaksızın vapurda 'çarşaf gibi' açarak okumaya başlar. Toplumun zorla aşıladığı korkuları yenme yolunda böylece önemli bir aşama kaydeder.

-Karadayı gazetesinde çalışmaya başlayarak korkularının üstüne gider.

-Gazetede çalıştığı için polis takibinde olduğunu öğrendiğinde başlangıçta korksa da sonra bu korkusunu da yenmeyi başarır. Hatta zamanla korkusuyla oyun oynamayı öğrenir.

- Kâmil Bey insanları tanıdıkça önce korkar sonra bu korkusunu yenmeye karar verir: *"Altında ezilmekten korktuğu tehlike bir oyun halini alıvermişti[r]. [Bu] Bir çeşit spor çekişmesi[dir]…"* (Tahir, Esir Şehrin İnsanları, 2015, s. 350)

-Anadolu'daki birliklere silah gönderilmesine korkusunu yenerek yardımcı olur.

-Tutuklanarak hapishaneye gönderildiğinde önce işkenceden ve yaşanacaklardan korkmaya başlar. Hapishanede tanıştığı Râmiz Efendi'nin başlangıçta kendisine güvenmemesine anlam veremese de sonra gerçeği anlar:

> *"Korktuğunu Ramiz Efendi biliyordu da ondan… Korkan bir adama elbet güvenilmez. Nitekim kendisi de Ramiz Efendi'nin korkmadığına emin… Korkmadığından emin olduğundan, apteshane arasında ondan imdat istemeye sıkılmadı."* (Tahir, Esir Şehrin İnsanları, 2015, s. 359)

-Hapishanede farklı korkularla da tanışır. Eşi Nermin onun hapishanede gördüğü korku dolu hâlini şöyle anlatır:

> *"Hepsinden beteri, Kâmil Bey'in üzerindeki çekingenlik, hatta korku… Bunu saklamaya bile lüzum görmüyor. Her zaman, her durumda kendisinden daima emin Kâmil Bey, sanki*

bir büyük anıt gibi yıkılmış da, yerini bu şaşkın, ürkek, zavallı adamcağız almış." (Tahir, Esir Şehrin İnsanları, 2015, s. 360)

-*Karadayı* gazetesinin yöneticisi Nedime Hanım'ı ihbar etmesi kendisinden istense de direnir. Hatta kimi zaman korkuları sebebiyle bir iç çatışma da yaşar.

-*Esir Şehrin Mahpusu* romanı Kâmil Bey'in mahkemeye sevk edilişiyle başlar. Çevresindekilerin bakışlarından, yargılamalarından korktuğu daha doğrusu kaygılandığı için bileklerindeki kelepçeyi saklamaya çalışır. Sonunda kelepçeyi saklamanın daha büyük bir korkuya sebep olacağını anlayarak insanlara dair korkularını da yenmeye başlar. Bu esnada şunları düşünür: *"[...] korkularımızın çoğu, kuruntularımızdan geliyor. Yaşamanın temposunu hızlandırmaya çalışmasak saçma korkularımızın çoğundan kurutuluruz!"* (Tahir, Esir Şehrin Mahpusu, 11. bs., 2012, s. 19) Bu aşamadan itibaren artık korkuları onu olgunlaştırmaya başlar.

-Cezası kesinleşince hapishane korkusu üzerine de düşünme fırsatı bulur:

> *"Mahpusluk bir çeşit hastalıktı. Önce kendine karşı güçsüz oluyorsun. Hiç kimseden hiçbir şey beklemediğin halde, insanlardan korkuyorsun! Evet, mahpusluk, insanoğlunun bulduğu dört başı denk namussuzlukların en rezili... Mahpusluk ilk dakikasında insanın ruhunu alçaltan bir şey..."* (Tahir, Esir Şehrin Mahpusu, 11. bs., 2012, s. 302-303)

- *Yol Ayrımı* romanında seneler sonra hapishaneden çıkıp kendisi hapisteyken kendisinden ayrılan eşinin ve kızının karşısına dikilir. Tüm bu yendiği korkular ardından Kâmil Bey'e en ağır gelen ise kendinden uzakta büyümüş kızı Ayşe'nin ona Jön Türk olmamasının sebebinin korkaklığı olmasını söylemesi olur. Kâmil Bey, seneler sonra farklı korkularla tanışan ve bunların da üstesinden gelmeye çalışan, Kemal Tahir'in ustalıkla çizdiği bir roman kişisi olarak roman sayfaları arasında yaşamaya devam eder.

3.3.2. Emin Bey (Kurt Kanunu)

Kemal Tahir'in *Kurt Kanunu* romanında korkularıyla yüzleştirerek korku sınavına tabi tuttuğu ve korkuları dolayısıyla titizlikle resmettiği karakter, Emin Bey'dir. İzmir Suikastı dolayısıyla aranan, kimsenin yanında saklanmasını istemediği eski İttihatçı çocukluk arkadaşı Kara Kemal henüz evine sığınmadan herkesin içinde korkusuzca ona para yardımında bulunacağını söyleyen Emin Bey, sonunda evinin kapılarını da arkadaşına açar. Oysa Emin Bey başlangıçta hayatı boyunca korkularına yenik düşmüş bir kişi olarak tanıtılır.

Emin Bey'in yegâne korkusu, sorumluluk korkusudur. Emin Bey kendisini şöyle tanıtır: *"Vuruşmaktan korkuyorum, demedim... Ölmekten de pek korkmam sanırım! Hakkından gelemeyeceğim sorumluluktan korkarım ben!"* (Tahir, Kurt Kanunu, 5. bs., 2012, s. 194) Kara Kemal evinde kaldığı sürece yazarın sorumluluk korkusu olarak tanımladığı bu korkunun ayrıntılarını da öğreniriz:

> *"Emin Bey, sorumluluk korkusuyla evlenememiş, sorumluluk korkusuyla İttihatçılıktan vazgeçmiş, savaş sıralarında, alıp yürüyen soygun sorumluluğuna bulaşmamak için, emekliliğe sığınmıştı. Evin idaresine hiç karışmayarak her şeyi kız kardeşi Perihan'a bırakması bile bu garip korkudandı."* (Tahir, Kurt Kanunu, 5. bs., 2012, s. 194)

Sorumluluk korkusu bir girdap gibi Emin Bey'in hayatını sürekli içine çekmekte ve onu yaşayamaz hâle getirmektedir. Kendince bu korkusunu haklı çıkaracak mazeretler üreterek Emin Bey, kendisini haklı çıkarmaya çalışır:

> *"Kaçmak söz konusu değil... Çünkü sorumluluktan kaçamaz insanoğlu büsbütün... Ama zorunlu olarak yüklendiği sorumlulukların üstesinden gelebilir."* (Tahir, Kurt Kanunu, 5. bs., 2012, s. 194)

Kendisini sorumluluktan başka hiçbir şeyden korkmayan bir kişi olarak tanıtsa da okuldaki lakabı *"137 Emin Ürkek"*tir. (Tahir, Kurt Kanunu, 5. bs., 2012, s. 235)

Sonunda Emin Bey korkularıyla yüzleşir ve korktuğunu itiraf eder:

> *"Korkmak ayıp değil, bunu saklamak ayıp… Korkarım ben kendime karşı sorumlu düşmekten… […] Korktuğum için de, sorumlu düşmemeye çalışırım."* (Tahir, Kurt Kanunu, 5. bs., 2012, s. 236)

Bu itiraf adeta bir psikiyatrik sağaltım seansı işlevi görür. Korktuğu başına gelip tutuklandığında korkusuzluğunun keyfini çıkarır. İstiklâl Mahkemesi'nde savunmasını yine barıştığı korkusu üzerinden yapar: *"Beni korkutmaya çalışmanız boşunadır.[…] Yeterince korktum. Daha fazla korkmak gücümün üstündedir. Gerçekten imkânsızdır."* (Tahir, Kurt Kanunu, 5. bs., 2012, s. 270) Emin Bey'in bu aşamadan sonraki korkuya dair tespitleri romancıya tercüman olur gibidir. Korkusuzluğunu hangi aşamalardan geçerek elde ettiğini çeşitli konuşmaları vesilesiyle öğreniriz:

> *"Gelgelelim korkmazlığa… Deli olmayan herkes korkar. Ben de çok korktum. Bu korkunun altında ezilmedimse… Yaptığım işin kimseye kötülük etmediğime kesin inandığımdandı."* (Tahir, Kurt Kanunu, 5. bs., 2012, s. 274)

İlk aşama korkuyu tanıma ve tanımlama aşamasıdır. Bu aşamanın ardından korkusunu ne şekilde geliştirip büyüttüğünü ve çevreye nasıl tanımladığını tespit aşaması gelir:

> *"Korkmazlığı karşımdakilere saldırmakta da aramadım."* (Tahir, Kurt Kanunu, 5. bs., 2012, s. 275)

Korkunun insanlarla ilişkisini tespit önemli bir merhale olarak tespit edilir:

> *"Korkma konusunda sözümü bitirmeye fırsat bulsaydım, 'Yılarım da ele veririm diye korktum' diyecektim!"* (Tahir, Kurt Kanunu, 5. bs., 2012, s. 275)

Korkunun, Emin Bey özelinde sorumluluk korkusunun kişinin yitirme korkusuyla ilişkisi önemlidir. Mutluluğu yitirmekten korkmak sorumluluk üstlenmekten korkmak şeklinde tezahür etmekte ancak kişi korkusunun üzerine gidemedikçe bunu anlayamamaktadır:

> *"Mutluluğumu yitiririm diye korkmuşum meğerse… […] İnsan gerçekten mutlu olayım derse, üstüne yüklenen sorumluluğun gereğini sonuna kadar yerine getirip kurtulmalıdır. Gerçek hürlük budur bence… Korkuya. Hatta ölüme karşı, gerçek direnci veren hürlük!"* (Tahir, Kurt Kanunu, 5. bs., 2012, s. 275)

Korkuyu yenmek ancak asıl korkunun tespiti ardından mümkün olmaktadır. Nitekim romanın bu son kısmında Emin Bey, bir dergide Heidegger'in *Varolmak ve Zaman* adlı bir kitabının çıkacağını okuduğunu söyler. (Tahir, Kurt Kanunu, 5. bs., 2012, s. 298) Sorumluluk üzerine ilerleyen sayfalardaki tespitleri de Heidegger'in kendi varoluşunu yapan insanın sorumluluklarını üstlenerek özgür olmayı başaran dasein tanımıyla örtüşmektedir. Sorumluluk korkusunu irdelerken kendisini kendi varoluşunu sorgularken bulan Emin Bey, sorumluluk fikrinin genişliği karşısında şaşırır.

> *"Şu halde sınırsız bir şeydi bu sorumluluk belası… Her ihtimal, yeni yeni ihtimallere bağlıydı. Böylece de ucu sonsuza dayanıyordu. Delirmek işten değil…"* (Tahir, Kurt Kanunu, 5. bs., 2012, s. 309)

Sorumluluk korkusu Heidegger'in varoluş felsefesindeki bir tür kaygıya işaret etmektedir. Ancak bu kaygı temeli itibariyle diğer insanlarla "birlikte-olma" hâlinin ortaya çıkardığı "ihtimam-göstermeklik"i peşi sıra getirmekte böylece birlikte-olma hâlini yaşadığı diğerlerinin varlığı üzerinden dasein'in kendi

varoluşunu tanımlamasına da vesile olmaktadır. (Heidegger, 2008, s. 126-132) Emin Bey'in bu yaşadığı hâl ve kaygısı sebebiyle delirme noktasına gelişi esasen Heidegger'in tanımladığı kaygısının üzerinden dasein'in kendi varoluşunu tamamlama aşamasına geçişin hazırlık aşaması olarak okunmaya müsaittir. En son aşamada Emin Bey'i şu sözleri söylerken buluruz:

> *"Her çeşit hergeleliği, namussuzluğu, soygunu ortadan kaldırmaya çalışmalıyız, ancak insanın insana kahpelik etmesi ortadan kalkınca, kurtuluş var. Çok düşündüm. Bugünkü dünyada, Allah'a sığınamıyorsun kişisel sorumluluklarından… Toplumun baskılarını da özür olarak ileri süremiyorsun. Çünkü sorumluluğu ancak, hür insan duyar. İnsan bu konuda kendi kendisini yaratıyor. Düşünme, dayanma, hayal etme gücümüz ne kadarsa o kadar insanız. Yaratılmış olmanın, toplum baskılarının özürüne sığınamayız. Sorumluluk idrakine varmış insan, sınırsız olarak hürdür. Hürlüğü arttıkça sorumluluk artar. Artan sorumluluk karşısında ister istemez, bunaltı duyarız."* (Tahir, Kurt Kanunu, 5. bs., 2012, s. 309)

Heidegger'in özgürlüğüne kavuşan dasein'i ancak birlikte-var-olma hâli içinde kendi varoluşunu kurabilendir. Sorumluluk da ancak bunun için gerek ve yeter şart olarak Kemal Tahir'de ifadesini bulur.

Emin Bey romanın sonunda evine sığınan Abdülkerim Bey'i kız kardeşi Perihan'ın evine almadığını duyunca tüm korkularından sıyrılarak sokağa onu aramaya çıkar. Emin Bey artık tüm korkularından kurtulmuş bir kişi olarak Kemal Tahir'in "korkularını yenenler" listesine girmeye hak kazanmış bir roman kişisidir. Nitekim Heidegger'de ölüm varoluşun tamamlanışıdır. Emin Bey ölümün peşinden varoluşunu tamamlamış ve kaygısını yenmiş hür bir kişi olarak koşar.

Erol Köroğlu, "Kurt Kanunu (Kötü) Bir Tarihsel Roman mıdır?" başlıklı yazısında Kemal Tahir'in gerçek hayattan kurguya aktardığı olayların tarihi üzerinde yaptığı çeşitli değişikliklerin ve olayların gerçek hayattakinden farklı yansıtılmasının Kemal Tahir'in *Kurt Kanunu* romanının tarihî roman olarak okunmasına engel teşkil edip etmeyeceğini sorguladığı yazısında, Enver Alpyürek'in Emin Bey adıyla romana dâhil edildiğini ve gerçek hayatta mizacına aykırı özelliklerle donatıldığını ve yaşadıklarının değiştirildiğini ifade etmekte bunun da romanı, pek çok kusuru içinde barındıran bir tarihî roman hâline getirdiğini söylemektedir. (Köroğlu, 2017) Köroğlu'nun tespitleri tarihî roman açısından bir değerlendirme ölçeği özelliği taşısa da Kemal Tahir'in insanı merkeze alan ve insanı korkularıyla yüzleştirmeyi amaçlayan tavrını göz önünde bulundurmadığı için romanın asıl yazım idealinin kavranamamasına bağlı olarak romanı sadece tarihsel roman kıstaslarıyla değerlendirme çabası romanın asıl Emin Bey'i anlatabilmek için yazıldığının anlaşılamadığını göstermektedir. Kemal Tahir -"korku" kavramı üzerine çalışmamız açıkça göstermektedir ki- insanı kendisiyle yüzleştirecek şekilde tarihî malzemeyi kurgularken değişiklikler yapmanın bir hata olduğunu düşünmemekte aksine roman gerçekliği içinde idealine varması için kurgu alt yapısını sağlamlaştırdığını düşünmektedir.

Emin Bey'in kız kardeşi Perihan Hanım ise benzeri bir varoluş aşaması geçirse de onun zıddına varoluşunu tamamlayamaz. Korku imtihanında yenilir. Romanda ilk olarak Perihan Hanım'ın ne kadar korkak bir insan olduğu anlatılır:

> *"Sokağın ıssızlığından ne kadar korkarsa, kalabalığından da o kadar korkuyor, günün açık, ya da kapalı oluşundan, sessizliğinden, fısıltıdan, bağırtılardan karanlık ya da mehtaplı geceden hep aynı ürküntüyü duyuyordu. Ancak gölgede yaşayabilen bitkiler gibi, bir erkeğin arkasına sinerek tedirginlikten kurtulur kadınlardandı. Babaları erken öldüğü için evlenene kadar Emin Abi'sine sığınmış, evlendikten sonra da abinin yerini kocası almıştı."* (Tahir, Kurt Kanunu, 5. bs., 2012, s. 199)

Kocası Perihan Hanım'ı kendisinin komitacı bir arkadaşını evde sakladığı gerekçesiyle boşar. Bu durum karşısında Perihan Hanım bir anda büyük bir değişim gösterir: *"…eskinin pısırık Perihan'ı gitmiş, sanki yerine büsbütün başka bir kadın, 'Osmanlı' dedikleri gerçekten yiğit bir başka kadın gelmişti[r]."* (Tahir, Kurt Kanunu, 5. bs., 2012, s. 200) Onun bu korkusuzluğu ise uzun süre devam etmez ve Perihan Hanım bir anda eski hâline döner. Emin Bey, arkadaşı Abdülkerim Bey'i Perihan Hanım'ın eve almadığını öğrendiğinde bu durum gün yüzüne çıkar. Abdülkerim Bey'in peşinden giden Emin Bey korku sınavını aşarken Perihan Hanım varoluş aşamasında geriye düşmüş ve korkusuna yenilmiştir. Yani imkân dâhilinde bulunan özgürlüğünü elde etme şansını geri tepmiş ve sıradan bir insan – Heidegger'de DasMann- hâlini almış ve özgünlüğünü koruyamamış kişi olarak Kemal Tahir tarafından özellikle Emin Bey'in karşısına yerleştirilmiştir. Emin Bey'in benimsediği tavrın doğruluğunu göstermek üzere Perihan Hanım'ın romana yerleştirilmiş olduğu açıktır.

3.3.3. Murat (Hür Şehrin İnsanları)

Hür Şehrin İnsanları adlı romanın baş kişisi Murat kendisini şöyle tanımlar: Cesur *"Değilim ama, yeri gelince korkudan dizlerim titremez, dilim tutulmaz."* (Tahir, Hür Şehrin İnsanları, 5. bs., 2009, s. 13) Murat'ın uzun roman içinde sürekli korkularıyla baş etmeye çalıştığı görülür. Bu korkuları varoluş kaygısı, birlikte-var-olma korkusu, el-altında-olan olarak madde korkusu başlıkları altında değerlendirmek mümkündür.

Varoluş Kaygısı

Çektiği sefalet, yaşam koşulları Murat'ı gittikçe hayat karşısında daha da korkak yapar. Hatta bunun kendisi de farkındadır: *"Yavaş yavaş yaşamaktan korkuyor mu[dur]?"* (Tahir, Hür Şehrin İnsanları, 5. bs., 2009, s. 50) bu korkusunun farkına vardıkça daha çok korkmaya başlamaktadır. Murat duygularını gösteremeyen bir adamdır. Annesi öldüğünde ağlamayı beceremez hatta annesinin cenazesine bile katılmaz. Korku her zaman onun iç dünyasında en baskın duygudur. Yakın arkadaşı Ertuğrul Hikmet, Murat hakkında onun bu özelliğini ifade edecek şekilde şunları söyler: *"Korkunç adamsın bazan, dedi, kendine karşı bu kadar hain oluşun, kederini insan gibi gösteremediğinden… Farkında mısın?"* (Tahir, Hür Şehrin İnsanları, 5. bs., 2009, s. 100) Murat tıpkı aşka olduğu gibi diğer duygularına karşı da kayıtsız kalmayı korkularını yenmenin yolu olarak görür. Ancak bu durum onu insanî duygularından gittikçe daha da uzaklaştırır. Murat çocukken İstanbul'dan Anadolu'ya gönderilecek cephanelerin gemiye yüklenmesi esnasında kendisine verilen görevi başarıyla yerine getirmiştir. Bu dönemde kendisine yüklenilen korkusuzluk vasfını bir yük gibi yüklendiği anlaşılmaktadır. Bu sıfatın ağırlığı altında ezilen, bir tür adanışla içini doldurmaya çalışan Murat, diğer tüm duygularından soyunarak yegâne duygusu olarak korkuyu görmeye başlamıştır. Murat ise bunun farkında bile değildir. Murat zamanla tüm korkularını nasıl yendiğini de romanda açıklar:

> *"Bir de inanma meselesi var. İnsan cine, periye, şeytana, ruha falan inanmazsa, birçok korkulardan kurtuluyor. Durmuş Efendi Amcam, 'Vicdan, namus, şeref, bahisleri de böyledir ama ters tarafından,' derdi. Durmuş Efendi Amcam derdi ki: 'Bunların lekelenmesinden korkmamak da insana bir çeşit cesaret veriyor galiba. Zamzem kuyusuna işemek gibi bir marifet…"* (Tahir, Hür Şehrin İnsanları, 5. bs., 2009, s. 86)

Anlaşılacağı gibi inançla, gelenekle, ahlâkî kavramlarla tüm bağının korku üzerinden var olduğunu düşünen Murat bu korkularından kurtulabilmek için inanç, gelenek ve ahlâk olgularını reddetme yoluna gitmiştir. Geriye sadece maddeyle ve insanla ilgili korkuları kalmıştır.

Murat bazen de korkmadığı şeylerden korktuğunu söyleyerek kendisini yine korku üzerinden koruma altına almaya çalışmakta esasen sahip olduğu ve varlığını dolduran tek duygu olarak korkuya sığınmaktadır. Bu aşama korkularını yönetme aşamasının ardından geçtiği başkalarının korkularını

paylaştığı intibaı oluşturarak onları korkularıyla yönetmeyi öğrendiği farklı bir aşamayı simgeler. Örneğin: "Ben eskiden beri silahtan korkarım Matmazel." (Tahir, Hür Şehrin İnsanları, 5. bs., 2009, s. 255) Aslında Murat silahlardan korkmaz. Tıpkı çoğu korkmadığı şey hakkında korkuyormuşçasına davrandığı gibi karşısındakiyle başka hiçbir ortak paylaşılacak duygusu kalmadığı için korkuyu paylaşmaya çalışmaktadır.

Murat'ın bağlanarak varoluşunu anlamlı kıldığı ve tartışılmaz addettiği çeşitli konular hakkındaki değişmez fikirleri de onu var-olmaktan uzaklaştırmaktadır. Bu korku romanda onun Atatürk'e sorgusuz-sualsiz bağlılığı üzerinden örneklendirilir. Sürekli arkadaşlarıyla konuşmalarında bu konu gündeme gelir. Murat birazcık olsun söylenenlere kulak verebilse mantıklı bir şekilde düşünmeye başlayabilecek ve en azından meseleyi tarafsızca tartışabilecektir. Ancak onun sorgusuz bağlılığı bu tartışma ihtimalini ortadan kaldırmakta Murat'ın bir dasein olarak varoluşunu sorgulayarak tamamlama ve hürriyetini kazanma şansını elinden almaktadır.

Birlikte-Var-Olma Korkusu

Murat sürekli olarak başkaları tarafından yargılanma, eleştirilme, küçük görülme, aşağılanma korkusu yaşamakta ve bu korkusunu içinde bulunduğu koşullara bağlamaktadır:

> *"Kıyafet düşkünlüğünün yavaş yavaş ahlâkını bozduğunu fark etmiyor değildi. Gittikçe, insafsız, korkak adi bir herif oluyordu. Hele son zamanlarda, kendisini, apansız kalabalıkça bir yerde falan bulsa, bir şey çalacağından, cüzdanlarını aşıracağından şüphelenecekler, maazallah, dalgınlığı esnasında eline bir sadaka tutuşturacaklar, yahut, 'Oğlum şunu iskeleye kadar götürüver!' diyerek hamallık teklif edecekler diye ödü kopuyordu."* (Tahir, Hür Şehrin İnsanları, 5. bs., 2009, s. 68)

Zamanla Murat başkalarının kendi içine saldığı bu ve benzeri korkuları yenebilmek adına onları korkutmanın yollarını araştırır ve öğrenir. İlk önce bakışlarıyla karşısındakileri korkutabildiğini keşfeder. (Tahir, Hür Şehrin İnsanları, 5. bs., 2009, s. 110) *"Kendisine cesaret vermek istediği zaman yaptığı üzre, gözlerinin içiyle güler[.]"* (Tahir, Hür Şehrin İnsanları, 5. bs., 2009, s. 160). Hayatını yaklaşan tehlikeye karşı gardını alarak sürekli tetikte yaşar. Tüm meselesi kendi korkularıdır, kavgası da esasen korkularıyladır. Korkuları onun tarafından kendi varlığını ayakta tutan bir mertebeye yükseltilmişlerdir.

Murat'ın kadınlar ve aşk karşısında yaşadığı korku da sürekli tekrarlanır. İlk âşık olduğu an âşık olduğu kızdan hızla kaçar. Korkmuştur. Herkesten kaçıp tek başına oturur:

> *"Orada mendireğin üzerinde akşama kadar yapayalnız ve hemen hemen hiçbir şey düşünmeden, müthiş bir korku içinde oturmuşum. Akşamüzeri, dayanılmaz bir açlık hissettim. Bu öğleden beri duyduğum ilk makul ve beşeri histi. Ona rastlamaktan korkarak çarşıya döndüm."* (Tahir, Hür Şehrin İnsanları, 5. bs., 2009, s. 26)

Bu korkuyu tüm gece yaşar. Âşık olduğu kızla tekrar karşılaşmaktan kaygılanır. Sonunda âşık olduğunu düşündüğü kızın buna değmeyeceğini kendine ispatladıktan sonra korkusuna ve korkusunun sebep olduğu kaçışına makul bir bahane üretmiş olur. Heidegger'in korkan insan kaçar savını böylece doğrular. Murat çok küçük yaşta babasını ardından da annesini kaybettiği için beş parasız ortada kalmış, okulunu tamamlayamamıştır. Annesinin ölümü ardından gittiği Anadolu'da ilk kez âşık olmuştur. Bir daha da bu korku hâlini ve kaçışı yaşamak istemez. Âşık olma ihtimalini hayatı boyunca askıya alır.

Murat esasen kadınlardan, kadınların aklından geçenleri anlamasından korkar. *"Sahiden herkesin bir görüşte anlayacağı kadar korkak mı olmuştu[r]?"* (Tahir, Hür Şehrin İnsanları, 5. bs., 2009, s. 246) Oysa o kadınlara olan korkusunun üstünü yeterince örtmek ve onlara karşı korkusuz bir tavır sergilemek

istemektedir. Zamanla kadınlara karşı korkusunu yenmek için geliştirdiği yöntem şudur: *"Bazı bazı tabiiliğini kaybederse kendisini çabuk toplar, hemen karşısında mesela Ertuğrul Hikmet varmış gibi davranır, birden tabiileşerek, uydurma incelikten –hakikatte bir çekingenlikten, hattâ bir çeşit korkudan ibarettir- vazgeçerdi."* (Tahir, Hür Şehrin İnsanları, 5. bs., 2009, s. 355)

Murat'ın tanıştığı tüm kadınlar onun korkusundan bahsederler. Murat onlara kendilerinden korktuğunu söyler ancak bunu öyle esprili bir şekilde yapar ki kendisinden gayet emin olduğunu düşündükleri Murat'ın korkusunun gerçek olabileceğine onlar ihtimal dahi vermezler. Oysa Murat sürekli olarak âşık olmaktan korkmaktadır. O yüzden daima karşısına çıkan kadınların âşık olmaya değmeyeceklerini kendi kendisine ispat etmeye çalışmaktadır. Karşısına çıkan hemen her kadınla ilişki yaşar. Bu türlü ilişkiler bir tür kolay elde edebilme ihtimali ile onun âşık olma ihtimalinin önünü kesmektedir. Hatta âşık olduğuna inandığı Safo'ya karşı tavrı bile farklı değildir:

> *"Sen bu hatun için Galata'nın bütün kopuklarıyla –neticesi ölüm bile olsa- dövüşmekten korkmazsın! Lakin Safo'yu doludizgin sevmekten, bu sevmenin tabii neticesi olan evlenmekten daha laf açılır açılmaz korkuyorsun! Birinde ölüm var. Birinde yok…*
>
> *-Bilakis. Daha beteri var. Şerefsizlik…"* (Tahir, Hür Şehrin İnsanları, 5. bs., 2009, s. 290)

Safo'nun ilk sevgilisi olmak bile ona yetmemiştir. Tüm varlığıyla onu itmektedir. Önüne gelen ilk kadınla Safo'yu aldatır ve bu farklı kadınlarla devam eder. Bu kadınlar arasında Safo'nun yakın bir arkadaşı bile vardır. Safo, hamile kalıp bebeğini düşürmeye çalışırken öldüğü için bir an bir üzüntü hissetse de bu üzüntüyü başka kadınların ilgisini çekmek için kullanmaktan bile utanmaz. Oysa haberi ilk aldığı anda her şeyi yine kendi korkusuna bağlamıştır: *"Felakete bir tek sebep vardı: Korkaklığı. Korkaklığı bile belki bir mazerettir. Alçaklığı…"* (Tahir, Hür Şehrin İnsanları, 5. bs., 2009, s. 581) ama bu duygudan kaçar. Sonunda Safo'nun üvey babası tarafından kendisiyle birlikte olduktan sonra sürekli tecavüze uğradığını ve çocuğun kendisinden olmama ihtimalini öğrendiğinde kendisini haklı çıkarmanın yolunu ve korkusundan kaçış şansını yeniden ve bir daha yakalamış olur.

Güzel Rus avukat Tamara'ya âşık olmaktan da korkar, bu korkusunu da benzeri bir yöntemle aşar. Önce onunla yatıp sonra onu ablası ilân ederek, bir çeşit zıhar ile âşık olmaktan kurtulur. Tamara'ya karşı daha ilk tanışmalarından birinde korkusunu şöyle anlatır:

> *"Sizden korkuyorum. Beni affedin… Sahi deminden beri düşündüm. Duyduğum his korkudan başka bir şey değil… Bundan sonraki hareketlerimi lütfen bu itirafla manalayın ve sizden korkmama olsun müsaade edin…"* (Tahir, Hür Şehrin İnsanları, 5. bs., 2009, s. 487)

Murat'ın babasıyla birlikte kurtuluş için mücadele veren arkadaşının eşi, annesi yaşındaki Fatma Hanım'la bile korka korka yatar. (Tahir, Hür Şehrin İnsanları, 5. bs., 2009, s. 716) Kadınlara karşı korkusunu yenmesinin son aşaması bu gibidir. Varlıklarını anlamsızlaştırarak sonunda tüm kadınlardan ve birlikte-var-olma ihtimalinden kendini kurtardığını sanır. Kadınlara dair korkusunu Murat'ın onları anlamlı birer varlık olma mesabesinden el-altında-olan olarak birer maddeye dönüştürmek suretiyle yenmeye çalıştığı anlaşılmaktadır. Bu yaklaşımını tüm çevresindekilere ve topluma uygular. Sonunda hepsini el-altında-olan olarak maddi varlıklarıyla algılar.

El-Altında-Olan Olarak Madde Korkusu

Parasızlık ve parasızlığı sebebiyle dışlanma korkusu zamanla Murat'ı maddeye bağımlı hâle getirir. Murat aslında eline para geçtikçe bozulmakta olduğunun farkındadır:

> *"Kendisini böyle sevindirenin cebindeki para olduğunu hatırladıkça somurtuyor, fakat kendini ayıplaması gayet az sürüyordu."* (Tahir, Hür Şehrin İnsanları, 5. bs., 2009, s. 503-504)

Daha önce yaşadığı parasızlığın verdiği korku içinde geçen günlerini ise unutamamakta bu maddeye dair korkularının artmasına sebep olmaktadır:

> *"O gün sabahtan akşama kadar bana azap veren, beni rüsva eden, beni insanlıktan kolayca çıkarıp şaşkın bir hayvan haline getiren beş kuruşun on bin misli… Bunu iki ay içinde kazandım. Beni, yokluğu on bin defa haysiyetsiz bir mahluk haline getirecek kadar parayı… Şaşılacak bir şey… Peki diyorum, o zaman bu paralar neredeydiler, ben neredeydim?.."* (Tahir, Hür Şehrin İnsanları, 5. bs., 2009, s. 518)

Sonunda beklediğinden fazla paraya sahip olsa da bu para kendisini tatmin etmez hatta parayı kazanma şekli sebebiyle utanç duyar, kendisini kınar ancak sonunda bu duygudan da kurtulur ve geriye sadece maddenin el-altında-olan olarak eksikliğinin vereceği kaygının daimiliği kalır.

Murat, Emin Bey'in aksine varoluşunu anlamlandırma aşamasında tökezlemiş ve hürriyetini kazanamamıştır. Romanın sonunda da buna işaret edilmektedir: *"Hürdü evet! Randevuevlerindeki kızlarla yatmak için… Ancak bunun için hürdü…"* (Tahir, Hür Şehrin İnsanları, 5. bs., 2009, s. 733) Murat korku sınavından geçmiş bir roman kişisi olarak romanın başkişisi olmayı hak etse de korkusunu yenme yöntemi sebebiyle varoluşunu tamamlayamadığı için dasein olarak başarısız olmuştur. Asıl hürriyeti tanıyamadığı gibi yendiğini düşündüğü korkular ve kaygılar onun varoluşunda anlamlı bir noktayı teşkil etmediği için korku sınavından esasen Murat kalmış olarak da düşünülebilir.

3.3.4. Topçu Cemil (Yorgun Savaşçı)

Kemal Tahir, diğer seçtiğimiz romanlarında da mutlaka olduğu gibi korkuları çevresinde anlatacağı bir roman kişisi olarak Cehennem Topçu Cemil karakterini kurgulamıştır. Kurtuluş Savaşı yıllarında gerek insanların bireysel gerekse toplumsal korkularına korkusuz, cesur bir kahraman vasıtasıyla *Yorgun Savaşçı* romanında dikkat çekmeye çalıştığı anlaşılmaktadır. Annesi, evleneceği teyzesinin kızı Neriman, çevresindeki çeteler, tanıştığı hemen hemen herkes esaret altındaki topraklara yayılan korkudan nasibini almıştır. Topçu Cemil başlangıçta korkusuz bir kişi olarak tanıtılsa da zamanla korkmayı öğrenir. Ancak korkmayı öğrense de korkuları onu hareket etmekten, istediğini yapmaktan alıkoymaz. Korktuğunu çevresindekilere belli etmeden hatta yeri geldiğinde onları teskin ederek korkularının üstesinden gelir, korku sınavını aşar. Diğer beş romandakinden farklı olarak romanın başkişilerinden biri olan Topçu Cemil için korku yapıcı ya da yıkıcı büyük bir unsur değildir. Korkuyu yavaş yavaş öğrenmesi çevresindekiler dolayısıyladır.

4. Sonuç

Kemal Tahir'in kurmaca dünyasında "korku", olumlu yönüyle inşa edici başat bir unsur olarak ele alınırken, olumsuz ve insanı insana bağımlı kılarak insanlığından uzaklaştırıp köleleştiren yönüyle istenmeyen, yenilmesi gereken bir duygu olarak işlenir. Hatta olumsuz tarafının üzerinde yazarın özellikle durduğu görülür. Korkunun yönetimi mevzuuna yazarın ayrıca önem vermesinin altında toplumun ve insanın kurtuluşunun ancak insanın insana korku üzerinden bağının ortadan kaldırılmasıyla mümkün olacağı ideali yatar.

Kemal Tahir, genel olarak korku karşısında üç tür roman kişisi kurgulamıştır. İlki korkuya yenilenler, ikincisi korkuyu tanımayanlar (korkusuzlar), üçüncüsü ise korkuyla tanışıp korkuyu yenmeyi başarabilen korku kişileridir. Seçtiğimiz tüm romanlarda görüldüğü gibi korkuları karşısındaki mücadelesiyle roman içerisinde önemli yer verdiği bir roman kişisini mutlaka romanının merkezine yerleştiren yazar bu kişi üzerinden korkuyu farklı yönleriyle ele alma imkânı yakalamıştır. İnsanın insana dair korkularını farklı yöntemlerle yenmeleri dolayısıyla korku kişileri üzerinde Kemal Tahir'in özellikle durduğu ve her bir romanında korkuya yaklaşımı açısından farklı bir korku kişisini özenle romanın merkezine yerleştirdiği rahatça anlaşılabilmektedir.

Kemal Tahir'in korku kavramına yaklaşımı ve korkuyu ele alış biçimi dönemi için Türk romanı adına bir istisnadır. Roman kişileri üzerinden kavramı yazarın bu denli derinlikli şekilde tartışması kendisinin öğrencisi olarak bilinen *Korkuyu Beklerken* hikâyesinin yazarı Oğuz Atay başta olmak üzere pek çok romancı ve hikâyeciye ilham kaynağı olmuş gibi görünmektedir. Cumhuriyet'in ilk yıllarında korku esaretini yenememiş bir karakter olarak Murat'ı Kemal Tahir'in bıraktığı noktadan alarak geliştiren Oğuz Atay adeta Murat'ın 1970'lerdeki korkuyla kendisini evine hapseden hâlini modernist bir imge üzerinden resmeder.

Kaynakça

Adler, A. (2013). *İnsanı Tanıma Sanatı, 14. bs.* (K. Şipal, Çev.) İst.: Say Yay.

Akış, Y. (2015). *Soren Kierkegaard'da Kaygı Kavramı.* İst.: Ayrıntı Yay.

Aristoteles. (2004). *Retorik.* (M. H. Doğan, Çev.) İstanbul: YKY.

Budak, S. (2009). *Psikoloji Sözlüğü.* Ankara: Bilim ve Sanat Yay.

Freud, S. (2010). *Ket Vurma, Belirti ve Korku.* (L. Yarbaş, Çev.) İzmir: İlya Yay.

Furedi, F. (2017). *Korku Kültürü: Risk Almamanın Riskleri, 3. bs.* (B. Yıldırım, Çev.) İst.: Ayrıntı Yay.

Heidegger, M. (2008). *Varlık ve Zaman.* (K. H. Ökten, Çev.) İst.: Agora Yay.

Jung, C. G. (2013). *İnsan Ruhuna Yöneliş, 9. bs.* (E. Büyükinal, Çev.) İst.: Say Yay.

Köroğlu, E. (2017, Mayıs 10). *Kurt Kanunu (Kötü) Bir Tarihsel Roman Mıdır?* Nisan 27, 2018 tarihinde oggito: https://oggito.com/kurt-kanunu-kotu-bir-tarihsel-roman-midir-05201729054 adresinden alındı

Machiavelli, N. (1999). *Prens.* (R. Teksoy, Çev.) İstanbul: Oğlak Yay.

Salecl, R. (2013). *Kaygı Üzerine.* (B. Engin, Çev.) İst.: Metis Yay.

Sina, İ. (1942). *Ölüm Korkusundan Kurtuluş.* (M. H. Tura, Çev.) İstanbul: Bürhaneddin Matbaası.

Tahir, K. (1989). *Notlar/Sanat Edebiyat 1.* İstanbul: Bağlam Yay.

Tahir, K. (2009). *Hür Şehrin İnsanları, 5. bs.* İst.: İthaki Yay.

Tahir, K. (2012). *Esir Şehrin Mahpusu, 11. bs.* İst.: İthaki Yay.

Tahir, K. (2012). *Kurt Kanunu, 5. bs.* İst.: İthaki Yay.

Tahir, K. (2014). *Yorgun Savaşçı, 8. bs.* İst.: İthaki Yay.

Tahir, K. (2015). *Esir Şehrin İnsanları.* İst.: İthaki Yay.

Tahir, K. (2016). *Notlar Sanat-Edebiyat 1.* (C. Yazoğlu, Dü.) İst.: İthaki Yay.

Tahir, K. (2016). *Notlar Sanat-Edebiyat 2.* (C. Yazoğlu, Dü.) İst.: İthaki Yay.

Tahir, K. (2016). *Yol Ayrımı, 7. bs.* İstanbul: İthaki Yay.

Türkçe Sözlük 2: K-Z, 8. bs. (1998). Ank.: TDK Yay.

BİR ROMAN KİŞİSİ OLARAK "YAHYA KEMAL"

Öğr. Gör. Dr. Tayfun HAYKIR

Gazi Üniversitesi

Öz

Kurmacaya en çok imkân tanıyan edebî tür romandır. Romancılar, bu imkân dairesinde sınırsız bir özgürlükle eserlerini kaleme alırlar. Şahıslar kadrosu oluşturulurken de böyledir. Şahıslar, tamamen kurgulanmış kişiler olabilecekleri gibi aynı zamanda gerçek hayattan alınma kişiler de olabilirler. Şiirleriyle; edebî, siyasi içerikli düz yazılarıyla ve görüşleriyle Türk edebiyatının en önemli ediplerinden biri kabul edilen Yahya Kemal Beyatlı'ya (1884-1958) roman dünyasında, kurgusal bir kişi olarak rastlamak mümkündür. Bu çalışmada şahıslar kadrosunda açık adıyla veya takma bir adla Yahya Kemal'e yer veren romanlar üzerinde durulmuştur. Yapılan araştırma sonucunda Türk edebiyatının farklı dönemlerinde kaleme alınan sekiz romanın şahıs kadrosu içinde Yahya Kemal'in olduğu tespit edilmiştir. Çalışmada söz konusu romanlardan hareketle ve sadece edebî metin merkezli bir okumayla roman kişisi olarak Yahya Kemal'in portresi çizilmeye çalışılmıştır.

Anahtar Sözcükler: Yahya Kemal Beyatlı, roman araştırmaları, şahıslar kadrosu, roman kişisi.

"YAHYA KEMAL" AS A NOVEL CHARACTER

Abstract

Novel is the literary genre that allows for fiction most. Novelists, within this facility, write their works up with a limitless freedom. This is also the case when characters are created. Characters might be not only fully fictionalized people but also ones inspired by real lives. In the literary world, it is possible to find Yahya Kemal Beyatlı (1884-1958), who is regarded as one of the most important literary men of Turkish Literature with his poems, literary and politically explicit proses and also his opinions, as a fictional person. This study focuses on the novels that include Yahya Kemal with his own name or a nickname in the character list. As a result of this research, Yahya Kemal was found to be among the characters of the eight novels that were written up during the different periods of Turkish Literature. In the study, Yahya Kemal's literary identity as a character was tried to be formed with reference to the novels in question and merely with a literary text-centered analysis.

Keywords: Yahya Kemal Beyatlı, novel research, character list, novel character.

Giriş

Yahya Kemal Beyatlı; yazdığı eserlerle, entelektüel birikimiyle, düşünceleriyle, yaşantısıyla Türk edebiyat ve kültür hayatının en önemli isimlerinden biri olmuştur. O, yaşadığı dönemde de ölümünden sonra da edebî ve şahsi etkisini geniş kitlelere kuvvetli bir biçimde hissettirmiştir.

Yahya Kemal, Osmanlı Devleti'nin son zamanlarına ve Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşuna tanıklık etmiştir. Yazıları ve konuşmalarıyla yıkılış sürecinde kurtuluş yolları aramış, ardından gelen kuruluş devrinde ise hem edebî hem de siyasi/fikrî üretimde bulunmuştur. Ürettikleri ülke genelinde takip edilmiş, ses getirmiştir. Suların durulmadığı bir zaman aralığında zirvedekilerden biri olması, onun şahsına bir kapı daha aralamıştır. Kendisi yaşamı boyunca hikâye, roman gibi anlatma esasına bağlı edebî metinlerle ilgilenmemesine karşın ifade edilen özelliklerinden dolayı "roman" dünyasından içeri girmeyi başarmıştır.

Tespit edilebildiği kadarıyla sekiz Türk romancısı, kurgusal bir kişi olarak Yahya Kemal'e eserlerinde yer vermiştir. Bu roman ve yazarlar kronolojik olarak şöyle sıralanabilir:

	Roman Adı	Yazar Adı	Yayım Yılı
1	*Efruz Bey*	Ömer Seyfettin	1918
2	*Zâniyeler*	Selahattin Enis Atabeyoğlu	1923
3	*Külhani Edipler*	Fazlı Necip	1930
4	*Gonk Vurdu*	Reşat Enis Aygen	1933
5	*Huzur*	Ahmet Hamdi Tanpınar	1948
6	*Pulsuz Tavla*	Mehmed Kemal	1976
7	*Aşamalar*	Afet Ilgaz	1977
8	*Bozgunda Fetih Rüyası*	Beşir Ayvazoğlu	2001

Yukarıdaki listede adı geçen romancılardan Fazlı Necip, Reşat Enis, Mehmet Kemal, Afet Ilgaz ve Beşir Ayvazoğlu; Yahya Kemal'i açık adıyla romanlarına dâhil ederken diğerleri ise takma isimler kullanmayı tercih etmişlerdir. Sıralanan romanlarda daha çok Yahya Kemal'in özel yaşamı ve edebî yönü gündeme getirilmiştir. Ancak kurgunun verdiği sınırsız özgürlük imkânı içinde okura sunulan bu roman pasajlarına gerçek/tarihî bilgi nazarıyla bakmamak gerekmektedir. Bu çalışmanın bakış açısı "kurgusal bir kişi olarak Yahya Kemal"dir. Böylelikle Türk romancılarının gerçek hayattan alınma meşhur bir edebî kişiliği nasıl idealize ettiği araştırılmıştır.

Açık Adıyla "Yahya Kemal"

Yahya Kemal'i açık adıyla roman dünyasına dâhil eden ilk yazar Selanikli Fazlı Necip'tir. O, *Külhani Edipler* romanını 1930'da yayımlar. Fazlı Necip, ilk olarak Yahya Kemal'in II. Meşrutiyet'ten sonraki siyasi/fikri görüşüne değinir ve bu görüşüyle matbuat çalışmalarını ilişkilendirir.

II. Meşrutiyet'in ilanının ardından iktidara gelen İttihat ve Terakki Fırkası, Türkçülük politikasına önem vermektedir ve bu görüşü yayın politikası olarak benimseyen süreli yayınları desteklemektedir. Ziya

Gökalp'ın başında bulunduğu *Yeni Mecmua* da böylesi yayın organlarından biridir ve Yahya Kemal'in söz konusu derginin yazar kadrosu arasında yer alması şöyle anlatılır:

"İttihat ve Terakki merkezi umumisi ve Talat Paşa bu Türkçülük cereyanını himaye ediyordu. Hükümetin verdiği mühim tahsisat ile *Yeni Mecmua* tesis olunmuştu. Ziya Gökalp'ın etrafında Yahya Kemal, Yakup Kadri, Ömer Seyfettin, Ali Canip gibi hakiki mefkûre sahibi gençler arasında birçok da bu cereyandan istifade emellerini besleyen külhani edipler vardı." (Fazlı Necip, 1991: 174)

Beşir Ayvazoğlu, *Bozgunda Fetih Rüyası* adını verdiği ve Yahya Kemal'in 1912-1922 yılları arasındaki yaşamını ele aldığı biyografik romanında, Yahya Kemal'in *Yeni Mecmua* kadrosunda yer alışını ve bu süreci Fazlı Necip'ten farklı bir şekilde ele alır. Yahya Kemal, mecmuanın yayımlanması için doğrudan doğruya İttihat ve Terakki Fırkasının yardım etmesini kabul etmez. Çünkü mecmuanın siyasi bir yayın organı olması fikrine karşı çıkar. Bu görüşü kabul görür ve doğrudan fırkanın yardımı yerine fırkanın önde gelenlerinden Küçük Talat Bey'in şahsi yardımı kabul edilir. Ancak bu düşünce özgürlüğü mücadelesi uzun süreli olmaz ve bir süre sonra İttihat ve Terakki'nin mecmua üzerindeki etkisi giderek artar. (Ayvazoğlu, 2016: 204)

Selanikli Fazlı Necip, *Külhani Edipler*'de Yahya Kemal'in hem hayattayken hem de vefatının ardından maruz bırakıldığı en büyük eleştiri sebebine de değinmiştir. Bu sebep onun herkesi/her eseri kolay kolay beğenmeyişi ve kendisinin de çok az üretmesidir. Aslında Yahya Kemal, kendi yazdıklarını dahi çok zor beğenmektedir, bu nedenle eser üretmesi uzun zaman almakta ve onları yayımlamaktan imtina etmektedir. Zor beğenip, az üretip, çok az yayın yapmasına karşın edebiyat dünyasında üstat kabul edilmektedir hatta "kitapsız peygamber"e dahi benzetilmektedir. Romancı bu durumu da romanına dâhil etmiştir:

"Yahya Kemal pek mümtaz bir şair tanındığı hâlde meydanda intişar etmiş mühim bir eseri yoktu. Gayet müşkülpesentti. Kendi eserlerini bile beğenmez, neşrettirmek istemezdi. Süleyman Nazif onun için:

- Mevlana Celalettin Rumi hakkında: 'Nist peygamber veli daret kitap.' (Peygamber değildir fakat kitap sahibidir...) demişler. Yahya Kemal ise kitabı olmayan peygamberler zümresindendir... diyordu." (Fazlı Necip, 1991: 175)

Yahya Kemal'i kitapsız peygambere benzeten Süleyman Nazif'e ve bu benzetmesine *Bozgunda Fetih Rüyası*'nda da rastlanmaktadır. Öyle ki bu romanda Yahya Kemal'in kaç dize sahibi bir şair olduğu, Süleyman Nazif'in dilinden rakamlarla şöyle ifade edilmektedir:

"Yahya Kemal'in yalnız altmış biri tam olmak üzere yüz yetmiş iki mısraını gördüm. Gördüm ve beğendim. Başkaları bunları da görmedikleri hâlde Yahya Kemal'in şairliğini sonsuz bir coşkunlukla, aşk ile alkışlıyorlar. Mevlânâ Celâleddin Rûmî hakkında, meselâ, Molla Câmî: 'Nîst peygember, velî dâret kitâb' demiş. Bizim Yahya Kemal ise, kitabı olmayan peygamberlerin tutmuş bulundukları usul ve yollara taassub derecesinde bağlı." (Ayvazoğlu, 2016: 222)

Fazlı Necip'ten üç yıl sonra, 1933'te *Gonk Vurdu*'yu yayımlayan Reşat Enis de Yahya Kemal'in kitap getirmeyen peygamberlere benzetilmesinden söz eder. Bir edebî mahfilde Yahya Kemal hakkında dönemin edebiyatçılarını konuşturan romancı, şairin üretmediği hâlde "dâhi" kabul edilmesine dair bazı sebepler kurgular:

"Yahya Kemal'in beş on mısraıyla, on beş sene gibi upuzun bir zaman bütün edebiyatçılarca nasıl 'dâhi' olarak tanındığının dedikodusunu yaptılar. Sebebini aradılar. Ve dediler ki: Yahya Kemal -bu kitapsız peygamber- bin bir güçlük, bin bir itina ile yazdığı bir tek mısraı, bir tek beyiti, tekrarlaya tekrarlaya tanıdıklarının zihinlerine nakşediyor… Ve, dostları onun adeta bir nevi hoparlörü oluyorlar… O bir tek

beyit, bir tek mısra, daha bir eser hâlinde meydana çıkmadan ağızdan ağza, kulaktan kulağa yayılıyor." (Aygen, tarihsiz: 86)

Yahya Kemal'in yeteri kadar üretmediği hâlde büyük bir şairlik şöhretine sahip olması *Bozgunda Fetih Rüyası* adlı romanda gündeme getirilir ve bu konu hakkında bir diğer büyük şair Cenap Şahabettin şu şekilde konuşturulur:

"Cenap Şahabettin'in kendisi hakkında 'Evvelce şiirler vardı, şairler lâedri[1] olabilirdi. Şimdi ise şairler meşhur lakin şiirler lâedri!' dediğini duyunca 'Vallahi haklı!' demişti."(Ayvazoğlu, 2016: 104)

1930'da Fazlı Necip, 1933'te Reşat Enis ve 2001'de Beşir Ayvazoğlu, Yahya Kemal'i açık adıyla roman dünyasına dâhil edip "kitapsız peygamber" şöhretine erişmesini ve sebeplerini kurgusal âleme taşımışlardır. Ancak bu romanların ilkinden on iki yıl önce Ömer Seyfettin, *Efruz Bey* adlı eserinde konuyu Türk romanının gündemine getirmiştir. Ömer Seyfettin, "Yahya Kemal" adını açıkça söylemez fakat eseriyle aynı adı taşıyan başkişisi Efruz üzerinden "kitapsız peygamberleri" hedef tahtasına koyar. O yıllarda Yahya Kemal, Paris'ten yurda dönmüştür ve hızla yayılan bir şöhrete sahiptir. Ancak ortada bu şöhreti hak etmesine değecek nicelikte eser yoktur. Eleştiri yapmaktan geri durmayacak bir mizaca sahip olan Ömer Seyfettin, "şifahi muharrirler"i, "şiirsiz şairler"i, "esersiz dâhiler"i tahaddüs (sezgi) adını verdikleri bir nevi kılıfın içine saklanmakla, karşılığında ise nitelikli eserler üretmemekle suçlar:

"Biliyordum ki Efruz Bey yalnız 'şifahî bir muharrir' değil, aynı zamanda şiirsiz meşhur bir şair, esersiz meşhur bir dâhi, ilimsiz meşhur bir âlimdir. Kanatsız kuş, kambursuz deve, gagasız leylek gibi bir harika... Ansiklopedik münekkitliğiyle méta scientifique icazı da üstüne caba... İlmi de alenen inkâr eder. Birtakımlarının 'tahaddüs' diye lisanımıza geçirmelerine rağmen halkın, muhterem avamın 'işkembe-i kübra' terkibiyle tercüme ettiği 'intuition'[2] onun tükenmez bir hazinesidir. Önüne gelene: 'Ben ilim falan tanımam. Mantık, usul falan hepsi efsanedir! Yaşasın intuition! Her mesele işkembe-i kübra ile hâlledilir.' der." (Ömer Seyfettin, 2011: 1250)

Ömer Seyfettin'in Yahya Kemal'e karşı açtığı kalem kavgası *Bozgunda Fetih Rüyası*'nın kurgusunda da yer alır. Ömer Seyfettin, özellikle Yahya Kemal'in "Nevyunanîlik" adıyla oluşturmaya çalıştığı sanat görüşüne şiddetle karşı çıkar. Yahya Kemal'i, Balkan Harbi'nde ve Mora İsyanı'nda devletimize isyan eden Yunanları desteklemekle, Bizans hayranı olmakla itham eder ve *Boykotaj Düşmanı* başlıklı hikâyesini yazar. Yahya Kemal, bu kalem darbelerinin olumsuz etkisini kolay kolay üzerinden atamaz ve Eski Yunan'la olan ilişkisini "fetih" şairliğine evirir. (Ayvazoğlu, 2016: 114)

1976'da *Pulsuz Tavla* adlı hatıraya dayalı romanını yayımlayan Mehmed Kemal, kısa sayılabilecek bir paragraf içinde Yahya Kemal'e yer verir. Kendisi çok okuyan biri olmasına karşın Yahya Kemal'in gençlere heyecan ve ilhamlarını kaybetmemeleri için okumamalarını önermesine gönderme yapılır. Mehmed Kemal'in bu kurgu ögesiyle Yahya Kemal'in zor beğenmesine ve ediplik hususunda biraz kıskanç olmasına değinmek istemesi yüksek bir olasılıktır:

"Birisi anlattı: Yahya Kemal çevresinde toplanan genç şairlere:

- Aman okumayın… Heyecanınızı ve ilhamınızı yitirirsiniz. Böyle kalın… Okuyarak benliğinizi bozmayın… demiş.

Sonra kendisi kapanarak en hurda, en eski bilgileri edinirmiş. Bir İstanbul'un fethini anlatmış ki insan ciltlerle kitap okumadan bunları bilemezmiş." (Mehmed Kemal, 1984: 168, 169)

[1] lâedri: yazarı belli olmayan, anonim.
[2] Bu Fransızca kelimeyle de "sezgi" kastedilmektedir.

Yahya Kemal'in çok okuyan biri olmasına *Bozgunda Fetih Rüyası*'nda da değinilir. Daha önce İstanbul'da uzun süre yaşamayan Yahya Kemal'in şehirdeki birçok tarihî eserin özelliklerini ayrıntılı bir şekilde bilmesi, Şahabettin Süleyman'ı hayrete düşürür. Onun "Peki bütün bunları ne zaman öğrendiniz Allah aşkınıza!" demesi üzerine Yahya Kemal "Kitaplardan." cevabını verir. Ardından cümlesini "Vak'a-nüvis tarihlerini, *Târih-i Cevdet*'leri, *Târih-i Lütfî*'leri benim kadar okusaydınız, siz de bilirdiniz!" sözleriyle tamamlar. (Ayvazoğlu, 2008: 46)

Toplumcu Gerçekçi Bakış Açısıyla "Yahya Kemal"

Sanat hayatının ilk döneminde toplumcu gerçekçi bir tavır sergileyen Afet Ilgaz, *Aşamalar* adlı romanını 1977'de yayımlar. Yazar, romanına vaka zamanı olarak kendisinin içinde bulunduğu 70'li yılları seçmiştir. Romanın merkez kişisi Sevda adında genç bir kadındır. Sevda, ruhî sarsıntılar yaşayan, içine kapanık ve sürekli yaşamını sorgulayan biridir. Sosyalist dünya görüşüne sahip şair ve yazar arkadaşlarıyla birlikte dernekçilik ve sendikacılık faaliyetlerine girişmiştir. Dernekten arkadaşlarıyla toplandıkları bir gün, Hasan ve Yakup adlı edebiyat meraklısı iki genç Sevda'yı edebiyattan anlamadığı gerekçesiyle insanların içinde küçük düşürmek isterler. Sevda'ya "Sizce Yahya Kemal nasıl bir şairdir?" (Ilgaz, 1975: 93) sorusunu yöneltirler. Sevda ise çekingen mizacından dolayı sadece "İyi bir şairdir." demekle yetinir çünkü aksi yönde bir yanıt verirse ardından bir sorgulamaya tâbi tutulacağını düşünür. Hasan ve Yakup'un Sevda'yı rencide etmeye yönelik tavırları, uzaktan onları dinlemekte olan Mehmet Meriç'in dikkatinden kaçmaz. Mehmet Meriç, bu topluluğun içinde üstat olarak kabul gören bir yazar ve edebiyat eleştirmenidir. Mehmet Meriç de sosyalisttir ve haksızlıklara tahammül etmeyen bir şahsiyete sahiptir, bundan dolayı birden bire konuşmaya müdahil olur.

Romancı Afet Ilgaz aslında kurguladığı Mehmet Meriç karakteri üzerinden toplumcu gerçekçi bakış açısıyla Yahya Kemal'i sorgular. Mehmet Meriç'e göre Yahya Kemal büyük bir şairdir fakat sadece kendi sınıfının (burjuvanın) şairidir. O, eskiyi göklere çıkarırken kendi zamanını mutsuzluk ile yoksulluğa sürükleyen "imparatorluk" ve "fetih düşüncesi"ni ölümsüzleştirmeye çalışarak aslında halkına ihanet etmiştir. Yahya Kemal'in edebî yönü ve şahsiyetinin toplumcu bakış açısıyla eleştirildiği satırları görmek için *Aşamalar* adlı romandan alınan şu parçaya bakmak faydalı olacaktır:

"Herkesin birbirine 'Amma aptallık!' dercesine bakıştığı bir sırada ince yüzlü, esmer, sessizce oturan yaşlıca bir adamın, Mehmet Meriç'in kızgın kızgın kadehini elinde çevirdiğini ve sürekli önüne bakarak garip bir gülümseyişle olup biteni dinlediğini kimse görmemişti. Mehmet kimseye bakmıyor, ama her şeyi dinliyordu. 'Eskiye hayranlık uyandıracak derece' övüp göklere çıkardığı imparatorluğu ve yoksulluğa sürükleyen 'fetih devleti' düşlerini ve sevgisini şiirlerinde ölümsüzleştirdiği için Yahya Kemal'e kızardı ama Yahya Kemal'in 'şiir' sanatını en ustalıkla kullanan şairlerden biri olduğunu da görmezlikten gelemezdi. Biz elde kılıç fetihler peşinde koşarken kapitalist Avrupa'nın hızla sanayileşerek şirketler, bankalar, uzmanlarla imparatorluğun zenginliklerinin içine nasıl 'namussuzca' süzüldüğü karmakarışık tarihsel gerçekler olarak aklından geçti. Şirketi Hayriye, Şark Demiryolları, Zonguldak Maden İşletmeleri, Bank Ottoman, sendika ve grev hakkından yoksun Türk işçileri, İkinci Mahmut zamanından beri varolan ama yok sayılan Türk işçi sınıfı, devlet yönetimine çöreklenmiş Yahudi ve Ermeni paşalar, işbirlikçi Türk paşalar, Mahmut Şevket Paşa'nın bu duruma engel olmak istediği için Beyazıt Alanında vuruluşu… Hepsi hepsi… Yahya Kemal'in şiirlerinde hayranlıkla, inançla, saf, inatçı ama içten bir inançla savunulan, övülen, göklere çıkarılan o görkemli uygarlığın en pis, en acı yanlarını düşündü elindeki rakı kadehiyle oynarken. Bu yüzden ince ve güzel şeyleri belki herkesten iyi seçebilecek, sevebilecek, yaratabilecek bir adam olan kendisi, Mehmet Meriç, bunları sevmekten, bu 'suçlu uygarlığı' sevmekten ölesiye korkardı. Yahya Kemal'in, Ahmet Haşim'in şiirlerinden pek çoğunu ezbere bilir, sever ama onları rahatça sevemediği için Yahya Kemal'e de, Ahmet

Haşim'e de, bütün bu uygarlığın ardında yatan öteki adamlara da kızardı. Birden sesini yükselterek konuşmaya başladı:

- Tabiî yahu!.. Yahya Kemal iyi bir şairdir elbette. Ne yani, herif burjuvaysa, Osmanlı hayranıysa, bu, iyi şair değildir demek mi? İyi bir şairdir ama sınıfının şairidir…" (Ilgaz, 1977: 94-95)[3]

Roman kişisi Mehmet Meriç'in burjuva olmakla suçladığı Yahya Kemal'in bu yönü Beşir Ayvazoğlu'nun romanında da kendine yer bulur. Hatta devlet ve milletçe varlık mücadelesi verilirken dahi "burjuvaziye özgü fetih rüyaları" görmesi romana ad olmuştur: *Bozgunda Fetih Rüyası*. Romanda Yahya Kemal'in bu tavrı ve şiirlerinde doğrudan bu bakış açısını işlemesi onun "Evlâd-ı Fâtihan"dan olmasıyla ilişkilendirilir:

"Yahya Kemal, annesi Nakiye Hanım'la babası İbrahim Bey'in Üçüncü Mustafa devrinde yaşayan İbrahim Paşa'da birleştiğini öğrendikten sonra, bir Evlâd-ı Fâtihan olarak doğduğu toprakları başka bir gözle görmeye ve Rakofça'nın kırlarında dolaşırken kendini yeleleri rüzgârda uçuşan bir kırat üzerinde kartal kanatları takınmış bir akıncı olarak hayal etmeye başlamıştı." (Ayvazoğlu, 2016: 60)

Takma Adla Şahıslar Kadrosuna Dâhil Edilen "Yahya Kemal"

Edebiyatımızda natüralist tavrıyla bilinen Selahattin Enis Atabeyoğlu, ünlü Türk şairi Yahya Kemal Beyatlı (1884-1958)'nın adında küçük bir değişiklik yapar ve 1923'te yayımladığı *Zâniyeler* romanında ona yer verir. Selahattin Enis'in "Yahya Cemal" ismiyle kurguladığı roman kişisi, bilinen "Yahya Kemal" algısının zıddı yönündedir, denilebilir. Roman yazarı, Yahya Cemal'i millî meselelerde bile tercihini şahsi arzularından yana kullanmasıyla öne çıkarır. Yaşamı boyunca kendini "rint" sıfatıyla ifade eden Yahya Kemal'in bu yaşantısı hoş görülmez hatta "çok sert" sayılabilecek ifadelerle açıktan açığa eleştirilir. Çünkü Yahya Cemal, I. Dünya Savaşı'nın en kanlı günlerinde bile içkinin su gibi içildiği, her gece farklı kadınlarla ilişkilerin kurulduğu sefahat âlemlerinin en önde gelenlerindendir. Romanın başkişisi Fitnat'ın teyzesi Münevver Hanım, İstanbul'daki sefahat âlemlerinde başı çeken kadınlardandır. Bu kadın evli olduğu hâlde Yahya Cemal'le ilişki kurar. Münevver'in evinde düzenlenen "âlem-i âb"lardan yani içkili eğlencelerden birinde Yahya Cemal'in sarhoş bir hâldeyken gecenin sonunda ne yapacağını bilememesine değinilir:

> "Yan tarafta Yahya Cemal:
>
> -Yine kaldık sizinle bak üçümüz… Diyor ve sonra:
>
> - *Mey neşeye de, zevke de mahsus değildir*
>
> *Erbab-ı gamı belki tez öldürmek içindir.*

Mısralarını ağzında geveleyerek parmağı burnunda Kertiya Later'den, Paris'ten, Fuzûlî'den bahsediyordu, görülüyor ki içkiye en fazla muvakim olmakla beraber başını müşkülatla tutmakta idi. Bir lahza ayağa kalktı. Rıfat Melih'e dönerek:

[3] Ahmet Oktay da *Bursa'da Bir Zamanlar* başlıklı yazısında Afet Ilgaz'ın *Aşamalar* romanındaki Mehmet Meriç'e benzer bir bakış açısını savunur. *Bursa'da Zaman* şiirinde Ahmet Hamdi Tanpınar'ın "çinilere sinen Kur'an sesini" duyan kulaklarının "merinos işçisinin vardiya dağılışındaki sesini" duymadığını söyler. Tanpınar'ın böylesi bir duyuş tarzına sahip olmasını da hocası Yahya Kemal'le ilişkilendirir. Ardından *Bursa'da Zaman* ile aynı yıllarda genç bir şair olan Attila İlhan tarafından yayımlanan *Bursa'da Yaylım Ateş* şiirini gündeme getirerek bu genç şairin Tanpınar'ın görmek istemediklerini şiirine şöyle taşıdığını ifade eder:
Biletçisi dumanlı bir otobüs/Geçti Muradiye'den/İşte gece işçisi merinos fabrikasının/Bir yağmur bulutu gibi asfalta dökülmüş/Ezan sesleri dağıldı kanat kanat minarelerden." (Oktay, 2017: 177)

-Monşer! Bir işkembeciye gitsek fena olmaz. Dedi. Rıfat Melih ağzında havanası, dişleri arasında kelimeleri çiğneyerek:

-İşkembeciye mi? Siz delisiniz, dedi. Ben sizin yerinizde olsam şimdi buradan kalkar otoya atlayarak Tokatlıyan'a gider, bir banyo alıp yatağıma yatardım. Yahya Cemal omuzlarını kaldırdı:

-Siz mümkün değil bir Verlaine, Boudlera, bir Catulle Mendes olamayacaksınız! Ve sonra bir adım ileriye atarak masanın altında sızan Cemal Tahir'e yaklaştı. Ayağının ucuyla dürterek: -Kalk bakalım monşer… dedi. İşkembeciye gidip bir çorba içelim ve sonra sabahçı kahvesinde birer kahve yuvarlayalım ki aklımız başımıza gelsin. Ben daha derse gireceğim, sen de ticarethaneye… Uyumak para etmez. Bunu dinlemekle beraber masanın kenarındaki sandalyeye yığıldı. Rıfat Melih kahkahalarla güldü:

-Nereye gideceksin?.. dedi. Ayakta duracak hâlin yok. Yahya Cemal başını güçlükle kaldırarak sertçe:

-Monşer! Ben sarhoş değilim… dedi. Sadece yorgunum. Sözünü ikmal edemedi. Başı bir taş sıkleti ile masanın başında sızan İclal'in çıplak omuzlarına düştü. İclal ürkmüş bir hâlde yavaşça başını kaldırdı. Bir saniye kadar, omzuna düşen bu meşhur ve namdar başa baktı, sonra istihfaf içinde omzunun küçük bir silkmesiyle onun başını masanın üstüne kaldırdı. Ve sonra şampanya buzluğuna uzanarak muhteviyatını boşalttı. Ve onu Yahya Cemal'in başına geçirerek:

-Artık uyuyunuz!.. dedi." (Atabeyoğlu, 2013: 54, 55)

Yahya Cemal adı verilen roman kişisi üzerinden, Yahya Kemal'in kimsesizliğine, bir aile kuramamasına, savrukluğuna da gönderme yapılır. Şair gerçek hayatında bunu "rintlik" olarak tanımlasa da romancı ona "derbeder" sıfatını vermeyi uygun görür:

"Yahya Cemal bir derbederdir; kürre-i arz üstünde oturacak ve yatacak bir yatağı yoktur. Her ev onun evi, her yatak onun yatağıdır. Üç gününü Münevver Hanım'ın evinde, bir haftasını Hacer Perran Hanımefendi'nin muhitinde geçirir. Orada yer, orada içer, orada yatar, orada kalkar, ta ki canı sıkılana, ta ki derbederlik damarları tekrar depreşene kadar…" (Atabeyoğlu, 2013: 67)

Yukarıdaki alıntıdan anlaşılacağı üzere Yahya Cemal'in farklı kadınlarla yaşadığı tek gecelik gönül ilişkileri de vardır. Yaşanan bu yasak ilişkiler öylesine bir hâl almıştır ki "utanma" kavramı tamamen ortadan kalkmış, yasak namına bir şey kalmamıştır. Örneğin Yahya Cemal, Münevver'le yataktayken Münevver'in kocası tarafından basılır. Ancak aradan kısa bir süre geçince her şey unutulur, hatta Münevver'in kocasıyla birlikte Yahya Cemal tiyatroda aynı locayı paylaşır. Romanın başkişisi Fitnat'ın hayreti ile bu durum romana dâhil edilir:

"Aman yarabbi! Ne görüyorum? Bu kabil değil, mümkün değil… Bu nasıl olur? Yahya Cemal ile eniştem aynı locada diz dize otursunlar. Buna nasıl inanılır? Teyzemle bir arada yattığı için gırtlak gırtlağa geldikleri ve teyzemi kendi eliyle yakalayarak Yahya Cemal'i don gömlek kaçırttığı ve teyzemi kıçına bir tekme vurarak bir futbol topu gibi yatak odasından dışarı attığı kaç gün oldu ki? Yarabbi gözlerime inanamıyorum, hem nasıl can ciğer gibi konuşuyorlar…" (Atabeyoğlu, 2013: 158)

Yahya Cemal'in işret âlemlerindeki kadın düşkün hâli romanda birçok defa gündeme getirilir. Bu anlardan başka birinde de Yahya Cemal, ortalıkta çok kişi olmasına rağmen Azize'nin çıplak göğüslerinin arasına kiraz sokup çıkarmaktadır. Diğer yandan da Canan'la ilgilenmektedir:

"Yahya Cemal yorgun, başı bir tarafa düşmüş, gözleri mest-i hülya, avucundaki kirazları Azize'nin çıplak göğsünü tasnif eden aralığa atmaya uğraşıyor ve şu mısraları okumaya çalışıyordu:

Dem olur ey meh-i nâzım bu sabâhat da geçer

Bizi hicranda koyan bu dem-i fırkat de geçer[4]

Canan, Yahya'ya musallat olmuş ve ikide bir kadehini doldurarak uzatıyor ve:

-Kuzum hatırım için… diyordu. Yahya Cemal, kendinden geçmiş, gözleri daha fazla süzük, Nedim'in bir beytini tekrar ediyordu:

Bir elinde gül bir elde câm geldin sâkiyâ

Hangisin alsam gülü yûhut ki câmı yâ seni?

Meclis tam alaturka bir eğlenti meclisi idi. Üstü böyle olan masanın altında ayaklara basma, bacakları sıkıştırma faslı oluyordu." (Atabeyoğlu, 2013: 83)

Gerçek hayatında yazı ve sohbetleriyle vatansever, milliyetperver bir edip kimliği ortaya koyan Yahya Kemal, *Zâniyeler* romanında aksi yönde ele alınır. Şöyle ki vaka zamanı 1915'tir ve Türk ordusu Çanakkale'de büyük bir zafer kazanmıştır. Dönemin sefahat düşkünü sözde devlet adamlarından Müceyyip Paşa ve Kerami Bey bu kutlu zaferi bile içkiyle, kadınla kutlarlar. Yahya Cemal de bu işret gecesinde sadece yer almakla kalmaz, sefahatten başka hiçbir şey umurunda olmayan Müceyyip ve Kerami'nin gözüne girmeye çalışır. (Atabeyoğlu, 2013: 168) Yaptığı yardakçılığı çok belli etmek istemeyen Yahya Cemal, kendini övmeyi de söz arasına sıkıştırır:

"Kerami Bey, mest ve mahmur, Münevver teyzeme:

-Ben faslın bu ağır havalarından hoşlanmıyorum, dedi… Bilmem siz nasıl?.. Ben göbek havalarına bayılırım, ağzımın suyu akar. Neşelenmek varken ahlı vahlı şarkılar neye? Yahya Cemal bahse tekrar atıldı:

-Kulunuz da öyle… Paris'te bulunduğum zaman oynak, kıvrak havaları daima Şopen'e tercih ederdim… […] Musiki çılgın bir bahriye çiftetellisine geçti. […] Kerami Bey memnun ve mahzuz:

-Bayılırım şu alaturka raksa doğrusu… Diyordu. Yahya Cemal derhal buna cevap vermek fırsatını kaçırmadı:

-Kulunuz da öyle… Paris'te bulunduğum esnada polkadan, mazurkadan daima bucak bucak kaçardım." (Atabeyoğlu, 2013: 172/174)

Romanda Yahya Cemal'in sarhoş olunca şiir yazması ve boş konuşmasından da aşağıdaki cümlelerle söz edilir:

"Salona avdetimde herkesin sızmış olmasına rağmen Yahya Cemal, hâlâ mukavemetini muhafaza etmekte idi. Kendi kendisine sigara paketinin arkasına bir şeyler yazıp siliyor ve zaman zaman gözlerini bir noktaya saplayarak düşünüyordu. Önündeki rakı kadehine sıkı sıkı yapışmıştı. Yanına yaklaştığım zaman şu mısraları hecelemeye uğraşıyordu:

Haydi artık vuralım postumuzu sırtımıza

Mey tasadduk edilen bir yere mihman olalım.

Birden omuzlarına dokundum, başını kaldırdı. Beni birden tanıyamadı. O meşhur olan dalgınlığıyla:

-Vay İclal Hanım!.. dedi, dalmışım. Ve sonra kendine gelerek:

---

[4] Bu beyit Şeyh Galip'e aittir fakat Selahattin Enis Atabeyoğlu, beytin bazı sözcüklerini farklılaştırarak romanına dâhil etmiştir. Beytin özgün hâli şöyledir:
Gün olur ey meh-i nâzım bu sabâhat da geçer
Bizi hicrânda koyan bu şeb-i hayret de geçer

-Ah pardon… Mi pardon, dedi. Ve ilave etti: 'Dilde cemiyet hatır mı kodu bâd-ı saba…' Bakın sizi İclal Hanım'a benzettim. Bilmem biraz fazla mı içtim?" (Atabeyoğlu, 2013: 178)

Yahya Kemal'in takma adla şahıslar kadrosuna dâhil edildiği -genel kabul gören- bir diğer roman da Ahmet Hamdi Tanpınar'ın 1949'da yayımladığı *Huzur*'dur. Tanpınar üzerine çalışan araştırmacıların ortak kanaati, İhsan adlı roman kişisinin birçok yönden Yahya Kemal'le benzeştiğidir. Ancak İhsan yüzde yüz Yahya Kemal değildir. Sadece Tanpınar, İhsan'ı kurgularken Yahya Kemal'den ve onun öne çıkan bazı yönlerinden esinlenmiştir. Ancak İhsan'la Yahya Kemal arasında müştereklikler olmasının yanında hiç örtüşmeyen taraflar da vardır. Bu nedenle "Kurgusal bir kişi olan İhsan, doğrudan doğruya Yahya Kemal'dir." iddiasında bulunmak hayli güçtür. Konuyla ilgili olarak İsmail Yelaldı'nın kanaatleri önem arz etmektedir:

"Tanpınar, İhsan karakterini çizerken Yahya Kemal'in tarih düşüncesinden yararlanmıştır. Yazar, zaman zaman hocasının sözleriyle konuşturduğu İhsan'a kendi düşüncelerini de söyletmekten geri kalmamıştır. Bu bağlamda da romanın belli bölümlerinde İhsan'ın Yahya Kemal'in bir benzeri olduğunu düşünmek mümkündür.

Öte yandan İhsan'ın toplumu örnekleyen özellikler taşıması, okuyucunun kurduğu bu benzerlikleri göz ardı edip onun romanın gerçekliğine ait bir karakter olarak algılanmasını sağlamıştır. Başka bir deyişle, İhsan, tarih ve musiki konularındaki görüşlerini Yahya Kemal'den; ekonomi, çalışma hayatı, kalkınma gibi konulardaki görüşlerini Tanpınar'dan almıştır, diyebiliriz." (Yelaldı: 2008-2009)

Sonuç

1918-2001 yılları arasında yazılan sekiz romanın şahıslar kadrosunda Yahya Kemal'e yer verilmiştir. Ünlü şair, bu romanların beşinde açık adıyla yer alırken *Huzur*'da İhsan, *Zâniyeler*'de Yahya Cemal ve *Efruz Bey*'de ise adı hiçbir şekilde söylenmeden, çeşitli göndermelerle varlık bulmuştur. Türk romancılar, Yahya Kemal'le ilgili en çok, zor beğenip az üretmesine karşılık büyük bir şöhrete sahip olmasına değinmişlerdir. Fazlı Necip, Reşat Enis ve Beşir Ayvazoğlu romanlarında Yahya Kemal'in "kitapsız peygamber"liği üzerinde çok fazla yorumda bulunmadan durmuşlar ancak Ömer Seyfettin *Efruz Bey*'de Yahya Kemal'in bu yönüne onun adını anmadan, örtük iletilerle saldırmıştır. Hak etmediği derecede iltifat gördüğünü dile getirmiştir.

Yahya Kemal, toplumcu gerçekçi bakış açısıyla da roman dünyasında gündeme getirilmiştir. Afet Ilgaz'ın *Aşamalar* adlı romanında, şairlik kudreti açısından büyük ancak ülkesinin gerçeklerini göremeyen, sadece kendi sınıfıyla ilgilenen biri olarak kendisine yer verilmiştir.

Rintliğiyle bilinen ve hayatı boyunca bohem bir yaşayış tarzını benimseyen Yahya Kemal'in bu yönü *Zâniyeler*'de eleştirilmiştir. Yahya Cemal adlı roman kişisi üzerinden o; derbeder, kadın ve içki düşkünü, yöneticilerle iyi ilişkiler kurmak için yağcılık yapan, vatanın en zor günlerinde bile sefahatten uzak durmayan biri olmakla suçlanmıştır.

Seksen üç yıllık zaman aralığında, sekiz farklı yazar tarafından kaleme alınmış romanlarda Yahya Kemal'in daha çok olumsuz yönde eleştirildiği görülmektedir. Bu olumsuz eleştiriler, -büyük bir şair olduğu kabul edilmekle beraber- şairliğinden daha çok yaşantısına, düşünce ve kabullerine yöneliktir. Romanlarda geçen eleştiriler göz önüne alındığında şu sonuçlar dikkat çekmektedir:

1. Bir dönemin beğenilen, kabul gören kişisi ve onun davranışları; başka bir dönemin sosyal-siyasal yaklaşımları ve hayat görüşü çerçevesinde ele alınıp olumsuz yönleri gündeme getirilerek eleştirilebilir.

2. Farklı hayat görüşüne sahip aydınlar (roman yazarları), ister aynı dönemde isterse farklı dönemlerde yaşamış olsalar bile ortada bir yanlış varsa, ona "Yanlıştır." demekte müşterek hareket edebilirler.

3. Dönemlerle birlikte zihniyetler ve dolayısıyla olaylara/şahıslara karşı yaklaşımlar da değişir. Bu doğrultuda yapılacak edebî merkezli araştırmalar, söz konusu değişikliklerin neler olduğu hakkında kanaatlerin oluşmasına büyük katkı sağlayacaktır.

Kaynakça

Atabeyoğlu, Selahattin Enis. (2013). Zâniyeler, Salkımsöğüt Yayınları: Erzurum.

Aygen, Reşat Enis. (tarihsiz). Gonk Vurdu, Ankara Halk Eğitim Merkezi ve 9. Akşam Sanat Okulu Kitaplığı: Ankara.

Ayvazoğlu, Beşir. (2016). Bozgunda Fetih Rüyası, Kapı Yayınları: İstanbul.

Fazlı Necip. (1991). Külhani Edipler, Salkımsöğüt Yayınları: İstanbul.

Ilgaz, Afet. (1977). Aşamalar, Okar Yayınları: İstanbul.

Mehmed Kemal. (1984). Kalenin Eteğinde/Pulsuz Tavla, Adam Yayınları: İstanbul.

Oktay, Ahmet. (2017). Gizli Çekmece, Doğan Kitap: İstanbul.

Ömer Seyfettin. (2011). Bütün Hikâyeleri – Efruz Bey (haz. Nâzım H. Polat), Yapı Kredi Yayınları: İstanbul.

Tanpınar, Ahmet Hamdi. (2002). Huzur, Yapı Kredi Yayınları: İstanbul.

Yelaldı, İsmail. (2008-2009). Huzur'daki ihsan yalnızca bir roman kahramanı mıdır?, Hürriyet Gösteri. (Aralık-Ocak-Şubat), S. 296.

TÜRK, İNGİLİZ VE FRANSIZ EDEBİYATLARINDA ÇANAKKALE SAVAŞLARI

Arş. Gör. Dr. Doğanay ERYILMAZ

Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi

Öz

Çanakkale Savaşı, Türk tarihi açısından önemli zaferlerden biri olarak değerlendirilmektedir. Çanakkale Savaşı'nın Türk edebiyatında tema olarak sıklıkla yer alması, Türkler tarafından bu savaşa verilen önemi kanıtlar niteliktedir. Makalemiz, Çanakkale Savaşı'nın hangi toplumlar için önemli olduğu sorusuna cevap vermeyi amaçlamaktadır. Bu amaç çerçevesinde, Çanakkale Savaşı'nın geniş yankı bulduğu Türk edebiyatının yanı sıra, yine bu savaşa katılmış diğer ülkelerin edebiyatlarında nasıl yansıtıldığı ve buna bağlı olarak nasıl bir algı oluşturulduğu İngiliz ve Fransız edebiyatları temelinde değerlendirilecektir. Bu değerlendirme ile söz konusu edebiyatlarda Çanakkale Savaşı'nı işleyen eserlerden vereceğimiz örneklerle, Türkler için bir zafer olan Çanakkale Savaşı'nın İtilaf Devletlerince nasıl algılandığını değerlendirme olanağı bulacağız. Bu bağlamda yaptığımız araştırmalar, Türk edebiyatında geniş bir yer tutan Çanakkale Savaşı'nın, İngiliz ve Fransız edebiyatlarında fazla işlenmediğini göstermektedir. Fransız edebiyatında, Çanakkale Savaşı İngilizlerin stratejik hatası olarak lanse edilmektedir. İngiliz edebiyatında ise sadece savaş sonuçlanmadan önce ele alınan bir konu olduğundan, söz konusu edebiyat Çanakkale Savaşı'nın gerçek durumunu yansıtmaktan uzaktır.

Anahtar Kelimeler*:* Çanakkale Savaşı, Türk edebiyatı, İngiliz edebiyatı, Fransız edebiyatı, tarih romanı.

Abstract: Battle of Çanakkale is the one of the most important victories in Turkish history. This Battle is being mentioned so much Turkish literature that, this proves the Battle of Çanakkale is very important for Turks. The aim of this article is to answer for which other countries the Battle of Çanakkale is important. Within this aim, beside in Turkish literature Battle of Çanakkale is written so much, how this Battle written in literatures of those countries who involved in this battle and accordingly, how kind of perception was created is discussed in the English and French literatures base. With this discussion, we will be able to evaluate, how the Battle of Çanakkale, which is a victory for Turks, is understood by Triple Entente, by examples from litaray texts about the Battle of Çanakkale in these literatures. Researches that we made on this subject showed that, Battle of Çanakkale was not handled so much in English and French literatures as in Turkish literature. In French literature, Battle of Çanakkale is recognized as strategic failure of English government. And in English literature, this theme was handled only during the Battle, so it is far from reflecting the real situation of the Battle of Çanakkale.

Keywords: Battle of Çanakkale, Turkish literature, English literature, French literature, historical novel.

Bu çalışmanın amacı, Türk tarihi için çok önemli bir yere sahip olan Çanakkale Savaşı'nın Türk, İngiliz ve Fransız edebiyatlarına ait eserlerdeki yansımalarını göstermektir. Bu bağlamda, Çanakkale Savaşı'nın edebî metinlerde nasıl yansıdığını irdeleyeceğiz. Bu şekilde, yukarıda andığımız edebiyatlarda Çanakkale Savaşları'nı işleyen eserlerden vereceğimiz örneklerle, Türkler için bir zafer olan Çanakkale Savaşı'nın İtilaf Devletlerince nasıl algılandığını değerlendirme olanağı bulacağız.

Çanakkale Savaşı'nı incelemek için edebiyat metinlerini seçmemizin nedenini şu şekilde açıklayabiliriz: "*Tarih ders kitapları ülkede olup bitenlerle ilgili yalnızca kısa, daha doğrusu resmî bilgileri veriyor.*"(Zamyatin, 2010, s. 29) Okurların "*nasıl*'ı algılayabilmeleri için geçmişteki olayların 'heyecanını' duymaları gerekir. Böyle bir heyecanı da insana yalnızca sanat ürünleri –film, tablo ya da kitap- verebilir. Bu nedenledir ki, insanın kendi öz devletinin tarihini gerçek anlamda algılaması, garip gelse de, tarih derslerinde değil, edebiyat derslerinde gerçekleşir." (Zamyatin, 2010, s. 30).

Çanakkale Savaşı Türk tarihine büyük bir zafer olarak kaydedilmiştir. Çanakkale'nin tarih turizminin en canlı bölgelerinden birisi olması bu zaferin toplumsal bellekteki yerinin ne kadar seçkin olduğunu göstermektedir. Müzik dünyasında da söz yazarları, kompozitörler, bu zafere karşı ilgilerini gösteren değerli eserler vermişlerdir. Örneğin, sözleri Samih Rifat'a (1875-1932), bestesi Leyla Saz'a (1850-1936) ait olan "Gelibolu Marşı"nda Çanakkale'de savaşan askerlerin coşkusu anlatılır (Özalp (Ed.), 1997, s. 24). Türk Halk Müziğinde ise, İhsan Ozanoğlu'nun (1907-1981) derlediği, Muzaffer Sarısözen'in (1899-1963) bestelediği "Çanakkale Türküsü" ve anonim bir ağıt olan "Hey On Beşli" Çanakkale Savaşı'nın konu olduğu sanat eserlerindendir (Yaldızkaya, 2006).

İnsanın toplumsal bir varlık olmasından doğan sanatın bir dalı olan edebiyat, araç olarak dili kullanması nedeniyle toplumun her kesimine hitap edebilme niteliğine sahiptir. Edebiyat ve toplumun etkileşimi süreklidir. Savaşlar, ister asker olsun, ister sivil olsun toplumun tüm kesimini, hatta savaşın büyüklüğüne bağlı olarak ortaya çıkan olay ve olgular nedeniyle çevre bölgelerde yaşayanları da etkiler. Buna bağlı olarak, savaşların, savaşan ve savaştan etkilenen tarafların edebiyatlarına konu olması kaçınılmazdır. Örneğin, Birinci Dünya Savaşı, büyüklüğü nedeniyle tüm dünya edebiyatlarında yansımasını bulmuştur.

Fransız tarihinde çok fazla anlatılmayan, sadece Birinci Dünya Savaşı sırasında İngilizlerin stratejik hatası olarak aktarılan (Coutau-Bégarie, 2012) ve ancak spesifik akademik çalışmalarda ayrıntıları verilen Çanakkale Savaşı, edebiyata çok az yansımaktadır. Edebiyat metni olarak ele alınamayacak olan az sayıda anı ve mektup dışında, Birinci Dünya Savaşı sırasında Frédéric Rouff'un editörlüğünde haftalık olarak yayımlanan ve her hafta Büyük Savaş'ın ayrı bir cephesinin anlatıldığı kısa romanlardan oluşan "Patrie" (Vatan) serisi içerisinde, Çanakkale Savaşı'na yer verildiği görülmektedir.

Savaşta meydana gelen olayların Fransızlara aktarılarak vatana bağlılığın ve savaştan kaçılmamasının sağlanması amacını güden bu seri için, A. Norec tarafından kaleme alınan *Çanakkale'de/Türklerin Tutsağı* adlı eser, 23 yaşlarında Brest'li iki Fransız gencin, Plouzec gerçekleşen ve Bonnebeau'nun, Suffren savaş gemisinde "İstanbul'un kapısı" (Norec, 1917, s. 3) deniz muharebelerinde ağır hasar alan ve Çanakkale'den ayrılmak zorunda kalan gemilerdendir. Roman kahramanı gençlerden biri olan Plouzec, bu muharebe olarak tanımlanan Çanakkale'ye gelişleriyle başlar. Souffren, 18 Mart 1915 tarihinde sırasında alınan darbenin etkisiyle denize düşer ve sulara gömülür. Arkadaşı onun öldüğünü düşünmektedir, ancak o esir düşer. Bu noktadan itibaren olay örgüsü iki ayrı mekâna yayılır. Bu mekânlardan biri Plouzec'in yaşadığı esir hayatının geçtiği İstanbul, diğeri ise cephede hastabakıcılık yapan Bonnebeau'nun Fransızlara esir düşen bir Türk'le olan konuşmalarının yansıtıldığı Çanakkale'dir. Her iki mekânda da, Türk prototipi saf ve iyi niyetlidir. Eleştirilen nokta ise itaatkârlıklarıdır (Norec, 1917, s. 13).

Eserde vurgulanan en önemli motif, vatan sevgisidir. Sürekli olarak, Fransızların vatanlarını savunmak için savaştıkları tekrarlanırken, Almanlar şiddetle eleştirilmektedir. Örneğin; Plouzec, Almanlara değil de, Türklere esir düştüğü için mutlu olur (Norec, 1917, s. 22); Bonnebeau ise II. Wilhelm'i "katil" olarak tanımlamaktadır (Norec, 1917, s. 13).

Norec'in eseri dışında, Fransız tarihçi ve yazar Pierre Miquel'in (1930-2007) *Doğu'nun Tozu* adı altında yayımlanan ve dört kitaptan oluşan roman serisinin birinci cildi, *Çanakkale Cehennemi* Fransız edebiyatından verebileceğimiz nadir örneklerdendir. Eser, 2004 yılında yayımlanmıştır.

*Çanakkale Cehennemi'*nin, savaşa katılan erlerden savaşı yöneten komutanlara kadar uzanan roman karakterleri, Miquel'in Birinci Dünya Savaşı konusunda uzman bir tarihçi olması dolayısıyla, eser içerisinde sadece Çanakkale Savaşı'nı değil, Arap isyanı gibi Osmanlı Devleti için önemli olayları da Fransızların gözünden en ince ayrıntısına kadar aktarabilmektedir.

Eserde, olumsuz Türk imgesi ilk göze çarpan unsurlardandır. Türkler, muhakeme yetisinden yoksun, barbar insanlar olarak yansıtılmaktadırlar. Norec'in romanının aksine, Miquel'in eserinde Türklere esir düşmek, ağır işkencelerle öldürülmek anlamına gelmektedir (Miquel, 2014, s. 207).

Çanakkale harekâtı ile ilgili olarak eserde roman kişileri tarafından yapılan yorumlar, harekâtın İngilizlerin, özellikle de Denizcilik Bakanı Winston Churchill'in hatası olduğu yönündedir. Romana göre, Fransızlar harekâtı önemsememiş, ancak kazanılacağı kesin olan bu zaferden sonra paylarını almak için, büyük bir bölümü hiç savaş eğitimi almamış sömürge askerlerinden oluşan birlikler göndermişlerdir (Miquel, 2014, s. 100-102).

Eserde dikkat çeken bir diğer nokta da, Mustafa Kemal Atatürk'ten bahsedilen bölümlerdir. İki Fransız askeri arasında geçen konuşmada biri diğerine şunları söyler:

> "Mustafa Kemal denen birinin İngilizleri kendi elleriyle denize dökmek için güçlü bir orduyla yürüyüşe geçtiği iddia ediliyor. Bu Kemal yaman biri." (Miquel, 2014, s. 318)

Mustafa Kemal'e karşı duyulan saygıya ve Alman komutanlara karşı Türk subaylarının düşüncelerine de romanda değinildiği görülmektedir:

> "(…) Mustafa Kemal adını duyunca titreyen adam, savaşı kazanacaklarından ve İngilizlerin denize dökülecekleriden hiç kuşku duymuyordu. (…)
>
> Emir vermek için Almanlara ihtiyacı yoktu Mustafa Kemal'in. (…) Türk ordusundaki subaylar, çekilmez buluyordu Almanları. (…) Mustafa Kemal onları kendi hatlarından kovmuştu. Toplarını Türk subayları kullanıyordu." (Miquel, 2014, s. 319)

Fransız edebiyatında olduğu gibi, İngiliz edebiyatında da Çanakkale Savaşı'nın konu edildiği örneklerin çok fazla olmadığını söyleyebiliriz. Percy Westerman'ın kaleme aldığı 1915 yılında yayımlanan *İstanbul için Savaş/Gelibolu Yarımadası Hikâyesi* adlı eserin kahramanı Dick Crosthwaite, Çanakkale'ye görevlendirildiği zaman sevinir. Çünkü burada gerçekleştirilecek savaşın diğer cephelerdekilerden daha güvenli olduğunu düşünmektedir (Westerman, 1915, s. 18). Yaşadığı pek çok olayın ardından Dick, Türklere esir düşse de, bir yolunu bulup kurtulur ve gemisine geri döner.

Çanakkale Savaşları henüz sonuçlanmadan yayımlanan bu eserde, İtilaf Devletleri açısından iyimser bir bakış açısı göze çarpmaktadır. Esaretten kurtulan Dick, son derece umutsuzken, komutanlarının çekilen tüm sıkıntılara rağmen, İstanbul'u alma ümitleri sürmektedir (Westerman, 1915, s. 256).

Eser, Çanakkale Savaşı'ndan esinlenmiş olsa da, söz konusu savaşla ilgili okuyucuya fazla bilgi vermekten uzaktır. Bu durum, eserin İtilaf Devletleri'nin gerçekleştirdiği ilk çıkarmadan kısa bir süre sonra yayımlanmış olmasından kaynaklanmaktadır.

Yine aynı dönemlere ait olan İngiliz edebiyatından diğer bir örnek, Herbert Strang'in romanı *Frank Forester: Bir Çanakkale Hikâyesi*'dir ve yine bir İngiliz askerinin Türkler tarafından esir edilip kurtulması konu edilmektedir.

Eser kahramanı Frank Forester, İstanbul'da yaşayan bir İngiliz tüccarın oğludur. Osmanlı Devleti Birinci Dünya Savaşı'na katıldığı zaman, Forester casusluk suçuyla tutuklanır. Ancak kısa bir süre sonra Mısır'a kaçmayı başarır. Burada Anzak birliklerine katılır ve Osmanlı Devleti'ne karşı savaşmak üzere Çanakkale'ye gelir (Strang, 1915).

Bu eser de, Westerman'ın eseri gibi, çok erken bir dönemde, henüz İtilaf Devletleri Çanakkale'den çekilmeden önce yayımlandığından, Frank Forester'ın savaş sırasında Kabatepe'de yaşadıkları gerçeğe aykırıdır. Bunun nedeni, yazar Herbert Strang'in Yarımadada yaşananlar konusunda yeterli bilgiye sahip olmamasıdır.

Thomas Charles Brigdes'in kaleme aldığı *Çanakkale'de Karada ve Denizde* adlı eserin kahramanı Ken Carrington da, ailesiyle birlikte Osmanlı Devleti sınırları içerisinde yaşamaktadır. Savaş çıktığını duyunca, Mısır'a kaçarak Anzak birliklerine katılır.

Bu eseri orijinal kılan, olayların diğerlerine göre gerçeğe daha uygun bir biçimde aktarılmış olmasıdır. Türkler hakkında olumsuz imgeye rastlanmayan eserde, özellikle vurgulanan nokta, Türklerin itaatkâr oldukları ve savaşa zorla itildikleridir. Roman kahramanı Carrington, bu durumu şu sözlerle belirtir:

> "Dili ve insanları biliyorum. (…) Türkler resmedildikleri kadar siyah değillerdir. Onları bu işe iten Enver Bey ve çevresindeki çılgınlardır. Bu insanların dörtte üçü savaştan nefret ediyor ve bir Almandansa, bir İngiliz'i kesinlikle tercih ederler." (Bridges, 2004)

Türk edebiyatında durum, İngiliz ve Fransız edebiyatlarından farklıdır, zafer anlatılarını içeren onlarca örnek bulmak mümkündür. Ayrıca, konu ile ilgili çok sayıda akademik çalışma yapılmıştır. Türk edebiyatındaki tüm örneklerin incelenmesi çalışmamızın hacmini bir hayli zorlayacaktır. Bu nedenle de burada, Türk edebiyatı üzerine yaptığımız araştırmanın sonuçlarını yansıtacağız.

Çanakkale Savaşı'nın Türk edebiyatına ilk yansımaları, Birinci Dünya Savaşı sonlarına doğru yayımlanmış olan *Yeni Mecmua*'nın "Çanakkale Nüsha-yı Fevkaladesi"nde yer almaktadır. Önsöz dâhil, şiir, anı, öykü, mülakat gibi pek çok türü barındıran 72 parça çalışmadan oluşan bu özel yayın (Köroğlu, 2010, s. 225), Çanakkale Deniz Savaşı'nın kazanıldığı tarih olan 18 Mart 1915'i anmak ve devam etmekte olan savaş için gerekli duygusallık ve coşkuyu artırmak için hazırlanmıştır (Köroğlu, 2010, s. 227-228).

Hakkında çok sayıda anı türü eser bulunan Çanakkale Savaşı, Halide Edip Adıvar, Ruşen Eşref Ünaydın, Hüseyin Rahmi Gürpınar, Ali Ekrem Bolayır, Mehmet Akif Ersoy gibi dönemin pek çok önemli yazar ve şairinin eserlerine konu olmuştur.

Son yıllarda, Türk edebiyatında Çanakkale Savaşı'nın tekrar konu edilmeye başlandığı, yaptığımız bir diğer tespittir. Çanakkale Savaşı konulu son dönem romanlarına örnek olarak, Mustafa Necati Sepetçioğlu'nun *…Ve Çanakkale* üçlemesi, Buket Uzuner'in *Uzun Beyaz Bulut Gelibolu*, Turgut

Özakman'ın *Diriliş/Çanakkale 1915*, Selma Fındıklı'nın *Vardar Rüzgarı,* İsmail Bilgin'in *57. Alay/Çanakkale*, Tufan Gündüz'ün *Nisanın 2 Günü* adlı eserleri gösterilebilir.

Burada Türk edebiyatında yazılmış olan romanlardan İsmail Bilgin'in *57. Alay/Çanakkale* adlı eserini örnek vereceğiz. Roman, Sofya Ateşemiliteri Yarbay Mustafa Kemal Bey'in o dönemde Tekirdağ'da bulunan 19. Tümen komutanlığına atanmasıyla başlar. Tümenin Çanakkale Savaşı'na katılışının ve bu Tümene bağlı 57. Alay'ın katıldığı muharebelerin belgelere dayalı olarak aktarıldığı *57. Alay/Çanakkale*, Türk askerinin Çanakkale Savaşı sırasında vatanını savunmak için gösterdiği fedakârlıkları gözler önüne sermektedir.

Bu muharebeler sırasında şehit düşen 57. Alay Komutanı Yarbay Hüseyin Avni Bey, şehadetinden az önce yaptığı konuşmada şunları söyler:

> "Erimizden en yüksek komutana kadar burada bir destan yazıldı. Tarih, emin olunuz ki, bu destanı hakkıyla gelecek kuşaklara anlatacaktır. Buralar belki uzun yıllar sonra ziyaret edilecektir. Bu savaştığımız yerde eğer barış sağlanırsa kim bilir belki de Türkler ve Anzaklar beraberce bu toprakları dolaşacaklardır. (…)
>
> Ey Gelibolu Yarımadası'nın kanla sulanan toprakları. Bizler bu toprakları kutsal bildik. Canımızdan çok sevdiğimiz bu topraklara şehitlerimizi kendi ellerimizle gömdük. Bu topraklar için her şeyden vazgeçtik. Bu nazlı topraklar bizim sevdamız. Bir tek sevdamızdan geçmedik. Geçemeyiz de… Geçmeyeceğiz." (Bilgin, 2013, s. 405)

57. Alay/Çanakkale ve yukarıda andığımız eserlerin tümü, yalnız içerikleriyle değil, sanatsal değerleriyle de Türk edebiyatının geleceğini temsil ediyorlar. Bir eserin sanatsal değeri, o eserin ömrüyle de ölçülür. Zamanın süzgecinden geçen eserler, yaşadıkları süreç boyunca anlattıkları konuları da yaşatırlar. Dolayısıyla tüm bu eserler, gelecek nesillere Çanakkale Savaşı'nın Türkler tarafından nasıl kazanıldığını aktararak, toplumun belleğinden silinmemesini sağlayacaktır.

Çanakkale Savaşı'nın Fransız, İngiliz ve Türk edebiyatlarına yansımalarını incelediğimiz bu çalışmamızda, Türk edebiyatında konunun geniş bir yer tuttuğu ve özellikle son yıllarda konuya duyulan ilginin arttığı tespit edilmiştir. Fransız edebiyatında, Çanakkale Savaşı'nı konu edinen iki eserden biri 1917, diğeri 2004 yılında yayımlanmıştır. Eserlerde, Çanakkale Savaşı'nın Fransızların savaşı olmadığı, tamamen İngilizlere yardım amaçlı birlikler gönderildiği ve bu cephenin açılmasının İngilizlerin stratejik hatası olduğu vurgulanmaktadır. İngiliz edebiyatında ise, konu ile ilgili yayımlanmış eserler, genellikle İtilaf Devletleri'nin bölgeden çekilmesinden önce yazılmıştır. Bu durum, söz konusu eserlerin Çanakkale'de yaşanan olayları doğru yansıtamaması sonucunu doğurmuştur. İngiliz ve Fransız edebiyatından incelediğimiz eserlerden ilk dönemlerde yazılanlarda Türkler hakkında olumsuz bir imgeye rastlanmamıştır. Ayrıca, dikkat çeken bir diğer nokta, düşmanlığın Almanlara karşı beslendiğidir. Ancak Pierre Miquel'in 2004 yılında yayımlanmış olan *Çanakkale Cehennemi* adlı eserinde Türkler hakkında olumsuz yargılarda bulunulduğu görülmektedir. Bize göre, bu yeni algı, süreç içerisinde konuya dışarıdan müdahalelerin olduğunu göstermektedir. İtilaf Devletleri'nin savaşı kaybetmesinin ardından İngiliz edebiyatında konu olarak Çanakkale Savaşları'na çok az yer verilmiştir; günümüzde ise konu artık işlenmemektedir.

Sonuç olarak, Fransız ve İngiliz edebiyatlarında konu olarak çok az ele alınan Çanakkale Savaşı'na Türk edebiyatında gitgide artan bir ilgi olduğu görülmektedir. Türk tarihinde bir zafer olarak anılan Çanakkale Savaşı'na duyulan ilginin özellikle bu savaşın 100. Yıldönümü dolaylarında artması doğaldır. Birinci

Dünya Savaşı sırasında Alsace-Lorraine bölgesinde gerçekleşen savaşların sıklıkla konu edildiği İngiliz ve Fransız edebiyatına ait eserlerde Çanakkale Savaşı'nın fazlaca işlenmemesi, siyasi ve askeri başarısızlığın topluma mümkün olduğunca yansıtılmamak istendiği kanısını uyandırmaktadır.

Kaynakça

- Bilgin, İ. (2013). *57. Alay/Çanakkale*, İstanbul: Timaş.
- Fındıklı, S. (2013). *Vardar Rüzgârı*, İstanbul: Remzi.
- Gündüz, T. (2011). *Nisanın 2 Günü,* İstanbul: Yeditepe.
- Köroğlu, E. (2010). *Türk Edebiyatı ve Birinci Dünya Savaşı 1914-1918/Propagandadan Milli Kimlik İnşasına*, İstanbul: İletişim.
- Miquel, P. (2014). *Çanakkale Cehennemi*, Çev.: Nuriye Yiğitler, İstanbul: Kafekültür.
- Norec, A. (1917). *Aux Dardanelles/Prisonnier des Turcs,* Paris: F. Rouff.
- Özakman, T. (2012). *Diriliş/Çanakkale 1915*, İstanbul: Bilgi.
- Özalp, N. (Ed.) (1997). *Türk Musikisi Tarihi*, Ankara: TRT Müzik Dairesi Başkanlığı Yayınları.
- Sepetçioğlu, M. N. (1990) *...Ve Çanakkale/Geldiler*, İstanbul: İrfan.
- Sepetçioğlu, M. N. (1990). *...Ve Çanakkale/Gördüler*, İstanbul: İrfan.
- Sepetçioğlu, M. N. (2000)*...Ve Çanakkale/Döndüler*, İstanbul: İrfan.
- Strang, H. (1915), *Frank Forester/A Story of the Dardanelles*, London: Hodder and Stoughton.
- Uzuner, B. (2014). *Uzun Beyaz Bulut Gelibolu,* İstanbul: Everest.
- Westerman, P. F. (1915). *The Fight for Constantinople/A Story of the Gallipoli Peninsula,* London: Blackie and Son.
- Zamyatin, Y. İ. (2010), *Sabaha Karşı Toprak Şifa Bulacak*, Çev.: Birsen Karaca, İstanbul: Kavis.
- Brigdes, Thomas Charles. (2004, 8 Mart) *On Land and Sea at the Dardanelles*, Erişim Tarihi: 17.08.2014, http://www. gutenberg.org/files/11513/11513-h/11513-h.htm
- Coutau-Bégarie, Hervé. (2012, 15 Aralık) "Corbett et la philosophie de la guerre navale", Erişim Tarihi: 12.08.2014, http://www.institut-strategie.fr/?p=1608
- Yaldızkaya, Ömer Faruk (2006). "Ağıtlar ve Tarihi Olaylar", Erişim Tarihi: 19.05.2014, http://www.turkuler.com/yazi/agitlar.asp

AHMET MİDHAT EFENDİ'NİN "FENNİ BİR ROMAN YAHUT AMERİKA DOKTORLARI" ADLI ROMANI'DA YER ALAN BATI KÖKENLİ SÖZCÜKLER ÜZERİNE BİR İNCELEME

Dr. İsmail Teoman Güneş

Milli Eğitim Bakanlığı

Öz

Ahmet Midhat Efendi, 19.yy. Türk Edebiyatı'nın en önemli şahsiyetlerindendir. Roman türünü edebiyatımıza kazandıran bir edîb olması sebebiyle roman dilinin kurucularındandır. Tanzimat Dönemi'nden önce edebiyatın birincil amacı söyleyiş güzelliğini ortaya koymaktı. Kelimelerin tınısı ve biribiriyle oluşturdukları armoni ön plandaydı, anlam ise arka planda kalmıştı. Tanzimat entellektüelleri bu sorunun üzerinde durmuştur, edebiyatın amacının halkı eğitmek olduğu düşüncesinde birleşmiştirler. Böyle bir düşünceye sahip olmalarına rağmen onlar da "edebî" yazmanın cazibesine kapılmışlardır. Midhat Efendi "roman"ın asıl amacının halkı eğitmek olduğu düşüncesindedir. Batı medeniyetini Türk toplumuna tanıtmaya çalışır, bu sebeple Batı dillerinden dilimize girmiş birçok sözcüğün ilk kullanıcısı Ahmet Midhat Efendi'dir. Fennî Bir Roman Yahut Amerika Doktorları adlı romanı Batı'yı anlatan bir eser olması hasebiyle, Avrupa kültüründen birçok örnek barındırmaktadır. Midhat Efendi bazı kavramları orjinal dillerinden almış, bazılarına ise Türkçe karşılıklar bulmaya çalışmıştır. Bu çalışmada Midhat Efendi'nin roman dili, Batı kökenli sözcükler merkeze konularak incelenmiştir.

Anahtar kelimeler: Ahmet Midhat Efendi, Tanzimat Edebiyatı, Söz varlığı

A STUDY ON THE WESTERN ORIENTED WORDS OF AHMET MİDHAT EFENDİ'S "FENNİ BİR ROMAN YAHUT AMERİKA DOKTORLARI"

Abstract

Ahmet Midhat Efendi is one of the most important figures of Turkish Literature in 19th century. He is one of the first novelists who established the vocabulary of novel. Before the Tanzimat Period, the primary purpose of the literature was to express the utterance beauty. The tone of the words and their harmony was in the foreground, the meaning remained behind. The Tanzimat intellectuals were interested in this problem, they think that the purpose of literature is to educate the people. Despite having such an idea, they were also attracted to writing "literary". Midhat Efendi believes that the true aim of the novel is to educate the people. Tries to introduce Western civilization to Turkish society in this reason Ahmet Midhat Efendi is the first user of many words that have fallen from our western languages. Fennî Bir Roman Yahut Amerika Doktorları is about the West therefore Contains many examples from European culture. Midhat Efendi has taken some concepts from their original language and tried to find Turkish translations for some words. In this study, Midhat Efendi's novel language was studied, based on western words.

Keywords: Ahmet Midhat Efendi, Tanzimat Literature, Vocabulary

Giriş

Ahmet Midhat Efendi tarafından 1888 yılında kaleme alınan "Fenni Bir Roman Yahut Amerika Doktorları" edebiyatımızın ilk bilimkurgu romanı sayılmaktadır. 19. Yüzyılın son çeyreği, bilimkurgu edebiyatının büyük bir merak ve ilgi uyandırdığı dönemdir. Bu devrin en büyük özelliği, bilim ve teknolojide birçok yeniliğin ortaya çıkmasıdır. Buharlı makineler, telgraf, fotoğraf, sinema, içten yanmalı motor teknolojisi gibi modern dünyanın şekillenmesinde çok önemli rol oynayan teknolojiler hep bu yıllarda icat edilmiştir. Toplumsal hayatta görülen bu değişimler edebiyatta da karşılığını bulmuştur. Hem dünyada hem de ülkemizde bilimkurgu edebiyatı, sevilen türlerden biri olmuştur.

Tanzimat Devri'nin en üretken edebiyatçılarından biri olan Ahmet Midhat Efendi, roman türünde çağdaşları arasında en fazla eser vermesinin yanında hemen her türde yazan bir Tanzimat münevveridir.

Sosyal fayda peşinde koşan bir yazar olarak Ahmet Midhat'ın hikaye ve romanda ulaşmaya çalıştığı hedef, Türk halkında "çağdaş medeniyete uymayan düşünüş ve yaşayış tarzı"nı değiştirmektir. Bunun içindir ki hikaye ve romanlarında dikkatini en çok topladığı noktalar; "bâtıl inanışları ve zararlı âdetleri tenkid", okuyucuya "Batı'nın pozitif dünya görüşü hakkında bilgi vermek" ve "Batı kültürünün ilk bilgilerini aktarmak"tır. (Akyüz, 1995:72)

Batı uygarlık zümresine yönelmek; eğitim, bilim, sanat, hukuk ve yönetim alanlarının batı ölçülerine uydurulması yanında temel kültür araçlarının da değiştirilmesidir. Alınmaya başlayan batı kurumları kaçınılmaz olarak kelimeleri de beraberinde getirdi. (Sezgin, 2004:47)

Roman, Batı Edebiyatı'nda, Türk Edebiyatı'ndaki edebi türler arasında yerini almadan yaklışık iki yüz elli yıl önce ortaya çıkmıştı. Kuralları belirlenmişti. Kendine ait bir dili ve alt dalları bulunmaktaydı. Edebiyatımızdaki türler arasına oldukça geç girmiştir. Roman öncesinde de edebiyatımızda köklü bir nesir geleneği yoktu. Bu durum da Tanzimat Edebiyatçıları roman dilini kurarken önlerinde duran sorunlardan biriydi.

Tanzimat münevverleri halkı eğitmek istiyordu, fakat halkın anlamadığı yabancı kelimelerle dolu eserlerle bu çok zordu. Şiir diline göre çok daha anlaşılır olsalar da Arapça ve Farsça sözcüklerin söyleyiş güzelliğinin ve ahenginin cazibesine onlar da kendilerini kaptırmışlardır.

Midhat Efendi, halkı eğitmek için yazar. Bu eserde de Batı'da görülen birçok yenilik okuyucuya aktarılmaktadır. Yazar kimi zaman kelimeyi olduğu gibi kullanmış, kimi zaman tırnak içine almış, kimi zaman da Batılı kelimeyi Arapça eklerle türetmiştir. Örneğin aslı Rumca olmasına rağmen Fransızca'dan dilimize geçmiş olan *elektrik* kelimesi, Arapça eklerle *elektrikiyye* olarak türetilmiştir. Bu durum, geçiş döneminin dildeki yansımasına iyi bir örnektir. Midhat Efendi, o tarihte henüz sosyal hayatımıza girmemiş kavramlar için de kelime türetmiştir. Mesela "reklam" için *ilancılık* sözcüğünü kullanmıştır. "Sosyete" için ise *kibar alemi* kavramını uygun görmüştür.

Batı Dillerinden Türkçe'ye Girmiş Kelimeler

1.1. "Yani" Sözcüğü İle Açıklanan Kelimeler

Fizyoloji: Fransızca

*Hasılı hükemâdan birisi **fizyoloji yani manâfiü'l âzâ** ve psikoloji yani menâfiü'r-ruh fenlerinde o kadar ileriye varmış ve o kadar mühim şeyler yazmaya başlamış ki derece-i ehemmiyetini takdir edenler dûçâr-ı veleh olmuşlar.*

Metres: Fransızca

*Bunun için de insan teehhülü lazım addeylediği zamanda kendi gönlünce güzel addolunan bir kadını ya nikah ile veya Avrupaca olduğu üzere daire-i belediye nikahıyla veyahut **metres yani müstefreşelik** suretiyle alır zevkine bakar değil mi?*

Psikoloji: Fransızca

Hasılı hükemâdan birisi fizyoloji yani manâfiü'l âzâ ve ***psikoloji yani menâfiü'r-ruh*** *fenlerinde o kadar ileriye varmış ve o kadar mühim şeyler yazmaya başlamış ki derece-i ehemmiyetini takdir edenler dûçâr-ı veleh olmuşlar.*

1.2. Tırnak İşaretiyle Yazılan Kelimeler

Asid karbonik: Fransızca + Fransızca

Zira tam canlı insan meselâ bir kadem mik'â bındaki havâ-yı nesîmîyi beş on teneffüste kâmilen bilistimâl "asid karbonik" halinde tahvil edebilecek ise, Bovlay bu gibi teneffüsü hissolunmayacak derecelerde az olan insan bir miktar hava ile bir hayli saatler yaşayabilir.

Apoplaksi födrvayant: Fransızca + Fransızca

Evet madam, buna "apoplaksi födrvayant" derler, yıldırım gibi ser'idir, bir anda bir insanı bile öldürür.

Büst: Fransızca

Vakıa gerek Madam Bovlay'ın gerek mösyö Gribling'in hatırına geldi ki yapılacak istatü tam vücutta olmasın da ***"büst"*** *denilen usulde sîneye kadar nîm heykel olsun.*

Doktor: Fransızca

Amerika'da ***"doktor"*** *denildiği zaman "tıbbiye" ünvan-ı umûmîsi altında ictima eden fünûnca imtihan verip diplomasını almış ve fakat ondan sonra fünûn-ı mezkûreden birisine nasb-ı nefes-i imtihan ederek "specialist" yani nasb-ı nefes-i ihtimam etmiş olduğu fende muhtas olmak üzere iştihar etmiş zevat tasavvur olunur.*

Enstantane: Fransızca

Şu galvanospati sanatını o kadar ileriye götürdünüz ki, fotoğrafyanın bu kadar süratlisine ***"enstantane"*** *denildiği gibi sizin galvanospatiye dahi bu nam verilmelidir.*

Favori: Fransızca

Sakalını yanaklarından ***"favori"*** *usulüyle salıvermiş.*

Fonograf: Fransızca

İşte bu makina ***"fonograf"*** *dedikleri makinadır.*

Galvanoplasti: Fransızca

*Bizim doktor Gribling işte bu ikinci sınıf etıbbadandır ki umumiyetle fünun-ı tibbiyede gayet şanlı bir surette isbat-ı ehliyet eyledikten sonra ulûm-ı tibbiyeye ve onlar meyanında fizik ve kimya fenlerine ihtisas kesbederek onların dahi ikisinden mevlûd olmak üzere **"Galvanoplasti"** sanatına bilkülliye takılmış kalmıştır.*

Lavabo: Fransızca

*Doktorun yatağı dahi asıl büyük havuzun bulunduğu odanın bir tarafında olup yatağın yanında bir esvap dolabı ve bir de yüz yıkamak için istismal olunan **"lavabo"** bulunarak, bunlardan başka hane eşyasına benzer hiçbir şey göremezsiniz.*

Narkotizm: Fransızca

***"Narkotizm"** tabir-i umûmîsi altında fenn-i tıbbın vermekte olduğu izahattan anlaşıldığı üzere afyon ve baldıran gibi bazı envâ-ı nebâtattan istihsal olunan zehirin bir mikdâr-ı cüz'îsiistimal edenlerde hafif bir sarhoşluk husule gelir.*

Nikel: Fransızca

*Madencilik ve fen sanatının terakkiyâtı meydana daha bir takım meâdin çıkarmıştır, ez-cümle **"nikel"**denilen bir beyaz maden daha çıkarmıştır ki bu maden dahi altın, gümüş, bakır gibi kendisinden aşağı olan şeyler üzerine yaldız olarak vurulmaktadır.*

Operatör: Fransızca

*Fransızca tabir etmek istemiş olsaydık, fâile **"operatör"** ve mef'ûle "suje" derdik de kimseyi manalı manasız güldürmezdik ama ne yapalım ki lisanımızda henüz bu misillü ıstılahat yerleşmemiştir.*

Pratisyen: Fransızca

*Bunlar icrâ-yı sanat ederlerse **"pratisyen"** yani icracı namını alırlar.*

Proficient: İngilizce

*İcrâ-yı sanat etmeyip de yalnız ihtisasları olan fenni kendi buldukları dereceden daha ileriye götürmeye gayret edenler **"proficient"**namını kazanırlar.*

Specialist: İngilizce

*Amerika'da "doktor" denildiği zaman "tıbbiye" ünvan-ı umûmîsi altında ictima eden fünûnca imtihan verip diplomasını almış ve fakat ondan sonra fünûn-ı mezkûreden birisine nasb-ı nefes-i imtihan ederek **"specialist"** yani nasb-ı nefes-i ihtimam etmiş olduğu fende muhtas olmak üzere iştihar etmiş zevat tasavvur olunur.*

Suje: Fransızca

Fransızca tabir etmek istemiş olsaydık, fâile "operatör" ve mef'ûle ***"suje"*** *derdik de kimseyi manalı manasız güldürmezdik ama ne yapalım ki lisanımızda henüz bu misillü ıstılahat yerleşmemiştir.*

2. Herhangi Bir Noktalama İşaretiyle Belirtilmeyen Batı Kökenli Kelimeler

2.1. Bilim ve Teknolojiyle İlgili Kelimeler

Akademya: Fransızca

Amonyak: Fransızca

Cereyân-ı elektrikî: Arapça + Fransızca

Coğrafya-yı istatistikî: Arapça+Fransızca[1]

Çinko: İtalyanca

Diploma: İtalyanca

Elektrik bataryası: Fransızca + İtalyanca

Elektrik pili: Fransızca + Fransızca

Fabrika: İtalyanca

Familya[2]: İtalyanca

Fotoğrafya: Fransızca

Havâss-ı elektrikiyye: Arapça + Fransızca

İspençiyar: Rumca

İspermeçet: Rumca

Makina: İtalyanca

Narkotik: Fransızca

Nikel: Fransızca

Nikel-i kışrî: Fransızca + Arapça

Nitrat darjan: Fransızca + Fransızca

Petrol gazları: Fransızca + Fransızca

Prezante et-: Fransızca

Rapor: Fransızca

[1] Coğrafya sözcüğü'nü ilk defa kullanan M.Ö. 6. yüzyılda Anaksimandros olmasına rağmen, Ptolemaios'un eserleri vasıtasıyla Arapça'ya geçmiş ve Türkçe'ye Arapça kanalıyla gelmiştir.

[2] Ahmet Midhat Efendi bu sözcüğü "aile" anlamında kullanmaktadır.

Roman: Fransızca

Sedye: İtalyanca

Seyyâle-i elektrikiyye: Arapça + Fransızca

Sonda: İtalyanca

Volan: Fransızca

2.2. Ölçü Birimleri ve Sayılarla İlgili Kelimeler

Mil: Rumca

Milimetre: Fransızca

Milyon: Fransızca

Tonilato: İtalyanca

2.3. Günlük Hayata İlişkin Kavramlar ve Eşyalarla İlgili Kelimeler

Amazon giy-: Fransızca

Ceket: Fransızca

Dekolte: Fransızca

Düello: İtalyanca

Efendi: Rumca

Fitil: Rumca

İskele: Rumca

Kanepe: Fransızca

Kasa: İtalyanca

Konsol: Fransızca

Konyak: Fransızca

Kutu: Rumca

Madam: Fransızca

Mağaza: Rumca

Manto: Fransızca

Masa: İspanyolca

Moda: İtalyanca

Mösyö: Fransızca

Paket: İngilizce

Pantolon: Fransızca

Pranga: İtalyanca

Sıra: Rumca

Şömine: Fransızca

2.4. Kültür Hayatına İlişkin Kavramlarla İlgili Kelimeler

Gazete: İtalyanca

Jurnal: Fransızca

Komedya: Fransızca

Model: Fransızca

İstatü: Fransızca

Tiyatro: İtalyanca

2.5. Siyasi ve Bürokratik Hayata İlişkin Kavramlarla İlgili Kelimeler

Parlamento: İtalyanca

2.6. Ulaşım İle İlgili Kelimeler

Balon: Fransızca

Şimendüfer lokomotifi: Fransızca + Fransızca

Şose: Fransızca

Vagon: Fransızca

Vapur: Fransızca

Sonuç

Eserde madde başı olarak 88 adet Batı Dilleri kökenli sözcük bulunmaktadır. Bu sözcüklerin 59 adedi Fransızca, 16 adedi İtalyanca, 9 adedi Rumca, 3 adedi İngilizce, 1 adedi İspanyolca kökenlidir.

Metinde en fazla kullanılan yabancı dil Fransızca'dır. Fransızca 19.yy.'da dünya'nın en önemli dillerinden biri haline gelmişti. Gerek sömürgecilik faaliyetleri, gerekse de Fransız İhtilali sonucu ortaya çıkan yeni fikirlerin dünyadaki sosyal ve siyasi hayatı derinden sarsmasıyla Fransızca'ya olan ilgi artmıştı.

Tanzimat aydını için batı kültürüne yabancı kalmamak zaruridir; bunun için de ilk elde edilmesi gereken şey batı dillerinden biridir. Yakın zamanlara kadar olduğu gibi Tanzimat yıllarında da en çok bilinen yabancı dil Fransızcadır. Türk Edebiyatı'nın Tanzimat'tan sonra batı tesirinde kaldığını söylediğimiz zaman hemen tamamiyle Fransız tesirini kastetmişizdir. Türkçe'de Frenk kavramının altında hem Fransız, hem Avrupalı manalarının bulunuşu da bizi aynı düşünceye götürür. (Okay, 2004:299)

Osmanlı İmparatorluğu üzerindeki Fransızca etkisi diğer bağımsız ülkelere oranla daha fazla görülmektedir. İmparatorluk, geleneksel ordudan modern orduya geçişte Fransız ordu yapısı örnek almış ve eğitim faaliyetleri Fransız subaylar tarafından sürdürülmüştür. İkili ilişkiler kültürel alanda etkileşimi beraberinde getirmiştir. Ülkemizde sahnelenen ilk eserler Klasik Fransız Tiyatrosu örnekleridir. Edebiyatta da başta şiir olmak üzere hemen her alanda Fransız Edebiyatı örnek alınmıştır. Yetiştirilmek üzere birçok öğrenci Fransa'ya gönderilmiştir. Yurda dönen bu öğrenciler Fransa'ya derin bir hayranlık beslemektedir. İşte bu gibi sebeplerle 19.yy.'ın son çeyreğinde Batı Dilleri'nden dilimize giren kelimelerin büyük çoğunluğu Fransızca'dır.

Tablo:1 Eserde Yer Alan Fransızca Sözcükler

Akademya	Volan	Komedya	Karbonik
Amonyak	Milimetre	Model	Apoplaksi
Elektrik	Milyon	İstatü	Födrvayant
Elektrik	Amazon	Balon	Büst
Pil	Ceket	Şimendüfer	Doktor
Fotoğrafya	Dekolte	Lokomotif	Enstantane
Narkotik	Kanepe	Şose	Favori
Nikel	Konsol	Vagon	Fonograf
Nitrat	Konyak	Vapur	Galvanospati
Darjan	Madam	Elektrik	Lavabo
Petrol	Manto	İstatistik	Narkotizm
Gaz	Mösyö	Fizyoloji	Operatör
Prezante	Pantolon	Metres	Pratisyen
Rapor	Şömine	Psikoloji	Suje
Roman	Jurnal	Asid	

Kaynakça

Akyüz, K. (1995). Modern Türk Edebiyatının Ana Çizgileri. İstanbul: İnkılap Yayınları.

Sezgin, F. (2004). Türkçede Batı Kaynaklı Kelimelerin Yoğunluğu. Ankara: T.D.K. Yayınları.

Okay, O. (1991). Batı Medeniyeti Karşısında Ahmet Midhat Efendi. İstanbul: M.E.B. Yayınları

Ahmet Midhat Efendi. (2002). Bütün Eserleri Romanlar XI Arnavutlar Solyotlar-Demir Bey Yahut İnkişaf-ı Esrar-Fenni Bir Roman Yahut Amerika Doktorları. Ankara: T.D.K. Yayınları.

NURULLAH ATAÇ'IN ELEŞTİRİSİNDE ROMAN VE HİKÂYE

Dr. Nusret YILMAZ

Milli Eğitim Bakanlığı

Öz

Türk edebiyatında kendine has bir çizginin sahibi olan Ataç, dil merkezli hassasiyetinin de etkisiyle taviz vermez bir eleştirmen olarak tanınmıştır. Gazete ve dergi yazılarıyla sanat anlayışını vermeye çalışan Ataç, özellikle yeni yetişen gençlerin edebiyata özendirilmesi ve yönlendirilmesinde büyük rol oynamıştır. Çoğunlukla şiir alanındaki eleştirileriyle tanınan Ataç'ın gazete ve dergi yazılarında roman ve hikâyelere yönelik azımsanamayacak sayıda değerlendirmelerinin olduğu da görülmektedir. Gerçekçi yazın anlayışına bağlı olan sanatçımız, roman türüne dair genel görüşlerinde veya ismini andığı bazı kitaplara yönelik değerlendirmelerinde onların gerçekçilik anlayışlarını sorgulamıştır. Kendi beğenilerinin yön verdiği bu eleştiri yazılarında taviz vermediği tek unsur, dildir. Değerlendirmelerinin ana eksenini ele aldığı eserdeki dil yanlışları ve eski kelimeleri olsa da Ataç, romanın sanatsal bir nitelik taşıyıp taşımamasına büyük önem verir. Ataç'ın sıklıkla eleştiri konusu ettiği şey, gerçekçilik iddiasındaki eserdeki tüm olayların gerçekte olup olmadığı değil, roman kahramanlarının ve olay örgüsünün bizi etkileyip etkilememe meselesidir, başka bir deyişle gerçeklik duygusudur.

Anahtar Sözcükler: Nurullah Ataç, Eleştiri, Roman, Hikâye

NOVEL AND STORY IN THE CRITICISM OF NURULLAH ATAÇ

Abstract

Ataç who has his own style in Turkish literature, he has been known as unbending critic with the effect of language centered sensitivity. Ataç eho tries to give his conception of art through newspaper and magazine, played an important role especially in encouraging the young for literature. In the articles of Ataç in newspapers and magazines who is known for his criticism in the field of poems mostly, it is seen that there are numerous evaluations about novels and stories. Our artist who depends on the realist literary conception, has questioned their realism conception in the evaluations about some books he mentioned or general views about the novel genre. The only factor that he doesn't make a concession in the these reviews is language. Ataç gives great importance to whether the novel has artistic quality although he focuses on the linguistic mistakes and the old words in his evaluations. What he often criticises is not whether all the events in the work claimed to be real are indeed real or not but is the matter of whether novel heroes and plot affects us or not, in other words it is the feeling of reality.

Keywords: Nurullah Ataç, Criticism, Novel, Story

Giriş

Süreli yayınlarda özellikle 1940'tan itibaren yayınladığı sanat-edebiyat yazılarıyla Türk edebiyatının *"en etkili"* eleştirmeni olan Ataç, önceleri *"fenomen"*, giderek de tam bir *"otorite"* olarak kabul edilir.[2]

[2] Ataç, N. (2014). *Gene Yalnızlık*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, s.7

Cumhuriyet sonrası yetişen genç yazarlar üzerinde ciddi bir etkisi olan Ataç, kendisinden *"bir masal, bir efsane bir mythe"*[3] diye bahseden gençlere "yılgı" saldığının da farkındadır. Eleştirmenin asıl görevinin okurları aydınlatmak, okurlara değerli eserleri bildirmek olduğunu söyleyen Ataç'a göre eleştirmen *"okuldaki öğretmen gibi çocuk yetiştirmek, yazar yetiştirmek"* değildir. Bu beklentinin yazarlarca benimsendiğini belirten Ataç'a göre, bir yazarın ilerleyip ilerlemediğiyle öteki yazarların ilgilenmesi gerekir, eleştirmeni ve okurları ilgilendiren şey ise bir kitabın güzel ve değerli olup olmadığıdır.[4]

Batı merkezli eleştiri kuramlarını bilse de herhangi bir kurama kapılmamış, onların yöntemlerini uygulamak yerine öznel eleştiri dediğimiz bir anlayışı savunmuş ve eserleri bu anlayışla değerlendirmiştir. Fazla gerekçelendirmeden, söylediğini temellendirmeden sevdim sevmedim diyerek okuru yönlendiren[5] Ataç'ın bu tercihi, bazı eleştirmenlerce izlenimci eleştiri kapsamında değerlendirilir. Okura yönelik bir eleştiri yöntemi olarak kabul edilen izlenimci eleştiriyi Moran *"kuralcılığa, bilimselliğe ve nesnelciliğe karşı bir tepki"* olarak niteler. Ona göre izlenimci eleştirmen eserden zevk alıp almadığına bakar ve yapabileceği tek şeyin de eserin kendisinde uyandırdığı duyguları, yaşantıları anlatmak olduğunu bildirir.[6] Nitekim Ataç da 1939'da *"Münekkit şahsi zevkleri, şahsi kanaatleri olan adamdır, o halde tamamıyla bitaraf olmasına imkân yoktur."* diye yazdıktan sonra 1944'te *"Ben impressioniste bir münekkidim."*[7] diyerek kendi eleştiri anlayışını belirtir.

Hakkında dile getirilen en önemli eleştirilerden biri sıklıkla karar değiştirdiğidir. Kurulu düzeni sorgulayan, toplumsal paradigmaları eleştiri süzgecinden geçiren sanatçının hazır şablonlara uymaya razı olması şüphesiz beklenemez. Bu bağlamda soran sorgulayan Ataç'ın en yaygın kanıları yeniden ele alıp değerlendirmesi çok doğaldır. Onun bu tutumunda, örnek aldığı Remy de Gourmont'un etkisi de inkâr edilemez. Ataç, usta kabul ettiği Gourmont'un önemli bir özelliğini belirtir: *"Bence Gourmont bir şey öğretmeyen, fakat kafamızdan başka düşünürlerin etkisini silerek bizi kendi kendimize düşünmeye yönelten ustadır. Bütünüyle kuşkucu olayı başaran Gourmont, kendi sözleriyle de çelişmekten çekinmez.", "Ünlülerin hiçliğini ortaya çıkardı. (...) Döneminin inançları içinde ne buldu ise yadsımış, yıkmıştır."* Bu açıklamalardan Ataç'ın düşüncelerine, eleştirilerine yansıyan izler hemen dikkati çeker. Kesin fikirlere karşı çıkması, dogmaları yadsıması, akademik çevrelerin kalıplaşmış yargılarına itiraz ederek *"ünlülerin hiçliğini"* ortaya çıkarması, herkesin garipsediği sanatçıları (Garip şiiri) canla başla savunmasında hep bu etkini izleri görülebilir.[8]

Eleştiri anlayışını ele veren en önemli özelliklerden biri onun kişisel beğenisidir. Ona göre eleştirmenlerde olması istenen *"objektif zevk ölçüleri"* sözünü eleştiren Ataç'a göre insanoğlu bu sözden daha hoş bir şaka uyduramaz. Bunun *"dört köşe bir yuvarlak"* veya *"buz gibi bir sıcak"* sözlerine benzer bir çelişkiyi içerdiğini söyleyen Ataç, eleştirmenliğin de objektif kriterlerinin olamayacağını ifade eder; çünkü insan, öznel değerlendirmelerden hiçbir zaman arındırılamaz.[9]

Batılılaşmanın yürekten bir taraftarı olan Nurullah Ataç, her ne kadar edebiyatın Batı edebiyatını örnek alması gerektiğini düşünmüşse de edebi geleneğimize sırtını dönmemiştir. Adnan Berk'in geleneklerden kurtulmak gerektiğine dair yazısına verdiği cevapta *"Bir toplumun sanatı geleneklerden büsbütün*

[3] Ataç, N.(2012). *Diyelim-Söz Arasında*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, s.12
[4] Ataç, N. (2013). *Günce 1953-1955*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, s.262
[5] Hızlan, D. (2011). "Türk Edebiyatının Kurucu Eleştirmeni", Nurullah Ataç, Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, s.29
[6] Moran, B. (2012). *Edebiyat Kuramları ve Eleştiri*. İstanbul: İletişim Yayınları, s.263
[7] Oktay, A. (2011). "Geçiş Döneminin Yazarı: Ataç", *Nurullah Ataç*, Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, s.259-267
[8] Ertop, K. (2011). "Cumhuriyet Aydınlanmasına Emek Veren Bir Beyin Adamı", *Nurullah Ataç*. Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, s.185-221
[9] Ataç, N., *Dergilerde*, s.148

sıyrılamaz, kurtulamaz. En yeni, en yaratıcı, en eşsiz sanat adamı dahi bir yandan, belki kendisinin bilmediği bir yandan geleneğe bağlıdır, eserlerinde toplumun damgası vardır, o damga da yüzyılların ötesinden gelir."[10] diyerek tavrını açıkça belli eder.

Ataç'ın Roman ve Hikâye Anlayışı

Cumhuriyet dönemi edebiyatının *"Kurucu Eleştirmen"*i olarak kabul edilen[11] Ataç, romanda şiirsel bir dil kullananlara romanla şiir arasına kesin sınırlar çizen sanatçımız, Joyce, Faulkner, Woolf, Henry James gibi romancıları görmezden gelir. Şairce yazılmış romanlar arasında iyi denebilecek bir tanesini bile hatırlamadığını söyleyen Ataç, hepsinde de bir bayağılık bulduğunu iddia ederek bu konudaki tavrını açıkça ortaya koyar. Roman anlayışını kesin çizgilerle belirlememiş olsa da beğendiği tüm romancıların içeriğe önem verenlerden olması, biçem eksenli eserleri beğenmediğinin bir işaretidir. Hiçbir romanı, şiirden üstün tutmayan Ataç, roman konusunda tembelliği yeğlemiştir.[12]

Sanatsal tutumunu *"Severim gerçekçi edebiyatı"* diyerek açıkça belli eden Ataç, tercihini hep gerçekçi roman ve hikâyeden yana kullandığını söyleyerek bu eserlere yönelik eleştirilerine de zemin hazırlar. Bir hikâyede, bir romanda anlatılanların, gerçek hayattakine benzememesini bir *"suç"* kabul eden sanatçımız, yaşadığı dönemin yazarlarının çoğunlukla gerçekçiliğe yönelmesine büyük önem verir.[13] Gerçekçi yazın anlayışına sahip olan Ataç'ın eleştiri yazdığı yıllar, kökü Anadolucu edebiyata kadar varan toplumcu bir eksende eser veren sanatçıların yoğunlukta olduğu bir sürece rastlar. Doğu edebiyatlarıyla ilgisini tamamen kesmiş olan Türk edebiyatı hedef olarak seçtiği Batı medeniyetine girmek için her alanda çaba sarf ederken, Türk yazarlar da Batı edebiyatına öykünmeyi ve onun sanat anlayışlarına uygun eserler verme uğraşısındadırlar. Yeni bir anlayış ve dil üzerine bina edilecek bu çağcıl edebiyata şüphesiz ki en anlamlı katkılardan birini Nurullah Ataç yapmıştır. Zaten *"geç doğmuş"*[14] olan Türk romanı realizmin aşıldığı Sürrealizm, Dadaizm gibi sanat akımlarının tartışıldığı bir süreçte halen gerçekçilik tartışmalarıyla ilgilenmekte, böylelikle Dünya edebiyatının gerisinde kalmaktadır. Henüz kurulmuş ve devlet-toplum ilişkilerini yeni baştan kurgulamaya çalışan, savaş bitkini bir ülkede, koşullar ancak realist bir yazına imkân vermektedir. İşte bu "Genesis" hali hem bir arayışı hem de eski köklere tekrar dönmeyi temsil eder. Yeni bir uygarlık hamlesi için dönülen milli kültürün yanında öz Türkçe duyarlılığı, o dönem yazarlarında genel bir kanı iken Ataç'ta özellikle bir ülkü haline gelir. Dolayısıyla onun eleştiri konusu yaptığı eserlerde ilk aradığı özellik *dil*dir.

Dilin gelişigüzel kullanımına karşı çıkan Ataç, Türkçe yazılmış bir eseri okuduğunda dili üzerinde *"ister istemez"* durduğunu, *"bir aksama ya da yeri değilken kullanılmış üç beş yabancı tilcik"* gördüğünde dayanamayıp eseri okumaktan vazgeçtiğini söyler.[15] Ataç'ın bu tavrında ısrarlı olduğunu ölümüne yakın yazdığı yazılarda da görmek mümkündür: *"Tilcik, düşüncenin gözgüsüdür (aynasıdır), bir yazar, bir aydın, bir bilgin tilciklerini gelişigüzel kullanıyorsa, elinden geldiğince onların öz anlamını öğrenmeğe özenmiyorsa bilin ki o yazar, o aydın, o bilgin kendi düşüncesini de iyi anlamıyor, anlamak istemiyor demektir."*[16]

Eleştirisinin ilk kriteri olarak yazarın dil ve anlatımına becerisini değerlendiren Ataç'ın bu konudaki tavizsiz tutumu, birçok sanatçının itirazıyla karşılaşsa da o bu tavrından herhangi bir geri adım atmamıştır. Bir yazar için en başta gelen şeyin deyiş, üslup, düşünce olduğunu sananların yanıldığını[17]

[10] Ataç, N., *Dergilerde*, s.117
[11] Hızlan, D. a.g.m., s.29-39
[12] İleri, S. (2011). "Ataç'ın Roman Anlayışı", *Nurullah Ataç*, Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, s.267-277
[13] Ataç, N. (2014). *Günlerin Getirdiği-Sözden Söze*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, s.185
[14] Dino, G. (2008). *Türk Romanının Doğuşu*, İstanbul: Agora Kitaplığı, s.6
[15] Ataç, N. (2013). *Günce 1956-1957*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, s.31
[16] Ataç, N. (2008). *Söyleşiler*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, s.232
[17] Ataç, N. *Günce 1953-1955*, s.42

belirten Ataç, yazarlarımızın çoğunun üslubu yanlış anladığı kanaatindedir. Üsluptan birtakım parlak sözler söylemeyi, *"girintili çıkıntılı tümceler"* kurmayı anlayan bu sanatçıların kullandığı *"pohpohlu lakırdılar"* yüzünden kimsenin bir şey anlamadığını iddia eder. Onun bu konuda yazarlara tavsiyesi yazarın deyişi, üslubu kontrol altında tutması, birinci önceliği ona vermemesi gerektiği yönündedir.[18] Ataç'a göre yazarlar Türkçenin doğru kullanımına yardımcı olmalı, gerçekçilik adı altında Anadolu'da kullanılan farklı ağızları romana sokmamalıdır. Bu konuda Orhan Kemal'i eleştiren Ataç, ona Dostoyevski'nin tutumunu örnek gösterir. Gerçekçilik kaygısıyla köylüleri *"köylü ağzıyla"* konuşturmanın büyük romancı olmayı engelleyemeyeceğini iddia eden Ataç, *"Dostoyevski kişilerinin köylü olanlarını köylü ağzıyla konuştursaydı, romanlarını Türkçeye yahut Fransızcaya nasıl çevirirdiniz?"*[19] diye sorar. Ona göre romanlarını *"köylü ağzı konuşmalarla"* dolduran yazarlar, *"kolay"* bir gerçekçiliğe kaçmaktadır. Köylüleri kendi dilleriyle konuşturmakla köylülerin nasıl konuştuklarını görmemize rağmen köylüleri, köylülerin yaşamlarını iyice göremeyeceğimizi iddia eden Ataç, gerçekçiliğin bu kadar kolay bir iş olmadığını söyler.

Sanat ve edebiyatı insanoğlunu inceltmesi, medenileştirmesi bağlamında bir toplum için vazgeçilemeyecek bir *"süs"* olarak gören[20] Ataç'ın yazınsal eserde aradığı bir diğer özellik de bir tezi ispatlama kaygısıyla yazılmamasıdır. Güdümlü/tezli sanatı sevmediğini defalarca dile getiren Ataç, bu durumun sanatçının kendi şahsiyetini inkârı anlamına geleceğini iddia eder. Güdümlü sanatta *"toplumun başında"* olanların buyruğuna göre *"sanat erleri"*nin hareket edeceğini, böylelikle sanatın ve sanatçının ferdiyetçiliğinin/bağımsızlığının zarar göreceğini söyler. Ataç'a göre sanatın hedefini yine sanatın ve sanatçının kendisi belirlerse sanat buyruk altına alınmaktan kurtulur. Hatta bu konuda o kadar hassastır ki Suut Kemal Yetkin'in *Edebiyat ve Sanat Gazetesi*'ndeki *"Sanat yalnız güzelliği arar."* biçimindeki görüşüne de karşı çıkar ve bu görüşün de sanat erine yol göstermek olduğunu belirtir.[21] Ataç toplum sorunlarıyla ilgilenen edebiyatı anlayıp kavramaya çalışmış; ancak sanatçının güdüm altında tutulmasına, bir öğretiye bağlanmak zorunda kalmasına ısrarla karşı çıkmıştır. Komünizmin de, Faşizmin de, Nazizmin de böyle baskılar kurmasının karşısındadır. Sanatçıyı toplumla ilgilenmekten uzaklaştırmayı da sadece toplumla ilgilenmeye zorlamayı da baskı olarak nitelendirir. O toplum karşısında sanatçının özgür bırakılmasını ister. Hâsılı o, ideolojik anlayışların, toplumsal düşüncelerin yayılması için yapıtın sanat değerine dokunulmasını istemez.[22]

Sanatçıların salt güzellik peşinde koşmalarının doğru olmadığını, içinde yaşadıkları toplumun, insanlığın sorunlarıyla ilgilenmeleri gerektiğini söylemesini sanata bir hedef çizmek, sanatı güdümlemek olmadığını ifade eden Ataç, söylediklerinin Hitler Almanya'sının, Sovyetler Rusya'sının güdümlü edebiyatıyla karıştırılmaması gerektiğini söyler. Yazarın düşüncesinde ve yazma eyleminde *"özgür"* olmasının şart olduğunu, güdümlü sanatın da ancak *"durgun toplum"*lara yakıştığını söyler. Çünkü o toplumlarda *"doğruyu yanlıştan ayırt etmek baştakilere"* bırakılmıştır. Bu tür ülkelerde yazarların da diğer yurttaşlar gibi baştakilerin buyrukların uyduğunu, farklı düşünmelerinin istenmediğini ifade eder.[23] 1930'ların gazetelerinde bütün dünyayı saran halk savaşlarında toplumcu halk hareketlerini savunan yazılarında bir hususa dikkat çekmiştir. Ataç, özgürlükleri kısıtlayan, bireyi ezen totaliter yönetimlerin karşısında durur. İşte bu yüzden tezli/güdümlü sanata karşıdır.[24]

---

[18] Ataç, N. *a.g.e.* s.43
[19] Ataç, N. (2012). *Dergilerde*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, s.160
[20] Ataç, N. *Söyleşiler*, s.351
[21] Ataç, N. *a.g.e*, s.137
[22] Ertop, K. *a.g.m.* s.210
[23] Ataç, N. *a.g.e.* s.161
[24] Ertop, K. *a.g.m.* s.213

Bir eserin başarısını biçim ve konu bütünlüğüne bağlayan Ataç'a göre birini diğerine tercih etmek sanatçının başarısını gölgeler. Dünya çapında varlığını kabul ettirmiş Balzac, Stendhal, Tolstoy, Dostoyevski gibi klasik sanatçıların başarılarının sadece üsluplarına bağlanmadığını, aksine yarattıkları kişilerden dolayı bu sanatçıların tutulduğunu hatırlatır. Sanat yapıtlarında *"en önce"* biçime önem verilmesi gerektiğini söyleyen Ataç, sanat yapıtlarındaki konunun ağırlığını anımsattıktan sonra kanaatini açıklar: *"Biçim ile konu birbirinden büsbütün ayrı nenler (şeyler) değildir; bir konu ne denli yüksek olursa olsun güzel bir biçime bürünmemişse, okuru ilgilendirmez; buna karşılık aşağı bir konu da ne denli ustaca işlenmiş olursa olsun, gene ortaya güzel bir yapıt çıkaramaz."*[25] Sanat eserinde duygunun düşüncenin önüne geçmesine de karşı olan Ataç, birçok kişinin hep *"coşturucu sözler dinleyip coşturucu yazılar"* okumak istemesini düşüncenin ağır yüküne bağlar. Kendini duygularına bırakmanın kolay olduğunu, bu yüzden de birçok kimsenin işine gelmediğini belirten Ataç, bu konudaki görüşlerini de kesin ifadelerle açıklamaktan imtina etmez: *"Duygularını coşturacak sözleri, yazıları neden bu denli beğenip böyle arıyorlar? Belki de gerçekten duyguları olmadığı içindir. Duygusu, duyguları gerçekten güçlü olan kişi yetinir onlarla, bir de onların dışarıdan coşturulmasını istemez."*[26]

Ataç'ın romanda aradığı en önemli unsur, roman kişilerinin gerçek hayatta olduğu gibi hakiki olmasıdır. Bu anlamda sıkça Dostoyevski'yi, Balzac'ı, Stendhal'i örnek gösteren eleştirmenimiz, romanlardaki konuların illa gerçek olmasının gerekmediğini, buna karşın bizi gerçek olduğuna inandırmalarının şart olduğunu ifade eder. Panait İstrati'nin sadece başından geçenleri anlatmakla yetindiği için bir hikâye uyduramadığını dile getiren eleştirmenimize göre İstrati'nin hayali yoktur. Doğruluğuna inanılır hikâyeleri tatlı tatlı anlatabilmesine rağmen İstrati'nin bu yüzden bir yazar, bir romancı olamadığını söyler. Aynı kanaatini Jules Romains için de kullanır. Yazarın romanlarındaki kişilerin birer kukla olmaktan, birer düşünce olmaktan kurtulamadığını, bizi yaşadıklarına *inandıramadığını* söyler. Öte yandan Dostoyevski'nin roman kahramanlarına gerçek hayatta hiç rastlanmadığına dair yapılan yorumlara da karşı çıkan Ataç'a göre öyle olsa bile bu kişilerin birer *"kukla"*, birer *"düşünce"* olmadığını, sanatçının hayalinde gerçekten yaşayan kişiler olduğunu belirtir. Bu anlamda Yakup Kadri'yi de takdir eden Ataç, sanatçının *"Romanlarımı yazarken kişiler gelirler, ne yaptıklarını söylerler. Ben onları dinlemekten, dediklerini yazmaktan başka bir şey yapmam."* sözüne katılır. Bazı romanlarda ise romancının kişileri dinlemediğini, kendisinin onlara sözünü geçirdiğini hatırlatan sanatçıya göre bunlar *"sahte"* romanlardır.[27]

Orhan Hançerlioğlu'nun *Karanlık Dünya* adlı romanını değerlendirirken aynı konuya parmak basan Ataç, *"Yazar kişilerini düşünmüş, bize bir davayı bildirmek, anlatmak için düşünmüş, yaratamamış… Hepsi de belli ki yazarın buyruğuna, bütün buyruklarına uyuyor. Yazar kişilerinden birine : 'Ben senin şöyle yapmanı istiyorum. Hasta olmanı, iyileşmeni, şunu bilip bunu bilmemeni istiyorum' diyor. O kişi de hiç diretmeden boyun eğiyor. Kişiliği yok ki diretsin."*[28] ifadelerini kullanır. Hançerlioğlu'nun eserini şahıslar üzerinden eleştiren Ataç, yaptığı yerginin nesnelliğini vurgulamak için özeleştiri yapmaktan da kaçınmaz. Kendisinin de kişiler yaratma konusunda başarılı olmamasından dolayı roman yazmaya hiç cesaret edemediğini bildiren Ataç, romanda aradığı en önemli özelliğin de altını çizmiş olur. Hançerlioğlu'nun Anadolu gezilerinde rastladığı insanları birer birer görmüş olabileceğini de kabul ettiğini belirten Ataç, buna rağmen roman kahramanlarına bir *"kişilik"* veremediği için eserinin zayıf kaldığını söyler.[29]

---

[25] Ataç, N. *a.g.e.* s.189
[26] Ataç, N. *a.g.e.* s.189
[27] Ataç, N. *a.g.e.* s.319
[28] Ataç, N. *Diyelim-Söz Arasında*, s.103
[29] Ataç, N. *a.g.e.* s.104

Yazarın ille bir gerçeği anlatmasına karşı çıkan eleştirmenimiz, hiç kimsenin bir romanı herhangi bir ülkenin veya çağın insanının nasıl yaşadığını, nasıl konuştuğunu görmek için okumadığını, aksine eğlendirmek için roman okumanın tercih edildiğini belirtir. Eğer geçmiş çağlardaki yaşama ve insanlara dair merak giderilecekse bunun için dilcilere, toplumbilimcilere, tarihçilere başvurulmasının gerektiğini söyler. Çünkü romanın ve hikâyenin kurgusu gereği yalandan ve masaldan tamamen uzak bir tür olmadığın belirtir. Gerçekçi roman veya hikâye yazacağım diyenlerin köy yaşamına bağımlı kalmalarını da bu bağlamda eleştiren Ataç, kent yaşamını anlatan eserlerin azlığını hatırlatarak, köylülerin yaşamını, açlığını, sıkıntısını anlatmanın daha kolay olması nedeniyle yazarların ilgisini çektiğini ima eder.[30] Döneminde zirve yapan köy edebiyatına dair bu eleştirisini dile getirmekten çekinmeyen Ataç, bu anlamda romanın seslendiği kitleyi de lokal tanımlardan kurtarmak ister.

Memet Fuat'ın *"Halk için yazmak"* ilkesine de itiraz eden Ataç, bir sanatçının *"herkes"* için yazması gerektiğini söyler. Çünkü sanatçı, yazdıklarını herkes beğensin de okusun ister, birtakım düşüncelerin, sanat görüşünün yayılmasını ister. Bu nedenle halk yahut bir büyük adam veya birkaç bin kişilik bir okurlar zümresi için yazmaya kaşı çıkan Ataç, *"halk için yazmak"* yerine *"toplum için yazmak"* ilkesini önerir. Sanatçının böylelikle içinden çıktığı toplumla mevcut ilişkisinin de belirginleşeceğini, savunduğu düşüncelerin *"hiç olmazsa eğilim halinde toplumda bulunduğunu"* bilir, onları söylemekle toplumsal bir görevi de yerine getirir. Kamunun sevinçlerini, acılarını yazan sanatçı, böylelikle toplumun isteğine göre yazmış olur.

Sonuç

Türk edebiyatının yılgı salmış en önemli eleştirmenlerinden bir olan Ataç'ın şiir eleştirileri daha fazladır. Buna rağmen roman ve hikâye türü veya bu türlerde yazılmış eserler hakkında eleştiri yazıları da mevcuttur. Bu çalışmada özellikle süreli yayınlarda çıkmış yazılarından hareketle sanatçının roman ve hikâye hakkındaki görüşleri toparlanmaya çalışılmıştır. Devrinin de etkisiyle olacak, Ataç, daha çok realist yazarları beğendiğini ve bunları okuduğunu belirtir. Sanat eseri veya sanatçı hakkında kuramsal temellendirmelere gitmeden beğenilerini ve kanılarını açıkça yazan Ataç'a göre, objektif bir değerlendirme söz konusu olamaz. Beğenmediği bir kitabı sonuna kadar okumadığını söyleyen sanatçı için başarılı bir eserin en önemli özelliği, gerçekte yaşanmamışsa bile bizi kandırabilmesindedir. Yazarların toplumda tesadüf ettikleri olayları yazmalarının gerçekçilik için yetmeyeceğini savunan Ataç, yerel dillerin veya ağızların kullanılmasına da karşıdır. Ona göre başarılı bir eser, ancak sağlam bir dille mümkündür. Ataç'ın sistematik bir bütünlüğe kavuşturamadığı eleştiri anlayışı ve izlenimci eleştiriye yakın tutumu, özellikle yaşadığı dönemde, devrinin en etkili eleştirmeni olmasına engel olamamıştır.

Kaynakça

Doğan Hızlan, "Türk Edebiyatının Kurucu Eleştirmeni", Nurullah Ataç, Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., 2011,s.29-39

Güzin Dino, *Türk Romanının Doğuşu*, İstanbul: Agora Kitaplığı, 2008.

Konur Ertop, "Cumhuriyet Aydınlanmasına Emek Veren Bir Beyin Adamı", *Nurullah Ataç*, Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2011,s.185-221

Nurullah Ataç, *Günce 1956-1957*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2013.

_____, *Söyleşiler*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2008.

_____, *Dergilerde*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2012.

_____, *Gene Yalnızlık*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2014.

[30] Ataç, N. *Söyleşiler*, s.377

_____, *Diyelim-Söz Arasında*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2012.
_____, *Günlerin Getirdiği-Sözden Söze*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2014.

Selim İleri, "Ataç'ın Roman Anlayışı", *Nurullah Ataç*, Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2011,s.267-277

ALTYAZILI VİDEOLARIN ÖZGÜN ARAÇ OLARAK YABANCI DİL SINIFLARINDA KULLANIMI

Okutman Zekeriya Hamamcı

Düzce Üniversitesi

Okutman Ezgi Hamamcı

Düzce Üniversitesi

Öz

Yabancı dil sınıflarında özgün araçların kullanımı birçok araştırmacı tarafından çalışılmıştır. Bu çalışmalar dil sınıflarında kullanılan ve sunulan dilin özgün olmasını ve bunun özgün araçlarla sağlanabileceğini savunmuştur. Alan yazında, yabancı dil sınıflarında özgün dil ve araçların kullanımının neden desteklenmesi veya desteklenmemesine dair birçok çalışma mevcuttur. Özgün dil ve araçların sınıf içerisinde kullanımını savunan çoğu araştırmacının ortak görüşü hedef dil ile karşılaşmadır. Dünyanın farklı bölgelerinde yabancı dil eğitimi veren çoğu öğretici, özgün araçların öğrenme sürecinde faydalı olduğu konusunda hem fikirdir. Ancak özgün araçların ne zaman ve nasıl kullanılması gerektiği üzerine halen bazı kuşkular ve sorular mevcuttur. Bu araştırma, yabancı dil öğretiminde özgün araç kullanmanın olumlu ve olumsuz yanlarına değinmeyi, özgün araç olarak alt yazılı videoların yabancı dil öğretiminde kullanımı ile ilgili alanyazında mevcut çalışmalarla kıyaslar sunmayı ve bunların yabancı dil sınıflarında kullanılması ile ilgili bazı tartışma konularına dikkat çekmeyi amaçlamaktadır.

Anahtar Sözcükler: özgün araç, yabancı/ikinci dil öğretimi, yabancı/ikinci dil öğrenimi

Abstract

There are many studies related to the use of authentic materials in foreign language classes. Most of these studies have supported the idea that the language presented to the students should be authentic and that can be achieved heavily by the use of authentic materials in the language classes. However, there is still a debate among researchers as to the use of authentic materials. The researchers supporting the use of authentic language and materials highlight the importance of real usages of target language. Though there is a general consensus on the benefits of employing authentic materials in language classes, there are still some doubts and questions as to when and how to use authentic materials. With these in mind, this study aims to highlight the positive and negative aspects of using authentic materials, compare and contrast previous studies conducted about the use of subtitled videos as authentic materials in teaching foreing language and discuss about some issues regarding the use of subtitled videos in foreign language classes.

Keywords: *authentic material, foreign/second language teaching, foreign/second language learning*

Özgün Araç(lar) Tanımı

Melvin ve Stout (1988) dil öğretmenlerinin, öğrencilerin gerçek dil ihtiyaçlarını gidermek için o dilin kültüründe olan dille karşılaşmalarını sağlamada özgün araçlar kullandıklarını belirtmiştir. Yine Crystal (1986) yabancı dil öğretiminde öğrencilere özellikle konuşma ve dinleme alıştırmalarında özgün

araçların kullanımını önemli bir gelişme olarak görmüştür. Bu gelişmenin, çoğu yabancı dil kitaplarında çokça bulunan hazırlanmış metinlere ve yapay durumlara bir tepki olduğunu ileri sürmüştür. Gebhard (2006) hazırlanılmış metinlerin sunduğu sınırları aşmak için öğretmenlerin özgün araç kullanıma yöneldiklerini belirtmiştir. Tüm bunların ışığında, öğrencilerde iletişimsel becerileri geliştirdiği, öğrencilerin güdülenmesini arttırdığı ve hedef dili kullanma ve öğrenme isteğini geliştirdiği için özgün araçların kullanılma nedenlerini anlamak oldukça kolaydır. Çoğu öğretmenin özgün araçların kullanımını benimsemesine rağmen yabancı dil sınıflarında kullanılan bir aracı, hangi özelliklerin özgün kıldığına dair tanımlama zordur. Peacock' a (1997) göre, özgün araçlar, dil topluluğunda bazı sosyal hedefleri yeni getirmek için üretilen araçlardır. Gephard (2006) özgün araçların hedef dilde iletişimi sağlayan bütün araçları kapsadığını belirtmiştir. Abbot ve Wingard (1981) gerçek hedef dil ortamlarında kullanılan araçları özgün olarak tanımlamıştır. Gower, Phillips ve Walters' a (1995) göre hedef dil konuşucusunun duyduğu, konuştuğu veya okuduğu herhangi bir şey özgündür (tiyatro programları, gazeteler, şarkılar, filmler vb.).

Abbot ve Wingard (1981) bir öğretmenin ders esnasında bir hava tahmini raporu sunması veya bir reklam uydurması, verdiği örneklerin hedef dildeki örneklerle benzeşmesi durumunda özgün araç kullanması anlamına geldiğini belirtmiştir. Ancak öğretmenler bu araçlardan faydalanırken kullandıkları dili sadeleştirmeye yöneldiğinde, özgünlükten uzaklaşılmış olurlar. Buna göre, özgün araçlar, gerçek yapılarının dışına çıkarılamaz, düzeltilemez veya değiştirilemez. Fakat Lee' ye (2004) göre özgünlük ancak hazırlanmış aracın oluşturucusunun niyeti ile öğrencilerin yorumları arasında bir uyum olduğunda gerçekleşmektedir. Bu bakımdan, araçlar, öğrenciler için gerçekçi ve gerçek yaşam durumları yarattıklarında özgün olabilirler.

Özgün Araçlar ve Dil Verimliliği

Özgün araçların yabancı dil öğrencilerinde iletişim yeteneklerini geliştirdiği, güdülenmeyi, katılımı ve hedef dili öğrenme arzusunu arttırdığı ileri sürülmüştür. Peacock (1997) yaptığı çalışmada, özgün araç kullanımının öğrencilerde sınıf güdülenmesini arttırıp arttırmadığını araştırmıştır. Çalışmaya başlangıç seviyesinde iki grup katılmış ve her iki grup hem özgün hem de yapay araçlarla ders işlemiştir. Öğrencilerden alınan gözlem listeleri (observation sheet) ve benlik raporlama anketlerine (self-report questionnaire) göre, özgün araçların kullanılmasında güdülenmenin önemli ölçüde arttığı görülmüştür.

Gower, Phillips ve Walters' a (1995) göre yabancı dil sınıflarında özgün araçların kullanılması için birçok neden mevcuttur:

a. Gerçek oldukları için çoğu öğrencilere göre özgün araçlar doğası gereği daha fazla ilginç ve güdülendiricidir. Ayrıca, özgün araçlar öğrencilere güven vermektedir.

b. Öğrencilere gerçek dil kullanım örnekleri sunarlar. Özgün araçlarla karşılaştıklarında, öğrenciler dili edinme fırsatını yakalayabilirler.

c. Çoğu özgün araçların kültürel içeriği, öğrencilerde katılımı ve karşılaştırmayı teşvik eder.

d. Özgün araçların kullanımı özgün görevlere yol açabilir (seyahat için bilgi toplama, yemek siparişi verme vb.).

Gebhard (2006) özgün araçların kullanımının öğrencilerde sınıf ortamıyla dış dünya arasında doğrudan ilişki kurmasını ve dil öğreniminin gerçek bağlamlarda oluşmasını sağladığını belirtmiştir. Ayrıca özgün araçlar öğrencilere zengin ve değerli dil girdisi sunmaktadır. Çünkü sadece ders kitaplarının ve öğretmenin sunduğu dil girdisinden daha fazlasını sunma potansiyeline sahiptirler. Ur (1999) öğrencileri sınıf dışındaki iletişim etkinliklerine hazırlayan dinleme anlama çalışmalarının öğrencilere gerçek ortamlardaki iletişim özelliklerinin üstesinden gelebilecek şekilde hazırlaması gerektiğini belirtmiştir.

Ur (1999) dinleme alıştırmalarını sadece yüksek sesle okunan bir parça ve onu takip eden anlama sorularına indirgemenin öğrencilere faydalı olmayacağının altını çizmiştir. Çünkü gerçek yaşamda duyulan konuşmalar yüksek sesle okunmamakta ve cevap verilirken de anlama sorularından faydalanılmamaktadır. Dolayısıyla, Ur (1999) gerçek yaşam ve ortamlara uygun dinleme etkinliklerinin öğrenciler için konusuna uzak oldukları, gündelik hayatta karşılaşmadıkları anlama alıştırmalarından daha fazla güdüleyici olduğunu savunmuştur.

Özgün araçların yabancı dil sınıflarında kullanımı, öğrencilere sınıf dışında karşılaşacakları dil ile ilgili girdi sunması bakımından öğrencilerin ihtiyaçlarını ve dil seviyelerini dikkate alarak teşvik edilmelidir.

Özgün Araç Kullanımının Faydaları

Özgün bir ortamda gerçekleştirilmese de özgün araçların etkin ve etkili bir şekilde kullanımı yabancı dil sınıflarında önemli bir yere sahiptir. Öğrenciler gerçek dille karşılaştıkları için gerçek dili öğrendiklerini bilirler ve daha istekli olurlar. Bu sebepler sınıfta özgün araç kullanımını teşvik etmektedir. Fakat kullanımları sırasında sorunlarla karşılaşmamız kaçınılmazdır.

a. Öğrenci güdülenmesinde olumlu etkiye sahiptirler.

b. Özgün kültürel bilgi sunarlar.

c. Gerçek dille karşılaşma imkanı sağlarlar.

d. Öğrenci ihtiyaçlarına daha çok hitap ederler.

e. Öğretimde daha yaratıcı bir yaklaşımı desteklerler.

f. Sanderson' a (1999) göre özgün araçlar öğrencileri dünyada yeralan gelişmeler hakkında güncel tutar bu yüzden doğal eğitimsel değere sahiptirler.

g. Öğrenilen bilginin günlük hayatta kullanılabilir olmasından dolayı öğrencilerde başarı duygusu yaratırlar.

h. Aynı araç farklı görevlerde farklı işlevler için kullanılabilinir.

i. Özgün araçlarda dilde meydana gelen değişiklikler yer alabilir böylece hem öğretmenler hem de öğrenciler bu tarz değişikliklere ayak uydurabilirler.

j. Kitaplar, makaleler, gazeteler, vb. geleneksel ders kitaplarında var olmayan geniş çapta metin türlerini barındırır. Bu metinler sayesinde öğrencilerde kelime bilgisi artabilir.

k. Öğrencilerin ilgisini çekecek konuları içermeleri muhtemel olmasından ötürü öğrencilerde zevk için okumayı teşvik edebilirler. Öğrenciler konular ilgi alanlarına girdiği için bu konular hakkında konuşmaya istekli olabilirler.

Özgün Araç Kullanımının Muhtemel Olumsuzlukları

Richards (2001) özgün araç kullanımının faydalarına rağmen, zor dil içermeleri, gereksiz kelime ve düşük seviyeli öğrencilerde öğretmene yük olan karmaşık dil yapıları barındırma gibi olumsuz yönlerinin de olduğunu vurgulamıştır. Martinez (2002) özgün araçların kültürel bakımdan yanlı olabileceğini ve düşük seviyeli öğrencilerin anlamada zorlanacağı çok fazla yapının bir arada bulundurabileceğini belirtmiştir.

Gardner ve Miller (1999) öğrencilere sunulan araçların çok çabuk güncelliğini yitirebilmesi (gazete, dergi vb.), dinleme çalışmalarında farklı aksanların öğrencilerde olumsuz etki yaratma olasılığı ve öğretmenin ön çalışma yapmasını gerektirdiği için fazla zaman alıcı olması gibi etmenleri özgün araçların olumsuz yönlerine örnek göstermiştir.

Videoları Özgün Araç Olarak Kullanımı

Gerçek ortamlarda yer alan dinleme ile sınıf içi dinleme alıştırmaları arasında önemli bir fark vardır. Ders kitaplarındaki karşılıklı konuşmalar ve dinleme araçlarının yoğunlukla dilbilgisi temelli oluşu ve uzman konuşmacılar tarafından kontrol edilip seslendirilmesi bunda önemli bir etkiye sahiptir. Konuşmacılar yazıyı mükemmel bir hızda, ses tonunda, sesletimle ve doğru dilbilgisi ile okumaktadır. Ancak bu durum gerçek yaşamdan çok uzaktır. Gündelik konuşmada yanlış dilbilgisi kullanımı, eksik cümleler, fazla kullanımlar, kısaltmalar vardır. Bu yüzden sınıf içi dinleme araçları ile gerçek yaşam konuşmaları arasında önemli bir çelişki ortaya çıkmaktadır. Ayrıca, günlük konuşmalarımızda, karşımızdaki konuşmacının yüz ifadesi, hareketleri gibi birçok görsel bilgiden faydalanırız. Bu nedenle videonun İngilizce öğretiminde önemli bir yere sahip olduğunu ifade edebiliriz. Alan yazında bu konuda bir çok araştırma yapılmıştır.

Katchen' e (2001) göre özgün videoların kullanımını gerektiren nedenler şunlardır:

a. Zengin dil girdisi sunarlar.

b. Kaset veya CD dinlemelerine nazaran öğrencilerin konuşucuları ayırt edebilmesi bakımından daha etkilidir.

c. Konuşmacılar sadece sesten ibaret değil, gerçeklerdir.

d. Konuşmacıların ağız, el ve kol hareketlerini görme öğrencilerde anlamaya yönelik kolaylıklar sağlar.

e. Film, televizyon dizi ve programları yazılı bir metne dayalı olmasına rağmen, öğrenciler gerçek yaşama dair dil özelliklerini görürler.

f. Dilbilgisi bağlam içerisinde görülür ve kullanımını kolaylaştırabilir.

g. Videonun özgün bir araç olarak dil girdisini sağlamada sadece dinleme değil aynı zamanda konuşma ve yazma alıştırmalarında da üretimi desteklemesi söz konusudur. İçerik öğrencilerin kendi fikirlerini ifade etmelerini güdüleyen fikirler sunabilir.

h. Filmler, videolar, diziler renkli ve etkileyicidir. Bunları izleme bir görevden çok eğlenceli bir eylem gibi algılanabilir. Böylece öğrenciler ders kitabından farklı daha yeni bir araçla daha az geleneksel bir öğretim ile karşılaşabilir.

i. Özgün bir araç olarak filmler, dizler, videolar öyküleme biçimlerinden dolayı ilgi çekici ve merak uyandırıcıdır. Öğrenciler hikayede bir sonraki olayın ne olacağını ve nasıl biteceğini merak ettikleri için kullanılan aracı dikkatli bir şekilde izleme eğiliminde olurlar.

Grant ve Starks (2001) İngiliz dili eğitiminde, öğretmenlerde hala yoğun bir şekilde yazılı araç kullanma eğilimi olduğunu belirtmiştir. Bu araçların sadece güncel olmamaları bakımından değil aynı zamanda öğrencilerin sınıf dışında duydukları gerçek dil kullanımlarını yansıtmadıkları konusunda eleştirmişlerdir. Dolayısıyla Grant ve Starks (2001) yabancı dil öğretmenlerinin hedef dilin ve kültürünün çeşitli boyutlarını yansıtan özenle seçilmiş görsel işitsel araçların kullanımını dikkate almalarını önermişlerdir. Ayrıca gerçek hayata dair konuşmaları içeren televizyon videoların

gösteriminin öğrendikleri temel ve basit dil seviyesinden gerçek dil kullanımına geçişte kolaylık sağlayacağını belirtmişlerdir.

Saint-Leon (1988) herhangi bir dilde sözlü iletişimin öğretilemeyeceğini, bunun öğrenciler tarafından keşfedilmesi, tecrübe edinilmesi ve uygulanması gerektiğini vurgulamıştır. Hedef dilin konuşulduğu bir ülkede belirli bir zaman geçiren öğrencilerin sözlü iletişim kurmada daha rahat olduğu görülmüştür. Ancak öğrenciler hedef dilin ana dil olmadığı ülkelerde o dilleri öğrenmeye çalışmalarından dolayı gerçek dil kullanım örnekleriyle karşılaşma olasılığı oldukça düşüktür. Ayrıca, öğretim araçları hedef dili çok yapay ve yavaş bir şekilde sunmaktadır. Katchen (2003) yabancı dil öğrencilerinin hedef dille doğal ortamda konuşulduğu gibi karşılaşması gerektiğini belirtmiş ve filmlerin, dizilerin, televizyon programlarının bir ölçüde sınıf dışında karşılaşamadıkları doğal girdiye erişim imkanı sağladığını savunmuştur.

Televizyon veya video aracılığıyla edinilen görsel bilgiler öğrencilere kullanılan araçları anlamada, anlamalarını geliştirmede ve gerçek dil öğretiminde kaynak oluşturmada yardımcı olmaktadır. Kısacası, özgün araçlardan elde edilen öğrenci seviyesine, kültürüne, artalanına ve yaş grubuna uygun videolar, öğrencilere dil girdi sürecinde anlamlı katkıda bulunurlar.

Dil Öğretiminde Kültür

Peterson ve Coltrane (2003) kültürü fikirleri, iletişimleri, dilleri, uygulamaları, inanışları, değerleri, gelenekleri, saygıyı, adetleri, etkileşim tarzlarını, ilişkileri ve belli bir ırksal, dinsel veya sosyal grubun beklenilen davranışlarını içerdiğini ve bunların gelecek nesillere aktarım becerisi olarak tanımlamıştır. Kapsam alanının genişliğinden dolayı kültürün önemi ve yeri diğer birçok bilim dallarında incelendiği gibi yabancı dil öğretiminde de bu konuya dair birçok araştırma yapılmıştır.

Stern' e (1983) göre dili anlamada içerisinde çok etkili olduğu kültürle ilişkilendirme yapmadan başarılı olmak oldukça zordur. Peterson ve Coltrane (2003) kültürün dil öğreniminde önemli bir bileşen olarak yer aldığını belirtmiştir. McKay (2002) bireylerin yabancı dili öğrenmede o dilin ilişkili olduğu kültürü anlamadan başarılı olamayacaklarını vurgulamıştır. Stern (1983) dil ve dil öğrenimi üzerinde etkisi olan kültürel içerik etmenlerinden faydalanmadan uzun sürecek bir dil öğretiminin gerçekleşemeyeceğini belirtmiştir.

Swift (2002) öğrencilerin hedef dil kültürüne dair deneyimlerinin o dildeki edinç seviyesiyle olumlu bir ilişkisi olduğunu belirtmiş ve yüksek seviyede ikinci dil edincine sahip bireylerin belirli bir dönem hedef dilin konuşulduğu ülkede yaşadığını ve o dilin kültürüne dair birinci el deneyimlere sahip olmalarının dil seviyelerinin yüksek olmasında etkili olduğunu savunmuştur. Peterson ve Coltrane (2003) öğrencilerin hedef dili etkin bir şekilde kullanmaları için kültürel öğelerin sunulması gerektiğini ifade etmiştir. Bu bağlamda filmlerden, dizilerden veya televizyon programlarından alınan bazı gösterimlerin öğrencilere metinlerde görülmeyen davranışlara tanıklık etme imkanı sunduğunu ileri sürmüşlerdir. Filmler ve diziler hedef dil kültürünün görünümü ve özelliklerine dair daha kapsamlı ve güncel örnekler sunmaktadır. Bunlar ayrıca öğrencileri dilin özelliklerine, hedef dil ve kültürel olgularla eşzamanlı olarak bağlarlar.

Ders kitaplarının sınıf içinde kullanımı özellikle öğretmenin hedef dildeki belirli bir yapıya odaklandıklarında faydalı olmaktadır ancak bu kitaplar ve içlerinde yer alan metinler hedef dilin kültürel yönlerini dikkate almamaktadır. Dil ve kültürel olgular özgün videolar aracılığıyla ilişkilendirilebildiği için bu tarz araçların yabancı dil sınıflarında kullanımı öğrencilere önemli ve zengin dil girdisi sunabilmektedir ve böylece öğrenciler de sadece metinler ve öğretmenin sunduğu dille karşılaşmamış olacaktır.

Özgün Araç Ve Güdülenme

Özgün videoların yabancı dil sınıflarında kullanımının bir diğer olumlu yönü de öğrencilerde güdülenme artmasına yol açmasıdır. Brown' a (1994) göre güdülenme belirli bir eylemi harekete geçiren içsel bir dürtü, istek veya duygudur. Cook (1996) güdülenmeyi öğrencilerde gelişen bir ilgi olarak tanımlamış ve belirli bir alıştırmanın, konunun veya şarkının öğrencileri sınıf içi uygulamalarda etkin kılabileceğini belirtmiştir. Ur (1999) soyut bir terim olan güdülenmeyi tanımlamanın zor olduğunu fakat gelişim ve öğrenme için çaba harcamaya istekli veya meyilli olan güdülenmiş öğrenciyi tanımlamanın daha kolay ve faydalı olacağını belirtmiştir. Dil öğrenimi başarısında çok büyük bir öneme sahip olduğu için güdülenme konusu birçok araştırmaların odağı olmuştur. Bu alanda yapılan birçok araştırma, güdülenmenin dil öğrenimi ile güçlü bir şekilde bağlantılı olduğunu ortaya koymuştur (Gardner ve Lambert, 1972; Gardner, 1982). Lile' ye (2002) göre, güdülenme eksikliği, dil öğretmenlerinin sınıflarda karşılaştığı en büyük zorluklardan biridir. Böylece, öğretmenler ve araştırmacılar, öğrenicilerin dikkatlerini öğrenme sürecine yönlendirmek için, öğrenicileri sınıfta güdüleyebilmek adına yeni yollar aramaktadırlar. Güdülenme başarılı öğrenmeyi destekleyen önemli bir olgudur. Brown (1987) öğrencilerin başarıya uygun güdülenme ile erdiğini ve güdülenmenin, dil öğrenimimdeki başarı veya başarısızlıktaki en önemli nedenlerden biri olduğunu belirtmektedir.

Oxford' a (1994) göre, yabancı dil öğrenicileri arasında strateji seçimini etkileyen en önemli faktörlerden biri de güdülenmedir. Güdülenmesi fazla olan öğreniciler güdülenmesi daha az olan öğrencilere kıyasla daha faza strateji kullanmaktadır ve sonuç olarak da daha başarılı olma eğilimindedirler. Dörnyei (1998), yeterli seviyede güdülenmeye sahip olmayan bireylerin, önemli yetenekleri, uygun müfredatları ve iyi öğretimleri olsa bile uzun dönem hedeflerine ulaşmakta başarılı olamayacaklarını belirmiştir. Lintern (2002), güdülenmenin, belirlenen bir hedefe yönelik yapılan çalışmadaki enerji ile birlikte, o hedefi gerçekleştirme arzusu olduğunu ileri sürmüştür. Güdülenmeye sahip olan öğreniciler, çalışmalarla ilgili sorumlulukları üstlenip bu çalışmanın gerekliliklerini tamamlama arzusunu gösterirler. Dembo (2000), güdülenmeyi davranışa enerji ve yön veren içsel süreçler olarak görür. Bu içsel süreçler hedefleri, inanışları, algıları ve beklentileri içerir.

Brown (1994) güdülenmeyi birçok farklı tutumların bir etmeni olarak incelemiş ve iki tür güdülenmenin olduğunu belirtmiştir. Bunlar araçsal ve bütünleyici güdülenmelerdir. Araçsal güdülenmeye sahip öğrencilerde daha çok kariyer ve yüksek not alma güdüleyici olurken bütünleyici güdülenmeye sahip olan bireylerde ise hedef dil topluluğu ve kültürü ile bütünleşme, o toplumda yer alma gibi güdüleyciler söz konusudur. Cook (1996) yabancı dil sınıflarında hem araçsal güdülenmenin hem de bütünleyici güdülenmenin öğrencide başarıya yol açabileceğini; ancak ikisinden birinin eksikliğinin de sorunlara neden olabileceğini belirtmiştir. Yapılan birçok çalışmalarda bütünleyici güdülenmeye sahip olan bireylerin yeterlilik sınav sonuçlarında daha yüksek puanlara sahip olduğu görülmüştür. Bu çalışmalar ışığında bütünleyici güdülenmenin başarılı dil öğreniminde önemli bir yeri olduğu ortaya çıkmıştır.

Lin (2002) yapmış olduğu çalışmada filmlerin üniversite öğrencilerinde öğrenme güdülenmesini arttırdığını belirtmiştir. Yaptığı çalışmada öğrenciler biri kontrol biri de deney grubu olmak üzere iki gruba ayrılmış ve kontrol grubu geleneksel öğretim yöntemi ile derslerini işlerken, deney grubu da güdüleyici olduğuna inanılan 11 filmden oluşan öğrenci merkezli öğretim almışlardır. Çalışma sonucunda deney grubundaki öğrencilerde öğrenme güdülenmesinin daha yüksek olduğu görülmüştür. Bu nedenle başta videolar olmak üzere özgün araçların öğrenci güdülenme seviyelerini arttırdığını ve ders kitaplarında bulunan özgün olmayan geleneksel araçlara göre öğrenmeyi daha fazla geliştirdiğini ifade edebiliriz.

Özgün Araç Olarak Altyazılı Videolar

Altyazılı film ve videolar öğrencilere, hareketlerin görülmesini, söylenilen kelimeleri duyulmasını ve yazılı metni görülmesini sağlayan fırsatları barındıran bilgilerin sunumunu sağlamaktadır. Bu çok duyuya hitap eden sunum öğrencilerin dikkatini çekmektedir. Dinleme öğretiminde nispeten yeni bir yaklaşım olan filmlerde ve videolarda kullanılan kapalı veya açık altyazı yabancı dil öğrenme sürecine önemli katkılar sağlamıştır ve öğretime daha yenilikçi bir yaklaşımı desteklemektedir. Yabancı dil öğreticileri özgün araç olarak altyazılı videoları izleme öncesi, izleme esnası ve izleme sonrası alıştırmalarda uygulamakta ve başarılı sonuçlar elde etmektedir çünkü altyazılı videolarda öğrenciler aynı anda hem izleme hem dinleme hem de okuma becerilerinden faydalanılmaktadır. İzleme öncesi, öğrencilere izleyecekleri videoya dair hem olası bilinmeyen kelimeler ve yapılar hem de içerik hakkında bilgi sunulur ve öğrencilerde farkındalık yaratılır ve izleyecekleri videoya dair hazır bulunuşluluk seviyesi arttırılır. İzleme esnasında ise ders amacına yönelik alıştırmalar gerçekleştirilir. Bu alıştırmalar okuma, dinleme ve sesletim odaklı olabilir. Dinleyip tekrar etme, dinlenilen cümlenin altyazı sayesinde tekrar okunması ve kelimelerin cümle içerisinde kullanımları gibi alıştırmalar sıkça uygulanmaktadır. Öğrencilerden sözlü ve/veya yazılı özet istenilmesi, video içeriğine dair hedef kelimeleri kullanmaya imkan sağlayacak tartışma gerçekleştirilmesi ve hedef kelimelerin öğrenilip öğrenilmediğini sorgulayan kelime alıştırmaları izleme sonrası alıştırmalara örnek olabilir.

Altyazılı Video Kullanımının Faydaları

Son yıllarda iletişim teknolojisinin gelişmesi, birçok yerli ve yabancı televizyon kanallarına erişebilme ve internet sayesinde öğrenciler hem sınıf içerisinde hem de sınıf dışında görsel işitsel araçlardan kolaylıkla ve 10 yıl öncesine göre daha sıkça faydalanabilmektedir. Özellikle yabancı dil öğretilen ortamlarda görsel işitsel araçların kullanımı önemli ölçüde artmıştır. Bu araçların birçoğu ders kitaplarına aittir ve özgün olmayan dolayısıyla gerçek dil kullanımlarını yansıtmayan yapay dilin kullanıldığı, konuşmacıların çok anlaşılır ve düzgün dil kullandığı araçlardır. Oysa hedef dil konuşucularının yer aldığı özgün araçlar vasıtasıyla öğrencilere gerçek dil kullanımları sunulabilir. Altyazılı film ve videolar bu amaç için faydalı özgün araçlar olabilirler. Rivers (1988) altyazılı film, video ve televizyon programları aynı anda görüntü, ses ve yazı olan üç işleve hizmet ettiklerini belirtmiştir. Bird (2005) altyazı kullanımının birçok olumlu nedenlerinin olduğunu belirtmiştir. Bunlar, eğitici ve eğlendirici kaynak olması, akıcı ana dil konuşucu konuşmaları sunması ve konuşmaların eşzamanlı metinlerinin görülmesidir. Öğrencilere tercüme yapmaya başvurmadan imlaya yönelik, sesbilimsel ve anlamsal dayanak görevi gören çevriyazı (transcription) sunulur. Bu da öğrenmeye yönelik daha kapsamlı fırsatlar sunar.

Fillenworth ve Rauch (1993) milyonlarca öğrencinin öğretmenlerin ders anlattığı altyazılı televizyon programlarından destek alabileceğini belirtmiştir. Koolstra ve Beentjes (1999) altyazılı videoların dil edinimi bakımından çok zengin bir içeriğe sahip olduğunu belirtmiş ve izleyicilerin film veya programlarda ne söylenildiğini ve gösterildiğini anlamaya oldukça güdülenmiş olduklarını vurgulamıştır. İngilizce öğretmeni olan Clovis (1997) öğrencilerle görsel işitsel araç kullanımının önemli olduğunu hemen herkesin ev veya işyerinde video ve televizyon gibi araçları kullandığını fakat bu araçların sınıf içerisinde çok yaygın kullanılmadığını belirtmiştir. Bu araçların sınıf içinde etkileşimsel bir şekilde kullanılması durumunda, öğrencilerin dinamik tartışmalara katılacağını, problem çözme becerilerini geliştireceğini ve öğrenilenleri daha iyi anlayıp, koruyabileceğini savunmuştur. Saint-Leon (1988) televizyon programlarında, filmlerde ve videolarda yer alan konuşmaların çoğu öğrencilerin yakalayamayacağı kadar hızlı olduğundan, altyazı kullanımının önemli olduğunu ifade etmiştir.

King (2002) altyazılı videoların faydalarını şöyle özetlemiştir:

a. Konuyu kolayca takip edebilme ve konu gelişimine katılabilme

b. Kelimelerin doğru sesletimini duyma

c. Günlük konuşma, içerik bağımlı ifadeler edinme

d. Bir metni hızlıca işlemleme ve hızlı okumayı geliştirme

e. Anadil konuşucusu hızını altyazı ile yakalama

f. Öğrencilerin şakaları anlayabildiği ve gülmelerin yer aldığı rahatlatıcı ve baskıdan arındırılmış ortam sunma

Altyazılı videoların ve programların özgün araç olarak kullanıldığı ortamlarda her yaştan ve farklı artalanlara sahip insanlara yabancı dil öğretiminde yardımcı olunabilinir. Önemli olan kullanılacak bu özgün videoların veya filmlerin öğrenci dil seviyesine, inanışlarına ve artalanına hitap ediyor olmasıdır. Bu durumda dil öğrenicileri videodaki hareketleri izleme, konuşulanları duyma ve yazılı metni görme fırsatlarını yakalayacak ve anlama seviyelerinde önemli bir gelişme olacak dolayısıyla kendilerine güven duyabileceklerdir.

Anlaşılabilir Girdi Olarak Altyazılı Video

Baltova (1999) iletişimsel dil öğretimi dönemi boyunca, dil öğreticileri öğrencilerinin iletişimsel edincini geliştirmek için özgün dil girdisinin öneminin farkında olduğunu belirtmiş ve dil öğreticilerinin ve araştırmacılarının girdiyi anlaşılabilir kılmak için birçok çalışma yaptığını ifade etmiştir. Huang ve Eskey (2000) videoların yabancı dil öğrencileri için etkili bir araç olmasının, Krashen' ın ikinci dil edinim kuramına dayandırıldığını vurgulamıştır. Krashen (1995) en önemli ve faydalı kuramsal konunun öğrenme-edinme farklılığı olduğunu vurgulamış ve yetişkin dil öğrenicilerinin ikinci dilde becerileri ve bilgiyi geliştirmede iki farklı yollarının olduğunu belirtmiştir. Dil edinimini o dili kapma veya o dili doğal ve iletişimsel ortamlarda kullanarak o dilde beceri geliştirme olarak tanımlamıştır. Çocukların anadillerini edindiği gibi yetişkinlerin de ikinci dili edinebileceğini savunmuştur. Dil ediniminin merkezde olduğunu ve yetişkinler için de dilsel becerileri kazanmada önemli role sahip olduğunu vurgulamıştır. Chomsky (1975) dil edinimini bilinçaltı bir süreç olarak tanımlamıştır. Neuman ve Koskinen (1993) dil edinicilerinin genellikle bir dil öğrendiklerinin farkında olmadığını belirtmiştir.

Krashen (1995) dil öğrenmenin edinmeden farklı olduğunu savunmuştur. Dil öğrenme kuralları bilme ve dilbilgisi hakkında bilinçli bir bilgiye sahip olma iken dil ediniminin ikinci dili iyi ve güzel bir şekilde anlama ve konuşma becerisinden sorumlu olduğunu ifade etmiştir. Öğrencilerde dil edinimini gerçekleşmesi için onlara anlaşılır girdi sunulması gerektiğini savunmuştur. Neuman ve Koskinen (1993) birden fazla duyuya hitap eden, eğlendirici araç olarak altyazılı televizyon programlarının ve videoların anlaşılabilir girdi sunmada önemli bir öğretici kaynak olabileceğini belirtmişlerdir.

Neuman ve Koskinen' a (1993) göre altyazılı televizyon programlarının ve videoların anlaşılabilir girdi sunmada dil öğrencilerine faydalı olmasında birçok geçerli sebepleri vardır. Başlangıç olarak televizyon ve videoların görüntü ve ses bileşenlerini aynı anda sunması öğrencilerde kelimeler ve anlamları arasında ilişki kurmasını sağlayabilir. Ayrıca bu araçların ders kitaplarına göre daha eğlenceli ve gerçek yaşamı yansıtması onları daha kolay araçlar haline getirmektedir. Son olarak da uygun içerik kullanılması durumunda televizyon programlarını ve videoları izleme daha bilişsel bir aktif deneyimdir.

Yapılan Altyazılı Video Çalışmalarından Deneysel Bulgular

Altyazılı televizyon programlarının, filmlerinin ve videolarının özgün araç olarak kullanımını inceleyen çalışmalar ve araştırmalar, bu araçların öğrencilere dinleme etkinliklerinde yardımcı olduğunu ve bu öğrencilerin yabancı dil öğrenmeye dair daha fazla ilgi ve güdülenme gösterdiklerini bulmuştur.

Garza (1991) ileri seviyede yabancı dil öğrenme sınıflarında altyazılı video araçlarının kullanımını incelemiştir. Bu çalışmada Garza özel olarak dil öğretimi için tasarlanmış videoları kullanan çoğu çalışmaların aksine hedef dil öğrenicileri için tasarlanmamış ana dil konuşucuları ve dinleyicileri için üretilen özgün videoları kullanmıştır. Çalışmada kullanılan kısa filmler farklı alanlardan ve türlerden seçilmiştir. Çalışma sonucunda öğrencilerin dinlediklerini anlama becerilerinde altyazılar aracılığıyla bir gelişme olduğu görülmüştür.

Liversidge (1999) ikinci dil ediniminde kapalı altyazının önemini anlama veya kelime kazanımları gibi sadece belirli bir alandan ziyade daha kapsamlı bir çalışmada incelemiştir. Çalışmasının birinci ayağında *Airplane* ve *The Graduate* adlı filmlerin giriş bölümlerinde sunulan girdileri incelemiş ve bu alanlara dair anlama soruları geliştirmiştir. Bu bölümde öğrencilerin filmlerdeki giriş bölümünde neleri ilginç veya önemli bulduklarını araştıran öz değerlendirme yer almıştır. İkinci safhada altyazının öğrencilerde bilgilerini arttırıp arttırmadığını ve var olan bilgilerini derinleştirip derinleştirmediğini ve bunları nasıl yaptığını değerlendiren bir test uygulanmıştır. Son olarak da birinci ve ikinci safhalarda uygulanan anlama ve edinim testlerinin değiştirilmiş türleri tekrar edilmiştir.

Liversidge, bu çalışmada altyazı aracılığıyla öğrencilerin dil yeterliliklerinde hangi bölümlerin geliştiğini bulmayı hedeflemiştir. Bu çalışmada da olduğu gibi çoğu nicel araştırmalar film veya videolardaki altyazı varlığının öğrencilere fayda sağladığını belirtmiştir. Yine öğrenci tutumlarını, öğrencilere faydayı ve öğrencilerde artan anlamayı araştıran çoğu nitel çalışmalar, öğrencilerden olumlu yanıtlar alındığını göstermiştir. Bu bağlamda uygun film ve videoların kullanımının dil öğreniminde faydalı olacağı görülmektedir.

Goldman ve Goldman (1988) lise öğrencilerinde okuma becerisini geliştirmek için kapalı altyazı televizyon programları ve videolarını kullanarak bir çalışma gerçekleştirmiştir. Haftada bir veya iki kez olmak üzere izleme öncesi, izleme esnası ve sonrası uygulanan alıştırmalarla öğrencilerin komedi programlarını kullanarak okuma becerilerini geliştirmeyi amaçlamışlardır. Çalışma sonucunda öğrencilerde anlama seviyesinin % 70 ve üzeri olduğu görülmüştür. Ayrıca öğrencilerin öğrenmeye karşı daha fazla ilgi ve güdülenme gösterdiği dolayısıyla derslere daha fazla devam ettikleri tespit edilmiştir.

Baltova (1999) altyazılı videoların etkisini araştırdığı çalışmada kapalı altyazı videolarının ikinci dil öğrencilerinin özgün araçları anlamasında ve ikinci dilde içerik ve kelime bilgisini öğrenmede etkili bir yöntem olduğunu ileri sürmüştür. Çalışmaya Kanada' da Fransızca' yı ikinci dil olarak öğrenen 93 11. sınıf öğrencisi katılmıştır. Üç gruba ayrılan öğrenciler yüksek buzullara bilimsel bir yolculuğu konu alan 7.5 dakikalık video izlemiştir. Birinci gruptaki öğrenciler sırasıyla İngilizce seslendirilmiş Fransızca altyazılı videoyu, ardından Fransızca seslendirilmiş ve altyazısı da Fransızca olan videoyu ve son olarak da Fransızca seslendirilmiş fakat altyazısı olmayan videoyu izlemiştir. İkinci gruptaki öğrenciler Fransızca seslendirilmiş ve Fransızca altyazılı videoyu iki kez izledikten sonra yine Fransızca seslendirilmiş ve altyazısı olmayan videoyu izlemiştir. Son grup da aynı videoyu üç kez altyazısı olmadan Fransızca izlemişlerdir. Açık uçlu, kısa cevaplı 10 soruluk test sonuçlarında seslendirilmesi ve altyazısı Fransızca olan ikinci gruptaki öğrencilerin diğer iki gruba göre önemli derecede daha fazla hedef dilde kelime öğrendikleri görülmüştür.

Sonuç

Yapılan çalışmalar özgün araç olarak altyazılı videoların öğrencilerin hedef dilde kelime bilgisini arttırdığını, dinleme ve okuma becerilerini geliştirdiğini destekler sonuçlar bulmuştur. Ayrıca özgün araçların yabancı dil sınıflarında kullanımı öğrencilerde güdülenmeyi arttırdığı için öğrencilerin hem öğrenme hem de derse devam etme istekliliğinde olumlu bir etkisi olduğu görülmüştür. Ancak özgün araç olarak kullanılacak araçların gerek içerik gerekse de dil kullanımı yönünden hedef öğrenci topluluğunun kültür ve dil seviyelerine uygun olarak seçilmesi önemlidir.

Son yıllarda iletişim teknolojisinin gelişmesi, birçok yerli ve yabancı televizyon kanallarına erişebilme ve internet sayesinde öğrenciler hem sınıf içerisinde hem de sınıf dışında görsel işitsel araçlardan kolaylıkla ve geçmişe nazaran göre sıkça faydalanabilmektedir. Bu doğrultuda yabancı dil öğretilen ortamlarda görsel işitsel araçların kullanımı önemli ölçüde artmıştır. Bu araçların birçoğu ders kitaplarına aittir ve özgün olmayan dolayısıyla gerçek dil kullanımlarını yansıtmayan yapay dilin kullanıldığı, konuşmacıların çok anlaşılır ve düzgün dil kullandığı araçlardır. Oysa hedef dil konuşucularının yer aldığı özgün araçlar vasıtasıyla öğrencilere gerçek dil kullanımları sunulabilir. Altyazılı film ve videolar bu amaç için faydalı özgün araçlar olabilirler.

Kaynakça

Abbot, G., & Wingard, P. (1981). *The teaching of English as an international language.* Glasgow: William Collins Sons and Co. Ltd.

Baltova, I. (1994). The impact of video on the comprehension skills of core French students. *The Canadian Modern Language Review* , 507-531.

---------- (1999). *The effect of subtitled and staged video input on the learning and retention of content and vocabularyin a second language.* Ottowa: National Library of Canada.

Bird, S. A. (2005). Language learning edutainment. *RELC* , 311-339.

Brown, D. (1987). *Principles of Language Learning and Teaching,* USA: Prentice-Hall, Inc.

---------- (1994). *Principles of language learning and teaching.* New Jersey: Prentice Hall Inc.

Chomsky, N (1975). *The Logical Structure of Linguistic Theory*. Plenum Press.

Clovis, D. L. (1997). Lights, television, action. *Educational Leadership* , 38.

Cook, V. (1996). *Second language learning and language teaching.* New York: St Matin's Press Inc.

Crystal, D. (1986). Authentic what, who (m), and when. J. Fishman, *The Fergusonian Impact* (p. 411-418). Berlin: Mouton de Gruyter.

Dembo, M. H. (2000). Motivation and Learning Strategies for College Success: A Self- Management Approach, London: Lawrence Erlbaum Associates, Publishers.

Dörnyei, Z. (1998). “Motivation in second and foreign language learning”, *Language Teaching,* 31, 117–135.

Fillenworth, & Rauch. (1993). Close-captioned TV helps in learning a second language. *Journal of Reading* , 572.

Gardner, R.C. (1982). Language Attitudes and Language Learning, In E. BoucharRyan & H. Giles, Attitudes Towards Language Variation (pp. 132-147).

Gardner, R. C. and Lambert, W. E. (1972). Attitudes and motivation in second language Learning, Rowley, Newbury House.

Gardner, D. and Miller, L. (1999). Establishing Self Access: From Theory to Practice. Cambridge: Cambridge University Press.

Garza, T. (1991). Evaluating the use of captioned video materials in advanced foreign language learning. *Foreign Language Annals* , 239-258.

Gebhard, J. G. (2006). *Teaching english as a foreign or second language.* Michigan: The University of michigan Press.

Goldman, M., & S.Goldman. (1988). Reading with close-captioned TV. *Journal of Reading*, 458-461.

Gower, R., Phillips, D., & Walters, S. (1995). *Teaching practice handbook.* Oxford: Heineman.

Grant, L., & Starks, D. (2001). Screening appropriate teaching materials . *IRAL, International Review of Applied Linguistics in Language Teaching* , p. 39-50.

Huang & Eskey. (2000). *The effects of closed-captioned television on listening comprehension of intermediate ESL students.* Sauthern California: Baywood Publising Co., Inc.

Katchen, J. E. (2001). Moving ahead with DVDs and the Web. *On Challenges and Prospects in Teacher Education.* Shah Alam, Malaysia.

Katchen, J. (2003, May). Teaching a listening and speaking course with DVD films: Can it be done? *Anthology in Celebration of the Twentieth Anniversary of the Department of FL* , p. 221-236.

Koolstra, C. M., & Beentjes, W. J. (1999). Children's vocabulary acquisition in a foreign language through watching subtitled TV programs at home. *Educational Technology, Research and Development* , 51.

Krashen, S. (1995). *The natural approach/ language acquisition in the classroom.* Hertfordshire: Phoenix ELT.

Lee, W. C. (2004). Authenticity, reflexivity, and spectacle. *east asia cultures critique*, 643-666.

Lile, W. T. (2002). “Motivation in the ESL Classroom”, *TESL Journal.*

Lin, L. (2002). *The effects of feature films upon learners' motivation, listening comprehension performance and speaking skill.* Taipei: Crane Publising Co. Ltd.

Lintern, S. (2002). “What is motivation?”, Retrieved from http://www.unisanet.unisa.edu.au/motivation/Pages/What%20is%20Motivation.htm

Liversidge, G. B. (1999). *The role of closed captioning in second language acquisition.* Michigan: Bell & Howell Company.

Martinez, A.G. (2002) *Authentic Materials: An Overview* on *Karen's Linguistic Issues - http://www3.telus.net/linguisticsissues/authenticmaterials.html*

McKay, S. L. (2002). *Teaching english as an international language.* New York: Oxford University Press.

Melvin, B., & Stout, D. (1988). Motivating language learners through authentic materials. New York: Cambridge University Press.

Neuman, & Koskinen. (1993). Captioned video and vocabulary learning. *National Reading Research Center* , 1-20.

Oxford, R. L. (1994). Where are we Regarding Language Learning Motivation? *Modern Language Journal*. V. 78, pp. 16

Peacock, M. (1997) *The Effect of Authentic Materials on the Motivation of EFL Learners* in

English Language Teaching Journal 51, pp 2

Peterson, E., & Coltrane, B. (2003, December). Culture in second language teaching. *Center for Applied Linguistics CAL* , s. 3-6.

Richards, J.C. (2001) *Curriculum Development in Language Teaching* Cambridge C.U.P

Rivers, W. M. (1988). *Interactive language teaching.* New York: Cambridge University Press.

Saint-Léon, C. B. (1988, December). The case for authentic materials on videodisc. *CALICO Journal* , p. 27-40.

Sanderson, P. (1999): Using Newspapers in the Classroom. Cambridge: Cambridge University Press.

Stern, H. H. (1983). *Fundamental concept of language teaching.* Oxford: Oxford University Press.

Swift, J. S. (2002, September). Foreign language competence and cultural affinity. *Cros Cultural Management* , p. 4-24.

Ur, P. (1999). *A course In language teaching: practice and theory.* Cambridge: Cambridge University Press.

İCRADAN KARİKATÜRE: ÂŞIKLIK GELENEĞİ

Arş.Gör. Hasan KIZILDAĞ

Ondokuz Mayıs Üniversitesi

Feride KIZILDAĞ

Ondokuz Mayıs Üniversitesi

Gülme, insanlık tarihi kadar eski bir eylem olmakla beraber insan davranışları ve kültür üzerinde büyük bir etkiye sahiptir. Estetik ve rahatlatıcı yanıyla, toplumsal bellekte katılık namına ne varsa hepsine esneklik kazandırır. Böylece toplumsal birlikteliği ve kaynaşmayı mümkün kılar. Günümüzde güldürü öğelerinin basılı halde yansıtıldığı temel mecralardan biri de mizah dergileridir. Bu dergilerde çizerler, kültürden beslenmek suretiyle özgün güldürü öğeleri oluşturur ve böylelikle gülme eylemi bağlamında toplumda bütünleşmeye vesile olur. Çizerler, yazılı kültür kadar sözlü kültürden de beslenir ve halk kültürü öğelerinin mizahi yanlarıyla bu edebî türleri dönüştürür. Bu yolla halk kültürü unsurları güncellenip, dönüştürülerek kültürde kesintisizlik sağlanır.

Çizerlerin, yoğun bir biçimde güldürü malzemesi olarak kullandığı halk kültürü unsurlarından biri de âşıklık geleneğidir. Geleneğin bütününden güldürü malzemesi çıkaran başta Selçuk Erdem ve Özer Aydoğan gibi karikatüristler, genç nesillere âşık kültürünün farklı yanlarını kültürel sapma, zıtlık, yanlış anlama, mantık hataları ve kültürlerarasılık gibi yollar ve mizahın gücüyle benimsetip genç dimağlarda bir "âşık ve âşıklık geleneği" portresi oluşturmaktadır. Böylece, medyanın ve teknolojinin, kültür ve insan hayatlarını hızlı içerik tüketimi ve yozlaştırma yoluyla tektipleştirmesinin önüne geçilip, kültürel aktarım sağlanmaktadır. Bu bildiride, modern çağ ve medyanın etkilerinden olumsuz biçimde etkilenen âşıklık geleneğinin karikatürler aracılığıyla ne şekilde ele alındığı; bahsi geçen karikatürlerin âşıklık geleneğinden ne derece beslendiği ve kollektif kültürü nasıl ve ne kadar etkilediği, medya, karikatür ve âşıklık geleneği bağlamında incelenecektir.

Anahtar Kelimeler: Âşıklık Geleneği, Karikatür, Mizah Dergileri, Geleneğin Güncellenmesi

Giriş

Gülme, insanlık tarihi kadar eski bir eylem olmakla beraber insan davranışları ve kültür üzerinde önemli bir etkiye sahiptir. Estetik ve rahatlatıcı yanıyla, toplumsal bellekte katılık nâmına ne varsa hepsine dinginlik kazandırır. Böylece toplumsal birlikteliği ve kaynaşmayı mümkün kılar. Henry Bergson'a göre gülme, yarattığı korkuyla acayiplikleri, sıra dışılıkları bastırıp kendini yalıtma ve uykuya dalma eğilimindeki kimi ikincil faaliyetleri sürekli uyanık ve birbiriyle temas halinde tutar ve nihayet, toplumsal bünyenin sathında mekanik katılık adına ne varsa hepsine esneklik kazandırır. Dolayısıyla gülme sadece estetiği ilgilendiren bir konu değildir, zira (farkında olmadan ve hatta pek çok özel durumda ahlaka uymayacak şekilde) herkesin mükemmelleşmesi gibi faydalı bir amaç gözetir. Ama gülmede yine de estetik bir yan vardır çünkü gülünç, tam da birey ve toplum kendi devamını sağlama endişesinden kurtulduğunda ve kendine birer sanat eseriymiş gibi muamele etmeye başladığında doğar (2011: 15).

Karikatür ise gülme unsurlarını temeline koyarak bireyin, hayatın bütün unsurlarıyla etkileşimli olarak giriştiği bir varoluş mücadelesinde ortaya çıkar. Karikatürle birey, eleştirir, yeniler, günceller, kaygıları

dindirir, kendini rahatlatır, yıkar ve yeniden kurar… Böylece karikatür, toplumsal sorunları, ayrımları, dertleri, bireyin iç yaşantısındaki sıkıntıları dağıtarak daha sağlıklı bir birey ve toplum yapısı oluşturur. Kolektif bilinçte yarattığı rahatlık ve neşe hissiyle toplumun ilerlemesi ve gelişmesinde büyük bir rol oynar.

Eğlencenin içinde hoşgörü, doğal olarak vardır, kendiliğinden ortaya çıkar. Hoşgörü, mizahın kültür boyutunu işaret eder ve mizah, belirli bir hoşgörü sağlamak noktasında başarısını elde etmeye çalışır. Mizah, hoşgörüyü sağlamak adına yeni biçimler, anlatım yolları geliştirir, kendisini zaman ve yer bakımından sınırlar; buna karşılık, yaşantımızın hemen her türlü alanlarını dışa vurabilmek için hoşgörü boyutunu zenginleştirir ve genişletir (Öngören, 1998: 15-16).

Türkiye'de karikatür ve karikatür dergiciliği mizahî edebiyatın gelişmesiyle başlar. Özdemir'e göre Türk yazılı mizah edebiyatı, Teodor Kasap, Mehmet (Çaylak) Tevfik, Ali Fuad öncülüğünde gelişen mizah gazeteciliğinden hareketle; Tanzimat'ın ilanından sonraki dönemde 1869'da Letaif-i Âsâr ve Diyojen'le başlamış, günümüzde Leman, Penguen, Uykusuz, Gırgır gibi dergilere kadar ciddî bir mizah dergiciliği külliyatına sahip olmuştur. Mizah basını, Türk medyasının en erken gelişen alanlarından biridir. Mizah basını ya da basında mizahî unsurların kullanılması, bir taraftan yazılı medyanın, dolayısıyla yazılı Türk mizah edebiyatının gelişmesini, diğer taraftan da Türk mizah kültürünün bütüncül olarak değerlendirilmesini, dahası ortak hedef olan toplumun yazılı kültür temelinde yeniden kurgulanmasını ve işletilmesini sağlamıştır (2012: 73-74).

Mizah sanatçıları, öyküleri ve özellikle karikatürleriyle bir taraftan Türkçe'nin çok anlamlı yapısının okurun belleğinde korunmasına, diğer taraftan da genişlemesine katkıda bulunurlar. Mizah dergileri, bir bakıma kültürün ve edebiyatın temel anlam üretim ve yaşatım kurumlarıdır. Mizah dergileri, sözlü kültür ve edebiyat bağlamında yaşatılan türlerin dönüştürülerek yaşatıldığı yazılı kültür araçlarıdır (Özdemir, 2012: 78).

Walter J. Ong (2013), Gutenberg'in matbaayı icat etmesinin ardından "ikincil sözlü kültür" çağına geçildiğini, bu çağın birincil sözlü kültür çağıyla benzer özellikler taşıdığını ve bu çağla beraber "söz"ün anlatım imkânlarının yazılı ve elektronik kültürle harmanlanarak çağı kuşattığını belirtir. Doğan'a göre karikatürün, gerek geleneksel sözlü edebiyatla, gerekse günümüzün modern edebiyatıyla kan bağı bulunur (2007 99).

Ong'un ikincil sözlü kültür çağı olarak ifade ettiği matbaa sonrası dönem, sözlü kültürden beslenerek büyüyen bir yazılı kültürü beraberinde getirmiş ve daha sonra hâkimiyet sahasını elektronik kültürle de paylaşarak medyalar çağını başlatmıştır. Matbaa kaynaklı eserler, sözlü kültürden beslenirken sözlü kültürün hem söz hem de varsa icra kısmını da bünyesine eklemiştir. Karikatür de matbaa kaynaklı olarak gelişen ve sözlü kültürden etkilenen bir sanat biçimidir.

Sedat Sever'e göre, karikatürü edebî ya da öğretici metinlerden ayıran özellik, kullandığı araçtır. Edebî metinlerde duygu ve düşünceler, sözcüklerle değişik anlatım değerleri ortaya konarak anlatılırken karikatürün iletişim sürecinde (daha çok) yeğlediği dil "çizgi"dir. İletişim ilkinde sözcüklerle, diğerinde çizgiyle gerçekleştirilir (2007: 62).

Sözlü kültürden beslenen karikatür, günümüzde, masal, fıkra, efsane, destan gibi türlerin yanı sıra kökleri binlerce yıl öncesindeki ozanlara dayanan âşıklık geleneğinden de beslenmektedir. Âşık ve âşıklık geleneğinin karikatürlerde malzeme olarak kullanılmasıyla gelenek mizahî yönlerden kullanılmakta ve sürdürülebilirliği sağlanmaktadır. Bunun yanı sıra âşıklık geleneğinin karikatürlere malzeme olmasıyla beraber genç nesillerin âşıklık geleneğine aşina olması ve gelenek hakkında belirli ölçülerde bilgi edinmesi sağlanmaktadır.

UNESCO'nun Geleneksel Kültür ve Folklorun Korunması Tavsiye Kararı'nın (1989) "Folklorun Yaygınlaştırılması" başlıklı E/b maddesine göre, televizyon, radyo ve diğer kitle iletişim araçları yayınında folklor materyallerinin daha geniş bir biçimde yer almalarının teşvik edilmesiyle "bir taraftan folklor üzerindeki kitle iletişim araçlarının (yarattığı kitle kültürünün ve popüler kültürün) olumsuz etkilerinin giderilmesi, diğer yandan da folklorun yaygınlaştırılması için kitle iletişim araçlarından yararlanılması gerektiği" belirtilmektedir (Özdemir 2013: 52).

Bu bildiride, modern çağ ve medyanın etkilerinden olumsuz biçimde etkilenen âşıklık geleneğinin karikatürler aracılığıyla ne şekilde ele alındığı; bahsi geçen karikatürlerin âşıklık geleneğinden ne derece beslenip kollektif kültürü nasıl etkilediği, medya, karikatür ve âşıklık geleneği bağlamında incelenecektir.

İcradan Karikatüre Gelenekteki Dönüşüm

Gülmeyi anlamak için onu ait olduğu doğal ortamına, yani toplum içine yerleştirmek gerekir; özellikle de gülmenin faydaya yönelik işlevini, yani toplumsal işlevini saptamak gerekir. Gülme, müşterek hayatın bazı gereklerine cevap vermelidir. Gülmenin toplumsal bir anlamı olmalıdır (Bergson, 2011: 7).

İncelenen konuda gülmenin toplumsal kaynağı âşıklık geleneğidir. Âşık Edebiyatı'nın, ilk Türk edebiyatı temsilcileri olan ozan-baksı şâir tipinin ve bunların mensubu bulunduğu edebiyat geleneğinin Anadolu'da tasavvufî cereyanlar ve tarikat edebiyatlarının da etkisi altında kalarak İslamî kurallara uygun yeni bir sentez olduğu malumdur (Günay, 2011: 40). Âşıklık geleneğinin binlerce yıllık ozanlık geleneğinin bir devamı ve yeni formu olduğu görülmektedir. Bununla beraber âşıkların toplumdaki etkin rolü bu geleneğin çeşitli yönleriyle incelenmesini zaruri kılmaktadır.

Bir unsurun gelenekte hayatına devam edebilmesi için o unsurun güncellenmesine ve çağın şartlarına ayak uydurmasına ihtiyaç vardır. Günümüzde, medya ve kitle iletişim araçlarının insan hayatlarını tamamen kuşatması, şehirleşme ve metropolleşme geleneksel değerlerden bazılarını zayıflatmış ve bir kısmını ise tarihe karıştırmıştır. Âşıklık geleneği de modern dünyanın olumsuz etkilerinden payını almıştır. Âşık kahvelerinin yavaş yavaş yok olması, radyo, sinema, televizyon gibi teknolojik aletlerin/cihazların insan hayatlarının yeni meşgaleleri olması, âşıkların çırak yetiştirememesi gibi sebeplerden ötürü âşıklık geleneği zayıflamış ve toplumdaki etki alanını kaybetmeye başlamıştır. Özellikle yeni nesillerin âşıklık geleneğini tanımadan büyümesi de olumsuz bir faktördür. Bu sebeple, karikatürlerde geleneğin farklı yönlerini yansıtan çizimler ve güncelleştirmeler âşıklık geleneği lehine etkilere sahip olmaktadır.

Selçuk Erdem ve Özer Aydoğan gibi alanında başarılı karikatüristlerce ortaya konan eserlerde âşıklık geleneğinin farklı yönleri ve mizaha malzeme yapılabilecek boyutları ele alınmaktadır. Argo ve pejoratif sözlerden yararlanarak bir güldürü iklimi oluşturulmaktadır. Her şeyden önce karikatüristlerin âşıklık geleneğinden beslenen çalışmalar yapmaları, kendilerinin bu geleneğe az veya çok vakıf olduğunu göstermesi bakımından da önemlidir. Peki, karikatürlerde âşıklık geleneği ne şekilde ele alınmaktadır? Karikatür/ist/ler için âşıklık geleneğinin hangi yönleri mizaha mevzu olabilir?

1. Kültürlerarasılık/Kültürel Sapmalar

Âşıklık geleneğini en çok ele alan karikatürlerden bir kısmı kültürlerarasılık/kültürel sapmalara mahal verecek şekilde çizilmiştir. Bu tip karikatürlerde âşık genellikle doğal ortamı dışında, diğer kültürler içinde veya Türk kültürü dışındaki öğelerin âşıklığa işine girişmesi şekilde ele alınmıştır.

Karikatür 1'de Köroğlu'nun Bolu Beyi'ne yönelik olarak söylediği "Benden Selam Olsun Bolu Beyine (Yardımcı, 2013: 204)" şiirinden hareketle bir kültürlerarasılık örneği verilmiştir. Köroğlu gibi, halkın

yanında durması, zenginden alıp fakire vermesiyle bilinen bir sosyal haydut olan Robin Hood, Köroğlu şiiri okurken çizilmiştir.

Karikatür 1

İkinci karikatür bir basın açıklaması örneğidir. Türkiye dışından gelen futbolcu ve teknik direktörlerin havaalanında kısa bir basın açıklaması yaparken tercümanlarının onlara çeviri yapması durumuna benzetilen karikatürde Karacaoğlan şiirini Almanca icra eder vaziyette çizilmiştir. Almanca metin de tercümesi ile yakın anlamlıdır (Ich möchte geh raus von diese haende kleine-Bu ellerden kurtulmak istiyorum).

Karikatür 2

Karikatür 3'te yine Doğu-Batı sentezinden hareketle Avrupalı görünümlü bir ozanın Anadolu'da âşıklığa özendiği ve gerçek bir âşık tarafından kovulduğu görülmektedir. Bununla beraber karikatür, zımnında birtakım farklı mesajları da içermektedir. Karikatür, âşık tarzının gelenekselliğine vurgu yaparken aynı zamanda, geleneğin elde ud/gitar/mandolin gibi gelenek dışı ve Batı tarzı enstrümanlarla; Batı tarzı mevzu ve kelimelerle olamayacağını belirtir.

Karikatür 3

Karikatür 4'te Zeus'a türkü söyleyen Herkül konu edinmiştir. Zeus Yunan mitolojisinde Olimpos tanrılarının efendisi ve insanoğlunun babasıdır (Öztürk, 2009: 1017). Yunan mitolojisinde esas adı Herakles olan Herkül ise, Zeus ve Alkmene'nin oğludur (Öztürk, 2009: 462). Karikatürde bestesi Fatih Kısaparmak'a, notası Erdinç Bal'a ait olan "Bu Adam Benim Babam" isimli türkü saz eşliğinde Herkül tarafından söylenerek kültürlerarasılık yapılmıştır.

Karikatür 4

1. Kadın Âşık

Toplumsal rollerinin yanında erkek âşıklar kadar olmasa da sanatlarını icra etmede birtakım zorlukları göğüsleyen kadın âşıkların bu gelenek içinde kendilerine özgü duyarlılıkları ile ayrı bir yerleri vardır. Tespit edilebildiği ölçüde 17. yüzyıldan günümüze kadar çevrelerinde tanınan, bilinen birçok kadın âşığın, geleneğin birtakım şartlarını (çıraklık, gezgin olma, âşık meclislerinde bulunma, vd.) yerine getirememeleri yüzünden şiirleri (türküler, ağıtlar, maniler, ninniler) büyük oranda ya unutulmuş veya anonimleşmiştir (Sever 2010: 98).

Karikatür 5, çizerin kadın âşıklar hususunda bilgi sahibi olduğu ve toplumda bu durumun karşılığının olduğunun göstergesidir. Karikatür, kadın erkek ilişkileri çerçevesinde ilişkinin muhataplarından biri olan kadının âşık olmasından hareketle ele alınmıştır.

Karikatür 5

1. Usta Çırak İlişkisi

Çırak yetiştirme geleneği, âşıkların da yaşattığı bir gelenektir. Usta âşık, saza ve söze kabiliyeti olan bir genci çırak edinir, yanında gezdirir, saz ve söz meclislerine sokar, günü gelince mahlasını verir. Çırak da zamanı gelince ustanın izniyle şiirlerini çalıp söylemeye başlar. Ustasının ölümünden sonra meclislerde, sohbetlerde onun şiirleriyle söze başlar, adını yaşatır, izinden gider. Şurası da vardır ki, bazı âşıklar, kendisinden birkaç yaş küçükleri çırak tutup âşık olmasını sağlayabilmiştir (Kaya, 2003: 11).

Karikatür 6'da usta çırak ilişkisi mizahi bir şekilde ele alınmıştır. Ustanın yanında yetişme geleneği mecazî değil gerçek manasıyla çizilince, usta sazının sapının bir ucundan tutarak saz çalmayı öğrenme durumu ortaya çıkmıştır.

Karikatür 6

2. Âşık-Sevgili İlişkisi

Âşıklar, aşk konulu halk hikâyeleri anlatmanın yanı sıra kendileri de aşklarıyla halk hikâyesi haline gelmiş ve toplum içinde anlatılagelmiştir. Aşağıdaki karikatürlerde, karikatüristin tahayyülündeki mizahi âşık ve aşk hikâyeleri yanlış anlamalar, argo ve pejoratif kalıplar eşliğinde işlenmiştir.

Karikatür 7

Karikatür 8 ve 9'da, Türk edebiyatının neredeyse tamamında sıklıkla kullanılan "ceylan gözlü sevgili" mazmunu dikkat çekmektedir. Âşık, sevgilisine ulaşmak için ona şiirler düzer ve sevgilinin gözlerini ceylana benzetir. Karikatür 8'de gözleri ceylana benzetilen sevgilinin daha iyi görme hırsı, karikatür 9'da ise günümüzde oldukça yaygın olan lens kullanma durumu, mizah ve zıtlıklar eşliğinde ele alınmıştır. Özellikle sevgilinin lens kullanmasına bozulan âşık, sevgilinin gözlerini benzettiği ceylana müracaat edince, onun da lens kullandığı ortaya çıkmış ve sevgili-modernizm-lens kullanımı arasında bir ilişki kurulmuştur.

Karikatür 8

Karikatür 9

Karikatür 10'da âşığın hüner göstermesine mahal vermeden onunla birlikte olmayı kabul eden sevgilinin âşığı soktuğu dram ele alınmaktadır. Sevgili tarafından teklifi hemen kabul edilen âşık, sazını satılığa çıkarmak durumunda kalmıştır.

Karikatür 10

Karikatür 11 ve 12, âşığın sevgiliye turnalarla haber salması konusunda çizilmiştir. Âşıklık geleneğinde âşığın derdini, hevesini, aşkını sevgiliye turnalarla gönderme mazmunu sıklıkla karşımıza çıkar. Eski ve yeni Türk lehçe ve ağızlarında turna adı ile bilinen kuş, Totemizm ve Şamanizm gibi inançların görüldüğü devirlerden bugüne kadar ananede kendini muhafaza etme gücüne sahip bir ilah, bir sembol ve motif olarak yaşamıştır. Turna, bu sihrî tesir yanında, insanınkine benzer hayatı, güzelliği ve uçuş hususiyetiyle şahıs adlarına, toponimiye, sanat eserlerine damgasını vurmuş, bir takım âdet, anane,

merâsim ve hurâfelerin teşekkülüne sebep olmuştur. Türk Halk şairleri, yukarıda zikredilen mânevî hava içinde turnaya hususî bir ilgi duymuşlar, onu, âşıklığın şartlarından biri olan seyâhatlerinde "haber" motifi olarak kullanmışlardır (Elçin, 1997: 63-75).

Karikatür 11

Karikatür 11'de, gelenekte haber verme işleviyle kullanılan turna motifini, bir yanlış anlama çerçevesinde güldürü unsuru olarak kullanılmıştır. Sevgili, âşığın gönderdiği haberi anlamayınca çamaşırlara pisleyeceğini düşünür.

Karikatür 12

Yine karikatür 12'de turnanın zalim sevgiliye âşığın ciğer filmiyle gitmesi ve âşığın hallerini bildirmesi ele alınmıştır. Ciğer filmi kullanımıyla anakronik bir güldürü ortaya konulmuştur.

Karikatür 13, âşığın, geleneği sevgilisinin dağcılık yapmasını engellemek üzerine kullanması üzerine çizilmiştir.

Karikatür 13

Karikatür 14

Karikatür 14'te Denizli yöresinden bir türkü olan "Cemilem"den hareketle, âşığın sevgilisi ile olan ilişkisi ele alınmıştır. Sevgili, âşığın kendisini sevmediğinin yaktığı türküden belli olduğunu ileri sürmektedir. Osman Can, Cemilem türküsündeki "gaydırı gubbak" ifadesinin hafif karakteri, hafifmeşrepliği ve cinselliği çağrıştırdığını belirtir (2010: 39). Bunun dışında, Derleme Sözlüğü de dahil olmak üzere kaynaklarda bu ifade hakkında bilgi bulunamamıştır.

3. Kültürel Sapmalar

Karikatüristler, özellikle toplumda modernizmin etkisiyle oluşan yanlış anlamaların, kültür çatışmalarının ve buna benzer zıtlıkların mizahî kullanımlarını karikatürlerine yerleştirmiş ve buradan güldürü unsuru ortaya koymaya çalışmışlardır.

Karikatür 15

Karikatür 15, yeni nesillerdeki kafa karışıklığı ve bilgisizlik kaynaklı yanlış anlamaların bir tezahürü niteliğindedir. Âşıklar şöleninde âşıklardan istek türkü yapacak olan bir genç, Âşık Veysel'in "Uzun İnce Bir Yoldayım" türküsünün Tarkan'a ait olduğunu sanınca, âşıkların cevabı bu çerçevede manidar olur.

Karikatür 16'da âşık atışması sırasında âşıklardan birinin kuantum fiziği ve parçacık teorisinden bahsetmesi karşısındaki âşığı şaşkınlığa uğratmış ve ne diyeceğini şaşırtmıştır. Gelenekte, âşık atışmalarının galibi, karşısındakini söz söyletemeyecek duruma getiren âşık olacaktır. Âşıkların çok da ilgi alanına girmeyen fizik konularının şiire konu edinmesi, diğer âşığa galebe çalmasını sağlamıştır.

Karikatür 16

Karikatür 17

Köroğlu Destanı, Türk dünyasının ortak mirası olarak, farklı varyant ve versiyonlarla Türklerin yaşadığı bütün coğrafyalarda ve komşu milletlerde anlatılan bir halk hikâyesidir. Köroğlu'nun Bolu Beyi'yle mücadeleleri üzerine Bolu Beyi'ne hitaben yaktığı "Benden Selam Olsun Bolu Beyine" isimli türkü, karikatürde Köroğlu ile Bolu Beyi'nin karşı karşıya gelmesi şeklinde ele alınmıştır. Karikatürde Bolu Beyi'nin Köroğlu'yu tanımaması üzerine kurulan kurguyla, güldürü oluşturulmaya çalışılmıştır.

4. Âşık Çekişmesi-Atışması

Âşıklık geleneğinin en önemli unsurlarından biri de âşık atışmalarıdır. Bir ayak veya redif üzerinden birbirlerine üstün gelmeye çalışan âşıklar, âşık kahvelerinin gözdesi konumundadırlar. Gelenekte yer alan âşık atışması, karikatür 18'de atışmadan ziyade çekişmeye evirilmiş ve bir âşığın diğerini kıskanması üzerine bina edilmiştir.

Karikatür 18

Karikatür 19 ise, yine âşık atışmalarından hareketle, bir yanlış anlaşılma üzerine kurulmuştur. Atışma kavramını yanlış anlayan kimseler, atışmaya, kavgaya gelircesine gelmiştir.

Karikatür 19

5. Âşık-Yeni Nesil Çatışması

Karikatüristlerin, eserlerinde en fazla kullandığı konulardan birisi de eski-yeni çatışmasıdır. Bu çatışmanın içerisine âşıklık geleneği de eklenince çizimlerin seyri değişerek kültürel bir çatışmaya dönmektedir.

Karikatür 20'de, yeni nesillerin iyi bir şekilde bildiği, sokak ağzıyla "tavır yapmak, trip atmak" şeklinde adlandırılan durum bir âşık çerçevesinde ele alınmıştır. Âşığın sorusuna, "mmmh" cevabını veren yolcu, âşığa karşı gösterdiği tavırla, âşıkta kendini sorgulama hali ortaya çıkarmıştır.

Karikatür 20

Karikatür 21'de, sosyal medyada ve televizyon dizilerinde sıklıkla kullanılan ve yeni nesillerin hayret ifadesi olarak kullandığı "… ne abi ya?" kalıbı kullanılarak gelenekteki âşık-sevgili ilişkisine gönderme yapılmış ve gelenek anakronik bir ifadeyle mizahî kullanımlara sokulmuştur.

Karikatür 21

Karikatür 22

Karikatür 22'de de yine anakronik bir kullanım söz konusudur. Âşığın Metalica adlı müzik grubuna ait heavy metal tarzı bir şarkıyı bağlamayla çalmaya başlaması, anakroninin mizahî kullanımına örnektir.

6. Âşık-Toplum İlişkisi

Âşık, yaşadığı toplumun tanığı ve vakanüvisidir. Bu yönüyle âşıklar, tarihi olayları şiirlerinde işleyerek tarihe not düşerler. Özellikle kahramanlık olaylarını şiirleştirip saz eşliğinde icra eden âşıkların varlığı, Avrupa içlerine kadar fetihler yapmış olan, Attila saraylarına kadar dayanmaktadır. Âşığın bu fonksiyonunu bilen çizerler, karikatürlerinde bu durumu sıklıkla kullanmaktadır. Karikatür 23'te satranç oynayan kişilerin hamlelerine şiir düzen bir âşık sergilenmiştir.

Karikatür 23

Karikatür 24

Karikatür 24'te, âşığın toplum içindeki yeri ve yanlış anlamalardan kaynaklı bir güldürü ortaya konmuştur. Âşığın türküsünü yanlış anlayan grup, bu sözleri hazırladıkları listeye bir madde olarak yazmışlardır.

Karikatür 25

Bir birey olarak âşık, toplum içindeki ekonomik süreçlerin muhatabıdır. Bu durum da türküleriyle kişiliği arasında bir çelişki ortaya koyacak şekilde çizilince, güldürüyü beraberinde getirmektedir.

Karikatür 26'da, eski Türk ozanlarının eserlerinin anonimleşmesinden hareketle yapılan çizim, özel mülkiyet kavramı çerçevesinde ele alınınca komedi unsuru şekillenmiştir.

Karikatür 26

7. Aile İçinde Âşık

Âşıklık geleneği içerisinde, çocuklarının babalarından el alarak geleneği devam ettirmesi görülen bir durumdur. Karikatürde, babanın oğlunu türkülerle büyütme isteği mizahî bir şekilde ele alınmıştır.

Karikatür 27

Karacaoğlan, Türk halk şiirinin ve âşıklık geleneğinin en önemli şahsiyetlerinden biridir. Karikatür 28, Karacaoğlan'dan hareketle, âşığın aile içindeki yerini mizahî bir dille ele almıştır. Karacaoğlan'ın annesinin de saz çalması ve kapıya gelen kişilerden birinin bu duruma argoyla karşılık vermesi güldürünün temel unsurlarındandır.

Karikatür 28

Sonuç

Karikatürler, günümüz dünyasının bütün unsurlarını ihtiva eden, geçmişten esinlenerek "dün-bugün-yarın" ekseninde sanatsal yorumunu ortaya koyan bir türdür. Karikatürün ve karikatüristin, halk kültüründen ve toplumun temel meselelerinden beslenmesi, reel durumların sanatsal edayla buluşarak güldürüyü sağlaması şeklinde gerçekleşir. Bu sanatsal icra halk kültüründen beslenerek hem halk kültürünü destekler hem de unutulmakta olan değerlerin yeniden gündeme getirilmesini mizahî bir dille sağladığı için, akılda kalıcılığını artırır.

Yapılan çalışmada âşıklık geleneğinin karikatürlerde sıklıkla işlendiği, çizilen karikatürlerin "aile içinde âşık, âşık-toplum ilişkisi, âşık-yeni nesil çatışması, âşık çekişmesi-atışması, kültürel sapmalar, âşık-sevgili ilişkisi, usta çırak ilişkisi, kadın âşık, kültürlerarasılık/kültürel sapmalar" konuları etrafında ele alındığı görülmüştür. Bu noktadan hareketle, karikatüristlerin âşıklık geleneğinden haberdar olduğu, bu geleneği eserlerinde kullanarak yeni nesiller için öğretici bir işlev üstlendikleri tespit edilmiştir. Karikatürlerde âşıklık geleneğinin adeta "icat edilmiş gelenek" formuna sokularak değiştirilip, dönüştürülmesi; yeni unsurlarla zenginleştirilmesi; anakroni ve kültürlerarasılık süreçlerinden geçirilerek sınırları aşması durumu söz konusudur. Böylece, Türk kültürünün en önemli geleneklerinden biri olan "âşıklık" konusunda, karikatürler vasıtasıyla kesintisizlik sağlanmakta, farkındalık oluşturulmakta ve sürdürülebilirlik adına faydalı olmaktadır.

Bu alanda yapılacak çalışmalar yardımıyla âşıklık geleneği gibi Türk kültürüne ait birçok unsurun karikatürlerdeki durumu takip edilebilir. Bu yolla karikatüristlerin geleneği ve kültürü ne derece bildiği, gelenekten hangi yönlerden beslendiği, ele aldığı unsuru hangi sanatsal süreçlerden geçirdiği ve gelenek yardımıyla karikatürlerinde neyi hedeflediği gözler önüne serilebilir.

Kaynakça

Can, Osman (2010). "Burhan İçkin'in Ardından". *Geçmişten Gününüze Denizli Dergisi*, 26: 38-39.

Doğan, M. Mahzun (2007). "Yeni Dünya Tasarımlarının Buluşturduğu İki Sanat: Karikatür ve Edebiyat". *Görsel Metinlerden Yazınsal Metne Metinlerarası İlişki Karikatür ve Edebiyat (Haz. Hasan Efe)*. İzmir: İlya Yay.

Elçin, Şükrü (1997). Halk Edebiyatı Araştırmaları-I. Ankara: Akçağ Yay.

Günay, Umay (2011). Türkiye'de Âşık Tarzı Şiir Geleneği ve Rüya Motifi. Ankara: Akçağ Yayınları.

Kaya, Doğan (2003). Aşıklığa Giriş. Bişkek: Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi Yayınları.

Oğuz, M. Öcal, Özdemir, Nebi ve diğer. (2013). Somut Olmayan Kültürel Mirasın Geleceği Türkiye Deneyimi. Ankara: Grafiker Yayınları.

Ong, Walter J. (2013). Sözlü ve Yazılı Kültür Sözün Teknolojileşmesi (Çev.: Sema Postacıoğlu Banon). İstanbul: Metis Yay.

Öngören, Ferit (1998). Cumhuriyetin 75. Yılında Türk Mizahı ve Hicvi. İstanbul: İş Bankası Kültür Yay.

Özdemir, Nebi (2008). "Sanal Mizah". *21. Yüzyılı Nasreddin Hoca ile Anlamak Sempozyumu*, 8-9 Mayıs 2008, Konya.

Özdemir, Nebi (2012). Medya Kültür ve Edebiyat. Ankara: Grafiker Yay.

Öztürk, Özhan (2009). Folklor ve Mitoloji Sözlüğü. Ankara: Phoenix Yay.

Sever, Mustafa (2010). "Âşık Tarzı Kültür Geleneğinde Günümüz Kadın Âşıkları". Türkbilig, 20: 97-106.

Sever, Sedat (2007). "Öğretim Ortamının Estetik Uyaranı: Karikatür" *Görsel Metinlerden Yazınsal Metne Metinlerarası İlişki Karikatür ve Edebiyat (Haz. Hasan Efe)*. İzmir: İlya Yay.

Yardımcı, Mehmet (2013). Yaşamları Sanatları ve Şiirlerinin Yorumlarıyla Âşıklarımız Halk Şiiri Tahlilleri. İzmir: Kanyılmaz Matbaası.

Karikatür Kaynakçası:

https://www.karikaturu.com/yeni-nesil-asiklar-atismasi.html

http://3.bp.blogspot.com/RQDsjtb73g8/VbPn1ldr2YI/AAAAAAAAAwk/3fnDcP7pJSU/s1600/karikatur_0087.jpg

https://i.pinimg.com/originals/73/89/c1/7389c1c34d943c89e5cc4bd4c6d5a6d6.png

https://twitter.com/selcukerdem/status/410007241421381632

http://www.pufterem.com/wp-content/uploads/2014/01/atismalar.jpg

https://twitter.com/penguendergi/status/286422993570238464

http://sosyobaz.com/public/images/resized/img_5924782b653d4_1495562283.jpg

https://www.pinterest.com/pin/399694535651891732/

http://turkcaps.com/cdn/images/335958.jpg

http://cdn.karikaturgundem.com/assets/uploads/images/content/content_halk-turkusu_KQ1G4h69E0196tD.jpg

https://stratejisite.files.wordpress.com/2015/11/image001180.jpg

http://picbear.com/baglamaokulu

http://www.imgrum.org/user/baglamaokulu/5485654323/1631248955436346361_5485654323

https://ofpof.com/karikatur/kendini-farkli-bir-gezegende-hayal-edenler-icin-nefis-huni-karikaturleri

https://ligaviewer.com/tag/uzunhava

https://scontent.cdninstagram.com/t51.288515/e35/p320x320/22710731_1428161900633639_7472801104250535936_n.jpg

https://scontent.cdninstagram.com/t51.288515/e35/22710742_1962190223999612_5774845234714247168_n.jpg

http://www.imgrum.org/user/baglamaokulu/5485654323/1621764059324104077_5485654323

http://www.thepicta.com/user/karikatur2000/5319526233

http://www.imgrum.org/user/miyu_1313/2129710929/1466180666143860429_2129710929

https://www.picstoc.com/user/karikaturzade_/1688869363/1343016423739875024_1688869363

https://anetteblogzamazingo.files.wordpress.com/2016/01/1545994_985831831489567_2822954922591339431_n1.jpg

http://sosyobaz.com/bam-telinize-dokunacak-en-komik-baglama-karikaturleri

METİNLERARASILIK BAĞLAMINDA HÜSEYİN NİHAL ATSIZ'IN *YOLLARIN SONU* ADLI ŞİİR KİTABI VE *ORHUN YAZITLARI* ÜZERİNE STİLİSTİK AÇIDAN KARŞILAŞTIRMALI BİR İNCELEME

Arş. Gör. Mustafa AĞCA

Pamukkale Üniversitesi

Öz

Metindilbilimle doğrudan ilgili bir alan olan ve "Dilbilim ilke ve yöntemlerinden yararlanarak dilin kullanım özelliklerinin incelenmesi." olarak tanımlanan stilistik (biçembilim, deyişbilim, üslupbilim), genel olarak bir metindeki dil kullanımı üzerinde durur. Metinlerarasılık, bir metnin eski metinlerden aldıkları, sonradan vücuda getirilmiş metinlerin önceki metinlerle ilişki ve ilişkilendirilme biçimi ve iki metin arasındaki etkileşimi ifade eden disiplinlerarası bir kavramdır. Anlamsal ve ideolojik kodlama süreciyle zihinde bir ön yaratım aşamasından geçen her metin, bu süreçte kendisinden önce üretilmiş metinlerden gerek içerik gerek dil ve üslup açısından etkilenir. Bir metnin kurucu boyutta beslendiği kaynakların bilinmesi, özellikle metnin zeminini oluşturan dilsel kodlamaların çözümlenmesinde önemlidir.

Hüseyin Nihal Atsız, eserlerinde, özellikle şiirlerinde eski Türk tarihine ait olaylara, yer adlarına, tarihî şahsiyetlere bazen doğrudan bazen dolaylı olarak sık sık yer vermiştir. Atsız'ın şiirlerinin Türkçenin ilk yazılı ürünlerinden olan Orhun Yazıtlarından hem içerik olarak hem de bazı dil kullanımları gibi çeşitli stilistik özellikler bakımından beslendiği dikkat çekmektedir. Bu bağlamda Atsız'ın, şiirlerinde Orhun Yazıtlarına alıntı, anıştırma, sezdirim gibi yöntemlerle göndermelerde bulunduğu tespit edilmiştir.

Bu çalışmada, Hüseyin Nihal Atsız'ın "Yolların Sonu" adlı şiir kitabı ile "Orhun Yazıtları" (Bilge Kağan, Kül Tigin ve Tonyukuk) arasındaki ilişki, metinlerarasılık bağlamında stilistik açıdan karşılaştırmalı yöntemle ele alınmıştır. Şiirlerinde Orhun Yazıtlarına yapılan göndermeler üzerinden, metin çözümlemesi yoluyla Atsız'ın şiirlerindeki dil kullanımı ve bunun Atsız'ın şiirine kattığı değer yorumlanmıştır.

Anahtar Sözcükler: Metinlerarasılık, stilistik, dil kullanımı, Hüseyin Nihal Atsız, Orhun Yazıtları.

Giriş

Her metin kendisinden önceki metinlere dayanır. İnsani olanın ve insanın el attığı her şeyin bir öncesi, bir tarihi vardır; çünkü insan, ilişkilendirerek öğrenen ve öğrendiklerini dil denilen yapay dünyasında biriktiren bir varlıktır. Metinlerarasılık, bir metnin eski metinlerden aldıkları, sonradan vücuda getirilmiş metinlerin önceki metinlerle ilişki ve ilişkilendirilme biçimi (Karaağaç 2013: 590) ve iki metin arasındaki etkileşimi ifade eden disiplinlerarası bir kavramdır. Anlamsal ve ideolojik kodlama süreciyle zihinde bir ön yaratım aşamasından geçen her metin, bu süreçte kendisinden önce üretilmiş metinlerden gerek içerik gerek dil ve üslup açısından etkilenir. Bir metnin kurucu boyutta beslendiği kaynakların bilinmesi, özellikle metnin zeminini oluşturan kodlamaların çözümlenmesinde önemlidir.

Dile dayalı metin üretiminde, her üretilmiş metin kendisinden önce üretilmiş alt metinlerdeki anlamların bileşkesidir ve bu metinlerin kesişme noktasında yer alır. Dolayısıyla son üretilmiş metin, kendisinden öncekilerin ilettiği anlamları tekrar ayırıp birleştirmek, açıklamak ve yorumlamak üzere üretilir.

Metinler, anlamın açıklanması için üretilir. Her metin, belirli bir anlamın yeniden incelenmesi ve yeni bir bağlamda açıklanmaya çalışılmasıdır. Her metinde, cümleleri birbirine bağlayacak gönderimleri sağlayan, dillerin yavaş değişkenleri olan açıklayıcı ve kalıp sözler yer alır. Bu kalıp sözlerin aktardıkları bilgiler, eskilere ait, ikinci elden elde edilmiş olsalar da metinlerin yönünü bunlar belirler. Dolayısıyla metin kurucu ögeler, insanın dil kullanımında fazla değişkenlik göstermeyen temel yapı taşları gibidirler. Bunlar, bireysel olan dil kullanımının ortak ve sosyal gönderim ögeleridir (Karaağaç 2013: 590).

Metindilbilimle doğrudan ilişkili bir alan olan ve "Dilbilim ilke ve yöntemlerinden yararlanarak dilin kullanım özelliklerinin incelenmesi." olarak tanımlanan *stilistik* (İmer vd. 2011: 51) (biçembilim, deyişbilim, üslupbilim), genel olarak bir metindeki dil kullanımı üzerinde durur. Stilistiğin odak noktası, yazarın, fikirlerini ve duygularını ifade ederken özel dil seçiminin nedenlerini analiz etmektir (Üstün Kaya 2009: 10).

Orhun yazıtları, milattan önceki asırlarda Hunlar tarafından kurulu, değişen sülaleler ve boylar idaresinde devam ede gelen Asya'daki büyük Türk imparatorluğunun 6-8. yüzyıllar arasında hüküm sürmüş olan Köktürk hanedanı devrinde vücuda getirilmiştir. 552'de Bumın Kağan ile başlayan bu dönem, bir müddet sonra kuvvetli kağanların yokluğu ve devleti teşkil eden kavimlerin çekişmeleri, bitmek tükenmek bilmeyen Çin entrikaları yüzünden bir süre idari boşluk geçirmiş; Kutluğ Kağan (İlteriş Kağan) tarafından yeniden siyasi birlik sağlanmış ve devamında gelen Kapkan Kağan, Bilge Kağan ve Kül Tigin gibi güçlü yöneticiler sayesinde eski haşmetine kavuşmuştur (Ergin 2013: 17).

Yukarıda kısaca bahsedilen siyasi ortamda ve Bilge Kağan devrinde dikilen Orhun Yazıtlarında Köktürk Kağanlık döneminin tarihi yazılmıştır (Ergin 2013: 18). Yazıtlarda genel olarak Türklerin, Çin ile komşuluk ilişkilerinin nasıl olması gerektiği, bundan böyle yeryüzünde nasıl yaşayacakları ile ilgili öğütler yer almakta, kağanlığın itibarını yaymak ve cihan hâkimiyeti ideolojisi çerçevesinde otoriteyi sağlamak için düzenlenen askerî seferler anlatılmaktadır (Kül-Tegin 2003: 38-39).

Atsız, Türk dilinin tarihî dönemlerine ait eserlerinde geçen eski Türk kültürü ve tarihine hâkim bir şair ve yazardır. Özellikle romanlarında bu tarih bilgisi çok etkili bir şekilde kullanmıştır. Öyle ki *Kürşad* adı, Atsız'ın Çince ve Türkçe kaynaklarda geçen '40 küsur Türkün Çin sarayını basarak imparatoru esir aldıkları' olaydaki Türk kahramanın adının Çince telaffuzundan yeniden kurma yöntemiyle ortaya çıkardığı bir "hayalet kelime"dir ve bugün kişi adı olarak yaygın biçimde kullanılır (Sertkaya 2014: 1).

Atsız, eserlerinde, özellikle şiirlerinde Eski Türk tarihine ait olaylara, yer adlarına, tarihî şahsiyetlere bazen doğrudan bazen dolaylı olarak sık sık yer vermiştir. Atsız'ın şiirlerinin Türkçenin ilk yazılı ürünlerinden olan Orhun Yazıtlarından hem içerik olarak hem de çeşitli stilistik özellikler bakımından beslendiği dikkat çekmektedir. Bu bağlamda Atsız'ın, şiirlerinde *alıntı*, *anıştırma*[1], *sezdirim*[2] gibi stilistik tekniklerle Orhun Yazıtlarına doğrudan ya da dolaylı göndermelerde bulunduğu tespit edilmiştir.

1. İnceleme

1.1. Tarihî Şahsiyetlere, Yer Adlarına, Ülke Adlarına Yapılan Doğrudan Göndermeler

Atsız, şiirlerinde, Yazıtlarda geçen çeşitli tarihî kişilikleri, bugün için sembolik değeri olan yer adlarını vs. kullanarak şiirlerinin zemini oluşturan kodlamaları bu sözcüklerle sağlamış ve Yazıtlara göndermede bulunmuştur:

[1] Anıştırma: Sözbilimde, bilinen bir olayı, bir atasözünü vb. anımsatma (Vardar 2002: 18).
[2] Sezdirim: Bir sözcenin biçiminden çıkarılan ancak o sözcenin doğruluk koşullarını belirlemeyen her türlü anlam (İmer vd. 2011: 223).

(a) Tonyukuk

"Tonyukuk"*un gizlenmiştir dehâ kanında,*

Bismark onun at uşağı olmaz yanında... (Atsız 2015: 21 /Toprak-Mazi)

→

bilge tonyukuka baŋa aydı (T1 K 7) "Bilge Tonyukuk'a (yani) bana söyledi." (aydın 2014: 124)

ben bilge tonyukuk ... (T2 B 2) "Ben Bilge Tonyukuk." (Aydın 2014: 125)

(b) Kül Tegin

Tarihin bir olağanüstü ve şahane işi

Kür Şad'ın, ***Kül Tegin****'in, Çağrı Beğ'in* ***ok çekişi****...* (Atsız 2015: 37 / Kömen)

→

kül tegin *bayırkun[uŋ ak adgırıg] binip oplayu tegdi* ***bir erig okın urtı*** *iki erig udşuru sançdı* (KT D 35-36) "Kül Tegin Bayırku'nun ak aygırına binip ileri atılarak saldırdı. Bir askeri okuyla vurdu. İki askeri takip edip mızrakladı." (Aydın 2014: 68)

kül tegin *azman akıg binip oplayu tegdi altı erig sançdı sü tegişinte yetinç erig kılıçladı* (KT K 5) "Kül Tegin azman ak atına binip ileri atılıp saldırdı. Altı askeri mızrakladı. Ordu saldırdığında yedinci askeri de kılıçladı." (Aydın 2014: 71)

(c) Ötüken Yış (Ötüken (Ormanlı) Dağları)

Ötüken-Yış *durak olsun da bize*

Yürüsün ordular ordan denize.

Çinli baç[3] *vermese, gelmezse dize*

Kağanın buyruğu vardır: Vuralım. (Atsız 2015: 34 / Kömen)

→

ötüken yış*da yeg idi yok ermiş il tutsık yir* ***ötüken yış*** *ermiş* (KT G 4) "Ötüken (ormanlı) Dağlarından daha iyisi yok imiş. Yurt tutacak yer Ötüken (ormanlı) Dağları imiş." (Aydın 2014: 52)

türük kagan ***ötüken yış*** *olursar ilte buŋ yok* (KT G 3) "Türk kağanı Ötüken (ormanlı) Dağlarında otururs a ülkede sıkıntı olmaz." (Aydın 2014: 52)

ötüken yış olursar beŋgü il tuta olurtaçı sen (KT G 8) "(Türk milleti) Ötüken (ormanlı) Dağlarında otururs an ebedî yurt tutup oturacaksın." (Aydın 2014: 53)

(d) Gök Türk Devleti

Bu hayaller zamanları hızla aşmalı,

Gök Türk*lerle Romalılar karşılaşmalı!* (Atsız 2015: 28 / Davetiye)

Analım Tunga Er efsanesini;

Duyalım geçmişin erkek sesini.

Bürüyüp Tanrıdağ'ın çevresini

[3] baç: 1. Osmanlı Devleti'nde gümrük vergisi. 2. Zorla alınan para, haraç (Türkçe Sözlük 2011: 222).

*Yine **Gök Türk** olalım, El kuralım.* (Atsız 2015: 34 / Kömen)

→

*... **kök türük** iti ança olurur ermiş* (KT D 3, BK D 4) "... Gök Türkleri düzene sokarak öylece hükmederler imiş." (Tekin 2010: 50-51)

1.2. Yazıtlarda Geçen Eski Türkçe İbareleri Doğrudan Kullanma

(a) Türk Budun

Orhun Yazıtlarını dikenler etnik kimlik olarak Türk'tür ve metinde etnik mesajlar yoğunlukta görülmektedir. Bu, millet adı olarak Türk'ün çok sık geçmesinden, metindeki mesajların hep *tür(ü)k bodun* "Türk milleti" üzerinden verilmesinden anlaşılmaktadır. Atsız da bu millet anlayışını vurgulamak için "Tür(ü)k Budun" ibaresini doğrudan alıntılamıştır:

Tarihteki eski Roma hoş bir hayaldir,

Kurulacak yeni Roma boş bir hayaldir,

*Karşısında olmasaydı şanlı **"Türk Budun"***

Belki gerçek olacaktı bir gün umudun... (Atsız 2015: 28 / Davetiye)

→

türk bodun (T1 B 1, T1 G 10)

türük bodun (KT G 6, 7, 8; BK K 5, 6, 8)

(b) yağız yer

Ne güneş kalır, ne ay; ne ırmak akar, ne çay;

*Dünyaya gelmedin say **yağız yere** girince.* (Atsız 2015: 69 / Varsağılar IV)

→

*üze kök teŋri asra **yagız yir** kılıntukda ikin ara kişi oglı kılınmış* (KT D 1) "Yukarıda mavi gök, aşağıda yağız yer yaratıldığında ikisinin arasında insanoğlu yaratılmış." (Aydın 2014: 56)

(c) er adı

Yurt ve şeref uğrunda sen seril de toprağa

*Varsın hiçbir dudakta anılmasın **er adın!*** (Atsız 2015: 8 / Yakarış I)

→

*umay teg ögüm katun kutıŋa inim kül tegin **er at** bultı* (KT D 31) "Umay gibi annem hatunun talihi sayesinde kardeşim Kül Tegin **erlik adı**nı buldu." (Aydın 2014: 66)

1.3. Yazıtlardaki Eski Türkçe İbareleri Türkiye Türkçesindeki Biçimleriyle Kullanma

(a)

Yazıtlarda geçen "Yukarıda gök çökmezse, aşağıda yer delinmezse Türk milleti! Yurdunu (ve) yasalarını kim bozabilirdi?" ifadesine Atsız, aynı ifadeyi olumlu biçimiyle kullanarak aşağıdaki dizelerle dolaylı olarak cevap vermektedir:

***Delinse yer, çökse gök**; yansa, kül olsa dört yan*

Yüce dileğe doğru yine yürürüz yayan. (Atsız 2015: 44: Türklerin Türküsü)

→

*türük oguz begleri bodun eşidiŋ **üze teŋri basmasar asra yir telinmeser** türük bodun eliŋin törüŋün kim artatı udaçı erti* (BK D 18-19, KT D 22) "Türk (ve) Oğuz beyleri, halkı dinleyin: Yukarıda gök çökmezse, aşağıda yer delinmezse Türk milleti! Yurdunu (ve) yasalarını kim bozabilirdi?" (Aydın 2014: 63, 94)

*yokadu barır ermiş üze **türük teŋrisi türük ıduk yeri subı** ança itmiş türük bodun yok bolmazun tiyin bodun bolçun tiyin kaŋım ilteriş kaganıg ögüm ilbilge katunug teŋri töpüsinte tutup yügerü kötürmiş erinç* (KT D 10-11) "(Türk milleti) yok olmaya doğru gidiyormuş. Yukarıda Türk (ebedî) göğü (ve) kutsal yer su (ruhları) öylece örgütlemiş. Türk milleti yok olmasın diye, millet olsun diye babam İlteriş Kağan'ı, Annem İlbilge Hatun'u (ebedî) gök, tepelerinden(?) tutup (göğe) yükseltmiş elbette. (Aydın 2014: 59)

(b)

Türk töresi eski Türk devlet geleneğinde önemli bir yere sahiptir. Yazıtlarda, milletin bağımsızlıkla beraber Türk töresini de kaybettiği dolaylı yoldan anlatılır ve kağanın bağımsızlığı kazandıktan sonra ilk iş olarak atalarının töresince teşkilatlandırdığını belirtir. Eski Türk kültüründeki törenin öneminin bugün de devam ettiğini Atsız aşağıdaki dizelerde vurgular:

Arkasında olmasaydı şanlı bir mazi

Bu milletten çıkar mıydı bir büyük Gazi?

Kara toprak yine bizden gıda almasa

*Kalır mıydı aramızda bir **türe, yasa**?* (Atsız 2015: 22 / Toprak-Mazi)

Dilek yolunda ölmek Türklere olmaz tasa,

*Türk'e boyun eğdirir yalnız **türeyle yasa**;* (Atsız 2015: 44 / Türklerin Türküsü)

→

*... **türük törüsi**n ıçgınmış bodunug eçüm apam törüsinçe yaratmış boşgurmış* (KT D 13) "Türk yasalarını kaybetmiş milleti atalarım, dedelerim yasalarına göre (uygun olarak) yeniden örgütlemiş, eğitmiş (öğretmiş)." (Aydın 2014: 60)

(c)

*Ulu **Tanrı** bir gün elbet bizi **yarlıgar**.* (Atsız 2015: 40 / Selâm)

→

***teŋri yarlıkaduk üçün** illigig ilsiretmiş kaganlıgıg kagansıratmış yagıg baz kılmış* (KT D 15) "(Ebedî) gök lütfettiği için yurdu olanı yurtsuz bırakmış, kağanı olanı kağansız bırakmış, düşmanı tabi etmiş." (Aydın 2014: 61)

***teŋri yarlıkazu** kutum bar üçün ülügüm bar üçün ölteçi bodunug tirgürü igitdim yalaŋ bodunug tonlug kıltım çıgany bodunug bay kıltım az bodunug üküş kıltım* (KT D 29) "... (ebedî) gök lütfettiği için talihim olduğu için ölmek üzere olan halkı diriltip besledim. Sırtı açıkta olan halkı giydirdim, yoksul halkı zengin ettim. Az halkı çoğalttım." (Aydın 2014: 65-66)

(d)

***Kara toprak** yine bizden gıda almasa*

Kalır mıydı aramızda bir türe, yasa? (Atsız 2015: 22 / Toprak-Mazi)

→

üze kök teŋri asra ***yagız yir*** *kılıntukda ikin ara kişi oglı kılınmış* (KT D 1) "Yukarıda mavi gök, aşağıda yağız yer yaratıldığında ikisinin arasında insanoğlu yaratılmış." (Aydın 2014: 56)

(e) Altay Dağları

Bir gün olur yılda, ayda

Birleşiriz hep ***Altay****'da.*

Güz ayında, kurultayda

Başı börklü han görünür. (Atsız 2015: 69 / Varsağılar IV)

Herkes bir özleyişle yaşar... Ben de öylece

Altaylar*'ın ve Tanrıdağ'ın çevresindeyim.* (Atsız 2015: 87 / Sona Doğru)

→

altun yış*da oluruŋ tedi* (T1 K 7) "'Altay (ormanlı) Dağlarında oturun.' dedi." (Aydın 2014: 123)

altun yış*da olurtumuz* (T1 K 8) "'Altay (ormanlı) Dağlarında oturduk." (Aydın 2014: 124)

1.4. Anıştırma ve Sezdirim Yoluyla Yazıtlara Dolaylı Göndermeler

Anıştırma, sözbilimde, bilinen bir olayı, bir atasözünü vb. anımsatma (Vardar 2002: 18); sezdirim, bir sözcenin biçiminden çıkarılan ancak o sözcenin doğruluk koşullarını belirlemeyen her türlü anlam (İmer vd. 2011: 223) olarak tanımlanmaktadır. Atsız, şiirlerinde sık sık bu yöntemleri kullanarak Yazıtlara göndermeler yapmıştır:

(a)

Siyasette muhabbet… Hepsi yalan, palavra…

Doğru sözü "Kül Tegin" kitabesinde ara… (Atsız 2015: 56 / Adlar Denizinden Altayların daha ötesine kadar bütün Türk gençliğine)

Bu bağlamda Kül Tigin Yazıtının tamamı düşünülebileceği gibi, "*Siyasette muhabbet… Hepsi yalan, palavra…*" sözünden yola çıkılarak Yazıtlarda konuyla doğrudan ilgili olarak geçen sözler de değerlendirilebilir. Bunlardan bazıları aşağıda verilmiştir:

→

... yok çıgany bodunug kop kubratdım çıgany bodunug bay kıltım az bodunug üküş kıltım ***azu bu sabımda igid bar gu*** ... (KT G 10) "... yoksul halkı tamamen derleyip toparladım. Yoksul halkı zengin ettim. Az halkı çoğalttım. **Hiç bu sözümde yalan var mı?**" (Aydın 2014: 54)

begleri bodunı tüzsüz üçün tabgaç bodun tebligin kürlüg[ın] üçün armakçısın üçün inili eçili kıkşürtükin üçün begli bodunlıg yoŋaşurtukın üçün türük bodun illedük ilin ıçgınu ıdmış kaganladuk kaganın yitürü ıdmış (KT D 6-7) "Beyleri (ve) halkı (arasında) kargaşa olduğu için, Çin milleti hilekâr (ve) sahtekâr olduğu için, aldatıcı olduğu için, kardeşlerle ağabeyleri birbirine düşürdüğü için, beylerle halkı birbirine kışkırttığı için, Türk milleti! Yurt tuttuğu topraklarını kaybetmiş, kağan yaptığı kağanını yitirmiş (Aydın 2014: 57-58)

tabgaç bodun sabı süçig agısı yımşak ermiş süçig sabın yımşak agın arıp ırak bodunug ança yagutır ermiş yagru kontukda kisre anyıg bilig anta öyür ermişedgü bilge kişig edgü alp kişig yorıtmaz ermiş

... süçig sabıŋa yımşak agısıŋa arturup üküş türük bodun öltüg türük bodun ölsikiŋ (KT G 5-6) "Çin milletinin söz tatlı, ipeği yumuşak imiş. Tatlı sözle, yumuşak ipeklerle kandırıp uzaktaki milletleri öylece (kendine) yaklaştırırmış. Yakına yerleştikten sonra kötülükleri orada düşünürlermiş. Çok akıllı kişileri, pek yiğit kişileri ilerletmezmiş (Aydın 2014: 52-53)

(b)

Tanrı Dağı! Tanrılar, tanrılaşanlar dağı!

Orda on üç asırdır bizi bir gözleyen var (Atsız 2015: 7 / Yakarış I)

"On üç asır" ifadesiyle Yazıtların dikildiği döneme ve Birinci ve İkinci Türk Kağanlıklarına (Köktürk Kağanlığı) işaret ediliyor. Bilindiği gibi Orhun Yazıtlarının dikiliş tarihleri sırasıyla şöyledir: Tonyukuk 715 / 720-725 /725-726 (Tekin 2016: 19; Ercilasun 2004: 131-132; Aydın 2014: 113), Kül Tigin 732, Bilge Kağan 735 (Tekin 2010: 7-8)

(c)

Ötüken-Yış durak olsun da bize

Yürüsün ordular ordan denize.

Çinli baç vermese, gelmezse dize

Kağanın buyruğu vardır: Vuralım. (Atsız 2015: 34 / Kömen)

Yazıtlarda geçen bazı ifadelerden, Köktürk Devleti döneminde Çin'den vergi alındığı anlaşılmaktadır. Yukarıdaki örnekte Atsız, dolaylı olarak bu duruma gönderme yapmıştır.

→

*bu yerde olurup **tabgaç bodun** birle tüzültüm **altun kümüş işgiti kotay buŋsuz ança berür*** (KT G 4-5) "Bu terde oturarak Çin milleti ile (ilişkileri) düzelttim. (Çinliler) altın, gümüş, ipek (ve) ipekli kumaşları sıkıntısızca verirler." (Aydın 2014: 52)

*başlıgıg yüküntürmiş **tizligig sökürmiş*** (KT D 2) "Mağrurlara baş eğdirmiş, asilere diz çöktürmüş." (Aydın 2014: 56)

(d)

Yazıtlarda düşman ordusu koyun sürüsüne benzetilir; Atsız'ın, muhatabına karşı "ruhsuz sürü" benzetmesinde Yazıtlardaki ifadeden esinlendiği anlaşılmaktadır:

*Yok sayıp sen de bu **ruhsuz sürü**yü*

Kılavuz yap ebedî Gök Börü'yü

...

İzleyip Gök Börü'nün gölgesini

Gezelim gel o kömen ülkesini. (Atsız 2015: 35 / Kömen)

→

*teŋri küç bertük üçün kaŋın kagan süsi böri teg ermiş yagısı **kony teg ermiş*** (KT D 12) "(Ebedî) gök güç verdiği için babam kağanın ordusu kurt gibiymiş, düşmanı koyun gibiymiş." (Aydın 2014: 60)

(e)

Eski Türklerdeki Gök Tanrı inancının bir yansıması olarak Yazıtlarda gökyüzü sıklıkla kişileştirilir. Aşağıdaki örneklerde Gök Tanrı inancını dolaylı olarak yansıtan ifadeler mevcuttur:

Gönlümü göklere açmak istedim (Atsız 2015: 46 / Dün Gece)

Şöyle dedi bakarak

Göklere derin derin: ... (Atsız 2015: 33 / Türk Kızı)

→

*süŋüşdümüz **teŋri** yarlıkadı yanydımız* (T1 G 9) "Savaştık, **(ebedî) gök** lütfetti, bozguna uğrattık. (Aydın 2014: 119)

*... kaŋım ilteriş kaganıg ögüm ilbilge katunug **teŋri** töpüsinte tutup yügerü kötürmiş erinç* (KT D 11) "... baban İlteriş Kağan'ı, annem İlbilge Hatun'u **(ebedî) gök**, teperlerinden(?) tutup (göğe) yükseltmiş elbette." (Aydın 2014: 59)

(f)

***Yufka yürekliler**le çetin yollar aşılmaz;*

Çünkü bu yol kutludur, gider Tanrı Dağına (Atsız 2015: 11 / Yolların Sonu)

→

***yuyka erkli topulgalı uçuz ermiş**, yinçge erklig üzgeli uçuz [ermiş] yuyka kalın bolsar topulguluk alp ermiş yinçge yogun bolsar üzgülük alp ermiş* (T 1 G 6-7) "**Yufka iken delinmesi kolaymış**. İnce olanı koparmak kolaymış, yufka kalın olursa delinmesi zormuş, ince yoğun olursa koparması zormuş." (Aydın 2014: 118)

(g)

Eski Türk devletlerinde hükümdarlık yetkisinin *Teŋri* "Tanrı" tarafından verildiğine inanılır ve siyasi otorite Tanrı'ya bağlanır. *Kut inancı* olarak adlandırılan bu gelenek sayesinde iktidarı güçlü tutmak amaçlanmıştır. Atsız da şiirlerinde bunu *Tanrıkut* sözcüğüyle kodlamıştır:

Onu anmakla görür Türk soyu gökçek Kömeni:

*Doludizgin yarışan **Tanrıkut**'un dört tümeni...* (Atsız 2015: 37 / Kömen).

Nerden geliyor? **Tanrıkut**'un ordularından (Atsız 2015: 58 / Türkçülük Bayrağı)

→

türük bodun atı küsi yok bolmazun [tiyin özümün ol teŋri] kagan olurtdı erinç (KT D 25-26) "Türk milletinin adı, sanı yok olmasın diye beni o (ebedî) gök tahta oturttu elbette." (Aydın 2014: 64)

teŋri yarlıkadukın üçün özüm kutum bar üçün kagan olurtum (KT G 9) "(Ebedî) gök lütfettiği için (ve) kendi talihim olduğu için kağan olarak tahta oturdum." (Aydın 2014: 54)

(h)

Köktürk Devleti'nin lideri ve Kül Tigin Yazıtındaki sözlerin sahibi olan Bilge Kağan'ın muhayyilesinde dünya hâkimiyeti önemli bir yer tutmaktadır. Yazıtlarda, bir taraftan hükümdarlık yetkisinin kağana Tanrı tarafından verildiği vurgulanırken diğer taraftan, evrenin ve insanoğlunun yaratılışının dile getirildiği bağlamda bu hükmetme yetkisinin tüm insanlık üzerinde geçerli olduğu vurgulanarak 'cihan hâkimiyeti' ideolojisi metne kodlanmıştır. Atsız da şiirlerinde bu ideolojiyi "vatan" ve "cihan" sözcüklerini birlikte kullanarak kodlamıştır:

Ebedi yiğit!

Adı yok şehit!

Kefenin: Vatan...

Tabutun: Cihan... (Atsız 2015: 36 / Kömen)

Eşit olduğun

Şu güneş: Tuğun.

Tabutun: Vatan,

Mezarın: Cihan (Atsız 2015: 37 / Kömen)

→

üze kök teŋri asra yagız yir kılıntukda ikin ara kişi oglı kılınmış kişi oglınta üze eçüm apam bumın kagan istemi kagan olurmış (KT D 1) "Yukarıda mavi gök, aşağıda yağız yer yaratıldığında ikisinin arasında insanoğlu yaratılmış. İnsanoğlunun üzerinde atalarım, dedelerim Bumın Kağan (ve) İstemi Kağan tahta oturmuş." (Aydın 2014: 56)

1.5. Stilistik Örnekseme[4]

(a)

Bahtiyarlık: ***Boraca*** *yüce dağları aşmak,*

Varılmadan ölünen uzak yerlere koşmak,

Tanrı'nın sofrasında mest olarak konuşmak

Ve ömründe bir kere, bir kere sevinmektir... (Atsız 2015: 43 / Bahtiyarlık)

→

Türgiş kagan süsi otça ***borça*** *kelti* (BK D 27) "Türgeş kağanının ordusu ateş gibi, kasırga gibi (üzerimize) geldi." (Tekin 2010: 35)

(b)

Yapı olarak birbirine eş ögeleri ardı ardına kullanma, Yazıtlarda yaygın olarak kullanılan bir yöntemdir. Aşağıdaki örnekte Yazıtlara hem içerik hem üslup olarak örnekseme görülmektedir:

Yaylaları geçtik, karlı dağları aştık*;*

Siz salonda dans ederken bizler savaştık. (Atsız 2015: 13 / Topal Asker)

→

... altun yışıg aşa keltimiz ertiş ügüzüg keçe keltimiz (TB 2-3) "... Altay (ormanlı) Dağlarını aşarak İrtiş Irmağını geçerek geldik." (Aydın 2014: 125-126)

(c)

O nasıl bir yürüyüştür, ne yiğitler katarı!

Kun'u, Gök Türk'ü, Oğuz-Uygur'u, Kırgız, Tatar'ı... (Atsız 2015: 37 / Kömen)

→

[4] Örnekseme: Dil birimleri arasındaki bağıntıdan yola çıkarak dilde var olan örneğe benzer bir birim oluşturulması işlemi ya da süreci (İmer vd. 2011: 205).

birye şadapıt begler yırya tarkat buyruk begler otuz [tatar] ... tokuz oguz begleri bodunı bu sabımın edgüti eşid katıgdı tıŋla (KT G 1-2) "Güneydeki şadlar (ve) beyler, kuzeydeki tarkanlar, komutanlar (ve) beyler. Otuz Tatarlar ... Dokuz Oğuz beyleri, halkı bu sözlerimi iyice işitin (ve) sıkıca dinleyin." (Aydın 2014: 51)

1.6. İçerik Olarak Öykünme

Yazıtlarda en sık kullanılan sözcüklerden *süŋüş-* "savaşmak" ve *süŋüş* "savaş" toplam 58 kez geçmektedir. Yazıtların içeriği düşünüldüğünde bu sayının fazlalığı normaldir. Atsız'ın şiirlerinde bu sözcüklerin karşılığı olarak kullanılan *savaş*, *savaş-*, *çarpış-* "savaşmak" sözcükleri toplam 19 kez geçmektedir. Şiirlerinde savaş konusuna çok değinen Atsız, "savaş" sözcüğünü özellikle "mazi" sözcüğüyle eşdizimli olarak kullanır. Bu durum, Atsız'ın Yazıtlardan içerik olarak da etkilendiğini göstermesi bakımından dikkat çekicidir.

Sonuç

1. Şiirlerinde, Orhun Yazıtlarında geçen Eski Türk tarihine ait olaylara, yer adlarına, tarihî şahsiyetlere bazen doğrudan bazen dolaylı olarak sık sık yer veren Hüseyin Nihal Atsız'ın şiirleri, Türkçenin ilk yazılı ürünlerinden olan Orhun Yazıtlarından hem içerik olarak hem de şiir dili ve çeşitli stilistik özellikler bakımından beslenmiştir.
2. Atsız'ın şiirleri stilistik açıdan değerlendirildiğinde, Orhun Yazıtlarına özellikle *alıntı* (Eski Türkçe ibareleri doğrudan kullanma, Eski Türkçe ibareleri Türkiye Türkçesindeki biçimleriyle kullanma), kısmen de *anıştırma* (Anıştırma yoluyla Yazıtlara doğrudan göndermeler) ve *sezdirim* (Sezdirim yoluyla Yazıtlara doğrudan göndermeler) yöntemlerinin kullanıldığı dikkat çekmektedir.
3. Bunların yanı sıra Atsız şiirlerinde, Yazıtlardaki bazı dil kullanımlarına üslup olarak örnekseme yoluyla oluşturulmuş, Yazıtların dilinden izler taşıyan dil yapıları kullanmıştır.
4. Bu stilistik özellikler, yani Atsız'ın Yazıtlardan içerik ve üslup olarak yararlanması, etkili bir şiir dili yakalamasına önemli bir katkı sağlamıştır.

Kaynakça

Aksan, Doğan (2004). *Dilbilim ve Türkçe Yazıları*. İstanbul: Multilingual Yay.

Atsız, Hüseyin Nihal (2015). *Yolların Sonu*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.

Aydın, Erhan (2014). *Orhon Yazıtları (Köl Tegin, Bilge Kağan, Tonyukuk, Ongi, Küli Çor)*. Konya: Kömen Yay.

Ercilasun, Ahmet Bican (2004). *Başlangıçtan Yirminci Yüzyıla Türk Dili Tarihi*. Ankara: Akçağ Yay.

Ergin, Muharrem (2013). *Orhun Âbideleri*. Ankara: Boğaziçi Yay.

İmer, Kâmile-Ahmet Kocaman-A. Sumru Özsoy (2011). *Dilbilim Sözlüğü*. İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi.

Karaağaç, Günay (2013). *Dil Bilimi Terimleri Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yay.

Kül-Tegin (2003). *Orhun-Yenisey Yazıtları VI-VIII. yy*. Ankara: Türksoy Yay.

Sertkaya, Osman Fikri (2014). Kür Şad Adının Etimolojisi veya Türk Tarihinde Kür Şad Adlı Bir Kişi Var mıdır? *Gazi Türkiyat*, S. 14, s. 1-10.

Tekin, Talat (2010). *Orhon Yazıtları*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yay.

Tekin, Talat (2016). *Orhon Türkçesi Grameri*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yay.

Türkçe Sözlük (2011). Ankara: TDK Yay.

Üstün Kaya, Senem (2009). *Stylistic Analysis of Charles Dickens's "Christmas Books"*. Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, Ankara.

Vardar, Berke (2002). *Açıklamalı Dilbilim Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Multilingual Yay.

GELENEĞİN EKONOMİYE KAZANDIRILMASI: “NARGİLE KAFELER”

Arş. Gör. Recep DEMİR

Ondokuz Mayıs Üniversitesi /Fen-Edebiyat Fakültesi / Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Türk Halk Edebiyatı Anabilim Dalı

Öz

Günümüz halkbilimi kuram ve yaklaşımlarında “halk” kavramı içerisinde, sadece köyde ve kırsal bölgede yaşayan, ortak gelenekleri olan topluluklar değil, kentte yaşayan, kent kültürü etkisiyle ortak pratiklere sahip olan gruplar ya da topluluklar da yer almıştır. Köylerde olduğu gibi kentlerde de insanların yaşam biçimi belirli bir gelenek/görenek anlayışı çerçevesinde düzenlenmiştir. Çağdaş Türk halkbilimi çalışmalarında kır ve köyün yanı sıra kent folkloruna da yer verilmiştir. Bu durumda, kent folklorunun kentli halkların geçiş dönemi adetlerini, törenlerini, şenliklerini, eğitim anlayışlarını, sosyalleşmelerini sağlayacak kurum ve kuruluşlarını, eğlence mekânlarını ve bu mekânlar etrafında biçimlendirdikleri eğlence anlayışlarını incelediğini söyleyebiliriz. Bu doğrultuda, kafeler kent folklorunun bir öğesi olarak halkbiliminin çalışma alanına dâhil edilebilir. Kısa bir zamanda kahvehanelerden sonra popülerleşen kafeler insanların kolaylıkla ulaşabileceği, sosyalleşebileceği, vakit geçirebileceği yerler hâlini almıştır. Son zamanlarda insanların yaşamın her alanını sosyal medyaya taşıma alışkanlığına sahip olması beraberinde kafelerin sosyal medyanın insanlar üzerindeki etkisine bağlı olarak değişime uğramasına neden olmuştur. Günümüzde sosyal medyanın etkilerinden biri ise insanları “otantik olana yöneliş”e sevk etmesidir. Bu durum modernlik iddiası taşıyan birçok kafeyi dönüşüme uğratmıştır. Bu dönüşümde halk kültürü objelerinden olan nargile başköşede yerini almıştır. Nargile, “otantik kafe” ortamı içerisinde modern çağda yeniden kurgulanmıştır. Nargile ile birlikte geleneğin kurgulanarak ekonomiye kazandırılması “Nargile Kafe” kavramını ortaya çıkarmıştır. Bu çalışmada, kent folkloru bağlamında geleneğin yeniden yorumlanarak “Nargile Kafe” etiketiyle tüketiciye sunulması ele alınacaktır. Geleneğin yeniden yorumlanarak pazarlanmasında nargilenin nasıl bir rol üstlendiği, geleneksel bir tasarım içinde nasıl kullanıldığı yönündeki sorulara cevap verilmeye çalışılacaktır. Ayrıca, Nargile kafelerin günümüzde bu kadar yaygın olarak kent hayatında yer alması “geleneğin tüketilmesi”, “geleneğin canlandırılması” ve “geleneğin endüstrileşmesi” kavramları ekseninde tartışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Gelenek, Ekonomi, Kent folkloru, Nargile, Nargile Kafe.

THE GAİNİNG OF TRADITION TO ECONOMY: “NARGILE CAFES”

Abstract

Not only communities with common traditions, living in villages and rural areas take part within the concept of "folk" in today's folklore theories and approaches but also groups or communities living in the city and having common practices under the influence of urban culture. Just as in the villages, people's lifestyles are organized within a specific tradition / customs understanding in cities. Today’s Turkish folklore studies include urban folklore as well as countryside and village. In this case, we can

say that urban folklore examines the institutions and institutions that provide the transitional period customs, ceremonies, festivals, educational understandings, socializations, entertainment places and the forms of entertainment they have formed around these places. In this direction, the cafes can be included in the study area of the folklore as a part of urban folklore. Shortly after “kahvehane”, cafés have become places where people can easily reach, socialize and spend time. Lately, people have the habit of moving all areas of life to social media, which in turn causes the cafes to change depending on the influence of social media on people. One of the influences of social media today is to refer people to "orientation towards authenticity". This situation has led many cafés claiming modernity to renew themselves. In this transformation, nargile, one of the objects of folk culture, has found an important place in itself. Nargile has been rebuilt in modern age in "authentic cafe" environment. Earning economy by constructing tradition with nargile reveals "Nargile Cafe" concept. In this study, the tradition of city folklore will be reinterpreted and presented to consumers with the tag "Nargile Cafe". We will try to answer questions about how nargile plays a role in reinterpretation and marketing of tradition and how it is used in a traditional design. In addition, the fact that Nargile cafés take place in city life so widely today is discussed in terms of "consumption of tradition", "revival of tradition" and "industrialization of tradition".

Keywords: Tradition, Economy, Urban folklore, Nargile, Nargile cafes.

1. Giriş

Günümüzde birbirinden farklı ve birbirine zıt iki kavram olan “kültür” ve “endüstri” bir arada kullanılmaktadır. Her ne kadar modern zamanda iki kavramın çağrışımları farklı olsa da sosyal, ekonomik ve teknolojik alanlarda gelişim toplum içinde değişikliklere neden olmuştur. Frankfurt Okulu kurucularından olan Adorno ve Horkeimer söz konusu değişimi kültür ve endüstri kavramlarını birleştirerek “kültür endüstrisi” terimiyle açıklamışlardır: “Kültür endüstrisi öyle bir kültürden son derece farklıdır. Kültür endüstrisi bildik şeyleri yeni bir nitelikte birleştirir. Tüm dallarda, kitleler tarafından tüketilmeye uygun olan ve bu tüketimi büyük ölçüde belirleyen ürünler, az-çok planlı bir biçimde üretilir” (2008: 109).

Her ne kadar Adorno kültür endüstrisi için “kitleleri dikkate almayı, onların verili ve değiştirilemez varsayılan zihniyetini ikiye katlamak, pekiştirmek ve güçlendirmek için kötüye kullandığı” (2008: 110) yönünde açıklamalara yer verse de iletişim araçlarının hayatın her alanında yer almasıyla “tüketim için planlı üretim” olgusu geniş kitlelere ulaşmış ve kültür endüstrisi olumsuz anlamını zamanla yitirmiştir. Özdemir, bu durumu kültür endüstrilerini son zamanlarda “yaratıcı sektörler, endüstriler” şeklinde tanımlayarak açıklamış, kültürün yaratıcılık boyutu vurgulanarak ticari niteliğinin gizlenmeye ya da örtülmeye çalışıldığını ileri sürmüştür (2009: 76).

Kültürün yaratıcılık boyutunu kent hayatında fazlasıyla görmek mümkündür. Kentler kültür ekonomisi ürünlerinin pazarlandığı yerler haline gelmiştir. 21. yüzyıl bu sebeple “kent yüzyılı” olarak da adlandırılmıştır. Bu durum aynı zamanda “kent kültürü”nün doğuşu anlamına gelmektedir. Böylelikle yarattıkları yeni kültürle küresel ekonominin itici gücü olmuştur (Erataş vd. 2013: 30).

Halk bilimi köyde olsun kentte olsun halkın ortaya koyduğu tüm pratikleri, gelenekleri, görenekleri inceleyen bir bilim dalı olduğundan kent kültürünü, kültür ekonomisi boyutuyla folklor incelemelerinde ele almak mümkündür. Kent folkloru incelemeleri neticesinde kentte halk kültürünü ve halk hayatını araştırma, inceleme fırsatı bulunacaktır. Köylerde olduğu gibi şehirlerde de insanlar yaşamaktadır ve

onların da gelenek ve uygulamaları vardır. Oğuz, Türk halk bilimi çalışmalarının merkezine kır ve köyün konulmasının yanı sıra kent folkloruna da yer verilmesi gerektiğini savunur:

Türk kentlerinin kuruluş ve gelişmeleri, mahalle, sokak, ev ve bahçeleri, dini, resmi ve sivil kurum, yapı ve bunlara bağlı törenler, sosyal statü ve etnik köklere göre yerleşmeler, eğitim yöntem ve kurumları, eğlence biçim ve mekânları, sanat ve zanaat üretimleri gibi toplumsal dokuyu belirleyen halk bilimi alanına giren bütün unsurları dikkate alınarak ve geçirilen tarihsel ve kültürel süreçler izlenerek incelenmelidir (2013: 23).

Ancak yakın zamana kadar halk bilimi çalışmalarında şehirde yaşayan halk ihmal edilmiştir. Çünkü halk, "aşağı tabakayı oluşturan, genel nüfus içinde bir sürü, bayağı ve kaba bir grup ve aynı toplumun seçkin tabakası (elite) ile tezat teşkil eden bir insan grubu olarak düşünülmüştür" (Dundes, 1998: 139).

Dijital iletişimin artması halk bilimcilerin çalışmalarını içinde bulunduğumuz çağın gereksinimlerine göre şekillendirmiştir. Bu durum folkloru halkın gündelik hayattaki pratiklerini ve alışkanlıklarını araştırmaya sevk etmiştir. Yaşayan folklor eski inanışları, gelenek ve görenekleri incelemenin yanı sıra kentte yaşayan insanların uygulamaları, yeme içme alışkanlıkları, eğitim yaşantıları, tercih ettikleri eğlence türleri gibi pek çok kültürel pratikleri inceler hâle gelmiştir. Ancak folklor araştırmalarında gündelik hayattaki bu pratiklerin uygulanma şekli esas alınmıştır. Bronner, "Uygulamadaki Folklorun Bir Tanımına Doğru" makalesinde Burne'nin (1913: 2) çalışmasından alıntılayarak halk bilimcinin ilgisini çeken konuya açıklık getirmeye çalışmıştır: "halk bilimcinin ilgisini çeken sabanın şekli değil, çiftçinin sabanı toprağa sürerken uyguladığı yöntemlerdir; ağın ve zıpkının yapımı değil, balıkçının denizde dikkat ettiği tabulardır" (2017: 101).

Modern çağ beraberinde halk bilimcilerin ilgisini çeken gündelik hayattaki pratiklerde internetin etkisini gündeme getirmiştir. Folklorun sanal gerçeklikte uygulanabilirliği konusundaki tartışmaları dile getiren Bronner, folklor ve geleneğe dair fikirleri dijital çağda yeniden düşünmek gerektiğini savunur (2017: 98).

Günümüzde iletişimin şekli teknolojik gelişmelerle birlikte değişmiştir. İletişim yüz yüze olmaktan çıkmış sanal ortamda gönderi paylaşma, sanal ortamda mesajlaşma, arkadaş olarak ekleme, takip etme, fotoğrafa beğeni atma, gönderinin fotoğrafın altına yorum yazmaya dönüşmüştür. Teknolojinin gelişmesiyle internete erişimin kolaylaşması sonucunda iletişim sanal ortamda farklı bir biçimde kendini göstermiştir. Bu sebeple yine de sanal ortamda da olsa halkın pratiklerine rastlanmaktadır. Halkın sanal pratiklerini eğlence sektöründe incelemek mümkündür. Eğlence sektörü kültür endüstrisinde önemli bir yer tutar. Özdemir'e göre müzik, yemek, edebiyat gibi pek çok gelenek eğlenceyi oluşturmaktadır. Eğlence, her dönemde ticareti olumlu yönden arttıran kültürel bir bağlamdır (2007: 231-232).

Sanal ortamda, eğlence anlayışında "popüler" olan bir kavram insanların hayatına oldukça hızlı bir biçimde girmektedir. Son zamanlarda sosyal ağlarda popüler olan kavram ise "otantik olana yöneliş"tir. Bu durum halkın eğlence anlayışını, yeme içme alışkanlıklarını, sosyalleşme ortamlarını otantik olana yöneltmiştir. Kahvehanelerden sonra halkın hayatında önemli bir yer tutan, modernlik iddiası taşıyan birçok kafe de bu durumdan etkilenmiştir. Kafe işletmecileri artık daha çok müşteri kazanabilmek için gelenekten yararlanarak otantik tasarımlara önem verir hale gelmişlerdir. Bunu da Türk kültüründe önemli bir yer tutan nargile ile yapmayı amaçlamaktadırlar. Modern kafelerin birçoğu artık gelenekselliği ön planda tutan nargile kafelere dönüşmüştür. Ancak kafelerin bu dönüşümünde zamanla ne kafe gibi ne de kahvehane gibi olan nargile kafeler türemiştir.

Bu çalışmada, geleneğin yeniden kurgulanarak tüketim nesnesi haline getirilmesinin halk kültürüne zarar verip vermediği sorusu, son zamanlarda kentte oluşan eğlence mekânlarından nargile kafeler bağlamında ele alınacaktır.

1. Nargile Kafelere Genel Bir Bakış

Nargile sadece Türkiye'de değil Ortadoğu, Balkanlar ve Güney Asya'ya kadar uzanan coğrafyada bilinen, geçmişi olan bir kültür ürünüdür. Geçmişten günümüze nargile, insanları bir araya getiren, kişilerin sosyalleşebilmelerini ve birlikte vakit geçirmelerini sağlayan özellikleri nedeniyle Hindistan, Afganistan, Çin, İran, Suriye, Yemen, Libya, Mısır gibi ülkelerin yanı sıra Fransa ve Yunanistan gibi Avrupa ülkeleri tarafından da yaygın bir şekilde kahvehanelerde, kafelerde kullanılmaktadır.

Geleneksel kent yaşamında önemli bir yer tutan kahvehanelerin yerini zamanla toplumsal yaşam içerisinde tüketimin en fazla olduğu kamusal alanlardan biri olan kafeler almıştır. Sami, kafelerin şehir hayatında yaygınlaşmasını kadınların da değişen sosyal yaşam içerisinde rol almasını, kafelerin iki cinsiyetin de taleplerini karşılamasına ve bu doğrultuda kahvehanelerin toplumsal dönüşüme uğramasına bağlamıştır: "Kahve erkeklere özel bir içecek olmaktan kurtulurken kahvehane mekânı ise mistik atmosferinden uzaklaşmıştır. Kahvehanelerin kültürel dönüşüme uğraması ve toplumsal katmanların yeni figürlerle temsil edilmesiyle ortaya çıkan kafeler; iki cinsiyetin taleplerine cevap vererek şehrin kurucu öğeleri içinde yer almaya başlamıştır" (2010: 171).

Günümüzde kültürel dönüşümle kent hayatında kafelerin içerisinde nargile kafeler geleneğin tüketiciye sunulduğu yerler olarak yerini almıştır. Mimari olarak bir konağın alt katında ya da tarihi bir caminin, medresenin avlusunda yer aldıkları gibi bir apartmanın altında da nargile kafelere rastlamak mümkündür. Kapalı mekânda sigara içilmesinin yasak olmasından dolayı kafe işletmecileri müşterilerin taleplerini karşılamak üzere çoğu kafenin önünü ya da bahçesini cam balkonla çevirmişlerdir. Nargile kafelerin çoğunda ahşaptan yapılmış, tuğladan örülmüş görünümü veren duvar kâğıtları kullanılmıştır. Nargilenin Osmanlı kültüründen bizlere miras kaldığını müşterilerine hatırlatmak için duvarların bazı bölümlerinde tarihi İstanbul fotoğrafları ve padişahların tuğralarının olduğu çerçevelerin asılı olması dikkat çekicidir. Yerde kilim ya da kilim motifli halılar vardır. Temizliğinin kolay olması ve daha dayanıklı olması bakımından çoğu kafelerde cam masalar tercih edilmiştir. Ahşap masa tercih eden kafelerin çoğunda masa üzerinde masa boyutunda kesilmiş cam veya silinebilen kalın, şeffaf plastikten yapılmış masa örtüsü vardır. Bu tür bir tasarımda sedirlere, küçük masalara ve taburelere yer veren nargile kafeler de vardır. Masanın kenarında ya da duvar köşelerinde geleneksel mekân tasarımını desteklemek için tahtadan gemi dümeni, fesler ve çeşitli tarım aletleri bulunmaktadır.

Otantik tasarımı destekleyici türkü ya da ezgi gibi müziklere yer verildiği gibi Türkçe pop müziğe yer veren nargile kafeler de vardır. Müşteri profili çoğunlukla üniversite/lise öğrencilerinden oluşur. Çalışanların giyimi nargile kafelerin tasarımına göre değiştiği görülmüştür. Genellikle nargile kafelerde geleneksel tasarıma uygun bir şekilde çalışanların kıyafetlerinin de otantik olduğu gözlemlenmiştir.

Nargile kafeler, arkadaşlarla buluşma, sosyalleşme, birlikte vakit geçirme, bir şeyler atıştırma ve eğlence yeridir. Modern zamanda özellikle şehir hayatında alkol tüketilmeyen ortamlarda tanıdıklarla rahatça ve uzun süre vakit geçirilebilen yerlerdendir. İnsanlar cinsiyet ayrımı olmaksızın nargile kafelerde vakit geçirebilecekleri okey, tavla, iskambil gibi oyunları oynayabilmektedirler.

2. Nargile Kafelerin Kültür Endüstrisi Bağlamında Değerlendirilmesi

İnternet, içinde bulunduğumuz çağa hemen hemen her alanda yenilik getirmiştir. Bu yenilikler beraberinde kültürel değişimlere sebep olmuş, doğum, ölüm, evlenme gibi ritüelleri zamanla değiştirmiştir. Değişen ritüeller "günün modası"na göre yorumlanmıştır. İnsanlar gerçekleştirdikleri etkinlikleri daha fazla kişinin görmesi ve daha fazla beğenmesi için sosyal ağlara ihtiyaç duymaktadırlar.

Günümüzde teknolojinin gelişmesiyle internete, sosyal ağlara ulaşım kolaylaşmıştır. Bu durum, hayatın her alanını sosyal medyaya taşıma pratiğini ortaya çıkarmıştır. İnsanlar sosyal medyadaki paylaşımlarıyla kendine kimlik oluşturmuşlardır. Bu sebeple insanlar zevk ve beğenilerine uygun yerlere gidip vakit geçirmektense sosyal medyada paylaşımda bulunduğunda çevresi tarafından daha çok beğeni alabileceği "günün modası" yerleri tercih eder hâle gelmişlerdir. Kafeler de toplum hayatındaki bu sosyal değişimden etkilenmiştir.

Son zamanlarda sosyal medyanın insanlar üzerindeki etkisiyle insanlarda otantik olana eğilim olması modernlik iddiası taşıyan kafeleri dönüşüme uğratmıştır. Halk kültürü objelerinden nargile bu gibi mekânlarda daha çok kullanılır hâle gelmiştir. Oğuz'a göre nargile toplum hayatına bir anda giriş yaparak eski günler romantizmini canlandırmıştır. Bunun yanı sıra nargile ile halk kültürüne yöneliş dış kültür turizminin küreselleşmenin ortaya çıkardığı tek tiplilik karşısında beliren yerel anlayıştır (2013: 59). Dış kültür turizminde beliren bu yerel anlayış nargileyi hem kültür turizmine hem de ekonomiye kazandırılabilmiştir.

Nargile kafelerde halk kültürü ürünü olan nargilenin, kafe ortamı içerisinde yeniden yorumlanarak tüketiciye sunumu söz konusudur. Halk kültürü objesi olan nargileyi bir kültür endüstrisi ürünü olarak tüketiciye sunabilmek için öncelikle hedef müşteri kitlesine hitap edilmiştir. Hedef kitlenin istek ve beklentileri, ekonomik, kültürel seviyeleri nargile kafenin tasarımını etkileyen önemli kriterlerdendir. Bu sebeple, nargile, kilim, gaz lambası gibi kültürel değerleri yansıtan ürünler bu tür kafelerin önemli tasarım nesnesi haline gelmiştir. Böylelikle gelenek modern çağda tüketilen bir nesne hâline gelmiş ve sürekliliğini korumuştur. Bu noktada halk edebiyatı ürünlerinin gelenek taşıyıcılığı fonksiyonuna yer vermek mümkündür: "Halk edebiyatı ürünleri, gelenek taşıyıcılığı fonksiyonuyla sahip olunan değerlerin halk edebiyatı ürünleri aracılığıyla gelecek nesillere aktarılması, ortak kültür ortamı oluşturularak gelenek, görenek, inanç gibi kültürel yapıyı yansıtan unsurların yeni nesiller tarafından bilinmesine sebep olacaktır" (2010: 403).

Günümüzde geleneksel ürünün eskiden olduğu gibi sadece "geleneksel ürün" olarak korunup saklanması yerini geleneksel ürünün belirli bir ortamdaki işlevini belirlemeye bırakmıştır. Böylece nesne olmaktan çıkıp topluma hizmet eden bir kültür endüstrisi ürünü hâlini almıştır. Modern kafelerden farklı olarak geleneksellik iddiasıyla tüketiciye sunulmuş nargile kafelerde de bu doğrultuda kültürel ve folklorik öğeler kullanılmıştır. Ancak bu durum beraberinde geleneksel tasarımın işlevi olup olmadığı yönündeki soruları gündeme getirmiştir. Malinowski'ye göre, eğer bir işlev varsa ihtiyacı gidermelidir: "Taslağını çizdiğimiz gibi ve kültür eylemleriyle ilk ya da türemiş insan ihtiyaçları arasında var olan ilişkileri belirlemeyi deneyen bir analiz, işlev analizi diye adlandırılabilir. Bu durumda işlevin, insanların birlikte hareket ettiği, el ürünlerinden yararlandığı ve mal kullandığı bir eylem aracılığıyla bir ihtiyacın doyurulması olarak tanımlanması gerekir" (1992: 68). Bu doğrultuda, nargile kafelerde geleneksellik detayı kültür endüstrisini destekleyici şekilde işlevsel olarak kullanıldığını söylemek mümkündür.

Nargile kafelerin açılmasıyla geçmişteki bir gelenek günümüz nesli tarafından yeni bir kimliğe bürünmüş ve yorumlanmıştır. Sosyal medya ile birlikte otantik olanın daha değerli olması sonucu halk kültürü objesi olan nargilenin kafelerde kullanılması durumunu halk kültürünün canlanması, ekonomiye kazandırılması olarak yorumlamak mümkün müdür?

Nargile, "özel bir söylem biçimi"ne modern zamanın mekânına taşınarak dönüştürülmüştür. Bu dönüşümde halk kültürünün yeniden gündeme gelmesi, kültürün canlandırılması söz konusudur. Halk kültürü objesi olan nargile modern bağlamda geleneksel tasarımlarla da desteklenerek tüketiciye sunulmuştur ve böylelikle kültür endüstrisine kazandırılmıştır. Üstünova, geleneğin ancak bu şekilde

anlamlandırılabileceğini söyler: “Geleneğin yeniden anlamlandırılması, geçmişi yeniden kurgulamak amacıyla topluma özgü olanın kendi koşullarında kullanıcılar tarafından özel bir söylem biçimine dönüştürülmesidir” (2016: 186).

3. Sonuç

Gelenek, günümüz eğlence işletmelerinin tercih edilebilirliğini arttırmak için kullandığı temel yöntemlerden biridir. İşletmeler kendilerine kültürel kimlik oluşturmak amacıyla geleneksel olanın, nargilenin, planlı bir biçimde tüketiciye pazarlama yoluna gitmişlerdir. Halk kültürü ürünü olan nargile, geleneksel tasarımla desteklenerek kafelerde yer almıştır. Mekân tasarımı, çalışanların giyimi bu doğrultuda oluşturulmuştur. Daha çok genç müşteri profiline hitap eden nargile kafeler, “kalabalıklaşırken yalnızlaşan” kent hayatında insanların sosyalleşebileceği, birbirleriyle iletişime geçebileceği, kahvehaneden farklı olarak cinsiyet ayrımı olmaksızın rahatça vakit geçirebileceği eğlence mekânları olmuştur.

Geleneksel bir ürün olan nargile saklanıp “müzelenmektense” kültür endüstrisi bağlamında kullanıma açılmıştır. Böylece ülke içinde yerel kullanımla geçmiş canlandırılmış, ekonomiye katkı sağlanmış ve geleneksel olanın unutulması engellenmiştir. Böylelikle kalıcılığı sağlanan gelenek; dış turizm vasıtasıyla da kültürel ürün hâline gelerek bilinirliği artmıştır.

4. Kaynakça

Adorno, T.W. (2008). *Kültür endüstrisi kültür yönetimi*. (N. Ülner-M. Tüzel-E. Gen, çev.). İstanbul: İletişim Yayınları.

Bronner, S. (2017). Uygulamadaki folklorun bir tanımına doğru. (A. E. Aral, çev.). .*Milli Folklor*, Sayı 113, s. 93-116.

Dundes, A. (1998). Halk kimdir. (M. Ekici, çev.). *Milli Folklor*, Sayı 37, s. 139- 153.

Erataş F. Alptekin V. ve Uysal D. (2013). Türkiye’de kültür ekonomisinin gelişimine yerel bir bakış, *Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C1, Sayı:2, s. 25-47.

Malinowski, B. (1992). *Bilimsel bir kültür teorisi*. (S. Özkal, çev.). İstanbul: Kabalcı Yayınevi.

Oğuz, Ö. (2013). *Küreselleşme ve uygulamalı halk bilimi*. Ankara: Akçağ Yayınları.

Özdemir, N. (2007). Kültür tüketim ilişkisi ve kültür ekonomisi, Tüketici Yazıları I, *Hacettepe Üniversitesi TÜPADEM*, s. 223-240.

Özdemir, N. (2009). Kültür ekonomisi ve endüstrileri ile kültür miras yönetimi ilişkisi. *Millî Folklor*, Sayı: 84, s. 73-86.

Sami, K. (2010) Halk kültürü bağlamında kahvehanelerin toplumsal ve mekansal dönüşümleri Diyarbakır kent örneği. *Milli Folklor*, Sayı 85, s. 159-172.

Üstünova, K. (2016). Geleneklerin dilini yorumlamak üzerine: Helesa. *Milli Folklor*, Sayı 111, s. 180-192.

ÖLÜME KARŞI ÖLÜME DOST BİR KARŞI DURUŞ: TUTUNAMAYANLAR

Arş. Gör. Sinem Çapar

Ege Üniversitesi

Öz

Oğuz Atay'ın özgün edebi dili ve çok katmanlı anlatımıyla, çoğu büyük yazar gibi yaşarken değeri tam olarak anlaşılamasa da, ölümünün ardından geçen zaman içerisinde gerek akademik açıdan gerekse günümüz edebiyat okurunun ilgisinin artmasıyla, Cumhuriyet sonrası Türk edebiyatı kanonundaki önemi anlaşılmaya ve anlatılmaya başlanmıştır. Özetle, Oğuz Atay eseri Tutunamayanlar'da ve hayatında ölüme karşı dururken aynı zamanda ona dost bir tavır sergilemektedir. Bu ruhani gelgitlerin tezahürlerini, romandaki karakterlerde de gözlemleyebiliriz ve bütün olay örgüsü Atay'ın ve karakterlerinin hayatlarının girift bir şekilde iç içe geçmiş olduğu kurgusu üzerine analiz edilebilir.

Anahtar Kelimeler: Oğuz Atay, roman, yabancılaşma

Oğuz Atay, yetmişli yılların başında henüz daha kırk üç yaşında iken hayata gözlerini yummuş, bu dünyanın haşinliğine kimi zaman "tehlikeli" hale bürünen "oyunlarla yaşayarak" "tutunmaya" çalışırken en sonunda ölümün gerçekliği karşısında fiziki olarak da olsa bu dünyaya veda etmek zorunda kalmıştır. Çok genç yaşta yaşama veda ederken, biz okurlarına kafasında işlenmeyi bekleyen onlarca fikir, tamamlanmayı bekleyip de yarım kalan kayda değer eserlerin yanında Oyunlarla Yaşayanlar isimli bir tiyatro metni, Korkuyu Beklerken (1975) adında kısa öykülerinden oluşan bir kitabı, Tehlikeli Oyunlar (1973) gibi Tutunamayanlar'a nitelik ve nicelik açısından benzeyen bir ikinci romanı ve biyografik roman türünde kaleme aldığı kendi üniversite hocası Mustafa İnan'nın yaşamını anlattığı Bir Bilim Adamının Romanı (1975) adlı eserlerini bırakmıştır. Bu eserlere ek olarak ölümünden sonra Oyunlarla Yaşayanlar adlı eserinin yazım sürecine de tanık olabileceğimiz kendi el yazısı metinlerin birebir örneğini de içeren Günlük' ü yayınlanmıştır.

Oğuz Atay eğer yazmaya devam edebilseydi, belki de yarım kalan büyük projesi "Türkiye'nin Ruhu"nun yanında daha pek çok eseri de şu anda okuduklarımıza eşlik ederdi. Atay'ın özgün edebi dili ve çok katmanlı anlatımıyla, çoğu büyük yazar gibi yaşarken değeri tam olarak anlaşılamasa da, ölümünün ardından geçen zaman içerisinde gerek akademik açıdan gerekse günümüz edebiyat okurunun ilgisinin artmasıyla, Cumhuriyet sonrası Türk edebiyatı kanonundaki önemi anlaşılmaya ve anlatılmaya başlanmıştır. Öte yandan, eserlerinde işlediği karakterler zaman zaman melankolik çoğu zaman ironik ve bir hayli de şüpheci özellikler gösterirler. Ölümünden sonra yayımlanan günlüğünde ifade ettiği gibi yaşamın içinde bocalarken hayatı ıskalayan roman karakterleri gibi, Atay'da anlaşılamamaktan yakınmakta ve tek çaresinin günlük tutmak olduğunu belirtmektedir:

Selim gibi günlük tutmaya başlayalım bakalım. Sonumuz hayırlı değil herhalde onun gibi. Bu defteri bugün satın aldım. Artık Sevin olmadığına göre ve başka kimseyle konuşmak istemediğime göre, bu defter kaydetsin beni; dert ortağım olsun. "Kimseye söyleyemeden, içimde kaldı, kayboldu" dediğim düşüncelerin, duyguların aynası olsun. Kimse dinlemiyorsa beni - ya da istediğim gibi dinlemiyorsa- günlük tutmaktan başka çare kalmıyor. Canım insanlar! Sonunda bana, bunu da yaptınız. (Atay 6)

Bu alıntıyı göz önünde bulundurursak, Oğuz Atay'ın dert ortağı olarak kimseyi göremediği ve düşüncelerinin, duygularının aynası olacak kişi de olmadığı için günlük tutmaya karar verdiği sonucuna varılır. Atay, anlaşılmak istenmektedir çünkü Sevin -Tutunamayanlar romanını ithaf ettiği kişi- hayatında artık yoktur ve onu anlayacak kimse kalmamıştır. Benzer şekilde, romandaki Selim karakteri de anlaşılamamaktan yorgundur ve bu açıdan Atay ile benzerlik gösterir. Atay'ın bir diğer cümlesinde "sonunun Selim gibi hayırlı olamayabileceğini" vurgulaması, metni bilen okuyucunun aklına Selim'in önce kendine ardından topluma yabancılaşmasını ve sonuç olarak ölümünü akla getirir. Özetle, Atay'da ölümden ve yalnızlıktan korkmaktadır. Günlüğünün ilerleyen bölümlerinde, hastalığının ağırlaştığı, ölüme yaklaştığı sıralarda ölümle hesaplaşmasının devam ettiğini görürüz: "Ölsem artık ya demiştim ya geçen gün. Siz insanlara inanmayın. Şimdi hiç ölmek istemiyorum" (Atay 88). Özetle, Oğuz Atay kendi eseri Tutunamayanlar'da ve hayatında da ölüme karşı dururken aynı zamanda ona dost bir tavır sergilemektedir. Bu ruhani gelgitlerin tezahürlerini, romandaki karakterlerde de gözlemleyebiliriz ve bütün olay örgüsü Atay'ın ve karakterlerinin hayatlarının girift bir şekilde iç içe geçmiş olduğu kurgusu üzerine analiz edilebilir.

Romana adını veren "tutunamayanlar" kelimesinin anlamı üzerine düşünülürse, Oğuz Atay İçin Bir Sempozyum kitabında yayınlanan Suna Ertuğrul'un "Kanundışı: Tutunamayanlar" başlıklı bildirisinde tanımladığı şekliyle anlaşılabilir: "Tutunamayanlar, hiçbir kanun tarafından belirlenemeyen, kimliklerini bir varlık ilkesiyle sağlama alıp, varoluşlarını meşrulaştıramayan, her kanununun dışında, dolayısıyla yersiz ve yurtsuz kalanlardır" (86). Bu tanımlama göz önüne alınırsa, "tutunamama" kavramı bütün sistemin içerisinde var olan kurum, kuruluş, kişi ve grupların uyduğu kural veya kanunlar çerçevesinde yaşayamama, bunun sonucunda da uyumsuzluğun getirdiği bir yalnızlık, soyutlanmışlık hissiyle yaşamak olarak tanımlanabilir. Öncelikle, Selim karakteri de toplumla bağdaşamamış, tutunamamış, Oğuz Atay'ın kendisi gibi ölümle yaşam arasında gidip gelen bir karakterdir. Okuyucu, Selim Işık ile ölümünün ardından eski arkadaşı Turgut Özben aracılığıyla tanışır. Işık, Tutunamayanlar'ın öne çıkan üç ana karakterinden -Selim Işık, Turgut Özben, Olric- biridir. Yazarın anlatısı, Selim Işık'ın ölüm haberiyle ve bunun Turgut üzerinde yarattığı tezahürlerin dışavurumuyla başlar. Çünkü Selim Işık roman boyunca karakter dönüşümlerine tanık olacağımız Turgut Özben'in gençlik zamanlarından beri tanıdığı, güvendiği ve derin bir şekilde bağlandığı arkadaşıdır. Öte yandan, olay örgüsü, Selim ile Turgut'un zaman içerisinde farklı yollara savrulmaları ve birbirlerine yabancılaşmaları üzerinde durur. Bu yabancılaşmaya verilebilecek en yerinde örnek, Turgut'un Neriman ile evliliğinin sonucu yaşamaya başladıkları "küçük burjuva" hayat tarzının Selim'e en başından beri yabancı gelmiş olması ve bunun sonucu Turgut ile uzaklaşmalarıdır. Örneğin Selim, Turgut'un Neriman'ı kendine neden eş olarak seçtiğini sorgular: "Bilinmeyen yüz binlerce kız içinde, üniversite kantininden birini seçtin ve ona okuduğu kitapları sordun ve karşısında oturup susmasını seyrettin" (30). Selim bu sözleriyle Neriman'a alışamadığını anlatır çünkü ona göre Neriman bir konu hakkında fikir belirtmek yerine "susmayı" ve pasif kalmayı tercih eden, Turgut'a uygun entelektüel birikime sahip olmayan bir kadındır. Bunun sonucunda da Selim, kendini Neriman ile Turgut'un evliliğine yabancı olarak görür: "Ben sizi bilmiyorum, seni tanıyorum… Sen evlendin ve oyunu bozdun" diye ona seslenmeye devam eder (30). Turgut'un Selim ile oynadıkları oyunu bozmuş olması, onun oyunu "küçük burjuva yaşantısının" kurallarına göre oynamaya başlamış olması anlamına gelmektedir. Selim, Turgut'un yeni yaşantısını eleştirirken "küçük burjuva adetlerine" alışamadığını belirtir: "Eşyalarınıza alışamadım, yadırgadım onları. Salon-salamanjeyi, deniz gibi büyük ve kauçuk köpüklü yatağı olan karyolayı, aynı takımın yaldızlı gardrobunu ve gene aynı takımın şifonyerini ve gene aynı takımın tuvaletini sevemedim" (31). Özetle, Selim'e göre Turgut'un evliliği de, evliliğinin getirdiği yeni

yaşam şekli de onların arkadaşlığının bitişi ve birbirlerine yabancılaşmalarının önemli bir sebebini oluşturur. Jale Parla'nın Don Kişot'tan Bugüne Roman eserindeki "Takib-i Macera-i Metindir Şiir: Tutunamayanlar" da öne sürdüğü üzere "Turgut Özben'in "öteki beni"i Olric ise, diğer öteki beni'i Selimdir. Selim saf, masum, kırılgan, çekingen ve kendini sözcüklerle ifadeden acizdir… Turgut evlenince kırılır ve ondan uzaklaşır" (220). Selim'in kendini ifadeden aciz olması ve kendisini sadece yazıya dökerek anlatabilmesi, Oğuz Atay'ın Korkuyu Beklerken adlı kısa öykü kitabının son cümlesinde dediği gibi, bizi Selim ile Oğuz Atay'ın benzer şekilde anlaşılmaya ihtiyaçları oldukları noktasına getirir: "Ben buradayım sevgili okuyucum, sen neredesin acaba?" (196). Bu anlaşılamama duygusunun getirdiği yalnızlık, roman boyunca süregelen iç hesaplaşmalar bizi romanın üçüncü temel karakteri Olric'e ulaştırır.

Olric, Turgut Özben'e "efendimiz" diye seslenir ve Selim Işık'ın ölümünden sonraki arayışı süresince onun bulamadığı dostu olur. Jale Parla'nın Don Kişot'tan Bugüne Roman adlı kitabında belirttiği gibi romanın üç önemli karakteri Olric, Turgut ve Selim birbirinin parçasıdırlar: "… Olric Turgut Özben'in sürekli devinen iç metni, iç monoloğu, iç sesidir" (224). Turgut'un eşi Nermin'in evin içinde sessiz kaldığı ona yoldaş olamadığı zamanlarda, Olric bu boşluğu doldurmak için sahneye girer. Parla'nın da belirttiği gibi "Nermin'le Turgut arasında rutin bir sessizlik" vardır ve bu sessizliğin içinde "gürültü yoktur… ama insanda yoktur" (214). Selim'in daha ilişkilerinin başlarındayken Turgut ile Neriman arasındaki sağlıksız iletişimin önceden farkına varması gibi, evliliklerinin devamında da süregelen bu "rutin sessizlik" ve "insansızlık" bize Olric'in varlığını doğurur. Çünkü artık Turgut Özben'i anlayacak bir Selim Işık yoktur ve Turgut, Selim'den artakalan boşluğu Olric ile doldurmaya çalışmaktadır. Parla'nın ifade ettiği gibi Turgut'un yalnızlığı Olric'le anlam kazanacaktır: "Romandaki topluma, bireye yaşamama tutunamama hissi ve bunun sonucu oluşan yalnızlığı Parla'ya göre "yalnızlığı tanımlama çabasıdır" ve bu "yalnızlık, ancak Olric'le baş başa kalındığında tanımlanabilir hale gelecektir" (214). Olric ise romanın ilerleyen bölümlerinin birinde, genelev sahnesinde ortaya çıkar ve roman bitene kadar da bir daha Turgut'un benliğinden ayrılmaz.

Olric ile gerçekleşen Turgut'un "özbenliğinin" bölünüşü, roman boyunca gördüğümüz Turgut'un "küçük burjuva adetlerinden" uzaklaşması ve Selim'in daha yaşarken reddettiği bu şekilde yaşanacak bir hayatı reddetmesi, bizi Meltem Gürle'nin Ölülerle Konuşmak Shakespeare'den Joyce'a Tutunamayanlar'da Edebi Miras Meselesi kitabının "Ölülerle Konuşanlar: Joyce ve Atay" başlıklı altıncı bölümünde belirttiği "sahicilik" sorunsalına ulaştırır. Gürle'ye göre Selim'in ölümünden sonra Turgut "hayata" dahil olmaz. Çünkü hayatın içinde yaşanacak herhangi bir tecrübe Turgut için sahiciliğini yitirmiştir. Selim'in ölümüyle hayatında açılan boşluğun çözümünün nasıl bulunabileceğini sorgular: "Nasıl bu duruma geldik Selim? … Aramızdaki boşluğu nasıl doldurmalıyım? Sen olmadan seni nasıl öğrenmeliyim? … Öyle durma hiç konuşmadan. Ağır bir söz söyle, utandır beni!" (72). Selim'e seslendiği bu cümlelerde Turgut'un Selim'in ölümünün yarattığı boşlukla yüzleşmekte zorluk çektiği ve bir şekilde onu kurtarması için Selim'den yardım talep ettiğini görürüz. Öte yandan Turgut, Selim'den istediği yardımı yine kendi yarattığı bir hayali varlık olan Olric üzerinden gerçekleştirebilmektedir. Yunus Balcı'nın "Oğuz Atay'ın Romanlarında Kahramanlar" adlı makalesinde de belirttiği gibi Turgut Özben, "özbenliğini" bulabilmek ve Selim'in ölümünün yarattığı boşlukla yüzleşebilmek için Olric'e ihtiyaç duymaktadır:

Bu iç hayatta yine kendisinin yaratmış olduğu iç kişiliği Olric ona arkadaşlık etmeye başlar. Olric'le aralarında geçen diyaloglarında sık sık kendisini ve geçmiş hayatını; ailesini, iş arkadaşlarını, aile

dostlarını eleştirir. Artık Selim onun yol göstericisi olmuştur. Turgut Selim'i yüceltir ve idealleştirir. (Balcı 45)

Turgut Özben'in Selim'in ölümüyle başlayan değişim sürecinde "küçük burjuva hayatından" uzaklaşıp Selim'in izlediği yolları izlerken, toplumda Selim gibi "tutunamamayı", "öteki olmayı" deneyimlemeye başlar. Selim'in ölümüne karşı ilk zamanlarda yaşadığı derin travma ve yas süreci ilk olarak onun ölüme karşı bir duruş sergilemesine yol açarken, olay örgüsü içerisinde, Turgut'un evliliği ile sekteye uğramış olan dostlukları ölümün birleştiriciliğinde tekrar ortaya çıkar. Özetle, Turgut ölüme karşı duruşunu sergilerken, yakın dostunun fiziki olarak ölümü, onun zihnen ve manevi yönden Selim'e yaklaşmasına hatta daha da ileri giderek "Selimleşmesine" sebep olur. Buradan çıkarabilecek sonuç, ölümün kitabın olay örgüsünü başlatması gibi, Selim ile Turgut arasında dostluğu da tekrar başlatırken, Turgut'un topluma karşı duruşunu sağlamlaştıran bir faktör olarak ortaya çıkışına da sebep olur. Çünkü "ölüm" yokoluşu meydana getiren romanın ana temalarından birini oluştururken, metnin kendisini ve Turgut Özben'in "özbenliğini" de yeniden oluşturmasına yol açıyor. Ek olarak, Meltem Gürle'nin de kitabının "Oluşum Romanı ve Tutunamayanlar" başlıklı dördüncü bölümünde belirttiği gibi ölümün varlığı ve aşılabilmesi; Turgut, Selim hatta Olric için varoluşun temelini oluşturuyor, sonuç olarak da Selim fiziki olarak ölüp, Turgut'un "Selimleşme" sürecinde tekrar dirilirken, Turgut kendini sembolik olarak öldürerek toplumsal kimliğinden sıyrılabiliyor, bu da sadece "tutunamayan" olmakla mümkün olabiliyor:

Selim'in söylemi, Turgut'un varoluşunun sınırlarını belirler ve bunun sınırının aşılabileceği olasılığı da romanın en önemli dinamiğini oluşturur. Turgut'un derdi tam olarak budur. Kendi sınırlarının dışına çıkıp Selim'in (ve onun kişiliğinde ölümün) sırrına vakıf olmak ister. (Romanın sonunda bu bir anlamda gerçekleşecek; toplumsal bir varlık olarak Turgut'un sembolik ölümü de, Selimleşip "ötekileşmesi"de mümkün olacaktır.) (Gürle 181)

Bibliyografya

Atay, O. (1992). Günlük ve eylembilim. İstanbul: İletişim Yayınları.

—. (2016). Korkuyu beklerken. İstanbul: İletişim Yayınları.

—. (2010). Tutunamayanlar. İstanbul: İletişim Yayınları.

Balcı, Y. (2014). "Oğuz Atay'ın romanlarında kahramanlar". Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 16, 39-53.

Ertuğrul, S. (2009). "Kanundışı: Tutunamayanlar." Oğuz Atay için: bir sempozyum. İnci, H. ve Türker, E.(Ed.)İstanbul: İletişim Yayınları, 79-89.

Gürle, M. (2016). Ölülerle konuşmak Shakespeare'den Joyce'a Tutunamayanlar'da edebi miras meselesi. (Ü. Küçükislamoğlu, çev.). İstanbul: İletişim Yayınları.

Parla, J. (2012). "Takib-i macera-i metindir şiir: Tutunamayanlar." Don Kişot'tan bugüne roman. İstanbul: İletişim Yayınları, 204-25.

KARAÇAY-MALKAR TÜRKÇESİ İLE TÜRKİYE TÜRKÇESİ ARASINDAKİSESÇE KISMÎ BENZEYEN YANILTICI KELİMELER

Adilhan ADİLOĞLU[1]

Akdeniz Üniversitesi

Öz

Türk dili geçmişten günümüze kadar çeşitli dilbilimsel nedenlerle birlikte bazı tarihî ve siyasi sebeplerle farklı lehçelere ayrılmıştır. Bu lehçelerden bazıları kelime hazinesi bakımından büyük oranda birbirleriyle benzerlik gösterirken, bazıları da farklılıklar göstermektedir. Karaçay-Malkar Türkçesi ve Türkiye Türkçesi arasında anlam ve ses değişmelerine uğramış Türkçe ve alıntı sesçe kısmî benzer yanıltıcı kelimeler bulunmaktadır. Bu çalışmada "anlam" bakımından değil de, "ses" ya da "söyleniş" bakımından birebir aynı olmayan, yani sesçe kısmî benzer fakat anlamca farklı olan yanıltıcı kelimeler ele alınacaktır. Karaçay-Malkar Türkçesi ile Türkiye Türkçesi arasındaki birbirine sesçe kısmî benzer yanıltıcı kelimeler tespit edilecek ve bunların ses değişiklikleri ve anlam farklarına dikkat çekilecektir.

Anahtar Kelimeler: Yanıltıcı Kelimeler, Karaçay-Malkar Türkçesi, Türkiye Türkçesi.

THE PARTIAL SIMILAR PHONEME FALSE EQUIVALENCE WORDS BETWEEN KARACHAY-MALKAR TURKISH AND TURKEY TURKISH

Abstract

The Turkish language has been divided into different dialects because of some historical and political reasons as well as various language-internal reasons from past to present. Although some dialects match up substantially with each other in terms of vocabulary, other dialects match up slightly. There are the partial similar phoneme false equivalence words which have gone through semantic and phonological modification in between Karachay-Malkar Turkish and Turkey Turkish. In this study will be analyzed the partial similar phoneme and different in meaning words, which are phonetic or utterance, not the semantic. Also, it will be focused on the partial similar phoneme false equivalence words in vocabularies of between Karachay-Malkar Turkish and Turkey Turkish, the partial similar phoneme false equivalence words will be identified and has been focused on meaning differences.

KEYWORDS: False equivalence words, Karachay-Malkar Turkish, Turkey Turkish.

1. Giriş

Çalışmamızın giriş bölümünde, bazı kavram, tanım ve terimlerden kısaca bahsetmemizin faydalı olacağını kanaatindeyim. Öncelikle, bildirimizin başlığında da yer alan "yanıltıcı kelime" terimini açıklamak istiyorum. Bu adlandırma, İngilizce "false friend" ve "false equivalence" terimlerine karşılık kullanılmıştır. Bu İngilizce terimler, Türkiye'de farklı araştırmacılar tarafından "yanlış eşdeğer", "hatalı eşdeğer", "sahte eşdeğer", "sahte karşılık", "sözde denkteş", "aldatıcı kelime" gibi pek çok farklı

[1] Dr. Öğr. Üyesi, Akdeniz Üniversitesi, adilhanadiloglu@akdeniz.edu.tr | adilhanadiloglu@hotmail.com

adlandırmalarla karşılanmış ve nihayetinde de "yalancı eşdeğer" adlandırmasıyla son bularak, en fazla kabul gören ve en yaygın şekilde kullanılan karşılık olmuştur. Ben de bir başka bildirimde bu terimi kullanmış (Adiloğlu, 2017), fakat bilhassa "yalancı" kelimesinden ötürü dinleyicilerden oldukça fazla tepki ve eleştiri almıştım. Bu sebeple de bu bildirimde "yalancı" kelimesi yerine "yanıltıcı" kelimesini kullanmayı tercih etmiş bulunmaktayım.

Türk lehçeleri bağlamında "eşdeğer" ve "eşdeğer olmayan" kavramlarına gelecek olursak; kaynak lehçedeki bir kelimenin kavram alanı ile hedef lehçedeki bir kelimenin kavram alanı tam veya kabul edilebilir bir şekilde örtüşüyorsa söz konusu o kelime eşdeğer bir kelimedir. Bu da kaynak lehçedeki o kelimenin bütünüyle, yani ses, temel anlam, çağrışım ve metin içerisindeki uygunluğu bakımından hedef lehçede bir eşdeğerinin olmasıyla mümkündür (Uğurlu, 2007:1864-1865). Eşdeğer olmayan, yani yaygın kullanımıyla "yalancı" eşdeğer ya da bizim şimdi kullanacağımız üzere "yanıltıcı" eşdeğer terimiyle ise, kaynak ve hedef lehçedeki bir kelimenin söyleniş ve yazılışları aynı, anlamının ise farklı olması durumu ifade edilmektedir. Yani iki ayrı lehçede mevcut olan eş sesli veya sesteş bir kelimenin, bu iki ayrı lehçede farklı anlamları karşılaması durumudur (Resulov, 1995:916; Yusuf, 2007:2083).

Bu tür kelimeler anlam farklılığı bakımından "tam" ve "kısmî" olmak üzere iki ana grupta incelenmektedir. Birinci gruptakiler, kaynak lehçe ile hedef lehçe arasında anlam ya da kavram alanı bakımından hiç örtüşmeyen kelimelerdir. İkinci gruptakiler ise anlamları kısmî oranda örtüşen, yani kavram alanları bazı durumlarda aynı, bazı durumlarda farklı olan kelimelerdir (Karadoğan, 2004, 1597-1600).

Bizim bu bildiride ele alacağımız yanıltıcı kelimeler ise, yukarıda bahsedilen kavram ve tanımlarla da bağlantılı ama biraz da farklı olarak Karaçay-Malkar Türkçesi ile Türkiye Türkçesi arasındaki birebir eş sesli olmayan, yani söylenişi ve yazılışı birebir aynı olmayıp birbirine benzeyen veya yakın duran, anlam bakımından ise tam veya kısmî şekilde örtüşmeyen kelimelerdir. Bu sebeple bu bildiri bir bakımdan, geçen yıl katıldığım bir kurultayda sunmuş olduğum "Karaçay-Malkar Türkçesi ile Türkiye Türkçesi Arasındaki Yalancı Eşdeğer Kelimeler" başlıklı bildirinin devamı ve onu tamamlar niteliktedir.

Adı geçen önceki bildirimde yer alan kelimeler birebir eş sesli, yani söylenişi ve yazılışı aynı, fakat anlamca birbirinden farklı olan kelimelerden oluşmaktaydı. Mesela; us (TT. 'akıl', KM. 'kapris, inat' < ET. us), uslu (TT. 'akıllı, edepli, uysal', KM. 'kaprisli, inatçı, dik kafalı, asi' < ET. us), av (TT. 'bir hayvanı vurma veya yakalama' < ET. ab, KM. 'ağ, file, örtü' < ET. aġ), avla- (TT. 'bir avı diri veya ölü ele geçirmek' < ET. ab, KM. 'kaplamak, örtmek' < ET. aġ), avlu (TT. 'evin bahçesi, duvarla çevrili alan' < Rum. avlu, KM. 'kaplamak, örtmek' < ET. aġ), ahır (TT. 'evcil büyük baş hayvanların barınağı' < Far. āhūr, KM. 'son, nihayet' < Ar. āhir), sadak (TT. 'okluk, ok kılıfı', KM. 'ok' < Moğ. saġadaġ), vb. kelimeler iki lehçe arasında çeşitli dilbilimsel olaylar neticesinde teşekkül etmiş olan birebir eş sesli fakat anlamca birbirinden tamamen farklı kelimelerdir. Adı geçen bildiride bu şekilde teşekkül etmiş 673 kelime sunulmuştur (Adiloğlu, 2017).

Bu çalışmamızda ise birebir eş sesli olmayan, "kısmî eş sesli" şeklinde adlandırabileceğimiz, büyük çoğunluğu tarihî ses değişmelerinden kaynaklanan yanıltıcı kelimeler üzerinde durulmuştur. Meselâ; TT. 'yalan' (doğru olmayan, gerçeğe uymayan söz < ET. yalġan) - KM. 'calan' (yalın, çıplak < ET. yalañ), TT. 'dur-' (hareketsiz durumda olmak < ET. tur-) - KM. 'tur-' (ayağa kalkmak, doğrulmak, hareket etmek < ET. tur-), TT. 'gör-' (görmek < ET. kör-) - KM. 'kör-' (denemek < ET. kör-), vb. kelimeler, tarihî ses değişmelerinden kaynaklanan ve iki lehçe arasında bilhassa kelime başında teşekkül etmiş y ~ c, d ~ t, g ~ k, vb. düzenli ses denkliklerinden hareketle eşdeğer olduğu zannedilen ancak anlamca tam veya kısmî olarak birbiriyle örtüşmeyen kelimelerdir.

Türkiye Türkçesi ile diğer lehçeler arasında teşekkül eden birebir eş sesli yanıltıcı kelimeler üzerine yapılmış pek çok çalışma mevcuttur. Bu çalışmaların hemen hepsinde sesçe birebir aynı olmayan, kısmî eş sesli yanıltıcı kelimeler de dâhil edilmiştir. Bizim bu tür kelimeleri ayrı bir çalışma halinde hazırlamamızın sebebi ise ilk olarak hem birebir eş sesli yanıltıcı kelimelere göre söyleniş ve yazılışlarında farklılık olduğu için ve hem de teşekkül noktasında bazı farklılıklar olduğu için bu tür kelimelerin ayrı bir kategoride tasnif edilmesi gerektiğini düşünmüş olmamızdandır. İkinci olarak, yukarıda da bahsedildiği üzere 673 adet birebir eş sesli yanıltıcı kelimenin yer aldığı adı geçen çalışmamız yaklaşık elli sayfadan oluşmaktaydı. Bu bildiride yer alan kısmî eş sesli yanıltıcı kelimelerin sayısı da 450 adet olup, çalışma yaklaşık kırk sayfadan oluşmaktadır. Yani her iki kategorideki kelimeleri tek bir bildiride toplayıp, çalışmanın hacminin gereğinden fazla olmaması için kısmî eş sesli yanıltıcı kelimeleri ayrı bir çalışmayla sunmayı düşündük.

2. Kısmî Eş Sesli Yanıltıcı Kelimelerin Teşekkülü

2.1. Kuzey-Batı (Kıpçak) lehçe grubuna giren Karaçay-Malkar Türkçesi ile Güney-Batı (Oğuz) lehçe grubuna giren Türkiye Türkçesi arasında tespit edilen kısmî eş sesli yanıltıcı kelimelerin büyük bir kısmının, her iki lehçenin de aynı kaynaktan gelen, yani Türkçe veya Eski Türkçe kökenli diyebileceğimiz kelimelerin, tarihî ses değişmeleri neticesinde, iki lehçe arasında teşekkül eden düzenli ses denkliklerinden hareketle eşdeğer olduğu zannedilen ancak aslında anlamca tam veya kısmî olarak birbiriyle örtüşmeyen kelimeler olduğu görülmektedir.

Meselâ, Eski Türkçede kelime başındaki /y/ sesi, Türkiye Türkçesinde korunmuş iken, Karaçay-Malkar Türkçesinde bu ses düzenli olarak /c/ sesine dönüşmüştür. Yani günümüzde iki lehçe arasında teşekkül eden y ~ c ses denkliğine bağlı olarak pek çok eşdeğer kelime mevcuttur: yılan ~ cılan, yol ~ col, yiğit ~ cigit, yapağı ~ cabağı, yaka ~ cağa, yamçı ~ camçı, yan ~ can, yanşak ~ canşak, yapı ~ capı, yar ~ car, yara ~ cara, yarım ~ carım, yarma ~ carma, yastık ~ castık, yayık ~ cayık, yazık ~ cazık, yem ~ cem, yer ~ cer, yıl ~ cıl, yırtık ~ cırtık, yumuşak ~ cumuşak, yük ~ cük, yürek ~ cürek, yüzük ~ cüzük, vb. Anlaşıldığı üzere, Türkiye Türkçesinde /y/ ünsüzüyle söylenen pek çok kelime Karaçay-Malkar Türkçesinde /c/ ünsüzüyle söylenmektedir ve bu kelimelerin hepsi de anlamca tam eşdeğer kelimelerdir.

İşte bu kelime başındaki y ~ c ses denkliğinden hareketle bazı kelimelerin eşdeğer olduğu sanılarak yanıltıcı olabileceği de görülmektedir. Yani Türkiye Türkçesinde /y/ sesiyle başlayan her kelimenin, Karaçay-Malkar Türkçesinde de aynı şekilde /c/ sesiyle başlayan kelimelerle eşdeğer olduğu sanılarak yanılgıya düşülmektedir. Birkaç örnek vermek gerekirse: TT. yakın (az bir ara ile ayrılmış olan, uzak karşıtı - KM. cagın (savunma, müdafaa), TT. yalan (doğru olmayan, gerçeğe uymayan söz - KM. calan (yalın, çıplak), TT. yargıç (adaleti gerçekleştirmekle görevli kimse, hâkim) - KM. cargıç (yarma aleti), TT. yarı (bir bütünü oluşturan iki eşit parçadan her biri, yarım - KM. carı (taraf, yön), TT. yarık (yarılarak açılmış yer) - KM. carık (ışık, aydınlık), TT. yasak (bir işin yapılmasına karşı olan yasal veya yasa dışı engel) - KM. casak (vergi, haraç), TT. yavuz (güçlü, çetin, gürbüz) - KM. cavuz (çok, bir hayli, oldukça), TT. yay (ok atmaya yarayan alet) - KM. cay (yaz mevsimi), TT. yaya (yürüyerek giden kimse) - KM. caya (yay, ok atmak için kullanılan alet), TT. yeğen (kardeş, amca, hala, dayı veya teyzenin çocuğu) - KM. cegen (hasır), TT. yön (taraf) - KM. cön (diyaframı), TT. yuva (barınak, ev) - KM. cuva (mantar), vb.

Aynı durum, Türkiye Türkçesi ile Karaçay-Malkar Türkçesi arasındaki kelime başındaki d ~ t, g ~ k ses denklikleri için de geçerlidir. Eski Türkçede kelime başındaki /t/ ve /k/ ünsüzleri Karaçay-Malkar Türkçesinde korunmuşken, Türkiye Türkçesinde /d/ ve /g/ seslerine dönüşmüştür. Başka bir ifadeyle, günümüzde Türkiye Türkçesinde /d/ ve /g/ ünsüzleriyle başlayan pek çok kelime Karaçay-Malkar Türkçesinde /t/ ve /k/ ünsüzleriyle söylenmektedir ve yine bunların hepsi de tam eşdeğer kelimelerdir: dalak ~ talak, damak ~ tamak, damga ~ tamga, dana ~ tana, dar ~ tar, darı ~ tarı, darlık ~ tarlık, deli ~

teli, demir ~ temir, deri ~ teri, diri ~ tiri; geç ~ keç, gece ~ keçe, geçim ~ keçim, gelin ~ kelin, gerek ~ kerek, geri ~ keri, giyim ~ kiyim, göl ~ köl, göz ~ köz, güç ~ küç, gündüz ~ kündüz, vb.

Aynı şekilde, yukarıda bahsedilen kelime başındaki d ~ t, g ~ k ses denkliklerinden hareketle pek çok kelimenin de yanıltıcı olduğu görülmektedir: TT. dal (ağacın gövdesinden ayrılan kollardan her biri) - KM. tal (söğüt ağacı), TT. dayak (dövme işi) - KM. tayak (değnek) - TT. deşik (deşilmiş olan) - KM. teşik (delik), TT. dinç (gücü ve sağlık durumu yerinde) - KM. tınç (rahat, sakin, uysal), TT. dışkı (büyük abdest) - KM. tışhı (dıştaki, dışarıya ait), TT. dikim (dikiş dikme işi) - KM. tigim (ikram, hediye), TT. dilci (dille ilgili araştırmalar yapan kimse) - KM. tilçi (muhbir, iftiracı, dedikoducu), TT. dişlik (dişleri koruyucu alet) - KM. tişlik (şiş kebap), TT. dizgin (gemin uçlarına bağlanarak hayvanı yöneltmeye yarayan kayış) - KM. tizgin (mısra, dize); TT. gelişim (gelişme, ilerleme, inkişaf) - KM. kelişim (antlaşma, anlaşma, uzlaşma), TT. giriş (bir yapıda içeri geçilen yer) - KM. kiriş (sarp, yalçın, sağlam), TT. göçer (göçebe) - KM. köçer (dingil), TT. günlük (her gün yapılan, günce) - KM. künlük (şemsiye), TT. güreş (belli kuralları olan spor türü) - KM. küreş (uğraş, mücadele), vb.

Yukarıda örnek olarak verilen türde teşekkül eden bu tür yanıltıcı kelimelerin, iki farklı şekilde oluştuğunu görmekteyiz. Bunlardan birincisinde, Eski Türkçe devrinde ses ve anlam bakımından birbirinden farklı kelimeler zaman içerisinde bazı düzenli veya düzensiz ses değişmelerine uğrayarak lehçelerde yanıltıcı eş değer kelimeler oluşturmuşlardır. Meselâ Eski Türkçede ses ve anlam bakımından farklı "yalġan" (yalan) ve "yalañ" (yalın, çıplak) kelimeleri, Türkiye Türkçesinde ve Karaçay-Malkar Türkçelerinde, ses değişmeleri neticesinde "yalan" ve "calan" şeklini almışlardır.

İkincisinde eskiden aynı veya yakın anlamda kullanılan bir kelime zaman içerisinde lehçelerin birinde ses ve anlam bakımından kendisini muhafaza ederken; diğerinde ise bazı ses değişikliklerine uğramış ve asıl anlamını kaybetmiş, yeni veya farklı bir anlamı ifade eder hale gelmiş ya da her iki lehçede de farklı anlamları karşılar olmuştur. Meselâ, Eski Türkçede "elbise, giysi, giyecek" anlamında kullanılan "ton" kelimesi, Türkiye Türkçesinde kelime başında t > d ses değişmesiyle "don" şeklini almış, ağızlarda genelde "elbise, kılık kıyafet", özelde "belden aşağı giyilen kısa iç giysi, külot" anlamlarında kullanılır olmuştur. Karaçay-Malkar Türkçesinde ise bu kelime Eski Türkçede olduğu gibi, kelime başındaki /t/ ünsüzünü koruyarak "ton" şeklinde söylenmekte fakat genelde "kışlık kalın elbise", özelde "kalın tüylü kürk, manto" anlamlarını karşılamaktadır.

2.2. Yine iki lehçe arasında kısmî eş sesli yanıltıcı kelimeleri teşekkül ettiren sebeplerden bir diğeri de yabancı dillerden girmiş olan alıntı kelimelerdir. Bunların da bir kısmı aynı şekilde iki lehçe arasında tarihî ses değişmelerinden kaynaklanan ses denkliklerinden hareketle bazı kelimelerin eşdeğer olduğu sanılarak yanıltıcı oldukları görülmektedir. Yani yabancı dilden girmiş alıntı bir kelime lehçelerden birinde aslî ses ve anlamını muhafaza ederek veya lehçenin fonetik kaideleri doğrultusuna ses değişimine uğrayarak diğer lehçedeki kısmî eş sesli Türkçe kökenli bir kelimeyle yanıltıcı eşdeğerlik oluşturabilmektedir. Öte yandan bir kısmının da tamamen tesadüfi bir benzerlikle yanıltıcı kelimeler oluşturdukları görülmektedir. Meselâ: TT. yek (bir, tek < Far. yek) - KM. cek (şeytan, iblis < ET. yek), TT. burç (kale duvarındaki çıkıntı < Ar. burc) - KM. purç (karabiber < ET. burç), TT. bakır (kızıl renkli element < ET. bakır) - KM. pakır (fakir < Ar. fakīr), TT. basık (basılmış, yassılaşmış, yüksek olmayan, alçak < ET. bas-) - KM. pasık (fasık, ahlâksız < Ar. fāsik), TT. tövbe (bir günah veya suçtan pişman olarak bir daha yapmamaya karar verme < Ar. tevbe) - KM. töbe (tepe, yığın, küme < ET. töpü), TT. kayısı (bir ağaç türü ve onun meyvesi < Far. kaysı) - KM. kaysı (hangi, hangisi < ET. kanyu), vb.

Bunun dışında, her iki lehçeye aynı veya farklı iki yabancı dilden girmiş olan ve lehçelerin fonetik kaideleri doğrultusunda ses değişmelerine uğrayarak kısmî eş sesli haline gelmiş alıntı kelimelerin farklı anlamda fakat tesadüfen benzer ses yapısı içinde buluşmaları da yanıltıcı eşdeğerliği oluşturan sebeplerden biridir. Meselâ: TT. alamet (belirti, işaret, iz, nişan < Ar. 'alāmet) - KM. alamat

(mükemmel, muhteşem < Ar. ‘alāmet), TT. avane (yardakçı, yardımcı < Ar. ‘avene) - KM. avana (gölge, siluet, karanlık < Ar. ‘avene), TT. avare (işsiz güçsüz, başıboş, aylak < Far. āvāre) - KM. avara (telaş, endişe, huzursuzluk; zayıf, güçsüz, muhtaç < Far. āvāre), TT. balgam (ağızdan dışarı atılan sümüksü madde < Ar. balgam) - KM. balham (merhem < Ar. merhem), TT. elif (arap alfabesinin ilk harfinin adı < Ar. elif) - KM. elib (harf; dildeki bir sesi gösteren ve alfabeyi oluşturan işaretlerden her biri (< Ar. elif). TT. kâğıtçı (kâğıt imal eden veya satan kimse < Far. kāġad) - KM. kağıtçı (kâtip, sekreter, yazıcı < Far. kāġad), TT. türbe (genellikle ünlü bir kimse için yaptırılan ve içinde o kimsenin mezarı bulunan yapı < Ar. turbe) - KM. türme (hapishane < Ar. turbe), vb.

3. Tespit Edilen Kısmî Eş Sesli Yanıltıcı Eşdeğer Kelimeler

Bu çalışmamızda, Karaçay-Malkar Türkçesi ile Türkiye Türkçesi arasında tespit edilen 450 adet kısmî eş sesli yanıltıcı eşdeğer kelime yer almaktadır.

Tespit edilen kelimeler kaynak veya kökenlerine göre kategorize edilmemiştir. Yani köken bakımından Türkçe veya herhangi bir yabancı dilden olup olmamalarına göre bir tasnif söz konusu değildir. Zaten bu çalışmanın amacı da bu kelimelerin etimolojik tahlilini yapmak değildir. Bununla birlikte tespit edilebildiğimiz kadarını, Türkçe kelimelerin Eski Türkçedeki şekilleri ile alıntı kelimelerin hangi yabancı dillerden girmiş oldukları ayrıca parantez içerisinde verdik. Bu kelimeler öncelikle tür bakımından “isimler” ve “fiiller” şeklinde iki ana gruba ayrılmış; her iki ana grup da kendi içerisinde anlamca hiç örtüşmeyenler “tam”, temel ya da yan anlamlardan birisiyle örtüşenler de “kısmî” şeklinde tasnif edilmiştir. Anlamca kısmî örtüşenlerin altı çizgili olarak gösterilmiştir.

Karaçay-Malkar Türkçesi ile Türkiye Türkçesi arasındaki kısmî eş sesli yanıltıcı kelimelerin tespit edilmesinde sırasıyla; S. Goçiyayeva (Гочияева, 1989), J. Guzeyev (Гузеев, 1988; Гузеланы, 1996; 2002; 2005), Y. Nevruz (Nevruz, 1991), U. Tavkul (Tavkul, 2000), E. Siemieniec-Golaś (Siemieniec-Golaś, 2000), A. Tietze (Tietze, 2002; 2009), T. Gülensoy (Gülensoy, 2007) adlı yazarların eserleri ile Türkçe Sözlük (Türk Dil Kurumu, 2011) ve Türk Dil Kurumunun internet sayfasındaki Güncel Türkçe Sözlük (GTS) adlı kaynaklardan faydalanılmıştır. Ayrıca, tespit edilen kelimelerin kökenleriyle ilgili olarak yukarıda belirtilen kaynaklara ilaveten H.M.İ. Hacilayev (Хаджилаев, 1970), A. Caferoğlu, (Caferoğlu, 1968), A. Von Gabain (Gabain, 1988), M. Ergin (Ergin, 2011) ve F. Lessing (Lessing, 2003) adlı yazarların eserlerine başvurulmuştur.

3.1. İsimler

3.1.1. Kısmî Eş Sesli ve Anlamca Tam Örtüşmeyen Yanıltıcı İsimler

Abadanlık (KM): 1. Büyüklük, irilik. (< Far. ābādān ~ āvādān >).

Avadanlık (TT): 1. Bir aracı onarmak için kullanılan alet takımı. (< Far. ābādān ~ āvādān).

Acayıp (KM): 1. Düğün ve şölende eğlenceyi yöneten kişi. (< ?).

Acayip (TT): 1. Olağana aykırı, garip, yadırganan. (< Ar. ‘acā’ib >). 2. Şaşma anlatan bir söz.

Afendi ~ **Apendi** (KM): 1. Din adamı, hoca, imam, molla. (< Osm. T. Efendi < Rum. efendi).

Efendi (TT): 1. Günümüzde bey unvanından farklı olarak özel adlardan sonra kullanılan ikinci derecede bir unvan. (< Rum. efendi >). 2. Buyruğu yürüyen, sözü geçen kimse. 3. Koca. 4. Hizmetlilere seslenilirken kullanılan bir söz. 5. Erkekler için kullanılan bir seslenme sözü. 6. Görgülü, nazik, kibar. 7. Eğitim görmüş kişiler için özel adlardan sonra kullanılan unvan.

Afendilik ~ **Apendilik** (KM): 1. Din adamlığı, imamlık. (< Osm. T. efendi < Rum. efendi).

Efendilik (TT): 1. Efendiye yakışır özellik, efendice davranış. (< Rum. efendi).

Ahtiyar (KM): 1. Keçe, aba, kepenek. (< ?).

İhtiyar (TT): 1. Yaşlı, kocamış olan, genç karşıtı. (< Ar. ihtiyār).

Akgıl (KM): 1. Tereddüt, şüphe. (< ?).

Akıl (TT): 1. Düşünme, anlama ve kavrama gücü, us. (< Ar. ‘akl >). 2. Öğüt, salık verilen yol.

Akgıllı (KM): 1. Tereddütlü, şüpheli. (< ?).

Akıllı (TT): 1. Gerçeği iyi gören ve ona göre davranan, akil. (< Ar. ‘akl).

Alamat (KM): 1. Mükemmel, muhteşem. (< Ar. ‘alāmet).

Alamet (TT): 1. Belirti, işaret, iz, nişan. (< Ar. ‘alāmet).

Alğın (KM): 1. Önce, evvela. (< ET. al ‘ön, karşı’).

Algın (TT): 1. Cılız, zayıf, hastalıklı. (< ? >). 2. Birine gönül vermiş, tutkun, vurgun.

Alğış (KM): 1. İyi dilek, iyi temenni. (< ET. alkış >). 2. Dua.

Alkış (TT): 1. Bir şeyin beğenildiğini anlatmak için el çırpma. (< ET. alkış).

Alıññan (KM): 1. Deli, çılgın, çıldırmış. (< ET. alın-).

Alıngan (TT): 1. Çabuk gücenen, kırılan. (< ET. alın-).

Añılam (KM): 1. Kavrayış, anlayış. (< ET. añla-).

Anlam (TT): 1. Bir kelimeden, bir sözden, bir davranış veya olgudan anlaşılan şey, bunların hatırlattığı düşünce veya nesne, mana, meal. (< ET. añla- >). 2. Bir önermenin, bir tasarının, bir düşüncenin veya eserin anlatmak istediği şey.

Añılamsız (KM): 1. Düşüncesiz, anlayışsız, kavrayışı kıt, zeki olmayan. (< ET. añla-).

Anlamsız (TT): 1. Anlamı olmayan, manasız, beyhude, boş. (< ET. añla-).

Ardış (KM): 1. Çatıyı kaplayan ince uzun tahtalar. (< ET. artuç).

Ardıç (TT): 1. Yuvarlak karayemişleri ilaç olarak kullanılan bir ağaççık. (< ET. artuç).

Atım (KM): 1. Tutam. (< ET. at- >). 2. Menzil.

Adım (TT): 1. Yürümek için yapılan ayak atışlarının her biri. (< ET. at-).

Avan (KM): 1. Alay, istihza. (< ?).

Avam (TT). 1. Alt tabaka, havas karşıtı. (< Ar. ‘avām).

Avana (KM). 1. Gölge, siluet, karanlık. (< Ar. ‘avane).

Avane (TT): 1. Yardakçı. (< Ar. ‘avane >). 2. Yardımcı.

Avara (KM): 1. Telaş, endişe. (< Far. āvāre >). 2. Huzursuzluk, kaygı. 3. Zayıf, güçsüz, muhtaç.

Avare (TT): 1. İşsiz güçsüz, başıboş, aylak. (< Far. āvāre).

Avaralık (KM): 1. Zayıflık, düşkünlük, güçsüzlük. (< Far. āvāre).

Avarelik (TT): 1. İşsizlik, başıboşluk, aylaklık. (< Far. āvāre).

Avul (KM): 1. Köy, kasaba. (< ET. ağıl).

Ağıl (TT): 1. Evcil küçükbaş hayvanların barındığı çit veya duvarla çevrili yer. (< ET. ağıl).

Avuş (KM): 1. Geçit, dağ geçidi. (< ET. aġ-).

Avuç (TT): 1. Elin parmak uçlarıyla bilek arasındaki iç bölümü, apaz, hapaz, koşam. (< ET. adut).

Balas (KM): 1. Kuru ot yığınlarını yamaçtan indirmek için ince ağaç dalları. (< Os. belas).

Palas (TT): 1. Lüks otel. (< Fr. palace >). 2. Gösterişli yapı, saray.

Balham (KM): 1. Merhem. (< Ar. merhem).

Balgam (TT): 1. Ağızdan dışarı atılan sümüksü madde. (< Ar. balgam).

Barlak (KM): 1. İşlenmeye elverişsiz çorak arazi. (< ?).

Parlak (TT): 1. Parlayan, ışıldayan. (< ET. *parla- >). 2. Temiz ve ışıklı.

Basta (KM): 1. Lapa, püre. (< ?).

Pasta (TT): 1. Fırında pişirilerek hazırlanmış bir tür hamur tatlısı. (< İt. Pasta).

Batan (KM) 1. Ot, saman, zahire yığını. (< ?).

Vatan (TT). 1. Yurt. (< Ar. vatan).

Bavursak (KM): 1. Küçük hamur parçalarından yapılan yemek. (< ?).

Bağırsak (TT): 1. Sindirim organının mideden anüse kadar olan bölümü. (< ET. bağırsuk).

Bazgın (KM): 1. Cesur, kendine çok güvenen, kararlı, azimli. (< ET. baz kıl- 'hâkimiyeti altına almak'; bazġan 'basan, ezen').

Bezgin (TT): 1. Yaşama veya iş görme isteğini yitirmiş. (< ET. bez- >). 2. Solgun, cansız.

Bazık (KM): 1. Kalın, iri. (< ET. basġuk 'yekpare, som, yoğunluk, dağ parçası, kaya').

Basık (TT): 1. Basılmış, yassılaşmış. (< ET. bas- >). 2. Çok yüksek olmayan, alçak. 3. Kısık.

Bedek (KM): 1. Yama. (< ET. bezek 'süs').

Petek (TT): 1. Arıların yumurtalarını bırakmak ve bal depo etmek için yaptığı yer, arı kovanı. (< Erm. petak 'arı kovanı' >). 2. Isıtma tesisatında ısı dağıtımını, içinden sıcak su geçerek sağlayan dilim, radyatör.

Beder (KM): 1. Kötü, fena. (< Far. bedter).

Beter (TT): 1. Daha kötü, çok kötü. (< Far. bedter).

Begim (KM): 1. Karar, hüküm. (< ET. bek; bekit- < *beki- >). 2. Şart. 3. Siper.

Begüm (TT): 1. Hint prenseslerine verilen unvan. (< ET. Beg).

Bergi (KM): 1. Beri, beriki, berideki; bu taraf, bu yan; bu taraftaki, bu yandaki. (< ET. berüki).

Vergi (TT): 1. Kamu hizmetlerine harcanmak için hükümetin yasalara göre herkesten topladığı para. (< ET. ber- >). 2. Bir kimsenin doğuştan sahip olduğu iyi nitelik.

Berimli (KM): 1. Cömert, eli açık. (< ET. ber-).

Verimli (TT): 1. Verimi iyi ve bol olan, mümbit. (< ET. ber-).

Beşbarmak (KM): 1. Etli hamur işi bir yemek. 2. Yenilebilen bir bitki kökü. (< ?).

Beşparmak (TT): 1. Derisi dikenlilerden, beş ışınlı yıldız biçiminde bir deniz hayvanı, beşpençe. (< ? >). 2. Beş renkte dokunmuş çubuklu kumaş.

Bızırık (KM): 1. İshal. (< ?).

Pısırık (TT): 1. Sünepe, aşırı çekingen, yüreksiz, ezik, girişken karşıtı. (< ET. bus- ~ pus-).

Birsi (KM): 1. Öbür, öbürü, diğeri. (< ET. bir)

Birisi (TT): 1. Herhangi bir kimse. (< ET. bir)

Biyağı (KM): 1. Önceki, deminki. (< ET. bayakı).

Bayağı (TT): 1. Aşağılık, pespaye. (< ET. bayakı >). 2. Basit, adi, amiyane, banal, sıradan.

Biyik (KM): 1. Yüksek. (< ET. bedük).

Bıyık (TT): 1. Üst dudak üzerinde çıkan kıllar. (< ET. bıdık).

Biyik (KM): 1. Yüksek. (< ET. bedük).

Büyük (TT): 1. Boyutları, benzerlerinden daha fazla olan, küçük karşıtı. (< ET. bedük).

Bolumlu (KM): 1. Kabiliyetli. (< ET. bol- >). 2. Becerikli.

Olumlu (TT): 1. Gözetilen amaca veya beklenilene uygun, yararlı, müspet, pozitif. (< ET. bol- >). 2. Yapıcı. 3. Onaylayan, kabul eden, lehte olan. 4. Olgulara, deneylere dayalı olarak bazı nitelikleri belli olan, müspet, pozitif. 5. Davranışları beğenilen, yapıcı düşünceleri olan, yararlı. 6. Olumsuzluk anlatmayan kelime, cümle.

Bolumluluk (KM): 1. Kabiliyetlilik. (< ET. bol- >). 2. Beceriklilik.

Olumluluk (TT): 1. Olumlu olma durumu, müspetlik. (< ET. bol-).

Bolumsuz (KM): 1. Kabiliyetsiz. (< ET. bol- >). 2. Beceriksiz.

Olumsuz (TT): 1. Yapıcı ve yararlı olmayan, hiçbir sonuca ulaşmayan, gözetilen amaca veya beklenilene uygun olmayan, menfi, negatif. (< ET. bol- >). 2. Onaylamayan, kabul etmeyen, aleyhte olan. 3. Davranışları beğenilmeyen, yıkıcı düşünceleri olan, zararlı, menfi. 4. Olumsuzluk anlatan kelime, cümle, menfi. 5. felsefe Bir şeyi inkâr eden, inkâr veya ret özelliği taşıyan.

Bolumsuzluk (KM): 1. Kabiliyetsizlik. (< ET. bol- >). 2. Beceriksizlik.

Olumsuzluk (TT): 1. Olumsuz olma niteliği veya durumu, menfilik, nefiy. (< ET. bol-).

Boluş (KM): 1. İşin aslı, esası, sonuç, netice. (< ET. bol-). 2. Yardım. (< ET. boluş).

Oluş (TT): 1. Olma işi, vuku. (< ET. bol- >). 2. Oluşma, teşekkül, tekevvün. 3. felsefe Bir durumdan öteki duruma geçiş

Buku (KM): 1. Toz, duman. (< ET. bū ~ buġ).

Buğu (TT): 1. Su buharı. (< ET. bū ~ buġ >). 2. Soğuk bir cisim üzerinde ince bir tabaka durumunda yoğunlaşmış sıvı.

Burçu (KM): 1. Bahçe duvarı. (< Ar. burc).

Burcu (TT): 1. Güzel koku, ıtır. (< ET. burca ?, bur- ?).

Burçu (KM): 1. Bahçe duvarı. (< Ar. burc).

Burç (TT): 1. Kale duvarlarının dört köşeli çıkıntısı. (< Ar. burc).

Busu (KM): 1. Gevşek, pörsümüş, yumuşak, ezik. (< ET. bus- ~ pus-).

Pusu (TT): 1. Birine saldırmak için saklanarak beklenilen yer. (< ET. busuġ ~ pusuġ-).

Bürçük (KM): 1. Tomurcuk, sürgün. (< ET. bürçek >). 2. Küçük parçacık. 3. Döküntü.

Pürçük (TT): 1. Şakaklardan sarkan saç, zülüf. (< ET. bürçek >). 2. Saçak, püskül.

Bürçüklü (KM): 1. Tomurcuklu. (< ET. bürçek). 2. Döküntülü.

Pürçüklü (TT): 1. Saçaklı, püsküllü. (< ET. bürçek).

Cabma (KM): 1. Veranda, örtme. (< ET. yap- 'örtmek').

Yapma (TT): 1. Yapmak işi. (< ET. yap- >). 2. Yapay. 3. Yapmacık, sahici karşıtı.

Cagım (KM): 1. Alımlılık, çekicilik. (< ET. yak- 'sürmek').

Yakım (TT): 1. Yakma işi. (< ET. yak- >). 2. Önemli bir olay üzerine yakılmış türkü.

Cagın (KM): 1. Savunma, müdafaa. (< ? >). 2. Koruma, himaye. 3. Kapris.

Yakın (TT): 1. Az bir ara ile ayrılmış olan (zaman veya yer), uzak karşıtı. (< ET. yakın).

Cak (KM): 1. Taraf, yön. (< ET. yaka). 2. Koruma, hami. (< ? >). 3. Savunma.

Yak (TT): 1. Asya'nın bazı yörelerinde yabani veya evcil olarak yaşayan, kılları uzun bir tür öküz, Tibet öküzü, Tibet sığırı. (< Tib. yak).

Cal (KM): 1. At yelesi. (< ET. yāl). 2. Ücret, bedel. (< ET. yal).

Yal (TT): Köpek ve sığırlara yedirilmek için un ve kepekle hazırlanan yiyecek. (< ?).

Calan (KM): 1. Yalın, çıplak. (< ET. yalañ).

Yalan (TT): 1. Doğru olmayan, gerçeğe uymayan söz. (< ET. yalġan).

Camçı (KM): 1. Yamçı. (< ET. yançuk).

Camcı (TT): 1. Cam ticaretini veya cam takmayı meslek edinmiş kimse. (< Far. cām).

Carak (KM): 1. Cılız, ince. 2. Nazik, kibar, yumuşak. 3. Saman, kuru ot. 4. Yabanî ot. (< ?)

Yarak (TT): 1. Erkeklik organı (argo) (< ET. yarık ~ yarak >). 2. Silah (eskimiş).

Caraklı (KM): 1. Yabanî otlarla kaplı. (< ?)

Yaraklı (TT): 1. Erkekliği olan, erkekçe davranış gösteren (argo). (< ET. yarık ~ yarak >). 2. Silahlı, teçhizatlı.

Cargıç (KM): 1. Yarma aleti. (< ET. yar- >). 2. Bıçak.

Yargıç (TT): Yargı yetkisini kullanarak yasaya aykırı davranışlarda yasayı yerine getirmek ve adaleti gerçekleştirmekle görevli kimse, hâkim. (< ET. yarġu).

Carı (KM): 1. Hayvan derisi, kürk; kösele. (< ?). 2. Taraf, yön. (< ?).

Yarı (TT): 1. Bir bütünü oluşturan iki eşit parçadan her biri. (< ET. yar- >). 2. Bir şeyin yarısı kadar olan, yarım olan. 3. Devre arası. 4. Gereğinden az.

Carık (KM): 1. Işık, aydınlık. (< ET. yaruk).

Yarık (TT): 1. Yarılarak açılmış yer. (< ET. yarık).

Carıklık (KM): 1. Aydınlık, ışıklık. (< ET. yaruk).

Yarıklık (TT): 1. Yarık olma durumu. (< ET. Yarık).

Casak (KM): 1. Vergi, haraç. (< ET. yasak).

Yasak (TT): 1. Bir işin yapılmasına karşı olan yasal veya yasa dışı engel. (< ET. yasak).

Castıklı (KM): 1. Falcı, kâhin. (< ET. yastuk).

Yastıklı (TT): 1. Yastığı olan. (< ET. yastuk).

Cavuz (KM): 1. Çok, bir hayli, oldukça, büyük ölçüde. (< ?).

Yavuz (TT): 1. Güçlü, çetin. (< ET. yabız >). 2. İyi, gürbüz, güzel. 3. Kötü, fena.

Cay (KM): 1. Yaz, yaz mevsimi. (< ET. yay).

Yay (TT): 1. Ok atmak için kullanılan alet. (< ET. yā >). 2. Farklı amaçlarla çeşitli biçimlerde yapılan esnek parça. 3. Zemberek. 4. Hallacın pamuk veya yünü atmak için tokmak yardımıyla kullandığı araç. 5. Bir çember üzerindeki iki nokta ile bu nokta arasındaki çember parçası. 6. Bir eğriden alınan parça. 7. Keman, viyolonsel vb. çalgılarda sürterek titreşim yoluyla ses çıkarmaya yarayan parça. 8. Zodyak üzerinde Akrep ile Oğlak arasında bulunan takımyıldızın adı.

Caya (KM): 1. Yay, ok atmak için kullanılan alet). (< ET. yā >). 2. Yün kabartma aleti, hallaç. 3. Keman, kemençe gibi müzik aletini çalmaya yarayan alet.

Yaya (TT): 1. Yürüyerek giden kimse. (< ET. yadağ >). 2. Benzerlerine ayak uydurup ilerleyememiş, gelişememiş kimse. 3. Osmanlılarda Yeniçeri Ocağından önceki dönemlerde Türklerden kurulan asker teşkilatı ve askeri.

Cayak (KM): 1. Yanak, çene. (< ET. yañak).

Yayak (TT): 1. Yaya. (< ET. yadağ >). 2. Piyade.

Caygı (KM): 1. Yazın, yaz mevsiminde. (< ET. yay).

Yaygı (TT): 1. Yere veya döşeme üzerine serilen örtü. (< ET. yad-).

Cayma (KM): 1. Geniş, yayvan, yayılmış. (< ET. yad- >). 2. Yaygı, örtü.

Yayma (TT): 1. Yaymak işi. (< ET. yad- >).

Caz (KM): 1. Bahar, ilkbahar mevsimi. (< ET. yaz ‘bahar’). 2. Av, avcılık. (< ?).

Yaz (TT): 1. Yaz mevsimi. (< ET. yaz ‘bahar’).

Cazgı (KM): 1. Bahar, bahar mevsiminde. (< ET. yaz).

Yazgı (TT): 1. Kader, yazı, alın yazısı, hayat, (< ET. yaz-).

Cegen (KM): 1. Hasır. (ET. yiken).

Yeğen (TT): 1. Kardeş, amca, hala, dayı veya teyzenin çocuğu. (< ET. yegen).

Cek (KM): 1. Şeytan, iblis. (< ET. yek).

Yek (TT): 1. Bir, tek. (< Far. yek).

Celim (KM): 1. Zamk, tutkal. (< ET. yilim). 2. Sabır. (< ?).

Çelim (TT): 1. Güç, kuvvet. (< ET. çal-).

Celimsiz (KM): 1. Sabırsız. (< ?).

Çelimsiz (KM): 1. Güçsüz, zayıf. (< ET. çal-).

Cerçi (KM): 1. Çiftçi, tarımla uğraşan kişi. (< ET. yir).

Çerçi (TT): 1. Köylerde dolaşarak ufak tefek tuhafiye eşyası satan kimse. (< Far. çarçi).

Ciger (KM): 1. Çalışkan, hamarat, becerikli. (< Far. cigar >). 2. Cesur, korkusuz.

Ciğer (TT): 1. Akciğerlerle karaciğerin ortak adı. (< Far. cigar >). 2. Hayvanlarda akciğer, yürek ve karaciğerin oluşturduğu takım. 3. Yürek, iç.

Cigersiz (KM): 1. Uyuşuk, pısırık, mıymıntı. (< Far. Cigar).

Ciğersiz (TT): 1. Korkak, yüreksiz, onursuz kimse. (< Far. cigar).

Ciciv (KM): 1. Karınca. (< ?).

Civciv (TT): 1. Kümes hayvanlarının yumurtadan yeni çıkmış yavrusu. (< Yansıma ~ Far. cūca 'kuş yavrusu').

Cizgi (KM): 1. Alıngan, kaprisli. (< ? >). 2. Çıtkırıldım. 3. Çok tatlı. 4. Çok yağlı. 5. İçli, duygulu. 6. Titiz, müşkülpesent.

Çizgi (TT): 1. Çizilerek veya çeşitli yollarla oluşmuş iz, çizi, hat. (< ET. çız- >). 2. Yüz ve vücut hatlarının her biri. 3. Bir noktanın yürütülmesiyle oluşan biçim. 4. Temel. 5. Bir durumdan başka bir duruma atlanan, geçilen yer, sınır.

Comak (KM): 1. Masal, hikâye, fıkra. (< ET. *yom).

Çomak (TT): 1. Ucu topuzlu değnek. (< ET. çomak).

Cön (KM): 1. Diyafram, diyafram ile karın duvarını örten ince adale. (< ? >). 2. Böğür.

Yön (TT): 1. Taraf. (< ? >). 2. Yan, veçhe. 3. Cihet, istikamet.

Cuva (KM): 1. Mantar. (< ? >). 2. Yabani soğan.

Yuva (TT): 1. Kuşların ve başka hayvanların barınağı. (< ET. uya >). 2. Genellikle ailenin oturduğu ev. 3. İki buçukla dört yaş arası çocukların bakıldığı, okul öncesi eğitim kurumu.

Çaphın (KM): 1. Eşkin ile dörtnal arası at koşusu. (< ET. çapġun >). 2. Baskın. 3. Soğuk algınlığı, 4. Yılancık hastalığı.

Çapkın (TT): 1. Geçici aşklar ve ilişkiler peşinde koşan kimse, hovarda. (< ET. çapġun >). 2. Cinsellik hatırlatan. 3. Haylaz. 4. Okşayıcı bir seslenme sözü.

Çara (KM): 1. Büyük, geniş tabak. (< ?).

Çare (TT): 1. Bir sonuca varmak, ortadaki engelleri kaldırmak için tutulması gereken yol, çıkar yol, çözüm yolu. 2. Tedavi yolu, deva. (Far. çāre).

Caşlık (KM): Gençlik, delikanlılık. (< ET. yaş).

Yaşlık (TT): 1. Yaş olma durumu, ıslaklık. (< ET. yaş).

Çeçme (KM): 1. Fişek Saçması. (< ET. saç-).

Çeşme (TT): 1. Suyun bir oluktan veya musluktan aktığı su hazinesi. (< Far. çeşme).

Çeget (KM): 1. Orman. (< Os. tsegat >). 2. Kuzey yönü.

Ceket (TT): 1. Erkeklerin ve kadınların giydiği kollu üst giysisi. (< Fr. jaquette).

Çegim (KM): 1. Ağırlık, dirhem. (< ET. çek-).

Çekim (TT): 1. Çekme işi. (< ET. çek- >). 2. Fiillerin çeşitli zaman, kişi ve kiplere, adların da ad durumlarına göre uğradığı biçimleri, tasrif. 3. Herhangi bir cismin, başka bir cismi kendine doğru çekme gücü, cazibe, traksiyon. 4. Alıcının sürekli olarak çalıştırılmasıyla elde edilen film parçası, plan.

Çemiç (KM): 1. Çebiç; bir yaşındaki keçi yavrusu. (< ET. çepiş).

Çemiş (TT): 1. Sıska, zayıf kimse. (< ? >). 2. Görgüsüz, kaba kimse.

Çıgır (KM): 1. Kel, dazlak. (< Os. tseger).

Çığır (TT): 1. Çığın kar üzerinde açtığı iz. (< ET. çığır >). 2. Patika. 3. İz. 4. Yeni bir biçim, yöntem veya yol.

Çıgış (KM): 1. Doğu, güneşin doğduğu yön. (< ET. çık-).

Çıkış (TT): 1. Çıkma işi. (< ET. çık- >). 2. Bir yerden çıkmak için kullanılan nokta.

Çık (KM): 1. Çiy; yerde veya bitkilerde toplanan küçük su damlaları. (< ET. çig ~ çi).

Cık (TT): 1. "Yok, olmaz" anlamında kullanılan bir söz. (< Yansıma?).

Çıñıl (KM): 1. Uçurum, sarp, kayalık. (< ?).

Çıngıl (TT): 1. Ufak ve seyrek taneli üzüm salkımı. (< ?).

Çıñıl (KM): 1. Uçurum, sarp, kayalık. (< ?).

Cıngıl (TT): 1 Küçük üzüm salkımı. (< ?). 2. Boncuk, gümüş veya altın para ile yapılmış, başlığa veya giysiye takılan süs. (< ET. çigil).

Çıñkıl (KM): 1. Boş, içi boş. (< ?).

Çıngıl (TT): 1. Ufak ve seyrek taneli üzüm salkımı. (< ?).

Çıñkıl (KM): 1. Boş, içi boş. (< ?).

Cıngıl (TT): 1 Küçük üzüm salkımı. (< ?). 2. Boncuk, gümüş veya altın para ile yapılmış, başlığa veya giysiye takılan süs. (< ET. çigil).

Çoh (KM): 1. Saç topuzu. (< ? >). 2. Püskül. 3. Saçak.

Çok (TT): 1. Sayı, nicelik bakımından büyük, az karşıtı. (< ET. çok >). 2. Aşırı bir biçimde.

Çokal (KM): 1. Demet, yığın. (< ET. çoğ- 'sarmak, sıkıca bağlamak' >). 2. Salkım. 3. Hıyarcık.

Çakal (TT): 1. Sürü hâlinde yaşayan, kurttan küçük bir yaban hayvanı. (< Far. şagāl >). 2. Kurnaz, yalancı, düzenci, aşağılık kimse. 3. Titiz, huysuz. 4. Görgüsüz.

Çomal- (KM): 1. Dalmak. (< ?).

Çömel- (TT): 1. Dizlerini bükerek topukları üzerine oturmak. (< ET. çöñ-).

Dürgen (KM): 1. Kaba, saygısız, küstah. (< ?).

Dirgen (TT): 1. Genellikle harmanda sapları yaymaya yarayan demirden, çatallı bir tarım aracı. (< Rum. Dirgen?; ET. tir- 'derlemek, toplamak').

Eger (KM): 1. Tazı, av köpeği. (< ?).

Eğer (TT): 1. Şart anlamını güçlendirmek için cümlenin başına getirilen kelime. (< Far. eger).

Eger (KM): 1. Tazı, av köpeği. (< ?).

Eyer (TT): 1. Binek hayvanlarının sırtına konulan, oturmaya yarayan nesne. (< ET. eder).

Elib (KM): 1. Harf; dildeki bir sesi gösteren işaretlerden her biri, kod. (< Ar. elif).

Elif (TT) 1. Arap alfabesinin ilk harfinin adı. (< Ar. elif).

Gapı (KM): 1. Ağız. (< ?).

Kapı (TT): 1. Bir yere girip çıkarken geçilen ve açılıp kapanma düzeni olan duvar veya bölme açıklığı. (< ET. kapıġ >). 2. Bu açıklıktaki açılıp kapanan kanat. 3. Tavla oyununda iki pul üst üste getirilerek karşı oyuncunun o haneyi kullanmasına engel olunan yer. 4. Devlet dairesi. 5. Gelir, geçim, kısmet sağlayan yer, kaynak veya imkân. 6. Ev gezmesi için gidilen yer.

Gara (KM): 1. Maden suyunun çıktığı kaynak yeri, bulak. (< ? >). 2. Maden suyu, şifalı su. 3. Sıkı fıkı, can ciğer.

Kara (TT): 1. Yeryüzünün denizle örtülü olmayan bölümü, toprak. (< Ar. kārra). 2. Siyah renk; ak, beyaz karşıtı. (< ET. kara >). 3. Kötü, uğursuz, sıkıntılı. 4. Yüz kızartıcı durum, leke. 5. İftira.

Gaya (KM): 1. Ağız. (< ? >). 2. Şom ağızlı, boşboğaz, boş konuşan.

Kaya (TT): 1. Büyük ve sert taş kütlesi. (< ET. kaya).

Gerhana (KM): 1. Simli kumaş. (< ?).

Kerhane (TT): 1. Genelev. (< Far. kār+hāne).

Gıl (KM): 1. Rüşvet. (< ? >). 2. Menfaat, fayda. 3. Kazanç.

Kıl (TT): 1. Bazı hayvanların derisinde, insan vücudunun belli yerlerinde çıkan, üst deri ürünü olan ipliksi uzantı. (< ET. kıl >). 2. Keçi tüyü. 3. Keçi tüyünden yapılmış veya dokunmuş olan. 4. Huysuz, geçimsiz kimse. 5. Bitkilerde görülen, genellikle silindirimsi, içi boş, çok ince uzantı.

Gına (KM): 1. Öfkeli, kızgın, hiddetli. (< ? >). 2. Şaka kaldırmaz.

Kına (TT): 1. Yapraklarından elde edilen, saç ve elleri boyamakta kullanılan toz. (< Ar. hinnā').

Gıyı (KM): 1. İri parça, kütle, yığın. (< ? >). 2. Uyuz, irin.

Kıyı (TT): 1. Kara ile suyun birleştiği yer. (< ET. kıdıġ >). 2. Kenar. 3. Sahil. 4. Issız, tenha yer.

Gibir (KM): 1. Zayıf, cılız, sıska. (< ? >). 2. Üzeri donmuş, buzlanmış kar kütlesi.

Kibir (TT): 1. Kendini beğenme, başkalarından üstün tutma, büyüklenme, gurur. (< Ar. kibr).

Gin (KM): Dereotu. (< ?).

Kin (TT): 1. Birine karşı duyulan öç alma isteği, garaz. (< Far. kīn).

Ginci (KM): 1. Gözbebeği. (< ET. kenç >). 2. Oyuncak bebek, kukla.

Kinci (TT): 1. Kindar. (< Far. kīn).

Gir (KM): 1. Terazinin ağırlıkları. (< ?).

Kir (TT): 1. Herhangi bir şeyin veya vücudun üzerinde oluşan, biriken pislik. (< ET. kir >). 2. Utanılacak durum, leke, şaibe.

Golçu (KM): 1. Eğri, yamuk, biçimsiz. (< ? >). 2. İnek.

Kolcu (TT): 1. Bir şeyi korumak için bekleyen veya kol gezen görevli, muhafız. (< ET. kol >). 2. Hizmetçilere çalışacak ev bulan kimse.

Gor (KM): 1. Sevinç, neşe, mutluluk, keyif. (< ?).

Kor (TT): 1. İyice yanarak ateş durumuna gelmiş kömür veya odun parçası. . (< ET. kor >). 2. Büyük acı, üzüntü, sıkıntı, dert. 3. Kırmızı renkli.

Gurt (KM): 1. Kuluçka. (< Yansıma ?).

Kurt (TT): 1. Köpekgillerden postu gri sarı renkli, yırtıcı, etçil memeli hayvan. (< ET. kurt >). 2. Bir yeri, bir şeyi iyi bilen. 3. İşini iyi bilen, aldanmaz, kurnaz. 4. Yumuşak vücutlu, uzun gövdeli, omurgasız, bacaksız, ayaksız veya çok ilkel ayaklı küçük hayvan. 5. Bazı böceklere veya bazı böcek kurtçuklarına verilen ad.

Gürbe (KM): 1. Un, zahire konulan çok büyük, devasa boyutlarda sandık. (< ? >). 2. Zahire ambarı.

Gübre (TT): 1. Verimini artırmak için toprağa dökülen her türlü hayvan dışkısı, kimyasal veya bitkisel madde. (< Rum. gübre).

Gürbeci (KM): 1. Demirci, demirci dükkânı. (< ?).

Gübreci (TT): 1. Gübre satıcısı, gübre maddesinin satıldığı dükkân. (< Rum. gübre).

Hadam (KM): Yemek (eskimiş). (< ?).

Hadım (TT): 1. Kısırlaştırılmış erkek. (< Ar. hādim).

Hakı (KM): 1. Kumaş dokuma tezgâhının bir parçası. (< ?).

Haki (TT): 1. Yeşile çalan toprak rengi. (< Far. hāk+Ar. -ī >): 2. Bu renkte olan.

Halsız (KM): 1. Dağınık, düzensiz, alt üst olmuş. (< Ar. ḥāl >). 2. Cılız, zayıf, çelimsiz.

Hâlsiz (TT): 1. Bitkin, dermansız, takatsiz, takatsiz bir biçimde. (< Ar. ḥāl).

Halisiz (KM): 1. Huysuz, geçimsiz. (< Ar. ḥāl >). 2. Görgüsüz. 3. Terbiyesiz, ahlâksız, edepsiz. 4. Bozuk mizaçlı, kötü karakterli.

Hâlsiz (TT): 1. Bitkin, dermansız, takatsiz. (< Ar. ḥāl).

Halisizlik (KM): 1. Huysuzluk, geçimsizlik. (< Ar. ḥāl >). 2. Görgüsüzlük. 3. Terbiyesizlik, ahlâksızlık, edepsizlik. 4. Bozuk mizaçlılık.

Halsizlik (TT): 1. Bitkinlik, dermansızlık, takatsizlik. (< Ar. ḥāl).

Haraket (KM): 1. Çeyiz, eşya, mefruşat. (< ? >). 2. Zenginlik.

Hareket (TT): 1. Bir cismin durumunun ve yerinin değişmesi, devinim, aksiyon. (< Ar. hareket >). 2. Vücudu oynatma, kıpırdatma veya kımıldanma. 3. Davranış, tutum. 4. Yola çıkma. 5. Belirli bir amaca varmak için birbiri ardınca yapılan ilerlemeler, akım. 6. Deprem. 7. Devinim. 8. Kas ve eklemlerin, belli doğal şartlar içerisinde işlemeleri sonucu vücut bölümlerinde düzenli ve olumlu etkilerle oluşturdukları yer değişimi.

Hatersiz (KM): 1. Merhametsiz, acımasız, katı yürekli, zalim, açgözlü. (< Ar. hātir).

Hatırsız (TT): 1. Hatırı sayılmayan, etkisiz, saygın olmayan. (< Ar. hātir).

Hatım 1. Tarlalara suyun eşit gitmesi için suyu bölmeye yarayan alet. (< ?).

Hatim (TT): 1. Kuran'ın tamamını okuma. (< Ar. hatm >). 2. Sona erdirme, bitirme.

Hoça (KM): 1. Becerikli, ağzı laf yapan. (< ? >). 2. İyi.

Hoca (TT): 1. Müslümanlıkta din görevlisi. (< Far. hvāce >): 2. Öğretmen. 3. Akıl öğreten, öğüt veren kimse. 4. Medresede öğrenim gören sarıklı, cübbeli din adamı.

Hılaf (KM): 1. Hafif yük. (< ?).

Hilaf (TT): 1. Aykırı, karşıt, ters, uyuşmazlık. (< Ar. hilāf).

Huzun (KM): 1. Dar. (< ? >). 2. Kıt, sınırlı, az.

Hüzün (TT): 1. Gönül üzgünlüğü, gam, keder, sıkıntı. (< Ar. huzn).

Ilışık (KM): 1. Yayın balığı. (< ?).

Yılışık (TT): 1. Yapmacık davranışlarla hoş görünmeye çalışan, rahat. (< ET. yılışıg).

Irıs (KM): 1. Kötü alamet, kötü belirti, kör inanç, batıl inanç, batıl itikat. (< ?). 2. Tabu, yasak.

İris (TT): 1. Saydam tabaka ile göz merceği arasında bulunan, ince, kasılabilen bir zardan oluşan, gözün renkli bölümü. (< Fr. iris).

Irmah (KM): 1. Yorgun, yorulmuş. (< ?).

Irmak (TT): 1. Çoğunlukla denize dökülen, özellikle genişliği ve taşıdığı su niceliği bakımından en büyük akarsu, nehir. (< ET. ır-, yır-).

İçgi (KM): 1. Samimi, içten, candan. (< ET. iç >). 2. Gizli, saklı, sır.

İçki (TT): 1. İçinde alkol bulunan içecek. (< ET. içkü >). 2. Bu içeceği içme işi.

İlgiç (KM) 1. Uçkur, ip örülürken kullanılan bir alet. (< ET. il-).

İlginç (TT): İlgi uyandıran, ilgi ve dikkat çekici olan, enteresan. (< ET. il-).

İlker (KM) 1. Venüs, çoban yıldızı. (< ET. ülker). 2. Hayvan pisliği, gübre. (< ?).

Ülker (TT) 1. Boğa takımyıldızı sınırları içinde bulunan, yedi parlak yıldız ve etrafındaki gaz katmanı ile güzel görünüm veren yıldız kümesi, Yedikızkardeş, Süreyya, Pervin. (< ET. ülker).

İnad (KM): 1. Öç, intikam. (< ? >). 2. Ceza.

İnat (TT): 1. Bir konuda direnme, ayak direme, diretme, direnim. (< Ar. 'inād >). 2. Birine karşı çıkma, karşı düşünce ileri sürme. 3. İnatçı.

İnçik (KM): 1. Ayak bileği. (< ET. yinçük).

İncik (TT): 1. Baldır. (< ET. yinçük >). 2. Kaval kemiği.

İrk (KM): 1. İğdiş edilmiş koç. (ET. irk 'koyun').

Irk (TT): 1. Kalıtımsal olarak ortak fiziksel ve fizyolojik özelliklere sahip insanlar topluluğu. (< Ar. 'irk >). 2. Soy. 3. biyoloji Bir canlı türünde aynı karakteri taşıyan canlıların oluşturduğu alt bölüm.

İssilik (KM): 1. Sıcaklık, ısı, hararet. (< ET. isiglik).

İsilik (TT): 1. Sıcaktan vücutta meydana gelen küçük pembe kabartılar. (< ET. isiglik).

İynam (KM): 1. Güven, itimat. (< ET. ınan- >). 2. İnanç.

İnam (TT): 1. Emanet, vedia. (< Ar. in'ām).

Kab (KM): 1. Kabak. (< ET. kabak).

Kap (TT): 1. İçi gaz, sıvı veya katı herhangi bir maddeyi alabilen oyuk nesne. (< ET. kap >). 2. Kap kacak. 3. Türlü şeylerin taşınması veya saklanması için kullanılan torba, kılıf, çanta, sepet, sandık.

Kabın (KM): 1. Lokma, parça, bir ısırımlık. (< ET. kabın 'vergi' >). 2. Ceza.

Kabin (TT): 1. Küçük, özel bölme. (< Fr. cabine >). 2. Gemilerde, uçaklarda, uzay gemilerinde küçük bölme. 3. Uçakta yolcuların oturduğu bölüm. 4. Plajda soyunma yeri.

Kadama (KM): 1. Sağlam, kavi. (< ? >). 2. Zapt olunmaz, fethedilmez. 3. Güvenli, emniyetli. 4. Sarp, çetin, ulaşılması zor. 5. Ara sütun.

Kademe (TT): 1. Aşama, basamak, derece. (< Ar. kademe >). 2. Motorlu araçların bakım ve onarım işlerinin yapıldığı birim, bakımevi.

Kagıtçı (KM): 1. Kâtip, sekreter. (< Far. kāġad).

Kâğıtçı (TT): 1. Kâğıt yapan kimse. (< Far. kāġad >). 2. Kâğıt ve yazı gereçleri satan kimse.

Kalca (KM): KM. 1. Çorba. (< ? >). 2. Yaygara. 3. Gürültü patırtı. 4. Yığın, küme.

Kalça (TT): Gövdenin arka bölümünde, bacaklar ile bel arasındaki şişkin bölge. (< ?).

Karç (KM): 1. Niyet, amaç, tasarı. (< ? >). 2. Tedarik.

Harç (TT): 1. Harcanan para, masraf. (< Ar. harc >). 2. Yükseköğrenim öğrencilerinin ödemek zorunda olduğu katkı payı. 3. Giysiler dikilirken kullanılan tamamlayıcı veya süsleyici şeyler. 4. Bahçıvanlıkta değişik nitelikteki toprak vb. maddelerin karıştırılmasıyla hazırlanmış toprak. 5. Bir yemeğin yapılmasında kullanılan ve tat veren maddelerin bütünü. 6. Resmî işlerde devlet veznesine ödenen para. 7. Yapıda tuğla veya taşların örgüsünü sağlamlaştırmak, duvarları sıvamak için kullanılan, toprak, saman, kum, kireç, çimento vb. şeyleri su ile kararak yapılan karışım.

Kartık (KM): 1. Şişe. (< ? >). 2. Sırt ağrısını gidermek için kullanılan cam kupa.

Kertik (TT): 1. Kertilmiş yer, gedik, çentik. (< ET. kert- >). 2. Kertilmiş olan.

Kaysı (KM): 1. Hangi, hangisi. (ET. kanyu).

Kayısı (TT): 1. Sıcak veya ılık iklimlerde yetişen, çiçekleri pembemsi bir ağaç. (< Far. kaysı >). 2. Bu ağacın açık turuncu renkte çekirdekli tatlı meyvesi. 3. Beyazı çok, sarısı az pişmiş yumurta.

Kelişim (KM): 1. Antlaşma, anlaşma, uzlaşma. (< ET. kel-).

Gelişim (TT): 1. Gelişme işi. (< ET. kel- >). 2. Serpilip büyüme. 3. İlerleme, inkişaf, tekâmül. 4. Aksiyon.

Kesgin (KM): 1. Kesin, açık-seçik. (< ET. kes-).

Keskin (TT): 1. Çok kesici, iyi kesen. (< ET. kes- >).2. Tiz ses. 3. Kırıcı, incitici. 4. Etkili, sert. 5. Kıvrak. 6. Hassas. 7. Dikkatli. 8. Zampara.

Kıçırık (KM): 1. Bağırma, haykırış, feryat. (< ET. kıçur-).

Hıçkırık (TT): 1. İstemsiz olarak diyaframın kasılmasıyla boğazdan çıkan ve düzgün aralıklarla tekrarlanan ses. (< ET. kıçur- >). 2. Çok ağlandığında çıkan ses.

Kırs (KM): 1. Açgözlü, cimri, tamahkâr. (< Ar. hirs).

Hırs (TT). 1. Sonu gelmeyen istek, aşırı tutku. (< Ar. hirs >). 2. Öfke, kızgınlık.

Kızganç (KM): 1. Cimri, açgözlü. (< ET. kızġan- ~ kısġan- 'cimrilik etmek, esirgemek').

Kıskanç (TT): 1. Kıskanma huyunda olan kimse, haset, hasetli. (< ET. kızġan- ~ kısġan- 'cimrilik etmek, esirgemek').

Kızgançlık (KM): 1. Cimrilik, açgözlülük. (< ET. kızġan- ~ kısġan- 'cimrilik etmek, esirgemek').

Kıskançlık (KM): 1. Bir kimse bir üstünlük gösterdiğinde takınılan olumsuz tutum, hasetlik. (< ET. kızġan- ~ kısġan- 'cimrilik etmek, esirgemek').

Kiriş (KM): 1. Sarp, yalçın. (< ? >). 2. Sağlam, kati, kesin. 3. Kenar.

Giriş (TT): 1. Girme işi. (< ET. kir- >). 2. Bir yapıda içeri geçilen yer, methal, antre. 3. Bir eserin konusunu tanıtarak kolay kavranmasını sağlayan eserin başında yer alan bölüm.

Koşt (KM): 1. Bir aylık domuz yavrusu. (< ?).

Hoşt (TT): 1. Köpekleri ürkütüp kaçırmak için çıkarılan ses. (< Yansıma ?).

Kotak (KM): 1. Erkek tenasül uzvu, penis (argo). (< Far. kutak).

Kötek (TT): 1. Baston, sopa. (< Far. kutak >). 2. Sopayla atılan dayak. 3. Gölge balığı.

Köçer (KM): 1. Dingil. (< ET. köç-).

Göçer (TT): 1. Göçebe; yer değiştiren, yerleşik olmayan kimse veya topluluk. (< ET. köç-).

Köktaş (KM): 1. Göz taşı; bazı göz ve deri, hastalıklarında kullanılan, koyu mavi renkte, zehirli bir tuz, bakır sülfat, bakır tuzu. (< ET. kök + taş).

Göktaşı (TT): 1. Gezegenlerin arasında hareket eden, tümüyle gaz durumuna geçmeden yeryüzüne ulaşan katı cisim, meteor. (< ET. kök + taş).

Körüm (KM): 1. Görünüm, kılık kıyafet, biçim. (< ET. kör-).

Görüm (TT): 1. Görme yetisi. (< ET. kör-).

Kötlek (KM): 1. İnatçı, aksi, her şeye sürekli itiraz eden. (< ET. köt).

Götlek (TT): 1. Edilgen, eşcinsel erkek. (< ET. köt >). 2. Başıboş, ipsiz sapsız kimse.

Kuba (KM): 1. Sarı renk. (< ET. kuba >). 2. Açık sarı. 3. Kirli sarı. 4. Solgun, solgun renk.

Kupa (TT): 1. Cam veya seramikten yapılmış, kulplu, büyük bardak. (< Rum. kupa >). 2. Bu bardağın alabileceği miktarda olan. 3. Altın, gümüş, bronz veya kristalden yapılmış, yarışma ödülü olarak verilen ayaklı kap. 4. Yarışma ödülü olarak verilen herhangi bir sanat eseri. 5. İskambil kâğıtlarının dört grubundan benekleri kırmızı, kalp biçiminde olanı, yürek. 6. Kapalı ve yalnız arkada oturulacak yeri olan, genellikle atların çektiği dört tekerlekli araba. (< Fr. coupé >). 2. İki kapılı bir tür spor otomobil.

Kuba (KM): 1. Sarı renk. (< ET. kuba >). 2. Açık sarı. 3. Kirli sarı. 4. Solgun, solgun renk.

Kuma (TT): 1. Aynı erkekle evli olan kadınların birbirine göre adı, ortak. (< ?).

Kuvuk (KM): 1. Mesane, sidik torbası. (< ET. kaġuk). 2. Saman. (< ?).

Kovuk (TT): 1. Bir şeyin oyuk durumunda bulunan iç bölümü. (< ET. koġuk).

Kuvuş (KM): 1. Oyuk. (< ET. koġuş >). 2. Kovuk. 3. Küçük eşya, öteberi koymak için duvar içine yapılmış göz. 4. Takip, izleme. (< ET. koġ- >).

Koğuş (TT): 1. Kışla, okul, tutukevi, hastane vb. kalabalık yerlerde, içinde birçok kimsenin yattığı veya barındığı büyük oda. (< ET. koğuş >). 2. Osmanlı Devleti'nde devşirilen çocuklara acemi ocağında eğitim ve öğretimin verildiği, birbirini izleyen yedi oda.

Kübe (KM): 1. Zırh. (< ET. kübe ~ küpe).

Küpe (TT): 1. Kulak memelerine takılan süs eşyası. (< ET. kübe ~ küpe >). 2. Bazı hayvanların boyunlarının iki yanından sarkan deri uzantıları.

Kündeş (KM): 1. Kuma. (< ET. kün).

Gündeş (TT): 1. Aynı günde olan. (< ET. kün >). 2. Çağcıl. 3. Güncel.

Künlük (KM): 1. Şemsiye. (< ET. kün >). 2. Güneşlik.

Günlük (TT): 1. O günkü, o günle ilgili. (< ET. kün >). 2. Üzerinden gün geçmiş veya geçecek. 3. Her gün yapılan, her gün yayımlanan, her gün çıkan. 4. isim Günü gününe tutulan hatıra, günce, muhtıra. 5. Günü gününe tutulan anı yazısı veya bu yazıları içine alan eser, günce. 6. Tütsü için kullanılan bir tür ağaç sakızı.

Kür (KM): 1. Boğa, öküz. (< ?).

Gür (TT): 1. Bol ve güçlü olarak çıkan veya fışkıran. (< ET. kür >). 2. Bol, verimli, feyyaz.

Küreş (KM): 1. Uğraş, mücadele. (< ET. küreş-).

Güreş (TT): 1. Belli kurallar içinde, güç kullanarak iki kişinin türlü oyunlarla birbirinin sırtını yere getirmeye çalışması. (< ET. küreş-).

Laba (KM): 1. Küçük çan, çıngırak. (< ?).

Lapa (TT): 1. Nişastalı tanelerin, su ile kaynatılarak bulamaç kıvamına getirilmiş durumu. (< Rum. lapa >). 2. Keten tohumu vb. bitkilerin kaynatılmasıyla elde edilen, sıcak olarak tülbent içinde vücuda dıştan uygulanan ilaç.

Labatta (KM): 1. Top oyunu. (< ?).

Lavanta (TT): 1. Lavanta çiçeğinden yapılan ispirtolu esans. (< İt. lavanda).

Lagımçı (KM): 1. Zeki, hazır cevap. (< Ar. lağm >). 2. Kurnaz, hilekâr, düzenbaz. 3. Her probleme çare bulan, hünerli, eli yatkın.

Lağımcı (TT): 1. Pis su kanallarını açıp temizleyen işçi. (< Ar. lağm >). 2. Düşman kalelerini yıkmak için lağım kazan asker.

Maca (KM): 1. Kanatlı çekirge. (< ET. baçaġ 'oruç' ? ~ Moğ. Maçaġ 'oruç' ? >). 2. Obur, doymak bilmeyen.

Maça (TT): 1. Oyun kâğıtlarında, mızrak ucuna benzer, ayaklı siyah beneklerle oluşan dizi. (< İt. Mazza >). 2. Döküm parçasında, içi boş, kopya elde etmek için kullanılan kum, maden veya erimiş durumdaki döküm maddesine dayanıklı başka bir maddeden yapılmış dolgu kalıp.

Maca (KM): 1. Kanatlı çekirge. (< ET. baçaġ 'oruç' ? ~ Moğ. Maçaġ 'oruç' ? >). 2. Obur, doymak bilmeyen.

Baca (TT): 1. Dumanı ocaktan çekip havaya vermeye yarayan yol. (< Far. bāce >). 2. Su yolu, lağım, maden ocağı vb. yer altı yapılarının hava deliği. 3. Çatı penceresi.

Macal (KM): 1. İyi, güzel, hoş. . (< Ar. mecal >). 2. Biraz iyi, daha iyi.

Mecal (TT): 1. Güç, kuvvet, derman, takat. (< Ar. mecāl).

Madar (KM): 1. Çare, imkân. (< ?).

Madara (TT): 1. Kötü, sevimsiz. (< Far. madara).

Maşka (KM): 1. Uysal at. (< ?).

Başka (TT): 1. Bilinenden ayrı, değişik, farklı, özge. (< ET. başka >). 2. Nitelik yönünden alışılmışın dışında bir üstünlüğü olan. 3. "Ayrıca, üstelik, bir yana" anlamlarında -den başka biçiminde kullanılan bir söz.

Maza (KM): 1. Sağlık. (< ?).

Baza (TT): 1. Mobilyanın uzunluğunca konulan dar ayak. (< İt. Base >). 2. Dolap gövdesinin zemine düzgün oturmasına yarayan çerçeve şeklindeki kaide. 3. Yatağın yerden yüksek olmasını sağlayan veya sandık olarak kullanılan boş bölmesi.

Mecisuv (KM): 1. Putperest, genel anlamda putperestlik. (< Ar. mecūsī).

Mecusi (TT): 1. Mecus dininden olan kimse. (< Ar. mecūsī; Mecus: Ateşe tapanların bağlı oldukları din).

Melhum (KM): 1. Müreffeh, bolluk, bereketlilik. (< ?).

Merhum (TT): 1. Ölmüş Müslüman erkek, rahmetli, rahmetlik. (< Ar. merhūm).

Melte (KM): 1. Kirli, pis; çok kirli, kirli pasaklı, yağ pas içinde. (< ? >). 2. Yağlı bez; kılıcın kabzasına sarılan bez.

Pelte (TT): 1. Nişasta, şeker ve su karışımının pişirilerek soğutulmasıyla yapılan bir tatlı türü. (< Far. pālūde >). 2. Bu kıvamda olan madde. 3. Koloidal bir katı içine bir sıvının işlemesinden sonra, ya bu sıvıya daldırılan koloidin doğrudan doğruya şişmesiyle veya sıcakta hazırlanan oldukça konsantre çözeltinin soğultularak kıvamlaşmasıyla oluşan esnek madde. 4. Denizanası.

Muhar (KM): 1. Obur; çok yemek yiyen, pisboğaz. (< Os. furhar ? >). 2. Geniş, büyük hacimli. 3. Ayının tabu ismi.

Buhar (TT): 1. Isı etkisiyle sıvıların ve bazı katıların dönüştükleri gaz durumu. (< Ar. buhār).

Mustuk (KM): 1. Kenar, kavis, kemer (eskimiş). (< ?).

Musluk (TT): 1. Takıldığı boru veya kabın içindeki akışkanı, istenildiğinde akıtabilecek bir düzende yapılmış açılır kapanır alet. (< Ar. maslūk >). 2. El yıkamaya yarayan yer, lavabo.

Mutlah (KM): 1. Pinti, cimri (eskimiş). (< ?).

Mutlak (TT): 1. Salt. (< Ar. mutlak >). 2. Kendi başına var olan, hiçbir şeye bağlı olmayan, bağımsız.3. Kesinlikle.

Oka (KM): 1. Sırma, sim, yaldız, kıymetli metallerin lifi. (< ?).

Okka (TT): 1. Ağırlık ölçüsü birimi. (< Ar. vukiyye).

Oñ (KM): 1. Sağ; sağ taraf. (< ET. oñ >). 2. Güç, kudret. 3. Mecal, derman. 4. İmkân. 5. Kabiliyet, yetenek. 6. Fayda, çıkar, menfaat. 7. Başarı. 8. Kazanç, kâr.

On (TT): 1. Dokuzdan sonra gelen sayının adı. (< ET. on).

Ozgun (KM): 1. Edepsiz, ahlâksız. 2. Laubali, küstah. 3. Aşırı, çok fazla, çok büyük.

Özgün (TT): 1. Yalnız kendine özgü bir nitelik taşıyan, orijinal, ibdai. 2. Bir buluş sonucu olan, nitelikleri bakımından benzerlerinden ayrı ve üstün olan. 3. Çeviri olmayan, asıl olan (metin), orijinal.

Ozgur (KM): 1. Çok fazla, haddinden fazla. (< ET. oz-).

Özgür (TT): 1. Herhangi bir kısıtlamaya, zorlamaya, şarta bağlı olmayan, serbest, hür. (< ET. öz >). 2. Yönetim bakımından yabancı bir gücün etkisi altında bulunmayan, başka bir yönetime bağlı olmayan, bağımsız.

Ögüzlük (KM): 1. Öküzlerin bağlandığı boyunduruğa, öküz arabasından odun, ot vb. şeylerin düşmemesi için hazırlanmış ağaç parçası. (< ET. öküz >). 2. Öküz olarak yetiştirilmek için seçilmiş buzağı.

Öküzlük (TT): 1. Budalalık, sersemlik. (< ET. öküz >). 2. Budalaca, sersemce iş.

Öpke (KM): 1. Akciğer. (< ET. öpke).

Öfke (TT): 1. Engelleme, incinme veya gözdağı karşısında gösterilen saldırganlık tepkisi, kızgınlık, hışım, hiddet, gazap. (< ET. öpke).

Pakır (KM): 1. Fakir. (< Ar. fakīr).

Bakır (TT): 1. Kızıl renkli element ve bu elementten yapılmış. (< ET. bakır).

Pasık (KM): 1. Fasık. (< Ar. fāsik >). 2. Ahlâksız.

Basık (TT): 1. Basılmış, yassılaşmış. (< ET. bas- >). 2. Çok yüksek olmayan, alçak. 3. Kısık.

Pasıklık (KM): 1. Fasıklık. (< Ar. fāsik >). 2. Ahlâksızlık, alçaklık, namussuzluk.

Basıklık (TT): 1. Basık olma durumu. (< ET. bas- >). 2. Bir elipsin büyük ve küçük eksenleri arasındaki farkın büyük eksene oranı.

Patavasız (KM): 1. Ölçüsüz, ilkesiz. (< Ar. fetvā >). 2. Delilsiz, kanıtsız.

Patavatsız (TT): 1. Sözlerinin nereye varacağını düşünmeden saygısızca konuşan, davranışlarına dikkat etmeyen kimse. (< ?).

Pura (KM): 1. Çürük, bozuk. (< ? >). 2. Kırıntı, çer çöp, toz. 3. Oyuk, çukur.

Püre (TT): 1. Sebzeyi, eti ezerek veya süzgeçten geçirerek elde edilen ezme. (< Fr. purée).

Purç (KM): 1. Karabiber. (< ET. burç).

Burç (TT): 1. Kale duvarının köşeli çıkıntısı. (< Ar. burc >). 2. Zodyak üzerinde yer alan on iki takımyıldıza verilen ortak ad.

Sadır (KM): 1. Bataklık. (< ?).

Satır (TT): 1. Bir sayfa üzerinde yan yana gelen kelimelerden oluşan ve alt alta sıralanmış her bir dizi. (< Ar. satr). 2. Et kesmeye, kemik kırmaya yarayan ağır ve enli bir bıçak türü. (< Ar. sātūr).

Sagal (KM): 1. Parça, paramparça, paçavra, yırtık pırtık. (< ?).

Sakal (TT) 1. Yetişkin erkeklerde yanak ve alt çenede çıkan kılların tümü. (< ET. sakal >).

Sagat (KM): 1. Saat. (< Ar. sā‘at >). 2. Zaman.

Sakat (TT): 1. Vücudunda hasta veya eksik bir yanı olan, engelli, özürlü. (< Ar. sakat >). 2. Bozuk veya eksik.

Samır (KM): 1. Kesik, kısa, güdük. (< ?). 2. Çoban köpeği. (< ?).

Samur (TT): 1. Sansargillerden yumuşak ve ince tüylü küçük hayvan. (< Ar. semmūr).

Sanlı (KM): 1. Boylu poslu, iri yarı, heybetli. (< ET. san).

Şanlı (TT): 1. Tanınmış, ünlü. (< Ar. şān).

Savda (KM): 1. Ticaret, alışveriş. (< Far. sovda).

Sevda (TT): 1. Güçlü sevgi, aşk. (< Ar. sevdā >). 2. Aşırı ve güçlü tutku, istek.

Sayak (KM): 1. Serseri, boş, avare, zampara. (< ?).

Şayak (TT): 1. Kaba dokunmuş, dayanıklı bir çeşit yün kumaş. (< Rum. şayak).

Sekirtme (KM): 1. Şelale, çağlayan. (< ET. sekri-).

Seğirtme (TT): 1. Sıçrayarak yakın bir yere doğru koşma. (< ET. sekri-).

Sıhat (KM): 1. Ölü için dağıtılan giyecek şeklinde sadaka. (< ?).

Sıhhat (TT): 1. Sağlık, esenlik. (< Ar. sihhat).

Sıppa (KM): 1. İskelet. (< ? >). 2. Hortlak. 3. Beşiğin altına konulan çiş kabı. (< ?).

Sıpa (TT): 1. Eşek yavrusu. (< ET. sıp).

Sıydam (KM): 1. Sade, düz, pürüzsüz. (< ET. sıdam >). 2. Parlak, cilalı. 3. Güzel, hoş.

Saydam (TT): 1. İçinden ışığın geçmesine ve arkasındaki şeylerin görülmesine engel olmayan cisim, şeffaf. (? < ET. sıdam > ?). 2. Üzerindeki resim ve şekilleri beyaz bir zemin üzerine yansıtmak amacıyla tepegöze konan şeffaf, ışığı geçiren kâğıt veya madde, slayt. 3. Sayısal ortamda hazırlanmış, yansıtım aygıtında kullanılmaya özgü pozitif görüntü, slayt, diyapozitif. 4. Asetat. 5. Açık seçik, belirgin.

Sibil (KM): 1. Bal rengi. (< ? >). 2. Kırmızımsı pembe renk.

Sebil (TT): 1. Kutsal günlerde karşılık beklemeden hayır için dağıtılan içme suyu. (< Ar. sebīl >). 2. Genellikle camilere bitişik özel bir biçimde yapılmış, karşılık beklemeden hayır için içme suyu dağıtılan taş yapı, sebilhane. 3. Meyan kökü şerbetini bir hayır için dağıtma.

Sibil (KM): 1. Bal rengi. (< ? >). 2. Kırmızımsı pembe renk.

Zibil (TT): 1. Çöp, süpürntü, pislik. (< Ar. zibl >). 2. Hayvan dışkısı, gübre. 3. Bir sürü, aşırı derecede çok, haddinden fazla.

Sogum (KM): 1. Kesim, hayvan kesimi. (< ?).

Sokum (TT): 1. Lokma. (< ? >). 2. Yufka ekmeğinden yapılan dürüm.

Soguş (KM): 1. Savaş, harp. (< ET. soġuş >). 2. Kavga, dövüş, vuruşma.

Söğüş (TT): 1. Soğuk olarak yenen haşlanmış et. (< ? >). 2. Üzerine yağ ve limon konulmadan ve birbirine karıştırılmadan yenen dilimlenmiş domates, salatalık vb.

Sögüm (KM): 1. Kınama, yerme, eleştirme. (< ET. sök- >). 2. İftira, karalama, kötüleme.

Söküm (TT): 1. Sökme işi. (< ET. sök-).

Sögüş (KM): 1. Yerme, çekiştirme. (< ET. sök->). 2. İftira, karalama.

Söğüş (TT): 1. Soğuk olarak yenen haşlanmış et. (< ? >). 2. Üzerine yağ ve limon konulmadan ve birbirine karıştırılmadan yenen dilimlenmiş domates, salatalık vb.

Sözçü (KM): 1. Dedikoducu, gıybet eden. (< ET. söz).

Sözcü (TT): 1. Bir kurul, bir topluluk veya kişi adına söz söyleme, onun düşünce ve davranışlarını savunma yetkisi olan kimse. (< ET. söz).

Süd (KM): 1. Mahkeme. (< Rus. sud~суд).

Süt (TT): 1. Kadınların ve memeli dişi hayvanların memelerinden gelen beyaz sıvı. (< ET. süt >). 2. Bazı bitkilerin türlü organlarında bulunan beyaz renkte öz su.

Şakı (KM): 1. Mürekkep. (< ?).

Çakı (TT): 1. Açılıp kapanan bir veya birkaç ağızlı küçük cep bıçağı. (< ET. çakı).

Şapa 1. Yamak, yardımcı. (< ET. çap- >). 2. Saki. 3. Aşçı.

Çapa (TT): 1. Tarlalarda toprağı işlemek için kullanılan ağaç veya demir saplı kazı aracı. (< ET. çap- >). 2. Çapalama işi.

Şapa (KM): 1. Yamak, yardımcı. (< ET. çap- >). 2. Saki. 3. Aşçı.

Sapa (TT): 1. Merkezden uzak, kıyıda köşede kalmış. (< ET. sap- >). 2. Gidilen yol üzerinde olmayan, sapılarak varılan. 3. Düzgün olmayan, yolundan sapmış.

Şaşhın (KM): 1. Çılgın, deli. (< ET. şaş- >).

Şaşkın (TT): 1. Düşünceleri dağılmış, karışmış, ne yapacağını bilemez duruma gelmiş. (< ET. şaş- >). 2. Akılsız, sersem, budala.

Şatal (KM): 1. Çatı kirişi. (< ET. çat- ? >). 2. Destek, dayanak, bir yükü kaldırmak için destek. 3. Eski uzun namlulu tüfeğin altındaki destek.

Çatal (TT): 1. İki veya daha çok kola ayrılan değnek. (< ET. çat- >). 2. Yol, ağaç gibi kollara ayrılan şeylerin ayrılma yeri. 3. Dallı olan şeylerin her kolu. 4. Yemek yerken kullanılan iki, üç veya dört uzun dişli çoğunlukla metal araç. 5. Dirgen.

Şatık (KM): 1. Gevrek, kırılgan, zayıf. (< ? >). 2. Sulu, olgunlaşmış. 3. Çınlayan ses, açık, net.

Çatık (TT): 1. Çatılmış olan. (< ET. çat-).

Şıyakı (KM): 1. Harabe, virane, ören yer. (< ET. sıyuk >). 2. Karışık, karman çorman, artık, arta kalan çer çöp, ıvır zıvır şeyler.

Şayak (TT): 1. Kaba dokunmuş, dayanıklı bir çeşit yün kumaş ve bu kumaştan yapılmış elbise. (Rum. şayak).

Şimir (KM): 1. Kir, kirli, pis, pasaklılık. (< ?).

Şimşir (TT): 1. Yaprakları her mevsimde yeşil kalan, taşlık, çorak bölgelerde kendiliğinden yetişen veya bahçelerde süs bitkisi olarak yetiştirilen, odunu sarımsı renkli ve çok sert olan bir ağaççık. (< Far. şemşīr >). 2. Bu ağaççığın sert, düzgün sarı renkte kerestesi. 3. Bu keresteden yapılan.

Şinir (KM): 1. Geviş getirme (eskimiş). (< ?).

Sinir (TT): 1. Duyu ve hareket uyarılarını beyinden organlara, organlardan beyne ileten beyazımsı teller ve bu tellerin oluşturduğu demet. (< ET. siñir >). 2. Rahatsız edici, hastalık derecesine varan aşırı

duyarlılık. 3. Herhangi bir şey, bir olay karşısında tepki gösterme duyarlığı ve kişinin ruhsal niteliği. 4. Hoşa gitmeyen, can sıkan. 5. Kas kirişi ve zarı.

Şoh (KM): 1. Dost, arkadaş. (< ?).

Şok (TT): 1. Ani bir değişiklik sonucunda ortaya çıkan şaşkınlık. (< Fr. choc >). 2. Şaşırtıcı, alışılmamış, beklenmedik. 3. Kaza, beklenmeyen bir olay, bazı ilaç ve uyuşturucuların yarattığı fiziksel veya ruhsal olarak birdenbire gelişen karmaşık belirtilerin tümü.

Tagı (KM): 1. Kat, basamak, kademe, çıkıntı. (< ? >). 2. Ormanlık araziden geçen dere, çay, ırmak, suyun çıktığı yer, kaynak.

Takı (TT): 1. Çoğunlukla evlenen veya nişanlanan birine armağan olarak verilen küpe, bilezik, yüzük, zincir gibi şeylerin tümü. (< ET. tak- >). 2. Kadınların ziynet eşyası, asım takım. 3. Adın başka bir kelime ile ilgi kurmak üzere aldığı durum eki. 4. Cümleler ile kelimeler arasında ilişki kurmaya yarayan kelimeler.

Takıya (KM): 1. Takke. (< Ar. tākiye >). 2. Miğfer, kask.

Takiye (TT): 1. Mezhep belirtmeme, gizleme. (< Ar. takiyye >). 2. Olduğundan farklı görünme. 3. Sakınma, çekinme.

Takkı (KM): 1. Değnek, sopa. (< ?).

Takı (TT): 1. Çoğunlukla evlenen veya nişanlanan birine armağan olarak verilen küpe, bilezik, yüzük, zincir gibi şeylerin tümü. (< ET. tak- >). 2. Kadınların ziynet eşyası, asım takım. 3. Adın başka bir kelime ile ilgi kurmak üzere aldığı durum eki. 4. Cümleler ile kelimeler arasında ilişki kurmaya yarayan kelimeler.

Tal (KM): 1. Söğüt ağacı. (< ET. tal).

Dal (TT): 1. Ağacın gövdesinden ayrılan kollardan her biri. (< ET. tal >). 2. Branş. 3. Bir bilim alanının içinde yer alan ana bilim dalında alt alanı. 4. Canlıların bölümlenmesinde, sınıfların bir araya gelmesiyle oluşan birlik, şube. 5. Arka, sırt. 6. Kol. 7. Omuz. 8. Boyun, ense. 9. Çıplak, yalın.

Tamaşa (KM): 1. Hayranlık, şaşkınlık, büyüleyici. (< Far. temāşā).

Temaşa (TT): 1. Hoşlanarak bakma, seyretme. (< Far. temāşā >). 2. Seyredilecek görüntü, görülmeye değer şey. 3. Gezme, seyir. 4. Oyun, temsil, piyes, tiyatro.

Tarthı (KM): 1. İçki (alkollü içki). (< ET. tart- 'çekmek' >). 2. Kayış.

Tartı (TT): 1. Ağırlık. (< ET. tart- 'çekmek' >). 2. Tartma aleti, çeki. 3. Oran, ölçü, karar. 4. Yelkenleri indirip kaldırmaya yarayan ip.

Tavlu (KM): 1. Dağlı. (< ET. tağ).

Tavlı (TT): 1. Tavlanmış, tavı olan, tav verilmiş. (< Far. tāv 'nem'). 2. Semiz, şişman hayvan. (< ?).

Tayak (KM): 1. Sopa, değnek. (< ET. tayak).

Dayak (TT): 1. Bir insanı veya bir hayvanı dövme işi, sopa, patak, kötek. (< ET. tayak >). 2. Bir şeyin yıkılmaması için dayanan ağaç, destek, payanda. 3. Evlerin kapısının açılmaması için kapının arkasına konulan kol, destek, sürgü.

Teñ (KM): 1. Nitelik yönünden eşit, denk. (< ET. teñ >). 2. Yaşıt, akran. 3. Arkadaş, ahbap.

Ten (TT): 1. İnsan vücudunun dış yüzü, cilt. (< Far. ten >). 2. Vücut.

Teşik (KM): 1. Delik. (< ET. teşük).

Deşik (TT): 1. Deşilmiş olan. (< ET. teşük).

Tınç (KM): 1. Rahat. (< ET. tınç >). 2. Sakin, uysal, yumuşak başlı. 3. Kolay, zahmetsiz.

Dinç (TT): 1. Gücü ve sağlık durumu yerinde, canlı, zinde. (< ET. tınç >). 2. Canlı, zinde bir biçimde.

Tınçlık (KM): 1. Rahatlık, huzur, sakinlik, sükûnet. (< ET. tınç >). 2. Kolaylık.

Dinçlik (TT): 1. Dinç olma durumu, zindelik, mecal. (< ET. tınç).

Tırham (KM): 1. Tereddüt, şüphe. (< ?).

Dirhem (TT): 1. Eski bir ağırlık ölçüsü. (< Ar. dirhem >). 2. Bir tür gümüş para.

Tırs (KM): 1. Akgürgen, kayın. (< ET. tıt 'çam ağacı' ?).

Tırıs (TT): 1. Atın kısa adımlarla hızlı yürüyüşü. (< ?).

Tışhı (KM): 1. Dıştaki, dışarıya ait. (< ET. taş). 2. Örme sepet. (< ?).

Dışkı (TT): 1. Sindirim sonunda dışarıya atılan besin artığı, büyük abdest. (< ET. taş).

Tigim (KM): 1. İkram. (< ET. tegim 'sıra, müddet' ~ tegimlik 'layık olma, liyakat' >). 2. Hediye. 3. Pay. 4. Hürmet, saygı, iltifat.

Dikim (TT): 1. Dikiş dikme işi. (< ET. tik- >). 2. Bitki dikme işi.

Tilçi (KM): 1. Muhbir. (< ET. tıl ~ til >). 2. İftiracı. 3. Dedikoducu.

Dilci (TT): 1. Dil bilimci. (< ET. tıl ~ til >). 2. Dille ilgili araştırmalar yapan kimse.

Tilli (KM): 1. İnsan, adam. (< ET. tıl ~ til).

Dilli (TT): 1. Dili olan. (< ET. tıl ~ til >). 2. Konuşkan, sürekli ve tatlı konuşan, cerbezeli. 3. Dedikoducu, ileri geri konuşan.

Tin (KM): 1. Ruh, can. (< ET. tın >). 2. Ruhani. 3. Manevi, maneviyat.

Din (TT): 1. İnanmayı ve tapınmayı sistemleştiren toplumsal bir kurum, diyanet. (< Ar. dīn >). 2. Bu nitelikteki inançları kurallar, kurumlar, töreler ve semboller biçiminde toplayan, sağlayan düzen. 3. İnanılıp çok bağlanılan düşünce, inanç veya ülkü, kült.

Tirlik (KM): 1. Ürün, mahsul. (< ET. tir- >). 2. Hayvanlar için kuru ot.

Dirlik (TT): 1. Yaşayış, hayat, sağlık, varlık, geçim. (< ET. tiri-, tirig >). 2. Huzur, erinç. 3. Osmanlı Devleti'nde bir hizmete karşılık olmak üzere bir kimseye devletçe verilen aylık veya bir yere bağlı gelir.

Tişlik (KM): 1. Şiş kebap. (< ET. teş- 'deşmek', sış 'şiş').

Dişlik (TT): 1. Dişleri ve dudakları korumak için ağza yerleştirilen kauçuk koruyucu. (< ET. tiş).

Tizgin (KM): 1. Mısra, dize. (< ET. tiz-, tizig >). 2. Sıra, dizi.

Dizgin (TT): 1. Gemin uçlarına bağlanarak hayvanı yöneltmeye yarayan kayış. (< ET. tiz-, tizig).

Tobalak (KM): 1. Zevk, şamata, neşe, eğlence. (< ? >). 2. Aldatmaca, göz boyama.

Topalak (TT): Hünnapgillerden, yapraklarından yeşil boya çıkarılan bir bitki. (< ET. topulġak).

Tobuk (KM): 1. Diz. (< ET. tobık >). 2. Diz kapağı.

Topuk (TT): 1. Ayağın yuvarlakça olan alt bölümü. (< ET. tobık >). 2. Ökçe.

Toğum (KM): 1. Yudum. (< ?).

Doğum (TT): 1. Doğma işi, tevellüt, veladet. (< ET. toġum >). 2. Bir kimsenin doğduğu yıl.

Tolkun (KM): 1. Dalga (deniz dalgası). (< ET. tolkan- 'çevrilmek, dönmek', ET. toluy ~ taluy 'deniz').

Dolgun (TT): 1. Dolarak biçimi yuvarlaklaşmış. (< ET. tolı ~ tolu >). 2. Balıketinde. 3. Çok, bol, fazla, yüksek (ücret, para vb.). 4. Şişkin. 5. Öfke, kızgınlık, kırgınlık vb. duygularla dolu.

Tobçu (KM): 1. Yalancı, palavracı. (< ?).

Topçu (TT): 1. Topların kullanılışı, bakımı üzerine yetiştirilen asker sınıfı. (< ET. top >). 2. Futbolcu.

Toman (KM): 1. Ekinin sapları. (< ?).

Duman (TT): 1. Bir maddenin yanması ile çıkan ve içinde katı zerrelerle buğu bulunan değişik renklerde gaz. (< ET. tuman >). 2. Havalanan tozların veya sisin oluşturduğu bulanıklık.

Ton (KM): 1. Kürk. (< ET. ton).

Don (TT): 1. Belden aşağı giyilen uzun veya kısa iç giysisi, külot. (< ET. ton). 2. Hava sıcaklığının sıfırdan aşağı düşmesiyle suların buz tutması. (< ET. toñ).

Toruk (KM): 1. 21-31 Mart arasında doğanların burcu. (< ?).

Doruk (TT): 1. Dağ, ağaç vb. yüksek şeylerin tepesi, en yüksek yeri, zirve. (< ET. toruk >). 2. En üstün başarı düzeyi. 3. Heyecan, sevinç, coşku vb. duygularda ulaşılan en üst nokta.

Töbe (KM): 1. Tepe. (< ET. töpü >). 2. Yığın küme.

Tövbe (TT): 1. Bir günah veya suçtan pişman olup nedamet getirmek. (< Ar. tevbe).

Töbeli (KM): 1. Tepeli, engebeli. (< ET. töpü).

Tövbeli (TT): 1. Tövbe etmiş olan, tövbekâr. (< Ar. tevbe >). 2. Kötü alışkanlıklarından vazgeçmiş.

Turuş (KM): 1. Öğleye yakın vakit. (< ET. turuk 'ışık, aydınlık'). 2. Evlerin önünde taştan yapılan oturma yeri. (< ET. turuġ 'durak, bekleme yeri').

Duruş (TT): 1. Durma işi. (< ET. tur-, turġur- >). 2. Tavır, tarz, hal sergileme.

Tuthun (KM): 1. Tutuklu. (< ET. tutġun >). 2. Esir.

Tutkun (TT): 1. Gönül vermiş, meftun, meclup. (< ET. tut- >). 2. Bir şeye alışmış, bağlanmış, düşkün.

Tuvar (KM): 1. Davar, sığır, inek. (< ET. tabar ~ tavar).

Duvar (TT): 1. Bir yapının yanlarını dışa karşı koruyan, iç bölümlerini birbirinden ayıran, taş, tuğla vb. gereçlerden yapılan veya örülen dikey düzlem. (< Far. dīvār >). 2. Bir toprak parçasını sınırlayan taş, tuğla, kerpiçten yapılan engel.

Tuvra (KM): 1. Doğru, doğrudan direkt. (< ET. toġru >). 2. Karşı.

Tuğra (TT): 1. Osmanlı padişahlarının imza yerine kullandıkları, özel bir biçimi olan sembolleşmiş işaret. (< ET. tuġraġ, tuġ >). 2. Tura.

Tün (KM): 1. Gerçek, hakikat. 2. Gece. (< ET. tün).

Dün (TT): 1. Bugünden bir önceki gün. (< ET. tün>). 2. Geçmiş. 3. Bugünden bir önceki günde. 4. Kısa bir süre önce.

Türme (KM): 1. Hapishane. (< Ar. turbe).

Türbe (TT): 1. Genellikle ünlü bir kimse için yaptırılan ve içinde o kimsenin mezarı bulunan yapı. (< Ar. turbe).

Tüzlük (KM): 1. Doğruluk, adalet. (< ET. tüz).

Düzlük (TT): 1. Düz olma durumu. (< ET. tüz >).2. Geniş, düz yer. 3. Deniz yüzeyine göre değişik yükseklikler de olan az eğimli yer.

Uruş (KM): 1. Savaş, harp, muharebe. (< ET. uruş).

Vuruş (TT): 1. Vurma işi. (< ET. ur-). 2. Bir ölçüyü oluşturan eşit sürelerden her biri, darp. 3. Tempo. 4. Bir kuvvetin etkileme süresi ile şiddetinin çarpımından çıkarılan nicelik.

Ülgü (KM): 1. Örnek, numune, model, ölçü. (< ET. ülgü).

Ülkü (TT): 1. Amaç edinilen, ulaşılmak istenen şey, ideal. (< ET. ülgü >). 2. İnsanı duyular dünyasının üstüne yükselten ve hiçbir zaman tam olarak gerçekleştirilemeyecek olan, yalnızca erişilmesi istenen amaç olarak kalan mefkûre. 3. Gerçekte olmayıp yalnız düşüncede tasarım biçiminde var olan, yalnızca düşünce ile kavranabilen şey, ideal.

Zayın (KM): 1. Kuluçka. (< Os. zayem).

Sayın (TT): 1. Saygı belirtisi olarak adın önüne getirilen söz. (< Moğ. sayin).

Zıyan (KM): 1. Kusur, eksik, noksan. (< Far. ziyān).

Ziyan (TT): 1. Zarar. (< Far. ziyān).

Zıyansız (KM): 1. Kusursuz, eksiksiz, noksansız. (< Far. ziyān).

Ziyansız (TT): 1. Zararsız. (< Far. ziyān).

3.1.2. Kısmî Eş Sesli ve Anlamca Kısmî Örtüşmeyen Yanıltıcı İsimler

Alam (KM) 1. Evren, kâinat. (< Ar. ʻālem >). 2. Dünya, cihan. 3. Güç, kuvvet, kudret.

Âlem (TT) 1. Evren, kâinat. (< Ar. ʻālem >). 2. Dünya, cihan. 3. Aynı konu ile ilgili kimseler ve bu kimselerin uğraşlarının bütünü. 4. Belli bir gruptaki canlıların bütünü. 5. Herkes, başkaları. 6. Ortam, çevre. 7. Bayrak (< Ar. ʻalem >). 8. Minare, kubbe, sancak direği vb. yüksek şeylerin tepesinde bulunan, madenden yapılmış ay yıldız veya lale biçiminde süs, ayça. 9. Simge.

Atles (KM) 1. Yüzü parlak, sık dokunmuş bir ipekli kumaş türü, saten. (< Ar. atlas).

Atlas (TT) 1. Yüzü parlak, sık dokunmuş bir ipekli kumaş türü, saten. (< Ar. atlas). 2. Dünyanın, bir ülkenin, bir bölgenin fiziksel ve siyasal coğrafyası ile ekonomi, tarih vb. konularda toplu bilgi vermek. (< Fr. atlas >). 2. Bir konuyu açıklamak için hazırlanmış resim veya levhalardan oluşmuş kitap.

Bazar (KM): 1. Pazar, pazar yeri. (< Far. bāzār). 2. Gürültü patırtı.

Pazar (TT): 1. Satıcıların belirli günlerde mallarını satmak için sergiledikleri belirli geçici yer. (< Far. bāzār >). 2. Belli bir şeyin satıldığı yer. 3. Alışveriş. 4. Cumartesi ile pazartesi arasındaki gün.

Biy (KM): 1. Küçük bir toplumun veya küçük bir devletin başkanı. (< ET. beg >). 2. Prens.

Bey (TT): 1. Erkek adlarından sonra kullanılan saygı sözü. (< ET. beg >). 2. Erkek özel adları yerine kullanılan bir söz. 3. Eş, koca. 4. Küçük bir toplumun veya küçük bir devletin başkanı. 5. Komutan. 6. Zengin, ileri gelen kimse.

Butak (KM): 1. Dal, ağacın dalı. (< ET. butık ~ butak >). 2. Kol, akarsu kolu. 3. Uzantı.

Budak (TT): 1. Dal, ağacın dalı. (< ET. butık ~ butak >). 2. Ağacın dal olacak sürgünü.

Buga (KM): 1. Damızlık erkek sığır. (< ET. buka >). 2. Lokomotif.

Boğa (TT): 1. Damızlık erkek sığır. (< ET. buka).

Calın (KM): 1. İs. (< ET. yalın >). 2. İsli, dumanlı alev.

Yalın (TT): 1. Gösterişsiz, süssüz, sade. (< ET. yalañ >). 2. Çıplak, kınından çıkmış. 3. Alev. (< ET. yalın).

Caman (KM): 1. Kötü, fena. (< ET. yaman >). 2. Çok, pek.

Yaman (TT): 1. Güç, etki veya beceri bakımından alışılmışın üzerinde olan. (< ET. yaman >). 2. Kötü, korkulan. 3. Alışılmadık, olağanın dışında.

Cassı (KM): 1. Yayvan ve düz. (< ET. yası). 2. Yatsı vakti; güneşin batmasından bir buçuk, iki saat sonraki vakit. (< ET. yat- >). 3. Yatsı ezanı, yatsı namazı.

Yassı (TT): 1. Yayvan ve düz. (< ET. yası).

Caş (KM): 1. Genç. (< ET. yaş >). 2. Delikanlı. 3. Oğul. 4. Gözyaşı.

Yaş (TT): 1. Doğuştan beri geçen ve yıl birimi ile ölçülen zaman. (< ET. yaş >). 2. Hayatın çeşitli evrelerinden her biri, çağ. 3. Bir kurum, bir kuruluş, düzen vb.nin kurulduğundan bu yana geçen zaman. 4. Bir gök cisminin oluşmaya başladığı günden bugüne kadar geçirdiği zaman süresi. 5. Nemli, ıslak, kuru karşıtı. 6. Kendi suyunu, canlılığını yitirmemiş, kurumamış, kurutulmamış, taze. 7. Gözyaşı. 8. Kötü. 9. Zor.

Catma (KM): 1. Sundurma. (< ET. çat-).

Çatma (TT): 1. Çatmak işi. (< ET. çat- >). 2. Provada geçici olarak bir giysiye iliştirilmiş olan parça. 3. Duvarları ağaç gövdesinden birbirine takılarak ve çivisiz olarak yapılan yayla evi, Yörük çadırı. 4. Bir tür döşemelik kumaş. 5. Ahşap yapılarda ağaç iskeletin temel parçaları. 6. Semerin ağaç kısmı. 7. Heykel yapımında çamuru ayakta tutan tel iskelet.

Celli (KM): 1. Yeli çok olan, rüzgârlı. (< ET. yel >). 2. Havai, hoppa, alık, ahmak.

Yelli (TT) 1. Yeli çok olan, rüzgârlı. (< ET. yel >). 2. Çok yellenen. 3. İşveli, fıkırdak.

Cer (KM): 1. Yer, toprak. (< ET. yir >). 2. Yaşanılan bölge. 4. Yerküre. 3. At eyeri. (< ET. eder).

Yer (TT): 1. Bir şeyin, bir kimsenin kapladığı veya kaplayabileceği boşluk, mahal, mekân. 2. Gezinilen, ayakla basılan taban. 3. Bulunulan, yaşanılan, oturulan bölge. 4. Durum, konum, vaziyet. 5. Görev, makam. 6. Üzerine yapı kurulmaya elverişli arazi, arsa. 7. Ekime elverişli toprak parçası, arazi. 8. Yerküre.

Collu (KM): 1. Yolu olan. (< ET. yol).

Yollu (TT): 1. Yolu olan, yolu herhangi bir nitelikte olan. (< ET. yol >). 2. Kuralına uygun. 3. Kolayca elde edilen kadın. 4. Parası olan.

Colluk (KM): 1. Yolculuk sırasında yenmek üzere hazırlanan yiyecek, yol azığı. (< ET. yol).

Yolluk (TT) 1. Yolculuk sırasında yenmek üzere hazırlanan yiyecek, yol azığı. (< ET. yol >). 2. Yolcuya verilen armağan. 3. Koridorlara serilen, dar ve uzun halı, yol halısı. 4. Yol masrafı olarak ödenen para, harcırah.

Colsuz (KM): 1. Yolu olmayan. (< ET. yol >). 2. Nezaketsiz, kaba, patavatsız.

Yolsuz (TT): 1 Yolu olmayan. (< ET. yol >). 2. Yavaş giden taşıt. 3. Kurallara aykırı, uygunsuz, yöntemsiz, düzensiz, yersiz, usulsüz, nizamsız. 4. Parasız, züğürt.

Culduz (KM): 1. Işıklı gök cisimlerinden her biri, yıldız. (< ET. yultuz ~ yulduz).

Yıldız (TT) 1. Işıklı gök cisimlerinden her biri. (< ET. yultuz ~ yulduz >). 2. Sinema, tiyatro veya müzikhol sanatçısı. 3. Üstün başarı gösteren kimse. 4. Baht, şans, talih.

Çabak (KM): 1. Balık. (< ?).

Çapak (TT): 1. Göz pınarında ve kirpiklerde birikerek pıhtılaşan veya kuruyan akıntı. (< ET. çalpak >). 2. Madenler dövülürken sıçrayan ince, ufak parça. 3. Metal veya toprak eşya kenarlarında bulunan pürüz. 4. Sazan familyasından, sarı pullu, eti tatsız, kılçıklı bir tatlı su balığı. (< ?).

Çarh (KM) 1. Tekerlek, makara. (< Far. çarh). 2. Beden. (< ? >). 3. Metabolizma. 4. Baş, kafa. 5. Hal, durum, vaziyet.

Çark (TT): 1. Bir eksenin döndürdüğü tekerlek biçimindeki makine parçası. (< Far. çarh >). 2. Herhangi bir askerî birliğin, biçimini ve düzenini bozmadan kanatlarından biri çevresinde dönerek yön değiştirmesi.

Çeçek (KM): 1. Çiçek hastalığı. (< ET. çeçek).

Çiçek (TT): 1. Bir bitkinin, üreme organlarını taşıyan çoğu güzel kokulu, renkli bölümü. (< ET. çeçek >). 2. Çiçek açan kır veya bahçe bitkisi. 3. Davranışları hafif, toplum kurallarına uymayan kimse. 4. Süblimleşme veya çiçeksime yoluyla elde edilen toz. 5. İrinli kabarcıklar dökerek yüzde izler bırakan ateşli, ağır ve bulaşıcı bir hastalık.

Darman (KM): 1. İlaç. (< Far. dermān).

Derman (TT): 1. Güç, takat, mecal. 2. İlaç. (< Far. dermān). 3. Çıkar yol, çare.

Davlet (KM): 1. Refah, saadet, mutluluk. (< Ar. devlet).

Devlet (TT): 1. Toprak bütünlüğüne bağlı olarak siyasal bakımdan örgütlenmiş millet veya milletler topluluğunun oluşturduğu tüzel varlık. (< Ar. devlet >). 2. Bu tüzel varlığın yönetim organları. 3. Büyüklük, mevki. 4. Mutluluk. 5. Talih.

Davletli (KM): 1. Mutluluk, saadet ve refah içinde olan kimse. (< Ar. devlet).

Devletli (TT): 1. Devleti olan, devlet sahibi olan. (< Ar. devlet >). 2. Osmanlı Devletinde paşa, vezir vb. devlet adamlarına verilen unvan. 3. Mutluluk, saadet ve refah içinde olan kimse.

Emizik (KM): 1. Emzik, süt çocuklarını oyalamak için ağızlarına verilen kauçuk meme. (< ET. emüz- >). 2. Biberon; beslemek için süt çocuklarına meme yerine emdirilen ağzı kauçuklu süt şişesi. 3. Çayır yoncası.

Emzik (TT): 1. Süt çocuklarını oyalamak için ağızlarına verilen kauçuk meme. (< ET. emüz- >). 2. Beslemek için süt çocuklarına meme yerine emdirilen ağzı kauçuklu süt şişesi, biberon. 3. İbrik, çaydanlık, testi vb. kapların, suyu azar azar akıtmaya yarayan içi delik uzantısı, ibik. 4. Sigara ağızlığı.

Esepli (KM): 1. Hesaplayarak, tasarlayarak, planlayarak davranan. (< Ar. hisāb).

Hesaplı (TT): 1. Satın alınabilen, bütçeye uygun, ekonomik. (< Ar. hisāb >). 2. Parasını ölçülü harcayan, tutumlu. 3. Ayrıntılarıyla düşünülüp tasarlanmış, planlı, rasyonel. 4. Ölçülü davranan, ölçülü.

Esepsiz (KM): 1. Çok, pek çok, sınırsız, haddi hesabı olmayacak kadar çok. (< Ar. hisāb >). 2. Önceden iyi düşünülmemiş, sonu belli olmayan. 3. Ölçüsüz, tutumsuz, savruk, müsrif.

Hesapsız (TT): 1. Hesabı tutulmayan. (< Ar. hisāb >). 2. Sayılamayacak kadar çok olan. 3. Önceden iyi düşünülmemiş, sonu belli olmayan. 4. Ölçüsüz, tutumsuz, savruk, müsrif.

Fahmu (KM): 1. Zekâ, akıl, akıl yürütme, algılama, anlama, kavrama, yargılama, feraset. (< Ar. fehm >). 2. Yetenek, kabiliyet, istidat.

Fehim (TT): 1. Anlama, kavrama. (< Ar. fehm).

Gaci (KM): 1. Hafif meşrep kadın, metres, fahişe. (< ? >). 2. Dişi köpek.

Gacı (TT): 1. Kadın, dost, sevgili, metres. (< ?). 2. Torik yavrusu.

Halal (KM): 1. Helal; dinin kurallarına aykırı olmayan, dinî bakımdan yasaklanmamış olan, haram karşıtı. (< Ar. halāl >). 2. Temiz kalpli insan.

Helal (TT): 1. Dinin kurallarına aykırı olmayan, dinî bakımdan yasaklanmamış olan, haram karşıtı. (< Ar. halāl >). 2. Nikâhlı eş.

Halek (KM): 1. Felâket, dehşet, korkunç. (< Ar. helāk >). 2. Perişan, mahvolmuş, feci, berbat, kötü. 3. İşe yaramaz, bozuk. 4. Pis, kirli. 5. Yorgun, bitkin.

Helak (TT): 1. Ölme, öldürme, yok etme, yok olma. (< Ar. helāk >). 2. Bitkin bir duruma gelme veya getirme.

Haleklik (KM): 1. Zarar, ziyan. (< Ar. helāk >). 2. Kötülük.

Helaklık (TT): 1. Yok edilmeye sebebiyet olacak derecede kötülük. (< Ar. helāk).

Haman (KM): 1. Çabucak. (< Far. hemān >). 2. Hep, her zaman, daima, sürekli.

Hemen (TT): 1. Çabucak. (< Far. hemān >). 2. Aşağı yukarı. 3. Yalnız, sadece. 4. Çok.

Hapar (KM): 1. Bir olay, bir olgu üzerine edinilen bilgi. (< Ar. haber >). 2. Hikâye, deneme, anlatı.

Haber (TT): 1. Bir olay, bir olgu üzerine edinilen bilgi. (< Ar. haber >). 2. İletişim veya yayın organlarıyla verilen bilgi.

Hater (KM): 1. Hatır, hürmet; birine karşı duyulan saygı, sevgi, değer verme. (< Ar. hātir >). 2. Merhamet.

Hatır (TT): 1. Düşünme, akılda tutma, hafıza, zihin, akıl, yâd. (< Ar. hātir >). 2. Gönül, kalp. 3. Birine karşı duyulan saygı, sevgi. 4. Durum, keyif, hâl.

Haterli (KM): 1. Hatırı sayılan, etkili, saygın, saygı değer. (< Ar. hātir). 2. Lütufkâr, iyi kalpli, merhametli.

Hatırlı (TT): 1. Hatırı sayılan, etkili, saygın, saygı değer. (< Ar. hātir).

Hatlama (KM): 1. Hamur işi, börek. (< ET. kat).

Katlama (TT): 1. Katlamak işi. (< ET. kat >). 2. Mayasız hamurdan yapılan, peynirli veya peynirsiz pide, yufka.

Hazna (KM): 1. Hazine; altın, gümüş, mücevher vb. değerli eşya yığını, büyük servet. (< Ar. hazine >). 2. Pek, çok, fazla.

Hazine (TT): 1. Altın, gümüş, mücevher vb. değerli eşya yığını, büyük servet. (< Ar. hazine >). 2. Devlet malı veya parası.

Hıysaplı (KM): 1. Hesaplayarak, tasarlayarak, planlayarak davranan. (< Ar. hisāb >). 2. Açıkgöz, uyanık. 3. Becerikli, kabiliyetli, yetenekli.

Hesaplı (TT): 1. Satın alınabilen, bütçeye uygun, ekonomik. (< Ar. hisāb >). 2. Parasını ölçülü harcayan, tutumlu. 3. Ayrıntılarıyla düşünülüp tasarlanmış, planlı, rasyonel. 4. Ölçülü davranan, ölçülü.

Hur (KM): 1. Huri; cennette yaşadığına inanılan dişi varlık. (< Ar. hūrī). 2. Sakin, dingin. 3. Hür, özgür. (< Ar. hurr).

Hür (TT): 1. Özgür, özgür biçimde. (< Ar. hurr).

İyneli (KM): 1. İğnesi olan, iğne ile tutturulmuş olan, iğnelenmiş. (< ET. igne >). 2. Kirpi.

İğneli (TT): 1. İğnesi olan, iğne ile tutturulmuş, iğnelenmiş. (< ET. igne >). 2. Kırıcı, gücendirici, dokunaklı, onur kırıcı, kinayeli.

Kabırga (KM): 1. Kaburga; eğe kemiklerinin oluşturduğu kafes. (< Moğ. kabırga >). 2. Yan taraf. 3. Yan duvar. 4. Duvarın yüzeyi; mesela evin duvarının iç tarafındaki yüzü. 4. Yamaç, dağın yamacı.

Kaburga (TT): 1. Eğe kemiklerinin oluşturduğu kafes. (< Moğ. kabırġa >). 2. Eğe. 3. Gemilerde dış kaplamanın dayandığı iskelet.

Kazançı (KM): 1. Kazan yapan, satan veya onaran usta. (< Moğ. kazġan >). 2. Aşçı.

Kazancı (TT): 1. Kazan yapan, satan veya onaran usta. (< ET. kazġan >). 2. Kazanı ateşleyen kimse, ateşçi.

Keçim (KM): 1. Geçim, yaşama kaynağı. (< ET. keç- >). 2. Af, merhamet.

Geçim (TT): 1. Geçinme işi, geçinme araçları, geçinme, maişet. (< ET. keç- >). 2. Anlaşma, uyum.

Keçimli (KM): 1. Merhametli, kin tutmayan, gönlü yüce, iyi kalpli, insaflı, (< ET. keç- >). 2. Affedilebilir. 3. Uyumlu, çevresindekilerle iyi geçinen.

Geçimli (TT): 1. Uyumlu, çevresindekilerle iyi geçinen. (< ET. keç-).

Keçimsiz (KM): 1. Merhametsiz, insafsız, katı kalpli. (< ET. keç- >). 2. Affedilmez. 3. Tahammül edilmez, dayanılmaz, zahmetli. 4. Uyumsuz, dirliksiz.

Geçimsiz (TT): 1. Çevresindekilerle iyi geçinemeyen, kavga çıkaran, dirliksiz. (< ET. keç-).

Keramat (KM): 1. Keramet. (< Ar. keramet >). 2. Cennet.

Keramet (TT): 1. Ermiş kimselerin gösterdiklerine inanılan, doğaüstü, şaşkınlık uyandırıcı davranış veya durum. (< Ar. kerāmet).

Kerek (KM): 1. Gerek, lâzım. (< ET. kergek >). 2. Eşya, malzeme.

Gerek (TT): 1. Gerek, lâzım, icap; gerçekleşmesi zorunlu olarak beklenen. (< ET. kergek).

Kızgan (KM): 1. Çok ısınmış, çok sıcak. (< ET. kız-).

Kızgın (TT): 1. Çok ısınmış, ısıtılmış veya kızdırılmış. (< ET. kız- >). 2. Eş arayan hayvan. 3. Kızmış olan, öfkeli, mütehevvir. 4. Kızışık, zorlu, sert, şiddetli.

Köl (KM): 1. Göl. (< ET. köl). 2. Gönül, ruh. (< ET. köñül).

Göl (TT): 1. Toprakla çevrili, derin ve geniş, tuzlu veya tuzsuz durgun su örtüsü. (< ET. köl).

Körümdük (KM): 1. Gelin ya da yeni doğmuş bebek ilk defa görüldüğü zaman verilen hediye, yüz görümlüğü. (< ET. kör-).

Görümlük (TT): 1. Nişanlanan kıza, ilk kez görmeye gidildiğinde erkek tarafından takılan veya verilen armağan. (< ET. kör- >). 2. Yalnız görülmek için konulan nesne.

Közlü (KM): 1. Gözü olan. (< ET. köz >). 2. Bakışıyla nazar değdiren.

Gözlü (TT): 1. Gözü olan. (< ET. köz >). 2. Bölmesi veya gözleri olan. 3. Deliği olan.

Kuvat (KM): 1. Kuvvet; fiziksel güç. (< Ar. kuvvet). 2. Alım, sempatiklik, sevimlilik. 3. Rahatlık, konfor.

Kuvvet (TT): 1. Fiziksel güç. (< Ar. kuvvet >). 2. Şiddet, zor, cebir. 3. Yetke, erk, nüfuz. 4. Dayanıklı olma durumu. 5. Bir ülkenin silahlı gücü. 6. Durgunluğu harekete veya hareketi durgun bir duruma çeviren etken, direnci kıran veya direnç doğuran özellik.

Kuvatlı (KM): 1. Güçlü. (< Ar. kuvvet). 2. Gösterişli, alımlı, sempatik, sevimli. 3. Rahat, konforlu.

Kuvvetli (TT). 1. Güçlü, gücü çok olan, zorlu, şiddetli. (< Ar. kuvvet >). 2. Sağlam, dayanıklı olan. 3. Görevini iyi yapan, keskin. 4. Çok etkileyici. 5. Saygın, nüfuzlu. 6. Üstün, donanımlı. 7. Etkili.

Kuvatsız (KM): 1. Güçsüz. (< Ar. kuvvet). 2. Gösterişsiz, alımsız, silik, sevimsiz. 3. Konforsuz.

Kuvvetsiz (KM): 1. Güçsüz, gücü, kuvveti olmayan. (< Ar. kuvvet >). 2. Etkisiz.

Küçlü (KM) 1. Güçlü, kuvvetli. (< ET. küç >). 2. Acı, ekşi.

Güçlü (TT): 1. Gücü olan, kuvvetli. (< ET. küç >). 2. Şiddeti çok olan. 3. Etkisi, önemi büyük olan, sözü geçer, forslu. 4. Nitelikleri ile etki yaratan, etkili.

Maymul (KM): 1. Maymun; dört ayaklı, iki ayağı üzerinde de yürüyebilen, ormanda toplu olarak yaşayan, kuyruklu hayvan. (< Ar. meymūn). 2. Çatı kirişleri arasında konulan ahşap destek.

Maymun (TT): 1. Dört ayaklı, iki ayağı üzerinde de yürüyebilen, ormanda toplu olarak yaşayan, kuyruklu hayvan. (< Ar. meymūn >). 2. Taklitçi. 3. Çirkin ve gülünç.

Nohta (KM): 1. Yular. (< Moğ. nogtu). 2. Nokta (< Ar. nukta).

Nokta (TT): 1. Çok küçük boyutlarda işaret, benek. (< Ar. nukta >). 2. Bazı harflerin üzerine konulan ufak işaret. 3. Yer. 4. Konu ile ilgili önemli bölüm. 5. Nöbetçi bulunan yer. 6. Nöbetçi, gözcü, bekçi. 7. Sınır, derece, radde. 8. Cümlenin bittiğini anlatmak için sonuna konulan işaret. 9. Hiçbir boyutu olmayan işaret. 10. Orta nokta.

Oyunçu (KM): 1. Şakacı, latifeci. (< ET. oyun >). 2. Düzenci, hileci.

Oyuncu (TT): 1. Herhangi bir oyunda oynayan kimse. (< ET. oyun >). 2. Sinema, perde veya bir gösteride rol alan sanatçı, aktör, aktris. 3. Oyunu seven. 4. Düzenci, hileci. 5. Çok oyun yapan, oyundan oyuna geçen kimse.

Öt (KM): 1. Cesaret, (< ET. öt >). 2. Öd, safra.

Öd (TT): 1. Safra. (< ET. öt). 2. Öd ağacı (< Ar. ʻūd >). 3. Bu ağacın kıyılmış parçalarından yapılan tütsü.

Tamak (KM): 1. Damak, ağız boşluğunun tavanı. (< ET. tamak >). 2. Boğaz. 3. Gırtlak. 4. ses. 5. Bıçak ve baltanın ters tarafı.

Damak (TT): 1. Ağız boşluğunun tavanı. (< ET. tamak).

Tañ (KM): 1. Şafak, güneş doğmadan az önce beliren aydınlık. (< ET. tañ >). 2. Çok, pek çok, büyük, bir hayli.

Tan (TT): 1. Şafak, güneş doğmadan az önce beliren aydınlık. (< ET. tañ).

Tar (KM): 1. Dar, geniş ve bol karşıtı. (< ET. tar >). 2. Dağ geçidi, boğaz. 3. Müşkül durum, sıkıntılı durum.

Dar (TT): 1. İçine alacağı şeye oranla ölçüleri yetersiz olan, geniş ve bol karşıtı. (< ET. tar >). 2. Genişliği az veya yetersiz olan, ensiz, mikro. 3. Az, elverişsiz, sınırlı. 4. Sıkıntılı. 5. Yetersiz. 6. Güçlükle, ucu ucuna, ancak.

Taza (KM): 1. Temiz, kirsiz, pak, saf. (< Far. tāze >). 2. Yeni. 3. Körpe. 4. Namuslu, dürüst.

Taze (TT): 1. Bozulmamış, bayatlamamış olan. (< Far. tāze >). 2. Dinç, yıpranmamış, yorulmamış. 3. Kuru olmayan, körpe, kuru karşıtı. 4. Yeni, zamanı geçmemiş. 5. Genç kadın.

Tazalık (KM): 1. Temizlik, saflık. (< Far. tāze >). 2. Yeni olma, körpelik.

Tazelik (TT): 1. Taze olma durumu, körpelik, (< Far. tāze).

Teñlik (KM): 1. Eşitlik. (< ET. teñ >). 2. Arkadaşlık, dostluk, ahbaplık.

Denklik (TT): 1. Eşitlik. (< ET. teñ).

Tiş (KM): 1. Diş. (< ET. tiş). 2. Şiş, sivri demir. (< ET. teş- 'deşmek', sış 'şiş'). 3. Ot demeti.

Diş (TT): 1. Çene kemiklerinin üstüne dizili, ısırıp koparmaya ve çiğnemeye yarayan sert, beyaz organlardan her biri. (< ET. tiş >). 2. Çark, testere, tarak vb. çentikli şeylerdeki çıkıntıların her biri. 3. Sarımsak dilimi, karanfil vb.nde dişe benzetilen tane. 4. Bazı dantel ve işlemelerin kenarlarındaki yuvarlak sivri bölüm. 5. Omurgalı hayvanların çenelerinde veya ilkel yapılı omurgalıların gırtlak ve ağızlarında bulunan kemiksi sert parçalar.

Töş (KM): 1. Göğüs, bağır. (< ET. töş >). 2. Örs. 3. Dağ, tepe, yamacı.

Döş (TT): 1. Göğüs, bağır. (< ET. töş >). 2. Kaburga altı.

Turum (KM): 1. Durum, vaziyet, hâl. (< ET. turum >). 2. Görünüş, 3. Hayat, ömür.

Durum (TT): 1. Vaziyet, hâl, keyfiyet, mevki, pozisyon. 2. Duruş biçimi, konum, tavır. 3. Bireyin toplum içindeki ilişkileriyle belirlenen yeri. 4. Ad soyundan kelimelerin birbirleriyle edatlarla ve fiillerle ilişkilerini belirleyen biçim, hâl.

Tüş (KM): 1. Düş, rüya. (< ET. tüş 'düş, rüya, öğle vakti uykusu >). 2. Öğle, öğle vakti.

Düş (TT): 1. Uyurken zihinde beliren olayların, düşüncelerin bütünü, rüya. (< ET. tüş 'düş, rüya, öğle vakti uykusu >). 2. Gerçek olmayan şey, imge. 3. Gerçekleşmesi istenen şey, umut.

Tüz (KM): 1. Doğru, gerçek. (< ET. tüz >). 2. Düz, düzgün. 3. Basit, sade. 4. Tam. 5. Ova, düzlük.

Düz (TT): 1. Yatay durumda olan, eğik ve dik olmayan. (< ET. tüz >). 2. Kıvrımlı olmayan, doğru, stabil. 3. Yüzeyinde girinti çıkıntı olmayan, müstevi. 4. Kısa ökçeli, ökçesiz (ayakkabı). 5. Yayvan, altı derin olmayan. 6. Kıvırcık veya dalgalı olmayan (saç). 7. Yalın, sade, süssüz. 8. Çizgisiz, desensiz ve tek renkli. 9. Engebesiz olan yer, düzlük, ova.

Uçhun (KM): 1. Kıvılcım. (< ET. uç- >). 2. Kül.

Uçkun (TT): 1. Ateşten fırlayan ve etrafa saçılan kıvılcım. (< ET. uç-).

3.2. Fiiler

3.2.1. Kısmî Eş Sesli ve Anlamca Tam Örtüşmeyen Yanıltıcı Fiiller

Açın- (KM): 1. Samimi ve candan bir şekilde ilgi göstermek, sempati duymak. (< ET. açı-).

Acın- (TT): 1. Acıma işine konu olmak. (< ET. açı- >). 2. Başkasının hesabına üzülmek, yazıklanmak, yerinmek.

Alğışla- (KM): 1. Güzel sözlerle iyi dilekte bulunmak. (< ET. alkış >). 2. Dua etmek. 3. Kutlamak.

Alkışla- (TT): 1. Bir şeyin beğenildiğini, onaylandığını anlatmak için el çırpmak. (< ET. alkış >). 2. Beğenmek, takdir etmek.

Alışdır- (KM): 1. Değiştirmek. (< ET. alış-).

Alıştır- (TT): 1. Alışmasına yol açmak. (< ET. alış- >). 2. Uyar duruma getirmek.

Aşa- (KM): 1. Yemek eylemi. (< ET. aş). 2. Aşınmak, yıpranmak. (< ET. aşğın-).

Aş- (TT): 1. Yüksek, uzak veya geçilmesi güç bir yerin öte yanına geçmek. (< ET. aş- >). 2. Süre geçmek, bitmek, sona ermek. 3. Geçmek. 4. Erkek hayvan dişisiyle çiftleşmek. 5. Görünmeden kaçmak.

Basdır- (KM): 1. Gömmek. (< ET. bas- >). 2. Örtmek. 3. Saklamak.

Bastır- (TT): 1. Basma işini yaptırmak. (< ET. bas- >). 2. Zararlı bir olayı önlemek. 3. Durdurmak. 4. Üstünlüğünü göstermek. 5. Bir kumaşın kenarını kıvırıp dikmek. 6. Gidermek. 7. Hemen söylemek. 8. Ansızın birinin yanına gitmek. 9. Birdenbire gerçekleşmek ve pek çok etki göstermek. 10. Baskı yapmak, üzerine iyice düşmek. 11. Kümes hayvanlarını kuluçkaya yatırmak.

Basdırıl- (KM): 1. Gömülmek. (< ET. bas-).

Bastırıl- (TT): 1. Bastırma işine konu olmak. (< ET. bas-).

Boluş- (KM): 1. Yardım etmek. (< ET. boluş-).

Oluş- (TT): 1. Belli bir varlık kazanmak, ortaya çıkmak, meydana gelmek, teşekkül etmek, tekevvün etmek. (< ET. bol- >).

Boy ber- (KM): 1. Uymak, kabul etmek. (< ET. bod + ber- >). 2. Teslim olmak.

Boy ver- (TT): 1. İnsan boyunu aşacak kadar derin olmak. (< ET. bod + ber- >). 2. Suya dalarak boyu ile suyun derinliğini ölçmek. 3. Büyümek.

Bukulan- (KM): 1. Tozlanmak. (< ET. bū ~ buġ).

Buğulan- (TT): 1. Üzerinde buğu oluşmak, buğu ile kaplanmak. (< ET. bū ~ buġ).

Bürçüklen- (KM): 1. Tomurcuklanmak, sürgün vermek. (< ET. bürçek).

Pürçüklen- (TT): 1. Püsküllenmek. (< ET. bürçek).

Can bak- (KM): 1. Yaşamak, hayat sürmek. (< Far. cān).

Yan bak- (TT): 1. Beğenmeyerek veya düşmanca bakmak. (< ET. yan).

Cap- (KM): 1. Örtmek. (< ET. yap- >). 2. Kapatmak.

Yap- (TT): 1. Ortaya koymak, gerçekleştirmek, oluşturmak, meydana getirmek. (< ET. yap- >). 2. Olmasına yol açmak. 3. Yol almak. 4. Onarmak, tamir etmek. 5. Bir şeyi başka bir şey durumuna

getirmek. 6. Bir dileği, bir isteği yerine getirmek, uygulamak, ifa etmek. 7. Bir düşünceyi, bir davranışı, bir isteği işe dönüştürmek, gerçekleştirmek. 8. Düzenli bir duruma getirmek. 9. Üretmek. 10. Bir harekete, işe başlamak veya bir hareketle, işle uğraşmak. 11…, 20. Olmak.

Caşlan- (KM): 1. Gençleşmek. (< ET. yaş).

Yaşlan- (TT): 1. Yaşı ilerlemek, ihtiyarlamak. (< ET. yaş >). 2. Nemlenmek, ıslanmak.

Catış- (KM): 1. Birlikte yatmak, cinsî münasebette bulunmak. (< ET. yatġaş-).

Yatış- (TT): 1. Hızı, etkisi azalmak, aşırılığı geçmek. (< ET. yat- >). 2. Coşku, sinir, korku vb.nin etkisi azalmak, geçmek, sakinleşmek. 3. Ayaklanma, kargaşa sakinleşmek, durulmak.

Citile- (KM): 1. Bilemek. (< ET. yiti 'keskin', yit- 'kaybolmak').

Çitile- (TT): 1. Çamaşırın iki yanını birbirine sürtmek, ovalamak. (< ET. yit- 'kaybolmak').

Cogal- (KM): 1. Kaybolmak. (< ET. yok >). 2. Yok olmak, tükenmek, mahvolmak.

Çoğal- (TT): 1. Azken çok olmak, çok duruma gelmek, artmak, fazlalaşmak, ziyadeleşmek. (< ET. çok >).

Cogalt- (KM): 1. Kaybetmek. (< ET. yok >). 2. Yok etmek, tüketmek, öldürmek, imha etmek, mahvetmek.

Çoğalt- (TT): 1. Miktarını, sayısını, ölçüsünü artırmak, fazlalaştırmak, ziyadeleştirmek. (< ET. çok >). 2. Çoğaltma makinesi kullanılarak sayısını artırmak, teksir etmek.

Comakla- (KM): 1. Hikâye etmek, anlatmak. (< ET. *yom).

Çomakla- (TT): 1. Çomakla vurmak. (< ET. çomak >). 2. Çomakla karıştırmak.

Çalışdır- (KM): 1. Dolamak, kenetlemek. (< ET. çalış- ? >). 2. Örmek, iç içe geçirmek. 3. Evlendirmek, 4. Fısıldamak, 5. İma etmek. (< ET. yala 'şüphe, kuşku' ? >). 6. Çağrıştırmak, ilişkilendirmek.

Çalıştır- (TT): 1. Çalışmasını sağlamak. (< ET. çalış- >). 2. Çalışma işini yaptırmak.

Çarla- (KM): 1. İtiraz etmek, kabul etmemek, reddetmek, inkâr etmek, karşı koymak. (< ET. çarım 'dava, iddia, itiraz', çarla- 'çağırmak' ? >). 2. Tutukluk yapmak; silahın tutukluk yapması.

Carla- (TT): 1. Bağırarak konuşmak. (< Moğ. car >). 2. Çok söylemek. 3. Nara atmak, haykırmak. 4. İlan etmek, duyurmak.

Çarpı- (KM): 1. Zarar görmek, zarara uğramak, işi ters gitmek, sıkıntıya düşmek. (< ?).

Çarp- (TT): 1. Hızla değmek, vurmak. (< ET. çap- >). 2. Bir şeyin etkisiyle birdenbire hasta etmek. 3. Varlığına inanılan bir gücün öfkesine uğramak. 4. El çabukluğu ile çalmak, dolandırarak elde etmek. 5. Kurnazlıkla ele geçirmek. 6. Kalp, hızlı hızlı vurmak. 7. Biri çarpılan, öbürü çarpan denilen iki sayı verildiğinde çarpanı çarpılandaki birim kadar çoğaltarak çarpım adı verilen bir üçüncü sayıyı elde etmek, darp etmek. 8. Çekiciliğiyle etkilemek, şaşırtmak.

Erişdir- (KM): 1. Yarıştırmak, rekabet ettirmek. (< ET. ir-).

Eriştir- (TT): 1. Ulaştırmak. (< ET. ir- >). 2. Kavuşturmak.

Hayran bol- (KM): 1. Hayret etmek, şaşırmak, şaşkına dönmek. (< Ar. hayrān).

Hayran ol- (TT): 1. Çok beğenmek. (< Ar. hayrān).

Kabıl- (KM): 1. Yenilmek, ütülmek, oyunda mağlup olmak. (< ET. kap-).

Kapıl- (TT): 1. Kapma işine konu olmak. (< ET. kap- >). 2. Sürüklenmek. 3. Birine güvenip boş bulunarak aldanmak. 4. Bir kimseye tutulmak, bağlanmak, aşırı sevgi duymak. 5. Bir şeyin veya kimsenin güçlü etkisinde kalmak.

Kabış- (KM): 1. Susmak, sesi kesilmek. (< ET. kabşa- 'titremek, sallanmak' ? >). 2. Ölmek, can vermek, 3. Somurtmak.

Kapış- (TT): 1. Birlikte bir şeyin üzerine üşüşüp aceleyle almak, kapmak. (< ET. kap-). 2. Kavgaya tutuşmak. (< ET. kapış- >). 3. Kavgaya girmek. 4. Hırsla güreşe başlamak.

Kabışdır- (KM): 1. Durdurmak, susturmak, işlemez hâle getirmek. (< ET. kabşa- 'titremek, sallanmak' ? >). 2. Yıkmak, ezmek, devirmek.

Kapıştır- (TT): 1. Kapışma işini yaptırmak veya bu işin yapılmasına sebep olmak. (< ET. kapış- >).

Kalkı- (KM): 1. Uyuklamak. (< ET. kalık-).

Kalk- (TT): 1. Gitmek üzere yerinden ayrılmak. (< ET. kalık- >). 2. Oturma durumundan dik duruma gelmek, doğrulmak. 3. Uyanarak yataktan ayrılmak. 4. Yukarı doğru yükselmek. 5. Taşıtlar yola çıkmak. 6. Uçmak, havalanmak. 7. Yerinden ayrılıp yol almaya başlamak. 8. Hayvan iki art ayağı üzerinde dik durum almak. 9. Kabarmak, ayrılmak. 10. Derlenip götürülmek. 11. Hasta iyileşerek gezecek duruma gelmek. 11…, 20. Ayakta beklemek.

Keç- (KM): 1. Affetmek, bağışlamak. (< ET. keç-).

Geç- (TT): 1. Bir yerden başka bir yere gitmek. (< ET. keç- >). 2. Bir yandan girip diğer yandan çıkmak.3. Yol, araç veya akarsu bir yerin yakınından veya içinden gitmek. 4. Bir duruma uğramak, konu olmak. 5. Bırakmak, vazgeçmek. 6. Yaşamak. 7. Bir şeyi bundan böyle yapma durumunda olmamak. 8. Olmak, vuku bulmak, cereyan etmek. 9. Hastalık bulaşmak, sirayet etmek. 10. Herhangi bir durum, soya çekim yoluyla birinde görünmek. 11…, 38. Çekiştirmek, yermek.

Keliş- (KM): 1. Yakışmak, uygun gelmek. (< ET. kel- >). 2. Uymak, uzlaşmak, anlaşmak.

Geliş- (TT): 1. Büyüyüp boy atmak, yetişmek, neşvünema bulmak. (< ET. kel- >). 2. İlerlemek, olgunlaşmak, genişlemek, inkişaf etmek. 3. Şişmanlamak.

Kıyna- (KM): 1. Zahmet vermek. (< ET. kıyna- >). 2. Sıkıntıya sokmak; üzmek, üzüntü vermek, rahatsız etmek.

Kına- (TT): 1. Yapılan bir işin kötü olduğunu belirtir bir biçimde söz söylemek, ayıplamak, takbih etmek. (< ET. kıyna-).

Kızgan- (KM): 1. Cimrilik etmek. (< ET. kızġan- ~ kısġan- 'cimrilik etmek, esirgemek').

Kıskan- (TT): 1. Sevgide veya kendisiyle ilişkili şeylerde bir başkasının ortaklığına, üstün durumda görünmesine dayanamamak. (< ET. kızġan- ~ kısġan- 'cimrilik etmek, esirgemek' >). 2. Herhangi bir bakımdan kendinden üstün gördüğü birinin bu üstünlüğünden acı duymak, haset etmek. 3. Esirgemek, çok görmek. 4. Bir şeye, en küçük saygısızlık gösterilmesine bile dayanamamak. 5. Yerinde olmayı istemek, imrenmek.

Koşdur- (KM): 1. Ekletmek, kattırmak, ilave ettirmek. (< ET. koş-).

Koştur- (TT): 1. Koşma işini yaptırmak. (< ET. koş- >). 2. Çok hızlı koşmak. 3. Çabucak göndermek. 4. Çabalamak, uğraşmak.

Köllen- (KM): 1. Cesaretlenmek. (< ET. köñül >). 2. Heveslenmek. 3. Morali yerine gelmek.

Göllen- (TT): 1. Çukurlarda su birikmek, gölcük olmak. (< ET. köl).

Kötür- (KM): 1. Kaldırmak, yükseltmek. (< ET. kötür-).

Götür- (TT): 1. Taşımak, ulaştırmak veya koymak. (< ET. kötür- >). 2. Bir kimseyi bir yere kadar yanında yürütmek. 3. Yerinden ayırıp uzağa atmak veya yok etmek. 4. Öldürmek. 5. Dayanmak, katlanmak, tahammül etmek. 6. Birinin yanında yürüyüp ona bir yere kadar arkadaşlık etmek. 7. Bir sonuca vardırmak. 8. Kaybolmasına, yok olmasına yol açmak. 9. Herhangi bir yiyeceği tek başına ve hızlı bir biçimde yemek. 10. Tümüyle sahip olmak. 11. Haksız kazanç sağlamak, mal veya para sahibi olmak.

Küçen- (KM): 1. Çabalamak, gayret etmek, gücünü zorlamak. (< ET. küçen-).

Gücen- (TT): 1. Beklenilmeyen bir davranış veya söz karşısında kırgınlık duymak, kırılmak. (< ET. küçen-).

Küreş- (KM): 1. Uğraşmak, mücadele etmek. (< ET. küreş-).

Güreş- (TT): 1. İki kişi türlü oyunlarla birbirinin sırtını yere getirmeye çalışmak. (< ET. küreş-).

Küse- (KM): 1. Özlemek, hasret çekmek. (< ET. küse- >). 2. Arzu etmek, istemek.

Küs- (TT): 1. Darılmak, gücenmek. (< ET. küs- >). 2. Görevini yerine getirememek. 3. Gelişememek, büyüyememek. 4. Bir madde, herhangi bir sebeple istenilen niteliğini yitirmek.

Madar et- (KM): 1. Çare bulmak, imkân yaratmak. (< ?).

Madara et- (TT): 1. Kötü duruma düşürmek. (< Far. madara >). 2. Yalanını, yanlışını çıkarmak.

Makır- (KM): 1. Koyun, kuzu ve keçi gibi hayvanların melemesi, bağırması. (< ET. bakır- >). 2. Kedinin miyavlaması. 3. Küçük çocuğun yüksek sesle haykırarak ağlaması.

Bağır- (TT): 1. İnsan yüksek ve gür ses çıkarmak. (< ET. bakır- >). 2. Kendini belli etmek. 3. Yüksek sesle azarlamak.

Mort bol- (KM): 1. Küflenmek. (< ?).

Mort ol- (TT): 1. Ölmek. (< ?).

Oltur- (KM): 1. Oturmak. (< ET. olur- ~ oltur- >). 2. Yerleşmek, ikamet etmek.

Oldur- (TT): 1. Olmasını sağlamak. (< ET. bol- >). 2. Olgunlaştırmak.

Oñar- (KM): 1. Güçlenmek, yükselmek, daha iyi duruma gelmek. (< ET. oñ- ~ oñar- >). 2. Solmak.

Onar- (TT): 1. Bozulmuş, eskimiş olan bir şeyi düzeltip işler veya kullanılır duruma sokmak, işe yarar duruma getirmek, tamir etmek. (< ET. oñ- ~ oñar- >). 2. Bir yapının, bir heykelin, bir resmin bozulmuş yerlerini yeniden yapmak, ilk duruma getirmek, restore etmek. 3. İşlenen bir kusuru, yapılan bir yanlışlığı giderecek veya önleyecek davranışlarda bulunmak.

Ötdür- (KM): 1. Geçirmek. (< ET. öt-).

Öttür- (TT): 1. Ötmesini sağlamak veya ses çıkarttırmak. (< ET. öt-).

Sagın- (KM): 1. Anmak, hatırlamak, düşünmek. (< ET. sakın- ~ saġın- >). 2. Bahsetmek.

Sakın- (TT): 1. Herhangi bir korku veya düşünce ile bir şeyi yapmaktan uzak durmak, içtinap etmek. (< ET. sakın- ~ saġın- >). 2. Olabileceği düşünülen kötülüklere karşı önlemler almak. 3. Korumak, esirgemek, gözetmek.

Sekir- (KM): 1. Sıçramak, zıplamak. (< ET. sekri- >). 2. Atlamak; bir şeyin üzerinden atlamak.

Seğir- (TT): 1. Genellikle vücudun bir yerinde deri ile birlikte derinin hemen altındaki kaslar hafifçe oynamak. (< ET. sekri-).

Sekirt- (KM): 1. Atlatmak, zıplatmak, sıçratmak. (< ET. sekri-).

Seğirt- (TT): 1. Sıçrayarak yakın bir yere doğru koşmak. (< ET. sekri-).

Seyir et- (KM): 1. Hayret etmek, hayrete düşmek, afallamak, şaşırmak. (< Ar. seyr).

Seyret- (TT): 1. Bir şeyin durumunu, oluşumunu gözlemek, bakmak. (< Ar. seyr >). 2. Bir olaya karışmadan bakmak. 3. Eğlenmek, görmek, öğrenmek vb. için bakmak, izlemek. 4. Taşıt, ilerlemek, yol almak. 5. Hastalık vb. sürmek, devam etmek.

Sıl- (KM): 1. Yarmak, kesmek. (< ET. sı- ~ sın- 'kırmak').

Sil- (TT): 1. Bir şeyin ıslaklığını gidererek kuru duruma getirmek. (< ET. sıl- ~ sil- >). 2. Üzerine genellikle bir bez sürterek tozlarını, kirlerini almak veya parlatmak. 3. Bir yazı, çizgi vb.ni kazıyarak veya sürterek yok etmek. 4. Tahta malzemeyi makineyle düzgün ve pürüzsüz hâle getirmek. 5. Üzerini çizerek atmak, yok etmek. 6. İlişkisini koparmak, yok saymak. 7. Üstünlük göstererek o alanda üstün olanları ikinci plana atmak. 8. Ortadan kaldırmak, yok etmek veya gidermek.

Sürtdür- (KM): 1. Sildirmek, kurulatmak. (< ET. sürt- >). 2. Sıvattırmak. 3. Sürdürmek. 4. Vurdurmak.

Sürttür- (TT): 1. Sürtme işini yaptırmak; bir şeyi bastırarak diğer bir şeyin üzerinden geçirtmek; dokundurtmak; başıboş dolaştırmak, yararsız dolaştırmak. (< ET. sürt-).

Şıbırda- (KM): 1. Fısıldamak, çok sessiz konuşmak. (< ET. çap ~ şap 'tokat ve dudak sesi' >). 2. Hışırdamak.

Şapırda- (TT): 1. Öperken veya bir şey yerken "şap" diye ses çıkarmak. (< ET. çap ~ şap 'tokat ve dudak sesi' >). 2. Yemek yerken dudaklardan ses çıkarmak.

Tabla- (KM): 1. Madeni bir şeyi (mesela tırpanın ağzını) dövmek, çekiçlemek. (< ET. tap).

Tavla- (TT): 1. İşlenecek bir nesneye gereken ısıyı veya nemi sağlamak, tav vermek. (< Far. tāv >). 2. Yolsuz ve kolay kazanç umudu vererek dolandırmak. 3. Ümit vererek kandırmak, kendine bağlamak, aldatmak. 4. Karşı cinsin gönlünü çelmek, kandırıp elde etmek.

Tal- (KM): 1. Yorulmak, bitkin düşmek. (< ET. tal-). 2. Bıkmak, usanmak.

Dal- (TT): 1. Suyun içine bütün vücuduyla ve hızla girmek. (< ET. tal- >). 2. Bir yerin içine girmek. 3. Kendini bilmez duruma gelmek, kendinden geçmek. 4. Uyumak. 5. Başka bir şeyle uğraşamayacak veya başka bir şeyi düşünemeyecek biçimde kendini bir şeye kaptırmak. 6. Güreşte rakibinin belden aşağı bir yerini aniden tutmak.

Taldır- (KM): 1. Yormak, halsiz bırakmak, bitkin düşürmek. (< ET. tal- >). 2. Bıktırmak, usandırmak.

Daldır- (TT): 1. Dalma işini yaptırmak, dalmasına sebep olmak. (< ET. tal-).

Tatı- (KM): 1. Yetmek, kâfi gelmek, yetişmek, (< ? >). 2. Tesir etmek, etkilemek, tesir altında kalmak, etkilenmek.

Tat- (TT): 1. Dil yardımıyla bir şeyin tadının nasıl olduğunu anlamak. (< ET. tat- >). 2. Bir şeyden az miktarda yemek veya içmek.

Tarıl- (KM): 1. İşlenmek, toprağın işlenmesi. (< ET. tarı-).

Darıl- (TT): 1. Hoşa gitmeyen bir tutum, davranış veya söz dolayısıyla gücenip görüşmez olmak, gücenmek, küsmek, ilgiyi kesmek. (< ET. tarın- >). 2. Gücenmek, kırılmak, alınmak, incinmek. 3. Azarlamak, paylamak.

Tebin- (KM): 1. Hareketlenmek, hareket etmek, kımıldamak. (< ET. tep- >). 2. Kızmak, öfkelenmek.

Tepin- (TT): 1. Ayaklarını hızla yere veya bir şeye üst üste vurmak. (< ET. tep- >). 2. Öfke ve sevincini açığa vuracak davranışlarda bulunmak. 3. Gürültü etmek. 4. Direnmek.

Tışla- (KM): 1. Bir şeyin üzerini kaplamak. (< ET. taş).

Dışla- (TT): 1. Bir kimse veya bir toplum, bir kimse, bir durum, bir düşünce vb.ni yok saymak, ilgilenmemek. (< ET. taş).

Tizginle- (KM): 1. Dizmek, sıralamak, istif etmek. (< ET. tiz-, tizig).

Dizginle- (TT): 1. Ata dizgin takmak veya atı yürütmek için dizginini oynatmak. (< ET. tiz-, tizig >). 2. Birinin aşırı davranışlarını önlemek.

Tomal- (KM): 1. Olgunlaşmak. (< ?). 2. Devrilmek, yuvarlanmak. (< ET. toñar- ?).

Domal- (TT): 1. Dizler bükük, baş ileride, çömelmiş bir durum almak. (< ET. toñar- ?).

Tona- (KM): 1. Yağmalamak, yağma etmek, soymak. (< Moğ. tonu-).

Dona- (TT): 1. Süslemek, tezyin etmek. (< ET. tona-).

Tonat- (KM): 1. Soydurmak, yağmalatmak. (< Moğ. tonu- >). 2. Soyulmak, yağmalanmak.

Donat- (TT): 1. Birinin giyimini sağlamak, giydirmek. (< ET. tonat- >). 2. Süslemek. 3. Bir şeyin iş görebilmesi için gereken nesneleri, gereçleri katmak, teçhiz etmek. 4. Sövmek. 5. Azarlamak.

Töllen- (KM): 1. Meyil etmek, ilgi duymak, heveslenmek. (< ET. tölük 'heyecan, süzme, bakma, seyretme' ? >). 2. Alışmak, bağlanmak.

Döllen- (TT): 1. Dölleme işine konu olmak. (< ET. töl).

Tüşün- (KM): 1. İnanmak, kanaat getirmek. (< ET. tüş >). 2. Anlamak, kavramak, idrak etmek.

Düşün- (TT): 1. Aklından geçirmek, göz önüne getirmek. (< ET. tüş >). 2. Bir sonuca varmak amacıyla bilgileri incelemek, karşılaştırmak ve aradaki ilgilerden yararlanarak düşünce üretmek, zihinsel yetiler oluşturmak, muhakeme etmek. 3. Zihniyle arayıp bulmak. 4. Bir şeye karşı ilgili ve titiz davranmak. 5. Akıl etmek, ne olabileceğini önceden kestirmek. 6. Tasarlamak. 7. Tasalanmak, kaygılanmak. 8. Farz etmek.

Tüşündür- (KM): 1. İnandırmak, ikna etmek. (< ET. tüş >). 3. Anlatmak, kavramasını ve idrak etmesini sağlamak.

Düşündür- (TT): 1. Düşünmesine sebep olmak, düşünmesine yol açmak. (< ET. tüş >). 2. Akla getirmek, hatırlatmak. 3. Tasalandırmak, kaygılandırmak.

Tüzle- (KM): 1. Haklı çıkarmak, doğru çıkarmak, doğruluğunu onaylamak. (< ET. tüz).

Düzle- (TT): 1. Düz duruma getirmek, tesviye etmek. (< ET. tüz).

Uçuzla- (KM): 1. Değer vermemek, aşağılamak, hor görmek. (< ET. ucuzla-).

Ucuzla- (TT): 1. Fiyatı inmek. (< ET. ucuzla- >). 2. Kolaylıkla elde edilir ve duyulur olmak.

Uval- (KM): 1. Kırılmak, parçalanmak, parçalara ayrılmak. (< ET. uv- ~ uva-).

Ufal- (TT): 1. Büyükken daha ufak duruma gelmek, küçülmek. (< ET. uv- ~ uva- >). 2. Büzülmek, küçülmek.

3.2.2. Kısmî Eş Sesli ve Anlamca Kısmî Örtüşmeyen Yanıltıcı Fiiller

Ata- (KM): 1. Ad vermek, adlandırmak. (< ET. ata- >). 2. Adamak, ithaf etmek.

Ada- (TT): 1. Bir dileğin gerçekleşmesi amacıyla kutsal olduğuna inanılan bir güce niyette bulunmak, nezretmek. (< ET. ata- >). 2. Kutsal saydığı bir şey uğruna kendini feda etmek üzere söz vermek. 3. Bir şeyle yoğun olarak ilgilenmek. 4. İthaf etmek.

Bagın- (KM): 1. Güvenmek, bel bağlamak (< ET. baġ >). 2. Boyun eğmek, itaat etmek. 3. Bakılmak; tedavisi edilmek, muayene olmak. (< ET. bak-).

Bakın- (TT): 1. Çevreye göz gezdirmek, araştırmak. (< ET. bak- >). 2. Muayene olmak.

Caraş- (KM): 1. Yakışmak, uygun olmak. (< ET. yaraş- >). 2. Anlaşmak, barışmak, uyuşmak, uzlaşmak.

Yaraş- (TT): 1. Yakışmak, uymak. (< ET. yaraş- >). 2. Yatkın olmak.

Carat- (KM): 1. Yaratmak. (< ET. yarat- >). 2. Beğenmek, hoşlanmak.

Yarat- (TT): 1. Bir şeyi var etmek. (< ET. yarat- >). 2. Zekâ, düşünce ve hayal gücünden yararlanarak o zamana kadar görülmeyen yeni bir şey ortaya koymak, yapmak. 3. Olmasına, ortaya çıkmasına yol açmak, sebep olmak.

Casa- (KM): 1. Süslemek, bezemek. (< ET. yasa- >). 2. Düzenlemek, donatmak, yapmak.

Yasa- (TT): 1. Düzen vermek. 2. (< ET. yasa- >). Yasa koymak.

Caz- (KM): 1. Yazmak. (< ET. yaz- >). 2. Kaydetmek. 3. Hamur açmak. 4. Şaşmak, hedef şaşmak; okla veya tüfekle nişan alıp hedefi vuramamak.

Yaz- (TT): 1. Söz ve düşünceyi özel işaret veya harflerle anlatmak. (< ET. yaz- >). 2. Yazı ile anlatmak, yazıya dökmek. 3. Yazar olarak görev yapmak. 4. Yazı ile bildirmek, haber vermek. 5. Bir bilim veya edebiyat eseri oluşturmak. 6. Sayaç vb. sayılarla niceliği belirtmek. 7. Kaydetmek. 8. İnsanın geleceğini belirlemek. 9. Gelinin yüzünü süslemek. 10. Yaymak, sermek. 11. Hamur açmak.

Cemle- (KM): 1. Hayvana yem vermek, beslemek. (< ET. yim >). 2. Gagalamak, gagasıyla yem yemek.

Yemle- (TT): 1. Hayvana yem vermek, beslemek. (< ET. yim >). 2. Bir kimseyi kandıracak biçimde davranmak. 3. Toplara ağızotu koymak.

Halek bol- (KM): 1. Mahvolmak, perişan olmak, perişan bir hale düşmek. (< Ar. helāk). 2. Ziyan olmak, işe yaramaz olmak. 3. Aşırı derecede yorgun olmak, bitkin düşmek.

Helak ol- (TT): 1. Yok olmak, ölmek. (< Ar. helāk >). 2. Yorulmak, bitkin duruma gelmek.

Haleklik bol- (KM): 1. Mahvolma, perişan olma derecesine gelmek. (< Ar. helāk). 2. Aşırı derece yorgunluktan hareket edememe derecesine gelmek.

Helaklık ol- (TT): 1. Yok olma, ölme derecesine gelmek, bu dereceye gelmeye sebebiyet verecek kadar kötü davranış halinde olmak. (< Ar. helāk). 2. Aşırı derece yorgunluktan hareket edememe derecesine gelmek.

Kabdır- (KM): 1. Yedirmek. (< ET. kap- >). 2. Isırtmak. 3. Kaptırmak.

Kaptır- (TT): 1. Bir şeyin ele geçirilmesine, kapılmasına yol açmak. (< ET. kap- >). 2. Vücudun herhangi bir organı, bir kaza sonucunda makine tarafından ezilmek veya koparılmak. 3. Yanlış bir davranış sonucu birine uygun imkânı sağlamak, fırsat vermek. 4. Elinden kaçırmak.

Keçin- (KM): 1. Geçinmek. (< ET. keç- >). 2. Eğlenmek, oyalanmak, 3. Sabretmek, dayanmak, tahammül etmek.

Geçin- (TT): 1. Yaşamak için gerekeni sağlamak. (< ET. keç- >). 2. Uzlaşmak, anlaşmak. 3. Taslamak. 4. Kendi gereksinimlerini başkalarından sağlamak. 5. Ölmek.

Keçindir- (KM): 1. Geçindirmek. (< ET. keç- >). 2. Eğlenmek, gönül eğlendirmek, oyalamak.

Geçindir- (TT): 1. Geçinmesini sağlamak. (< ET. keç-).

Kobar- (KM): 1. Kaldırmak, ayağa kaldırmak. (< ET. kop- >). 2. Kopmasını sağlamak, kopmasına yol açmak.

Kopar- (TT): 1. Kopmasını sağlamak, kopmasına yol açmak. (< ET. kop- >). 2. Daldan, ağaçtan alıp toplamak. 3. Birden ve güçlü bir biçimde başlamak veya başlatmak. 4. Zor kullanarak almak. 5. Güçlükle elde etmek. 6. Birlikte koşan yarışçıyı üstün bir çaba ile hızlanıp geçmek.

Köçür- (KM): 1. Göçürmek. (< ET. köç- ~ çök- >). 2. Çökertmek. 3. Tercüme etmek, çevirmek.

Göçür- (TT): 1. Göçmesine sebep olmak. (< ET. köç- ~ çök- >). 2. Çökertmek. 3. Yiyip bitirmek. 4. Bitkileri yerinden çıkarıp başka yere dikmek, göçermek.

Kör- (KM): 1. Göz yardımıyla bir şeyin varlığını algılamak, seçmek. (< ET. kör- >). 2. Anlamak, kavramak, sezmek. 3. Belirli bir zamanın içinde bir olaya tanık olmak, yaşamak. 4. Kendisine yapılmak, bir davranışla karşılaşmak, maruz kalmak. 5. Yüzü bir yöne doğru olmak, bakmak. 6. Denemek, tecrübe etmek.

Gör- (TT): 1. Göz yardımıyla bir şeyin varlığını algılamak, seçmek. (< ET. kör- >). 2. Anlamak, kavramak, sezmek. 3. Belirli bir zamanın içinde bir olaya tanık olmak, yaşamak. 4. Kendisine yapılmak, bir davranışla karşılaşmak, maruz kalmak. 5. Yüzü bir yöne doğru olmak, bakmak.

Oñ- (KM): 1. Refaha ermek, mutlu olmak, basarı kazanmak, başarılı olmak. (< ET. oñ- >). 2. Solmak, rengi atmak.

On- (TT): 1. Daha iyi bir duruma girmek, salah bulmak. (< ET. oñ- >). 2. Eksiği kalmayıp gönül ferahlığına ermek, mutlu olmak, mesut olmak. 3. Hastalıktan, dertten kurtulmak, şifa bulmak, felah bulmak, iflah olmak.

Ökür- (KM): 1. Böğürmek. (< ET. *ökür- >).

Öğür- (TT): 1. Kusarken veya kusacak gibi olurken "öğürtü" sesi çıkarmak. (< ET. *ökür- >). 2. Böğürmek.

Seb- (KM): 1. Serpmek. (< ET. sep- >). 2. Ekmek, tohum ekmek.

Serp- (TT): 1. Bir şeyi dağılacak biçimde dökmek, saçmak. (< ET. sep- >). 2 Azar azar, ince ince yağmak, serpiştirmek.

Sıyın- (KM): 1. Sığmak. (< ET. sıġın- >). 2. Sığınmak. 3. Uymak, kabul etmek, itaat etmek.

Sığın- (TT): 1. Tehlikelerden kaçarak güvenilir bir yere çekilmek. (< ET. sıġın- >). 2. Korunmak amacıyla bir yere veya birine başvurmak, başkalarının yardım ve korunmasına ihtiyaç duymak. 3.

Genellikle siyasi sebeplerle kendi ülkesinden kaçıp başka ülkeye gitmek, iltica etmek. 4. Güvenmek, yardım istemek veya ummak.

Sögül- (KM). 1. Sökme işine konu olmak. (< ET. sök- >). 2. Çekiştirilmek, dedikodusu yapılmak, iftira atılmak.

Sökül- (TT): 1. Sökme işine konu olmak. (< ET. sök- >). 2. Parayı istemeyerek vermek, harcamak.

Söñ- (KM): 1. Sönmek; yanmaz, aydınlatmaz, parlamaz olmak. (< ET. söñ- >). 2. Dinmek, teskin olmak, yatışmak. 3. Çürümeye yüz tutmak.

Sön- (TT): 1. Yanmaz, aydınlatmaz, parlamaz olmak. (< ET. söñ- >). 2. Parlaklığını, ışığını yitirmek. 3. Hava veya başka bir gaz ile şişirilmiş bir şeyin havası kaçıp şişkinliği inmek. 4. Yanardağ etkinliğini yitirmek. 5. Duygular dinmek, yatışmak, etkisini yitirmek. 6. Gerilemek, parlaklık ve önemini yitirmek. 7. Ses duyulmaz olmak. 8. Tükenmek, yok olmak, yitmek.

Söñdür- (KM): 1. Söndürmek; ateş ve ışığın yanmasına, aydınlatmasına son vermek. (< ET. söñ- >). 2. Dindirmek, teskin etmek, yatıştırmak, yumuşatmak, teselli etmek.

Söndür- (TT): 1. Ateş ve ışığın yanmasına, aydınlatmasına son vermek. (< ET. söñ- >). 2. Hava veya gaz ile şişirilmiş bir şeyin havasını veya gazını boşaltmak. 3. Tutku ve duyguları yatıştırmak, etkisiz duruma getirmek.

Suvur- (KM): 1. Havaya atıp dağıtmak, saçmak. (< ET. savur- >). 2. Rüzgâr, şiddetle eserek bir yeri, bir şeyi altüst etmek, havaya kaldırmak, dağıtmak. 3. Kaldırıp atmak, fırlatmak. 4. Soğurmak, emmek. (< ET. soğır- >). 5. İğne deliğinden ip geçirmek. 6. İpe dizmek.

Savur- (TT): 1. Havaya atıp dağıtmak, saçmak. (< ET. savur- >). 2. Rüzgâr, şiddetle eserek bir yeri, bir şeyi altüst etmek, havaya kaldırmak, dağıtmak. 3. Kaldırıp atmak, fırlatmak. 4. Şiddetle döndürerek sallamak, kaldırarak vurmak. 5. Bir sıvının havalanmasını veya kaynayan sıvının taşmasını önlemek, soğutmak amacıyla alıp yine kendi kabına dökmek. 6. Sallamak, uçurmak, dalgalandırmak. 7. Yalan, küfür vb. söylemek. 8. Boşuna ve çok miktarda harcamak, israf etmek.

Tala- (KM): 1. Saldırmak; yırtmak, parçalamak, ısırmak. (< ET. tala- >). 2. Harap etmek, yıkmak, 3. Yiyip bitirmek, zayıf düşürmek. 4. Haraca kesmek, soymak.

Dala- (TT): 1. Köpek, kurt vb. hayvanlar dişlemek, ısırmak. (< ET. tala- >). 2. Zehirli böcek, ısırgan otu, sert kumaş dokunarak teni acıtmak veya kaşındırmak.

Taral- (KM): 1. Taranmak, saçın taranması. (< ET. tara- >). 2. Dalgalanmak. 3. Sıkıntı çekmek, sıkılmak. (< ET. tar >). 4. İstemek, arzu etmek. 5. Hasret çekmek. 6. Üzülmek, kederlenmek, ıstırap duymak. 7. Duygulanmak, hislenmek.

Daral- (TT): 1. Dar duruma gelmek, küçülmek. (< ET. tar >). 2. Azalmak. 3. Zayıflamak. 4. Güçleşmek, zorlaşmak. 5. Sıkışmak. 6. Başı dara gelmek, bunalmak.

Tayan- (KM): 1. Bir yere yaslanmak, kendini dayamak. (< ET. taya- >). 2. Kısa süreli uzanıp yatmak, dinlenmek, istirahat etmek.

Dayan- (TT): 1. Bir yere yaslanmak, kendini dayamak. (< ET. taya- >). 2. Tutunmak, karşı durmak, karşı koymak, mukavemet etmek. 3. Güç bir duruma katlanmak, çekmek, sabretmek, tahammül etmek.

Tazala- (KM): 1. Temizlemek. (< Far. tāze >). 2. Yenisiyle veya tazesiyle değiştirmek.

Tazele- (TT): 1. Yenisiyle veya tazesiyle değiştirmek. (< Far. tāze).

Tazalan- (KM): 1. Temizlenmek. (< Far. tāze >). 2. Yenisiyle veya tazesiyle değiştirilmek.

Tazelen- (TT): 1. Yenisiyle veya tazesiyle değiştirilmek. (< Far. tāze).

Teş- (KM): 1. Delmek, deşmek, oymak. (< ET. teş- >). 2. Çıkarmak, soymak (elbiseyi çıkarmak), çözmek (ipi çözmek).

Deş- (TT): 1. Delmek, oymak. (< ET. teş- >). 2. Bir sorunun üzerinde yeniden durmak, hatırlatmak, kurcalamak.

Tişle- (KM): 1. Dişlemek, ısırmak. (< ET. tiş). 2. Kızartmak, kavurmak. (< ET. sış).

Dişle- (TT): 1. Bir şeyin bir parçasını ısırmak veya koparmak. (< ET. tiş >). 2. Çiğnemek.

Tol- (KM): 1. Dolmak. (< ET. tol- >). 2. Gerçekleşmek.

Dol- (TT): 1. Dolu duruma gelmek. (< ET. tol- >). 2. Bitkiler olgunlaşmak, erginleşmek. 3. Bir yere iyice yayılmak, kaplamak. 4. Bir yerde pek çok eşya veya kimse toplanmak, kalabalık duruma gelmek. 5. Süre, hesap tamamlanmak. 6. Sabrı tükenip öfkesi taşacak duruma gelmek.

Toltur- (KM): 1. Dolmasını sağlamak, dolu duruma getirmek. (< ET. tol- >). 2. Yapmak, bir işi ve görevi yerine getirmek, sağlamak.

Doldur- (TT): 1. Dolmasını sağlamak, dolu duruma getirmek. (< ET. tol- >). 2. Ateşli silahların içine mermi sürmek. 3. Bildirge, çizelge, fiş vb. basılı kâğıtların boş yerlerini tamamlamak. 4. Yaşını, yılını bitirmek. 5. Ses, koku yayılıp kaplamak. 6. Belirli bir süreyi kaplamak, almak. 7. Canlılık kazandırmak. 8. Birini, başkası için kötü düşünecek bir duruma getirmek.

Tur- (KM): 1. Kalkmak, doğrulmak, hareket etmek. (< ET. tur- >). 2. Bir yerde olmak, ikamet etmek, oturmak.

Dur- (TT): 1. Hareketsiz durumda olmak. (< ET. tur- >). 2. İşlemez olmak, çalışmamak. 3. Bir yerde bir süre oyalanmak, eğlenmek, eğleşmek, tevakkuf etmek. 4. Dinmek, kesilmek. 5. Varlığını sürdürmek, var olmak. 6. Beklemek, dikilmek. 7. Bir yerde olmak veya bulunmak.

Tüş- (KM): 1. İnmek. (< ET. tüş- >). 2. Düşmek; yer çekiminin etkisiyle boşlukta, yukarıdan aşağıya inmek. 3. Gerekmek, gerektirmek, icap ettirmek.

Düş- (TT): 1. Yer çekiminin etkisiyle boşlukta, yukarıdan aşağıya inmek. (< ET. tüş- >). 2. Yere devrilmek, yere serilmek. 3. Yağmak. 4. Vurmak, değmek, rastlamak. 5. Vakti gelmeden ölü doğmak. 6. Eksilmek. 7…, 33. Telefon, sanal ağ vb. alanlarda bağlantı kurmak.

Tüşür- (KM): 1. İndirmek. (< ET. tüş- >). 2. Düşmesine yol açmak, sebep olmak.

Düşür- (TT): 1. Düşmesine yol açmak, sebep olmak. (< ET. tüş- >). 2. Değerini, fiyatını indirmek. 3. Azaltmak. 4. Vücuttan yavru, çocuk, taş, solucan vb. atmak. 5. Görevi bıraktırmak. 6. Uğratmak. 7. Değerli bir şeyi ucuz veya kolay elde etmek. 8. Zayıf bırakmak, gücünü azaltmak.

Tüzel- (KM): 1. Düz duruma gelmek, düzleşmek. (< ET. tüz >). 2. Düzene girmek, yoluna girmek. 3. Israrla devam etmek, sürdürmek. 4. Alışmak. 5. Bağlanmak. 6. İntibak etmek.

Düzel- (TT): 1. Düz duruma gelmek, düzleşmek. (< ET. tüz >). 2. Kötü, bozulmuş bir durumdayken düzenli duruma gelmek. 3. Soğuk ve yağış azalmak. 4. Hasta iyileşmek.

Tüzelt- (KM): 1. Düzgün duruma getirmek, bozukluğunu gidermek, onarmak, yanlıştan kurtarmak, tashih etmek. (< ET. tüz >). 2. Alıştırmak. 3. Tayin etmek, belirlemek. 4. Kestirmek.

Düzelt- (TT): 1. Düzgün duruma getirmek, bozukluğunu gidermek, onarmak, yanlıştan kurtarmak, tashih etmek. (< ET. tüz).

4. Sonuç

4.1. Karaçay-Malkar Türkçesi ile Türkiye Türkçesi arasında toplam 450 adet kısmî eş sesli yanıltıcı eşdeğer kelime tespit edilmiştir. Bunların 346 tanesi (tam: 275, kısmî: 71) isim, 104 tanesi de (tam: 67, kısmî: 37) fiildir. Anlamca tam yanıltıcı kelimelerin sayısı 342 adet, kısmî yanıltıcı kelimelerin sayısı ise 108 adettir. İki lehçe arasındaki kısmî eş sesli kelimelerin karşılaştırılmasında tamamen farklı anlamla kullanılan kelimelerin sayısındaki fazlalık ve bunun da büyük çoğunluğunun isim olması dikkat çekmektedir.

4.2. İki lehçe arasındaki yanıltıcı kelimelerin büyük bir kısmının tarihî ses değişmeleri ve anlambilimsel olayların etkisiyle meydana geldiği görülmektedir. Bazı kelimelerin anlam değişikliğine uğradıkları, bazı kelimelerin de zaten farklı köklerden gelen ve dolayısıyla farklı anlamlar taşıyan kelimeler olduğu dikkat çekmektedir. Yani bunlar anlam değişmelerine uğramış ortak kök ve yapıdan gelen kelimelerin yanı sıra birbiriyle kök olarak ilgisi olmayan ancak ses değişmeleriyle kısmî eş sesli kelimeler hâline gelmiş olan kelimelerdir. Ayrıca bu kelimelerin bir kısmı da yabancı dillerden girmiştir.

4.3. Tespit edilen kelimelerin, ses ve temel anlam bakımından, Karaçay-Malkar Türkçesinin Eski Türkçeye daha yakın olduğu görülmektedir. Bilhassa ses değişmeleri, Türkiye Türkçesine oranla, Karaçay-Malkar Türkçesinde daha azdır. Öte yandan, çok anlamlılık ve anlam değişmeleri bakımından, yani farklı anlamları bünyesinde barındıran kelimelerin, Karaçay-Malkar Türkçesine göre, Türkiye Türkçesinde daha fazla olduğu müşahede edilmektedir.

4.4. Türk lehçeleri arasında karşılıklı olarak anlaşmayı kolaylaştırmak bakımından lehçelerin kelime hazinesindeki benzerlik ve farklılıklarının sınıflandırılması büyük önem taşımaktadır. Bunun için de öncelikle lehçeler arasındaki ortak, yakın ve farklı kelimelerin tespit edilerek ortaya konması gerekmektedir. Biz de bu amaca binaen Karaçay-Malkar Türkçesi ile Türkiye Türkçesi arasındaki kısmî eş sesli yanıltıcı eşdeğer kelimeleri tespit etmeye çalıştık. Ayrıca önceki bildirimizde sunulan 673 adet kelime ile bu bildirimizde sunulan 450 adet kelimenin toplamı 1123 adettir ki bu da azımsanmayacak bir rakamdır.

4.5. Ayrıca bu çalışmamızın, tarihî ses değişmeleri vasıtasıyla, iki lehçe arasında teşekkül eden düzenli ve düzensiz ses denkliklerinin tespit edilmesine de ışık tutacağı kanaatini taşımaktayız.

Kısaltmalar

Ar. Arapça.

Erm. Ermenice.

ET. Eski Türkçe.

Far. Farsça.

Fr. Fransızca.

İt. İtalyanca.

KM. Karaçay-Malkar Türkçesi.

Moğ. Moğolca.

Os. Osetçe.

Osm. Osmanlı Türkçesi.

Rum. Rumca.

Rus. Rusça.

TT. Türkiye Türkçesi.

Kaynakça

ADİLOĞLU, Adilhan (2017), "Karaçay-Malkar Türkçesi ile Türkiye Türkçesi Arasındaki Yalancı Eşdeğer Kelimeler, VIII. Uluslararası Türk Dili Kurultayı, (23 Mayıs 20178, Ragıp Hulûsi Özdem Salonu: II. Oturum), Ankara, 22-26 Mayıs 2017, ss. 1-49. (https://www.academia.edu/33162782/Adilhan_Adiloğlu_-_Karaçay-Malkar_Türkçesi_ile_Türkiye_Türkçesi_Arasındaki_Yalancı_Eşdeğer_Kelimeler).

CAFEROĞLU, Ahmet (1968), Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü, İstanbul, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Dil Kurumu Yayınları: 549.

ERGİN, Muharrem (2011), Orhun Abideleri, İstanbul, Boğaziçi Yayınları: 95.

GABAIN, A. Von (1988), Eski Türkçenin Grameri, (Çev. Mehmet Akalın), Ankara, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Dil Kurumu Yayınları: 332.

ГОЧИЯЕВА, С.А. - Х. И. Суюнчев (1989), Къарачай-Малкъар-Орус Сёзлюк, Москва, Издательтво «Русский язык».

ГУЗЕЕВ, Ж. - Б. Созаев (1988), Къарачай-Малкъар Тилни Орфография Сёзлюгю, Нальчик, Издательтво «Эльбрус».

ГУЗЕЛАНЫ, Ж. - А. Жаппуланы, И. Ахматланы (1996), Къарачай-Малкъар Тилни Ангылатма Сёзлюгю, Том: I (А-Ж), Нальчик, Эл-фа Китап Басма.

ГУЗЕЛАНЫ, Ж. - А. Жаппуланы (2002), Къарачай-Малкъар Тилни Ангылатма Сёзлюгю, Том: II (З-Р), Нальчик, Эл-фа Басма Ара.

ГУЗЕЛАНЫ, Ж. - А. Жаппуланы (2005), Къарачай-Малкъар Тилни Ангылатма Сёзлюгю, Том: III (С-Я), Нальчик, Эл-фа Басма Ара.

GÜLENSOY, Tuncer (2007), Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü, Cilt: I (A-N), Ankara, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Dil Kurumu Yayınları: 911.

GÜLENSOY, Tuncer (2007), Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü, Cilt: II (O-Z), Ankara, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Dil Kurumu Yayınları: 911.

GÜNCEL TÜRKÇE SÖZLÜK (GTS), http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&view=gts

ХАДЖИЛАЕВ, Х.М.И. (1970), Очерки Карачаево-Балкарской Лексикологии, Черкесск, Ставропольское Книжное Издательство Карачаеово-Черкесское Отделение.

KARADOĞAN, Ahmet (2004), “Türk Lehçeleri Arasında Yapı Eş Değerliği ve Yalancı Eş Değer Yapılar”, V. Uluslararası Türk Dili Kurultayı 2004, Ankara, C. I, ss. 1591-1604. Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Dil Kurumu Yayınları: 855/I.

LESSING, Ferdinand, D. (2003), Moğolca-Türkçe Sözlük, (Çeviren: Günay Karaağaç), Cilt: 1, Ankara, Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Dil Kurumu Yayınları: 829/1.

LESSING, Ferdinand, D. (2003), Moğolca-Türkçe Sözlük, (Çeviren: Günay Karaağaç), Cilt: 2, Ankara, Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Dil Kurumu Yayınları: 829/2.

NEVRUZ, Yılmaz (1991), Karaçay-Malkar Türkçesinden Türkiye Türkçesine Açıklamalı Büyük Sözlük.

RESULOV, Asker (1995), "Akraba Diller ve Yalancı Eş Değerler Sorunu", Türk Dili Dergisi, S. 524, Ankara, ss. 916-924.

SIEMIENIEC-GOLAŚ, Ewa (2000), Karachay-Balkar Vocabulary of Proto-Turkic Origin, Kraków, Ksiegarnia Akademicka, Jagiellonian University Institute of Oriantal Philology Faculty of Philology, Edited by Stanislaw Stachowski, Studia Turcologica Cracoviensia: 7.

TAVKUL, Ufuk (2000), Karaçay-Malkar Türkçesi Sözlüğü, Ankara, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Dil Kurumu Yayınları: 770.

TIETZE, Andreas (2002), Tarihi ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugatı, Birinci Cilt (A-E), İstanbul-Wien, Simurg Yayınları: 56.

TIETZE, Andreas (2009), Tarihi ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugatı, İkinci Cilt (F-J), Wien, Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften.

TÜRK DİL KURUMU: Türkçe Sözlük (2011), 11. Baskı Ankara, XXXII+2763 s. Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Dil Kurumu Yayınları: 549.

UĞURLU, Mustafa (2007), "Türk Lehçeleri Arasında Kelime Eş Değerliği", IV. Uluslararası Türk Dili Kurultayı 2000, Ankara, C. II, ss. 1863-1869. Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Dil Kurumu Yayınları: 856/II.

YUSUF, Berdak (2007), "Türkçe ve Özbekçede Yalancı Eş Değerler", IV. Uluslararası Türk Dili Kurultayı 2000, Ankara, C. II, ss. 2083-2087. Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Dil Kurumu Yayınları: 856/II.

AHMET ÜMİT

(Fotoğraf: Elif Eren Altınarık)

Ahmet Ümit, 1960 yılında Gaziantep'te yedi çocuklu bir ailenin en küçük çocuğu olarak dünyaya geldi. İlköğrenimine bu şehirde başladı. 14 yaşından itibaren sol görüşlü bir aktivist oldu. Gaziantep Atatürk Lisesi'ne devam ederken ülkücü bir grupla aralarında çıkan kavgadan dolayı 24 arkadaşı ile birlikte Gaziantep dışına sürgün edildi. Lise öğrenimini Diyarbakır Ergani'de tamamladı. 1979 yılında Marmara Üniversitesi Kamu Yönetimi bölümüne başladı. Öğrencilik yıllarında Vildan Hanım ile tanışıp evlendi. Bu evliliğinden Gül adında bir kızı oldu (1981). 1985-1986 yılları arasında Moskova Sosyal Bilimler Akademisi'nde eğitim gördü. İlk eseri, 1989 yılında yayımlanan Sokağın Zulası adlı bir şiir kitabıdır. 1990 yılında bir grup arkadaşıyla birlikte Yine Hişt adlı bir kültür-sanat dergisi çıkardı. Adam Sanat, Yine Hişt, Cumhuriyet Kitap, Öküz dergilerinde ve Yeni Yüzyıl gazetesinde şiir, hikâye ve yazıları yayımlandı. 1992 yılında yayımlanan ilk öykü kitabı Çıplak Ayaklıydı Gece, aynı yıl Ferit Oğuz Bayır Düşün ve Sanat Ödülü'nü aldı. 1993 yılında ATV için çekilen Çakalların İzinde adlı senaryonun yazımına katkıda bulundu. Çeşitli gazete ve dergilerde Franz Kafka, Dostoyevski, Patricia Highsmith, Edgar Allan Poe ve polisiye roman yazarları üzerine inceleme ve tanıtım yazıları yazdı. Sis ve Gece adlı romanı ilk yayımlandığında geniş yankı uyandırdı. Ayrıca bu roman Yunanistan'da yayımlanarak, yabancı dile çevrilen ilk Türk polisiye romanı oldu. Roman, 2007 yılında da Turgut Yasalar tarafından sinemaya uyarlandı. Ümit'in hikâyelerinden esinlenilerek Karanlıkta Koşanlar ve Şeytan Ayrıntıda Gizlidir dizileri yapıldı. Şeytan Ayrıntıda Gizlidir, Agatha'nın Anahtarı, İstanbul Hatırası adlı kitapları radyo tiyatrosu formatına uyarlanarak NTV Radyo'da seslendirildi.

Ahmet Ümit, Türk edebiyatında polisiye romanı yazarı kimliğiyle bilinmekte ve oldukça geniş bir okur kitlesine hitap etmektedir. Yazarın, ilk dönemlerine ait şiir, hikâye ve yazıları vardır. Ancak asıl yöneldiği tür, polisiye romandır.

Eserleri

Şiir: Sokağın Zulası (1989) **Öykü:** Çıplak Ayaklıydı Gece (1992), Masal Masal İçinde (1995), Agatha'nın Anahtarı (1999), Şeytan Ayrıntıda Gizlidir (2002), Aşk Köpekliktir (2004), Olmayan Ülke (2008), **Deneme:** İnsan Ruhunun Haritası (2007)**Çizgi Roman:** Başkomser Nevzat Çiçekçinin Ölümü (2005), Başkomser Nevzat Davulcu Davut'u Kim Öldürdü(2011), **Roman:** Bir Ses Böler Geceyi(1994), Sis ve Gece(1996), Tapınak Fahişeleri Başkomser Nevzat 2(1997), Kar Kokusu (1998), Patasana (2000), Kukla (2002), Beyoğlu Rapsodisi (2003), Kavim (2006), Ninatta'nın Bileziği (2006), Bâb-ı Esrar (2008), İstanbul Hatırası (2010), Sultanı Öldürmek (2012), Beyoğlu'nu En Güzel Abisi (2013), Elveda Güzel Vatanım (2015)

EDEBİYAT SOSYOLOJİSİ BAĞLAMINDA BİR İNCELEME: GENÇLİĞİN O YAKICI MEVSİMİ'NDE 1970'LERDEN YANSIMALAR

Arzu ÖZYÖN

Kütahya Dumlupınar Üniversitesi, Yabancı Diller Yüksekokulu,

Yabancı Diller Bölümü

Öz

Yöntem olarak edebiyat ve sosyolojiyi bünyesinde bir araya getiren edebiyat sosyolojisinin benimsendiği bu çalışmada Erendiz Atasü'nün *Gençliğin O Yakıcı Mevsimi* adlı romanında 1970'li yılların izleri sürülecektir. Bilindiği üzere edebiyat sosyolojisi edebiyat ve toplumun karşılıklı olarak birbiri üzerinde etkili olduğu fikri üzerine kuruludur. Buna göre sadece edebiyat bir toplumun sosyo-politik ve ekonomik koşullarını şekillendirip toplumu yönlendirmekle kalmaz, aynı zamanda siyasal, toplumsal ve ekonomik koşullar da sanatçıları ve dolayısıyla onların eserlerini etkileyerek bu eserlerde yansıma bulur. Bu bağlamda otobiyografik özellikler de taşıdığı düşünülen Atasü'nün *Gençliğin O Yakıcı Mevsimi* adlı romanı edebiyat sosyolojisi bakımından değerlendirilecek ve romanın 1970'li yılların siyasal, toplumsal ve ekonomik koşullarını nasıl yansıttığı üzerinde durulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Erendiz Atasü, *Gençliğin O Yakıcı Mevsimi*, Edebiyat Sosyolojisi, 1970'li Yıllar.

AN ANALYSIS IN THE CONTEXT OF LITERATURE SOCIOLOGY: REFLECTIONS FROM 1970S IN GENÇLİĞİN O YAKICI MEVSİMİ

Abstract

In this study which adopts literature sociology that brings literature and sociology together in its constitution, the traces of 1970s will be searched in Erendiz Atasü's novel called *Gençliğin O Yakıcı Mevsimi.* As is known literature sociology is constituted on the notion that literature and society are influential on one another mutually. According to this, not only does literature shape and direct the socio-political and economic circumstances of a society but political, social and economic circumstances also affect the artists and thus their works and find reflections in these works. In this context, Atasü's novel called *Gençliğin O Yakıcı Mevsimi* which is also thought to carry autobiographical features, will be evaluated in terms of literature sociology and it will be focused on how the novel reflected the political, social and economic circumstances of the 1970s.

Keywords: Erendiz Atasü, *Gençliğin O Yakıcı Mevsimi*, Literature Sociology, 1970s.

Giriş

Edebi eserler dönem dönem değişmekle birlikte topluma yön verme, onu bilinçlendirme ve şekillendirme görevi görürler. Çünkü bir edebiyatçı herhangi bir eser ortaya koyarken ister istemez bir yazar sorumluluğu ve aydın hassasiyeti ile hareket eder. Edebiyat ve toplum arasındaki ilişki elbette tek yönlü değildir, her ikisi de birbiriyle etkileşim halindedir. Aralarındaki ilişki sadece edebiyatın topluma

yön vermesi ile kalmaz; bir edebi eser de hangi şartlar altında ve her ne şekilde olursa olsun, hiç kuşkusuz içine doğduğu siyasal, toplumsal ve ekonomik koşullardan etkilenir ve onların bir yansımasıdır. Kuşkusuz bir edebi eser gerçek hayatın ya da toplumsal gerçekliğin birebir yansıması değildir, olamaz da. Çünkü yazar, üretim sürecinde sadece gerçek hayatı olduğu gibi ele almaz, gerçekliği yaratıcılığı yoluyla değiştirip dönüştürür, işin içine hayal gücünü de katar. Buna rağmen, "[b]u yapıtlar, toplumbilimcilerin kanıtlarının belgeleridir" (Binyazar, 2010, s. 140). Ömer Naci Soykan'ın deyimiyle, "Yazar, içinde yaşadığı toplum-kültürün ve çağının ruhunu kendi tininin süzgecinden geçirip, yaratıcı gücü ile yapıtında ortaya koyar" (2009, s. 7). Bu da edebiyat ve toplumun birbirinden bağımsız düşünülmesinin mümkün olmadığı anlamına gelir. Edebiyat ve toplum arasındaki bu kopmaz bağ ile "[t]oplumsal olan ile kurmaca olanın birbirinden ayrılmadığı, aksine birbirine dikişlendiğine işaret edilmekte"dir (Alver, 2006, s.108).

Edebiyat ve toplum arasındaki bu kaçınılmaz ve kopmaz bağ, gerek edebiyatın toplum üzerindeki etkilerini gerekse siyasal, toplumsal ve ekonomik koşulların edebiyata ne şekilde yansıdığını araştırıp inceleyen edebiyat sosyolojisi alanının ortaya çıkışını gerekli kılmıştır. Edebiyat sosyolojisi, temeli alt-yapı ve üst-yapı arasındaki ilişkiler üzerine inşa edilmiş Marksist eleştiri kuramına dayanan bir yöntemdir. Marksist kurama göre üretim araçları ve üretim ilişkilerinden oluşan altyapı; kültür, din, dil, devlet, örf ve adetler gibi unsurlardan oluşan üstyapıyı belirler. Daha açık bir ifade ile insanların "maddi yaşamları bilinçlerini belirler; insanların bilinçleri toplumsal bir üründür" (Bozkurt, 2015, s. 37). Bu bağlamda çalışmada ilk olarak 1970'li yılların öne çıkan olayları üzerinde durulacak, daha sonra 1970'li yıllara tanıklık etmiş olan Erendiz Atasü'nün bilincinde yer eden o dönemin koşullarının yansımaları, yazarın *Gençliğin O Yakıcı Mevsimi* adlı romanından örneklenip analiz edilecektir.

1970'li Yılların Genel Görünümü

1960'lı yılların sonu ve 1970'li yılların başında bir taraftan tüm dünyayı etkisi altına almış olan 1968 Öğrenci Hareketlerinin de etkisiyle kısmen 1961 Anayasası'nın yarattığı özgürlük ortamının sonucu olarak aşırı sağ ve sol gruplu öğrenciler arasında da bir hareketlenme başladı. "Bu gelişimi, özellikle aşırı gençlik gruplarının gerçekleştirdiği cinayet, adam kaçırma, bombalama ve banka soygunları gibi artan şiddet eylemleri izledi." (Özbudun, 2010, s. 26) Bu öğrenci olayları arasında en dikkat çekenlerden biri 6 Ocak 1969'da ABD Ankara Büyükelçi'si Robert W. Komer'ın makam aracının Odtü'lü öğrenciler tarafından ters çevrilerek yakılması oldu. (bkz. Aydemir, 2014, s. 44). Bu olayın ardından gerçekleşen ve 1969 yılının en önemli olayı, tarihe "Kanlı Pazar" adıyla geçen ve 10 Şubat'ta 6. Filo'nun İstanbul'a ikinci kez gelmesiyle cereyan eden öğrenci olayları oldu.

Sağ ve Sol görüşlü öğrenci örgütleri arasında, 6. Filo nezdinde devam eden karşılıklı miting ve gösteri restleşmeleri 16 Şubat'a kadar artarak devam eder. 16 Şubat 1969'da Taksim Meydanı'nda; Amerikan emperyalizmine ve 6. Filo'ya karşı öğrenci örgütleri ve işçi sendikalarınca "Emperyalizme ve Sömürüye Karşı İşçi Yürüyüşü" düzenlenir (Cumhuriyet 17.02.1969 akt. Aydemir, s. 45). Aynı gün sağcı yazar ve öğrenci kuruluşları da Dolmabahçe ve Beşiktaş Camilerinde toplu namaz kılma eylemi için çağrıda bulunurlar (Eren, 2012: 225 akt. Aydemir, s. 45). Grupların Taksim Meydanı'nda karşılaşmaları sonucu çıkan taşlı sopalı kavgaları askeri birlikler zor bastırır (Aydemir, 2014, s. 45).

Toplumun diğer kesimleri tarafından da destek gören öğrenci hareketleri 1970 yılından itibaren nitelik ve yön değiştirerek anarşist hareketlere dönüşür. "Üniversite talebe kuruluşlarının yerini, öğrencilerin merkezinde olduğu THKO veya TİİKP gibi örgütler ön plana çıkmaya başlamaktaydı. Örgütlerin yönetimindeki öğrenci kitleleri, üniversite içindeki veya dışındaki eylemlerine 1971'in ilk günlerinden itibaren devam ederler." (Aydemir, 2014, s. 48).

En önemli nedenlerden biri olmakla beraber öğrenci olayları 1971 Askeri Muhtırasının tek nedeni değildir. "Öğrenci radikalizminin yanı sıra işçi sınıfında da artan bir radikalleşme görüldü ve bu, İstanbul ve Kocaeli'deki 15-16 Mart 1970 kanlı işçi ayaklanması ile doruk noktasına ulaştı. Topraksız köylüler özel çiftlikleri işgale başladılar" (Özbudun, 2010, s. 26). Muhtıra'nın ardındaki diğer önemli neden ise ordunun kendi içindeki ihtilalci bazı grupların çalışmaları oldu. Muhtıra bir anlamda muhafazakâr AP hükümetine karşı memnuniyetsizlikleri giderek artan bu ihtilalci gruplar tarafından gerçekleştirilebilecek olası daha şiddetli bir darbeyi önlemenin bir yoluydu (bkz. Özbudun, 2010, s. 26). Böylece 12 Mart 1971 Muhtırası ile Süleyman Demirel'in istifasının ardından, 26 Mart 1971'de Nihat Erim tarafından partiler üstü yeni hükümet kuruldu (bkz. Aydemir, 2014, s. 49). Ancak öğrenci olayları Muhtıra ile de son bulmadı. 26 Nisan 1971'de sıkıyönetim ilan edilmesinin ardından Ankara Üniversitesi DTCF'de çatışma çıktı. Sıkıyönetimin 2 yıl 5 ay devam ettiği dönem süresince öğrenci kuruluşları ve örgütlerin tamamı kapatıldı (bkz. Aydemir, 2014, s. 49). 16 Mart 1971'de Deniz Gezmiş'in yakalanıp tutuklandı. Bunun üzerine 17 Mayıs 1971 tarihinde kaçırılan İsrail Başkonsolosu Elrom'un 3 gün içerisinde devrimciler serbest bırakılmadığı takdirde öldürüleceği söylendi. Başkonsolosun serbest bırakılmaması üzerine olaylar şiddetlendi ve tedbirler arttırıldı. Böylece 1971 Muhtırasının insan avı da başladı: THKP-C ile hiçbir ilgisi olmayan Mümtaz Soysal, gazeteci-yazar Altan Öymen, Doğan Avcıoğlu gibi isimlerin de aralarında yer aldığı 500 aydın tutuklandı. Ardından sokağa çıkma yasağı ilan edildi ve bütün şehir ve evler arandı. Ancak alınan tüm tedbirlere rağmen 17 Mayıs 1971 tarihinde kaçırılan İsrail Başkonsolosu Elrom 23 Mayıs'ta ölü olarak bulundu. Bu olayın ardından 6 Mayıs 1972'de Deniz Gezmiş, Yusuf Aslan ve Hüseyin İnan İmralı'da idam edildiler. (bkz. Birand, 2000, ss. 244-272 akt. Özyön, 2017, s. 184). 1971 Muhtırası ile sekteye uğrasa da 1970'li yıllar 1961 Anayasının sağladığı temel hak ve özgürlükleri geri alma mücadelesi ile geçti.

Toplumsal anlamda göç olgusunun ön plana çıktığı dönemde köyden kente ve yurtdışına özellikle 1970'lerin ortalarında işçi alımı durana kadar Almanya yapılan göçler dikkati çekmektedir. Ekonomik açıdan bakıldığında ise ordu tarafından hükümeti kurması isten Nihat Erim de önceki birçok başbakan gibi ekonomik reformu ihmal ederek siyasal reforma ağırlık verir. Diğer bir deyişle 1970'li yıllarda ekonomik anlamda kayda değer bir gelişme yaşanmaz. 1970'li yılların ikinci yarısından sonra, Erim Hükümetinin ardından yaşanan siyasi istikrarsızlık ve uzun süredir ihmal edilen ekonomik sorunların hala devam eden siyasal kargaşaya eklenmesi ile, 1979 yılında ordu içinde yeniden bir hareketlenme yaşanır ki, bu da yine bir başka darbenin, 12 Eylül'ün habercisidir (bkz. Özyön, 2017, s. 186).

Gençliğin O Yakıcı Mevsimi'nde 1970'lerden Yansımalar

1970'li yıllarda yaşanan bütün bu sosyo-politik ve zaman zaman da ekonomik gelişmeler o döneme bizzat şahit olmuş yazar Erendiz Atasü'nün belleğinde yer etmiş, bir aydın sorumluluğu ile toplumsal ve siyasal olayları eserlerine taşıyan yazar, böylece öykü ve romanlarında kurgu ve gerçeği başarılı bir şekilde harmanlamıştır. Atasü'nün birçok eseri 1970'li yılların izlerini taşısa da çalışmanın sınırlılıkları açısından burada sadece yazarın *Gençliğin O Yakıcı Mevsimi* adlı romanı 1970'li yılların yansımaları bağlamında ele alınacaktır.

Yazar romanın henüz başlarında 1970'li yılların genel bir panoramasını çizer, adeta can alıcı noktalara değinerek dönemi ve hatta sonrasını özetler:

İlkbahar... İki "darbe" arasının doruk noktası! *1975*[*] Henüz "Birinci Milliyetçi Cephe" hükümeti kurulmamış. Henüz çöküşe giden eğik düzleme adım atılmamış. [...] Gençlerin umutlu olduğu henüz masum bir ülkedeyiz. '60'ların başından yankılanan özgürlük esintisi pek uzak değil; '68 ise pek yakın. Vicdanı besleyen atardamarlar henüz pıhtılarla tıkanmamış. Ne güneydoğudaki çatışma başlamış ne

[*]vurgu Arzu Özyön

namı "kahraman" olan ilde komşu komşuya kıymış, ne Sivas yangını ateşten ve utançtan bir lanet gibi yolları kesmiş. "Ölüler" deyince, işgal donanması gibi ufku kapatmış yabancı bir filoyu lanetlerken vurulanlar geliyor akla... ve darağacında sallanan üç yiğit... ve dağlarda vurulmuş kahramanlar... (Atasü, 2014, s. 33).

Atasü'nün romanına ait alıntıda verdiği ayrıntılar dikkatle incelendiğinde Türkiye tarihini oluşturan özellikle siyasal ve toplumsal olayları yakından takip ettiği ve eseri için malzeme olarak kullandığı görülür.

Yazar üniversite ortamında geçen romanında yukarıda ayrıntılı olarak değinilen üniversite ve öğrenci olaylarına da yer verir: "Tomris şefkatle sarılıyordu kocasına. Biliyordu, Turhan kaygılıydı. Öldürülebilirdi, fakülte silahlı sağ militan kaynıyordu. İşte, Fethi'yi bıçaklamışlardı. Nerdeydi fail? Kaçmış, kaçırılmıştı. Darbeden sonra öldürülme tehdidi tutuklanma beklentisiyle yer değiştirmişti" (Atasü, 2014, s. 73). Yazar 1970'li yıllarda giderek güç kazanan ve eylemlerini arttıran sağ görüşlü (diğer bir deyişle ülkücü) kesimin sol görüşlü olarak görülen üniversite hocalarına yaptıkları saldırıları romanında Doktor Fethi adlı karakter üzerinden, üniversitedeki aydın kesimin ölüm tehdidi nedeniyle yaşadığı korku ve psikolojiyi ise Tomris ve Turhan çifti ile örnekler. Böylelikle o döneme ait başka bir toplumsal gerçeklik daha romana taşınır.

O dönemin yazarın aklında ve kalbinde nasıl derinlere yer ettiğini anlayabilmek için Yazarın sadece 1970'li yılları değil, ülkenin neredeyse her on yılda bir yaşadığı darbe deneyimini ve onunla birlikte gelen kısıtlamaları ve acıları, halkın benzer olayları sürekli yaşadığı için artık alışmasını ve her şeyi metanetle karşılamasını romanda son derece etkileyici bir benzetme yoluyla yaptığı betimlemeyi göz ardı etmemek gerekir:

Ülke, uyuyan büyük ve yabanıl bir canlı gibi derin sessizlikte kımıltısızdır, kuyruğuna basılmadıkça kıpırdamaz, acı eşiği hayli yüksektir, kolay kolay canı yanmaz, yansa da ses çıkartmaz. Siyasi grupların devinimleri bu yaratığın üstünde uçuşan ve onun uykusunu bölmeye çabalayan çalışkan arıların vızıltılarını andırır (Atasü, 2014, s. 75).

Böylece yazar ülkenin benzer acılarını sürekli yaşadığını, toplumun ise artık benzer olayları ve acıları yaşaya yaşaya bunları kanıksadığını vurgular. Aşağıdaki alıntı ise 1970'li yıllarda sağ ve sol grupların kendi görüşlerine ne kadar bağlı olduklarını hatta bu uğurda kendilerinden bile vazgeçtiklerini örnekler:

Turhan Ağabey '79'da basmıştı istifayı! Son Milliyetçi Cephe hükümeti kurulur kurulmaz! Kimi klinik şefleri sevinç arsızı olmuşlardı! Turhan gibi onuruna düşkün, alınan ve atılgan birisi için hastaneyi tümüyle katlanılmaz kılmayı başarmışlardı birkaç haftada, küçük küçücük ama ardı arkası kesilmeyen müdahaleleriyle! Şef, Turhan için '79'da kaynatılan cadı kazanına odun taşımış mıydı? Kimse üniversite hastanesinin bir değer yitireceğini düşünmemişti, Turhan'ın dostları bile! Mücadele arkadaşları direnmesi için ısrarcıydılar; ayrılması sol düşüncenin üniversite hastanesinde koca bir kale yitirmesi demekti. Turhan'ın yeteneği kimsenin, kimsenin umurunda değildi, kendinin bile! (Atasü, 2014, s. 103).

Turhan siyasi düşüncesi yolunda sevdiği ve başarıyla yaptığı mesleğinden vazgeçer vazgeçmesine ama zaten çevresinde bulunan arkadaşları da onu son derece yetenekli, bulunduğu hastaneye değer katan bir doktor olarak değil, salt mücadele arkadaşları olarak görürler. Bu da o yıllarda bireylerin yeteneklerinden, rollerinden her türlü özelliklerinden sıyrılıp sadece sağ görüşlü ya da sol görüşlü şeklinde etiketlendiğinin ve sanki sadece siyasal görüşünden ibaretmiş gibi algılandığının, her koşulda siyasal bağlamda değerlendirildiğinin bir göstergesidir. Tıpkı Turhan'ın durumunda olduğu gibi; onun hastaneden "ayrılması sol düşüncenin üniversite hastanesinde koca bir kale yitirmesi demekti."

Atasü'nün romanında 1970'li yılların siyasal yansımaları daha ağırlıklı olsa da zaman zaman o dönemdeki toplumsal olaylarla ilgili ayrıntılara da yer verilmektedir:

Türk köylüsü!.. '70'lerin ortalarında henüz boşalmamıştı köyler. İhtiyar gözler şükürle sönük. Henüz sahip olma tutkusu kurnaz elektronlarını ekmemiş yorgun genç bedenlere. [...] Hasan Dağı, Erciyes ötede Süphan. Alamancı akrabalar, Vosvos arabalar, köy öğretmeni ve tek tük antenler, uzak karayolundan motor sesleri yetmez, erken çöken akşamlarda, metropollerin ışıltılı samanyollarına kuyruklu bir yıldız gibi takılmaya. Sonra belirir fabrikalar, uzun ve yalnız tuğla bacalarıyla. Şeker, çimento ve mensucat. [...] Tarlalar kayboldu. Tek tük fabrikalar da (Atasü, 2014, ss. 96-97).

Alıntıda 1970'lerin ortalarından sonra köyden kente göçlerin arttığı ima edilmekte bunun yanı sıra -Alamancı akrabalar, Vosvos arabalar ifadelerinden anlaşıldığı üzere- Almanya'ya yapılan işçi göçlerine işaret edilmekte, "tek tük antenler" ifadesi ile ise o yıllarda yavaş yavaş Türk toplumunun hayatına televizyonun girmeye başladığına dikkat çekilmektedir. Bunun yanında köylülerin ellerindeki toprakların azalmasından ve ilk açılan şeker, çimento, mensucat fabrikalarından söz edilir. Bütün bu gelişmelerden; köyden kente ve yurt dışına göçlerden ve fabrikaların kurulmasından, televizyonun Türk insanının hayatına girmesinden 1970'li yıllarda aslında Türkiye'nin toplumsal ve ayrıca ekonomik anlamda bir değişim ve dönüşüm sürecine girdiği; tarım ülkesi olmaktan çıkıp sanayi ülkesi olmaya doğru evrildiği anlaşılır. 1970'li yılların sonlarına doğru yaşanan toplumsal ve ekonomik gelişmelere rağmen ülkedeki siyasal atmosfer ve gerginlikle ilgili herhangi bir değişim ya da gelişme yoktur:

Tarih 4 Haziran 1977 Cumartesi günü, genel seçimlerden bir gün önce, sol muhalefetin önderine suikast girişiminden bir gün sonra. Yok oluşa teğet geçmiş eski başbakanı karşılamaya koşmuşlardı. Mavi gömlekli, esmer, güleç adamı, yeni bir düzen vaat edeni. [...] Mavi gömlekli adam iktidara yürüyecek ama faşizm durmayacaktı. Birkaç ay sonra karanlık kuşkularla tehditkâr tuzaklara dönecekti, Ayşe ile Fethi'nin bir zamanlar el ele dolaştıkları, çiçek adları taşıyan sokaklar. Kurşunlar vınlayacak, makineli tarayacak, ölümcül kokteyller patlayacaktı; barut kokusu çiçek kokularını silecekti. Uzayıp giden benzin kuyruklarında hayat duracaktı, buz gibi ev içlerinde, okullarda, ameliyathanelerde. Petrol yoksa, yaşama hakkı yok! Uzak bir ülkede- adı Şili olan- sahnelenmiş oyunun benzeriydi bu. Uzun sürmeyecekti İkinci Milliyetçi Cephe'nin kuruluşu; ölüm azgınlaşacaktı, ta ki darbeyi vurana dek. Komşuyu komşuya kırdırtacaktı bağnazlık. Şili'de yeni günleri vaat edenler öldürüldü, Türkiye'de vaatçilere gönül bağlayanlar. Yirmi iki yıl sonra aynı insanlar yönetiyordu ülkeyi. O gün sokakları dolduranlarsa yoktu... Ölmüşlerdi, ölümlerin her türlüsüyle, alevler ve yıkıntılar arasında, kanaya parçalana. Hapis yatmış, işsiz, umutsuz kalmışlardı, değişmişlerdi (Atasü, 2014, ss. 108-110).

Askeri Muhtıra'ya rağmen ülkede siyasal kargaşanın son bulmadığının hatta giderek şiddetlendiğinin ve siyasi parti liderlerinin hayatlarının bile tehdit altında olduğunun anlaşıldığı alıntıda bütün dünyayı etkisi altına alan 1973 petrol krizinin Türkiye'yi de vurduğu, sözcüklerle çizilen etkileyici bir resimle özellikle o dönemi yaşamış okuyucunun hafızasında yeniden canlandırılır. Burada dikkat çeken diğer bir nokta, Şili ile Türkiye'deki siyasi ortamın kıyaslanmasıdır. İki ülke arasındaki kıyaslama, yazarın Türkiye dışında, dünyada yaşananlara da duyarsız olmadığının ve dünyadaki siyasi olayları da takip ettiğinin ipuçlarını verir.

Gençliğin O Yakıcı Mevsimi adlı roman temel olarak 1970'li yılların arka planı üzerine inşa edilmiş olsa da romanın sonlarına doğru zaman ilerler ve 1980'li yıllardan çok tanıdık gelen bir olayın yansımasına da yer verilir:

1982 sonbaharında bir öğleüzeri tıp fakültesinde ve üniversite hastanesinde gergin bekleyiş. Beklenen kapalı bir sarı zarftır. Damgalı ve mühürlü, üstüne "gizli" diye kayıt düşülmüş. "Hizmetinizden dolayı

teşekkür eder, kurumumuzun size daha fazla ihtiyaç duymayacağını üzülerek bildirir, bundan sonraki yaşamınızda başarılar dileriz" türü bir ileti taşıyor. İfade bu kadar nazik olmayabilir. İletiyi- buyruğu- alan eşyalarını toplayıp emeğini armağan ettiği ve umutlarını gömdüğü kurumdan ayrılacaktır, işsizlikle buluşmak üzere (Atasü, 2014, s. 137).

Yazar, Haldun Özen'in kitabında da ayrıntılı olarak yer verdiği gibi (bkz. 2002), 12 Eylül 1980 darbesinden sonra üniversitedeki akademisyenlerin tasfiyesini; 1402 sayılı kanun gereğince birçok öğretim üyesinin iki satırlık bildirimler ile belki de yıllarca emek verdiği kamu görevinden bir anda uzaklaştırılmasını da 1980'li yıllardan bir yansıma olarak romanının sonuna yakın okuyucuya sunmaktadır.

Sonuç

Özetlemek gerekirse, bir bütün olarak bakıldığında, 1970'li yıllara; o dönemin siyasal toplumsal ve ekonomik ortamına yakından tanıklık etmiş olan Erendiz Atasü'nün edebiyat sosyolojisi bağlamında ele alınan *Gençliğin O Yakıcı Mevsimi* adlı romanı, yazarın hafızasında yer etmiş olan 1970'li yıllardan birçok ve çeşitli yansımalar barındırmaktadır. Böylece yazar AyşeAysu adlı ana karakterin bir kadın olarak bireysel hikayesi ile o dönemin arka planına ait toplumsal gerçekliği, diğer bir deyişle kurgusal olan ile gerçek olanı romanında harmanlamış, kurgusal bir hikâyeyi dönemin sosyo-politik ve ekonomik arka planı üzerine başarılı bir şekilde inşa etmiştir. Sadece 1970'li yılların bir panoramasını çizmekle kalmayan yazar, romanının sonuna yaklaşıldığında okuyucusuna 1980'li yıllardan da küçük bir yansıma sunmuştur. Böylece Atasü, *Gençliğin O Yakıcı Mevsimi* adlı romanı ile edebiyat sosyolojisinin, edebi eserlerin yazıldıkları ya da yazarın yaşadığı dönemin sosyo-politik ve ekonomik şartlarının etkisinde kaldığı ve bunların bir yansıması olduğu yönündeki iddiasını bir kez daha doğrulamaktadır.

Kaynakça

Alver, K. (2006). "Edebiyat Sosyolojisi ve Hayat". *Sosyoloji Dergisi* Sayı: 15, ss. 105-118.

Atasü, E. (2014). Gençliğin O Yakıcı Mevsimi. Can Yayınları. İstanbul.

Aydemir, S. S. (2014). "12 Mart Muhtırasına Giden Süreçte Üniversite Olayları" AVRASYA Uluslararası Araştırmalar Dergisi Cilt:3, Sayı:5, Temmuz, ss. 43-51.

Binyazar, A. (2010). Edebiyat ve Toplum. Can Yayınları. İstanbul.

Bozkurt, V. (2015). *Değişen Dünyada Sosyoloji*, Ekin Basım Yayın Dağıtım, Bursa.

Önder, A. (2017). "Feminist Bir Yazarın Gözünden Ankara" Hikmet- Akademik Edebiyat Dergisi (Journal of Academic Literature) Yıl 3, Sayı 7, ss. 68-92.

Özbudun, E. (2010). Türk Siyasal Hayatı. Anadolu Üniversitesi Yayınevi (Açıköğretim Fakültesi Yayını). Eskişehir.

Özen, H. (2002). Entelektüelin Dramı: 12 Eylül'ün Cadı Kazanı. İmge Kitabevi, Ankara.

Özyön, A. (2017). "Absürt Tiyatro'nun 1970 Sonrası Tiyatromuza Yansımaları", Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Karşılaştırmalı Edebiyat Anabilim Dalı (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Eskişehir.

Soykan, Ö. N. (der.) (2009). Edebiyat Sosyolojisi- Kuram ve Uygulama. Dönence Basın ve Yayın Hizmetleri. İstanbul.

TÜRKÇENİN AĞIZLARINDA HEDİYELİK ÇEREZLER[1]

Burcu Yanıklar

Marmara Üniversitesi

Öz

Çerezler / kuru yemişler güzel vakit geçirmeye yardımcı olduğu gibi sosyal hayattaki iletişimde de önemli yere sahiptir. Çerezler / kuru yemişler temel besin maddesi olarak pek yaygın tüketilmese de tüketime sunulan gıdalar arasında ve farklı besin maddelerinin üretiminde kullanılırlar. Çerezler yağlı tohumlardan, işlenmiş ürünlerden, kuru meyvelerden ve tüm bunların karışımından oluşabilir. Çerezlerin içeriği gibi kullanım alanları da farklı olabilmektedir.

Bu çalışmada Derleme Sözlüğü'nde yer alan ve kullanılma amaçları belirtilen çerez adları tespit edilmiş ve bu kullanım alanlanlarına göre sınıflandırılmıştır. Alfabetik şekilde verilen hediyelik çerez adlarının morfolojik özelliklerine de değinilecektir. Bu çalışmayla, hediye amacıyla hazırlanan çerez hakkındaki söz varlığı bir arada sunulmuş olacaktır.

Anahtar kelimeler: Çerez, Kuru yemiş, Hediyelik çerez

Abstract

Snack / Nuts help to have a good time, but also has an important place in social communication. Cookies / dry foods are not widely consumed as a basic nutrient, but they are used in the production of different foods among the foods that are offered for consumption. Cookies may consist of oily seeds, processed products, dried fruits, and a mixture of these. Areas of use, such as the content of cookies, may also be different.

In this study, the use of cookie names in the compilation dictionary were determined and classified according to these usage fields. The morphological features of the gift cookie names given in alphabetical order will also be mentioned. With this work, the presence of words about the cookie prepared for gift purposes will be presented together.

Keywords: Snack, Nuts, Gift cookie

Giriş

Çerez, Türkçe Sözlük'te "1. Asıl yemekten sayılmayan, peynir, zeytin vb. yiyecekler. 2. Yemek dışında yenilen yaş veya kuru yemiş vb. şeyler, atıştırmalık." anlamlarıyla görülmektedir (523). Kuru yemiş ise "Fındık, fıstık, leblebi gibi yemek dışında yenilen yiyecekler." şeklinde tanımlanmıştır. (1540). Misalli Büyük Türkçe Sözlük'te çerez, "1. Yemekten sayılmayan, yemek arasında veya içki içerken yenen öteberi. 2. Kuru yemiş vb. yemek dışında yenen öteberi." şeklinde tanımlanırken (C. II: 558) kuru yemiş için "Yemek dışında yenen çekirdek, fındık, fıstık, leblebi vb. yiyeceklerin ortak adı" tanımlaması yapılmıştır (C. II: 1803). Yeni Tarama Sözlüğü'nde cerez madde başında "çerez, meze" anlamı

verilmiştir (45). İsmet Zeki Eyüpoğlu, çerez maddesinde kelimenin Rumca *kseros* sözcüğünden *çerez* olarak dilimize geçtiğini belirtir, halk ağzında çiroz sözcüğünün de buradan oluştuğunu ifade eder (140).

Çerez / kuru yemişler yemeklerden sonra, özel ve önemli günlerde, sohbetin yanında tükettiğimiz; hediyeleşmede kullandığımız ve sosyal hayatımızın içinde önemli bir yeri olan besin maddeleridir. Anadolu halk kültürüne baktığımızda kız alıp verme sırasında, nişanda, düğünde, bayramda, doğumda, eğlence zamanlarında, dini günlerde ve hatta ölüm törenlerinde çerezin kullanıldığı görülmektedir.

Hediyelik Çerezler

Nişan, kına, düğün zamanlarında çerez dağıtılması, gelin ve güveye çerez yedirilmesi, saçılması eskiden beri süregelen geleneklerdendir. Anadolu'da yaşayan Türk halkı bu gibi zamanlarda saçılan ya da ikram edilen çerezin / kuru yemişin bereket ve bolluk getirdiğine, yeni çiftin evliliklerini kutsadığına, muhabbetlerini arttıracağına inanmaktadır (Çetin, 119; Çöl Yıldız, 106), ayrıca kuru yemiş dağıtımı zenginliğin belirtilerinden sayılmaktadır. Bugün de kına gecelerinde dağıtılan kuru yemişlere bakılarak güveyin zenginliği konuşulmaktadır. "Orta Asya Türkleri arasında ruhları memnun etmek için gelinin, atın yele ve kuyruğuna kımız saçma ritüeli günümüzde gelin ve damadın başından bereket bolluk simgesi olarak un, buğday, şeker, para, çerez saçma şeklini almıştır." (İlhan ve Yavuz, 19). Düğün gecesi gelin ve güveye hediye edilen ya da odalarına bırakılan kuru yemişler ise üreme gücünü arttırma amacına hizmet etmektedir.

1.Evlenecekler İçin Verilen Çerezler

Büyük dünürlük: Kız evinde bir sepet içinde gösterilen, oğlan evinden gönderilen lokum ve hediyeler. (*Akhisar -Mn.) s. 832.

Tahum kavut: Güvey evinden gelin evine gönderilen çerez. (Gaferiyat *Karaman -Kn.) s. 3804

2.Nişan Çerezleri

Ağız dadı (I) [ağız tadı -1] 1. Nişan veya düğünde oğlan tarafından kız evine gönderilen şeker, tatlı, yemiş gibi hediyeler. (*Şuhut -Af.; *Şaki Karaağaç Isp.; Pazaravdan, Ürkütlü *Bucak -Brd.; *Sarayköy -Dz.; Hamzabali, *Bozdoğan -Ay.; Kümbet *Seyitgazi -Es.; *Kargı -Ks.; *Kilis -Gaz.; -Mr.; *Ayaş, Yaraşlı *Haymana -Ank.; Bahçeli, *Bor, -Nğ.; Gaziler *Hadım, *Ermenek -Kn.; Karadere *Gündoğmuş -Ant.)

Ağız tadı: 1. [ağız dadı (I) -1]: (Sığma *Sarayköy -Dz.; *Alaşehir -Mn.; Beşkarış *Altıntaş -Kü.; Bozan -Es.; -Nğ.)

Dibile (I): Nişandan sonra kız evinden oğlan evine götürülen çerez, yemek ve hediye. (Kıratlı *Dikili -İz.) s. 1480

Şirinniyh: Nişan töreninde tutulan şeker, çikolata, lokum vb. yiyecekler . (*Iğdır -Kr.) s. 4728

3.Düğün Çerezleri

Ağız dadı (I) [ağız tadı -1] 1. Nişan veya düğünde oğlan tarafından kız evine gönderilen şeker, tatlı, yemiş gibi hediyeler. (*Şuhut -Af.; *Şaki Karaağaç Isp.; Pazaravdan, Ürkütlü *Bucak -Brd.; *Sarayköy -Dz.; Hamzabali, *Bozdoğan -Ay.; Kümbet *Seyitgazi -Es.; *Kargı -Ks.; *Kilis -Gaz.; -Mr.; *Ayaş, Yaraşlı *Haymana -Ank.; Bahçeli, *Bor, -Nğ.; Gaziler *Hadım, *Ermenek -Kn.; Karadere *Gündoğmuş -Ant.)

Ağız tadı: 1. [ağız dadı (I) -1] (Sığma *Sarayköy -Dz.; *Alaşehir -Mn.; Beşkarış *Altıntaş -Kü.; Bozan -Es.; -Nğ.)

Cehiz (I): 2. Kızların gelin oldukları gün sandıklarına konan yemiş, hediye. (*Eğridir -Isp.) s. 875

Çitnevir: Düğün çerezi. (Sille -Kn.) s. 1246

Gelin cevezi: Gelin attan inerken sağdıcın başından saçılan çerez. (Uluşiran *Şiran -Gm.) s. 1979

Honça (I): 2. Gelin ve damada ikram edilen meyve, çerez. (-To.) 3. Gelin ve damat evlerine tepsi içerisinde gönderilen hediye, çerez. (*Iğdır -Kr.) 4. Gelin evine kına ile beraber gönderilen kuru yemiş. (*Anamur -İç.) 9. Çocuk doğduğu zaman dağıtılan çerez. (Gelegermi *Yalvaç -Isp) 11. Kuru yemiş. (İriağaç -Ml.) . [honçe]: (Hatunsaray, Habip -Kn.) s. 2402.

Şükrancalık: Gelin, güvey evine giderken güveyin pencereden gelinin başına saçtığı para ve çerez. (*Vezirköprü -Sm.) s. 3794.

Ülü: Düğünde gönderilen çerez, armağan. (İshaklı * Bolvadin -Af.; -Nş.; Epçe -Ky.; * Ilgın -Kn.) s. 4064.

4.Bayram Çerezleri ve Kutsal Sayılan Günlerde Dağıtılan Çerezler

Bayramlarda, dini açıdan kutsal sayılan günlerde çerez / kuru yemiş dağıtılması Anadolu'nun hemen her yerinde görülen bir adettir. Bartın'da Ramazan Bayramı'nın arifesinde "helesa" geleneğinin uygulanması bunun bir ritüel olduğunu göstermektedir. Buna göre gençler küfe ile ev ev gezerler ve sesi güzel olanlar mani okurlar. Hazırlıklı olan ev halkı bahşiş olarak çeşitli çerezler verir. Bu hediyeler bugün paraya dönüşmüş durumdadır (Erol, 47). Bayramlarda çerez dağıtılması bereketin, bolluğun sembolüdür ayrıca çerezler çocukların hoşuna giden yiyeceklerdendir. Bununla ilgili beş sözcük tespit edilmiştir.

Adak: (I) Küçük çocuklara, çokça perşembe günü dağıtılan şeker, üzüm, badem içi vb. çerez. (Bademli * Dinar -Af.; Aziziye -Brd.) s. 62.

Ağız tadı: 2. Bayramlarda nişanlının, oğlan tarafına gönderdiği giyecek ve yiyecek. (Çanıllı *Ayaş -Ank.)

Arafalık: Çocukların dinî bayramlardan bir gün evvel evlerden topladıkları çerez. (-Ezm.; -Kr.) s. 293.

Bayramçalık: 3. Bayramlarda çocuklara verilen yemiş vs. gibi hediyeler. (Savrun *Divriği -Sv.) s. 584

Şivlilik: Hazreti Muhammet'in ana karnına düştüğü sayılan günde çocuklara dağıtılan çerez. (-Kn.) s. 3789

5.Misafire İkram Çerezleri

Misafire hürmet etmek, onu en iyi şekilde karşılamak Türk geleneklerinin başat unsurlarındandır. Misafir ağırlama sırasında sunulan ikramlar arasında çerez ve kuru yemişler de yer almaktadır. Farklı söyleyişlerle çetnevir sözcüğü özellikle misafire sunulan çerez olarak verilmiştir.

Çetnevir [çeşnevir, çetneviz]: Misafirlere sunulan kuru yemiş. (-Ama.; Alibeyhüyüğü *Çumra, *Beyşehir, *Akşehir, *Seydişehir, Güvenç, Akviran -Kn.) s. 1152.

Çeşnevir: [>çetnevir] (-Kn.). s. 1149.

Çetneviz: [>çetnevir] (Alkaran *Çumra -Kn.) s. 1152

6. Gözaydını Çerezleri

Kültürümüzde kişi için önemli bir olayın ardından göz aydınına gitmek yaygın bir davranıştır. Uzakta olan birinin, özellikle bir askerin evine dönmesinden sonra veya söz, nişan gibi hayırlı bir işin ardından tanıdıklar, komşular ev sahibine tebriğe gelir. Bu durumla ilgili iki sözcük tespit edilmiştir.

Ağız tadı: 1. [>ağız dadı (I) -1] 2. Göz aydınına, tebriğe gelenlere tutulan şeker. (-Brs.) s. 100

Gözebana: Göz aydına gelenlere verilen şeker vb. şeyler. (Kerkük) s. 2177

7.Doğum Çerezleri

İnsanoğlunun hayatı boyunca yaşadığı geçiş dönemleri vardır. Geçiş dönemi, insanın biyolojik ve toplumsal olarak bir durumdan başka bir duruma geçmesidir. Bireyin bu geçiş aşamalarında, zararlı etkilere açık ve güçsüz olduğuna inanıldığı için, onu korumak ve kutsamak ihtiyacı ortaya çıkmaktadır. Bunun için de bu dönemlerde pek çok ritüel uygulanmaktadır (Türker, Gündoğdu 2016, 142). Doğum, insanoğlunun geçiş dönemlerinin ilk sırasında yer alır. Diğer geçiş dönemlerinde olduğu gibi doğumda da doğum yapan anneyi ve onun bebeğini korumak, kutsamak adına bazı uygulamalar vardır. Bunlar arasında doğum yapan bireyi ziyarete gelen kişilere tatlı ya da çerez dağıtımı da vardır. Bu durumla ilgili beş sözcük tespit edilmiştir.

Dölet (II): Yeni doğum yapan bir kadının dağıttığı leblebi ve üzüm gibi çerez. (Çamköy *Gölhisar -Brd.) s. 1579

Gödemek (I): Lohusa ziyaretine gidenlere ikram edilen çerez, yiyecek. (Kuzluca *Keçiborlu -Isp.) s. 2125

Göyvent: Lohusa ziyaretine gelenlere verilen çerez. (Narlıdere -İz.) s. 2173

Güdümek (I): Doğumdan sonra dağıtılan çerez. (Yassıören *Senirkent -Isp.) s. 2215

Honça (I): 9. Çocuk doğduğu zaman dağıtılan çerez. (Gelegermi *Yalvaç -Isp) s. 2402

8.Gönül Alma, Sevindirme Amacıyla Verilen Çerezler

İnsanlar arası iletişimde hediyeleşmenin önemi büyüktür. Halk arasında küçük hediyeleşmelerin, gönül almaların çerezlerle yapıldığı anlaşılmaktadır. Dört sözcük genel anlamda sevindirme, gönül alma amacıyla verilen çerezleri karşılamaktadır.

Çecüstü: Çec sahibinin, hububat vererek harmanda çalışanlara aldığı çerez. (Bozan -Es.) s. 1103

Gillek (III) [gillik (I)]: Çocuklara oyalanması için verilen çerez. (Kuşbaba *Bucak -Brd.) s. 2078. [gillik (I)]: (Akpınar -Ky.; Ayvagediği *Mersin -İç.) s. 2078

Gillik (I): >gillek (III).

Hopas: Birine gönderilen çerez vb. armağanlar. (*İnebolu -Ks.) s. 2405

1. Ölüm Çerezleri

Toplumumuzda hemen her önemli olayda çerez dağıtıldığını, ikram edildiğini görmekteyiz. İnsanoğlunun bir diğer önemli geçiş dönemi olan ölüm zamanında bile bu geleneği görmek mümkündür. Burada çerez, "atıştırmalık, yemek dışında yenen yiyecek" anlamıyla kullanılmaktadır. Yalnızca bir sözcük ölüm zamanında yenen öteberiyi karşılar.

Ağız tadı: 3. Ölüm günü, ölü evine gelen kadınlara yedirilen helva-ekmek, şerbet, peynir-ekmek gibi şeyler. (*Bor -Nğ.)

Derlenen bu sözcüklerin şekil özelliklerine baktığımızda aşağıdaki sınıflandırmayı oluşturabiliriz:

Tek Sözcükten Oluşan Hediyelik Çerez Adları

Cehiz

Çitnevir

Honça

Şükrancalık

Ülü

Şirinniyh

Adak

Arafalık

Bayramçalık

Şivlilik

Çetnevir

Çeşnevir

Çetneviz

Dölet

Gödemek

Göyvent

Güdümek

Honça

Gillek

Hopas

İsim Tamlaması Şeklinde Oluşan Hediyelik Çerez Adları

Ağız dadı

Ağız tadı

Gelin cevezi

Çecüstü

Tahum kavut

Sıfat Tamlaması Şeklinde Oluşan Hediyelik Çerez Adları

Büyük dünürlük

Fiil+İsim Şeklinde Oluşan Hediyelik Çerez Adları

Gözebana

Sonuç

Derleme Sözlüğü'nden elde edilen verilere göre Türkçenin ağızlarında çerez / kuru yemiş olarak kullanılan hediyelik çerezler için çeşitli kullanımların olduğu görülmektedir. Aynı türde bir hediyelik çerez farklı bölgelerde farklı söyleyişlerle yer almaktadır. Yapılan bu çalışmada hediyelik çerez adlarından 27 tane tespit edilmiş olup bunlardan ağız tadı ve honçanın farklı amaçlarla hediyelik çerez olarak dağıtıldığı görülmüştür. Dolayısıyla bu sözcükler kullanım alanlarına göre farklı başlıklar altında tekrar gösterilmiştir.

Çalışmada 2 ifadenin belirli gün verilmeden evlenecek çiftler, 4 ifadenin nişan, 8 ifadenin düğün, 5 ifadenin bayram ve dini açıdan kutsal sayılan günler, 3 ifadenin misafir ağırlama, 2 ifadenin göz aydını, 5 ifadenin doğum zamanları, 4 ifadenin genel anlamda gönül alma ve 1 ifadenin de ölüm zamanlarında kullanılan çerezleri karşıladığı tespit edilmiştir. Tespit edilen bu ifadenin 20 tanesi basit ya da türemiş şekilde tek sözcükten, 1'i iyelik eki düşmüş halde 5 tanesi ad tamlamasından, 1 tanesi sıfat tamlamasından, 1 tanesi de fiil+isim yapısından oluşmuştur.

Kaynakça

Çetin, Cengiz, "Türk Düğün Gelenekleri ve Kutsal Evlilik Ritüeli", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 48, 2, 2008.

Erol, Şerife Seher, "Bartın'da Özel Günler; Bayram, Tören ve Kutlamalar", *UKHAD* 1 (1), Mart, 2015.

Eyüpoğlu, İsmet Zeki, *Türk Dilinin Etimoloji Sözlüğü*, Sosyal Yayınlar, İstanbul, 1988.

Gündoğdu, V. K & Türker, F., "Tıva Türklerinde Geçiş Dönemi Ritüelleri: Doğum, Düğün, Ölüm", *Türkbilig* 32, 2016.

İlhan, N. & Yavuz, S., "Karakeçililer ve Karakeçili Ağzında İkincil Uzun Ünlüler", *The Journal of Academic Social Science Studies*, Volume 2, 2009.

Misalli Büyük Türkçe Sözlük, Kubbealtı Neşriyat, C. I, İstanbul, 2005.

Türkçe Sözlük, Türk Dil Kurumu Yayınları, 11. Baskı, Ankara, 2011.

Yeni Tarama Sözlüğü, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 1983.

Yıldız, Nevin Çöl, *Nevşehir İli Gülşehir İlçesi Halk Edebiyatı ve Folkloru Üzerine Bir İnceleme*, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı, Türk Halk Edebiyatı Bilim Dalı, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya, 2010.

T. CORAGHESSAN BOYLE'UN BİR DÜNYA DOSTU VE EDWARD ABBEY'İN İNGİLİZ ANAHTARI ÇETESİ ESERLERİNDE EKO-RADİKAL HAREKET ELEŞTİRİSİ

Bülent Cercis Tanrıtanır

Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Edebiyat Fakültesi İngiliz Dili ve Edebiyatı Bölümü

Öz

Araştırmacılar tarafından ortaya atılan çevre sorunlarının karmaşıklığı, çeşitli taraflardan çok sayıda tepkiye yol açmıştır. Ne yazık ki, bazılarının dürüstlüğü sorgulanabilir olduğu ortaya çıkmış, edebiyatta ve diğer medyada eleştirilere sebep olmuştur. Bu çalışma, çevresel yıkım ve çevre savunucularının bunlara tepkisini konu alan iki romanı inceliyor: *Bir Dünya Dostu* ve *İngiliz Anahtarı Çetesi*. Makaleye girişte, radikal çevrecilerin faaliyetlerinin çoğu zaman iyi niyetten kaynaklanması ve haklı sebeplerden yoksun olmamasına rağmen, sonuçları sıkça yetersiz ve anlaşmazlıklara neden olur. Açık ve kesin olan ifadeyi doğrulamak için, kağıda karakterler arasındaki ilişkiler ve motifleri, zaman ve mekanın karşılaştırmalı analizi yazıda dile getirilmiştir. Bulgular, radikal çevre savunucularının bazı tutarsızlıkları ortaya çıkardı. Dahası, kahramanların eylemlerinde önemli bir bütünlük eksikliği gözlenmiştir. Sonuç olarak, radikal çevreciliğe olası alternatifler sağlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Çevre Savunuculuğu, Eko-radikalizm, İngilizAnahtarı Çetesi, Boyle, Abbey, Distopya, Düzen Karşıtı

Giriş

Küresel ticari faaliyetler ve sanayileşmedeki gelişmeler nedeniyle iklim değişikliğinin hız kazanmaya başladığı 20. yüzyılın ortalarından beri, çevre savunuculuğu konusu son derece popüler hale gelmiştir. Güncel sosyal ve politik kaygılardan biri olarak, çevre sorunları ve çevreyi koruma çabaları romanlarda geniş ölçüde tartışılmıştır. T. Coraghessan Boyle' un *Bir Dünya Dostu* ve Edward Abbey'nin *İngiliz Anahtarı Çetesi*, verilen konuyu kapsamlı olarak araştıran romanlardan sadece ikisidir. Kariyeri boyunca Boyle, 70'den fazla roman ve kısa hikâye yazmıştır. Bazı romanları insanlık ve doğa arasındaki ilişkilere dairdir. Aslen 2000 yılında yayınlanan *Bir Dünya Dostu*, Boyle'un çevresel yıkımın yanı sıra radikal çevrecilik ve onun mantığının öyküsünü anlattığı romanlarından biridir. Amerika'nın önde gelen bir deneme yazarı, bir romancı ve çevre koruma savunucusu olan Edward Abbey 1975'te yayımladığı *İngiliz Anahtarı Çetesi* eserinde doğaya zarar veren sisteme aktif olarak karşı çıkan radikal çevrecilerin faaliyetlerini ifade ettiği benzer problemleri keşfetmiştir. Her iki roman da gerçek dünyadaki mevcut duruma büyük ölçüde uygulanabilecek tartışmalı soruları öne sürüyor. Radikal çevrecilerin çoğu zaman haklı nedenlerden yoksun olmayan iyi niyetlerle hareket etmelerine rağmen, eylemlerinin genellikle olumsuz etkileri olduğunu öne sürmektedirler. Bu

çalışmada her iki edebi eserde de belirlenen birçok tartışmalı çıkarımlar tartışılacak ve karşılaştırılacaktır.

Distopyan ve Gerçekçi Zaman, Mekân ve Karakterlerde Çevresel Karmaşa Sorunları

Benzer temaları tanımlamak için, öncelikle her iki kitabın karakterlerinin görüşlerini ve faaliyetlerini tanımlayan olayları incelemek gereklidir. Böylece, her iki olayın da gerçekleştiği ortamla başlamak yararlı olacaktır. *İngiliz Anahtarı Çetesindeki* olaylar, yetmişlerin Amerika'sında gerçek yaşamdan alınır. Her ne kadar yıl açıkça belirtilmese de, romanda teknolojiyi betimlemesinden, olayların 20. yüzyılın ikinci yarısında Amerika'da geçtiği anlaşılır. Ana karakterler tarafından sürekli dile getirilen meseleler dikkate alındığında, böyle bir yaklaşımın okuyucu için oldukça fark edilebilir olmasına ek, kahraman açısından özümsendiğini ve güçlendirdiğini ortaya koymaktadır. Etkiyi daha da artırmak için yazar, kurgusal niteliğine rağmen, kitap "kesinlikle gerçeklere dayanmaktadır. Kitaptaki her şey gerçektir ya da aslında olmuştur" iddiasındadır (Abbey 2). Bu iddianın herhangi bir gerçeği barındırması muhtemel olmasa da, kitabın ikna edici doğasına kesinlikle katkı sağlar.

Bir Dünya Dostu romanı, özellikle uzak bir gelecek olan 2025'de başlar. Romandaki yeryüzü, fırtınalar, kasırgalar ve kuraklık gibi aşırı büyüklükteki çok sayıda iklim felaketiyle tahrip edilir. Şirketlerin yıkıcı faaliyetleri nedeniyle, gezegenin biyoçeşitliliği hayvan türlerinin çoğunluğu yok olmasıyla ya da yok olmaya yüz tutmasıyla hızla azalmaktadır. Öte yandan, sağlık hizmetindeki ilerleme, insan ömrünü önemli ölçüde uzatmıştır. Örneğin, romanının yetmiş yaşlarındaki kahramanı, kitaptaki yaşam standartlarına göre orta yaşlı bir adam olarak kabul edilir. Tahmin edilebileceği gibi, bu faktörlerin birleşmesi, gezegendeki insan nüfusunun ciddi şekilde artmasına yol açmıştır. Görüldüğü gibi, bu düzenleme, Abbey'in seçmiş olduğu gerçekçi bir yaklaşımdan daha çok bir distopya türünü anımsatmaktadır (Morrell 47).

Yukarıda açıklanan çevrenin bozulma tasviri, genel olarak çevre savunucularının, (muhtemelen radikal olanların bile), yanı sıra kahramanın hareketleri için de bir gerekçe olarak görülebilir. Yine de, insanlığın çökmekte olan doğasının ana konusu her iki eserde de eşit şekilde yankılandığı tartışılabilir. Boyle'un kitabının felaketle dolu manzarasını ya da bu sebeple dünyadaki mevcut durumla birlikte biyoçeşitliliğin azalmasını ilişkilendirmek mantıksız olsa da, okurların en azından bir kısmının bunu gerçekliğin doğru bir değerlendirmesi olarak kabul edeceğini varsaymak mümkündür (Harker 176). Aslında, muhtemelen her iki kitap da, benzer olayların, kapsamı ve büyüklüğünde bariz farklara rağmen aynı acıyı çağrıştırması mümkündür. Başka bir deyişle, her iki eser de farklı yollarla aynı değerlere başvurur ve yakından incelendiğinde bu yollar arasındaki farklar göz ardı edilebilir niteliktedir.

Kesiştikleri önemli başka bir nokta, her iki kitabın da kahramanlarının faaliyetlerinin doğasıdır. *İngiliz Anahtarı Çetesi* başkahramanı kendi algısına göre, biyosferin yıkımıyla ilişkili olan endüstriyel faaliyetleri sabote eden Hayduke, kitaba adını veren "ingiliz anahtarı" ile uğraşır. Esasen Hayduke, radikal çevreciliğin bir savunucusu - insan refahındansa biyolojik çeşitliliğin korunmasına öncelik veren ve dolayısıyla bu amaca ulaşmak için her şeyi denemeyi haklı kılan bir görüştür (Buell 156). İlginç bir şekilde, görünüşte asil sebepleri olmasına rağmen, Hayduke ve yoldaşları eylemlerinde tam bir umursamazlık gösterirler. Örneğin, şiddetten uzak durmazlar ve kitabın kahramanına göre "tipik bir Amerikalı" örneğidirler (Abbey 102). Buna ek olarak,

grup çabalarında son derece dikkatsiz ve cesur olmaktan gurur duyuyor ki bu da "Bir kişi yalnız başına bazen çok aptal olabilir, ama gerçek aptallıkta, takım çalışmasını yenecek hiçbir şey yoktur" sözünün en iyi örneğidir (Abbey 210). Başka bir deyişle, faaliyetlerindeki tehlikeleri kabul eder ve bu şekilde davranmaktan gurur duyarlar. Kuşkusuz, çetenin eylemlerinin, insani kayıplara yol açtığına dair bir işaret yoktur, bu da çevreciliğin radikal yönünü daha az belirgin kılar. Yine de, büyük olasılıkla, özellikle de eylemlerinin hızla artan şiddeti göz önünde bulundurulduğunda böyle bir ihtimal karakterlerin planlarını gerçekleştirmelerini engellemezdi.

Boyle'ın romanının kahramanı olan TyTierwater, biraz daha karmaşık bir şekilde tasvir edilmiştir. Hikaye, Ty'yu, kaybolan vahşi hayatı korumaya yönelik küçük özel bir kuruluşta bir hayvan bakıcısı olarak betimler. Ancak, belirli durumlarda kahraman geçmiş olayları, yani Hayduke'un tercih etmediği faaliyetlere katıldığını hatırlar. Bu eylemlerin çoğu, radikal bir çevre grubu olan Daima Dünya'nın rehberliğinde gerçekleştiriliyor. Birçok kez, Tyron, radikal çevrecilerin çoğuyla aynı yıkıcı taktiklere başvurur, ağaç kesen şirketlerinin makinelerini tahrip eder ve basında boy gösterme girişimleriyle aktif bir şekilde protestolar düzenler. Kendisinin de belirttiği gibi, "dünyanın dostu olmak için halkın düşmanı olmak zorundasınız" (Boyle 56).Başka bir deyişle, doğayı korumak söz konusu olduğunda, insanlara karşı düşmanlığı hem kabul edilebilir hem de gerekli görür. Ancak, Abbey'in romanında anlatılan eğlenceli ve güçlü yıkım ihtişamının aksine, Ty ve suç ortaklarının çabaları, etkili olmaktan daha çok komik olmalarıyla sonuçlanır. Örneğin, ağaç kesim yolunun karşısındaki çukurda ayaklarını çimentolayarak medyanın ilgisini çekme çabaları, istenen etkiyi vermediği gibi kolluk kuvvetleri tarafından küçük düşürücü tutuklanmalarına yol açmaktadır. Böylece, görülebileceği gibi, her iki karakterin (hem de etraflarındakilerin) insanlar pahasına özellikle de şirket faaliyetleri ile bağlantılı olan, agresif korumacı, çevre dostu davranışlarda bulunurlar. Muhtemelen, Boyle'un kitabı, bu aktivitelerin sonuçlarına dair daha bir çok elverişsiz açıklamalar sunmaktadır. Ty, çevreci girişimlerinin bir sonucu olarak sıkça bazı tepkilere maruz kalırken, Hayduke roman boyunca büyük zorluklarla karşılaşmadan, Ty'a nazaran, bir dizi etkinliği idare etmeyi başarmaktadır. Ancak Hayduke'un eylemlerinin neşeli aptallığı ve toyluğu, doğruluğun Hayduke ve çetesinin güçlü noktası olmadığını göstermektedir. Basitçe söylemek gerekirse, her iki durumda da, çevre savunuculuğun radikal doğasının olumlu bir şekilde tasvir edilmediği kesindir.

Grup içi İlişkiler

Karşılaştırılan başka bir nokta, karakterlerin kişisel yaşamı ve her iki kitapta da eylemci gruplarını bir arada tutan ilişkilerdir. Yukarıda kısaca değinildiği gibi, her iki eser de çevreyi korumak ve biyosferleri şirketlerin tehdidinden kurtarmak için kendi çıkarlarını paylaşan, benzer düşünen bir grup tarafından çevrelenmiş kahramanları öne çıkarmaktadır. Ancak, her iki durumda da, söz konusu benzer görüşün, kısmen karakterler arasındaki kişisel ilişkilerin karmaşık olmasından beslendiği iddia edilebilir. *İngiliz Anahtarı Çetesi*'ndeki durum, kariyerini terk eden bir kalp cerrahı olan DocSarvis ile sözüm ona ülkeyi sorumsuz toplumsal mesajlardan kurtarmak adına onunla birlikte çalışan genç bir kadın olan Bonnie Abbzug arasında gözlemlenebilir. Bu sofistike tanımın ardında, nispeten basit bir (ve belki de eşit derecede etkisiz) eylem, ülke çapında dolaşıp yıkıcı ya da başka bir şekilde zararlı olarak görülen reklam

panolarını yıkması, ne gariptir ki yazar tarafından "rutin bir mahalle güzelleştirme projesi" olarak tanımlanmıştır (Abbey 7). Ancak, iki karakter arasındaki fiziksel ve duygusal bağlantı, paylaşılan ideallerin ve inançların ötesine geçer ve Bonnie Abbzug'un nispeten genç yaşına ve belki de daha önemlisi, öz kimlik krizine eş değer olmasına dayandırılabilir (Dunkel ve diğerleri 253). Doc'u sevdiği aşikar olsa da, Doc'un mücadelesine katılırken, şüphesiz heyecan ve coşku arayışı da içindedir. Bu noktada, ne Doc ne de Bonnie'nin, Hayduke'ye katılmadan önce, özellikle biyosferin çevre koruma veya muhafazasını amaçlanmadıklarına dikkat edilmelidir. Sanayileşmeyi ortak düşman olarak görmelerine rağmen, düşmanlıklarının temel nedeni, toplumsal bütünlüğün bozulması ve tüketiciliğin yayılmasıdır. Doc, özellikle, gözlemledikleri bir dizi kanser hastasındaki artıştan şirketlerin sorumlu olduklarına inanmaktadır. Öte yandan Abbzug, gerçekçi eylemci gruplarının pek çok temsilcisi için yaygınlaştırılmış nefret ve hoşnutsuzluk özelliğinden başka, sanayileşmeyle ilgili herhangi bir endişeyi dile getirmiyor. Diğer bir deyişle, Sarvis'in düşmanca davranmasının nedenleri (ayrıca dile getirilmesi gerekir) bulunmasına rağmen, Abbzug'un, çetenin maceralarına öncelikle Doc'a olan hayranlığı ve onun heyecan verici isyankâr hareketlerinden dolayı katılır.

Bir anlamda, bu ilişki, Boyle'in romanının karakterleri arasındaki ilişkiyi anımsatır. En önemlisi, Tyron, karısı Andrea'yı, birlikte olmalarını sağlayan, giderek daha çok ortak nokta buldukları çevre savunucuları grubunun toplantılarından tanıdı. Ancak, ilişkilerinin uyumlu olmaktan çok uzak olduğunu açıklığa kavuşturmak gerekir. Örneğin, Andrea sürekli olarak Ty da dahil olmak üzere diğerleri ile olan etkileşimlerinde eşinin "çok acımasız, çok özverili, kibirli, patronlu" olduğuna dair endişelerini sürekli dile getirir (Boyle 36). Ama, böyle bir tutum onun çevre merkezli dünya görüşüne mükemmel uyar. Daha açıklayıcı olmak gerekirse, Andrea buyurgan davranışlarını, kadınların doğayla olan ilişkisini erkeklerden daha derin ve canlı bir şekilde hissetmeleri ve sonuç olarak meselelerde daha fazla yetki verilmesinin gerektiği varsayımıyla haklı gösterir. Görüldüğü gibi, her iki roman da görüşlerini sadece entelektüel ve ahlaki açıdan değil, aynı zamanda duygusal ve psikolojik bağlarla güçlendiren karakterlere sahiptir. Böyle bir etkinin belli bir tutkuyu paylaşan kişiler arasında gerçekleşmesini beklemek mantıklı olsa da, görüşlerinin bütünlüğünün geçerli kabul edilip edilemeyeceği sorusu üzerinde kafa yormaya değer. Örneğin Abbzug, var olan kötü şirketler, ideallerini sürdürme çabasıyla karşı karşıya gelmeye önceden hazır olabilir, ancak DocSarvis'le olan ilişkiden duyduğu duygusal ve psikolojik destek olmadan, algıdan gerçek fiziksel bir yüzleşmeye geçip geçmeyecekleri tartışılır. Benzer şekilde, Ty ve Andrea'nın sergilediği düzensiz ve biraz psikopatik tutumlar, şirket karşıtı çabalarını körükleyerek faaliyetlerine kendine yeten bir özellik ekliyor gibi görünmektedir. Bu olgunun, bireysel hedefleri makul bir tutku ve kararlılıkla sürdüren ve sıradan olmayanların gruplarda nispeten daha sık görülebileceği belirtilmelidir (Geller). Yine de kabul edilmelidir ki, bazı durumlarda romantik bağlanma, eyleme katılanlarda mantıklı bir sonuçtur, en azından bazı durumlarda ilk neden olarak sunulur ve doğal olarak elde edilen değerlerin korunması için gereklidir.

İngiliz Anahtarı Çetesi lideri Hayduke'in kişiliğini ayrıcadile getirmek gerekir. Son derece anti-sosyal ve saldırgan olmasına rağmen, bu karakter çetenin geri kalanı için bir çekirdek görevi görür. Aslında, acımasız, güçlü, alkol dolu mücadelesinin grubu bir arada tutan şey olduğu söylenebilir. Bu durum, yetkililerin çeteye yakınlaştığı, kitabın sonlarına doğru özellikle

belirginleşir. Cezaya çarptırma tehdidi daha belirgin hale geldikçe, üyeler görüş ve eylemlerini sorgulamaya başlarlar. Yavaş yavaş, geleceğin onlar üzerinde acımasız bakış açılarının yaklaşması ve eylemlerinin yarattığı durumun ağırlığı daha da tehdit edici hale geldikçe, Hayduke'un barındırdığı öfke ve hiddet çetenin birliğinden sorumlu tek güç olmaya devam ediyor. Bu açıdan bakıldığında, grup katılımcılarının her birinin nihai yakalanmasının, ancak kendi yollarının ayrılmasından sonra gerçekleştiğini kabul etmeye değer. Bu bağlamda Hayduke, diğer mücadelecilerine destek olması ve koruması, koruyucu bir kişiolması olarak görülebilir. Yine de, karakterin görünür liderlik özelliklerine rağmen, aynı zamanda eylemci doğası gereği daha ideolojik olduğu ve bu nedenle gerekçeden ziyade duygu ile sürdürülmesi daha belirgin hale gelir. Belli bir noktada, nitelikleri, hikâyede betimlenen olayları kavramak için ertelenmiş bir güvensizlik gerektiren, güvenilirliği esnettikleri seviyeye ulaşır. En canlı örneği, uçurumdan bir insanı öldürmek için yeterli olan bir mesafeden kanyona düşmesine rağmen, kısa bir süre sonra yaralı ama iyi bir şekilde kurtulur. Bazı karakterler, Hayduke'nin "bütün tartışmaları kazandığını ama ölümsüz ruhunu yitirdiğini" söyleyerek, bu tür olağandışı olaylar için doğaüstü bir açıklama bile düşünürler (Abbey 56). Yine de, tartışmasız liderliği bir yana, kahraman, eylemlerinin gerçek gerekçeleri açısından takipçilerine çok az şey sunar. İtirazı basittir, ki buna en iyi örnek şu sözüdür: "İşim lanet olası vahşi hayatı kurtarmak. Kurtarılmaya değer başka bir şey bilmiyorum. Bu kadar basit, değil mi? "(Abbey 132).Bu nedenle, görüldüğü gibi, bir İngiliz Anahtarı Çetesi üyeleri arasındaki ilişkiler, bir yön duyusu elde etme ve motivasyonlarını sürdürmenin özünde asıl nedenlerin etkisini kaybetmesi ve ilgisini yitirmesi önemli bir rol oynamaktadır. Benzer bir şekilde, Ty Tierwater grubunun eylemleri, en azından kısmen, kendisi ve karısı arasındaki psikotik gerilimlerden kaynaklanmaktadır, özellikle de başkalarına karşı tahammülsüzlüğünde açıkça görülmektedir. Ayrıca, ilan ettikleri doğayı koruma amaçlarına rağmen, her ikisi de kısmen de olsa karakterler arasındaki ilişkilerden kaynaklanan zararlı bir mantıksızlığa göstermektedir.

Grup Motifleri

Her iki grubun nedenlerinde fikir ayrılıklarını tespit ettikten sonra, eko-radikal eylemlerde bulunma motivasyonlarını analiz etmek mümkün hale geliyor. Yukarıdaki bilgilerden de görüleceği üzere Hayduke'nin motifleri oldukça basittir.

Abbey'in romanının kahramanı, doğayı nihai bir güzellik ve uyum kaynağı olarak görmektedir. Ancak, doğayla olan bu hayranlığı, Hayduke'nin, gerçek yaşam eylemci gruplarında nadir olmayan bir yaklaşım olan, çevreye gerçek etkileri ne olursa olsun, sanayileşmeyle ilgili her türlü eylemi ya da olayı kötüleyen manişeiz yanlısı bir görüşü benimsemesini de teşvik eder. Mesela, ağaç-hasadı modern endüstriyel döngüsünü şöyle açıklıyor: "Tarlayı yak, tırmıkla, tohumu at, yeniden tekrar gübrele, tekrar, tekrar, tekrar, ve tekrar, daha hızlı ve daha hızlı, daha sıkı ve daha sıkı, ta ki küçük dairelerle uçan efsanevi Malezyalı kökenli kuş gibi, kendi pisliğinizi ortadan kaldırıncaya kadar "(Abbey 131). Bu tür bir açıklama, organize edildiğinde ve uygun bir şekilde uygulandığında çevresel zarar vermese de açıkça düşmancadır (Paquette ve Messier 27).Şirket karşıtı duyguları çevresel alanın dışında da görülebilir. Örneğin, "iyi hükümet de dahil olmak üzere her türlü hükümete karşıyım" diyerek otoriteye karşıtemel güvensizliğini dile getirir (Abbey 99). Bu düşünce tarzı, hedeflerine ulaşmak için kuruluşa karşı çıkmayıbirincil yaklaşım olarak göz önünde bulundurankoruma hareketinin savunucuları

arasında yaygındır (Schuitema 39). Önceki bölümde anlatılan bazı olaylarınve çetenin eylemlerinin genel olarak çılgın ve akılsız doğasının olanaksızlığı düşünüldüğünde, gezegeni kurtarmanın tüm öncülü endüstriyel faaliyetleri çocuksu ve aşırı basitleştirilmiş eylemlerle engellemeyi önermek mümkündür.

Ty'nın eylemlerinin ardındaki etkenin kesin olarak anlaşılması zordur. Mesela, Dünya'nın aşırı nüfus ve yıkım düşüncesinden dehşete düşüyor (içinde yaşadığı kıyamet sonrası senaryo dikkate alınarak). Bir noktada insanlığa "sonsuz insanlar, çekirge gibi insanlar" gibi atıfta bulunarak, yaşam alanlarını bir çorak araziye çevirme eğilimlerine açıkça işaret eder (Boyle 240).

Aile üyeleri bu tutumu paylaşıyor gibi görünmektedir, "içinde iğne sıkışmış bir balon gibi lanet olası tüm biyosfer çökecek" gibi bir durumu tahmin ederek, tehdide cevap vermek için acil ihtiyaç olduğunu öne sürmektedir (Boyle 78). Ayrıca kahramanın ve grubun geri kalanının hedeflerine ulaşma aracı olan şiddet ve saldırganlıktan kaçınmayacağı da açıktır. Bir örnekte, Ty durumu şu şekilde açıklıyor: "Elbette, orada kişiler vardı, merhamete, fedakârlığa, sevgiye layık insanoğulları, ama bu onları toplu suçluluktan kurtarmadı," diyerek eylemlerinin bir sonucu olarak ortaya çıkan, beklenen büyük tepkilerin gerekçesini ima ediyordu. (Boyle 240).Bu düşünce tarzı, daha önce bahsedildiği gibi koruma çabaları için şiddeti hem kabul edilebilir hem de gerekli gören Hayduke'un düşüncesiyle açıkça benzerdir. Aslında, Ty, "Zevkin, kanuni olan eşi, ağrısından vazgeçilmez olduğunu kendime hatırlatıyorum," ifadesinde duruşunu açıkça kabul eder. Bu da, Hayduke'un yukarıda dile getirilen şiddetin yaygın doğası hakkındaki görüşüne paraleldir (Boyle 21). Ancak, daha yakından incelendiğinde, Tierwater'ın görüşlerinin bütünlük çökmeye başlar. Birincisi, sanayileşmeyle ilgili her şeyden nefret ettiğini dile getirmesine rağmen, kahramanımız onun sağladığı bazı etkinliklerden - gereklilikten değil, ama sadece arzularını tatmin etmek için - hoşlanır. Örneğin, sabotaj sebebiyle atıldığı hapishaneden serbest bırakıldıktan sonra yapmayı düşündüğü ilk şeydir "Karını kenara çek ve direksiyonun arkasına geç". "Ne aracı mı? Herhangi bir araç. Benim durumumda, Andrea'nın bana satın aldığı yeni jip Laredo "(Boyle 275). Kuşkusuz, bağımsız araştırmacılar (Dunning) tarafından kesin olarak belirlendiği üzere, SUV (Spor Arazi Aracı) kullanmanın çevreye ciddi zararlar vereceğini öne sürmek, abartılı olacaktır. Yine de, bu tür bir düşüncenin, radikal eylemler lehinesebep sunmak için gerekli olduğu her zaman kendi grubu tarafından kullanıldığını ve istedikleriyle aralarında durduğunda ise tamamen terk ettiklerini belirtmektedir.

İkincisi, en azından belli bir noktada, grubun refahının "Croton gibi yerlerde kazandıkları para" ile Daima Dünya'nın maddi desteğine bağlı olduğu açıktır! (Boyle 212). Esasen bu gerçek, kahramanın en azından bazı eylemlerinin ideolojik ve toplumsal değerlerden ziyade maddi gerekliliklerden kaynaklanabileceğini göstermektedir. Başka bir deyişle, her iki kahramanın motifleri, inançlarının doğruluğu tartışmalı ve,kusurludur. Her iki durumda da kendilerini, kendilerini ezici güçlü düşmanlarına karşı mücadele ederken görüyorlar, bu da onlara sanayi faaliyetlerini aksatmadan kaynaklı onlara ek bir güvenilirlik veriyor. Asıl farklılık, amaçlarının yerine getirilme şekilleridir - Hayduke'un istismarları maceracı ve sebep sunulamayan neşeli bir umursamazlıkla dolu iken Tierwater'ın yaşamı daha gerçekçi bir şekilde tarif edilir. Yine

de, karakterlerin benimsediği yanlış ikilemin, her iki romanın temel kaygısı olduğu açıktır ki bu, motivasyonlarındaki tutarsızlıklar nedeniyle açık bir şekilde ortaya konmaktadır.

Sonuç

Günümüzde, çevresel bozulmanın giderek artan uyarı işaretlerine rağmen, küresel ve bölgesel endüstriyel işletmeler, kâr peşinde koşarken doğal süreklilik ve koruma çabalarına neredeyse hiç ilgi göstermemektedir. Konuyla ilgili *Bir Dünya Dostu* ve *İngiliz Anahtarı Çetesi'*nde olduğu gibi, bu duyarsızlık, kritik sorunlardan habersiz olmayı ve sorunları ihmal etmeyi, geniş anlamda bütün insanlığın kaderinin tamamını belirleyebilmeye karşı tepkiyi, ve ekolojik olarak bilinçli bireylerdeki sıkça öfkelenme ve tedirgin olmaya yol açar. Dünya'daki en sevdiği yerlerden birini kirleten faaliyetleri Hayduke'ta öfke uyandırarak sabote etmesine sebep olan Güney-Batı Çölü'nün ekosistemini yok eden Glen Kanyon Barajının kurucularıydı. Oldukça düşüncesiz insan uygulamaları ve açgözlülüğü sebebiyle tehdidin tamamen gözden kaçması, Tierwater'ı genellikle yıkıcı eylemlere karışması ve protesto etmesi için motive eder.

Ancak, çevre koruma, sorumlu araştırmacı ve eylemcilerin muazzam miktarda çaba göstermesini gerektiren karmaşık bir konudur. Bu nedenle, daha az sabırlı olan kişilerin ayrıntılı araştırmayı atlayıp radikal çevrecilikle uğraşması alışılmadık bir durum değildir. Yukarıdaki analizden de görülebileceği gibi, bu tür bir yaklaşım sadece tutarsız ve temelde kusurlu değil, genellikle, yanlış düşünce ve savunucularının bütünlüğünün eksikliği üzerine kurulmuştur. Yaklaşım farklılıklarına rağmen, her iki yazar da yanlış idealleri takip etmenin acı sonuçlarını açıklamakta ve kahramanların sebeplerinde çok sayıda tutarsızlığa işaret etmektedir. Çevre radikalizmi makul bir seçenek gibi görünebilir, ancak her iki romanda geçen olaylardan yola çıkıldığında, kişisel trajediden başka sonuç vermez.

Bir Dünya Dostu ve *İngiliz Anahtarı Çetesi'nin* ana karakterlerine ait olan fikirlerin, yazarların problem hakkındaki kişisel görüşlerine önemli ölçüde benzediğini varsaymak yerinde olacaktır. Her iki roman da harekete geçmek için ilham veriyor. Ancak, her ikisi de, tüm eylemlerin daha fazla çevresel sürdürülebilirliğin sağlanması açısından, çok da benzer şekilde verimli ve yaratıcı olmadığının açık bir mesajını iletmektedir. Aslında, analiz bulguları, çevreye zarar veren faaliyetlerle radikal mücadelenin, onlara tamamen engel olamayacağına ama doğanın özgün saf, bozulmamış ve el değmemiş hallerine geri döndürebileceğini ortaya koymaktadır- ki bu, birçok radikal çevrecinin ulaşmaya çalıştığı bir idealdir. Hatta bu tür eylemlerin olumlu değişikliklere karşı direnci arttırabileceği de ileri sürülebilir. Bu nedenle, günümüzün gerçek çevre tehditlerini ele alan, daha yapıcı bir yaklaşım gerekmektedir. Toplum eğitimi, bilimsel araştırma kanıtlarının yayılması ve çeşitli sektörlerdeki endüstrilerin ve bireylerin işlerindeki birliktelik bu sorunun çözümü olabilir.

Kaynakça

Abbey, E. (1985) *The Monkey Wrench Gang*. Avon Books.

Boyle, T. C. (2000) *A Friend of the Earth.* New York, Viking.

Buell, L. (2009) "What is Called Ecoterrorism." *Gramma: Journal of Theory and Criticism*, vol. 16, pp. 153-166.

Dunkel, C. et al. (2010) "The Continued Assessment of Self-Continuity and Identity", *Journal of Genetic Psychology*. Tem-Eylül;171(3):251-61.

Dunning, Brian. (2017) "SUV Phobia." *Skeptoid*, 20 Kasım. 2006, skeptoid.com/episodes/4015. Erişim: 30 Ekim. 2017.

Geller, L. (2017) "What Role Can Political Resistance Play in Romantic Relationships? We Asked These 8 Couples to Weigh In." *A Plus*, 5 Şubat. 2017, aplus.com/a/8-couples-protesting-together-stronger-relationships?no_monetization=true. Erişim: 30 Haziran 2017.

Harker, D. (2015) *Creating Scientific Controversies: Uncertainty and Bias in Science and Society*. Cambridge University Press,

Morrell, J. J. (2012) *The Dialectic of Climate Change: Apocalypse, Utopia and the Environmental Imagination*. Dissertation, Vanderbilt University.

Paquette, A, and Christian M. (2010) "The Role of Plantations in Managing the World's Forests in the Anthropocene." *Frontiers in Ecology and the Environment*, cilt. 8, no. 1, s. 27-34.

Schuitema, C. (2015) *Literary Environmentalism in the Desert Southwest*. Dissertation, University of Notre Dame.

ARTHUR HERZOG'UN ISI ADLI ROMANINDA DOĞAYA İNSAN MÜDAHALESİ

Bülent Cercis TANRITANIR

Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Edebiyat Fakültesi İngiliz Dili ve Edebiyatı Bölümü

Öz

Eko kurgu, ekolojik sorunları ve insan ile doğa arasındaki ilişkiyi ele alan bir eko-edebiyat türüdür. Ayrıca, Eko-eleştiri, ekolojik konulara ve doğaya bağlı edebi eserleri incelemeyi amaçlamaktadır. Sanayi devriminden sonra insanoğlu iklim değişikliği ve küresel ısınma gibi birçok çevresel sorunlarla karşı karşıya kaldı. Bu tartışmalı konular sadece bilim insanlarının değil, aynı zamanda roman yazarlarının zihnini de meşgul etti. Dolayısıyla, 1977'de yazmış olduğu *Isı* romanı ile Arthur Herzog, iklim romanı yazan ilk romancı olarak kabul edilir. *Sıcak,* o dönemde iklim değişikliğini işleyen ilk kitaptır. Yazar, yazısında insanın aşırı fosil yakıtı tüketimine, bu sebeple çok miktarda karbondioksit salınımı olan küresel ısınma üzerinde durur. İnsan müdahalesi çevresel yıkımda temel rol oynar. Bu çalışmada çevre üzerine sera etkisi tartışılacaktır. Ayrıca bu makalede, Arthur Herzog'un yazı tarzı da tartışılacaktır. Dahası, insanın çevreye müdahalesi veya etkisi, Herzog'un *Sürü*, *Katil Balina* ve *Isı* gibi bilim kurgu eserlerinde gözlemlenen tartışmalı bir temadır.

Anahtar Kelimeler: Endüstri, İklim Değişikliği, Küresel Isınma, Eko-kurgu, Eko-eleştiri, Arthur Herzog, Isı, Sera, Çevresel Yıkım.

Giriş

Edebiyatta en önemli gelişimlerden biridir eko-eleştirel yaklaşım. Eko-kritik ya da eko-eleştiri, 20. yüzyılın ikinci yarısında çevre temalı eserlerin yazılmasıyla ortaya çıkmıştır. Edebiyat, doğa ve insanın doğadaki rolü arasındaki ilişkinin eleştirel bir değerlendirmesidir. İnsanın doğa ve çevre anlayışını geliştirme arayışındadır. Eko-eleştiri temel olarak edebi yazıların doğa hayatıyla ve insanın çevresel meselelerle nasıl ilgilendiği üzerine yoğunlaşır, başka bir değişle, edebi eserleri ekolojik açıdan değerlendirir. Dünya merkezli yaklaşım, esas olarak eko-eleştiri ile ele alınmaktadır. Çağdaş edebiyatta birçok eser, doğa ve insanın doğaya etkisine odaklanır (Garrand 3). Örneğin eko-kurgu, eko-eleştiride geniş bir alana hakim olan geniş kapsamlı bir edebi türüdür. Eko-kurgu, edebiyatın çevreye yönelik kurguyla uğraşan bir dalı olmasına ilaveten Eko-kurgu, doğayı ve insanın doğaya etkisini ele alır. Çevresel hareketlere bağlıdır ve 1970'lerde popüler olmuştur. Teknolojide büyü ilerlemenin sonucu olarak çevresel krizle birlikte ortaya çıkmıştır. Endüstriyel gelişmeler insan tarafından zirveye çıkarılır. Hava kirliliği ve küresel ısınmanın temel sebebidir. Romancılar kendi eko-kurgu yazılarında, insan ile doğa arasında ilişki kurmaya çalışır ve hükümet ile halkı çevremizin geleceğine dair öngörüleriyle uyandırmaya çalışırlar. Jim Dwyer, *Where the Wild Books are: a Field Guide to Eco-fiction* kitabında eko-kurgunun başta modernizm, post-modernizm, realizm ve büyülü gerçekçilik olmak üzere pek çok stilden oluştuğunu ve başlıca popüler akımlar, batı, gizem, romantizm, bilim kurgu gibi pek çok türde bulunabileceğini ileri sürdü. Ayrıca bilim kurguyu ana dal veya eko-kurgunun kökeni olarak işaret eder (Dwyer 1-9). Bilim kurgu ya da spekülatif kurgu, gerçek ya da hayal ürünü bilimin insan ve doğa üzerindeki etkisiyle ilgilenen bir kurmaca türüdür. Bilim kurgu romanlar, gelecek üzerine spekülasyonlarla ilgili bir yazındır. Teknoloji ve endüstriyel gelişimin gelecekte insan ve doğa

üzerindeki etkisini ve bilimin gelecekte doğayı nasıl sömürdüğünü gösterir. Bilim kurgu romanlarında ana tema, küresel ısınma ve iklim değişikliğidir (Woodbury). Ayrıca Dwyer, kitabında Arthur Herzog'un *Isı* eserini ilk bilim kurgu kitabı olarak gösterir. Bunun yanı sıra, Drexler ve Johns-Putra ilk defa farklı bir tür olan iklim romanının varlığını öne sürdüler. Ayrıca iklim değişikliğinin sadece bir tema olmadığını da doğruladılar. İklim değişikliği romanları Amerika ve Birleşik Krallık'ta üç türden, gerilim, bilim kurgu, distopya romanı, birini içeriyor. Buna ek olarak, Arthur Herzog'un *Isı* eserinde iklim değişikliği ile geniş ilişkileri sebebiyle otuz ses getiren romanın ötesinde olduğunu tahmin ediliyor (Caroline Schaumann 299).

Arthur Herzog Amerikalı bir romancı ve kurmaca yazmayan bir yazardır. Herzog'u tanımlamak için New Yorklu, Dünya gezgini, kitap kurdu, felaket efendisi gibi birçok kelime kullanılabilir. Kurmaca olmayan yazı sanatını kavradıktan sonra kurgu evrimi üzerine karar kıldı. Çok üretken bir yazardır. Bilimsel teori fenomenini gerçekçilikle birleştiren bir tür kurgu olan "bilim kurguya yakın" adlı yeni bir tür buldu. Edebiyata olan sevgisi sadece kurgusal ve gerçekçi değil, aynı zamanda felsefi eserlerin de en iyi yazarı olmasını sağlıyor. Hatta, yazı becerisi hakkındaki kitabı *Daha Hızlı ve Daha İyi Bir şey Nasıl Yazılır?* eserini yayınladı. Dwyer'ın da açıkladığı gibi, ilk bilim kurgu kitabının yazarıdır. *Isı*, 1977'de yayımlanan hızlı tempolu bir gerilim ve geleceğe dair bilim kurgu romanıdır. Dwyer, bu kitabın insan kaynaklı küresel ısınmayı göz önünde bulunduran bilim kurgu türünün ilk kitabı olabileceğini gösterir. *Isı*, bilim kurgunun merkezinde yer alan önemli bir parçası olarak kabul edilir. Arthur Herzog, ana karakteri Lawrence Pick'i üretken bir bilim adamı olarak tanımlar:

Lawrence Pick, kendi dalının ön saflarında olduğuna inandı. Pensilvanya üniversitesi mezunu olan Pick, mühendis oldu ama sadece genel anlamda. Harvard'dan mühendislik ve çevre bilimi dalında yüksek lisans yaptı ve doktorasını, otuz yaşından önce profesör olduğu MIT'de mühendislik üzerine tamamladı. NASA'ya kıdemli bir uydu uzmanı olarak katıldı ve daha sonra müdür dışında sadece birkaç kişinin bildiği ilgili Savunma Bakanlığı Gelişmiş Araştırma Projesi Ajansında (DARPA) görevini sürdürmüştür. Ekoloji, uzay yolculuğu, enerji teknolojisi, bilgisayar, ileri mühendislik alanlarının hepsinde tecrübeliydi. (Herzog 9)

Herzog, iklim değişikliği ile ilgili kanıtları göstermek ve hükümeti endüstri sorunlarının tehlikesinden haberdar etmek için Lawrence'ı açıkça tanımlar. Bildiklerini ayrıca Lawrence'ın bilim uzmanlığı aracılığıyla onaylamak istiyor. *Isı*, karbon salınımında önemli bir azalma öngörmesine karşıendüstri dernek topluluğunun ve siyasi yöneticilerinin sürekli yıkımına özgü bir yönelime sahiptir. Hükümetin en iyi çevre bilimcisi, okyanus sularından toplanan karbondioksit değerinin beklenmedik bir şekilde göz ardı edildiğini gösteren son bilgileri alır ve bunun durdurulamayan iklim felaketine giden yolda önemli bir dönüm noktası olduğunu işaret eder. Herzog'un, Lawrence'ın çevreyle özellikle iklim değişikliğiyleilgili olağanüstü bilgilerini gösterdiği gibi, küresel ısınmayı öngörür. Hava durumunun beklenmedik bir şekilde değişebileceği dair kanıt toplar. Bir gün dışarı çıktığında havanın çok sıcak olduğunu fark etmektedir:

Kuzeydoğu Pensilvanya' da bir çiftlikte yetişen Lawrence Pick, havaya hala şemsiye alıp almamaya karar veren bir şey olarak değil de, ne zaman ekim yada hasat yapılacağına ya da o gün dışarıda mı içeride mi çalışacağınızı kararlaştıran hayatın önemli bir parçası olarak baktı. Üzerine fazla düşünmeden havayı yakından takip etti. (Herzog 6)

Yeraltındaki gizli laboratuvarında meslektaşlarıyla, yetenekleri eşit olan bilim insanı ekibi, birlikte uzun zaman geçirdikten sonra gelecekteki hava koşullarını araştırmaya başlar. Herzog sulardaki karbondioksit salınımına odaklanır. Bilim insanları, CO_2'in okyanuslardan salınımının çevreyi etkilediğini anlarlar. Okyanuslar, canlandırılmış "su altında kalan karbon" dur, yani büyük miktarda emilen karbondioksit atmosferin üst katmanlarından kaçınır. Okyanusları daha asidik yapan, artan su

sıcaklıkları ve karbondioksit tabakası çoktan okyanuslarda etkilemiştir. Aynı zamanda sera etkisini şiddetlendirecek ve küresel ısınmayı arttırıp iklim değişikliklerine sebep olacaktır. Yeni neslin şimdiye kadar görmediği büyük çevresel zorlukla karşı karşıyayız. İklim değişikliği her zaman insanlığı etkilemiş ve korkutmuştur. İklim değişikliği ve küresel ısınma terimleri birbiriyle karıştırılır ve ilişkilendirilir. 150 yılı aşkın süredir insan olarak bizler kendi yaşantılarımız ve amaçlarımızdan kaynaklı gezegenimizin dengesini değiştirdik ya da yok ettik. İklim değişikliği küresel ısınmanın bir sonucudur. Genel olarak sadece küresel ısınmayı, sıcaklığı değil aynı zamanda atmosferi de kapsar. Hava durumundaki rüzgar yönüne veya değişimine, mevsimlerin süresine, yağmur oranına, sellere veya kuraklıklara işaret eder. Belirli yerlere ve bölgelere göre görülebilir veya tahmin edilebilir. Çok uzak bir gelecekte değil, yaşamımız içinde sabah şiddetli yağmur yağması, bu yaz sıcaklığın artması ya da buna benzer şeyler gibi yeryüzünde bazı etkilere sebep olur. Ormanlardaki birçok tür, ağaçların kesimi ve sanayi kaynaklı kullanım sonucu yok oldu. Oysaki ormanlara, küresel ısınmadan sebebi sera gazlarının başında gelen karbondioksit gazını emdikleri ve Dünya'nın iklimini düzenlemeye yardımcı oldukları için acil ihtiyaç vardır. İklim değişikliğinin riskleri yaban hayatı, hayvanlar ve bitkiler üzerinde de görülebilir (Mathez 1-2). Küresel ısınma, günümüzde özellikle radyo yayınları olmak üzere dünya çapında örnek haberlerdir. Yaşadığımız bu çağ, küresel ısınma çağıdır. *Isı'* da da, Lawrence'ın öngördüğü asıl problem küresel ısınmadır. Küresel ısınma, dünya yüzeyinin sıcaklığına mevcut eklenmedir. Geçmişte teknolojik bilim gelişmeden önce, yeryüzü sıcaklığının artışı doğal sebeplerden kaynaklandı, ancak günümüzde atmosferde toplanan tüm egzoz gazı, yakıt, benzin, otomobil gazı gibi keşfedilen ve insan faaliyetlerinden üretilensera gazlarından kaynaklanıyor. İnsanın doğadan yararlanıp onu yok etmede temel role sahip olduğunu ortaya koymaktadır. Bunun yanı sıra, bilimdeki tüm gelişmeler, doğrudan ya da dolaylı olarak doğadan etkilenir. Aynı şekilde bilim insanları kendileri, küresel ısınmanın sebep ve etkilerini araştırır ve bilim ve doğa arasındaki dengeyi bulmak isterler ancak şimdiye kadar küresel ısınmayı durduracak hiçbir şey yapamadılar. Bilim insanları sürekli olarak yeni şeyler icat ederken, icatlarının hepsi doğa kurallarını yok eder. Bir yandan şarj cihazı üretirken ki icatların en küçük olanıdır ve ısıyı arttırır, küresel ısınmayı nasıl durdurabilirler? Aynı zamanda yeryüzünün ısınmasının ana sebebinin sera olduğunu söylediler (Drake 1). Küresel ısınma ve iklim değişikliği konularında çoğunlukla sera duyulur ve tartışılır. Sera ve küresel ısınma arasındaki ilişkinin ne olduğu, daha net olması için açıklanmalı mıdır? Sera, duvarları ve çatısı camdan yapılmış bir evdir. Kış aylarında sıcak kalır ve sebze ve çiçek yetiştirmek için çok uygundur. Güneş ışığının içeri parlamasından dolayı daima sıcaktır ve camın içindeki havayı ısıtır. Camla kaplı olduğu için ısı kaybı olmaz. Bu sayede, gündüz saatlerinde sera ısınmaya başlar, gece bile sıcak kalır. Yani Dünya'nın da doğal yollardan oluşmayan bir sera olduğunu hayal edin.Sera, güneş ışığından ısıyı toplar ancak Dünya, gazlardan ekstra ısıyı toplar. Dünyanın sera olduğu doğrudur. Atmosfer, sera gibi karbondioksit ve diğer gazları toplar ve hapseder. Atmosferdeki gazlar, yeryüzünün güneşten aldığı ısının bir kısmını hapseder ve geceleri serbest bırakır. Karbondioksit, sera çatısı gibi ısıyı hapseder. Bu yüzden Dünyamız, sıcak ve rahat olan ortalama 59 Fahrenhayt derecesinde tutar. Günümüzde bilim insanları metaforik olarak dünya için sera kelimesini kullanıyorlar. Atmosferdeki bu ölümcül gazların sürekli artışı, sera etkisini daha güçlü hale getirmektedir. Bu arada bazı karbondioksit ve diğer gazlar okyanuslar ve sular tarafından emilir. Bu gazlar suları asidik yapar ve hayvanlar asit derecesi yüksek sulardan hoşlanmazlar hatta bu tarz ağarmış sularda yaşayamazlar. Sadece hayvanlar için değil, içme sularını da içerdiğinden dolayı insanlar için de tehlikelidir (ABD Çevre Koruma Ajansı 2-3). Yazar romanına, açık havada geceden sabaha kadar balık tutmak isteyen ancak bir tane bile balık tutamayan kardeşler ile başlar. Balık aramak için denize dalan Tito, kardeşlerden biri, ne yazık ki hayal kırıklığına uğrar çünkü balık bulamaz. Bu hadise aşağıdaki alıntıda açıklanabilir:

Kardeşler gece yarısından beri boş yere uğraştılar, ağır oltalarının atıp, geri çekip, kancaları kalamarla doldurup bir kez daha oltalarını attılar ve okyanusun tüm verdiği, Pestana kardeşlerin ailelerini zar zor besleyebilecekleri az bir karabalık yığınıydı. Limana geri dönmeden önceki son denemeleriydi. Spa, yarım milden daha fazla yüzdü ve balıkçıların oltaları en uzak noktanın daha ilerisindeydi, kardeşlerin gece denediklerinden daha derin, genelde gerekenden daha derin ama Tito çaresiz hissetti. (Herzog 2)

Çevresel kriz sebebiyle insanın etrafında yiyecek bulamaması bir tür felakettir. Yazar, küresel ısınmanın okyanuslar üzerindeki etkisini gösterir.Aynı zamanda bilim insanları küresel ısınmanın Dünya üzerinde dört tehlikeli etkiye sahip olduğunu keşfettiler; yükselen deniz suyu seviyesi, susuzluk, kuraklık ve seller, fırtınalar, uzun süreli sıcak havalar gibi şiddetli hava koşulları. Lawrence, alışılmadık hortumlar, kuraklıklar, kasırgalar, sert fırtınalar, şiddetli dolu fırtınaları gibi garip hava koşullarıyla yakın gelecekte baş edilmesi gerektiğini öngörüyor. Ayrıca, sanayi ve kullanıcı kaynaklı karbondioksit salınımını azaltmak için büyük bir kazı çalışmasının hemen başlatılabileceğini dile getirerek liderleri uyandırmaya çalışır. O zamanlar Washington'da bilim insanlarının bu çabası güçlü liderler tarafından atanan iki resmi adam tarafından engellenir. Bunun, kendi yaşındaki adayları için oylamada tüketici tutumunda büyük bir değişime yol açmasından ve seçmen listesinde ya da seçimlerde başarılı olmalarını etkilemesinden korkarlar. Bu demektir ki böyle bir felaketi görmezden gelmede politikacılar ana rol oynarlar. İnsan müdahalesi, çevre koşullarını değiştirmede küçük bir şansı bile tehlikeye atar. Hükümet bu ekolojik soruna kayıtsızdır. ABD'de Cumhuriyetçiler ve Demokratlar hala küresel ısınma için farklı konumda yer alırlar. Demokratlar, bu hava koşullarının insan faaliyetleri sebebiyle gerçekleştiğine inanırlar. Cumhuriyetçiler ise, hava koşullarından kaynaklı olduğunu belirtirler. Bu arada, ABD en yüksek karbondioksit salınımına sahip iken Amerikalılar, küresel ısınmanın potansiyel sonuçlarından etkilenmezler. Ek olarak, Demokratlar ülkedeki sera gazı salınımını azaltmak için uluslararası bir anlaşmaya katılmasını isterler (Holland 4-6). Aynı zamanda Lawrence, çoğunlukla aşırı miktarda enerji kullanımı sebebiyle atmosferde çok miktarda karbondioksit toplandığını açıkladı. Kuşkusuz insan, bu enerjiyi yaşamlarını iyileştirmek için kullanır ama tam tersine onu yok ederler.Bu nedenle insan aktiviteleri, doğanın yok olmasının temel nedenidir.Çevre yıkımından insan sorumludur.Doğal değerli kaliteyi, güvenlik sınırlarının ötesinde yok etme yeteneğinden dolayıdır. Yeryüzünde aşırı nüfus, yerleşmek için ağaçları yok etmeye ihtiyaç duyuyor. İnsanın teknolojiye bağımlılığı ve daha üst düzey bir yaşam arzusu, çevreyi etkilemektedir. Kentleşmesi ve sanayileşmesi, çevresel sonuçların iki ana sebebidir. İnsan otomobilleri, büyük araçları ve birçok büyük fabrikaları kullanır ve tüm endüstriyel ve teknolojik ürünler, fosil yakıtlara ihtiyaç duyar ve atmosferdeki karbondioksit yayılımına neden olur, bunun sonucu da küresel ısınmadır (Andrew S. Goudie 16-17).Aynı şekilde Arthur Herzog, çevreyi ve doğanın yok olmasında insan müdahalelerine odaklanır. Herzog'un yazma stili, bilim kurgu kitaplarında açıkça bellidir. Bilim kurgu romanlarına göre, insan faaliyetleri doğanın sömürülmesine neden oldu. Ayrıca Herzog, 1974'te yazdığı *Sürü*'de insanın çevre üzerindeki etkilerine dikkat çeker. Afrika arılarının piknik yapan Amerikan ailesine saldırması ile ilgilidir. Aynı zamanda, insanın arıların ortamını da değiştirdiğini gösterir. Afrika arıları, Brezilyalı ziraatçılar tarafındankendi arılarıyla çiftleşmeleri için getirildi. Buna ek olarak aile, arıların kovanlarını nereye yapacakları bilgisini de yok etti. Arthur Herzog, insanın çevreye müdahalesini açıkça ortaya koymaktadır. Her iki romanında da bunu bilim insanları aracılığıyla kanıtlamaya çalışır, Lawrence Pick, çevreci bir bilim adamıdır ve Dr. John Wood, *Sürü*'de bir çevre biyoloğudur:

Wood, bir böcekbilimci değildi, kaldı ki bir arı adamı. Fakat bir çok alanda,birazcık damelitolojide (bal arısı çalışması) bilgisi olanbir çevre biyoloğuydu,ve ona göre gerçeklerfarklı bir çağrışım uyandırırdı. Çalışan arıların değil de bal arılarınıngrup saldırısınıgösterdi ama bal arıları genellikle yıl sonundakovanı terk etmezler. Yine de hava sıcaktı. Wood, çoğu arının arılık içinde yaşadığı izlenimindeydi, o zaman onlar vahşi doğada ne yapıyorlar? (Herzog 24)

Wood *Sürü'*de, böcekbilimcinin arıların doğasını yok etmeye çalıştığını açığa vurur. Onları isteksizce kendi çevrelerinden bir diğerine getirdiler. Arıları kendi iklimlerine alıştırıyorlardı. Sonuç olarak Arthur Herzog, olağandışı becerisiyle, bilim kurgu romanlarında gerçeği ve kurguyu korku ve düşündüren hikayelerinde harmanlamıştır. İnsanın çevreye olan etkisinden endişe duyar. İnsan faaliyetleri doğanın karşılaştığı tüm felaketlere sebep olur. Arthur Herzog Orca adlı başka bir romanında da insan müdahalesini dile getirir. Orca, hayatını eşiyle yaşayan erkek bir balinadır. Dişi balinayı çok sever ve eğer eşi insan tarafından zarar görürseintikam için o insanı öldürecektir. Bir gün, Kaptan Nolan ve tayfası, hamile olandişi balinayı hedef aldılar ve zıpkınla öldürürler. Onu gemiye çıkarırlar. Kaptan Nolan intikam almak isteyen katil balinanın hedefi olur. Yine bu romanda, bir balina uzmanı ve bilim insanı olan Dr. Rachel Bedford, balinanın bir insan gibi, başkası tarafından zarar gördüğü takdirde intikam almak isteyen tek akıllı hayvan olduğunu gösterir. Böylece insan, doğayı ve çevreyi sömürmede büyük rol oynar.

Kaynakça

Andrew S. G, Viles, H. A. *(1*997) *The Earth Transformed: An Introduction to Human Impacts on the Environment*. Malden, Massachussets, USA: Blackwell.

Caroline S., Sullivan, H. I. (2017) *German Ecocriticism in the Anthropocene*. New York, USA: Springer Nature.

Drake, F.. (2014) *Global Warming*. New York: Routledge,

Dwyer, J. (2010) *Where the Wild Books Are: A Field Guide to Eco-Fiction*. Reno and Las Vegas USA: University of Nevada Pres.

Garrard, G. *Ecocriticism*. (2012) USA and Canada: Routledge. Herzog, A.. (1977) *Heat*. New York, USA: Booktango.

Herzog, A.. (1974) *The Swarm*.p. 322.

Holland, C. C. and D. (2017) "*Impact of Political Identity and Past Crisis Experience on Water Attitudes*." College of Media and Communication, Texas Tech University, Lubbock, TX, USA: p.14.

Mathez, E. A. (2009) *Climate Change: The Science of Global Warming and Our Energy Future*. New York: Columbia University Press,.

United States. Environmental Protection Agency, Delaware River Basin Commission. (1997) *Greenhouse effect, sea level rise, and salinity in the Delaware Estuary*. San Diego: University of California,.

Woodbury, M. (2017) *eco-fiction.com*. 3 July 3, 2014. 23 Kasım <https://eco-fiction.com/eco-fiction/>.

ATATÜRK'ÜN K:44-G:15 YİVLİ DEFTERİNDEKİ GÖKTÜRK HARFLİ METİNLERLE YAPTIĞI ÇALIŞMALAR

Gökbey ULUÇ

Türk Dili Derneği, İstanbul

Öz

Türkiye Cumhuriyeti'niñ kuruluşundan kısa bir süre soñra Türk tarihi ve dili üzerine yoğun bir eğilim göstererek çalışmalara başlayan Atatürk, Türk Tarih Kurumu ve Türk Dil Kurumunuñ bilimsel tabanda çalışmalara öñayak olması için de öñcü olmuştur. Bundan soñra Atatürk, kurumlarıñ çalışmalarını uzaktan izlemekle yétinmeyerek kendisi de doğrudan bu akademik ortamda bulunmuş, dil ve tarih ile ilgili yazılar kaleme almıştır. Özleştirmeciliği temel alarak yazdığı "Geometri" kitabı bunlar arasında eñ bilinenidir.

2008 yılında Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt (ATASE) Başkanlığı "Atatürk'üñ Not Defterleri" adlı bir dizi yayımında, Atatürk'üñ kendi el yazısıyla kaleme aldığı defterlerini kamuoyuna sundu. Bu yayımlarda kitabıñ bir yanında defteriñ sayısal ortama taranarak aktarılan görüntüsü, öbür yanında da latinize édilmiş metni bulunmaktadır. Birincil kaynak niteliği taşıyan bu defterler, Atatürk'üñ dil ve tarih üzerine yaptığı çalışmalar hakkında kesin bilgilere ulaşmamızı sağlar.

Bu bildiride, ATASE Başkanlığında K:44-G:15 yivi ile saklanan Atatürk'ün Arap harfleriyle tuttuğu defterindeki Göktürk tarihini añlatan yazıları ve Orhun Yazıtlarından alıntılar yaparak yazdığı tarihî ve kültürel değerlendirmeler koñu édinmiştir.

Anahtar Sözcükler: Atatürk, ATASE, Orhun Yazıtları

Giriş

Türk Dili Dérneği olarak 2008'den bu yana Göktürkçe (Eski Türkçe) üzerine çalışmalar yapıyor, vardığımız soñuçları da kamuoyu ile paylaşıyoruz. Birçok dérnek, vakıf, üniversite ile ortaklaşa eğitim programları yürütüp bildiklerimizi aktardık. Kurumsal çalışmamız resmî makamlarca da onaylanınca daha ileri bir boyuta ulaştı. Bu konudaki ayrıntılı gelişmeleri *Göktürkçe* Öğreniyorum bétiğinde yazdım (Uluç, 2017). Özellikle 2015 yılında İstanbul Milli Eğitim Müdürlüğünüñ vérdiği olurla çalışmalarımız ortaöğretim kurumlarına ulaşıp, bu alañda öñcü koñumuna ulaştı. Toplamda 18.100 öğrenciye vérdiğimiz derslerimiz sırasında birtakım sorular da sürekli karşımıza çıkar oldu. Öyle ki, "Atatürk Göktürkçe biliyor muydu?", "Neden cumhuriyetiñ kuruluş döneminde Göktürk harflerine géçmedi?" gibi sorular kalıplaşmış biçimde soruldu. Bu yazıda bu koñuya değinmeye, Atatürk ile Göktürkçe arasındaki bağlantıyı yazarak koñuya açıklık getirmeye çalışacağım. Atatürk'üñ kendi el yazısıyla aldığı notlarıñ görüntülerini ve Lâtinize édilmiş biçimlerini de ilgili bétikten alıntılayarak sorulara yanıt oluşturmuş olacağım.

Bétleğiñ (Defteriñ) Yéri ve Tanımı

Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınlarından 2008 yılında çıkan "Atatürk'ün Not Defterleri - IX", Göktürk dönemine de değinen bétleği (defteri) içerir. Bu bétlek, ATASE Başkanlığı, ATEM Arşivinde, Atatürk Koleksiyonları bölümünde saklanmakta olup bunlara birtakım kısaltmalar ile yiv vérilmiştir. Örneğin K: 44 - G: 15 démek, 44. kutu, 15. gömlek añlamına gelir. Söz koñusu bétlek, 9x19 cm ölçülerinde olup, çizgilidir. Kurşun kalemle Arap damgaları ile yazılmıştır.

Yazımıñ koñusunu içeren bölümleri de iki ile üçüncü bétte yazılanlar oluşturur. Yine de Atatürk, bétleğiñ kimi yérlerinde koñusu açıldıkça Göktürklere değinmiş ve yazıtlardan yararlanarak bilgiler aktarmıştır.

Bétlekteki Göktürk Metinlerinden Alıntı Yapılan Yérler

15aa yivli bét:

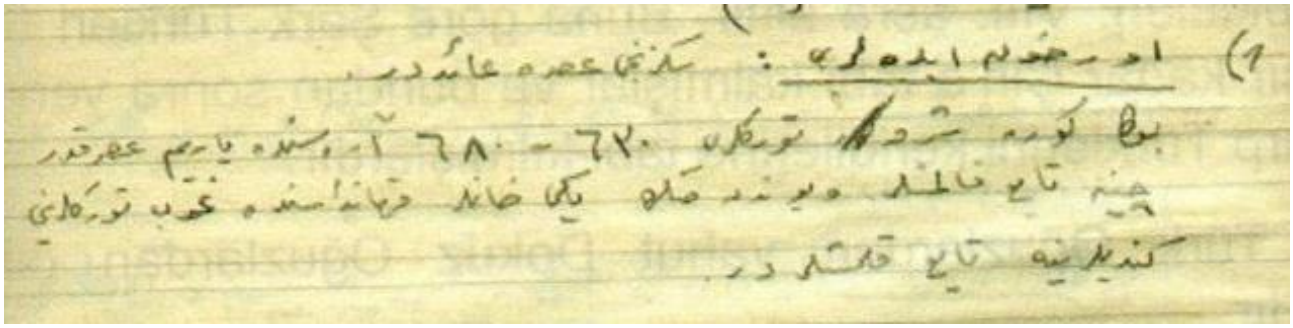

Orhun Abideleri, VIII. asra aittir. Buna göre Şark Türkleri 630-680 arasında yarım asır kadar Çin'e tabi kalmışlar ve bundan soñra yéñi hanlar kumandasında Garp Türklerini kendilerine tabi kılmışlardır.

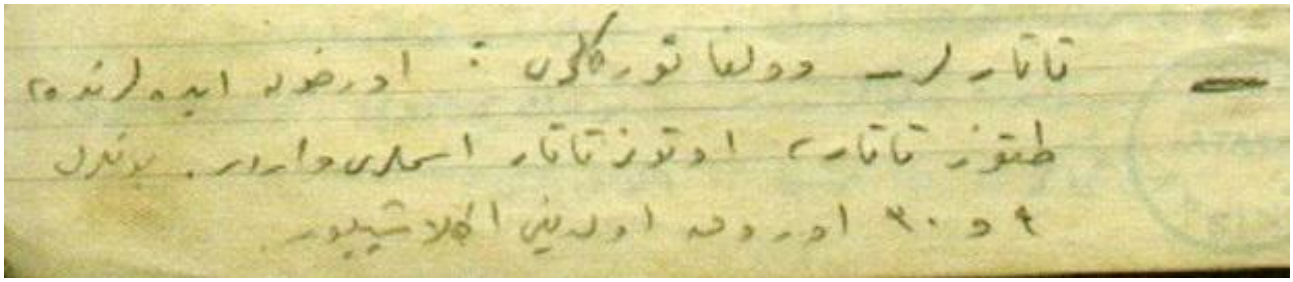

Tatarlar, Volga Türkleri: Orhun Abideleri'nde Dokuz Tatar, Otuz Tatar isimleri vardır. Bunlarıñ 9 ve 30 uruk olduğu añlaşılır.

15ab yivli bét:

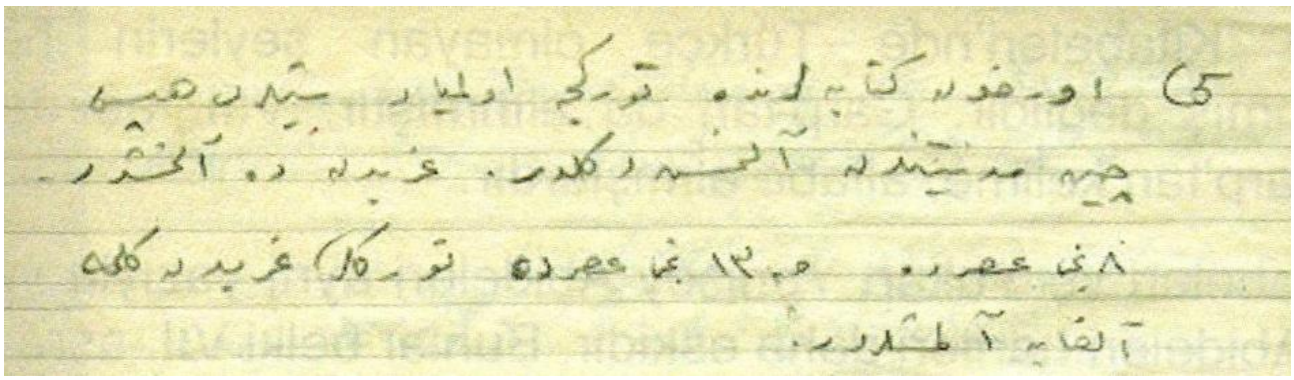

Orhun Kitabeleri'nde Türkçe olmayan şéylerin hepsi Çin kaynaklarından alınmış déğildir. Batıdan da alınmıştır. VIII. asırda ve XIII. asırda Türkler Batıdan kelime, alfabe almışlardır.

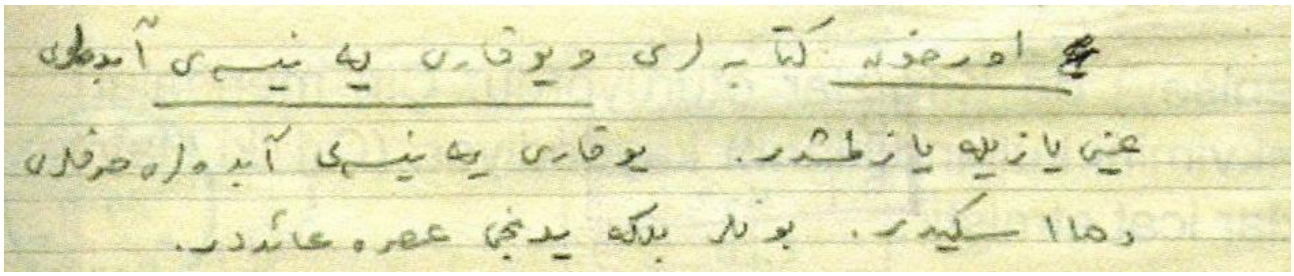

Orhun Kitabeleri ve Yukarı Yénisey Abideleri aynı yazıyla yazılmıştır. Yukarı Yénisey Abideleri'nin harfleri daha eskidir. Bunlar belki VII. asra aittir.

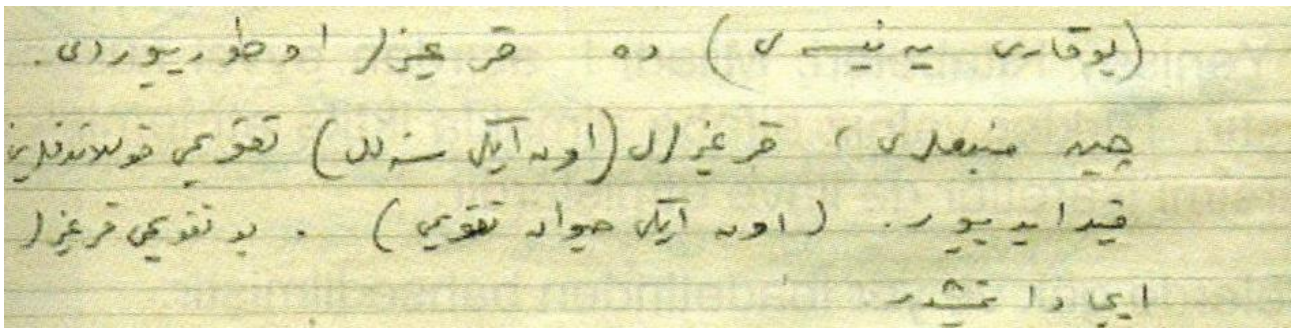

Yukarı Yénisey'de Kırgızlar oturuyordu. Çin kaynakları, Kırgızların On İki Senelik Takvim'ini kullandıklarını kaydédiyor. On İki Hayvan Takvim'ini Kırgızlar icat etmiştir.

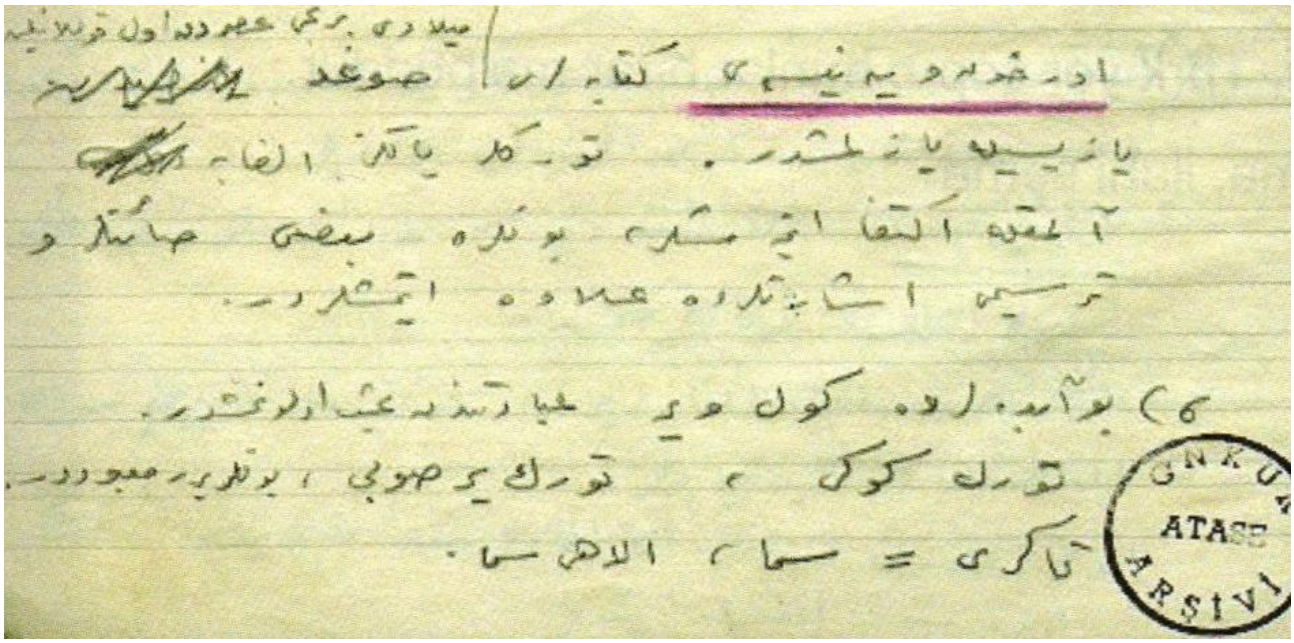

Orhun ve Yénisey Kitabeleri: I. asırdan önce kullanılan Soğd yazısıyla yazılmıştır. Türkler yalñız alfabe almakla yétinmemişler, bunlara bazı artçı ve resmédilmiş işaretler de ilave étmişlerdir.

Bu abidelerde gök ve yér ibadetinden bahsédilmiştir.

Atatürk, buna beñzer Türk géçmişi ve uygarlığı ile ilgili birçok bilgiyi yazıp saklamıştır. ... Bu haber Çin kaynakları ve Orhun Kitabeleri'yle doğrulanmaktadır. (15ad) veya Orhun yazılarından añlaşıldığına göre... (15ad) diyerek oradaki bilgilerle beslendiğini sık sık vurgular. Orhun Abideleri'niñ kahramanı Kültegin'dir. (15an) diye yazarak içeriğe de iye olduğunu göstermektedir.

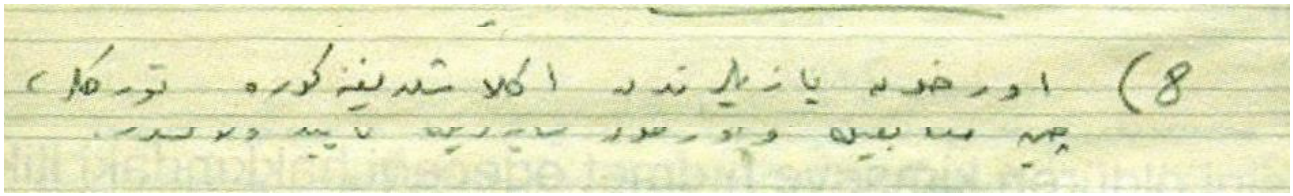

Atatürk, *Türk* sözcüğünüñ kökenine de bétlerinde (15ai) yér vérerek şöyle yazar: *Türk kelimesi belki VI. asırdan evvel mevcut déğildi. Fakat Türkler daha ilk zamandan beri mevcut idiler. Türk ismi ile déğilse de buna yakın isimlerle ve daha başka isimlerle adlandırılırdı. Türk kelimesiniñ hakkında çeşitli teoriler vardır. Thomson, bunuñ bir kabile veya han sülalesi ismi olduğunu ve kuvvet demek olduğunu söylüyor. Türk aynı zamanda, Orhun Abidesi'nde bahsédilen Törü yani kanun ve adaletiyle birleştiren halk kitlesi démektir.*

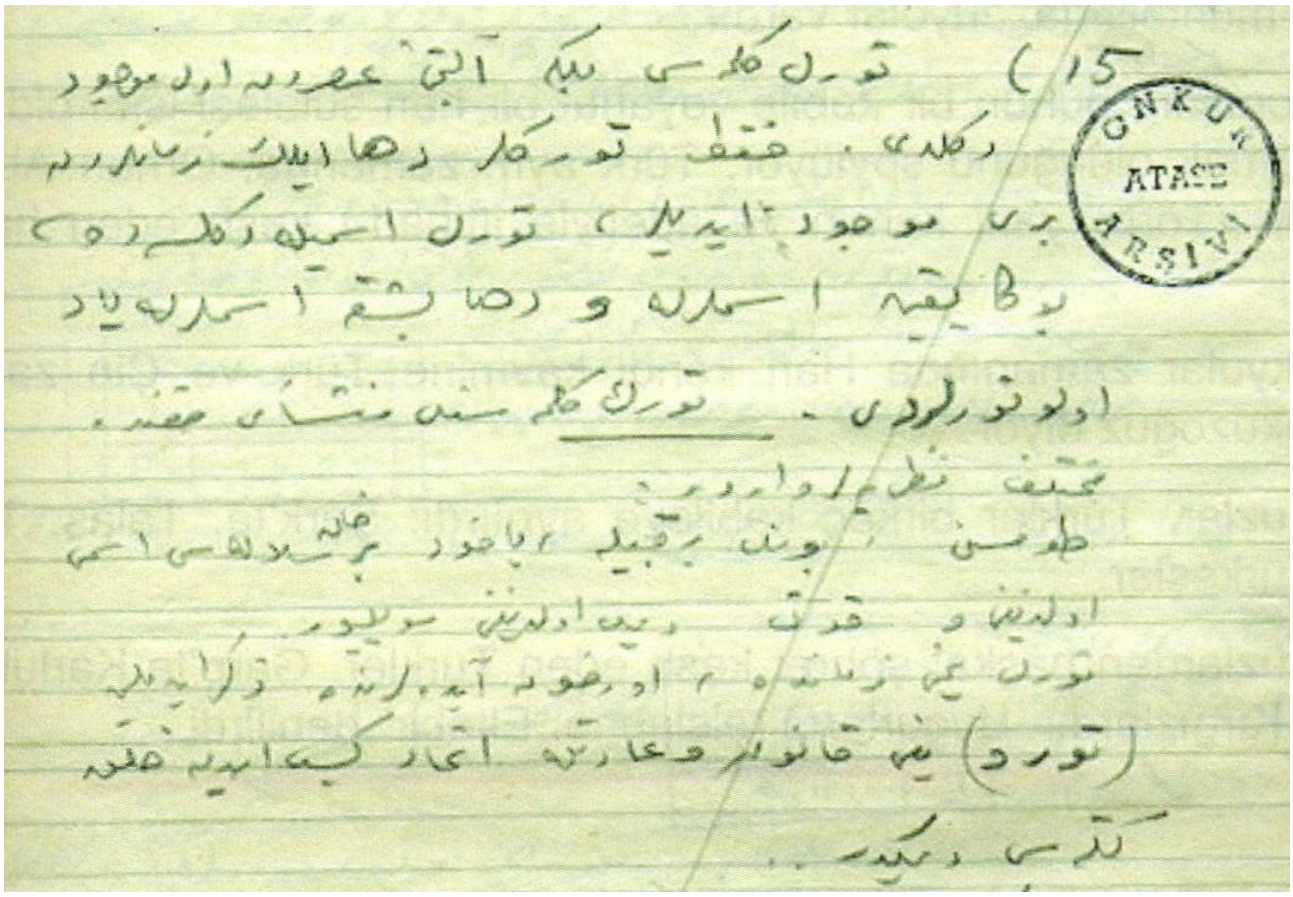

Bugün bile geçerli olan bu görüş üzerine Taşağıl ise şunları yazmaktadır: *Juan-juanlarıñ hâkimiyeti döneminde Altay Dağları'nda Türk isimli bir kabile ortaya çıkar. Bunu hem Türk tarihinin hem de dünya tarihiniñ bir dönüm noktası gibi değerlendirebiliriz.* (Taşağıl, 2017)

Radlof tarafından yapılan kazılarda Türk askerinin mezarlarında kendi heykelleri de bulunmuştur. (15ae) ile Thomsen gibi Radlof'uñ da çalışmalarını bildiğini gösteriyor.

15aj yivli bét:

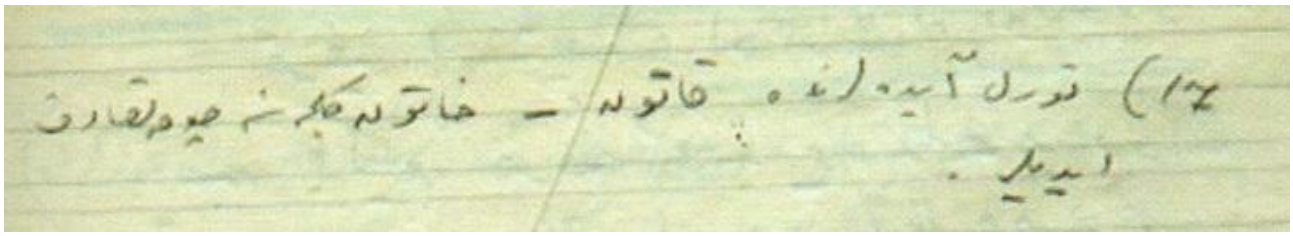

Türk abidelerinde katun-hatun kelimesine çok tesadüf édilir.

Atatürk'üñ bu tümcesi *hatun-katun* yani *kadın* sözcüğünüñ yazıtlarda çokça bulunduğunu yazması, Göktürk metinlerini ayrıntılı okuduğunu gösterir.

15ak yivli bét:

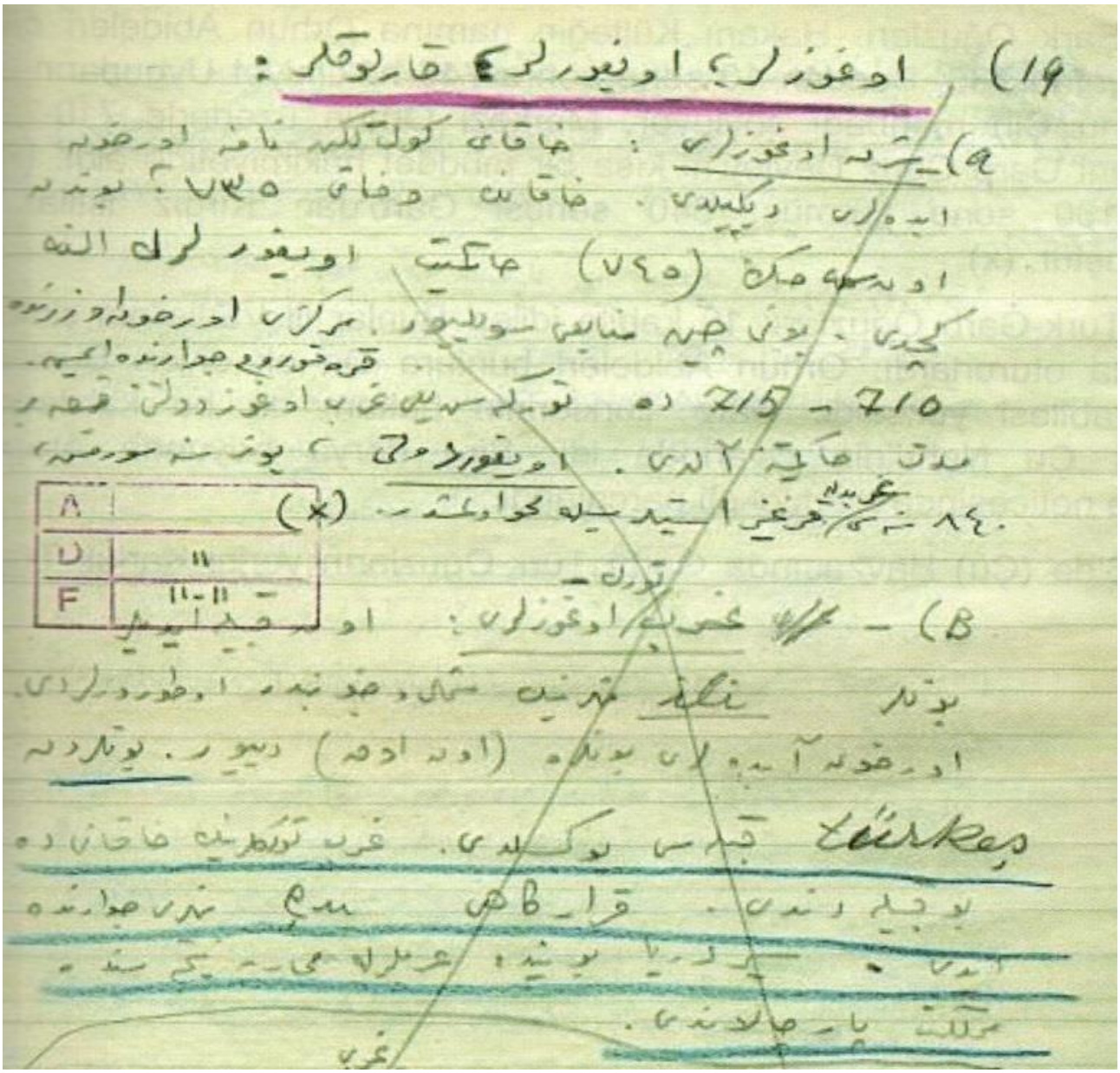

Şark Oğuzları: Hakanı Külteğin namına Orhun Abideleri dikildi. Hakanıñ vefatı 735. Bundan 10 sene soñra 74 hakimiyet Uygurlarıñ eline géçti. Bunu Çin menbağı söylüyor. Merkezi Orhun üzerinde710-715'te Türkeş yani Garp Oğuz Devleti'ni kısa bir müddet hakimiyetine aldı. Uygur Devleti, 100 sene sürmüş, 840 senesi Garb'dan Kırgız istilası ile mahvolmuştur. (x)

Türk-Garb Oğuzları: 10 kabile idiler. Bunlar İli Vadisi'niñ şimal ve cenubunda otururlardı. Orhun Abideleri bunlara On Ok diyor. Bunlardan Türkeş kabilesi yükseldi. Garp Türkleriniñ hakanı da *bu kabiledendi. Karargahı Çu Nehri'niñ civarında idi. Sir-i Derya buyunda Araplarla muhabere neticesinde memleketi parçalandı.*

15al yivli bét:

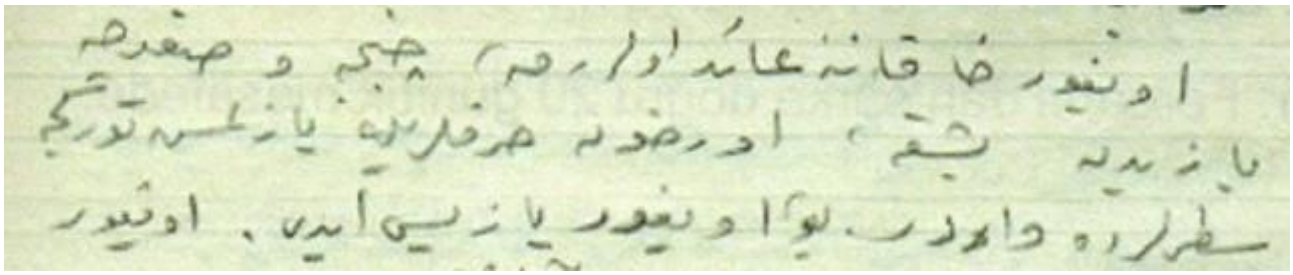

Uygur hakanına ait olarak Çince ve Soğdça yazıdan başka Orhun harfleriyle yazılmış Türkçe satırlar da vardır; bu Uygur yazısı idi. Uygur yazısı Soğd yazısından alınmıştır.

Sonuç

Tüm bunlar göz öñüne alındığında, Atatürk'üñ Göktürkçe ile ilgilendiğini söyleyebiliriz. Üstüne düşmemesini ise damgalarıñ Türk kökenli olmadığını düşünmesine bağlayabiliriz. O dönemdeki yaygın görüş, damgalar Soğd kökenli idi, ancak kimi damgalar da Türklerce eklenmişti. Bunu Atatürk'üñ 15ab'deki kendi yazısında da bildirdiğini gördüğümüz için doğru sayabiliriz. Yine de tüm bunlar, Latin yazısına déğil de niye Türk damgalarına géçmediğimiziñ yanıtı déğildir. İşiñ özünde koñu yine neden Latin damgalarına géçtiğimize geliyor. Bu ise onlarca yıldır tartışılan bir koñu. Bu yazıda Atatürk'üñ Göktürkçe bilip bilmediğini araştırdım. Göktürkçe yazıdan ve içeriğinden kesinlikle haberdar idi. Göktürkçe, başka déyişle Türk damgaları ile yazıp yazmadığını ise bilmiyoruz. Genelkurmay olur da ileride başka bir bétlek yayımlarsa orada belki Atatürk'üñ damgalarla yazdığı dipçeleri de görürüz.

Kaynakça

T.C. Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı (2008). *Atatürk'ün Not Defterleri IX* (s. 43, 44, 45, 46, 49, 50, 61, 62, 63, 64, 67, 68, 69, 70, 75, 76). Ankara

TAŞAĞIL, A. (2017). *Gökbörü'nün İzinde – Kadim Türklerin Topraklarında* (s. 91). İstanbul: Kronik Kitap

ULUÇ, G. (2017). *Göktürkçe Öğreniyorum*, 7. baskı (s. 15-66 arası). İstanbul: Kutlu Yayınevi

TANZİMAT'TAN CUMHURİYET'E KADARKİ DÖNEMDE YAZILAN ŞİİRLERDE KARŞILAŞILAN ÜSLÛP TÜRLERİ VE ÖZELLİKLERİ

Ünal BÜYÜK

Durmuş Ali Çoban Anadolu Lisesi

Türk Dili ve Edebiyatı Öğretmeni

Öz

Üslûp türleri Türk Edebiyatı'nın 1860-1923 döneminde, toplumsal ve bireysel konu ve temaların işlenişinin zemini durumundaki edebî türlerden biri olan şiirde önemli ölçüde kullanılmıştır. Söz konusu dönemde sanatkârlar, kaleme aldıkları şiirlerde farklı üslûp türlerinden yararlanarak toplumun his ve fikir dünyasına müşahhas katkıda bulunmaya çalışırlar. İncelememizde üslûp türleri özelliklerine göre sınıflandırılmış ve her üslûp türünün sanatkâr, eser ve toplum üzerindeki etkisi ortaya konulmaya çalışılmıştır. Çalışmada ele alınan üslûp türleri iki ana başlık ve ana başlıklara bağlı olarak oluşturulan alt başlıklar altında sınıflandırılmıştır. Söz konusu edilen ana başlık ve alt başlıklar şu şekildedir: Edebiyat Geleneğinin Belirlediği Üslûplar (Modern Edebiyat, Divan Edebiyatı ve Halk Edebiyatı üslûpları) ve Şiirin ve Şairin Amacının Belirlediği Üslûplar (Tahkiyevî Üslûp, Lirik Üslûp, Açık Üslûp, Kapalı Üslûp, Terkibî Üslûp, Didaktik Üslûp, Hasbihâl [Söyleşi] Üslûbu, Tasvirî Üslûp, Eleştirel Üslûp, Hamasî Üslûp).

Anahtar Kelimeler: Üslûp, konu ve tema, Türk Edebiyatı

Bir şiirin teşekkülünde muhteva, yapı, dil ve üslûp önemli yer teşkil eder. Genel hatlarıyla muhteva şiirin tema ve konusu, yapı şiirin nazım şekli, ahengi, kafiyesi, redifi, dil ise şiirin sözcük dağarcığı ve cümle yapısıyla ilgilidir. Üslûp ise sanatkârın sanatkârlık kudretiyle alâkalı olmakla birlikte muhteva, yapı ve dili edebilik potasında eritip birleştiren ve sentezleyen bir edebiyat unsurudur.

Muhteva, yapı ve dili birleştiren, sentezleyen üslûp sayesinde bir şiir ferdi ve orijinal bir görünüm kazanır ve edebiyat sanatının itibari dünyasında tam bir terkip hâline gelir. Şiirin ferdi ve orijinal bir terkip olarak ortaya çıkmasını sağlayan üslûp, şairin sanatkârlık şahsiyetini elde etmesini ve şiirin edebilik değeri kazanmasını da sağlar. Zira üslûp sayesinde hem şiir diğer şiirlerden, hem de şair diğer şairlerden ayrılarak müşahhas bir tarza kavuşmuş olur.

Türk şiirinin en önemli dönüm noktalarından biri olan 1860-1923 yılları, savaşlar ve sosyal buhranlar vb. sebebiyle ortaya çıkan çöküş karşısında Türk şiirinde yenileşme arayışlarının cereyan ettiği yıllardır. Bu yıllarda şairler, yenileşme harekâtının tesiriyle eserlerinde pek çok tema ve konu, yapı ve dille ilgili özelliklere yer verirler. Belli bir çeşitliliğin söz konusu olduğu bu yıllarda tabii olarak eserlerde birbirinden farklı üslûp türleri de kullanılır. Söz konusu üslûp türlerinin şu şekilde olduğu tespit edilir:

Edebî Geleneğin Belirlediği Üslûplar

Modern Edebiyat Üslubu

Divan Edebiyatı Üslubu

Halk Edebiyatı Üslubu

Manzum Hikâyenin İçeriğinin/Şairin Amacının Belirlediği Üslûplar

Tahkiyevi Üslûp

Lirik Üslûp

Açık Üslûp

Kapalı Üslûp

Terkibi Üslûp

Didaktik Üslûp

Hasbihâl Üslûp

Tasviri Üslûp

Eleştirel Üslûp

Hamasi Üslûp

Edebî Geleneğin Belirlediği Üslûplar

Tanzimat'tan Cumhuriyet'e kadarki 63 yıllık dönemde şiirler edebî gelenek bakımından incelendiğinde üç temel üslûp türüyle karşılaşılır. Bunlar; şiirlerdeki en sık kullanımlarına göre sıralandığında; "*Modern Edebiyat*", "*Divan Edebiyatı*" ve "*Halk Edebiyatı*" üslûplarıdır.

Modern Şiir Üslubu

Türk şiirinin 1860-1923 döneminde bir yaklaşım değişikliği kendisini hissettirir. Zira söz konusu yıllar, Türk kültürünün Batı medeniyetinin tesirine girdiği yıllardır. Hâl böyle olunca pek çok kurumda görülen Batılılaşma hareketinin şiir ve şiirde kullanılan üslûplara yön verdiği aşikârdır. Kabul edilmelidir ki bu yıllarda Türk şiiri, belirgin bir şekilde Divan ve Halk şiiri üslûbundan uzaklaşmaya başlar ve modern üsluba yaklaşır. Zira şairler, eserlerinde geleneksel şiir üslûplarını tamamen terk etmemek kaydıyla, modern şiire has üsluba da yer verirler. Aşağıdaki şiirler modern üslûp kullanılarak kaleme alınmıştır.

Mevki Viyana
Bir darbe-i ma'kus ile düşmüş o yana
Hep tersine dönmüştür onun giydiği şeyler
Hem bid-defaat!
Onlarla yatıp kalkar imiş kendisi söyler
Vaktiyle bütün Pul'da yapılmışsa da heyhat! (Abdülhak Hamit, Şair-i Azam)

Denizlerden
Esen bu ince havâ saçlarınla eğlensin.
Bilsen

Melâl-i hasret ü gurbetle ufk-i şâma bakan
Bu gözlerinle, bu hüznünle sen ne dilbersin! (Ahmet Haşim, O Belde)

Divan Şiiri Üslûbu

1860-1923 yıllarında şairlerin büyük bir kısmı yaş ve kültür bakımından Divan şiiri geleneğinin devam ettiği yıllarda dünyaya gelir ve eğitimleri esnasında Divan şiirini öğrenirler. Söz konusu 63 yıllık dönemde Türk kültüründe, Batı medeniyetinin tesirleri dikkati çeker. Şairler de Batı medeniyetinden etkilenerek modern tarz şiirler kaleme alırlar. Ancak şairlerin gayr-ı şuurlarında var olan Divan şiiri üslubundan tam manasıyla kopamadıkları ve Divan şiiri üslubunu eserlerine yansıttıkları görülür. Aşağıdaki şiirler, bu tespiti güçlendirecektir.

Görüp ahkâm-ı asrı münharif sıdk u selametten
Çekildik izzet ü ikbal ile bab-ı hükûmetten

Usanmaz kendini insan bilenler halka hizmetten
Mürüvvet-mend olan mazluma el çekmez ianetten (Namık Kemal, Hürriyet Kasidesi)

Ne heybettir ki: vahdet-gâhı dînin devrilip, taş taş,

Sürünsün şimdi milyonlarca me'vâsız kalan dindaş!

Yıkılmış hânmânlar yerde işkenceyle kıvransın;

Serilmiş gövdeler, binlerce, yüz binlerce doğransın!

Dolaşsın, sonra, İslâm'ın harem-gâhında nâ-mahrem...

Benim hakkım, sus ey bülbül, senin hakkın değil mâtem! (Mehmet Âkif, Bülbül)

Halk Şiiri Üslubu

1860-1923 yıllarında şairlerin eserlerinde geleneksel üslûp türlerinden biri olan Divan şiiri üslubuyla birlikte, Halk şiirine has üslûp özelliklerine de yer verdikleri görülür. Özellikle toplum için sanat anlayışına sahip şairler, Halk şiiri üslubundan sanatkâr ve okuyucu arasındaki mesafenin birbirine yaklaşması ve samimi bir şiir atmosferinin ortaya çıkması amacıyla yararlanırlar. Aşağıdaki şiirlerde halk şiiri üslubunun kullanıldığı görülür.

Bu nazlı peri kızı,

Bu güzellik yıldızı,

Her gönülde bir sızı

Bırakarak yaşarmış. (Orhan Seyfi, Peri Kızıyla Çoban Hikâyesi)

Kurt kocaldı, kötürüm oldu,

Bunu sezen bir genç ayı

Yakaladı kurdu, yoldu,

Dedi: "Haydi tüysüz dayı!" (Ziya Gökalp, Kurt ile Ayı)

Edebî geleneğin belirlediği üslûplarla ilgili olarak şu tespitler öne çıkar:

1860-1923 yıllarında Türk şiiri büyük bir değişim ve dönüşüm içerisine girmiştir.

Divan ve Halk şiiri üslûpları, Modern şiir üslûbuna nazaran ikinci planda kalmıştır.

Divan mazmunlarının yerine sembol ve imgeler tercih edilmiştir.

Sade ve yalın kelimeler kullanılmaya gayret edilmiştir.

Günlük hayatı yansıtan ibarelere yer verilmiştir.

Konuşma diline yakın bir şiir tarzı yaratılmaya çalışılmıştır.

Şahsi duygu ve düşüncelerin ifade edilmesi esas alınmıştır.

Anjanbeman sayesinde canlı ve hareketli bir anlatım tarzına yer verilmiştir.

Pek çok şiirde artistik ve yapay tarzdan kaçınılmıştır.

Şiirlerin İçeriğinin/Şairin Amacının Belirlediği Üslûplar

Tanzimat'tan Cumhuriyet'e kadarki dönemde edebi anlayış, edebi mektep, edebi gelenek veya ortak dünya görüşünün belirlediği yukarıdaki üç üslûp türünden başka, şiirlerin muhtevası ve şairlerin şiir yazma amaçlarının tesiriyle ortaya çıkan birtakım özel üslûp türleriyle de karşılaşılır. Şiirler daha detaylı incelendiğinde varlıkları belirgin bir şekilde ortaya çıkan bu üslûp türleri sanatkârların şairlik kudretlerini yansıtmalarına imkân verir.

Tahkiyevi Üslûp

Tanzimat'tan Cumhuriyet'e kadar ele alınan şiirlerde karşılaşılan şiirlerin içeriğinin/şairin amacının belirlediği üslûp türlerinden biri "*tahkiyevi*" üslûptur. Özellikle iç yapısı, önemli ölçüde hikâyeden meydana gelen manzum hikâyelerde daha çok kendisini hissettiren bu üslûp türünden hikâye veya bir olayın okuyucuya nakli söz konusu edilirken yararlanılır. Aşağıdaki mısralar tahkiyevi üslûp tarzıyla ilgili olarak yapılan tespitleri daha somut hâle getirecektir.

Çıktı bir bâğın içinden yola bir yaşlı himâr

Nakl için beldeye yüklenmiş idi Rû-yi nigâr

Derken aç karnına bir tilki görünce geldi

Böyle bir tâze üzüm hasreti bağrın deldi (Şinâsî, Eşek ile Tilki Hikâyesi)

Ağırca bir aceleyle beş on kürek alarak

Biraz açıldı, fakat sonra durdu; yenlerini

Yavaş yavaş sıvadı; saltayı atıp, yumuşak,

Benekli mendili kıstırdı koynuna, yerini

Biraz tasarladı… artık hemen uçup gidecek. (Ali Ekrem, Kayıkçı)

Lirik Üslûp

1860-1923 döneminde kaleme alınan şiirlerde ortak ve belirgin üslûp özelliklerinden bir diğeri "*lirik üslûp*" türüdür. Adını şiir türünün en önemli kaynaklarından biri olan lirizmden alan bu üslûp türü coşku ve heyecanların ifade edilişi esnasında kullanılır. Tanzimat'tan Cumhuriyet'e kadar kaleme alınan aşk, sevgi, ölüm ve vatan temalı şiirlerde lirik üslûptan ağırlıklı olarak yararlanılır.

-Fakat, dedim, bu kâlâ-yı şi'r ü hülyâyı

Ufuklarımda doğan bir perî-yi ilhâmın

Siyah nazarları, muzlim saçıyla nesc ettim.

Benim değil bu şeb-âkîn kitab, onun kitabı… (Celâl Sâhir, Siyah Kitab)

Bâlin-i safâ-yı dil-nişînim

Bir gül koparıp bana verirdi

Hüsnümle o nazlı gül erirdi

Bülbül gibi nağme-sâz olurduk

Güller gibi hande-bâz olurduk (Cenap Şahabettin, Bir Verem Kızın Hasbihâli yahud Yâd-ı Mâzî)

Açık Üslûp

Açık üslûp; daha çok şairin okuyucuya ferdi his ve kanaatlerini anlaşılır bir dille sunmayı amaçladığı şiirlerde kendini hissettirir. Özellikle anlaşılması zor sembol ve imajlara yer verilmeyen bu üslûp türünün, 1860-1923 yıllarında yazılan toplum için sanat anlayışına sahip eserlerde sıklıkla kullanıldığı tespit edilir.

Ben en hakîr bir insanı kardeş sayan bir rûhum;

Bende esîr yaratmayan bir Tanrı'ya îman var;

Paçavralar altındaki yoksul beni yaralar;

Mazlumların intikamı olmak için doğmuşum.

Volkan söner, lâkin benim alevlerim eksilmez;

Bora geçer, lâkin benim köpüklerim kesilmez. (Mehmet Emin, Bırak Beni Haykırayım)

Yiyip içer, geçinir sâyenizde bir öksüz,

Eğer kabâhat ederse azarlayın, dövünüz…

Hayâtımı ederim ben fedâ onun yoluna,

Sakın dokunmayınız yavrumun sakat koluna! (Hüseyin Siret, Ayşecik)

Kapalı Üslûp

Tanzimat'tan Cumhuriyet'e kadarki şiirlerde kapalı üslûpla da karşılaşılır.

Özellikle sanat için sanat anlayışındaki şiirlerde yabancı kökenli kelime, tamlama ve ibareler; sembol, imaj, mazmun, iktibas ve söz sanatlarına yer verilerek bu üslûp türü ortaya çıkar. Aşağıdaki şiirlerde bu durum görülür.

Elde mi, ah acımamak?

Üç aycağız ömrü varmış…

Hicran oldu hâlin bize;

Ölme, sakın, Hazan Teyze! (Tevfik Fikret, Hazan Teyze)

Akşam, yine akşam, yine akşam
Bir sırma kemerdir suya baksam;
Üstümde sema: Kavs-i mutalsam!

Akşam, yine akşam, yine akşam
Göllerde bu dem bir kamış olsam! (Ahmet Haşim, Bir Günün Sonunda Arzu)

Terkibi Üslûp

Terkibi üslûp, adından da anlaşılacağı üzere edebî eserdeki birlik ve bütünlükle ilgilidir. Bir şiir, her şeyden önce ferdi ve orijinal bir terkip olarak kabul edilmeli ve diğer edebiyat türlerinde olduğu gibi şiirlerde de tema, his, fikir ve intibaların merkezî bir çekirdek etrafında ifade edildiği hatırlanmalıdır. Zira her şiirde tema, his, fikir ve intibaların merkezî bir çekirdeğe bağlı olduğu ve mısralar ilerledikçe bu merkezî çekirdeğin belli bir düzen ve terkip hâline dönüştüğü rahatlıkla anlaşılır. Aşağıdaki şiirlerde tema, his, fikir ve intibalar belli bir terkip dahilinde bir araya gelirler.

Suya gelmişti köyün kızları akşamüzeri

Öteden bir delikanlı türeyip geldi beri

Su başından ötede bir yere çöktü yattı

Başını kaldırarak kızlara bir göz attı (Manastırlı Mehmet Rif'at, Yavuklanma)

Saz eğildi ağaç inâd etti

Hevâ da kesb-i iştidâd etti

Öyle kim zor sadmesi fi'l-hâl

Etti serkeş dırahtı istîsâl (Recaizâde Mahmut Ekrem, Meşe ile Saz)

Didaktik Üslûp

1860-1923 yıllarında kaleme alınan pek çok şiirde didaktik üslubun da öne çıktığı görülür. Zira 63 yıl süren, toplumsal buhran ve savaşların tesiriyle ortaya çıkan sosyal ve bireysel problemlere çözüm önerileri sunmaya gayret eden şairler, bu noktada didaktik unsurun öğretme ve bilgi verme özelliğinden yararlanırlar. Ancak öğretme ve bilgi vermenin esas olduğu didaktik üslûp sebebiyle şiirlerin, şairanelik bakımından zayıfladığı da belirtilmelidir.

"Mektebime gidiyorum" diyerek

Evden çıkıp sokaklarda gezinmek

Bir çocuğa yakışır mı? Savuşdum

Koşa koşa mektebime kavuşdum. (Süleyman Nesib, Gayretli Çocuk)

Dedim: Nedir bu senin yaptığın, düşünsene bir.

Bırak şu hastayı artık biraz da kendisine.

Ne çâre, hükm-i kader âkıbet zuhûra gelir,

Cenâze şekline girmekte böyle fâide ne?

Senin bu yaptığın Allâh'a karşı isyandır;

Asıl felâkete sabreyleyenler insandır… (Mehmet Âkif, Selma)

Hasbihâl Üslubu

Tanzimat'tan Cumhuriyet'e kadarki dönemde bir olayın hikâye edildiği şiirlerde, çoğunlukla hasbihâl üslubun yer aldığı görülür. "*Karşılıklı konuşma, sohbet, musahabe, muhâvere*"gibi manalara gelen "*hasbihâl*" kelimesinden anlaşılacağı üzere bu üslûp vasıtasıyla şairler, samimi bir şiir atmosferi kurgularlar. Ayrıca "*diyalog*" ve "*monolog*"ların önem arz ettiği bu üslûp türünde geçen konuşmalarla tahkiyevi ve didaktik üslûplara yardımcı olunduğu görülür.

- Benim babam senin altında öldü, sen hâlâ

Kurumla yat sokağın ortasında böyle daha!

O anda karşıki evden bir orta yaşlı kadın

Göründü:

- Oh benim oğlum, gel etme kırma sakın! (Mehmet Âkif, Küfe)

Hakan -düşünür biraz-

Der: Bu doğru olamaz!

Senin gibi güzel kız,

Daima böyle yalnız,

Dağ başında yaşar mı? (Orhan Seyfi, Peri Kızıyla Çoban Hikâyesi)

Tasviri Üslûp

1860-1923 dönemi şiirlerinde tasviri üslûp da önem arz eder. Söz konusu üslûp, eserlerde daha çok sosyal ve fiziki yönlerin ifadesiyle mekânın çizilmesi esnasında şiirlerde yer alır. Ayrıca tasviri üslûp şairlere şiirin itibari dünyasıyla gerçek hayatın geniş manzaralarını bir arada ifade etme imkânını da verir.

Kimdir şu ak sakallı şehâmetli kahraman?

Kimdir o şehsuvâr-ı mehîb-i sefîd-ser?

Kimdir o -seyf-i hahiri destinde şu'le-ver-

Dâ'im önünde askerin olmaktadır revân?..

(Recaizâde Mahmut Ekrem, Şehid Ezel)

Uzakda şöyle beş on köhne dam, beş on bacadan

İbâret; eski, fakat şâirâne, âsûde,

Yeşil bir ormana hem-sâye bir küçük belde… (Tevfik Fikret, Hasan'ın Gazası)

Eleştirel Üslûp

1860-1923 yılları Türk kültüründe büyük değişimlerin yaşandığı yıllardır. Bu yüzden söz konusu yıllarda, eleştiri (*tenkit*) önemli bir yere sahiptir. Zira büyük değişimlerin yaşandığı bu yıllarda sanatkârlar, eserlerinde yaptıkları olumlu ve olumsuz eleştiriler vasıtasıyla değişimin birey ve toplum hayatındaki etkilerini ortaya koymaya çalışırlar. Söz konusu yılları yaşayan şairlere eleştirel üslûp daha etkili ve derin eleştiriler yapmalarına yardımcı olur. Zira eleştirel üslûpla birey ve toplum hayatında aksayan yönler gözler önüne serilir ve dikkati çeken problemlere çözüm önerileri sunulur. Şairlerin özellikle yoksulluk, kimsesizlik, tembellik ve aile müessesesinin önemi hususlarının söz konusu edildiği şiirlerde kendini gösteren eleştirel üslûptan okuyucuyu bu hususlar üzerine düşünmeye sevk etme noktasında yararlandıkları görülür.

Kimi var ki bir ekmeği, "Al, ye!.." der;

Bir şey veren ondan da bir şey ister…

Âh yoksulluk, âh babasız çocuklar!.. (Mehmet Emin, Kibritçi Kız)

Tavanın pervazı altındaki toprak yuvadan,

Bakıyor bunlara, yan yana, iki çifte nazar:

"Ya sizin bir yuvanız yok mu?" diyor anlaşılan,

Dişi erkek çalışan yavrulu kırlangıçlar… (Mehmet Âkif, Mahalle Kahvesi)

Hamasi Üslûp

Tanzimat'tan Cumhuriyet'e kadarki şiirlerde kaynağını "*epik eda*"dan alan hamasi üsluba da yer verilir. Zira söz konusu yıllar çöküş, değişim ve kurtuluşların yaşandığı yıllardır. Hâl böyle olunca şairler, hamasi üslubun birey ve toplum belleğini coşturma ve milli-manevi değerlerle umutsuzlukları ortadan kaldırma gücünden yararlanırlar. Ayrıca hamasi üslûp vasıtasıyla birey ve toplum hayatının çöküşün tesiriyle ortaya çıkan karamsar hislerden uzaklaştırılması da amaçlanır. Bu amaç doğrultusunda kaleme alınan şiirlerin, şiir sanatının insanın his ve fikir dünyasında oluşturduğu tesirin gücü nispetinde toplum ruhunu rahatlattığı ve yaşanan çöküşün izlerini sildiği de söylenmelidir.

Top patlasın ateşleri etrafa saçılsın
Cennet kapısı can veren ihvâna açılsın
Dünyada ne bulduk ki ölümden de kaçılsın
Gavgaada şehadetle bütün kâm alırız biz
Osmanlılarız can veririz nâm alırız biz. (Namık Kemal, Vatan Şarkısı)

Firâr etti düşman olup hâk-sâr,

Bir Osmanlı etmez bunu ihtiyâr.

Bir Osmanlı, ettikçe azm-i sefer,

Zaferdir, zaferdir, zaferdir, zafer! (Ali Ekrem, Vasiyet)

Tanzimat'tan Cumhuriyet'e kadarki 63 yıllık dönemde kaleme alınmış şiirlerin üslûplarıyla ilgili olarak yukarıdan beri söylenenler toparlanıp bir sonuç elde edilmek istendiğinde, söz konusu yıllarda yaşanan olayların toplum ve bireyin dünyasında derin etkiler bıraktığı, bu etkilerin de sanatkârların üslûplarına yansıdığı görülür. Şairlerin üslûplarına yansıyan bu etkilerin şiirlerde üslûp çeşitliliği şeklinde ortaya çıktığı ve bu çeşitliliğin dönemin zihniyetiyle alâkalı olduğu söylenmelidir.

Kaynakça

Akyüz, K. (1986). *Batı Tesirinde Türk Şiiri Antolojisi*, İnkılâp Kitabevi, İstanbul.

Büyük, Ü. (2014). Şiir ile Hikâyenin Kesiştiği Ortak Noktada –Tanzimat'tan Cumhuriyet'e- Manzum Hikâye, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Donbay, A. (2009). *Orhan Seyfi Orhon Hayatı-Fikrî ve Edebî Şahsiyeti-Eserleri,*

Atatürk Kültür Merkezi Yay., Ankara.

Enginün, İ. (hzl.) (1979). *Abdülhak Hâmid TARHAN Bütün Şiirleri I Sahra-Divaneliklerim-Bunlar O'dur*, Dergâh Yay., İstanbul.

Ersoy, M. Â. (2012). *Safahat*, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., Ankara.

Haşim, A. (2012). *Göl Saatleri*, YKY Yay., İstanbul.

Kaplan, M. (1991). *Şiir Tahlilleri I*, Dergâh Yay., İstanbul.

Kaplan, M. (2012). *Tevfik Fikret Devir-Şahsiyet-Eser*, Dergâh Yay., İstanbul.

Kaplan, M., Enginün, İ., Emil, B., Birinci, N., Uçman, A. (1984). *Cenap Şahabeddin'inBütün Şiirleri*, Edebiyat Fak. Basımevi, İstanbul.

Kudret, C. (1962). *Örneklerle Edebiyat Bilgileri*, İnkılap Yay., İstanbul.

Okay, O. (2005) Batılılaşma Devri Türk Edebiyatı, Dergâh Yay., İstanbul.

Orhon, O. S. (1964). *Gönülden Sesler*, Akbaba Yayınevi, İstanbul

SUBJECTIVITY IN LITERARY TRANSLATION: ANALYSIS OF SUBJECTIVITY AND TRANSLATION IN A SHORT STORY FROM SEMIOTICS OF TRANSLATION POINT OF VIEW[1]

Dr. Öğr. Üyesi Mesut KULELİ

Bandırma Onyedi Eylül University, Bandırma Vocational High School, Department of Foreign Languages and Cultures, Applied English and Translation Program

Abstract

The aim of this study is to analyze subjectivity in the short story Winter Dreams by F. Scott Fitzgerald. To this end, the original text was analyzed to find contexts with subjectivity based on Coquet's (2007) "theory of instances". The contexts with subjectivity were further divided into sub-categories of non-subject based on Öztürk Kasar's (2017) "Typology of Non-subjects". The analysis of subjectivity in the original text yielded striking examples of subjectivity and non-subjects. For translation evaluation, two Turkish translations of the short story were analyzed based on Öztürk Kasar's (in Öztürk Kasar and Tuna, 2015) Systematic of Designificative Tendencies in Translation. Translation analysis showed that in certain contexts with subjectivity, there were designificative tendencies in rendering the context into Turkish while subjectivity was preserved in a great many contexts. The findings obtained from translation evaluation point to the fact that translators might resort to certain designificative tendencies in literary translation; however, with a semiological analysis of the original text these designificative tendencies could be minimized. Even when literary translators resort to designificative tendencies, they could explain their preferences in translation if they are already familiar with designificative tendencies in literary translation.

Keywords: Subjectivity, Literary Translation, Semiotics of Translation, Designificative Tendencies in Translation, Non-Subject.

1. Introduction

Semiotics, as a branch of science, was first coined by Ferdinand de Saussure in the groundbreaking book titled *Cours de Linguistique Générale* (General Linguistics Courses) compiled and published by his students following his death in 1916. According to Saussure (2001[1916]) "a new scientific field could be established to study the functions of signs in social life, and we could call this new field semiotics, moreover linguistics is nothing more than a part of this new branch of science" (p. 46). With this proposition, Saussure (2001) rendered 'semiotics' the quality of an umbrella term featuring even the long-lasting branch of science, that is, linguistics. According to Tuna and Kuleli (2017), almost at the same with Saussure, but independent from each other, Charles Sanders Peirce also used the term "sign" for linguistics. Since that time, semiotics has been undertaken by many scientists and it has been inevitably studied from various perspectives and schools, as is the case in almost all scientific branches.

[1] This study was supported by Bandırma Onyedi Eylül University BAP Unit, with the project number BAP-18-BMYO-1009-037.

As a matter of fact, semiotics has been adopted in a great many branches of sciences, ranging from marketing to fashion.

1.1. Rise of Semiotics of Translation

With the introduction of 'translation studies' by Holmes in 1972, this scientific branch has also been adopted by many scholars in such branches as linguistics, semantics, or semiotics. Eventually, these two broad branches of sciences, namely semiotics and translation studies, have also been intertwined. Lefevere (1993) suggested that those scholars in translation studies who do not consider semiotics as their point of departure in their studies could indeed benefit from a context in which semiotics and translation studies are closely linked to one another. According to Gorlee (1994), the act of translation entails something more than coming up with a target text, and it is proposing solutions to problems encountered during translation process, therefore the act of translation requires a semiological decision-making process (p. 67). For this link between translation and semiotics, Petrilli (2007) stated that theories in translation studies cannot be separated from those in semiotics, therefore these two branches of science can contribute to one another's theoretical and practical domains. "Semiotics of Translation", as a concept, seems to have been conceptualized by Torop (2000). One of the early studies on the relationship between semiotics and translation studies goes back to the year 2001 in which Öztürk Kasar (2001) elaborated on the relationship between the act of translation, translator as a subject and the inter-subject relationship between the writer and the translator in the framework of semiotics. Coquet and Öztürk Kasar (2003) illustrated the integration of act of translation with Coquet's "Semiotics of Subjectivity". Öztürk Kasar (2009) also stated that semiotics of translation contributes to readers and translators in discourse level, to editors and translators in inter-discourse level, and to scholars in translation studies in meta-discourse level (p.173). In this paper, Öztürk Kasar (2009) suggested that if a translator adopts an analysis approach in reading the source text prior to the act of translation, the quest for signification can be realized in a more reliable and straightforward manner, and semiotics of translation model could be an ideal approach for this analysis (p. 166). Öztürk Kasar (2009: 166-172) also suggested various steps for semiological analysis model. Öztürk Kasar (2016) further stated that literary texts are full of signification traps, and for a translator to overcome these traps, semiotics of translation could be adopted. Sütiste and Torop (2007) suggested that with its boundaries expanding each passing day, the branch of translation studies is to find a methodology and act of translation indeed follows the steps of semiotics and so the theories of semiotics and translation studies cannot be separated from each other. According to Stecconi (2007), semiotics could be helpful to translation studies in that semiotics deals with signs as does translation studies, semiotics presents an applicable model for translation studies, and semiotics illuminates such terms as equivalence and losses in translation. As can be seen in these propositions, translation act and semiological analysis are inclined to go hand in hand with each other.

Showing the close link between semiotics and translation studies, this paper goes on to elaborate on how semiotics took on a phenomenological approach and how this approach was adopted in semiotics of translation.

1.2. Semiotics with a Phenomenological Perspective

Öztürk Kasar (2012) stated that Jean-Claude Coquet brought a phenomenological perspective to his semiotics theory called "Semiotics of Subjectivity" and distinguished himself from his colleague, Algirdas Julien Greimas who established his own semiotics theory around "Semiotics of Objectivity"

(p. 427). According to Öztürk Kasar (2012), "Coquet admits being inspired by the eminent linguist Emile Benveniste and French philosopher Maurice Merleau-Ponty" (p. 427). Therefore, for a thorough understanding of Coquet's phenomenological approach to semiotics, it would be plausible to elaborate on the terms, ideas and propositions of Benveniste and Merleau-Ponty that influenced Coquet.

Primozic (2013) argued that Merleau-Ponty established his phenomenological ideas as a reaction to those of Descartes'. Merleau-Ponty (2005) put forward that while Descartes put premium on mind, it is through the body and senses that one can reach the cognition of every kind of object and phenomenon, therefore, rather than considering a human as a dual entity composed of mind and body, a human should be considered as one entity, with mind and body functioning together rather than separately (p. 26). Merleau-Ponty (1962) further developed the concept of "body-subject", rendering the body the utmost importance in perception and establishing his place in the field of phenomenology with this proposition. According to Merleau-Ponty (1962), the concepts and events around us are manipulated by our senses in our body, and all cognitive processes in our mind are activated through our body. Primozic (2013) summarized Merleau-Ponty's phenomenological perspective arguing that "for Merleau-Ponty, every 'subject' takes on the form of 'object' in interaction with others, and that 'object' turns into a 'subject' in interaction with another being" (p. 85). This proposition implies that as the senses in the body perceive the outer world in a signifying manner, the being is considered as a 'subject'; however, this body in the form of a subject turns into an 'object' as it is perceived by other bodies. For Merleau-Ponty (1964), the 'body' is the principal factor for the production of contexts through language, while context is the primary component of perception. All these concepts and propositions make Merleau-Ponty close to Husserl's phenomenological ideas. Öztürk Kasar (2012) stated that Coquet was particularly influenced by Merleau-Ponty's phenomenological idea of primacy of body and senses in establishing his own theory of semiotics (p. 427).

Another scholar that greatly influenced Coquet was Benveniste. Öztürk Kasar (2012) stated that Coquet borrowed the term 'subjectivity' from Benveniste and adopted this term in his theory (p. 428). Inspired by Saussure's linguistics and semiotics concepts, Benveniste got his book *Problèmes de Linguistique Générale* (General Linguistics Problems) published in 1966. Benveniste (1995[1966]) came up with the proposition that for a subject to be able to establish itself as a subject, there must exist a listener, and while Benveniste (1995) attributes the label 'I' to the speaker, he attributes the label 'you' to the listener. For Benveniste (1995), in a context, these two parties are always in a constant flux of change since once the speaker (I) produces a context, the other party, the listener (you) perceives this context and now the listener produces a context as a response to the previous context, and in this way the listener turns into a speaker (I) and the speaker of the previous context turns into the listener (you). Benvensite (1995) further adds that besides a listener (you), time (now) and space (here) are also of great importance for a subject to be able to establish itself as a subject in a context (pp. 171-175). According to Benveniste (1995) a subject can manifest itself as a subject as long as it can regard itself as "I". With these conditions for a subject in a context, Benveniste (1995[1966]) coined the term "subjectivity" in linguistics world. Benveniste (1995) also used the term "discourse" for what was "parole" for Saussure suggesting that a sign does not signify much on its own, but rather it takes on its meaning in combination with and in relation to other signs in a context. Öztürk Kasar (2012) stated that this term "discourse" led to a paradigm shift in linguistics (p. 428).

According to Öztürk Kasar (2012), Coquet was highly influenced by the two terms of Benveniste's, namely "discourse" and "subjectivity", and built his semiotics theory (Theory of Instances) upon these

two terms besides Merleau-Ponty's phenomenological ideas that the body has the precedence in perception. Öztürk Kasar (2012) compiled the four components of instance Coquet suggested in various papers (pp. 429-430). According to Öztük Kasar (2012), Coquet regarded an instance to be made up of four components, the first one being *fundamental component (phusis)* which refers to our senses and body in obtaining and conceiving the external stimuli*;* the second one being *judgmental component (logos)* which refers to our mind in filtering the stimuli obtained through our fundamental component, that is our body and senses (p.429). Öztürk Kasar (2012) further adds that Coquet coined the term *immanent component* as the third component of an instance which refers to impulses like hunger, thirst for water or aggressiveness and passions like love, ambitions, jealousy, fear or curiosity that enslave the body and the mind in a discourse while the fourth component was presented as *transcendental component* which refers to cosmic forces like very high temperature, earthquake or flood and symbolic forces like religion, laws or traditions (pp. 429-430). Öztürk Kasar (2012) suggested that an instance is to be analyzed based on which of these four components is active and influential at the time of discourse. Based on these four components of an instance, Coquet (2007) divided an instance into three categories in a discourse. According to Coquet (2007), if an instance is fully aware of the discourse that (s)he produces, then this instance can be classified as a "subject"; if an instance temporarily loses his/her judgmental component in a half-awake condition, then this instance can be classified as "quasi-subject"; if an instance lacks the reason to produce a discourse and if this discourse is produced in an unconscious manner, then this instance can be classified as non-subject (p. 37). Öztürk Kasar (2012) exemplified the term "quasi-subject" as a person who wakes up at mid-night to answer a ringing phone in a half-awake manner (p. 429). The last term (non-subject) was adopted by Öztürk Kasar (in Coquet and Öztürk Kasar 2003) for semiotics of translation studies and further divided into six categories, with the addition of two new categories in 2009 and its final version was given in 2017 by Öztürk Kasar. In Öztürk Kasar's (2017) categorization of non-subjects for translation studies, the first category is "absence of consciousness by nature" (children below the age of seven); the second category is "lack of consciousness from a pathological condition" (patients with severe forms schizophrenia or Alzheimer's); the third category is "state of unconsciousness under the effect of certain therapeutic substances" (patients under the effect of anesthesia following an operation); the fourth category is "state of unconsciousness under the effect of certain chemical substances" (those under the pretext of alcohol or heroin); the fifth category is "states causing a physical imbalance" (due to an immanent component of an impulsive nature, due to an immanent component of an passional nature like euphoric state, dysphoric state or aphoric state, and due to a transcendental instance of cosmic nature); the sixth category is state of submission to a transcendental instance (submission to an internalized symbolic nature, submission to an oppression that terrorizes or tortures and submission to a body acting on the consciousness of the subject); the seventh category is programmed status (an instance who always repeats the same signs); and the eight category is identity reduced to a function (an instance that devotes his/her whole life to a cause like a child) (pp. 190-195). As can be seen from the categorization of instances and components of instances, Coquet (2007) adopted a phenomenological perspective in his semiotics theory.

2. Method

In this part, data collection tools, data collection procedure and data analysis used in this study are given.

2.1. Data Collection Tools

Öztürk Kasar (2009: 168) suggested that one of the steps in semiological analysis of the original text is analysis of the text in terms of subjectivity as suggested by Coquet (2007). For the analysis of subjectivity, the original short story *"Winter Dreams"* first written and published by F. Scott Fitzgerald in 1922 was used. For translation analysis, two Turkish translations of the story, one translated by C. Yavuzoğlu (2015) and the other one translated by F. Ofluoğlu (1992) were used.

2.2. Data Collection Procedure

The original story was analyzed in terms of subjectivity as suggested by Coquet (2007). Those contexts with non-subjects were further divided into categories based on Öztürk Kasar's (2017) "Typology of Non-subjects" that Öztürk Kasar adopted for translation analysis from Coquet. In order to analyze the components of instance at the time of discourse, the four components of instance as suggested by Coquet (1997; 2007) and compiled by Öztürk Kasar (2012) were used. For translation evaluation, contexts with non-subjects in two Turkish translations of the short story were compared to the original story based on Öztürk Kasar's (in Öztürk Kasar and Tuna, 2015) "Systematic of Designificative Tendencies in Translation".

2.3. Data Analysis

The contexts with non-subjects in the original play were analyzed in English and the category of the non-subjects were determined, followed by the analysis of components of instance. Immediately after the analysis of subjectivity, the contexts were compared to Turkish translations based on Öztürk Kasar's (in Öztürk Kasar and Tuna, 2015) "Systematic of Designificative Tendencies in Translation". In this systematic, there are nine tendencies; namely over-interpretation of meaning, darkening of the meaning, under-interpretation of the meaning, sliding of the meaning, alteration of the meaning, opposition of the meaning, perversion of the meaning, destruction of the meaning, wiping out of the meaning (p. 463). These tendencies were translated into English by Didem Tuna. According to this systematic, each context with non-subjects in the original short story was evaluated in Turkish translations and the designificative tendency in each context in Turkish translations, if any, was reported with reason for this designificative tendency.

3. Findings

In this part, the contexts with non-subjects in the original short story are given in chronological order according to their appearance in the short story besides the components of instance influential on the non-subjects at the time of discourse production. Together with the original contexts, evaluation of Turkish translations of the contexts is also given.

Example 1:

"It's awful cold," she shouted. "What's your name?" He told her. "Well, why don't you come to dinner to-morrow night?" His heart turned over like the fly-wheel of the boat, and, for the second time, her casual whim gave a new direction to his life. (Fitzgerald, https://public.wsu.edu/~campbelld/engl494/winterdreams.pdf Retrieved; Dec., 06, 2017 p.4)

In this context, the signs *"his heart turned over like the fly-wheel of the boat"* refer to an instance that produces a context unconsciously in a euphoric state. In this context, the character Dexter can be considered to be under the pretext of immanent component, and therefore a non-subject due to an immanent component of passional nature according to Öztürk Kasar's (2017) typology of non-subjects. Translation evaluation for Example 1 can be seen in Table 1.

Table 1: Translation Evaluation for Example 1

Original Story	1992 Translation	2015 Translation
"It's awful cold," she shouted. "What's your name?" He told her. "Well, why don't you come to dinner to-morrow night?" His heart turned over like the fly-wheel of the boat, and, for the second time, her casual whim gave a new direction to his life. (Fitzgerald, https://public.wsu.edu/~campbelld/engl494/winterdreams.pdf Retrieved; Dec., 06, 2017 p.4)	"Feci soğuk," diye bağırdı. "Senin adın ne?" Söyledi. "İyi, yarın akşam bize yemeğe gelsene." Teknenin direksiyonu gibi, Dexter'in yüreği fır döndü ve ikinci kez, kızın sıradan çağrısı, Dexter'in yaşamına yeni bir yön verdi. (Fitzgerald, 1992: 68)	"Çok soğuk," diye bağırdı. "Adın ne?" Dexter cevap verdi. "Peki, yarın akşam yemeğine gelmek ister misin?" Kalbi teknenin çarkları gibi içinde tersine döndü ve ikinci kez Judy'nin her zamanki kaprisi hayatına yeni bir yönm vermişti. (Fitzgerald, 2015: 19)

As can be seen in Table 1, the sign *"fly-wheel of the boat"* was translated as "*geminin direksiyonu"* in 1992 translation. While the sign in Turkish translation is one of the potential meanings of the sign in English, it does not seem to be appropriate for the neighboring sign "boat" in this context of the original story, therefore, this tendency can be considered to be sliding of the meaning in Öztürk Kasar's (in Öztürk Kasar and Tuna, 2015) systematic of designificative tendencies, defined as a potential meaning of a sign in target language but not applicable in the original context". In 2015 translation, the original sign *"her casual whim"* was translated as *"her zamanki kaprisi"*. Though the signs in the target language bear a potential meaning of the original sign, this is not appropriate for the context in the original story, which can also be considered to be sliding of the meaning in Öztürk Kasar's (in Öztürk Kasar and Tuna, 2015) systematic of designificative tendencies.

Example 2:

She took him in her roadster to a picnic supper, and after supper she disappeared, likewise in her roadster, with another man. Dexter became enormously upset and was scarcely able to be decently civil to the other people present. (Fitzgerald, https://public.wsu.edu/~campbelld/engl494/winterdreams.pdf Retrieved; Dec., 06, 2017 p.5)

In this context, the signs *"Dexter became enormously upset and was scarcely able to be decently civil to the other people present"* point to the dysphoric state of the character Dexter. In this context, the character Dexter can be considered to be under the pretext of immanent component, and therefore a non-subject due to an immanent component of passional nature according to Öztürk Kasar's (2017) typology of non-subjects. Translation evaluation for Example 2 can be seen in Table 2.

Table 2: Translation Evaluation for Example 2

Original Story	1992 Translation	2015 Translation
She took him in her roadster to a picnic supper, and after supper she disappeared, likewise in her roadster, with another man. Dexter became enormously upset and was scarcely able to be decently civil to the other people present. (Fitzgerald, https://public.wsu.edu/~campbelld/engl494/winterdreams.pdf Retrieved; Dec., 06, 2017 p.5)	"Genç kız onu arabasıyla akşamüstü bir kır yemeğine götürdü, yemekten sonra, gene kendi arabasıyla, bir başka erkekle çıkıp gitti. Dexter öylesine öfkelenmişti ki, diğer konuklara karşı uyguarca davranmakta güçlük çekti. (Fitzgerald, 1992: 71)	Akşam yemeğinde piknik yapmak için üstü açık arabasıyla yola çıkmışlardı, yemekten sonra arabasıyla, başka bir adamla ortadan kayboldu. Dexter'ın canı aşırı derecede sıkkındı ve etraftakilere zar zor nazik davranabildi. (Fitzgerald, 2015: 22)

According to Table 2, the sign *"raodster"* was translated as *"araba"* in 1992 translation while it was translated as *"üstü açık araba"* in 2015 translation. In Oxford Online Dictionary

(https://en.oxforddictionaries.com/definition/roadster. Retrieved: May, 25, 2018) the entry for *roadster* was found as *"an open top car with two seats"*, therefore an overt and specific sign in the original context was given a covert and more general meaning in the translated context. Therefore, the designificative tendency in 1992 translation can be categorized as darkening of the meaning in Öztürk Kasar's (in Öztürk Kasar and Tuna, 2015) systematic of designificative tendencies.

Example 3:

Succeeding Dexter's first exhilaration came restlessness and dissatisfaction. The helpless ecstasy of losing himself in her was opiate rather than tonic. (Fitzgerald, https://public.wsu.edu/~campbelld/engl494/winterdreams.pdf Retrieved; Dec., 06, 2017 p.5)

In this context, the signs *"The helpless ecstasy of losing himself in her was opiate rather than tonic."* imply the dysphoric state of the character Dexter. In this context, the character Dexter can be considered to be under the pretext of immanent component, and therefore a non-subject due to an immanent component of passional nature according to Öztürk Kasar's (2017) typology of non-subjects. Translation evaluation for Example 3 can be seen in Table 3.

Table 3: Translation Evaluation for Example 3

Original Story	1992 Translation	2015 Translation
Succeeding Dexter's first exhilaration came restlessness and dissatisfaction. The helpless ecstasy of losing himself in her was opiate rather than tonic. (Fitzgerald, https://public.wsu.edu/~campbelld/engl494/winterdreams.pdf Retrieved; Dec., 06, 2017 p.5)	Dexter'in ilk sevinç coşkusunu huzursuzluk ve düş kırıklığı izledi. Kendini genç kadında yitirmenin hüzünlü esirmesi, canlandırıcı değil, uyuşturucuydu. (Fitzgerald, 1992: 72)	Dexter'in ilk kez, keyfini sürdükten sonra huzursuzluk ve tatminsizlik hissetti. Dexter'ın kendini o anda kaybetmesi, canlandırıcılıktan ziyade uyuşturucu bir etki yaratıyordu. (Fitzgerald, 2015: 23)

As can be seen in Table 3, in 2015 translation of the context, the first sentence *"Dexter'in ilk kez, keyfini sürdükten sonra huzursuzluk ve tatminsizlik hissetti"* does not make sense in the target language. Öztürk Kasar (in Öztürk Kasar and Tuna, 2015) defines the designificative tendency "destruction of meaning" as a case in which a context in the target language bears some traces from the source text however does not make sense in the target language. Therefore, the designificative tendency in 2015 translation can be categorized as destruction of the meaning in Öztürk Kasar's (in Öztürk Kasar and Tuna, 2015) systematic of designificative tendencies.

Example 4:

Summer, fall, winter, spring, another summer, another fall-- so much he had given of his active life to the incorrigible lips of Judy Jones. (Fitzgerald, https://public.wsu.edu/~campbelld/engl494/winterdreams.pdf Retrieved; Dec., 06, 2017 p.6)

In this context, the signs *"so much he had given of his active life to the incorrigible lips of Judy Jones."* show the dysphoric state of the character Dexter. In this context, the character Dexter can be considered to be under the pretext of immanent component, and therefore a non-subject due to an immanent component of passional nature according to Öztürk Kasar's (2017) typology of non-subjects. Translation evaluation for Example 4 can be seen in Table 4.

Table 4: Translation Evaluation for Example 4

Original Story	1992 Translation	2015 Translation
Summer, fall, winter, spring, another summer, another fall-- so much he had given of his active life to the incorrigible lips of Judy Jones. (Fitzgerald, https://public.wsu.edu/~campbelld/engl494/winterdreams.pdf Retrieved; Dec., 06, 2017 p.5)	Yaz, güz, bahar, bir başka yaz, bir başka güz – etkin yaşamının onca vaktini Judy Jones'un uslanmaz dudaklarına adamıştı. (Fitzgerald, 1992: 73)	Yaz, sonbahar, kış, ilkbahar, bir yaz daha, bir sonbahar daha… Hayatının çoğunu Judy Jones'un uslanmaz dudaklarına vermişti.. (Fitzgerald, 2015: 25)

In Table 4, the sign in the source text *"so much of his active life"* was translated as *"etkin yaşamının çoğunu"* in 1992 translation, preserving the sign while it was translated as *"hayatının çoğunu"* in 2015 translation, wiping out the sign *"active"*. While the original sign in the source text refers to a specific era in the character's life, it was given a more general meaning in 2015 translation. Therefore, the designificative tendency in 2015 translation can be categorized as darkening of the meaning in Öztürk Kasar's (in Öztürk Kasar and Tuna, 2015) systematic of designificative tendencies.

Example 5:

A million phrases of anger, pride, passion, hatred, tenderness fought on his lips. Then a perfect wave of emotion washed over him, carrying off with it a sediment of wisdom, of convention, of doubt, of honor. This was his girl who was speaking, his own, his beautiful, his pride. (Fitzgerald, https://public.wsu.edu/~campbelld/engl494/winterdreams.pdf Retrieved; Dec., 06, 2017 p.8)

In this context, the signs *"a perfect wave of emotion washed over him, carrying off with it a sediment of wisdom, of convention, of doubt, of honor"* point to the euphoric state of the character Dexter. In this context, the character Dexter can be considered to be under the pretext of immanent component, and therefore a non-subject due to an immanent component of passional nature according to Öztürk Kasar's (2017) typology of non-subjects. Translation evaluation for Example 5 can be seen in Table 5.

Table 5: Translation Evaluation for Example 5

Original Story	1992 Translation	2015 Translation
A million phrases of anger, pride, passion, hatred, tenderness fought on his lips. Then a perfect wave of emotion washed over him, carrying off with it a sediment of wisdom, of convention, of doubt, of honor. This was his girl who was speaking, his own, his beautiful, his pride. (Fitzgerald, https://public.wsu.edu/~campbelld/engl494/winterdreams.pdf Retrieved; Dec., 06, 2017 p.8)	Dexter'in dudaklarında milyonlarca öfke, gurur, hırs, nefret, sevgi ve anlayış sözcüğü savaşıyordu. Sonra, eşsiz, güzel bir duygu dalgası benliğini kapladı, akıl, tore, kuşku, onurdan yana ne varsa süpürüp götürdü. Konuşan onun sevgilisiydi, onun güzeli, onun gururuydu. (Fitzgerald, 1992: 78)	Dexter'in dudaklarında milyonlarca öfke, gurur, tutku, nefret, sevecenlik söylemi geldi. Sonra bir duygu seli onu yıkadı, üstünde bir bilgelik, düzen, şüphe ve onur tabakası bıraktı. Konuşan onun kadınıydı, kendisinin, kendi güzelliği, kendi gururu. (Fitzgerald, 2015: 31)

As can be seen in Table 5, the original sign *"perfect wave of emotion"* was translated as *"duygu seli"* in 2015 translation, wiping out the sign *perfect* and therefore wiping out the euphoric state of the character, therefore this designificative tendency can be categorized as wiping-out of the meaning according to Öztürk Kasar's (in Öztürk Kasar and Tuna, 2015) systematic of designificative tendencies. Moreover, the original sign *"carrying off with"* was translated as *"üstünde bıraktı"* in 2015 translation. In this context, the instance is a non-subject because he loses his wisdom, convention and honor. However, in 2015 translation, the character gains these qualities, which make the instance a subject

according to Coquet's (2007) classification of instances. Therefore, the original sign *carry off with* was translated as its opposite meaning in 2015 translation, making this tendency opposition of meaning according to Öztürk Kasar's (in Öztürk Kasar and Tuna, 2015) systematic of designificative tendencies.

Example 6:

A sort of dulness settled down upon Dexter. For the first time in his life he felt like getting very drunk. He knew that he was laughing loudly at something Devlin had said, but he did not know what it was or why it was funny. (Fitzgerald, https://public.wsu.edu/~campbelld/engl494/winterdreams.pdf Retrieved; Dec., 06, 2017 p.9)

In this context, the signs *"a sort of dulness settled down upon Dexter"* and *"he did not know what it was or why it was funny"* imply the dysphoric state of the character Dexter. In this context, the character Dexter can be considered to be under the pretext of immanent component, and therefore a non-subject due to an immanent component of passional nature according to Öztürk Kasar's (2017) typology of non-subjects. Translation evaluation for Example 6 can be seen in Table 6.

Table 6: Translation Evaluation for Example 6

Original Story	1992 Translation	2015 Translation
A sort of dulness settled down upon Dexter. For the first time in his life he felt like getting very drunk. He knew that he was laughing loudly at something Devlin had said, but he did not know what it was or why it was funny. (Fitzgerald, https://public.wsu.edu/~campbelld/engl494/winterdreams.pdf Retrieved; Dec., 06, 2017 p.9)	Dexter'in üstüne bir kara bulut çöktü. Hayatında ilk defa sarhoş olmak istedi. Yüksek sesle, Devlin'in söylediği bir şeye güldüğünü farketti, ama ne olduğunu, neden gülünç geldiğini bilmiyordu. (Fitzgerald, 1992: 82)	Dexter'in üstüne bir tür kasvet çöktü. Hayatında ilk kez sarhoş olmuş gibi hissetti. Devlin'in dediği bir şeye yükses sekle gülüyordu ama neye güldüğünü ve neden komik olduğunu bilmiyordu. (Fitzgerald, 2015: 34)

As can be seen in Table 6, the original sign *"felt like getting very drunk"* was translated as *"sarhoş olmuş gibi hissetti"* in 2015 translation while it was translated as *"sarhoş olmak istedi"* in 1992 translation. In Oxford Online Dictionary (https://en.oxforddictionaries.com/definition/feel_like_(doing)_something. Retrieved: May, 27, 2018), the entry for *feel like* was found as *would like, wish for*. In 2015 translation, only the sign *feel* was translated, therefore, even though the sign in the translated context bears some traces from the original sign, an inappropriate sign was used in translation, which can be considered as alteration of meaning according to Öztürk Kasar's (in Öztürk Kasar and Tuna, 2015) systematic of designificative tendencies. In 1992 translation, the original sign was preserved and no designificative tendency was found.

Example 7:

"Long ago," he said, "long ago, there was something in me, but now that thing is gone. Now that thing is gone, that thing is gone. I cannot cry. I cannot care. That thing will come back no more." (Fitzgerald, https://public.wsu.edu/~campbelld/engl494/winterdreams.pdf Retrieved; Dec., 06, 2017 p.9)

In this context, the sign *"that thing is gone"* was repeated three times. Öztürk Kasar (2017) stated that if an instance repeats the same signs or sentences several times in a sequence, then this instance can be considered a non-subject and categorized as programmed status (p. 194). Therefore, the non-subject in this context can be categorized as programmed status according to Öztürk Kasar's (2017) typology of non-subjects. In this context, the character Dexter can be considered to be under the pretext of immanent component. Translation evaluation for Example 7 can be seen in Table 7.

Table 7: Translation Evaluation for Example 7

Original Story	1992 Translation	2015 Translation
"Long ago," he said, "long ago, there was something in me, but now that thing is gone. Now that thing is gone, that thing is gone. I cannot cry. I cannot care. That thing will come back no more." (Fitzgerald, https://public.wsu.edu/~campbelld/engl494/winterdreams.pdf Retrieved; Dec., 06, 2017 p.9)	"Bir zamanlar," dedi, "bir zamanlar içimde bir sey vardı, ama artık o şey gitti. Artık o şey gitti, o şey gitti. Ağlayamıyorum, sevemiyorum." (Fitzgerald, 1992: 82)	"Çok önceden," dedi, "çok önceden içimde bir şey vardı, ama şimdi yok oldu. O şey gitti ve yapabileceğim bir şey yok. Ağlayamam, umursayamam." (Fitzgerald, 2015: 35)

As can be seen in Table 7, the original sign *"that thing is gone"* was repeated three times in 1992 translation, preserving the programmed status of the non-subject. However, in 2015 translation, this sign was repeated only two times, which fails to warn the reader that the non-subject is in programmed status in this context, therefore the designificative tendency in 2015 translation can be categorized as wiping-out of the meaning according to Öztürk Kasar's (in Öztürk Kasar and Tuna, 2015) systematic of designificative tendencies.

4. Conclusion

In the analysis of subjectivity in this short story, a great many examples for non-subjects were found, however only those contexts with designificative tendencies in translation were reported here. Of the seven examples with non-subjects, six of them were categorized as a non-subject due to an immanent component of passional nature and one of them was categorized as non-subject of a programmed status according to Öztürk Kasar's (2017) typology of non-subjects. In all of those seven contexts, the non-subject was under the influence of immanent component, which implies that as an instance falls under the effect of immanent component, that instance might lose its ability to reason and produce contexts in a conscious manner. Öztürk Kasar (2012) suggested that subjectivity in a literary text be analyzed prior to the act of translation (p. 432). While Öztürk Kasar (2009) suggested several steps in semiological analysis of a literary text, only subjectivity was analyzed in this study. Tuna and Kuleli (2017) suggested that while come texts could be analyzed based on all steps put forward by Öztürk Kasar (2009), some texts could be analyzed only in terms of the most dominant characteristics of the text (p. 265). In this short story, subjectivity was the dominant characteristics of the whole text.

The results of the translation analysis showed that in contexts with non-subjects, in two Turkish translations of the short story, there were nine designificative tendencies. Two cases were determined as sliding of meaning, two cases were determined as darkening of meaning, another two cases were determined as wiping-out of meaning, destruction of meaning was found in one case, opposition of meaning was found in one case, and alteration of meaning was found in another one case. Tuna and Kuleli (2017) stated that rather than evaluating the translation in the whole text, only the contexts regarding the semiological step(s) used in the analysis could be compared to the source text (p. 265).

Designificative tendencies are not always something that must be evaded strictly in the act of translation, but rather they can be an ideal solution to certain meaning traps in literary texts. Ricoeur (2008) put forward that something is to be missed in translation. Therefore, professional and prospective literary translators could be illuminated about those designificative tendencies so that they could have a clear mind of when to use which tendency appropriately, and when and how to evade them when inappropriate

and not necessary. According to Tuna (2017), the preferences of translators could bring about some additions or losses in literary texts. Semiotics of translation is not a translation criticism, but rather a model to grasping the meaning universe of the source text and a method to evaluate translated products. Öztürk Kasar (2009) suggested that semiotics of translation could help in discourse level, inter-discourse level and meta-discourse level. Semiotics of translation helps translators in how to analyze the source text based on the semiological analysis steps suggested by Öztürk Kasar (2009) in discourse level; it could help editors and translators themselves in comparing the source text to the target language text based on the designificative tendencies suggested by Öztürk Kasar (in Öztürk Kasar and Tuna, 2015) in inter-discourse level; it could also help scholars in translation studies conduct studies on translated texts based on semiological analysis steps and designificative tendencies in meta-discourse level. Öztürk Kasar and Tuna (2017) suggested that semiotics of translation could be an ideal guide to translators in order to overcome the barriers the unique characteristics of languages might pose.

REFERENCES

Benveniste, E. (1995). *Genel dilbilim sorunları* (E. Öztokat, trans.). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Coquet, J.-C. (1997). *La quête du sens: Le langage en question*. Paris: PUF.

Coquet, J.-C. (2007). *Phusis et logos: Une phénoménologie du langage*. Paris: PUF.

Coquet, J.-C. and Öztürk Kasar, S. (2003). *Söylem, göstergebilim ve çeviri.* İstanbul: Yıldız Teknik Üniversitesi.

Fitzgerald, F.S. (1992). *Caz çağı öyküleri* (F. Ofluoğlu, trans.). İstanbul: Mitos Yayınları.

Fitzgerald, F.S. (2015). *Kış hayalleri* (C. Yavuzoğluoğlu, trans.). İstanbul: Zeplin Kitap.

Fitzgerald, F.S. *Winter dreams.* Retrieved from: https://public.wsu.edu/~campbelld/engl494/winterdreams.pdf (RD: 06.12.2017)

Gorlée, D. L. (1994). *Semiotics and the problem of translation: With special reference to the semiotics of Charles S. Peirce.* Amsterdam: Rodopi.

Holmes, J. S. (1972). *The name and nature of translation studies*. Amsterdam: Translation Studies Section, University of Amsterdam.

Lefevere, A. (1993). Discourses on translation: Recent, less recent and to come. *Target*, *5*(2), 229-241.

Merleau-Ponty, M. (1962). *Phenomenology of perception* (Colin Smith, trans.). New York: Routledge & Kegan Paul.

Merleau-Ponty, M. (1964). *Signs*. Chicago: Northwestern University Press.

Merleau-Ponty, M. (2005). *Algılanan Dünya.* (Ö. Aygün, trans.). İstanbul: Metis Yayıncılık.

Oxford Online Dictionary. English Dictionary. Retrieved from https://en.oxforddictionaries.com/definition/feel_like_(doing)_something. (RD: 27.05.2018)

Oxford Online Dictionary. English Dictionary. Retrieved from https://en.oxforddictionaries.com/definition/roadster. (RD: 25.05.2018)

Öztürk Kasar, S. (2001). La sémiotique subjectale et la traduction. Third International Congress- Claims, Changes and Challenges in Translation Studies Abstracts, 30 August-1 September 2001 (p. 24-25). Kopenhag: European Society for Translation, Copenhagen Business School.

Öztürk Kasar, S. (2009). Pour une sémiotique de la traduction. C. Laplace, M. Lederer, D. Gile (Ed.). *La traduction et ses métiers* (p.163-175). Caen: Lettres Modernes Minard, Coll."Champollion 12".

Öztürk Kasar, S. (2012). Jean-Claude Coquet ile bir dil görüngübilimine doğru. XII. Uluslararası Dil, Yazın ve Deyişbilim Sempozyumu Book of Proceedings, 18-21 October 2011 (p. 427-433). Edirne: Trakya Üniversitesi.

Öztürk Kasar, S. (2016). Sémiotique de la traduction littéraire. *Les Langues Modernes*, 1, 43-51.

Öztürk Kasar, S. (2017). Jean-Claude Coquet ve söyleyenler göstergebilimi. İ.O. Ayırır, E. Korkut (Ed.). *Prof. Dr. Ayşe Eziler Kıran'a armağan* (p.183-199). Ankara: Hacettepe Üniversitesi Yayınları.

Öztürk Kasar, S. and Tuna, D. (2015). Yaşam, yazın ve yazın çevirisi için gösterge okuma. *Frankofoni-common book for the study and research of French language and literature,* V27, 457-482.

Öztürk Kasar, S., Tuna, D. (2017). Shakespeare in three languages: Reading and analyzing sonnet 130 and its translations in light of semiotics. *IJLET International Journal of Languages' Education and Teaching, 5*(1), 170-181.

Petrilli, S. (2007). Interpretive trajectories in translation temiotics. *Semiotica*. 163, 311-345.

Primozic, T. D. (2013). *Merleau-Ponty üzerine.* (Z.Z. Esenyel,trans.). Ankara: Sentez Yayıncılık.

Ricoeur, P. (2008). *Çeviri üzerine.* (S. Öztürk Kasar, trans.). İstanbul: YKY.

Saussure, F. (2001). *Genel dilbilim dersleri.* (B. Vardar, trans.). İstanbul: Multilingual Yabancı Dil Yayınları.

Stecconi, U. (2007). Five reasons why semiotics is good for translation studies. Y. Gambier, M. Shlesinger, R. Stolze (Ed.), *Doubts and directions in translation studies* (p. 15-26) Amsterdam: John Benjamins Publishing Company.

Sütiste, E. and Torop, P. (2007). Processual boundaries of translation: Semiotics and translation studies. *Semiotica.* 163, 187-207.

Torop, P. (2000). Towards the semiotics of translation. *Semiotica. 128*(3-4), 597-610.

Tuna, D. (2017). Satır aralarını gün yüzüne çıkarmak: Bir yazınsal yapıtta tarihten birkaç yaprak. *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi,* 8, 50-85.

Tuna, D. and Kuleli, M. (2017). *Çeviri göstergebilimi çerçevesinde yazınsal çeviri için bir metin çözümleme ve karşılaştırma modeli.* Konya: Eğitim Yayınevi

İNGİLİZCEDEN TÜRKÇEYE NÖRAL MAKİNE ÇEVİRİSİNİN BAŞARIM DEĞERLENDİRMESİ

Sumru KÜÇÜKAYA

Sakarya Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Tuğrul TAŞCI

Sakarya Üniversitesi

Arş. Görevlisi Emre DORUK

Sakarya Üniversitesi

Doç. Dr. Numan ÇELEBİ

Sakarya Üniversitesi

Öz

Makine çevirisi en basit haliyle; kaynak dildeki bir metnin hedef dile, insan müdahalesi olmadan otomatik olarak çevrilmesi işlemidir. 1954 yılında gerçekleştirilen ilk makine çevirisinden bu yana farklı makine çevirisi türleri geliştirilmiştir, ancak Yapay Zeka'nın son yıllardaki hızlı gelişimine bağlı olarak, Nöral Makine Çevirisi bu alanda kendini göstermeye başlamıştır. NMT doğrudan öğrenen uçtan uca bir çeviri teknolojisidir ve Google ve Microsoft tarafından kullanılmaktadır. Bu çalışma kapsamında, İngilizce-Türkçe dil çifti için belirlenmiş 40 adet örnek cümlenin çevirisi 16 profesyonel çevirmen tarafından ve ayrıca Google, Bing, Yandex ve Translate.com makine çevirisi sistemleri kullanarak yapılmış, yapılan çevirilerin başarısı BLEU+ yazılımı kullanılarak değerlendirilmiştir. Tüm çeviriler için BLEU ve METEOR skorları hesaplanmış ve bu skorlar kontrol çevirmenleri tarafından verilen skorlar ile karşılaştırımıştır. Bunun yanı sıra, insan çevirisi, Nöral Makine Çevirisi ve İstatistiksel Makine Çevirisi karşılaştırılarak, her birinin farklı cümle yapılarındaki başarı oranları incelenmiştir. Google Nöral Makine Çevirisinin başarı oranı diğer makine çevirilerine göre daha yüksek ölçülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Nöral Makine Çevirisi, Yapay Zeka, Makine Çevirisi, Google Translate

EVALUATION OF THE PERFORMANCE OF NEURAL MACHINE TRANSLATION IN ENGLISH TO TURKISH TRANSLATION

Abstract

Machine translation, with its simplest description, is the automatic translation of a text to a target language without human intervention. Different types of machine translation have been developed since the first machine translation in 1954, however, due to the rapid development of Artificial Intelligence in recent

years, Neural Machine Translation has begun to reveal itself. NMT is an end-to-end translation technology that learns directly and is used by Google and Microsoft. Within the scope of this study, translation of 40 sample sentences was made from English to Turkish by 16 professional translators and also through Google, Bing, Yandex, and Translate.com machine translation systems and the success scores of these translations were evaluated using the BLEU+ software. BLEU and METEOR scores were calculated for all translations and these scores were compared to the scores given by control group translators. Besides, the success rates of each sentence structure were examined by comparing human translation, neural machine translation, and statistical machine translation. The success rate of Google Neural Machine Translation is found to be higher than other machine translations.

Keywords: Neural Machine Translation, Artificial Intelligence, Machine Translation, Google Translate

GİRİŞ

Dil, insanlar arasında anlaşmayı sağlayan, kendisine özgü yasaları olan ve ancak bu yasalar çerçevesinde gelişen, temeli bilinmeyen zamanlarda atılmış seslerden örülmüş bir anlaşma sistemidir. Dil en temel haliyle, iletişim kurmak için kullanılan bir çeşit kod olarak tanımlanabilir. Aslında çok basit görünse de oldukça karmaşık bir süreçtir çünkü bunu gerçekleştirmek için fiziksel bir bağ kurulmamaktadır. Bu nedenle, aktarımın yapılabilmesi için bir araca ihtiyaç vardır. Bir takım semboller ve işaretler kullanılarak kodlanan dilin, karşı tarafa geçirildiğinde aynı anlamda algılanması ve çözümlenmesi gerekir. Bilgiler aynı şekilde algılanmadığında, anlaşmak mümkün olmaz, dolayısıyla dil diye bir şey de olmaz. Çeviri ise, herhangi bir dildeki metnin anlam kaybına uğratılmadan başka bir dile dönüştürülmesi işlemidir. Böylelikle, verilmek istenen mesajlar farklı bir dili konuşan kişilere rahatlıkla aktarılabilir.

İnsanlık tarihinde farklı diller kullanılmaya başlandığı günden bu yana, çeviri ihtiyacı ortaya çıkmıştır. Dillerin 100.000 yıl önce ortaya çıktığı, yazının ise bundan yaklaşık 5.000 yıl önce bulunduğu düşünülürse çevirinin oldukça eskilere dayandığı söylenebilir. Sözlü çeviri, yazılı çeviriye göre çok daha eskilere dayanmaktadır. Bir çeviri işleminde mutlaka iki dil bulunur; kaynak dil ve hedef dil. Kaynak dildeki cümlenin kelimeleri, tek tek çevrilebileceği gibi, yaklaşık olarak cümlenin anlamını ifade edecek bir cümle olarak da çevrilebilir fakat her iki durumda da buna gerçek bir çeviri demek mümkün değildir. Her dilin kendine ait bir düzeni vardır ve kaynak dilin yapısı ve düzeni hedef dile uymayacağı için kaynak cümledeki anlamı vermek zorlaşır. İkinci durumda ise anlamın eksik aktarılması riski vardır. Halbuki çeviride esas olan, bir ifadenin eksiksiz ve hatasız olarak aktarılmasıdır.

Farklı metin türlerinde farklı yaklaşımların benimsenmesi sıklıkla kabul gören bir anlayıştır. Örneğin bilimsel bir metinde kaynak metne tam bağlılık, teknik bir metinde her kelimeye denk gelecek bir kelimenin kullanılması zorunluluğu, edebî bir çeviride ise bağlamın hedef dilin sosyal ve kültürel yapısına uygun şekilde çevrilmesi öne çıkmaktadır.

Farklı metin türlerinin yanı sıra, farklı sentaksa sahip cümlelerin çevirileri de birbirinden farklılık göstermektedir. Basit cümleler genel kanıya göre daha kolay çevrilmekte, iç içe geçmiş karmaşık yapıda ve çok sayıda bağımlı alt cümlelerden oluşan cümleler ise çevirmenleri daha fazla zorlamaktadır.

Bu çalışmada, İngilizcedeki dört farklı cümle yapısından seçilen örnek cümlelere makine ve insan çevirisi uygulanarak, Türkçe çevirilerinin başarı oranları arasındaki farklar incelenecektir. Uzun cümleleri birebir çevirmek aslında bir başarı değil, çevirinin akıcılığı açısından büyük bir hatadır. Çevirinin başarısı

değerlendirilirken "doğruluk", "akıcılık" ve "yeterlilik" unsurları göz önünde bulundurulmalıdır. İnsan değerlendirmesi doğruluk açısından muhakkak ki en iyi sonucu verecektir fakat zaman alıcı, yüksek maliyetli ve tekrarlanabilirliğinin düşük oluşu bir takım yazılım ve algoritmalarla değerlendirme yapma ihtiyacı doğurmuştur.

Dil çevirileri yapılışları açısından iki temel başlık altında incelenir. İnsan çevirisi ve makine çevirisi. İnsan çevirisinde birey hedef dil ve kaynak dilin ikisine de tam anlamıyla hakimdir. Kaynak dilde anlatılmak istenen olguyu hedef dildeki cümle yapılarına ve anlamına uygun olarak tekrar oluşturulması işlemini gerçekleştirir. Makine çevirisi ise kaynak dilden hedef dile çeviri sürecinin, bir kısmı ya da tamamının bilgisayar kullanımı yoluyla otomatikleştirilerek gerçekleştirilmesi işine verilen isimdir (Jurafsky, 2000). Makineler insanlar gibi çeviremezler çünkü insanlar gibi öğrenemezler. Peki ya öğrenebilselerdi? Bu, ancak Yapay Zekâ'dan faydalanarak elde edilebilir. Yapay Zekâ'nın tanımı üzerine bir konsensus bulunmamaktadır. Bu durumun temel nedeni, Yapay Zekâ'nın uygulama alanı olarak çok geniş bir kapsama sahip olması ve doğal olarak, kapsadığı tüm alan ya da disiplinlerin kendilerine özgü bir tanımlamaya ihtiyaç duymalarıdır (Aslan & Kuşçu, 2015). Doğal dil işleme bilgisayar bilimi ve dilbiliminin ortak bir alanıdır ve son yıllarda Yapay Zekâ ve teknolojideki gelişmelere paralel olarak önemi artmakta ve gelişmeler hızlanmaktadır. Yapay Sinir Ağları (YSA) insan beynini taklit etmek ve bundan öğrenerek ilerlemek için geliştirilmişlerdir. Gerçek zamanlı çeviriler YSA sayesinde mümkün olabilmektedir.

ÇALIŞMANIN AMACI VE YÖNTEMİ

Makine çevirisi yapan yazılımların içinde, en fazla çalışma, ilk başta kural tabanlı makine çevirisi ile başlayarak, 2006 yılından itibaren istatistiksel makine çevirisi altyapısı ile hizmet etmekte olan Google Translate için yapılmaktadır. Google, daha önce sadece Çinceden İngilizceye yapılacak çeviriler için sağladığı Nöral Makine Çevirisini geliştirerek, 2016 yılı sonundan itibaren 9 dilde kullanıma sunmaya başlamıştır. Yakın zamanda ortaya çıkan bir makine çevirisi türü olan Nöral Makine Çevirisi geleneksel sistemlere güçlü bir alternatif olmanın ötesinde, bu sistemlerin eksiklerini gideren ve Yapay Zekâ kullanımı sayesinde gün geçtikçe hızla gelişen ve doğrudan "öğrenen" bir uçtan uca çeviri teknolojisidir. Nöral Makine çevirisinde insan beyni taklit edilmektedir. Bunu yaparken de "sinirsel" denebilecek algoritmalar geliştirmekte ve güncellemektedir. Çeviriler, kelime bazında değil anlam bazında ele alınmaktadır. Nöral makine çevirisinde bir metnin cümlelerinin tek tek çevrilmesi ile metnin tamamının çevrilmesi arasında da bile büyük farklar oluşmaktadır. Nöral makine çevirisi uçtan uca öğrenme sistemi ile kendini sürekli yenilemekte ve öğrenmekte, bu sayede daha rahat okunur ve doğal dile daha yakın metinler elde edilebilmekte ve geleneksel cümle tabanlı sistemlerin eksikliklerini bu anlamda telafi etmektedir (Wu vd., 2016).

Buna rağmen, istatistiksel makine çevirisi türlerinden biri olan deyim tabanlı makine çevirisi ile kıyaslandığında çıkarım yapma hızı, nadir kullanılan sözcüklerdeki performansı ve bazı durumlarda kaynak metindeki kelimelerin tamamını çevirme konusunda başarısızlığı gibi bazı eksik yönleri de bulunmaktadır (Wu vd., 2016). Nadir kullanılan söz öbekleri ile ilgili 2015 yılında yapılan bir çalışmada, bu söz öbekleri alt kelime birimlerine ayrılarak Nöral Makine Çevirisi uygulandığında, bunun geri çekmeli çeviri modeline göre daha basit olduğu ve daha verimli sonuçlar ortaya koyduğu gözlenmiştir (Sennrich, Haddow, & Birch, 2015).

Bu çalışmanın temel amaçlarından biri, Nöral Makine Çevirisinin kendinden önceki makine çevirisi türlerine olan üstünlüğünü sorgulamaktır. Bunun için rastgele örnekleme yöntemiyle seçilen 425 kişiye bir

anket uygulanmış ve anket sonucunda iki Nöral Makine Çevirisi sistemi, iki de İstatistiksel çeviri sistemi belirlenerek, çalışma süresince kullanılmıştır. Çalışmanın bir diğer amacı ise, makine çevirisi değerlendirmelerinde kullanılan ölçütleri değerlendirmek ve hem birbirleriyle hem de insan değerlendirmeleri ile kıyaslama yapmaktır.

Bir cümlenin anlamı yapısal olarak dizilişine, başka bir deyişle sentaksına bağlıdır. Sentaks, Yunanca "syntaxis" yani düzenleme sözcüğünden gelmektedir.[105] Sentaksın ne olduğunu anlamak için önce cümlenin tanımını yapmak gerekir. Cümle için yüzlerce tanım vardır fakat hiçbiri tam olarak yeterli değildir. Genel bir tanımlama yapmak gerekirse; cümleler, bir araya gelerek bir düşünce anlatan kelime paketleridir. Fikirleri anlamayı ve öğrenmeyi kolaylaştırırlar.[106] Cümlenin düzgün bir sentaksa sahip olması, yani 'düzenlenmiş' olması, hem insan çevirisi hem de makine çevirisi başarı oranının yükselmesine sebep olmaktadır. Doğru kurulan ve anlaşılabilir olan cümleler, özellikle Yapay Zekâ'yı temel alan makine çevirisi sistemlerinin "doğru öğrenebilmeleri" için son derece önemlidir.

Bu çalışmada kullanılan 40 cümle, İngilizcedeki 4 temel cümle yapısına göre seçilmiştir. 10 adet Basit (Simple), 10 adet Bağlı (Compound), 10 adet Bileşik (Complex) ve 10 adet Bağlı-Bileşik (Compound-Complex) cümle seçilerek 16 çevirmen tarafından ve buna ek olarak Google Translate, Bing, Yandex ve Translate.com makine çevirisi sistemleri kullanılarak İngilizce orijinalinden Türkçe hedef dile çevrilmiştir. Değerlendirilecek makine çevirisi sistemlerinin seçiminde, 425 internet kullanıcısına uygulanan anketin sonuçları belirleyici olmuştur. Buna göre; ankette en çok tercih edilen dört sistem kullanılarak karşılaştırmalar yapılmıştır.

Yaş, eğitim düzeyi ve İngilizce bilgisi açısından farklılıklar gösteren ve %12'si profesyonel çevirmenlerden, %88'i ise sıradan internet kullanıcılarından oluşan 425 kişiye online çeviri araçları kullanımları ile ilgili 12 soruluk bir anket uygulanmıştır. Buna göre ankete katılanların en çok kullandıkları çeviri araçlarının başında Google Translate'in geldiği görülmüştür. Katılımcıların %91,7'si Google Translate kullandığını belirtirken, diğer araçların katılımcıların tümüne oranla kullanımları sırasıyla; diğer (çeşitli sözlükler), Yandex, Translate.com ve Bing olmuştur.

Çalışmada kullanılan cümlelerin çevirilerini yapan profesyonel çevirmenler yaş, tecrübe, eğitim durumu, dile hâkimiyet ve çeviri yaptıkları alanlar açısından farklılıklar göstermektedir. Bu çalışmada elde edilen bulgular sonucunda, çevirmenlerin çeviri performansının yaş, tecrübe ve eğitim durumu ile ilişkisi de sorgulanacaktır.

Makine çevirisinde kullanılan farklı skorlama sistemleri ve bunların geliştirilmiş versiyonları incelenmiş ve çalışmada kullanılmak üzere BLEU+ (BLEU olarak anılacaktır) ve METEOR skorları seçilmiştir. Çalışmada kullanılan cümleler makine çevirisine tabi tutulmuş ve bu işlem 15 günde bir tekrarlanarak hedef cümleler arasında oluşan farklar incelenmiştir. Onbeş gün aralıklarla yapılan sekiz tekrarda, makine çevirileri arasında önemli bir fark görülmemiştir. Çeviriler, 7 kontrol çevirmeni tarafından değerlendirilmiş ve 1-10 arasında puanlandırılmıştır. Daha sonra kontrol çevirmenlerinin verdiği puanlar, 0-1 aralığında normalleştirilmiştir. Ayrıca, her cümle için yapılan 4 farklı makine çevirisi BLEU+ yazılımı (Tantuğ & Oflazer & Durgar El-Kahlout, 2008) kullanılarak 16 çevirmenin yaptığı çevirilerle karşılaştırılmış, BLEU ve METEOR skorları hesaplanarak sonuçları analiz edilmiştir. BLEU+ yazılımı ayrıca, standart BLEU

skoruna alternatif olması ve cümleleri daha ince işlemesinin yanı sıra hem BLEU (Fine Grained Match) hem de METEOR skoru hesapladığı için de tercih edilmiştir.

En iyi sonuca ulaşabilmek için, makine çevirisi yöntemlerinin ve uygulama çıktılarının doğruluğunun ve başarısının ölçülüp değerlendirilmesi gerekmektedir ve bu işlem aslında sürecin en zor kısmıdır. Çeviri başarısının ölçülmesi için en basit yol kaynak ve hedef dil üzerinde uzman olan bir insan tarafından çevirinin doğruluk, akıcılık, yeterlilik vb. ölçütler ile değerlendirilmesidir. Ancak bu işlem zaman alıcı ve yüksek maliyetli olmasının yanı sıra tekrarlanabilir değildir. Değerlendirmenin otomatikleştirilmesi ve harcanan birim zaman ve maliyetin azaltılması amacıyla çeviri kalitesi ölçme araçları geliştirilmiştir. Buradaki en büyük sorun, dil üzerinde matematik gibi formül uygulanamıyor oluşudur. Dil, büyük ölçüde belirsizdir ve değerlendirilmesi de, başarısının sayısallaştırılması da oldukça zordur. Fakat bilimsel çalışmalarda bunun sayısallaştırılması gerekmektedir (Orhun, Adalı & Tantuğ, 2011).

Makine çevirisi değerlendirme araçları otomatik olarak yapılan makine çevirisinin başarısını ölçmek için kullanılan araçlardır. Bu konuda birçok farklı çalışma mevcut olup yeni çalışmalar da yapılmaktadır. Farklı skorlama sistemlerinin farklı makine çevirisi türlerindeki başarısı üzerine yapılmış birçok araştırma da bulunmaktadır. Bu çalışmada BLEU skorlama sisteminin bir üst versiyonu sayılabilecek BLEU+ yazılımı kullanılarak BLEU+ ve METEOR sonuçları hesaplanmıştır.

BLEU (Bi-Lingual Evaluation Understudy) skorlama sistemi, IBM'de Papieni ve arkadaşları tarafından 2002 yılında geliştirilmiştir. Değerlendirme işlemi, sistem çıktısı tümcelerin çevirmenler tarafından çevrilen *k* adet referans çeviri ile olan benzerliğinin ölçülmesine dayanır. BLEU'de her bir cümle için n-gram duyarlılık değeri hesaplanarak geometrik ortaları alınır. *N* sayısı karşılaştırmanın kaçıncı dereceden olduğunu ifade etmektedir. Ayrıca bu yöntemde dörtten uzun sözcük dizelerinin eşleştirilmesinin gereksiz olduğu düşünülmüştür (Uysal, 2016). *N-gram*, cümlenin kelime cinsinden *n* boyutlu alt parçalara ayrılması işlemidir. Örneğin;

"İşe giderken kahve alırım." cümlesinin 1-gramları:

"işe", "giderken", "kahve", "alırım" olarak ortaya çıkmaktadır.

BLEU metodunda duyarlılık cümleler arasında eşleşen n-gram sayısının makine çevirisindeki toplam n-gram sayısına bölünmesiyle elde edilmektedir. Her n-gram mertebesi için, C derlemi içindeki S aday tümcesi için hesaplanan bu değer (p_n) ;

$$p_n = \frac{\sum_{S \in C} \sum_{ngram \in S} ADET_{eşleşen(ngram)}}{\sum_{S \in C} \sum_{ngram \in S} ADET_{(ngram)}}$$ şeklinde ifade edilir.

Çeviri aday cümlesinde eşleşen n-gram makine çevirisinde birden fazla geçse de 1 eşleşme olarak sayılır (Tantuğ, 2007).

BLEU metodu temel olarak kesinlik kavramına bağlıdır. Bir cümle için birden fazla çeviri oluşabileceği için geri getirim *(recall)* değeri hesaplamak zordur. Kısa cümlelerin ortalamayı etkileyerek yanlış sonuç vermesi mümkündür. Ancak, referans çevirinin yüksek kesinlik değeri sebebiyle yüksek BLEU puanları almasını engellemek amacıyla kısalık cezası *(Brevity Penalty)* tanımlanmıştır.

Kısalık cezası hesaplamadan önce aday tümcenin *toplam uzunluğu c* ve *etkin referans uzunluğu (effective reference length)* r hesaplanır. Etkin referans uzunluğu referans tümce derlemi içerisinde, kendi aday cümlesinin uzunluğuna en yakın olan referans uzunluklarının toplamıdır (Yıldırım, 2015).

$$BP = \begin{cases} 1 \quad , & eğer\ c > r \\ e^{1-r/c}, & eğer\ c \leq r \end{cases}$$

BLEU puanı, eşleşen n-gram oranlarının geometrik ortalamasının bir ceza puanı (BP) ile çarpılmasıyla elde edilir ve 0 ile 1 arasında bir değer alır. Buna göre BLEU puanı formülü:

$BLEU = BP\ x\ exp(\sum_{n=1}^{N} w_n \log p_n)$ şeklinde ifade edilir (Tantuğ, 2007).

BLEU hesabı ne kadar yaygın olarak kullanılsa da otomatik değerlendirme araçları üzerine yapılan bazı çalışmalar BLEU yönteminin olumsuz olabilecek yanlarını ortaya koymaktadır. Buna göre, farklı yapıdaki çeviri sistemlerinde (istatistiksel veya kural tabanlı gibi) değerlendirirken BLEU puanlamasının güvenilir sonuçlar vermeyebileceği ve sadece BLEU puanı artısına göre iyileştirilen çeviri sistemlerinde, insan gözüyle yapılan değerlendirmeler sonucunda, aslında çeviri kalitesi açısından bir iyileşmenin garanti edilemeyeceği görülmüştür. BLEU hesaplaması aday n-gramın referans n-gramlarla birebir örtüşmesine göre ölçülmektedir, oysa dilbilimsel bilgi kullanılarak daha detaylı analizler yapılabilir ve buna göre sistem iyileştirilebilir. Özellikle biçimbilimsel açıdan zengin dillerde büyük fayda sağlayacak dilbilimsel analizler için BLEU hesabının bu eksikliğini dikkate alarak geliştirilen uygulamalar bulunmaktadır. Olumsuz tarafları da bulunmasına rağmen, insan gözüyle yapılan değerlendirmelerin maliyeti düşünüldüğünde, BLEU hesabı benzer sistemlerin kıyaslamasında kabul gören ve yaygın olarak kullanılan bir ölçüttür (Yıldırım, 2015).

METEOR ölçütü ise, Lavie ve Banerjee (2007) tarafından BLEU metodunun bazı eksik yönlerini gidermek amacıyla geliştirilmiştir. F ölçütüne benzer yapıda olup, F ölçütünü birkaç yönden değiştirmiştir. Bu metotta 1-gram mertebesindeki duyarlık ve anma (*recall*) değerlerinin harmonik ortalaması alınmaktadır. Ayrıca birden fazla kelime kümesinin (*chunks*) eşleşmesi durumunda da bu kelime kümeleri kullanılarak ceza (*penalty*) değeri hesaplanmaktadır. Son olarak harmonik ortalama ile ceza değeri kullanılarak METEOR puanı hesaplanmaktadır.

$$F_{ort} = \frac{10.P.R}{R + 9\,P}$$

Kesinlik ve geri getirim değerlerinin sözcük eşleşmesine (1-gram) bağlı olmasından dolayı daha uzun eşleşmeler değerlendirmeye alınmamaktadır. Yöntemde, bu açığı kapatmak amacıyla ceza katsayısını hesaplanmadan önce, aday ve referans tümcede birbirlerinin karşılığı olan sözcük grupları (chunks) oluşturulur. Bu söz öbeklerinin oluşturulmasında tek kısıt, hem aday hem de referans tümcede birbirlerinin karşılığı olan sözcüklerin sıralarının grup içinde de aynı kalmasıdır. Örneğin "daha sonra beraber eve gittiler" aday çevirisi ile "daha sonra hep beraber eve gittiler" referans çevirisinde iki grup oluşur : (1) "daha

sonra” (2) “beraber eve gittiler”. Bu gruplamadan sonra ceza katsayısı ve sonuç puanı aşağıda formüllere göre hesaplanır (Tantuğ, 2007):

$$Ceza = 0{,}5\ x\ \left\{\frac{|eşleşen\ söz\ öbeği\ sayısı|}{|eşleşen\ sözcükler|}\right\}^3$$

$$\boldsymbol{Meteor = F_{ort}\ x\ (1 - ceza)}$$

Meteor yönteminin en önemli olumsuz yönü, birden fazla referans çeviri olduğunda ortaya çıkmaktadır. Her referans çeviri için bir puan hesaplanarak en yüksek puan çıktı olarak kullanılır. Ancak bazı durumlarda çevirinin bir bölümü (örneğin özneyi oluşturan ad öbeği) referanslardan bir tanesinin bir bölümü ile eşleşirken, çevirinin başka bir bölümü (örneğin eylem öbeği) başka bir referans ile eşleşebilir. Yöntemin bir başka bir olumsuz tarafı ise puanlamada kullanılan katsayıların değerlerinin belirlenmesidir. Geçerli katsayılar deneme-yanılma yöntemi ile bulunduğundan en uygun katsayılar olup olmadığı şüphelidir.

METEOR ölçütü diğer değerlendirme ölçütlerinde bulunmayan dilbilimsel süreçlerden de faydalanarak sadece sözcük eşleşmelerine göre değil, aynı zamanda gövdelerin veya eşanlamlıların da eşleşmelerini değerlendirerek sonuç verebilmektedir (Yıldırım, 2015).

ARAŞTIRMA BULGULARI

Dört farklı online çeviri aracı kullanılarak üretilen makine çevirilerinin BLEU+ yazılımı ile değerlendirilmesi sonucunda, Google ve Bing için en yüksek BLEU ve METEOR skorları simple (basit) cümlelerde ölçülmüştür. Translate.com ve Yandex’te BLEU skoru açısından durum aynı olsa da, METEOR skorlarına bakılığında compound cümlelerin skorunun basit cümlelere göre çok az bir farkla önde olduğu görülmüştür (Şekil 1).

Simple cümlelerde; çeviri araçlarının performansında METEOR puanı açısından anlamlı bir fark bulunmazken, BLEU skoru açısından en iyi performansı Google Translate göstermiş, diğer üç makine çevirisi arasında anlamlı bir fark izlenmemiştir.

Buna ek olarak; dört makine çevirisinde de compound-complex cümlelerin, yani sentaks olarak en karmaşık yapıya sahip cümlelerin METEOR skoru en düşüktür. Compound-complex cümlelerin tüm makine çevirilerinde METEOR skoru en yüksek olan Google olurken, BLEU skorlarına baktığımızda Translate.com’un az farkla Google ve Bing’den yüksek puan aldığını görmekteyiz. Nöral makine çevirisi genel olarak istatistiksel makine çevirisine göre üstün sayıldığı için, bu en karmaşık cümle yapısında bu sonucun ortaya çıkması düşündürücüdür. Yine de; kontrol çevirmenlerinin Translate.com için aynı cümle türüne verdikleri puanlar bu düşünceyi onaylamamaktadır.

Compound cümlelerde; Google haricindeki tüm araçların METEOR ve BLEU puanları ortalama 0,4 puan civarında ölçülürken, Google’ın 0,1 puan yüksek puan aldığı görülmektedir. Bu cümle türünde; Google ve Bing’in METEOR skorları BLEU skorlarından yüksektir. Translate.com ve Yandex’te ise bunun aksine, BLEU skorları daha yüksektir.

Şekil 1'de görüldüğü gibi, Google Translate rakiplerinden daha yüksek başarı göstermiş ve simple cümleler başta olmak üzere, complex ve compound cümlelerde de yüksek skorlar elde etmiştir.

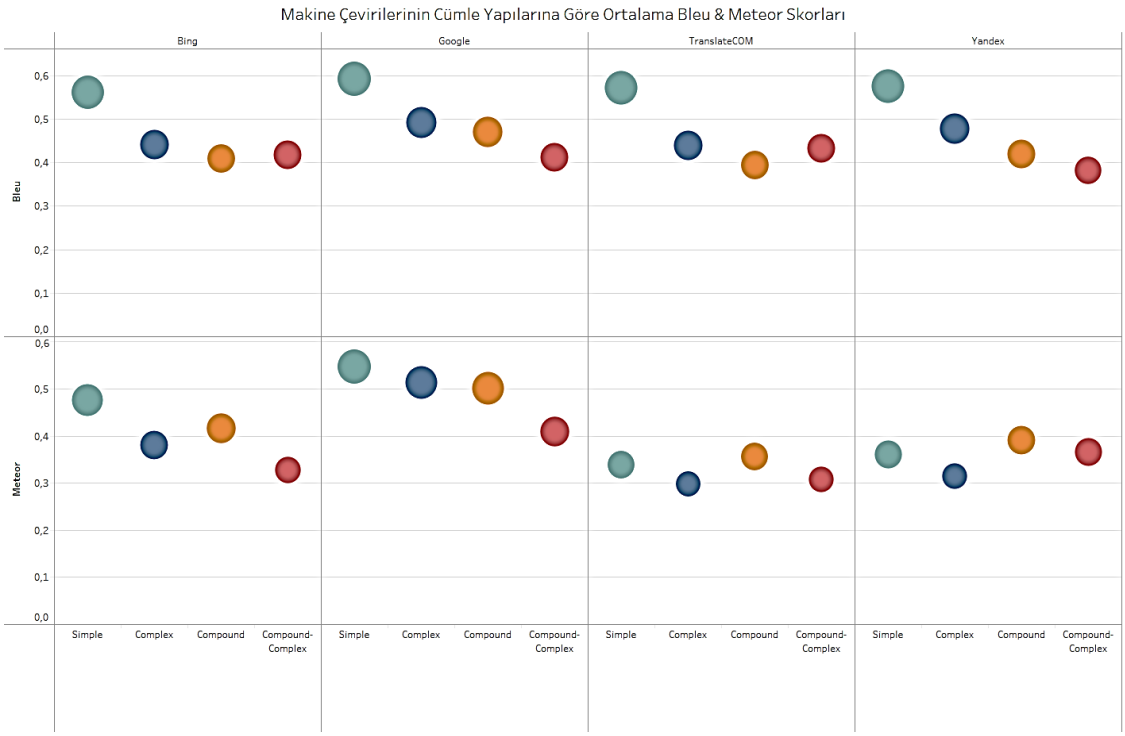

Şekil 1 Makine Çevirilerinin cümle yapılarına göre ortalama BLEU & Meteor Skorları

Makine çevirileri ayrıca, 7 kontrol çevirmeni tarafından değerlendirilmiş ve puanlanmıştır. Kontrol çevirmenlerinin verdiği puanlar analiz edildiğinde, basit (simple) cümleler hariç tüm cümle yapılarında Google Translate diğerlerinin en az iki katı puan alarak en başarılı çeviri aracı olmuştur. Simple cümlelerde Yandex ve Translate.com açısından durum yine aynı olurken, Bing yaklaşık 0,1 puan farkla Google'ın ardından ikinci sırayı almaktadır.

Çevirmenlerin puanları ile BLEU ve METEOR skorları arasında başarı sıralaması açısından farklılıklar görülmektedir. Şekil 2'de görüldüğü gibi, kontrol çevirmenleri, Google Translate'in simple cümle yapısında daha başarılı olduğunu gösteren METEOR ve BLEU skorlarının aksine (Şekil 1), Google'ın en yüksek başarıyı complex cümle yapılarında gösterdiğini düşünmektedirler (Şekil 2).

Çevirmenlerin Google Translate için verdikleri puanlar, BLEU ve METEOR puanlarından genel olarak daha yüksek ölçülmüştür. En yüksek fark ise complex cümlelerde görülmektedir. Bing için simple ve compound cümlelerde, çevirmenlerin puanları ile BLEU puanları benzerlik göstermektedir.

Translate.com için; simple cümlelerde çevirmenlerin puanları BLEU skorunun iki katından fazla olurken, METEOR skorundan ise 0,1 puan fazladır. BLEU skorlarına göre Translate.com compound-complex cümlelerde az farkla daha yüksek puan alırken, çevirmen değerlendirmesi bunun tam aksini söylemektedir.

Çevirmen değerlendirmesine göre Google Translate'in compound-complex cümlelerdeki skoru Translate.com'un skorunun iki katından fazladır.

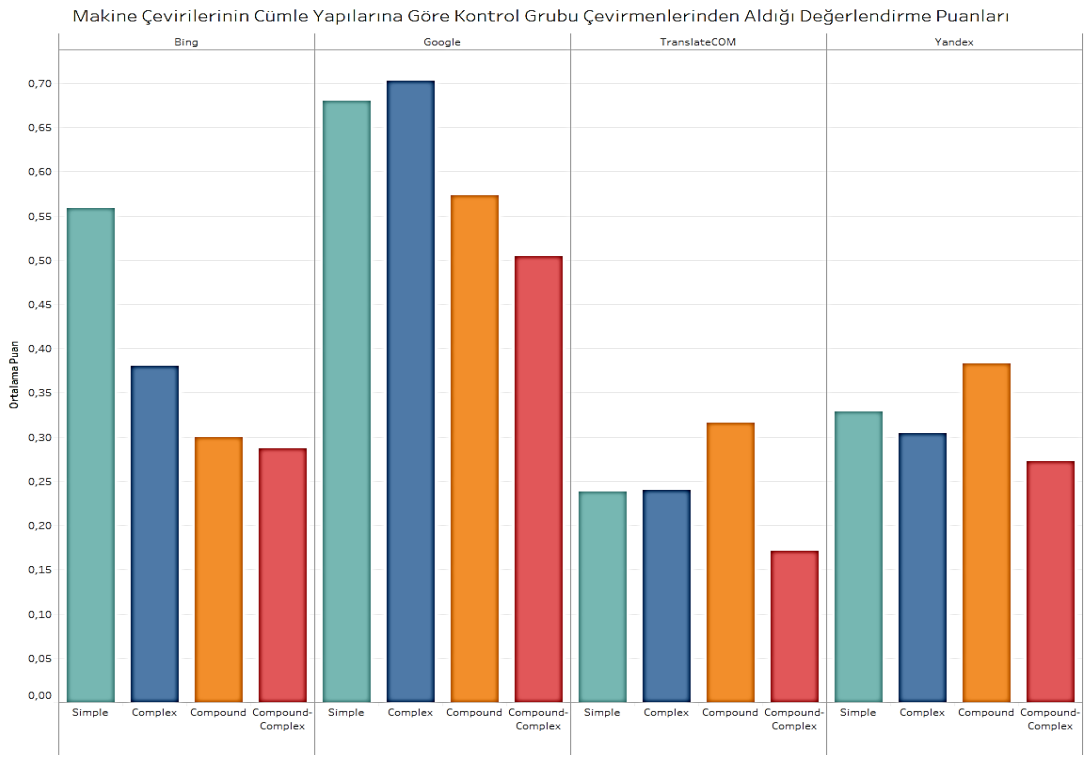

Şekil 2.Makine çevirilerinin cümle yapılarına göre kontrol grubu çevirmenlerinden aldığı değerlendirme puanları

BLEU skoru, METEOR skoru ve kontrol çevirmenlerinin verdiği puanların ortalamaları (Şekil 3) alındığında ise Google hariç tüm makine çevirilerinde complex, compound ve cümle yapılarındaki çevirmen skorlarının 0,5 puan civarında olduğu, simple cümlelerde ise bu skorun Translate.com ve Yandex için yine 0,5 civarında olduğu Google'ın ise en yüksek puanı aldığı görülmüştür. Compound-complex cümlelerde Google Translate'in ortalama puanı 0,5'in üstünde olsa da, diğer makine çevirilerine göre anlamlı bir fark görülmemiştir. Bu noktada, değerlendirme puanlarının 0-1 aralığında olduğunu, ve değer 1'e yaklaştıkça başarı oranının büyüdüğünü, 1 olduğunda ise tümüyle başarılı olarak kabul edildiğini hatırlatmakta fayda vardır. Başka bir deyişle, 0,5 "orta başarı" anlamına gelmektedir.

Değerlendirme ortalamalarını cümle yapıları açısından ele aldığımızda (Şekil 3);

Simple cümlelerde BLEU ve METEOR puanları arasındaki fark Google Translate için birbirine oldukça azken, Bing ikinci sıradadır. Translate.com ve Yandex'te ise bu iki puan türü arasındaki fark özellikle simple ve complex cümlelerde BLEU puanı lehine oldukça yüksektir. Ortalama puanlara bakıldığında ise makine çevirisi sistemleri başarılarına göre Google, Bing, Yandex ve Translate.com şeklinde sıralanmaktadır.

Complex cümlelerde Google hariç tüm makine çevirilerinin BLEU skorları METEOR puanlarından yüksektir. Yalnızca Google'da METEOR puanı BLEU skorundan yaklaşık 0,05 puan yüksek olarak ölçülmüştür. Ortalama puanlara bakıldığında Google hariç diğer makine çevirilerinin başarı puanları arasında anlamlı bir fark oluşmadığı gözlenmiştir. Complex cümlelerde en yüksek puanları kontrol çevirmenleri vermiştir.

Compound cümlelerde kontrol çevirmenlerinin verdikleri puanlar açısından durum değişmezken, Google ve Bing'de METEOR skorlarının BLEU skorlarından daha yüksek, Translate.com ve Yandex'te ise daha düşük olduğu görülmüştür (Şekil 3).

Compound-complex cümlelerde yine kontrol çevirmenlerinin verdikleri puanlar en yüksek olmakla birlikte, METEOR ve BLEU skorları ortalamanın altında seyretmiştir (Şekil 3). Google ve Yandex için BLEU ve METEOR skorlarına bakıldığında, BLEU skoru çok küçük bir farkla yüksek olurken, Bing ve Translate.com'da aradaki fark yine BLEU lehine ortalama 0,1 puan olarak ölçülmüştür. Compound-complex cümlelerde Google'ın ortalama skoru, diğer makine çevirileri ile oldukça yakındır. Makine çevirisi uygulamalarının dördünde de tüm cümle türleri için BLEU ve METEOR skorları ortalama puanlarının altında gözlenmiştir.

İnsan çevirilerinin kontrol grubu tarafından yapılan değerlendirilmesinde; complex, compound-complex ve simple cümle türlerinin çevirisinde en düşük başarı puanına sahip olan çevirmenin filoloji/çevirmenlik alanında lisans düzeyinde eğitim almış olduğu görülmektedir. Aynı çevirmen compound cümlelerde de son sıralarda yer almıştır.

Ayrıca; complex ve compound-complex gibi karmaşık cümlelerdeki başarı puanlarının simple ve compound gibi nispeten basit cümlelerden genel olarak daha yüksek çıkmış olması da şaşırtıcıdır.

Çevirmenlerin başarı puanlarının; simple cümleler için ağırlıklı olarak 0,67-0,77 arasında, compound cümleler için 0,65-0,74 arasında, complex cümleler için 0,68-0,79 aralığında, compound-complex cümleler için ise 0,66-0,77 aralığında kümelendiği görülmektedir (Şekil 4).

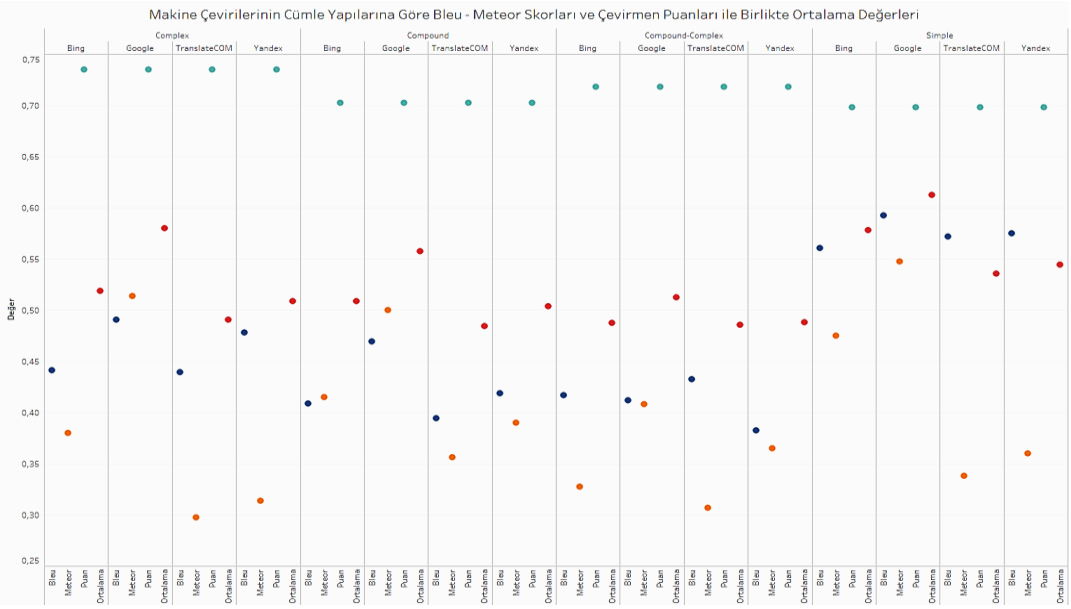

Şekil 3.Makine çevirilerinin cümle yapılarına göre BLEU-METEOR skorları ve çevirmen puanları ile birlikte ortalamaları

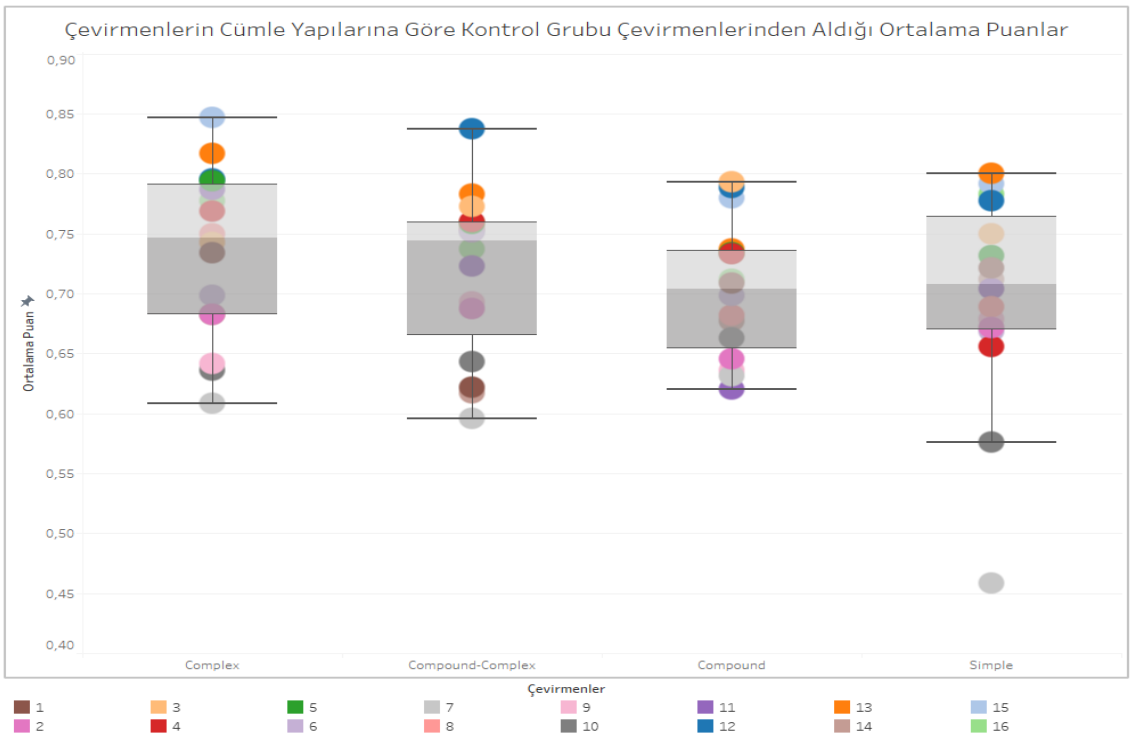

Şekil 4.Çevirmenlerin cümle yapılarına göre kontrol grubu çevirmenlerinden aldıkları ortalama puanlar (candlestick analizi)

TARTIŞMA VE SONUÇ

Çalışmaya katılan çevirmenlerin ortalama çevirmenlik tecrübesi 10,2 yıldır. Çevrilmesi diğerlerine göre daha zor olan compound-complex cümle yapısında en yüksek puan ise, bu ortalamanın altında (9 yıl) deneyime sahip ve dilbilim/çevirmenlik alanında lisans düzeyinde eğitim almış bir çevirmene aittir. Tüm cümle türlerinde en yüksek puanları alan üç çevirmenin ortalama tecrübeleri ise ortalama 8 yıldır. Çevirmenlerin yaş, cinsiyet, eğitim durumu ve çeviri eğitimi almış olup olmamaları gibi kriterler de göz önüne alındığında, yıl bazında ortalamanın altında tecrübeye sahip çevirmenlerin daha yüksek puan almalarını, çeviri kalitesi ile bu kriterler arasında doğrusal bir ilişki bulunmadığı şeklinde yorumlamak mümkündür. Candlestick analizinde (Şekil 4) görüldüğü üzere, compound-complex yani dört cümle türü içinde nispeten daha karmaşık yapıdaki cümlelerdeki başarı puanları incelendiğinde, en düşük puanı alan iki çevirmenin ise dilbilimi / çevirmenlik konusunda eğitim almış oldukları sonucu ortaya çıkmaktadır. Bu durum da, doğrusal ilişki bulunmadığı yorumunu destekler niteliktedir.

Başka bir açıdan bakıldığında, makine çevirilerinin kontrol çevirmenleri tarafından aldıkları puanlar tüm cümle türlerinde 0,70-0,75 aralığındayken, insan çevirilerinin aynı kontrol çevirmenlerinden aldıkları puanların büyük çoğunluğunun da bu puan aralığına yakın seyretmesi düşündürücüdür. Burada ortaya çıkan tablo, bize şu soruları sordurtmaktadır:

Makine çevirileri gerçekten insan çevirileri kadar iyi midir yoksa profesyonel çevirmenlik yapanların dile hakimîyet ve çeviri konusundaki becerilerinin düzeyi makine çevirilerini geçemeyecek kadar yetersiz midir?

Ya da; çevirmenler genel olarak başkalarının çevirilerini beğenmeme eğiliminde olabilirler mi? Bu elbette bu çalışmanın konusunun ve alanının dışındadır ve ayrı bir çalışma konusu olabilir. Bu noktada, kontrol çevirmenlerinin puanlama yaparken çevirilerin makine tarafından mı yoksa bir çevirmen tarafından mı yapıldığını bilmeden değerlendirme yapmış olduklarını da vurgulamakta fayda bulunmaktadır. Buna rağmen, kontrol çevirmenlerinin tümünden gelen geri bildirimler çeviriler içinde makine çevirilerinin de olduğunu fark ettikleri yönündedir.

Araştırma sonucuna göre; Google Translate Nöral Makine Çevirisinin Bing gibi muadillerine göre birkaç adım önde olduğu görülmektedir. Yalnızca BLEU ve METEOR gibi skorları değil, kontrol çevirmenlerinin puanları da bu sonucu destekler niteliktedir. Dili ve çevirinin kalitesini matematiksel formüllerle değerlendirmek ve makine çevirilerini yalnızca bu ölçütlerle geliştirmeye çalışmak, makine çevirisinin günümüzde Yapay Zekâ sayesinde geldiği nokta için yetersiz kalmaktadır. Belki de bu makine çevirisi türünün evrilmesi sonucunda yeni bir metrik geliştirilmesine ihtiyaç vardır. İnsan çevirileri üzerinde yapılan değerlendirme sonuçları göstermiştir ki; çeviri kalitesi sadece tecrübe süresine ya da eğitime de bağlı değildir. Henüz karmaşık cümlelerde başarısını tümüyle kanıtlayamayan nöral makine çevirisinin - özellikle edebî çevirilerde - iyi sonuçlar verebilmesi oldukça zordur.

Çeviriyi çeviri yapan unsurlar genel olarak doğruluk, akıcılık ve yeterlilik olarak kabul edilmektedir. Google Translate'ın Nöral Makine Çevirisi sistemi doğruluk ve yeterlilik açısından akıcılık unsurundan birkaç adım öndedir. Burada "yeterlilik" olarak bahsedilen, okuyan kişinin cümleyi anlayabilmesidir. B Bugün çevirmenlerin elinde olan bu sektör, belki ileride Yapay Zeka'nın ilerlemesine bağlı olarak şu için öngöremediğimiz kendine özgü "yetenekler" kazanabilir. Yine de, makine çevirisinin çevirmenlerin mesleğini elinden alacağı yönündeki düşünceler şimdilik fazla iyimser sayılabilir ve yakın gelecekte pek de mümkün görünmemektedir.

Kaynakça

Aslan, E., & Kuşçu, E. (2015). Çeviride Yapay Zeka Uygulamaları 1. *Atatürk Üniversitesi Kazım Karabekir Eğitim Fakültesi Dergisi*(31), 63-77.

Jurafsky, D. (2000). Speech and Language Processing: An Introduction to Natural Language Processing. *Computational linguistics, and speech recognition*.

Orhun, M., Adalı, E., & Tantuğ, A. C. (2011). Uygurcadan Türkçeye Bilgisayarlı Çeviri. *İTÜDERGİSİ/d, 10*(3).

Sennrich, R., Haddow, B., & Birch, A. (2015). Neural Machine Translation of Rare Words with Subword Units. *arXiv preprint arXiv:1508.07909*.

Tantuğ, A. C. (2007). *Akraba ve Bitişken Diller Arasında Bilgisayarlı Çeviri için Karma bir Model* (Doktora tezi). İstanbul Teknik Üniversitesi/Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul

Tantuğ A.C. , Oflazer K., Durgar El-Kahlout İ. (2008). "BLEU+ : A Fine Grained Tool for BLEU Computation", *In Proceedings of Language Resources and Evaluation Conference LREC,* Morocco.

Uysal, K. (2016). *İngilizce-Türkçe Çeviri Araçlarının Söz Dizimsel Performans Analizi* (Doktora tezi). Ege Üniversitesi/Fen Bilimleri Enstitüsü, İzmir

Yıldırım, E. (2015). *İngilizce'den Türkçe'ye İstatistiksel Bilgisayarlı Çeviri Sistemlerinde Alan Uyarlaması İle Başarının Artırılması* (Doktora tezi). İstanbul Teknik Üniversitesi/Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul

Wu, Y., Schuster, M., Chen, Z., Le, Q. V., Norouzi, M., Macherey, W., Macherey, K. (2016). Google's Neural Machine Translation System: Bridging the Gap between Human and Machine Translation. *arXiv preprint arXiv:1609.08144*.

NİTQ MƏDƏNİYYƏTİ VƏ ETİK QAYDALAR İNSAN MƏNƏVİYYATININ ƏSAS GÖSTƏRİCİSİ KİMİ

Prof.Dr. Şehrabanı Allahverdiyeva

Adıyaman Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü

Dr. Elmira Hamzeyeva

Bakü Devlet Üniversitesi Filoloji Fakültesi

Nitq mədəniyyəti insanlara məxsus ümumi mədəniyyətin ən vacib və aparıcı tərkib hissələrindən biridir.Dilçilik ədəbiyyatında nitq mədəniyyəti anlayışı belə izah olunur: "Nitqmədəniyyəti tətbiqi dilçilik sahəsi olub, hər hansı konkret bir dilin orfoepik,orfoqrafik, leksik, qrammatik, üslubi və s. normalarını müəyyənləşdirən nəzəriaxtarışlar və təcrübi tədbirlər kompleksidir".(1)

Başqa bir mənbədə isə mədəni nitq, nitq mədəniyyəti anlayışı belə izaholunur: "Nitq mədəniyyəti – nitqin ədəbi dil normalarına uyğunluğu, dilin ifadəvasitə və imkanlarından nitqin məqsəd və məzmununa müvafiq surətdə istifadəetmək bacarığı; dil səviyyələrinin və onlara daxil olan vahidlər sistemininformalaşdırılması, təkmilləşdirilməsi problemlərini, dil hadisə və proseslərinininkişaf xəttini, üslubiyyat məsələlərini araşdıran dilçilik bəhsi"dir (5). Bu tərif nitq mədəniyyəti anlayışını ehtiva etmək baxımından daha dəqiq və əhatəlidir.

Bildiyimiz kimi, dil lüğət fondu, qrammatik quruluşu, fonetik sistemi ilə təşəkkül tapmış ünsiyyət vasitəsidir.Nitq isə xalqın hər bir nümayəndəsinin bu ünsiyyət vasitəsindən fərqli istifadəsidir,ayrı-ayrı insanların danışığıdır.
Hər hansı bir xalqın milli mədəniyyətinin göstəricilərindən biri də gözəl nitqdir.Gözəl nitq üçün, əsas şərtlərdən biri dilin özünün ifadə imkanlarının genişliyi, yəni hər hansı bir fikri ifadə etmək imkanının olması, digəri isə bu dildə danışanın yüksək hazırlığı, yəni dilin ifadə imkanlarından düzgünşəkildə istifadə etməsidir. Deməli, milli mədəniyyətin, o cümlədən də nitq mədəniyyətinin qoruyucusu, daşıyıcısı bütövlükdə xalqdır. Xalqın hər bir nümayəndəsi nitq mədəniyyətinə dərindən yiyəlnəməli və onu layiqli şəkildə qorumalıdır.Bu mədəniyyəti inkişaf etdirməkdə, yaymaqda söz ustalarının böyük xidmətləri olmuşdur.

Qədim zamanlardan bəri zəka sahibləri, dövrünün tanınmış ictimai xadimləri, maarifçilər və ədiblər danışıq etikası, bəlağətli və mədəni nitq barədə xalqın təfəkkür tərzindən, etik görüşlərindən qaynaqlanan fikirlər

söyləmiş, bu normaları gözləməyin insanların mədəniyyətinin, ümumi inkişaf səviyyəsinin yüksəldilməsinə, dil ünsiyyətinin keyfiyyətcə yaxşılaşmasına göstərdiyi müsbət təsiri dönə-dönə vurğulamışlar.

Nitq mədəniyyəti insanın yüksək ictimai mədəniyyəti, təfəkkür mədəniyyəti, dilə şüurlu sevgisi, ən yüksək keyfiyyətidir.Böyük Britaniyada qadınların nitqi ilə bağlı aparılan sosioloji tədqiqatlar göstərmişdir ki, nə qədər nitqdüzgündürsə, qadın şəxsi və professional həyatda bir o qədər xöşbəxtdir.Bu nəticəni, şübhəsiz, dilin bütün daşıyıcılarına aid etmək olar. İnsanın nitqi onun iç dünyasını aşkarlayan başlıca vasitədir. Adamları tanımaq, onlara bələd olmaq üçün, hər şeydən əvvəl, ünsiyyətə girmək, təmasda olmaq lazımdır. Antik dövrün böyük filosofu Sokrat həmişə deyərmiş: "Ey insan danış səni tanıyım". Həzrət Əlibuyururdu ki," hər kəs öz dilinin altında gizlənib".Danışmayınca onun ağıllı və ya ağılsız olması məlum olmur.
Tarixi inkişafın bütün dövrlərində nitqə, onungözəlliyinə xüsusi diqqət yetirilmiş, qiymət verilmişdir."Qabusnamə"də deyilir: "Sözü ən gözəl tərzdə söyləmək lazımdır ki, həmsöz anlayan olasan, həm də söz anladasan".

Maraqlı və canlı danışıq aləmi səslərin deyiliş tərzi, işlənmə forması iləçox bağlıdır. K.S.Stanislavskinin dediyi kimi, "sadə və gözəl danışığı bacarmaqözü bir elmdir və onun xüsusi qanunları var".A.P.Çexov "Gözəl danışığa etinasız yanaşan adamlar özlərini insana layiqola biləcək ən ali, nəcib bir zövqdən məhrum edirlər" fikrini söyləmişdir.Bir latın atalar sözündə deyilir ki, şair anadan şair doğulur, natiqlər isətədricən yetişir. Buradan aydın şəkildə bəlli olur ki, gözəl danışığa yiyələnməkhəyatda qazanılır və hər kəsin özündən asılıdır. Lap qədim zamanlarda yaranmışbir zərb-məsəldə deyilir: "Sözün zahiri zərif, batini lətif olmalıdır".
Gözəl və mədəni nitq, danışıq qaydalarına aid çoxlu sayda belə misallar çəkmək olar.Nitq mədəniyyətinə yiyələnmək üçün dilin lüğət tərkibinə dərindən bələdlik, onun fonetik, leksik-semantik və qrammatik normalarına yiyələnmək, dil qanunlarını nitqdə düzgün tətbiq edə bilmək zəruridir. Söz ehtiyatı zəngin olan, sözlərin məna çalarlarını nitqində düzgün əlaqələndirməyi bacaran, geniş erudisiyalı insan öz fikrini çətinlik çəkmədən məntiqi cəhətdən ifadə edə bilmək qabiliyyətində olur.

Yaxşı nitqi, mədəni nitqi şərtləndirən bir sıra tələblər (əslində onlarmədəni nitqin keyfiyyətləridir) vardır ki, bunlar nitqin normativliyidir. Həmintələblər bunlardır: aydınlıq, düzgünlük, sadəlik, dəqiqlik, yığcamlıq, zənginlik,təmizlik, münasiblik, ifadəlilik, orijinallıq, səmimilik və s.

Etik davranış və nəzakət qaydalarına əməl olunması insanın mənəviyyatının, mədəniyyətinin göstəricisidir.Kimliyindən asılı olmayaraq hər bir insanın nəzakətli ünsiyyət, yüksək nitq mədəniyyəti və vərdişlərinə yiyələnməsi sağlam ruh və ictimai tərəqqi baxımından olduqca vacib məsələlərdən biridir.Etik və nəzakətli davranış formaları müxtəlifdir.Bura müraciət qaydaları, nitqi dinləmə və sualvermə

mədəniyyəti, söhbətə qoşulma qaydaları, danışıqda təvazökarlıq,səs, mövzu və məna uyğunluğuna fikir vermək, müsahibini yormamaq, mənalı və lakonik danışmaq, düzgün jestlərdən istifadə etmək və s. daxildir.Davranış mədəniyyəti insanların mənəviyyatına etiket zövqü ilə müəyyən edilmiş norma və qaydaların gözlənilməsinə əsaslanan ünsiyyətin hərəkət və formasıdır. İnsanın mədəniyyəti onun daxili aləmi ilə davranışının üzvi vəhdəti, nəinki qeyri-standart, hətta ekstremal şəraitdə düzgün davranış qaydasını tapmaq qabiliyyətidir. Bütün bunlar şəxsiyyətlərarası münasibətlərin tənzim olunması, nizamlanması və inkişafında həmişə mühüm əhəmiyyət kəsb etmiş, insanın mədəniyyətinin və mənəviyyatının ümumi səviyyəsi haqqında təsəvvür yaratmışdır.

Bir xüsusa diqqət edək: Bir alimdən soruşmuşlar:

- Bir insanın zəka səviyyəsini haradan anlayarsınız?
- Danışığından.
- Əgər heç danışmazsa?
- O dərəcədə ağıllı insan yoxdur ki.

Hər bir insan gözəl nitqə sahib olmaqla yanaşı, həmsöhbətini dinləməyi də bacarmalı, böyük vəya kiçikliyindən asılı olmayaraq sözünü kəsməməli, axıra kimi dinləmək bacarığı olmalıdır.Mustafa Kamal Atatürk analara müraciətlə deyirdi ki, “ey ana, istəsən ki, övladın əsil vətəndaş olsun, ona təkcə danışmağı deyil, dinləməyi də öyrət”.Nə qədər yerinə düşən kəlamdır.

Böyük mütəfəkkir N.Tusinin “Əxlaqi_nasiri” əsərində bu baxımdam söylədiyi aşağıdakı fikirlər, mülahizələr də dəyərlidir, ibrətamizdir: “Çox danışmamalı, başqasının sözünü yarımçıq kəsməməli, başqasının nağıl etdiyi hekayət və rəvayəti bilirsə, bunu üzə vurmamalı və onun danışıb qurtarmasına imkan yaratmalıdır.Başqasından soruşulana cavab verməməlidir. Biri cavab verməklə məşğul isə, daha qabil cavab verməyə qadir olsa da, səbr etməli, o, sözünü qurtardıqdan sonra öz cavabını verməlidir, lakin əvvəlkinə tənə etməməlidir…”(3).Müstəqillik qazandığımız, adamlarımızın öz ana dilində ünsiyyət saxladığı indiki dövrdə nəzakətli danışıq qaydalarına əməl etmək xüsusilə vacibdir.Ünsiyyət həyatımızın vacib tələbatıdır.Məkanından və zamanından asılı olmayaraq, doğulduğumuz gündən etibarən daim ünsiyyətdəyik.Bu prosesin inkişafında cəmiyyət və ətraf mühitin oynadığı rol olduqca böyükdür.Ünsiyyətsiz cəmiyyət mövcud olmadığı kimi, cəmiyyətsiz də ünsiyyətin mövcudluğunu təsəvvür etmək qeyri-mümkündür. Məhz ünsiyyət vasitəsilə yaşadığımız cəmiyyətdə sosial bir varlıq kimi müntəzəm olaraq ailədə ailə üzvləri ilə, ailədən kənarda doğmalarımızla, dostlarla, məktəb və iş yoldaşlarımızla, küçədə, nəqliyyatda, mağazada və başqa yerlərdə isə tanıdığımız və tanımadığımız adamlarla ünsiyyətə girir, əlaqələr qura bilirik. Beləliklə də, biz özümüz də hiss etmədən nitqimizi məhz bu proses əsasında formalaşdırırıq.Gözəl ünsiyyət qurmaq bacarığı həm də yüksək mədəni keyfiyyət

deməkdir.Ünsiyyət şəxsiyyətin formalaşmasına müəyyən tərzdə istiqamət verir. Şəxsiyyətin təşəkkülü ünsiyyət prosesinin məhsuludur. Belə ki, ünsiyyət sayəsində insan keyfiyyətcə dəyişir, onun hərtərəfli, ahəngdar inkişafı mümkün olur, o, müəyyən ictimai vəzifəni yerinə yetirir, sosial rolu ifa edir, zəruri rəftar və davranış normalarına, praktik fəaliyyət vərdişlərinə yiyələnir, ətraf aləmə fəal surətdə təsir göstərməyə can atır. Vətənimizi, xalqımızı sivil, mədəni bir ölkə, xalq kimi dünyaya tanıtmaqda digər amillərlə yanaşı, ünsiyyətin, mədəni danışığın, yüksək nitq mədəniyyətinin, eləcə də nəzakətli hərəkətlərin rolu böyükdür.Hər bir işlətdiyimiz kəlmə bizim şəxsi keyfiyyətlərimizdən xəbər verir. Gözəl ünsiyyət üçünsə, ilk növbədə, ana dilimizi mükəmməl bilməli, mütaliəyə önəm verməli, söylədiklərimizi yaxşıca düşünməli, qarşı tərəfin fikirlərinə hörmətlə yanaşmalıyıq. Sakit, mehriban, nizamlı və səlis ünsiyyət hamı tərəfindən hər zaman rəğbətlə qarşılanıb və bu gün də belədir. Elə isə gəlin söylədiyimiz hər sözdə, ifadə etdiyimiz hər fikirdə öncə özümüzü axtaraq.Yalnız bu təqdirdə gözəl ünsiyyətin sirrini asanlıqla tapa bilərik…

Ədəbiyyat:

1.Abdullayev N.Ə. Nitq mədəniyyətinin əsasları. Dərs vəsaiti.Bakı, 2013.

2. Gülsəda Quluqızı. Nitq mədəniyyəti. Nitqin yığcamlığı üzərində iş. “Təhsil problemləri” saytı.Bakı, 2014.

3.Tusi M.N. Əxlaqi-Nasiri. Bakı, 2009.

4.Nağısoylu M.Z. Ali təhsilə hazırlıq kurslarının dinləyiciləri üçün dərs vəsaiti.

5. Hüseynov S.S. Nitq mədəniyyəti (dərslik). Bakı, “Yazıçı” nəşriyyatı, 2010.

AZERBAYCANIN HALK ŞAİRİ SEMED VURGUN'UN ŞİİRLERİNDE TABİAT ÇİZGİLERİ

Prof. Dr. Şehrabanı Allahverdiyeva

Adıyaman Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü

Dr. Elmira Hamzeyeva

Bakü Devlet Üniversitesi Filoloji Fakültesi

İnsan yaşamının sürdürülmesinin faktörlerinden biri beslenme, diğeri de tabiattır. Tabiat insan ruhunu besler, gözünü gönlünü okşar. Her şairlerin ilham membası, gönül teranesidir tabiat.

Azerbaycan'ın Halk Şairi Samet Vurgun da tabiata aşık sanatkârlardan idi.

Samet Vurgun 1906 yılında Azerbaycan'ın Gazah şehrinde 21 Martta, Nevruz Bayramının kutlanıldığı bir günde dünyaya geldi. Genç yaşta kaleme sarılmış, vatanının her köşesini sevmiş, yanlışı, doğruyu, haklıyı, haksızı satırlarında anlatmıştır. Sovyet devrinde; 37.yıllarda takiplere, koşturmalara maruz kalmış, 50 sene yaşaya bilmiştir.

Şairin erken ölümü halkta, kalem dostlarında o kadar derin iz bırakmış ki**,** onun geçtiği yerlerden geçerken onu uzun zaman hatırlamış, yokluğunu derinden his etmişler. Azerbaycan yazarı Seyevuş Serhanlı yazıyor: "Vurğun geçip bu yerlerden! Güneş gibi. Güneşten sonra onun adı, sıcağı kaldı yüreklerde. Tuz - ekmek kadar unutulmaz, hayat kadar evezsiz, tekrarsız."(Ş Nezerli, 1986:6)

Gürcistan halk şairi Georgi Nikolayeviç Leonidze şair hakkında böyle fikir söylüyor:

" S. Vurğun Azerbaycan şirinin ekmeği ve balı, tuzu ve sütüdür. Onun parlak istidadı karşısında baş eğirim". (Ş Nezerli, 1986:95)

Azerbaycan şairi Bahtıyar Vahabzade fikrini böyle açıklıyor: "S.Vurğun şirimizin atasıdır. Biz hepimiz onun ateşli ve semimi şiirlerinden öğrenirdik." (C. Memmedbeyov, 1973:15)

Azerbaycan şairi Süleyman Rüstem: "S.Vurğun şiiri başı karlı dağlarımızın göğsünden çıkıp çağlayan çeşmeleri gibi yüreklerimizi coşkun iftihar hissiyle doldurur." (C. Memmedbeyov, 1973:19)

Rus şairi Pavel Antokoliski: "S.Vurğun her şeyden önce öz halkının oğlu idi. Onun poem ve şiirlerinde ahenk, hararet, mana dolgunluğu, akıcılık, halk şarkı ve oyunları gibi canlı ve taze idi." C. Memmedbeyov, 1973:34)

S.Vurğun bedii yaratıcılığa Azerbaycan'ın zengin tabiatının, şırıl şırıl akan çaylarının, derin derelerinin, zirvesi daima karla örtülü gururlu dağlarının, sakin ve garip köy akşamlarının tasviri ile başlıyor(C.Abdullayev, 1976:41)

S.Vurğun eserlerinde tabiatı cansız, durgun bir varlık gibi vermemiş, taşın, toprağın da poetik manasını terennüm etmeyi , manalandırmayı başarmıştır.(C.Abdullayev, 1976:41)

Onu tanıyanların anlattığı gibi bu büyük sanatkârın, bahar şairinin her satırı insanın ruhunu tazeler, kişi kendini onun tasvir ettiği tabiatın koynunda hisseder. Şair bağlı olduğu vatanının tüm güzelliğini aşkla mısralara aktarmayı başarmıştır.

Şair "Azerbaycan" şiirinde vatanımızın güzelliklerini böyle anlatıyor:

Sıra dağlar, gen dereler,

Yürek açan manzaralar.

Ceylan kaçar, *1cüyür meler ,

Ne çoktur oylağın*2 senin,

Aranın, yaylağın senin.(S.Vurgun,1976;8)

Sair doğayı güzel yapanın ceylanın kaçması, geyiklerin melemesini, yaylaların, otlakların çokluğunu kaleme alıyor. Bu güzellikleri gören insanın gönlü açılıyor.

---

*1 cüyür: Karaca *2oylak-çemenlik

Bu günse dağlar düzleniyor, yerinde betonlar yükseliyor: Hayvanları otlatmaya yayla yerimiz yok derecesine geliyor.

Şiirin diğer mısralarındaysa şair yazıyor ki, insan tabiatın bize verdiği nimetlerden tadarsa sağlam ve kuvvetli olur. Hale bazı meyveleri sabah sabah açken yenilmesinin önemini vurguluyor.

Sarı *1sünbül, bizim çörek

Pamuğumuz çiçek çiçek,

Her üzümden bir şire çek,

Seher seher aç karnına

Kuvvet gelsin kollarına (S.Vurgun,1976;9)

Şair "Bahar Şarkısı" şiirinde bahar gelince kar, soğuk giriyor, toprak uyanıyor ve tabiatın bu güzelliği insanlara yansıyor, onlar da sevinçli oluyor.

Kar ,*2çovğun gözden itti,

Dağlarda lale bitti,

Kanatlandı bulutlar,

Yerlerde elvan otlar;

*3Cücerip boy attılar,

Aleme naz sattılar.(S.Vurgun,1976;72)

" Mehabet İlhama Çağırır Beni" şiirine tabiatın bin bir güzelliğinden ilham aldığını anlatıyor:

Yene de yemyeşil giyinmiş dağlar,

Göz gibi durulur kaynar bulaklar.

Eriyor güneyler döşündeki kar,

Yağış da ıslatır o göy çemeni,

Tabiat ilhama çağırır beni!(S.Vurgun,1976;84)

"Ben Telesmirem" şiirini şair çok ince duygularla yazmıştır. Tabiatın insanlara verdiği nimetlerle ince davranmak gerektiğini, onların yanından acele etmeden, sakin geçinilmeli ki, onlar incinmesinler.

Her gülen çemene selam vermesem,

Hoş yüz göstermesem, hoş yüz görmesem,

Naneler, reyhanlar incirler benden,

Güllerin yaprağı dökülür den den,

Odur ki, yel olup çölde esmirem,

Hiç yana, hiç yere ben telesimirem!(S.Vurgun,1976;85)

---

*1sünbül: buğday

*2çovğun: fırtına

*3cücerip: yeşermiş

"Eller Dünyası" şiirinde de şair yaşadığı doğal ortamdan uzaklaşıp, dumanlı şehir ortamında yaşamak mecburiyetinde kaldığı için sitem ediyor:

Al yeşil giyinmiş yüce dağların,

Kartallı koynunda uzaklaşmışım,

Gönül bulandıran, hayal küstüren

Tozlu bir diyarla kucaklaşmışım(S.Vurgun,1976;95)

"Samur Çayı" şiirinde O'nun dağlardan süzülerek gelmesinden, çimenlere yayılmasından zevk alarak saz çalıp, söz söylediğini dile getirmiştir:

Karlı dağlar kucağından şırıl şırıl süzülen

Çimenlerin ayağına inci gibi dizilen

Sahillerde ayna gibi şafak salan pusatın

Sağlığına saz tutarak söz diyorum şimdi ben (S.Vurgun,1976;98)

"Bahar Düşünceleri" şirinde baharı tabiatın en güzel kızı gibi nitelendirir. Şairlerin de baharda daha güzel şiirler yazdığını vurguluyor:

Bahar, isteklimsin baştan, binadan.

En güzel kızısın sen tabiatın

Hoş baht yaranmışsan hoş baht anadan

Gözünün odusun şiirin, sanatın,

En güzel kızısın sen tabiatın! (S.Vurgun,1976;99)

“Sümbül” şiirinde şair sümbülün, yeni buğdayın çok olması halkı açlıktan korur, aç olmayan milletse yenilmez ve düşman yenilmeyecek milleti görüp korkar. Buğdayın çok olması da ülkenin ekoloji zenginliği demektir.

Sümbülüm, sümbülüm sarı sümbülüm

Sen misin çiçeğim , sen misin gülüm ?!

Kaldırsın başını göklere sarı

Geniş harmanlarda dere tayları

Baktıkça düşmanın gözü kararsın .

Hazan yaprağı tek yüzü sararsın ! …(S.Vurgun,1976;101)

“Bülbül” şiirinde bülbülün okumasından, bahçede dal dal gezmesinden ve bundan aşka gelerek destanlar yaza bilmesinden bahis ediyor.

Bülbül ! Seher seher konar budağa

Güneşin aşkına bir destan yazak!

Ötek bahçemizde dudak dudağa

Yaprak incinmesin, eğilmesin *1şah

Güneşin aşkına bir destan yazak! (S.Vurgun,1976;133) –

---

*1şah: dal

“Tarla Nağmesi” şiirinde kız, gelinin tarlalarda buğday toplamasını ve ekmeyin önemini anlatıyor. Ekmeyi bol olan vatan basılamaz fikrini böyle anlatıyor:

Ufuklar kızarıp, gülünce seher

Bülbül öpe öpe uyatsın gülü

*1Çirmeyip kolunu kızlar, gelirler

Yığsın kucağına sarı sümbülü

Toprağa düşmesin havayı bir den

Çörek bol olursa basılmaz vatan(S.Vurgun,1976;173)

“Ceylan” şiirinde tabiatın bu güzel varlığını bir kıza benzetmiştir. Avcıya tabiatın bu güzel kızını kanına boyamayın-avlamayın, çünkü Muğan onunla güzeldir.

Avcı, insaf eyle, geçme Bu düzden!

O çöller kızını ayırma bizden!

Koyma ağrı geçe yüreğimizden –

Koyma öz kanına boyana ceylan!

Ne güzel yaraşır Muğana ceylan! (S.Vurgun,1976;260)

“Dağlar” şiirinde dağların güzelliğinden, dağ havasının insanın ömrünü uzatmasından bahis edir:

Kayaları baş başadır,

Güneyleri *2tamaşadır

*3Gödek ömrü çok yaşadır

Canım dağlar, gözüm dağlar! (S.Vurgun,1976;273)

*4“Yadıma Düştü” şiirinde gezdiği buz gibi yerleri ve kış zamanı yoğurtun, son baharda kaymağın daha leziz olmasını hatırlıyor :

Vurgunun hayali gezdi aranı

Gözümde oymadı dağın boranı;

Kışın buz katığı, yazın ayranı,

*5Payızın kaymağı yadıma düştü (S.Vurgun,1976;270)

“Muğam Poeması” şiirinde tekelerin yaşadığı yerlerde insanların dolaşmasından, orada gürültü yapmasından ürktüğünü anlatıyor.

On adım kenarda yatmıyor teke,

Gezinir, oylağa baş çeke çeke,

Gelen karaltıdır, yoksa tehlike?

Bir özüne *6bahır bir ona ceylan (S.Vurgun, 1976:170)

---

*1 çirmeyip: sıvayıp

*2tamaşa: hayran olmak

*3gödek: kısa

*4yadıma düştü: aklıma geldi

*5payız: sonbahar

*6bahır: bakıyor

Aynı poemin bu hissesinde Muğanda baraj kurmak isteyenlerle bir çobanın diyaloğu verilir. Onlar barajın öneminden bahis edilir, çoban ise Muğan isterse biri üç eder, isterse tufan olup üçü hiç eder der. Burada şair bazı işlerin yapılmasının çokta önem taşımadığı fikrini öne sürür.

Kışlak yerimizdir kadimden Muğan,

Biz ona hemdemiz, o bize sırdaş!

*1Yahşı, ne verecek sene bu kışlak

Yoksa bir koyunun iki olacak ?

Çoban gülümsüyor bilmiremneden ?

Verir cevabını fikirleşmeden :

-MuğanMuğan olsa biri üç eyler…

Muğan tufan olsa, üçü hiç eyler (S.Vurgun,1976:174)

Poemin bu bölümündeyse eserin kahramanı Sarvanla bir adamın diyaloğu verilir. Adam yapılan bu barajın bin yıllık tarihi olan dedelerimizin miraslarının , tarihimizin yok olacağını

Anlatıyor.

Bir otakta şirin şirin sohbettedir iki nefer

"Oğul, Sarvan! Soruyorum aradığın şeyler nedir?"

Bu yer altı *2Mingeçevir bir tükenmez definedir.

Üstünü toz, toprak almış

Bu pas tutmuş kılıca bak!

Kaç bin yıllar bundan *3gabak

At belinde *4kılıç çalmış senin şanlı babaların

Öz ellerin, obaların

Bu toprakta şehir salmış

Bu gördüğün yığın yığın kemiklere baktıkça ben

Yüreğimden varak varak ne destanlar geçir, bilsen! (S.Vurgun,1976:197)

Poemin şair toz toprağa bürünmüş Muğan düzünün bugününü ve geçişini hatırlayarak yazıyor:

Bu dağların sinesinde nece bin yıl bundan gabak

Bulut gibi *5galak galak

Sık meşeler öz özüne hayran olup boy atırmış,

Tabiatı uykusundan orman sesi uyatırmıs (S.Vurgun,1976:198)

"Hasret" şiirinde doğa ile şehir hayatını karşılaştırıyor. Bahar zamanı köylerde her yeri çiçeklerin kokusunun bürüdüğünü, şehirlerde ise o güzelliklere hasret kaldığını böyle yazıyor:

Aldın kucağına beni şehirler;

O hasret kaldığım *6şehli seherler,

O garip akşamlar, o akan sular,

Kokulu iğdeler ve akasyalar.

Rüzgara baş eğen o sarı sümbül,

Baharın müjdesi her çiçek, her gül (S.Vurgun,1976;60)

---

*1yahşı:iyi

*2Mingeçevir: Azerbaycan'da bir şehir

*3gabak: önce

*4kılıç çalmış: kılıç vurmuş

*5galak galak: yığın yığın

*6şeh:cemre

Semed Vurğun'un şiirlerinden yola çıkarak diyebiliriz ki, tabiattaki doğallık, havanın, suyun temizliği, bin bir renkli çiçeklerin rayihası, güzelliği, her meyvenin tadı insana ruh verir, kısa ömrü uzatır, yaşlılığını gençleştirir. Buna göre de tabiatın dengesini bozan, insanlara zarar veren projeleri uygularken yüz düşünüp bir yapacağız ki , tabiatın ekoloji dengesini bozmayacağız.

Kaynakça

Semet Vurgun, Seçilmiş Eserleri, I. Cilt, Azerbaycan Devlet Neşriyatı, Bakü,1976

Semet Vurgun, Seçilmiş Eserleri, II. Cilt, Azerbaycan Devlet Neşriyatı, Bakü, 1976

Celal Abdullayev, Semet Vurgun'un Poetikası, Gençlik Neşriyatı, Bakü,1976

Cavid Memmedbeyov, Galacaktır Dünyada, Azerbaycan Devlet Neşriyatı, Bakü,1973

Şemistan Nezirli, Vurgun Geçip Bu Yerlerden,Yazıcı Neşriyatı, Bakü, 1986

GİRESUN İLİ VE YÖRESİ AĞIZLARINDA ATASÖZLERİ VE DEYİMLER

Dr. Öğr. Üyesi Serdar BULUT

Alanya Alaaddin Keykubat Üniversitesi, Eğitim Fakültesi

Öz

Giresun ili Karadeniz Bölgesi'nin güzide illerinden biri olarak kendine has dokusu, tarihi, doğası ve kültürüyle bünyesinde önemli zenginlikler barındırmaktadır. Giresun ili ve yöresi ağızlarında açık ve örtülü anlamlar taşıyan birçok atasözü, deyim, yöresel kelime, dua, beddua ve kalıp söz yer almaktadır. Bu kullanımlar hem yörenin kültürünü yeni kuşaklara taşımakta hem de sohbetleri hem kolaylaştırmakta hem de zevkli hâle getirmektedir. Türkiye Türkçesi standart dilinde herkes tarafından bilinen atasözleri ve deyimler dışında sadece yöresel boyutta bilinen atasözleri ve deyimler de mevcuttur. Bu yöresel atasözleri, yöresel kelimeleri bünyesinde taşıyabileceği gibi bazen de mecazlı ve küfürlü kullanımlarla da karşımıza çıkabilmektedir.

Giresun ili ve yöresi ağızları, kendine has özellikler taşıyan önemli dil merkezlerinden biridir. Çalışmamızda Türkiye Türkçesi için önemli bir yere sahip olan atasözleri ve deyimlere yöresel düzeyde katkılar sağlanmaya çalışılacaktır. Giresun ili ve yöresi ağızlarında yer alan fakat Türkiye Türkçesinde bilinmeyen veya farklı kullanımlara sahip olan atasözleri ve deyimler anlamlarıyla beraber verilmeye çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Söz Varlığı, Giresun Ağzı, Atasözleri, Deyimler, Türkiye Türkçesi Ağızları

Giriş

Her dilde kendi kültürünün izlerini taşıyan anonim sözler bulunmaktadır. Anlatımı kolaylaştıran ve daha zevkli hale getiren bu kalıplaşmış sözler dillerin olmazsa olmazlarıdır. Bu sözler halk bilimi, dil, edebiyat, sanat, müzik, sosyoloji, psikoloji, tarih vb. tüm disiplinler için ayrı ayrı önemler arz etmektedir. Çalışmamızın daha iyi anlaşılabilmesi için öncelikle Ağızlar, Giresun İli ve Yöresi Ağızları ile Atasözleri ve Deyimler hakkında ayrı ayrı bilgiler vermeye çalışacağız:

Ağızlar

Ağız; bir dilin bir şive içerisinde mevcut olan ve söyleyiş farklarına dayanan küçük kollara, bir memleketin çeşitli bölge ve şehirlerinin kelimeleri söyleyiş bakımından birbirinden ayrı olan konuşmalarına verilen addır (Demir, 2002: 105). Ağızlarda görülebilen en önemli farklılık ses farklılığıdır. Ağızlar bu yönüyle lehçe ve şiveden ayrılırlar.

"Ağızlar bir dilin içinde çeşitlenen varyasyonlar olarak değerlendirilebilir. Bu anlamda ağızlar kök kimlik unsurlarını taşımakla birlikte, farklılaşan ve değişen yönleri de vardır. Bu farklılaşma yüzyıllar boyu devam ettiğinde lehçe, daha ilerisinde kök dilden ayrılmış ayrı dillerin oluşması muhtemeldir. Bugün "ata dil" veya "dil aileleri" teorileri incelendiğinde, aslında dillerin bir kökten geldiği, coğrafi, siyasi ve kültürel farklılaşmalar neticesinde, özellikle iletişimin kopmasıyla birlikte birçok dilin oluştuğu görülmektedir (Erdem 2013: 96)."

Ağızlar; fonetik, morfoloji, semantik bakımından standart dile kaynaklık eder. Yabancı kelimelere yeni karşılıklar bulma, türlü ses değişimlerini ya da eklerin tarihsel gelişimini açıklama noktasında araştırmacıların başvurduğu önemli bir alandır. Ağızlarda Türkiye Türkçesine ait keşfedilmemiş birçok kelime bulunmaktadır (Telli, 2017: 135).

"Ağızlar şüphesiz ait olduğu dilin zengin birer hazineleridir. Dilin içerisinde o gün olmayan çok kelime ağızlarda varlığını devam ettirebilmektedir (Yavuz ve Telli 2013: 400)." Ağızlar bu yönüyle standart Türkiye Türkçesinde bilinmeyen birçok kelimeyi nesillerden nesillere canlı şekilde aktarmaya devam etmektedir. Fakat bu aktarım teknolojinin gelişmesi, şehirlere göçlerin artması gibi sebeplerden dolayı eski gücünü kaybetmektedir. Bu noktada devreye derleme çalışmaları girmektedir.

Türkiye Türkçesi ağızları üzerine yapılan ilk derleme çalışmaları yabancı araştırmacılarla başlamıştır. Maksimov'un 1867 yılında Hüdavendigar ve Karamanlı ağızları üzerine yazdığı "Oput Izsledovanija Tjurskich Dialektov v Chudavendgare i Karamanii (St. –Petersburg, 1967)" adlı eser Türkiye Türkçesi ağız araştırmalarının ilk eseri olarak tarihteki yerini korumaktadır. Literatürde yabancı araştırmacılar dönemi olarak bilinen bu dönem 1940 yılına kadar varlığını devam ettirmiştir. 1940 yılından sonra alana yerli araştırmacılar dâhil olmuştur.

1940'lı yılların başında Ahmet Caferoğlu, Anadolu'yu batıdan doğuya, kuzeyden güneye hemen hemen bütün vilayetlerini gezerek metin derleme çalışmalarında bulunmuştur (Akar, 2006: 42-43). Ahmet Caferoğlu'ndan sonra özellikle Ömer Asım Aksoy, Zeynep Korkmaz, Leyla Karahan, Tuncer Gülensoy, Ahmet Buran, Ahmet Bican Ercilasun, Necati Demir, Mehmet Dursun Erdem, Gürer Gürsevin gibi isimler yerli araştırmacılar döneminin daha da uzun soluklu olmasını sağlamıştır. Fakat ağız araştırmalarında henüz istenilen seviyelere ulaşılmış değildir. Derleme çalışmaları yapılmaya devam etse de henüz derlemeye konu olmamış il ve ilçe ağızları mevcuttur. Serdar Bulut'un Türkiye Türkçesi Ağızları Üzerine Çalışma Yapılmayan İl ve İlçeler (Bulut, 2013) isimli çalışması ve Tuncer Gülensoy ile Ercan Alkaya'nın Türkiye Türkçesi Ağızları Bibliyografyası (Gülensoy ve Alkaya, 2011) isimli çalışmalarına bakıldığı zaman derleme yapılan il ve ilçe kadar derleme yapılmayan il ve ilçenin olduğu görülecektir. Bu derleme çalışmalarının artması Türkiye Türkçesi ağız atlasının oluşturulmasına ve ayrıca mukayeseli ağız çalışmalarının da artmasına ortam hazırlayacaktır.

Ağız çalışmalarının artması beraberinde ağız sözlüklerinin oluşturulmasına imkân sağlamıştır. Bu noktada Derleme Sözlüğü önemli bir başvuru kaynağı haline gelmiştir. Atatürk döneminde kurulan ve sonraki adı Türk Dil Kurumu olan Türk Dili Tetkik Cemiyeti 1933-1935 yılları arasında Türkiye Türkçesi ağızlarında yaşayan "150 binden fazla kelimeyi tespit etmiş ve bu kelimeleri 1939-1949 yılları arasında 'Türkiye'de Halk Ağzından Söz Derleme Dergisi' adıyla yayımlamıştır (Akar, 2006: 42)." Derleme Dergisi, yazı dilinde bulunmayan, sadece halk ağzından derlenmiş bir ağız sözlüğüdür. Derleme Dergisi'nden sonra ise 1963-1982 yılları arasında 12 ciltlik Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü (Derleme Sözlüğü) yayımlanmıştır. Derleme Sözlüğü, Türkiye Türkçesi ağızları hususunda şu ana kadar yayımlanmış en kapsamlı sözlüktür. Söz varlığı derlemelerinde de en önemli ölçüttür (Küçükballı, 2016: 645). Ancak bu sözlük malzemesi Türkiye Türkçesinin ağızlarındaki zengin hazineyi halen tam olarak yansıtamamaktadır (Tekin ve Cantürk, 2014: 34). Bu sözlükteki madde sayısı 118.000'e yakın (Yıldırım, 2012: 568) olmasına rağmen Anadolu'nun bütününde konuşulan ağızların kelime hazinesinin tamamını içine almamaktadır (Tokat, 2014: 154).

Derleme Sözlüğü'nde var olan yöresel kelimeler Türk Dil Kurumu'nun Türkiye Türkçesi Ağızları Sözlüğü adı altında http://tdk.gov.tr/index.php?option=com_ttas&view=ttas adresinde hizmet vermektedir. Bu adresten de ilgili ağız sözcüklerine rahatlıkla ulaşılabilmektedir. Derleme Sözlüğü'nün zenginleşmesi standart Türkiye Türkçesi'nin ve dolayısıyla Büyük Türkçe

Sözlük'ün de zenginleşmesini sağlayacaktır. Bu amaçla son yıllarda il ve ilçe ağızlarından Derleme Sözlüğü'ne yapılan katkıları makale ve sempozyum bildirilerinde görmekteyiz. Bu tarz çalışmaların artması Türkiye Türkçesi ağızları açısından son derece olumlu gelişmelerdendir.

Giresun Ağzının Türkiye Türkçesi Ağızları İçindeki Yeri

Giresun ağzı, Ahmet Caferoğlu'nun 1959'daki tasnifine göre Kuzeydoğu Anadolu Ağızları içindeyken; E. Piet Kral tasnifinde, Orta Karadeniz Ağız Grubu içinde gösterilmektedir. Leyla Karahan (Karahan, 1996)'ın tasnifinde ise Batı Grubu Ağızları içinde V. (Şebinkarahisar, Alucra hariç) ve VI. (Şebinkarahisar ve Alucra) alt grupta gösterilmektedir. Giresun ağzı, Karadeniz bölgesinde özellikle Ordu ağzı ile yakın benzerlikler gösterirken bahsedilen Şebinkarahisar, Alucra ve Çamoluk ilçelerinin ağızları ise daha çok Gümüşhane, Erzincan ve Sivas Ağızları ile benzerlik göstermektedir. Çalışmamızda ağız sınır bölgesini Giresun ili siyasi sınırları çizmektedir.

Batıda Piraziz, doğuda Eynesil, güneyde ise Alucra, Şebinkarahisar ve Çamoluk ilçeleri sınır olarak görülmektedir.

Atasözleri

Her dilde atasözleri bulunmaktadır. Atasözleri bulundukları ulusun kültürel değerlerini devam ettiren hikmetli sözlerdir. Bu sözlerin kim tarafından ne zaman söylendikleri bilinmemektedir. "Atasözleri geniş halk yığınlarının yüzyıllar boyunca geçirdikleri denemelerden ve bunlara dayanan düşüncelerden doğmuştur (Alkayış 2013: 581)." Kısalıkları ve sadelikleri ile geçmiş dönemlerde yaşanmış olan gerçeklikleri bize anlatan bu sözler atalardan kalan hikmetli sözler olarak karşımıza çıkmaktadır. Atasözü kavramının Türk Dil Kurumu sözlüğündeki karşılığına bakacak olursak: "Uzun deneme ve gözlemlere dayanılarak söylenmiş ve halka mal olmuş öğüt verici nitelikte söz, darbımesel (Türkçe Sözlük 2011: 140)" şeklinde açıklandığını görürüz. Atasözü için ayrıca "İrsal-ı mesel" adlandırılması da yapılmaktadır.

Atasözü terimi için ayrıca: "Uzun deneme ve gözlemlere dayanan düşüncelerden doğan, kesin hükümler içeren, bilgece bir tavırla öğüt verir ve yol gösterir nitelikte olan, yüzyıllar boyu sözlü geleneğin içinde beslenerek halk tarafından benimsenmiş bulunan ve de halkın ortak değer yargılarını taşıyan kalıplaşmış özlü sözlerdir (Alkayış 2012: 8)." tanımı da yapılmaktadır.

"Atasözleri, ilk kullanılmaya başlandığı çağlardan bu yana aynı kalmayıp sosyal yapıya, değer yargılarına, zamana, bölgeye, dilin gelişimine, medeniyete ve ağız özelliklerine göre çeşitli değişimlere uğramıştır. Her milletin ataları, kuşaktan kuşağa aktarılan birçok atasözü türetmiştir. Bu atasözlerinden bazıları güldürmekte, bazıları düşündürmekte, bazıları da öğüt ya da uyarı yoluyla bilgilendirmektedir (Alkayış 2009: 287)."

Türk atasözlerinin ilk izlerine Göktürk döneminden kalan Orhun Yazıtları'nda rastlansa da tarihte gerçek manada Türk atasözleri ilk olarak 1072-1074 (11. yy.) yılları arasında ünlü Türk dilcisi Kaşgarlı Mahmut'un yazmış olduğu "Divânü Lügati't-Türk (DLT)" isimli sözlükte 'sav' adıyla karşımıza çıkmaktadır. DLT'de sav adıyla bilinen 268 adet atasözü mevcuttur. Bu atasözleri zaman içinde bazıları standart dile geçecek şekilde bazıları ise yöresel düzeyde kalacak şekilde ortaya çıkmış ve varlığını devam ettirmiştir.

Atasözlerinin Özellikleri;

- Atasözleri kalıplaşmış (klişe durumuna gelmiş) sözlerdir. Sözcüklerin yeri değiştirilemez.
- Atasözleri kısa ve özlüdür. Az sözcükle çok şey anlatırlar.

- Atasözlerinin çoğu bir, iki, cümledir. Daha uzun olanları azdır
- Sosyal, toplumsal ve doğa olayları atasözleriyle ortaya koyulur.
- Tümcelerde en çok geniş zaman kipi, kimi vakit (öğüt olan atasözlerinde) emir kipi kullanılmıştır. Başka kiplerle kurulmuş atasözleri daha azdır.
- Ahlak aşılarlar ahlaklı olmayı öğütlerler.
- Atasözlerinin öğüt verme amacı vardır. Atasözleri bu özelliğiyle deyimlerden ayrılır.
- Töre ve gelenekleri bildiren atasözleri vardır.
- Kimi inanışları bildiren atasözleri vardır.
- Pek çoğu mecazlıdır. Mecazsız olanlar da vardır.
- Atasözlerinde söz sanatları vardır.
- Çift yargılı olanlar vardır
- Zıt anlamlı kullanımlar vardır.
- Birkaç farklı biçimi olanlar vardır
- Bir atasözü deyim olarak da kullanılır. Ancak deyimler genelde atasözü olarak kullanılmazlar. Atasözleri gibi yargı bildiren bu tarz deyimleri atasözlerinden ayırmanın en önemli yolu yüklemlere getirilen eklerdir. Yargı bildiren atasözleri zaman kipleriyle oluşturulurken, yargı bildiren deyimler *'-mak, -mek'* ekleriyle oluşturulur.
- Atasözlerinde geçen sözcükler genellikle gerçek anlamları dışında kullanılır. Atasözleri ne kadar gerçekliklerden doğmuşsa da asıl anlatılmak istenen gerçek olayların arkasındaki derin anlamlardır.

Giresun ağzını ilgilendiren bu çalışmada sadece "Fındık, Akrabalık (anne-baba-kardeş vb.) ve Hayvanlarla ilgili atasözleri" yer alacaktır.

A. Giresun İli ve Yöresi Ağızlarında Tespit Edilen Atasözleri

1. Fındıkla İlgili Atasözleri

Yörede fındık önemli bir geçim kaynağı olduğu için halkın kültürel değerlerinden birisi olan yöresel atasözlerinde de yerini almıştır. Fındıkla ilgili tespit edilen atasözleri şunlardır:

- Fındık kadar aklınla elma kadar işe karışma **(K.K.1).**

Giresun ili ve yöresinde bu atasözünün, Türkiye Türkçesi'nde kullanılan *"Boyundan büyük işlere kalkışmak"* deyiminin bir yansıması şeklinde oluşturulmuş olabileceği söylenebilir. Yerine göre mecazi anlamıyla deyim özelliği de gösteren bu kültürel söz, yörede Atasözü özelliğiyle kullanılmaktadır.

- Daldaki fındık cepte harçlık sayılmaz **(K.K.2).**

Atasözü, Giresun ili ve yöresi ağızlarında gerçek anlamda bakarsak insanların fındık olmadan veya fındık toplanmadan fındıktan elde edeceği kazancı düşünmemesi gerektiğini anlatmaktadır. Çünkü fındık toplanıp satılmadan onun yöre halkına herhangi bir katkısı yoktur. Bu söz ayrıca insanların kendilerinde olmayan bir şeyin adıyla iş yapmamaları gerektiği durumunu öğütlemek için de kullanılmaktadır.

- Harmana serilmeyen fındık kuru sayılmaz **(K.K.3).**

Giresun ili ve yöresi ağızlarında bu söz gerçek anlamda kullanılabildiği gibi, bir işe başlamadan o işin bitmiş sayılmayacağını öğütlemek için de günlük hayatta kullanılmaktadır. Sözün gerçek anlamına baktığımız zaman ise, yörede toplanan fındık meyvelerinin harman zamanı kurumaları için açık alana serildikleri görülmektedir

- Elden öz, kızılağacından köz, fındık dalından saz olmaz. **(Duman, 2008: 25).**

Atasözü, Giresun ili ve yöresi ağızlarında gerçek anlamda kullanılmaktadır. Çünkü gerçek manada bakıldığı zaman yabancılardan tam anlamıyla dost olmayabilir. Buna ek olarak kızılağacı köz tutmaz ve fındık dalı da yapısı itibariyle saz yapmaya uygun değildir. Bu atasözü, insanların gerçekleri görmesini ve ona uygun şekilde hareket etmesini öğütlemektedir.

- Elin tavū[107] ele kaz, fındığı da koz[108] görünür. **(K.K.5).**

Atasözünün Türkiye Türkçesi ağızlarında *"Komşunun tavuğu komşuya kaz, karısı da kız görünür."* şeklinde farklı bir varyantı da bulunmaktadır. Bu atasözü, insanların elindekilerle yetinmediğini ve başkasının malını kendi malından daha üstün görüp ona sahip olmak istediği duygusunu ortaya koymaktadır. Bu duygunun ana kökenini kıskançlık oluşturmaktadır. Gerçek anlamda bakılırsa; kaz, tavuktan büyük iken ceviz de fındıktan büyüktür.

- Fındığı(nı) ye, harmanı(nı) sorma **(K.K.6)**

Bu atasözünün *"fındığı ye, bahçeyi sorma"* şeklinde farklı bir versiyonu daha vardır. Mevcut atasözü, Türkiye Türkçesinde kullanılan *"Üzümünü ye bağını sorma; Üzümü ye de bağını sorma"* biçimindeki atasözünün yöre insanı tarafından fındığa uyarlanmış şeklidir. Bu atasözüyle, insana gelen nimetin nereden geldiği ile ilgilenmemek sonucuna bakılmak gerektiği öğütlenmektedir.

- Fındık kadar aklı vardı, o da goruk[109] çıktı (**K.K.14**).

Bu atasözü, yerine göre deyim özelliği ile karşıdaki insanla dalga geçmek için de kullanılmaktadır. Atasözü, kullanıldığı kişinin fındık kadar küçük olan aklının fındık kurdunun delmesi sonucu içi boş çıkan fındık meyvesi gibi tamamen boşalıp yok olduğunu anlatmak için kullanılmaktadır.

- Fındıkçının terazisi olmaz. **(Göreci, 2004: 94).**

Burada fındıkçı olarak kastedilen *"cilveli, oynak kadın"*lardır. Atasözünde anlatılmak istenen durum, olumsuz bir şey yapan için yapılan işin adedinin önemi olmadığıdır.

- Fındık zamanında ölüler bile kalkar **(K.K.5)**

Giresun ili ve yöresi ağızlarında da pek bilinmemektedir. Sadece Bulancak yöresinde kullanıldığı görülmüştür. Bu sözü, daha çok yöre insanını özellikle büyük aile fertlerinin diğer aile fertlerini fındık toplamaya teşvik etmek amacıyla tercih ettikleri bir söz olarak değerlendirmek daha doğru olacaktır. Burada Giresun yöresi için fındık toplama mevsiminin çok önemli olduğu vurgulanmaktadır.

- Harman fındığıyla yar sevilmez **(K.K.6).**

Standart Türkiye Türkçesinde kullanılmayan bu atasözünün ağızlarda *"Bakkal fındığıyla yar sevilmez"* biçimi de vardır. Atasözü, olmayan bir şeye göre hayal kurmamak gerektiğini anlatmaktadır. Çünkü harmandan gelecek fındığa göre kendini ayarlayan bir kişi, herhangi bir

[107] **tavū:** Tavuğu.
[108] **koz:** Ceviz.
[109] **goruk:** Fındık kurdunun deldiği, içi boş, delik ya da çürük fındık. Bu sözcük, Büyük Türkçe Sözlük'te yer almayan bir ağız sözcüğüdür.

olumsuzluk sonucu fındıktan beklediği geliri elde edemeyebilir. Ayrıca burada, Giresun yöresinde düğünlerin fındığa endekslenerek yapılmasına bir gönderme de yapılmaktadır.

- Senin dediğin kantar, Giresun'da fındık tartar **(K.K.7).**

Bu atasözü, standart Türkiye Türkçesinde bilinmemektedir. Atasözü, gerçek anlamıyla Giresun'un fındığın merkezi olduğunu anlatmak için kullanılmaktadır.

- Sen ağa, ben ağa, fındıkları kim toplaya **(K.K.8).**

"Sen ağa ben ağa bu ineği kim sağa; Sen ağa ben ağa inekleri kim sağa" atasözünün yöreye uyarlanmış şeklidir. Atasözü, yörenin en önemli ekonomik kaynağı fındığın, toplanmasını genç nesillere öğütlemek amacıyla kullanılıyor olmalıdır.

2. Akrabalıklarla/Kadınlarla-Erkeklerle İlgili Atasözleri

Akraba sözcüğü Türk Dil Kurumu sözlüğünde «*(akraba:)* 1. *huk.* Kan bağıyla birbirine bağlı olan kimseler: *"Geceleyin, babam, amcam, akrabamız, hepsi istasyonda idiler."* -Y. K. Beyatlı. (Türkçe Sözlük, 2011: 72) biçiminde yer almaktadır. Akrabalık adları açısından Batı toplumları üzerine yapılan incelemelere bakıldığında endüstrileşme ve şehirleşmenin artması, göçler ebeveynlerin oturduğu yerlerle çocukların ve torunların oturduğu yerler arasındaki mesafelerin uzak olması gibi sebeplerle akrabalık ilişkilerinin zayıfladığı, büyük kent merkezlerinde insanların ancak çekirdek aileler halinde bir yaşam sürdükleri ifade edilmektedir (Dilek 2003:542; Yavuz, 2013: 72).

Artık günümüz sosyal hayatında insanların gittikçe bireyselleşmesi akraba, akrabalık adı gibi kavramların sonunu getirmektedir. Giresun ili ve yöresinde akrabalık ve akrabalıkla ilgili sözler varlığını devam ettirmektedir.

- Babadan gören sofra salar, anadan gören minder serer (Anne-Baba) **(K.K.9).**

Çocuklarının önünce yediren içiren babanın evlatları da aynı yoldan gider. Bu şekilde annesinden misafir ağırlamayı gören evlat da annesinin yolundan gider. Kısacası babalar ve anneler yaptıkları doğru işlerle çocukları için örnek şahsiyetler olmaktadırlar.

- Keçiden katığım[110] var deme, karıdan yardımım var deme (Eş-kadın) **(K.K.9).**

Koyun ve inek yoksa keçinin sahibine katkısının çok az olacağı gibi kadınların da evin erkeklerine yardımı olmayacağını anlatır.

- Anasına göre danası olur. (Anne ve Kız evlat) **(Aksoy vd., 2009: 43)**

Mevcut şekliyle Yusufeli / Artvin, Merzifon / Amasya ve Pınarhisar / Kırıkkale'de de kullanılan atasözü, özellikle kız evlatların annelerinin özelliklerini alacağını belirtir. Çocuklar annelerinden ne görürlerse onu uygularlar.

- Bir gelinlik kızın yedi eve faydası vardır (Kız evlat) **(K.K.3).**

Gelinlik çağına gelen kız evlatların kendi aileleri başta olmak üzere eş, dost, akraba ve komşularına da faydaları olmaktadır. Bu atasözü eski Türk toplumundaki ve Giresun halkındaki yardımlaşma kültürünü de ortaya koymaktadır. Burada "7" rakamı kullanılarak Türklerin İslamiyet öncesi kutsal saydıkları "7" rakamına da gönderme yapılmıştır.

- Dul karı, kendi sabunuyla yıkanır **(K.K.8).**

[110] **katık:** Yağı alınmış yoğurt, ayran.

Kocasız kalan kadınların yalnız kalacağını ve her işlerini kendilerinin yapmak zorunda olduklarını anlatır. Atasözü, mecazi anlamda bakıldığı zaman yalnız başına yapılan işlerin zor olacağını bu yüzden birlikte bir şeyler yapılması gerektiğini de öğütlemektedir. Bu atasözü Giresun ili ve yöresi ağızlarında boşanmaları engellemek için de kullanılmaktadır.

- Karıya iyi deme züğürtlük görmeyince, evlada iyi deme elkızı koynuna girmeyince, tarlaya iyi deme bol ürün vermeyince (Eş ve Gelin) **(K.K.3).**

Bu atasözü sonunu görmeden herhangi bir şeyin iyi olarak değerlendirilemeyeceğini anlatır. Her şey yolunda iken iyi olan kadınların fakirlik görünce değişebileceği gibi bekârken iyi görünen evladın evlendikten sonra hanımı tarafından iyi özelliklerinin ortadan kaldırılacağı anlatılmaktadır.

- Dağa ev yapma yel alır, dere kenarından yer alma sel alır, ihtiyarsan genç karı alma el alır (Eş) **(K.K.11).**

Bu atasözü, dağa yapılan evi yel alacağı, dere kenarına yapılan evi sel alacağı gibi ihtiyarların alacağı genç hanımların da başkaları tarafından ellerinden alınacağını belirtir. Burada yaşlı erkeklerin kendilerinden genç hanım almamaları gerektiği anlatılır

- Anası olmayanın babası olmaz (Anne-Baba-Evlat) **(Aksoy vd., 2009: 43)**

Niğde ve Mersin ağızlarında da görülen bu atasözü, çocuklar için annenin önemini vurgular ve annesi olmayan çocukların yeterli sevgi ve ilgiyi göremediğini belirtir. Bu atasözü Giresun özelinde ve Türk toplumu genelinde annelik mesleğinin ne kadar kutsal olduğunu ortaya koyan önemli bir kültürel ögedir.

- Giyen hamalsa, diken hanımdır. (Eş) **(Aksoy vd., 2009: 43).**

Bir işte çalışan, evine ekmek getiren, evin erkeği ise; ev işlerini yapan ve kocasının çalıştığı işte giydiği elbiselerini diken ve temizleyen evin hanımıdır. Bu atasözü Giresun aile yapısında kadın ve erkeklerin birlikte iş gücüne katıldığını ve aile içinde eşit olduğunu gösterir.

- Anadan olur daya, hamurdan olur maya. (Anne) **(K.K.14).**

Hiçbir dadı annenin yerini tutamaz ve hamurun mayası da yine kendisidir. Derme çatma araçlarla yapılan işlerden olumlu sonuç alınmayacağını da belirten bu atasözü, annelerin çocuklarının arkasındaki en önemli güç olduğunu vurgular.

- Kadını eve bağlayan altın şıkırtısı değil, beşik gıcırtısıdır (Anne) **(K.K.14).**

Ordu şehrinde de görülen bu atasözü, kadının çocuk doğurması gerektiğini anlatan ve kadın için en önemli ziynetin çocuk olduğunu belirtir. Giresun ili ve yöresi aile yapısında da aynı şekilde kadın, çocuğunu tüm ziynetlerin önünde tutmakta ve çocuğu için tüm zorluklara göğüs germektedir.

- Eksikliye[111] sohbet haram **(Aksoy vd., 2009: 105).**

Kadınlara toplum içinde rol biçen ve bazı kimseler tarafından ortaya çıkan olumsuz düşüncelere sebebiyet veren bir atasözüdür. Kadının sadece çalışması ve kendisine verilen işi yapmasını anlatmaktadır.

3. İçinde Hayvan Adları Geçen Atasözleri

- Deveye cilve yap demişler iki çadır devirmiş. **(K.K.19; K.K.20).**

[111] **eksikli:** Kadın.

Türkiye Türkçesi'nde *"Deveye cilve yap demişler götüyle dağları devirmiş (yedi çadır devirmiş)."* şekillerinde kullanılan bu atasözü Giresun'un Dereli ilçesi ağzında *"Deveye cilve yap demişler iki çadır devirmiş."* şeklinde tespit edilmiştir. Kadınlara özel *"cilve yapmak"* birleşik fiili üzerinden ele alınan bu atasözü: daha önce bulundukları ortam ile ilgili bir tecrübe yaşamamış insanların çok hata yapmalarını anlatır. Bu hataları yaparken çevresindeki insanları da rahatsız edebilirler.

- Kancık it kapısında yiğitleşir **(Aksoy vd., 2009: 150).**

Burada hayvanlar üzerinden evlilik çağına gelen kızların koca evinde hayatı ve zorluklarla mücadeleyi öğrendiği anlatılmak istenmektedir. Kızları anlatmak için öteleyici bir kelime "kancık" kelimesinin kullanılmış olması, atasözünün bazı kişiler tarafından kötü manada kullanılmasına ortam hazırlamaktadır.

- Atın nalını mıhını hesap eden, at alamamış **(K.K.9).**

Bu atasözü, bir işin önü arkası çok fazla düşünülüp o işle ilgili çok fazla hesap yapılırsa insanların hiçbir şeye sahip olamayacağını ve hayatta bazen risk almak gerektiğini anlatmaktadır.

- Çok karınca deveyi öldürür. **(K.K.4).**

Bu atasözü, standart Türkçedeki "Birlikten kuvvet doğar; Bir elin nesi var iki elin sesi var" atasözleriyle aynı anlamda kullanılmaktadır. Atasözü birlikte iş yapmayı ve imece kültürünü öğütlemektedir. Çünkü normal şartlarda bir küçük karıncanın kocaman deve ile baş etme şansı yoktur. Fakat bir araya gelen küçük karıncalar kocaman deveyi yok edebilir.

- Talihini kuşta değil işte ara **(K.K.11).**

Bu atasözü oturup hiçbir şey yapmayan ve talih kuşu peşinde koşanların aslında bir iş ucundan tutup çalışmaya başlarlarsa hayatta daha başarılı olacaklarını öğütlemektedir. Çünkü beklenilen talih kuşu hiç gelmeyebilir.

- Altına at düşenin, gönlüne murat düşer **(K.K.8).**

Bu atasözü insanların birinci öncelikleri (iş, aş, araba vb.) sağladıkları zaman evlilik düşünmeye başlayabileceklerini öğütlemektedir. Çünkü gerekli alt yapısı olmadan evliliği düşünenler sonrasında hüsran yaşayabilirler. Bu atasözü, masal kahramanı beyaz atlı prense de gönderme yapmaktadır.

- Köpeğin gönlü köpekle **(Aksoy vd., 2009: 165)**

Bu atasözü aynı yolun yolcusu olan kişilerin birlikte olmaktan daha mutlu olduğunu ve birbirilerini her yerde rahatlıkla bulabildiklerini ve birlikte vakit geçirdiklerini anlatmaktadır. Gerçek anlamda baktığımızda da bir köpek başka bir köpekle olmaktan mutluluk duyar.

- İtin hatırı yok, sahibinin hatırı var **(Aksoy vd., 2009: 146).**

Gerçek manada bakıldığı zaman köpek de dâhil bütün hayvanlara herhangi bir zarar vermeden önce o hayvanın kime ait olduğuna bakılır ve ona göre davranılır. Genel manada ise normalde yapılacak iyi şeyleri hak etmeyen birisine yapılmayacak bir iyilik, arkasında veya yanında yer alan annesi, babası, kardeşi, arkadaşı gibi şahsiyetlerin hatırına yapıldığı zaman kullanılan atasözü.

- İt itin etini yemez **(Aksoy vd., 2009: 146).**

Bu atasözü, aynı yolun yolcusu olarak görülen kişilerin birbirine zarar vermeyeceğini ve eninde sonunda aynı yerde birleşeceklerini anlatır. Bugün araları kötü olan ve aynı yolun yolcusu olan

iki kişi, ortak menfaatte birleşince hemen yanlarındakileri satabilir, bu sebeple diğer insanların önemlerini buna göre alması gerektiğini öğütler.

- El elin eşeğini cıbban[112] çalagene[113] ararmış **(K.K.16).**

Bu atasözü standart Türkçede kullanılan *"El elin eşeğini türkü çağırarak arar"* atasözünün yöreye uyarlanmış şeklidir. Atasözü, insanın kendi sıkıntı ve sorunlarına başkaları gereken önemi vermez, gerektiği kadar ilgilenmez anlamında kullanılmaktadır. Gerçek manada bakıldığı zaman insan kendisinin olmayan eşeği ararken gereken önemi göstermeyebilir.

- Köpek su içmekle deniz mundar olmaz **(K.K.16).**

Bu atasözü, küçük aksaklıkların veya pisliklerin büyük değerlere zarar veremeyeceğini anlatmak için kullanılır. Deniz o kadar büyüktür ki pis olarak görülen köpeğin oradan su içmesi ile pislenmez.

B. Giresun İli ve Yöresi Ağızlarında Tespit Edilen Deyimler

Genellikle geçek anlamından uzaklaşmış birden çok sözcükten oluşan, bir kavramı ya da durumu karşılayan kalıplaşmış sözcük gruplarına deyim denir. Deyimler kalıplaşmış sözlerdir, yerleri değiştirilemez. Deyimler en az iki sözcükten oluşur. Deyimler çoğunlukla mecaz anlamlıdır fakat "çoğu gitti azı kaldı" deyimi gibi gerçek anlamlı olanlar da vardır. Deyimler farklı farklı söz öbeklerinden oluşmuşlardır (isim tamlaması, sıfat tamlaması vb.) Deyimler kaç sözcükten oluşursa oluşsun tek bir kavramı karşılar.

Deyimler ilk kullanımlarından beri günümüze gelinceye kadar çeşitli değişikliklere de uğramışlardır. İlk deyimlerin ne zaman kim tarafından söylendikleri bilinmemektedir. Standart Türkiye Türkçesinde kullanılan deyimlerin yanında ağızlarda kullanılan deyimler de vardır. Giresun ili ve yöresi ağızlarında *"fındık, akrabalık ve hayvan adlarıyla"* kurulan deyimler şunlardır:

1. İçinde Fındık Geçen Deyimler

Giresun ili ve yöresi ağızlarında içinde fındık adı geçen 12 deyim tespit edilmiştir.

- Fındık gibi göz **(K.K.8).**

Gözleri ışıl ışıl parlayan, yüzü ve gözleri güzel olan kişileri anlatmak için kullanılmaktadır. Ayıca gözleri küçük ve sarıya çalan kişiler için de kullanılmaktadır.

- Fındık altını gibi **(K.K.5).**

Deyim, Giresun'un Doğankent ilçesi ağızlarında güvenilir kimseleri anlatmak için kullanıldığı gibi, güzel kadınları anlatmak için de kullanılmaktadır.

- Fındık çubuğu gibi **(K.K.11).**

Deyim, Giresun ili ve yöresi ağızlarında ince, uzun ve zarif kadınları anlatmak için kullanılmaktadır.

- Fındık kadarcık **(K.K.9).**

Deyim, bazı şeylerin çok az, çok küçük olduğunu anlatmak için kullanılmaktadır.

- Fındık kabuğunun içine girmek **(K.K.9).**

[112] **cıbban:** Alkış.
[113] **çalagene:** Çalarak.

Deyim, Giresun ili ve yöresi ağızlarında çok kullanılmamakla birlikte bazı olmaz gibi görünen şeylerin yeri geldiğinde olabileceğini anlatmak için kullanılmaktadır.

- Fındıkçılık etmek **(K.K.17).**

Deyim, kadınlar için *"cilveli, oynak olmak"* anlamında kullanılmaktadır.

- On fındığından dokuzu boştur **(Göreci, 2004: 95).**

Standart Türkiye Türkçesinde pek bilinmeyen ve kullanılmayan bu deyim, sözüne inanılmayan insanlar için kullanılmaktadır.

- Fındık fıstık parası **(Göreci, 2004: 95)**

Deyim, Giresun ili ve yöresi ağızlarında çok az ve önemsiz miktardaki parayı anlatmak için kullanılmaktadır. Bu deyim Giresun'un hemen hemen tüm ilçeleri ve köylerinde kullanılmaktadır.

1.1. Türkiye Türkçesinde Bilinen ve Kullanılanlar

- Fındık kırmak.
- Fındık kabuğunu doldurmamak.
- Fındık kurdu gibi.
- Fındık faresi.

2. İçinde Akrabalık (Kadın-Erkek vb.) Adları Geçen Deyimler

- Karı köylü **(K.K.13).**

Türkiye'nin farklı bölgelerinde kullanılan bu atasözü benzer anlamıyla Giresun ili ve yöresi ağızlarında da kullanılmaktadır. Bu söz halk arasında kılıbık oldukları için karılarının sözünü dinleyen erkekleri anlatmak için kullanılmaktadır. Kadınlarla ilgili kelimeler üzerinden yapılsa da kullanımın hedefinde erkekler vardır.

- Anasının ipliğini satmış **(K.K.14).**

Türkiye Türkçesi'nde *"Anasının ipliğini pazarda satmak."* şeklinde kullanılan deyim, Giresun ili ve yöresi ağızlarında *"Anasının ipliğini satmış; Anasının ipini satmış."* şekillerinde tespit edilmiştir. Bu deyim ele avuca sığmayan ve kendisinden her şey beklenen ipsiz kişileri anlatmak için kullanılır. Çünkü bu kişiler annelerinin örgü iplerini pazara götürüp satacak kadar güvensiz kişilerdir. Başka kişilere neler yapmazlar.

- Karı ağızlı **(K.K.13).**

Türkiye Türkçesinin diğer bölgelerinde de kullanılan ve çok konuşan geveze erkekleri anlatan bu söz, çok konuşan erkekleri, kadınların çok konuştuğunu anlatan bir benzetme üzerinden ele alarak kadınları ötelemektedir.

- Babamın öleceğini bilsem satar da tuza verirdim **(Aksoy vd., 2009: 245).**

Bu deyim, *"insan en değerli bir malının karşılıksız olarak elinden gideceğini, kaybedeceğini bilebilse, onu yok denilecek kadar az para ile satar."* anlamında kullanılmaktadır.

- Baba(sı)nın gözü **(Aksoy vd., 2009: 245).**

Bu deyim, çokbilmiş ve açıkgöz kimseleri anlatmak için kullanılır.

- Anasının gözü **(K.K.8).**

Bu deyim yörede kullanılan *"baba(sı)nın sözü"* deyimiyle aynı anlamda yani *"çokbilmiş ve açıkgöz"* anlamlarında kullanılmaktadır.

- Babası kılıklı **(K.K.19).**

Huyu, davranışları olumsuz anlamda babasına benzeyen evlatlar için genellikle anneleri tarafından kullanılan deyim.

- Laf anası **(K.K.18).**

Bu deyim, annelerin doğurganlığı ve çocuk sahibi olması özelliğinden yola çıkarak çok konuşan geveze insanları anlatmak için kullanılır.

- Tarlayı taşlı, kızı kardaşlı yerden almak **(K.K.19).**

Bu deyim, taşlı tarlanın iyi olacağı gibi evlenilen kızın arkasının olması gerektiğini anlatmaktadır.

- Anası ağlamak **(K.K.20).**

Türkiye Türkçesinde kullanılan deyimlerdendir. Benzer anlamıyla Giresun ili ve yöresi ağızlarında da kullanılmaktadır. Çok eziyet çekmek, sıkıntıya katlanmak, bitkin duruma düşmek anlamlarına gelmektedir.

3. İçinde Hayvan Adları ve Hayvan Ürünleri Geçen Deyimler

- Ondan sinek öğüre gelmez **(Aksoy vd., 2009: 369).**

Bu deyim kimseye faydası olmayan insanları anlatmak için kullanılır.

- Mart danası **(Aksoy vd., 2009: 362).**

Sürekli bir şeyler yiyen, ağzı boş durmayan insanlar için kullanılır.

- Karınca su içer gibi **(Aksoy vd., 2009: 343).**

- İt, ismini tanımaz oldu **(K.K.17; Aksoy vd., 2009: 338).**

Bu deyim, eskiden ne olduğunu, kim olduğunu unutup diğer insanlara yukarıdan bakmaya başlayan kişileri anlatmak için kullanılır.

- Yumurtadan yün kırkmak **(K.K.8).**

Bu deyim, olmayacak işe kalkışmak anlamında kullanıldığı gibi, cimri kişileri anlatmak için de kullanılır. Çünkü normal şartlarda yumurtada yün yoktur.

- Tavuk şakıdı **(K.K.17).**

Gereksiz ve çok konuşan insanlar için kullanılır.

- Çit[114] çakalı **(K.K.18).**

Yazları, akşam olup el ayak çekilince çakallar sinsice mısır tarlasına girerler. Orada olanca mısırı vesaire sebzeleri yerler. Karınları doyunca tehlikede olduklarını ve oraya sinsice dadandıklarını unutarak oynamaya başlarlar. Bir de üstüne ezan okununca ulurlar ve yerlerini tarla sahibine açık ederler ve tarla sahibinin öfkesini kazanırlar. Bu deyim de bu çakalların hayatından yola çıkılarak yörede *"sinsi, fırsatçı, kurnaz ve menfaatçi"* kimseleri anlatmak için kullanılmaktadır.

- Ayıya gül vermişler de çekmiş kıçını silmiş **(Aksoy vd., 2009: 243).**

[114] **çit**: Ekin tarlası.

Bu deyim, değerini bilemeyecek kimselere değerli bir şey verildiği zaman kullanılmaktadır. Ayrıca alakası olmayan şeyleri alakasız kimseler aldığı zaman da bu deyim kullanılır.

- Atımın alnı sakar, adını bana takar **(Aksoy vd., 2009: 239).**

Her davranışı ona maddi ya da fiziki zararda bulunan kişilere sakar denir, bu sakarlık onların bu lakap ile anılmasına neden olur. Hatta o denli hatırlanır ki; gerek komedi konusu olur, gerekse dilden dile gezen lakabıyla anılarak hatırlanır.Böyle kişilere bu deyim söylenir.

Sonuç

Giresun ili ve yöresi ağızları atasözleri ve deyimler noktasında önemli bir zenginliğe sahiptir. Bu zenginlik öyle fazladır ki, başka yörelerde kullanılmayan sadece Giresun ili ve yöresi ağızlarına ait olan atasözleri ve deyimler tespit edilmiştir. Bu tespit edilen atasözleri ve deyimlerin içinde hiç şüphesiz en çok dikkat çeken yörenin önemli ekonomik zenginliği olan fındığın fazlaca yer almasıdır.

Çalışmamız neticesinde toplamda 36 atasözü, 31 deyim tespit edilmiştir. Bunların kendi içindeki dağılımına bakılacak olursa: 13 adet Fındıkla ilgili atasözü, 12 adet Akrabalıklarla/Kadınlarla-Erkeklerle ilgili atasözü ve 11 adet içinde Hayvan Adları geçen atasözü tespit edilirken; 12 adet Fındıkla ilgili deyim, 10 adet Akrabalıklarla/Kadınlar-Erkeklerle ilgili deyim ve 9 adet içinde Hayvan Adları geçen deyim tespit edilmiştir. Giresun ili ve yöresi ağızlarına ait atasözleri ve deyimler bu örneklerden çok daha fazladır. Yapılacak daha kapsamlı çalışmalarla tespit edilemeyen diğer kültürel söz varlıklarına da ulaşılacaktır.

Yörede tespit edilen atasözü ve deyimlerin birçoğunun içinde *"cıbban, çit, eksikli, çalagene, goruk, katık"* gibi yöresel ağız sözcüğü de tespit edilmiştir. Çalışmamız bu noktada Derleme Sözlüğü'ne önemli bir katkı da sunmaktadır.

Giresun ili ve yöresi ağızları atasözleri ve deyimlerinde bazı hayvanların *"it, at, çakal, ayı, keçi"* gibi daha çok kullanıldığı görülmüştür. Bu durum ilgili hayvanlarla yörede yaşayan insanların ilişkilerinin fazlaca olmasıyla alakalı olmalıdır.

Giresun ili ve yöresi ağızları atasözleri ve deyimlerinde akrabalık adı noktasında en çok *"anne/ana"* kavramının kullanıldığını gördük. Bu durum anne/ana olgusunun iller, ilçeler, köyler, mahalleler ve ülkeler değişse de kutsallığını yitirmediğini gösterir. Giresun ili ve yöresinde de bu durum aynen devam etmektedir.

Olumlu ve güzel örneklerin yanında kadınları öteleyen bazı kullanımlar görülmekle birlikte bunların yapılan yanlış olayları meşrulaştırmak için kullanılmaması kadınların toplum içindeki yerine katkı sağlayacaktır. Toplumsal cinsiyet eşitliği noktasında bu algı son derece önemlidir. Lakin konuya genel olarak bakılacak olursa kadınların ve ailenin Giresun insanları açısından değerli olduğu söylenebilir.

Bu tarz çalışmaların artması Türk dili, ağızlar, halk kültürü ve Giresun açısından önemli bir kazançtır.

Kaynakça

Akar, Ali (2012). Ağız Araştırmalarında Yöntem Sorunları, *Turkish Studies / Türkoloji Dergisi 1*, Sayı:2, s. 41-43.

Alkayış, M. Fatih (2009). *Dini İçerikli Atasözleri Üzerine,* Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt:8, Sayı:27, Kış, s. 287-292.

Alkayış, M. Fatih (2012). *Adıyaman Ağzında Atasözleri ve Deyimler,* Öncü Kitap, Ankara.

Alkayış, M. Fatih (2013). *Adıyaman Yöresi Atasözleri ve Deyimlerinde Gelin-Kaynana İlişkisi ve Evlilik Konusu*, Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume 8/9 Summer, p. 579-594.

Bulut, Serdar (2013). Türkiye Türkçesi Ağızları Üzerine Çalışma Yapılmayan İl ve İlçeler, *Turkish Studies-International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic,* Volume 8/1, Winter, s. 1129-1149.

Bulut, Serdar (2016). Divânü Lügâti't-Türk'ten Ahıska Türkleri Yazılı ve Sözlü Diline Geçen Atasözleri, *Littera Turca-Journal of Turkish Language and Literature,* Volume:2, Issue:2, Summer, s.95-112.

Bulut, Serdar (2017). Giresun İli ve Yöresi Ağızlarında Kadın, *Giresun Üniversitesi Karadeniz Sosyal Bilimler Dergisi,* Yıl:9, Cilt:9, S.2, Sonbahar, s.325-355.

Bulut, Serdar (2018). Giresun İli ve Yöresi Ağızlarında Fındık, *Mavi Atlas,* 6(1): 205-232.

Demir, Nurettin (2012). Ağız Terimi Üzerine, *Türkbilig,* 4, s.105-116.

Dilek, Figen Güner (2008). Altay Türklerinde Akrabalık, *Ahmet Bican Ercilasun Armağanı*, Ankara: Akçağ Yay. s. 541-563.

Duman, Mustafa (2008). *Fındık Kitabı,* İstanbul: Kitabevi Yayınları.

Erdem, Mehmet Dursun (2013). Ağız Sözlükçülüğü Üzerine. *Turkısh Studıes-International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic,* 8/95, 95-102.

Göreci, Ali (2004). *Fındık Kültürü,* Ankara: Giresun Valiliği İl Özel İdare Müdürlüğü Yayınları.

Gülensoy, T. ve Alkaya, E. (2011). *Türkiye Türkçesi Ağızları Bibliyografyası*, Ankara: Akçağ Yayınları.

Karahan, Leyla (1996). *Anadolu Ağızlarının Sınıflandırılması,* Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Aksoy, Ö. A.; Acarlar, K.; Şener, N.; Tolluoğlu, M.; Kutlar, P.; Dilçin, C. ve Püsküllüoğlu, Y. (2009). *Bölge Ağızlarında Atasözleri ve Deyimler 1-2,* Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Küçükballı, Fatih Numan (2016). Bozkır (Konya) Ağzından "Derleme Sözlüğü"ne Katkılar, *Uluslararası Sempozyum: Geçmişten Günümüze Bokzır,* s. 643-658.

Tekin, F. ve Cantürk, S. (2014). Giresun ve Yöresi Ağızlarından Derleme Sözlüğü'ne Katkılar, *Diyalektolog,* 9, 33-46.

Tekin, F. ve Cantürk, S. (2018). *Giresun ve Yöresi Ağız Sözlüğü,* İstanbul: Arı-Sanat Yayınları.

Telli, Burak (2017). Güneydoğu Anadolu Bölgesi Ağızlarında Geçen İkilemeler Üzerine Bir Değerlendirme, *Hikmet-Akademik Edebiyat Dergisi,* 3/6, 133-149.

Türk Dil Kurumu (2009). *Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü,* Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Türk Dil Kurumu (2011). *Türkçe Sözlük,* Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Yavuz, S. ve Telli, B. (2013). İç Anadolu Bölgesi Ağızlarında Geçen İkilemeler Üzerine Bir Değerlendirme, *Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi,* 6/3, 376-402.

Yıldırım, Faruk (2012). Derleme Sözlüğü'ndeki Gizli Dil Verileri Üzerine. *Turkish Studies-International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic,* Volume 7/4, p.565-578.

http://tdk.gov.tr/index.php?option=com_ttas&view=ttas

http://www.eynesilhaber.com/yazarlar/mevlut-kaya/giresun-ca-bir-deyim-cit-cakali-23m.html

Kaynak Kişiler

Kaynak Kişi 1: Necati Yamak – Doğum Tarihi: 1960 – Meslek: Tünel İnşaatı İşçisi – Derleme Yeri: Yukarı Çatak Köyü-Doğankent / Giresun

Kaynak Kişi 2: İzzet Yamak – Doğum Tarihi: 1975 – Meslek: Kahve İşletmecisi – Derleme Yeri: Yukarı Çatak Köyü-Doğankent / Giresun

Kaynak Kişi 3: Hamdi Yaldız – Doğum Tarihi: 1941 – Meslek: Çiftçi (Eski Muhtar) – Derleme Yeri: Guzan (Söğütağzı) Köyü-Doğankent / Giresun

Kaynak Kişi 4: H.M. (İsmini vermek istemedi) – Doğum Tarihi: 1958 – Meslek: Dolmuş Şoförü – Derleme Yeri: Guzan (Söğütağzı) Köyü-Doğankent / Giresun

Kaynak Kişi 5: Halil Bostan – Doğum Tarihi: 1938 – Meslek: Çiftçi – Derleme Yeri: Ketençukur Köyü-Tirebolu / Giresun

Kaynak Kişi 6: Adnan Yazıcı – Doğum Tarihi: 1978 – Meslek: Tarih Öğretmeni – Derleme Yeri: Süttaşı Mahallesi-Doğankent / Giresun

Kaynak Kişi 7: Kemal Tüfekçi – Doğum Tarihi: 1969 – Meslek: Kahve İşletmecisi – Derleme Yeri: Yukarı Çatak Köyü-Doğankent / Giresun

Kaynak Kişi 8: Seyit Güvendi – Doğum Tarihi: 1955 – Meslek: Emekli Öğretmen – Derleme Yeri: Merkez-Doğankent / Giresun

Kaynak Kişi 9: Ayşe Gargin – Doğum Tarihi: 1925 – Meslek: Ev Hanımı – Derleme Yeri: Guzan (Söğütağzı) Köyü-Doğankent / Giresun

Kaynak Kişi 10: Mesut Yamak – Doğum Tarihi: 1977 – Meslek: Serbest Meslek – Derleme Yeri: Yukarı Çatak Köyü-Doğankent / Giresun

Kaynak Kişi 11: Hasan Ten – Doğum Tarihi: 1970 – Meslek: Öğretmen – Derleme Yeri: Merkez-Doğankent / Giresun

Kaynak Kişi 12: Kemal Yaldız – Doğum Tarihi: 1948 – Meslek: Çiftçi – Derleme Yeri: Guzan (Söğütağzı) Köyü-Doğankent / Giresun

Kaynak Kişi 13: Ömer Karaman – Doğum Tarihi: 1926 – Meslek: Çiftçi – Derleme Yeri: Güney Köy-Piraziz / Giresun

Kaynak Kişi 14: Fadime Akdemir – Doğum Tarihi: 1926 – Meslek: Ev Hanımı – Derleme Yeri: Güney Köy-Piraziz / Giresun

Kaynak Kişi 15: Mehmet Akdemir – Doğum Tarihi: 1949 – Meslek: Çiftçi – Derleme Yeri: Güney Köy-Piraziz / Giresun

Kaynak Kişi 16: Sülbiye Kaya – Doğum Tarihi: 1940 – Meslek: Ev Hanımı – Derleme Yeri: Tamdere Köyü-Karınca Mahallesi-Dereli / Giresun

Kaynak Kişi 17: Emine Kara – Doğum Tarihi: 1932 – Meslek: Ev Hanımı – Derleme Yeri: Cam Mahallesi-Espiye / Giresun

Kaynak Kişi 18: Ayşe Karaaslan – Doğum Tarihi: 1946 – Meslek: Ev Hanımı – Derleme Yeri: Tamzara Mahallesi-Şebinkarahisar / Giresun

Kaynak Kişi 19: Azime Özdemir – Doğum Tarihi: 1931 – Meslek: Ev Hanımı – Derleme Yeri: Dereli / Giresun

Kaynak Kişi 20: Hacı Özdemir – Doğum Tarihi: 1964 – Meslek: Emekli – Derleme Yeri: Dereli / Giresun

Kaynak Kişi 21: Fadime Köntek – Doğum Tarihi: 1938 – Meslek: Ev Hanımı – Derleme Yeri: Yağlı Kuyumcu Köyü-Tirebolu / Giresun.

Kaynak Kişi 22: Merve Cimşit – Doğum Tarihi: 1995 – Meslek: Öğrenci – Derleme Yeri: Güce / Giresun

Kaynak Kişi 23: Mehmet Akif Kara – Doğum Tarihi: 1986 – Meslek: Akademisyen – Derleme Yeri: Cam Mahallesi-Espiye / Giresun

Kaynak Kişi 24: Lütfiye Kılıç – Doğum Tarihi: 1941 – Meslek: Ev Hanımı – Derleme Yeri: Boztepe Mahallesi-Eynesil / Giresun

Kaynak Kişi 25: Cihat Bıçakcı – Doğum Tarihi: 1983 – Meslek: Akademisyen – Derleme Yeri: Akköy-Merkez / Giresun

Kaynak Kişi 26: Canan Emir – Doğum Tarihi: 1994 – Meslek: Öğrenci – Derleme Yeri: Çanakçı / Giresun

Kaynak Kişi 27: Elif Yılandil – Doğum Tarihi: 1994 – Meslek: Öğrenci – Derleme Yeri: Pazarsuyu Köyü-Bulancak / Giresun

Kaynak Kişi 28: Münevver Gülşen – Doğum Tarihi: 1946 – Meslek: Ev Hanımı – Derleme Yeri: Ünlüce Mahallesi-Görele / Giresun

Kaynak Kişi 29: Hatice Menteşe – Doğum Tarihi: 1951 – Meslek: Ev Hanımı – Derleme Yeri: Tepeköy-Keşap / Giresun

Kaynak Kişi 30: Zaide Şahin – Doğum Tarihi: 1995 – Meslek: Öğrenci – Derleme Yeri: Merkez-Çanakçı / Giresun

Kaynak Kişi 31: Recep Tut – Doğum Tarihi: 1951 – Meslek: Çiftçi – Derleme Yeri: Gürpınar Köyü-Şebinkarahisar / Giresun

Kaynak Kişi 32: Hüseyin Pektaş – Doğum Tarihi: 1993 – Meslek: Öğrenci – Derleme Yeri: Gedikkaya-Merkez/Giresun

Kaynak Kişi 33: Hilal Bakırtaş – Doğum Tarihi: 1993 – Meslek: Üniversite mezunu – Derleme Yeri: Köprübaşı Köyü-Görele / Giresun

Kaynak Kişi 34: Füsamettin Aydın – Doğum Tarihi: 1963 – Meslek: Çiftçi – Derleme Yeri: Gaziler Tepesi Köyü-Bulancak / Giresun

Kaynak Kişi 35: Müteber Yanık – Doğum Tarihi: 1940 – Meslek: Ev Hanımı – Derleme Yeri: Mursal Köyü-Tirebolu / Giresun

Kaynak Kişi 36: Fatma Çiçek – Doğum Tarihi: 1940 – Meslek: Ev Hanımı – Derleme Yeri: Tirebolu / Giresun

Kaynak Kişi 37: Münteha Duran – Doğum Tarih: 1932 – Meslek: Ev Hanımı – Derleme Yeri: Akdoğan Mahallesi-Yağlıdere / Giresun

Kaynak Kişi 38: İpek Şirin – Doğum Tarihi: 1954 – Meslek: Ev Hanımı – Derleme Yeri: Hisarkaya Köyü-Bulancak / Giresun

GÜMÜŞHANE İLİ VE YÖRESİ AĞIZLARINDA AKRABALIKLARLA İLGİLİ ADLANDIRMALAR

Dr. Öğr. Üyesi Serdar BULUT

Alanya Alaaddin Keykubat Üniversitesi Eğitim Fakültesi

Öz

Diyalektoloji çalışmaları, son yıllarda yapılan birbirinden kıymetli çalışmalarla kendini geliştirmeye devam etmektedir. Ağızlar, dilin sadece telaffuz noktasında farklılıklar gösteren küçük kollarıdır. Bu küçük kolları belirleyen birçok faktör bulunmaktadır. Özellikle etimolojik köken, coğrafya, yaşayış biçimi gibi faktörleri bu belirleyiciler arasına ekleyebiliriz.

Türkiye Türkçesi ağızları, 1940 yılından sonra yerli araştırmacılarla belli bir noktaya gelmiştir. Son yıllarda il ve ilçe düzeyinde yapılan ağız derleme çalışmaları, ağızlar içinde yaşayan farklı terimlerle ilgili çalışmaların yapılmasına da fırsat vermiştir. Özellikle akrabalık adlandırmalarıyla ilgili yapılan çalışmalar hem ağız bilimine hem de ad bilimine önemli katkılar sağlamaktadır.

Çalışmamızda Gümüşhane ili ve yöresi ağızları üzerinde durulacaktır. Gümüşhane ili ve yöresi ağızları söz varlığında yer alan akrabalıklarla ilgili adlandırmalar ortaya çıkarılacaktır. Akrabalıklarla ilgili adlandırmalar kendi içinde ilgi alanlarına göre alt dallara ayrılarak ele alınacaktır. Bu çalışmamız, Derleme Sözlüğü başta olmak üzere Gümüşhane ağzını ilglendiren çalışmaların taranmasıyla ve kaynak kişilerden derlemeler yapılmasıyla oluşturulmuştur. Çalışmamız, Derleme Sözlüğü'ne ve akrabalık adları çalışmalarına önemli katkılar sağlayacaktır.

Anahtar Kelimeler: Türkiye Türkçesi Ağızları, Gümüşhane, Gümüşhane İli ve Yöresi Ağızları, Akrabalık Adlandırmaları, Adbilim

Giriş

Ağızlar

Ağız; bir dilin bir şive içerisinde mevcut olan ve söyleyiş farklarına dayanan küçük kollara, bir memleketin çeşitli bölge ve şehirlerinin kelimeleri söyleyiş bakımından birbirinden ayrı olan konuşmalarına verilen addır (Demir, 2002: 105). Ağızlarda görülebilen en önemli farklılık ses farklılığıdır. Ağızlar bu yönüyle lehçe ve şiveden ayrılırlar.

"Ağızlar bir dilin içinde çeşitlenen varyasyonlar olarak değerlendirilebilir. Bu anlamda ağızlar kök kimlik unsurlarını taşımakla birlikte, farklılaşan ve değişen yönleri de vardır. Bu farklılaşma yüzyıllar boyu devam ettiğinde lehçe, daha ilerisinde kök dilden ayrılmış ayrı dillerin oluşması muhtemeldir. Bugün "ata dil" veya "dil aileleri" teorileri incelendiğinde, aslında dillerin bir kökten geldiği, coğrafi, siyasi ve kültürel farklılaşmalar neticesinde, özellikle iletişimin kopmasıyla birlikte birçok dilin oluştuğu görülmektedir (Erdem 2013: 96)."

Ağızlar; fonetik, morfoloji, semantik bakımından standart dile kaynaklık eder. Yabancı kelimelere yeni karşılıklar bulma, türlü ses değişimlerini ya da eklerin tarihsel gelişimini açıklama

noktasında araştırmacıların başvurduğu önemli bir alandır. Ağızlarda Türkiye Türkçesine ait keşfedilmemiş birçok kelime bulunmaktadır (Telli, 2017: 135).

"Ağızlar şüphesiz ait olduğu dilin zengin birer hazineleridir. Dilin içerisinde o gün olmayan çok kelime ağızlarda varlığını devam ettirebilmektedir (Yavuz ve Telli 2013: 400)." Ağızlar bu yönüyle standart Türkiye Türkçesinde bilinmeyen birçok kelimeyi nesillerden nesillere canlı şekilde aktarmaya devam etmektedir. Fakat bu aktarım teknolojinin gelişmesi, şehirlere göçlerin artması gibi sebeplerden dolayı eski gücünü kaybetmektedir. Bu noktada devreye derleme çalışmaları girmektedir.

Türkiye Türkçesi ağızları üzerine yapılan ilk derleme çalışmaları yabancı araştırmacılarla başlamıştır. Maksimov'un 1867 yılında Hüdavendigar ve Karamanlı ağızları üzerine yazdığı "Oput Izsledovanija Tjurskich Dialektov v Chudavendgare i Karamanii (St. –Petersburg, 1967)" adlı eser Türkiye Türkçesi ağız araştırmalarının ilk eseri olarak tarihteki yerini korumaktadır. Literatürde yabancı araştırmacılar dönemi olarak bilinen bu dönem 1940 yılına kadar varlığını devam ettirmiştir. 1940 yılından sonra alana yerli araştırmacılar dâhil olmuştur.

1940'lı yılların başında Ahmet Caferoğlu, Anadolu'yu batıdan doğuya, kuzeyden güneye hemen hemen bütün vilayetlerini gezerek metin derleme çalışmalarında bulunmuştur (Akar, 2006: 42-43). Ahmet Caferoğlu'ndan sonra özellikle Ömer Asım Aksoy, Zeynep Korkmaz, Leyla Karahan, Tuncer Gülensoy, Ahmet Buran, Ahmet Bican Ercilasun, Necati Demir, Mehmet Dursun Erdem, Gürer Gürsevin gibi isimler yerli araştırmacılar döneminin daha da uzun soluklu olmasını sağlamıştır. Fakat ağız araştırmalarında henüz istenilen seviyelere ulaşılmış değildir. Derleme çalışmaları yapılmaya devam etse de henüz derlemeye konu olmamış il ve ilçe ağızları mevcuttur. Serdar Bulut'un Türkiye Türkçesi Ağızları Üzerine Çalışma Yapılmayan İl ve İlçeler (Bulut, 2013) isimli çalışması ve Tuncer Gülensoy ile Ercan Alkaya'nın Türkiye Türkçesi Ağızları Bibliyografyası (Gülensoy ve Alkaya, 2011) isimli çalışmalarına bakıldığı zaman derleme yapılan il ve ilçe kadar derleme yapılmayan il ve ilçenin olduğu görülecektir. Bu derleme çalışmalarının artması Türkiye Türkçesi ağız atlasının oluşturulmasına ve ayrıca mukayeseli ağız çalışmalarının da artmasına ortam hazırlayacaktır.

Ağız çalışmalarının artması beraberinde ağız sözlüklerinin oluşturulmasına imkân sağlamıştır. Bu noktada Derleme Sözlüğü önemli bir başvuru kaynağı haline gelmiştir. Atatürk döneminde kurulan ve sonraki adı Türk Dil Kurumu olan Türk Dili Tetkik Cemiyeti 1933-1935 yılları arasında Türkiye Türkçesi ağızlarında yaşayan "150 binden fazla kelimeyi tespit etmiş ve bu kelimeleri 1939-1949 yılları arasında 'Türkiye'de Halk Ağzından Söz Derleme Dergisi' adıyla yayımlamıştır (Akar, 2006: 42)." Derleme Dergisi, yazı dilinde bulunmayan, sadece halk ağzından derlenmiş bir ağız sözlüğüdür. Derleme Dergisi'nden sonra ise 1963-1982 yılları arasında 12 ciltlik Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü (Derleme Sözlüğü) yayımlanmıştır. Derleme Sözlüğü, Türkiye Türkçesi ağızları hususunda şu ana kadar yayımlanmış en kapsamlı sözlüktür. Söz varlığı derlemelerinde de en önemli ölçüttür (Küçükballı, 2016: 645). Ancak bu sözlük malzemesi Türkiye Türkçesinin ağızlarındaki zengin hazineyi halen tam olarak yansıtamamaktadır (Tekin ve Cantürk, 2014: 34). Bu sözlükteki madde sayısı 118.000'e yakın (Yıldırım, 2012: 568) olmasına rağmen Anadolu'nun bütününde konuşulan ağızların kelime hazinesinin tamamını içine almamaktadır (Tokat, 2014: 154).

Derleme Sözlüğü'nde var olan yöresel kelimeler Türk Dil Kurumu'nun Türkiye Türkçesi Ağızları Sözlüğü adı altında http://tdk.gov.tr/index.php?option=com_ttas&view=ttas adresinde hizmet vermektedir. Bu adresten de ilgili ağız sözcüklerine rahatlıkla ulaşılabilmektedir. Derleme Sözlüğü'nün zenginleşmesi standart Türkiye Türkçesi'nin ve dolayısıyla Büyük Türkçe Sözlük'ün de zenginleşmesini sağlayacaktır. Bu amaçla son yıllarda il ve ilçe ağızlarından

Derleme Sözlüğü'ne yapılan katkıları makale ve sempozyum bildirilerinde görmekteyiz. Bu tarz çalışmaların artması Türkiye Türkçesi ağızları açısından son derece olumlu gelişmelerdendir.

Gümüşhane İli ve Yöresi Ağızlarının Türkiye Türkçesi Ağızları İçindeki Yeri

Gümüşhane ili ve yöresi ağızları, Leyla Karahan'ın Anadolu Ağızlarının Sınıflandırılması (Karahan, 1996) isimli çalışmasına göre; "Doğu Grubu Ağızları" içerisinde yer almaktadır. Gümüşhane ili ve yöresi ağızları, kendi içinde dört alt gruba ayrılan Doğu Grubu Ağızları içerisinde Kars (Ardahan, Posof hariç), Erzurum merkez, Aşkale, Pasinler, Horasan, Hınıs, Tekman, Karayazı, Erzincan merkez, Tercan, Çayırlı, Kemah, Refahiye ağızları ile birlikte yer almaktadır (Karahan, 1996: 96). Sınıflandırmaya göre Doğu Grubu Ağızları içinde yer alan Gümüşhane ili ve yöresi ağızları, şehrin coğrafi konumu hasebiyle Kuzeydoğu Grubu ağız özelliklerini de gösteren bir geçiş bölgesi hüviyetindedir. Gümüşhane ve Torul, grubun diğer merkezleri Ardahan, Olur, Oltu, Tortum ve İspir ile beraber Doğu Grubu Ağızları ile Kuzeydoğu Grubu ağızlarını birbirine komşu etmektedirler. Bu sebeple Gümüşhane'nin iki ağız grubunun özelliklerini de gösteren bir köprü görevi gördüğü söylenebilir.

Karahan, 2. alt grubu değerlendirirken Torul (Gümüşhane) ağzının birçok bakımdan grubun genel özelliklerinden ayrıldığına işaret etmektedir. Gümüşhane ağızlarını da içinde gösterdiği 2. derece alt grupların belirleyici özelliklerini "arka damak ünsüzleri yanında meydana gelen kalınlık-incelik uyumsuzluğu" (Karahan, 1996: 80) "ünlü yuvarlaklaşmasının sebep olduğu düzlük-yuvarlaklık uyumsuzluğu" (Karahan, 1996: 81), "hece ve kelime sonunda k > h değişmesi", "zamir kökenli teklik 1. ve 2. şahıs ekleri ile bildirme eklerindeki ses değişmeleri" ve "şimdiki zaman ekinde meydana gelen ses değişmeleri olarak saymaktadır (Karahan, 1996; GADDÜ, 2016: 3).

Gümüşhane ili ve yöresi ağızlarının Türkiye Türkçesi ağızları içindeki durumunu gösteren ikinci sınıflandırma, Gümüşhane'nin eski milletvekillerinden eğitimci yazar Sabri Özcan San tarafından oluşturulmuştur. Sabri Özcan San'ın ilçe ağızlarını temel alan sınıflandırması aşağıdaki gibidir (GKAYA: 1990):

1. Merkez İlçesi Ağzı
2. Bayburt İlçesi Ağzı
3. Kelkit İlçesi Ağzı
4. Şiran İlçesi Ağzı
5. Torul İlçesi Ağzı

Yapılan sınıflandırma çalışmalarıyla Türkiye Türkçesi ağızları içindeki konumu netleştirilmeye çalışılan yöre ağzıyla ilgili yapılan bazı ağız çalışmaları mevcuttur. Gümüşhane ili ve yöresi ağızları Bulut (Bulut, 2013)'un çalışmasına göre ağız çalışması yapılan yerler kategorisindedir. Alkaya ve Gülensoy (Alkaya ve Gülensoy, 2011)'un bibliyografya çalışmasına göre yöre ağzıyla ilgili aşağıdaki akademik çalışmalar yapılmıştır:

1. Özcan Göçer, (1972). *Gümüşhane Ağzı,* Ankara: A.Ü. DTCF Türk Dili mezuniyet tezi.
2. Sabri Özcan San, (1990). *Gümüşhane Kültür Araştırmaları ve Yöre Ağızları,* Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
3. Turgut Acar, (1992). *Gümüşhane ve Yöresi Halk Ağızları,* Erzurum: Atatürk Üniversitesi doçentlik tezi.
4. Murat Akçam, (1999). *Torul ve Kelkit Yöresi Ağızları/GÜMÜŞHANE,* Ankara: Gazi Üniversitesi Türk Dili Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi.
5. Talat Ülker vd., (2011). *Gümüşhane Halk Kültürü,* (6 cilt), Trabzon: Gündüz Ofset Matbaacılık ve Yayıncılık.
6. Eren Ünlü, (2015). *Gümüşhane İli Şiran ve Köse İlçeleri Ağızları (GİRİŞ-İnceleme-Metin-Sözlük),* (Danışman: Doç. Dr. Serdar Yavuz), Adıyaman: Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

7. A. Mevhibe Coşar, (2016). Gümüşhane Ağzından Derlenmiş Deyimler Üzerine, *Mavi Atlas*, 6, s.1-17.

8. Serdar Bulut, (2018). *Gümüşhane İli ve Yöresi Ağızları Söz Varlığı,* Ankara: Gazi Kitabevi Yayınları.

9. Serdar Bulut, (2018). Gümüşhane İli ve Yöresi Ağızlarından Derleme Sözlüğüne Katkılar, *Karam-Karadeniz Araştırmaları Dergisi*, XV/57, Bahar, s. 171-190.

10. Samet Cantürk, (?). *Gümüşhane ve Yöresi Ağızları (İnceleme-Metinler-Sözlük),* Giresun Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Doktora Tezi, Giresun (Devam ediyor).

Türkiye Türkçesi Ağızlarında Akrabalık

Akraba sözcüğü Türk Dil Kurumu sözlüğünde "*(akraba:)* 1. *huk.* Kan bağıyla birbirine bağlı olan kimseler: *'Geceleyin, babam, amcam, akrabamız, hepsi istasyonda idiler.'* -Y. K. Beyatlı." (TS, 2011: 72) biçiminde yer almaktadır. Akrabalık adları açısından Batı toplumları üzerine yapılan incelemelere bakıldığında endüstrileşme ve şehirleşmenin artması, göçler ebeveynlerin oturduğu yerlerle çocukların ve torunların oturduğu yerler arasındaki mesafelerin uzak olması gibi sebeplerle akrabalık ilişkilerinin zayıfladığı, büyük kent merkezlerinde insanların ancak çekirdek aileler halinde bir yaşam sürdükleri ifade edilmektedir (Dilek 2003:542; Yavuz, 2013: 72).

Artık günümüz sosyal hayatında insanların gittikçe bireyselleşmesi akraba, akrabalık adı gibi kavramların sonunu getirmektedir.

Akrabalık adlarının tasnifi ile ilgili çalışmaların sayısı oldukça fazladır. Prof. Dr. Tuncer Gülensoy'un "Altay Dillerindeki Akrabalık Adları Üzerine Notlar" adlı makalesinde akrabalık adlarını aşağıdaki gruplarda toplar. (Gülensoy 1973- 1974:287; Yavuz, 2013: 73).

1. Aile içi yakınlık

Baba

anne, ana

kız (kardeş)

a.küçük kız kardeş

b. büyük kız kardeş, abla

erkek kardeş

a. küçük erkek kardeş

b. büyük erkek kardeş, ağabey

2. Baba tarafından akrabalık (Kan yakınlığı olan akrabalık)

dede

babaanne, ebe

amca (babanın büyük veya küçük erkek kardeşi)

hala (babanın büyük veya küçük kız kardeşi)

halaoğlu, hala kızı

3. Anne tarafından akrabalık

dede, büyükbaba

anneanne, nine, büyükanne

teyze (annenin küçük veya büyük kız kardeşi)

dayı (annenin küçük veya büyük erkek kardeşi)

teyze oğlu, teyze kızı

dayı oğlu, dayı kızı

4. Evlilikle olan akrabalık

yenge (büyük veya küçük kardeşin eşleri veya amca ile eşleri)

enişte (büyük veya küçük kardeşin veya teyze ile halanın kocası)

güvey (damat)

dünür (birbirlerinden kız ya da oğlan alıp veren anne ya da babanın birbirlerine göre adı)

baldız (erkeğe göre karısının büyük ya da küçük kız kardeşi)

kayın (erkeğe yada kadına göre, erkeğin ya da kadının erkek kardeşi)

elti (iki erkek kardeş karılarının birbirlerine göre adı)

görümce (erkeğin kız kardeşinin karısına göre adı)

kaynana

kaynata

kuma (eskiden birinci kadın yerine nikahla alınan ikinci kadın)

5. Dede veya anneanne/babaanneye göre akrabalık

Oğul

Kız

Torun

Torun çocuğu" (Gülensoy 1973-1974:287).

Yukarıdaki liste Türklerdeki akrabalık sistematiğini vermektedir. Bu da gösteriyor ki Türklerdeki akrabalık sistemi oldukça güçlüdür. Bir toplumda akrabalığın temelini aile oluşturmaktadır. Aile birliğinin dağılması ve bozulması, akrabalık bağlarını zayıflatmakta; bunun neticesinde de akrabalık kavramı daralmakta dilde önceleri ayrıntıyı, özeli, ayrıcalığı tanımlayan adlar bu niteliğini kaybederek git gide daha geneli anlatır hale gelmekte bazı adlar ise tamamen kullanımdan düşmektedir (Yavuz, 2013: 74).

Akralık adları açısından en önemli husus hiç şüphesiz toplumsal hayatın akralık bağlarına zarar vermeden sürdürülebilmesidir. Çünkü toplumsal hayatın devamı akrabalık adlarının yara almadan varlığını devam ettirmesini sağlayacaktır. Lakin toplum bireyselleştikçe zarar gören akrabalık ve akrabalık adları olacaktır. Büyük şehirlerde her ne kadar bireysellik artsa da kırsalda toplumsal hayat varlığını devam ettiriyor gibi görünse de özellikle son yıllarda akıllı telefon, bilgisayar, tablet gibi tekolojik aletlerin artması hem şehirlerde hem de kırsalda bireyselliği artırıcı etki yapmaktadır. Bunun sonucunda zamanla hem akrabalık bağları hem de akrabalık adları ölecektir. Adbilimin, Türkiye Türkçesi ağızlarının ve Türk dilinin bu durumdan göreceği zarar çok fazladır. Bu nedenle akralık adları bakımından zengin olan Gümüşhane ili ve yöresiyle ilgili bir çalışma yapmaya karar verdik. Tuncer Gülensoy'un tasnifine göre Gümüşhane ili ve yöresi ağızlarından tespit edilen akrabalık adları şunlardır:

Tespit Edilen Akrabalık Adları

1. Kan Yoluyla Akrabalık Bildiren Adlandırmalar

1.1. Dede

Torunu olan erkek, büyük baba, büyük peder (TS, 2011: 604).

ağababa : Büyükbaba, dede (DS/I: 79).

dip dede: En büyük dede (DS/II: 1510).

ede: Dede (GSV: 141).

1.2. Nine

Torunu olan kadın, büyük anne, nene (TS, 2011: 1772)

ebe: Büyükanne, nine (DS/III: 1649).

nene: Nine (DS/IV: 3247).

ici: Nine (DS/IV: 2504; GKAYA: 525; GSV: 254).

1.3. Baba

Çocuğu olmuş erkek, peder (TS, 2011: 219).

eye: 1. Baba DS/III: 1819; GKAYA: 477; GSV: 156).

gada: Baba (DS/III: 1888, 1891; GKAYA: 487; GSV: 168).

ici: Baba (DS/IV: 2504; GKAYA: 525; GSV: 254).

yèğit: Baba (DS/VI: 4225; GSV: 397).

1.4. Anne

Çocuğunu dünyaya getiren kadın, ana, valide (TS, 2011: 131).

aba: Anne (DS/I: 1-2, 3; GSV: 3).

abla: Anne (GKAYA: 417; GSV: 3).

1.5. Amca

Babanın erkek kardeşi (TS, 2011: 113).

emi: Amca (DS/III: 1740; GSV: 148).

emice: Amca (DS/III: 1740; GSV: 148).

emmi: Amca (DS/III: 1740; GSV: 149).

1.6. Hala

Babanın kız kardeşi (TS, 2011: 1031).

bibi: Hala (DS/I: 677; GSV: 50).

1.7. Dayı

dayi: Dayı (MDD).

1.8. Teyze

Annenin kız kardeşi, ana yarısı (TS, 2011: 2343)

eze: Teyze (DS/III: 1828; GSV: 158).

tiyeze: Teyze (GİŞKA: 290; GSV: 373).

1.9. Erkek kardeş/ağabey

Büyük, küçük erkek kardeş, aka (TS, 2011: 36).

aga: Ağabey, büyük erkek kardeş (DS/I: 74; GSV: 7).

cebe: Ağabey (GKAYA: 444; GSV: 66).

çebe: Ağabey (DS/II: 1102; GSV: 90).

ece: Büyük kardeş, ağabey (DS/III: 1663; GKAYA: 472).

gada: 1. Ağabey; 2. Kardeş (DS/III: 1888, 1891; GKAYA: 487).

kada: Ağabey (DS/IV: 2588, 2890; GSV: 261).

1.10. Kız kardeş/abla

Bir kimsenin bayan kardeşi veya bayan büyüğü (TS, 2011: 5).

aba: Abla, büyük kız kardeş (DS/I: 1-2, 3; GSV: 3).

bacı: Kız kardeş (MDD).

guci: Kız kardeş (DS/III: 1887; GKAYA: 495; GSV: 212).

1.11.Cinsiyeti belirsiz olarak "kardeş"

Aynı anne babadan doğmuş veya anne babalarından biri aynı olan çocuklar (TS, 2011: 1325).

ici: Kardeş (DS/IV: 2504; GKAYA: 525; GSV: 252).

taydaş: İkiz kardeş, ikiz kardeşler (DS/V: 3852; DS/VI: 4746; GKAYA: 581-582; GSV: 365).

1.12. Çocuk/Bebek

Yeni doğan çocuk (TS, 2011: 290).

bıcıldak: Küçük çocuk (DS/I: 654).

celik cülük: Küçük çocuklar, çoluk çocuk (GHK-6: 395).

cırbaga: Küçümseme ve kötüleme anlamında küçük çocuk (DS/II: 925, 983; GKAYA: 446; GHK-6: 396).

çele: Çocuk (GİŞKA: 282).

diga: Çocuk (DS/II: 1482; GSV: 126).

hızan: Çocuk, erkek çocuk, kızan (GİŞKA: 285; GSV: 241).

sabu: Aklı ermeyen küçük çocuk, sabi (DS/VI: 4661).

uşah: 1. Çocuk (GKAYA: 587; GSV: 380).

yèlve: Arsız erkek çocuk, fırlama (GKAYA: 594).

1.13. Kız

Dişi çocuk (TS, 2011: 1434).

esgi ayahgabı : Evde kalmış olan kız (GKAYA: 476; GSV: 153).

galuk: Evlenmemiş kız (DS/III: 1904).

naneher: Evlilik çağına gelmiş kız (GYHA: 283; GSV: 312).

1.14. Torun

Bir kimseye göre çocuğunun çocuğu (TS, 2011: 2375).

tocah: Torun çocuğu (GHK-6: 479).

2. Evlilik Sonucu Akrabalık Bildiren Adlandırmalar

2.1. Koca

Bir kadının evlenmiş olduğu erkek, eş, zevç (TS, 2011: 1454).
ayvaz: Koca, erkek, eş (DS/I: 433; GSV: 33).
herif: Koca, eş (GİŞKA: 286; GSV: 236).

2.2. Karı

Bir erkeğin evlenmiş olduğu kadın, eş, refika, zevce (TS, 2011: 1328).
arvat: 1. Kadın, avrat; 2. Eş, zevce, karı (DS/I: 337-338).
ev şenliği: Bir kimsenin karısı, eşi, evin hanımı (DS/III: 1816).
ev şenniği: Bir kimsenin karısı, eşi, evin hanımı (GKAYA: 477).
ev uşağı: Bir kimsenin karısı, eşi, evin hanımı (GKAYA: 477).
ganayahlı: Kadın; Karı, erkekler, karılarının adlarının söylenmesi ayıp sayıldığı dönemlerde, karılarından söz ederken "bizim ġanayahlı" derlerdi (GKAYA: 499; GSV: 174).
keyven: Karı (GİŞKA: 287).
keyveni: Karı (DS/VI: 4552; GKAYA: 532).
kül töken: Karı (GKAYA: 533-534).

2.3. Kaynata

Kocaya veya kadına göre birbirlerinin babası, kayınbaba, kayınpeder (TS, 2011: 1369).

ağa: Kayınbaba, kaynata (DS/I: 79).
babalık: Kayınbaba (DS/I: 450-451; GSV: 36).
gaynata: Kayınbaba (DS/III: 1948; GSV: 186).

2.4. Enişte

Bir kimsenin kız kardeşinin veya kadın hısımlarından birinin kocası (TS, 2011: 801)
düngür: Damat, enişte (DS/II: 1631).

2.5. Yenge

Bir kimsenin kardeşinin, dayısının veya amcasının karısı (TS, 2011: 2571).
kadınğa: Yenge (DS/IV: 2592; GSV: 261).

2.6. Görümce

Bir kadının kocasının kız kardeşi (TS, 2011: 971).
görüm: Kocanın kız kardeşi, görümce (DS/III: 2163; GKAYA: 485; GSV: 211).

2.7. Damat

Evlenmekte olan bir erkeğe, evlenme töreni sırasında verilen ad, güveyi (TS, 2011: 590).
gövüy: Güvey, damat (GİŞKA: 284; GSV: 211).
düngür: Damat, enişte (DS/II: 1631; GSV: 138).

2.8. Gelin

Evlenmek için hazırlanmış, süslenmiş kız veya yeni evlenmiş kadın (TS, 2011: 921).
kelin: Gelin (MDD).

3. Akrabalıkla İlgili Diğer Adlandırmalar

3.1. Üvey

Yasaca akraba sayılan aralarında kan bağı bulunan /Yalnız yasaca akraba sayılan, aralarında kan bağı bulunmayan, öz olmayan (TS, 2011: 2547).
analıh: Üvey anne (DS/I: 249-250; GSV: 19).
analık: Üvey anne (DS/I: 249-250; GSV: 19).
bacılıh: Üvey kız kardeş (GKAYA: 431; GSV: 37).
bacılık: Üvey kız kardeş (DS/I: 458; GSV: 37).
beslek: Evlatlık (DS/I: 640; GKAYA: 436).
besleme: Evlatlık (GHK-6: 390; HSV: 48).
elik etmek: 1. Babasız ve annesiz çocuğu alıp evlat edinmek, büyütmek; 2. Beslemek (DS/III: 1717; GSV: 146).
eliklemek: 1. Babasız ve annesiz çocuğu alıp evlat edinmek, büyütmek; 2. Beslemek (DS/III: 1717; GSV: 146).
emişüklü: Sütkardeş (DS/III: 1737).
ögeyi: Üvey (GKAYA: 557; GSV: 320).
peslek: Evlatlık (DS/VI: 4646; GSV: 328).

3.1. Dünür

Eşlerin baba ve analarının birbirlerine göre durumu (TS, 2011: 735).
düğür: Evlenenlerin anne ve babaları (DS/II: 1625).
düğürcü: Kız görmeye giden kimse, görücü (DS/II: 1632; GSV: 138).
düğürçü: Kız istemeye giden elçi (DS/II: 1632).
düngüz: Dünür (GKAYA: 471; GSV: 138).
düyürçü: Dünür (GİŞKA: 283; GSV: 139).
düvür: Dünür (GKAYA: 471; GSV: 139).
düvürcü: Gelin almaya gelen kimseler (DS/II: 1626; GSV: 139).

Sonuç

Gümüşhane ili ve yöresi ağızları akrabalık adlandırmaları isimli çalışmamız sonucunda yörede yaşayan 80 adet adlandırma tespit edilmiştir. Bu adlandırmalar içinde "sağdıç, baldız, elti, kuzen, oğlan" akrabalıklarıyla ilgili yöresel adlandırma tespit edilememiştir.

Gümüşhane ili ve yöresi ağızlarında Zincirleme İsim Tamlaması şeklinde oluşan "annemin halasının oğlu, babamın dayısının kızı" gibi uzun adlandırmalar tespit edilmemiştir. Yörede "bibi, dayi, gada, ici" gibi kısa ve öz adlandırmalar mevcuttur.

Yörede cinsiyete göre netlik kazanmayan "ici, taydaş" kardeş adlandırmaları ile annenin veya babanın babasına mı yoksa annesine mi söylendiği tam olarak bilinmeyen "**ağababa:** Büyükbaba, dede; **dip dede:** En büyük dede; **ebe:** Büyükanne, nine; **nene:** Nine; **ici:** Nine (dede-büyükanne)" adlandırmaları tespit edilmiştir.

Gümüşhane ili ve yöresi ağızlarında akrabalıkla ilgili tespit edilen bazı adlandırmalar mahallî kelime iken (guci, eze, ici, ayvaz vb.) bazıları ise mahallî söyleyiş (kelin, gövüy, düğür, düvür, arvat vb.) şeklinde oluşmuştur.

Gümüşhane ili ve yöresi ağızlarında kullanılan adlandırmalardan bazıları genelleşememiş ve sadece bölgesel kullanım olarak kalmıştır.

Yörede tespit edilen adlandırmalardan bazıları birkaç akrabalık adını aynı anda karşılamaktadır: "**ici:** 1. Baba; 2. Kardeş; 3. Nine (DS/IV: 2504; GKAYA: 525); **aba:** 1. Abla, büyük kız kardeş; 2. Anne (DS/I: 1-2, 3; GSV: 3) vb."

Yörede bazı akrabalıkların birden fazla adlandırma ile karşılandığı görülmüştür: "**eye:** 1. Baba DS/III: 1819; GKAYA: 477; GSV: 156); **gada:** Baba (DS/III: 1888, 1891; GKAYA: 487; GSV: 168); **ici:** Baba (DS/IV: 2504; GKAYA: 525; GSV: 254); **yèğit:** Baba (DS/VI: 4225; GSV: 397); **aga:** Ağabey, büyük erkek kardeş (DS/I: 74; GSV: 7); **cebe:** Ağabey (GKAYA: 444; GSV: 66); **çebe:** Ağabey (DS/II: 1102; GSV: 90); **ece:** Büyük kardeş, ağabey (DS/III: 1663; GKAYA: 472); **gada:** 1. Ağabey; 2. Kardeş (DS/III: 1888, 1891; GKAYA: 487); **kada:** Ağabey (DS/IV: 2588, 2890; GSV: 261)."

Yörede akrabalık adı olmamasına rağmen akrabalığı karşılayan "**emişikli/emüşüklü:** Süt kardeş. (GHK-6: 414); **beşik kertiği:** Kız ve erkek çocukları beşikteyken nişanlama ve böylece nişanlanmış kız veya erkek (DS/I: 643)." gibi adlandırmalar da tespit edilmiştir.

Yörede özellikle üveylikle ilgili adlandırma fazladır. Bu kapsamda 11 adlandırma tespit edilmiştir: "**analıh:** Üvey anne (DS/I: 249-250; GSV: 19); **analık:** Üvey anne (DS/I: 249-250; GSV: 19); **bacılıh:** Üvey kız kardeş (GKAYA: 431; GSV: 37); **bacılık:** Üvey kız kardeş (DS/I: 458; GSV: 37); **beslek:** Evlatlık (DS/I: 640; GKAYA: 436); **besleme:** Evlatlık (GHK-6: 390; HSV: 48); **elik etmek:** 1. Babasız ve annesiz çocuğu alıp evlat edinmek, büyütmek; 2. Beslemek (DS/III: 1717; GSV: 146); **eliklemek:** 1. Babasız ve annesiz çocuğu alıp evlat edinmek, büyütmek; 2. Beslemek (DS/III: 1717; GSV: 146); **emişüklü:** Sütkardeş (DS/III: 1737); **ögeyi:** Üvey (GKAYA: 557; GSV: 320); **peslek:** Evlatlık (DS/VI: 4646; GSV: 328). Bu akrabalık adlandırmasını çocuk/bebek akrabalık adları takip etmiştir. Bu kapsamda ise 9 adlandırma tespit edilmiştir: "**bıcıldak:** Küçük çocuk (DS/I: 654); **celik cülük:** Küçük çocuklar, çoluk çocuk (GHK-6: 395); **cırbaga:** Küçümseme ve kötüleme anlamında küçük çocuk (DS/II: 925, 983; GKAYA: 446; GHK-6: 396); **çele:** Çocuk (GİŞKA: 282); **diga:** Çocuk (DS/II: 1482; GSV: 126); **hızan:** Çocuk, erkek çocuk, kızan (GİŞKA: 285; GSV: 241); **sabu:** Aklı ermeyen küçük çocuk, sabi (DS/VI: 4661); **uşah:** 1. Çocuk (GKAYA: 587; GSV: 380); **yèlve:** Arsız erkek çocuk, fırlama (GKAYA: 594)."

Yörede yaşayan akrabalık adlarına tür açısından bakacak olursak basit sözcük (gövüy, düvür vb.), türemiş sözcük (taydaş, analık vb.) ve birleşik sözcük (esgi ayahgabı vb.) türlerinde oldukları görülür.

Adlandırmalara köken açısından bakılacak olursa ise çoğunluğu ağızlarda yaşayan Türkçe kelimelerdir (babalık, gaynata, görüm vb.). Bu Türkçe kelimelerin yanında başka dillerden alınan yabancı kökenli kelimeler ile (arvat, emmi, sabu vb.) hem Türkçe he de yabancı didllerden alınan kelimelerin birlikte kullanıldığı adlandırmalar da mevcuttur (esgi ayahgabı, ev şenniği vb.).

Bu tarz çalışmaların artması Türkiye Türkçesi ağızlarına katkı sağlayacağı gibi günümüzde sekteye uğrayan akrabalık değerlerine de tekrar eski gücünü kazandırabilir.

Kaynakça

Akar, Ali (2012). Ağız Araştırmalarında Yöntem Sorunları, *Turkish Studies-International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic,* 1, Sayı:2, s.41-43.

Bulut, Serdar (2013). Türkiye Türkçesi Ağızları Üzerine Çalışma Yapılmayan İl ve İlçeler, *Turkish Studies-International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic,* Volume 8/1, Winter, s.1129-1149.

Erdem, Mehmet Dursun (2013). Ağız Sözlükçülüğü Üzerine. *Turkısh Studıes-International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 8/95, 95-102.

Dilek, Figen Güner, (2008). Altay Türklerinde Akrabalık, *Ahmet Bican Ercilasun Armağanı*, Ankara: Akçağ Yayınları, s. 541-563

DS/I: Türk Dil Kurumu (2009). *Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü,* 1. Cilt, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

DS/II: Türk Dil Kurumu (2009). *Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü,* 2. Cilt, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

DS/III: Türk Dil Kurumu (2009). *Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü,* 3. Cilt, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

DS/IV: Türk Dil Kurumu (2009). *Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü,* 4. Cilt, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

DS/V: Türk Dil Kurumu (2009). *Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü,* 5. Cilt, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

DS/VI: Türk Dil Kurumu (2009). *Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü,* 6. Cilt, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

GADDÜ: Coşar, A. Mevhibe (2016). Gümüşhane Ağızlarından Derlenmiş Deyimler Üzerine, *Mavi Atlas,* 6/2016, s.1-17.

GHK-5: Ülker, T.; Yılmaz, N.; Kazancı, Ş. ve Doğru, E. (2011). *Gümüşhane Halk Kültürü-5*, Trabzon: Gündüz Ofset Matbaacılık ve Yayıncılık.

GHK-6: Ülker, T.; Yılmaz, N.; Kazancı, Ş. ve Doğru, E. (2011). *Gümüşhane Halk Kültürü-6*, Trabzon: Gündüz Ofset Matbaacılık ve Yayıncılık.

GİŞKA: Ünlü, Eren (2015). *Gümüşhane İli Şiran ve Köse İlçeleri Ağızları (Giriş-İnceleme-Metin-Sözlük),* (Danışman: Doç. Dr. Serdar Yavuz), Adıyaman: Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi.

GKAYA: San, Sabri Özcan (1990). *Gümüşhane Kültür Araştırmaları ve Yöre Ağızları,* Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

GSV: Bulut, Serdar (2018). *Gümüşhane İli ve Yöresi Ağızları Söz Varlığı,* Ankara: Gazi Kitabevi.

Gülensoy, Tuncer (1974). Altay Dillerindeki Akrabalık Adları Üzerine Notlar, *TDAY Belleten*, s. 283-318.

Gülensoy, T. ve Alkaya, E. (2011). *Türkiye Türkçesi Ağızları Bibliyografyası*, Ankara: Akçağ Yayınları.

GYADSK: Bulut, Serdar (2017). Gümüşhane İli ve Yöresi Ağızlarından Derleme Sözlüğü'ne Katkılar, *Karadeniz Araştırmaları-KARAM*, XV/57, Bahar, s.171-190.

GYHA: Acar, Turgut (1992). *Gümüşhane ve Yöresi Halk Ağızları,* Erzurum: Atatürk Üniversitesi Doçentlik Tezi.

Karahan, Leyla (1996). *Anadolu Ağızlarının Sınıflandırılması,* Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Küçükballı, Fatih Numan (2016). Bozkır (Konya) Ağzından "Derleme Sözlüğü"ne Katkılar, *Uluslararası Sempozyum: Geçmişten Günümüze Bokzır,* s. 643-658.

Tekin, F. ve Cantürk, S. (2014). Giresun ve Yöresi Ağızlarından Derleme Sözlüğü'ne Katkılar, *Diyalektolog*, 9, 33-46.

Telli, Burak (2017). Güneydoğu Anadolu Bölgesi Ağızlarında Geçen İkilemeler Üzerine Bir Değerlendirme, *Hikmet-Akademik Edebiyat Dergisi*, 3/6, 133-149.

TS: Türk Dil Kurumu (2011). *Türkçe Sözlük,* Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Yavuz, Serdar (2013). Türkiye Türkçesi Ağızlarında Akrabalık Adları, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 23(2): 71-91.

Yavuz, S. ve Telli, B. (2013). İç Anadolu Bölgesi Ağızlarında Geçen İkilemeler Üzerine Bir Değerlendirme, *Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 6/3, 376-402.

Yıldırım, Faruk (2012). Derleme Sözlüğü'ndeki Gizli Dil Verileri Üzerine. *TURKISH STUDIES-International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 7/4, p.565-578.

http://tdk.gov.tr/index.php?option=com_ttas&view=ttas

Kaynak Kişiler

Kaynak Kişi - 1: Nebahat Mallı – Doğum Tarihi: 1971 – Meslek: Ev Hanımı – Derleme Yeri: Beydere Köyü-Şiran / Gümüşhane

Kaynak Kişi - 2: Hanife Yeniçeri – Doğum Tarihi: 1933 – Meslek: Ev Hanımı – Derleme Yeri: Aşağı Duruçay Köyü-Şiran / Gümüşhane

Kaynak Kişi - 3: Mediha Çakır – Doğum Tarihi: 1947 – Meslek: Ev Hanımı – Derleme Yeri: Arılı Köyü-Torul / Gümüşhane

Kaynak Kişi - 4: Mehmet Kara – Doğum Tarihi: 1950 – Meslek: Hayvancılık-Emekli – Derleme Yeri: Sapmaz Köyü-Kürtün / Gümüşhane

Kaynak Kişi - 5: Hatice Kara – Doğum Tarihi: 1950 – Meslek: Ev Hanımı – Derleme Yeri: Sapmaz Köyü-Kürtün / Gümüşhane

Kaynak Kişi - 6: Elmas Bayrak – Doğum Tarihi: 1957 – Meslek: Ev Hanımı – Derleme Yeri: Elmaçukuru Köyü-Şiran / Gümüşhane

Kaynak Kişi - 7: Hacı Kadın Kara – Doğum Tarihi: 1945 – Meslek: Ev Hanımı – Derleme Yeri: Sapmaz Köyü-Kürtün / Gümüşhane

Kaynak Kişi - 8: Ahmet Demir – Doğum Tarihi: 1945 – Meslek: Çiftçi – Derleme Yeri: Subaşı Köyü-Köse / Gümüşhane

Kaynak Kişi - 9: Zülhami Şahin – Doğum Tarihi: 1961 – Meslek: Ev Hanımı – Derleme Yeri: Bizgili Köyü-Köse / Gümüşhane

Kaynak Kişi - 10: Niyazi Bal – Doğum Tarihi: 1924 – Meslek: Emekli öğretmen – Derleme Yeri: Kırıntı Köyü-Şiran / Gümüşhane

Kaynak Kişi - 11: Mevlüt Can – Doğum Tarihi: 1966 – Meslek: Çiftçi – Derleme Yeri: Balıklı Köyü-Kelkit / Gümüşhane

Kaynak Kişi - 12: Hacı Bayram Çiçek – Doğum Tarihi: 1913 – Meslek: Emekli işçi – Derleme Yeri: Köse / Gümüşhane

Kaynak Kişi -13: Hüseyin Taşkın – Doğum Tarihi: 1938 – Meslek: Emekli işçi – Derleme Yeri: Gültepe Köyü-Kelkit / Gümüşhane

Kaynak Kişi - 14: Halide Ergün – Doğum Tarihi: 1940 – Meslek: Ev Hanımı – Derleme Yeri: Çamlıköy Köyü-Merkez / Gümüşhane

NURMƏHƏMMƏD ƏNDƏLİBDƏN SONRAKI DASTANÇILIQ: MOLLA NƏFƏSİN "ZÖHRƏ VƏ TAHİR" DASTANI İLƏ EYNİ ADLI AZƏRBAYCAN ŞİFAHİ XALQ ƏDƏBİYYATI DASTANININ MÜQAYİSƏLİ TƏHLİLİ

Prof.Dr. Aynur Səfərli Mətləb qızı

Bakı Dövlət Universiteti

Öz

Molla Nəfəsin zəngin irsində türkdilli xalqların, xüsusən də oğuz qrupu türklərin arasında geniş yayılmış "Zöhrə və Tahir" mövzusu xüsusi yer tutur. Türkmən həyatının ruhunun, mədəniyyətinin və etnoqrafiyasının ensiklopediyası səviyyəsinə çatdırılmış bu dastanı Molla Nəfəs tamamilə yenidən işləmiş, zərgər dəqiqliyi ilə cilalamışdır. O, Zöhrə və Tahir hekayəsini Türkmən mədəniyyəti ilə kökləyərək işləmiş, hekayə içində vacib bir vəzifəyə özünü də daxil etmişdir. Yenidən işlənən dastanın özünəməxsusluqlarından biri şairin həm dastanı danışan, həm də dastan qəhrəmanı olmasıdır. İkinci diqqət çəkən məqamlardan biri dastanın Dədə Qorqud adət-ənənəsini yenidən canlandırmasıdır. Astral dastan kimi məcazi dastanlar içərisində kosmik aləmin, xüsusən də göy cisimlərinin folklor qəhrəmanının simasında simvolik təqdim-təsvirinə həsr edilmiş əsərlərə də rast gəlinir ki, bu baxımdan "Tahir-Zöhrə" dastanı da diqqət çəkir. Bilindiyi kimi, astral əsər təbiət qüvvələrinin, təbiətdə baş verən hadisələrin, xüsusilə səma cisimlərinin, ulduz və bürclərin insan şəklində təsəvvürünə əsaslanır. Belə əsərlərdə əsasən tam il daxilində, bəzən ayrı-ayrı fəsillərdə, bəzən isə bir gecə-gündüzlə ulduzlar aləmində baş verən hadisələr bədii şəkildə təsvir olunur. Astral əsərlərdə mifoloji obraz və təsəvvürlərə, xüsusən də qədim və orta əsr astrologiyasına uyğun olaraq ulduzlardan bəziləri qız-qadın, bəziləri isə oğlan-kişi obrazında insanlaşdırılır və onların bir-birinə münasibətinə uyğun süjet, kompozisiya qurularaq bədii əsər yaradılır.

Bu tipli əsərlər Şərq ədəbiyyatında daha geniş işlənmişdir. Məqalədə Molla Nəfəs və Azərbaycan şifahi xalq ədəbiyyatında mövcud olan dastan müqayisə olunmuş, fərqli və oxşar cəhətləri ortaya çıxarılmışdır.

Anahtar Kelimeler: astral dastan, kosmik aləm, göy cisimləri, "Zöhrə və Tahir" dastanı

Molla Nəfəsin zəngin irsində türkdilli xalqların, xüsusən də oğuz qrupu türklərin arasında geniş yayılmış "Zöhrə və Tahir" mövzusu xüsusi yer tutur. Türkmən həyatının ruhunun,

mədəniyyətinin və etnoqrafiyasının ensiklopediyası səviyyəsinə çatdırılmış bu dastanı Molla Nəfəs tamamilə yenidən işləmiş, zərgər dəqiqliyi ilə cilalamış, süjetini və qəhrəmanlarını təkmilləşdirib, şeirlərini yenidən yazmışdır. Ramiz Əskərin təbirincə desək "Molla Nəfəs dedikdə "Zöhrə vəTahir", "Zöhrə vəTahir" dedikdə isə Molla Nəfəs yada düşür". Xalq arasında nağıla çevrilmiş hekayənin mətnini M.Nəfəs bəzəyərək genişləndirmiş, hətta qəhrəman kimi dastana daxil olmuşdur. Adətən xalq hekayələrində bir-birinə qovuşmayan aşiqləri Molla Nəfəs dirildib qovuşdurmuşdur ki, bu da şairin sənətkarlığını göstərmək tutqusundan irəli gəlmişdir. Molla Nəfəsin ölümündən 70 il sonra onun ruhunu canlı tutmaq üçün Xocanəfəs Çarıyev hekayədən təsirlənərək pyes yazmışdır (3, s.32,42,43). Molla Nəfəs Zöhrə və Tahir hekayəsini Türkmən mədəniyyəti ilə kökləyərək işləmiş, hekayə içində vacib bir vəzifəyə özünü də daxil etmişdir. Molla Nəfəsin yenidən işlədiyi dastanın özünəməxsusluqlarından biri şairin həm dastanı danışan, həm də dastan qəhrəmanı olmasıdır. İkinci diqqət çəkən məqamlardan biri dastanın Dədə Qorqud adət-ənənəsini yenidən canlandırmasıdır. Dədə Qorqud kimi Molla Nəfəs də öyüd-nəsihət edir, ad qoyur, sevənlərə səbr diləyir. Qısacası müdrik biri kimi qarşımıza çıxır (3, s.32-44). Şair hekayəni xalq deyimlərinə əsasən toplamış, özünü və Bossantac adlı yoldaşını da əsərə daxil edərək yenidən işləmişdir (2, s.427).

Astral dastan kimi məcazi dastanlar içərisində kosmik aləmin, xüsusən də göy cisimlərinin folklor qəhrəmanının simasında simvolik təqdim-təsvirinə həsr edilmiş əsərlərə də rast gəlinir ki, bu baxımdan "Tahir-Zöhrə" dastanı da diqqət çəkir. Bu tipli əsərlər Şərq ədəbiyyatında daha geniş işlənmişdir. Bu dastan da astral dastanlar içərisində ən geniş yayılanıdır. Bu dastandakı süjetin Azərbaycanla yanaşı, özbək, tatar, türkmən, uyğur, Anadolu variantları da mövcuddur. Əsər adları çəkilən xalqlarda üç biçimdə- sadəcə nağıl, xalq dastanı və məsnəvi-qissə şəkillərində yaşamaqdadır.

"Tahir-Zöhrə" dastanı çoxvariantlı dastanlardan biridir. Təkcə Azərbaycanda onun iyirmidən yuxarı variantına təsadüf edilir. Lakin variantların çoxluğuna baxmayaraq, süjet və poetik struktur fərqinə görə onlardan hər hansı biri versiya təşkil edə biləcək səviyyədə ayrıntı yaratmır.

Bilindiyi kimi, astral əsər təbiət qüvvələrinin, təbiətdə baş verən hadisələrin, xüsusilə səma cisimlərinin, ulduz və bürclərin insan şəklində təsəvvürünə əsaslanır. Belə əsərlərdə əsasən tam il daxilində, bəzən ayrı-ayrı fəsillərdə, bəzən isə bir gecə-gündüzlə ulduzlar aləmində baş verən hadisələr bədii şəkildə təsvir olunur. Astral əsərlərdə mifoloji obraz və təsəvvürlərə, xüsusən də qədim və orta əsr astrologiyasına uyğun olaraq ulduzlardan bəziləri qız-qadın, bəziləri isə oğlan-kişi obrazında insanlaşdırılır və onların bir-birinə münasibətinə uyğun süjet, kompozisiya qurularaq bədii əsər yaradılır.

Molla Nəfəsin "Tahir və Zöhrə" dastanına nəzər salaq. Qədimdə bir zəngin, malı-mülkü, şöhrəti, bir sözlə hər şeyi olan ancaq övladı olmayan bir padişah yaşayırmış ki, övlad üçün çox həkimlərə

gedib çarə axtarsa da nəticə görməmişdir. Buna görə də özünü əyləncəyə vermişdir. Bir gün vəziri ilə bazarda gəzərkən "kim mənə bir altın versə Tanrı onu murada qovuşdursun" deyib yalvaran qocaya pul verib qayıdarkən bağda ağac altında oturan dərvişin yanına gedirlər. Dərviş onların övlad istəklərini söyləyəndə, ondan yardım istəyirlər. Dərviş onlara bir alma verib bildirir ki, yarı bölüb yesələr padişahın qızı, vəzirin isə oğlu olacaq, gələcəkdə onları bir-birlərilə ayırmayıb evləndirərlər. Vaxt-vədə tamam olanda dərviş deyən kimi onların hərəsinin bir övladı olur. Birlikdə böyüyüb məktəbə də birlikdə gedən Zöhrə və Tahir çox istedadlı, ağıllı uşaqlar olurlar. On yaşında Zöhrə Tahirə aşiq olur, Tahiri öpür. Tahir bacı-qardaş olduqlarını zənn etdiyi üçün qəzəblənib Zöhrəni döyür. Buna çox qırılan Zöhrə "Allahım mənim sevgimin yarısını Tahirə ver" deyə dua edəndən sonra Tahir də Zöhrəyə aşiq olur, bir-birlərinə daha da bağlanırlar. Bunu bilən Ərəb kölə vəziyyəti padşahın arvadına söyləyir. Padişah isə gəncləri evləndirməyin vaxtı gəlib çatdığını düşünsə də arvadı qızını Tahirlə evləndirmək istəmir. Ancaq padişah sevənləri öz gözü ilə görüb onları evləndirməyə qərar verən vaxt Tahir yuxusunda iki köpəyin ona hücüm etdiyini görür və yuxusu çin çıxır. Beləliklə, arvadı cadugərin hazırladığı şərbəti içirtdikdən sonra padişah Tahirdən soyuyur və onu saraydan qovur.

Hadisələri dayəsindən öyrənən Zöhrə onu görmək üçün saray qapısına gələn Tahirlə söhbət edərkən onları yenə Ərəb kölə görüb padişaha xəbər verir. Mardinə sürgün olunub 7 il zindanda qalan Tahir üçün Tanrı duasını eşidib qapılarını açanda köməyinə gələn atlı xızır Tahiri Zöhrənin köşkünün qarşısına buraxır. Tahiri dayəsinə göndərəndən sonra Zöhrə hər gecə sevgilisilə görüşüb səfa sürür. Bir gün yenə Tahir qara köpəklərin ətrafına toplandığı bir yuxu görür. Çünki Ərəb kölə yenə onları görmüşdü və xəbərləmişdi. Bundan sonra da Tahiri üstü açıq sandıqda Sat suyuna buraxmışdılar. Ancaq Zöhrə məktubla Sat suyunun kənarındakı göldə sarayı olan padişah qızını məktubla xəbərdar etmişdi. Padişah qızlarının üçü də Tahiri görən kimi aşiq olurlar və paylaşa bilmədikləri üçün dalaşan qızların səsinə oyanan Tahir qaçıb bir çeşmə başında dua edərək yuxuya gedir. At səsinə oyananda bir dərviş onu Zöhrənin sarayına gətirir. Tahir Zöhrənin evlənəcəyini eşidib qadın geyimində toya gələndə Zöhrə onu tanıyır. Və onlar ertəsi gün hamama getmək adıyla çıxıb qaçmağa qərar verirlər. Yenə bu barədə Ərəb kölə padişahı xəbərdar edəndə Tahiri yaxalayıb gətirdir və bildirir ki, qızının adı keçməyən üç türkü söyləsə onu bağışlayacaq. Üçüncü türkünü söylərkən içəri girən Zöhrənin adını çəkdiyi üçün padişah Tahirin boynunu vurdurmaq əmri verir. Boynu vurulmadan öncə namaz qılıb canının alınmasını dua edən Tahir elə o andaca ölür. Bunu görən Zöhrə ağlını itirir. Həkimlərin belə dərdinə çarə tapa bilmədiyi Zöhrə Tahirin məzarı üstə canının alınmasını dua edib ölür. Məzara gələn Ərəb kölə Zöhrəni sevdiyi üçün onun ölümünə dözməyib özünü xəncərlə öldürür.

Bütün olanlara görə padişah çox peşman olur. Ancaq sonrakı peşmançılıq fayda verməz. Sevənlərin məzarı hazırlananda Ərəb kölə də başda dəfn edilir. Hər kim məzarlarına getsə,

Zöhrənin məzarında ağ, Tahirin məzarında isə qırmızı gülfidan, Ərəb kölənin məzarında isə həmişə qara tikan bitdiyini görərmişlər. Hər il kökündən çıxarılsa da tikan yenidən bitərmiş (6).

Azərbaycan şifahi xalq ədəbiyyatındakı dastan isə ustadnamə ilə başlayır. Ustad aşıq rəvayət edir ki, Qaraman şəhərində Hatəm Soltan və Əhməd vəzir adlı iki qardaş yaşayırmış. Qardaşların böyüyü Hatəm Soltan Qaraman şəhərinin padişahı, Əhməd isə onun vəziri imiş. Hər iki qardaşın var-dövləti, cəh-cəlalları başlarından aşsa da heç birinin övladı yox imiş. Bir gün yenə Əhməd vəzir oturub uşaq dərdi çəkərkən nurani bir qoca ona muradının hasil olması üçün bir alma verib deyir ki, bunu yarı bölüb qardaşına da versin və hər ikisi almanı arvadları ilə birlikdə yesinlər. Əhməd vəzir almanı götürüb evə gedəndə almanın ətri bütün otağa yayılır. Arvadı bu ənbər iyini duyanda, ərinin başqa qadınlarla birgə olmağından şübhələnir. Əhməd isə gerçəyi söyləyəndə arvadı şad xürrəm olur. Əhməd almanın yarısını da qardaşına verib başına gələnləri danışır. Elə həmin an hər iki qardaş şərt kəsirlər ki, övladları olarsa böyüyəndə onları evləndirsinlər. Əhd-peyman bağlayırlar. Vaxt vədə tamam olanda Hatəm soltanın bir qızı, Əhməd vəzirin isə bir oğlu olur. Uşaqlar bir almanın tən yarısı qədər bir-birinə bənzəyirlərmişlər. Yeddi yaşına çatanda uşaqların hər ikisi kamil bir mollanın yanında elm öyrənməyə başlayarkən bir-birlərinə daha da bağlanırlar. Məktəbdə bir keçəl Zöhrəyə aşiq olur, qızdan üz görmədiyi üçün Tahiri şərləyərək onların sevişdiyini yayır. Söz-söhbəti eşidən qız atası Hatəm soltan qızına məktəbə getməyi qadağan edir və mollanın gəlib evdə onunla məşğul olacağını bildirir (bu baxımdan "Leyli və Məcnun" dastanına bənzəyir).

Məktəbə gəlib Zöhrəni görməyən Tahir Mirzə onu qardaşlığı Xanlar xandan soruşur. Tahir Mirzə əhvalatı ağlayaraq atasına danışanda, atası Hatəm soltanın yanına gedib bağladıqları əhd-peymanı xatırladır. Ancaq qardaşı bunu rədd edir. Sonra düşünür ki, Əhmədin xalq arasında etimadı daha böyükdür, xalqı başına toplayıb səltənətini ondan alar. Ona görə də cəllad Qasıma tapşırır ki, Əhmədi öldürsün. Cəllad çox düşünsə də bunu etmir, qərara gəlir ki, öldürürsə Hatəm soltan özü öldürsün. Hatəm soltan şərəfsizcəsinə hiyləgərlik edib, qardaşını gedib şərbət ehtiyatı gördürmək adı ilə çağıtdırır və elə həmin andaca qılıncı sinəsinə soxmaqla qardaşını öldürür. Daha sonra Tahir onu öldürmək əmri alan cəlladı atasından yediyi çörəyə and verdirib ölümdən xilas olur. Cəllad da Hatəm Soltana bildirir ki, Tahir atasının öldüyünü eşidib qaçıb gizlənib. Şah car çəkir ki, kim Tahirin başını ona gətirsə onu dünya malına qərq edəcək. Atasının xanə bağında gizlənərkən Tahir aclıqdan əziyyət çəkir. Atasının mal-mülkü ulaqlarda aparılarkən xarkandan çörək alarkən satqınçılıq edib onun yerini şaha xəbər verirlər. Tahir yavan çörəyi suya batırıb yeyərkən, qulamları Əhməd və Məhəmmədin başını kəsirlər. Tahir onlara bildirir ki, qoy məni Hatəm soltan özü öldürsün. Hatəm soltan Tahir onun hüzurunda olarkən onun dara çəkilməsi əmrini versə də məktəb uşaqlarının, camaatın etirazından ehtiyyat etdiyi üçün öldürmür, başqa

bir məmləkətə sürgün etdiyini deyib, gizlində isə onun qanlı köynəyinin gətirilməsi əmrini verir. Tahiri Zöhrənin otağı qarşısından apararkən qız onlara bir kisə əşrəfi və bir qoyunun pulunu verir. Onlar da qarşılarına çıxan ilk çobandan qoyun alıb ətini kabab çəkib yeyirlər və Tahirin köynəyini qoyunun qanına bulaşdırırlar.

Tahir qürbət elə gedərkən Xanverdi adlı sövdəgərin baxçasına gəlib çıxır. Var-dövləti başından aşan sövdəgərin gözünün ağı-qarası bircə qızı Nərgiz də Tahirə aşiq olur. Xanverdi qızını ona verib oğul qazanmaq istədiyini bildirəndə, Tahir Nərgizin dünya axirət onun bacısı olduğunu bildirir. Bu Nərgizi acıqlandırsa da sövdəgər onu həmişəlik oğulluğa götürdüyünü deyir, səfərə getmədən öncə bütün sandıq açar işlərini Tahirə həvalə edir. Bir gün ondan gizlədilən və təsadüfən kənizin itirdiyi bahar bağının açarını tapan Tahir cənnət güşəsinə bənzəyən, gülüstani bağı irəmi xatırladan bu bağdan geri qayıdarkən Nərgizlə qarşılaşır və doğma yurduna geri dönəcəyini bildirir. Onu bu yoldan saxlaya bilməyəcəklərini görəndə, dua edib yola salırlar. Geri dönərkən Tahiri evdə görməyən Xanverdi onun dalınca at çapır. Tahir Hatəmin vilayətinə varanda qarşısına çıxan çobanın qara geyindiyini görüb səbəbini soruşur. Çoban onu tanıyıb evlərinə qonaq aparır. Və anasına tapşırır ki, hansı yolla olursa olsun Tahiri Zöhrəyə yetirsin. Tahirin məsləhəti ilə iki dəst arvad paltarı alıb Zöhrənin qapısına gedirlər ki, qulluqçu kimi Zöhrə Tahiri yanında saxlasa orda qalar. Hadisədən xəbərdar olan Mələksuma nə etsə də Tahirin gəldiyini xəbər vermək üçün Zöhrəni oyada bilmir. Zöhrə Tahirin oxumaq səsinə oyananda qucaqlaşıb ağlayırlar, yatıb yuxuya qalırlar. Qapıda onlara qarovulçuluq çəkən Mələksumanı da yuxu tutur. Bu zaman onları qol-boyun görən dayə xəbəri Hatəm soltana çatdırır. Bu dəfə də elin töhmətindən qorxan Hatəm onu böyük bir sandığa qoyub dəryaya atdırır. Zöhrənin yalvarışlarından sonra dərya sandığı aparır. Sandıq axınla padişahlıq bağçasına burulur. Sandığı görən vəzirin qızı "pul olsa mənim", vəkilin qızı "mal olsa", padişahın qızı isə "oğlan olsa mənim"- deyib sandığı açanda 14 gecəlik aya bənzər bir oğlan görən qızlar sözlərindən cayırlar. Bu dəfə də "kimin səsinə oyansa oğlan onundu" - deyib şərtləşirlər. Tahir padişahın qızı Sona xanımın sözünə oyansa da digər qızlar "mal-mülk sizdə, padişahlıq sizdə, bu oğlanı da sizə qoymarıq" deyib hərəsi Tahirin bir qolundan tutur. Sevdiyinin olduğunu söyləyəndən və padişahın hüzurunda başına gələnləri danışandan sonra, padişah qızlarla yanaşı böyük bir qoşun götürüb Hatəm soltanla davaya gedir. Hətta Tahir Sona xanımın "Zöhrə ondan gözəl olsa onunla bacı-qardaş olacaq, əks halda ayrıca hesablaşacaq"- şərti ilə də razılaşacaq. Qızlar Zöhrənin qonağı olarkən Sona ilə Zöhrə deyişirlər. Sona Zöhrənin də haqq aşiqi olduğunu bildirəndə padişah döyüş əmri verir. Amma Tahir bildirir ki, "xalqın bu işdə günahı yoxdu, nahaq qan axıtmasın, Hatəm soltan meydana girsin təkbətək onunla döyüşüm". Hatəm soltanla qarşılaşanda Zöhrə Tahir üçün dua edir. Bunu görən Tahir qılıncı əmisinin sinəsinə soxub atasının intiqamını almaqla yanaşı sevdiyinə də qovuşmuş olur. Paşa Tahiri Qaraman vilayətində padişah edib, qırx gün də onun qonağı olub vilayətinə

qayıdandan sonra Tahir özünə toy edir. Toyuna çoxlu aşıqlar yığışır. Aşıq Hüseyin toyu duvaqqapma ilə başa vurur (1,s. 125-166).

Müxtəlif variantlara əsasən dastanı şərh etsək qısaca bunları deyə bilərik ki, Qaraman hökmdarı Hatəm sultanın qızı Zöhrəni Qara vəzirin oğlu, yaxud Molla Bədəl və yaxud Keçəl almaq istəyir. Onun hiyləsi ucbatından Hatəm sultan öz qardaşını, yəni Tahirin atasını öldürür, Tahiri isə sürgün edir. Qəriblikdə Zöhrəni unuda bilməyib vətənə dönən Tahiri bir müddət Zöhrə sandığa qoyub suda saxlayır. İp qırılarkən suyun axını onu Çinə aparıb çıxardır ki, sevənlərin qovuşması Çin şahzadəsi səbəbindən olur. Göründüyü kimi, dastanın əsas sürətlərindən biri Hatəm Sultandır. O Qaraman hökmdarıdır. Elm aləminə indiyə qədər "qaraman" adı ilə qədim bir türk tayfası, 1301-1472-ci illərdə mövcud olmuş bir xanlıq məlumdur. Hatəm sultanın hökmdar olduğu Qaraman bu sayların heç birisi ilə bağlı deyildir. Dastandakı qaraman simvolik addır. O, sadəcə "qara mən", yəni "qaranlıq göy", "səma" deməkdir. Onun öz adı olan Hatəm sözü isə bir sıra məlum mənalardan başqa həm də "sahib", "hakim", "ağa" anlamı verir. Beləliklə, Qaraman hökmdarı Hatəm astral mənada qaranlıq gecə deməkdir. O öz doğma qardaşını, yəni gündüzü öldürüb hakimiyyəti əlinə almışdır.

Dastanın əsas qəhrəmanlarından olan Zöhrə Hatəmin, yəni həmin qaranlıq gecə səmasının ulduzu-qızıdır. O, Tahirlə bir saatda doğulmuş, bir müddət onunla sərbəst gəzib dolaşmış, Tahir sürgün edildikdən sonra, Hatəm tərəfindən xüsusi bir imarətdə "göz" dustağı kimi "həbs" edilmiş, bir də Hatəm öldükdən sonra azadlığa çıxmışdır. Aydındır ki, bu, axşamdan parlaq bir ulduz kimi görüşüb sonra yoxa çıxan, bir də ancaq səhərə yaxın görünən Zöhrə ulduzunun antropomorfizmidir.

Bəlli olduğu kimi, Zöhrə (bəzi mənbələrdə onun adı həm də Nahiddir) istər əksər dünya xalqlarının mifologiyasında, istərsə də astral görüşlərdə və klassik bədii ədəbiyyatlarda su ilə, çay ilə, dəniz ilə bağlı gözəl, musiqiçi-nəğməkar, sevgili kimi təsəvvür və təsvir edilmişdir. "Tahir-Zöhrə" dastanında da onun bu cizgiləri qabarıq görüntülərlə verilir. Zöhrə vəfalı bir sevgilidir, son dərəcə gözəldir, mahir bir nəğməkardır. Sular onun iradəsinə tabedir. Onun sulara hakim olması təsəvvürü mifoloji atribut kimi dastanda xüsusilə gözəl işlənmişdir.

Hatəm sultan Tahiri sürgün etdikdən sonra su kənarında xüsusi bir imarət tikdirib Zöhrəni orada saxlayır. Tahir gəlib çıxdıqdan sonra, Zöhrə onu sandığa qoyub gündüzlər su içində gizlədir, gecələr isə öz yanına gətirir. Buna görə də Hatəmin cəlladları onu tapa bilmirlər. Günün birində ip qırılır, sandıq axır. Lakin uzağa getmir. Elə bil ki, su aparmaqdan ötrü Zöhrədən icazə istəyir. Zöhrə sandığın dalıycan dəryaya deyir:

Qanlı dərya, nə axarsan, selabnan,
Axıbanı bir ümmana gedirsən.
Əmanətdir, qərq eyləmə sandığı

Üz tutuban nə məkana gedirsən?

Sandıq getməyib yenidən Zöhrənin üstünə qayıdanda, kənizlər sandığın getmədiyini, ondan icazə istədiyini bildirirlər.

Zöhrə deyir:

Qanlı dərya nə axırsan qat-qatı?

Oldun mənə İskəndərin zülmatı.

Səni and verirəm, yar amanatı,

Ya şəkiyə, ya Şirvana gedirsən!

Sandıq icazə alamamış getmir. Burdan da çox aydın şəkildə görünür ki, əsrlər boyu ağızlarda gəzərək müəyyən transformasiyaya uğramasına baxmayaraq, Zöhrənin sular ilahəsi olmasının izləri, əlamətləri folklorlaşdırılmış şəkildə dastanda yaşamaqdadır.

Dastanın baş qəhrəmanı Tahir də Ayın antropomorfizmidir. Bunun doğrudan da belə olduğu dastanın süjetindən də görünməkdədir. Sürgün edilib qürbətdə yaşadıqdan sonra ikinci dəfə Zöhrə ilə görüşür. Qaraman xanı onu dənizə axıtdırır. Nəhayət Çin Banusunun , yəni Günəşin qaranlıq gecəni məhv etməsi sayəsində Zöhrəyə qovuşur.

Dastanın maraqlı obrazlarından biri də Nərgizdir. Əsərdə Nərgiz müxtəlif şəkillərdə təsvir olunur. Lakin hər nə şəkildə olursa olsun o özünün əsas xarakter cizgilərini qoruyur. Çox gözəl və məğrur olan bu qız dastanın bütün variantlarında su ilə bağlı təsvir edilir. Dastanın bir variantında su sandığı gətirib onun bağına çıxarır. Bir variantda Tahir özü gəlib onun bağına girir, su içib çarhovuzun yanında yatır. Bəzi variantlarda isə Nərgiz hətta onu suya basır:

Mən Tahirəm, yana-yana,

Yandı bağrım, döndü qana.

Sən bir yaşılbaşlı sona,

Uçdun göldən-gölə, nərgiz!

Bu surət də Nərgiz gülü ilə əlaqədar olan məşhur qədim əsatirlə bağlıdır ki, məlum olduğu üzrə, o da eyni zamanda həm də su ilə, göllə əlaqədardır.

Dastanın bu mənada, diqqət çəkən surətlərindən biri də Çin şahzadəsi Banudur. O, igid və gözəldir. Hətta dünyada özündən başqa gözəl olduğuna da inanmır. Tahirlə şərt kəsir ki, Qaramana gedib Zöhrə ilə tanış olacaq, əgər o özü Zöhrədən gözəl olsa, onda Hatəm sultanı öldürüb onları birləşdirəcək. Belə də eləyir. Qoşun çəkib Qaramanı mühasirəyə alır. Zöhrənin özündən gözəl olduğunu görüb Qaraman hökmranlığına son qoyur, Zöhrə ilə Tahiri birləşdirir.

Yerinə yetirdiyi astral funksiyadan aydın olur ki, Banu burada günəşi simvollaşdırmışdır.

Dastanda Tahirin macərası ayın göydəki hərəkətinə tam uyğun şəkildə qurulmuşdur. Astroloji təsəvvürlərə görə guya həmişə Şərqə doğru hərəkət edən Ayın yolunda bir eniş, bir də yoxuş var imiş. Eniş fəlakət, qalxış-yoxuş isə səadət hesab edilirmiş. Bizim əsərdə də Tahir enişlə axaraq

girdaba düşür, Nərgizə rast gəlir, həm də yoxuşla gedərək öz xilaskarı olan Çin Banusu ilə görüşür. Ən böyük səadət isə Ayla Zöhrənin bir bürcdə görüşmələri imiş.

Bütün bunların yüksək sənətkarlıq və bədii təxəyyül gücünə söykənərək dastan süjetində əks olunması sayəsində folklorumuz "Tahir-Zöhrə" kimi unikal bir astral əsərlə zənginləşmişdir (1, s.4-6, 16-19,125-166).

Hər iki dastanın məzmunu ilə tanış olduqdan sonra aradakı fərq və oxşarlıqlar daha aydın nəzərə çarpacaqdır:

- Azərbaycan şifahi xalq ədəbiyyatındakı dastanda padişahla vəzir eyni zamanda qardaş idilər. Molla Nəfəsin dastanında isə belə deyil;
- Azərbaycan şifahi xalq ədəbiyyatındakı dastanda uşaqları evləndirmək barədə padişahla vəzir öz aralarında əhd-peyman bağlasalar da digər dastanda dərviş onları evləndirməyi tapşırır;
- Azərbaycan şifahi xalq ədəbiyyatındakı dastanda padişah özü istəyərək əhdini pozur, digərində isə qızın anası razı olmur;
- Azərbaycan şifahi xalq ədəbiyyatındakı dastanda ilk əvvəl Tahir Zöhrəyə aşiq olur, digərində isə Zöhrə Tahirə aşiq olur;
-Molla Nəfəsin dastanında Tahir Zöhrə ilə bacı-qardaş olduğunu zənn edir, Azərbaycan şifahi xalq ədəbiyyatındakı dastanda isə belə bir şey yoxdur;
- Azərbaycan şifahi xalq ədəbiyyatındakı dastanda aşiqlərin sevgisi barədə padişaha xəbər çatdıran Keçəl, digərində isə Ərəb kölə olur;
- Azərbaycan şifahi xalq ədəbiyyatındakı dastanda padişah özü istəmədiyi üçün Tahiri saraydan qovduğu halda, digərində arvadının cadugərə hazırlatdığı şərbəti içdikdən sonra Tahirdən soyuyub onu saraydan qovur;
- Azərbaycan şifahi xalq ədəbiyyatındakı dastanda dayə Zöhrəyə qarşı satqınçılıq edir, digərində isə dayə qızı himayə edir;
- Molla Nəfəsin dastanındakı-Tahirin yuxu görməsi və onların çin çıxması, Tahir Sat suyuna buraxılarkən Zöhrənin padişah qızını məktubla xəbərdar etməsi, Tahirin atlı dərviş və Xızırın köməyi ilə Zöhrənin sarayına gətirilməsi, padişahın Zöhrənin adını çəkmədən üç türkü söylərsə Tahiri əfv edəcəyi şərtini qoyması kimi epizodlar Azərbaycan şifahi xalq ədəbiyyatındakı dastanda yoxdur;
- Azərbaycan şifahi xalq ədəbiyyatındakı dastanda üç qız padişah, vəzir və vəkilin qızı olur, digərində isə hər üç qız padişahın qızı olur;
- Azərbaycan şifahi xalq ədəbiyyatındakı dastanda Tahir padişah qızı-Sonanın sözü ilə oyanır, digərində isə qızların dalaşmağının səsinə oyanır;

- Azərbaycan şifahi xalq ədəbiyyatındakı dastanda sevənlər bir-birinə qovuşub toy-düyün edirlər, digərində isə namaz qılıb canlarının alınması üçün dua edib vəfat edirlər;
- Azərbaycan şifahi xalq ədəbiyyatındakı dastanda Zöhrəyə aşiq olan Keçəlin sevgisi digər dastanda Ərəb kölənin Zöhrəyə olan sevgisi qədər olmur. Ərəb kölənin Zöhrənin ölümünə dözməyib özünü öldürməsi bunun sübutudur.

Hər iki dastanda hər üç qızın Tahiri sevməsi, Tahirin qadın geyimində Zöhrə ilə görüşməsi, Ərəb kölə və Keçəlin Zöhrəni sevdiyi üçün xəbərçilik edib Tahirə qovuşmasına mane olması, sevgililərin sazla deyişməsi, Tahirin sürgün edilməsi, dərvişin almanı bölüb övlad həsrətində olanlara verməsi kimi epizodlar hər iki dastanın oxşar xüsusiyyətləri kimi səciyyələnə bilər.

Türkmən dastançılığı haqqında məlumatlanmaq baxımından Kəkilovun "Mollanəfəs" adlı tədqiqatı da diqqətə layiqdir (4, s.7-10).

Türkmənistan prezidentinin 6 noyabr 2009-cu ildə imzalanmış fərmanı ilə 2009-cu ildə Türkmənistanın "Miras" Milli Mədəniyyət Mərkəzi şairin "Zöhrə və Tahir" dastanını nəfis şəkildə nəşr etdirmiş və 2010-cu ildə M.Nəfəsin anadan olmasının 200 illiyini böyük təntənə ilə qeyd etmişdilər (7). 13 aprel Türkmənlərin Marı şəhərində "Molla Nəfəs və XIX əsr Türkmən həyatı" adlı beynəlxalq elmi konfrans keçirilmişdir. M.Nəfəsin 200 illiyi ilə bağlı təşkil olunmuş tədbirdə 25 ölkədən gəlmiş tarixçilər, şərqşünaslar, dilçi alimlər iştirak etmişlər. Konfransda Azərbaycanı BDU-nun əməkdaşı fil.f.d, prof. Ramiz Əskər, AMEA Folklor İnstitutunun əməkdaşı Əli Şamilov, AMEA Şərqşünaslıq İnstitutunun elmi işçisi Elmira Fikrətqızı və "Min bir mahnı" nəşriyyatının direktoru Rafiq Babayev təmsil etmişlər. Konfransda dünya və milli mədəniyyətin inkişafında M.Nəfəsin poetik irsinin dünyanın müxtəlif dillərinə tərcümə edilməsi, irsinin tədqiqi və digər məsələlər müzakirə edilmişdir. Həmin vaxtlarda şairin Azərbaycanda çap olunmuş hər iki kitabının tərtibatı, tərcümənin keyfiyyəti (R.Əskər tərəfindən tərcümə edilmişdir) konfrans iştirakçılarının diqqətini çəkmişdir (5)

M.Nəfəsin Azərbaycanda nəşr olunan ilk kitabı "Bu məkana gəlmişəm" (Bakı, MBM, 196 səh) professor R.Əskərin səyi və zəhməti ilə nəşr olunmuşdur.Professor həmin kitabı M.Nəfəsin 200 illik yubileyinə Azərbaycan ziyalıları adından kiçik bir qardaşlıq töhfəsi olaraq hədiyyə etmişdir. Ramiz Əskərin təbirincə desək Türk dünyasının UNESKO-su hesab olunan TÜRKSOY-un bu kitabı nəşr etməsini türk xalqlarının bir-birinə yaxınlaşması, ümumi inkişafı və qarşılıqlı zənginləşməsi uğrunda apardığı coşğun fəaliyyətə dəstək hesab etmək olar. Bu kitab 31 mart 4 aprel 2009-cu il, İstanbulda TÜRKSOY tərəfindən təşkil edilmiş "Türk ləhcələri arasında uyğunlaşdırma çalışmalarının bugünkü durumu və qarşılaşdırılan problemlər" mövzusunda beynəlxalq simpoziumun tövsiyələrinə və yekun bəyannaməsinə uyğun olaraq nəşr edilib. Bu tamamilə könüllülük əsasında və təmənnasız olaraq həyata keçirilib. Sadəcə "Miras" Milli

Mədəniyyət Mərkəzi M.Nəfəsin yeni çapdan çıxmış şeirlər kitabının elektron variantını olunan xahiş əsasında göndərdi.

ƏDƏBİYYAT

1. Azərbaycan dastanları. Beş ciliddə. I cild. Bakı, "Lider nəşriyyat", 2005. s.125-166
2. Gökçegöz oğlu A. Zöhre-Tahir hikayesinin Türkmen ve Kumuk varyantlarının epizotlarına göre incelenmesi // A.Ü.Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, (TAED) №54, 2015, s.427
3. Gökçimen A. Mollanepesin Zöhre Tahir hekayesinin metinlerarası bağlamada yeniden yazımı // Journal of Kafkaz University, Philology and Pedaqoqy, № 29, 2010, s.32,42,43
4. Qarrıyev Seyit. Türkmen eposı, Dessanları ve Gündogar Halklarının epiki döredilicilişi, Aşgabat: Ilım , 1982, s.7-10
5. http://anl.az/down/meqale/turkustan/2010/aprel/114762.htm
6. http://elifnun.blogcu.com/tahir-ile-zuhre-nin-hikayesi/3611459
7. https://az.wikipedia.org/wiki/Molla_N%C9%99f%C9%99s